KAUNO TECHNOLOGIJOS UNIVERSITETAS
Juozas Leonavičius

PETRAS LEONAS – LIETUVOS SĄŽINĖ
(1864 - 1938)

Monografija

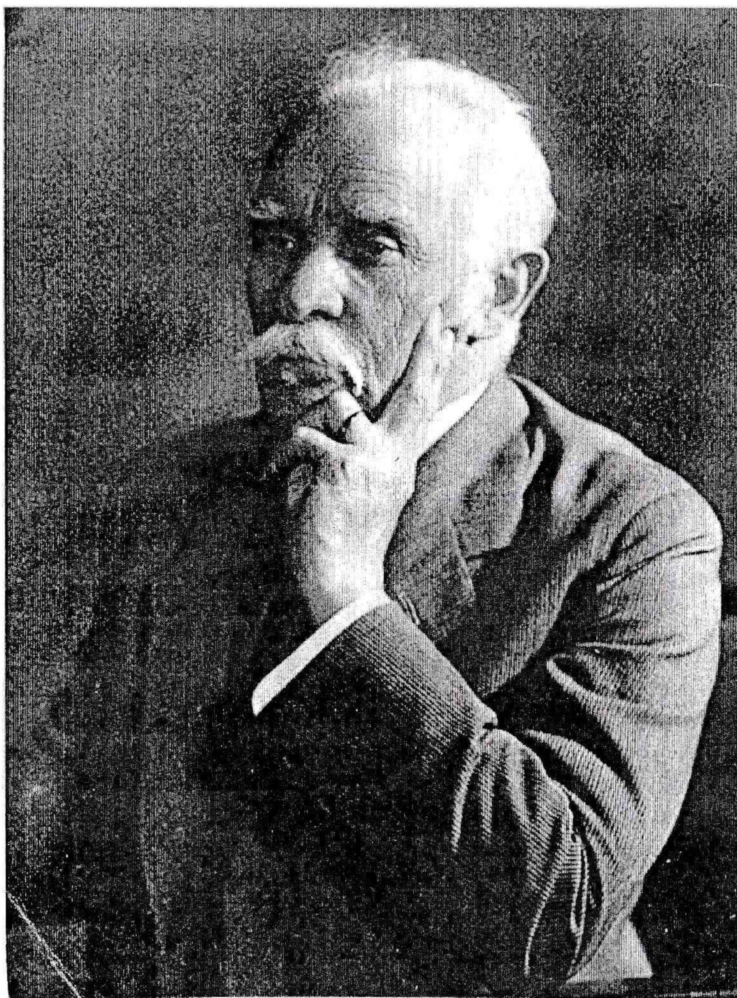
Kaunas * Technologija * 2002

UDK 34 (474.5: 929) Leonas
Le 251

Recenzavo:
dr. J. Guščinskienė,
doc. dr. J. Matakas,
doc. dr. G. Žilinskas

Knygos leidybą parėmė:
Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerija,
Lietuvos Respublikos teisingumo ministerija,
Kauno technologijos universiteto Socialinių mokslų fakultetas

ISBN 9955-09-069-3

Profesorius Petras Leonas
Nuotrauka iš Galinos Leonienės albumo

ĮŽANGA

Petras Leonas gimė 1864 m. lapkričio 16 d. Leskavos kaime, Marijampolės apskrityje, gausioje Silvestro Leonavičiaus ir Onos Baltrušaitytės-Leonavičienės šeimoje. Mokėsi Naumiesčio ir Šunskų pradinėse mokyklose, Marijampolės gimnazijoje, Maskvos universitete. Įgijęs teisininko specialybę, dirbo Suvalkų apygardos teismo kandidatu, sekretoriaus padėjėju. 1892 m. išvyko į Turkestaną, ten dirbo tardytoju, vyresniuoju teismo padėjėju, teismo prokuroro padėjėju, Samarkando apskrities taikos teisėju, Naujojo Margelano apygardos teismo nariu, prisiekusiuoju advokatu. Sugrįžęs į Kauną, dirbo advokatu, išrenkamas į Valstybės dūmą, buvo „Dainos" draugijos narys ir pirmininkas, Lietuvių draugijos nukentėjusiems dėl karo šelpti vienas iš steigėjų ir jos centro komiteto vicepirmininkas, Lietuvos centrinio komiteto nukentėjusiems dėl karo šelpti Maskvos skyriaus pirmininkas, vienas „Santaros" partijos kūrėjų ir vadovų, Nepriklausomos Lietuvos teisingumo, vidaus reikalų ministras, Aukštųjų kursų Kaune lektorius, Lietuvos universiteto Teisių fakulteto dekanas. Tuo pat metu dirbo advokato darbą ir buvo Advokatų tarybos pirmininkas. Studijų metais pradėjo ir visą savo gyvenimą aktyviai bendradarbiavo spaudoje, buvo žurnalo „Kultūra" oficialus redaktorius. Petras Leonas mirė 1938 m. gegužės 12 d. [1].

Žmogaus gyvenimą ir veiklą sąlygoja daugelis aplinkybių, tarp jų ir asmenybės bruožai. Žmogaus gyvensena, jo bendravimas ir bendradarbiavimas su kitais žmonėmis, jo nuveikti darbai palieka šeimos narių, giminių, artimųjų, pažįstamų bei kitų socialinių grupių, visuomenės atmintyje vienokius ar kitokius, trumpesnius ar ilgesnius prisiminimus apie žmogų ir po jo mirties.

Prisiminimų apie žmogaus gyvenimą ir veiklą trukmę sąlygoja įvairūs veiksniai: artimųjų mirtys, kasdieniai dar gyvenančiųjų rūpesčiai, socialinio-ekonominio ir politinio gyvenimo pokyčiai ir kt. Profesorius Vaclovas Biržiška, prisimindamas profesorių Petrą Leoną, rašė: „<...> kasdieniai viešieji ir asmeniniai rūpesčiai jau uždengė daugelį praeities faktų užuomaršos migla. Pamirštami žmonės ir jų darbai, ir nuopelnai savo tautai ir kraštui <...> paaugo ir naujoji karta, kuriai nepatekę į mokyklinius vadovėlius senieji vardai jau nieko nebesako <...> senųjų darbų gyvieji liudininkai vienas po kito mus palieka, ir dažnai jau nėra kam ir beprisiminti tą nesenąją praeitį" [2].

Dar 1938 m. gerai pažinoję vieni kitus ir daug metų kartu darbavęsi žymūs Lietuvos žmonės V. Biržiška, M. Sleževičius, K. Bielinis, prof. A. Purėnas, K. Korsakas-Radžvilas žurnale „Kultūra" rašė, kad „prof. Petro Leono tauri ir didi asmenybė privalo būti įamžinta patvariau (...) Todėl savaime kilo mintis išleisti prof. Petrui Leonui skirtą monografiją, ir tam tikslui atsirado visa eilė aukotojų. Ligi šiol tokios monografijos išleidimui jau yra paaukoję: prof.

Mažylis su šeima – 100 lt.; L. Purėnienė ir prof. A. Purėnas - 100 lt.; adv. V. Stankevičius su šeima – 50 lt.; dr. V. Kuzma - 50 lt.; dr. V. Gudavičius - 50 lt.; dr. L. Epšteinas su žmona - 50 lt.; dr. A. Žvironas su žmona - 25 lt.; žurn. K. Bielinis - 25 lt.; „Raidės" spaustuvės bendradarbiai - 110 lt.; E. ir J. Baronai - 30 lt.; J. ir J. Pakniai - 100 lt.; B. ir J. Bylai - 50 lt.; J. ir J. Vilkaičiai - 50 lt.; O. ir P. Girdzijauskai - 25 lt.; p. Milašai - 10 lt.; dzūkų darbo žmonės - 30 lt.; adv. Pr. Vasiliūnas - 50 lt.; stud. A. Klimka - 75 lt.; I. ir A. Matuliai - 35 lt. Iš viso - 1015 lt.

Aukoms vis dar tebeplaukiant, žemiau pasirašiusieji rado tikslinga pasiimti pareigą rūpintis tokios monografijos išleidimu ir aukojamų tam reikalui sumų tinkamam sunaudojimui. Šia proga jie kviečia visus, pritariančius tuo būdu pagerbti šviesią Velionies atmintį, įnešti aukas į Kooperacijos Banko Kaune einamąją sąskaitą Nr. 6743 arba siųsti „Kultūros žurnalui", Kaunas, Kęstučio g. 44.

Tuo pačiu adresu prašom siųsti ir literatūrinę medžiagą monografijai: atsiminimus, prof. P. Leono laiškus, fotografijas ir kt.

Aukotojų pavardės bus skelbiamos spaudoje" [3].

Jau 1939 m. buvo išleista Z. Taliušio 34 psl. apimties knygelė „Petras Leonas (1864-1938). Gyvenimas ir darbai", kurioje autorius pateikė trumpą Petro Leono biografiją, pažymėjo, kad Petras Leonas buvo tautinio atgimimo veteranas, II dūmos atstovas, visuomenininkas, pirmasis teisingumo ministras, Teisių fakulteto organizatorius, mokslininkas, publicistas, advokatas ir Advokatų tarybos pirmininkas [4].

Tais pačiais metais Vytauto Didžiojo universiteto Teisių fakultetas išleido gana didelės apimties (404 p.) profesoriaus Petro Leono 1938 m. vasario 23 d. parengtą ir prof. A. Janulaičio redaguotą veikalą „Sociologijos paskaitos" [5].

Tačiau mums, dėstantiems sociologijos kursą ir teigiamai vertinantiems čia paminėtus darbus, trūko išsamesnių žinių apie profesoriaus Petro Leono asmenybės formavimosi sąlygas ir apskritai apie jo gyvenimą bei nuveiktus darbus. Norint užpildyti šią spragą, buvo pradėta rinkti medžiagą, rengti šią knygą ir įgyvendinti dar 1938 m. žymių profesoriaus Petro Leono gerbėjų išsakytas mintis.

Šioje knygoje pateiksime medžiagos apie aplinkybes, turėjusias įtakos Petro Leono vertybinių orientacijų formavimuisi jo vaikystėje, paauglystėje ir studijų metais. Tos aplinkybės buvo: Petro Leono tėvų ir jo paties gyvenimo ir veiklos sąlygos, jo ir tėvų, brolių bei seserų tarpusavio santykiai, jo bendravimas su bendraamžiais, vyresniųjų elgsenos stebėjimas, mokymasis, darbas, bendraminčių būrio didėjimas, pažintis su aktyviais visuomenininkais, įsitraukimas į visuomeninę veiklą ir aktyvus dalyvavimas joje.

Šiuo darbu norėta pažvelgti į Petro Leono – tautinio atgimimo veterano,

teisininko, pedagogo, sociologo – gyvenimą ir veiklą, įvertinti jo indėlį į Lietuvos istoriją, taip pat jo sąžiningumo, teisingumo ir humaniškumo pamokas jaunimui.

Šioje monografijoje pateikiama medžiaga apima ilgą ir sudėtingą istorinį laikotarpį, o jį lydėję įvykiai ir procesai įvairiuose šaltiniuose užfiksuoti datomis, nurodytomis pagal skirtingus kalendorius.

Kaip žinoma, įvairiose teritorijose gyvenantys ir skirtingas religijas išpažįstantys žmonės pradėjo skaičiuoti ir dabar dar skaičiuoja metus ir eras nuo jiems svarbių įvykių: pasaulio sukūrimo, dinastijos valdymo pradžios, miesto įkūrimo, Kristaus gimimo ir pan. Pvz., Izraelyje metai skaičiuojami nuo „pasaulio sukūrimo" datos – 3761 m. prieš mūsų erą (pr. m. e.). Babiloniečiai metus skaičiavo nuo Nabuchodonosaro valdymo – 747 m. pr. m. e. Romėnai - nuo Romos miesto įkūrimo – 754 ar 753 m. pr. m. e. Krikščionys metus skaičiuoja nuo Kristaus gimimo. Musulmonų šalyse metai skaičiuojami nuo Mahometo bėgimo iš Mekos į Mediną datos – 622 m. liepos 16 d. Prancūzijoje metus buvo pradėta skaičiuoti nuo Respublikos paskelbimo datos – 1792 m. rugsėjo 22 d. 1806 m. sausio 1 d. šis kalendorius buvo pakeistas Grigaliaus kalendoriumi.

Krikščioniškosios, arba mūsų, eros metams skaičiuoti buvo sudarytas Julijaus kalendorius. Šis kalendorius, kitaip dar romėnų kalendorius, senojo stiliaus kalendorius, pradėtas vartoti 45 metų pirmo mėnesio pirmą dieną pr. m. e. Romoje. Julijaus kalendorių parengė Aleksandrijos astronomas Sozigenas Romos politinio veikėjo Julijaus Cezario paliepimu 46 metais pr. m. e. Popiežius Grigalius XIII savo bule įvedė naują metų skaičiavimo sistemą. Jis įsakė 1582 m. spalio 5 d. laikyti spalio 15 d. Taip atsirado Grigaliaus (naujojo stiliaus) kalendorius.

Lietuvoje senovėje vartotas Mėnulio kalendorius buvo pagrįstas Mėnulio fazių keitimosi ciklu. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje iki 1586 m. buvo vartojamas Julijaus (senojo stiliaus), o nuo 1586 m. – Grigaliaus (naujojo stiliaus) kalendorius. Rusijos valdomoje teritorijoje, kartu ir dalyje Lietuvos, 1800 m. vėl įvestas Julijaus kalendorius. Užnemunėje, vadinasi, ir Petro Leono tėviškėje Suvalkijoje, ir toliau buvo vartojamas Grigaliaus kalendorius. 1915 m. lapkričio 15 d. senuoju stiliumi, o naujuoju – lapkričio 28 d. visoje Lietuvoje buvo įvestas Grigaliaus kalendorius, kurio laikomasi ir dabar.

Dėl tokio kalendorių kaitaliojimo rašytiniuose šaltiniuose atsirado datų painiavos. Autoriai dažnai parašydavo tik datą, bet nenurodydavo, pagal kurį kalendorių ji parašyta, arba vienur nurodydavo tik datą, o kitur - jau ir kalendorių. Pvz., 1910 m. rugsėjo 1 d. (s. kal.) arba (n. kal.). Kai kurie autoriai nurodydavo datas pagal Julijaus ir Grigaliaus kalendorius taip: 1910 m. rugsėjo 1/14 d; arba 1910 m. rugsėjo 25 d. /spalio 8 d; 1892 m. gruodžio 29 d./

1893 m. sausio 10 d. Čia data prieš pasvirą brūkšnelį buvo nurodoma pagal Julijaus (s. kal.), o po brūkšnelio – pagal Grigaliaus (n. kal.) kalendorių.

Todėl šioje monografijoje datos, negalint jų patikslinti, parašytos taip kaip šaltiniuose, pvz. : 1910 m. rugsėjo 1 d.; 1910 m. rugsėjo 1 d. (s. kal.); 1910 m. rugsėjo 14 d. (n. kal.); 1910 m. rugsėjo 1 / 14 d; 1910 m. rugsėjo 25 d. / spalio 8 d.; 1892 m. gruodžio 29 d. / 1893 m. sausio 10 d. ir pan.

Įžangos pabaigoje norėčiau padėkoti tiems, kurie prisidėjo prie šios monografijos rengimo ir tobulinimo. Visų pirma ačiū Lietuvos mokslų akademijos, Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo, Vilniaus universiteto, Kauno technologijos universiteto, Kauno apskrities viešosios bibliotekų, Lietuvos centrinio valstybinio ir Lietuvos istorijos valstybinio archyvų darbuotojams, nuoširdžiai talkinusiems renkant medžiagą.

Nuoširdžiai dėkoju prof. Petro Leono sūnaus Algirdo žmonai Galinai Leonienei už suteiktą įdomią ir vertingą informaciją apie patį profesorių, jo žmoną, sūnus ir dukrą, už išsaugotą ir atsiųstą man spausdintą medžiagą bei nuotraukas, už labai geranorišką bendradarbiavimą. Ačiū teisininkui Arvydui Stankui, inžinieriui Vytautui Leonui už informaciją apie prof. Petro Leono giminę ir už nuotraukas bei dalykinį bendradarbiavimą rengiant monografiją.

Neįkainojama buvo ir KTU Socialinių mokslų fakulteto dekanės Viktorijos Baršauskienės visokeriopa parama rengiant ir išleidžiant šią knygą. Esu labai dėkingas už šį palaikymą.

Nuoširdžiai dėkoju recenzentams Jūratei Guščinskienei, Juozui Matakui ir Gintarui Žilinskui už dalykiškas pastabas ir labai vertingus pasiūlymus.

Esu dėkingas ir kalbos redaktorei Violetai Lukoševičienei už rankraščio redagavimą ir monografijos parengimą išleisti. Taip pat dėkoju Irenai Bražiūnaitei, Vilmai Rūtai Kovertaitei, Alinai Leonavičienei, Laimai Sapežinskienei ir kitiems prisidėjusiems prie šios knygos parengimo išleidimui.

Be galo esu dėkingas žmonai, vaikams ir anūkams, kurie sugebėjo taip ilgai pakęsti mano užimtumą rengiant šią monografiją ir tuo prisidėjo prie jos išleidimo.

Dar kartą visiems jiems ačiū.

LITERATŪRA

1. LE.T.14.P.460 - 462;LTE.T.6.P.472 - 473;TLE.T.2.P.519 - 520.
2. Biržiška V. Prof. Petrą Leoną prisiminus//Lietuvių žodis. 1948 m. gegužės 13 d. Nr. 20(84). P. 3.
3. Kultūra. 1938. Nr. 5. P. 368.
4. Toliušis Z. Petras Leonas (1864-1938). Gyvenimas ir darbai. Kaunas, 1939. 34 p.
5. Leonas P. Sociologijos paskaitos. Kaunas, 1939. 404 p.

1. GIMTASIS KRAŠTAS – SUVALKIJA

1.1. Apie Suvalkijos ir suvalkiečių atsiradimą

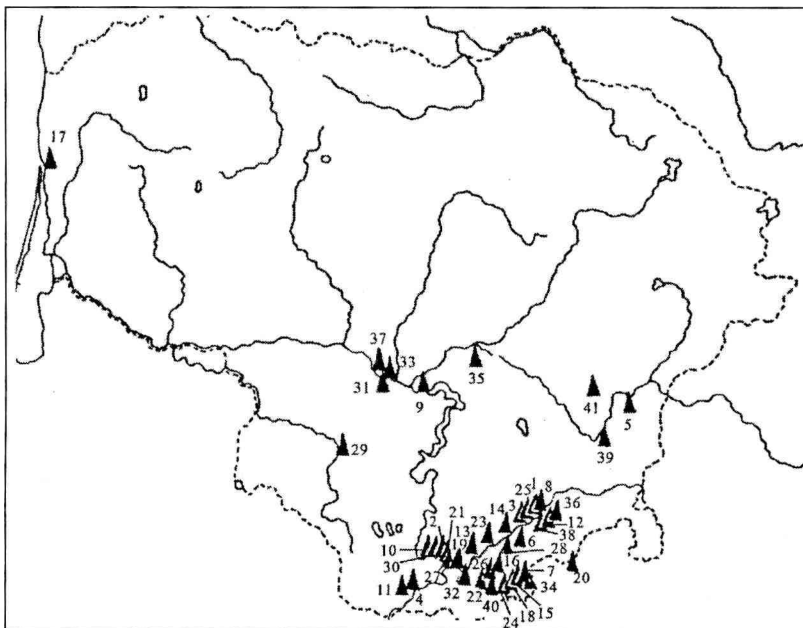
Suvalkijos, dažnai vadinamos Sūduva, Dainava, Užnemunė, ir suvalkiečių, dažnai vadinamų sūduviais, dainaviais, užnemuniečiais, atsiradimą ir raidą sąlygojo gamtinė ir socialinė aplinka.

Žmonių atsiradimo sąlygas, laiką, gyvenimo būdą, tarpusavio santykius ir kitus reiškinius bei procesus Žemėje tyrinėja įvairių mokslo sričių specialistai. Remdamiesi jų paskelbtais darbais pabandysime labai glaustai prisiminti pagrindines žinias apie žmonių apsigyvenimą ir dabartinės Lietuvos teritorijoje. Didesnį dėmesį skirsime Petro Leono gimtajam kraštui, kuris žmonių kasdienėje kalboje, įvairiuose praeities dokumentuose, rašytiniuose šaltiniuose bei tyrinėtojų darbuose vadinamas Sūduva, Dainava, Suvalkija, Užnemunė, o tų kraštų gyventojai vadinami sūduviais, dainaviais, suvalkiečiais, užnemniečiais.

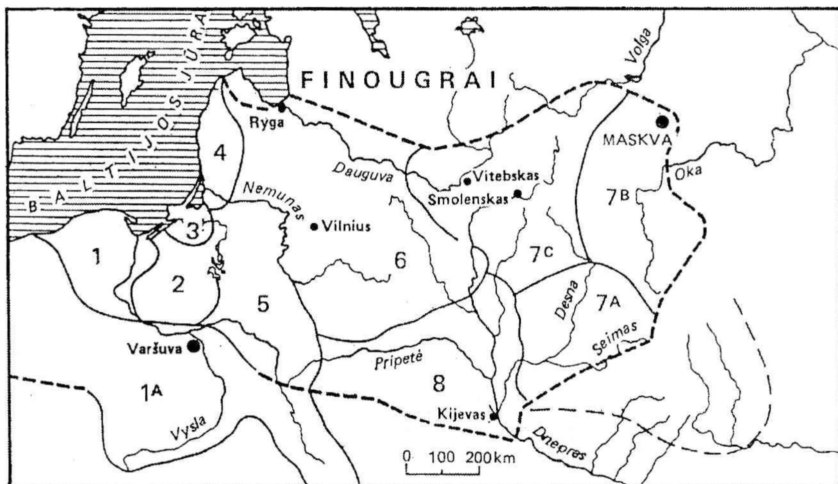
Žmogaus gyvenimiškoji veikla priklauso nuo aplinkos - gamtinių ir socialinių sąlygų, todėl jas ir norima geriau pažinti.

Žmonių apsigyvenimas Lietuvoje. Seniausi žmonių pėdsakai dabartinės Lietuvos teritorijoje - jų gyvenimo vietos, vadinamos stovyklomis - aptiktos pietryčių Lietuvos aukštuose upių krantuose, kur gausu titnago. Stovyklų vietose išliko buvusių židinių pėdsakai duobutėse, titnago nuoskalų, skelčių, sulaužytų ir sveikesnių medžioklės įrankių bei įnagių jos grobiui apdoroti. Seniausiose stovyklose rasti titnaginiai dirbiniai priklauso X-IX tūkstantmečiui prieš mūsų erą - paleolito (senojo akmens amžiaus) pabaigai (1.1 pav.). Jie ne visi vienodi ir rodo, kad žmonės į dabartinės Lietuvos teritoriją atėjo iš įvairių sričių. Marija Gimbutienė savo knygoje „Baltai priešistoriniais laikais" pateiktame žemėlapyje parodo baltų substrato kultūrų paplitimą Rytų Europoje apie 5000-2500 m. pr. m. e. (prieš indoeuropiečių atėjimą) [1]. III tūkst. pr. m. e. pabaigoje iš pietų ir pietvakarių į Rytų Pabaltijį atsikėlė indoeuropiečių giminės, priklausančios virvelinės keramikos kultūrai, arba laivinių kovos kirvių kultūrai. Čia jos rado senuosius gyventojus, kilme ir kultūra sau artimus europidus - Narvos-Nemuno kultūros (Š. Lietuvos, Latvijos, Estijos ir Š. Baltarusijos teritorija) ir Nemuno aukštupio kultūros (P. Lietuvos, P. V. Baltarusijos, Kaliningrado srities teritorija) gyventojus. Susimaišę su senaisiais vietos gyventojais, ateiviai toje teritorijoje, išskyrus Estiją, sukūrė Pamario kultūrą, kuri laikoma jau baltiška, o jos kūrėjai - baltais. Baltai jau iki mūsų

eros pradžios prekiavo su kitomis tautomis. Gintaro prekybą buvus liudija gintaro prekybos keliai [2]. M. Gimbutienė savo knygoje „Baltai priešistoriniais laikais" pateiktame žemėlapyje (1.2 pav.) parodo baltų genčių paplitimo teritoriją apie 500 m. pr. m. e. [3]. Pirmaisiais mūsų eros amžiais susidarė baltų genčių sąjungos. Skandinavų kronikose minimi kuršiai, žiemgaliai, prūsai. XI a. Nestoro metraštyje minimi jotvingiai, lietuviai, latgaliai. XIII a. baltų kaimynai šiaurėje buvo finougrai, rytuose ir pietuose – slavai.

1.1 pav. Paleolitinės radimvietės Lietuvoje: 1 - Akmuo, 2 - Apsingė, 3 - Babriškės, 4 - Baltašiškės, 5 - Bratoniškės, 6 - Derėžnyčia, 7 - Drucminai, 8 - Duobupis, 9 - Eiguliai, 10 - Ežerynas, 11 - Gailiūnai, 12 - Giraitė, 13 - Glynas, 14 - Glūkas, 15 - Gribaša, 16 - Ilgis, 17 - Kalniškiai, 18 - Kašėtos, 19 - Lankininkai, 20 - Lankiškės, 21 - Maksimonys, 22 - Marcinkonys, 23 - Mardasavas, 24 - Margiai, 25 - Maskauka, 26 - Mergežeris, 27 - Merkinė, 28 - Mitriškės, 29 - Nendriniai, 30 - Netiesai, 31 - Pypliai, 32 - Puvočiai, 33 - Raudondvaris, 34 - Rudnia, 35 - Skaruliai, 36 - Smalininkai, 37 - Šilelis, 38 - Varėna, 39 - Vilnius, 40 - Zervynos, 41 - Žalioji.
Paimta iš R. Rimantienės knygos „Akmens amžius Lietuvoje". Vilnius, 1996. P.16

1.2 pav. Baltų genčių paplitimo teritorija apie 500 m. pr. m. e.:
1 - antropomorfinių urnų sritis; 1A - varpinių kapų sritis (migracija iš 1); 2 - Vakarų Mozūrija; 3 - Sembos-Notangos; 4 - kuršių; 5 - sūduvių (jotvingių) Rytų Mozūrijoje; 6 - brūkšniuotosios keramikos; 7 - Dnepro aukštupio bei Volgos-Okos aukštupio piliakalnių kultūra ir keli jos variantai (*A* - Nikolo Leniveco, vėliau – Juchnovo, *B* - Okos, *C* - Dnepro-Dauguvos); 8 – Milogrado.
Paimta iš M. Gimbutienės knygos „Baltai priešistoriniais laikais". Vilnius, 1985. P. 66

I tūkst. pabaigoje ir II tūkst. pradžioje iš senųjų baltų genčių grupių ėmė formuotis prūsų, jotvingių, lietuvių, latvių tautybės. Prūsų ir jotvingių tautybių formavimąsi nutraukė kryžiuočių agresija. Susiformavo ir išliko lietuvių ir latvių tautos. I tūkst. viduryje irstant bendruomeninei santvarkai, susidarė teritorinės bendruomenės, atskiros žemės, kurios vėliau įėjo į įvairius valstybės junginius (1.3 pav.).*

* Gyventojai tarp Vyslos ir Nemuno XIII ir XIV a. dokumentuose dažniausiai buvo vadinami prūsais, o jų gyventa teritorija – Prūsija.

Tačiau seniausiuose istoriniuose šaltiniuose prūsais buvo vadinami ne tik Rytprūsių (dabar Kaliningrado srities), bet ir dabartinės Lietuvos senoviniai gyventojai. Profesorius P. Pakarklis knygoje „Kryžiuočių valstybės santvarkos bruožas" (Vilnius, 1948. P.15-16), nagrinėdamas **prūso** sąvoką seniausiais laikais, pateikia tokius pavyzdžius: „<...> istoriniame šaltinyje „Liber censuum Daniae", parašytame maždaug apie vidurį XIII šimtmečio, Lietuva yra laikoma Prūsijos dalimi. Rusų istoriniame šaltinyje „Powiest vremianych let" **prūsų** terminas taip pat vartojamas plačiąja prasme". Čia skaitoma: „<...> lenkai, prūsai, estai gyvena prie Baltijos jūros. Turime

1.3 pav. Baltų gentys XIII amžiuje.
Paimta iš M. Gimbutienės knygos „Baltai priešistoriniais laikais". Vilnius, 1985. P.13

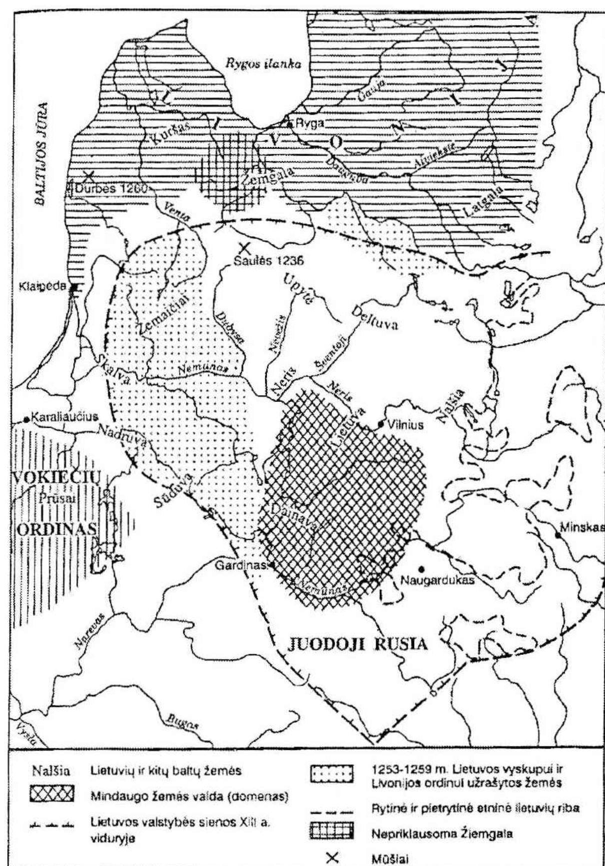
Dabartinės Lietuvos teritorijoje iš pradžių gyventa nedidelėmis gimininėmis bendruomenėmis, kur svarbiausią vaidmenį turėjo moterys. IV tūkst. - II tūkst. pr. m. e. pradžioje žmonės ėmė verstis gyvulininkyste, žemdirbyste. XVI-V a. pr. m. e. jie pradėjo vartoti žalvario, V a. pr. m. e.-XII m. e. a. -

istorinį šaltinį, kur Mindaugas (Mendolpko) yra vadinamas prūsų karalium. Ir padavime apie Brutenį bei Vaidevutį Lietuva figūruoja kaip Prūsijos dalis.

Su plačios apimties **prūsų** sąvoka susiduriame ir Adomo Bremeniškio raštuose. Mat, Adomas Bremeniškis, gyvenęs XI šimtmetyje, rašo, kad Žemija (Semland) susisiekia su Rusais ir Lenkais ir yra gyvenama žemių, arba prūsų, kurie esą žmoniškiausi žmonės, teikia pagalbos tiems, kuriuos jūroje užpuola piratai ir ištinkančios šiaip kokios nelaimės. Adomo Bremeniškio pasakymas, kad Žemija susisiekia su Rusais ir Lenkais, rodo, kad jo minima Žemija – tai nėra vien tik buv. Karaliaučiaus apylinkių sritis, šiandien vokiškai vadinama Samlandu, bet tai didelis kraštas, apimąs buv. Rytprūsių, šių dienų Lietuvos bei Baltarusijos žymius plotus. Tokiu būdu gaunasi tai, kad A. Bremeniškio minimi žemiai, arba prūsai, reiškia labai plačių senovės Lietuviškų sričių gyventojus".

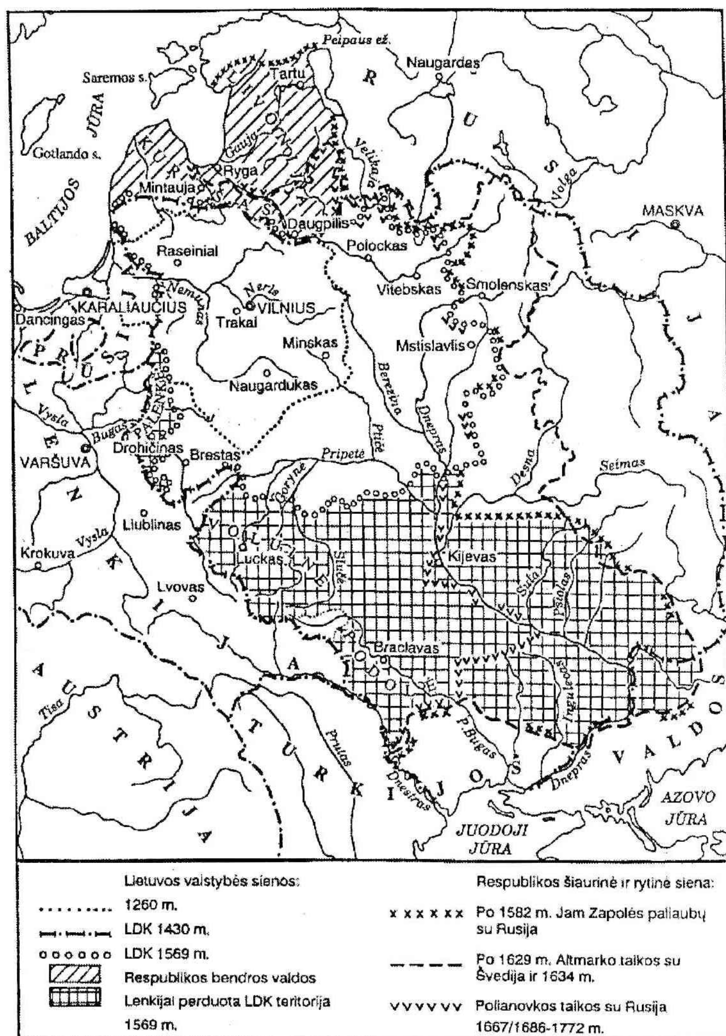
geležies įrankius. Plėtojantis gyvulininkystei, žemdirbystei, amatams gimininėje bendruomenėje tolydžio didėjo vyro vaidmuo. Apie II tūkst. pr. m. e. pabaigą matriarchatą pakeitė patriarchatas. Tarp 400 ir 800 metų, kai žemdirbystėje imta naudoti gyvulių traukiamąją jėgą, atsirado privatinė nuosavybė, socialinė nelygybė, formavosi feodalizmas [4].

Lietuvoje ankstyvasis feodalizmas apėmė IX-XII a. Pagrindą feodalizmui atsirasti sudarė vis didėjanti turtinė nelygybė, privatinės nuosavybės atsiradimas. Iš žemdirbių bendruomenių palaipsniui išsiskyrė įtakingiausi ir turtingiausi jų nariai. Jie sudarė feodalų užuomazgą, vėliau tapo bajorais. Dalis žemdirbių prasiskolino bajorams, neteko savo žemės ir asmeninės laisvės. Atsirado vadinamieji kaimynai. Jie gyveno bajoro kieme, turėjo savo namų ūkį, į baudžiavą pateko ekonominės prievartos būdu, neturėjo savo žemės ir buvo asmeniškai priklausomi nuo žemvaldžio. Po XVI a. agrarinės reformos, kuri Lietuvoje galutinai panaikino valstiečių žemės nuosavybę, skirtumas tarp kaimynų ir valsčionių išnyko [5]. Lietuvoje, kuriantis feodalinei valstybei, (1.4 pav.) kaimo bendruomenė (valstiečių bendruomenė, žemės bendruomenė) buvo vadinama lauku, o jos nariai - laukininkais. Jiems priklausė žemės plotas su žemdirbių sodybomis, arimais ir kitomis naudmenomis. Dirbamą žemę laukininkai buvo pasidaliję - kiekviena sodyba savo dalį tvarkė kaip nuosavybę. Kitos naudmenos (pievos, miškai, vandenys) naudotos bendrai. Laukininkai turėjo seniūną. Ūkininkams ir administraciniams reikalams spręsti buvo šaukiama kuopa - laukininkų sueiga. Feodaliniams santykiams stiprėjant, lauko narių mažėjo, pasikeitė bendruomenės forma ir pavadinimas. Iš lauko ar kelių laukų atsirado Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje administracinis teritorinis vienetas valsčius (minimas XIV a. pabaigos šaltiniuose). Valsčiais tapusių laukų nariai buvo vadinami valsčionimis arba valstiečiais. Laukai galutinai išnyko XVI a., kai per valakų reformą valstiečiai buvo sukelti į gatvinius kaimus, o kaimai jungti į vaitystes. Kaimo bendruomenė Lietuvoje egzistavo tol, kol buvo priverstinė sėjomaina ir bendros naudmenos, tai yra iki kaimų išskirstymo vienkiemiais [6]. Vaitystėje buvo apie 400 valstiečių kiemų. Vadovavo vaitystei Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės dvaro administracijos pareigūnas vaitas. Parinkdavo jį iš valstiečių revizorius su seniūnu, vietininku ar kitu dvaro laikytoju. Vaitas vykdė dvarų laikytojų potvarkius, varė valstiečius į darbą, prižiūrėjo juos dirbančius, rūpinosi, kad jie atiduotų duokles ir sumokėtų mokesčius. Užnemunėje (1818-1914 m.) vaitas - valsčiaus (gminos) vadovaujantis darbuotojas. Iki 1864 m. juo buvo dvarininkas, vėliau valstiečių sueigos renkamas valstietis. Čia vaitas atsakė už tvarką valsčiuje, išduodavo gyventojams pasus, prižiūrėjo, kaip valstiečiai atlieka prievoles [7].

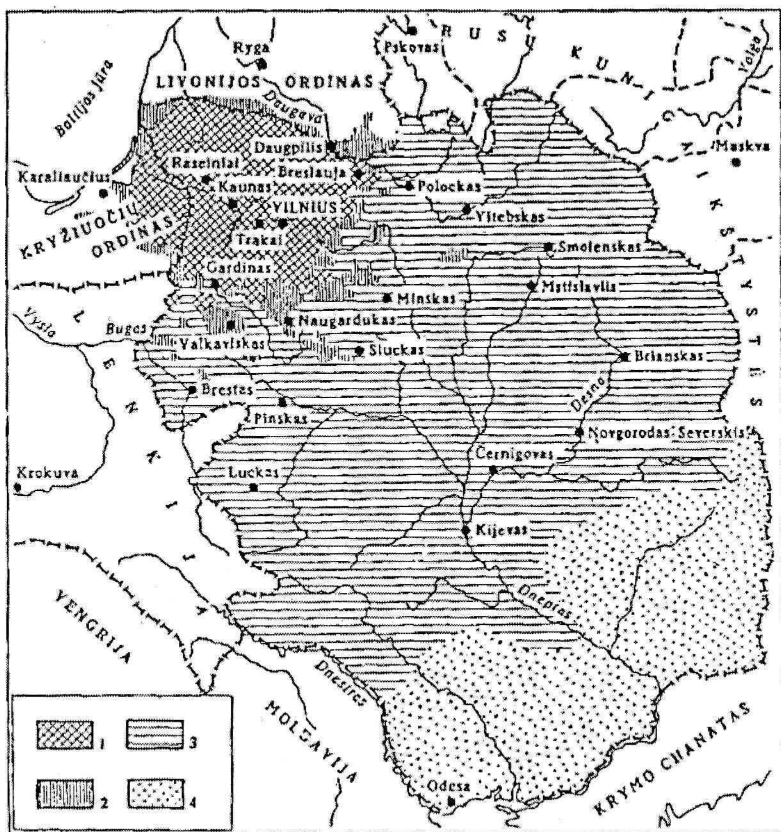

1.4 pav. Lietuvos valstybės susidarymas (XIII a. vidurys).
Paimta iš Z. Kiaupos, J. Kiaupienės, A. Kuncevičiaus knygos „Lietuvos istorija iki 1795 m.". Vilnius, 1995. P. 67

Feodalizmas Lietuvoje įsigalėjo XIII a. pirmojoje pusėje, susidarius valstybei. Stiprėjant feodalizmui, nuo kaimo atsiskyrė miestai. Miestai augo prie stambiųjų feodalų pilių ar didesnių kaimų, esančių prie patogaus vandens ar sausumos kelio. Juose plito amatai, kūrėsi cechai, plėtėsi Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorijos ribos (1.5 ir 1.6 pav.). Aukščiausią subrendimo laipsnį Lietuvoje feodalizmas pasiekė XVI a. antrojoje pusėje, padarius valakų reformą, kuri įtvirtino baudžiavą.

1.5 pav. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorija XIII-XVIII a.
Paimta iš Z. Kiaupos, J. Kiaupienės, A. Kuncevičiaus knygos „Lietuvos istorija iki 1795 m.". Vilnius, 1995. P. 408

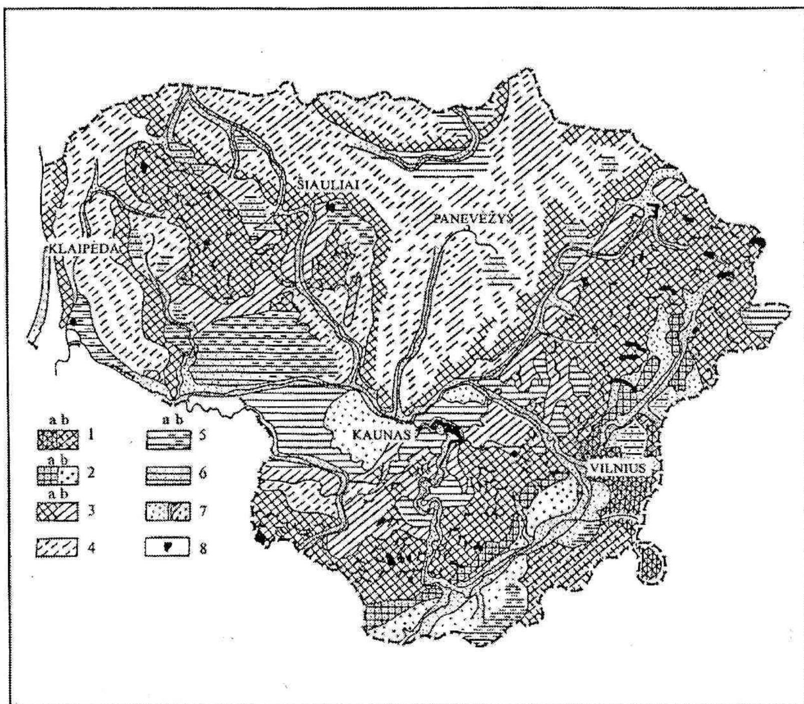
1.6 pav. Vytauto laikų valstybės gyventojai: 1 - lietuviai, 2 - mišriai lietuviai ir nelietuviai, 3 - rytiniai slavai, 4 - daugiausia klajokliai totoriai. *Paimta iš knygos „Lietuvos sienų raida". 2 knyga. Vilnius, 1997. P.194*

Juridiškai tai užfiksavo 1588 m. Lietuvos Statutas. Feodalizmas, plečiantis prekiniams-piniginiams santykiams ir žemės ūkyje pradėjus naudoti samdomąjį darbą, XVIII a. ketvirtajame ketvirtyje Lietuvoje pradėjo irti. Jis buvo likviduotas: Klaipėdos krašte - 1807 m.; Užnemunėje - iš dalies XIX a. viduryje; likusioje Lietuvos dalyje - panaikinus baudžiavą. Baudžiavos liekanų Lietuvoje išliko dar iki XX a. trečiojo-ketvirtojo dešimtmečio, kol buvo įvykdyta žemės reforma ir padaryta kitų žemės ūkio pertvarkymų. Čia dar reikėtų pabrėžti, kad 1795 m. prijungus Lietuvą (be Užnemunės ir Klaipėdos

krašto) prie Rusijos, baudžiava pasunkėjo. Buvo įvestos revizijos (prievolės imamos nuo revizinio asmens). Prasidėjo valstiečių pardavinėjimas be žemės. Valstiečiai turėjo atlikti rekrutų prievolę. Užnemunėje baudžiaviniai santykiai plėtojosi skirtingai. 1795 m. Užnemunė atiteko Prūsijai. Nors baudžiava čia buvo panaikinta 1807 m., tačiau valstiečiai negavo žemės nuosavybės, skirtinę žemę reikėjo išsipirkti. Išliko keletas prievolių dvarininkams ir luominis valstiečių nepilnavertiškumas. XIX a. antrojoje pusėje Užnemunėje kapitalistinių santykių plėtra buvo spartesnė nei kitoje Lietuvos dalyje [8].

Užnemunės ir Suvalkijos atsiradimas. Petro Leono gimtojo krašto, dabartiniu metu dažniausiai vadinamo Suvalkija, kraštovaizdis susidarė ištirpus ledynams. Iš 1.7 paveiksle pateikto žemėlapio matyti, kad kietojo Žemės paviršiaus formos Suvalkijoje buvo įvairios: paskutinio apledėjimo Grūdos stadijos intensyviai kalvoti pakraštiniai dariniai ir išorinėje nuo jų pusėje suplauti smėlio zandrai; paskutinio apledėjimo baltiškosios stadijos pakraštiniai kalvoti dariniai; dugninės priemolingos nuogulos (lygumos); lygumos, iš paviršiaus dengtos limnoglacialiniu moliu; fliuvioglacialinės terasos ir įsirėžusių klonių slėniai; ežerai. Pietinėje dalyje atsirado daug ežerų, upių. Šiaurinėje - beveik išimtinai lyguma ir žemuma. Rytinės dalies žemės paviršius sudarytas iš suplautų žvyrių ir smėlių. Šiaurinės dalies dirvožemiai, išskyrus Kazlų Rūdos miškų masyvą, derlingi. Pietinėje dalyje, aukštumos srityje, dirvos nenašios, bet gamtovaizdžiai gražesni: aukštos ir žemos kalvos, platūs ir gilūs upių slėniai, smėlynų lygumos, vietomis dideli miškų masyvai, daug didelių ir mažų ežerų. Didžiausia po Nemuno upė ir ilgiausias po Neries Nemuno intakas - Šešupė su beveik 50 intakų gaivina ir puošia šį kraštą. XV-XVI a. šis kraštas buvo beveik ištisai apaugęs miškais. Prasidėjus kolonizacijai miškai buvo beatodairiškai kertami. Šiaurės vakarinėje dalyje miškų kaip ir nebeliko. Tik labiau į rytų pusę yra didžiulis Kazlų Rūdos miškų masyvas bei Prienų, Buktos, Dambravos, Kalniškės miškai [9].

Kiekvienas Žemės teritorijos kraštovaizdis, taip pat ir Suvalkijos, formavosi dėl sudėtingos dinaminės gamtinių ir antropogeninių komponentų sistemos įtakos. Susiformavęs kraštovaizdis darė įtaką ir pačių žmonių gyvenimui. „Žmogus, - pažymi J. Puzinas, - visais laikais, ypač ankstyvaisiais, buvo priklausomas nuo gamtos. Žemės paviršiaus forma ir savybės turėjo įtakos žmonėms pasirenkant gyvenamąsias vietas, žmonių kultūros ir net dvasios formacijai. Ir atskirų tautų bei kilčių susidarymas bei apsiribojimas dažnai susijęs su kraštovaizdžio rėmais" [10]. Pačių ankstyviausių žmogaus gyvenimo liudytojų Sūduvoje (Lėciaus apskrityje), - anot J. Puzino, turime iš senojo akmens amžiaus, arba paleolito, pabaigos (apie 16000-8000 m. pr. m. e.). Gerokai daugiau medžiagos apie Sūduvos kultūrą surinkta iš vidurinio

1.7 pav. Lietuvos geomorfologinis žemėlapis: 1 - Priešpaskutinio (Medininkų) apledėjimo pakraštiniai ledyniniai intensyviai kalvoti (a) arba banguoti (b) dariniai; 2 - Paskutinio apledėjimo Grūdos stadijos intensyviai kalvoti pakraštiniai dariniai (a) ir išorinėje nuo jų pusėje suplauti smėlio zandrai (b); 3 - Paskutinio apledėjimo baltiškosios stadijos pakraštiniai kalvoti dariniai (a) arba banguoti (b) paviršiai; 4 - dugninės priemolingos nuogulos (lygumos); 5 - lygumos, iš paviršiaus dengtos limnoglacialiniu moliu (a), be to, pašlapusios (b); 6 - buvusių prieledyninių ežerų dugno lygumos, dengtos molingomis ir smėlėtomis nuosėdomis; 7 - fliuvioglacialinės terasos (a) ir įsirėžusių klonių slėniai, nukloti smėlio (b); 8 - ežerai. (Kudaba, 1993).
Paimta iš R. Rimantienės knygos „Akmens amžius Lietuvoje". Vilnius, 1996. P.11

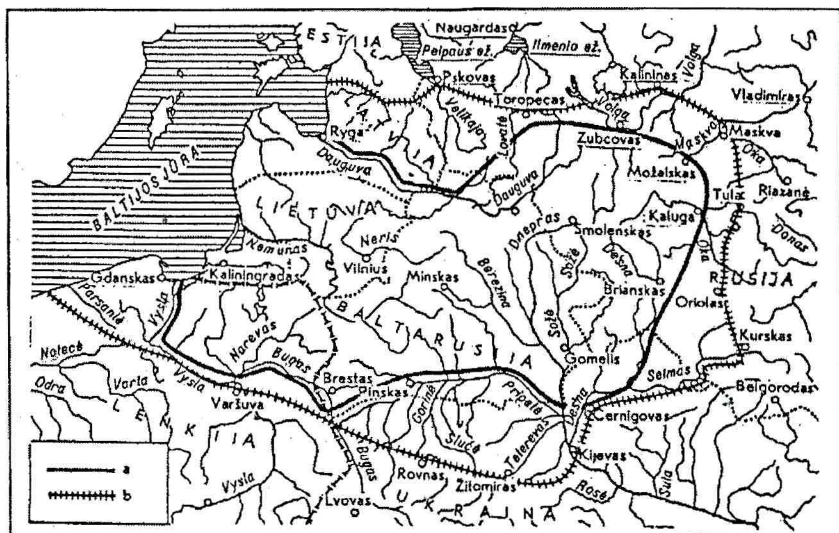
akmens amžiaus, arba mezolito (apie 8000-3500 m. pr. m. e.). Naujasis akmens amžius, arba neolitas (apie 3500-1800 m. pr. m. e.), nedaug teištirtas, tačiau jau yra susikaupę medžiagos, padedančios pažvelgti į to meto Sūduvos gyventojų medžiaginę kultūrą, ūkio formą ir net tautinius santykius. Baltų formavimasis

neolito pabaigoje tęsėsi ir žalvario amžiaus pradžioje. Tas vyksmas užtruko keletą šimtų metų. 1400-1100 m. pr. m. e. susiformuoja savarankiška baltų kultūra. Tai kultūrai būdingi dirbiniai rasti buvusiose Šakių, Vilkaviškio, Marijampolės apskrityse, Prienų apylinkėje ir kitose vietose. Geležies amžiaus iki mūsų eros kultūros sumenkimas, - pažymėjo J. Puzinas, - tebejaučiamas ir I m. e. a. Tačiau pradedant II a. Sūduvos ūkiniame ir kultūriniame gyvenime pastebima tam tikrų pagerėjimo reiškinių. II a. pabaigoje ir III a. pradžioje vyksta gana staigus kultūros kilimas visame krašte. Sūduvių kultūra, būdama išplitusi gana dideliuose plotuose, nebuvo visai vienalytė : vienur kiek skyrėsi laidosena, kitur jaučiama kaimyninių sričių kultūrinė įtaka. III-IV a. sūduvių sodybos buvo maždaug per 5 km viena nuo kitos. Atskirų šeimų grupių gyvenamasis ir naudojamasis žemės plotas sudarydavo maždaug 4-5 km skersmens apskritimą. Gyvenamosios sodybos buvo apie 2-2,5 km atstumu nuo kapinynų. Pradžioje sodybos susidėjusios iš 1-3 mažų šeimų, vėliau nuo kelių iki keliolikos. Žmonės dirbo žemę, sėjo kviečius, soras, miežius, kiek vėliau - ir rugius bei avižas. Augino nemaža galvijų, ypač avių, kiaulių, arklių. Būta ir vietinių amatininkų. Vidutiniškas vyrų ūgis siekė 169,3 cm, moterų - 163,9 cm. Vyrų amžiaus vidurkis 34,8 m., moterų - 25,2 m. Sūduvių V-XIII a. kultūra ligi šiol mažai tyrinėta. Todėl dar lieka daugybė klausimų. Reikia tikėtis, - pabrėžia J. Puzinas, - kad sutartinai dirbant proistorikams tų kraštų, į kurių ribas dabartiniu metu įeina senosios sūduvių žemės, ilgainiui pavyks nustatyti tos karingos kilties medžiaginę ir dvasinę kultūrą, sūduvių gyvenseną ir bent apytikres gyvenamąsias ribas atskirais proistoriniais laiko tarpais [11].

Skaitant medžiagą apie Petro Leono gimtinę Suvalkiją, susiduriama su tokiais pagrindiniais jo gimtinės vietovardžių pavadinimais: Sūduva, Dainava, Suvalkija, Užnemunė.

Tų teritorijų gyventojai vadinami sūduviais, dainaviais, suvalkiečiais, užnemuniečiais. Įvairiuose šaltiniuose minimi tokie teritoriniai pavadinimai kaip Sūduva, Jotva, Lietuva, Palenkė, Dainava ir šių teritorijų gyventojai sūduviai, jotvingiai, lietuviai, poleksėnai, dainaviai. Jų kilmė susijusi su baltų (aisčių) genčių ir tautų susidarymu.

Baltų (aisčių) grupę sudarė indoeuropiečių bei genčių, kalbėjusių arba kalbančių giminingomis kalbomis ar tarmėmis (lietuvių, latvių, prūsų, jotvingių, kuršių, žiemgalių, sėlių) žmonės. Baltų gyventose vietose išliko baltiškos kilmės upių ir ežerų vardai (1.8 pav.) [12]. Lemiamos reikšmės prabaltų, vėliau ir atskirų baltų kilčių ir tautų susidarymui turėjo indoeuropietiškos virvelinės keramikos kultūros išplitimas pietų rytiniame ir rytiniame Pabaltijyje [13].

1.8 pav. Baltiškos kilmės upių ir ežerų vardų paplitimas: a - plotas, kuriame tų vardų gausu, b - plotas, kuriame jų ne taip gausu.
Paimta iš knygos „Lietuvos sienų raida". Vilnius, 1997. Kn. 2. P.158

Anksčiausiai istoriniuose šaltiniuose paminėti sūduviai gyveno jotvingių teritorijos šiaurėje. Į pietus nuo sūduvių, Juodosios Ančios baseine, gyveno jotvingiai. Jotvingių teritorijos pietvakarinėje dalyje gyveno paleksiai, o rytinėje - dainaviai [14]. Pirmą kartą sūduvius pamini graikų geografas, astronomas ir matematikas Klaudijus Ptolemėjas (Claudius Ptolemaios), kuris gyveno apie 90-168 metus. Savo veikale „Geografija" (8 knygose) jis apibendrino senovės graikų geografines žinias, išdėstė žemėlapių sudarymo pagrindus, surašė apie 8000 geografinių vietų, nurodė daugumos jų koordinates, įdėjo 26 Žemės paviršiaus žemėlapius. Ptolemėjas žemėlapyje parodė ir sūduvių gyvenamąją vietą. „O Sarmantiją, - rašė jis, - užima labai daugelis tautų <...> Mažesnės tautos gyvena Sarmantijoje palei Vyslos upę; po venetų (ouinedoi), gotai (Gythones), toliau suomiai (Finnoi); toliau sulonai (Sulones) <...> po venetų vėl galindai ir sūduviai (Galindai kai Soudinoi) ir stavanai (Stouanoi) iki alanų". Čia, - rašo J. Puzinas, - Sarmantija Ptolemėjas vadina dideles Europos sritis į rytus nuo Vyslos. Venetai yra buvę kuri nors slavų kiltis, bet ji žemėlapyje klaidingai lokalizuojama išilgai Baltijos pajūrio nuo Vyslos žiočių į rytus palei jo vadinamą Venetu įlanką. Į pietus nuo gotų klaidingai lokalizuojami ir suomiai. Galindai su sūduviais žemėlapyje

parodomi gana tiksliai. Kiti šiaurinėje dalyje suminėti tautovardžiai ir vietovardžiai sunkiai bepaaiškinami. Po to, - pažymi J. Puzinas, - sūduvių vardas išnyksta iš istorinių šaltinių ir tik XIII a. vėl iškyla. Danijos karalių Valdemaro II ir Kristupo I įsakymu mokesčių reikalui sudarytuose kaimų ir žemės valdytojų sąrašuose 1231 m. data minima Sūduva (Zudua) [15].

Kryžiuočių ordino brolis kunigas Petras iš Dusburgo 1326 m. užbaigė savo kroniką ir įteikė ją magistrui. Kronikoje plačiai nušviečiamas Kryžiuočių ordino įkūrimas XII a. pabaigoje, agresijos į Artimuosius Rytus metu, atsikėlimas ir įsitvirtinimas pavyslyje XIII a. pirmojoje pusėje. Trečioji kronikos dalis skirta prūsų žemių užkariavimui ir kovai prieš Lietuvą. Šioje kronikos dalyje Petras Dusburgietis daug kartų mini Sūduvą ir sūduviečius [16].

Vytautas Didysis 1420 m. kovo 11 d. laiške imperatoriui Zigmantui sūduvius vadina sūdų vardu ir nurodo juos gyvenus tarp Lietuvos ir Prūsų.

1421 m. imperatoriaus Zigmanto laiške didžiajam ordino magistrui Sūduva sutapatinama su Jotva.

1283 m. Kryžiuočių ordinas galutinai užėmė vakarinę Sūduvos dalį. Daugumas jos vadų žuvo kovose. Kunigaikštis Skurda su savo žmonėmis pabėgo į Lietuvą. Kunigaikščiai Gedetas, Skomantas, Kantigirdas pasidavė ordinui. Sūduvių likučiai buvo perkelti į Sembą ir apgyvendinti į vakarus nuo Karaliaučiaus, vadinamajame Sūduvių kampe (vok. Sudauer Winkel), kur jie tebegyveno iki XVI a. [17].

Po 1422 m. Melno taikos sudarymo Sūduva atiteko Didžiajai Lietuvos Kunigaikštystei. Ordinas galutinai atsisakė Žemaitijos ir Užnemunės [18].

Yra nuomonių, kad Sūduvos vardas kilęs iš hidromino Sūduonia (Šešupės kairysis intakas). Manoma, kad pirmaisiais mūsų eros amžiais per Sūduvą ėjo vienas gintaro prekybos kelių. VI-XII a. sūduviai materialine kultūra artimi lietuviams. XIII a. pabaigoje-XIV a. dėl karų Sūduva buvo nualinta ir retai gyvenama. Po Melno taikos sudarymo joje ėmė daugėti gyventojų, vyko vidinė kolonizacija. Išlikę Sūduvoje gyventojai ilgainiui susiliejo su atsikėlusiais lietuviais [19].

Rusų ir lenkų šaltiniuose, - pažymi J. Puzinas, - sūduviai paprastai vadinami jotvingiais, o jų kraštas - Jotva. Jotvingių vardas minimas seniausiame senosios Rusijos metraštyje „Povest' vremennych let", surašytame XII a. pradžioje Kijevo vienuolio Nesterovo. Rusų šaltiniai visai nepažįsta sūduvių vardo, bet savo kaimynus visada vadina jotvingiais. Lenkų šaltiniuose taip pat minimas jotvingių vardas. Jotvingiai, arba sūduviai, būdami rusų ir lenkų kaimynai, jau gana anksti su jais susidūrė. Tie santykiai daugiausia buvę karinio pobūdžio. Pačios ankstyviausios žinios apie jotvingius siekia X a.

pabaigą. Nesterovo metraštyje 983 m. data minimas Kijevo kunigaikščio Vladimiro žygis į Jotvą. Ten rašoma, kad Vladimiras žygiavęs į Jotvą ir nukariavęs jų žemę. Nuo to laiko iki pat XIII a. vidurio vyko atkaklios jotvingių kovos su Kijevo, Volynės, Haličo kunigaikščiais. Nuo XII a. pabaigos jotvingiai, Kijevo valstybei susiskaldžius ir gerokai nusilpus, taip ėmė puldinėti kaimynines kunigaikštystes, jog jie tapo tikra šių sričių rykšte. Anksti jotvingiai susidūrė ir su lenkais, ypač mozūrais. Jau XI a. mozūrai buvo pradėję savo ekspansiją į jotvingių žemes, kartais pasiekdami net Gardino ir Valkavisko sritis. Ir jotvingiai neduodavo ramybės savo kaimynams mozūrams. Jie dažnai puldinėdavo mozūrų sritis už Bugo.

Patys seniausi lenkų šaltiniai savo šiaurės kaimynus vadino poleksėnais (Pollexiani), o kraštą - Palenkė (Polexa). Tačiau lenkų šaltiniuose vyrauja iš rusų paimtas jotvingių vardas. Lenkai užpuldinėjo jotvingius, degino jų šventyklas, pilaites, kaimus, trobesius, klėtis su javais, priversdavo duoti įkaitų ir pasižadėti mokėti duoklę. Lenkai kovoti su jotvingiais kvietėsi talkon vokiečius. Pagaliau lenkai, rusai ir Vokiečių ordinas ėmė sutartinai kovoti prieš jotvingius - sūduvius. 1264 m. lenkai sudavė jotvingiams skaudų smūgį - beveik visiškai juos išnaikino. Netrukus Jotva - Sūduva imta kolonizuoti ir XIII a. pabaigoje ta didžiulė ir karinga vakarinių baltų kiltis buvo palaužta [20].

Adolfas Tautavičius savo straipsnyje „Jotvingiai, dainaviai, sūduviai, poleksėnai ir ..." pažymi, kad vadovėliuose, įvairių autorių monografijose ir straipsniuose aptariama jotvingių praeitis, iliustruojama žemėlapiais jotvingių gyventos teritorijos ribos. A. Tautavičius pateikia įvairių jotvingių gyventų plotų tyrinėtojų nuomones apie jotvingių vakarinę, pietinę, rytinę ir šiaurinę ribas ir daro tokias išvadas: „Taigi dabar turimi duomenys leidžia teigti, kad jotvingių genčių gyventų plotų šiaurinė riba kelis kartus keitėsi. Lietuvos rytinė ir pietinė dalis iki XIII a. buvo gyvenama tik lietuvių ir piečiau nuo jų - XIII-XIV a. įsikūrusių giminaičių dainavių. Jų kaimynai pietuose prie Nemuno buvo čia IX-X a. įsikūrę rusų ir baltarusių protėviai - dregovičiai ir ateiviai iš Haličio bei Voluinės. Galimas dalykas, kad į rytus ar į pietryčius (Alšėnų žemėje?) bus gyvenę dar vieni mūsų protėvių giminaičiai - nalšiai, kuriuos XIII a. viduryje krikštijo Mindaugo pakviesti misionieriai" [21].

Jonas Puzinas savo straipsnyje „Sūduvių problema" pažymi, kad lietuvių šaltiniuose sūduviams ar jų daliai pavadinti vartotas Dainavos vardas. Pirmą kartą Dainavos žemė paminėta 1253 m., kai Mindaugas pusę to krašto padovanojęs Livonijos ordinui. Straipsnio autorius analizuoja ir Sūduvos sienų klausimą. Jis rašo, kad XIII a. antrosios pusės Sūduvos sienas A. Kaminskis šitaip išveda : šiaurėje - Nemunas, pradedant maždaug prieš II pasaulinį karą buvusia Lietuvos ir Vokietijos siena iki pat Kauno; kairiajame Nemuno krante vietomis yra buvę žemaičių ir lietuvių sodybų, o nuo Kauno iki Vangų,

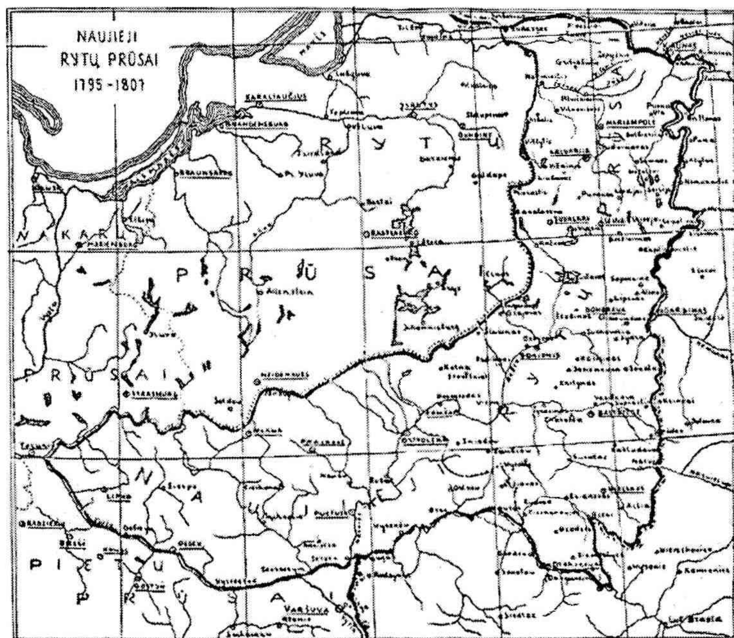
Nemuno kilpoje, yra buvęs lietuviškas Šlienavos valsčius. Rytuose Sūduvos ribą sudarė Nemunas (Kaunas, Alytus, Merkinė, Gardinas), nuo Gardino ta riba ėjo tiesia linija į pietus iki Svisločiaus aukštupio. Pietuose riba vedama Narevu beveik iki jo santakos su Bebru, toliau Luku iki Grajevo (ar sritis tarp Bebro, Narevo ir Svisločiaus buvo gyvenama sūduvių, A. Kaminskis palieka spręsti proistorikams). Nuo čia vakarinė siena neaiški, bet ji vedama nedideliu lanku iki Galdapės miesto, pro Vištyčio ežerą Širvinta ir Šešupe tiesiai į šiaurę iki pat Nemuno. Tai, - pabrėžia J. Puzinas, - labiausiai atsargiai išvestos sūduvių gyvenamosios ribos, paremtos daugiausia XIII a. istorinių šaltinių duomenimis. Tai ribos to meto, kada sūduviai ėmė dingti iš istorijos šviesos. Labai galimas dalykas, kad ankstyvesniais, jau priešistoriniais laikais, sūduvių gyventa plačiau, bet tai tegalės atskleisti sistemingi gretimų sričių archeologiniai tyrinėjimai [22].

Skaitant, kalbant ir rašant apie sūduvius, jotvingius, dainavius, poleksėnus, reikėtų turėti omenyje, kad kol kas istorinės žinios apie juos yra nepakankamos, labai nuotrupinio pobūdžio, kad įvairių autorių ir įvairiais laikotarpiais paskelbtos sūduvių, jotvingių, dainavių, poleksėnų teritorijos yra apytikrės, sąlyginės, kad lig šiol nėra tikslesnių duomenų apie jų socialinį gyvenimą ir kad šiems klausimams spręsti vien archeologinių žinių nepakanka. Anot Ježio Ochmanskio, pati archeologija, nors ir tobulina tyrimų metodus, kaupia vis turtingesnes senovės iškasenų atsargas, nėra pajėgi atskleisti etninės Lietuvos praeities paslaptis. Vien archeologinių iškasenų nepakanka politiniams įvykiams tirti ir žmonių, padariusių tuos daiktus, etninei priklausomybei nustatyti. Archeologijos šaltiniai reikšmingi tik tais atvejais, kai yra tyrinėjami kartu su raštijos šaltiniais bei kalbininkų išvadomis. Nepaisydama istorijos ir kalbos šaltinių, archeologija paprastai nuklysta spėliojimų bei nepasitvirtinančių hipotezių klystkeliais ir gali ne tik nuskurdinti, bet ir iškraipyti istorijos procesą [23].

Šiame skyrelyje pateiktos sūduvių, jotvingių, dainavių, poleksėnų praeities tyrinėtojų žinios taip pat nėra išsamios. Jos gal padės susidaryti bent šiokį tokį vaizdą apie Petro Leono tėviškės - Suvalkijos atsiradimo ir žmonių apsigyvenimo ten sąlygas.

Užnemunė - Lietuvos dalis kairiajame Nemuno krante. Iki XIII a. čia gyveno baltų gentys: didesniojoje Užnemunės dalyje - jotvingiai (pietuose - dainaviai, centre - sūduviai), o pačiame šiauriniame krašte - lietuviai (aukštaičiai). Kraštas iki pat XX a. vidurio ir buvo vadinamas Sūduva. XIV a. dėl nuolatinio Kryžiuočių ordino puldinėjimo labai sumažėjo gyventojų. Užnemunė iš dalies virto dykra. Tik po 1422 m. Melno taikos sudarymo buvo oficialiai nustatyta Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir Kryžiuočių ordino

siena. Užnemunė vėl gausiau apgyvendinta per XV a. pradžios–XVIII a. pradžios vidaus kolonizaciją. Ji priklausė Žemaitijos seniūnijai ir Trakų vaivadijos Kauno ir Trakų apskritims. XVII-XVIII a. Užnemunės dalis palei Prūsijos sieną, maždaug tarp Nemuno ir Virbalio, buvo vadinama Užgirio kraštu arba Užgirio dekanatu. Čia buvo smarkiai kertamos girios, kūrėsi gyvenvietės, o Užnemunės vidurys tebebuvo mažiau gyvenamas. Po Lenkijos ir Lietuvos valstybės trečiojo padalijimo Užnemunė 1795-1807 m. buvo viena Prūsijos karalystės provincijų (1.9 pav.). 1807-1815 m. ji priklausė Varšuvos kuni gaikštystei (1.10 pav.), 1815-1915 m. - Lenkijos karalystei, tai yra Rusijos imperijos autonominiam vienetui. 1867-1915 m. Užnemunė įėjo į Suvalkų guberniją, dėl to XX a. pirmojoje pusėje ji dažniausiai buvo vadinama *Suvalkija* [24].

1.9 pav. Naujieji Rytų Prūsai 1795-1807.
Paimta iš A. Janulaičio knygos „Užnemunė po Prūsais (1795-1807)". Kaunas, 1928. P.405

1.10 pav. Užnemunė Varšuvos kunigaikštystėje (Marijampolės, Kalvarijos ir Seinų apskritys). *Paimta iš B. Dundulio knygos „Lietuva Napoleono agresijos metais (1807-1812)". Vilnius, 1981. P.33*

Užnemuniečiai - Užnemunės gyventojai, lietuvių etninė grupė, kitaip suvalkiečiai [25].

Suvalkija - Lietuvos dalis kairiajame Nemuno krante, kitaip Užnemunė. Buvusi Suvalkų gubernija [26].

Suvalkiečiai, užnemuniečiai - lietuvių etninė grupė, gyvenanti Užnemunėje, išskyrus jos pietrytinę dalį [27].

Sūduvos, Suvalkijos, sienos, žemės paviršius, turtai, vandenys, ežerai, miškai, gyventojai, žemės ūkis, miestai, senųjų sūduvių gyvenimas ir jų likimas amžių būvyje plačiai aprašomi B. Kviklio knygoje „Mūsų Lietuva" [28].

Pasinaudojęs senais rankraščiais, aktais ir inventoriais, Vatikano, Karaliaučiaus, Kauno metropolijos kūrijos, Prienų, Simno, Vilkaviškio, Naumiesčio, Sirtautų, Griškabūdžio, Plokščių, Pilviškių, Veiverių, Bartininkų, Keturvalakių, Virbalio, Marijampolės ir kitų bažnyčių archyvais bei įvairių asmenų pasakojimais apie svarbius praeities padavimus, Jonas Totoraitis parašė ir 1938 m. išleido didelės apimties vertingą knygą „Sūduvos Suvalkijos istorija". Joje, remiantis reikšmingais šaltiniais, pateikta vertingų žinių apie Suvalkijos atsiradimą ir raidą.

Manoma, kad suvalkiečių, arba užnemuniečių, etninė grupė susidarė XVI-XVIII a. iš čiabuvių, pirmykščių gyventojų jotvingių (sūduvių), gyvenusių Užnemunės centrinėje dalyje, lietuvių (aukštaičių), gyvenusių pačiame Užnemunės šiauriniame ruože (prie Nemuno), o labiausiai - iš žmonių, atsikėlusių iš Kauno apylinkių ir Žemaitijos XV-XVI a.. Be to, į šios etninės grupės sudėtį įėjo šiek tiek XIII-XIV a. sandūroje į Užnemunę atkeltų žiemgalių, vėliau čia apgyvendintų totorių, atvykusių lenkų (mozūrų), Mažosios Lietuvos lietuvių ir vokiečių [29].

Suvalkiečiai ir kiti Lietuvos gyventojai yra patyrę daug bendrų ir nemažai specifinių išgyvenimų. IX a. susiformavo feodalinė senovės Rusios, o X-XI a. ir Lenkijos valstybė. Baltus iš pietų ir rytų supo feodalinės krikščioniškosios valstybės. Tai turėjo didelę įtaką ir lietuvių visuomeninių santykių raidai. Rusios kunigaikščiai, plėsdami savo valdas, skverbėsi į jotvingių, lietuvių ir kitų baltų žemes. Nuo XII a. vidurio minimi lietuvių Rusios žemių puolimai. Tuo pačiu metu, prisidengdami krikščionybės platinimu, Lenkijos feodalai bandė pavergti jotvingių ir prūsų gentis, o jotvingių ir prūsų būriai rengė žygius į gretimas Mazovijos sritis, Kulmo žemę, Pamarį. Baltų pajūrio sritis puldinėjo taip pat Danijos ir Švedijos valdovai, o nuo XI a. kuršiai ir sembai traukė į Skandinavijos pakraščių gyvenvietes [30]. Lietuvos kariaunos rengė žygius tiek į lenkų, rusų, tiek į jų kunigaikščių užkariautas jotvingių, latvių, estų žemes [31]. XIII-XIV a. popiežių sankcionuojami ir vadovaujami Vidurio ir Vakarų Europos katalikiškųjų šalių feodalai rengė žygius prieš Baltijos tautas. Iš tiesų kryžiaus karus Baltijos šalyse organizavo ir vykdė kariniai vienuolių riterių ordinai: Dobrynės brolių ordinas, Kalavijuočių ordinas, Kryžiuočių ordinas ir jo atšaka Livonijos ordinas [32].

XIII-XVIII a. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė apėmė lietuvių (be Mažosios Lietuvos lietuvių), baltarusių žemes, daugumą ukrainiečių (iki 1569 m.), dalį vakarinių rusų žemių. 1561-1629 m. jai priklausė autonominės provincijos teisėmis Uždauguvis (Livonijos žemės į šiaurę nuo Dauguvos - Latvijos Vidžemė ir Latgala, Pietų Estija), 1561-1795 m. vasalas buvo Kuršo kunigaikštystė, apėmusi dabartinės Latvijos dalį, esančią tarp Lietuvos (pietuose) ir Rygos įlankos bei Dauguvos (šiaurėje). Nuo 1569 m. abu kraštai

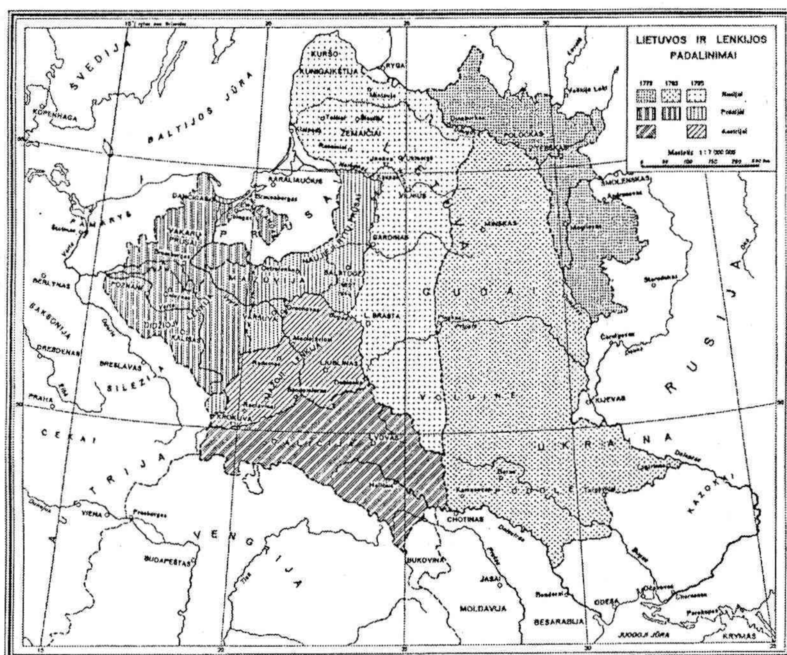
buvo valdomi bendrai su Lenkija. 1629-1772 m. Lietuvos Didžiajai Kunigaikštystei liko tik dabartinė Latgala (buvusi dabartinės Latvijos teritorijoje, į šiaurę nuo Dauguvos, išskyrus Rygos įlankos pakrantę), valdoma kartu su Lenkija [33]. 1569 m. Liubline sudaryta sutartis, kuria Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė susijungė su Lenkija į feodalinę Lenkijos ir Lietuvos valstybę. Federalinė Lenkijos ir Lietuvos valstybė - Lenkijos ir Lietuvos Respublika, Žečpospolita gyvavo 1569-1795 m. Liublino unija iš esmės pakeitė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės santykius su Lenkija. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valstybingumas ir savarankiškumas ėmė nykti, politinė ir ekonominė padėtis smukti. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės reikšmė bendroje valstybėje buvo daug menkesnė, valstybės politiniam gyvenimui vadovavo Lenkijos feodalai. Liublino unija sudarė palankias sąlygas lenkų šlėktų diktatūros stiprėjimui, jos ekspansijai ir į lietuvių žemes. Sustiprėjo lenkų kalbos ir kultūros skverbimasis į Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę, jos bajorų, miestiečių lenkėjimas [34]. Prof. Augustinas Janulaitis, vertindamas Lietuvos ir Lenkijos ūkį ir kultūrą XVIII a., pabrėžė, kad „Lietuvos ir Lenkijos ūkis ir kultūra XVIII a. visai smuko. Pradžios šitam reikia ieškoti jau XVII a., kada tas pats atsitiko ne tik pas mus, bet ir Vakaruose; tik Vakaruose ūkis atsistatė, o čionai krito dar žemiau, nes XVII a. viduryje Lietuvą ištiko karo tvanas, kuris viską sunaikino. XVIII a. pradžioje ištiko vėl naujas užplūdimas. Dėl to Lietuva XVIII a. grįžta prie XII - XIII a. tvarkos ir kultūros" [35].

Ekonominis ir politinis Lenkijos ir Lietuvos valstybės susilpnėjimas sudarė palankias sąlygas XVIII a. pabaigoje trims jos padalijimams tarp Rusijos, Austrijos ir Prūsijos (1772, 1793 ir 1795 m.). Po trečiojo padalijimo lietuvių žemės (išskyrus Užnemunę) atsidūrė Rusijos imperijoje ir Prūsijos karalystėje (1.11 pav.).

Lietuvos teritorija, prijungta prie Rusijos, iš pradžių įėjo į Vilniaus guberniją, bet netrukus kartu su baltarusiška Slonimo gubernija sudarė Lietuvos guberniją. Gyventojų skaičiumi ji buvo labai didelė, todėl 1801 m. vėl buvo padalyta į Lietuvos Vilniaus ir Lietuvos Gardino gubernijas. Nuo 1840 m. gubernijų pavadinime nebeliko Lietuvos vardo, o 1843 m. iš Vilniaus gubernijos vakarų dalies buvo sudaryta Kauno gubernija.

Vilniaus gubernija buvo papildyta baltarusiškomis apskritimis iš Gardino ir Minsko gubernijų. 1815 m. Lietuvos pietvakarių dalis (Užnemunė), iš pradžių tekusi Prūsijai, buvo prijungta prie Lenkijos karalystės, (1.12 pav.), Augustavo vaivadijos (1816-1837 m.), vėliau Augustavo vaivadija pertvarkyta į Augustavo guberniją (1837-1867 m.). Augustavo vaivadijos centras buvo Augustavas, o Augustavo gubernijos centras - Suvalkai. Iš šiaurinės Augustavo gubernijos dalies su lietuviškomis apskritimis 1867 m. buvo sudaryta Suvalkų

gubernija (1867-1915 m.), pavaldi Varšuvos generalgubernatoriui. Pagal nacionalinę sudėtį beveik ištisai lietuviška tebuvo Kauno gubernija, o kitos - mišrios: Vilniaus gubernijos rytų apskrityse daugiausiai gyveno baltarusiai; Suvalkų gubernijos pietinėse Augustavo ir Suvalkų apskrityse – lenkai; o Kalvarijos, Marijampolės, Naumiesčio (Vladislavovo), Seinų, Vilkaviškio apskrityse – lietuviai. Suvalkų gubernija žemės ūkio lygiu buvo viena pirmaujančių Rusijos imperijoje, o gyventojai – vieni raštingiausių (1897 m. – 54,9 proc. visų vyrų ir 42,8 proc. moterų, vyresnių kaip 10 metų) [36].

1.11 pav. Lietuvos ir Lenkijos padalijimai 1772, 1793 ir 1795 metais.
Paimta iš V. Daugirdaitės-Sruogienės knygos „Lietuvos istorija". Vilnius, 1990. Knygos priedas

1.12 pav. Lenkijos karalystė XIX a. pirmojoje pusėje.
Paimta iš LTE. T. 6. P. 465

Puldinėjimai, karai, ligos. Jau gilioje senovėje viena giminė puldinėjo kitą. Tų puldinėjimų tikslas būdavo kerštas už skriaudas arba noras pagrobti

gyvulius, derlių arba žmones, kuriuos būtų galima paversti vergais. Išaugus žemdirbystei ir amatams, plečiantis prekybai, pamažu keitėsi ir karinių užpuldinėjimų pobūdis. Atsirado ginkluotos prievartos priemonės. Prasidėjo karai. Svarbiausia ir lemiama karo jėga tapo ginkluotosios pajėgos.

I tūkst. pabaigoje ir II tūkst. pradžioje lietuvių ir jų kaimynų tarpusavio puolimų metu dažniausiai buvo siekiama priversti nugalėtuosius mokėti duoklę. Kaip tik tuo tikslu IX a. viduryje lietuvių genčių žemes pajūryje užpuolė danai ir nustatė jiems duoklę. Kada kuršiai liovėsi tą duoklę mokėję, 854 m. lietuvių genčių apgyventame Baltijos jūros krante išsikėlė švedų karalius Olafas su didelėmis jėgomis ir užpuolė Apuolės pilį (Skuodo raj.). Ją gynė apie 15 000 kovotojų. Po aštuonių dienų kautynių apuoliečiai pasidavė ir pripažino Švedijos valdžią. Iš apuoliečių buvo pareikalauta duoklės ir kaip garantija paimti įkaitai [37].

Senosios rusų valstybės Kijevo Rusios kunigaikščiai taip pat ne kartą vykdė savo žygius į lietuvių žemes. 983, 1038, 1040 ir 1044 m. žygiavo Vladimiras ir Jaroslavas. Lietuva mokėjusi rusams duoklę. 1132 m. į Lietuvą žygiavo Mstislavas ir, laimėjęs žygį, pareikalavo duoklės [38].

XII a. ir vėlesnių laikų kronikos bei metraščiai pilni žinių apie tai, kaip aisčių gentys kitus puldinėjo ir kaip kaimyninių kraštų kariaunos siaubė jas. Pavyzdžiui, 1106 m. susivienijo visa Žiemgala ir nugalėjo Polocko kunigaikščius Vseslavičius [39]. 1205 m. įvyko lietuvių mūšis su rygiečiais ir semigalais. To mūšio metu lietuviai prarado daugybę belaisvių ir gausų galvijų bei arklių grobį, neteko daug karių. Lietuviai, prisiminę savuosius, prieš dvejus metus žuvusius nuo rygiečių ir semigalų, pasiuntė šauklius po visą Lietuvą ir surinko didelę kariuomenę. Persikėlę per Dauguvą, visą naktį iš gruodžio 24-osios į 25-ąją ėjo į Toreidą (Tureidą), anksti ryte perėjo Koivą (Gaivą) ir pasipylė po visus kaimus, ir kadangi jie šitame krašte nesutiko kokio nors pasipriešinimo, tai nemaža žmonių užmušė ir daugelį paėmė į nelaisvę [40].

1211 m. nuo Volynės ir Haličo kunigaikščio Danilo Romanovičiaus ir lenkų gynėsi „visa jotvingių žemė" [41]. Kronikininkas Dusburgietis rašo, kad reta kuri prūsų ir lietuvių žemė karui negalėtų sutelkti dviejų tūkstančių raitųjų vyrų ir daug tūkstančių karių. Semba, turtingiausia ir tirščiausiai gyvenama žemė, galėjo sutelkti keturis tūkstančius raitelių ir keturiasdešimt tūkstančių karių. Sūduviai, patys tauriausieji, pranokdavo kitus ne tik papročių kilnumu, bet ir turtais bei galybe. Mat jie turėjo šešis tūkstančius raitelių ir galybę kitokių karių [42].

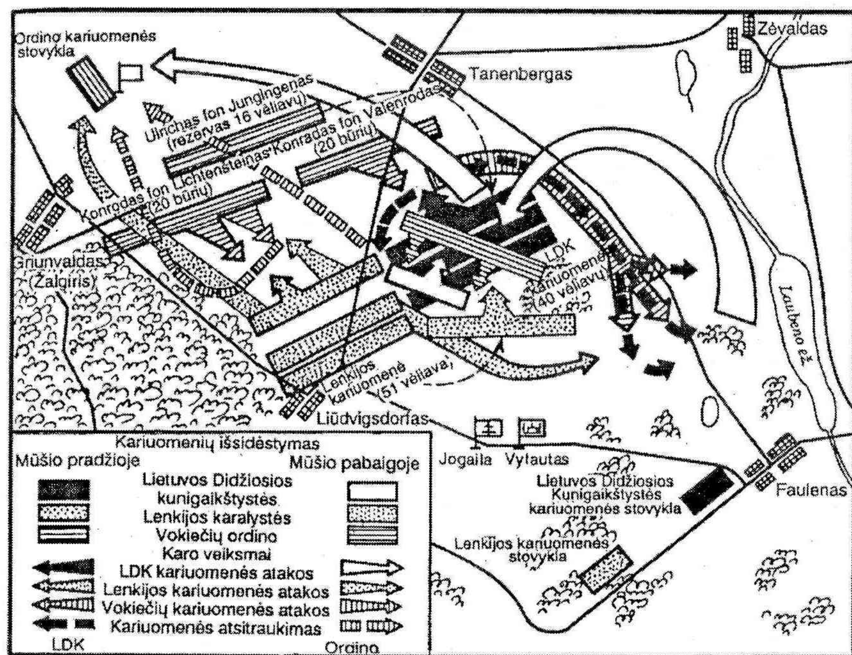
Popiežius Inocentas III, - rašo Ch. L. T. Pichelis, - 1199 m. spalio 30 d. pasirašė vadinamąją „1200-ųjų metų bulę", kuria paskelbė karą Baltijos jūros rytinės pakrantės gyventojams pagonims. Iš visų Vakarų Europos šalių buvo verbuojami realūs krikščionys, sudaroma galinga kariuomenė. Jai vadovavo

teutonų riteriai - ankstesnieji žygio į Šventąją Žemę dalyviai. Kiti dievobaimingi krikščionys naująją misiją arba kryžiaus žygius prieš pagonis, vadinamuosius saracėnus, buvo prašomi remti lėšomis. Už dalyvavimą kryžiaus žygiuose dvasininkai teutonų riteriams žadėjo visuotinį nuodėmių atleidimą, lygiai kaip buvo vykstant vaduoti Šventosios Žemės. Vakarų Europa, - anot Ch. L. T. Pichelio, mažai ką težinojo apie šias pagonių tautas (prūsus, žemaičius, latvius ir jotvingius), tačiau nedvejodama pakluso popiežiaus balsui ir vėl suskato pasitarnauti Šventajai Romos imperijai. Naujieji kariai tuojau prisitaikė savo naudai filosofiją, prisiderino sau mahometonų, su kuriais buvo kovoję Šventojoje Žemėje, teiginį „Nekrikščionio priešo nužudymas nuvalo sielą, garantuoja laimę danguje". Taip dangaus palaiminti, gerai nusiteikę katalikybės kariai vyko ieškoti naujų nuotykių. Ilgai trukęs baltų (aisčių) genčių, lietuvių ir kitų tautų niokojimas plačiai aprašytas Ch. L. T. Pichelio knygoje „Žemaitija" [43], Petro Dusburgiečio kronikoje „Prūsijos žemės kronika" [44], Edvardo Gudavičiaus monografijoje „Kryžiaus karai Pabaltijyje ir Lietuva XIII amžiuje", jo „Lietuvos istorijoje" [45] bei kitose knygose (1.13 pav.).

Kryžiuočių veržimąsi į Lietuvą sustabdė Žalgirio mūšis. 1410 m. liepos 15 d. Ordino kariuomenė, papildyta riteriais iš kitų Vakarų Europos kraštų, daugiausia iš Vokietijos, vadovaujama Ordino didžiojo magistro Ulricho fon Jungingeno, susikovė su sąjungininkų kariuomene, kurią sudarė LDK ir Lenkijos daliniai bei samdiniai iš Čekijos. Mūšyje buvo sunaikinta rinktinė Ordino kariuomenė (1.14 pav.). Žuvo beveik visi Ordino karo vadai, riteriai buvo nukauti arba paimti į nelaisvę. Žalgirio mūšis turėjo didelę reikšmę politinei Centrinės ir Rytų Europos istorijai, pakeitė daugelio tautų likimą. Politinėje srityje Žalgirio mūšis atvėrė kelią į palaipsnį Ordino likvidavimą, ne tik nutraukė vokiečių riterių agresiją į Lietuvą, bet ir sulaikė apie du šimtus metų trukusį pergalingą jų žygį į baltų žemes. Žalgirio mūšis sužlugdė Ordino siekius rytinėje Baltijos pakrantėje sukurti vokiečių feodalų valstybę, o vėliau šiai valstybei įsiviešpatauti didelėje Rytų Europos dalyje. Jėgų santykis šiame regione pasikeitė. Įsigalėjo Lenkija ir Lietuva. Jos iškilo iki didžiųjų Europos valstybių. Nepaprastai išaugo Lietuvos ir jos vadovo Vytauto autoritetas. Žalgirio mūšis užkirto kelią lietuvių tautos naikinimui, ekonominio ir kultūrinio gyvenimo griovimui. Kartu jis pažadino Ordino valdžion patekusius anapus Nemuno gyvenusius lietuviškų žemių gyventojus į kovą už vienijimąsi su Lietuva, tapo akstinu klostytis lietuvių tautinei savimonei [46].

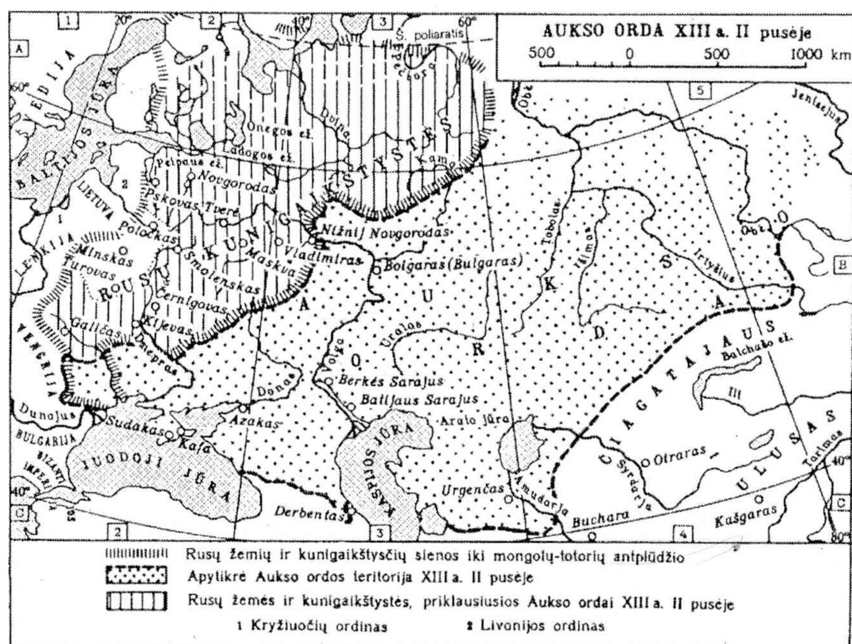
1.13 pav. Kryžiuočiai krikštija Lietuvą. J. Kosako (Kossak) paveikslas.
Paimta iš V. Daugirdaitės-Sruogienės knygos „Lietuvos istorija". Vilnius, 1990. P. 39

1.14 pav. Griunvaldo (Žalgirio) mūšis 1410 07 15
Paimta iš Z. Kiaupos, J. Kiaupienės, A. Kuncevičiaus knygos „Lietuvos istorija iki 1795 m.". Vilnius, 1995. P. 157

Tauta, valstybė egzistuoja tam tikroje teritorijoje. Nuo amžių, - rašoma knygoje „Lietuvos sienų raida", - lietuvių protėvių gyventa prie Baltijos, Nemuno, Dauguvos, Dniepro. Toje teritorijoje XIII a. viduryje lietuviai sukūrė stiprią centralizuotą valstybę, kuri netrukus išsiplėtė nuo Baltijos iki Juodosios jūros. Ta valstybė tapo savotišku skydu, ginančiu Vakarų Europą nuo mongolų-totorių ordų (1.15 pav.), Rytų slavus - nuo germanų. Tačiau po kelių šimtmečių galinga mūsų protėvių sukurta valstybė, niekieno nenukariauta, bet dėl vidinės nesantaikos, per menko savųjų vertybių saugojimo ėmė nykti, pasiduoti svetimųjų įtakai, kol pagaliau XVIII a. pabaigoje ją pasidalijo ir persidalinėjo Rusija, Prūsija ir Austrija. Taip žlugo galinga Lietuvos valstybė. Viltis atkurti ją nors etnografinėse ribose buvo Napoleono žvaigždės švytėjimo metais. Tačiau Napoleonui rūpėjo geriau aprūpinti savo kariuomenę ir suorganizuoti daugiau vyrų į ją kariauti prieš Rusiją. Napoleonas karą pralaimėjo. Į

Lietuvą sugrįžo senoji Rusijos valdžia. Po karo Vienos kongrese (1815 m.) Varšuvos kunigaikštija paskelbta Lenkijos karalyste, jos karaliumi - Rusijos caras, o Lietuva - „neatskiriama" Rusijos dalimi, išskyrus Užnemunę, kuri buvo įjungta į Lenkijos karalystės Baltstogės departamentą. Čia veikė Napoleono įstatymai, valstiečiai buvo atleisti nuo baudžiavos, nors be žemės. Rusijos engimas tiek Lietuvoje, tiek Lenkijoje buvo sunkus. 1830 m. rudenį Lenkijoje prasidėjo sukilimas prieš Rusiją. Jis greitai persimetė ir į Lietuvą. Sukilimo tikslas - atkurti bendrą Lenkijos ir Lietuvos valstybę. Sukilėliams pralaimėjus, Lietuvoje prasidėjo rusinimas. Buvo uždarytas Vilniaus universitetas, katalikų bažnyčios paverčiamos cerkvėmis, panaikintas Lietuvos Statuto veikimas (1840 m.) ir vietoje jo įvesti

1.15 pav. Aukso orda XII a. antrojoje pusėje.
Paimta iš LTE. T.1. P.457

Rusijos įstatymai ir kt. Nepaisant kai kurių autonomijos teisių, Rusijos priespauda buvo sunki ir Lenkijoje. Kitas mėginimas išsivaduoti buvo 1863 m. sukilimas. Nauja buvo tai, kad sukilėliai Lietuvoje kėlė ne tik Lietuvos ir

Lenkijos valstybės atkūrimo, bet ir savarankiškos Lietuvos valstybės, daugiausia Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ribose, idėjas. Tarp pirmųjų, pradėjusių žadinti lietuviškumą, tautinės valstybės atkūrimą, buvo šviesuoliai S. Daukantas (1793-1864 m.), vyskupas M. Valančius (1801-1875 m.), lietuviškų kalendorių leidėjas L. Ivinskis (1808-1881 m.), kun. A. Tatarė (1805-1889 m.), M. Akelaitis (1828-1857 m.) ir daugelis kitų. Imta kalbėti ne tik apie Lietuvos valstybės atkūrimą apskritai, bet apie lietuviškąją Lietuvą – etnografinę. Etnografinės autonominės Lietuvos atkūrimo idėja ėmė vyrauti tarp lietuvių XX a. pradžioje. Tokiai idėjai pritarė ir 1905 m. gruodžio 4-6 d. įvykęs Didysis lietuvių seimas Vilniuje, kuriame dalyvavo apie 2000 žmonių iš visos Lietuvos, taip pat iš Mažosios Lietuvos. Vienas iš pirmųjų, pamėginęs nusakyti lietuvių tautos gyvenamos teritorijos ribas, buvo būsimasis Vasario 16 d. Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo akto signataras Petras Klimas [47].

1.2. Lietuvių tautybės raidos kryžkelės

Kiekviena tauta domisi savo narių skaičiaus dinamika. Lietuvių tautybė pradėjo formuotis plėtojantis feodaliniams santykiams. Galutinai ji susiformavo XIII - XV a. Iki gyventojų reguliarių, visuotinių surašinėjimų, pradėtų XVIII a. pabaigoje-XIX a. pradžioje (Rusijoje 1897 m.), šalių, tautų gyventojų skaičius buvo nustatinėjamas apytikriai, pagrindžiant išvadas vienokia ar kitokia prielaida. Pavyzdžiui, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės gyventojų skaičiui nustatyti buvo vartoti inventoriai, tai yra ūkiniai vienetai - dūmai. Šiuo atveju buvo vadovautasi prielaida, kad vienam inventoriui vidutiniškai tenka nuo 4,5 iki 8 gyventojų. Tokio didelio vidutinio vieno inventoriaus gyventojų skaičiaus intervalo nustatymas darė didelę įtaką skaičiavimų rezultatams. Todėl vieni tyrinėtojai pateikdavo vienus tos pačios šalies gyventojų skaičius, kiti - kitus. Vieni rašė, kad Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorijoje gyveno 2,4-2,5 milijono, kiti - 3,2-3,6 milijono žmonių.

1789 m. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės gyventojų surašymas neapėmė visų gyventojų, nes nebuvo surašomi bajorai, dvarininkai ir tie asmenys, kurie nemokėjo mokesčių. Be to, visuotinių to surašymo duomenų neišliko. Sudėtinga buvo bendrame gyventojų skaičiuje nustatyti lietuvių skaičių. Lietuviai, kaip etninė grupė, iki Pirmojo pasaulinio karo gyveno Rusijos ir Prūsijos, vėliau Vokietijos valstybėse. XIX a. viduryje Rusijos vidaus reikalų ministerijos leidžiamame žurnale išspausdintose žiniose buvo nurodoma, kad Vilniaus, Kauno, Gardino ir Suvalkų gubernijose gyvena 1 114 011 lietuvių. Slovakų istorikas J. Šafarikas (1842 m. duomenimis) nurodė šiek tiek didesnį lietuvių skaičių – 1 438 000 Rusijos valdomose

gubernijose ir 156 000 Mažojoje Lietuvoje. M. Akelaitis 1857 m. laiške vilniečiui istorikui M. Balinskiui rašė, kad lietuvių, kalbančių gimtąja kalba, yra apie 2,5 milijono. Panašūs duomenys buvo pateikti ir 1890 m. Šiaurės Vakarų krašto kalendoriuje. Ten rašoma, kad lietuvių yra 2 458 825, Mažojoje Lietuvoje – 121 000, Jungtinėse Amerikos Valstijose - apie 500 000 ir įvairiuose Rusijos miestuose - apie 100 000. Pagal Rusijos 1897 m. oficialiąją statistiką visose 89 Rusijos gubernijose gyveno 1 658 532 lietuviai [48].

Lietuvių tautybė susidarė iš grupės baltų genčių, susijusių bendra kilme, kalba, istorija ir teritorija. Lietuvių tautos istorinės raidos procesai buvo įvairūs ir sudėtingi, ypač kalbos, teritorijos, ekonominio ir kultūrinio gyvenimo srityse.

Lietuvių kalbos raidos kliūtys. Lietuvių kalba priklauso baltų kalbų grupei. Literatūrinė lietuvių kalba pradėjo formuotis XVI a. viduryje. Jos pradininkas - M. Mažvydas. Mažojoje Lietuvoje įsigalėjo rašto kalba, paremta šio krašto vakarinių aukštaičių tarme. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XVI-XVII a. formavosi dvi rašto kalbos - vidurietiškoji su centru Kėdainiuose (ja rašė M. Daukša, M. Petkevičius) ir rytietiškoji su centru Vilniuje (ja rašė K. Sirvydas, J. Jaknavičius). XIX a. pirmojoje pusėje ir viduryje nacionalinės literatūrinės kalbos kūrimu rūpinosi D. Poška, S. Stanevičius, S. Daukantas, M. Valančius. XIX a. pabaigoje didelę reikšmę jos formavimuisi turėjo pradėjusi eiti periodinė spauda („Aušra", „Varpas") ir ypač kalbininko J. Jablonskio veikla. XIX a. pabaigoje-XX a. pradžioje susiformavo ir dabartinė lietuvių kalbos rašyba, paremta lotynų rašmenimis [49].

XIII a. trečiajame dešimtmetyje susidarė Lietuvos valstybė. XIII a. pabaigoje-XIV a. pradžioje ji tapo Lietuvos Didžiąja Kunigaikštyste (LDK). Ji apėmė ne tik lietuvių (be Mažosios Lietuvos), bet ir baltarusių žemes, daugumą ukrainiečių ir didelę vakarinių rusų teritorijos dalį. XV a. pabaigoje prasidėję LDK karai su stiprėjančia Rusų valstybe, Juodosios jūros pajūrio atitekimas Krymo totoriams ir tolesni LDK žemių puldinėjimai, karai su Livonija ir vidinės priežastys vertė Lietuvos feodalus ieškoti Lenkijos paramos. 1569 m. buvo sudaryta Liublino unija, bendra valstybė - Žečpospolita. LDK feodalai vis labiau tolo nuo lietuvių. Sulenkėjusių feodalų interesai vis labiau kirtosi su lietuvių interesais. Žečpospolita gyvavo 1569-1795 m. 1697 m. LDK teisės buvo sulygintos su Lenkijos pareigūnų teisėmis, LDK teismuose ir kitose įstaigose buvo įvesta lenkų kalba, vyko lietuvių lenkinimas. Šiame procese labai aktyviai dalyvavo ir lenkų dvasininkai [50]. Anot P. Čepėno, dėl susidariusių istorinių sąlygų lietuviai pavėluotai priėmė katalikų tikėjimą, lenkams tarpininkaujant. Lenkų dvasininkija buvo glaudžiai suplakusi katalikų religiją su tautiškumu ir lenkybe. Tas lenkiškojo nacionalizmo principas, labai įsigalėjęs Lenkijoje, drauge su katalikybe buvo mėginamas perkelti ir į Lietuvą.

Lenkų dvasininkai, atvykę į Lietuvą, nesistengė išmokti lietuvių kalbos, bet pirmiausia mėgino Lietuvos diduomenę palenkti lenkiškumui. Todėl lenkų kunigų skelbiamoji katalikybė buvo vadinama „lenkų religijos" vardu (Polska wiara). Kadangi iš Lenkijos atvykusieji dvasininkai nesimokė lietuvių kalbos, todėl ir jų misijų darbas tarp lietuvių pradžioje nebuvo sėkmingas. Bet miestuose dėl dvasininkų įtakos vietos žmonės pramoko lenkiškai ir stengdavosi lenkiškai kalbėti su dvasininkais.

Lietuvos Katalikų Bažnyčios viršūnėje ilgą laiką buvo lenkų kilimo arba sulenkėję dvasininkai. Jie valdė Vilniaus, Seinų ir Žemaičių vyskupystes. Nuo jų priklausė ir kunigų skyrimas į parapijas. Nors lietuviškai mokančių kunigų vėliau ir netrūko, bet vyskupijų valdytojai paprastai kunigus lietuvius skirdavo ne tik į menkesnes, bet ir į gudiškas ar lenkiškas parapijas. Lenkiško nusistatymo vyskupai valdė Lietuvos vyskupystes beveik ligi Pirmojo pasaulinio karo.

Kartu stiprėjo ir lenkiška įtaka Lietuvos kultūriniam gyvenimui. Kauno, Seinų, Varnių, Vilniaus kunigų seminarijose greta lotynų kalbos visa kita buvo dėstoma lenkų kalba. Iš klierikų buvo reikalaujama seminarijose kalbėti tik lenkiškai. Lenkų kalba palengva plito ir mokyklose. Pamažu lietuvių kalba liko už mokyklos sienų. Ji buvo vartojama tik kai kuriose pradžios mokyklose kaip pagalbinė priemonė mokyti lenkų kalbos bei skaičiavimo.

Kai kurie kunigai net mėgino bausti žmones, nemokančius maldų lenkų kalba. XVIII a. Vilniaus vyskupystės konsistorija priverstinį būdą mokytis poterių lenkų kalba jau laikė normaliu reiškiniu.

Katalikybės įvedimo pradžioje lietuviškoji bajorija reikalaudavo pamaldų lietuvių kalba. Vėliau, priešingai, bajorija savo apylinkėse padėdavo lietuviškas pamaldas panaikinti [51].

Lietuvos Kunigaikštystėje valstybės lygiu buvo vartojama kanceliarinė slavų (dar vadinama senąja rusų, senąja literatūrine baltarusių), lotynų, o nuo XVII a. pabaigos daugiausia lenkų kalba.

Prie lenkinimo Lietuvoje prisidėjo ir Edukacinės komisijos veikla. Edukacinė komisija, kaip valstybinė Žečpospolitos švietimo reikalų įstaiga, buvo įkurta 1773 m. Edukacinės komisijos veikloje buvo ryškios lenkinimo tendencijos. Vilniaus universitete ir vidurinėse mokyklose dėstomoji lotynų kalba pakeista lenkų kalba. Buvo leidžiami tik lenkiški vadovėliai [52].

Po paskutinio Lenkijos ir Lietuvos valstybės padalijimo 1795 m. sustiprėjo Lietuvos rusinimas. Jekaterina II (Rusijos imperatorė 1762-1796 m.) ėmė skelbti, kad Lietuvos valstybė buvusi grynai rusiška ir todėl turėjusi tekti carams, kaip visos Rusijos valdovams, kad tos žemės, esą, bent kiek aplenkintos, todėl turi būti griebiamasi visų priemonių joms surusinti [53].

Žečpospolita buvo padalyta į Lenkijos ir Lietuvos švietimo provincijas, o šios - į švietimo apygardas. Lietuvos provincijos švietimą tvarkė Vilniaus universitetas, 1781 m. iš jėzuitų akademijos perorganizuotas į Lietuvos vyriausiąją mokyklą. Jo žinioje buvo 32 vidurinės mokyklos, vadinamos apygardų mokyklomis (6 klasės, 7 metai) bei apygardėlių mokyklomis (3 klasės, 6 metai), ir apie 200 parapinių mokyklų. Vidurinių mokyklų mokytojus rengė trimetė mokytojų seminarija, 1783-1793 m. veikusi prie Vilniaus universiteto, parapinių - parapinių mokyklų mokytojų seminarija Vilniuje, įkurta 1775 m. [54]. Švietimo apygardos pirmuoju kuratoriumi buvo Čartoriskis, kuris ypač stengėsi palaikyti lenkinimą. Tuo metu ir buvo baigta lenkinti Lietuvos bajorija. Prasidėjus rusinimui, apygardos kuratoriumi vietoj Čartoriskio buvo paskirtas smarkus rusintojas Novosilcevas (1824 m.). Po 1831 m. sukilimo Vilniaus apygarda buvo uždaryta. Švietimo reikalai buvo pavesti Minsko apygardai. Vėliau prie Vilniaus generalgubernatoriaus vėl buvo paskirtas švietimo kuratorius. Buvo stengiamasi rusinti mokyklas, skiriant joms rusus mokytojus. Tuo būdu buvo surusinta dauguma aukštesniųjų mokyklų (gimnazijų). Jose buvo pradėta mokyti rusiškai. Paprastai prie cerkvių buvo kuriamos pradžios mokyklos. Lietuviai į jas savo vaikų neleido ir dauguma jų užsidarė. Pradžios mokslas, kaip ir seniau, vėl buvo įgyjamas tose pačiose pradžios mokyklose, kuriose buvo mokoma lenkiškai arba lietuviškai. Vaikai buvo mokomi poterių, katekizmo, skaityti lietuviškai ar lenkiškai ir rusiškai. Buvo dar kaimuose ir tokių mokyklų, kuriose mokė pačių tėvų pasamdyti vadinamieji daraktoriai. Tokios mokyklos paprastai būdavo kilnojamos: žiemos metu pasamdytas mokytojas su visa mokykla kilnodavosi iš vienų namų į kitus, dažniausiai vienoje vietoje pagyvendamas po savaitę. Čia gyvendavo ir maitindavosi mokytojas. Mokytojui buvo mokama po 10-15 kapeikų už kiekvieną vaiką.

Visose privatinėse mokyklose mokomieji dalykai nebuvo suvienodinti. Vienur pamokydavo tik lietuviškai skaityti ir rašyti, kitur mokydavo dar lenkų, rusų, net lotynų kalbų ir šiek tiek aritmetikos. Kai kur tokios mokyklos pasiekdavo net vidurinių mokyklų lygį. Didžiausia jų nauda buvo ta, kad valstiečių vaikai buvo išmokomi nors skaityti. Jose paprastai mokydavosi tiktai valstiečių ir neturtingųjų bajorų vaikai. Į aukštesniąsias mokyklas (gimnazijas) iki baudžiavos panaikinimo baudžiauninkų vaikai negalėjo patekti.

1862 m. M. Muravjovo pirmtakas buvo įsakęs uždaryti visas lenkiškąsias mokyklas. 1864 m. M. Muravjovas, 1863-1865 m. buvęs Vilniaus generalgubernatoriumi, už žiaurumą malšinant 1863 m. sukilimą Lietuvoje ir Baltarusijoje pramintas Muravjovu Koriku, išleido įsakymą, kuriuo visos parapinės mokyklos buvo uždarytos. Jų vietoje buvo pradėtos steigti vien rusiškos. M. Muravjovas uždraudė lenkų kalbą ir valdžios išlaikomose mokyklose, kurių

dauguma buvo skirtos valstybinių dvarų valstiečiams. M. Muravjovas leido tiktai Kauno gubernijos žemaitiškose apskrityse ir tose vietose, kur ištisai gyveno lietuviai žemaičiai, katekizmą dėstyti lietuviškai. Vėliau ir tikybos buvo leista mokyti tik pirmaisiais mokslo metais, kai vaikai dar visiškai nesuprato rusiškai.

Kartu su lenkų kalba iš mokyklų buvo pašalinti visi mokytojai nerusai. Į pašalintųjų vietą buvo atgabenti rusų mokytojai.

1872 m. Panevėžyje buvo įsteigta mokytojų seminarija, kuri rengė mokytojus Lietuvai (be Užnemunės). Lietuvių kalbos seminarijoje mokė tik protarpiais ir labai mažai. Parengti mokytojai nemokėjo lietuvių kalbos.

Gimnazijose taip pat vyko rusinimas. Viskas, net tikyba jose buvo mokoma rusiškai. Katalikus mokinius bandė versti melstis iš rusiškų maldaknygių, varyti į cerkves.

Užnemunėje mokyklų būklė buvo geresnė. Rusijos valdžia, būdama susieta su 1815 m. Vienos kongreso dalyviais, kurie jai pavedė Lenkijos karalystę, Užnemunėje neišdrįso griebtis tokios griežtos rusinimo politikos. Be to, ten lietuviai dar mažiau buvo spaudžiami ir dėl to, kad Rusijos valdžia norėjo juos atitraukti nuo lenkų. Pradžios mokyklų mokytojams parengti Užnemunėje buvo įsteigta mokytojų seminarija Veiveriuose (1866 m.), kurioje buvo dėstoma ir lietuvių kalba. Ją lankė daugiausia lietuviai. Tuo tarpu Panevėžio mokytojų seminariją lankė beveik vieni rusai, dažniausiai dar ir nevietiniai. Užnemunėje buvo dvi gimnazijos - Marijampolės ir Suvalkų. Jas taip pat daugiausia lankė lietuvių vaikai ir jose buvo mokoma lietuvių kalbos. Čia vis dėlto buvo stengiamasi primesti lietuviams rusiškąsias raides. Mokytojais čia galėjo būti ir lietuviai. Vienu metu Marijampolės gimnazijoje mokė net trys lietuviai mokytojai (P. Kriaučiūnas, V. Staniškis, J. Jasiulaitis). Tik rusas čia galėjo mokyti istorijos ir rusų literatūros. Per tuos dalykus buvo tikimasi įskiepyti auklėtiniams rusiškumą.

M. Muravjovo laikais buvo pradėtas ir lietuviškosios spaudos draudimas [55].

Nepaisant didžiausių sunkumų ir pavojų, lietuvių kalba išsilaikė, ėmė rastis, plito ir tobulėjo rašytiniai ir spausdintiniai leidiniai, lietuviškoji spauda. Tai buvo atsakas į mėginimus nutautinti lietuvius ir siekis išsaugoti svarbų lietuvių tautos požymį.

Lietuviškosios spaudos plitimas Lietuvoje. Rankraštinės knygos, rašytos bažnytine slavų kalba, Lietuvą pasiekė XIII-XIV a. XV a. Lietuvoje ėmė plisti rankraštinės knygos lotynų kalba. Svarbiausios Lietuvoje parašytos rankraštinės knygos - Lietuvos metraščiai ir Lietuvos Statutas (XIV a. pabaiga-XVI a.) parašytos senąja kanceliarine baltarusių kalba. Rankraštinių lietuviškų

knygų, rašytų prieš spausdintų knygų pasirodymą, neišliko.

Pirmoji lietuviška knyga - M. Mažvydo katekizmas - buvo išspausdinta 1547 m. Karaliaučiuje. Iki XVII a. pradžios lietuviškos knygos buvo spausdinamos gotiškuoju, vėliau - daugiausia lotyniškuoju šriftu. 1706 m. Karaliaučiuje išspausdinta pirmoji pasaulietinė knyga lietuvių kalba - J. Šulco verstos „Ezopo pasakėčios". 1814 m. Vilniuje išleista pirmoji originali grožinė lietuviška knyga - A. Strazdo „Giesmės svietiškos ir šventos". 1864 m., caro valdžiai uždraudus leisti lietuviškas knygas lotyniškomis raidėmis, jų šiek tiek buvo išleista graždanka. Knygos lotyniškomis raidėmis buvo spausdinamos užsienyje ir nelegaliai platinamos Lietuvoje. Iki XIX a. pabaigos buvo leidžiama daugiausia religinių knygų. XX a. pradžioje pradėjo dominuoti pasaulietinio turinio knygos [56].

Caro valdžios draudimas spausdinti, įvežti iš užsienio ir platinti Rusijos imperijoje lietuviškus leidinius lotyniškomis raidėmis galiojo 1864-1904 m. Šis draudimas tiesiogiai buvo susijęs su 1863 m. sukilimo malšintojo Vilniaus generalgubernatoriaus M. Muravjovo 1863 m. balandžio 4 d. aprobuotomis Vilniaus švietimo apygardos mokyklų valdymo taisyklėmis. Pagal jas 1864 m. Lietuvoje buvo uždarytos visos parapinės ir kitokios valstybinės mokyklos lietuvių kalba, o Kauno gubernijos valdiškose mokyklose ji tapo pagalbine ir tai tik pirmaisiais mokslo metais. Pagal muravjovinę mokyklų reformą iš lietuviškosios spaudos leista naudotis tik maldaknygėmis ir elementoriais rusiškomis raidėmis. M. Muravjovo 1864 m. birželio 17 d. aplinkraščiu buvo uždrausta spausdinti lietuviškus elementorius lotyniškomis raidėmis. 1865 m. vasario 15 d. uždraustos platinti anksčiau cenzūros aprobuotos šešios knygos (tarp jų M.Valančiaus „Žemaičių vyskupystė").

1865 m. rugsėjo 18 d. generalgubernatorius K. Kaufmanas aplinkraštyje Vilniaus, Kauno ir Gardino gubernatoriams įsakė, kad visos lietuviškos knygos ir rankraščiai jiems pavaldžiuose kraštuose būtų leidžiami tik rusiškomis raidėmis. Jis uždraudė įvežti iš užsienio į Lietuvą lietuviškus leidinius lotyniškomis raidėmis, sustabdė visų spaustuvėse ir knygynuose esamų anksčiau išleistų lietuviškų leidinių platinimą (1870 m. faktiškai buvo leista išparduoti dalį maldaknygių ir religinio turinio knygų). Kaufmano tikinimu Rusijos vidaus reikalų ministras P. Valujevas 1865 m. spalio 15 d. aplinkraščiu lietuvių spaudos draudimą įteisino visoje Rusijos imperijoje. 1872 m. gruodžio mėnesį buvo uždrausta įvežti ir lietuviškus leidinius gotiškuoju šriftu.

Draudžiamas lietuviškas knygas pirmasis ėmėsi spausdinti užsienyje M. Valančius. Be nuolankių carui, bet smerkiančių stačiatikybės brukimą ir prievartinę asimiliaciją jo religinių brošiūrų, Prūsijoje 1867-1869 m. buvo išspausdinta ir švietėjiška jo beletristika. M. Valančius sukūrė pirmąją nelegalią lietuvių knygnešių organizaciją, gyvavusią iki 1870 m. Apskritai iki 1883 m.

Rytų Prūsijoje spausdinta carizmo nesmerkianti religinė literatūra, daugiausia maldaknygės. Šios literatūros leidimo ir platinimo svarbiausias organizatorius buvo M. Sederavičius.

Leisti spausdinti lotyniškomis raidėmis lietuviškas knygas caro valdžios pirmieji prašė: religines - 1867 m. M. Valančius, pasaulietines - 1868 m. M. Miežinis ir 1872 m. - L. Ivinskis. Nuo 1881 m. kolektyvinius prašymus ėmė rašyti valstiečiai. Jų iki 1904 m. buvo parašyta ne mažiau kaip 93.

Pirmą kartą caro valdžios atstovus susvyruoti dėl lietuvių spaudos draudimo privertė XIX a. 8 dešimtmečio pabaigoje – 9 dešimtmečio pradžioje susidariusi situacija. Ja pasinaudojo P. Vileišis ir kiti asmenys. Jie išspausdino kelias pasaulietines lietuviškas knygeles lotyniškomis raidėmis.

1881-1883 m. pradėta prašyti caro valdžios sutikimo leisti Rusijoje lotynų spaudmenimis legalius periodinius pasaulietinius lietuviškus leidinius. Leidimo negavus, įvairių politinių krypčių periodinę lietuvišką spaudą lotynų spaudmenimis imta leisti užsienyje. Pirmieji periodiniai leidiniai buvo: Rytų Prūsijoje - „Aušra" (1883-1886 m.), „Varpas" (1889-1905 m.), „Šviesa" (1887, 1888 ir 1890 m.), „Žemaičių ir Lietuvos apžvalga" (1890-1896 m.), „Apšvieta" (1892-1893 m.), „Nauja gadynė" (1894-1896 m.), „Pensilvanijos darbininkas" (1896-1898 m.), „Vienybė lietuvninkų" (1886-1920 m.); Šveicarijoje ir Rytų Prūsijoje - „Lietuvos darbininkas" (1896-1899 m.) [57].

Lietuviškų leidinių ir kitos draudžiamos literatūros gabentojas per Vokietijos - Rusijos sieną į Lietuvą arba platintojas per lietuvių spaudos draudimą (1864-1904 m.) buvo vadinamas knygnešiu. Žymiausios knygnešių ir spaudos platinimo draugijos buvo: „Artojų draugija", „Atgaja", Garšvių „Sietynas". Apie 1895-1897 m. Suvalkijoje veikė slapta organizacija „Sietynas". Marijampolės žandarų viršininkas rotmistras Vosnickis 1897 m. pas lietuvius darė kratas ir P. Vitkauską, P. ir S. Matulevičius, J. Čėsną, J. Luobikį, J. Bagdoną, J. Kačergį, studentus A. Daniliauską, P. Matulaitį, ūkininkus A. Matulaitį ir Oleką, kunigus Bulvičių ir Arnastauską, klieriką M. Rudvalį ir kt. pasodino į kalėjimą. Dauguma jų buvo „Sietyno" organizacijos nariai. Kai kas iš sietyniečių suskubo pasitraukti į užsienį. „Sietynas" buvo išardytas.

1901 m. A. Rusevičiaus, P. Penčylos, J. Senkaus, J. Kidolio ir kt. Iniciatyva slapta lietuvių organizacija buvo atkurta. Į ją pirmiausiai buvo pakviesti sietyniečių giminės ir jų draugai. Atkurtoji organizacija pavadinta „Artojų draugija". Anot atkūrėjų, toks vardas praktiškesnis, nes beveik visi organizacijos nariai buvo artojų vaikai ir jis ne taip garsiai skambėjo persekiotojų ausyse.

Draugijos nariai gabeno iš Prūsijos knygas, laikraščius, skaitė ir skleidė juos tarp kaimo žmonių, rengė slaptus spektaklius su vaidinimais ir

deklamacijomis, ugdė žmonių tautinį sąmoningumą. „Artojų draugija" 1901-1902 m. gabeno didelėmis partijomis (po 10-12 pūdų) knygas ir laikraščius ne tik marijampoliečiams, bet ir į Šiaulius, Vilnių, Jekaterinoslavą, Odesą, Varšuvą ir kitus miestus. Šiauliuose knygas priiminėjo P. Višinskis, J. Biliūnas arba A. Janulaitis. Iš jų knygas pasiimdavo J. Paknys, Gedminaitė ir kt. Vilniuje knygas priiminėjo J. Vileišis ir kt. Buvo vaidinta „Amerika pirtyje", „Velnias spąstuose", „Neatmezgamas mazgas", „Nepadėjus - nėr ko kasti", „Monologas caro tarno" ir deklamuota įvairūs eilėraščiai.

1903 m. pas įtariamus organizacijos narius padarytos kratos. A. Rucevičius, J. Matulaitis ir O. Matulaitytė buvo pasodinti į kalėjimą. Į viešąją policijos priežiūrą pateko apie 20 organizacijos narių. Ir tik 1904 m. gruodžio mėnesio manifestu visos jų bylos buvo panaikintos. 1905 m. draugija savaime likvidavosi [58]. Taigi caro valdžia knygnešius persekiojo, baudė, kalino, trėmė į rytines ir šiaurines gubernijas. Už literatūros gabenimą, laikymą, platinimą ir skaitymą buvo sulaikyta daugiau kaip 2500 žmonių, nubausta apie 2000 žmonių, tarp jų daug knygnešių. Keletas knygnešių, gabendami knygas, žuvo. Žymiausieji knygnešiai buvo: M. Baltušis, J. Bielinis, D. Bubinas, S. Didžiulis, J. Kačergius, J. Kacleris, J. Rimša, A. Rucevičius, M. Slančiauskas, K. Ūdras, L. Vaineikis [59].

Draudžiamosios lietuviškosios spaudos kelią 1864-1904 m. išsamiai išnagrinėjo savo monografijoje V. Merkys [60].

Lietuviški leidiniai pasiekdavo įvairių sluoksnių Lietuvos gyventojus. Tie leidiniai ugdė meilę savo kalbai, tautai, formavo lietuvių savimonę, analizavo ekonomines, socialines, politines ir kitas problemas, žadino lietuvių pasipriešinimą lietuviškosios spaudos draudimui, carinei valdžiai, norą būti laisviems, nepriklausomiems, siekį kalbėti, mokytis ir skaityti lietuviškai. Lietuviškoji spauda pasiekdavo ir Leonavičių šeimą.

Lietuviškoji spauda ir Leonavičių šeima. Petro Leono tėvai gimė 1820 ir 1821 m., seneliai - XVIII a. antrojoje pusėje. Ar seneliai turėjo galimybę skaityti lietuviškas ar kita kalba parašytas knygas ir ar jas skaitė, žinių neradome. O tėvai, broliai ir seserys tokią galimybę turėjo ir ja naudojosi. Tai visų pirma pasakytina apie patį Petro Leono tėvą ir brolius - Silvestrą, Antaną, Baltramiejų ir Joną. Tėvas lietuviškai skaitė bet kokią knygą gerai, šiaip taip paskaitydavo ir lenkiškai, vyriausiasis brolis Silvestras skaitė lietuviškus, lenkiškus ir rusiškus leidinius [61], brolis Antanas tikriausiai mokėjo skaityti lietuviškai, lenkiškai ir rusiškai, brolis Baltramiejus turėjo knygelę, iš kurios mokėsi lenkų kalbos ir kurioje buvo pateikti pasikalbėjimai tarp pono ir tarno lietuvių ir lenkų kalbomis [62]. Brolis Jonas mokėjo skaityti lietuviškai, lenkiškai ir rusiškai [63]. O Petras mokėjo lietuvių, lenkų ir rusų kalbas. Kiti

Leonavičių vaikai taip pat buvo mokomi. Leskavoje žiemos metu kartais atsirasdavo vadinamieji daraktoriai, kurie mokė vaikus skaityti. Mokė jie ir Leonavičių šeimos jaunimą, bet šis daugiausia iš savo tėvelio išmoko skaityti arba jaunesni iš vyresniųjų [64]. „Mama, kad ir nemokėjo skaityti, - rašė Petras Leonas, - bet iš atminties mokėjo daug maldų, šventų giesmių, karunkų, rožančių ir kt. Vakarais visai šeimynai grinčioj bedirbant, dažnai giedodavo šventas giesmes, ypač gavėnios (priešvelykinio pasniko) metu. Šventadieniais gi iš ryto, kaip tik užsikeldavo, tai kuris nors iš jų, tėvelis ar mama, tuoj pradėdavo: „Sveika, aušra, žvaigždė šviesi, tu linksmybė svieto esi..." [65]. Būdamas Naumiestyje vikaru brolis kunigas Silvestras pats parveždavo ir per kitus pasiųsdavo iš užsienio kontrabanda pargabentų maldaknygių. Jis Naumiestyje turėjo ir knygų gabentoją - ūkininkę Tomašauskienę. „Man pradėjus lankyti Naumiesčio pradžios mokyklą, - prisimena Petras Leonas, - aš buvau apgyvendintas Tomašauskuose ir, nors mažas vaikas, bet p. Tomašauskienės kontrabandavimą, kuriuo ji namieje nesislėpdavo, žinojau ir mačiau". Ir persikėlęs į Panemunę kurį laiką brolis kunigas Silvestras „varė knygnešio darbuotę, gaudamas knygų iš Pajavonio arba iš savo kito brolio, Jono, kuris tarnavo akčyžės valdininku Kybartuose <...>. Kai pradėjo eiti „Šviesa", brolis kunigas Silvestras buvo Pajevonio vikaru ir tapo tikras lietuvių laikraščių ir knygų knygnešys iš užsienio. <...> Kai mano broliui tekdavo važiuoti į pasienį pas ligonį, visuomet parsiveždavo literatūros. Kai sužinodavo, kad jau yra pas ūkininką pargabenta iš užsienio literatūra, jis tyčia lyg pas ligonį važiuodavo ir parsiveždavo ją. <...> koplytėlėje brolis paslėpęs laikydavo kontrabandinę literatūrą, iki išsiųsdavo ją tolyn, Vilkaviškio ir Kalvarijos kryptimis, žinoma, išskyrus tuos egzempliorius, kurie vietoje asmeniškai buvo išplatinami. Ne tik „Šviesa", bet ir kiti laikraščiai, tarp jų „Varpas" ir „Ūkininkas" buvo kontrabandos keliu mano brolio gabenami ir platinami" [66]. Kokią lietuvišką spaudą pats Petras Leonas pirmiausia skaitė, nepavyko nustatyti, tačiau žinoma, kad „Aušrą" jis įsigijo būdamas Marijampolės gimnazijos mokinys: „Šiais 1883 metais, dar pavasarį, gavome „Aušrą" nusipirkti" [67].

Pateiktoji medžiaga rodo, kad Petro Leono tėvai, broliai ir seserys domėjosi lietuvių kalba, jos mokėsi, daug prisidėjo prie lietuviškosios spaudos platinimo ir patys ją skaitė. Lietuviškoji spauda darė įtaką Leonavičių šeimos nariams. Ja domėjosi ir Petras Leonas. Galima manyti, jog tai prisidėjo prie Petro Leono pasirengimo ir, kaip matysime vėliau, aktyvaus bendradarbiavimo spaudoje bei visuomeninėje veikloje.

Čia apibūdintos suvalkiečių, kaip etninės grupės, atsiradimo ir raidos sąlygos, administracinė priklausomybė darė tam tikrą įtaką krašto žmonių gyvenimo ir veiklos būdui, tradicijoms, ugdė suvalkietišką charakterį, formavo

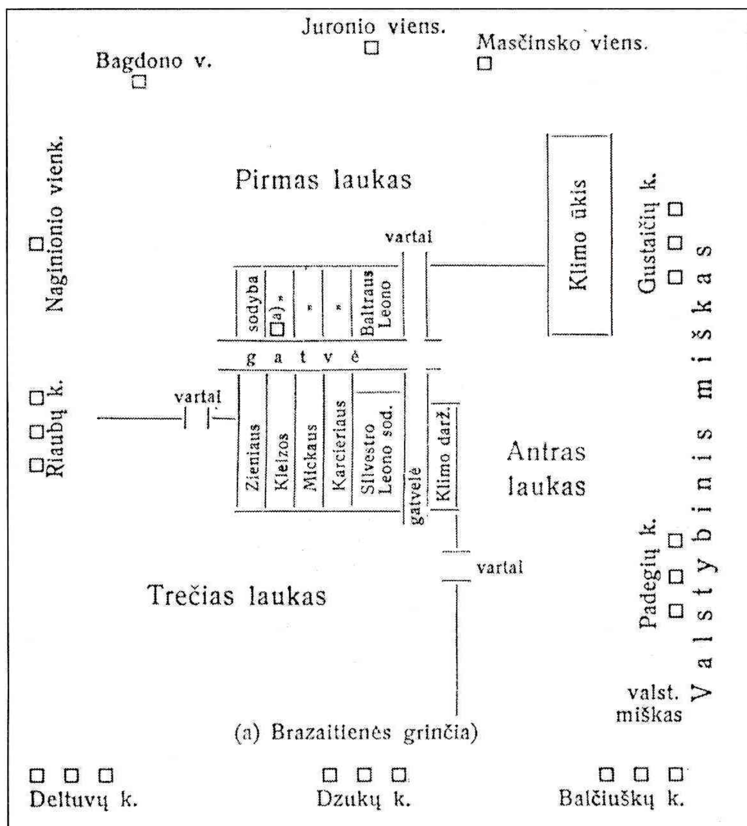
tarpusavio santykius ir santykius su kitų kraštų žmonėmis. Visa tai turėjo įtakos ir Leonavičių protėviams bei jų palikuonims, taigi veikė ir Leonavičių sūnaus - Petro Leono - asmenybę.

1.3. Leskavos kaimo gyventojai

Petras Leonas vaizdžiai aprašė Leskavos kaimo gyventojus ir jų gyvenimą knygoje „Kunigas Silvestras Leonavičius (Leonas)" ir atsiminimuose „Mano pergyvenimai ir atsiminimai" [68].

Petro Leono vaikystės metais jo gimtajame Leskavos kaime buvo šeši ūkininkai: Silvestras Leonavičius (Petro Leono tėvas), Baltramiejus Leonavičius, Karcierius, Mickus, Kleiza, Zienius. Ten gyveno dar du daržininkai: Klimas ir našlė Brazaitienė. Klimas turėjo dar žemės ir greta bendro Leskavos laukų ploto. Tą žemę jis įsigijo iškirtęs mišką. Ten buvo ir jo trobos. Našlė Brazaitienė turėjo žemės po „skerstuką" laukuose (1.16 pav.). Aplink Leskavos kaimo gyventojų trobas buvo daržai ir sodeliai. Žemė laukuose buvo valdoma „šniūrais", rėžiais ir „skerstukais". Kaimo žemė, nežinia kuomet, buvo padalyta į tris maždaug lygias dalis ir kiekvienoje jų buvo išrėžta kiekvienam ūkininkui po kelis rėžius (šniūrus), nelabai plačius, matyt, dėl to, kad norėta teisingai paskirstyti žemę, - kur geresnė ar prastesnė, kad visiems tektų. Paskirsčius rėžius, dar liko rėžys, kuris buvo padalytas skersai rėžiant kąsniais, kurie gavo vardą „skerstukai".

Seniau Leonavičių ūkio būta vieno. Tai matoma iš to, kad kitų ūkininkų sodybos ėjo per visą kaimą nuo lauko iki lauko, o dviejų Leonavičių sodybos buvo atskirtos. Išvažiuoti į laukus jie turėjo gatveles greta sodybų. Trys laukai vienas nuo kito, taip pat daržai ir sodai nuo laukų buvo atskirti tvoromis. Jomis nuo laukų ir sodų buvo atskirtos didelė gatvė per kaimą ir mažos gatvelės. Gatvių galuose iš lauko į lauką buvo vartai. Senovėje vieno Leonavičiaus ūkis ir sodyba buvo du kartus didesni už kito kurio Leskavos ūkininko ūkį ir sodybą. Vėliau Leonavičių ūkis ir sodyba buvo padalyta pusiau. „Mūsų tėvui, - rašė Petras Leonas, - kaimynas Baltramiejus Leonavičius buvo netikras dėdė". Kaimyninių kaimų ir viensėdžių laukai žemės dirbimo atžvilgiu buvo pritaikyti prie Leskavos kaimo laukų taip, kad tais pat metais pūdymai arba rugių ir vasarojaus susisiekę laukai sutapdavo. Laukams pūdymaujant arba šieną ir javus nuėmus, visų kaimyninių kaimų ir viensėdžių, kurių laukai sueidavo, gyvuliai buvo bendrai ganomi, kad ir atskiromis kaimenėmis, bet po visą laukų plotą. Kartais piemenukai ir į bendrą kaimenę sugindavo, kad būtų linksmiau ganyti.

1.16 pav. Leskavos kaimo gyventojų sodybos.
Paimta iš P. Leono knygos „Kunigas Silvestras Leonavičius (Leonas)". Kaunas, 1932. P. 5

Gustaičių ir Padegių kaimų ūkininkai gyveno greta valstybinio miško. Tų kaimų ūkininkai, ypač Padegių kaimo, nemaža žemės prisijungė iš valstybinio miško, jį iškirsdami ir paversdami dirbama žeme. Jie galėdavo taip daryti todėl, kad ilgą laiką jų žemė nebuvo atskirta nuo valstybinio miško, o su miško sargu jie mokėjo geruoju sugyventi.

Petras Leonas vaizdžiai aprašo ir kaimo gyventojų gyvulių išlaikymo padėtį. Nors pūdymo plotas, bendrai naudojant visų kaimų sueinančius laukus, buvo didelis, bet gyvuliai pusbadžiu jame misdavo. Ūkininkai pašarinių žolių

nesėdavo, mėšlo mažai turėdavo, javai ir žolė pievose silpnai užaugdavo. Todėl gyvulius per žiemą labai vargingai išlaikydavo ir pavasarį, kai tik atšildavo ir žolelė kiek pradėdavo pasirodyti, kiekvienas ūkininkas skubėdavo greičiau už kitus varyti gyvulius į lauką ganytis. Gyvuliai sumindžiodavo dar silpną žolę ir ji negaudavo tinkamai išaugti. Iki ūkininkai negalėdavo įginti gyvulių į rugių lauko pievas, jų gyvuliai visą pavasarį ir vasaros dalį labai blogai paėsdavo. Todėl kai kuriomis vasaromis Leskavos kaimo gyventojai gindavo raguočius į mišką dieną, o naktimis vesdavo ganytis arklius. Iš naujai auginamo miško, kur ganyti buvo draudžiama ir buvo priaugę daug žolės, ūkininkai ją pjaudavo ir su maišais nešdavo savo gyvuliams šerti. Taip skurdžiai gyveno ūkininkai „girininkai". Šiuo vardu Leskavos kaimo ūkininkai buvo atskiriami nuo „laukininkų", gyvenusių arčiau Marijampolės, Vilkaviškio ir Naumiesčio ūkininkų. Leskavos kaimo ūkininkai turėjo maždaug po 30 margų (margas Užnemunėje nuo 1819 m. lygus 0,56 ha. – J.L.) žemės. Žemė buvo menkos rūšies, artima baltžemiui, dirbama primityviai: trijų laukų sistema, nesėjant pašarinių žolių, ariant medinėmis žagrėmis geležiniais noragais, akėjant medinėmis akėčiomis geležiniais virbalais. Ūkininkams kartais ir savos duonos neužtekdavo.

Leskavos kaime gyveno ir valstybiniai valstiečiai. Baudžiavos prievoles jie turėdavo atlikti valstybiniame Klebiškio dvare, kuris buvo už kokių 7 kilometrų važiuojant iš Leskavos į Prienus. Po „lenkmečio" tas dvaras buvo atiduotas kokiam generolui vokiečiui majorato teisėmis (dvaras, paveldėjimo būdu atitenkantis vyriausiajam giminės asmeniui). Valstybiniai valstiečiai, palyginti su dvarininkų baudžiauninkais, turėjo nesunkias prievoles. Kadangi baudžiavos prievolės, kaip rašė Petras Leonas, jo gimdytojams nebuvo sunkios, tai jiems ir pasisekė susitaupyti pinigų, kad galėtų leisti savo vyriausiąjį sūnų (Silvestrą) į mokslus.

Petro Leono pateikta Leskavos kaimo charakteristika rodo, kad tas kaimas buvo nedidelis (šeši ūkininkai ir du daržininkai), kad žemės ūkis buvo tvarkomas senoviškai, primityviai, kad šio kaimo gyventojai vertėsi gana sunkiai, kad baudžiavos forma čia buvo šiek tiek kitokia nei kitose Lietuvos vietose, kad darbšti ūkininko šeima ir tomis sąlygomis galėjo šiek tiek susitaupyti lėšų ir leisti mokytis savo vaikus.

Literatūroje nepavyko rasti medžiagos apie ankstesnius Leskavos kaimo gyventojus, jų gyvenimo būdą, tarpusavio santykius, nepavyko sužinoti, kada ir kodėl Petro Leono tėviškė pavadinta Leskava. Manau, kad šiais klausimais vertėtų dar pasidomėti ir paieškoti atsakymų į juos.

1.4. Leonavičių šeima

Petro Leono tėvai - Silvestras Leonavičius ir Ona Baltrušaitytė - susituokė 1841 m. spalio 26 d. Jų santuoka įrašyta Skriaudžių parapijos metrikų knygoje. Tuo metu jaunikis buvo 21, o nuotaka - 20 metų amžiaus. Pirmasis Leonavičių kūdikis mirė vos gimęs. Antrasis gimė 1843 m. gruodžio 16 d. Jam suteiktas Silvestro vardas. Vėliau Silvestro ir Onos Leonavičių šeimoje gimė dar dešimt vaikų: Antanas, Laurynas, Baltramiejus, Stanislovas, Magdalena, Ona ir Marija (dvynukės), Jonas, Katerina ir Petras. Duktė Marija mirė maža [69]. Iš dvylikos Leonavičių šeimoje gimusių vaikų du mirė, o dešimt užaugo. Kaip matyti, Petro Leono ir jo tėvų pavardės skirtingos. Todėl teko aiškintis to priežastis.

Įvairiuose šaltiniuose minima, kad Petro Leono tėvų, brolių ir seserų pavardė *Leonovicz*. 1929 m. sausio 12 d. parašytoje autobiografijoje Petras Leonas užsimena, kad „anais laikais metrikai buvo rašomi lenkų kalba. Mano gimimo metrikuose tėvo pavardė įrašyta *Leonas*. O kitų mano brolių ir seserų gimimo metrikuose tėvas pavadintas *Leonovič*" [70]. Petro Leono knygoje „Kunigas Silvestras Leonavičius (Leonas)", išspausdintoje 1932 m., rašoma: „Velionis mano brolis Silvestras buvo Seinų vyskupijos kunigas. Gimimo metrikuose jo pavardė įrašyta *Leonovicz*. Žmonės, tarp kurių teko kunigauti, vadino jį kunigas Leonavičius. <...> Aš šiame rašinyje vartosiu pavardę *Leonas*" [71]. Tos pačios knygos kitoje vietoje rašoma: „Silvestro Leono gimimo metrikai surašyti Plutiškių parapijos metrikų knygose 1843 m. 117 nr. lenkų kalba. Jo tėvai: Silvestras ir Ona, gimusi Baltrušaitytė. Pavardė įrašyta „Leonovicz" [72]. Rankraštyje „Mano pergyvenimai ir atsiminimai" (1934 m.) Petras Leonas rašė: „Kokiu tai laimingu atsitikimu vargonininkas įrašė į mano krikšto metrikus mūsų pavardę *Leonas*, gi kitų mano brolių ir seserų gimimo metrikuose, kaip mūsų tėvelio gimimo metrikuose, pavardė įrašyta *Leonovicz*" [73].

Tarpukario „Lietuvos aide" dėl Petro Leono pavardės pakeitimo rašyta, kad neva paties Petro Leono rūpesčiu jo pavardė pakeista iš lenkiškos į lietuvišką. Petras Leonas savo atsiminimuose aiškino taip: „Dabar „Lietuvos aidas" be pagrindo teikia man nuopelną, būk mano rūpesčiu buvo pakeista mano pavardė iš lenkiškos į lietuvišką. Tuo tarpu čia nėra buvę mano nuopelno, o likimas išsprendė tą klausimą. Anuomet Lietuvoje buvo giliai įleidęs šaknis lenkiškumas bažnyčiose, klebonijose ir visose raštinėse. Aš gimiau visai laisvas žmogus, nes baudžiavos galutinai tapo panaikintos 1864 m. kovo 2 d. (vasario 19 d. sen. kal.)" [74]. Taigi galima daryti tokias išvadas: Petras Leonas gimė ir augo Leonavičių šeimoje; Petro Leono pavardė turėjo būti įrašyta *Leonavičius*; Petras Leonavičius tapo Petru Leonu dėl metrikus

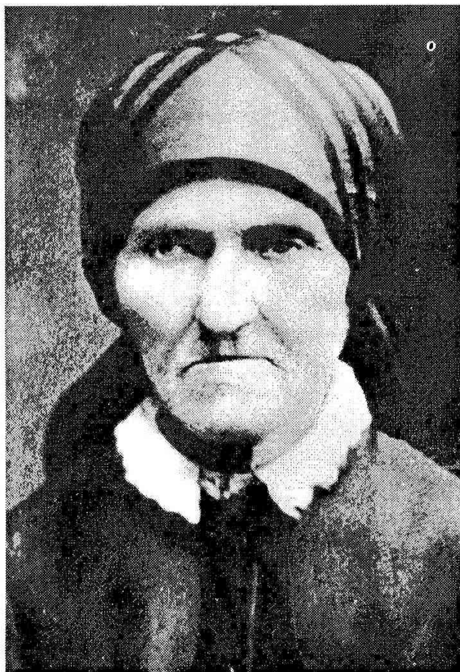
rašiusio asmens neatidumo ar kitos priežasties; „Lietuvos aide" skelbtoji Petro Leono pavardės sulietuvinimo versija nepagrįsta; pats Petras Leonas, rašydamas apie savo brolį kunigą Silvestrą ir savo tėvus, savavališkai keičia jų pavardes iš *Leonavičius* į *Leonas*; norint dar tvirčiau pagrįsti Petro Leono tėvų, brolių ir seserų tikrąsias pavardes, reikėtų rasti papildomų dokumentų - jų gimimo, santuokų ir mirimo metrikų išrašus.

Petro Leono tėvas - Silvestras Leonavičius - anksti neteko tėvų. „Mūsų tėvelis, - rašė Petras Leonas, - vesdamas buvo grynas našlaitis, neturėjo nei tėvo, nei motinos. Ūkyje buvo likęs vienų vienas, nes seserys buvo jau ištekėjusios, kaip vyresnės už jį" [75]. Silvestras Leonavičius turėjo apie 15 ha žemės, gyvenamąjį namą, svirną, tvartus ir kluoną. Gyvenamosios trobos viename gale buvo vienas didelis kambarys, didelė gryčia, kitame - svečių kambarys - seklyčia, o greta dar du kambariukai [76]. Dūmams iš gryčios išeit buvo padarytas „aukštinis" lubose, skylė užstumiama tam reikalui pritaikyta lenta. Be to, dūmams išleisti buvo atidaromos durys į priemenę, iš kur žiemą verždavosi vidun šaltis. Nuo dūmų aprūkdavo ne tik lubos, bet ir nuo lubų žemyn gana plati sienų juosta. Gryčios langai nebuvo atidaromi, bet pavasarį ir vasarą kartais buvo išimami. Žiemą langai labai apšaldavo, nes buvo tik vienais rėmais. Žiemą gryčioje šerdavo kiaules ir laikydavo avis bei teliukus [77]. „Dirbant gryčioje vakarais arba rytais, žibindavo balanomis, plonytėmis siauromis pušinėmis lentelėmis. Balanos nedegantį galą įkišdavo į sienos plyšį arba į „diedo", aukšto, tam tikrai pritaisyto, stovinčio pagalio skersinio pagaliuko plyšius, lyg nasrus" [78]. Ir tik 1880 m., kai Petro Leono tėvai išsikėlė į viensėdį, buvo pastatytas nedūminis gyvenamasis namas su dideliais langais [79].

Tėvai rūpinosi šeima, sumaniai tvarkydavo jos veiklą ir nesunkiai išgyveno net sunkius Lietuvos gyventojams laikus. „Mūsų šeima, - rašė Petras Leonas, - suvesdavo duoną su duona. Net bado metais, 1867 ir 1868, kurių viena vasara buvo per daug lietinga, o kita per daug sausa, mūsų šeima išteko savo duonos ir net elgetoms mama niekada neatsakydavo nors šiokį tokį kąsnelį duoti <...>. Mano gimdytojai abudu buvo labai darbštūs ir labai rūpestingi dėl savo vaikų. Ypač mūsų mama buvo didelės energijos, iniciatyvos ir kruopštumo moteris" [80]. (Petro Leono motinos nuotrauka – 1.17 pav.)

Petras Leonas paliko žinių apie Leonavičių šeimos darbus ir poilsį. Štai žiemą šeima eidavo gulti apie 8-9 val. vakaro, keldavosi apie 2-3 val. ryto. Prieš auštant atsikeldavo mažesni vaikai. Atsikėlę vyrai eidavo kulti javų, o moterys sėsdavo prie ratelių verpti arba į stakles - austi. Javų kūlimas tęsdavosi ilgai, beveik visą žiemą. Kuldavo spragilais. Javų kūlimas buvo sunkiausias vyrų darbas žiemą. Todėl vyrai, išėję iš bažnyčios ir sutikę giminę ar pažįstamą, pasisveikinę pirmiausia vienas kitą klausdavo: „Ar išsikūlę?" Kitas

vyrų sunkus darbas buvo primalti naminėmis girnomis miltų duonai ir ragaišiui pavasariui, vasarai ir rudeniui bei gyvuliams, daugiausia kiaulėms pašarui pagerinti. Girnos būdavo viralinėje. Vyrai, iškūlę javus, rytais ir vakarais

1.17 pav. Petro Leono motina Ona Baltrušaitytė-Leonavičienė. (Tėvo, Silvestro Leonavičiaus, nuotraukos nerasta.)
Paimta iš Lietuvos MA Bibliotekos. F117-1074. P.1

maldavo grūdus, o dienomis važiuodavo į mišką, dažniausiai uždarbiauti - vežti malkas į Mauručių geležinkelio stotį. Be javų kūlimo ir kitų minėtų darbų, vyrams žiemą teko dar vienas sunkus darbas - pjauti prie lovio pritaisytu dalgiu šiaudus ir šieną gyvuliams. Vyrai dar vydavo virves, darydavo pakinktus, šerdavo arklius, raguočius, avis, dirbdavo kitus darbus. Petro Leono tėtis skeltuve skaldė balanas iš pušinių išdžiovintų pagalių; šviesai ugnį padarydavo: arba skiltuvu įskeldavo ugnį, arba neišgesusias žarijas išlaikydavo židinyje

(krosnies kampe užpylęs žarijas pelenais) ir įpūsdavo ugnį padėjęs balanėlę prie žarijų. Moterys nuolat verpdavo, siūlus krijeliu vyniodavo į sruogas, iš sruogų mestuvais mesdavo metmenis. Paskui ausdavo įvairius audinius, nes visokia medžiaga, pradedant storu paprastu audeklu maišams ir baigiant baltiniams, viršutiniams drabužiams, milu sermėgoms bei kitais audiniais, buvo audžiama namie. Moterys virdavo valgį, šerdavo kiaules, lesindavo vištas ir dirbdavo kitus darbus.

Vyresniems Leonavičių vaikams teko labai anksti pradėti dirbti ūkyje: padėti mamai mažesnius vaikus nešioti ir prižiūrėti, ganyti ir dirbti kitus darbus. Jaunesnieji buvo lengviau auginami, palepinami.

Petro Leono tėvai labai gerbė ir mylėjo žmonių maitintoją - žemelę. Jie savo vaikams vis sakydavo: „Žemelė žmonėms duoda, tai ir jai reikia duoti - ją reikia purenti ir tręšti" [81].

Visiems šeimos nariams lovų guoliui neužtekdavo.Kai kas šios šeimos vyrų ir merginų pasiklodavo ant suolų, stovėjusių dviejuose pasieniuose.

Šeimos nariai paprastai avėdavo klumpėmis. Batais audavosi tik eidami į bažnyčią. Kai būdavo nešalta, moterys eidamos į bažnyčią dažniausiai batus nešdavosi rankose. Apsiaudavo tik atėjusios į bažnytkaimį ar šventoriuje. Mažiems vaikams būdavo didelis džiaugsmas, kai tėvas ar vyresnysis brolis padarydavo klumpeles iš senos odos gabalėlių.

Petro Leono tėveliai buvo labai pamaldūs. Jie patys šventadieniais ir per atlaidus eidavo į bažnyčią (net ir į tolimesnes bažnyčias) ir savo vaikus ten siųsdavo. Mama nemokėjo skaityti, bet mokėjo daug maldų, šventų giesmių, „karunkų", rožinių ir kt. Ilgais rudens ir žiemos vakarais, verdant vakarienę ant židinio, kurį vadindavo „kundmentu", mažus vaikus susodinusi ant suolo prie ugnelės, mama arba šventas giesmes giedodavo, arba dainas dainuodavo, arba kartais pasakas pasakodavo [82]. Mama labai rūpinosi ir jauniausiu savo sūnumi. „Prie ugnies mama pasistačiusi ratelį, atsisėdusi ant suolo verpia. Aš užsirabantinu ant suolo ir apsikabinęs mamą už kaklo myluoju. Mama seka man pasaką, paskui dainuoja. Ar giesmę gieda", - prisimena Petras Leonas [83].

Taigi nors Petras Leonas augo daugiavaikėje šeimoje, tėvų, brolių, seserų darbštumu šeima susikurdavo minimalias gyvenimo sąlygas; šeimoje viešpatavo geranoriškumas, rūpestingumas, užsibrėžto tikslo siekimas; Petro Leono, kaip jauniausio sūnaus, sąlygos buvo šiek tiek geresnės nei jo brolių ir seserų.

Manome, kad geriau suprasti Petro Leono gyvenimą ir veiklą gali padėti ir jo artimiausių šeimos narių charakteristikos, visų pirma vyriausiojo brolio Silvestro. Silvestras gimė 1843 m. gruodžio 16 d. Augo pas tėvus. Pradžios mokyklą lankė Garliavoje. Ten jis ir gyveno. Mokėsi lenkų kalba. Aukštesnę mokyklą lankė Smalėnuose, Seinų apskrityje. Tai buvo maždaug keturių klasių

progimnazija. Joje šiek tiek buvo mokoma ir rusų kalbos. Nors ir silpnai, jis rusų kalbą vis dėlto mokėjo, bent galėjo laisvai skaityti ir skaitomą suprasti. Rusiškai kalbėti jam buvo sunku. 1864 m. rudens pradžioje Silvestras išlaikė egzaminą ir buvo priimtas į Seinų kunigų seminarijos pirmą kursą. Seminarijoje jis mokėsi penkerius metus. Baigė mokslus 1869 m. Tuo metu Seinų vyskupijos vyskupas jau buvo caro valdžios ištremtas, o naujas dar nepaskirtas. Artėjant 1869 m. rudeniui, seminarijos vadovybė baigusius seminarijoje mokslus klierikus pasiuntė į Kauną pas vyskupą Valančių gauti įšventinimus. Įšventinimas į kunigus įvyko 1869 m. rugsėjo 20 d. Jauni kunigai po bažnytinių apeigų nuėjo padėkoti vyskupui ir atsisveikinti su juo. Vyskupas Valančius palinkėjo jauniems kunigams būti drąsiais ir ištvermingais kovotojais dėl katalikų tikybos, būti visuomet pasirengusiems kentėti bausmes nuo carinės valdžios dėl savo tikybos. Vyskupas sakė, jog jis „visada pasirengęs priverston kelionėn ir jo čemodanas tam parengtas" [84]. Apie tai brolis Silvestras pasakojęs Petrui Leonui. Silvestras buvo gana išsilavinęs, mėgo skaityti knygas, prenumeruodavo ne tik laikraštį „Przegląd Katolicki", bet ir kokį nors pasaulietišką. Nuolat prenumeruodavo Peterburge leidžiamą lenkišką pažangų spaudos organą „Kraj". Brolis Silvestras buvo labai tikintis kunigas. Pasak Petro Leono, giliai ir grynai tikėdamas, jis nebuvo fariziejus arba veidmainis tikybos dalykuose. Parvažiavęs tėviškėn, ne apie maldas šnekėdavo, bet apie geresnį ūkininkavimą, apie sėklos mainymo reikalingumą, apie žemės geresnį įdirbimą ir kitus žmonių gyvenimui reikalingus dalykus. „Man, - rašė Petras Leonas, - teko ne kartą kunigų kompanijoje lošti kortomis, ne azartiniai, bet šiaip sau pasižmonėjimui. Belošiant štai ima varpas gausti vakarinei „Sveika Marija" arba tikriau „Angelas Dievo" maldai. Tuoj partneriai kunigai atsistoja, kitas ir atsiklaupia, ir šnabžda maldą. Mano brolis - kunigas - likdavo prie kortų stalelio sėdėti. Maldai jis rasdavo tinkamesnį laiką ir savo sielos tinkamą nusistatymą" [85].

„Mano brolis Silvestras, - rašė Petras Leonas, - buvo linksmo būdo, jautrios širdies vyras, sangvinikas, karštas. Savo asmens esme jis buvo geras žmogus, geros nuotaikos visiems. Bet kartu jis buvo ir greitas, ūmai užsirūstina, atviras ir, jei kas kito pasielgime nepatikdavo, jis nenutylėdavo. Mėgdavo kompaniją: matyti pas save svečius ir vaišintis, ir lankytis svečiuose, „išsigerti" ir padainuoti. Tačiau niekad neteko man matyti jį girtą. Jo kambariai visada buvo kukliai įrengti, bet labai švariai užlaikomi. Ir pats jis visuomet gražiai ir švariai rengdavosi. Esant daugybei išlaidų ne savo reikalams, jis stebindavo net mus, gimines, kad rasdavo iš ko ir pats gražiai gyventi. Tėvų įdiegtas jam žmoniškumo jausmas netapo gyvenimo usnių užslopintas jame: jis mylėjo

žmones, mylėjo tiesą ir tiesumą, nemėgo netiesos ir veidmainiavimo. Šitie savumai nepadėjo jam tarnybinėje karjeroje" [86].

Silvestras vikaravo Veisiejų, Vilkaviškio, Naumiesčio, Šunskų, Krosnos, Virgių, Metėlių parapijose. 1883 m. gegužės 29 d. buvo paskirtas į Augustavo apskritį, Hoža Silvanovcų parapijos klebonu. 1884 m. gruodžio mėnesį buvo ištremtas į Pajevonio vikaro vietą su formuluote „už kenksmingą darbuotę, nukreiptą stačiatikybos nenaudai". Todėl po to teko ilgai vikarauti, net 16 su puse metų Pajevonyje, Aukštojoje Panemunėje, Balbieriškyje. Padedant Balbieriškio dvaro savininkei ar jos įgaliotiniui, gyvenantiems Varšuvoje, tarpininkaujant generalgubernatoriaus referentui, kuris už referavimą pareikalavo 200 rublių, Silvestro broliams sumokėjus referentui po 100 rublių, generalgubernatoriaus sutikimas buvo gautas ir kunigas Silvestras Leonavičius vyskupo raštais 1901 m. gegužės 17 d. (sen. kal. 30 d.) buvo pakeltas į Balbieriškio klebonus. Tas pareigas jis ėjo iki 1906 m. sausio 7 d. (sen.kal. 20 d.). Nuo šios datos iki mirties kunigas Silvestras Leonavičius buvo Lukšių klebonu [87].

Petras Leonas yra pabrėžęs „lenkmečio" padarinius Lietuvai. Jis tai iliustravo Leonavičių šeimos ir asmeniškais išgyvenimais. „Lenkiškumo dvasia, - rašė Petras Leonas, - amžiais įsišaknijusi Lietuvoje dar stipriai laikėsi. Mano broliui Silvestrui beaugant ir besimokant ta dvasia buvo dar stipresnė. Man mažam dažnai tekdavo girdėti tėvelį ar kitą išsitariant, kad su lietuvių kalba toli nenueisi. Tėvelis mokino mane lenkiškai skaityti ir „Tėve mūsų" kalbėti lenkiškai. Ir dabar mano ausyse girdima „kleba našego poušadnego". Vienas iš mano vyresniųjų brolių, Baltrus, turėjo knygelę lenkų kalbos mokintis. Pradinėje mokykloje mokytojas Lapinskas mokė rusų kalbos, o ketvirtadieniais popiet mokino lenkiškai skaityti. Ir mano brolis Silvestras popietinėmis valandomis mokino mane lenkiškai skaityti, rašyti ir kalbėti. Marijampolės gimnazijos gimnazistai tarp savęs namuose kalbėjo lenkiškai. Tas įprotis pradėjo nykti tik 1882 m. rudenį, kai į gimnaziją atėjo mokytojas Petras Kriaučiūnas. Brolis kunigas Silvestras su manimi ir broliu Jonu (taip pat gimnazistu) kalbėjo lenkiškai. Bažnyčiose dažniausiai lenkiškai buvo sakomi pamokslai, skaitomos evangelijos, giedamos pamaldos už carą. Dar ir baigdamas gimnaziją, aš lenkiškai susirašinėjau su savo broliu kunigu Silvestru" [88].

Silvestrui Leonavičiui teko padėti vykdyti ir baudžiavos prievolę. „Nors jis buvo leidžiamas mokslan, bet atostogų metu jis padėdavo savo tėvui darbuose ir jam teko baudžiavos prievoles atlikinėti Klebiškio dvare, pav., akėti ir akamono būti raginamam, kad sparčiau dirbtų" [89].

Silvestras Leonavičius 1863 metų sukilime nedalyvavo, bet visada su dideliu palankumu kalbėjo apie patį sukilimo faktą. Rusijos absoliutizmas, ypač dėl Katalikų bažnyčios teisių siaurinimo, buvo jam bjaurus, nepakenčiamas [90].

Kunigas Silvestras Leonavičius buvo lietuviškų laikraščių ir knygų knygnešys iš užsienio. „Pajevonio parapija, - rašė Petras Leonas, - vienu kraštu susisiekė su Vokietijos siena. Kai mano broliui tekdavo važiuoti į pasienį pas ligonį, visuomet parsiveždavo literatūros. Kai sužinodavo, kad jau yra pas ūkininką pargabenta iš užsienio literatūra, jis tyčia lyg pas ligonį važiuodavo ir parsiveždavo ją. Greta namelio vikarams buvo koplytėlė. Joje Silvestras Leonavičius laikydavo parsivežtą literatūrą iki išsiųsdavo ją tolyn, Vilkaviškio, Kalvarijų kryptimis, išskyrus tuos egzempliorius, kurie būdavo asmeniškai išplatinami vietoje. Taip buvo platinama „Šviesa", „Varpas", „Ūkininkas". 1899 m. perkėlus „Varpo" spaustuvę į Ragainę ir atsiradus jo platinimo sunkumų, prie „Varpo" išgyvenimo daug prisidėjo ir kunigas Silvestras Leonavičius. Jis parėmė „Varpą" sunkiu momentu ir pinigine auka. Ir persikėlęs į Panemunę kurį laiką gaudavo knygų iš Pajevonio arba iš brolio Jono (1.18 pav.), kuris tarnavo valdininku Kybartuose [91].

Petro Leono brolis Antanas 1867 m. buvo paimtas į kariuomenę. Jis septynerius metus tarnavo Peterburge, Izmailovo gvardijos pulke. Sugrįžo tėviškėn 1874 m. rudenį. 1877 m. rugpjūčio mėnesį, kaip atsargos gvardijos puskarininkis, buvo mobilizuotas į Rusijos-Turkijos karą[1]. Viename laiške savo broliui kunigui jis, vežamas iš fronto sužeistų kareivių traukiniu, rašė, kad iš sužeistųjų tekę jam sužinoti, jog karininkai kautynių metu neina rikiuotės priešakyje, bet slepiasi užpakalyje. „Mes priversim juos priešakyje eiti", - rašė Antanas. Petras Leonas prisimena, kad jam „teko skaityti tas jo laiškas ir gerai atsimenu jo tą, čia atpasakotą, dalį. Apie brolio Antano mirtį mes sužinojome 1878 m. bulves sodinant, dar aš buvau namie Velykų atostogose. Pranešė per žmones jo draugas, pareinąs iš kur tai arti Marijampolės. Tas draugas, pranešdamas, kad mūsų Antanas tapo nušautas nedideliame susišaudyme su turkais, Lom-Palanko apylinkėje, pridūrė, kad, jo manymu, Antanas Leonavičius tikriausiai buvo karininko nušautas iš keršto. Nei iš kariškos valdžios, nei iš vidaus reikalų ministerijos mes negavome žinios apie mūsų šeimos nario Antano mirtį kare <...>" [92].

[1]Knygoje „Kunigas Silvestras Leonavičius", p. 53, rašoma: „<...> mobilizuotas į rusų-japonų karą". Manau, kad tai korektūros klaida. 1877-1878 m. vyko Rusijos-Turkijos karas. Duomenų, kad tuo metu kariautų Rusija su Japonija, neradau. Be to, tame pačiame tekste, tik kiek žemiau, rašoma, kad „Antanas tapo nušautas nedideliame susišaudyme su turkais, Lom-Palanko apylinkėje". Tą atvejį pats Petras Leonas dar kartą aprašo ir savo prisiminimuose „Mano pergyvenimai ir atsiminimai". Ten rašoma: „<...> mūsų Antanas tapo nukautas dviem kulkom Lom-Palanko apylinkėje, retame susidūrime su turkais, prileisdamas, kad jį galėjo nukauti koks karininkas... iš keršto, nes mūsų Antanas buvęs griežtas karininkas". Petras Leonas pateikė ir šeimos narių reakciją į tą žinią. „Mes iš gailesčio apsiverkėme, o brolis Stasys verkdamas sušuko: „Tas šėtonas (suprask rusų caras) siunčia mus kariauti dėl bulgarų laisvės, o pats smaugia čia mus". Remdamasis čia pateikta medžiaga aš ir rašau į „Rusijos-Turkijos karą".

1.18 pav. Stovi Petras Leonas (Maskvos universiteto studentas), sėdi Petro Leono broliai: iš kairės Silvestras Leonavičius (kunigas, Pajevonio vikaras) ir Jonas Leonavičius (tarnautojas). *Paimta iš P. Leono knygos „Kunigas Silvestras Leonavičius (Leonas)". Kaunas, 1932. P.54*

Broliams, pirmiausia Laurynui, po to jau Baltramiejui, atėjo laikas atlikti karinę prievolę. Brolis kunigas Silvestras išgelbėjo juos nuo tarnybos kariuomenėje apskrities gydytojo pagalba, sumokėdamas jam po 150 rublių už kiekvieną. Brolis Stanislovas nepateko į kariuomenę tik „dėl to, kad už jį aukšto lioso numeris buvo seniūno ištrauktas" [93]. Laurynas išėjo į žentus į Mačiuliškių kaimą už Plutiškio. Vedė vienturtę merginą. Nereikėjo mokėti dalių. Žentui Laurynui nereikėjo įnešti pinigų [94]. Tėviškę tėvas paskyrė Baltramiejui [95]. Stanislovas 1881 m. rudenį „išėjo į žentus į Ingavangį

Šumausko ūkin" [96]. Sesuo Magdalena ištekėjo ir tapo Alianskiene (kitame šaltinyje - Alenskienė) [97]. Sesuo Ona ištekėjo už Kvalito ir gyveno Garliavos parapijoje [98]. Sesuo Katerina ištekėjo jau po tėvo mirties [99]. Sesuo Marija mirė maža [100]. Brolis Jonas pradžios mokyklą lankė Garliavoje, vėliau Veiveriuose, 1874-1880 m. mokėsi Marijampolės gimnazijoje. Čia išlaikė keturių klasių egzaminą, be lotynų ir graikų kalbų. Tai suteikė jam galimybę stoti savanoriu į kariuomenę. Tarnavo Tambove. Vėliau dirbo „akčyžės" valdininku Kybartuose. Už „lietuvystę" buvo iš Kybartų iškeltas į Lomžos guberniją. Jis gabeno lietuviškąją literatūrą į Lietuvą. Duodavo ją ir broliui kunigui Silvestrui [101].

Petro Leono, jo brolių ir seserų (1.19 pav.) gyvenimas neblogai susiklostė todėl, kad susilaukė paramos iš tėvų ir ypač brolio kunigo Silvestro. „Tuo, kas aš esu, - rašė Petras Leonas, - aš esu skolingas daugiausia savo broliui kunigui Silvestrui, nekalbant, žinoma, apie tėvelius. Jis labai mylėjo mane, o aš jį ir mylėjau, ir gerbiau. Mano dėkingumo, meilės ir pagarbos jausmas, laikui einant, nesilpsta; tas, vis gyvas, mano jausmas verčia mane atsidėkoti jam, kiek galiu, pagerbti jį" [102]. Paramą, gautą iš tėvų ir brolio kunigo Silvestro, Petras Leonas detalizavo taip: „Tėviškė, kiek galėjo, prisidėjo leisti mudu (Joną ir Petrą. - J. L.) gimnazijon. <...> Tačiau pinigais išlaidas daugiausiai nešdavo brolis kunigas. <...> Be kunigo Silvestro pagalbos jo broliams ir seserims, tarp jų ir man, būtų tekę išsisklaidyti po žmones tarnauti bernais ir tarnaitėmis, nes tėviškės kiekvienam priklausė tiktai apie tris margus <...>" [103].

Čia pateikta medžiaga apie Petro Leono tėvus, brolius ir seseris leidžia daryti tokias išvadas:

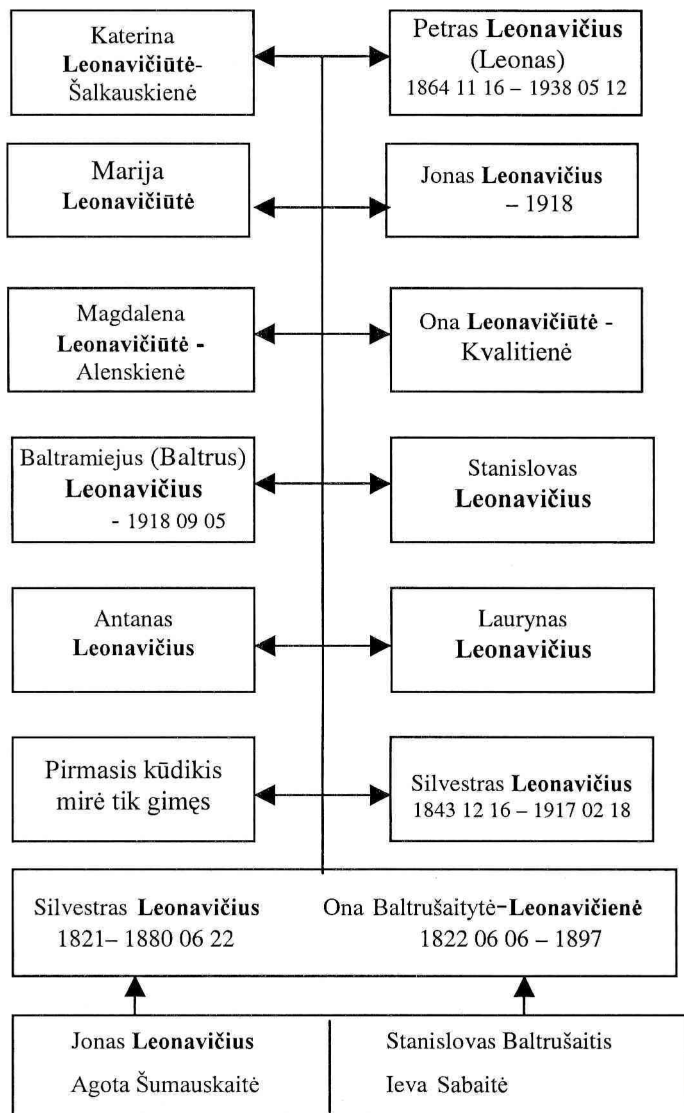
Petras Leonas, jauniausias Leonavičių šeimos sūnus, augo ir brendo gausioje, darnioje, rūpestingoje, tvarkingoje šeimoje. Iš 12 vaikų išaugo 10. Trys įgijo įvairaus lygio mokslus: Silvestras baigė kunigų seminariją, Jonas - keturias gimnazijos klases, Petras - universitetą. Tėvai ir brolis kunigas Silvestras rūpinosi Jono ir Petro mokymosi reikalais, padėjo įgyti išsimokslinimą.

Broliai Silvestras ir Jonas buvo knygnešiais, gabeno į Lietuvą ir čia platino lietuviškąją spaudą.

Dalis Leonavičių šeimos daugiau ar mažiau mokėjo lenkų ir rusų kalbas, skaitė įvairius laikraščius ir kitus leidinius.

Leonavičių šeimos darbštumas, rūpestingumas, susiklausymas, rūpinimasis lietuvybės reikalais darė įtaką vaikystės metais ir jauniausiam jų sūnui - Petrui Leonui.

Petro Leono tėvas mirė 1880 m. birželio 22 d. Leonavičių šeimos reikalais teko rūpintis Petro Leono motinai ir vyresniajam broliui bei seserims.

1.19 pav. Leonavičių šeimos genealogija.
Sudaryta autoriaus

Iki šio laiko nepavyko rasti dokumentų, liečiančių Petro Leono senelių ar prosenelių gyvenimą. Mažai žinių turime apie jo brolius (išskyrus Silvestrą. - J. L.) ir seseris.

Leonavičių šeimos įpročiai. Petro Leono tėvai buvo pamaldūs. Jie lankydavo bažnyčią šventadieniais ir atlaidų dienomis, siųsdavo ir leisdavo į ją ir savo vaikus. Mama iš atminties mokėjo daug maldų, šventų giesmių, „karunkų", rožinį. Šventas giesmes giedodavo vakarais, darbo dienomis, rytais, šventadieniais. Giedodavo ir kiti šeimos nariai. Pusryčiaudavo tik baigę giedoti rožinį. Išimtys būdavo vasarą, nes visi iš vakaro nuvargę, o iš ryto reikėdavo varyti ganytis gyvulius. Todėl vasarą rožinis būdavo retai giedamas.

Tais laikais buvo labai daug pasninkų. Leonavičių šeima penktadieniais nevalgė mėsos ir negėrė pieno, trečiadieniais ir šeštadieniais - pieno. Prieš dideles šventes, gavėnioje visas dienas ir dar kai kuriomis dienomis buvo maitinamasi be mėsos ir be pieno. Kai kas gavėnioje maitindavosi po vieną arba du kartus per dieną. Tų pasninkų Leonavičių šeimoje buvo griežtai laikomasi. „Tai buvo daroma, - rašė Petras Leonas, - iš pamaldumo ir sielos dorinimui" [104].

Leonavičių šeimoje buvo smerkiamos kitų žmonių apkalbos. „Niekuomet aš nesu girdėjęs, - rašė Petras Leonas, - kad mano tėvelis ar mama piktai apkalbėtų kitus žmones už akių. Ir savo vaikams jie sudrausdavo išgirdę ką negero iš gandų kalbant. Kai prie mano vyresnės sesers Magdelenos ėmė mergintis Jokūbas Bagdonas, tai Klimo merginos paleido apie ją šmeižtą, būk ji serganti „dusuliu". Ir merginimasis nutrūko. Mano tėveliams buvo didelis nusiminimas. Jie savo vaikams šį atsitikimą, kaip pavyzdį, pateikdavo tam, kad suprastų, kaip negera yra apkalbėti žmogų" [105].

P. Leonas apgailestaudamas prisiminė tokį pavyzdį iš savo vaikystės: „Negeras žodis labai greitai plinta į žmones. Rodosi, nereikėtų paisyti, ką mažas vaikas pasakė. Bet, ne. Jeigu jis gerą ką daro, niekas nekreipia dėmesio. Pasako ką negerą - visiems įdomu. Jurgio Leono sesuo paklausė manęs, kaip man patinka jų marti, - ar graži. Aš būk atsakęs, kad būtų graži, bet nosis musių apdergta. Mat ant jos veido, ypač nosies, buvo šlakelių. Ir pasklido po apylinkę tie mano žodžiai" [106].

„Mano tėvelis kompanijoje išgerdavo, - prisimena P. Leonas, - bet smuklėn nemėgdavo eiti. Nemėgdavo jis kviestis į namus svečių. Mama gi labai mėgo turėti svečių. Labiausiai ji mėgdavo kviesti į svečius kunigus. Tiek svečiams pas mus esant, tiek svečiuojantis su savo tėvais svetur, tiek kasdieniniame gyvenime man neteko girdėti, kad mano tėvelis ar mama ką apkalbėtų, prieš ką piktžodžiautų" [107].

Petro Leono tėvai buvo labdaringi. Jie visuomet sušelpdavo elgetą duonos

kąsniu, kartais ir mėsos gabalu. Pasak Petro Leono, net bado metais jie neišleisdavo nei vieno nesušelpę nors maža pašalpa. Jei elgeta užeidavo vakare ir pasiprašydavo nakvynės, tai jam niekuomet nebuvo atsakyta.

Leonavičių šeimoje labai buvo garbinama duona. Jeigu netyčia duonos kąsnis nupuldavo žemėn, tėvelis jį visuomet pakeldavo ir padėdavo ant stalo.

Apie tai, kad žmogui reikia dirbti, Leonavičių šeimoje niekuomet nebuvo kalbama. Pačiu savo gyvenimu, savo elgsena ir tėvelis, ir mama buvo nuolat dirbančio žmogaus pavyzdžiai.

Petro Leono tėvas, būdamas su juo, pasakodavo apie praeitį, apie baudžiavą, apie dvarininkus, apie kaimų gyventojus, apie dvarininko ir kaimo gyventojų santykius ir pan. [108].

Vyresnieji broliai kiek galėdami bendravo su savo jaunesniuoju broliu ir parodydavo jam, kaip dirbami net ir sudėtingi darbai. „Šią žiemą, - rašė Petras Leonas, - tėtis nupirko Garliausko giriose, toli nuo mūsų kaimo, už kokių dviejų mylių, miško plotą medžius išsikirsti. Buvo įvairių rūšių medžių, net ąžuolų ir uosių. Mano broliai - vyrai kelis kartus vežėsi ir mane į mišką pasivėžinti ir pasižiūrėti, kaip dirbama" [109].

Petras Leonas stebėjo ir plytų gaminimą, ir krosnies bei kamino statymą: „Vasara. Tėvelis su visais dideliais vaikais ir meisteriu plytininku daro savo „šniure", laukuose, plytas. Ten pat padaryta žemėje krosnis ir plytas degina joje. Pačių padarytomis plytomis stato priemenėje keturkampį erdvų kaminą, o seklyčioje „švedišką" pečiuką (krosnį)" [110].

Mažajam Petrui patiko ir žemės darbai: „Vyrai aria pūdymo dirvas į lysves rugiams sėti. Aš nubėgu pas juos. Man smagu žiūrėti: žemė minkšta, puri, arkliams lengva tempti žagrę. Noragai riekia žemę, o palyčios guldo ją eile. Atnešė artojams pavakarių. Greta su mūsų vyrais aria kaimynų. Ilsėdamiesi vyrai kalbasi, kieno žagrė geriau įtaisyta" [111]. Kaip matome, čia vaikas pastebi ne tik tai, kad vyrai aria, bet ir kuriam tikslui tai daroma, ir kokia tai žemė, ir arimo lengvesnes sąlygas, ir suartos dirvos grožį, ir rūpinimąsi artojais, ir artojų pokalbių turinį.

Leonavičių šeimoje buvo jaučiamas nuolatinis rūpinimasis vienas kitu. Tėvai rūpinosi vaikų auginimu, mokymu, auklėjimu. Vaikai pagal savo jėgas dirbo jiems pavestus darbus. Šeimoje buvo jaučiamas labai didelis ir gražus bendravimas, bendradarbiavimas, vienas kito supratimas, užjautimas, tolerancija.

1.5. Vaikystė

Jaunesnieji Leonavičių šeimos vaikai buvo lengviau auginami, palepinami. „Labiausia tenka tai pasakyti apie mane (Petrą Leoną. – J. L.), taip vadinamą „pagranduką". Vyresnieji broliai ir seserys keldavosi labai anksti, dar naktį. „Pusryčiams užsikeldavome ir mes, maži" [112].

Daržo pievoje paaugo žolė. Joje ganosi žąsys su žąsiukais. Petras Leonas bėga jų pažiūrėti: „Man smagu žiūrėti į mažiukus žąsiukus. Mano mama atneša išvirtų tirštų kruopų ir lesina žąsiukus. Prilesę jie ir jų motinos tupia ilsėtis. Žąsiukai lenda po savo motinų sparnais. Jie jau paūgėję ir jiems ankšta. Jų mama skečia sparnus, kiek galėdama visus glaudžia, šildo" [113].

„Už mūsų kluono, - prisimena Petras Leonas, - buvo daržas. Jo gale beržynas. Iš beržų prieš sprogstant lapams, pragręžus ir įstačius lovelį, bėga saldi sula. Darže didelė dirva. Tarp dirvos ir kluono pievelė. Žolė jau paaugusi. Po pusryčių tėvelis aria tam darže dirvą. Šilta. Aš vaikščioju greta ir žiūriu kaip arkliai traukia žagrę. Man smagu žiūrėti į stiprią arklio krūtinę, į jo kojas <...>. Pavargau bevaikščiodamas po dirvą. Atsilikau pievelėje. Už kluono užuovėja. Atsiguliau ant žolės. Stiprus vėjas švilpia, medžiai ošia, aukštai mėlynoje padangėje balti debesėliai greitai plaukia. Man šilta gulėti, saulutės glostomam, man smagu klausyti vėjo ūžimą, medžių ošimą. Užmigau. Pabudęs pamačiau vienas esąs. Man pasidarė nyku, baugu. Ėmiau verkti ir žliumbdamas einu grinčion" [114].

Ir dar keli vaizdeliai, išplaukę iš Petro Leono vaikystės prisiminimų. „Mes braidžiojame basi po purvyną. Grįždami grinčion nusiplauname kojas. Ir taip darome daug kartų per dieną. Nuo purvyno, vandens ir vėjo kojos suskyla. Vakare man peršti, skauda kojas. Aš verkiu. Mama tepa man kojas smetonėle" [125].

Dirvos pradžiūvo. „Aš genu žviegiančias kiaules į bulvienas. Su jomis bėga ir mažiuliukai paršiukai. Jie šokinėja, vienas kitą stumdo snukučiais, siaučia. Kiaulės knisa žemę, randa kokią bulvę, užsilikusią iš rudens, šaknų. Maistas menkas. Kiaulės knisdamos išalksta. Jos veržiasi namo, tikisi gauti ėdalo, nors ir lieso, vienų pelų... Mažiukai paršiukai apspinta savo motiną, griebia snukučiais žįsti. Ji pati liesa ir alkana, atsigulė ant šono, kriuksi, o paršiukai trina snukučiais jos krūtis, čiulpdami beveik veltui – tuščias" [116].

„Aš jau piemenukas. Galiu ganyti ir didelius gyvulius: arklius ir raguočius. Taip pat ir avis. Jos greitos, bet aš jau pajėgiu greit toli bėgti" [117].

„Piemenukai ir piemenėlės sugename gyvulius į vieną kaimenę. Žaidžiame. Bėgame lenktynių: kas toliau nubėgs rėkdamas o...o...o...o ir neatsikvėpdamas. Mušame kiauliukę: vieni varo kiauliukę (akmenėlį) į

duobelę, kiti neleidžia, tokiais pagaliais, kokiais ritinį muša" [118]. Savo prisiminimuose Petras Leonas pateikia ir tų laikų piemenėlio dainą:

Mažas piemenėlis -
Didis vargdienėlis.

Neturi sau vietos
Žiemą nabagėlis.

Nieks prie stalo nesodina,
Tankiai badas primarina.
Kas gal apsakyti,
Kaip save maityti?

Iš kaimo į kaimą
Per sniegą pūškuoja
Visas apšarmojęs,
Vos ką tik kvėpuoja.

Ašaros per veidus krinta,
Kasdien beveik vėju minta.
Kas gal apsakyti,
Kaip save maitinti?

Greičiau, Dievulėli,
Duokie vasarėlę.
Aš linksmai ganysiu
Žmonių kaimenėlę.

Gausiu valgį, drapanėlę,
Algos - pilką sermėgėlę.
Kas gal apsakyti
Kaip linksma ganyti!

Jau miela saulelė
Skaisčiai žiburiuoja,
Žalioji žolelė
Pievoje žaliuoja.

Šoki, trepsi, aplink bėgi,
Beveik niekad neužmiegi.
Kas gal apsakyti,
Kaip sunku ganyti!

(Daugiau neatsimenu) [119].

Įdomu, kad „Varpe" (1891 m. Nr. 2. P. 32) buvo išspausdintas dainos „Piemenėlis" kitas tekstas ir gaidos. Šiame tekste jau dominuoja optimistinė piemenėlio nuotaika.

1.6. Pradžiamokslis

Prisimindamas savo tėvų, brolių ir seserų išsilavinimą bei savo pirmuosius mokslo žingsnius, Petras Leonas rašė, kad tėvas gerai skaitė lietuviškas knygas. Šiaip taip paskaitydavo lenkiškai. Rašyti nemokėjo. Mama nemokėjo nei skaityti, nei rašyti. Vaikai lavinosi, mokėsi. Leskavoje žiemą kartais atsirasdavo vadinamųjų daraktorių, mokiusių vaikus skaityti. Mokė jie ir Leonavičių šeimos jaunimą. Tačiau jis daugiausia išmoko skaityti iš savo tėvo, arba jaunesniems skaityti padėdavo mokytis vyresnieji vaikai [120].

Kalbant apie Leonavičių šeimos mokymosi galimybes, reikėtų prisiminti ir to meto sąlygas. Po 1803-1804 m. Rusijos švietimo reformos Lietuvoje veikė parapinės mokyklos, apskrities mokyklos ir gimnazijos. Dėstomoji kalba - lenkų. Veikė ir neoficialių kaimo mokyklų, kuriose rašto (daugiausia lietuviškai) mokė kaimo gyventojų samdyti mokytojai.

Numalšinus 1831 m. sukilimą, mokyklų sistema pertvarkyta pagal 1828 m. Rusijos švietimo sistemos nuostatus. Buvo steigiamos valdinės pradinės mokyklos, kuriose dėstyta rusų kalba. Valstybė, norėdama kontroliuoti neoficialiai veikiančias kaimo mokyklas, paskelbė nuostatus, leidžiančius veikti lietuviškoms mokykloms, jeigu jose mokoma ir rusų kalba.

Numalšinus 1863 m. sukilimą, buvo uždrausta mokyti lietuvių kalba, uždarytos nevaldinės pradinės mokyklos, o jų vietoje steigiamos rusiškos valdinės. Uždrausta mokytojauti lietuviams. Lietuvos valstiečiai priešinosi caro valdžios vertimo į stačiatikybę ir rusifikavimo politikai, dažnai neleido vaikų į valdines mokyklas. Jie organizavo slaptąsias mokyklas, kuriose samdomi mokytojai – daraktoriai - mokė gimtąja kalba. Lietuviški vadovėliai kartu su kitomis lietuviškomis knygomis buvo slapta gabenami iš Prūsijos. Slaptosios mokyklos buvo valdžios persekiojamos, daraktoriai arba kiti su slaptosiomis mokyklomis susiję asmenys baudžiami. Nuo 1871 m. carinė administracija daraktorius ir mokinių tėvus už slaptą mokymą baudė piniginėmis baudomis (ligi 300 rb) arba ligi 3 mėnesių arešto. Nepaisant valdžios persekiojimo (1884-1906 m. Kauno gubernijoje buvo susektos 223 tokios mokyklos), slaptųjų mokyklų sparčiai daugėjo, jos padėjo kelti valstiečių raštingumą [121].

Petras Leonas pradėjo mokytis turėdamas 9,5 metų Naumiestyje. Nežinia, ar jis iki išvykimo į Naumiestį lankė pradžios mokyklą Gudelių valsčiuje, už 5 kilometrų nuo jo tėviškės - Leskavos [122], ar stojant į Naumiesčio pradžios

mokyklą pakako jo tėvų namuose įgyto išsilavinimo.

Petro Leono ir jo brolio Jono leidimo į mokslus klausimą sprendė jų brolis kunigas Silvestras ir tėvai. Petras Leonas prisimena, kaip iš savo sesers sužinojo, kad brolis Silvestras, kartą parvykęs tėviškėn, tarėsi su tėvais dėl brolio Jono ir jo paties leidimo mokytis. Brolis Silvestras siūlė tėvams vieną iš judviejų leisti į gimnaziją, o kitą jis pats leis mokytis. „Kai 1874 m. brolis Jonas neišlaikė egzamino į pirmą klasę, tai tėveliai nežinojo, kas daryti. Tėvelis po tų egzaminų vežė mane į Naumiestį į pradinę mokyklą, kurion aš nuo kovo mėnesio buvau brolio kunigo įstatytas, bet kartu pasiėmė ir brolį Joną. Atvykus į Naumiestį pas brolį kunigą nuo jo gavome kitą parėdymą: manęs dar per anksti atvežta, nes mokykla keliama kitan butan ir pradės veikti tik kokiam mėnesiui praėjus, o Jonas reikią vežti ir įtalpinti į parengiamąją klasę. Taip ir buvo padaryta" [123]. Kitoje vietoje rašoma: „1873 m. kovo mėnesyje aš buvau nuvežtas į Naumiestį, kur brolis Silvestras buvo vikaru, ir pradėjau ten vaikščioti į pradinę mokyklą" [124]. Savo atsiminimuose „Mano pergyvenimai ir atsiminimai" Petras Leonas dėl to paties įvykio rašo taip: „1874 m. <...> brolis Baltrus ir mano mama nuvežė mane pas brolį Silvestrą į Numiestį" [125]. Taigi vienur rašoma, jog Petras Leonas Naumiesčio pradinėje mokykloje pradėjo mokytis 1873 m., kitur - 1874 m., jog jį, kartu su broliu Jonu, į Naumiestį nuvežė tėvas, kitur - brolis Baltrus su mama. Manytume, kad čia Petras Leonas rašo apie du skirtingus nuvykimus į Naumiestį pas brolį Silvestrą. Pirmas buvo tada, kai Petras Leonas ir jo brolis Jonas jų tėvo buvo nuvežti į Naumiestį ir dėl susidariusių ten sąlygų Petras Leonas negalėjo pradėti lankyti pradinės mokyklos, o brolio Jono tolesnis likimas dar nebuvo galutinai nuspręstas. Antras buvo tada, kai Naumiestyje iš vienų patalpų į kitą jau buvo perkelta pradinė mokykla ir Petras Leonas galėjo pradėti ją lankyti. Štai šiuo antruoju atveju Petrą Leoną jau nuvežė brolis Baltrus (Baltramiejus) ir mama. Manytume, kad nuoroda „1873 m." [126] yra netiksli. Čia tikriausiai korektūros klaida, nes keliuose kituose šaltiniuose rašoma, kad buvo nuvežtas į Naumiestį mokytis pradinėje mokykloje 1874 m. [127]. Vadinasi, galima teigti, kad Petras Leonas pradėjo lankyti pradinę mokyklą 1874 m. kovą.

Atsiminimų knygoje „Mano pergyvenimai ir atsiminimai" Petras Leonas aprašo pirmuosius įspūdžius Naumiestyje: „Tik kelias dienas aš pagyvenau pas brolį. Vieną dieną po pietų atėjo pas mano brolį Silvestrą moteris. Tai buvo Naumiesčio gyventoja, ūkininko Tomašausko žmona. Brolis pasakė, kad aš gyvensiu Tomašauskų namuose". Atsiminimuose pateikta kai kurių žinių ir apie Tomašauskų šeimą. Tomašauskienė buvo atitekėjusi iš kaimo, ūkininkaitė. Ji nemokėjo lenkiškai kalbėti. Tomašauskų šeimoje buvo daugiausia kalbama lietuviškai. Tomašausko motina buvo labai maloni moteris. Ji mėgo lenkiškai kalbėti, bet mokėjo ir lietuviškai. Pats Tomašauskas mokėjo lenkiškai kalbėti,

bet pratęs buvo kalbėti lietuviškai [128].

Po šv. Juozapo, t.y. po kovo 19 d., Petrą Leoną Tomašauskienė nuvedė į mokyklą ir pristatė mokytojui seneliui Lapinskui. „Jisai, - rašė Petras Leonas, - pradėjo mokyti mane rusiškai skaityti ir rašyti. Bet ne tik pats mane mokydavo, taip pat ir kitus, dar tik pirmus metus lankančius mokyklą, o ir kiek vyresnis mokinys Žagaras, kuriam Lapinskas pavedė mus mokyti. Lapinskas liepė mums mokintis šv. istoriją, žydų istoriją, pradedant nuo pasaulio sukūrimo, iš rusiškos knygos. Aš pasakiau Žagarui, kad negaliu mokintis iš rusiškų knygų dėl to, kad visai nesuprantu rusų kalbos. Nesuprantančių rusų kalbos buvo dar keli mokiniai. Žagaras pakalbėjo su Lapinsku ir po to šis pats papasakodavo mums lietuviškai istorijos pamokas, gi rusiškoje knygoje mes žiūrėdavome tik paveikslus. Aš gerai atsimindavau, ką Lapinskas papasakodavo. Kitą dieną prieš pamoką aš atpasakodavau draugams užduotą istorijos pamoką. <...> Lapinskas mokino žydų istorijos, o su Žagaro pagalba rusiškai skaityti, rašyti ir skaičiuoti" [129]. Ketvirtadieniais po pietų mokytojas Lapinskas mokė mokinius dar ir lenkiškai skaityti. Brolis Silvestras popietinėmis valandomis mokė savo brolį lenkiškai skaityti, rašyti, kalbėti ir aritmetikos [130].

1.20 pav. Petro Leono mokytoja – Zofija Zaleskaitė.
Paimta iš J. Gabrio knygos „Vincas Kudirka. Keli jo gyvenimo bruožai". Tilžė, 1910. P.43

Naumiesčio pradinėje mokykloje įvyko didelis pokytis. Į senelio Lapinsko vietą buvo paskirta nauja mokytoja - Zofija Zaleskaitė. Ji vėliau buvo ištekėjusi už P. Armino-Trupinėlio, o jam mirus - už Petro Kriaučiūno (1.20

pav.). Apie Zofijos Zaleskaitės mokymą Petras Leonas atsiliepė šiltai, dėkingai. Jis pajuto ypač didelį skirtumą tarp mokytojo Lapinsko ir Zofijos Zaleskaitės metodų mokant matematikos [131]. Gilūs prisiminimai liko apie atsisveikinimą su mokytoja Zofija Zaleskaite ir mokyklos mokiniais išvykstant iš Naumiesčio: „Mokytoja Zaleskaitė gražiais žodžiais atsisveikino su manim ir visiems mokiniams liepė pasibučiuoti su manim" [132].

Petro Leono atsisveikinimas su Naumiesčio pradinės mokyklos mokytoja ir mokiniais įvyko todėl, kad 1875 m.sausio 14 d. jo brolis kunigas Silvestras buvo iškeltas iš Naumiesčio į Šunskus [133]. Kai kunigas Silvestras tapo perkeltas į Šunskus, ten parsivežė ir pas save apgyvendino ir brolį Petrą [134]. Petras Naumiesčio pradinėje mokėsi mažiau kaip metus, o Šunskuose - nuo 1875 m. sausio iki 1876 m. vasaros, t.y. apie pusantrų metų [135]. 1876 m. sausio 15 d. kunigas Silvestras buvo perkeltas iš Šunskų į Krosną [136]. Iškėlus brolį, Petras Leonas buvo apgyvendintas mokytojo Katiliaus šeimoje. Šunskuose jis lankė ir 1876 m. baigė pradinę mokyklą [137].

„Šunskų klebonijoje, - prisimena Petras Leonas, - man valgyti paduodavo vienam, skyrium nuo kitų, šeimininkės kambaryje. Valgis buvo toks, kokį duodavo kunigams. Klebonijoje gyveno klebono giminaitė, jauna mergina Petronėlė. Ji buvo stipri, pilna, gražaus veido mergelė. Petronėlė paduodavo man valgį ir pašnekindavo mane. Ji buvo jau užaugusi mergina" [138]. Prisimindamas gyvenimą Šunskuose Petras Leonas rašė: „Grįšiu į Šunskus, kur man taip gera buvo gyventi. Man labai malonu atsiminti Šunskus ir jų apylinkę. <...> Šunskų apylinkėje aš gavau pažinti daug žmonių, kurie buvo man geri ir malonūs. Čia aš buvau vežiojamas į svečius, bėgiojau po gražias pievas, gėrėjausi stambių ūkininkų geru gyvenimu. Aš visuomet labai mėgau arklius: jais joti, važiuoti, į juos žiūrėti. Šventadieniais aš gėrėdavausi privažiavusių į Šunskus parapijiečių gražiais arkliais" [139].

1.7. Gimnazistas

Petras Leonas buvo priimtas į Marijampolės gimnazijos pirmą klasę 1876 m. rudenį [140]. Čia jis pateko į naują aplinką, kurioje buvo nauji ir neįprasti tarpusavio mokinių, mokinių ir mokytojų, mokinių ir gimnazijos direktoriaus, mokinių ir šeimininkų, pas kuriuos gyveno gimnazistai, santykiai: „Pradžios mokykloje mes, draugai, šaukdavome save „vaikai", arba rusiškai „dieti". Gi čia, Marijampolėje, kai aš taip pavadinau draugus, tapau išjuoktas. Buvo pasakyta, kad reikia vadintis „ponai", lenkiškai „panovie", rusiškai „gospoda" [141].

Apie mokslą Marijampolės gimnazijoje Petras Leonas savo biografijoje

rašė labai trumpai: „Iš Šunskų patekau į Marijampolės gimnazijos pirmą klasę 1876 m. rudenį. Gimnaziją baigiau 1884 m. pavasarį, su sidabro medaliu, kuris man Didžiojo karo metu dingo" [142]. A. Tamošaitis straipsnyje „Petras Leonas" parašė šiek tiek daugiau: „Gimnazijoje mokslas sekėsi gerai. Kai kurias klases baigdavo su pagyrimais bei dovanomis. Gimnaziją baigė 1884 m. su sidabro medaliu" [143].

Marijampolės gimnazijos mokytojus ir direktorius Petras Leonas charakterizavo įvairiai. Gimnazijoje buvo keturi mokytojai lietuviai. Įtakingiausias gimnazistų tautiškam susipratimui buvo Petras Kriaučiūnas [144]. Iš mokytojo Petro Kriaučiūno gimnazistai gaudavo skaityti įvairių knygų [145]. Petrui Leonui mokantis gimnazijoje buvo pakeistas jos direktorius. Buvęs direktorius A. Abramovičius buvo paskirtas Suvalkų gubernijos pradžios mokyklų direkcijos direktoriumi, o į jo vietą paskirtas iš Vilniaus Sierno Solovjevič. Štai kaip jis apibūdino tuos abu gimnazijos direktorius. A. Abramovičius imdavo kyšius. Frenkelis iš Vilniaus padovanojo A. Abramovičiui porą arklių. O Olekas davė jam kyšį - kumpių ir sūrių maišą. Jo pažymiai iš istorijos „pasitaisė" iš „2" į „3". „Tai labai nepatiko mūsų jaunom sielom. Tačiau reikia pasakyti štai kas. Už kyšį jis padėdavo kyšio davėjui, bet kitiems nekenkdavo, tyčiomis nesunkindavo eiti mokslą". A. Abramovičius be kyšių priimdavo ūkininkų vaikus į pirmą klasę, vyresnio amžiaus nei įstatymu buvo numatyta. „Prie A. Abramovičiaus Marijampolės gimnazija buvo beveik pirmoji geru vardu visoje Varšuvos apygardoje". Čia mokėsi apie 600 mokinių. Naujai paskirto Marijampolės gimnazijos direktoriaus charakteristika buvo labai trumpa ir kategoriška - jis buvo labai griežtas, žiaurus rusintojas - politikanas [146].

Petras Leonas atkreipė dėmesį ir į kalbų vartojimą tėviškėje bei Marijampolėje: „Mūsų apylinkės žmonės gėrėdavosi savąja tarme, laikydavo ją gražiausia. <...> Marijampolė buvo labai lenkiška, <...> gimnazistai už gimnazijos sienų dažniausia girdėdavo lenkų kalbą ir patys dažniau lenkiškai kalbėdavo nei rusiškai, - tik ne lietuviškai. Bažnyčioje „rarotų" metu <...> ir atlaidų dienomis per sumą pamokslai buvo lenkiški, taip pat gegužinės pamaldos būdavo lenkų kalba. Bendrabučių šeimininkės su mokiniais kalbėdavo lenkiškai" [147]. Tik nuo 1882 m. rudens, kai į Marijampolės gimnaziją atėjo mokytojauti Petras Kriaučiūnas, mada lenkiškai kalbėti ėmė tarp lietuvių nykti. O brolis kunigas Silvestras su Petru Leonu ir broliu Jonu (taip pat gimnazistu) kalbėdavo lenkiškai [148].

Petras Leonas prisimena, kad kai kurie gimnazistai mėgo alkoholinius gėrimus: „Tarp gimnazistų kartais pasireikšdavo polinkis gerti degtinę ir alų. <...> Būdami antroje klasėje žinojom, kad trijų bendrabučių IV klasės mokiniai <...> labai girtuokliauja po Kalėdų atostogų. Begirtuokliaudami net knygas ir

„rancus" (kuprines, kelionmaišius) išparduodavo" [149].

Aprašytas ir įvertintas netinkamas gimnazistų bendrabučio šeimininkės ir ten gyvenusio gimnazisto elgesys. „<...> Petras Krakauskas (gimnazistas. - J.L.) ir Emilija Danilevičienė, šeimininkė (bendrabučio. - J.L.) (ji buvo Adomo Danilevičiaus antroji žmona), - rašė Petras Leonas, - ne tik flirtavo tarp savęs, bet tarp jų ėjo tikras romanas, meilės santykiai. Juodu gal manė, kad mes nesuprantame, o mums tai buvo visai aišku. <...> Vėlyvas vakaras. Šeimininko Danilevičiaus nėra namie. Mes sugulame. Petras Krakauskas ilgai būna su Danilevičiene jos tamsiame kambarėlyje. Girdime, - paskambino Danilevičius parėjęs. Žmona atidaro duris jam, o Krakauskas tuo tarpu per užpakalinius kambarius ateina į kambarėlį ir gula į savo lovą" [150].

Danilevičienė pagimdė dukrelę, kuri greitai mirė. Susidarė nauja situacija ne tik Danilevičių šeimoje, bet ir Danilevičienės bei gimnazistų santykiuose, į kurių tarpą pakliuvo ir Petras Leonas. „Danilevičienė, - rašė jis, - buvo pagimdžiusi dukrelę; visi laikė ją esant P. Krakausko dukrele. Tasai kūdikis greit mirė; mes jau buvome po atostogų. Danilevičienė norėjo, kad mes, mažesnieji, dalyvautume laidotuvėse ir neštume karstelį, bet mes reikalingam momentui pasišalinome iš namų, mat nenorėjome „benkarto" laidotuvėse dalyvauti. Taip netoliaregiškai buvome išauklėti" [151]. Kaip matome, čia Petras Leonas pasmerkė savo elgesį ir nevykusį žmonių nuteikimą nesantuokinio vaiko laidojimui. Be to, aprašydamas nesantuokinio vaiko gimimo, mirimo ir laidojimo faktus, jis parodė jų įtaką Danilevičių šeimyniniams santykiams: „Bendrabutyje šiais metais buvo daug mokinių. Mano lovelė buvo pastatyta kartu su Danilevičių sūnaus mažam kambarėlyje gretimai su pačių Danilevičių miegamuoju. Man dažnai teko girdėti Danilevičių barantis ir iškalbant savo žmonai buvusį jos romaną su Krakovskiu" [152].

Petras Leonas, būdamas gimnazistu, pradėjo mokyti kitus vaikus: „Aš baigiau II klasę su pagyrimo lapu. Milianskas įpiršo mane vasarai į Zeleskius, gyv. Igliaukoje, rengti jų jauniausią sūnų egzaminui į I klasę. Ir taip aš dviejų klasių mokinys tapau mokytoju" [153].

P. Leonas ir toliau sėkmingai mokėsi, vasarą praleisdavo tėviškėje: „Aš baigdamas III kl. gavau dovanų – knygelę. <...> Šių metų (1879 m. - J. L.) vasarą praleidau tėviškėje, kaip visuomet daugiausia ganydavau, kai ką padėdavau dirbti" [154].

1879 m. pavasarį į Marijampolės gimnaziją sugrįžo Vincas Kudirka [155]. P. Leonas savo atsiminimuose aprašo išgirstą žinią apie Vinco Kudirkos sugrįžimą į Marijampolės gimnaziją ir pirmus įspūdžius apie jį: „Tai buvo 1879 m. pavasarį. Aš baigiau trečiąją klasę. Tarp mokinių paplinta gandas, kad gimnazijon sugrįžta Vincas Kudirka. Gandas teigė, būk V. Kudirka esąs pavarytas iš Seinų kunigų seminarijos dėlto, kad vedęs romantišką korespon-

denciją su panelėmis, kad dėl to išėjimo iš kunigų seminarijos jo tėvas atsisakęs padėti jam eiti mokslus gimnazijoje, kad jį priglaudęs mokytojas Ostrovskis ir kad jam, priėmus jį į VI klasę, kurią jis buvo baigęs stodamas kunigų seminarijon, bus daromi egzaminai tiktai pro formą ir jis būsiąs perkeltas į VII klasę".

Tais mokslo metais mūsų bendrabučio prižiūrėtoju buvo J. Jablonskis. „Tų žinių gal gavome dalinai iš J. Jablonskio, kuris buvo VI klasėje. Nors jis, - rašė Petras Leonas, - ir žymiai aukštesnės buvo klasės, bet mes buvome su juo labai susidraugavę dėl jo gerumo. Einame vieną gražią dieną popiet besivaikščiodami Malūnų gatvele, kurioje buvo mokytojo Ostrovskio butas, ir susitikome: Ostrovskį ir dar vieną poną, o jų tarpe gana aukštas lieknas jaunikaitis gimnazisto uniformoje. Draugai sako, kad tai yra Vincas Kudirka. Asmuo, išvarytas iš dvasiškos seminarijos, labai domino savimi mus, mažus mokinius, giliai tikinčius. Aš atidžiai užsižiūrėjau į Vincą Kudirką. Gražus gražus veidas, kaip panelės. Bruožai smulkūs, o skruostai - kraujas su pienu. Kitą dieną vėl susitikome tuos tris asmenis Bažnyčios gatvėje. Aš užsižiūrėjau į Kudirką. Tik girdžiu Ostrovskio garsų balsą: „A ten blazen i nie ukloni sie" (O šis niekutis ir nelinktels). Ostrovskis mūsų klasėje dėstė graikų kalbą ir simpatizavo man. Riktelėjo man tuos žodžius juokais. Aš vis vien būčiau nusiėmęs kepi, bet akimirksnį buvau užsižiopsojęs. IV ir V klasėje būdamas aš susieidavau mieste pasivaikščiojant popiet su J. Jablonskiu, bet su V. Kudirka man neteko susipažinti ir mieste susitikti jį draugėje su J. Jablonskiu. Matydavau V. Kudirką ir gėrėdavausi jo gražia išvaizda, kai nueidavau paklausyti gimnazijos orkestro pratybų" (1.21 ir 1.22 pav.) [156].

Vincas Kudirka buvo priimtas į Marijampolės gimnaziją 1871 m. Tuo laiku gimnazijoje ir paties V. Kudirkos pažiūrose vyko sudėtingi procesai. Anot Juliaus Būtėno, dauguma gimnazijos mokytojų buvo lenkai. Direktorius ir rusų kalbos mokytojas inspektorius buvo rusai. Anksčiau gimnazijoje dėstomoji kalba buvo lenkų, o po 1863 m. sukilimo - rusų. Gimnazistai iš papratimo ir iš tradicijos tarpusavyje kalbėjo lenkiškai, skaitė lenkų autorių knygas. Tą lenkiškumą stengėsi palaikyti ir mokytojai lenkai. Net su direktoriaus leidimu gimnazijos salėje ir šiaip privačiuose namuose rengiamuose mokinių vakarėliuose visa programa dažniausiai buvo atliekama lenkų kalba. Lietuvos kaimo valstiečių vaikai, patekę į tokią atmosferą, stengdavosi kuo greičiau pramokti lenkų kalbos. Nors gimnazijos pati viršūnė buvo rusiška, bet mokiniams maža įtakos turėjo. Visa valdė ir dirigavo lenkas mokytojas Liudvikas Ostrovskis, kuris direktorių ir visą pedagogų tarybą buvo tiesiog pavergęs: ką jis sakydavo, visi pritardavo [157]. Tačiau gimnazijoje reiškėsi ir kitos nuotaikos. Kartą mokytojas Plevinskis, lenkas, pamokos metu pajuokė

lietuvių kalbą: tai esą „cygansky język" (čigonų kalba), - tik mišinys, žargonas, nederąs gilesnėms mintims išreikšti. Tokia vieša kalbos pajuoka lietuvius mokinius labai įžeidė. Vienas iš jų, Petras Kriaučiūnas[*], ryžosi įrodyti, jog lietuvių kalba - senovinė, lotynų kalbai artima, kad ja galima mintis gražiu poezijos rūbu apvilkti. Jis atsidėjęs vartė lotynų kalbos žodyną, rinko žodžius, panašius į lietuviškus, juos nurašinėjo į sąsiuvinį: pabandė ir eilėraščius lietuviškai rašyti - neblogai pasisekė. Petras Kriaučiūnas rado savo mintims pritarėjų. Per vieną iškilmingą gimnazijos aktą susirinkusiai publikai direktorius pranešė, kad mokinys, lietuvis, poetas, perskaitysiąs savo eiles. Petras Kriaučiūnas padeklamavo lietuvišką lenkų poeto J. Kochanovskio eilėraščio vertimą.

Pirmą kartą gimnazijos salė išgirdo lietuvišką žodį, ir nuaidėjo garsus plojimas. Šaukte šaukė kartoti, dar ką lietuviškai padeklamuoti. Tada Petras Kriaučiūnas padeklamavo I. Krylovo pasakėčios vertimą. Direktorius, pastebėjęs rankraštį, paklausė:

- Kodėl tamsta ne rusiškomis raidėmis rašai?

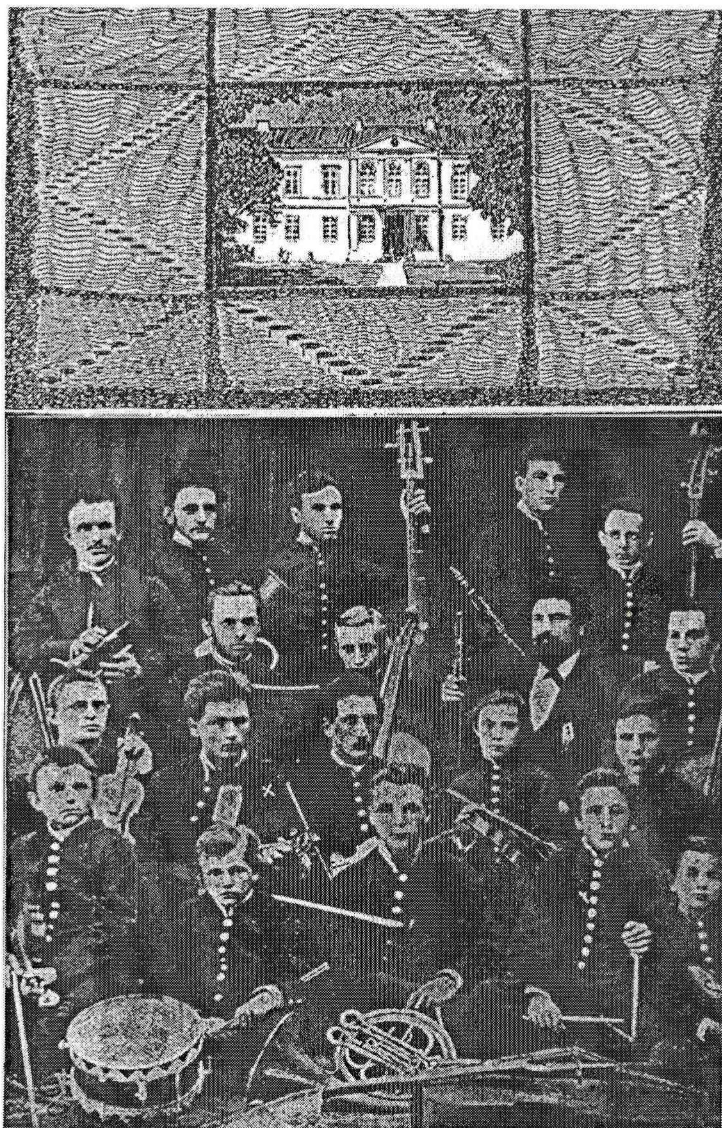
- Kad kirilica negalima išreikšti, - atsakė Petras Kriaučiūnas.

Nuo to laiko vieni gimnazijos mokiniai Petrą Kriaučiūną praminė „lietuviu", kiti - „litvomanu", bet jo parodytas pavyzdys traukė draugus. Juo sekdamas, kitas mokinys, Puišys, užsimanė versti į lietuvių kalbą lenkų poeto A. Naruševičiaus eilėraštį [158].

Savo lietuvybe Marijampolės gimnazijoje pasižymėjo ir Jonas Basanavičius. Vieną kartą, išleidus Velykų atostogų, keli žemesnių klasių mokiniai sutarė pasisamdyti arklius ir iš Marijampolės drauge važiuoti namo. Tarp jų buvo ir septintokas Jonas Basanavičius. Važiuojant jis pasiūlė padainuoti ir pradėjo lietuvių dainą:

-Augin tėvas du sūneliu,
Augindamas labai džiaugės <...> [159].

[*] Petras Kriaučiūnas (1850-1916 m.) 1871 m. baigė Marijampolės gimnaziją. Iki 1880 m. mokėsi Seinų kunigų seminarijoje ir Peterburgo dvasinėje akademijoje. Atsisakęs kunigystės, 1881 m. Varšuvos universitete įgijo lotynų kalbos mokytojo teises. 1887 m. dėstė lietuvių ir lotynų kalbą Marijampolės gimnazijoje. Už „Aušros" platinimą atleistas iš mokytojo pareigų.

1.21 pav. Viršuje Marijampolės gimnazijos pastatas. Apačioje Marijampolės gimnazijos orkestras. Antroje eilėje antras iš kairės V. Kudirka.
Paimta iš J. Būtėno knygos „Vincas Kudirka". Vilnius, 1988. P. 64-65

1.22 pav. V. Kudirka Marijampolės gimnazijos baigiamojoje klasėje (1880-1881 m. m.).
Paimta iš knygos „Vincas Kudirka. Raštai". T.2, Vilnius, 1990. P.864-865

Kartą į lietuvių kalbos pamoką atėjo Jonas Basanavičius. Tuomet jis jau buvo Maskvos universiteto studentas. Įėjęs į klasę Jonas Basanavičius pasisveikino su mokiniais ir prabilo lietuviškai, paskaitė jiems atvežtos Antano Baranausko poemos „Anykščių šilelis" ištrauką, pakalbėjo apie lietuvių kalbos grožį, nepaprastą jos skambumą. Čia pat pacitavo iš liaudies paimtus gamtos garsų pamėgdžiojimus: Ieva, Ieva, neganyk po pievą; Jurgut, kinkyk, paplak, važiuok... Lietuvių kalbos dėstytojui Staniškiui toks Jono Basanavičiaus „išsišokimas" nepatiko. Jisai mat buvo šiaudinis lietuvis ir drebėjo dėl tarnybos, bijojo, kad valdžia neįtartų jį varant per pamokas priešvalstybinę propagandą. Bet vis tiek, palyginti su Ulinskiu, Staniškis buvo geresnis lietuvių kalbos mokytojas, nes jis teikė įdomesnę medžiagą. Tuo tarpu Ulinskio žodynų komentavimas tegalėjo visus atgrasinti nuo tos disciplinos. J. Bulota sakė, jog Staniškis į dėstomąjį dalyką žiūrėjęs su meile. Studento Jono Basanavičiaus,

atsilankiusio į lietuvių kalbos pamoką, viešai pareikštos mintys nepatiko ir kai kuriems lenkiškai nusistačiusiems mokiniams.

Jonas Basanavičius šį atsitikimą aprašė savo autobiografijoje ir padarė kai kuriuos patikslinimus: „Pirmame medicinos kurse 1875 m. būdamas, gavęs stipendijos ir turėdamas pinigų kelionei, atsimenu, buvau parvažiavęs Kalėdų – ne Velykų, kaip rašo d-ras V. Kudirka – atostogoms namon; apsilankiau Marijampolėje, buvau gimnazijoj, mokinių vakarėlyje ir pamokoms prasidėjus kartą užėjau į Vinco Staniškio lietuvių kalbos pamoką, rodos IV klasėje. Atsinešęs drauge tuomet tik ką pasirodžiusią Geitlerio knygą „Litauische Studien" (Prag, 1875), pasisveikinęs lietuviškai su mokiniais, su mokytojo pritarimu perskaičiau jiems eilių posmelį iš „Anykščių Šilelio", atkreipiant jų atydą į lietuvių kalbos grožybę, pakartojau lakštingalos balso pamėgdžiojimą: Jurgut kinkyk, kinkyk, paplak, paplak, važiuok ir t.t. ir kitų paukščių, iš ko Vincas Kudirka tuomet tos klasės – ne V kaip jis rašo – mokinys klausydamas, buvęs pasipiktinęs apie ką jis „Tėvynės Varpuose" ("Varpas" 1892, Nr. 3) praneša. Staniškiui šitoks mano su mokiniais pasielgimas, kaipo lietuvystės demonstracija gimnazijoje, nepatikęs, nes ir jis pats silpnas buvo lietuvis".

Labai vaizdžiai apie lietuvių kalbos plitimą, apie gimnazistų perėjimą nuo lenkystės prie lietuvystės, apie J. Basanavičiaus ir „Aušros" vaidmenį tame procese aprašė Vincas Kudirka.

„<...> patekau į M. gimnaziją Lietuvoj tame laike, kada jau mokslo institucijose įvesta buvo vieton lenkiškos priverstina maskoliška, bet da įsibėgėjusi lenkų šlėktiška dvasia negalėjo sulaikyti ir apsiaubdavo kiekvieną lietuvį, patekusį į gimanziją. Vos spėjau apsivilkti mėlyną mandieraitę su baltais sagučiais ir susimaišiau su draugais mokiniais, pajutau, kad mano dvasioje kažin kas dedasi. Kas dedasi, numanyti negalėjau, tik jaučiau, kad man gėda atsiminti, kuomi aš buvau, o ypač bauginausi, kad draugai nepatirtų, kad aš moku lietuviškai. Tas dalykas galėjo išduoti mane artojaus sūnum esant. Žinoma, išlikimo instinktas liepė man niekada neatsiliepti lietuviškai ir saugotis, idant niekas nepamatyt, kad mano tėvas devi sermėginę ir moka lietuviškai. Deltogi stengiausi kalbėti, nors blogai, bet lenkiškai, o nuo tėvų ir giminių, kurie atvažiuodavo manęs atlankyti šalindavausi iš tolo, jeigu tik patėmydavau, kad kas iš draugų ar ponų mato; šnekėdavau su jais ramiau tik pasislėpęs kur užkampyje. Tapau, mat lenku ir sykiu ponu – tekau lenkiškai dvasiai...

Paleido ant Velykų. Keletas mokinių susitarėme pasisamdyti arklius ir keliauti drauge namon. Tarp mūsų buvo Basanavičius, mokinys iš vyriausios klasės. Bevažiuojant jis atsiliepia: „panowie, zaspiewajmy!" Aš turėjau gerą balsą ir tikrai buvau paketinęs prisidėti. Tik štai Basanavičius užvedė

lietuviškai: „Augin tėvas du sūneliu"... Rodos kas man gerklę užėmė iš gėdos. „Chlop" – pamislijau sau lenkiškai ir nuleidęs nosį tylėjau...

Buvau jau 5 klesoje. Sykį ant lekcijos lietuviškos kalbos (lankydavau tas lekcijas, kaip ir kiti – net patys lenkai – tik delto, idant turėčiau tiesą ant lietuvių stipendijos universitete), ateina Basanavičius, jau tada studentas Maskvos universitete. Įėjęs pasisveikino su mokytoju ir prakalbėjo į mus lietuviškai. Parodė gražumą lietuvių kalbos ir atkartojo keletą vietų iš eilių, kur lietuviška kalba perima tiesiog gamtos skambėjimus, paukščių balsus: Jieva, Jieva, neganyk po pievą... arba: Jurgut, kinkyk, paplak, nuvažiuok... Atkartojo ir daugiau vietų, tik visų nepamenu. „Komedyant!" - pamislijau sau lenkiškai, apkaitęs nusikreipiau į šalį ir ėmiau sau skaityti ką kitą...

Pabaigiau gimnaziją su ta mislia ir jausmu, kad lietuviu būti lyg nepritinka, ypač, jog tada visi tyčiojosi iš kokių ten litvomanų ir drabstydavo į akis su Muraška. Sakydavau, kad aš sykių lietuvis ir lenkas, nes istorija sujungė lenkus su lietuviais. Mat, prisipažinimu pusiau prie lenkystės, tariau atpirksiąs nors pusę tos kaltės, kad aš lietuvis. To paviršutinio teisinimosi prieš kitus ir prieš patį save man išteko, ypač jog nepasitaikė nė vienos apystovos, kuri būtų privertusi mane dirstelėti į tuos dalykus giliau.

Su tokiomis nuomonėmis apie mano tautybę įstojau į universitetą, vieną iš tų, kur lietuvių buvo labai mažai, o ir tie beveik nepasižinojo vienas su kitu. Žinom, nuovoka Lietuvos, lietuvystės labyn ir labyn dilo iš mano proto...

Parvažiavau iš universiteto ant vasaros į Lietuvą. Vienas kunigas papasakojo man, kad išeisiąs lietuviškas laikraštis, parodė savo lietuviškai rašytas eiles ir Basanavičiaus laišką apie tą laikraštį. Perskaičiau ir... smilktelėjo lyg širdyje. Smilktelėjo ir vėl rodos nieko. „Bawią się dzieci" – pamislijau sau lenkiškai. Tik nuo tos valandos gana tankiai pradėjo skraidyti po mano galvą mislys apie Lietuvą, lietuvius, lietuvystę, širdis vienok ant tų mislių neatsiliepdavo...

Potam, ar į pusmetį, gavau Nr.1 „Aušros". Žiūriu, ant pirmojo puslapio stovi Basanavičius. „Pranašas" – pamislijau tada apie Basanavičių jau lietuviškai...Ėmiau skubiai vartyti „Auszrą" ir ...neprisimenu jau visko, kas su manimi paskui darėsi... Tiek pamenu, kad atsistojau, nuleidau galvą, nedrįsdamas pakelti akių ant sienų mano kambarėlio... Paskui man pasidarė taip graudu, kad apsikniaubęs ant stalo apsiverkiau. Gaila man buvo tų valandų, kurios nesugrąžintinai išbrauktos tapo iš mano gyvenimo, kaipo lietuvio, ir gėda, kad taip ilgai buvau apgailėtinu pagedėliu.. Po tam pripildė mano krūtinę rami, smagi šilima ir, rodos, naujos pajėgos pradėjo rastis... Rodos, išaugau išsyk, ir ta pasaulė jau man per ankšta... Pajutau save didžiu,

galingu: pasijutau lietuviu esąs...

Neužilgo susižiedavau su Lietuvos literatūra, ir iki šiai dienai savo sužieduotinės neapleidžiu..." [160].

Didelę įtaką lietuvinimo procesui Marijampolės gimnazijoje darė ir pradėjęs mokytojauti šioje gimnazijoje Petras Kriaučiūnas (1.23 pav.). „Kai patekau 1876 m. rudenį į Marijampolės gimnaziją, - rašė Petras Leonas, - gimnazistai tarp savęs namieje kalbėdavo lenkiškai. Tik nuo 1882 m. rudens, kai aš buvau VI klasėje ir kai į Marijampolės gimnaziją atėjo mokytojum Petras Kriaučiūnas, ta mada lenkiškai kalbėti ėmė tarp lietuvių nykti" [161].

Anot J. Būtėno, lietuvių kalba buvo dėstoma Marijampolės ir Suvalkų gimnazijose todėl, kad Rusijos caro valdžia, matydama, jog lietuvius smarkiai traukia į savo pusę lenkai, atkreipė dėmesį į Suvalkų guberniją, kurią iš senos tradicijos (nuo Napoleono laikų) lenkai savinosi, nes administraciniu atžvilgiu ji priklausė vadinamajai Lenkijos karalystei. Rusijos caro valdžia nutarė patraukti lietuvius į savo pusę. Tuo tikslu Maskvos universitete buvo paskirta dešimt stipendijų Suvalkų krašto studentams lietuviams. Kad netektų tų stipendijų lenkams, Marijampolės ir Suvalkų gimnazijose buvo dėstoma lietuvių kalba (iš vadovėlių, spausdintų rusiškomis raidėmis). Kurie abiturientai atestate turėdavo lietuvių kalbos pažymį, galėdavo kandidatuoti tai stipendijai gauti. Stipendija buvo nemaža - 30 rublių mėnesiui arba 360 rublių metams. Be to, ir nuo mokesčio už mokslą universitete atleisdavo. Anais laikais iš tokios stipendijos buvo galima neskurdžiai Maskvoje gyventi ir studijuoti. Tačiau, J. Būtėno manymu, lietuvių kalba Marijampolės gimnazijoje buvo prastai dėstoma. Iki ketvirtos klasės lietuvių kalbą dėstė matematikas mokytojas Ulinskis. Jis, nebūdamas filologas, neturėjo jokio dėstymo metodo. Liepdavo iš lotynų kalbos žodyno rinkti žodžius, panašius į lietuviškuosius. Tuo būdu galbūt norėta atkreipti mokinių dėmesį į savo gimtąją kalbą - parodant jos artumą garbingai senovinei lotynų kalbai. Be to, lietuvių kalbos pamoka būdavo šeštoji, tad mokiniai privargę mažai bekreipdavo dėmesio. Pranas Mašiotas sakė, kad tai buvusios ne pamokos, o juokai, ir ne juokai, bet nuobodybė. Antras lietuvių kalbos dėstytojas, mokytojas Vincas Staniškis, nors buvo lietuvis, bet į šio dalyko dėstymą taip pat žiūrėjo paviršutiniškai. Būdavo, paskaito kiek iš Donelaičio ir sako:

- Gal eisim namo?

- Einam! - džiugiai sušunka mokiniai.

Lietuvių kalbos mokytojas Staniškis skaitydavo Donelaičio eilutes, bet apie Lietuvą, apie lietuvių tautą nė puse lūpų neprasitardavo [162].

1.23 pav. Petras Kriaučiūnas.
Paimta iš J. Gabrio knygos „Vincas Kudirka. Keli jo gyvenimo bruožai". Tilžė, 1910. P.44

Petrui Leonui mokantis Marijampolės gimnazijoje jau buvo kalbama apie jo būsimą profesiją. Penktoje gimnazijos klasėje jis turėjo visą savaitę užgavėnių atostogų. Į tėviškę per atostogas parvyko ir kunigas Silvestras. „Tėveliai, - rašė Petras Leonas, - užvedė su juom kalbą, kad vasarą, esą, reikėtų vežti mane į Seinų kunigų seminariją". Kunigas Silvestras tėveliams atsakė, kad Petras turi baigti gimnaziją ir tada bus pats laikas jam eiti į klierikus. Po kelerių metų vėl buvo kalbama apie Petro stojimą į kunigų seminariją. Šį kartą su juo kalbėjosi brolis Silvestras. „Baigiant aštuntąją klasę, - rašė Petras Leonas, - kai Kalėdų atostogomis aš atsilankiau pas jį Silvanovcuose, jis užkalbino mane, ragindamas mane, kad eičiau į Seinus, į kunigų seminariją". Petras savo broliui Silvestrui paaiškino, kad nenori šiuo keliu savo gyvenimą pasukti: „Jaučiau, kad mano toks nusistatymas yra jam skaudus sielos pergyvenimas, bet šiaip, išoriniai, jis nieku to neparodė, ir mudviejų santykiai kokie buvo, tokie ir liko. Jis taip pat norėjo, kad jo broliai Jonas ir Petras būtų kunigai, bet apsivylė. Tačiau jis buvo toks tikros žmogiškos širdies žmogus,

kad šitas apsivylimas nesuardė broliškų santykių tarp mūsų trijų" [163].

Į kunigų seminariją stoti Petrą Leoną kalbino ir mama, sesutės, broliai. „Artinosi VIII klasės baigimas. Mano mamai, sesutėms ir broliams rūpi, kad aš eičiau į kunigus. <...> man teko dažnai būti mamos kalbinamam eiti į kunigus. Teko rūstinti savo mylimą mamą, kad negaliu eiti į kunigus, neturiu pašaukimo". Parsivežti iš Marijampolės Petrą atvyko du broliai: Baltrus, tėviškės šeimininkas, ir Raulas. Jie taip pat ėmė kalbinti Petrą eiti į kunigus: „Pasikalbėjimas buvo rimtas, bet „bėdžiams" nepasisekė perkalbėti manęs. Nesusipykome, likome kaip buvę geruoju, bet broliams buvo skaudu <...>. Kaip jau buvau pastebėjęs, mano santykiai su mama, broliais ir seserimis liko geri, nuoširdūs, nors aš ir apvyliau jų brangiausią viltį - nėjau į kunigus" [164].

Marijampolės gimnaziją Petras Leonas baigė 1884 m. pavasarį, gavo brandos atestatą ir sidabro medalį [165].

1.8. Studentas

1884 m. rudenį Petras Leonas įstojo į Maskvos universiteto Gamtos ir matematikos fakultetą [166]. „Mes trise: aš, Tercijonas ir Vilkutaitis, - prisimena Petras Leonas, - išvažiavome iš Mauručių geležinkelio stoties apie 10 val. ryto" [167]. Jis vaizdžiai aprašo jų kelionę iki Maskvos ir susitikimą su Pranu Mašiotu Maskvos geležinkelio stotyje. „Maskvos geležinkelio stotyje mus pasitiko Pranas Mašiotas, kuris anksčiau už mus buvo sugrįžęs Maskvon iš Lietuvos. Pranas Mašiotas pasakė man, kad Jonas Jablonskis kviečia mane sustoti pas jį, iki susirasiu kambarį. Mudu su Pranu Mašiotu nuvažiavome pas Jablonskį" [168].

Studijas Petras Leonas pradėjo Maskvos universiteto Gamtos ir matematikos fakulteto Matematikos skyriuje. „Mokslas labai patiko man, ypač analizės geometrija, fizika ir chemija (neorganinė). Fizikos profesorius buvo gilus mokslininkas Stolietovas, bet blogas dėstytojas" [169]. Tačiau studijos Matematikos skyriuje nepasisekė: „Man nepasisekė išlaikyti fizikos egzamino - ištraukiau bilietą, kurio nebuvau išmokęs - „Šviesos poliarizacija". Prof. Cigleris daugiausia nukirsdavo pirmame kurse iš analitinės geometrijos, o aš iš jos gavau 4+. Bet gana buvo iš vieno suklupti ir studentas buvo paliekamas tam pačiam kurse. Tokiam buvo atimama stipendija. Ir aš netekau Jos" [170]. Šią nesėkmę jis skaudžiai išgyveno: „Dėl stipendijos netekimo aš buvau labai susirūpinęs" [171].

Dar pirmomis studijų dienomis Petrui Leonui iškilo klausimas, kokia kalba rašyti laiškus broliui Silvestrui. Šiuo klausimu jis tarėsi su J. Jablonskiu ir priėmė jo patarimą: „Dar gyvendamas pas Jablonskį aš rašiau laišką savo

broliui kunigui. Būnant man gimnazistu mudu su broliu kunigu lenkiškai korespondavome. Dabar imdamasis rašyti laišką, aš kalbuosi su Jablonskiu: „Kaip man rašyti, rašysiu lietuviškai". - „Žinoma, rašyk lietuviškai", - pasakė Jablonskis. Į mano lietuvišką laišką brolis atsakė lietuvišku laišku ir daugiau niekaip kitaip nesikalbėdavome mudu kaip tik savąja kalba" [172].

Vasaros atostogų metu Petras Leonas apie 3-4 savaites gyveno pas savo brolį Joną Jundzilų kaime Sintautų parapijoje. Brolis Jonas ten tarnavo pasienio sargybos prižiūrėtoju. Tai buvo Finansų ministerijos žinyba [173].

Naujais mokslo metais studijas Petras Leonas pradėjo jau Maskvos universiteto Teisių fakultete. Apie perėjimą į Teisių fakultetą rašoma įvairiai. Vieni straipsnių autoriai konstatuoja tik patį perėjimo iš vieno fakulteto į kitą faktą. Toks fakto konstatavimas atsirado dėl dviejų priežasčių: 1) nenoras ieškoti to perėjimo priežasties ir apsiribojimas tik paties fakto nurodymu; 2) rėmimasis tik tuo, ką pats Petras Leonas parašė savo autobiografijoje: „Gimnaziją baigiau 1884 m. pavasarį, su sidabro medaliu, kuris man Didžiojo karo metais dingo. Tų pat metų rudenį įstojau į Maskvos universiteto Gamtos ir matematikos fakultetą, bet kitais metais perėjau į Teisių fakultetą, kurį ir baigiau 1889 m. pavasarį" [174]. Savo atsiminimuose Petras Leonas apie studijas Maskvos universitete ir apie perėjimą iš Gamtos ir matematikos fakulteto į Teisių fakultetą parašė plačiau ir aiškiau: „Man nepasisekė išlaikyti fizikos egzamino" [175]. V. Biržiška savo prisiminimuose apie Petrą Leoną rašė: „1884 m. pabaigęs gimnaziją, jis pradžioje įstojo į Maskvos universiteto Fizikos matematikos fakultetą ir tik po metų suprato, kad ne čia gyvenimo kelias (mano pabraukta - J. L.), ir perėjo į to paties universiteto Teisių fakultetą, kurį ir baigė 1889 m." [176]. Čia paminėta perėjimo iš vieno fakulteto į kitą priežastis, mūsų manymu, nepagrįsta. Petro Leono paliktoje rašytinėje medžiagoje tokios priežasties nerasta. Tenka pateikti dar vieną šaltinį. A. Tamošaitis Petro Leono knygos „Sociologijos paskaitos" pradžioje pabrėžė, kad peržengęs universiteto slenkstį P. Leonas pradėjo ne tik rimtą pasiruošimą asmens gyvenimui, bet ir visuomeninei veiklai, kurios jis neapleido per visą savo gyvenimą. Nors į mokslą Petras Leonas žiūrėjo rimtai, bet, matyt, dar nebuvo griežtai apsisprendęs, ką studijuoti, nes dėl palyginti menkos priežasties (mano pabraukta - J. L.) jis metė Gamtos ir matematikos fakultetą ir persikėlė į Teisių fakultetą. Ta priežastis buvo neišlaikytas fizikos egzaminas pas prof. Stoletovą [177]. Čia negalima sutikti su A. Tamošaičio nuomone, kad egzamino neišlaikymas menka priežastis. Reikia prisiminti ir tai, ką šiuo klausimu rašė Petras Leonas. Jis pabrėžė, kad užteko neišlaikyti vieno egzamino ir studentas buvo paliekamas tame pačiame kurse, kad tokiam studentui buvo atimama stipendija [178]. Anksčiau pateikta medžiaga išryškina jau tris perėjimo iš Gamtos ir matematikos fakulteto į Teisių fakultetą

priežastis: 1) fizikos egzamino neišlaikymas; 2) grėsmė būti paliktam pirmame kurse; 3) grėsmė negauti stipendijos. Šiuo atveju galima visiškai pritarti V. Biržiškos nuomonei: „Petras Leonas teisėje rado visą save". Būdamas matematikos mokytoju, Petras Leonas gal nebūtų galėjęs tiek pasireikšti lietuviškai visuomeniniame darbe, kiek jis pasireiškė būdamas teisininku, - mano A. Tamošaitis [179].

Petras Leonas Maskvos universitete Teisių fakultete mokėsi gerai ir studijas baigė sėkmingai: „Paskaitoms pavasarį pasibaigus ir užėjus egzaminų periodui, aš išlaikiau likusius dešimt egzaminų. Iš visų egzaminų, - viso 20, - aš gavau pažymius 5 (labai gerai) arba 4 (gerai) ir baigiau aukštąjį teisės mokslą teisių kandidato laipsniu" [180]. Petrui Leonui dar reikėjo parašyti diplominį darbą. Jis tuomet daugiau domėjosi ekonomika ir diplominiam darbui temą pasirinko iš politinės ekonomijos - „Privatinė ir draugijinė ūkio organizacija". Darbui rašyti knygų paskolino prof. A. Čuprovas [181]. Savo diplominio darbo medžiagą Petras Leonas pateikė „Varpo" redakcijai. Ta medžiaga 1890 m. buvo išspausdinta septyniuose „Varpo" numeriuose (Nr.7. P. 100-102; Nr.8. P.117-119; Nr.9. P.132-134; Nr.10. P.148-151; Nr.12. P.181-185) slapyvardžiu Liutas.

Petras Leonas lankė visų jo dėstytojų paskaitas. A. Čuprovas skaitė politinę ekonomiją ir statistiką, M. Kovalevskis – Vakarų Europos valstybių (Anglijos, Prancūzijos) konstitucinę teisę ir valstybinės teisės pagrindinius klausimus, J. Janžulas – finansų teisę ir politinę (administracinę) teisę, J. Gambarovas – civilinę teisę, bendrus civilinės teisės klausimus, Legoninas – teismo mediciną. Jie „visai neskelbdami kokių moralinių taisyklių ar ideališkų dėsnių, - rašė Petras Leonas, - savo asmenybių visuma ideališkai – teigiamai veikė mano sielą, besiformuojant mano moraliniam „aš". Aš akuračiai lankiau visų savo dėstytojų universitete paskaitas; dideliu dėkingumu <...> prisimenu aukščiau išvardintų profesorių paskaitas, - labai gilaus ir gausaus turinio paskaitas" [182].

Petro Leono asmenybės formavimuisi didelę įtaką darė ir jo gyvenimas Maskvoje: „Susiformuoti man, kaip žmogui, Maskva labai teigiamai paveikė mane, ypač universitetas, spauda (laikraščiai ir žurnalai), literatūra, teatras ir kitos kultūrinės įstaigos" [183].

1.9. Visuomeninė veikla studijų metais

Beveik tris šimtmečius (nuo 1579 m.) Lietuvos jaunimas daugiausia studijavo Vilniuje. XVIII a. pabaigoje-XIX a. pradžioje sustiprėjo anticarinis studentų judėjimas. Lietuvos studentija veikė slaptose organizacijose, ruošėsi

kovai su Rusijos absoliutizmu [184]. Didžiausias Lietuvos studentų pasiaukojimas buvo parodytas per 1831 m. sukilimą. Jo metu studentai suorganizavo savo akademinį legioną ir atkakliai kovojo su caro kariuomene. 1831 m. sukilime dalyvavo apie 400 Vilniaus universiteto studentų ir profesorių. 1831 m. rugpjūčio 29 d. Mogiliovo gubernatorius M. Muravjovas pasiūlė carui Vilniaus universitetą panaikinti. 1832 m. gegužės 1 d. Nikolajaus I dekretu Vilniaus universitetas buvo uždarytas. Vietoje kai kurių universiteto padalinių buvo įsteigta Vilniaus medicinos chirurgijos akademija (1842 m. uždaryta) ir Vilniaus dvasinė akademija (1844 m. perkelta į Peterburgą). Po 1844 m. Lietuvoje neliko jokios aukštosios mokyklos [185]. Tuo metu daugėjo lietuvių studentų Maskvos, Peterburgo, Varšuvos ir kituose universitetuose bei kitose aukštosiose mokyklose.

Lietuviai Maskvos universitete pradėjo studijuoti XIX a. trečiajame dešimtmetyje. 1840 m. iš Vilniaus čia persikėlė 72 studentai. 1839-1844 m. įstojo 52, 1849-1853 m. - 75, 1883-1887 m. - 187 asmenys iš Lietuvos [186]. 1854-1860 m. Maskvos universitete jau mokėsi keli lietuviško nusistatymo bajorai - H. Bukauskas, L. Daraškevičius, E. J. Daukša, J. Koncevičius, P. Lipštavičius, P. Puzinas-Puzyna, A. Rubaševičius, J. Savickas ir kt. Kiek vėliau ten studijavo A. Brazauskas, P. Markūza, A. Paškevičius, Petrulis-Petrulevičius, P. Šimkevičius [187]. 1873-1879 m. Maskvos universitete studijavo Jonas Basanavičius [188], 1881-1885 m. - Jonas Jablonskis [189], 1884-1889 m. - Petras Leonas [190].

Iš atvykusių į Maskvą studijuoti asmenų būrėsi grupės, kurios pradėjo kurti savo organizacijas. V. Biržiška savo korespondencijoje „Maskviečiai studentai žemaičiai 1849 m." rašė, kad iš A. Grajevskio gautame laiške rašoma apie ligi šiol visai nežinomą studentų žemaičių grupę Maskvoje, kurios nariai pagauti tam tikro vietinio patriotizmo. Laiške tie asmenys minimi slapyvardžiais. Tikrųjų pavardžių nustatyti nepavyko. „Atrodo, - rašė Vaclovas Biržiška, - kad toji grupė, tai grupė baigusių kartu gimnaziją, gal pradėjusių mokslus eiti dar Kražių gimnazijoje ir ją likvidavus - perkėlus į Kauną (1844 m. rugpjūčio mėn.), baigusių Kaune. Ar gal grupė buvusių Vilniaus medicinos akademijos studentų, akademiją uždarius, perkeltų į Maskvą? Tačiau, kokie bebūtų minimi čia (laiške. - J. L.) asmenys, jie atkelia Maskvos lietuvių studentų veikimą dar keliasdešimt metų atgal nuo to laiko, kuris buvo laikomas tos organizacijos (kurią vėliau įkūrė J. Koncevičius. - J. L.) pradžia dar prieš 1863 m. sukilimą" [191].

J. Koncevičius subūrė švietėjišką lietuvių studentų būrelį Maskvos universitete, kuriame jis studijavo 1858-1862 m. „Lietuviškojoje tarybinėje enciklopedijoje" rašoma, kad tai buvo pirmasis švietėjiškas lietuvių studentų būrelis. Tačiau anksčiau pateikta V. Biržiškos korespondencija leidžia daryti

išvadą, kad lietuvių studentų švietėjiška organizacija Maskvos universitete buvo jau XIX a. penktojo dešimtmečio pabaigoje. J. Koncevičiaus įkurto lietuvių studentų būrelio nariai buvo nutarę parengti lietuviškų vadovėlių, elementorių. Ši jų veikla nutrūko prasidėjus 1863 m. sukilimui, prie kurio prisidėjo nemaža Maskvos universiteto lietuvių studentų ir absolventų (V. Andrijauskas, L. Daraškevičius, J. Kosokovskis, P. Lipštas, A. Medeška). Maskvos universiteto studentai lietuviai sudarė Maskvos lietuvių studentų draugijos (1880-1910 m.) branduolį [192].

Dar gerokai prieš 1863 m. sukilimą, anot P. Čepėno, Maskvos universiteto studentų lietuvių būrelis apie 1854 m. įsteigė savo būrelį, kuriam priklausė A. Brazauskas, J. Koncevičius, P. Markūza, A. Paškevičius, Petrulis-Petrulevičius, P. Šimkevičius. Jie domėjosi lietuvių kalba bei Lietuvos istorija, o svarbiausia rūpinosi, kaip pasipriešinti lietuvių rusinimui. Šio būrelio nariai buvo nutarę parašyti lietuviškai po vieną brošiūrą įvairiomis temomis ir jas išspausdinti, be to, buvo susirūpinę lietuviškais mokyklų vadovėliais, todėl buvo nutarę jų parengti. Kai kurie savo įsipareigojimus ištesėjo, vėliau jų parengti darbai buvo išspausdinti. Pasak P. Čepėno, dalis šio būrelio narių nukentėjo per 1863 m. sukilimą: vienas kitas žuvo kovodamas, buvo ištremtų į katorgą, dalis emigravo į užsienį, todėl sumanytų gražių darbų negalėta iki galo nudirbti. Po 1863 m. sukilimo (ligi 1869 m.) Maskvos universitete nebuvę jokio lietuvių studentų būrelio, kurio tikslas būtų šviečiamasis darbas tarp lietuviškai kalbančiųjų. Bet apie 1880 m. Maskvos universitete studijavę J. Šliūpas ir J. Spudulis įsteigė slaptą lietuvių studentų draugiją, kuriai priklausė 23 studentai. 1880-1881 m. ši draugija leido slaptą hektografuotą laikraštėlį „Aušra" [193].

Anot V. Biržiškos, K. Jablonskis savo dėdės dr. A. Sketerio palikime surado beveik visą ir gerai išsilaikiusį to laikraštėlio komplektą. Išliko 38 puslapiai. Visi gražiai parašyti ir hektografuoti labaiploname popieriuje. Pirmajame puslapyje laikraštėlio pavadinimas – „Aušra" (Auszra). Pirmasis numeris - 4 puslapių. Pabaigoje pažymėta išleidimo data - 1880 m. gruodžio 21 d. Pirmojo numerio straipsniai: įžanginis; „Abecele"; daina „Kad aš vakar namie ne buvau"; straipsnis be antraštės; „Ar reikės paskui cz (č) ir dž raszit lansktigalije I". Kitame numeryje yra tokie straipsniai: „Ištirinėjimas lietuviškosios rašibos (pradžia)"; daina „Parein akruotas par Niamuniali". Dar kitame tęsiama lietuviškosios gramatikos tema „Pabaigavimas pravardžiu, Pabaigavimas vardu ir t.t.", pateikiamos dvi dainos: „Gėriau aluti, saldu miduti" ir „Oj, gėdra, gėdra ši vasarėlė". Paskutiniame numeryje tęsiamas „Pabaigavimas pavardžiu, Pabaigavimas žodžiu" ir rašoma apie svetimų autorių lietuviškas knygas lietuvių kalbos ir istorijos klausimais. Šio numerio pabaigoje parašyta

data - 1881 m. sausio 22 d. Rastajame „Aušros" laikraštėlių komplekte dar buvo dvylikos puslapių, tokio pat formato ir ta pačia ranka parašytas tęsinys gramatikos klausimu, keturi puslapiai pasakų (apie avinėlį, apie karalaitį Joną ir vilką) ir keturi puslapiai eilėraščių [194].

Toliau pateikiame laikraštėlio „Aušra" tekstų pavyzdžių.

AUSZRA

Negaledami tankei susieit ir pasiszneket ape musu ležuvį ir jo grammatiką iszdudisim laiszką, kuriame kiekvienas pagal savo norą raszis ape kalbą ir tautą letuviu. Gales iszsidut iszguldimai isz svetimu ležuviu. Raides musu abeceles bus tokios: a, b, c, d, e (bajme), é (sénas), g, j, I, k, l, m, n o, p, r, s, t, u, ū, v, z, ž; ą, ę, į, ų; cz, dz, dž, sz, szcz, ks; ia, io, iu, ie; ai, āi, ui, ūi, ei; iai, iui, au, āu. Ilgainiui pagal parodimą raides bus permainomos; dabar tu tarpu kožnas tegul raszo tokia tarme, kokia sznéka ir teip, kaip isztaré. Tai praszom draugu padet pagal iszgalejimą tame abelname dalike. Kožnas darbas bus priimtas nug draugu su padekavone!

AUSZRA

Su auszra ir dėna.

(paterle).

Del apdirbimo nors kiek lėžuvio ir prigatavojima materiolo ant ateinanczio laiko pamislijam iszdudit Auszrą. Mės visi gan-greit nemokame kaip priguli kalbeti lėtuviszkai ir jai nesimokisim skaitidami ir raszidami, tai nėko ir ne bus. Kaip mes galesim spaust ir raszit neprisegatovoje? Dabar, virai, dabar laikas prisigatavot; užtateigi iszduvimas Auszros ir bus ne proszali: czé kožnas gales pamigint savo silas raszime, czé nors kėk, virai, galesim apdirbt lėžiuvį... Auszra neusiduda sau nijokiu giliu mokslingu iszjeszkojimu apė musu kalbą ir tautą; prisipažistame, jog esamė silpni žmones, togidel ir darisim tiktai pagal savo galą: kas dainą, kas pasaką, kas iszguldimus atseinanczius isz svetimu kalbu, kas apė kalbą, kas apė givekes, teip tas szoks. Raszibos vinodos mes da neturime, togidel kožnas raszis pagal savo tarme, su laikus gal sudesim vinoda pagal etimologiszku zokoni lėžiuvio; o dabar... ir raszitojams... (len)gveus ir nauda bus isz suliginimo tarmiu del iszleidimo zokonu lėžiuvio.

ABECELE

Mės norim, idant musu abecele dutu Lėtuvnikam galėjimą paraszit kožną žodį teip, kad ir žmogus nežinodamas grammatikos galetu gerei skaitit paraszitą. Del to man rodos, jog ne reik turet ant uwogos daug tarmiu lėtuviszkos kalbos ir storotis, kad kėkvėnas pagal savo isztarmę galėtu skaitit paraszitą, tai ira, kad butu lėžiuvis abelnas: bus gana ir to jeigu turesim tėk raidžiu, kėk reikalauje kožna tarme pagal savo isztarimą. Paskui koke tarme pastos geresne ta ir pasiliks del visu Lėtuvniku. Ir teip pirmeuse ner reikalo det žimį ant balsiu ilgu ir trumpu, delto kad toks rasztas ne atnesz nijokios naudos: lėtuvnikas ir be to gerai skaitis ir supras mįslį, o jeigu svetimas nores mokites, tai jis gales dasižinot apė tai teip, kaip ir lotiniszkoj kalboj. Imant tą viską ant uwogos asz mįsliju, kad bus jau tokė abecele: Balses: a, ia; e (turejau), é (géras), ė (Dėvas); I, j; o, io; u, iu; u, uo; Nosbalses: ą, ę, ų, į, ią, ių. Dvibalses: ai, āi, iai; ei, ēi; ui, iui; au, āu, iau. Skirtumas ai nog āi, ei -

ēi, au - āu pasirodo isz szitu žodžiu: vaikas, rāinas; daugel, kāuszas; sveikas, svēikti. Subalses: b, c, č (cz), d, dz, dž, g, k, l, m, n, p, r, s, t, š (sz), šč (szcz), v, z, ž. Be l galim apsieit žinodami, kad jeigu po l pripula kėta balse, arba jeigu suvis ner ne jokios balses, tai iszsitare kaip l, kitus gi dalikus skaitos kap l.

Turedami tėk raidžiu man rodos galesim raszit kožnas pagal savo isztarimą ir teip drauge mokidamės iszpildisim, ką mums įsakė Lėtuva.

Pateiktoji medžiaga rodo, kad „Aušrą" leidusieji studentai pagal to meto galimybes ir savo sugebėjimus rūpinosi lietuvių kalbos ir istorijos reikalais, ragino kitus domėtis ir rašyti apie lietuvių kalbą ir lietuvių tautos istoriją, siekti bendros lietuvių kalbos įsigalėjimo, pateikė lietuvių abėcėlę, kurioje buvo 24 raidės, 4 nosinės raidės (ą, ę, į, ų), šešiems garsams žymėti deriniai iš dviejų ir keturių raidžių (cz, dz, dž, sz, szcz, ks) ir t.t., išreiškė įsitikinimą, kad ateityje raidės kis, kad turint tiek raidžių kiekvienas galės rašyti pagal savo tarmę, kad kartu mokantis bus išpildyta tai, ką „įsakė Lietuva".

Ir „Lietuviškojoje tarybinėje enciklopedijoje" ir „Tarybų Lietuvos enciklopedijoje" rašoma apie Maskvos lietuvių studentų draugiją. Pastarojoje pabrėžiama, kad ši draugija buvo nelegali, kad XIX a. pabaigoje jai priklausė beveik visi Maskvos universitete studijavę lietuviai (apie 30 asmenų), kad veikliausi buvo J. Jablonskis, K. Grinius (1891-1892 m. buvo draugijos pirmininkas), P. Mašiotas, S. Matulaitis, L. Vaineikis (apie metus pirmininkas), J. Šlapelis (1903-1904 m. pirmininkas), M. Biržiška, V. Mongirdas, I. Jonynas, J. Račiūnas. Beveik toks pat tekstas ir „Lietuviškojoje tarybinėje enciklopedijoje" [195]. Tenka tik apgailestauti, kad šių tekstų autoriai net nepaminėjo tarp aktyvių Maskvos universiteto lietuvių studentų Petro Leono, kuris buvo ne tik šios draugijos narys, bet ir jos pirmininkas, kuris parengė šios draugijos veiklos organizacinius pagrindus ir tą veiklą suaktyvino. Petras Leonas, vertindamas buvusią situaciją tarp lietuvių studentų rašė: „Kad ir padaugėjo mūsų lietuvių studentų šiais 1885/6 mokslo metais, bet mes organizuotai negyvenome ir nedirbome" [196].

Studijuodamas Maskvos universitete, Petras Leonas parengė jau nuo anksčiau veikusiai lietuvių studentų draugijai statutą ir 1886-1889 m. šiai draugijai pirmininkavo. Organizacija stengėsi šelpti savo narius, mokytis lietuvių kalbos, pažinti kraštą. Petro Leono parengtame draugijos statute buvo įrašytas svarbus to meto gyvenimo punktas - kiekvienas draugijos narys per metus privalo parengti ir perskaityti draugijos susirinkime bent po vieną referatą. Tuos referatus draugija siuntė spausdinti „Aušrai", vėliau „Lietuviškajam balsui", „Varpui", „Šviesai", „Ūkininkui" ir kitiems lietuviškiems laikraščiams. Draugija palaikė ryšius su kitų Rusijos universitetų studentais lietuviais, su Maskvos latvių studentų draugija [197].

1889 m. draugija, gyvavusi kaip slapta organizacija, surengė Prancūzijos revoliucijos 100 metų ir baudžiavos panaikinimo Užnemunėje 25 metų sukaktuvių minėjimą. Draugijos nariai skaitė tai progai skirtus referatus. Susirinkime dalyvavo latvių draugijos atstovai. Vienas jų, posėdžiui pasibaigus, atsisveikindamas palinkėjo Petrui Leonui būti Lietuvos pirmuoju teisingumo ministru. „Iš to, manau, - rašė Petras Leonas, - galime spręsti apie referatų ir diskusijų turinį. Be to, linkėjimas išsipildė" [198].

Renkant medžiagą apie Petrą Leoną, pavyko rasti Lietuvos MA bibliotekos fonduose kelis leidinius, kuriuose buvo Maskvos slaptos lietuvių studentų draugijos nuotraukų, padarytų 1887 m., ir duomenų apie šios draugijos narius [199].

1.24 pav. Maskvos slaptoji lietuvių studentų draugija 1887 m. Jos pirmininkas 1886-1889 m. – Petras Leonas.
Paimta iš Lietuvos MA Bibliotekos. F117-1075. P.160

Duomenų apie nuotraukoje esančius Maskvos slaptos lietuvių studentų draugijos narius yra pateikęs Petras Leonas: „Nuotraukoje, žiūrint iš kairės į dešinę, stovi: 1. Petras Razvickas, profesorius, mirė Kaune; 2. Antanas Vileišis, gydytojas, miręs Vilniuje; 3. Januškevičius, farmacijos studentas; 4. Jonas Moigis, notaras, miręs Panevėžyje; 5. Motiejus Lozoraitis, prisiekęs advokatas, miręs Kaune 1907 m.; 6. Petras Matulaitis, gydytojas, mirė ištremtas iš Lietuvos Permėn; 7. Maciukevičius, farmacijos studentas; 8. Petras Leonas, Vytauto Didžiojo universiteto profesorius; 9. Antanas Kriščiukaitis, vyr. tribunolo pirmininkas, miręs Kaune; 10. Pranas Mašiotas, buvęs švietimo viceministras, gyvenąs Kaune; 11. Polujanskis, prieš Pirmą pasaulinį karą buvo geležinkelio ruožo gydytojas tarp Vilniaus ir Gardino; 12. Farmacijos

studentas, pavardės P. Leonas neprisiminė; 13. Antanas Vilkutaitis, susisiekimo inžinierius, mirė Kaune, išvertė į lietuvių kalbą L.Tolstojaus „Vlast tmy"; sėdi: 1. Stasys Matulaitis, gydytojas, profesorius Minske; 2. Antanas Kriaučiūnas, advokatas, mirė Marijampolėje; 3. Vladas Mačys, profesorius Kaune; 4. Baltrus Matusevičius, matematikas, mirė Maskvoje; 5. Petrulis, farmacijos studentas; 6. Jonas Kriaučiūnas, buvo „Varpo" redaktoriumi, gyveno Kaune; 7. draugijos svečias, Vileišio prie geležinkelio darbų tarnautojas, vadintas „kunigaikščiu" dėl to, kad Januškevičius ir dar kas, su kuriais tas svečias buvo vaišintis geriausiame Maskvos restorane „Slavianskij Bazar", pavadino ten jį kunigaikščiu, kad tarnai su didesne pagarba patarnautų jiems; 8. Baltrus Čepulis, profesorius, mirė Maskvoje 1915 m.; 9. Barcevičius, medikas. Pastarojo, taip pat ir beveik visų farmaceptų, aukščiau išvardintų, tolimesnis likimas prof. P. Leonui nežinomas" (1.24 pav.).

Apie Maskvos lietuvių studentų organizaciją ir jos didelę dalį veikėjų parašyta enciklopedijose [200]. Apie švietėjiško lietuvių studentų būrelio narius V. Andrijauską, J. Kosokovskį, A. Medešką ir apie daugelį Maskvos universiteto lietuvių studentų spausdintos medžiagos surinkti nepavyko.

Petras Leonas, būdamas Maskvos universiteto studentu ir Maskvos lietuvių studentų draugijos pirmininku, darė teigiamą įspūdį, kėlė pagarbą ir patiko savo draugams bei pažįstamiems. Tai labai vaizdžiai nusakė ir K. Grinius, kuris 1887 m. įstojo į Maskvos universitetą, kartu su Petru Leonu ir kitais studentais įsikūrė Kurbatovo skersgatvyje, Didžiajame gruzinų kvartale, ir porą metų kartu su Petru Leonu studijavo, dalyvavo Maskvos lietuvių studentų draugijos veikloje ir 1889 m. tapo jos pirmininku. K. Grinius, prisimindamas tuos laikus, rašė, kad jaunesni studentai imdavę pavyzdį iš vyresniųjų, kad jam pavyzdžiu buvęs Petras Leonas: „Jo kalbos visuomet būdavo logingos ir širdingos, darbai nenutolsdavo nuo žodžių; mokėt pirmininkaut, reziumuoti kas pasakyta, taktingai elgtis su kitais, susivaldyti, kitam pripažinti tiesą, nesisavinti kito nuomonės, nesigirti savo darbais (nors turėjo kuom pasigirti), savo pažadus ištesėti, mokėti ir galėti darbą dirbti, nemainikauti savo nusistatymų, turėti galvoje daugiau už kitus, mokėti savo laiką naudingai apverst – štai kuo galėjo girtis Petras Leonas" [201].

1.10. Lietuviškoji spauda studijų metais

XIX a. pabaigoje Mažojoje Lietuvoje pradėti leisti periodiniai leidiniai, skirti ir Didžiosios Lietuvos gyventojams. Pirmas toks buvo žurnalas „Aušra" (1883-1886), leidžiamas Ragainėje ir Tilžėje. Pirmojo numerio leidėju pasirašė J. Basanavičius (1.25 pav.). Redagavo J. Basanavičius, J. Mikšas, J. Šliūpas,

M. Jankus ir J. Andriulaitis-Kalnėnas. „Aušros" tiražas - apie 1000 egzempliorių [202]. Nelegaliai „Aušra" buvo platinama Lietuvoje, taip pat ir tuose Rusijos imperijos miestuose, kur gyveno lietuvių inteligentų ir studentų. Žurnalas pasiekė Vakarų Europos ir Jungtinių Amerikos Valstijų lietuvius. „Aušra" buvo švietėjiškas, pasaulietinio pobūdžio leidinys. Propagavo Didžiosios ir Mažosios Lietuvos lietuvių tautinį bendravimą. Smerkė carinę ir kitokią prievartinės lietuvių asimiliacijos politiką, reikalavo sulyginti lietuvių tautos teises su kitų Rusijos imperijos tautų teisėmis. Propagavo lietuvių nacionalinę savimonę ir savigarbą, priešino ją feodalinei unijinei tautos sampratai, telkė liberaliąją lietuvių inteligentiją, konsolidavo ją idėjiškai, siekė įtvirtinti jos hegemoniją lietuvių nacionaliniame judėjime, skleidė luomų panaikinimo, valstiečių pilietinių teisių sulyginimo su kitais luomais idėją, propagavo prekybą ir amatus, smerkė feodalinių luomų sulenkėjimą, reikalavo panaikinti lietuviškos spaudos draudimą ir kurti lietuviškas mokyklas, spausdino romantinius ir realistinius literatūros kūrinius, straipsnius lietuvių tautosakos ir lietuvių tautos istorijos klausimais. Kalbą aušrininkai laikė svarbiausia priemone tautai išgelbėti. Jie siekė, kad būtų sukurta tautinė mokykla ir joje būtų mokoma lietuvių kalba, kad lietuviškai vyktų pamaldos bažnyčiose, lietuviškai būtų kalbama valdžios įstaigose. „Aušra" daug prisidėjo prie bendrinės lietuvių kalbos kūrimo, rūpinosi kalbos grynumu – plačiai vartotas svetimybes stengėsi keisti lietuviškais žodžiais. „Aušroje" buvo paskelbta daug medžiagos Lietuvos istorijos klausimais, buvo aktualizuojami tautos praeities įvykiai, reiškiniai, asmenybės. „Aušra" visuomeniniame ir literatūriniame gyvenime suvaidino reikšmingą vaidmenį. Ji žadino tautinę sąmonę, kėlė iki tol buvusio stichiško nacionalinio judėjimo pozityvius uždavinius bei šūkius, suteikė šiam judėjimui tam tikro organizuotumo. „Aušra" išugdė nemažą būrį literatų. Ji davė pradžią nacionalinės žurnalistikos ir publicistikos istorijos tyrinėjimams, skyrė dėmesio žurnalistikos teorijai, turėjo išskirtinės reikšmės lietuvių tautos, jos kultūros, literatūros, žurnalistikos istorijoje.

„Aušros" redaktoriais buvo J. Basanavičius (1883 Nr. 1.), J. Mikšas (1883 Nr. 2-4 ir 1885 Nr. 9-1886 Nr. 4), J. Šliūpas (1883 Nr. 5-1884 Nr. 3), M. Jankus (1884 Nr. 4-1885 Nr. 8), J. Andziulaitis–Kalnėnas (1886 Nr. 4-6). Dažnai keičiantis leidėjams ir redaktoriams, nuolat kito ir idėjinės-politinės jos nuostatos.

„Aušra" buvo siuntinėta uždarais vokais, M. Davainio-Silvestraičio surinktais adresais ir slaptai gabenta per sieną į Marijampolę pas P. Kriaučiūną bei į Rygą pas J. Miliauskį [203].

1.25 pav. Dr. J. Basanavičius „Aušros" išleidimo metu (1883 m.).
Paimta iš knygos „D-ro Jono Basanavičiaus autobiografija". Vilnius, 1936

„Aušra" darė įtaką jos skaitytojams, tarp jų ir Petrui Leonui.

Petras Leonas pradėjo domėtis „Aušra" dar gimnazistas. Tai liudija ir jo atsiminimų įrašas: „Šiais 1883 metais, dar pavasarį, gavome „Aušra" nusipirkti" [204]. Jis „Aušra" domėjosi ir būdamas studentu. Džiaugėsi jos įtaka, jaudinosi dėl „Aušros" užpuolimų ir ieškojo, kaip išeiti iš susidariusios padėties:

„Aušrai" pradėjus šviesti Lietuvos padangę, jos spinduliams savo buto duris atidaryti galėjo tik taip vadinamas inteligentas, nes tik tokiam asmeniui atitiko jos turinys. Tuomet pasaulietiškų inteligentų - lietuvių pačioje Lietuvoje maža buvo. Ir apskritai pasaulietiškų inteligentų, kurie būtų buvę susipratę lietuviai, nedaug buvo. Kur kas daugiau buvo Lietuvoje dvasiškų inteligentų, kunigų, kurie buvo kilę iš lietuvių liaudies. Tačiau „Aušra" buvo nepalankiai kunigų sutikta, pirma dėl to, kad tai buvo naujoviškumas, kad ji buvo grynai pasaulietiško turinio laikraštis. Bešviesdama „Aušra" kartais leido, kunigų akimis, per aštrius spindulius, tai jie ir visai pabūgo jos, ėmė neapkęsti, šaukti, kad tai bedieviškas laikraštis, kai kur net iš sakyklos griežtai peikti. Dėl tų priežasčių „Aušra" nuo 1885 metų, kai Jonas Šliūpas išvyko Amerikon ir nuo „Aušros" atsiskyrė, nes Amerikoje leido kitą laikraštį, ėmė menkyn eiti, ir 1886

metais buvo išleista „Aušros" tik šeši numeriai. Maskvos lietuvių studentų draugija, būdama tos nuomonės, kad tautiškam susipratimui žadinti visoj tautoj reikia stengtis spausdintas žodis skleisti liaudyje ir kad tas darbas, be abejonės, kur kas geriau sektųsi, jei prie jo prisidėtų ir kunigija, kurios daug gyvena arti pačios liaudies, ėmė susirašinėti su klierikais, ypač Seinų seminarijoje, kurioje jau buvo buvusių Petro Kriaučiūno mokinių iš Marijampolės gimnazijos, ir su jaunais kai kuriais kunigais, kalbindami prisidėti naują laikraštį leisti. Prie ko tik buvo kreiptasi, iš visų buvo gautas palankus atsakymas" [205].

Petras Leonas savo atsiminimuose apie Vincą Kudirką taip aprašo laikraščio „Šviesa" atsiradimą:

„Aušra" 1885 m. pradėjo blėsti, o 1886 metais visai užgeso. Svarbiausioji to priežastis, mano manymu, buvo toji, kad kunigija nedraugingai sutiko „Aušrą". Buvęs pav. įvykis, kad Vilkaviškio bažnyčioje „Aušra" iš sakyklos buvusi iškeikta. Pasaulinės inteligentijos, kuri galėtų skaityti lietuvišką laikraštį, tuomet buvo visai maža, rankų pirštų skaičiaus per daug būtų jai suskaityti. Kunigų lietuvių buvo gana daug ir jie, apskritai kalbant, buvo pasiturį, bent tiek, kad galėtų paremti laikraštį. Mecenatų galėjo atsirasti tiktai tokių, kad vieną kitą numerį galėjo išleisti savais pinigais. Mes, Maskvos studentai, sutarėme, kad mums be laikraščio, kuris būtų leidžiamas netoli nuo Lietuvos sienų, kur kas arčiau nei Amerika, negalima gyventi ir kad laikraščio leidimo reikalu mums reikia susitarti su pažįstamais kunigais, prašant juos prisidėti ir traukti prie bendro reikalo kitus kunigus. Šitąjį savo susitarimą ėmėme vykdyti. Kuniguose ir klierikuose radome pritarimo ir šios akcijos rezultate pradėjo eiti Tilžėje nuo 1887 m. rugpjūčio mėnesio „Šviesa". Tačiau šis laikraštis, ne mūsų redaguojamas, apvylė mus. Buvo talpinami visai abskurantiško turinio straipsniai, dėl kurių ir vienam sėdint kambaryje reikėjo užkaisti iš gėdos, kad greta su tokiu straipsniu tilpo ir manasis. Kentėme ir straipsnius talpinome, bet ėmėme rūpintis dėl naujo, tinkamo turinio, laikraščio" [206].

1885 m. Niujorke J. Šliūpo pradėtas leisti „Lietuviškasis balsas" ir M. Jankaus Tilžėje leidžiamas „Garsas" lietuvių inteligentų netenkino. J. Basanavičiaus sumanymas atgaivinti „Aušrą" buvo atmestas. Tuo metu imta rūpintis leisti naują laikraštį. Petras Leonas ėmėsi taikyti suskilusius pasauliečius inteligentus ir kunigus, nes buvo griežtai nusistatęs prieš tokį suskilimą vien dėl religinių principų. Jo programą palankiai sutiko Maskvos lietuviai studentai. Buvo pritarta naujo laikraščio „Šviesa" leidimui. Naujasis laikraštis tapo daug prieinamesnis Lietuvos žmonėms. Jame aktyviai bendradarbiavo ir Petras Leonas.

Jo straipsnių „Šviesoje" tematika buvo įvairi.

Per du 1887 m. - rugpjūčio ir rugsėjo mėnesių - numerius ėjo Petro Leono (slapyvardis Liutas) straipsnis „Keli žodžiai apie prekystę (kupčystę) ir

amatus" (1.26 pav.) [207]. Šiame straipsnyje buvo rašoma, kad nei viena tauta, nei viena šalis neįsigijo didelių turtų apdirbdama tiktai žemę. Tos šalys, kurių gyventojai ne tik apdirbinėjo laukus, bet ir užsiiminėjo prekyba bei amatais, tapo turtingesnės už tas, kurios vien tik apdirbinėjo žemę. Ten, kur išsiplėtė prekyba, fabrikai, amatai, žmonės tapo turtingesni, labiau išsilavinę. Šiems savo teiginiams pagrįsti pateikė pavyzdžių iš norvegų, latvių, ispanų, anglų, prancūzų gyvenimo. Dabar lietuviai, - rašė Petras Leonas, - visiškai neužsiima nei prekyba, nei amatais. Argi, - klausia jis, - mes negalime, ar esame netikę tam, kad užsiimtume amatais ir prekyba? Į šį klausimą, - pabrėžė Petras Leonas, - geriausia gali atsakyti istorija. Nuo senų laikų lietuviai pardavinėjo gintarą, žvėrių brangius kailius, briedžius, taurus, žirgus, javus, vašką. Iš kitų šalių pirkdavo geležį, druską, audinius, įvairius dirbinius. Karai, ypač kryžiuočių puldinėjimai ir Lietuvos žemių užgrobimai, pakenkė prekybos ir amatų plėtrai. Lietuvos didieji kunigaikščiai pakvietė į Lietuvą įvairių amatininkų, prekybininkų. Lietuvos didysis kunigaikštis Vytautas suteikė miestams teisę platinti prekybą ir amatus. Jis taip pat kvietė į Lietuvą prekybininkus ir amatininkus. Lietuvos žmonės, ilgą laiką užsiimdami žemdirbyste, - rašė Petras Leonas, - įprato prie tų darbų ir jiems atrodė, kad užsiimti prekyba ar amatais negali. Daugumai lietuvių atrodė, kad prekiautojas negali būti doras ir teisingas žmogus, kad prekiautojas turi būtinai sukčiauti. Tačiau šita nuomonė, - pažymėjo Petras Leonas, - visiškai neteisinga: sukčius - vagis, o prekyba - tai ne vagystė. Čia Petras Leonas pateikė teigiamą prekybininko pavyzdį, smulkiai nupasakojo, koks turi būti teisingas prekybininkas, ir pabrėžė, kad teisingas prekybininkas gali turėti ir pelną. Žinoma, teisingas prekybininkas turi gerai pasiskaičiuoti ir pagrįstai paimti už prekių gabenimą, už darbą, už prekių sandėliavimą ir kt. Geras amatininkas taip pat turi pelną. Mes matome, - rašė Petras Leonas, - kad nors kalviai, dailidės ir kiti neturi savo lauko, bet gyvena gerai.

Prekyba ir amatai nėra kurios nors vienos tautos privilegija, šiomis veiklos rūšimis gali ir turi užsiimti kiekviena norinti būti turtingesnė tauta. Lietuviai neturi apsiriboti vien tik žemės ūkio darbais, bet ryžtingiau pradėti prekiauti ir plėsti amatininkystę. Su pasididžiavimu rašoma apie lietuvių prekybą ir amatus praeityje, apie jų reikšmę visuomenės raidai.

Antrojoje straipsnio dalyje patariama, kuo lietuviai galėtų prekiauti ir kokiais amatais užsiimti. Pabrėžiama, kad kiekvienas šalies gyventojas gamina tuos daiktus, kuriuos pigiausia ir lengviausia pagaminti, parduoda tuos daiktus, kuriuos pagamina, ir perka sau reikalingus. Taip atsiranda prekyba. Lietuviai turi ką parduoti: javus, gyvulius, gyvulių odas, vilną, linus, vaisius ir kt. Tačiau ir šiais daiktais lietuviai neprekiauja taip kaip priklausytų. Štai javus lietuviai

nuima, iškula, išvalo ir išveža į artimiausią miestą arba iki plento. Ten juos superka perpardavėjai, kurie gerai uždirba. Taip atsitinka ir su kitais pagamintais daiktais, išaugintais gyvuliais ir kt. Lietuviai labai daug daiktų perka: geležį, adatas, muilą, audinius ir kt. Šiuos daiktus taip pat parūpina perpirkėjai - ir gerai uždirba. Petras Leonas siūlė lietuviams kooperuotis - patiems gaminti ir patiems organizuoti gaminių pardavimą. „Aš žinau vieną kaimelį, - rašė jis, - kur keturi ūkininkai, jie gyvena prie girios ir prekiauja giria, ir nors tik 12 margų turi, bet kasmet perka dalį girios ir niekas jiems nepaveržia, užtat ir skatiko turi" [218]. Čia jis patarė, kaip pradėti ir tęsti prekybą.

Tilžėje, rugsėjis 1887. 1. metas.

SZVIESA.

Laikrasztis Žemaicziu ir Lietuvos mylėtoju iszleidžiamas.

Rėdytas ir iszdůtas Ernesto Veyerio Tilžėje.

„Szviesa“ iszeina Tilžėje kas mėnesį pavyzdyje knįgutės 32-48 pusiu. Prekia be prisiuntimo 3 rbl. = 6 mk. ant metu. Atskiras numeris 25 kp. = 50 pf. — Apgarsinimai „Szviesos“ redystėje priimami, kasztůja už kožną pusiau dalytą eilutę 10 kp. = 20 pf. — Norintiejie „Szviesą“ į namus prisiatytą gauti, tesikreipia prie rėdystės.

Keli žodžei apie prekystę (kupczystę) ir amatus.

(Pabaiga. Pradžia 1. num.)

Lietuvos žmonės per tiek laiko užsiimdami tiktai lauko darbais, įprato vien tik į tůs darbus, nů kitu-gi atprato, ir mums rodosi, kad mes nei negalėtume užsiimti kokiu ten amatu, o įpacz prekyste. „Paprotys už prigimimą piktesnis.“ Daugumui isz musu rodosi, kad prekikas negali pasilikti doru ir teisingu žmogumi, kad jis tur sukti. Taip mums rodosi to dėl, jog mes matome, kad taip daro visi beveik Lietuvos prekikai, t. y. žydai; nematydami geresnio paveikslo, mes negalime kitaip ir misliti. Bet szita nůmonė suvis neteisinga: sukczius tai vagis, o prekystė tai ne vagystė. Tiesa, jeigu pasitaiko teisingas prekikas, tai žmonės pripažįsta jį teisingu ir nieko jam neužmėtinėja. Taip Veiveriu parapijoje, Suvalku rėdyboje, vienas žmogus Sz. laikė karcziamą ir labai dorei ir teisingai elgėsi; visi aplinkinei gyrė jį. Nežinau, kiek metu

4

1.26 pav. Petro Leono (Liuto) straipsnio „Keli žodžiai apie prekystę (kupczystę) ir amatus" pradžia.

Paimta iš laikraščio „Šviesa". Nr. 1. Tilžė, 1887 m. rugpjūtis. P.34-35

Toliau nagrinėjamos amatų išplėtimo Lietuvoje galimybės, parodoma, kiek daug amatininkų yra kitur, ką jie dirba ir kiek uždirba, raginama užsiimti amatais ir jų mokyti vaikus: „Man rodosi, jog daugumas daržininkų ir liuosininkų, kad norėtų ir rūpintųsi savo vaikų gerove, galėtų juos pamokyti kokio nors amato". Dabar vaikus nuo septynerių ar aštuonerių metų pradedama

leisti piemenauti, paskui pusbernauti ir bernauti. Mažas piemenukas gauna iš ūkininko drabužius, valgį ir kokius 3-4 rublius per metus. Jeigu tėvai leistų jį mokytis amato, tai jis pirmus metus iš amatininko gautų tik valgį, kitais metais amatininkas jam mokėtų ir kiekvienais metais vis daugiau. Taip vaikas pradėtų uždirbti ir uždirbtų daugiau nei piemenaudamas. Amatininkų įrankiai nebrangūs. Juos nusipirkęs galėtų savarankiškai darbuotis ir turėti patenkinamą gyvenimą.

Lietuvos moterys moka gaminti įvairius drabužius, gražius daiktus. Jos savo gaminius galėtų naudoti ne tik savo šeimos reikalams, bet ir pardavinėti.

Trečiojoje straipsnio dalyje nagrinėjama amatininkų padėtis tose šalyse ir miestuose, kur išsivysčiusi pramonė. Pateikiama duomenų apie tas vietas, kuriose yra daug fabrikų, ir parodoma, kad ten dirba ir daug amatininkų. Fabrikai gamina tokius gaminius, kurių poreikis didelis. Fabrikui įsteigti reikia didelių pinigų. O amatininkas pagamina daiktus savo rankomis, jų kiekis nedidelis ir poreikis gali būti nedidelis, bet didelė įvairovė.

Taigi šioje straipsnio dalyje dar kartą ir plačiau nagrinėjama kooperacija prekyboje ir daiktų gamyboje. Prekiauti ir gaminti geriausiai sekasi, jei tai daroma bendrovėmis. Lietuviai mažai turi bendrovių. Ketindami pradėti prekybą, kurti krautuves kaimuose, jie turėtų sudaryti bendroves. Ūkininkams taip pat derėtų sudaryti bendroves. Atsakydamas tiems, kurie prieštarauja bendrovių steigimui ir darbui jose, Petras Leonas rašė, kad taip kalba tie, kurie bendrovėje nedirbo. Bendrovėje darbas nepriverstinis, prižiūrėtojas arba ponas nestovi, nebaudžia, nebaugina, bet čia priverčia kiekvieną dirbti gerai tai, kad visi mato, kaip kiekvienas dirba. Jeigu žmogus dirbs blogai, bendrovės nariai jį išmes iš jos. Kiekvienas bendrovės narys supranta, kad juo geriau jis dirbs, tuo daugiau pelno turės. Į bendrovę įstoja visi lygūs ir pelną dalijasi, kaip iš pradžių susitaria, arba kiekvienas gauna lygią dalį, arba pagal savo atliktą darbą. Tie, kurie mėgino dirbti bendrovėje, supranta jos naudingumą.

Šį straipsnį Petras Leonas parašė būdamas dar trečiame Maskvos universiteto kurse. Rašydamas jį rėmėsi istorine ir statistine medžiaga, parinko gyvenimiškus ir suprantamus pavyzdžius. Ta medžiaga grindė pagrindinę straipsnio mintį: praeityje lietuviai dirbo žemės ūkio darbus, vertėsi prekyba, užsiiminėjo įvairiais amatais, o dabar jie turi neapsiriboti vien žemės ūkio darbais, bet užsiimti prekyba ir amatais. Straipsnyje pateikiama geros prekybos samprata, duodama gero prekiautojo charakteristika, pabrėžiamas kolektyvinio darbo pranašumas, keliama konkurencijos būtinybė, žmonių švietimo galimybė, vaikų mokymo reikalingumas ir naudinga visų čia paminėtų dalykų reikšmė lietuvių tautos raidai.

1888 m. Petras Leonas (slapyvardis P. Liūtas) „Šviesoje" paskelbė

straipsnį „Apie bendroves" [209]. Tai buvo 1887 m. „Šviesoje" atspausdinto straipsnio tęsinys. „Aš, - rašė Petras Leonas, - čia noriu papasakoti apie darbininkų bendroves kitose šalyse. Pernai aš rašiau apie tai, kaip naudinga ir reikalinga lietuviams užsiimti prekyba ir amatais. Ten aš sakiau, kad tuos darbus geriausia galime atlikti, dirbdami kuopomis. Dabar šitame rašinyje aš trumpai išdėstysiu, kaip sekėsi žmonėms kitur įsteigti bendroves, ir parodysiu, kokias bendroves lengviausia įkurti". Toliau jis pateikė gana plačią informaciją apie bendroves ir jų veiklą Anglijoje, Prancūzijoje, Vokietijoje, Šveicarijoje, Rusijoje, Lietuvoje. Jo manymu, bendrovė padaro kiekvieną jos narį turtingesnį, doresnį, geresnį. Žmogus, norėdamas įstoti į bendrovę, turi atsisakyti savo blogų įpročių, būdamas bendrovėje turi tvarkingai elgtis. Žmonės bendrovėje gyvena neizoliuotai. Jie nuolat susieina, pasikalba, sužino šį bei tą iš draugų ir suteikia žinių kitiems, jiems dažniau tenka pamąstyti apie įvairius dalykus ir lavinti savo protą. Būdamas bendrovėje žmogus mato ir supranta, kad jo gerovė labai priklauso nuo kitų, kad jis turi daugiau naudos, jei padeda kitiems, o kiti padeda jam. Tai padeda žmogui atsikratyti savanaudiškumo, jo būdas ir papročiai keičiasi, jis pasidaro žmoniškesnis. Petras Leonas perteikia tokias vienos Paryžiaus bendrovės nario mintis apie savo bendrovę: „Mes stengiamės pagerinti savo būvį ir išlavinti protą ir dorybę; mes norime padaryti iš mūsų sūnų žmones nuo nieko neprigulinčius ir liuosus dėlei jų užmanymo; savo dukteris mes geidžiame padaryti geromis ir tikromis pačiomis, meiliomis ir apsišvietusiomis motinomis; to dėlei mes liepiame persekioti kiekvieną pasielgimą, kurs gali nužeminti nario ar bendrovės vertę; mes uždraudžiame: 1) girtuoklystę, 2) barnius ir muštynes, 3) negražias šnekas, 4) tingėjimą ir 5) neklausymą *bendrovės* paliepimams" [210].

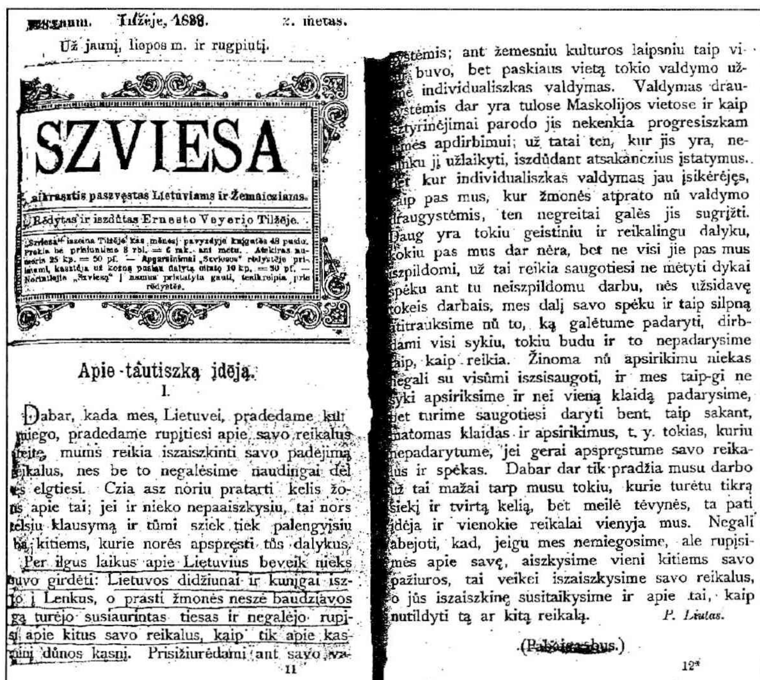
Petras Leonas pateikė patarimų steigiantiems bendroves ir išsakė savo nuomonę dėl galimų bendrovių steigimo Lietuvoje. Anot jo, bendrovėje pelną reikia dalytis pagal kiekvieno bendrovės nario nuopelnus: kas daugiau dirbo, kas daugiau pinigų davė bendrovės reikalams, tas ir pelno turi gauti daugiau. Jis patarė lietuviams steigti bendroves ir nusakė, kaip tai daryti. Straipsnio pabaigoje rašoma: „Ne vienas, perskaitęs šį straipsnį, pasakys: - Kožnas mėgsta rodas davinėti; kam mums tos rodos, mes ir be to gerai gyvenam ir t.t. Į tai aš tik štai ką galiu atsakyti: - Brolau, pasakyk atvirai, ar nenori tu pagerinti savo gyvenimo; kaip kiekvienas žmogus, taip ir tu, man rodosi, kas dieną apie tai rūpiniesi; taigi nespjauk ant tos rodos, bet jei pats negali ar nenori paklausyti, tai nors savo vaikus pamokyk, duok jiems paskaityti; gal jie pasinaudos iš to. Matydamas tave nuolat prakaitą liejantį ir dažnai juoda duona su vandeniu mintantį, aš kaip išmanau, taip rodyju tau gelbėti save; aš gi čia kalbėjau ne apie nebūtus daiktus, bet apie tai, kaip kitur žmonės pagerina savo būvį" [211].

1888 m. „Šviesoje" Petras Leonas (slapyvardis Girinikas) paskelbė nedi-

delį straipsnelį „Laiškas iš Suvalkų rėdybos". Jame jis pabrėžė, kad kitur žmonių švietimu rūpinasi vyriausybė, įvairios draugijos ir pavieniai žmonės, kad „pas mus vyriausybė ne tik nesirūpina plėsti švietimą, bet dar stengiasi labiau laikyti žmones tamsoje", kad „mes turime vieningai gintis", kad „pirmuoju ginklu čia turi būti švietimas", kad šitam reikalui „turime nesigailėti nei darbo, nei turto", kad „apsišvietusiems lietuviams reikia kalbinti ir pratinti savo brolius prie darbo" [212].

Tais pačiais metais „Šviesoje" Petras Leonas (slapyvardis Liutas) paskelbė straipsnį (1.27 pav.) „Apie tautišką idėją" [213], kuriame rašoma: „Dabar, kada mes, lietuviai, pradedame keltis iš miego, pradedame rūpintis savo reikalais ir ateitimi, mums reikia išsiaiškinti savo padėtį ir reikalus, nes be to negalėsime tinkamai elgtis". Šiame straipsnyje Petras Leonas pateikia tautos sampratą: „Tauta vadinasi žmonės, kurie turi vieną tradiciją, vienokius papročius, vienokius dabar reikalus ir kurie dažnai turi vieną kalbą ir supranta savo reikalus ir skirtingumą nuo kitų" [214]. Jo nuomone, tautiška idėja - tai pripažinimas kiekvienai tautai visų žmogaus teisių. „Tautiška idėja, - rašo jis, - kilo pradžioje XIX a., metai iš metų plito ir XIX a. paskutiniuose dešimtmečiuose susilaukė gausingo vaisiaus". Šiame straipsnyje raginama pirmiausia šviesti žmones, kelti jų tautišką dvasią, o tam reikia turėti paprastiems žmonėms skirtą laikraštį, spausdinti kuo daugiau „knygelių pasiskaitymui" ir vadovėlių mokiniams, turėti atskirą laikraštį apsišvietusiems lietuviams, siekti, kad vyrai, baigę mokslus, grįžtų į savo šalį. Petras Leonas kritikavo tuo metu kai kuriuose leidiniuose platinamą teoriją, pasak kurios, tauta, kaip ir atskiras žmogus, būna maža, jauna, suaugusi, paskui nusensta ir miršta. Lietuvių, kaip žmonių, - rašė jis, - nemažėja, jie iš šio pasaulio neišnyksta, o jų skaičius, kaip lietuvių, mažėja. Tai vyksta todėl, kad dalis lietuvių virsta lenkais, vokiečiais ir kt. Šio reiškinio priežastys - socialinės. Jų panaikinimas priklauso nuo pačių lietuvių. Todėl tautiška idėja yra pažangos idėja. Ji turi kilti „pas žmones, kuriems lemta neišmirti, bet eiti pirmyn, ji yra naikintoja daugelio pavojingų žmonių gyvenimui priežasčių". Pati idėja neatneš gero, jeigu žmonės nesistengs ją įgyvendinti. Šioje situacijoje visada atsiranda nemaža naujos idėjos priešų, kurie siekia ją sunaikinti, bet to negali padaryti, nes idėjos nei kulka neperšausi, nei kalaviju neperdursi. „Kilus kokiai idėjai vienoje šalyje, - rašė Petras Leonas, - jeigu valdžia kitos šalies apstatytų rubežius kareiviais, visgi toji idėja lyg oru perlėks į tą šalį ir paplis". Idėjos priešai gali sutrukdyti tik ją įgyvendinti. Norint greičiau gauti gerą vaisių, reikia įdėti daug darbo ir aukų, nuolat „vesti kovą". Čia pat pateikiamas pavyzdys, kaip čekai, 1612 m. nugalėti Ferdinanto II, gyvenę apie du šimtus metų ramybėje, kai jiems XVIII a. pabaigoje priešai rengėsi giedoti amžiną atilsį, susidarius palankioms

sąlygoms atbudo, pradėjo aktyviau kovoti už savo teises ir pasiekė savo tikslą. Tame procese didelį vaidmenį suvaidino švietimas, literatūros leidyba.

Tilžėje, 1888. metas.

Už jaunį, liepos m. ir rugpiutį.

SZVIESA

laikrasztis paszvęstas Lietuviams ir Žemaicziams.

Rėdytas ir iszdūtas Ernesto Veyerio Tilžėje.

„Szviesa" iszeina Tilžėje kas mėnesį pavyzdyje knįgatės 48 pusiu. Prekis be prisiuntimo 8 rbl. = 6 mk. ant metu. Atskiras numeris 25 kp. = 50 pf. — Apgarsinimai „Szviesos" rėdystėje priimami, kasztūja už kožną pusiau dalytą eilutę 10 kp. = 30 pf. — Norintiejie „Szviesą" į namus pristatytą gauti, teišikreipia prie rėdystės.

Apie tautiszką idėją.

I.

Dabar, kada mes, Lietuvei, pradedame kilt miego, pradedame rupįtiesi apie savo reikalus eite, mums reikia iszaiszkinti savo padėjimą ikalus, nes be to negalėsime naudingai dėl ės elgtiesi. Czia asz noriu pratarti kelis žonis apie tai; jei ir nieko nepaaiszkysiu, tai nors elsiu klausymą ir tūmi szick tiek palengvįsiu kitiems, kurie norės apspręsti tūs dalykus. Per ilgus laikus apie Lietuvius beveik nieks uvo girdėti: Lietuvos didžiunai ir kunįgai iszjo į Lenkus, o prasti žmonės neszė baudžiavos gą turėjo susiaurintas tiesas ir negalėjo rupįsi apie kitus savo reikalus, kaip tik apie kasnį dūnos kasnį. Prisižiurėdami ant savo

11

stėmis; ant žemesniu kulturos laipsniu taip vi buvo, bet paskiaus vietą tokio valdymo užmė individualiszkas valdymas. Valdymas draustėmis dar yra tulose Maskolijos vietose ir kaip tyrinėjimai parodo jis nekenkia progresiszkam mės apdirbimui; už tatai ten, kur jis yra, neku jį užlaikyti, iszdūdant atsakanczius įstatymus. t kur individualiszkas valdymas jau įsikėrėjęs, ip pas mus, kur žmonės atprato nū valdymo augystėmis, ten negreitai galės jis sugrįžti. Daug yra tokiu geistiniu ir reikalingu dalyku, okiu pas mus dar nėra, bet ne visi jie pas mus szpildomi, už tai reikia saugotiesi ne mėtyti dykai spėku ant tu neiszpildomu darbu, nės užsidavę okeis darbais, mes dalį savo spėku ir taip silpną titrauksime nū to, ką galėtume padaryti, dirbdami visi sykiu, tokiu budu ir to nepadarysime ip, kaip reikia. Žinoma nū apsirikimu niekas egali su visūmi iszsisaugoti, ir mes taip-gi ne yki apsiriksime ir nei vieną klaidą padarysime, et turime saugotiesi daryti bent, taip sakant, atomas klaidas ir apsirikimus, t. y. tokias, kuriu nepadarytume, jei gerai apspręstume savo reikaus ir spėkas. Dabar dar tik pradžia musu darbo ž tai mažai tarp musu tokiu, kurie turėtu tikrą iekį ir tvirtą kelią, bet meilė tėvynės, ta pati idėja ir vienokie reikalai vienyja mus. Negali abejoti, kad, jeigu mes nemiegosime, ale rupįsimės apie savę, aiszkysime vieni kitiems savo pažiuros, tai veikei iszaiszkysime savo reikalus, o jūs iszaiszkinę susitaikysime ir apie tai, kaip nutildyti tą ar kitą reikalą. *P. Liutas.*

(Pabaiga bus.)

12*

1.27 pav. Petro Leono (Liuto) straipsnio „Apie tautišką idėją" pradžia.
Paimta iš laikraščio „Šviesa". Nr. 7 ir 8. Tilžė, 1888. P.11

1888 m. pradžioje vyko Petro Leono susirašinėjimas dėl naujo laikraščio išleidimo su kitų universitetų lietuviais studentais: „Tad 1888 m. pradžioje vesti susirašinėjimą dėl laikraščio, pasauliniams inteligentams tinkamo, teko daugiausia man. Iš Petrapilio nebuvo gauta jokio atsakymo. <...> Iš varšuviečių gavome Vinco Kudirkos pasirašytą palankų laišką. Greit po pirmojo laiško V. Kudirka atsiuntė mums beveik tokio pat turinio laišką, koks yra J. Gabrio rašytoje biografijoje (V. Kudirkos. - J. L.) atspausdintas jo laiškas dr. Basanavičiui. Prie laiško buvo pridėtas vienas egzempliorius varšuviečių sumanytos steigti draugijos" [215].

Dėl varšuviečių sumanymo steigti draugiją ir dėl naujo laikraščio leidimo P. Leonas ir J. Basanavičius išreiškė tokias nuomones: „Mes, maskviečiai,

griežtai nurodėme, kad nėra galima steigti tokia draugija, kurios skyriai būtų įvairiuose Rusijos miestuose, nes nuolatiniai paštu susižinojimai greit patektų į policijos rankas ir visas mūsų darbas būtų sutrukdytas. Laikraščio programai mes pilnai pritarėme, bet kėlėme abejones dėl laiko, kuriuo galima bus sumanymas įvykdyti. Mes nurodinėjome, kad pirma reikia rinkti žmones, kurie prie to reikalo vykdymo prisidės, ir rinkti pinigų, kad bent nors tam tikrą laiką būtų tikrai apdraustas laikraščio leidimas iš medžiaginės pusės. Buvo susitarta suvažiuoti per Petrines (n. kal.) Marijampolėje, „Varšuvos" viešbutyje (pas Orką)" [216]. Iš V. Kudirkos ir J. Basanavičiaus susirašinėjimų matyti, kad J. Basanavičius nurodė, jog varšuviečių užsimoto darbo programa dėl draugijos „Lietuva" kūrimo ir jos veiklos yra per plati, kad sunkiomis to meto sąlygomis neįmanoma jos įgyvendinti. Reikia manyti, jog J. Basanavičius, varšuviečių darbui dėl naujo laikraščio išleidimo iš principo pritardamas, nuo savo ir kitų minties atgaivinti „Aušrą" bus atsisakęs [217]. Apie draugijos „Lietuva" steigimą ir naujo laikraščio išleidimą V. Kudirka informavo Amerikoje leidžiamo laikraščio „Lietuviškasis balsas" redaktorių J. Šliūpą. Tai matyti iš V. Kudirkos laiško, rašyto J. Šliūpui 1888 m. kovo 28 d. [218].

1888 m. birželio 29 d., per Petrines, Marijampolėje, didesniame „Varšuvos" viešbučio kambaryje, įvyko pirmasis lietuvių inteligentų (daugiausia studentų) susirinkimas. Pasitarime dalyvavo studentai iš Varšuvos - V. Kudirka ir J. Kasakaitis, studentai iš Maskvos - K. Grinius ir P. Leonas, taip pat Suvalkijos inteligentai - mokytojai P. Kriaučiūnas ir V. Palukaitis, tarnautojas T. Franckevičius, medikas A. Kronkaitis ir kt. Čia Petras Leonas pirmą kartą asmeniškai susitiko ir susipažino su V. Kudirka. Susirinkusieji svarstė naujo lietuviško laikraščio leidimo reikalus: ar apskritai reikia leisti lietuvišką laikraštį, kadangi jau buvo leidžiamas lietuviškas laikraštis „Šviesa", kurioje bendradarbiavo maskviečiai; iš kur gauti pinigų laikraščio leidimui; kas redaguos naują laikraštį ir kt. [219]. „1888 metų rudenį, - rašė Petras Leonas, - gavome iš V. Kudirkos laikraščio pilną vardą ir prospektą". „Varpas" buvo pavadintas „politiškas, literatūriškas ir moksliškas laikraštis". Šituos žodžius į „literatūros, politikos ir mokslo laikraštį" ištaisė tuomet buvęs Maskvoje J. Jablonskis. Jis buvo nuvykęs į Maskvą gauti filologijos mokslų kandidato laipsnį. Pirmasis naujo lietuviško laikraščio „Varpas" numeris pasirodė 1889 m. sausį. Ir „Varpas" pradėjo skambinti Lietuvai (ėjo 1889-1905 m.). „Mes, - rašė Petras Leonas, - nežinodami kuomet laikraštis išeis, nebuvome iš anksto pasiuntę straipsnių, tai keliuose pirmutiniuose numeriuose mūsų straipsnių nėra. Bet greit ir mūsų straipsniai pradėjo tilpti „Varpe". Gyvenimas, praktinė veikla patvirtino Petro Leono ir J. Basanavičiaus jau anksčiau pareikštą nuomonę dėl laikraščio „Varpas" leidimo ir dėl draugijos „Lietuva"

steigimo: laikraščio „Varpas" redakcija greitai buvo perkelta iš Varšuvos į užsienį; varšuviečių sumanyta draugija nebuvo įkurta tokioje plačioje teritorijoje, kokioje buvo sumanyta, o tiktai Varšuvoje [220].

1889 m. pavasarį Petras Leonas baigė studijas Maskvos universitete. Tačiau dar Maskvoje jam būnant ir laiškais susirašinėjant su varšuviečiais buvo susitarta po Joninių (n. kal.) susivažiuoti į M. Lozoraičio tėviškę, netoli Pilviškių geležinkelio stoties. Antrasis lietuvių inteligentijos suvažiavimas įvyko 1889 m. birželio 25 d. Jame dalyvavo: J. Adomaitis, K. Bukaveckas, J. Gaidamavičius, K. Grinius, M. Jankus, J. Kaukas, A. Kriščiukaitis, A. Kronkaitis, V. Kudirka, P. Leonas, S. Leonavičius, P. Matulaitis, S. Matulaitis, J. Puišys, J. Staugaitis, T. Žilinskas. Susirinkusieji svarstė naujo laikraščio, skirto kaimo žmonėms, valstiečiams, leidimo klausimą. Buvo nutarta pradėti leisti naują lietuvišką laikraštį kaimo žmonėms - „Ūkininką" (ėjo 1890-1905 m.). Šiame susirinkime, baigiant posėdį, žodžio paprašė J. Gaidamavičius-Gaidys, „Antano Valio" apysakos autorius. Kaip prisimena Petras Leonas, jis pratarė maždaug taip: „Vyrai, ar mums aišku, kokį mes galutinį tikslą turime savo šį darbą dirbdami, juk aišku, kad mes siekiame savojo valstybinio gyvenimo". Tasai pareiškimas nesukėlė jokių diskusijų ir buvo visų priimtas kaip kiekvienam aiški tiesa. Šiame susirinkime Petrui Leonui teko antrą kartą ilgiau matytis su V. Kudirka [221].

Manyčiau, kad pirmojo švietėjiško lietuvių studentų būrelio Maskvoje ir Maskvos universiteto lietuvių studentų organizacijos bei kiekvieno jų nario veiklai turėtų būti skirta daugiau dėmesio. Vertėtų geriau išstudijuoti archyvų medžiagą, paieškoti išlikusių užrašytų atsiminimų, dienoraščių, laiškų, spaudoje skelbtos medžiagos. Tai padėtų išsamiau ištirti, plačiau nušviesti ir įvertinti mūsų tautiečių, taip pat ir Petro Leono veiklą XIX a. antrojoje pusėje, jos įtaką tautiniam atgimimui, lietuvių nacionalinės savimonės ir nacionalinės kultūros raidai, nacionalinio išsivadavimo judėjimui.

IŠVADOS

1. Petras Leonas buvo Silvestro Leonavičiaus ir Onos Baltrušaitytės-Leonavičienės sūnus. Petro ir jo tėvų pavardės skirtumas atsirado todėl, kad tokį įrašą krikšto metrikuose padarė metrikus rašęs asmuo.

2. Gimė, augo, mokėsi ir gyveno iki išvykimo mokytis į Maskvos universitetą Suvalkijoje. Asmenybės formavimuisi darė įtaką bendros Lietuvos ir specifinės Suvalkijos geografinės, ekonominės, politinės ir socialinės sąlygos, taip pat artimiausioji aplinka - tėvai (ypač motina), broliai (ypač Silvestras), seserys, kaimynai, kiti žmonės.

3. Noras vartoti lietuvių kalbą viešajame gyvenime reiškėsi jau pradinėje mokykloje ir ypač sustiprėjo Marijampolės gimnazijoje.

4. Tautinės savimonės formavimuisi didelės įtakos turėjo P. Kriaučiūnas, J. Basanavičius ir kiti aušrininkai bei jų leidžiamas žurnalas „Aušra", taip pat J. Jablonskis, V. Kudirka, P. Mašiotas ir kt.

5. Būdamas Maskvos universiteto studentu, ypač domėjosi Lietuvos istorija, lietuvių kalba ir jos padėtimi carinėje Rusijoje. Trejus metus vadovavo nelegaliai lietuvių studentų draugijai Maskvoje, ragino draugijos narius rengti referatus, juos skaityti draugijos susirinkimuose ir skelbti lietuviškojoje spaudoje.

6. Kaip ir kiti Maskvos universiteto lietuvių studentų draugijos nariai, skelbė straipsnius „Šviesoje", „Varpe", „Ūkininke" ir kituose lietuviškuosiuose laikraščiuose, pasirašinėdamas slapyvardžiais. Petras Leonas pirmuosius straipsnius paskelbė 1887 m. J. Šliūpo leidžiamame Amerikoje laikraštyje „Lietuviškasis balsas" ir Tilžėje leidžiamame laikraštyje „Šviesa".

7. 1888 m. pradžioje susirašinėjo su Rusijos universitetų studentais lietuviais ir V. Kudirka, gyvenusiu Varšuvoje, dėl naujo laikraščio leidimo, palaikė šią idėją. Naujasis laikraštis buvo pavadintas „Varpu". Jame spausdinti ir Petro Leono straipsniai. Juose nagrinėjami ne tik socialiniai–ekonominiai klausimai, bet ir teorinės ekonomikos problemos, keliami tautinės priespaudos faktai, aprašomi kitų tautų sąjūdžiai, džiaugtasi jų apraiškomis Lietuvoje.

8. Vytauto Didžiojo universiteto profesorius A. Rimka savo knygoje „Lietuvių tautos atgimimo socialiniai pagrindai ir „Aušros"–"Varpo" gadynės (1883–93) socialekonominiai raštai" (Kaunas, 1932 m.) taip įvertino Petro Leono (slapyvardis Liūtas) paskelbtus to meto spaudoje darbus: „Iš visų ano laiko rašytojų išsiskiria savo rašiniais tik Dr. J. Basanavičius, kuris rašo beveik vien istorijos studijas, ir P. Leonas–Liūtas, kurio beveik visi anų laikų raštai

yra socialekonominio pobūdžio. <...> Apskritai P. Leono–Liūto socialekonominius raštus galima suskirstyti į tris pagrindines grupes ir ketvirtajai palikti smulkmenas arba mažesnius ar didesnius nukrypimus į kitas sritis. Metodologiniu atžvilgiu pagrindinių trijų grupių raštai priklauso teorijai arba politinei ekonomijai, ekonominei politikai ir ūkio istorijai, bet plačiau ir nuodugniau išgvildenta tik ekonomikos teorija. Iš ekonominės politikos daugiau paliesti tik prekybos, kooperacijos, sindikatų ir žemės klausimai, o iš istorijos – tik baudžiavos istorija". Čia tenka pabrėžti, kad Petras Leonas domėjosi ir filosofinėmis, teisinėmis, etikos bei sociologinėmis problemomis. Vienas šio teiginio pavyzdžių gali būti „Šviesoje" paskelbtas jo straipsnis „Apie tautišką idėją".

9. Gamtos ir žmonių gyvenimiškosios veiklos stebėjimo rezultatai, Petro Leono tėvų ir jų vaikų tarpusavio santykiai, jų darbštumas, dorovinės savybės, jo įgytos žinios pradinėje mokykloje, gimnazijoje, universitete, įsitraukimas į visuomeninę veiklą ir aktyvus dalyvavimas joje, rūpinimasis lietuvių nacionalinės savimonės ir nacionalinės kultūros, nacionalinio išsivadavimo reikalais sudarė tvirtą būsimos Petro Leono darbinės ir visuomeninės veiklos, jo asmeninio gyvenimo pagrindą.

LITERATŪRA

1. **Gimbutienė M.** Baltai priešistoriniais laikais. Vilnius, 1985. P.29.
2. Ten pat. P.58.
3. Ten pat. P.66.
4. Lietuvos TSR istorija. Vilnius, T.1. 1957. P. 5-16; Lietuvos istorija. 1. Vilnius, 1986. P.11-25; **Jučas M., Lukšaitė I., Merkys V.** Lietuvos istorija. Vilnius, 1988. P. 6-10. LTE. T.1. P.95,598-599; T.9. P.17; TLE. T.1. P. 22,178-179.
5. LTE. T.2. P.49-50; T.3. P.458; T.5. P. 177-178.
6. LTE. T.5. P.178; T.6. P.389; T.12. P. 8.
7. LTE. T.12. P.8.
8. TLE. T.1. P.536; LTE. T.3. P. 458.
9. **Kviklys B.** Mūsų Lietuva. Vilnius, 1991. P. 116-119.
10. **Puzinas J.** Sūduva naujausių archeologinių tyrinėjimų šviesoje // Lietuvos sienų raida. Vilnius, 1997. Kn.2. P. 79.
11. Ten pat. P. 80-105.
12. LTE. T.1. P.598; Lietuvos sienų raida. Vilnius, 1997. Kn. 2. P. 158-159.
13. **Puzinas J.** Sūduva naujausių archeologinių tyrinėjimų šviesoje // Lietuvos sienų raida. Vilnius, 1997. Kn.2. P. 84.
14. LTE. T.5. P. 80.
15. LTE. T.9. P.252; **Puzinas J.** Sūduvių problema // Lietuvos sienų raida. Vilnius, 1997. Kn.2. P.107-108; LTE. T.9. P. 252.
16. **Dusburgietis Petras**. Prūsijos žemės kronika. Vilnius, 1985. P. 85, 111-113, 137, 158, 159, 162, 181-184, 186, 189, 197-199, 200-207, 210-212.
17. **Puzinas J.** Sūduvių problema // Lietuvos sienų raida. Vilnius, 1997. Kn.2. P. 108.
18. LTE. T.7. P.393.
19. TLE. T.2. P.136; T.4. P.127; LTE. T.10. P.458.
20. **Puzinas J.** Sūduvių problema // Lietuvos sienų raida. Vilnius, 1997. Kn.2. P. 109-112.
21. **Tautavičius A.** Jotvingiai, dainaviai, sūduviai, poleksėnai ir (...) // Lietuvos sienų raida. Vilnius, 1997. Kn. 2. P.140-154.
22. **Puzinas J.** Sūduvių problema // Lietuvos sienų raida. Vilnius, 1997. Kn.2. P. 112-115.
23. **Ochmanskis J.** Senoji Lietuva. Vilnius, 1996. P. 7-18.
24. LTE. T.11. P.602-603; TLE. T.4. P.396.
25. LTE. T.11. P.603; TLE. T.4. P. 396.
26. LTE. T.10. P.495; TLE. T.4. P. 136.

27. Ten pat.
28. **Kviklys B.** Mūsų Lietuva. Vilnius, 1991. P.115. **Totoraitis J.** Sūduvos Suvalkijos istorija. Kaunas, 1938. I dalis. 702 p.
29. LTE. T.10. P.495; TLE. T.4. P.136.
30. Lietuvos TSR istorija. 1. Vilnius, 1986. P. 25.
31. LTE. T.6. P.598.
32. TLE. T.2. P.180, 406-408, 638-640; LTE. T.3. P. 310.
33. TLE. T.2. P.453, 484, 565-567; T.4. P. 394.
34. TLE. T.2. P. 516, 636.
35. **Janulaitis A.** Užnemunė po prūsais (1795-1807). Kaunas, 1928. P. 1.
36. Lietuvos istorija. 1. Vilnius, 1986. P.24; LTE. T.6. P. 465-466; T.10. P.495; TLE. T.1. P.130; T.2. P.517; T.4. P. 1536-137.
37. Lietuvos TSR istorijos šaltiniai. Vilnius, 1955. T.1. P. 21-22; LTE. T.1. P.297-298.
38. Lietuvos TSR istorijos šaltiniai. Vilnius, 1955. T.1. P. 25-26.
39. **Henrikas Latvis.** Livonijos kronikos. Vilnius, 1991. P. 38-39, 52.
40. Lietuvos TSR istorijos šaltiniai. Vilnius, 1995. T.1. P. 33.
41. Lietuvos TSR istorija. Vilnius, 1957. T.1. P. 49.
42. **Dusburgietis Petras**. Prūsijos žemės kronika. Vilnius, 1985. P. 85.
43. **Pichel Ch.L.T.** Žemaitija. Kaunas, 1991. P. 232.
44. **Dusburgietis Petras**. Prūsijos žemės kronika. Vilnius, 1985. P.500.
45. **Gudavičius E**. Kryžiaus karai Pabaltyje ir Lietuva XIII amžiuje. Vilnius, 1989. P. 192; **Gudavičius E.** Lietuvos istorija. Vilnius, 1999. T.1. P. 37-220.
46. **Jučas M.** Žalgirio mūšis. Vilnius, 1990. P. 122, 151-153.
47. Lietuvos sienų raida. Vilnius, 1997. Kn.1. P. 3, 4, 15-17.
48. **Čepėnas P.** Naujųjų laikų Lietuvos istorija. Vilnius, 1992. I dalis. P.35-41.
49. Lietuvių kalbos žinynas. Kaunas, 1998. P.18-66; LTE. T.5. P. 192; T.6. 9. 530-531.
50. Lietuvos TSR istorija. 1. Vilnius, 1986. P.30-54; LTE. T.6. P. 540-542; T.12. P.477-479.
51. **Čepėnas P.** Naujųjų laikų Lietuvos istorija. Vilnius, 1992. I dalis. P.59-63.
52. LTE. T.3. P.239.
53. Lietuvos istorija/ Red. A. Šapoka. Kaunas, 1936. P. 474-475.
54. LTE. T.1. P.281; T.3. P.239.
55. Lietuvos istorija/ Red. A. Šapoka. Kaunas, 1936. P. 474-488; Lietuvos TSR istorija. 1. Vilnius, 1986. P. 136-139, 194-200, 230-233, 260-263, 305-307.
56. LTE. T.5. P.580-581.

57. LTE. T.10. P.330.
58. **Rucevičius A.** Artojų draugija// Mūsų senovė. T.2. Nr.3 (8). Kaunas, 1938. P.447-449.
59. LTE. T.5. P.581-582.
60. **Merkys V.** Draudžiamosios lietuviškos spaudos kelias 1864-1904 m. Vilnius, 1994. 579 p.
61. Kunigas Silvestras Leonavičius (Leonas). Kaunas, 1932. P.10-11, 21-22, 53.
62. Ten pat. P.21.
63. Ten pat. P.49-54.
64. Ten pat. P.11.
65. Ten pat. P.13.
66. Ten pat. P.48-50.
67. Lietuvos MA Biblioteka. F117-1075. P.90.
68. Kunigas Silvestras Leonavičius (Leonas). Kaunas, 1932; Lietuvos MA Biblioteka. F.117-1074. I dalis.
69. Kunigas Silvestras Leonavičius (Leonas). Kaunas, 1932, P.1-2; Lietuvos MA Biblioteka. F.117-1074. P.5.
70. Lietuvos teismas 1918-1928. Kaunas, 1930. P.229.
71. Kunigas Silvestras Leonavičius (Leonas). Kaunas, 1932. Pratartis. P.I.
72. Ten pat. P. 1.
73. Lietuvos MA Biblioteka. F117-1074. P. 3-4.
74. Ten pat. P. 4.
75. Kunigas Silvestras Leonavičius (Leonas). Kaunas, 1932. P. 1.
76. Ten pat. P. 3.
77. Ten pat. P. 15.
78. Ten pat. P. 16.
79. Ten pat. P. 8.
80. Ten pat. P.7.
81. Ten pat. P.16-20.
82. Ten pat. P.13-15; Lietuvos MA Biblioteka. F117-1074. P. 27-28.
83. Lietuvos MA Biblioteka. F117-1074. P. 26.
84. Kunigas Silvestras Leonavičius (Leonas). Kaunas, 1932. P. 1, 11, 25-26.
85. Ten pat. P. 26-27.
86. Ten pat. P. 27-28.
87. Ten pat. P. 28-45; Lietuvos MA Biblioteka. F 117-1230. P. 23.
88. Ten pat. P. 20-22, 45.
89. Ten pat. P. 10.
90. Ten pat. P. 24.

91. Ten pat. P. 48-49; LE. T.33. P. 169.
92. Ten pat. P. 9, 53; Lietuvos MA Biblioteka. F117-1074. P. 99, 154-156, 172.
93. Kunigas Silvestras Leonavičius (Leonas). Kaunas, 1932. P. 51.
94. Lietuvos MA Biblioteka. F117-1074. P. 41-42, 94-96, 173.
95. Ten pat. P. 172.
96. Ten pat. P. 32-34; F117-1075. P. 32.
97. Ten pat. F117-1079. P.27; **Leonas P**. Mano pergyvenimai (1914-1919) // Mūsų senovė. Kaunas, 1938. T.2. Nr. 2(7). P. 291.
98. Lietuvos MA Biblioteka. F117-1074. P.22; **Leonas P**. Mano pergyvenimai (1914-1919) // Mūsų senovė. Kaunas, 1938. T.2. Nr. 2(7). P. 284.
99. Kunigas Silvestras Leonavičius (Leonas). Kaunas, 1932. P. 53.
100. Ten pat. P. 2.
101. Ten pat. P. 30, 49, 50, 51, 52, 54, 55; Lietuvos MA Biblioteka. F117-1075. P. 18.
102. Kunigas Silvestras Leonavičius (Leonas). Kaunas, 1932. Pratartis. P. 1.
103. Ten pat. P. 52-53.
104. Ten pat. P. 14; Lietuvos MA Biblioteka. F117-1074. P. 11a.
105. Kunigas Silvestras Leonavičius (Leonas). Kaunas, 1932. P. 14.
106. Lietuvos MA Biblioteka. F117-1074. P.48.
107. Kunigas Silvestras Leonavičius (Leonas). Kaunas, 1932. P.12; Lietuvos MA Biblioteka. F117-1074. P.10a.
108. Kunigas Silvestras Leonavičius (Leonas). Kaunas, 1932. P.12-13.
109. Lietuvos MA Biblioteka. F117-1074. P.44.
110. Ten pat. P.17.
111. Ten pat. P.25.
112. Lietuvos MA Biblioteka. F117-1074. P.5, 27.
113. Ten pat. P.22.
114. Lietuvos MA Biblioteka. F117-1074. P.22-23.
115. Ten pat. P.21.
116. Ten pat. P.21-22.
117. Ten pat. P.30-31.
118. Ten pat. P.32.
119. Ten pat. P.71-71a.
120. Ten pat. F117-2341. P.2; Kunigas Silvestras Leonavičius (Leonas). Kaunas, 1932. P.10-11.
121. TLE. T.1. P.383; T.4. P.40-41, 244-245.
122. Lietuvos MA Biblioteka. F117-2341. P.2; Lietuvos teismas 1918 – 1928. Kaunas, 1930. P.229; Kunigas Silvestras Leonavičius (Leonas). Kaunas, 1932. P.11.

123. Kunigas Silvestras Leonavičius (Leonas). Kaunas, 1932. P.51-52; Lietuvos MA Biblioteka F 117-1074. P.92-93.
124. Kunigas Silvestras Leonavičius (Leonas). Kaunas, 1932. P.21.
125. Lietuvos MA Biblioteka. F117-1074. P.75-76.
126. Kunigas Silvestras Leonavičius (Leonas). Kaunas, 1932. P.21.
127. Lietuvos teismas 1918–1928. Kaunas, 1930. P.229; Lietuvos MA Biblioteka. F117-1074. P.15, 75-76.
128. Lietuvos MA Biblioteka. F117-1074. P.77-78, 82.
129. Ten pat. P.78-80.
130. Kunigas Silvestras Leonavičius (Leonas). Kaunas, 1932. P.21; Lietuvos teismas 1918–1928. Kaunas, 1930. P.229.
131. Lietuvos MA Biblioteka. F117-1074. P.102-103; **Gabrys J**. V. Kudirka. Tilžė, 1910. P.43; LE T.1. P.287-288.
132. Ten pat. P.104.
133. Kunigas Silvestras Leonavičius (Leonas). Kaunas, 1932. P.29.
134. Ten pat. P.52.
135. Lietuvos teismas 1918–1928. Kaunas, 1930. P.229.
136. Kunigas Silvestras Leonavičius (Leonas). Kaunas, 1932. P.30.
137. Ten pat. P.52.
138. Lietuvos MA Biblioteka. F117-1074. P.106.
139. Ten pat. P.123.
140. Lietuvos teismas 1918–1928. Kaunas, 1930. P.229; Kunigas Silvestras Leonavičius (Leonas). Kaunas, 1932. P.21, 52.
141. Lietuvos MA Biblioteka. F117-1074. P.126.
142. Lietuvos teismas 1918-1928. Kaunas, 1930. P.229.
143. **Tamošaitis A**. Petras Leonas (1864.XI.16–1938.V.12)// Petras Leonas. Sociologijos paskaitos. Kaunas, 1939. P.XI.
144. Lietuvos MA Biblioteka. F117-1075. P.32.
145. Ten pat. P.91.
146. Ten pat. P.36-39.
147. Ten pat. P.117-119.
148. Kunigas Silvestras Leonavičius (Leonas). Kaunas, 1932. P.21-22.
149. Lietuvos MA Biblioteka. F117-1075. P.121-122.
150. Lietuvos MA Biblioteka. F117-1074. P.130-131.
151. Ten pat. P.161-162.
152. Ten pat. P.162.
153. Ten pat. P.158.
154. Ten pat. P.170.
155. **Kudirka V**. Raštai. Vilnius, 1989. T.1. P.10.

156. **Leonas P.** Mano atsiminimai apie Vincą Kudirką // Lietuvos žinios. 1934 m. lapkričio 26 d. P.5.
157. **Būtėnas J.** Vincas Kudirka. Vilnius, 1988. P.20.
158. **Gustaitis M.** Petras Kriaučiūnas. Kaunas, 1926. P.7, 8.
159. **Kudirka V.** Raštai. Tilžė, 1909. T.2. P.211-212.
160. Varpas. Vinco Kudirkos jubiliejinis numeris. Kaunas, 1924. P.46; D-ro Jono Basanavičiaus autobiografija. Vilnius, 1936. P.28-29.
161. Kunigas Silvestras Leonavičius (Leonas). Kaunas, 1932. P.21-22.
162. **Būtėnas J.** Vincas Kudirka. Vilnius, 1988. P.29-30.
163. Kunigas Silvestras Leonavičius (Leonas). Kaunas, 1932. P.53-54.
164. Lietuvos MA Biblioteka. F117-2341. P.91-92, 101, 106.
165. Ten pat. P.3; Lietuvos teismas 1918–1928. Kaunas, 1930. P.229.
166. Lietuvos MA Biblioteka. F117-1075. P.130.
167. Ten pat. P.127.
168. Ten pat. P.127-129.
169. Ten pat. P.130.
170. Ten pat. P.137.
171. Ten pat. P. 140.
172. Ten pat. P. 131.
173. Ten pat. P. 139.
174. Lietuvos teismas 1918–1928. Kaunas, 1930. P.229.
175. Lietuvos MA Biblioteka. F117-1075. P.137.
176. **Biržiška V.** Prof. Petrą Leoną prisiminus// Lietuvių žodis. 1948 m. gegužės 13 d. Nr.20(84). P.3.
177. **Tamošaitis A.** Petras Leonas. Sociologijos paskaitos. Kaunas, 1939. P.XII.
178. Lietuvos MA Biblioteka. F117-1075. P.137.
179. **Tamošaitis A.** Petras Leonas. Sociologijos paskaitos. Kaunas, 1939. P.XII.
180. Lietuvos MA biblioteka. F117-1076. P.3-4.
181. Ten pat. P.3-4.
182. Ten pat. P.8-9.
183. Ten pat. P.7-14.
184. Vilniaus universiteto istorija 1579-1803. Vilnius, 1976; **Čepėnas P.** Naujųjų laikų Lietuvos istorija. Vilnius, 1992. 1 dalis. P.205.
185. Vilniaus universiteto istorija 1803-1940. Vilnius, 1977. P.9-143; LTE. T.1. P.465-467; T.12. P.265-269.
186. LTE. T.7. P.296.
187. **Čepėnas P.** Naujųjų laikų Lietuvos istorija. 1 dalis. Vilnius, 1992. P.203.

188. D-ro Jono Basanavičiaus autobiografija. Vilnius, 1936. P.22-29.
189. TLE. T.2. P.88.
190. Lietuvos teismas (1918-1928). Kaunas, 1930. P.229; LTE. T.6. P.472.
191. Mūsų senovė. Kaunas, 1938. T.2 (7). P.310.
192. LTE. T.7. P.290, 296; TLE. T.3. P.7; Iš gyvenimo lietuvių studentų Maskvoje 60-tais metais // Aušrinė. 1910 m. Nr.2. P.2-8.
193. **Čepėnas P.** Naujųjų laikų Lietuvos istorija. 1 dalis. Vilnius, 1992. P.206.
194. Mūsų senovė. Kaunas, 1937-1939. T.2. Nr.1 (6). P.133-136.
195. LTE. T.7. P.290; TLE. T.3. P.7.
196. Lietuvos MA Biblioteka. F117-1075. P.145.
197. Ten pat. P.153; LTE. T.7. P.290; TLE. T.3. P.7; LE. T.14. P.461.
198. Lietuvos teismas (1918-1928). Kaunas, 1930. P.217.
199. Lietuvos MA Biblioteka. F117-1075. P.160-163; Lietuvos žinios. 1934 m. lapkričio 28 d. P.5; Laiko žodis. 1934 m. gruodžio 1 d. Nr.20; Naujoji Romuva. 1938 m. Nr.20. P.457.
200. LTE. – T.1. P.42, 564, 623; T.2. P.34, 225, 294; T.4. P.220, 610-611; T.5. P.9, 10, 70, 376, 458; T.6 P.168, 189, 472-473; T.7. P.304, 323-324; T.10. P.354, 560-561, 613; T.11. P.627; T.12. P.226-227, 538; LE. – T.1. P.35; T.2. P.41, 129, 241-247; T.3. P.149, 150, 359-360; T.4. P.164, 305; T.6. P.456; T.7. P.506, 508-510; T.9. P.232-235, 291-293, 297-298, 299, 478; T.10. P.130; T.11. P.177-178; T.12. P.311; T.13. P.82, 82-83, 83-84, 152-153; T.14. P.460-462, 462-463; T.16. P261, 478; T.17. P.43, 257-258, 383, 383-384, 484-486, 515, 519-520, 520, 520-521, 534; T.18. P.481-484; T.20. P.14-15; T.22. P.134, 191, 398, 417; T.28. P.175-178, 387-388, 392-395, 474-475; T.29. P.234-235; T.30. P.55-61, 62-63; T.32. P.27-34, 465-466; T.34 P.22-28, 80-81, 81-82, 83-84; T.35. P.367-368.
201. **Grinius K.** Atsiminimai// Dr.K. Griniaus jubiliejinis Varpas. 1926 m. P.122-123.
202. LTE. T.1. P.493.
203. Lietuvių kalbos žinynas. Kaunas, 1998. P.49; Lietuvos literatūros istorija. Vilnius, 1979. 1 dalis. P.125-126; LE. T.1. P.465-473; T.30. P.241-242; Žurnalistikos enciklopedija. Vilnius, 1997. P.43.
204. Lietuvos MA Biblioteka. F117-1075. P.90.
205. Kunigas Silvestras Leonavičius (Leonas). Kaunas, 1932. P.46-47.
206. **Leonas P.** Mano atsiminimai apie Vincą Kudirką // Lietuvos žinios. 1934 m. lapkričio 27 d. P.5.
207. Šviesa. Nr.1. Tilžė. 1887 m. rugpjūtis. P.34-40; Šviesa. Nr.2. Tilžė. 1887 m. rugsėjis. P.49-68.

208. Šviesa. Nr.2. Tilžė. 1887 m. rugsėjis. P.57.
209. Šviesa. Nr.1 ir 2. Tilžė. 1888 m. P.13-45.
210. Ten pat. P.38-39.
211. Ten pat. P.44-45.
212. Šviesa. Nr.4 ir 5. Priedas. Tilžė. 1888 m. P.69-71.
213. Šviesa. Nr. 7 ir 8. Tilžė. 1888 m. liepa ir rugpjūtis. P.161-179.
214. Ten pat. P.168.
215. **Leonas P.** Mano atsiminimai apie Vincą Kudirką // Lietuvos žinios. 1934 m. lapkričio 27 d. P.5; **Būtėnas J.** Vincas Kudirka. Vilnius, 1988. P.68-69.
216. **Leonas P.** Mano atsiminimai apie Vincą Kudirką // Lietuvos žinios. 1934 m. lapkričio 27 d. P.6.
217. **Būtėnas J.** Vincas Kudirka. Vilnius, 1988. P.70-71.
218. Ten pat. P.72; **Leonas P.** Mano atsiminimai apie Vincą Kudirką // Lietuvos žinios. 1934 m. lapkričio 27 d. P.5; Vincas Kudirka. Raštai. Vilnius, 1990. T.2. P.809.
219. **Būtėnas J.** Vincas Kudirka. Vilnius, 1988. P.74-82.
220. **Leonas P.** Mano atsiminimai apie Vincą Kudirką// Lietuvos žinios. 1934 m. lapkričio 27 d. P.6-7.
221. **Būtėnas J.** Vincas Kudirka. Vilnius, 1988. P.83-85; Lietuvos MA Biblioteka. F117-1076. P.93; **Leonas P.** Mano atsiminimai apie Vincą Kudirką// Lietuvos žinios. 1934 m. lapkričio 27 d. P.7; Kunigas Silvestras Leonavičius (Leonas). Kaunas, 1932. P. 47-48.

2. TARNYBINĖ KARJERA NUO TEISMO KANDIDATO IKI MINISTRO

2.1. Tarnybinės karjeros pradžia

Baigęs studijas Maskvos universitete Petras Leonas ėmė ieškotis darbo, tačiau tam naujam gyvenimui jis dar nebuvo pasirengęs: „Baigus universitetą reikia nertis praktikos gyveniman ir įgyto mokslo pagalba pelnytis duonos kąsnį. O aš išėjau gyveniman visai nepraktiškas" [1].

Antanas Kriaučiūnas, kuris vienais metais anksčiau už Petrą Leoną įgijo aukštąjį teisių mokslą ir buvo apsigyvenęs Kaune, parašė jam laišką ir patarė užeiti pas Kaune gyvenantį advokatą, aušrininką Stanislovą Railą pasikalbėti dėl įsidarbinimo. Grįžęs į Lietuvą, Petras Leonas susirado Antaną Kriaučiūną ir kartu su juo užėjo pas Stanislovą Railą, vieną pirmųjų lietuvių advokatų Kaune. „Iš pasikalbėjimo, - rašė Petras Leonas, - pajutau, kad Antano Kriaučiūno prileidimai dėl galimo mano uždarbio pas Stanislovą Railą neturi realaus pagrindo" [2].

Tuo metu atsirado dar viena problema – reikėjo atlikti karinę prievolę. Atsitiktinumas padėjo karinės tarnybos išvengti – Petras Leonas buvo įskaitytas į „liaudies pulkus". Gavęs raudoną bilietą, jis tuoj padavė prašymą Suvalkų apygardos teismo pirmininkui, kad priimtų jį teismo kandidatu. Prašymas buvo patenkintas [3]. Petras Leonas planavo kurį laiką dirbti teismo kandidatu, susipažinti su teismo visų skyrių praktika, o paskui pradėti advokatauti. Tokią jo nuostatą lėmė ir tai, jog jis Lietuvoje valdiškos tarnybos gauti negalėjo.

1889 m. rugsėjo 22 d. Petras Leonas atvyko į Suvalkus ir apsigyveno pas Simoną Vaicekauską – apygardos teismo sekretorių. Teismo kandidatai tuomet algos negaudavo, jų tarnybinis uždarbis buvo atsitiktinis. Simonas Vaicekauskas leido viename savo kambaryje pasistatyti lovą ir davė rytą bei vakarą nemokamą arbatą su užkandžiu. Apsimokėti už pietus (po 8-9 rublius per mėnesį) duodavo brolis kunigas Silvestras Leonavičius. „Sunku buvo man, - rašė Petras Leonas, - imti iš jo pinigus: baigiau mokslą ir negaliu uždirbti nei pragyvenimui" [4].

Petras Leonas žinojo, kad reikia daryti teisėjams vizitus, bet vis nedrįso. Tiktai teismo sekretoriaus padėjėjui Kunickui mandagiai paklausus, ar jis darė tokius vizitus, ir sužinojus, jog nedarė, buvo patarta neatidėliojant tai padaryti. „Paklausiau, – rašė Petras Leonas. Rodosi kažin kokią malonę aš būčiau padaręs tiems ponams, - tokie malonūs ir geri jie man tapo; linksmai su manimi

kalba ir t.t., kai tik aš vizitavau juos <...>. Ir šį kartą padariau stambią klaidą, neišdrįsau vizituoti teismo pirmininko padėjėją ir prokurorą, laikydamas juos per dideliais man ponais; pirmininkui buvau prisistatęs jo darbo kabinete, kai tik atvykau tarnauti, - o šitiems ir to nepadariau. Likau jiems nepažįstamas, kas vėliau man kenksmingu buvo" [5].

Maždaug po trijų mėnesių darbo baudžiamojo skyriaus raštinėje Petras Leonas buvo perkeltas dirbti į civilinį skyrių. Netrukus gavo leidimą sekretoriauti teismo posėdžiuose. Teismo sekretoriai, jų padėjėjai ir kiti kandidatai mielu noru užleisdavo tą darbą dirbti, nes jiems buvo įkyrėjęs protokolų rašymas. „Man gi, - rašė Petras Leonas, - buvo labai naudinga, ypač civiliniame skyriuje, sėdėti posėdžiuose. Čia gyvi advokatų teisiniai ginčai ir teismo išvada labai skaidrino mano teisinį galvojimą. Padirbėjęs apie 3 mėnesius, aš beveik kiekvienoje byloje atspėdavau, koks bus teismo sprendimas: advokatai klausdavo mano nuomonės, teismui išėjus pasitarimo kambarin, ir aš buvau nusistatęs advokatauti Suvalkijoje, kai apsipažinsiu su teismo praktika, - tai ketinau padirbėjęs apygardos teisme persikelti Marijampolėn į taikos teisėjų suvažiavimą papraktikuoti. Aš tikėjausi Marijampolėje rasti paramos suvažiavimo pirmininko Vinickio asmenyje, kuris jau buvo savo malonią ir galingą protekciją pareiškęs Jonui Jablonskiui ir Petrui Kriaučiūnui" [6].

Stiprėjančios rusifikacijos priemonės suardė Petro Leono planus. Jis nebuvo paskirtas teismo sekretoriaus padėjėju. Teismo kandidatams jau nebedavė net laikinų komandiruočių į Augustavo ir Seinų apskritis. Negavo tokios komandiruotės į Suvalkus ir Petras Leonas. Jis dėl nevizituoto teismo pirmininko Prozovo užsispyrimo nebuvo paskirtas ir teismo sekretoriumi. Nebuvo priimtas ir į naujai įsteigtą mokamą teismo kandidato vietą Suvalkuose. Susidariusią situaciją įvertino taip: „ <...> aš su savo planu likau lyg tas žvejys prie sudužusio laivelio" [7]. Apie savo tuometinį gyvenimą po pasimatymo su mama 1890 m. gruodžio mėnesį rašė: „Kalėdomis buvau savo tėviškėje pasimatyti su savo senute mama, kuriai nesmagus buvo gyvenimas prie piktos marčios, o aš – proletaras, - nors baigęs aukštąjį mokslą, negalėjau savo gyvenimu jos paguosti, paraminti; o jai labai rūpėjo, kad jos Petrukas gerai gyventų. Koks aš buvau nepraktiškas, koks nedrąsus gyvenimui sau vagą varyti! Kad būčiau išdrįsęs advokatauti, būtų kitaip buvę" [8].

1891 m. dalyvavo kunigo Staugaičio, nepagrįstai apkaltinto kunigo Turčinavičiaus turto pasisavinimu, tyrimo ir teismo procese [9], taip pat Suvalkų apygardos teismo pirmininko Solskio pavedimu parengė šio teismo 15 metų (1876-1891) veiklos ataskaitą. „Tai buvo, - rašė Petras Leonas, - tam tikras mokslinio turinio mano darbas. Aš turėjau tos spausdintos apyskaitos vieną egzempliorių, bet 1926 m. mano namų gaisro metu ji sudegė" [10].

Dirbdamas teisme Petras Leonas vis labiau nusivylė advokatų dora.

Sužinoti faktai bylojo, kad net turtingi advokatai įvairiais būdais siekė išvilioti iš savo klientų didesnius honorarus. Jis baiminosi, kad neturėdamas lėšų pradžiai gyvenimo, tapęs advokatu, nenuslystų nuo doros pagrindo: „ <...> faktai baugino mane: jeigu pasiturintieji jauni mano kolegos – teisininkai, kurie pasikalbėjime skelbia labai aukštus doros dėsnius, šitaip elgiasi gyvenime, tai ar ištversiu aš, neturįs lėšų pradžiai advokatavimo. Be to, turėjau noro vesti. Tai ir maniau, kad man reikia valstybės tarnyboj šiek tiek susitaupyti lėšų ir tik tuomet pradėti advokatauti" [11].

Petro Leono nusivylimą dėl valstybinės tarnybos gavimo sustiprino ir Varšuvos apeliacinių rūmų pirmininko elgesys Suvalkuose: „Gi rudenį buvo atvažiavęs į Suvalkus Varšuvos apeliacinių rūmų pirmininkas; jisai prie progos prašęs teisėjus įtikinti mus, katalikus-kandidatus, kad mums nėra tikslo sėdėti Suvalkuose, kad mes galime tikėtis gauti tarnybą tik tolimoje Rusijoje" [12].

Minėtosios aplinkybės paveikė sprendimą išvykti dirbti į tolimą Rusijos kraštą – Turkestaną: „Negavau kandidato algos, negavau komandiruotės, visi teisėjai, sutikti, kalbina ryžtis prašyti tarnybos tolimuose kraštuose, - advokatavimo sąlygos baugina. Tai ir padaviau prašymą tarnybai gauti tolimuose Rusijos kraštuose" [13].

Atsiminimuose Petras Leonas pateikė ir savo veiklos iki išvykimo į Turkestaną pastabas, vertinimus, apibendrinimus – savotišką ataskaitą: „Dar gimnazijoje mano įgytos socialistinės idėjos kreipė mano mintį daugiausia į ekonomiką; man rodėsi, kad teisingumui tarp žmonių tarpti visų pirma reikia rasti priemones panaikinti išnaudojimas, o tai pasiekti rodėsi lengva: reikia tik panaikinti kapitalisto „viršuverčios" (pribavočnaja ciennost) gavimas, - kas galima pasiekti sutrumpinus darbininko darbo laiką, paliekant tą patį atlyginimą. Man būdavo skaudu skaityti, o kartais ir matyti Maskvoje, kaip mėginusieji streikuoti darbininkai kareivių varomi kalėjiman. Tačiau socialistu, revoliucijos šalininku netapau: istorija rodė man tikresnį esant evoliucijos kelią" [14].

Politinė laisvė, - įvairiai ir plačiai suprantant ją, buvo kitas didelis Petro Leono studijų objektas. „Aš, - rašė jis, - gėrėdavausi, kaip dideliuose skausmuose bręstančiai Prancūzijos jaunajai respublikai sekasi apgalėti klerikalų – monarchistų nuolat statomas jos veiksmų eigai kliūtis, - kaip ji pajėgė sudrausti generolą Bulianže, - pradėjusį įsigyti populiariškumo – gatvėse minia ir jaunimas šaukdavo jam „C'est Boulanger, qu'il nous fout", - ir siekusį diktatūros. Aš gėrėjaus Airių kova su Anglija dėl savo teisių, - net išverčiau jų himną, - kurį radau rusiškame žurnale – karalienei Viktorijai, jos 50 metų viešpatavimo sukakčiai sudėstytą, kuriame buvo išdėstytos airių kančios. Aš gėrėjausi mažų tautų tautiško savaimingumo brendimu. Man žibėjo skaistumu teisėjo darbas, teisingumą vykdąs, - taip pat advokato darbas, nuskriaustojo arba nelaimingojo teisę ginąs. Patsai nusikaltimas man buvo dažniausia

socialinių ir fiziologinių priežasčių komplekso išdava. Imponavo man savo teisingumu, - kiek jis yra galimas žmonėms pasiekti, - prisiekusių sprendėjų teismas" [15].

Atsiminimuose išryškėja ir jo požiūris į teisininko darbą bei socialinius reiškinius. Žiūrėdamas į teisininko: teisėjo ar advokato, darbą kaip į idealistiškai naudingą visuomenei, jis, įstojęs į teismo tarnybą, ėmėsi visomis jėgomis dirbti, kad kiek galima geriau jį pažintų, kiek galima daugiau žinių įsigytų. Kartu jam rūpėjo ir bendros socialinio gyvenimo sąlygos: „Kai kaizeris Vilhelmas jaunasis, paėmęs sostą, panaikino įstatymą, kuriuom buvo persekiojama socialdemokratija ir kai įvykusiuose Vokietijos reichstago narių rinkimuose socialdemokratai, - ką tik persekioti ir besislapstę, iš karto gavo 33 ar 36 mandatus rechstage, tas faktas labai džiugino mane" [16].

Tuo metu įvairiuose laikraščiuose Petras Leonas paskelbė nemažai publikacijų.

Dirbdamas Suvalkų teisme, stebėdamas ir analizuodamas nagrinėtas bylas, jis pastebėjo įdomią tendenciją: „Lietuvių tarpe bylos yra vedamos ne dėl ginčų, kurie susidaro turtą dauginant, bet dėl ginčų turimą turtą tvarkant, jį tarp savęs skirstant, o kadangi bylų vedimas daug kainuoja, tai jomis lietuviai save skurdina, savo medžiaginę būklę blogina. Trumpais žodžiais tariant, bylos kyla tarp mūsiškių ne dėl „biznio", kaip kad žydų tarpe, bet dėl neišmanymo, dėl tamsumo, nesąžiningumo" [17].

Apibendrindamas tuometinį savo gyvenimą, Petras Leonas padarė tokią išvadą: „Buvau neblogai apsišarvojęs teisės teorijos ir praktikos žiniomis ir doros dėsniais tarnauti visuomenei" [18].

2.2. Vestuvės

Iki išvykimo į Turkestaną Petras Leonas nutarė susituokti. Būdamas Griškabūdžio valsčiaus vaito Juozo Marcinkevičiaus raštinėje, pažino jo šeimą. Jam patiko dukra Celina. „Kai aš užkalbinau jos tėvus, - rašė Petras Leonas, - šie pirmiausia pareiškė man, kad neturį iš ko duoti pasogą. Aš atsakiau taip, kaip buvau tikrai nusistatęs, kad aš neieškau pinigų, bet tinkamos man merginos".

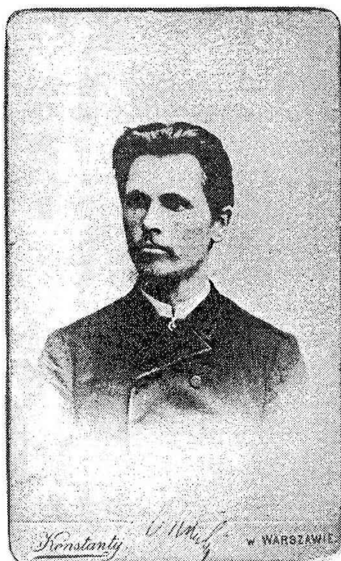
Petras Leonas norėjo, kad vestuvės būtų kuklios, tylios, be iškilmių ir be vaišių. Nuotakos tėvai norėjo savo vienturtei dukrai iškelti iškilmingas vestuves. Esant tokiai situacijai, Petras Leonas pasiryžo padaryti taip, kad vestuvės bent būtų lietuviškos, kad tarp svečių vyrautų lietuviška kalba. Jis buvo tvirtai nusistatęs, kad jo kuriama šeima turi būti lietuviška. Jis pakvietė į vestuves daug savo draugų ir kvietimuose pabrėžė savo norą – vestuvės turi

būti lietuviškos. Dauguma kviestų asmenų į vestuves atvyko ir sėkmingai pildė jo pageidavimą. „Gabrielius Landsbergis, - rašė Petras Leonas, - buvo vestuvių siela, daug dainavo ir fortepijonu skambino, o Vincas Paliukaitis vedė šokius lietuvių kalba. Iš Mintaujos atvažiavo A. Krisčiukaitis ir V. Mačys; šitie dainavimu įvairino vaišes. Mano brolis kunigas jungtuvių apeigą lietuviškai atliko, o kun. Simonaitis lietuviškai pamokslą pasakė. Kunigai, kurie atvyko į vaišes, tarp jų ir Naumiesčio pralotas Saliamonas Oleka, visi tik lietuviškai kalbėjo. Kas iš draugų, mano kviestų, negalėjo atvykti, - kaip pav. maskviečiai studentai, tie atsiuntė telegramas lietuvių kalba. Tiktai daktaras Rugys iš Švėkšnos atsiuntė telegramą lotynų kalba <...>. Iš mano giminių vestuvėse buvo penki broliai: kunigas Silvestras, Jonas, Raulas, Baltrus ir Stasys. Seserims rudens keliais buvo per toli važiuoti. Vestuvės buvo 1892 m. lapkričio 6 d. (spalio 25 d. s. kal.) [19]. Jos Gabrielio Landsbergio prieš didįjį karą aprašytos Vilniaus ar Lietuvos žiniose". Vestuvių aprašymo surasti nepavyko.

Po vestuvių jaunieji (2.1 pav.) aplankė gimines, gerus pažįstamus, pagyveno Blikviškiuose, pas jaunosios tėvus, ir išvyko į Turkestaną.

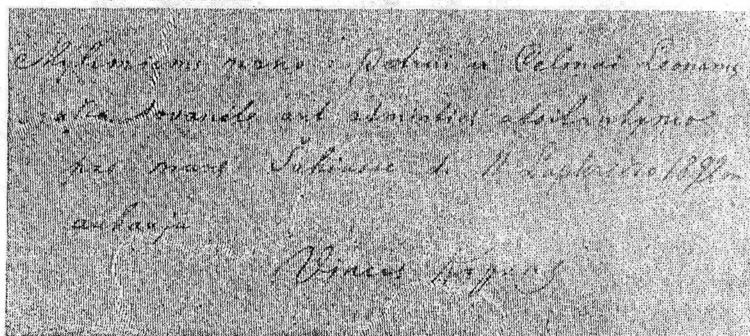

2.1 pav. Petras Leonas ir jo žmona Celina Marcinkevičiūtė.
Gauta iš Galinos Leonienės

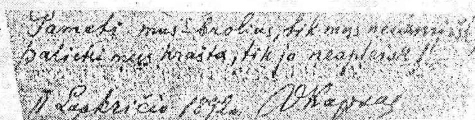

2.2 pav. Vincas Kudirka.
Gauta iš Galinos Leonienės atsiųstos P. Leono straipsnio „Žiupsnelis atsiminimų apie Vincą Kudirką (Kapsą)" kopijos.

Jaunavedžius, gyvenant jiems pas jaunosios tėvus, keletą kartų aplankė Vincas Kudirka. Prieš išvykstant į Turkestaną, Petras ir Celina Leonai nuvyko į Šakius pas Vincą Kudirką atsisveikinti. Atsisveikindamas su Petru Leonu, Vincas Kudirka įteikė jam savo nuotrauką, kurios antroje pusėje užrašė: „Pameti mus – brolius, tik mųs neužmiršk, palieki mųs kraštą, tik jo neapleisk!" (2.2 pav.). Vincas Kudirka Leonams padovanojo dar ir paveikslų „Lituanika" nuotraukų albumėlį, įrašęs jo viršelyje tokią dedikaciją: „Mylimięsiems mano: Petrui ir Celinai Leonams šią dovanėlę ant atminties atsilankymo pas mane Šakiuose d. 11 Lapkričio 1892 m. aukauju. Vincas Kapsas" (2.3 pav.).

Užrašas ant fotografijos kitos pusės:

2.3 pav. Vinco Kudirkos užrašas antroje jo nuotraukos pusėje
Paimta iš Vinco Kudirkos jubiliejinio „Varpo" numerio. Kaunas, 1924 m. lapkričio mėn. P. 141.

2.3. Kelionė į Turkestaną

Straipsnyje „Laiškai iš kelionės duonos ieškotojo*" Petras Leonas argumentuoja savo išvykimą į Aziją ir vaizdžiai aprašo kelionės įspūdžius: „Kad ir kas žin kaip pyktų ant manęs mokslinčiai, galvočiai (filosofai) ir dievoti žmonės, bet jie kiekvienas ant galų galo turi sutikti su manim, kad visas beveik žmogaus gyvenimas užimtas rūpesčiu apie fizišką jo užlaikymą: valgį, drapanas, triobą ir t.t., ir kad taip ir turi būti: alkanam žmogui nelenda į galvą malda, nerūpi mokslas ar koki idealai, apie kuriuos gali mąstauti tiktai žmogus, kurio fiziški reikalai pusėtinai aprūpinti. Šitas reikalas priverčia daugelį Lietuvių keltis į Ameriką ir į kitas svetimas šalis; nesakau, kad visi, kurie palieka savo tėvynę, būtų iš jos bado varomi; tulas galėtų namieje skursti, bet vieną noras geresnio būvio, kitą stoka energijos kovai už būvį etc. pagundina

* P. Liuto (P. Leono. - J. L.) 1883 m. „Varpe" (Nr. 4) atspausdinto straipsnio pavadinime rašoma „jieškotojo", o straipsnio tęsinyje (Nr. 6 ir 7) - „jieškotojų".

išsidanginti iš savo krašto; prie vienos iš šių paskutinių skyrių prigulu ir aš, rašytojas laiško" [20]. Toliau jis pripažįsta, kad vyksta į Taškentą dėl pažadėto uždarbio.

Kelionė prasidėjo iš Kauno 1892 m. gruodžio 3/15 d., ketvirtadienį. Pirmą jos dieną patirti įspūdžiai jau leido Petrui Leonui pateikti tokį lietuvių vertinimą: „Gana pervažiuoti Lietuvą geležinkeliu, kad galėtum patėmyti vieną svarbiausią jos ypatybę: jog lietuviškos pramoniškos, pirkliškos luomos nėra, jog lietuviai dar vis laikosi viduramžinės nuomonės bajorų, kad jiems pritinka tik žemdirbystė ir kunigystė; atmetė tik kareivystę, kaipo grynai svetimą dabar tarnystę <...>. Patėmytina, kad Vilniuje kur kas tankiaus girdi lenkišką kalbą, nekaip Kaune" [21].

Kitą dieną Petras Leonas vaikščiojo po Vilnių, aplankė Aušros vartus ir išsakė patirtus įspūdžius bei samprotavimus: „<...> liūdna pasidaro ant širdies, prieinant prie tos vietos (Aušros vartų. – J.L.). Toji Lietuvos apgynėja jau tik nekenčiama viešnia Lietuvos sostapilyje, nes ją suspaudė iš dviejų pusių klioštorai ateivių – valdonų <...> man čia nepatiko vienas papratimas: pinigus, kuriuos duoda žmonės ant mišių, priima zakrastijonas, kuris įrašo į knygas. <...> Per didelis užsitikėjimas tuomi žmogumi! Gerai, jeigu duodantysis prižiūri, kad jis užrašytų, o jei ne, tai nuo jo priguli; antra, pas mus kunigas visados užsirašo, ant kokios intencijos žmogus užperka mišias, čia to nerašo; už ką gi tada meldžiasi kunigas? <...> Kaip visur Lietuvoje, ypač pas šventas vietas, taip ir čia, ubagų pilna; negaliu neutrališkai žiūrėti ant tos gaujos, kuri daro ant manęs sunkų įspūdį ir arzina mano nervus. O čia štai dar prisiplakė vienas mažas vaikelis ir neatleistinai meldžia ant duonos; <...> Kas tai? O tai per galvą perėjo mįslis, kaip tiems vargšams sunku, jeigu jie alkani. Kas kaltas, kad jie alkani? Gal ir aš iš dalies ir t.t., bet tuoj susigriebiau: juk aš to visko nepataisysiu ir visų neprivalgydinsiu, vienok jau aš priverstas duoti nors tam, katras dar prašo" [22].

Toliau tame pat rašinyje apmąstomos teisingumo ir teisybės kategorijos. „Visados mane apmaudyja išvažiavimas iš viešbučio, ypač dideliam mieste, kur daug tarnų; kito gyvendamas žmogus nė nematai; o kada išvažiuoji, visi jie atsiranda ir išleidžia tave, laukdami dovanos. Iš prigimties aš nešykštus, vienok čia supykstu, kaip kelintam, nieko gero man nedariusiam, turiu duoti. Juk jie ne ubagai, vienok duodi... Čia turbūt turi įtekmę momentališkas pasididžiavimo jausmas! Tarnui, kuris tau pravėrė kartą duris, arba padavė kailinius, duodi 10-15 kap., o ubagui, kuris ant šalčio šąla, duodi 1-2 kap. - tai tau ir teisingumas ant svieto! Bet iš kitos pusės vėl atsimeni: juk tas tarnas, kursai stovi prie durų, tankiai naktimis nemiega, laukdamas ponų etc.; žodžiu, neapsversi visų aplinkenybių; iš tų mįslių išeina tik viena aksioma, kad teisingumas ir teisybė - tai labiausiai reliatyviškos, prigulinčios nuo vietos, laiko ir aplinkybių,

prasmės. Šitą aksiomą ne iš kelio būtų atsiminti mūsų, ypač Amerikoje dirbantiesiems vadovams, atkalbėti ją, kaipo maldą rytmetyj ir vakare ir praktikuoti susižinojimuose su savo tautiečiais ir sądarbininkais..." [23].

Iš Vilniaus Petras Leonas išvažiavo 1892 m. gruodžio 4/16 d., penktadienį. Kelionės metu jam teko daug stebėti, kalbėtis su bendrakeleiviais. Vieno kareivio pasakojimas paliko gilų įspūdį. Kareivis pasakojo, kad Lydoje viename kariuomenės pulke paprastu kareiviu tarnavo vaikinas, baigęs aukštąjį techniškąjį mokslą. Tas vaikinas savo gabumu ir darbštumu buvo naudingas pulkui ir visiems patikęs. Į vietinį klubą buvo nutiestas nuo generolo telefonas, prie kurio stovėjo sargybinis. Kartą tas vaikinas pavadavo kažkur išėjusį sargybinį. Tuo metu iš klubo išeina jaunas karininkas ir liepia tam vaikinui paduoti jam „ploščių". Tasai atsakė, kad jis čia pastatytas kaip sargybinis, o ne kaip tarnas. Karininkas griežčiau paliepė, tas smarkiau atsakė ir už tai jį atidavė teisti ir teismas nuteisė 4 ar 6 metų kalėjimo. Šį įvykį Petras Leonas įvertino taip: gyvenimas vaikino, kuris būtų galėjęs būti labai naudingas visuomenei, buvo sužlugdytas. Tai atsitiko dėl „kokio pusgalvio, pienburnio apicierėlio" [24].

Gruodžio 6/18 d., sekmadienį, Petras Leonas atvyko į Odesą. Geriausioje miesto dalyje, arti prieplaukos, išsinuomojo (dviese) didelį, gerą kambarį „už 1 rub. 50 kap.", papietavo „už 60 kap. gerai, iš trijų valgių". Pirmadienį išėjo pasivaikščioti po miestą, buvo puikiai įrengtame teatre, klausė operą „Faustas". „<...> nors aš ne muzikantas ir turiu prastą ausį, - rašė Petras Leonas, - vienok muzika tos operos, juo dažniau tenka girdėti, juo labiau man patinka. Gaila, kad aš neturiu talento aprašymui jausmų, tai turėčiau ką parašyti. Dideliai smagu buvo paklausyti tos operos negirdėjus kelis metus; tik vienas dalykas mažino ir gadino gerą įspūdį: nekenčiu, kada švepluoja moteriškė; ne tik ausis mano nekenčia šveplavimo, bet ir akis - sudėjimo švepluojančių lūpų; o čia Margarita buvo šveplė. <...> Aš mėgstu teatrą, nes jis duoda peną ir jausmams, ir protui, ypač patinka man mažarusiški teatrai; buvome ir tame kartą" [25].

Neliko nepastebėta, kad Odesoje mažai cerkvių, kad katalikų bažnyčia yra tik viena. Iš lauko ji neaptaisyta: pastatyta iš tamsiai raudonų plytų, gotiško stiliaus. Viduryje puikiai išdabinta: altoriuose yra labai gražių vaizdų, visi stulpai, altorių stulpeliai ir sienų stulpai apdėti baltu marmuru. Ant konfesionalų gali pažinti, kad toji bažnyčia visų katalikų: yra konfesionalai lenkų, italų, prancūzų ir vokiečių kunigo. Odesoje katalikų yra daug ir jie turtingi; ketina statyti dar kitą bažnyčią, jau sudėti pinigai ir bene duota vieta. Dėl naujos bažnyčios statybos tuo metu vyko diskusija tarp norinčiųjų ją pastatyti ir vietos popo bei jo šalininkų. Esanti neapykanta vienų kitiems Petrui Leonui nepatiko: „Kad skaitytojas nesuprastų manęs blogai, turiu pridėti, kad aš gerbiu visokį tikėjimą ir esmi šalininkas visuomenės reikalų, užtat man nepatinka

neapykanta vienų prieš kitus" [26].

Ruošdamasis iškeliauti iš Odesos, Petras Leonas su bendrakeleiviu dar nuėjo pasižiūrėti prieplaukos. „Kadangi diena buvo graži, tai vaikštinėjome ilgai, iki pradėjo temti ir mano draugas pailso. Namo važiavome pro neturtingųjų „nakvynės namus", tų, kurie neturi prisiglaudimo ir dėl kurių dideliuose miestuose miesto valdžia pastato tokius namus. Bjauriai ir liūdnai atrodė tie namai. Norėjau įvesti savo draugą ir parodyti tuos namus, bet vėl pasigailėjau savo suerzintų nervų: visados šiurpuliai per mane pereina, kada pamatau kokį nelaimingą: ar luošą, ar išblyškusį, ar apdriskusį ir pan. O nakvynės namuose galima pamatyti tik pusnuogius, nuo bado ir prasto maisto išdžiūvusius, arba nuo girtuoklystės išpurtusius" [27].

Gruodžio 10/22 d., ketvirtadienį, Petras Leonas iš Odesos išplaukė į Batumį. Prieš įlipant į garlaivį, pasivijo jį viešbučio tarnas ir atnešė užmirštą pasiimti revolverį: „Pats aš nebūčiau turėjęs laiko sugrįžti pasiimti, o gal nebūčiau nė atsiminęs. Dideli viešbučiai man patinka už tai, kad ten greičiau randi sąžiningų žmonių, kuriuos priverčia būti tokiais noras ir reikalas turėti gerą reputaciją" [28].

Gruodžio 11/23 d., penktadienį, Petras Leonas atplaukė garlaiviu į Sevastopolį, šeštadienį buvo Kerčėje, pirmadienį - Novorosijske [29], antradienį atvyko į Batumį. Iš Batumio važiavo traukiniu į Baku. Atvyko į Baku penktadienį. Šeštadienį garlaiviu atplaukė į Uzun Adą. Tos pat dienos vakarą traukiniu išvažiavo iš Uzun Ados ir 1892 m. gruodžio 22 d./ 1893 m. sausio 3 d. rytą atvyko į Samarkandą. Jis su dideliu stebėtojo polinkiu aprašė šią kelionę ir jos metu matytus vaizdus, sutiktus žmones, jų santykius. „Aplamai Lietuvoje ir aš, išvažiuodamas iš Lietuvos, turėjau klaidingas pažiūras apie šio krašto (Samarkando. - J.L.) žmones" [30].

1892 m. gruodžio 24 d./ 1893 m. sausio 5 d. Petras Leonas pašto arkliais išvažiavo iš Samarkando į Taškentą. Jam teko pervažiuoti upes ir upelius, važiuoti vežimais ir rogėmis. Teko važiuoti su visokiais vežėjais, nes kiekvienoje stotyje buvo keičiami ir vežėjai, ir arkliai, ir vežimai. Nors vežimai kratūs, bet gerai įtaisytos sėdynės palengvina kelionę. Tačiau per ilgą laiką nubosta ir sukrato. Laukiama stoties, kad galima būtų pailsėti. Per ilgą laiką vėl nubosta persikraustinėti iš vieno vežimo į kitą su daiktais. Tuomet vėl norisi, kad stotis būtų toliau, ypač jeigu tenka tiek važiuoti, kiek teko važiuoti nuo Samarkando iki Taškento. Geru keliu, jeigu mažai žmonių važiuoja, jeigu galima visur greitai gauti arklius, tai iš Samarkando iki Taškento (285 verstus=304 kilometrus) važiuojama 30 valandų. Antrą dieną jis nuvažiavo arti 100 verstų (107 kilometrų). Tuo metu einąs Syrdarjos upe ledas sukliudė toliau keliauti ir teko grįžti į Džizako stotį apie 68 verstus (73 kilometrus). Taigi nuvažiuoti 136 verstai (145 kilometrai) kelio nuėjo niekais. Važiuojant kitu

keliu prisidėjo dar apie 400 verstų (427 kilometrus). Tai sudarė jau apie 600 verstų (640 kilometrų). Nuo Samarkando iki Taškento Petras Leonas be normalaus maitinimosi ir poilsio keliavo 12 dienų. Į Taškentą atvyko 1893 m. sausio 4/16 d. prieš saulėlydį. Savo rašinyje „Laiškas iš kelionės duonos ieškotojo", baigtame 1893 m. vasario 6/18 d., vaizdingai aprašė ilgai trukusią kelionę, Taškentą, sutiktų žmonių tarpusavio santykius ir jų santykius su keliautojais, pirmuosius įspūdžius apie Taškentą [31].

Jo kelionės apybraiža, - rašo J.Skliutauskas, - yra vienas reikšmingiausių XIX a. kelionių publikacijos pavyzdžių, pirmasis mėginimas mūsų literatūroje pavaizduoti anais laikais mūsų krašte mažai žinomą Vidurinės Azijos ir Kaukazo žmonių gyvenimą [32]. Dar galima pridėti, kad šis jo darbas buvo ir smalsaus būsimo sociologo įdirbis tiriant žmonių socialinį gyvenimą, ir savosios pozicijos išsakymas, ir begalinis domėjimasis visu tuo, kas nauja.

Turkestanas, į kurį atvyko dirbti Petras Leonas, turėjo ilgą ir sudėtingą praeitį. Žmonės ten gyveno nuo ankstyvojo paleolito. Pirmojo tūkstantmečio prieš mūsų erą pirmojoje pusėje dabartinės Uzbekijos teritorija dalimis arba visa priklausė Vidurinėje Azijoje susikūrusioms vergovinėms valstybėms (Baktrijai, Chorezmui, Sogdui). Žymiu viso regiono ekonomikos ir kultūros centru tapo Marakanda – miestas, įkurtas VI a. pr. m. e. ir VI m. e. a. Pavadintas Samarkandu. VI a. pr. m. e. dabartinė Uzbekijos teritorija pateko į Achemenidų valdžią, 329-327 metais pr. m. e. - į Aleksandro Makedoniečio, o apie 250 m. pr. m. e. - į Graikų-baktarų karalystę. II a. pr. m. e. viduryje graikus ir makedoniečius pakeitė kiti užkariautojai - tocharų ir sakų gentys. Maždaug I a. pr. m. e. pabaigoje-IV m. e. a. viduryje dabartinė Uzbekijos teritorija priklausė Kušanų karalystei. V a. viduryje-VI a. septintajame dešimtmetyje buvo valdoma eftalitų. Plečiantis amatams ir prekiniams piniginiams santykiams, tobulėjant žemdirbystei, sodininkystei ir vynuogininkystei, VI-IX a. susidarė sąlygos feodaliniams santykiams atsirasti. Vietoj Eftalitų valstybės VI Tiurkų kaganate (Vidurinė Azija įėjo į Vakarų tiurkų kaganatą) klostėsi feodaliniai santykiai. Dauguma žemdirbių asmeniškai priklausė nuo turtingų žemvaldžių. Intensyviai buvo plėtojama medvilnininkystė, šilkininkystė, buvo verčiamasi metalų kalyba. VIII a. beveik visą Vidurinę Aziją užkariavo arabai. Gyventojai buvo verčiami į islamą. IX a. susikūrusioje Samanidų valstybėje dabartinės Uzbekijos teritorija (ypač Zeravšano žemuma) buvo turtingiausias kraštas. X a. pabaigoje-XIII a. pradžioje diduma dabartinės Uzbekijos teritorijos priklausė Karachanidų valstybei, o vakarinis pakraštys - Chorezmui. XIII a. pradžioje visa dabartinės Uzbekijos teritorija įėjo į Chorezmą, o trečiajame dešimtmetyje jį užkariavus mongolams - į Čiagatajaus ir Džučio ulusus, XIV a. antrojoje pusėje - XV a. pabaigoje - į Timuridų valstybę. XVI a. pradžioje į Vidurinę Aziją atsikėlusios tiurkų uzbekų gentys

sukūrė Šeibanidų valstybę, kuri vėliau suskilo į Bucharos chanatą ir Chyvos chanatą. XVIII a. pradžioje Bucharos chanato rytinėje dalyje susidarė Kokando chanatas. Tarp šių trijų chanatų vyko karai, sukilimai (ypač didelis 1847 m. Taškente). XIX a. dėl rinkų šiame regione ėmė varžytis Didžioji Britanija ir Rusija. XIX a. septintajame-aštuntajame dešimtmetyje Rusijos kariuomenė ėmė veržtis gilyn į Vidurinę Aziją. Pirmiausia ji užkariavo Kokando chanatą (1865 m. užimtas Taškentas). 1866 m. prie Rusijos imperijos buvo prijungta Bucharos chanato dalis. Caro kariuomenės užimtose žemėse 1867 m. sudaryta Turkestano generalgubernatorija. 1868 m. Bucharos chanatas prijungtas prie Rusijos kaip vasalas. 1873 m. baigtas užkariauti Chyvos chanatas; jis ir Bucharos chanatas tapo Rusijos protektoratais. Devintojo dešimtmečio pabaigoje Uzbekija, kaip ir visa Vidurinė Azija, buvo galutinai prijungta prie Rusijos imperijos. Devintajame-dešimtajame dešimtmetyje prasidėjo ir plėtėsi judėjimas dėl šio krašto žmonių padėties pagerinimo, prieš kolonijinę administraciją ir net tarp kareivių. 1905 m. gruodžio 29 d. naktį prasidėjo Taškento rezervinio bataliono kareivių sukilimas. Jis buvo nuslopintas ir 1906 m. Turkestane buvo įvesta ypatingos apsaugos padėtis, kuri veikė iki 1910 m. Čia svarbu pabrėžti, kad 1897 m. raštingi buvo tik 3,6 proc. Uzbekijos gyventojų [33].

2.4. Gyvenimas Turkestane

1892 m. kovo 26 d. Petras Leonas buvo paskirtas į Turkestaną Syrdarjos srities teismo taikos teisėjo padėjėju [34]. Į ten jis išvyko iš Vilniaus 1892 m. gruodžio 4 d. [35]. 1893 m. sausio 5/17 d. Petras Leonas susirado Taškente gydytoją Joną Spudulį, apie kurį jam buvo pranešęs J. Jablonskis, ir iš jo sužinojo, kad čia prokuroro sekretorium dirba lietuvis, mokęsis Marijampolės gimnazijoje, Jonas Kasperavičius. Susipažinęs su Jonu Kasperavičiumi, iš jo gavo informaciją apie teismo pirmininką ir prokurorą bei kitus teismo darbuotojus.

Pagal įstatymą Petras Leonas buvo paskirtas Syrdarjos srities teismo žinion. Teismas turėjo jam paskirti nuovadą, tačiau galėjo paskirti jį Taškento apskrities tardytoju arba į provinciją už kelių šimtų ar net daugiau kaip už tūkstančio kilometrų nuo Taškento.

1893 m. sausio 7/19 d. Petras Leonas prisistatė savo būsimiems viršininkams ir pareiškė norą dirbti pačiame Taškente. Po kelių dienų jis buvo paskirtas Taškento apskrities tardytoju. Jis tuoj perėmė bylas iš laikinai einančio apskrities teismo tardytojo pareigas asmens ir pradėjo dirbti. Paaiškėjo, kad vietos gyventojai nemoka rusų kalbos, kad su jais tenka dirbti per vertėją, kad kvalifikuotų vertėjų nėra, o esami sukėlė abejonių dėl sąžiningumo. Todėl

Petras Leonas pradėjo mokytis šiame krašte vyraujančios, giminingos totorių kalbai tiurkų kalbos. Po 3-4 mėnesių jis jau galėjo kontroliuoti savo vertėjų darbą, nors pats dar negalėjo ta kalba kalbėti (2.4 ir 2.5 pav.) [36].

2.4 pav. Petras Leonas Mulla – Išanchan chalate ir čalmoje.
Paimta iš Lietuvos MA Bibliotekos. F117-1076. P.98

Čia tenka atrkreipti dėmesį, kad Z. Toliušis, rašęs apie Petro Leono darbinę veiklą Turkestane, visiškai neminėjo jo darbo sąlygų, dirbant Taškento apskrities tardytoju. O darbo sąlygos tame krašte buvo nepavydėtinos: „Mano pirmoji kelionė kaiman tarybos reikalais. Sausio pabaiga ar vasario pradžia. Žemė dar pašalusi; kai kur yra sniego. Pasisamdžiau čiabuvio pabalnotą arklį. Reikėjo joti apie 25 varstai ten ir atgal. Kelionę atlikome viena diena. Sakau atlikome dėl to, kad kartu su manim jojo mano vertėjas ir dar valsčiaus viršaičio atsiųstas palydovas. Šio krašto arkliai greit eina žingsniu, tokiu lyg prorisčia, bet aš jojau ir risčia, kad padarius kelionę viena diena. Vietinis balnas, nors padengtas spalvotu audeklu, bet kietas, medžio. Čiabuviai joja beveik stovėdami, kojoms kilpos trumpai pririštos; aš gi sau nuleidau kilpas taip, kaip mes pratę sėdėti balne. Na, ir susikračiau bejodamas; po šios kelionės aš apie dvi savaites ką tik paėjau. Ateityje visuomet užsidėdavau pagalvę ant balno ir minkštai sėdėdamas jodavau". Petrui Leonui, vykdant tarnybines pareigas, teko sustikti ir su plėšikais. „Kartą rudeniop, - rašė jis, - mes keturiese

su dr. Dilevskiu ir kt. keliavome į kaimą Talan, kuris guli dar už kaimo „Abliko", toliau 20 verstų. Mums važiuojant per dykumas Itkišlako link ir arboje bemiegant štai pasirgirdo šauksmas: „ur, ur", mūsų vežėjas šaukė: „vagys, vagys". Buvo graži šviesi mėnesiena. Mes pabudę greit iškišame iš po arbos stogo galvas žiūrėti, kas čia? Pasirodė, - užpuolė mus 3 raiti plėšikai, manydami, kad važiuoja vienas vežėjas ir veža kokias prekes. Plėšikai, kai tik pamatė valdininkų kepures, paspaudė arklius ir akimirksnyje išnyko dykumoje".

2.5 pav. Taškento srities teismo sudėtis. Antras iš dešinės stovi Petras Leonas.
Paimta iš Lietuvos MA Bibliotekos. F117-1076. P.132

Pavojinga buvo vykti į reikiamas vietoves kalnų takeliais ir jojant ant arklio. „Kandangi, - rašė Petras Leonas, - mano arklys turi greitą eiseną ir aš pajėgiu ir linkęs greit joti, - tai suskubu taip, kad ir skrodimą daryti nepavėlinu ir bylas išsprendžiu – ar prieš išvykstant, arba parvykęs. Skrodimas daryti nepavėlinu dar ir dėl to, kad gydytojas geras jojikas. Apskrities gydytojas Aframavičius jojo savaja nedidele sartuke. Aš klausinėjau jo, kodėl jis laiko tokio mažo ūgio kumelę. Aframavičius papasakojo man, kad jis yra pamilęs tą gyvulėlį ir negalys skirtis su juom. Tai esąs kalnų arklys, pratęs vaikščioti po kalnus. Kai jis, Aframavičius buvo pasiųstas kovai su džuma ir jojęs ant šitos sartukės „karnizo" taku, staiga pasijuto, kad jo sartukė nuslydo nuo tvirto tako, atsistojo koja tako šale, į kranto žvyriaus pradžią ir jau slenka žemyn, bedugnėn; tuom akimirksniu, kai jis pamatė, kad žus, jis iš baimės staiga, kaip

pasirodė paskiau, pražilo; kumelaitė staiga įtempė jėgas ir iššoko su juom, jojiku, ant tako, - išsigelbėjo ir išgelbėjo jį. Jis ir negalys skirtis su savo išgelbėtoja. Kumelaitė buvo graži, stipri ir greita: mažais žingsniais, bet tankiai žengdavo" [37].

Apie darbą Taškente Petras Leonas taip rašė: „Savo tarnybos pareigų atžvilgiu nusistačiau, kad teismo teisingumas labai priklauso nuo teismo vykdymo greitumo: greit ir gerai spręsti, tardyti bylą yra savaime siekti teisingumo. Šitas dėsnis buvo man vadovaujamas iki aš dirbau tą ar kitą teisingumo ministerijos žinyboje darbą. Būdamas teismo tardytojas Taškente, aš pasiekiau to, kad 75 procentai mano tardomų bylų buvo tardoma ir baigiama tardyti ne daugiau kaip vieno mėnesio laike". Apie Petro Leono operatyvymą ir kruopštumą vykdant tarnybines pareigas rodo daugelis jo aprašytų atvejų. Štai vienas jų: „Apie vidurnaktį sulaukiame aksakalą su arkliais. Neturtingo sarto bakužėje nėra kur mums nakvoti. Tamsią naktį, pūgai siaučiant, sėdame į balnus ir jojame į artimiausią kišlaką, kur yra arbatinė-čaichana. Atjoję arbatinėn pamiegojom iki ryto. Ryto metą ore žiema. Čiabuviai nežino rogių; sniegas neilgai esti, be to, nėra tinkamų kelių. Čia galima važiuoti tik „arba", o geriausia keliauti raitam. Jojame. Įdomus šį kartą tardomasi įvykis. Valsčiaus viršaičio (mibaši) kvotoje buvo taip aprašyta. Po nakčiai rastas papjautas NN jo tvarte, kuris apie pusantro versto atstu nuo jo namo. Velionis gyvena tik su žmona, vaikų neturėjo, o turi augintinį – vaiką. Kas nužudė jį, - nežinia. Man su gydytojum apžiūrėjus lavoną ir vietą tvarte, kur jis gulėjo, paaiškėjo, kad tasai žmogus jau negyvas buvo atgabentas tvartan ir kad jis kitur nužudytas. Lavono barzdoje buvo rasta sudžiuvusios žolės (šieno) lapuotas stiebelis, tokio šieno tvarte nerasta. Grįžęs į gyvenamąją velionės bakužę, pasišaukiau augintinį - „vaiką". Gi žiūrau, ne vaikas, bet vyras apie 25 amžiaus metų. Man dinkt mintis, kad žmogžudystė jo ir velionies žmonos darbas, - kad juodu pamilę viens kitą. Imu ieškoti pėdsakų, kur įvyko žmogaus nužudymas. Gyvenamame name neradau pėdsakų. Netoli šio namo stovėjo namukas; iš galo durys į mažą tvartuką; čia pėdsakų neradau. Einu aplink namuką. Iš jo kito galo randu duris aklinai uždarytas ir kraštais moliu užlipintas, lyg, kad ten niekuomet nebūtų vaikščiojama. Liepiu išgriaut duris. Čia radau sudėtą tokį šieną, kokio stiebelis buvo rastas lavono barzdoje, o ant žemės radau sukruvintą šieną. Paaiškėjo: kad velionis įėjo į daržinę imti šieno arkliui, jį užpuolė „vaikas" ir papjovė, nes buvo su šeimininke, jauna moterim, susitarę vestis; negyvą įvyniojo į chalatą, uždėjo ant asilo ir nugabeno į toli esantį raguočių tvartą" [38].

Dirbdamas Taškente, Petras Leonas stengėsi atsidėkoti tiems asmenims, kurie padėjo jam įsikurti ir dirbti Suvalkuose, atsilyginti savo broliams ir seserims, kurie padėjo jam augti ir eiti mokslus, siuntė pinigų kai kuriems savo giminėms bei tautos viešiems reikalams - laikraščiams leisti. „Mudu su žmona,

- rašė Petras Leonas, - abu kilę iš neturtingų šeimų, nebuvome išlepinti ir nebuvome linkę stiebtis į viršų, siekti turtingų padėtį. <...> vidutiniai imant pragyvenimas Taškente buvo nepigus. Kadangi aš dar uždėjau sau piniginės prievolės lyginti, - tai tuoj paaiškėjo, kad aš negalėsiu greit susitaupyti pinigų ir negalėsiu greit grįžti Lietuvon" [39].

Petras Leonas savo atsiminimuose gana vaizdžiai aprašė Taškento miestą, savo darbinę veiklą ir asmeninį gyvenimą jame bei vietinių žmonių tarpusavio santykius, jo vestas bylas ir t.t. [40]. Čia jis išdėstė ir savo požiūrį į carus: „Man teko antrą kartą savo gyvenime prisiekti carui: pirmą kartą man būnant V klasėje, kai sostan sėdo Al. III, o dabar (1894 m. – J.L.) Nikolajui II. <...> Voroninas ir kiti rusai – valdininkai, aukštesnieji, buvo labai nusiminę dėl Al. III mirties, aš tuomet gerai nežinojau, kad Nikolajus II yra menkų gabumų, silpnos valios, bet neurastenikas – užsispyrėlis, - ir nesupratau rusų nusiminimo. Man rodėsi vis vien: mirė vienas caras – skriaudėjas, yra kitas - toks pat. Žinoma, aš tik savyje galėjau taip galvoti, arba su savais, lietuviais, taip kalbėtis. Gali kas pagalvoti apie mane: kaip gi aš galėjau valstybinę tarnybą eiti, taip žiūrėdamas į carą? Įtarimas būtų be pagrindo: aš savo darbu tarnavau **žmonėms**, - ne carui, nors formaliai buvo ir kitaip, nors priesaika buvo duodama carui" [41].

1894 m. Leonų šeimoje gimė sūnus. Jam buvo suteiktas Vytauto vardas. Taškente susilpnėjo Celinos Leonienės sveikata. Ji dar gimnazijoje buvo įsigijusi reumatizmą. Čia jis sustiprėjo. Petro Leono žmonos sveikata suiro ir jėgos susilpnėjo. Jis kiek galėdamas rūpinosi sūnumi ir žmona. „Sūnaus gimimas, - rašė Petras Leonas, - man buvo neapsakomas džiaugsmas. Laisvas būdamas nuo tarnybos, aš nuolat nešiojau ir gėrėjausi savo sūnum. <...> žmoną apėmė reumatizmas, <...> ji negalėdavo pakelti rankų ir man tekdavo sušukuoti jai plaukus. Jauna moteris kentėjo, bet jos sveikata suiro ir jėgos sumenko" [42]. 1895 m. vasarą, dar Taškente begyvenant, „prikibo" prie Petro Leono drugys, o persikeliant iš Taškento į Samarkandą juo susirgo ir sūnus Vytautas [43].

Samarkande Petras Leonas pradėjo rūpintis augančio sūnaus Vytauto būsima kalba: „Sūnelis auga, pradės kalbėti. Reikia, kad pirmus garsus savo gimtąja kalba jis girdėtų. Tad negana, kad motina ir tėvas lietuviškai kalbins kūdikį, reikia, kad ir auklė lietuviškai kalbintų" [44]. Petras Leonas rašo gyvenantiems Lietuvoje giminėms laiškus ir ieško lietuvaitės auklės. Vasarą pas Leonus atvyko Celinos Leonienės brolis Antanas Marcinkevičius ir Petro Leono sesers Magdės Alianskienės duktė Agnė. Antaną pavyko įdarbinti prokuroro sekretoriumi. Agnė tapo Vytuko aukle. Tačiau ir tuo metu rūpesčių nesumažėjo. „Sūnelis, - rašė Petras Leonas, - dažnai serga drugiu. Naktimis jis nemiega, reikia jis nešioti, užimti. Žmona nestipri, vėl tapo sunki. Auklei Agnei

reikia išsimiegoti. Tai aš naktimis užimtas vaiku. Tarnybos darbas ir šeimos rūpesčiai užima visą laiką, neturiu laiko galvoti apie tautinį, visuomeninį darbą" [45]. 1896 m. gruodžio 16 d. (s. kal.) Leonų šeimoje gimė antras sūnus, kuriam suteikė Jono vardą. „ <...> kūdikis gimė labai silpnas, - rašė Petras Leonas, - bet motinos pienas greit atitaisė ir sustiprino jį. Sūneliai mano vienas džiaugsmas" [46].

1897 m. Petras Leonas ieško galimybių pakeisti gyvenamąją vietą, klimatą. Bandė gauti leidimą persikelti į Centrinę Rusiją – nepavyko. Atostogų neišleido – nebuvo kam dirbti. Tarnybos nenorėjo palikti, nes nebuvo susitaupęs lėšų gyvenimo pradžiai. Tuomet su žmona susitarė, kad ji su vaikais važiuos į Lietuvą ir gyvens pas jos tėvus. Celina Leonienė kartu su 4 mėnesių Jonuku ir ką tik pradėjusiu vaikščioti Vytuku, lydima baigusio tarnybą ir grįžtančio į gimtuosius namus kareivio Prokofjevo bei jo žmonos, dirbusios pas Leonus, išvyko į Lietuvą. Čia įvyko labai skausmingas Petro Leono skyrimasis su vyresniuoju sūnum. „Vytukas, - rašė jis, - buvo labai pripratęs prie manęs; besiartinant traukiniui prie Mervo stoties jis iš mudviejų su žmona kalbos suprato, kad skiriuosi su jais, puolė man krūtinės, apsikabino rankutėmis mano kaklą, ėmė verkti ir rėkti „neleisiu" ir aš didele širdgėla turėjau jį atplėšti nuo savęs, padėti ant pagalvės ir skubiai išbėgau iš vagono" [47].

1898 m. kovo mėnesį Petras Leonas gavo atostogų ir išvyko į Lietuvą. Kaune jo laukė žmona Celina ir jie kartu važiavo į Kazlų Rūdą. „Iš Kazlų Rūdos geležinkelio stoties, - rašė Petras Leonas, - mes važiavome arkliais šilu ir šilu; tik mažą palyginti ruožą reikėjo važiuoti laukais. Buvo ankstyvo pavasario dienos, didžioji savaitė prieš Velykas. Mano organizmas, išsiilgęs Lietuvos oro ir pušų kvapsnies, pilna krūtine kvėpavo ir gaivinosi. Mano siela, ištroškusi Lietuvos vaizdų, ilsėjosi jų aplinkoje. Kokia man laimė, turint šalia savęs mylimą žmoną, o kai parvažiavome namon, paėmus į glėbį savo sūnelius! Sveikus, linksmus, gražius!!" [48]

Atostogų metu Petras Leonas ir jo žmona Celina susitiko su broliu Baltramiejum ir jo žmona, aplankė Balbieriškyje gyvenantį brolį kunigą Silvestrą, nuvažiavo į Rygą ir aplankė Praną Mašiotą. Celina Leonienė pasiliko viešėti pas Mašiotus, o Petras Leonas apsilankė Mintaujoje pas apygardos teismo pirmininką Kovalevskį, kuris anksčiau dirbo Taškento prokuroru, apžiūrėjo buvusius Kuršo valdovų rūmus ir Mintaujos miestą. Iš Rygos Leonai nuvyko į Revelį (Taliną) pas Jablonskius. Peterburge jie aplankė Matulaičius, bendravo su advokatu A. Spurga, jūrininkų gydytoju Karuža, stebėjo Peterburgo baltąsias naktis, gerėjosi Peterburgo grožybėmis, Ermitažu. Petras Leonas buvo nuvykęs pas teisingumo ministrą ir prašė prailginti atostogas. Iš Peterburgo Leonai išvažiavo į Varšuvą. Ten jie aplankė Marijampolės gimnazijoje buvusius Petro Leono draugus, Varšuvos grožybes: paveikslų galerijas, meno

parodas, Stykos panoramą „Golgota" ir miestą, lankėsi teatruose. „Iš Varšuvos, - rašė Petras Leonas, - mes parbildėjome stačiai į malonius Lietuvos šilus, žydinčias pievas" [49].

Po kelionės pailsėję Leonai kartu su vyresniuoju sūneliu Vytuku nuvažiavo į Naumiestį aplankyti V. Kudirką. Jo aplankymą Petras Leonas aprašė taip: „Jis gyveno namuose prie rinkos vakarų šono, greta vaistinės, „salkoje". Mes radome V. Kudirką labai silpną kūnu, gulintį lovoje, sumenkusį. Greta galvos, prie pat lovos stovėjo stalelis, ant jo buvo priemonės rašymui. V. Kudirka gulėdamas arba kartais pasikėlęs sėdėdamas lovoje vis rašė ir rašė.

Trumpas ir liūdnas buvo mūsų pasimatymas; negalima buvo ilgai varginti jo pasikalbėjimu. Ligonis pasigėrėjo mūsų sūneliu, paglostė jį; vaikas, apie metus pagyvenęs Lietuvos klimate, buvo pasveikęs ir gražus" [50].

V. Kudirka mirė 1899 m. lapkričio 16 d. Carizmo atstovai ir saugotojai nepaliko V. Kudirkos ramybėje ir po jo mirties. Jiems neįtiko V. Kudirkos paminklo lentelėje esantis Tautinės giesmės posmelis (2.6 pav.). Jis buvo sunaikintas (2.7 pav.).

2.6 pav. V. Kudirkos paminklas Naumiestyje

2.7 pav. V. Kudirkos paminklas po Tautinės giesmės posmelio sunaikinimo.
Paimta iš J. Gabrio knygos „Vincas Kudirka. Keli jo gyvenimo bruožai". Tilžė, 1910. P.61-62

Petras Leonas atostogavo šešis mėnesius, iš jų apie vieną mėnesį keliavo, o penkis mėnesius taisė drugio sunaikintą sveikatą, gyvendamas su šeima Jankuose, Balbieriškyje. 1898 m. rudenį Leonai, pasiėmę iš Lietuvos auklę ir virėją, - kad jų vaikai galėtų su jomis gimtąja kalba šnekėti, - išvyko į Samarkandą. Čia Celina Leonienė pagimdė dukrą, kuriai buvo suteiktas Onos vardas [51].

1899 m. kovo 20 d. Petras Leonas buvo paskirtas Samarkando apskrities taikos teisėju (2.8 pav.) [52]. 1900 m. rugsėjo mėnesį Celina Leonienė pagimdė ketvirtą kūdikį - Juozą [53].

1901 m. vasarą Petras Leonas gavo keturių mėnesių atostogas. Kartu su žmona, keturiais vaikais ir tarnaite išvažiavo į Lietuvą viešėti ir nuo drugio gelbėtis. Sugrįžus į Lietuvą, jauniausią sūnų Juozuką paėmė globoti ir auginti Celinos Leonienės tėvai, kurie gyveno Jankuose, o patys Leonai su likusiais trim vaikais nuvyko į Balbieriškį ir viešėjo pas Petro Leono brolį kunigą

Silvestrą. Apie šias atostogas Petras Leonas taip rašė: „Gera gyventi Lietuvoje atostogose: darbas nerūpi, klimatas sveikas, geri giminės gerai užlaiko. Laikas greit bėga. Štai ir baigiasi mano atostogos. Reikia rengtis grįžti tarnybon; vėl atlikti ilgą, sunkią kelionę" [54].

2.8 pav. Petras Leonas Samarkande.
Gauta iš Galinos Leonienės

Sugrįžęs iš atostogų Petras Leonas pasinėrė į savo kasdienį tarnybinį darbą.

1902 m. vasario 9 d., - rašė Z. Toliušis, - Petras Leonas paskiriamas Naujojo Margelano apygardo teismo nariu, kuriuo išbuvo ligi 1906 m. sausio 21 d., kuomet Teisingumo ministerijos įsakymu liko pašalintas iš tarnybos [55].

Kas gi atsitiko? Kodėl Petras Leonas, gerai dirbęs ir gavęs aukštų jo darbo įvertinimų, staiga susilaukė tokios nemalonės – buvo pašalintas iš tarnybos, buvo priverstas pradėti advokatauti, atsisakyti savo numatytų planų ir sugrįžti į Lietuvą?

1904 m. prasidėjo Rusijos ir Japonijos karas. Petras Leonas, bendraudamas su pažįstamais teisėjais, kalbėdamas apie Rusijos ir Japonijos karo

baigtį, išsakė savo nuomonę ir neteko jų pasitikėjimo: „Mano draugai reiškė nusiminimą dėl savos kariuomenės nepasisekimų, dėl laukiamo visiško karo pralaimėjimo. Aš ėmiau ir neiškenčiau nepasakęs savo nusistatymo, nors ir labai atsargiai; aš tariau: liūdna jums, ponai, bet mano padėtis yra dar sunkesnė iš mano įsitikinimo žiūrint; bloga, jei pralaimėsime karą, bet ne geriau bus ir tuomet, jei laimėsime karą; dabar gyvename didelėje priespaudoje, absoliutizmo spąstuose, kariuomenės (vojenščini) slopinami, gi laimėjus karą toji padėtis dar sustiprės taip, kad sunku bus atsikvėpti" [56]. Girdėję šias mintis asmenys nieko nepasakė ir nukreipė pasikalbėjimą kita kryptimi. Nuo to momento iki karo pabaigos jie vengė kalbėti su Petru Leonu apie karą, o jeigu ir paliesdavo tą klausimą, tai kalboje jautėsi nepasitikėjimas juo.

Kodėl esant tokiai situacijai Petras Leonas nesiryžo grįžti į Lietuvą ir imtis advokato darbo? Tą priežastį jis paaiškino taip: „Faktas, kad turiu didelę šeimą, o mano sveikata, drugio suardyta, yra gana silpna, pakeitė mano gyvenimo planą. Dabar aš esu nusistatęs pensijos pusę ištarnauti ir tik tada grįžti Lietuvon. Gi jeigu mirčiau pensijos pusės neištarnavęs, šeima gautų šiokią tokią pensiją. Bet jeigu dabar, pensijos neištarnavęs, mesčiau tarnybą ir grįsčiau Lietuvon, o grįžęs mirčiau, mano šeima liktų elgetos. Štai kas stipriais pančiais laiko pririšęs mane prie tarnybos" [57].

1904 m. pabaigoje Petrą Leoną pradžiugino kelios žinios: 1) japonai užėmė Port–Artūro tvirtovę; 2) žmona gruodžio 21 d. (s. kal.) pagimdė sūnų, kuriam buvo suteiktas Algirdo vardas; 3) gavo „Vilniaus žinių" numerį kvieslį [58]. 1905 m. spalio 17/30 d. caro manifestas pasiekė ir Naująjį Margelaną. Žmonės džiūgavo, tarp jų ir Petras Leonas: „Džiaugsmo ašaros byra man iš akių. Tai vienas iš didžiausių žmonijos istorijoje įvykių. Sulaužyti geležiniai pančiai, kuriais sukaustyti gyveno 150 milijonų žmonių. Toks įvykis turi didelės įtakos visos žmonijos gyvenimui" [59].

Praėjus keliolikai dienų nuo „Vyriausybės žiniose" paskelbto caro manifesto, kariškas gubernatorius sukvietė visų žinybų aukštesnius valdininkus pasitarti dėl manifesto vykdymo. Šiame susirinkime dalyvavo ir Petras Leonas. Prokuroras pareiškė, kad Turkestano kraštas yra karinės valdžios žinyboje ir čia karo padėtis, kad manifestas nėra koks aiškus įstatymas ir todėl jo negalima vykdyti, juo negalima vadovautis. Po prokuroro kalbos pasisakė Petras Leonas. Jis kritikavo prokuroro išsakytą nuomonę, teigė, kad manifestas vykdytinas, kad administracija privalo vadovautis manifestu iki tol, kol jam įgyvendinti bus išleisti konkretūs įstatymai, kad turi būti leidžiami susirinkimai, steigiamos draugijos ir panašiai. Susirinkimo dalyviai, išskyrus prokurorą, Petro Leono pasisakymui pritarė. Po šio susirinkimo gubernatorius kvietė Petrą Leoną keletą kartų pasitarti. Po kelių dienų jis buvo pakviestas dalyvauti bendrame inteligentijos susirinkime, kuris vyks restorane ir kuriame numatyta pasi-

džiaugti manifestu. Čia Petras Leonas buvo išrinktas susirinkimo pirmininku. Kalbėtojai kėlė sumanymą, kad inteligentijai reikia sudaryti draugiją, reikia susiburti ir veikti visuomenėje manifesto dvasia, aiškinti jo esmę visuomenei ir t.t. Petras Leonas savo kalboje pabrėžė, kad konstitucija buvo iškovota didelėmis pastangomis ir aukomis, kad ji turi daug priešininkų, kurie siekia panaikinti ją, kad jiems lengva bus to pasiekti, nes ir caras yra jų pusėje. Todėl reikia visoje valstybėje, visose jos vietose, net mažiausiose ir tolimiausiose, siekti, kad gyventojai pareikštų savo valią, savo džiaugsmą dėl iškovotos konstitucijos ir imtų ja naudotis, iškovotas teises vykdyti – konstituciją tvirtinti gyvenime. Šiame susirinkime buvo įsteigta Konstitucinės–demokratinės tautos laisvės partijos (kadetų) organizacija. Jos pirmininku tapo Petras Leonas. Ši kadetų grupė organizuodavo susirinkimus, aptarinėjo įvairius klausimus. Jau po pirmo susirinkimo, kuris įvyko teismo salėje, teismo pirmininkas Kovaliovas gavo iš vyriausybės pastabą: kaip jis drįso leisti daryti politinį susirinkimą teismo salėje, juk galėjo būti išniekintas caro paveikslas.

1905 m. pabaigoje vyko didžiuliai streikai visoje Rusijoje. Tų metų gruodžio 29 d. naktį prasidėjo ir Taškento rezervinio bataliono kareivių sukilimas, kurį apgaulingai ir žiauriai numalšino kita pasiųsta kariuomenės dalis. Žinia apie šį tragišką sukilėlių likimą pasiekė ir Petro Leono vadovaujamą kadetų grupę, kuri tą vėlų vakarą posėdžiavo Jevtichidijo salėje. Susirinkimo dalyviai pareiškė didžiulį pasipiktinimą sukilusių kareivių sušaudymu ir siūlė imtis įvairių veiksmų. Petro Leono iniciatyva buvo nutarta pasiųsti užuojautos telegramą nukentėjusiems kariuomenės sukilėliams ir papeikimo telegramą kariuomenės daliai, klastingai šaudžiusiai savo draugus – sukilusius kareivius. Petras Leonas, kaip susirinkimo pirmininkas, tą telegramą pasirašė. Streikuojančių geležinkelininkų ir paštininkų pagalba ji buvo išsiuntinėta į įvairias vietoves. Vieną egzempliorių gavo ir prokuroras Kgajevskis. Jis surašė pranešimą Taškento teismo rūmų prokurorui, o šis – teisingumo ministrui. Teisingumo ministras Akimovas su telegramos tekstu nuvyko pas carą ir šio 1906 m. sausio 21 d. (s. kal.) Petras Leonas buvo atleistas iš tarnybos. Vertindamas savo veiklą revoliucinio pakilimo metu, Petras Leonas rašė: „Ir trumpu, bet revoliuciniu momentu teko man taip giliai įmerkti savo uodegą, kad prireikė caro įsakymo jai ištraukti" [60].

Pradėjus atslūgti revoliucinei bangai, Naujojo Margelano teisininkai, tarp jų ir Petras Leonas, iš kadetų partijos išstojo, nes teisėjui buvo neleidžiama būti partijos nariu. Be to, teisininkai buvo įstoję į kadetų partiją tik laikinai, skatinami tų motyvų, kuriuos jie išsakė pirmajame Naujojo Margelano inteligentų susirinkime.

Po išvarymo iš tarnybos, Petras Leonas parašė plačią įvykių Naujajame Margelane istoriją. Jam, jau atleistam iš tarnybos, buvo siūloma dirbti

geležinkelio juriskonsultu. Jis nuo to siūlymo atsisakė, žinodamas, kad toje vietoje teks dirbti prieš darbininkų interesus. Petras Leonas padavė prašymą teismui, kad jį priimtų dirbti prisiekusiuoju advokatu. Prokuroras Kgajevskis, tas, kuris pirmajame Naujojo Margelano inteligentų pasitarime pas karišką gubernatorių skelbė, kad manifestas nėra aiškus įstatymas, kad jo negalima vykdyti ir juo vadovautis, prieštaravo dėl Petro Leono priėmimo dirbti prisiekusiuoju advokatu: „ <...> tokį politinį nusikaltėlį, caro išvarytą iš tarnybos, negalima priimti prisiekusiuoju advokatu" [61]. Teismas buvo už Petro Leono priėmimą, bet pabūgo prokuroro ir nepadarė nutarimo. Teismo pirmininkas Kovaliovas kreipėsi į teismo rūmų pirmininką Dediuliną, dirbantį Peterburge, ir prašė pasiteirauti teisingumo ministro, ar šis neprieštaraus Petro Leono skyrimui būti prisiekusiuoju advokatu [62]. Naujojo Margelano apygardos teismo 1906 m. kovo 6 d. nutarimu Petras Leonas buvo priimtas dirbti prisiekusiuoju advokatu su gyvenamąja vieta Naujajame Margelane [63].

Pas išvarytą iš tarnybos Petrą Leoną buvo apsilankęs Kokando pirklių europiečių delegatas - Lodzės ir Maskvos manufaktūros fabrikų atstovas - ir pasiūlė jam penkis tūkstančius rublių, kad jis turėtų iš ko gyventi ir išlaikyti šeimą. „Aš, - rašė Petras Leonas, - padėkojau už jų gerą širdį, bet neėmiau pinigų, pareikšdamas, jog aš tikiuosi užsidirbsiąs pragyvenimui, - o ir pradžiai šiek tiek turiu lėšų. Aš turėjau susitaupęs apie 2000 rublių. Aš nusistačiau grįžti Lietuvon. Mano planas ištarnauti nors pusę pensijos sudužo. Drugys mano sveikatą graužia; taip pat ir vaikų. Be to, man rūpi ir tautos reikalai" [64]. Petras Leonas su žmona nutarė išvažiuoti į Lietuvą 1906 m. rugpjūčio pabaigoje.

Petro Leono darbo ir visuomeninės veiklos aukštą įvertinimą, jo asmenybės įtaką tolimajame Turkestane liudija tai, jog jo kandidatūra buvo iškelta rinkimams į I valstybės dūmą, ir dar tai, kaip jis buvo išlydėtas iš Naujojo Margelano.

Turkestane atstovų rinkimų į I valstybės dūmą procesas prasidėjo pavėluotai. Kiekviena Turkestano sritis gavo teisę rinkti savo atstovą. Tokią teisę gavo ir Ferganos rinkėjai. Ferganos inteligentija iškėlė Petro Leono kandidatūrą. Tačiau rinkimai Ferganoje neįvyko, nes ikirinkiminis procesas užsitęsė, o 1906 m. liepos 21 d. jau buvo paleista ir I valstybės dūma.

Rugpjūčio mėnesį Petras Leonas su šeima pradėjo rengtis išvažiuoti iš Naujojo Margelano ir sugrįžti į Lietuvą. Vietos inteligentija labai gražiai ir širdingai su juo atsisveikino. Surengė iškilmingus pietus, padovanojo auksinį laikrodį su inicialais ir gražiu užrašu viduje bei kitas dovanas, įteikė daugelio asmenų pasirašytą adresą. Jame buvo rašoma: „Giliai gerbiamasis Silvestro Petrai. Žinia apie tvirtą Jūsų nusistatymą apleisti Naująjį Margelaną ir persikelti gyventi tėvynėn giliai nuliūdino mus, arti pažinusius Jus, ir, be abejonės,

sukels širdingą visos inteligentiškos Ferganos gyventojų dalies pasigailėjimą. Tamstos daugiau kaip 15 metų buvo pašvęsta teismo darbuotei, kuri trimis pastaraisiais metais pasibaigė Ferganoje, kur Jūs, kaip Naujojo Margelano apygardos teismo narys, buvote to teismo pagražinimu, kaip žymus civilistas ir apskritai teisėjas, nesvyruodamas dorai pildęs savo aukštą prievolę ir nelenkdamas savo autoritetingos nuomonės prieš aukštų teismo hierarchijoje asmenų užgaidas. Tebūna Tamstai didelė visuomet paguoda įsisąmoninimas, kad Ferganos gyventojai, be tautybės skirtumo, bylojosi ir teisėsi savo civilinius ginčus pilnu pasitikėjimu teismo teisingumu, kuomet vienas to teismo narys buvo Leonas" [65]. Visas šio adreso tekstas pateikiamas 2.9 paveiksle.

Petras Leonas savo atsiminimuose gana vaizdžiai aprašė ir Turkestane patirtus įspūdžius: apie to krašto gyventojų santuokas, skyrybas, vaikų auklėjimą, laidotuves, šeimos turtinius santykius, namų ruošos darbus, namų papročius, žmonių drabužius, vaišes ir žaidimus, darbus (žemdirbystę, žemių drėkinimą), prekybą, dirbtuves ir amatus, teisinę krašto padėtį, privatinę teisę, čiabuvių vardus ir pavardes, kalbą [66].

Baigiant rašyti apie Petro Leono gyvenimą Turkestane, reikia pabrėžti, kad už gerą darbą tame krašte jis buvo apdovanotas dviem ordinais (2.10 ir 2.11 pav.) [67]. Tačiau toks aukštas įvertinimas neapsaugojo nuo atleidimo iš darbo už tai, kad prisidėjo prie 1905 m. revoliucinių įvykių. Čia tenka pažymėti ir tai, kad susidariusioje sudėtingoje situacijoje Ferganos inteligentija ne tik nenusišalino nuo Petro Leono, bet ir reiškė jam didžiulę pagarbą. Nors Petras L:eonas ir buvo atleistas iš darbo, jo bendradarbiai, reikšdami jam didelę pagarbą, 1906 m. rugpjūčio mėnesį parašė turiningą Petro Leono darbo ir visuomeninės veiklos charakteristiką, čia sudėjo daug šiltų, malonių pagyrimų [68].

Petras Leonas ir būdamas tolimajame Turkestane šelpė lietuviškų knygų leidimą. 1905 m. Vilniuje J. Jablonskio iniciatyva įkurta Demokratinė knygų leidimo draugija „Aušra" išleido: J. Jablonskio „Lietuvių pasakas", A. Kriščiukaičio-Aišbės apsakymus „Kas teisybė – tai ne melas", G. Petkevičaitės–Bitės apsakymus „Krislai", A. Baranausko poemą „Anykščių šilelis". Petras Leonas prie šių knygų išleidimo prisidėjo pinigine auka. Tai matyti iš „Aušros" draugijos išduoto kvito (2.12 pav.).

Petro Leono ir rašiusių apie jį asmenų darbuose esama nesutapimų bei netikslumų dėl buvusių pareigų pavadinimų, datų, darboviečių vietovių pavadinimų. Štai keli pavyzdžiai.

Petras Leonas savo atsiminimuose nurodo tokias buvusias pareigas ir jų datas :

1) teismo kandidatas – nuo 1889. IX. 22 iki 1892. VIII. 19;
2) taikos teisėjo padėjėjas – nuo 1892. VIII. 19 iki 1895. VIII .8;

Глубокоуважаемый
Петръ Сильвестровичъ.

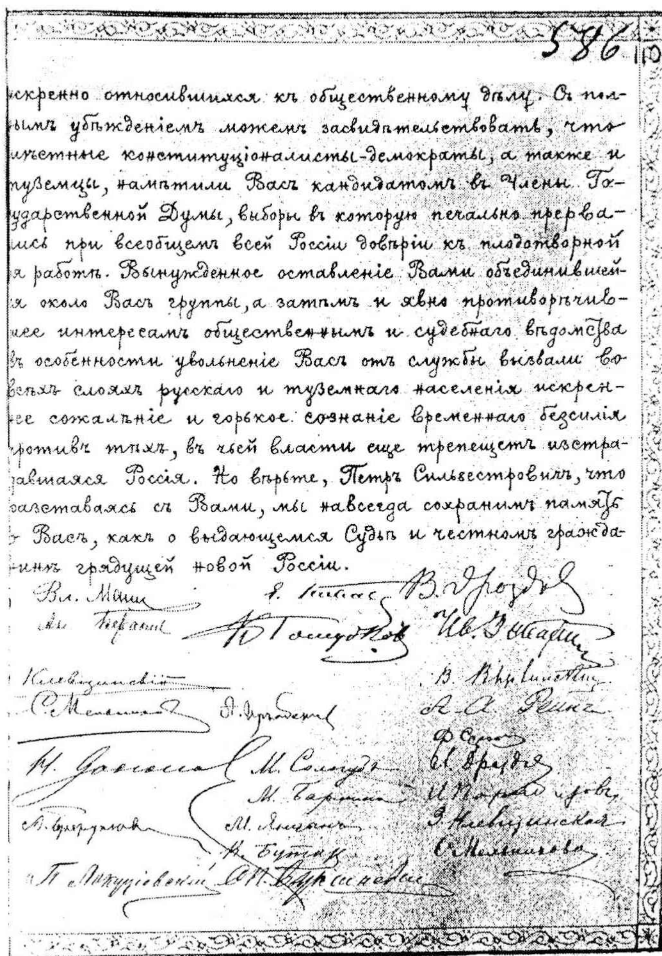
Вѣсть о непреклонномъ рѣшеніи Вашемъ покинуть Новый Маргеланъ и переселиться на жительство на родину глубоко опечалила насъ, близко знавшихъ Васъ и несомнѣнно вызоветъ искреннее сожалѣніе всей интеллигентной части населенія Ферганы. Болѣе 15 лѣтъ жизни посвящены были Вами служенію на судебномъ поприщѣ, закончившемся послѣдними 3-мя годами въ Ферганѣ, гдѣ въ качествѣ Члена Ново-Маргеланскаго Окружнаго Суда Вы были украшеніемъ этого Суда, какъ выдающійся цивилистъ и вообще Судья, непоколебимо и честно исполнявшій свой высокій долгъ и не подчинявшій своего авторитетнаго мнѣнія „угодѣ" лицъ высшей судебной іерархіи. Да послужитъ Вамъ навсегда великимъ утѣшеніемъ сознаніе, что населеніе Ферганы безъ различія національностей

2.9 a pav. Naujojo Margelano gyventojų parašyto adreso tekstas.
Paimta iš Lietuvos MA Bibliotekos. F117-1077. P.108-111

судилось и разбиралось въ своихъ гражданскихъ спорахъ
съ полною върою въ справедливость суда, когда однимъ
изъ сочленовъ этого суда былъ Леонасъ.

17 октября 1905 г. разорвались тяжелыя цъпи, ско-
вывавшія безправную, обездоленную и многострадальную
родину нашу. Могучій вопль „свободы" огласилъ нашу ро-
дину изъ конца въ конецъ. Съ высоты престола свобода
эта была санкціонирована. Волна освободительнаго
движенія докатилась и до отдаленныхъ окраинъ Россіи,
отозвалась и въ Новомъ Маргеланъ. Ощупью, но искренно
мъстная горсточка истинно интеллигентныхъ людей
стала сплачиваться по преимуществу около лозунга мир-
ной, но стойкой защиты объявленныхъ свободъ, стала по
мъръ силъ освъщать темныя стороны мъстной жизни
и указывать тъ вѣхи нормальнаго пути, по которому
пойдетъ свободная Россія и на которомъ теперь живущій
изстрадавшійся народъ можетъ найти успокоеніе и
радостныя перспективы будущаго. Какъ и вся Россія,
представшая въ первой, отнынѣ исторической, Государ-
ственной Думъ съ конституціонно-демократической про-
граммой, программой не измышленной, а порожденной са-
мой жизнью, эта мъстная группа послъдовала за той
же программой. Компетентнымъ истолкователемъ ея
(программы), объединяющимъ центромъ, явились Вы, Петръ
Сильвестровичъ. Единогласно Вы избирались предсъдате-
лемъ всъхъ общихъ собраній группы, и Ваша опредълен-
ная, краткая и ясная формулировка дебатировавшихся
вопросовъ надолго останется въ памяти сознательно и

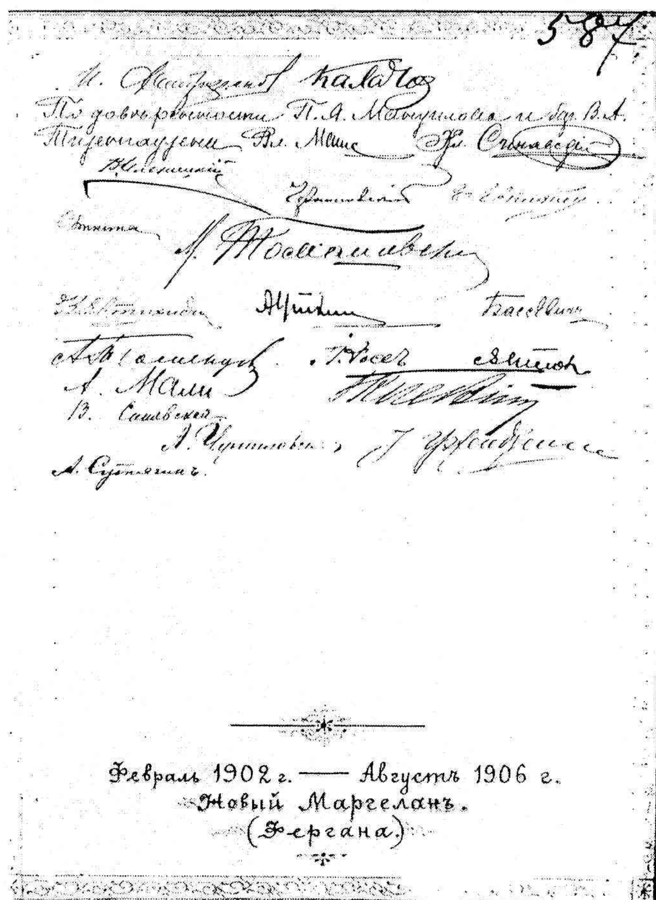
2.9 b pav. Naujojo Margelano gyventojų parašyto adreso teksto tęsinys.

586 | 10

…скренно относившимся къ общественному дѣлу. Съ полнымъ убѣжденіемъ можемъ засвидѣтельствовать, что мѣстные конституціоналисты-демократы, а также и туземцы, намѣтили Васъ кандидатомъ въ Члены Государственной Думы, выборы въ которую печально прервались при всеобщемъ всей Россіи довѣріи къ плодотворной ея работѣ. Вынужденное оставленіе Вами объединившейся около Васъ группы, а затѣмъ и явно противорѣчивощее интересамъ общественнымъ и судебнаго вѣдомства въ особенности увольненіе Васъ отъ службы вызвали во всѣхъ слояхъ русскаго и туземнаго населенія искреннее сожалѣніе и горькое сознаніе временнаго безсилія противъ тѣхъ, въ чьей власти еще трепещетъ изстрадавшаяся Россія. Но вѣрьте, Петръ Сильвестровичъ, что разставаясь съ Вами, мы навсегда сохранимъ память о Васъ, какъ о выдающемся Судьѣ и честномъ гражданинѣ грядущей новой Россіи.

2.9 c pav. Naujojo Margelano gyventojų parašyto adreso teksto tęsinys.

Февраль 1902 г. — Августъ 1906 г.
Новый Маргеланъ.
(Фергана)

2.9 d pav. Naujojo Margelano gyventojų parašyto adreso teksto pabaiga.

3) prokuroro padėjėjas – nuo 1895. VIII. 8 iki 1899. V. 14;
4) taikos teisėjas – nuo 1899. V. 14 iki 1902. II. 19;
5) apygardos teismo narys – nuo 1902. II. 19 iki 1906. I. 21 [69].

БОЖІЕЮ МИЛОСТІЮ

МЫ, НИКОЛАЙ ВТОРЫЙ,

ИМПЕРАТОРЪ и САМОДЕРЖЕЦЪ ВСЕРОССІЙСКІЙ,

ЦАРЬ ПОЛЬСКІЙ, ВЕЛИКІЙ КНЯЗЬ ФИНЛЯНДСКІЙ,

И ПРОЧАЯ, И ПРОЧАЯ, И ПРОЧАЯ.

Нашему Коллежскому Ассесору, Товарищу Самаркандскаго Областнаго Прокурора, Петру Леону.

По засвидѣтельствованію Министра Юстиціи объ отличныхъ усердіи и особыхъ трудахъ вашихъ, согласно положенію Комитета о службѣ чиновъ гражданскаго вѣдомства и о наградахъ, Всемилостивѣйше пожаловали Мы васъ, Указомъ, въ 1-й день Января 1899 года Капитулу даннымъ, Кавалеромъ Императорскаго и Царскаго Ордена Нашего Святаго Станислава третьей степени.

Грамоту сію во свидѣтельство подписать, Орденскою печатью укрѣпить и знаки Орденскіе препроводить къ вамъ Повелѣли Мы Капитулу Россійскихъ Императорскихъ и Царскихъ Орденовъ.
Дана въ Санктпетербургѣ въ 17 день Февраля 1899 года.

Управляющій дѣлами Капитула Орденовъ

Дѣлопроизводитель Канцеляріи Капитула Орденовъ

№ 325

2.10 pav. Šventojo Stanislovo trečiojo laipsnio ordino, įteikto 1899 m. vasario 17 d. Petrui Leonui, raštas.
Paimta iš Lietuvos MA Bibliotekos. F117-1185. P.4

БОЖІЕЮ МИЛОСТІЮ

МЫ, НИКОЛАЙ ВТОРЫЙ,

ИМПЕРАТОРЪ и САМОДЕРЖЕЦЪ ВСЕРОССІЙСКІЙ,

ЦАРЬ ПОЛЬСКІЙ, ВЕЛИКІЙ КНЯЗЬ ФИНЛЯНДСКІЙ,

и прочая, и прочая, и прочая.

Нашему Надворному Совѣтнику, мировому судьѣ 2 участка Самаркандскаго уѣзда, Петру Леонасу.

По засвидѣтельствованію Министра Юстиціи объ отличномъ усердіи и особыхъ трудахъ вашихъ и согласно положенію Комитета о службѣ чиновъ гражданскаго вѣдомства и о наградахъ, Всемилостивѣйше пожаловали Мы васъ, Указомъ, въ 1 день Января 1902 года Капитулу даннымъ, Кавалеромъ Императорскаго Ордена Нашего Святыя Анны третьей степени.

Грамоту сію во свидѣтельство подписать, Орденскою печатью укрѣпить и знаки Орденскіе препроводить къ вамъ Повелѣли Мы Капитулу Россійскихъ Императорскихъ и Царскихъ Орденовъ.

Дана въ Санктпетербургѣ въ 7 день Марта 1902 года.

За Управляющаго дѣлами Капитула Орденовъ [illegible]

За Дѣлопроизводителя Канцеляріи Капитула Орденовъ [illegible]

№ 440.

2.11 pav. Šventosios Anos trečiojo laipsnio ordino, įteikto 1902 m. kovo 7 d. Petrui Leonui, raštas.

Paimta iš Lietuvos MA Bibliotekos. F117-1185. P.5

Kvitas № [redacted]

Gegužės mėn. 21 d. 1905 metais

„AUŠROS“ DRAUGIJOS reikalams

Leono Petro

Įnešta [redacted]

Abraitone

Jablonskis

Jonas Vileišis

2.12 pav. „Aušros" draugijos kvitas Nr. 20.
Paimta iš Lietuvos MA Bibliotekos. F 117-1084. P.3

Z. Toliušis knygelėje apie Petro Leono darbus rašė : „<...> autobiografines (P. Leono. – J. L.) žinias reikia papildyti kai kuriais duomenimis iš esančios Advokatų taryboje P. Leono asmeninės bylos, kurioje randasi jo tarnybos lapas rusų teismuose ir prieškarinio Kauno apygardos teismo byla. Iš tos bylos ir tarnybos lapo matyti, kad P. Leonas tarnavo Suvalkų apygardos teisme teismo kandidatu nuo 1889 m. rugsėjo 22 d. ligi 1892 m. kovo 26 d., t.y. 2,5 metų. Per tą laiką jis dirbo teismo kanceliarijoje, kaipo sekretoriaus padėjėjas ir ėjo tardytojo pareigas Vilkavišky, Suvalkuose ir Naumiestyje. 1892 metų vasario 11 dieną P. Leonas tampa vyresniuoju teismo kandidatu ir greit po to (1892. III. 26 d.) skiriamas Turkestane Sir – Darjinsko srities teismo taikos teisėjo padėjėju. 1895 metų rugpjūčio 8 d. jis skiriamas Samarkando teismo prokuroro padėjėju, gi 1899 m. kovo 20 d. skiriamas Samarkando apskrities taikos teisėju. 1902 m. vasario 9 d. P. Leonas pakeliamas į Naujojo Margelano apygardos teismo narius, kuriose pareigose išbuvo ligi 1906 metų sausio 21 dienos, kuomet Teisingumo ministerijos įsakymu liko pašalintas iš tarnybos. Iš tos pat bylos toliau matome, kad Naujojo Margelano apygardos teismo 1906 m. kovo mėn. 6 d. nutarimu P. Leonas priimamas pris. advokatų skaičiun su gyvenamąja vieta Naujajame Margelane. Tų pat 1906 metų rugsėjo 12 dieną P. Leonas paduoda prašymą Kauno apygardos teismui užskaityti jį advokatu prie Vilniaus teismo rūmų su gyvenamąja vieta Kaune. Tasai

prašymas liko patenkintas 1906 m. spalio 26 d." [70].

A. Tamošaitis knygos „Sociologijos paskaitos" pradžioje rašė: „1889 m. baigęs Teisių fakultetą (P. Leonas. – J. L.), buvo paskirtas teismo kandidatu prie Suvalkų apygardos teismo. <...> 1892 m. teismo tardytojo pareigas P. Leonas ėjo Naumiestyje. <...> jis buvo priverstas keltis į tolimąjį Turkestaną, kuriame išgyveno 13 metų, eidamas teismo tardytojo, prokuroro padėjėjo ir apygardos teismo nario pareigas. <...> 1895 m. jis buvo perkeltas į Samarkandą prokuroro padėjėju. <...> Nuo 1902 m. P. Leonas paskiriamas apygardos teismo nariu į Naująjį Margelaną, kur išbuvo iki 1905 m. <...> 1906 m. rudenį grįžo į Lietuvą ir apsigyveno Kaune" [71].

R. Stačiokas leidinyje „P. Leonas. Lietuvos savivaldybės", išleistame 1991 m., straipsnyje „Profesorius P. Leonas – Lietuvos šviesulys, spindėjęs ir savivaldybių padangėje" rašė: „1893–1905 metais (P. Leonas. – J. L.) buvo prokuratūros ir teismo darbuotojas Taškente, Samarkande. Kadangi prisidėjo prie 1905 m. revoliucinių įvykių, iš tarnybos atleistas" [72].

Iš ankstesnių pateiktų pavyzdžių matyti, kad tik pats Petras Leonas ir Z. Toliušis tiksliai nurodė tarnybinės karjeros pradžią. Tačiau A. Tamošaitis, nurodęs Petro Leono tarnybos pradžios metus, nenurodė nei mėnesio, nei dienos. R. Stačiokas visiškai neparašė apie Petro Leono tarnybos pradžią ir pabaigą Suvalkų apygardos teisme. Daug painiavos yra ir dėl tarnybos pradžios Taškente. Z. Toliušis rašė, kad Petras Leonas buvo paskirtas į Turkestaną Syrdarjos srities teismo taikos padėjėju 1892 m. kovo 26 d., bet nenurodė, kada jis ten pradėjo dirbti ir kokias pareigas ėjo. Petras Leonas savo atsiminimuose rašė, kad jis Taškente dirbo taikos teisėjo padėjėju nuo 1892 m. rugpjūčio 19 d. iki 1895 m. rugpjūčio 8 d. Tačiau tų pačių atsiminimų ankstesniame tekste, nuosekliai aprašydamas savo išvykimą iš Lietuvos ir atvykimą į Taškentą, pažymi, kad jis iš Kauno išvyko 1892 m. gruodžio 3 d. ir atvyko į Taškentą 1893 m. sausio 4 d. Prisistatė būsimiems viršininkams sausio 7 d. ir po kelių dienų pradėjo dirbti Taškento apskrities tardytoju. A. Tamošaitis nenurodė, kada Petras Leonas pradėjo dirbti Turkestane. R. Stačiokas tik nurodė, kad Petras Leonas dirbo Turkestane 1893–1905 m.

Dėl minėtųjų nesutapimų ir netikslumų štai ką galima pasakyti :

1) tiksliausią Petro Leono darbo trukmę ir pareigas Suvalkų apygardos teisme, remdamasis archyviniais dokumentais, nurodė Z. Toliušis ir savo atsiminimuose pats Petras Leonas. Jis ten dirbo nuo 1889 m. rugsėjo 22 d. iki 1892 m. rugpjūčio 19 d., buvo teismo kandidatu (1889 m. rugsėjo 22 d. – 1892 m. vasario 11 d.), dirbo teismo kanceliarijose sekretoriaus padėjėju, ėjo tardytojo pareigas Vilkaviškyje, Suvalkuose ir Naumiestyje. 1892 m. vasario 11 d. buvo paskirtas vyresniuoju teismo kandidatu ir tas pareigas ėjo iki 1892 m. rugpjūčio 19 d.

2) Z. Toliušio teiginio, kad Petras Leonas į Turkestaną buvo paskirtas 1892 m. kovo 26 d. [73], ir Petro Leono atsiminimuose nurodytų paskyrimo į Turkestaną datų bei pareigų ("<...> 1892 m. rudenį aš tapau paskirtas **tardytojum** į tolimą Turkestaną"; „<...> rugpjūčio mėnesyje tapau paskirtas – **taikos teisėju** į Syrdarjos apygardos teismą (taip vadinosi to krašto teismo tardytojai)" [74] patikslinti negalėta, nes nerasta tam reikalui oficialių dokumentų. Galima tik spėlioti, kad galbūt 1892 m. kovo 26 d. buvo gautas paskyrimas iš Rusijos centrinės institucijos, o 1892 m. rugpjūčio mėnesį - oficialus paskyrimas į konkrečią Turkestano vietovę iš Turkestano. Skirtingi pareigų pavadinimai - „taikos teisėjo padėjėjas" ir „teismo tardytojas" buvo paaiškinti paties Petro Leono. Jis rašė, kad Syrdarjos apygardos teisme teismo tardytojai buvo vadinami teisėjo padėjėjais [75].

3) Petras Leonas savo atsiminimuose nurodė, kad jis Turkestane dirbo taikos teisėjo padėjėju nuo 1892 m. rugpjūčio 19 d. iki 1895 m. rugpjūčio 8 d. [76]. Tačiau faktiškai jis į Turkestaną išvyko iš Kauno tik 1892 m. gruodžio 3 d., o iš Vilniaus - gruodžio 4 d. Iki to laiko jis ruošėsi išvykti: perdavinėjo naujam darbuotojui dokumentus, 1892 m. lapkričio 6 d. (s. kal. spalio 25 d.) įvyko jo ir Celinos Marcinkevičiūtės vestuvės, po vestuvių dar lankė savo gimines, pažįstamus ir tik 1892 m. gruodžio 4 d. išvyko iš Vilniaus [77]. 1893 m. sausio 7/19 d. prisistatė savo viršininkams Turkestane [78].

4) Negalima sutikti su A. Tamošaičio teiginiu, kad Petras Leonas Naujajame Margelane išbuvo *iki 1905 m.*, ir su R. Stačioku, kuris parašė, jog Petras Leonas *1893–1905 m. buvo prokuratūros ir teismo darbuotojas Taškente, Samarkand*e (mano išskirta kitu šriftu. – J. L.). Čia tenka pabrėžti, kad Petras Leonas išbuvo Naujajame Margelane ne iki 1905 m., o iki 1996 m. rugpjūčio mėn. pabaigos. Jis dirbo ne tik Taškente, Samarkande, bet ir Naujajame Margelane [79].

Manome, kad į minėtuosius netikslumus reikia atkreipti dėmesį todėl, kad šaltiniais besinaudojantys studentai, magistrantai, doktorantai, dėstytojai ar kiti asmenys tų netikslumų toliau neskleistų.

2.5. Sugrįžimas į Kauną 1906 metais

Iš Turkestano į Lietuvą Petras Leonas sugrįžo 1906 m. rugsėjo 6/19 d. „Ir aš, - rašė Petras Leonas, - išlipęs Kauno stotyje iš vagono, pasakiau sau: dabar gana daugiau tokių kelionių; man lengva pasidarė širdyje, - kad savo tėvynėje pastoviai gyvensime" [80].

Dar grįždamas į Lietuvą Petras Leonas mąstė apie būsimą savo darbą ir gyvenimą Kaune: „ <...> aš iš anksto žinojau, kad mano, kaip advokato, darbas

bus visiškai kitokis uždarbio atžvilgiu, nei tas, kurį turėjau Naujajame Margelane. Ten aš turėjau stambias bylas, gerai apmokamas ir lengvas dėl to, kad ginamos teisės buvo paremtos raštais, įkeitimo aktais, vekseliais ir kt. Lietuvoje aš turėsiu, kai praktikos įgysiu, sunkias bylas, mažo pelningumo, reikalaujančias daug darbo, nes klientai bus daugiausia lietuviai valstiečiai, kurie beveik neturi raštų savo teisėms įrodyti ir kurie nesugeba trumpai ir aiškiai savo ginčą dėl teisės išsiaiškinti. Lietuvos turtingieji žmonės, svetimtaučiai pirkliai ir žemvaldžiai, turi savo tautybės advokatų" [81]. Petras Leonas suprato, kad ir namuose, Kaune, Lietuvoje, jo laukia naujakurio dalia, nelengvos adaptavimosi sąlygos ir kiti sunkumai.

Parvykęs į Kauną, jis aiškinosi ir būsimų ryšių su visuomene sąlygas: „Apsigyvenęs Kaune, aš radau šokią tokią lietuvių visuomenę, tikriau sakant, lietuvių apgyventos teritorijos centre, Kaune, buvo maža lietuvių kolonija, kurios visuomeninis gyvenimas jau buvo užsimezgęs. Kolonijos priešakyje buvo inteligentai: a) prisiekę advokatai: M. Lozoraitis, St. Raila ir Kaz. Samajauskas, pris. adv. padėjėjas Vl. Stašinskis, privatinis advokatas Ant. Liorentas; b) gydytojai: Rokas Šliūpas ir Jonas Stonkus; c) mokytojai: Tomas Žilinskis, Juozas Vailokaitis, Fel. Damijonaitis, Urbonas ir kt.; d) skaitlingiausioji inteligentijos dalis buvo kunigai: Al. Dambrauskas (Jakštas), J.Maironis-Maciulevičius, K. Olšauskas, Pranskietis, Lumbis, J. Bikinas ir kt.; e) miesto valdybos tarnautojas Kajetonas Ciemmilonskis, pirklys K. Račkauskas, Vaitkevičiai (vyras ir žmona)". Jau veikė kelios lietuvių kultūrinės draugijos: 1) Šv. Kazimiero - katalikiškiems spaudiniams leisti; 2) draugija „Saulė" - mokykloms steigti ir išlaikyti; 3) draugija „Daina" - dainai, muzikai ir teatrui ugdyti; 4) Šv. Zitos - tarnaičių profesinė draugija; 5) Šv. Juozapo - darbininkų profesinė draugija. Dvi pastarosios buvo grynai profesinės, o Šv. Kazimiero - tikybinė draugija. Petrui Leonui šios trys draugijos buvo nepriimtinos ir jis į jas nestojo. Pasirinko ir tapo „Dainos" ir „Saulės" draugijų nariu. „Saulės" draugiją įsteigė ir jai vadovavo kunigai. Šioje situacijoje Petras Leonas samprotavo taip: „ <...> švietimas yra bendras visų žmonių reikalas, todėl aš radau būtinu reikalu prisidėti prie „Saulės" veikimo. Aš greit susipažinau su aukščiau išvardintais asmenimis <...> ir gana greitu laiku įsitraukiau į Kauno lietuvių visuomeninį gyvenimą. Savaime suprantama, kad advokatiškos praktikos aš šiais metais Kaune neturėjau" [82].

Kol Petras Leonas gyveno Turkestane, Lietuvoje politinių grupių orientacijos pasikeitė. Jam artimi „varpininkai", - rašė A. Tamošaitis, - jam rodėsi virtę revoliucine organizacija su tais kovos metodais, kurie Petrui Leonui nuo pat studentavimo laikų buvo svetimi. Jis liko ištikimas senajai varpininkų ideologijai - „varpininkams-demokratams", kurių dauguma jau nukrypo į kairę. Be to, tuo metu Kaune buvo įsivyravusios dešiniosios klerikalinės srovės,

kurios Petrui Leonui buvo visiškai svetimos. Taigi, anot A. Tamošaičio, jis atsidūrė tarp kairiojo ir dešiniojo sparno. Esant šitokiai padėčiai, jo vaidmuo buvo labai svarbus, nes jis, įtakingas asmuo ir politikas, mokėdavo kartais svarbiam reikalui sujungti abudu sparnus ir sudaryti lietuvių vienybę [83]. Todėl netrukus Petras Leonas, - kaip pažymėjo Z. Toliušis, - tapo „centriniu asmeniu, apie kurį sukasi visas anuometinis lietuvių viešas gyvenimas Kaune" [84].

2.6. Valstybės dūmoje

Valstybės dūma - Rusijos imperijos patariamoji atstovaujamoji įstatymų leidimo įstaiga, veikusi 1906-1917 m. Petrograde. Ją įkurti paskatino 1905-1907 m. revoliucijos įvykiai. Pagal 1905 m. gruodžio 24 d. įstatymą atstovų į Valstybės dūmą rinkėjai buvo suskirstyti į keturias nelygiateises kurijas: žemvaldžių, miesto, valstiečių, darbininkų. Žemvaldžių kurijos vienas rinkėjas priklausė nuo 2000 gyventojų, miesto - nuo 4000, valstiečių - nuo 30000, darbininkų - nuo 90000; pastarojoje rinkimų teisę turėjo tik didesnių įmonių (ne mažiau kaip 50 darbininkų) vyrai. Rinkimai buvo netiesioginiai ir nevisuotiniai. Rinkimų teisės neturėjo moterys, jaunimas iki 25 metų amžiaus, tikrosios tarnybos kariai, daugelis gyventojų nerusų. I valstybės dūma buvo renkama 1906 m. kovo-balandžio mėn. ir dirbo 1906 m. gegužės 10-liepos 21 d. I valstybės dūmoje svarbiausias klausimas buvo agrarinis. Trudovikai, socialdemokratai, iš dalies kadetai siūlė naikinti dvarininkų žemėvaldą, žemę perduoti valstiečiams. Dėl šitokio pasikėsinimo į dvarininkų žemėvaldą I valstybės dūma caro manifestu 1906 m. liepos 8 d. buvo paleista. 1907 m. kovo 5-birželio 15 d. įvyko rinkimai į II valstybės dūmą. Vilniaus, Kauno ir Suvalkų gubernijose į kiekvieną Valstybės dūmą buvo išrinkta po 14 deputatų. Lietuviai į I ir II dūmą buvo išrinkę po 7 atstovus, į III ir IV (priėmus 1907 m. birželio 16 d. sugriežtintą įstatymą ir sumažinus daugelio nerusų teises) - tik po 4 atstovus [85]. Į II dūmą iš Kauno gubernijos buvo išrinkti penki lietuviai (dr. P. Gudavičius-Gudas, A. Kupstas, P. Kurmelis, A. Povylius, V. Stašinskas), iš Suvalkų gubernijos - du (A. Bulota, P. Leonas) [86].

Petras Leonas savo atsiminimuose rašė, kad negalėjo dalyvauti rinkimų į Valstybės dūmą rengime Kaune, nes ilgai Lietuvoje negyveno ir neveikė. Tuo metu Skriaudžių klebonas kunigas Blindžius jam pranešė, kad Suvalkijos lietuviai rengiasi jį rinkti į Valstybės dūmą nuo Suvalkų gubernijos. Šios gubernijos lietuviams jis buvo žinomas žmogus, be to, dar nebuvo niekam perleidęs tėviškėje priklausiusios turto dalies (3 margų žemės). Čia jis turėjo ir pasyvią, ir aktyvią rinkimų teisę tarp mažažemių. Jis sutiko būti renkamas į

Valstybės dūmą nuo Suvalkų gubernijos. Petro Leono ir Andriaus Bulotos kandidatūras ėmė remti Seinuose kunigų leidžiamas savaitinis laikraštis „Šaltinis". Valstybės dūmos narį rinko gubernijos rinkikų suvažiavimas. Mažažemių rinkikai buvo pirmiausia renkami valsčiuose. Ten kiekvienas valsčius rinko po du asmenis į apskrities suvažiavimą. Šie valsčių mažažemių išrinkti asmenys, suvažiavę į apskrities miestą, teisėjui pirmininkaujant, rinko du rinkikus į gubernijos suvažiavimą. Gubernijos suvažiavime didžiažemių, mažažemių ir miestų rinkikai bendrame posėdyje rinko du Valstybės dūmos narius nuo visų Suvalkų gubernijos gyventojų. Šiame rinkikų posėdyje Valstybės dūmos nariais nuo Suvalkų gubernijos buvo išrinkti Petras Leonas ir Andrius Bulota (2.13 pav.). Už juos balsavo 27 rinkikai (2.14 pav.). 12 lenkų rinkikų už Petrą Leoną ir Andrių Bulotą nebalsavo [87].

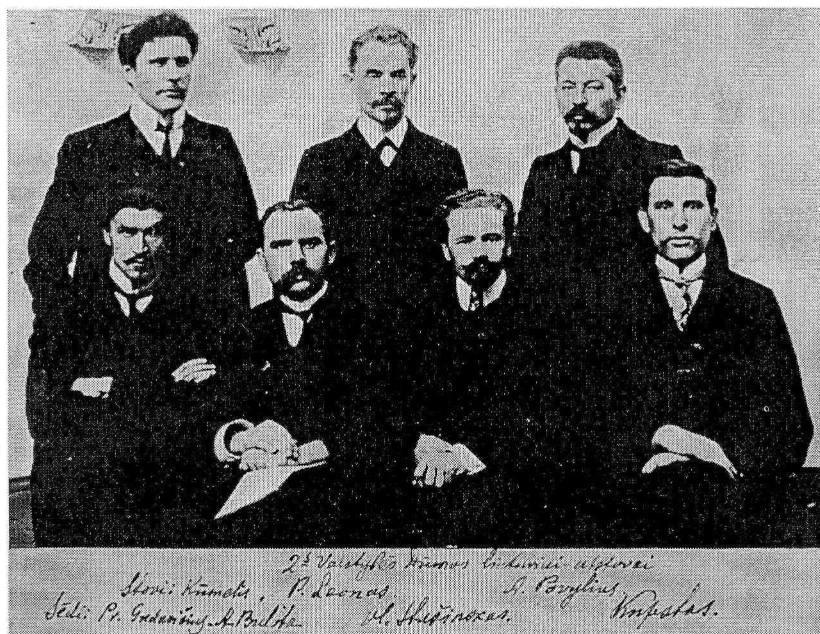
2.13 pav. Suvalkų gubernijos atstovai Valstybės dūmoje Petras Leonas ir Andrius Bulota.
Gauta iš Galinos Leonienės

2.14 pav. 1907 m. Suvalkijos lietuviai ir žydai, išrinkę Petrą Leoną ir Andrių Bulotą į II valstybės dūmą. Viduryje sėdi J. Basanavičius, jam iš kairės – P. Leonas,iš dešinės – A. Bulota.
Gauta iš Galinos Leonienės

Ieškant žinių apie Lietuvos gyventojų atstovus ir jų veiklą Valstybės dūmoje, susidurta su nelabai suprantama tendencija. Labai solidžiuose Lietuvos istorijos veikaluose ir kituose moksliniuose darbuose paminimi tik kai kurie Lietuvos atstovai Valstybės dūmoje arba jų pavardės visiškai nenurodomos. Štai knygoje „Lietuvos TSR istorija" rašoma: „Kauno gubernijoje į dūmą buvo išrinkti 5 deputatai socialdemokratai (2.15 pav.) (Pranas Gudavičius, Povilas Kumelis, Antanas Kupstas, Antanas Povylius ir Vladas Stašinskas)" [88]. Tarybų Lietuvos enciklopedijoje rašoma, kad „Kauno gubernijoje buvo išrinkti į Valstybės dūmą: Pranas Gudavičius, Povilas Kūmelis, Antanas Kupstas, Antanas Povylius, Vladas Stašinskas" [89]. M. Jučo, I. Lukšaitės, V. Merkio knygoje „Lietuvos TSR istorija" išvardijami tik nuo Kauno gubernijos išrinkti atstovai (Pranas Gudavičius, Povilas Kūmelis, Aleksandras Kupstas, Antanas Povylius ir Vladas Sušinskas) [90]. Lietuviškojoje tarybinėje enciklopedijoje rašoma: „Dauguma deputatų siekė Lietuvos autonomijos. Dešinieji deputatai lietuviai (M. Yčas, kun. J. Laukaitis ir kt.) rėmė caro režimą" [91]. A. Šapokos redaguotoje knygoje „Lietuvos istorija" minimi du lietuviai atstovai Valstybės dūmoje - Petras Leonas ir Martynas Yčas [92]. Taigi minėtųjų tekstų autoriai

dėl mums nežinomų priežasčių nepasako, kas Lietuvos gyventojų reikalais Valstybės dūmoje turėjo rūpintis iš Suvalkų ir Vilniaus gubernijų ir kaip jie tai atliko. Išvardydami Kauno gubernijos atstovus, autoriai įneša tam tikros painiavos. Vieni rašo „Povilas Kumelis", kiti - „Povilas Kūmelis", vienur „Antanas Kupstas", kitur - „Aleksandras Kupstas", rašoma ir „Vladas Stašinskas", ir „Vladas Sušinskas". „Lietuvos TSR istorijoje" rašoma apie Valstybės dūmą, bet visiškai nepasakyta, kas joje atstovavo Lietuvos gyventojams. Apsiribota tik vienu sakiniu, kuris leidžia suprasti, jog Valstybės dūmoje buvo lietuvis. Ten pažymima, kad Kauno gubernijos atstovas A. Povylius (LSDP narys) „pateikė tiksliai suformuluotą šios grupės agrarinę programą, sutampančią su RSDDP programa, su tuo skirtumu, kad „vietinis Lietuvos ribose žemės fondas" yra perduodamas „Lietuvos autonominės savivaldos organo" žinion" [93].

2.15 pav. Lietuviai atstovai II dūmoje. Iš kairės stovi: P. Kūmelis, P. Leonas, A. Povylius, sėdi: P. Gudavičius, A. Bulota, V. Stašinskas, A. Kupstas.
Gauta iš Galinos Leonienės

II valstybės dūmoje, kuri dirbo 100 dienų ir turėjo 53 posėdžius, Petras Leonas iškėlė klausimą dėl rusų mokyklų Lietuvoje ir pasisakė prieš bausmes už slaptą lietuvių vaikų mokymą. 1907 m. gegužės 21 d. posėdyje buvo svarstomas sumanymas panaikinti įstatymą, pagal kurį administracinėmis bausmėmis buvo baudžiami tėvai ir mokytojai už vadinamąjį slaptą, tai yra nemokyklinį vaikų mokymą. Tas įstatymas Lietuvoje veikė 14 metų, Suvalkijoje - 7 metus. Petras Leonas, kalbėdamas Valstybės dūmoje, plačiai nušvietė rusinimo per mokyklas politiką Lietuvoje ir liūdnus to rusinimo rezultatus. Jis pažymėjo, kad mokytojai lietuviai, baigę Veiverių mokytojų seminariją, siunčiami į Lenkiją, o į Lietuvą skiriami mokytojai rusai, kad mokyklose susidaro nenormali padėtis - vaikai ir mokytojai negali susikalbėti ir vieni kitų nesupranta. Dėl to Lietuvoje paplito slaptas vaikų mokymas namuose gimtąja lietuvių kalba. Petras Leonas iš Valstybės dūmos tribūnos priminė P. Rimšos skulptūrą „Lietuvos mokykla", kuri buvo eksponuota lietuvių dailės parodoje Vilniuje 1907 m. Jis smerkė susidariusią padėtį ir reikalavo iš valdžios sutvarkyti švietimo reikalus Lietuvoje.

Šioje kalboje Petras Leonas iškėlė Vilniaus universiteto klausimą. Jis priminė Valstybės dūmai „sunkią nuodėmę", kuri turi slėgti Rusijos valdžią - tai Vilniaus universiteto uždarymas. Petras Leonas reikalavo atkurti Lietuvoje užgesintą mokslo židinį - Vilniaus universitetą. Šie žodžiai buvo palydėti Valstybės dūmos centro ir kairės aplodismentais.

Petras Leonas ir A. Bulota pasisakė ir prieš lenkų atstovų sumanymą įtraukti Suvalkų kraštą į projektuojamosios Lenkijos autonomijos teritorinį vienetą.

1907 m. gegužės 16 d. posėdyje P. Leonas kalbėjo žemės reformos klausimu. Jis pabrėžė, kad negali sutikti su savo partijos (Petras Leonas Valstybės dūmoje prisidėjo prie Kadetų partijos) siūlymu netaikyti to įstatymo Suvalkų gubernijai. Be to, jis pasipriešino ir lenkų atstovų sumanymui - atidėti Lietuvoje žemės reformos reikalus ligi tol, kol Lenkijai bus suteikta autonomija. Lenkų atstovų manymu, tik autonominis seimas galės išspręsti žemės reformos klausimą. Petras Leonas pareiškė, kad nors administraciniu požiūriu Suvalkų gubernija priklauso Lenkijos karalystei, bet pagal savo gyventojų sudėtį, taip pat socialiniu ir kultūriniu atžvilgiais ji yra vienalytė su kitomis lietuviškomis gubernijomis. Todėl jis reikalavo žemės reformos įstatymą taikyti visai Lietuvai, neišskiriant ir Suvalkijos. Petras Leonas pasisakė už dvarininkų žemių priverstinį nusavinimą. Polemizuodamas su lenkų atstovu R. Durovskiu, Petras Leonas pasisakė už tai, kad žemės reformos pagrindiniai principai, dėsniai būtų nustatyti Valstybės dūmos įstatymuose, kuriuos vietos įstaigos privalėtų taikyti vietose. Baigdamas savo kalbą, Petras Leonas išreiškė

viltį, kad rusų tauta atsisakys neapykantos ir smurto metodų ir atsistojusi ant laisvės, lygybės ir socialinio teisingumo kelio padės lietuvių tautai užgydyti anksčiau jai padarytas žaizdas [94].

Petras Leonas Valstybės dūmos posėdyje turėjo galimybę kalbėti 10 minučių, todėl negalėjo išsamiai išdėstyti žemės reformos reikalus. Jis parengė ir 1907 m. gegužės mėnesį išleido (rusų kalba) brošiūrą „Žemės reformos klausimu Lietuvoje (įskaitant ir Suvalkų guberniją)" [95]. Toje brošiūroje (1 priedas), susidedančioje iš 20 puslapių, pirmiausia dėstoma Suvalkijos istorija ir akcentuojama, kad Suvalkija visada buvo Didžiosios Lietuvos Kunigaikštystės dalis ir protestuojama prieš Dūmos lenkų frakcijos (kolo) siūlymus įjungti Suvalkiją į projektuojamąjį Lenkijos autonomijos vienetą. Pereidamas prie žemės reformos Lietuvoje, Petras Leonas aptaria tokius klausimus: 1) ar reikalinga Lietuvai (Kauno, Vilniaus, Suvalkų gub.) žemės reforma; 2) atsakęs į tą klausimą teigiamai, toliau svarsto, iš kur paimti žemės reformos tikslams ir prieina išvadą, kad tam reikia panaudoti dvarininkų žemes; 3) toliau nagrinėja, ar būtina ir teisinga priverstinai nusavinti žemę; 4) pagaliau pasisako už tai, kad už nusavinamas žemes turi būti atlyginama. Toje pačioje brošiūroje rašoma ir kitais, susijusiais su žemės reforma, klausimais: 1) dėl rusų kolonizacijos Lietuvoje; 2) dėl majoratų panaikinimo; 3) dėl servitutų likvidavimo; 4) miškų klausimu; 5) muitų klausimu; 6) švietimo ir ūkio gerinimo ir kt. [96].

Valstybės dūma 1907 m. birželio 15 d. buvo paleista. Petras Leonas grįžo į Kauną. Jo darbą Valstybės dūmoje palankiai vertino profesorius Vaclovas Biržiška, kuris pabrėžė, kad nors ši Dūma veikė labai trumpai, tiktai 100 dienų, bet Petras Leonas suspėjo ir čia iškelti nemažai reikšmingų Lietuvai reikalų. Pačioje Lietuvoje, kur tuo metu jau buvo baigiamas malšinti revoliucinis 1905-1906 m. sąjūdis, Petro Leono kelti viešumoje reikalai rado gyvą atgarsį, nes rodė kelią, kuriuo ir pralaimėjus kovą dėl pagrindinių reikalavimų galima kovoti už smulkesniuosius, kasdieninius reikalus. Dūmoje Petras Leonas griežtai stojo prieš rusiškąsias mokyklas Lietuvoje ir prieš bausmes už slaptąjį vaikų mokymą, kėlė žemės reformos Lietuvoje klausimą ir kartu su kitais lietuvių atstovais griežtai pasisakė prieš lenkų sumanymą įtraukti ir lietuvių gyvenamą Suvalkų guberniją į projektuotą tuo metu Lenkijos autonominę teritoriją. Pozityviai į tą projektą reaguodamas, jis sudarė ir atskira knygute rusų kalba paskelbė Lietuvos autonomijos projektą, jame įrodęs ir lietuvių tautos teisę, ir subrendimą valdytis savarankiškai, neglobojant jos neprašytiems svetimiems globėjams [97].

II valstybės dūmą išvaikius, Petras Leonas savo kandidatūros į III ir IV dūmas neteikė, tik rinkimų į jas metu vaidino svarbų užkulisinį vaidmenį stiprinant valstiečių rinkikų įtaką Kauno gubernijoje. 1913 m. Petras Leonas

išleido knygelę „Lietuvių atstovų (Kauno ir Suvalkų gub.) 4-on Valstybės dūmon rinkimams pasibaigus" (2 priedas). Tai buvo jo pranešimo, skaityto 1912 m. spalio 16 d., ištrauka. Svarstant klausimą, ką reikia rinkti atstovu ir kokios taktikos privalo laikytis pirmieji demokratai, Petras Leonas išdėstė tokius pagrindinius principus:

„ 1. Lietuvių tauta nori gyventi kaip tokia.
2. Tauta, kuri nori gyventi, privalo progresuoti (pirmyn eiti).
3. Idant tauta pati patikėtų galinti progresuoti ir kitus įtikintų, ji privalo parodyti savo jėgas kultūros darbui ir politinei kovai. Iki laisvės atgimimo mūsų tauta tas savo jėgas parodė, o svarbiausioje kovoje už spaudą sėkmingai veikė ir laimėjo. Tą pat galima pasakyti ir apie veikimą laisvės metais. Savo atstovų asmenyse tauta privalo parodyti, jog joje yra kultūrinių jėgų, galinčių ginti jos gyvasties sąlygas. Apie laukinius Rusijos pavaldinius, pavyzdžiui, apie eskimus, Valstybės dūmoje nieko negirdėti ir jų niekas už tautą nelaiko. Jeigu mes savo atstovų asmenyse parodysime save beveik lygiais tokioms žmonių grupėms, kurios laikomos laukiniais žmonėmis, tai negalime tikėtis, kad kitos tautos nors šiek tiek mus vertintų ir guostų. Taigi mums reikia į atstovus rinkti aukštesnės kultūros, aukštesnio mokslo vyrus. Bemokslių išrinkimas į atstovus dargi neteisingai liudytų apie mūsų tautą, nes ji iš tikro daug aukoja materialinių ir moralinių jėgų, kad turėtų aukštesnį mokslą pasiekusių savo sūnų, kurie vestų ją pirmyn. Bemokslių gi atstovų asmenyse pasaulis matytų, jog mūsų tauta ir trijų keturių vyrų, tinkamų tokiam svarbiam darbui, kaip atstovo, neturi.
4. Tie vyrai privalo gerai žinoti mūsų tautos reikalus ir išmanyti, kaip tuos reikalus ginti Valstybės dūmoje, tai yra jie privalo turėti političko susipratimo „minimumą", kuris turi būti paremtas progreso ir demokratizmo pamatais, tų geresnės ateities sąlygų.
5. Tauta, norinti gyventi kaip tokia, turi savo reikalus, - pirmiausiai savo tautos gyvasties apgynimo reikalą, - kurie yra bendri visiems jos nariams, nepaisant jų pažiūrų įvairumo. Kur tauta gali ir privalo parodyti, jog gi turi jėgų gyventi ir progresuoti, ten visi jos nariai privalo eiti išvien. Tarp savęs įvairių pažiūrų asmenys, tai yra įvairios partijos, turi teisę ir privalo kovoti, bet užbaigę tarp savęs kovą ir eidami kovon su priešu visi tautos nariai privalo išvien eiti. Tik taip besielgdamos tautos dalys parodys savo tautos meilę, tautišką susipratimą ir norą, idant tauta gyventų kaipo tokia. Tik taip elgdamiesi tautos nariai parodys, kad jie nenori, idant tauta praskystų kaimynų bangose".

Pabaigoje jis pabrėžė, kad „nors šie principai buvo pranešti kitiems tik 1912 m. spalio 15 d., bet jie yra mano įsitikinimais nuo seniai, su jais aš ir į rinkimų darbą įstojau" [98]. Keturiose valstybės dūmose buvo 14 lietuvių (2.16 pav.).

2.16 pav. Lietuvių atstovai I, II, III ir IV Valstybės dūmoje. Sėdi iš kairės: vet. gyd. L. Lopas – I dūmoje, adv. A. Bulota – II, III, kun. V. Jarulaitis – I, adv. P. Leonas – II, kun. J. Laukaitis – IV, M. Januškevičius – IV, P. Keinys – II ir IV. Stovi iš kairės: J. Kubilius – I, adv. V. Stašinskas – II, A. Povylius – II, adv. M. Yčas – IV, inž. Vitkauskas – I, J. Sabalis – I ir P. Kuzma – III.
Paimta iš M. Yčo knygos „Atsiminimai. Nepriklausomybės keliais". Kaunas, 1935. P.64

2.7. Pirmajame Lietuvos moterų suvažiavime

Pirmasis Lietuvos moterų suvažiavimas vyko 1907 m. rugsėjo 23-24 d. (spalio 6-7 n. st.) Kaune. Jame buvo nagrinėjamos socialinės problemos: moterų padėtis visuomenėje ir šeimoje, moterų išsivadavimo iš socialinės priespaudos ir jų dalyvavimo visuomenės plėtros procese reikalai bei kiti klausimai [99].

Matriarchatą pakeitus patriarchatu, moteris tapo ekonomiškai priklausoma nuo vyro. Buvo įteisintas moterų nelygiateisiškumas, moters darbas virto namų

darbu ir neteko ankstesnės visuomeninės reikšmės. XIX a. pabaigoje-XX a. pradžioje Vokietijoje ir kitose šalyse paplito vadinamoji „trijų K" teorija (vok. Kirche, Küche, Kinder - bažnyčia, virtuvė, vaikai), anot kurios, moters veikla turinti apsiriboti bažnyčia, virtuve ir šeima.

Yrant feodalizmui, formuojantis kapitalistinei visuomenei, Italijos, Nyderlandų, Prancūzijos ir kitų šalių humanistai, švietėjai ėmė kelti moterų padėties problemas. Naujos visuomenės formavimosi sąlygomis moterų darbas vėl ėmė įgauti visuomeninę reikšmę. Tai sukėlė moterų judėjimą už lygias teises su vyrais. Atsirado moterų judėjimas - feminizmas. XIX a. antrojoje pusėje Europoje ir JAV kilo sufražičių judėjimas. Jo dalyvės siekė iškovoti moterims rinkimų teises. Iki 1906 m. jos buvo iškovotos tik Naujojoje Zelandijoje (1893 m.), Australijoje (1902 m.), Suomijoje (1906 m.) [100].

1888 m. JAV feminisčių iniciatyva buvo įkurta pirmoji tarptautinė moterų organizacija - Tarptautinė moterų taryba. 1904 m. buvo įkurtas Tarptautinis moterų, lygių teisių ir pareigų šalininkų aljansas. Pirmosios Rusijos moterų organizacijos buvo XIX a. pabaigoje susikūrusios labdarybės draugijos. 1905 m. susikūrė Rusijos moterų lygiateisiškumo sąjunga, 1907 m. - Rusijos moterų lygiateisiškumo lyga [101]. Jų pavyzdžiu sekė ir kitų šalių moterys.

Lietuvoje moterų emancipacijos pradžia susijusi su jų dalyvavimu XIX a. sukilimuose, nacionaliniame judėjime, kultūrinėje ir literatūrinėje veikloje. 1905 m. rugsėjo mėnesį Vilniuje buvo įsteigta pirmoji moterų organizacija - Liberalinis demokratinis Lietuvos moterų susivienijimas, kuris veikė 1905-1907 m. [102]. 1906 m. kunigai įsteigė zitiečių draugiją [103]. Labdarybės draugijos Lietuvoje pradėjo kurtis XIX a. Labdarybės draugija veikė Vilniuje, Neturtingiesiems globoti draugija - Kaune [104].

Lietuvos moterų susivienijimo iniciatyva 1905 m. pabaigoje Latvėnuose (Anykščių raj.) buvo surengtas Lietuvos moterų sodiečių suvažiavimas. Lietuvos moterų susivienijimo vadovės su klerikalų šalininkėmis dalyvavo 1907 m. rugsėjo 23-24 d. (spalio 6-7 d.) Lietuvos moterų suvažiavime Kaune [105]. Šis suvažiavimas vyko miesto teatre. Jo skaitlingumą gražiai pavaizdavo

J. Tumas-Vaižgantas, atvykęs į suvažiavimą iš Vilniaus kaip „Vilties" korespondentas. Jis 1907 m. „Vilties" laikraštyje rašė: „Kaune viešbučiai pilni. Gatvėmis plaukia būriai moterų baltgalvių: tai sodietės. Šen ten svyruoja kitokio dažo skrybėlė: tai miestietės ar inteligentės <...> Miesto sodas ūkia; teatras apgultas, užsirašinėjančių prie langelio - vilksnis; trošku ir ankšta <...>" [106].

O. Pleirytė–Puidienė savo dienoraštyje Lietuvos moterų suvažiavimo pradžią apibūdino taip: „Suvažiavimas grandiozinis. Visas Miesto teatras prisikimšęs ir iš parduotų bilietų (įėjimas teatran apmokamas) šiandien buvo auditorijoj 700 su viršum žmonių (2.17 pav.). Moterų – ponių ir moterėlių –

yra privažiavę iš visų Lietuvos kampų. Moterų tarpe matyti ir pora dešimčių vyrų, keliolika kunigų" [107].

Rengiant Lietuvos moterų suvažiavimą ir jo darbe aktyviai dalyvavo Petras Leonas ir jo žmona C. Leonienė. „Man sugrįžus Kaunan, - rašė Petras Leonas, - greitu laiku buvau kunigų pakviestas į pasitarimus lietuvių moterų suvažiavimui Kaune organizuoti" [108]. Prelatas P. Januševičius, prisimindamas suvažiavimą, sakė, kad pasirengimas jam vyko slaptai, tarpusaviais pasitarimais: „Tai buvo nelegalus darbas. Reikėjo kiekvienai išaiškinti, ko norime, kas bus ir kaip reikės veikti. Su kuria pakalbėjom, visos bijojo, kratėsi, nedrįso. Iš energingesnių, drąsesnių ir susipratusių lietuvių buvo sudarytas komitetas, į kurį įėjo: E. Vaitkevičienė, M. Rabašauskienė, E. Lebkauskienė, T. Kubilinskaitė, O. Daugelytė ir M. Augustinaitė. Komiteto pirmininkė buvo E. Vaitkevičienė, sekretorė - E. Lebkauskienė. <...> Komitetui talkino visi susipratę lietuviai: kunigai, vyrai ir moterys. Visi laikė bendrą frontą, kad suvažiavimo reikia.

2.17 pav. Lietuvos moterų suvažiavimo dalyvės ir dalyviai.
Paimta iš Lietuvos MA Bibliotekos. F 117-1078. P.61

Pirmasis rūpestis konkrečiai suvažiavimui įvykti buvo išgauti iš rusų valdžios leidimą. Anais laikais, kada bet kokie tautiniai pasireiškimai buvo slopinami ir užgniaužiami, leidimo suvažiavimui iš gubernatoriaus išgavimas kėlė mūsuose nemažai abejojimų. Tai atlikti buvo prašomas Petras Leonas. <...> Gubernatoriui rašytame prašyme, patariant Petrui Leonui, buvo akcentuojama, kad moterų suvažiavimas šaukiamas krašto ekonominiams dalykams apsvarstyti [109]. Pas gubernatorių Veriovkiną prašyti leidimo su komiteto narėmis nuėjo ir Petras Leonas. Leidimas buvo gautas. Gavus leidimą pasijausta kitaip" [110].

Organizaciniame komitete buvo svarstomi įvairūs klausimai, tarp jų ir toks: „Ar į suvažiavimą kviesti atvykti su skrybėlėmis, ar su skepetaitėmis?" Buvo manyta, kad skrybėlės kitų akyse labiau atvers moterų kultūringumą. Petras Leonas savo kalba tą klausimą pakreipė kita linkme. Jeigu lietuviai nori pasididžiuoti savo kultūringumu, - sakė jis, - tai geriausia pasirodyti tokiems, kokie esame. Svarbu, kad ne vien ponai ir aristokratai būtų apsišvietę, bet ir liaudis susipratusi. Buvo sutarta kviesti į suvažiavimą visas moteris, neatsižvelgiant, ar jos skrybėlėtos, ar skepetuotos. Į suvažiavimą atvyko tos, kurios galėjo, kurioms rūpėjo lietuvės moters likimas, ateitis. Suvažiavimo programoje buvo įrašyti tokie klausimai:

1. Apie visuomenišką moterų padėtį Lietuvoje ir jų kultūrinius uždavinius.
2. Apie moterų organizavimąsi ir laikraščio išleidimą.
3. Mūsų priedermės „kaslink priaugančios kartos".
4. Apie mokyklas.
5. Kaip mokyti Lietuvos istorijos.
6. Moterų garbės apgynimas.
7. Sodžiaus mergaičių skriaudos.
8. Sumanymas apie girtuoklystės panaikinimą Lietuvoje.
9. Apie namų amatus.
10. Apie daržovių ir vaisių pramonę.
11. Apie profesinį moterų apšvietimą.
12. Atsišaukimas į lietuvius.

Organizaciniame komitete buvo susitarta, kad pranešimus suvažiavime skaitys: S. Kymantaitė, T. Kubilinskaitė, E. Lebkauskienė, C. Leonienė, Milašaitė, M. Pečkauskaitė-Šatrijos Ragana, E. Petkevičaitė, G. Petkevičaitė-Bitė, E. Vaitkevičienė, J. Žymantienė-Žemaitė [111].

Kunigas J. Tumas-Vaižgantas pasiūlė suvažiavimą atidaryti seniausiai lietuvių moterų žadintojai G. Petkevičaitei. Suvažiavimo dalyvės pasiūlymui karštai pritarė. Po suvažiavimo atidarymo C. Leonienė, kaip suvažiavimo

organizacinio komiteto narė, pasiūlė išrinkti prezidiumą: G. Petkevičaitę, M. Pečkauskaitę (Šatrijos Raganą), S. Kymantaitę, O. Pleirytę–Puidienę, J. Pavalkytę–Griniuvienę. Publika pasiūlė išrinkti į prezidiumą dar C. Leonienę ir J. Žemaitę. Pasiūlytos kandidatūros plojimais buvo priimtos. Išrinktas suvažiavimo prezidiumas pareigas pasiskirstė taip: G. Petkevičaitė – pirmininkė (2.18 pav.), M. Pečkauskaitė ir C. Leonienė – vicepirmininkės, O.Pleirytė–Puidienė – sekretorė, S. Kymantaitė ir J. Pavalkytė–Griniuvienė – vicesekretorės, likusios – kandidatės.

Po to prasidėjo sveikinimai. Sveikino Estijos moterų delegatės, Dorpoto (dabar Tartu. – J. L.) universiteto studentės, Kauno latvių kolonija, visų draugijų ir laikraščių atstovai – lietuviai, rusai, žydai. Buvo perskaityta daug telegramų: nuo baltgūdžių, iš Rygos, Liepojos ir atskirų asmenų, ne tik moterų, bet ir vyrų. Pasveikinimai užėmė porą valandų.

Po trumpos pertraukos prasidėjo pranešimų ir referatų skaitymas.

2.18 pav. Gabrielė Petkevičaitė. 1907 m.
Lietuvos moterų suvažiavimo pirmininkė.
Paimta iš leidinio „Naujoji Vaidilutė", 1937 m. rugsėjis. Nr. 9 (143)

Lietuvos moterų suvažiavime dalyvavo ir Petras Leonas. Jis savo atsiminimuose aprašė aplinkybes, nulėmusias jo dalyvavimą šiame renginyje, ir savo

vaidmenį jame.

G. Petkevičaitė ir dar kelios moterys suvažiavimo išvakarėse apsilankė pas Petrą Leoną ir prašė, kad jis sutiktų būti suvažiavimo prezidiume kaip teisės patarėjas. Petras Leonas sutiko. „Bet posėdžiams vykstant, - rašė jis, - man neteko patarimų teikti: sekretorė Ona Pleirytė-Puidienė pasirodė toks gabus ir sumanus asmuo, kad prezidiumui mano patarimų nereikėjo. Pirmininkės (G. Petkevičaitės. - J. L.) gabumai buvo žinomi visiems, bet jai didelėje salėje (teatre) didelį susirinkimą sunku buvo valdyti dėl fizinių jėgų silpnumo; ją visuomet tinkamai ir korektingai pavadavo posėdžio sekretorė O. Pleirytė-Puidienė" [112].

Suvažiavime buvo išklausyti pranešimai, vyko diskusijos. Čia pateikiame G. Petkevičaitės kalbą, pasakytą suvažiavimą pradedant: „Organizacinis komitetas uždėjo ant manęs priedermę atidaryti suvažiavimo posėdį. Džiaukimės, lietuvės tautietės, sulaukusios tos linksmos dienos, kuomet susirinkusios viešai galime pasikalbėti, savo vargus išreikšti, pasiguosti viena kitai, susitarti ir susivienyti prie tokio darbo, kuris mūsų tėvynę ir mus, moteris, keltų ir judintų. Mūsų priešai su dideliu nepasitikėjimu žiūri į mūsų tą susirinkimą, ieškodami progos net pasityčioti iš mūsų tamsumo ir silpnumo. Tuo labiau parodykime savo susipratimą, kad esame priaugusios prie tokio darbo.

Stenkimės rimtai tuos pirmuosius žingsnius pradėti pirmyn varyti, tuos pirmuosius žingsnius mūsų viešojo ir susiprantančio gyvenimo. Matydamos ir rišdamos bendrus klausimus, užlaikykime tvarką ir rimtumą, bet nesidrovėkime kiekviena atvirai išreikšti savo pažiūras. Vienokius juk vargus kentėjome, vienoki skausmai širdis mūs spaudžia.

Čia visos lygios susirinkome, varžomos mūsų motinos Lietuvos dūkrės!

Nesunku bus mums susiprasti!
Sesers pilietės, skleiskime erškėčius nuo savo takų!
Rimta ir tiesia vaga varykime savo darbą!
Neužmirškime tik, kad vienybėje mūsų galybė!
Apreiškiu posėdį atidarytą!" [113]

C. Leonienė savo pranešime kalbėjo apie visuomeninę moterų padėtį Lietuvoje ir jų kultūrinius uždavinius. „Moterų padėtis, - sakė ji, - kad ir ne vergių, bet mažai kuo skiriasi nuo vergių. Vyrai vieni valdė, teisė ir įstatus tvėrė <...> Viskas, ką uždirbo moteris, prigulėjo vyriškiui, tėvui arba vyrui. Net dora, ir toji, kitokia reikalaujama nuo vyrų, kitokia nuo moterų <...> Kiti ramino moteris jų beteisiame padėjime tuo, kad joms esąs ramus namie, šeimoje gyvenimas <...> Ir dabar moterų teisės visur mažesnės už vyrų teises. Daugelis visuomenės ir valstybės darbų moterims neprieinami, netgi mokintis ne viską tai galima, ką mokinasi vyrai. Dabar lietuvių moterų visuomeniškas padėjimas blogesnis nei kitur <...> Iš mūsų atimta daugelis pilietiškų teisių.

Dauguma taip vadinamų inteligentiškų darbų mums uždrausta <...> Turtų valdyme ir vaikų auginime mūsų teisės kur kas mažesnės už vyrų teises <...> Kokie gi prie tokio padėjimo mūsų kultūriški uždaviniai? Pirmiausia mes turime prisidėti prie visų šalių moterų darbo, t.y. prie išreikalavimo teisių lygybės. Tegul nekalba mums, kad moterų švenčiausias ir didžiausias uždavinys - tai būti motina ir šeimininke. Mes nemanome eiti prieš savo prigimtį. Lyties skirtumo niekas nepermainys ir mes liksime, kaip buvusios pirmiausia, motinomis. Bet ne visoms lemta motinomis likti <...> Ne visi vyrai veda pačias <...> Negalint visoms ištekėti, reikia, kad mums būtų leista užsiimti tokiu darbu, koks kuriai patinka. Tegul netvirtina mums, kad moterys mažiau už vyrus turi gabumo, kad jų smegenys mažesni. Vyrai patys per amžius užvedę kitokią, menkesnę nekaip sau, mums auklėjimą ir mokslą kaltina mus menkesniame gabume".

Savo pranešimo pabaigoje C. Leonienė nurodė, „kuo moterys turėtų rūpintis:

1. Kad būtų mokytų priėmėjų.
2. Kad susirgus būtų galima ieškoti pagalbos pas daktarą.
3. Šviesti motinas.
4. Gerinti maistą, drabužį, kelti švarą.
5. Gelbėti žūstančias paleistuvavime mergaites.
6. Kovoti su girtavimu.
7. Skatinti moteris aktyviai prisidėti prie tautiško darbo.
8. Organizuotis, ir tiems uždaviniams siekti reikalingas mergaitėms mokslas, <...> o mokyklų neturime..." [114]

C. Leonienės pranešimą labai palankiai įvertino ir šio suvažiavimo dalyvis, „Vilties" laikraščio atstovas J. Tumas-Vaižgantas: „C. Leonienės nepaprastai rimto ir moksliškai surašyto pranešimo, paskaityto gana silpnu balsu, ne taip apsišvietusioms moterims gal būtų buvę sunkoka klausytis. Bet išgelbėjo ypatingas rašymo būdas, kaip tik toks, kuris pridera vartoti, kalbant į didelę minią. Tai vartojimas daugybės pavyzdžių. Minia negali ilgai turėtis, į vieną dalyką mintis įtempusi: jos išsiskleidžia. Bet Leonienei skaitant, kad ir pametei jos minties siūlą, visgi paskui jį suradai, atmindamas aiškius, kartais net per šiurkščius pavyzdžius. Leonienės pranešimą padėčiau pirmojon vieton, kaip istorišką apžvalgą moterų padėjimo visokiais laikais ir visokiuose kraštuose" [115]. Įdomius ir vertingus pranešimus suvažiavime skaitė Z. Kymantaitė, J. Žymantienė-Žemaitė ir kitos.

Karščiausios diskusijos kilo palietus moterų darbo, profesinių moterų sąjungų klausimus. Suvažiavimo darbe jautėsi įtampa tarp moterų katalikių ir jas palaikančių kunigų bei moterų liberalių, kurias palaikė į suvažiavimą atvykę demokratinių partijų atstovai. Ją detaliai savo dienoraštyje aprašė suvažiavimo

sekretorė O. Pleirytė-Puidienė, pabrėždama, kad katalikiškosios pakraipos moterims iš tribūnos ėmė atstovauti kunigai. Jie visas vilnietes vadino socialistėmis ir bedievėmis, o į suvažiavimą atvykęs socialdemokratas V. Kapsukas taip pat iš tribūnos kunigus išvadino juodašimčiais, „kvietė jų neklausyti ir dėtis su socialdemokratais. Ginčas pasiekė tokį įkarštį, jog policija buvo suvažiavimą benutraukianti, ir tik Petro Leono dėka konflikto buvo išvengta [116]. Apie suvažiavime buvusią įtampą rašė ir Petras Leonas. Kai buvo prieita prie komiteto rinkimų (turėjo būti išrinktas moterų komitetas lietuvių moterų draugijai sukurti. - J. L.), ėmė reikštis dvi srovės: kunigų vadovaujama katalikų ir laisvesnių pažiūrų. Kalbėti rinkimų klausimu išėjo ir vyrai. Pakalbėjus A. Janulaičiui, kun. J. Tumas, kalbėdamas prieš jo siūlymus, išsitarė, kad Janulaitis socialistas. Dėl šito „išsitarimo" jam tuoj buvo viešai prikišta, kad kun. Tumas kalba lyg „donosčikas", o kuluaruose, kur kun. Tumas po kalbos nusiminęs sėdėjo, jam daug kas priėjęs iškalbėjo. Jam net ašaros pasirodė akyse: nieko pikta nemanydamas išsitarė, o čia sakoma, kad dėl jo kalbos Janulaičiui gali iškelti bylą! Mat tais laikais socialistų partijos buvo Rusijoj laikomos priešvalstybinėmis ir buvo persekiojamos. Jokios bylos dėl to „išsitarimo" nekilo. Ne tik iš tribūnos buvo karštai kalbama dėl rinktinių kandidačių, bet kai kas iš vietų triukšmavo. Salės šonuose, parteryje, tuomet buvo ložės. „Aš, - rašė Petras Leonas, - mačiau ir girdėjau, kad vienoje ložėje labai neramus buvo kun. Kostas Olšauskas. Ėmiau ir kuluarais nuėjau paprašyti ramiau laikytis. Kai tik atidariau ložės duris, kun. Olšauskas, dar man nieko nepratarus, sako, kad jis nieko nedaręs... Aš vis dėlto pasakiau, kad pats mačiau ir girdėjau perdaug jį nerimaujant. Bet dėl to jokio tarp mudviejų nesusipratimo nekilo" [117].

Suvažiavime dalyvavo apie 350 dalyvių. Daugumą sudarė sodietės moterys. Buvo priimti svarbūs nutarimai:

1. Įsteigti Moterų sąjungą, kuri palaikytų ryšius su kitų kraštų moterų sąjungomis.
2. Sąjungos tikslas - siekti moterų teisių lygybės.
3. Moterų gerovei kelti buvo numatyta steigti profesines moterų sąjungas.
4. Moterų sąjungos turėtų veikti skyrium arba drauge su vyrais.
5. Sąjungai tvarkyti išrinktas komitetas: M. Augustinaitė, F. Bartkevičienė, O. Daugelytė, J. Griniuvienė (Grinienė), S. Kymantaitė-Čiurlionienė, T.Kubilinskaitė, E. Lebkauskienė, C. Leonienė, K. Norkytė, E. Petkevičaitė, O. Pleirytė-Puidienė, M. Putvinskaitė, M. Rabašauskienė, E. Vaitkevičienė, J. Žymantienė-Žemaitė.
6. Suvažiavimo atminimui išleisti knygą, kurioje būtų išspausdinti pranešimai.

7. Komitetui pavesta rūpintis švietimo reikalais: mokytojų lavinimu, moterų seminarų ir žemesniųjų mokyklų steigimu.
8. Rūpintis pašalinimu degtinės, kurią tevertėtų pardavinėti vaistinėse [118].

„Suvažiavime, - pažymėjo P. Januševičius 1937 m., - buvo svarstyti labai gyvenimiški klausimai, kuriuos ir šiandien galėtumėm, tik gal kiek kita plotme, pakartoti ir apsvarstyti. Be to, suvažiavimo programoje buvo „Dainos vakaras". Čia padainuota Lietuvos himnas, lietuviškos dainos ir suvaidintos dvi komedijos. Iš dainų paminėtinos: Miškas ūžia, gaudžia; Girioj; Kur banguoja Nemunėlis; Į tėvynę grįžt norėčiau; Op, op, kas ten, Nemunėli ir kt. Dainos ne vienam spaudė gerklę ir ašaromis vilgė skruostus. Kartu buvo pakelta dvasia ir suspausta širdis..." [119] O. Pleirytė-Puidienė taip vaizdžiai apibūdino suvažiavimą: „Dar šiandieną tebeskamba ausyse anos karčios kruvinos skundos (Nusiskundimas suvažiavimo dalyvės): moteriškės - tarnaitės, moteriškės - žmogaus, mes skriaudžiamos, mes nuskriaustos! mums šviesos, mums patirties! Mums gana vien moteriške būti! Mes norime tapti žmogumi ir stoti, ir eiti, ir dirbti, kaip lygios su lygiais" [120]. Petras Leonas šį suvažiavimą trumpai įvertino taip: „Bendrai tariant, suvažiavimas praėjo rimtoje atmosferoje ir buvo žymus įvykis mūsų tautos istorijoje" [121].

Apie pirmojo Lietuvos moterų suvažiavimo organizavimą, jo darbą ir reikšmę išspausdinta medžiagos ne tik „Viltyje", „Naujoje Vaidilutėje", bet ir „Vilniaus žiniose", Gabrielės Petkevičaitės raštuose ir kitur.

2.8. „Dainos" draugijoje

Nemažą vaidmenį lietuvių tautos atgimime suvaidino ir „Dainos" draugija, kurios pirmininku 1908-1914 m. buvo Petras Leonas. Šios draugijos ištakos - pirmieji lietuvių vaidinimai bei slapto „Dainos" choro atsiradimas.

Lietuvos teatro pradmenų yra liaudies senoviniuose papročiuose, pramogose, tautosakoje. Jis buvo pagonių kulte, mitologijoje. Lietuvos kaime nuo seno (dažniausiai per vakarus ir šventes) buvo žaidžiama, vaidinamos improvizacinės scenos, vaizduojančios liaudies buitį ir darbus. Šie liaudies teatro pradmenys, nuo seno plėtoti įvairiomis formomis viešai ir privačiame gyvenime, buvo savita lietuvių vaidinimų užuomazga, iš dalies skatinusi lietuviškų vakarų sąjūdį XIX ir XX a. sandūroje, turėjusi poveikio ir kai kuriems profesionaliojo teatro ieškojimams XX a. trečiajame dešimtmetyje. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje nuo XVI a. iki jos padalijimo (1795 m.) ir vėliau Lietuvoje (iki XIX a. paskutinių dešimtmečių) veikė profesionalūs ir pusiau profesionalūs teatrai ne lietuvių kalba (lotynų, lenkų, rusų kalbomis).

XIX a. pabaigoje pradėta slapta rengti mėgėjiškus vaidinimus - lietuviškuosius vakarus [122].

XIX a. pabaigos-XX a. pradžios lietuvių teatro sąjūdis buvo viena kovos prieš nacionalinę ir socialinę priespaudą formų. Skatino liaudies švietimą, meninę kūrybą (profesionalaus lietuvių teatro, muzikos, choreografijos formavimąsi), ugdė tautinį sąmoningumą, gimtąją kalbą, padėjo įtraukti į aktyvią visuomeninę ir kultūrinę veiklą plačius visuomenės sluoksnius. Skiriami trys lietuviškųjų vakarų laikotarpiai: slaptieji vakarai (iki 1904 m.) (2.19 pav.), kultūros draugijų vakarai (1904-1909 m.), teatro bendrovių, sąjungų vakarai (1909-1918 m.). Pirmuoju laikotarpiu kultūrinė veikla Lietuvoje buvo draudžiama, todėl vakarai buvo rengiami slaptai. Pirmieji slapti vakarai buvo surengti Panemunėlio (Rokiškio rajonas, 1893 m.), Joniškio, Vilkaviškio, Marijampolės apylinkėse, Vilniuje (1898 m.). Viešus lietuviškuosius vakarus anksčiausiai pradėjo rengti JAV (1898 m.), Rytų Prūsijoje (1895 m.) ir didžiųjų Rusijos imperijos miestų (Peterburgo, 1895 m.; Rygos, 1898 m.) lietuviai. Lietuvoje pirmasis viešas vakaras buvo surengtas 1899 m. Palangoje [123]. Čia negaliojo lietuviškos spaudos ir kultūrinių renginių draudimas. 1899 m. rugpjūčio 20 d. Palangoje buvo suvaidinta Keturakio komedija „Amerika pirtyje" [124].

2.19 pav. 1900 m. Kauno „Dainos" choras. Viduryje (su barzda) J. Naujalis.
Paimta iš V. Bičiūno knygos „Kaunas 1030-1930". Kaunas, 1930. P.115

Muzikos ir teatro draugija „Daina" veikė 1899-1940 m. Kaune. 1899 m. susikūrė choras (iniciatorius Juozas Naujalis), o 1904 m. - ir vaidintojų būrelis. Iš pradžių rengė pusiau slaptus koncertus.

Dainavo mėgėjai. 1905 m. kovo 5 d. Kauno miesto teatre surengė viešą vaidinimą ir choro koncertą. 1905 m. kovo 19 d. „Dainos" draugija buvo oficialiai įregistruota. Turėjo apie 500 narių. Rengė koncertus, vaidinimus, parodas, paskaitas, įsigijo salę, biblioteką, skaityklą. 1905-1914 m. pastatė daugiau kaip 50 scenos veikalų. Nuo 1911 m. veikė draugijos „Daina" skrajojamosios trupės. Draugijos pirmininkais iki Pirmojo pasaulinio karo buvo: Rokas Šliūpas (1904-1906 m.), Juozas Stonkus (1907-1908 m.), Petras Leonas (1908-1914 m.) [125]. Petras Leonas, prisimindamas, kaip tapo draugijos pirmininku, rašė, kad 1907 m. pabaigoje dr. Jonui Stonkui atsisakius, teko jam apsiimti ir kelis metus būti „Dainos" pirmininku [126].

„Daina" viešuosius savo vaidinimus pradėjo, sunkiai gavusi tam leidimą, 1904 m. balandį. Pirmiausia ji ėmė rengti mažus spektaklėlius-vakarėlius. 1905 m. kovo 5 d. Kauno teatre buvo surengtas pirmas didelis „Dainos" vakaras-spektaklis. Lietuvių vaidinimas ir dainos pritraukė daug publikos ir sukėlė didžiausią visų žiūrovų entuziazmą. Suvaidinta buvo Keturakio „Amerika pirtyje", o J. Naujalio vedamas choras gražiai padainavo keliolika tautos dainelių. Ir nuo to laiko „Dainos" vaidinimai ėmė vis stiprėti. Draugija „Daina", pirmininkaujant Petrui Leonui, 1908 m. pastatė tokius spektaklius: „Vargonininko duktė", „Knarkia paliepus", „Meškinas", „Garsusis advokatas", „Neatmezgamas mazgas", „Audra giedroje", „Mindaugas", „Blinda", „Tarnaitė pamokė" ir kt.; 1909 m. - „Amerika pirtyje", „Velnias ne boba", „Inteligentai", „Vestuvės", „Vilko dantys" ir kt.; 1910 m. - „Nutrūko", „Kova", „Diena redakcijoje", „Brangusis pabučiavimas", „Sparnai", „Ugnis užgeso", „Nutrūkusi styga", „Daktaro kabinete", „Pietro Karuso", „Be šulo" ir kt.; 1911 m. - „Ponas ir mužikai", „Aukso dievaičiai", „Ūkanos", „Klojime", „Meisteris ir gizelis", „Pabaigtuvės", „Nesipriešink", „Tarnas padėjo", „Akis už akį, dantis už dantį", „Trys mylimos", „Apsiriko" ir kt. „Dainos" pirmojo viešojo spektaklio 20 metų sukaktuvių proga išleistame leidinyje buvo rašoma, kad „ <...> kai kurie buvusieji „Dainos" pirmininkai, ypatingai d-ras J. Stonkus ir prof. P. Leonas, visu kuo yra daug vaidintojams padėję". Tame leidinyje buvo atspausdintos buvusių „Dainos" draugijos pirmininkų, tarp jų ir Petro Leono, nuotraukos su prierašais (2.20 pav.). Po Petro Leono nuotrauka toks tekstas: „Prof. Petras Leonas, buvęs (prieš karą) ilgametis nenuilstamas „Dainos" pirmininkas. „Dainos" garbės narys" [127]. Kada tiksliai Petras Leonas tapo draugijos „Daina" garbės nariu, nustatyti nepavyko. Tačiau „Dainos" pirmojo viešojo spektaklio 20 metų sukaktuvėms paminėti leidinyje tarp „Dainos" draugijos garbės narių trečiuoju įrašytas ir Petras Leonas (2.21 pav.). Be to, jis buvo ir laikinosios „Dainos" komisijos Tautos meno namams „Dainai" statyti nariu (2.22 pav.) [128].

2.9. Pirmasis pasaulinis karas ir jo padariniai Lietuvai

1914 m. birželio 28 d. Sarajeve buvo nužudytas Austrijos-Vengrijos sosto įpėdinis erchercogas Pranciškus Ferdinandas. Austrija-Vengrija, spaudžiama Vokietijos, 1914 m. liepos 28 d. tuo pretekstu paskelbė Serbijai karą. Į šį karą tuoj įstojo Vokietija, Rusija, Prancūzija, Didžioji Britanija, Belgija, Juodkalnija, Japonija, Turkija, Egiptas, vėliau dar ir Bulgarija, Portugalija, Rumunija, JAV, Panama, Kuba, Graikija, Siamas, Liberija, Kinija, Brazilija, Gvatemala, Nikaragva, Kosta Rika, Haitis, Hondūras. Tai buvo karas tarp dviejų valstybių koalicijų: Trilypės sąjungos, arba Centrinių valstybių sąjungos, prieš Antantės bloką ir jos sąjungininkes.

Petras Leonas Pirmojo pasaulinio karo sukėlėją laikė Vokietiją. „Vokiečiai, - rašė jis, - kratosi nuo užmetimo, kad jie yra didžiojo karo kaltininkai. Bet tikrovei taip yra, nugalėtojai tiesą konstatuoti privertė vokiečius, įtraukdami į taikos sutartį vokiečių prisipažinimą, kad jie yra didžiojo karo kaltininkai. Jie rengėsi didžiajam karui nuo 1871 metų, kuomet gavo iš Prancūzijos 5 milijardus fr. kontribucijos. 1875 m. vokiečiai vėl norėjo pulti Prancūziją, bet tuomet Rusija įspėjo, kad ji nebus neutrali, o su dviem kariauti vokiečiai dar nebuvo pasirengę. Tad ir rengėsi jie didžiajam karui ir pasirengė, ką parodė didžiojo karo eiga. Viena Austro-Vengrija nebūtų išdrįsusi pulti Serbijos, šitą užtarė Rusija. Bet ją padrąsino Vilhelmas, kurio patarimu buvo pastatytas Serbijai ultimatumas, - nepriimtinas. Ir prasidėjo karas. Vokiečiai tikėjosi, kad Anglija neprisidės prie tokio didelio karo ir tikėjosi baigti jį per 3-6 mėnesius. Jie taip stipriai buvo prisirengę, kad po kelių metų kariavimo prireikė dar Amerikos Vokietijai nugalėti" [129].

Karo veiksmai Vakarų Europoje prasidėjo Vokietijos kariuomenės įsiveržimu į Liuksemburgą 1914 m. rugpjūčio 2 d. ir Belgiją rugpjūčio 4 d. Rytų Europoje karo veiksmai prasidėjo 1914 m. rugpjūčio 17-20 d. Rusijos Šiaurės vakarų fronto kariuomenės įsiveržimu į Rytų Prūsiją [130].

Nuo artėjančios Rusijos kariuomenės pasienio gyventojai - Mažosios Lietuvos lietuviai ir vokiečiai - bėgo į Vokietijos gilumą, palikdami savo namus, ūkius, gyvulius, javus ir visą turtą. Jį grobė ir pasitraukdami Vokietijos kariai, ir į jų vietą atėję Rusijos kariai. Prie to grobstymo prisidėjo ir kai kurie Lietuvos ūkininkai: „Mūsų ūkininkai, - rašė Petras Leonas, - kurie buvo nuvažiavę Vokietijon, kariuomenės daiktus veždami, taip pat grobia turtą tų vokiečių, kurie išbėgo iš savo namų ir butų, užeinant rusams. Ir šiaip arčiau sienos gyvenantieji mūsų ūkininkai kai kurie buvo nuvykę Vokietijon ir prisigrobę turto. <...> Plutiškių klebonas kun. Šmulkštys per pamokslą baręs tokius grobikus ir aiškinęs jų pasielgimo bjaurumą, nežmoniškumą <...>" [131].

Direkt. kompoz. Juozas Naujalis, vienas pirmųjų „Dainos" organizatorių 1899 m., pirmas slaptas jos pirmininkas, „Dainos" garbės narys.

Prof. Petras Leonas, buv. (prieš karą) ilgametis nenuilstamas „Dainos" pirmininkas. „Dainos" garbės narys.

Dr. Rokas Šliupas, buv. „Dainos" pirmininkas 1904—1906 m.

Dr. Jonas Stonkus, buv. „Dainos" pirmininkas 1907—1908 m.

2.20 pav. Buvusieji „Dainos" draugijos pirmininkai.
Paimta iš knygos „Dainos" pirmojo viešojo spektaklio 20 metų sukaktuvės". 1904-1924. Kaunas, 1924. P.11

„Daina“ 1924 m.

1923 m. apyskaita rodė Draugijos narių išviso 403. Po visuot. susirinkimo 1924 m. kovo 23 d. narių padaugėjo ligi 450.

„Dainos“ Draugijos garbės nariai:

1) Kompoz. Juozas Naujalis
2) Poetas prelatas prof. Jonas Mačiūlis-Maironis
3) Prof. Petras Leonas
4) Kan. Juozas Tumas-Vaižgantas
5) Operos solistas Kipras Petrauskas
6) Kompoz. Stasys Šimkus.

Valdyba.

1924 m. kovo mėn. 23 d. „Dainos“ Draugijos narių metinio visuotinojo susirinkimo išrinkta naujoji Valdyba, kuri šiaip pasiskirstė pareigomis:

1) Kompoz. J. Žilevičius, pirmininkas,
2) Inž. Z. Bačelis, vicepirmininkas,
3) E. Pupėnaitė, iždininkas,
4) A. Pranaitis, reikalų vedėjas ir
5) T. Balanda, sekretorius.

„Dainos“ Revizijos Komisija

(išrinkta visuotinojo susirinkimo 1924 m. kovo mėn. 23 d.):

1) Prof. P. Būčys
2) E. Vitkauskienė ir
3) K. Nekvedavičius.

2.21 pav. „Dainos” draugijos garbės nariai, valdyba, revizijos komisija.
Paimta iš knygos „Dainos” pirmojo viešojo spektaklio 20 metų sukaktuvės”. 1904-1924. Kaunas, 1924. P.13

Laikinoji „Dainos" komisija Tautos Meno Namams „Dainai" statyti.

Veikia iš pereitų metų (patvirtinta visuot. susirinkimo 23.III ir ateinantiems metams), kurioje yra:
1) Kan. J. Tumas
2) Prof. P. Leonas ir
3) Prof. P. Būčys.

Jubil. paminėjimo komitetas.

1924 m. vasario mėn. 25 d. sudarytas „Dainos" Draugijos pirmojo viešojo vaidinimo Kaune paminėti komitetas, į kurį įeina: 1) Al. Vitkauskas, 2) L. Gira, 3) K. Lekeckas, 4) M. Leškevičius, 5) A. K. Žilinskas, 6) A. Kernius-Kernauskas, 7) K. Nekvedavičius, 8) J. Šutinys, ir 9) T. Balanda.

„Dainos" vaidintojai 1917—18 m., Vokiečių okupacijos metu („Keršto" dalyviai).

2.22 pav. Laikinoji „Dainos" komisija Tautos meno namams „Dainai" statyti, Jubiliejinio paminėjimo komitetas, „Dainos" vaidintojai 1917-1918 m. *Paimta iš knygos „Dainos" pirmojo viešojo spektaklio 20 metų sukaktuvės". 1904-1924.* Kaunas, 1924. P.14

Vokietija permetė iš Vakarų fronto 2 korpusus ir 1 kavalerijos diviziją į Rytų Prūsiją. A. Samsonovo ir P. Renenkampfo vadovaujamos Rusijos 1 ir 2 armijos buvo sumuštos ir pasitraukė prie Nemuno ir Narevo upių ribos. Tuo metu vyko daugiau pozicinis karas [132].

Nuo pat pirmųjų karo dienų Lietuvos gyventojus palietė karo veiksmai ir sunkumai: Rusijos kariuomenė buvo telkiama Lietuvos ir Vokietijos pasienyje; P. Renenkampfo 1 armijos štabas buvo Vilniuje, o kariuomenė buvo dislokuota Kaune ir į vakarus nuo jo, prie Alytaus, Merkinės, Varėnos, Druskininkų; Lietuvoje buvo vykdoma skubota mobilizacija; pradėta rekvizuoti (paimti asmens turtą valstybės organo nutarimu) arkliai ir vežimai, maistas, reikalingas reguliariai ir naujai sumobilizuotai kariuomenei. Prasidėjus karo veiksmams Lietuvos ir Vokietijos pasienyje, visiems pasienio gyventojams buvo įsakyta pasitraukti 16 kilometrų nuo fronto linijos. Pačioje karo pradžioje, kol Rusijos kariuomenė buvo įsiveržusi į Rytų Prūsiją, o vėliau dar laikėsi Lietuvos pasienyje, vietos gyventojai, traukdamiesi tolyn nuo fronto, neteko savo namų, gyvulių ir kitokio turto bei darbų. Pasitraukę dar vis laikėsi netolimose apylinkėse ir vietos gyventojų buvo globojami bei šelpiami. Tuo metu nukentėjo Vištyčio, Kudirkos Naumiesčio, Pajavonio, Alvinto, Tauragės, Viewiržėnų,

2.23 pav. Eilės prie badaujančiųjų virtuvės Vilniuje (1915 m.).
Paimta iš knygos „Lietuvos TSR istorija". Vilnius, 1963. II dalis. P.429

Naumiesčio, Gargždų, Endrijavo ir kitų apylinkių gyventojai. Daug Lietuvos pasienio kaimų, miestelių ir miestų (Druskininkai, Gargždai, Jurbarkas, Kelmė,Kybartai, Kretinga, Liškiava, Prienai, Seirijai, Simnas, Šakiai, Šiauliai, Tauragė) buvo sudeginta arba sugriauta, visi gyventojai iš pafrontės buvo iškraustyti, žmonės pajudėjo iš viso pasienio. Dalis jų atsidūrė Vilniuje. Į Vilnių plūdo karo pabėgėliai, kuriuos reikėjo apgyvendinti, maitinti, šelpti (2.23 pav.). Apie 300 000 Lietuvos gyventojų pasitraukė į Rusiją [133].

1915 m. vasario 7 d. Vokietijos kariuomenė pradėjo puolimą Rytų Prūsijoje. Per Augustavo operaciją ji privertė Rusijos armijas atsitraukti prie Suvalkų ir Seinų ribos. Rusijos kariuomenei nepavyko 1915 m. vasario-kovo puolimais pralaužti Vokietijos fronto Rytų Prūsijoje. Po to Vokietijos kariuomenė pradėjo pulti ir kovo 23 d. užėmė Tilžę, kovo 29 d. - Tauragę, 1915 m. gegužės 7 d. - Liepoją, liepos 21 d. – Šiaulius (2.24 pav.), liepos 29 d. - Panevėžį, rugpjūčio 18 d. - Kauną, rugpjūčio 26 d. - Alytų, rugsėjo 19 d. – Vilnių (2.25 pav.). Rusijos kariuomenė atsitraukė ir Rytų frontas stabilizavosi ties Rygos, Dauguvos upės, Daugpilio, Smurgainių, Baranovičių, Dubno, Strypos upės riba [134].

2.24 pav. Vokietijos kariuomenės sugriauti Šiauliai 1915 m.
Paimta iš knygos „Lietuvos TSR istorija". Vilnius, 1963. II dalis. P.420

Besitraukianti iš Rytų Prūsijos Rusijos kariuomenė pradėjo persekioti civilius gyventojus, kurie nebuvo pasitraukę į Vokietiją su kariuomene. Juos visus ir iš visur varė ir vežė į Lietuvos teritoriją, daugiausia į Šiaulius, o iš čia į Rusijos gilumą. Ši žmonių grupė taip pat buvo reikalinga pagalbos [135].

Besitraukianti Rusijos kariuomenė gaudė Lietuvos pasienio gyventojus, įtardama juos buvus Vokietijos šnipais. Karo lauko teismai paskubomis juos teisė ir šaudė ar korė, o kitus trėmė į Sibirą. Pavyzdžiui, Būdviečių apylinkėje buvo pakarti 21 vyras ir 2 moterys, Marijampolės ir Vilkaviškio apskrityse buvo sušaudyta 70 žmonių, o Suvalkų Kalvarijoje - net 170 asmenų [136].

Lietuva Rusijos ir Vokietijos kariuomenių veiksmų metu buvo trempiama, niokojama, plėšiama. Karas nešė sugriovimus ir mirtis. Dalis Lietuvos gyventojų, bėgdami nuo karo veiksmų ir kaizerinės Vokietijos okupacijos pavojų, paliko savo gyvenamas vietas ir atsidūrė toli nuo gimtinės, tapo pabėgėliais, patyrė didelių sunkumų ir nelaimių.

2.25 pav. Okupantų sudegintų sodybų valstiečiai prie savo žeminės (Vilniaus apylinkėse).
Paimta iš knygos „Lietuvos TSR istorija". Vilnius, 1963. II dalis. P.422

Pasilikę Lietuvoje gyventojai taip pat patyrė daug skriaudų ir neteisybių. Jau 1915 m. kaizerinės Vokietijos okupuotoje Rusijos imperijos teritorijoje buvo sudarytas naujas administracinis teritorinis vienetas - Oberostas (Ober-Ost). Iš pradžių šis vienetas buvo suskirstytas į šešias sritis (becirkus): Bialystoko, Gardino, Kuršo, Lietuvos (centras Kaune), Suvalkų, Vilniaus. Vėliau sričių ribos ir skaičiai keitėsi. Vyriausioji valdžia priklausė Vokietijos Rytų fronto vadui (1914-1916 m. buvo P. Hindenburgas). Kiekvienai sričiai vadovavo karinės valdybos viršininkas. Ypač sunkų ir represyvų režimą buvo įvedęs F. J. Izenburgas-Biršteinas, iki 1918 m. pradžios vadovavęs Lietuvos srities karinei valdybai (nuo 1917 m. kovo mėn. administravo ir prie Lietuvos srities prijungtą Vilniaus-Suvalkų sritį). Oberoste gyveno 2881000 žmonių, iš jų Lietuvos srityje 1917 m. viduryje buvo 1928000 žmonių. Oberostas tvarkėsi pagal 1916 m. birželio 7 d. valdymo taisykles, turėjo savo valdininkus, ūkių planą, finansų sistemą, muitinę, teismą. Oberosto administracija, iš dalies ir Vokietijos Rytų fronto kariuomenė, buvo išlaikoma iš mokesčių, kuriuos mokėjo Oberosto gyventojai, maitinosi iš jo gyventojų paimtu maistu. Okupantai padarė didelę žalą Oberosto, kartu ir Lietuvos, gyventojams, į Oberostą įjungtų kraštų ekonomikai ir kultūrai [137]. Teismuose buvo vartojama tik vokiečių kalba. Vietos gyventojams buvo draudžiama dalyvauti administravimo įstaigų darbe. Buvo atimtos iš vietos gyventojų elementariausios politinės teisės: suvaržyta jų teisė į nekilnojamąjį turtą; uždrausta vykti iš vienos apskrities į kitą; vaikščioti ir važinėti naktį; keisti butus; priimti nepažįstamą žmogų nakvynei; siųsti laiškus; naudotis telefonu, dviračiais. Už pasipriešinimą okupantams gyventojai buvo baudžiami mirties bausme, kalėjimu ir piniginėmis baudomis. Okupacinė valdžia nustatė valstiečiams dideles pieno, mėsos ir kitų produktų bei žaliavų pristatymo normas. 15-60 metų darbingi vyrai buvo verčiami mokėti pagalvės mokestį, valstiečiai - ir žemės mokestį. Buvo imami degtukų, druskos, sacharino, šunų, tiltų ir kiti mokesčiai. Netiesioginiai mokesčiai 4 kartus viršijo tiesioginius.

Padėtį vokiečių okupacijos metais Lietuvoje vaizdžiai apibūdino ir P. Klimas. „Visa gyventojų iniciatyva, - rašė jis, - apmirė. Valsčių ir miestų savivaldybės, kurios ir rusams administruojant menkai gyvavo, dabar iškriko. Visur vienodai buvo įvesta vokiečių karo valdžia, su vokiečių karo valdininkais. Okupacijos sritis buvo paskirstyta nedidelėmis apskritimis (kreizais) su „kreizhauptmerais" ir visokiais skyriais, kurie visą savo energiją dėjo išimtinai krašto eksploatacijai ir gieztai gyvulių ir žmonių kontrolei. Žmonių judėjimas,

susisiekimas, ypač tarp didesnių – kaip Vilnius ir Kauno - apskričių ir su visu kraštu buvo kirste nukirstas. Pasipylė įsakymų įsakymai. Smulkiausios reglamentacijos tinklas apipylė gyventojus ir pabaudų kruša pradėjo plakti visuomenę [138].

Lietuvos ūkis buvo pajungtas Vokietijos Rytų fronto kariuomenei išlaikyti ir Vokietijos ekonomikai remti. 1915 m. liepos-1917 m. rugsėjo mėn. Vokietijos kariuomenei buvo sunaudota 19240 tonų rugių, 6320 tonų kviečių, 1920 tonų sviesto ir taukų, 1690 tonų pieno, išvežta į Vokietiją 2385 tonos rugių, 1090 tonų kviečių, 188 tonos sviesto ir riebalų, 213 tonų sidabro, 703 tonos vario, 29 tonos varpų metalo. Per okupaciją vien vėliau įkurtos Lietuvos valstybės teritorijoje buvo rekvizuota: 88000 arklių, 140000 galvijų, 730000 avių ir kiaulių, 69760 tonų grūdų, 72210 tonų pašarų. Lietuvos gyventojams, ypač miestiečiams, trūko maisto. Buvo įvesta kortelių sistema. 1916 m. pradžioje miesto gyventojui per dieną buvo skiriama 250 gramų duonos, 160 gramų miltų ir 40 gramų bulvių miltų (didžiausia maisto norma per kaizerinės Vokietijos okupaciją). Lietuvoje išplito užkrečiamos ligos, padidėjo, ypač 1917-1918 m., gyventojų mirtingumas. Daug vyrų buvo suvaryta į priverstinių darbų batalionus arba išvežta į Vokietiją. Nuo okupacijos pradžios Oberosto vadovai griovė Lietuvos ekonomiką, stengdamiesi paversti kraštą rinka Vokietijos pramonei, sudaryti sąlygas vokiečių kolonizacijai. Tai patvirtina ir 1917 m. liepos 16 d. Vokietijos Vyriausiosios vadovybės raštas karinei valdybai Lietuvoje dėl Lietuvos kolonizavimo.

„Šio mėnesio 23 d. 6 val. 25 min. po pietų tvarkaraštiniu traukiniu iš Gardino atvyko šie ponai: kaizeriškas delegatas ekscelencija V. Lindequist, buvęs kolonijų ministeris, su tarnu; ritmeisteris valdžios prezidentas V. Schwerin iš Frankfurto prie Oderio; vidaus kolonizacijai plėsti draugijos reikalų vėdėjas Dr. Keup; ir reikalų vedėjas sąjungos, kuri rūpinasi vokiečių apgyvendinimu ir besikilnojimu, F. F. Eiffe.

Šie ponai nori laikotarpyje nuo 24 iki 29 liepos apvažiuoti karo valdžioj esančią Lietuvos sritį. Kelionės tikslas – apžiūrėti kraštą iš atžvilgio, kiek čia galima būtų apgyvendinti. Todėl šiems ponams įvairiose vietose reikia itin aprodyti tuos dvarus, kurie kolonizacijos tikslams ypatingai gerai tinka, kaip tai matyti iš Lietuvos valdymo (Verwaltung) pranešimo iš 1916 m. rugsėjo 9 d. skyr. C VII Nr. 340 pers. ir iš slapto Vilniaus – Suvalkų valdžios pranešimo, pildant Ob. Osto įsakymą skyr. V Nr.4072. Šalia to reikia parodyti valstiečių žemės banko kolonijas, būtent, jau pabaigtas pavykusias ir nepavykusias, taip

pat ir nutrauktas. Toliau pageidaujama, kad šie ponai turėtų progos susipažinti su žemės ūkio darbo sąlygomis dideliuose dvaruose ir taip pat su vietomis, kurios duoda lietuvių gyvenimo vaizdą.

Pagaliau reikia parodyti ir vokiečių kolonijas Suvalkuose arba Vilkaviškyje.

Kariškoji valdžia turi pasirūpinti, kad visur būtų paruoštos nakvynės ir susisiekimo priemonės ir kad visur būtų tinkamas vadovavimas. Programa turi taip būti sudaryta, kad šie ponai liepos 29 d. vakare 11 val. 26 min. atvyktų į Liepoją. <...> Kelionės tikslą reikia laikyti griežtoj paslapty, kad gyventojų tarpe nesukiltų jokio triukšmo. Apskričių viršininkams reikia duot reikalingų nurodymų.

Pasirašė Oberquartiezmeister pulkininkas von Brandenstein" [139].

Visa prekyba buvo monopolizuota. Demontuotų įmonių (apie 40 proc. visų 1914-1915 m. evakuotų į Rusiją Lietuvos įmonių) įrenginiai, mašinos ir žaliavos buvo išvežamos į Vokietiją. Lietuvos įmonės gamino produkciją tik okupantų reikalams. Okupantai patys administravo 1100 dvarų. Jie sunaikino daug Lietuvos miškų (vien vėliau įkurtos Lietuvos valstybės teritorijoje plynu ir rinktiniu kirtimu iškirsta 65000 hektarų miško). Okupantai slopino bet kokį visuomeninį ir kultūrinį gyvenimą, likvidavo laikraščius. Kraštui vokietinti 1915-1918 m. leido laikraštį „Dabartis". Lietuvos ūkio apiplėšimas, žmonių nuskurdinimas, jų asmenybės niekinimas, vokiečių karinės administracijos įkūrimas buvo tik pradinis Lietuvos kolonizavimo etapas. Vokietijos spaudoje skelbtuose kolonizavimo projektuose atsispindėjo tolesni Vokietijos siekiai - paversti Lietuvą vokiečių karinės administracijos tvarkoma kolonija, daugelį jos dvarų ir šiaip ūkių išdalyti vokiečių generolams, karininkams ir kareiviams (2.26 pav.), vietos gyventojus palaipsniui nutautinti, galiausiai - įjungti Lietuvą į Prūsijos sudėtį kaip paprastą provinciją [140]. Tai labai ryškiai išdėstė ir Vidurio bei Rytų Europos kraštų, tarp jų ir Lietuvos, kolonizavimo planų sudarinėtojas prof. Fr. Lecijus. Jis 1916 m. oficialiame rašinyje „Deutschland und der Osten", išreiškusiame Vokietijos valdančiųjų sluoksnių politinę liniją, rašė: „Lietuvių ir kitų Pabaltijo tautų pusiau suverenios buferinės valstybės - tai yra žalingas pusinis klausimo sprendimas. Mes, vadovaudamiesi savo saugumo ir ateities interesais, turime tuos kraštus užimti ir kieta ranka valdyti kaip pajungtas provincijas romėnų pavyzdžiu. Duoti vietos savivaldybę platesniu mastu tik tuomet, kai mieste ir krašte gyventojai vokiečiai turės pakankamą svorį. Iki to laiko užteks vokiečių karo gubernatoriaus diktatūros <...> Jų

(lietuvių) kraštas maždaug per 100 metų be prievartos taip susigyvens su vokiečių gyvenimo būdu, jog jį bus galima įjungti į Prūsiją kaip lygiateisę provinciją" [141].

2.26 pav. Prievartiniai darbai vokiečių kolonizuojamame dvare.
Paimta iš knygos „Lietuvos TSR istorija". Vilnius, 1963. II dalis. P.430

Lietuvos vargai ir lūkesčiai buvo išreikšti 1917 m. spalio 20 d. „Didžiųjų Lietuvos vargų memoriale", įteiktame Vokietijos valstybės kancleriui, kurį pasirašė „Laikinasai Lietuvių Tautos Tarybos Prezidiumas". To memorialo tekstas buvo toks:

„DIDŽIŲJŲ LIETUVOS VARGŲ MEMORIALAS

Didžiasis viso pasaulio karas, kuris beveik nuo pat savo pradžios apėmė ir mūsų kraštą – Lietuvą, – įstūmė jį į sunkų nematytą vargą. Į tokį vargą, kuris vis dar diena iš dienos beaugdamas, pasidarė veik visai nebepakeliamas. Aplinkybės, nuo kurių kenčia mūsų ekonominis bei visuomenės gyvenimas, tiesiog verste verčia, kad bent didžiausios piktenybės būtų pašalintos, ir tai greičiausiu laiku. Jeigu tatai nebūtų padaryta – visam kraštui gresia visiška pražūtis ir iširimas.

Sunkus Lietuvos padėjimas, vietinių gyventojų jau seniai giliai ir sunkiai jaučiamas, paskutiniu laiku, rodosi, pradeda būti aiškus ir vokiečių valdžiai bei visuomenei. Reichstago daugumos priimta ir vokiečių valdžios pripažinta dar karui tebesitęsiant Lietuvos savivaldybė kraštui atstatyti parodo, kad pamatinis vokiečių valstybės nusistatymas mūsų krašto atžvilgiu yra visai teisingas ir visai racionalinis. Nes iš tikrųjų, kad ir didelės ir gilios yra Lietuvai padarytosios žaizdos, pagydytos jos gali būti tiktai jos pačios gyventojų, jeigu, žinoma, jiems bus suteiktos tam darbui reikalingos sąlygos.

Dabar sušauktoji Lietuvos atstatymo takui praminti Lietuvos Taryba supranta labai gerai, kad karas turi savo teisių ir stato savo tam tikrų reikalavimų. Vis tik Lietuvos Taryba yra giliai įsitikinusi, kad nežiūrint į sunkias karo sąlygas, jau dabar galima būtų pradėti ruoštis prie krašto atstatymo. Atidėdama vėlesniam laikui savo pasiūlymus krašto atstatymui, Lietuvos Taryba laiko savo priederme jau dabar atkreipti domę į šias, žemiau trumpai išdėstytas Lietuvos valdymo svarbiausias piktenybes (ydas). Piktenybes, kurios krašto gyventojus be galo skriaudžia ir kurios greičiausiu laiku turėtų būti pašalintos.

Žemiau išdėstytas Lietuvos dabartinis padėjimas, be bendro apibūdinimo, bus dar paaiškintas atskirais atsitikimais. Čia turime pastebėti, kad už atskirų atsitikimų tikrumą mes ne visumet galime atsakyti, ir tai dėl to, kad dėl gyvenimo sąlygų negalėjome pačiose vietose jų patikrinti. Vis tik mes esame giliausiai įsitikinę, kad bendras Lietuvos stovis yra dar daug sunkesnis, negu nupieštasai šiame mūsų rašte, ir kad vietoje vieno gal ne visai tikro atsitikimo, jeigu tik sąlygos leistų, galima būtų nurodyti dešimt kitų panašių.

I. Rekvizicijos

Visai suprantama ir aišku, jog karo frontui einant per visą Lietuvą, krašto gyventojai ir pats kraštas turėjo daug nukentėti. Neišvengiami kariuomenės reikalavimai buvo tokie dideli, kad beveik visai sugriovė mūsų žemės ūkį. Baisiai sumažėjo tiek dirbamųjų įrankių, tiek ir gyvulių skaičius. Pati kariuomenė imdavosi visa be užmokesnio, o dažniausiai ir be tam tikrų rekvizicijos kvitų. Didžiausia nekantrybe laukė žmonės okupacijos valdžios įsteigimo, tikėdamiesi, kad ji, nežiūrint į karo laiko sunkenybes, įneš į rekvizicijų ėmimą nors kiek tvarkos ir šiokių tokių palengvinimų. Kai tik pradėjo dirbti okupacijos valdžia (įvedus Kreisamtus, amtsforšteerius, Žandarmerijos Ūkio Komisijas), buvo nustatytas ir rekvizicijų ėmimo būdas. Bet rekvizicijų paskirstyme ir jų ėmime yra daug

netobulumų, ir todėl mes skaitome savo priederme atkreipti į tai okupacijos valdžios akį.

Vietinė valdžia, nustatinėdama rekvizicijas, paprastai visai nepagalvoja, ar kiekvienas ūkininkas gali duoti nurodytąjį skaičių, dabartinėms sąlygoms viešpataujant. Paprastai žiūrima tiktai į tai, kiek žemės turi ūkininkas arba kiek jos jis nuomoja, ir reikalaujama nuo to paskirtoji dalis, neatsižvelgiant į tai, kiek žmonių tas ūkininkas turi išmaitinti, kiek padienių jis vasaros laiku maitina; visai nežiūrima į tai, kaip javai užaugo ir kiek ta žemė dabartinėse sąlygose apskritai gali duoti; taip pat nesiskaitoma visai su tuo, kiek ūkininkas gauna išdalyti tiems, kurie visai žemės neturi ir, negaudami taip pat jokių duonlapių, kuriomis galėtų įgyti kiek duonos, įkliūva į tokį vargą, kad bado varomi prisideda prie kuopų, po apylinkes plėšininkaujančių. Paskirstant, kiek centnerių javų katras turi duoti, dažnai atsitinka, kad ekonominiai silpnesnis daug daugiau turi duoti, negu ekonominiai stipresnis. Laiko, skiriamo ūkio reikalų valdininkų javams suvežti, dažnai duodama tiek mažai, kad ūkininkai jau vien dėl to kenčia didelių nuostolių: tie gi, kurie nesuspėja pristatyti visų javų paskirtu laiku, baudžiami sunkiai, neatsižvelgiant į aplinkybes. Visai nesivaržo atimti iš jų paskutinį arklį, kaip iš Antano Kazleikos ir kitų ūkininkų iš Kuršėnų apskrities, Gostūnų valsčiaus.

Kitose vietose vokiečių valdininkai uždaro malūnus ir neduoda jokių valgiui kortų, kol nebus pristatyti rekvizuotieji javai, pvz., Lygumuose, Joniškio žandarmerijoj. Kelmės ir Tytuvėnų žandarmerijose kulia vokiečiai patys, o gyventojai verčiami jiems iš labai tolimų vietų, dideles keliones darydami, rugius pristatinėti. Renkant javus, esti kartais be galo žiaurių atsitikimų: Užvermeniuose, Panevėžio apskrities, 9.VII.1917 kareiviai norėjo išvaryti visus galvijus. Jie tuomet labai primušė vieną moterį ir vieną mergaitę. Kai mušamosios moters sūnus pradėjo rėkti, kareiviai jį nušovė.

Rekvizuodami sviestą ir pieną visai neatsižvelgia į atskirų šeimynų reikalavimus. Nuo kiekvienos karvės reikalauja arba 1 svarą sviesto per savaitę, arba du litru pieno per dieną; žinoma, jeigu šeimyna nedidelė ir savo ūkyje turi kelias karves, galima, kad ir sunkiai, tas reikalavimas išpildyti. Bet jeigu šeimyna didesnė ir jeigu yra joje dar ir mažų vaikų, tuomet padėjimas darosi per daug sunkus. Daugelis žmonių taip yra įgąsdinti, kad dar priperka pieno ir sviesto, kad tik reikalaujamą kiekybę pristatę išvengtų sunkių pabaudų. Tas pats atsitinka kiaušinius pristatant. Kiekviena užrašytoji višta turi padėti paskirtąjį skaičių kiaušinių; net ir tuomet, jeigu ji jau seniai yra išdvėsusi. Penki ūkininkai iš Ruzių, Panevėžio apskrities, turėjo sumokėti 106 markes pabaudos (rugpjūčio mėn.), kadangi, karvėms apsirgus, jie negalėjo pristatyti jiems paskirtojo sviesto. Dėl tos pačios priežasties iš ūkininko Pliuškio iš Kaukališkių, Sedos apsk., buvo atimta paskutinioji karvė; tokiu pat būdu buvo nubausta ir Eleonora Aukščionytė iš Raizgių, Šiaulių apskrities. Yra vietų, kur dėl pieno, sviesto ir kiaušinių nepristatymo jau daugiau pabaudų sumokėta, negu gauta naudos iš tų produktų.

Arklių ir galvijų rekvizicijos yra tikrai neišvengiamos karo tikslams. Žinomas yra daiktas, kad daugelyje vietų, ypač tų, kurios yra netoli fronto,

ūkininkams paliekama vos 1 karvė, 1 avelė, 1 kiaulė ir 1–3 arkliai, nežiūrint ūkio didumo, ar 20 ar 200 dešimtinių. Kartais atima ir paskutinę karvę. Paskutinėmis dienomis sužinojome, kad visoje Lietuvoje paskirta vėl arklių mobilizacija. Gyvojo inventoriaus, ypačiai arklių, atėmimas visai naikina krašto ūkį ir artimiausiems metams ruošia badą.

Bet yra ir tokių rekvizicijų, kurios su karo tikslais beveik nieko bendra neturi. Čia turime omenyje kumeliukų rekviziciją 1916 metais ir eržilų rekviziciją šių metų pavasaryje. Privalomas arklių, jaučių, karvių, avelių ir k. pirkimas apleistiems dvarams, kuriuose dabar ūkininkauja vokiečiai, turi būti priskaitytas prie tokių nereikalingų rekvizicijų. Ypač skaudžiai atjaučia žmonės tokias pabaudas, kai jie nustoja paskutinės karvės. Ta bausmė dažniausiai skiriama ūkininkams kokio nors įsakymo nesupratus. Taip, pvz., rugsėjo 18 d. Kruonyje Kaišiadorių apskrityje leitenanto Milkenso ir Amtsvorsteher'io Sternbergo buvo paskirtas arklių peržiūrėjimas. Visi arklių savininkai 8 val. rytą turėjo atvesti savo arklius, ir visi tai ir padarė. Bet, kadangi komisijos teko laukti nepaprastai ilgai, žmonės išsiskirstė po apylinkes savo arkliams pašerti. Tiktai po 12 val. atėjo galų gale komisija, bet nerado arklių tam tyčia paskirtoje vietoje. Arkliai ėdė netoliese savo pašarą. Tuomet paėmė 30 arklių ir užmokėjo už kiekvieną tiktai po 50 rublių, sakydami, kad neprimokėjo už kiekvieną po 200 rublių pabaudos už tai, kad arkliai nebuvo paskirtoje vietoje. Ta pati komisija atėmė dar 14 arklių, žmonėms nesupratus įsakymo dėl arklių rodymo tvarkos. Tie arkliai, kartu su 11 kitų, kitoj vietoje atimtų, buvo parduoti svetimiems žmonėms, o ne tų arklių savininkams, nors jie ir su ašaromis prašė parduoti jiems. Atsitinka taip pat, kad žandarai rekvizuoja viską be išimties. Pavyzdžiui: gegužės 7 d. 1917 m. į Zapyškį, Naumiesčio apskr., atvažiavo žandaras Kiblicas su keliais apsiginklavusiais kareiviais ir atėmė iš žmonių viską: valgį, kanapes ir t. t. Beimdami primušė ūkininkus: Antaną Guogą ir Antaną Greičių; mušė taip pat ir moteris.

Kiekvienoje apskričių esti privalomų mugių. Paprastai grasindami pabaudomis liepia žmonėms vežti į mugę arklius, karves ir kitą gyvį. Mugėje renkasi vokiečiai, kas jiems patinka, ir moka sau tinkamas kainas. Be to, dar reikalauja, kad pardavėjas pasirašytų raščiuką pardavęs savo noru, neverčiamas. Kas svyruoja duoti reikalaujamą parašą, tas tikrai bus paskui nubaustas, prisikabinus prie kokio menkniekio. Tokios mugės neskaitomos rekvizicijomis; bet dažnai dar daugiau kenkia, negu pačios rekvizicijos.

Negalima nepaminėti šių metų gyvulių rekvizicijų, kurios paskutiniu laiku eina ypač aštria forma. Reikalauja tiek daug, kad ūkininkai jokiu būdu negali visko pristatyti, o paskui rekvizuodami verčia atiduoti viską. Jeigu koks nors sodžius, pvz., Panevėžio arba Joniškėlio kreize, negali paskirtojo skaičiaus pristatyti, užpuolamas visas sodžius ir atimama: galvijai, valgis, audeklai, kartais ir pinigai. Prie to žmonės baisiai mušami. Tokiai sistemai viešpataujant neturtingesniems Lietuvos gyventojams šią žiemą graso tikrių tikriausiai badas. Jau praeitos žiemos ir pavasario laike tūkstančiai žmonių tiek pačiame Vilniuje, tiek jo apylinkėse ir vietose palei frontą, k[aip] a[ntai] buvusiame Švenčionių kreize, išmirė badu. Nes beturčiais turi rūpintis tie patys ūkininkai, iš kurių dabar išspaudžiama paskutinė

sunka, ir jeigu jiems kaip ir pernai nebus dalinama duona, beliks jiems tiktai pamažėle badu išmirti. Jog jau dabar pūdui rugių moka 20—40 markių, tuo tarpu kai pernai šiuo metu mokėjo tik 5—8 markes. Todėl be galo svarbus yra beturčių, ypač Vilniaus, maistu aprūpinimo klausimas.

Baigdami rekvizicijų klausimą, turime tarti dar porą žodžių apie be galo žemas mokamąsias kainas. Už visa, kas iš žmonių atimama, mokama tiek pat, kiek prieš karą, nežiūrint to, kad karo laiku viskas keleriopai pabrango. Ūkininkas, nustojęs per rekviziciją savo arklio, jeigu nori toliau varyti savo ūkį, turi pirktis kitą prastesnį arklį, už kurį jis užmoka 3 kartus brangiau, negu gavo už savo, geresnį arklį. Tas pats ir su kitais gyvuliais. Visi ūkio produktai ir kiti, be kurių negalima apsieiti, nesulyginamai pabrango. Dėl tos pat priežasties pabrango ir padienių darbas. Todėl žemos kainos, mokamos už rekvizuojamus daiktus, visai naikina ūkį.

Nors didžiausioms rekvizicijų ydoms pašalinti ir opiausioms piktenybėms pašalinus siūlome:

1) Sekamų rekvizicijų sistema turėtų būti prie dabartinio Lietuvos padėjimo pritaikinta,

2) Bendras rekvizicijų normas nustatant reikalingas Lietuvos Tarybos dalyvavimas, pildant jas ir vietinių gyventojų atstovų dalyvavimas,

3) Arklių rekvizicijos dabar visai neturėtų būti, o galvijų rekvizicija tik ten, kur dėl ypatingų priežasčių jų daugiau yra užsilikę,

4) Ūkininkai, beturį tiktai vieną karvę, turėtų būti nuo rekvizicijos pieno visai paliuosuoti,

5) Ypač reiktų pasirūpinti beturčių ir miestų gyventojų maitinimu.

II. Privalomieji darbai

Tuoj vokiečiams Lietuvą užėmus, buvo iš gyventojų tarpo pareikalauti darbininkai, reikalingi kariuomenės daiktams vežioti, keliams taisyti ir t.t. Paskui, kai vokiečiai pradėjo pamestuose dvaruose ūkininkauti, vietiniai gyventojai verčiami buvo tuose dvaruose darbuotis. Dar vėliau pradėjo Lietuvos miškus eksploatuoti - ir čia vėl reikalingi buvo žmonės. Galų gale 1916-1917 metų žiemos laiku visi Lietuvos gyventojai buvo sumobilizuoti darbininkų batalionams sudaryti, kurie vokiečių kareivius-darbininkus Lietuvoje paliuosuotų ir tuo pačiu papildytų darbininkų trūkumą Vokietijoje. Nuo to laiko privalomųjų darbų Lietuvoje skaičius labai yra padidėjęs. Darbo sąlygos jau nuo pat pradžios buvo sunkios; nuo 1916 metų rudens pasidarė tiesiog nebegalimos. Daugelyje atsitikimų žmonės būdavo verčiami dirbti, neatsižvelgiant į paties krašto ir pačių gyventojų reikalavimus, k[aip] a[ntai] vienintelis ūkininko šeimynos darbininkas, vienintelis didelės šeimynos maitintojas, net ligonys ir seniai, visai prie fizinio darbo nebetinkantieji.

Daugelyje atsitikimų gaudydavo žmones gatvėje, kai jie eidavo bažnyčion, kitus gaudydavo net iš bažnyčios išeinančius ir siųsdavo į darbo batalionus. Sodžiuje gaudė žmones ir varydavo į krūvą nakčia. Tiek pat ir priemiesčiuose būdavo tikrų medžioklių.

Sunkūs buvo tokio ėmimo išdaviniai. Labai daug priverstųjų dirbti mirdavo darbo batalionuose iš nusidirbimo arba dėl [iš] jo kilusių ligų, tuo tarpu kai namie badavo jų šeimynos. Neturtingųjų žmonių, ūmai į darbus patrauktų, tarpe daugelis neturėjo šiltų drabužių ir tapdavo piktųjų šalčių aukomis.

Darbo sąlygos yra tiesiog pasityčiojimas. Labai dažnai turėdavo žmonės miškuose, palei patį frontą dirbti ir net prie šalčio 25—30 °R. Daugumas darbininkų butų buvo neužtektinai šildomi. Viduje būdavo veik taip pat šalta, kaip ore. Po sunkaus darbo turėdavo nuvargę žmonės taip gulti, kaip stovi, ir neretai bemiegant nušaldavo jiems kojos, ausys ir veidas.

Ketvirtą valandą popiet iš darbų sugrįžus, penktą suvarydavo juos į barakus, kur ir uždarydavo be šviesos visai nakčiai. Buvo atsitikimų, k[aip] a[ntai] Širvintų kreize, kad tokie uždaryti darbininkai užsidegusiame triobesyje sudegė. Kiti turėdavo dirbti savaitėmis negaudami nusiprausti. Valgio gaudavo tiek maža, kad kiti mirdavo iš nusilpnėjimo. Per dieną jie gaudavo: pusę svaro duonos, per pietus litrą sriubos, o rytą ir vakarą po litrą šilto vandens. Kur nors valgio nusipirkti buvo beveik negalima, nes prie privalomųjų darbų batalionų neprileisdavo nieko, be darbininkų giminių. Be valgio, gaudavo pradžioje algos nuo 30 iki 60 pfenigių dienai; paskui mokestis pakilo iki pusantros markės. Likusiems prie darbų patrauktųjų šeimynų namiškiams buvo prižadėta mokėti po 1 markę dienai. Bet dažniausiai likdavo tas vien tik pažadu. Miestuose, k[aip] a[ntai] Vilniaus, retai tegaudavo šeimyna šią paspirtį, sodžiuje beveik niekuomet.

Tokiose sunkiose sąlygose greitu laiku mirdavo net jauni ir sveiki vyrai tifu, dizenterija, plaučių džiova, plaučių uždegimu ir kitomis ligomis. Baisogaloje, pvz. (Kėdainių kreizas), kur yra darbo batalionas (A. R. 806), iš bendrojo 237 darbininkų skaičiaus kokį laiką galėjo dirbti tik 89 - visi kiti gulėjo apsirgę.

Antras pavyzdys: į darbus paimtųjų motinos, žmonos ir seserys, nepaisydamos jokių gynimų, eidavo pėsčios iš Utenos apskrities į Radviliškį - 140 varstų ir nešdavo valgio savo giminėms, kad išgelbėjus juos nuo bado!

Kurį laiką 1917 metų pradžioje buvo varoma batalionuose lenkų politika; visokiais būdais spyrė darbininkus rašytis į lenkų kariuomenę. Ir daugelis jaunų žmonių eidavo, tikėdamiesi rasti ten lengvesnį gyvenimą. Tokiu būdu susidarydavo lenkų kariuomenėje ištisos kuopos lietuvių ir kitų Lietuvos gyventojų. Taip pat, kaip darbai batalionuose, skriaudžia gyventojus ir privalomieji darbai vokiečių apimtuose dvaruose. Mėnesiais turi žmonės darbuotis dvaruose, malkas vežti ir kitus darbus dirbti, kai jų pačių žemė guli nedirbta. Vienas pavyzdys: Juozas Aleksandravičius iš Mozūrų (Marijampolės apskrities) turi žemės 32 margus; jis teturi vieną arklį; šeimynoje 4 vyrai. 2 priversti dirbti prie Nemuno, kiti 2 prie vielų tvorų. Jų ūkis turi nykti. Luokių (Luknicki) valsčiuje, Kuršėnų apskrityje, amtsvorsteher'is Mandelis ir Keimavėnų dvaro valdytojas Heikmaier jau nuo š. m. vasario mėnesio verčia vietos ūkininkus dirbti Keimavėnų, Upinų ir Degučių dvaruose. Kartais vieni, kartais su savo arkliais turi jie eiti prie darbo. Kam įsakyta ateiti su arkliu, o ateina be arklio, tam nubausti atima arklį aštuonioms dienoms. Kas vieną dieną praleidžia, iš to dažnai atima net ratus, pakinktus ir ūkio įrankius. Iki 1917.IX.9 apskritai niekam už darbą nemokėjo, nuo tos gi dienos vienam iš dešimties pradėjo mokėti po 3 markes dienai nuo žmogaus su 2 arkliais. Tuos gi, kurie nieko negaudavo, dar pajuokdavo: girdi, Anglija ir Prancūzija užmokėsiančios. Ten pat Pabalvės dvare uždeda žandaras tiems, kurie atsisako dirbti privatiniuose dvaruose, pinigų pabaudas. Net ir tuomet, kai jie nenori dirbti tokiuose dvaruose, kaip Pabalvė, kur nuomininkas už darbą visai nieko nemoka.

Tokių atsitikimų daugybė visoj Lietuvoje. Visur privalomieji darbai —

paprastas daiktas; daugelyje vietų už tą nieko nemoka arba moka tiktai po kelias kapeikas. Labai dažnai vokiečių agentai verčia gyventojus vežioti malkas arba privatinių žmonių prekes; jie verčia juos irgi dirbti privatiniuose dvaruose. Kas neklauso, tuos baudžia, ieškodami visokių priekabių. Žmonės nevadina tų privalomųjų darbų kitaip, kaip baudžiava. Apsiėjimas su priverstaisiais dirbti be galo aštrus ne tiktai darbo batalionuose, bet ir kitur. Gero žodžio vietoje naudojasi tiktai kumščiu ir mušimu. Bet ir sergančius pirma muša, o paskui tiktai imasi gydyti. Paskutiniais laikais, kuomet atėjo žinių, kad darbo batalionus paleis, daugelyje vietų reikalavo darbininkų parašų, kad jie savo laisvu noru, neverčiami ir toliau dirbs batalionuose.

Pavyzdžiui, Baisogaloje liepos 22 ir 24 d. darbininkus vertė gąsdindami, įkalbinėdami ir mušdami duoti savo parašus. Kiti atsisakinėjo, kietai pasiryžę geriau ir toliau kęsti bjaurų apsiėjimą. Ta pati prievarta buvo ir Vilniuje.

Aukščiau aprašytosios darbo sąlygos, kurias galima būtų dar daugeliu pavyzdžių papildyti, taip įgąsdino ir baimės pripildė gyventojus, kad jauni žmonės pašaukti prie darbų dažnai bėga iš namų ir prisideda prie pabėgusių belaisvių bandos. Turtingesnieji gali nuo privalomųjų darbų išsipirkti, neturtingieji - turi eiti dirbti ir žudytis. Daugelis tų, kurie jau buvo į darbus patraukti, paskui bėgo ir, nerasdami niekur ramybės, dėjosi prie po apylinkes besibaldančių plėšikų gaujų.

Iš visa to aišku, kad tas privalomasis darbas nedaug tegali turėti vertybės. Darbininkai, laikomi kaip vergai, negali atlikti nei dešimtos dalies to darbo, kurį atlieka žmonės, apsiėmę savo noru, reikiamai apmokami ir dirbantieji pakenčiamose darbo sąlygose.

Tikimės, kad pats gyvenimas parodė ir įtikino okupacijos valdžią, kad privalomieji darbai patys save pasmerkė. Kaip mums pranešė 1917.IX.22, ji pati įsakiusi paleisti darbo batalionus. Čia turime pastebėti, kad ir po šito įsakymo darbo batalionai dar nepaleisti. Net pačiais paskutiniais laikais buvo atsitikimų, kad žmonės buvo verčiami eiti į tuos darbus.

Lietuvos Taryba, matydama, kad aukščiau aprašytuoju būdu geriausios mūsų krašto darbininkų spėkos žūva be jokios naudos Vokietijai ir su didele Lietuvai nuoskauda, laiko svarbiausiu Lietuvos reikalu privalomieji darbai panaikinti arba bent darbo sąlygos pagerinti ir todėl siūlo: ten, kur tik leidžia karo aplinkybės, privalomuosius darbus pamainyti laisvais, kurie tiek darbo davėjui, tiek ir darbininkui daug naudingesni ir geriau pasiekia savo tikslą.

Privalomųjų darbų batalionai turėtų būti visai panaikinti. Savininkų pamestuose dvaruose privalomasai darbas turėtų būti sumažintas. Čia turėtų būti įvesta visai kitokia ūkininkavimo metodė.

Visiems iš Lietuvos į Vokietiją išgabentiems darbininkams turi būti duotos tokios pat darbo sąlygos, kokias turi vokiečių darbininkai. Visiems, kurie to panorėtų, turėtų būti leista grįžti į Lietuvą.

Okupacijos valdžios valdininkams turėtų būti užginta naudoti privalomieji darbai privatiniams tikslams.

Visi priverstieji dirbti turėtų gauti leidimą skųstis, kada juos skriaudžia.

Reikia paleisti iš lenkų legionų visi lietuviai, priverstieji juosna įsirašyti.

Visi dėl privalomųjų darbų kalėjimu arba kitaip nubausti turėtų gauti progos išsiteisinti ir pasistengti nuo bausmės atsivaduoti.

Plėšimai

Plėšikų gaujų užpuldinėjimai, iš pradžių dar labai reti, per 1917 metus taip po visą Lietuvą išsiplėtė, o ypač palei frontą, kad dabar visur viešpatauja. Pamatuotiems gaujų užpuldinėjimams padėjo rusų belaisviai, kurie, arba pabėgę iš vokiečių nelaisvės, arba kokiu nors būdu išsilikę Lietuvoje, iš lengvo sudarė organizuotas gaujas, kuriose neretai būdavo ir vokiečių kareivių pabėgėlių (dezertyrų). Pradžioje laikėsi tos gaujos gana ramiai, nenorėdamos sukelti prieš save gyventojų. Ateidamos sodžiuosna, jos pasitenkindavo tuo, kad prašė duonos ir apskritai valgio. Ir tiktai tuomet, kada žmonės, okupacijos valdžios spiriami, pradėjo tuos valkatas nurodinėti ir atidavinėti į rankas karo valdžios, pasidarė ir gaujos žiauresnės ir pradėjo keršyti. Nuo pernykščių metų prasidėję privalomieji darbai žymiai padidino besivalkiojančių gaujų skaičių. Į jas ėjo pabėgusieji iš darbų batalionų ir tie, kurie metė savo namus ir slapstėsi po miškus iš baimės, kad jų nepašauktų į privalomuosius darbus. Bado spiriami, neištekdami prielgetautos duonos, pradėjo bandos plėšti. Iš pradžių drįso užpuldinėti tik vienasėdžius; paskui įsidrąsinę užpuldinėjo jau visus sodžius. Jie ėmė visa, kas tiktai pakliūdavo į rankas: drabužius, pinigus, visų pirmučiausia gi valgį. Žinoma, tie antpuoliai be galo įbaugino gyventojus, juo labiau, kad plėšikai grasė užmušią kiekvieną, kas juos išduotų. Daugelyje atsitikimų jie ir vykdydavo tą grasymą. Tatai nurodo šie atsitikimai: Utenos apskrityje Leliūnų žandarmerijos apskrityje šį pavasarį jie sudegino ūkininko Liogio (apie Šerelinių malūną) trobas už tai, kad jisai juos nurodęs žandarams.

Vieną vakarą liepos gale apie 40 pabėgėlių belaisvių atėjo pas Aidokančių, Alytaus apskrities malūnininką, išieškojo visą namą ir užmušė namų savininką, kadangi jis, kaip jie galvojo, norėjęs juos išduoti valdžiai.

Kada tie plėšimai, antpuoliai ir užmušimai jau įsigalėjo, pradėjo dėtis prie tų gaujų visoki vietiniai valkatos. Kadangi jie paprastai labai gerai žinojo vietas, tai pagrindo plėšikų gaujoms tvirtą pamatą ir kai kuriose Lietuvos vietose susidarė didžiausių gaujų iš šimtų pabėgusių belaisvių ir vietinių valkatų, kurie dargi šventadieniais nesidrovėdavo užpuldinėti ir plėšti sodžių, atiminėti valgį, drabužius ir pinigus, rekvizicijoms paskirtuosius galvijus ir javus. Drąsumas šių mušeikų kartais būdavo toks begėdiškas, kad jie elgdavosi su gyventojais kaip kokie valdovai, uždėdavo pabaudų, teisdavo ir savo nutarimus pildydavo. Jie įsako kokiam gyventojui atnešti maisto paskirton vieton; kas to neišpildo, yra baudžiamas. O tos bausmės tai: žudymas, trobų deginimas, nežmoniški kankinimai ir t. t.

Pavyzdžiai:

Šiaulių apskrityje 1917 m. IX. 1 vidudienyje plėšikai užpuolė Lukomskio dvarą, Bitaičius Lygumų valsč., iškratė visą namą, atėmė kelis šimtus rublių ir išnyko. Dvaro savininkas tuojau metė ūkį, kaip stovėjo, ir išsikėlė į Šiaulius. Kauno apskrityje, Ratnevos sodžiuje, š. m. rugpjūčio 1 d. plėšikai apstojo ūkininko Žemaičio trobą ir pareikalavo iš jo 2000 markių. Neįstengę įsilaužti namuosna, jie sudegino visas trobas su inventoriumi, nušovė bėgantį iš ugnies ūkininką ir sužeidė jo žmoną.

Bekovodami su banditais, vokiečių karo valdininkai pasinaudojo vietiniais gyventojais kaipo kovos įrankiu. Gyventojams buvo griežčiausiai uždrausta priiminėti arba slėpti pas save belaisviai arba davinėti jiems

maisto. Kas žinojo, kur belaisviai slapstosi, turėdavo pranešti apie tai žandarams. Iš tikrųjų gi vietinės valdžios baudė ne tiek plėšikus, kiek vietinius gyventojus. Jau vien paskalos apie tai, kad pas ką nors buvę apsilankę belaisviai, užtekdavo, kad apskųstajam ūkininkui, o kartais ir visam sodžiui uždėtų piniginę pabaudą, siekiančią iki šimtų ir kartais tūkstančių markių. Įtariamieji, kurių kaltė nebuvo išrodyta, būdavo per tardymą dažnai nežmoniškai mušami ir galų gale mėnesiams sodinami kalėjimuosna. Užtekdavo, jeigu belaisviai-pabėgėliai kur nors lauke arba miške buvo apšaudę, nužudytas koks policijos agentas, kad visa atsakomybė už tą apverktinąjį atsitikimą kristų ant artimiausių sodžių.

Kaip sodžiuje vedami tardymai dėl pabėgusiųjų belaisvių, paaiškina šis atsitikimas: Alytaus apskrities Ryliškių sodžiuje š. m. pirmose dienose pas vietos šaltyšių Akstiną atėjo policijos feldfėbelis-leitenantas iš Merkinės. Tas feldfėbelis-leitenantas liepė šaltyšiui atidaryti svirną ir taip jį mušė lazda per galvą, kad šaltyšius išvirto apalpęs. Tik ką atsipeikėjusiam buvo uždėta ant kaklo kilpa. Feldfėbelis-leitenantas kankino jį toliau, spirdamas jį pasakyti, kur paslėpti belaisviai. Nors šaltyšius ir pasisakė nieko apie tai nežinąs, nežiūrint į tai, buvo toliau mušamas. Paskui išvedė Akstiną į lauką, kad parodytų vietą, kur paprastai apsistoja belaisviai. Ir čia jį vėl mušė. Kai jį galų gale paliovė kankinę, jisai nebegalėjo pats eiti ir nuneštas namo ilgai gulėjo arti mirties. Akstinas, žinomas vietos žandarmerijai kaipo ištikimas žmogus, apskundė feldfėbelį-leitenantą: feldfėbelis-leitenantas tebuvo iškeltas į kitą vietą.

1916 metų rugpjūčio mėnesį Biržų slaptoji policija kartu su kareiviais išieškojo visoje apylinkėje pabėgusių kareivių. Tuo metu visi gyventojai, kuriuos tik galima buvo sugauti, buvo suvaryti į Milaišių sodžių ir ten tyrinėjami. Tardymas ėjo lazdą ir vytinių padedamas. Primušti buvo penki vyrai ir viena moteriškė. Tardymui pasibaigus, Juozui Kudukiui ir Juozui Mučiui ant kaklo buvo uždėtos kilpos. Tokiuo būdu varė juos į Biržus — 14 kilometrų tolumo. Tenykščioje policijoje 5 žmonės buvo dar kartą gerokai primušti, o paskui pasodinti kalėjiman. Vienas iš tų penkių žmonių — Petras Mikšys mirė kalėjime; kiti keturi buvo paskui paleisti. Sužinoti, kas iš gyventojų turi ryšių su belaisviais, policija griebiasi provokacijos: ji pasinaudojo šnipų-provokatorių pagalba. Štai vienas pavyzdys iš daugelio: 1916 metų rudenį Stanislovas Gecevičius rusų oficierio forma apsivilkęs iškeliavo iš Kauno į Mažeikių ir Viekšnių apylinkes. Pasisakęs norįs organizuoti belaisvius prieš vokiečius, jisai klausinėjo ginklų. Jam nurodžius, policijos buvo suimta daugybė žmonių. Dešimt jo apkaltintųjų buvo sušaudyta. Paskui, jam apsivogus ir apiplėšus, jis pats buvo policijos suimtas ir pasodintas kalėjiman.

Panevėžio apskrityje, Naujamiesčio valsčiuje VII.12 pas ūkininką Antaną Jasnaucką atėjo žinomas slaptosios policijos agentas ir paprašė parduoti jam ginklų. Ūkininkui dar su provokatoriumi besikalbant, atėjo keturi dragūnai ir, bemušdami žmones, pradėjo tardymą. Nors namuose jokių ginklų ir nebuvo rasta, tas pats agentas atėjo pas Jasnaucką dar kartą ir grasydamas reikalavo iš jo pinigų. Tokių atsitikimų galima būtų dar daug priskaityti. Paskutiniais laikais, gaujų plėšimams labai įsigalėjus, rodosi, kad žandarai ir dragūnai vengia su jais susiremti. Bent atrodo, lyg kad gaujoms paliekama pilna laisvė. Dėl tos priežasties gyventojų padėjimas darosi labai sunkus ir

net tragingas. Dar vienas atsitikimas:

Kupiškio apskrityje, Troškūnų valsčiuje keli savininkai buvo apiplėšti ir apvogti gaujos iš 30 žmonių. Apiplėštųjų tarpe buvo ir Vladislovas Urbanavičius iš Veriškių vienasėdžio, kur plėšikai atėmė 4000 rublių. Urbanavičius, pažinęs kai kuriuos plėšikus, pranešė apie tai žandarui Kuršat'ui. Bet tasai tiktai nusišypsojo, o plėšikų persekioti atsisakė.

Boruševičiaus dvare „Rady" Joniškėlio apskrityje apsigyveno vienas leitenantas su 30 dragūnų. Tiktai už vieno kilometro nuo jų gyvena toks Bistras, apie kurį sužinojo, kad jisai priiminėja pas save pabėgusius belaisvius. Už tai jį pasodino kalėjiman. Atsėdėjęs paskirtąjį laiką, jis ir vėl pradėjo priiminėti belaisvius. Jo žmona pranešė apie tai žandarmerijai per savo kaimynę. Bet krata buvo padaryta tiktai trims dienoms praslinkus.

Į Sujetų dvarą, Joniškėlio apskr., kur gyvena vienas ritmeisteris, dieną atėjo pabėgusieji belaisviai ir paprašė ten dirbančių darbininkų maisto. Darbininkai nuėjo pasiklausti ritmeisterio, kas daryti. Atsakymas buvo: duokite! Apie pačius belaisvius niekas daugiau nė nesirūpino.

Koks priešingumas: gyventojams griežčiausiai užgina turėti ginklų. Tuo tarpu ramybei laikyti įsteigtoji valdžia nesuvaldo plėšiančių ir mušančių piktadarių. Tie gi žmonės, kurie baimės spiriami priiminėja belaisvius, baudžiami be pasigailėjimo.

Iš viso darydama išvadas, skaito Lietuvos Taryba per reikalinga, kad neatidėliojant reikia pradėti tvirtai nustatytu planu vedamą kovą su plėšikais. Todėl irgi reikia leisti ir gyventojams atsakomai susiorganizuoti tai kovai.

Reiktų panaikinti visas bausmes tais atsitikimais, kur negali būti aiškiai ir tikrai išrodyta, kad nubaustasai tikrai buvo plėšikų padėjėjas arba draugas. Nes dažnai buvo uždedamos [baudos] tokiais atvejais, kai gyventojai priiminėjo valkatas įbauginti grasymų arba tiesiog priversti.

Visi tie, kurie sėdi kalėjimuose dėl neišrodytų įtarimų esą plėšikų padėjėjai, turi būti paleisti.

Elgimasis su gyventojais

Yra tikrai patirta, kad žemesnieji vokiečių valdininkai, susidurdami su gyventojais, ypač su jų žemesniaisiais sluoksniais, labai dažnai griebiasi neleistinos prievartos ir smurto. Tokia prievarta prasidėjo jau pirmais okupacijos metais; 1916 metais ji labai prasiplatino ir galutinai visoje Lietuvoje įsigalėjo, virto sistema, kuriai išrodyti galima duoti daugybės visokių atsitikimų.

Atskiri pavyzdžiai:

1917 m. kovo mėnesį Altoniškės, Naumiesčio apskrities ūkininkas Jonas Zikus buvo 15 markių nubaustas už tai, kad perėjo apskrities sieną. Baudos atsiimti atėjo pas jį žandaras Koblic'as su kareiviais. Bet negavęs pinigų, jis liepė pririšti ūkininką prie rogių ir vilko jį apie 3 kilometrus. Bet senas 50 metų žmogus negalėjo taip greitai bėgti, pargriuvo ir šliaužė žeme - ir tiktai tuomet jį teprisiėmė į roges. Bevažiuojant pametė batus ir nušaldė abidvi koji. Paskui, nežiūrėdami 20° šalčio, uždarė jį nekūrenaman kambarin. Tas visa t a i p pakenkė Ziko sveikatai, kad jis apsirgo ir mirė šių metų rugpjūčio mėn.

Raseinių apskrityje kitų tarpe yra ir leitenantas Toll'is, žinomas savo mušimu ir žmonių kankinimu. Jis ūkininkauja Blinstrubiškių dvare ir kituose apylinkės dvaruose. Jis muša žmones kiekvienai progai pasitaikius, rinkdamas rekvizicijas, darydamas kratas ir t. t. Moterys, jo primuštos, turi net perlaužtų kaulų. Savo aficierio pavyzdžiu seka, žinoma, ir kareiviai. Pvz., Žemkalių dvare unteraficieris ir kareiviai muša žmones bet kokiai progai, kuri tik galima įsivaizduoti, atsitikus. Priimamajame kambaryje kaba ant sienos visokių rūšių (botagai) bizūnai. 1917 metų 19. VIII tame pačiame dvare darbininkas Viršila buvo įtartas vagyste. Jį tuojau suėmę taip baisiai mušė, kad subėgo visi dvaro žmonės. Paskui pasirodė, darbininkas buvęs įtartas neteisingai. Biržų apskrityje visiems žinoma, kad vietos ūkio prievaizdas (Ortswirtschaftsausschuss) ponas Volfraf'as gyventojų nieko neišleidžia iš savo raštinės neprimušęs arba kitaip nenuskaudęs. Taip pat elgiasi policija ir kiti valdininkai.

Utenos apskrityje, Aluntos nuovadoje, vietos nuovados viršininkas amtsforsteheris tiek žinomas savo žiaurumu, kad žmonės savo maldose prašo jo pašalinimo.

Yra labai daug pavyzdžių, kurie parodo, kad muša darbą dirbant, muša policijoje, muša tardydami, muša teieškodami išbėgusių kalinių, muša rekvizicijas darydami, muša kalėjimuose, muša vaikus mokyklose, muša už kepurės nenuėmimą, muša už pavėlavimą ir t.t. Tie žmonės, kurie nuo tokio elgimosi su jais apserga, neturi nieko, kam galėtų pasiskųsti, nes vieną valdininką kitam įskundę, jie tiktai paklius į įskųstojo rankas, kuris, žinoma, tuojau jiems baisiai atkeršys. Toks pasielgimas su gyventojais daro labai sunkų įspūdį ir tiems, kurie yra tikri vokiečių prieteliai; minioje gi žmonių, nepratusių logingai manyti ir lengvai bendrinančių, toks elgimasis sukelia didelio pasipiktinimo ir neapykantos. Toks niekuo nepamatuotas žemesniųjų vokiečių valdininkų elgimasis gal galima būtų išaiškinti demoralizuojama karo įtaka, bet jo išdaviniai buvo tie, kad kiekvienas krašto gyventojas instinktingai traukiasi, turėdamas reikalą su vokiečių valdininku arba kareiviu. Mes manome, kad tiek toks elgimasis, tiek toks beteisiškas padėjimas neleistinas ir negalimas nei okupacijos valdžiai, nei krašto gyventojams. Kiek mes žinome, vokiečių karo valdžia mėgino sulaikyti tą nežmonišką elgimąsi su žmonėmis. Gaila tiktai, kad tos pastangos visai nepasiekė savo tikslo.

Kadangi tokia priespauda ir netikęs elgimasis negali sudaryti jokių normalių santykių tarp gyventojų ir okupacijos valdžios, Lietuvos Taryba laiko savo pareiga reikalauti tuojau pašalinti šias ydas. Okupacijos valdžios tarnams turi būti griežčiausiai uždrausta žmones mušti arba kitaip kaip skausti.

Gyventojams turi būti suteikta teisė ir galėjimas piktadariai skųsti ir ieškoti teisybės teisės keliu.

Reikia visi įsakymai apie elgimąsi su žmonėmis visur Lietuvoje garsinti visomis vietinėmis kalbomis.

Mokykla

Vokiečiams 1915 metų gale Lietuvą paėmus, lietuvių draugijos ir atskiri žmonės stengėsi paimti lietuvių mokyklą į savo rankas. Žmonės buvo tikri,

kad vokiečiai ne tiktai nekliudys tą sumanymą vykdant, bet net dar padės jį vykdyti. Ir pradžioje taip ir buvo: per du tris mėnesius įvairiose Lietuvos vietose buvo įkurta apie tūkstantį liaudies ir pradedamųjų mokyklų; Vilniuje, Kaune ir kituose miestuose švietimo draugijų rūpesniu buvo įsteigta ir vidurinių mokyklų bei mokytojams rengti kursų.

Bet neilgai tesidžiaugė lietuviai ta laisve. Vietinių žmonių iniciatyva buvo palengva labai smarkiai suvaržyta. Mokykloms ir mokytojams buvo duoti nurodymai, kuriais vokiečių kalba buvo įvedama visose klasėse privalomuoju dalyku ir drauge įvedama didžiausia kariuomenės valdžios (Militärverwaltung) kontrolė. Tokiu būdu iš karto tapo panaikinta visa, kas buvo padaryta. Didžiuma pradedamųjų mokyklų buvo uždaryta, mokytojams buvo prigrasyta didelių bausmių, jeigu jie nelaikytų duotųjų įsakymų. Kai kur lietuviai mokytojai katalikai turėjo užleisti vietą vietiniams liuteriams, kurie vos temokėjo skaityti ir rašyti. Dažnai mokydavo ir vokiečių kareiviai, nesuprasdami nei žodžio lietuviškai. Daugelyje vietų buvo nemaža ir tokių mokyklų, kuriose visų dalykų mokė vokiškai Vokietijos vokietis arba žydas.

Kaip jau žinoma, rusams valdant liaudies mokykla buvo bloga; mokoma buvo rusų kalba; viešpatavo tendencija naudoti mokyklą rusifikacijos įrankiu, su vaikais vis tik buvo pakenčiamai elgiamasi. Mokytojams buvo uždrausta su jais bjauriai elgtis, juos mušti arba kitaip skriausti ir tokiu būdu žeisti arba bukinti jų garbės jausmą.

Kaip yra tvirtai nustatyta ir ištirta, mokytojai vokiečiai Lietuvoje laikosi dažniausiai visai kitokios metodės. Jie stengiasi auklėti vaikus juos mušdami, draskydami už ausų ir kitais panašiais būdais.

Dėl tų priežasčių pamažėjo su laiku pradedamųjų mokyklų skaičius. Pavyzdžiui, Naumiesčio apskrityje, kur prieš karą žmonės labai mėgo mokslą ir turėjo daug mokyklų, kurį laiką dabar buvo tiktai vienas vienintelis lietuvis liaudies mokytojas. Tose apskrityse, kur mokyklos vedimas arba prižiūrėjimas pakliuvo į mokytojo vokiečio rankas, mokinių skaičius pamažėjo daug daugiau ne pusiau.

Rusams valdant, pradedamąsias ir liaudies mokyklas išlaikydavo valstybė arba valsčius. Todėl ir suprantama, kodėl ūkininkai, kurie ir be to dabar visokiais mokesčiais ir baudomis apkrauti, atsisako mokėti už mokymą. Bet to nežiūrėdama okupacijos valdžia įsakė imti už mokymą pinigus. Gyventojai vis tik to nepaklausė ir to vaisiumi buvo tolesnis mokyklų skaičiaus mažėjimas.

Krašto gyventojai, tokiu džiaugsmu sutikusieji lietuvių tautinę mokyklą, dabar nebeturi vokiečių taisytomis mokyklomis jokio įtikėjimo. Yra pakankamai lietuvių mokytojų arba šiaip išsilavinusių žmonių, kurie mielu noru pasidarbuotų žmonių švietimo dirvoje. Bet kiek tai jų prašymų guli iki šiai dienai be atsakymo, vokiečių valdžiai nenorint naudotis jų tarnyba.

Kad mokytojų skaičiaus stoką papildžius, buvo sudaryti ant greitųjų vadinamieji mokytojų kursai: pirma Kaune, paskui beveik visose Lietuvos apskrityse. Bet tie kursai nerado žmonėse jokios užuojautos, atsiradus pamatui tarti jų tendencinę pakraipą. Bet ko negalima buvo pasiekti geruoju, tą stengtasi išgauti kitais keliais: daugeliui jaunų žmonių buvo pažadėta paleisti juos nuo privalomųjų darbų, jeigu jie sutiktų ateiti į paminėtuosius mokytojų kursus.

Tuose kursuose lietuvių kalbos, istorijos, prigimties ir net tikybos mokė žmonės, nepakankamai gerai moką lietuvių kalbą. Ir tai ne tiktai Kaune,

bet ir kitose vietose. Lietuvių kalba buvo net pajuokiama ir tuo giliai užgaunamas kursų lankytojų patriotizmo jausmas. Labiausiai stengtasi įkalti jiems vokiečių kalbą ir padaryti iš jų geri vokiečių piliečiai ir patriotai. Tokio mokymo būdo pavyzdžiu gali būti kad ir toks dalykėlis iš Pasvalio (Joniškėlio apskrities) mokytojų kursų:

Kur tu gyveni? - X sodžiuje.

Kur yra X sodžius? - X parapijoje.

Kas yra ta parapija? - Z apskrities dalis.

Kas yra Z apskritis? - Lietuvos provincijos dalis.

Kas yra Lietuva? - Dalis krašto, vokiečių krašto.

Kas yra tavo viršininkas? - Mano tėvas.

Kas yra tavo tėvo viršininkas? - Valsčiaus viršininkas, nuovados viršininkas.

Kas yra visų valsčiaus viršininkų tėvas? - Amtsvorsteher'is.

Kas yra visų nuovados viršininkų (amtsvorsteherių) tėvas? - Apskrities viršininkas.

Kas yra visų apskrities viršininkų tėvas? - Kunigaikštis Isenburg'as.

Kas yra kunig. Isenburgo tėvas? - Kaizeris Vilhelmas.

Visai suprantama, kad kursų mokiniams greitai pabjuro toks mokymo būdas. Jie stengdavosi iš kursų išstoti. Bet nė vienas negalėjo gauti leidimo. Kauno kursų mokinys — Jurgis Gegžna 1916 metų vasarą kelis kartus mėgino gauti leidimą grįžti tėviškėn. Negaudamas į savo prašymus jokio atsakymo, jisai nustojo lankęs kursus. Bausdami už tai, 1916 m. liepos 15 d. jį uždarė tamsiame kambaryje ir laikė ten devynias dienas, o paskui išsiuntė Vokietijon belaisvių stovyklon (Gefangenenlager), kur jisai tebėra iki šiolei.

Keli diplomuoti lietuviai mokytojai, kurie atsisakė aukščiau aprašytuosius kursus lankyti, negalėjo gauti vietos mokyklose. Vietoj jų į naujai steigiamas mokyklas skyrė tokius žmones, kurie buvo išėję tiktai pradedamąją liaudies mokyklą ir paminėtuosius 3-4 mėnesių kursus.

Tiek pat ir aukštesnė lietuvių mokykla nebuvo palaikoma. Lietuvių gimnazija Šiauliuose buvo uždaryta po kelių mėnesių savo gyvavimo, o jos vedėjas - kun. Jurgis Galdikas išsiųstas Vokietijon už tai, kad priešinosi lietuvių mokyklos vokietinimui. Telšiuose, Marijampolėje ir kituose lietuvių miestuose vietų gyventojų atstovai negalėjo gauti leidimo įsikurti vidurinių arba aukštesnių mokyklų. Ryški buvo vietos vokiečių valdžios tendencija daryti tokiais atsitikimais visokių galimų kliūčių. Vokiečių valdžia kišosi ir į mokymo įrankių klausimą. Daugelis lietuvių vadovėlių, ypač istorijos ir prigimties mokslo, buvo uždrausta ir išrasta netinkamais. Bet vietoj to iki šiolei nieko geresnio nebuvo duota. Kaune ir Panevėžyje buvo mėginta į vietos lietuvių gimnazijas, laikomas privatinėmis lėšomis, duoti vokiečius mokytojus.

Kuriant mokyklas, mokymo planus nustatant, mokyklas knygomis aprūpinant, buvo pridaryta daug klaidų, nes nenorėta nei lietuvių inteligentų, nei lietuvių kunigų klausyti.

Dėl visa, kas aukščiau yra išdėstyta, Lietuvos Taryba laiko reikalinga greičiausiu laiku įvesti nors šias atmainas:

1) germanizacijos tendenciją iš mokyklos pašalinti,

2) privalomas mokymas vokiečių kalbos iš pradedamųjų ir liaudies mokyklų pašalinti,

3) visi apsunkinimai pradedamąsias, liaudies mokyklas, gimnazijas,

vidurines ir aukštesnes mokyklas ir mokytojų kursus kuriant, išlaikant ir vedant turi būti panaikinti,

4) grąžinti Lietuvon visus ištremtuosius Vokietijon dėl lietuvių mokyklos — pirmoje eilėje mokytoją Gėgžną ir kunigą Galdiką.

Lietuvos miškų išnaikinimas

Jau 1915 metai prasidėjo tuo, kad vokiečiai plačiai ėmė kirsti Lietuvos miškus, o dabar 1917 metais tebesitęsia tas kirtimas, tik dar plačiau. Jau dabar iš abiejų Nemuno pusių Suvalkų ir Kauno gubernijose iškirsta ir išnaikinta kelios dešimtys kilometrų miškų. Daugiausia visoje Lietuvoje kertami tie valdžios miškai, kurie auga prie geležinkelių arba upių ir lengvai išvežami. Bet taip naudojami ne tiktai valdžios miškai, bet ir tie privatiniai, kurių savininkai yra išbėgę, k[aip] a[ntai] Rietave, Kurtuvėnuose, Bubiuose, Kražiuose, Gatautiškyje. Paskutiniais laikais pradėjo kirsti ir tuos miškus, kurių savininkai negali apginti savo nuosavybės.

Bet iškirstasai miškas vartojamas vokiečių valdžios ne tiktai karo tikslams, bet be galo daug jo išvežama Vokietijon. Dalis miškų parduodama net privatinėms firmoms ir tokiems žmonėms, kurie jais pirkliauja. Daugelyje vietų iš medžių išvaro sulą ir tokiu būdu irgi naikina miškus.

Per dvejus okupacijos metus iškirsta didelė dalis Lietuvos miškų - jos didžiausio turto. Lietuva, kuri ir be to karo laiku labai daug nukentėjo, tais iškirstais miškais bemaž visai nepasinaudojo. Jeigu miškų naikinimas eis ir toliau tokiu pat greitumu, tai krašto ūkiui labai liūdna perspektyva.

Todėl Lietuvos Taryba laiko reikalinga pabaigti miškų kirtimą, kiek tat nėra neišvengiama karo reikalams. Miškų naudojimas privatiniams tikslams turi būti tuojaus sustabdytas. Kirtimas privatinių miškų irgi turėtų būti sustabdytas.

Žmonių sveikata

Treti karo metai labai nusilpnino žmonių sveikatą, ypač sunkiai nukentėjo neturtingoji gyventojų dalis 1916-17 m. žiemos laiku ir 1917 m. pavasarį. Viename Vilniuje tūkstančiai mirė badu; kaime pavasario laiku buvo tas pat.

Bendras nusilpnėjimas plačiai atidarė vartus apkrečiamoms ligoms; jau pereitosios žiemos laiku dėmėtosios karštinės visokių rūšių labai prasiplatino po sodžius ir miestus; pavasaryje ligonių skaičius dar žymiai padidėjo; vasarą prasidėjo kruvinosios epidemija. Daugelyje vietų vaikai mirė difteritu kaip musės, be pakankamo maisto, žmonių sveikata ėjo dar blogyn ir dėl gydytojų bei vaistų stokos. Tiktai didesnieji Lietuvos miestai - Vilnius ir Kaunas, iš dalies taip pat ir apskričių miestai gali naudotis savo ir vokiečių kariuomenės gydytojų pagalba, bet ir tatai ne visuomet atsitinka. Kadangi vokiečių gydytojai turi savo tarnybą eidami labai daug darbo ir nežino nei vietinių įpročių, nei kalbos, tai dažniausiai jie visai neprieinami. Bet kaime, be jų, nėra kitų gydytojų. Kad pasiekus gydytoją, reikia dažnai eiti [nuo] 8 iki 10 valandų. Blogiausiai esti toms moterims, kurios turi gimdyti.

Su vaistais dar blogiau. Didžioji dalis kaimo vaistinių sunaikinta; dalis išvežta rusų; dalis savo noru Rusijon iškeliavusi. Likusios negali gauti vaistų; parsivežti vaistai iš Vokietijos labai sunku. Kai kurių vaistų jau seniai

nebegalima gauti; yra firmų, kurios drauge su vaistais siunčia ir visai nereikalingų daiktų, k[aip] a[ntai] galanterijos. Todėl neretas atsitikimas, kad viena vaistinė turi aprūpinti 100 ketvirtainių kilometrų žemės plotą, o kartais ir dar didesnį. Kad bent kiek pataisius šias ydas, reikia:

1) Vokiečių imtiniams lietuviams gydytojams leisti grįžti Lietuvon.

2) Lietuviams gydytojams Amerikoje ir užsieniuose leisti grįžti Lietuvon. Norima, kad įleistų Lietuvon ir neitralių kraštų gydytojų.

3) Leisti ir padėti kurti privatinių felčerių ir akušerių kursus.

4) Padėti gabenti vaistų vaistinėms iš Vokietijos ir leisti jų stoką papildyti iš karo sandėlių.

Politikos nusikaltimai

Vokiečių kariuomenei Lietuvą užėmus, jos gyventojų ūpas buvo ramus ir lojalingas. Pasirodę tuomet vokiečių laikraščiuose autentingi pranešimai pabrėžia tai ir iškelia aikštėn. Bet, laikui einant, pradėjo virsti kitaip.

Karo santykių sudarytasai neįsitikėjimas tarp gyventojų ir kariuomenės. dar padidėjęs dėl tokių priežasčių, kaip antai, vietinės kalbos nemokėjimas, krašto santykių nežinojimas ir kt., iš pradžių labai dažnai darydavo tai, kad okupacijos valdžiai rodėsi įtariami žmonės visai nekalti ir okupacijos valdžiai nepavojingi. Bet kaltinimams ir bausmėms prasidėjus, daugelis nešvarių gyventojų elementų pradėjo skųsti okupacijos valdžioms tuos, kuriems jie norėjo arba keršyti, arba nuo jų išsivaduoti.

Kai vokiečiams Lietuvą užėmus buvo uždrausti lietuvių laikraščiai, prasiplatino po kraštą slapta išspausdinti atsišaukimai, kurie aštriai ir visokeriopai kritikavo vokiečių Lietuvos valdymą. Jeigu lietuvių laikraščiai nebūtų buvę draudžiami, nebūtų buvę nė reikalo rodytis daugeliui tokių atsišaukimų, kurių autorių taip karštai ieškodavo centralinė Ob.–Osto policija. Dėl tokių atsišaukimų nemaža lietuvių inteligentų ir lietuvių jaunuomenės, vien tiktai įtartų, kad jie surašyme arba platinime dalyvavo, buvo pasodinta kalėjiman, o paskui išsiųsta Vokietijon, pvz., prisiekęs advokatas Aug. Janulaitis, kunigas dr. Galdikas, pris. advok. J. Vileišis (dabar jau grįžęs ir Tautos Tarybos narys) ir daugelis kitų, kurie ir dabar dar tebevargsta civilinių imtinių stovyklose. Be to, yra didžiausia daugybė žmonių, nubaustų už prielankumą pabėgusiems karo imtiniams (žiūrėk – gaujų plėšimai), už apsileidimą vykdant įsakymus dėl ginklų atidavimo, už priešinimąsi įsakymams dėl rekvizicijų, mokesnių, baudų ir t.t. Tokie nusikaltėliai skaitomi šimtais, net tūkstančiais, nors ir čionai daugelyje atsitikimų negali būti nė kalbos apie sukilimą prieš okupacijos valdžią. Toliau reikia paminėti ir visi tie žmonės, kurie dėl kokio nesvarbaus nusižengimo sodinami kalėjimuosen arba varomi į privalomųjų darbų batalionus ir laikomi ten ištisas savaites ir mėnesius, nepaaiškinti kuo prasikalto. Net ir sunkiai rusų valdžiai esant, negalima buvo nieko ilgiau nei mėnesį laikyti kalėjime, nepaaiškinus priežasties. Dabar gi dažnai laikomi žmonės mėnesiais, nepaaiškinti, už ką taip baudžiami. Todėl jau dabar būtų reikalinga:

1) Paleisti iš kalėjimų ir stovyklų visus politikos nusikaltėlius, nes dabar, politikos santykiams apkitus, jie ne tiktai negali būti vokiečių valdžiai pavojingi, bet kaip tik jau paties savo paleidimo faktu pagelbėtų santykiams taisantis ir sveikyn einant.

2) Paleisti arba nors pamažinti bausmė tiems, kurie pasodinti kalėjiman už ginklų neatidavimą arba už užuojautą pabėgusiems karo imtiniams.

3) Įsakyti, kad niekas be aiškiai išdėstyto ir jam pačiam įteikto kaltinamojo akto negalėtų būti varomas kalėjiman arba privalomųjų darbų batalionan. Toliau įsakyti, kad paleistų arba bent paaiškintų, už ką baudžiami tie, kurie jau ilgai vargsta kalėjimuose arba privalomųjų darbų batalionuose.

S A N T R A U K A

Baigdama savo memorialą, Lietuvių Tautos Taryba randa reikalinga dar kartą atkartoti visus tų permainų pasiūlymus, kurios yra neišvengiamos Lietuvos puolimui sulaikyti ir jos visuomeniniam, ekonominiam ir politiniam atgijimui kelią praskinti. Lietuvių Tautos Taryba siūlo

DĖL REKVIZICIJŲ:

1. Pati rekvizicijų sistema turėtų būti pritaikinta prie dabartinio Lietuvos padėjimo.
2. Bendras rekvizicijų normas nustatant, reikalingas Tautos Tarybos dalyvavimas, o jai kreipiantis, ir vietinių gyventojų atstovų dalyvavimas.
3. Arklių rekvizicijos dabar visai neturėtų būti, o galvijų rekvizicija tik ten, kur dėl ypatingų priežasčių jų daugiau yra užsilikę.
4. Ūkininkai, beturį tiktai vieną karvę, turėtų būti nuo pieno rekvizicijos visai paleisti.
5. Ypač reiktų pasirūpinti beturčių ir miestų gyventojų maitinimu.

DĖL PRIVALOMŲJŲ DARBŲ:

1. Privalomuosius darbus pamainyti laisvais.
2. Privalomųjų darbų batalionus visai paleisti.
3. Savininkų pamestuose dvaruose privalomasis darbas turėtų būti vartojamas kiek tik galima mažiau.
4. Visiems iš Lietuvos į Vokietiją išgabentiems darbininkams turi būti duotos tokios pat darbo sąlygos, kokias turi vokiečių darbininkai.
5. Visiems į Vokietiją išsiųstiems lietuviams darbininkams, kurie tiktai panorėtų, turėtų būti leista grįžti į Lietuvą.
6. Uždrausti okupacijos valdžios valdininkams naudoti privalomuosius darbus privatiniams tikslams.
7. Visi priverstieji dirbti turėtų gauti leidimą skųstis skaudžiami.
8. Paleisti iš lenkų legionų visus tuos lietuvius, kurie buvo priversti juosen įsirašyti.
9. Visi dėl privalomųjų darbų nubausti turėtų gauti progos pasiaiškinti [ir] likti nebausti.

DĖL GAUJŲ PLĖŠIMŲ:

1. Neatidėliojant pradėti tvirtai nustatytu planu vedamą kovą su gaujų plėšimais.
2. Gyventojams leisti tinkamai susiorganizuoti tai kovai su plėšikais.
3. Paleisti nebaudžiant visus tuos, kurie neturėjo su gaujomis tikrų

susižinojimų.

4. Paleisti nebaudžiant visus tuos, kurie padėjo plėšikams grasymų ir prievartos spiriami.

5. Paleisti iš kalėjimų visus tuos, kurie sėdi juose dėl neišrodytų įtarimų esą plėšikų padėjėjai.

DĖL ELGIMOSI SU GYVENTOJAIS:

1. Okupacijos valdžios valdininkams turi būti griežčiausiai uždrausta žmones mušti arba kitaip kaip bjauriai su jais elgtis.

2. Gyventojams turi būti duota teisių ir kelias piktadariai skųsti ir ieškoti teisybės teisės keliu.

3. Visi įsakymai apie elgimąsi su žmonėmis visur Lietuvoje reikia skelbti visomis vietinėmis kalbomis.

DĖL MOKYKLOS:

1. Germanizacijos tendenciją iš mokyklos pašalinti,

2. Privalomasai vokiečių kalbos mokymas iš pradedamųjų ir liaudies mokyklų pašalinti.

3. Visi apsunkinimai pradedamąsias, liaudies mokyklas, gimnazijas, vidurines ir aukštesnes mokyklas ir mokytojams kursus kuriant, išlaikant ir vedant turi būti panaikinti.

4. Visus dėl lietuvių mokyklos ištremtuosius Vokietijon grąžinti Lietuvon, pirmoje eilėje mokytoją Gėgžną ir kunigą Galdiką.

DĖL LIETUVOS MIŠKŲ:

1. Sustabdyti miškų kirtimą, kiek leidžia karo reikalai.

2. Miškų naudojimas privatiniams tikslams turi būti tuojau sulaikytas.

3. Tiek pat sustabdyti privatinių miškų kirtimą.

DĖL ŽMONIŲ SVEIKATOS:

1. Leisti grįžti Lietuvon vokiečių imtiniams lietuviams gydytojams.

2. Leisti grįžti Lietuvon lietuviams gydytojams iš užsienio.

3. Taip pat įleisti Lietuvon neitralių kraštų gydytojų.

4. Leisti ir padėti privatinių felčerių ir akušerių kursų įtaisant.

5. Padėti gabenti vaistų vaistinėms iš Vokietijos ir leisti jų stoką papildyti iš karo sandėlių.

DĖL POLITINIŲ NUSIKALTĖLIŲ:

1. Paskelbti amnestiją visiems politikos nusikaltėliams.

2. Įsakyti, kad niekas negalėtų būti sodinamas kalėjiman arba varomas privalomųjų darbų batalionan be aiškiai išdėstyto ir jam pačiam pranešto kaltinimo.

3. Paleisti arba bent paaiškinti, už ką baudžiami tie, kurie jau ilgą laiką vargsta kalėjimuose arba privalomųjų darbų batalionuose.

Laikinasai Lietuvių
Tautos Tarybos
Prezidiumas (parašai)

Vilnius, 1917 m. spalių 20 d.".-

Apie okupantų žiaurumus ir niekšybes buvo daug rašoma ir pokario spaudoje. Pavyzdžiui, laikrašytje „Lietuvos žinios" vien tik 1934 m. buvo išpausdinti tokie straipsniai „Šiurpūs vaizdai iš vokiečių okupacijos laikų", „Didžiojo karo siautėjimas Lietuvos vakaruose", „Vokiečių kartuvės Kaune", „Iš po kruvinų griuvėsių. Kaip Didysis karas sutriuškino Lietuvos ūkininką ir visą ekonominį gyvenimą" ir kt. [142].

2.10. Išgyvenimai dėl karo Lietuvoje

Pirmasis pasaulinis karas paveikė ir Petro Leono gyvenimą. Visa tai jis aprašė savo atsiminimuose „Mano pergyvenimai" (1914-1919 m.). 1914 m. rugpjūčio 1 d. (n. k.) buvo paskelbta mobilizacija. Ši žinia Petrą Leoną užklupo Kačerginėje, kur jis gyveno vasarnamyje su šeima. Subruzdo žmonės grįžti iš vasarnamio namo. Petras Leonas su šeima sugrįžo į Kauną ir pamatė, kad ir iš Kauno žmonės kraustosi.

„Rusijos gyventojus, o ypač mane, - rašė Petras Leonas, - karas netikėtai užklupo. Buvo kalbama, buvo manoma, kad gali kilti karas, bet buvo aišku, kad tas karas turės būti labai didelis, beveik pasaulinis. Tai ir buvo tikėtasi, kad to baisumo akivaizdoje niekas nesiims pradėti karo. Rusijos spauda ir valdžia laikė žmones šitame klaidingame nusistatyme. Mano švogeris Simanas Kvalita, kuris pardavęs savo ūkį ir apsigyvenęs Aleksote, nerimavo, neturėdamas darbo, 1914 m. vasaros pradžioje varė troptus į Tilžę. Sugrįžęs pasakojo man, kad Tilžėje žmonės laukia karo su Rusija, visi labai pajuokia Rusiją ir jos carą, niekina ir tikisi, kad prasidėjus karui Vokietija greit sumušianti Rusiją. (O aš vis dėlto nesitikėjau, kad karas kiltų. Tai ir neapsirūpinusį gi karui mane užklupo tas karas.)" [143]. Tai rodo, kad tuo metu dviejose kaimyninėse šalyse buvo susiformavusios dvi priešingos nuomonės: Rusijoje - pasaulinis karas baisus reiškinys ir niekas nesiims jo pradėti; Vokietijoje - karas laukiamas, prasidėjus karui Vokietija greitai nugalės Rusiją. O iš tikrųjų šis pasaulinis karas atnešė žmonėms visų pirma didžiulius sunkumus, vargus, nelaimes, tragedijas, materialinius nuostolius, skausmingą dvasinę, dorovinę, kultūrinę žalą.

Sugrįžęs į Kauną Petras Leonas sužinojo, kad taupomoji kasa apgulta žmonių, norinčių atsiimti pinigus, kad kasoje išduodamos tik nedidelės pinigų sumos (kelios dešimtys rublių). Esant tokiai situacijai, Petras Leonas nusprendė, kad be pinigų kraustytis į rytus, į Vilnių ar kur kitur negali. Parvežtus iš Kačerginės daiktus ir vaikus su tarnaite pasamdyti vežikai išvežė į Subačiškių kaimą pas Juozą ir Katariną Šalkauskus (Katarina Šalkauskienė - Petro Leono

sesuo). Pats Petras Leonas su žmona pasiliko Kaune. Jam besitvarkant atėjo policininkas lietuvis, kuris nuolat atnešdavo raginimus ir kitus policijos pranešimus, ir kaip geras pažįstamas įspėjo Petrą Leoną, kad policijos nuovadoje jis matęs ir skaitęs raštą, kuriuo tvirtovės komendantas įsako ištremti per 24 valandas iš Kauno daug žmonių, tarp jų ir Petrą Leoną. Policininkas dar patarė Petrui Leonui nueiti pačiam į nuovadą ir patikrinti jo pranešimą, nes oficialiai paskelbus tą įsakymą bus per trumpas laikas susirengti. Policijos nuovados kieme Petras Leonas sutiko prisiekusį advokatą Balių Urbonavičių, kuris patvirtino policininko pateiktą žinią, ir tuoj suprato, kad iš tvirtovės išsiunčiami tie lietuviai, kurie galėtų padaryti įtakos sumobilizuotiems šio krašto vyrams. Bijota, kad toji įtaka nebūtų žalinga karo reikalams.

Visa tai, kas aukščiau aprašyta, vyko penktadienį. Visą šeštadienį jis dar tvarkėsi, rengėsi kartu su žmona išvažiuoti iš Kauno. Išvažiuoti numatė sekmadienio rytą.

Šeštadienio vakarą, apie 23 valandą, pas Petrą Leoną atėjo Saliamonas Banaitis su keliais vyrais. Jie sugalvojo, kad Kauno lietuviams reikia sekmadienį surengti manifestaciją ir pareikšti linkėjimus Rusijai laimėti karą. Jie atėjo pas Petrą Leoną sužinoti jo nuomonės šiuo klausimu. Tuo metu jau buvo paskelbtas caro atsišaukimas į lenkus su tam tikrais autonomijos pažadais. Petras Leonas atkalbėjo Saliamoną Banaitį ir jo bendraminčius nuo sumanymo. „Mano, - rašė Petras Leonas, - motyvai buvo tokie: gerindamiesi rusų valdžiai, mes nieko gero iš jos negausime. Politikoje tik jėga ir kova gali duoti naudos. Lenkų tauta skaitlingesnė ir galingesnė už mus; tai ir po 1863-1864 metų maišto, net „lenkmečiu" vadinamo, jie mažiau nukentėjo nuo rusų nei mes. Lenkams spauda nebuvo uždrausta, o uždrausdami spaudą mums rusai tik padėjo lenkams lenkinti Lietuvą, o ypač Vilnių ir Vilniją. Dabar kilus šiam karui caras gerinasi lenkams, o mus vėl tik žiauriomis priemonėmis imasi daryti jam nekenksmingus" [144].

Pabudęs sekmadienio rytą, Petras Leonas pamatė daiktų prikrautus vežimus slenkant įvairiomis kryptimis. Tos dienos ryte jis buvo Lietuvių savitarpio kredito draugijos patalpose. Ten jis, kaip draugijos valdybos pirmininkas, pasirašė nutarimą, kuriuo pavedė A. Petraičiui rūpintis draugijos reikalais. Grįždamas namo susitiko savo vežimu važiuojantį svainį Juozą Šalkauską. Sugrįžę į namus, susidėjo reikalingus daiktus į vežimą, papietavę išvažiavo į Subačiškių kaimą.

Rugpjūčio 5/18 d. Petras Leonas su S. Kvalita (P. Leono sesers Marijos vyras) važiuoja į Kauną. Garliavos plente juos sustabdo kareivių sargyba ir pareiškia, kad be tam tikro leidimo, kurį gali duoti vaitas arba kitas valdininkas, uždrausta įvažiuoti į Kauną. Po didelių prašymų kareiviai pasigailėjo ir leido vykti, be to, patarė, kad grįždami paimtų iš Kauno policijos leidimą

išvažiuoti iš Kauno. Atlikęs reikalus Petras Leonas nuėjo į policijos nuovadą gauti leidimo. Policijos tarnautojas, išklausęs Petrą Leoną, kreipėsi į policmeisterį - ką reikia daryti su asmeniu, kuris, komendanto įsakymu ištremtas iš Kauno, yra atvykęs į Kauną: ar jį varyti etapu, ar leisti jam pačiam laisvai išvažiuoti? Policmeisteris leido Petrui Leonui išvažiuoti iš Kauno, ir policijos tarnautojas išdavė leidimą. S. Kvalita neturėjo tokio leidimo. Todėl jie važiavo iš Kauno namo ne per Garliavą, o aplinkiniais vieškeliais.

Karo banga pradžioje nubangavo į vakarus. Petro Leono šeima apie pusantro mėnesio gyveno pas S. Kvalitą Subačiškių kaime ramiai. Petras Leonas su vaikais dirbo įvairius ūkio darbus. Tačiau jau ir čia gyvenančius žmones pasiekė liūdnos žinios: keli vokiečiai kareiviai, atėję į Slavikus, užpuolė kleboniją ir nukovė vikarą Pesį; rusų kareiviai užimtuose miesteliuose plėšia Vokietijos civilius gyventojus; ūkininkai, nuvežusieji kariuomenės daiktus į Vokietiją, taip pat grobia turtą tų vokiečių, kurie išbėgo iš savo namų ir butų ateinat Rusijos kariuomenei; arčiau sienos gyvenantieji ūkininkai nuvykę į Vokietiją taip pat grobsto turtą. Petras Leonas sunerimsta ir mano, kad karas tęsis ilgai. Jis vis pagalvoja, kaip tą karą galės pergyventi su savo didele šeima: žmona, penkiais vaikais, kurie mokosi. Jis taip pat mato, kad giminės ilgą laiką jo šeimos išlaikyti negalės.

Iš medžiagos, kurią pavyko rasti, matyti, kad Petras Leonas žinojo skirtingas nuomones dėl naujo karo grėsmės, bet nesitikėjo tokia greita Pirmojo pasaulinio karo atomazga. Jį šis karas užklupo, kaip jis pats rašo, netikėtai. Nuo pat mobilizacijos paskelbimo Petras Leonas ir jo šeima patyrė daug sunkumų: nenumatyti persikraustymai; ištrėmimas iš Kauno; netekimas darbo; apsigyvenimas pas gimines; darbas žemės ūkyje; rūpinimasis darbo susiradimu ir šeimos reikalais. Šiuo laikotarpiu jis susiduria su žmogaus teisių apribojimais, išgirsta kalbų apie karo žiaurumus, kai kurių krašto ūkininkų nedorumą, nežmogiškumą. Šioje sudėtingoje situacijoje jis kiek galėdamas daro tai, kas dar įmanoma: sugeba tvarkingai perduoti Lietuvių savitarpio kredito draugijos valdybos pirmininko pareigas kitam asmeniui, supranta sunkią žmonių padėtį ir ieško išeities - rengiasi išvykti į Vilnių.

„Mano galva, - rašė Petras Leonas savo atsiminimuose, - buvo užimta vien rūpesčiu, kaip išmaitinsiu šeimą. O mano jaunimui kas kita rūpėjo. Besiartinat mokyklų darbo pradžiai, vaikai pradėjo priminti, kaip bus su jų mokslu <...> Sutarėme dangintis į Vilnių. Aš tuoj išsirengiau Vilniun vienas apsirūpinti butu, vaikams surasti mokymosi vietas ir pan. ir 3 sūnus ir dukrelę įtalpinti į gimnazijas" [145].

Atvykęs į Vilnių, aplanko savuosius lietuvius inteligentus, išsinuomoja Elvyros Tarasevičienės namuose (Zakreto gatvėje) butą, tvarko kitus reikalus. Naudojantis Petro Leono atvykimu, buvo sumanyta padaryti bendrą visų srovių

lietuvių inteligentų pasitarimą savo tautos ir krašto reikalais. Buvo susitarta susirinkti tame viešbutyje, kuriame apsigyveno Petras Leonas. Pretekstas - viešėjimas pas Petrą Leoną. 1914 m. rugpjūčio 27 d. (s. kal.) apie 16 valandą prasidėjo numatytas susirinkimas, kuriame dalyvavo 20 asmenų, tarp jų Jonas Vileišis, Andrius Bulota, Konstantinas Olšauskas. „Vienu balsu, - rašė Petras Leonas, - buvo sutarta, kad jeigu karo aplinkybėmis prieitume prie savarankaus valstybinio gyvenimo, tai Lietuvos valstybė turi būti respublika. Jonas Vileišis šiame susirinkime pranešė, kad Vilniuje esą gandų, jog rusų kariuomenei pradėjo nesisekti Vokietijoje, jog Samsonovo armija arti Mozūrų ežerų labai nukentėjusi. Susirinkime dalyvavęs iš Amerikos grįžęs Martus, kuris buvo kilęs iš Ingavangio kaimo Pakuonio parapijos, karštai kalbėjo už tautos jėgų vienijimą" [146].

Po susitikimo su Vilniaus lietuvių inteligentais Petras Leonas išvyko į tėviškę. Čia tvarkė savo šeimos perkėlimo į Vilnių reikalus. Atsikėlusi šeima laikinai apsigyveno Gabrielės Petkevičaitės bute ir ten gyveno apie mėnesį. Po to įsikūrė Tarasevičienės namuose. Iš čia Petras Leonas dar kartą nuvyko į Suvalkiją pas gimines, norėdamas sužinoti, ar nenukentėjo artimieji nuo vokiečių užplūdimo. Atvykęs į Leskavą, Petras Leonas sužinojo, kad jo tėviškės apylinkių vokiečių kariuomenė dar nebuvo pasiekusi, kad Lukiškėse, kur klebonu buvo jo brolis Silvestras, vokiečių kariuomenė yra buvusi ir nuo jos kunigas Silvestras nukentėjo: ir jį apiplėšė, ir, kai mėgino neleisti plėšti, buvo apstumdytas.

„Prasidedant Pirmajam pasauliniam karui Petro Leono broliui kunigui Silvestrui Leonavičiui jau ėjo 71 metai. Jis buvo drąsus, tiesus, atviras. „<...> užėję vokiečiai, - rašė Petras Leonas, - nelaiko jo nei šeimininku, nereiškia jam pagarbos kaip kunigui, bet patys šeimininkauja, su panieka žiūrėdami į jo, kaip kunigo, darbą. Pav., jam laikant mišias atsiunčia tarną ir reikalauja raktų nuo svirno ir sandėlio ir p. Patys užėmę visą klebonija, o šeimininkui klebonui palikę tiktai jo mažą miegamąjį kambarį, iš kurio jis gali išeiti tiktai per vokiečių užimtus kambarius, jie šeimininkauja, valgo ir geria klebono gėrybes ir jam atsidėkoja riksmais, pašaipa ir p. Buvo ir toks įvykis, kai brolis gavo iš vokiečio smūgį į krūtinę. Kai kas iš dalių vadų buvo visai žmoniškas asmuo, pasielgė su klebonu šeimininku visai mandagiai ir korektingai, bet tokių buvo vienas kitas, tik reta išimtis. Dauguma elgėsi taip, kad mano broliui sudarė labai sunkių pergyvenimų. Ir jo širdis neišlaikė, nuo tokių pergyvenimų jo amžius nulūžo, nors šiaip jis buvo tokių stiprių fizinių jėgų, kad būtų dar ilgai pagyvenęs" [147]. Kunigas Silvestras mirė 1917 m. vasario 10 d. Palaidotas Lukšiuose. Kukliame paminkle padarytas toks užrašas: „A.A. Kunigas Silvestras Leonavičius. Lukšių klebonas. 1864–XII–16. – 1917–II–10. Neturtingas gimė. Neturtingas mirė. Kitiems dirbo skleisdamas šviesą" [148].

Petras Leonas aplankė ir kitus gimines, tarp jų ir savo uošvius Marcinkevičius, kalbėjosi su jais ir sužinojo, kad jie numatę niekur nesitraukti iš savo gyvenamų vietų, jeigu kraštą užimtų ir vokiečiai. Petras Leonas giminių nuostatą kiek galėdamas stiprino.

Keletą dienų lankęsis Suvalkijoje Petras Leonas sugrįžo į Vilnių ir pranešė teismams, kuriuose turėjo bylų, savo adresą. Pradėjo rastis šiokio tokio advokato darbo. Čia jis aprašo ir tuo metu matytą įvykį. Būtent bylos reikalais Kėdainiuose jam teko stebėti vieno teismo procesą: „Teismo pirmininkas paskelbė: „Bus klausoma tokia ir tokia byla" (žinoma, rusų kalba); stoja vienoje šalyje moteris; kai duotas buvo jai žodis, ji ima kalbėti lietuviškai. Pirmininkaujantis teisėjas Černaj pasako: „My vas ne ponimajem, sadites" (mes jūsų nesuprantam, sėskitės). Ir taip toji šalis liko neišklausyta..."[149]

2.11. Veiklos nukentėjusiems dėl karo šelpti pradžia

Kilus Pirmajam pasauliniam karui, Rusijos vyriausybė ir visuomeninės organizacijos susirūpino nukentėjusiųjų dėl karo šelpimu, leido viešai veikti tautinėms labdaros organizacijoms. 1914 m. rugpjūčio 11 d. pradėjo veikti Lietuvių laikinasis komitetas nukentėjusiems dėl karo šelpti [150].

Karo pradžioje, ypač 1914 m. rudenį, Rusijos ir Vokietijos kariuomenėms kariaujant Lietuvos pasienyje, pirmiausia ir daugiausia kentėjo pasienio gyventojai. Įsiveržusi į Lietuvą vokiečių kariuomenė uždėdavo miestams kontribucijas, reikalavo maisto produktų ir pan. „Užėmę Tauragę, - rašė P. Čepėnas, - vokiečiai pirmiausia uždėjo 25 000 markių kontribuciją. Kadangi šių miestų gyventojai nepajėgė visų reikalaujamų sumų sumokėti, tai karinio dalinio generolas likutį leido sumokėti maisto produktais. Suvalkų Kalvarijai buvo uždėta 10 000 markių kontribucija, o Suvalkų miestas turėjo surengti įžygiavusiam vokiečių kariuomenės daliniui pusryčius ir pietus. Pilviškiams buvo uždėta 5 000 markių, Bartininkams – 1 000 markių kontribucijos ir panašiai" [151].

M. Yčas padėtį Rusijos ir Vokietijos kariuomenių veiksmų zonoje Lietuvos pasienyje apibūdino taip: „ <...> visas Lietuvos paprūsio ruožas virto smarkių kovų ir susirėmimų vieta. Kaimai, miestai ir miesteliai, eidami iš vienų rankų į kitas, virto griuvėsiais. Žmonės, išbaidyti iš savo gūžtų, ėmė traukti į Lietuvos gilumą. Tokių pabėgėlių minios dieną iš dienos augo, ir jau 1914 m. rugpjūčio mėn. užplūdo didesnius centrus, o ypač geras jų būrys susirinko Vilniuje" [152].

Karo veiksmai, gyventojų apiplėšimai ir turto naikinimas vertė pasienio gyventojus ieškoti pagalbos kitose Lietuvos vietose.

Vilniuje ir jo apylinkėse nuolat didėjo pabėgėlių skaičius. Į Vilnių atsikėlė evakuoti moksleiviai iš Suvalkų gubernijos ir Žemaitijos, Veiverių mokytojų seminarija ir Vilkaviškio gimnazija, o į Trakus – Marijampolės mergaičių „Žiburio" progimnazija. Pabėgėlius ir karo tremtinius pradėjo šelpti asmenų grupės: Vilniaus lietuvių komitetas nukentėjusiems dėl karo šelpti; Suvalkų gubernijos piliečių komitetas Vilniuje, kuris dar turėjo ir skrajojamos šalpos būrius (jie teikdavo pirmąją pagalbą naujai atvykstantiems). 1915 m. vasarą vien Vilniuje jau buvo apie 15000 pabėgėlių ir tremtinių, o netoli Vilniaus esančiame Sudervės bažnytkaimyje buvo sutelkta dar 3000 pabėgėlių, kuriais rūpinosi Vilniaus lietuvių komitetas [153].

Karui tęsiantis, nukentėjusiųjų skaičius nuolat didėjo ir jų šalpa rūpintis reikėjo organizacijos. Jos steigimu rūpinosi: P. Leonas, M. Yčas, A. Smetona, E. Vileišienė, dr. A. Vileišis ir kun. K. Olšauskas. 1914 m. lapkričio 14 d. Vilniaus gubernatorius P. Veriovkinas patvirtino Lietuvių draugijos nukentėjusiems dėl karo šelpti įstatus. Naujai įsteigtoji draugija 1914 m. gruodžio 3 d. išsirinko Centro komitetą. Lietuvių komitetas nukentėjusiems dėl karo šelpti veikė iki 1915 m. sausio 11 d. Visą įgytą turtą ir apyskaitas perdavė naujai suorganizuotai Lietuvių draugijai nukentėjusiems dėl karo šelpti [154].

Petras Leonas, išsprendęs svarbiausius savo šeimos gyvenimo klausimus, pradėjo dalyvauti ir visuomeninėje veikloje. Atsiminimuose jis rašė, kad tuo metu pradėjo plaukti į Vilnių karo veiksmų išvaryti iš savo gyvenamųjų vietų žmonės, kad vis daugiau ir daugiau ėjo į organizacijų centrus ir į laikraščių redakcijas žinių apie nukentėjusius dėl karo. Maskvos dienraštis „Ruskije viedomosti" kreipėsi į rusų visuomenę, iškeldamas reikalingumą šelpti kenčiančius dėl karo Lenkijos žmones, bet apie Lietuvos žmones nieko neparašė. Todėl, Petro Leono teigimu, „mums lietuviams" atrodė būtina priminti rusų visuomenei ir apie Lietuvos gyventojų skriaudas, ir nuostolius dėl karo. Petras Leonas parašė kreipimosi į rusų visuomenę projektą, kuris buvo draugijos komitete aptartas, pataisytas ir atspausdintas. Petras Leonas daug prisidėjo prie Lietuvių draugijos nukentėjusiems dėl karo šelpti įstatų parengimo ir jų įregistravimo. Vilniaus gubernijos valdžiai įregistravus draugiją, tuoj sekmadienio vakare buvo sukviestas visuotinis steigiamasis susirinkimas draugijos komitetui rinkti. „Kunigai, - rašė Petras Leonas, - atsikvietė susirinkiman daug tarnaičių ir davatkų, kurių balsai nulėmė rinkimų rezultatus. Išrinkti komitetan tapo tie, ką nurodė susirinkimo narių daugumai kunigai. Pirmininku buvo išrinktas Martynas Yčas, Valstybinės dūmos narys. Pirmininko padėjėju norėta rinkti Petrą Leoną, bet šis atsisakė. Tuomet pirmininko padėjėju buvo išrinktas Antanas Smetona, sekretoriumi - S. Šilingas, iždininku - J. Kymantas, nariai: E. Vileišienė, kunigas K. Olšáuskas, kunigas Kukta, kunigas Dogelis, dr. A. Vileišis, P. Leonas, dr. J. Basanavičius, kunigas Jezukevičius,

D. Malinauskas, J. Balčikonis, A. Žmuidzinavičius, P. Mašiotas, A. Janulaitis, M. Sleževičius. Partijų kovoms nė tuomet neaprimus, Komitete kilo ginčų, ir trys paskutinieji kairiųjų pažiūrų nariai iš komiteto išstojo" [155].

„Pradžioje, - rašė P. Čepėnas, - lietuvių visuomenės veikėjai Vilniuje šalpos darbą buvo pradėję dirbti sutartinai, nepaisydami srovinių skirtumų. Tačiau vėliau, renkant Lietuvių draugijos nukentėjusiems dėl karo šelpti Centro komitetą, katalikiškos ir tautiškos srovės veikėjai, kad laimėtų rinkimus, specialiai tuo tikslu susiorganizavo ir į draugiją įrašė daug naujų narių, daugiausia zitiečių, kurios rinkimuose klusniai balsavo už joms nurodytus kandidatus. Tokiu būdu rinkimus įvykdžius, iš šalpos darbo buvo eliminuoti kai kurie kairiųjų srovių atstovai, pvz., A. Bulota, J. Žemaitė, kurie pradžioje buvo parodę daug sumanumo ir iniciatyvos šalpos darbą organizuojant" [156].

2.12. Atstovų komiteto pirmininkas

Petras Leonas, gyvendamas ir dirbdamas Vilniuje, bendravo su Lietuvių politikos centro veikėjais ir buvo išrinktas Lietuvių politikos organo – Atstovų komiteto pirmininku.

Pirmojo pasaulinio karo pradžioje Vilniuje susikūrė neoficiali Lietuvių politikų grupė, kuri tuo metu buvo vadinama: Politikų rateliu, Politikų kuopa (kuopele), Politikų bendrove [157], Lietuvių politikos centru. Lietuvių politikos centro komiteto pirmuoju pirmininku buvo S. Šilingas (1914 m. rugpjūtį – spalį). Lietuvių politikos centro narių susirinkime, kuris vyko Vilniuje 1914 m. spalio 21-22 d., buvo nutarta lietuvių tautos atstovavimą pavesti buvusiems ir esamiems Valstybės dūmos nariams. Dūmos atstovų komiteto pirmininku išrinktas Petras Leonas [158]. Nuo 1914 m. lapkričio 4 d. pradėjo veikti oficialus Lietuvių politikos centro organas – Atstovų komitetas [159].

1915 m. sausio 23 d. Petras Leonas Atstovų komiteto posėdyje pareiškė, kad jis šio komiteto darbe nedalyvaus [160]. Nusprendė išeiti iš Atstovų komiteto dėl šių principų ir aplinkybių:

1. Valstybės nepriklausomybė, socialinių grupių teisės valstybės viduje įgyjamos kovos būdu.

2. Kovai reikalingos jėgos – protas ir materialinės, t.y. žmonės ir pinigai. Pirmiausia reikalingas teisių subjektas – asmuo, kuris reikalingas teisių ir kuris jų reikalauja. Teisėms reikalauti, žinoti, kaip jas išreikalauti, reikia proto ir išsilavinimo. Kad reikalavimų klausytų, reikia juos paremti jėga. Parlamente kova taip pat laimima ne tik proto, bet ir daugumos jėgomis : kur daugiau balsų, ten laimėjimas.

3. Atgijusi ir einanti pirmyn lietuvių tauta rodo savo jėgas ir sudaro savo

įvaizdį pasaulyje.

4. Europos valstybės turi tautinę spalvą. Kiekvienoje valstybėje yra tautinės mažumos ir didžiausia valstybės gyventojų dalis, priklausanti vienai tautai, vyraujančiai valstybėje.

5. Nėra abejonės, kad Anglija ir Prancūzija norės sudaryti mažų tautų valstybes, idant neduotų įsigalėti vienai kuriai valstybei.

6. Žmonių gyvenimui normaliai bėgant, valstybėje, tautoje randasi įvairių įvairiausių reikalų (luomų, klasių, politikų ir t.t.). Dėl tų reikalų ir dėl pažiūrų į juos piliečiai dalijasi į įvairias grupes, tarp kurių „eina kova už geresnę ateitį" – tai grupių, tai visos tautos, valstybės. Tačiau „toji naminė kova" gali būti vykdoma, lygiai kaip tarp šeimynos narių ginčas už dalis, už pelno pasidalijimą, tik iki tol, kol iš šalies neužpuola priešas, kuris stengiasi iš visos tautos, t.y. iš visų jos narių, atimti turtą ir gyvybę. Užpuolus tokiam priešininkui, patekus tautai (šeimynai, valstybei) į tokią pavojingą padėtį, naminiai ginčai savaime nutyla ir visi nariai esti priversti išvien gyvybės ir turto ginti.

„Suglaudus visa tai, kas aukščiau pasakyta, - rašė Petras Leonas, - aišku, kad ir mums, lietuviams, šiame didžiame istorijos momente reiktų kuo nors prisidėti prie bendro kovojančių tautų darbo, idant parodžius savo gyvybę, ir kad mes privalome vienybėje dirbti dėl to, kad ir visa mūsų tauta dar silpna, neturtinga ir nesusiorganizavusi, užtat ir ignoruojama. Mes dar silpni ir neturtingi visame tautų būryje, o kai dar pasidalinę tarp savęs engiamės, tai ir visai be jėgų esame. <...> tapo pamėginta ir mūsų šiokia tokia vienybė įvykdyti. Dabartiniai ir buvusieji atstovai susispietė į vieną komitetą, turintį tikslą atstovauti lietuvių tautai. Pirmutiniu tos vienybės darbu turėjo būti labdarybė, būtent nukentėjusiųjų dėl karo šelpimas. Rodėsi, tokiame darbe nebus ginčų ir vienybė galės būti pritaikyta, tauta gi parodys save vienoje vienybėje dirbančią. Buvo parengti ir įregistruoti draugijos įstatai (Lietuvių draugijos nukentėjusiems dėl karo šelpti įstatai įregistruoti 1914 m. lapkričio 27 d. Ši draugija pakeitė nuo 1914 m. rugpjūčio 11 d. veikusį Lietuvių laikinąjį komitetą nukentėjusiems dėl karo šelpti. Nuo vadovavimo buvo nušalinti jo kairesnieji veikėjai A. Bulota, Žemaitė. – J. L.). Buvo sušauktas steigiamasis visuotinis susirinkimas. Jame pasirodė dešiniojo visuomenės sparno dauguma.

To dešiniojo sparno vadai, be abejonės, žinojo steigiamos draugijos tikslą – vienyti lietuvius, - kurį turėjo Atstovų komitetas, sumanęs steigti šią draugiją. Vienok dešinieji, turėdami savųjų daugumą, nors ir išrinko komiteto nariais du asmenis, kurie turėjo atstovauti komitete kairįjį sparną, bet išrinkdami juodu be susitarimo su kairiaisiais nepatenkino šitųjų, o nepririnkdami jų daugiau antrame visuotiniame susirinkime visai atstūmė kairiųjų dalį. „<...> Tokiu būdu, - pabrėžė Petras Leonas, - dešinieji padarė tautos dezorganizacijos žingsnį. Vienok kairysis sparnas, turėdamas kad ir tik du atstovus komitete,

visgi šiame svarbiame mūsų gyvenimo momente galėjo nurimti, idant dar labiau nedezorganizuotų tautos. Bet ne, nenurimo". Maža to, Atstovų komiteto nariai A. Bulota ir M. Januškevičius savo išstojimą iš Lietuvių draugijos nukentėjusiems dėl karo šelpti motyvavo taip: A. Bulota pareiškė, kad „dėl išaiškėjusios Jūsų Draugijos ir ypač pačio komiteto klerikalinės nacionalistinės sudėties aš negaliu pasilikti tokioje draugijoje ir prašau laikyti mane išstojusiu iš jos", o M. Januškevičius tarp kitų motyvų pateikė tokį: „<...> dabartinis Draugijos komitetas sudarytas iš vienos klerikalinės nacionalistinės grupės atstovų „. Jų motyvai buvo paskelbti laikraščiuose. Petras Leonas susidariusią Atstovų komitete padėtį savo pareiškime įvertino taip:

„Tokiu būdu žymūs savo tautos asmenys apskelbė kitoms tautoms didelę savo tautos dalį nacionalistais, t.y. žmonėmis, kurie kitų tautų neapkenčia, kurie pasiryžę yra su neteisinga kitoms tautoms skriauda savaisiais reikalais rūpintis; labdarybės gi darbe didelė mūsų tautos dalis nebuvo apskelbta tokia, kuri pasiryžusi alkstančiam svetimtaučiui kąsnio duonos neduoti. Taigi tasai iš draugijos išstojimas patsai savimi yra tautos dezorganizacijos darbas, kadangi draugija buvo įsteigta kaip tik tautos organizavimo tikslu. O paduoti išstojimo motyvai, dėl to, kad iš savo tautos eilių išėję, yra pragaištinga tautai akcija, nes didelę jos dalį atestuoja prieš svetimtaučius tokia, kokia užuojautos negali rasti. Mažai gi tautai, kaip mūsų, dar tik gimstančiai, dar tik ieškančiai sau kitų tautų pripažinimo teisės vadintis kaip tauta, ir gyventi, kaip tokia, būtinai reikalinga būti ir turėti vardas tolerantiškos vienetos dėl kitų tautų. Jeigu vienok toji vienybė suiro, tai aš negaliu tikėtis, kad konkrečiai sprendžiant politikos klausimus galėtų įvykti tarp atstovų vienybė. Atstovų gi komitetas priėmė principą, nors aš prieš tai protestavau, bet nusileidau tuomet, idant visgi susivienytų, kad jo nutarimai turi būti priimami vienu balsu ir, jei nors vienas balsas netinka, tai ir nutarimo negali įvykti. Taigi, jei labdarybės darbe, kur jokio ginčo negali būti, vienybė suiro ir dar taip skaudžiai, tai juo labiau negalima jos laukti politikos srityje. Visuomenė gi pasitiki Atstovų komitetu. Taigi aš netinku dalyvauti tautos nuvylimo darbe, randu reikalingu išeiti iš komiteto, kad tauta turėtų laiko surinkti, sudaryti organą, kuris reikalui atsiradus prabiltų jos vardu. Ne laikas bus tuomet išeiti, kuomet reikės tautos vardu dirbti, o Atstovų komitetas dėl aukščiau išdėstytų priežasčių negalės dirbti. Užtat aš pasišalinu iš komiteto".

Petro Leono pranešimui prieštarauta. Kunigo J. Laukaičio manymu, Atstovų komitetu labai pasitiki provincija. Tuo jis įsitikino bevažinėdamas po Suvalkų guberniją. Anot J. Laukaičio, „Atstovų komiteto tikslas – tai politikos laisvės išgavimas, o ne labdarybė. Atsitikimai labdarybės draugijoje nieko bendro neturi su Atstovų komiteto pareigomis. Šio komiteto siauresnis uždavinys. Reikia, kad Petras Leonas liktų komitete". A. Bulota buvo

įsitikinęs, kad kitų draugijų gyvenimas neturi sprendžiamosios reikšmės dėl Atstovų komiteto darbų. Labdarybės draugija norėta tik prisidengti. „Reikia tikėtis, - sakė jis, - kad mes mokėsime susitaikyti ir prie *liberum veto*. Svarbiau, kad šiame reikale mokėjome susitaikyti kai kurių principų priėmimu. Reikia, kad Petras Leonas liktų komitete". V. Stašinskas sakė: „Mes komitete dar nesipešame. Reikia tikėtis, kad susiras mūsų reikalavimų toks minimumas, kurio pagrindu mes visi, visos partijos susitaikysime. Petro Leono išėjimas turbūt susierzinimo rezultatas. Reikia labai prašyti jo, kad šiam dideliam momente jis to nedarytų". P. Keinys teigė, kad „Atstovų komitetu pasitiki visi. Petrui Leonui nėra priežasties išeiti. Turbūt jis turi kokią tolimesnę mintį".

Į išsakytus priekaištus Petras Leonas atsakė taip:

„Pirmiausia aš turiu grąžinti P. Keiniui užmetimą tolimesnės minties. Gali jis gyventi su tolimesnėmis mintimis, aš gi ką manau, tai ir kalbu ir išstojimo priežastį plačiai išdėsčiau. Man keista, kad visi neįsigilino ir nesuprato manęs kaip reikiant. Ir aš Atstovų komiteto uždavinį matau siauresnį, ne kaip įvairių draugijų darbas. Bet aš nesutinku su A. Bulota, būk draugija nukentėjusiems dėl karo šelpti buvo sumanyta tik prisidengimui. Priešingai. Kai buvo pasiūlyta pridengti, buvo prieštarauta, kad draugijos negalima pavojun statyti, ir tasai prieštaravimas buvo visų priimtas. Nukentėjusių gi dėl karo šelpimas buvo pripažintas dideliu darbu, kuris turi mus vienybėje prilaikyti. Kad tauta pasitiki Atstovų komitetu, tai dar labiau verčia mane iš jo išeiti, nes kitaip tauta bus nuvilta. Įvardintus draugijos gyvenimo atsitikimus aš laikau: 1) vienybės įrodymo stoka, 2) mūsų dezorganizacijos pasireiškimu, 3) mūsų nepribrendimo rūpintis tautos reikalais pasireiškimu. Žmogui tokių pažiūrų turi būti leista išeiti iš komiteto" [161].

Prie Petro Leono pareiškime išsakytų jo išėjimo iš Atstovų komiteto priežasčių prisidėjo ir tai, kad šiame komitete buvo priimtas nutarimas, jog bus vykdomi tik vienbalsiai priimti nutarimai.

„Aš gi esmi tos nuomonės, - rašė jis, - kad Atstovų komiteto išardyme kalti tie, kas išreikalavo iš jo prisiimti vienbalsių nutarimų principą. Po to, kai šelpimo darbe, kur ir katalikų kunigas, ir provoslavų šventikas, ir žydų rabinas gali vienybėje dirbti, mes, lietuviai atstovai, neradome galima išvien eiti, man aišku buvo, kad prie *liberum veto* Atstovų komitetas negalės dirbti. Dabar Tautos taryboje priimtas daugumos balsų principas, užtat aš radau galimu joje dalyvauti (ši taryba veikė 1917 m. kovo–birželio mėnesiais Petrograde. – J. L.)" [162].

Atstovų komiteto veiklą nušvietė ir įvertino M. Yčas, P. Čepėnas ir kiti dalyviai bei to laikotarpio tyrinėtojai. M. Yčas savo atsiminimuose rašė, kad politikos reikalams svarstyti S. Šilingo iniciatyva įsikūrė Vilniuje, tuoj karui iškilus, vadinamasis Lietuvių politikos centras. Jis neturėjo nuolatinio narių

skaičiaus, neturėjo savo biuro, bet visų srovių vilniečiai, išskyrus socialdemokratus, susiėję keliese svarstydavo ir nagrinėdavo ateities reikalus, aiškindavosi sau keliamas karo problemas ir planuodavo Lietuvos prisikėlimo po karo galimybes. Nuolatiniais Lietuvių politikos centro lankytojais buvo S. Šilingas, L. Noreika, J. Kubilius, M. Sleževičius ir kartkarčiais dar ateidavo daktaras J. Basanavičius, A. Smetona, daktaras J. Šaulys, kunigas Dogelis, P. Dovydaitis, M. Yčas ir kiti. „Jo veikimas, - kaip teigė M. Yčas, - buvo naudingas ir gal būtų jis išsivystęs ir sugebėjęs daug nuveikti mūsų politikos srityje. Tačiau jau pas mus taip yra, kad mes visuomet esame linkę daug laiko pašvęsti ne pačiam reikalui iš esmės, bet daug diskutuojame, daug kalbame dėl formos ir formalumų. Gero dalyko didžiausias neprietelis yra kartais dar geresnis sumanymas". Kadangi kiekvienas žmonių sumanymas ir organizacija negali būti tobuli, tai visuomet galima susilaukti dar tobulesnių sumanymų ir pasiūlymų. Taip atsitiko ir su Lietuvių politikos centru. „Kilo mintis, - rašė M. Yčas, - kuri visiems patiko, įkurti politikos klausimams spręsti dar tobulesnę organizaciją. Buvo nuspręsta, kad geriausiai atstovauti Lietuvos visuomenę politikos klausimais gali politikai, kurie turėjo savo laiku mandatus, ir buvo lietuvių renkami į Valstybės dūmą" [163]. Į Vilnių buvo sušaukti visi, išskyrus daktarą Gudavičių, lietuvių buvusieji Valstybės dūmos atstovai, kurie susirinko A. Bulotos bute. Petras Leonas buvo išrinktas šio susirinkimo pirmininku. Susirinkime buvo svarstomi Atstovų komiteto steigimo ir jo veiklos klausimai. Vienbalsiai buvo nuspręsta steigti tokį Atstovų komitetą, kuris vadovautų Lietuvos politikai visą karo metą. Buvo ginčytasi dėl jo kompetencijos ir balsavimo būdo, kuriuo būtų priimami sprendimai. „Visų mūsų, - teigė M. Yčas, - be A. Bulotos, buvo siūloma priimti daugumos balsų sprendimas; toliau buvo nusileista iki ¾ visų balsų, priimant sprendimus principiniais klausimais, ir kad Atstovų komitetas nebūtų varžomas partijų" [164]. Bet čia A. Bulota griežtai pareiškė, kad nesutiksiąs dalyvauti tokiame komitete, kur nebus reikalaujama priimti sprendimai vienbalsiai. Susirinkimo dalyvių buvo įrodinėjama, kad toks nusistatymas yra antidemokratiškas, kad šiuo principu sunkiai bus įmanomas sutartinis darbas, kad vienas narys galės savo užsispyrimu sustabdyti viso komiteto darbus, kad toks *liberum veto* yra sugriovęs Lenkijos ir Lietuvos respubliką ir t.t. A. Bulota nenusileido. Atstovas V. Stašinskas kvietė neišsigąsti tokio nusistatymo, kuris, ir jo nuomone, nesąs tinkamas, tačiau jis manė, jog toks *liberum veto* praktikoje nebūsiąs pavartotas nė paties A. Bulotos. Momento svarbumas priversiąs nusileisti mažumą daugumai, ir komiteto darbas nuo to nė kiek nenukentėsiąs. Taigi komitetas įsisteigė su *liberum veto* teise. Buvo pasiūlyta steigti šelpiamąją dėl karo nukentėjusiems organizaciją, kuri apimtų visą Lietuvą (Lietuvių laikinasis komitetas negalėjo plėsti savo veiklos už Vilniaus miesto ribų). M. Yčui ir P. Leonui buvo pavesta parengti draugijos statutą. Buvo nutarta

susisiekti su latviais ir pranešti jiems apie savo politinius ketinimus ir paakinti juos drauge dirbti šia kryptimi.

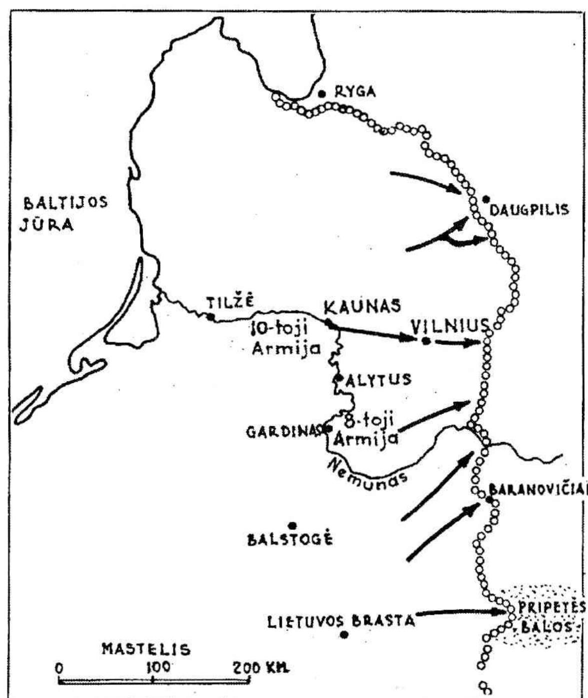
Visuomenei ir patiems Atstovų komiteto nariams atrodė, kad komiteto darbas būsiąs sėkmingas. Visi dėjo į jį daug vilčių. Tačiau 1915 m. sausio 23 d. Petras Leonas visai netikėtai komitetą suardė (šio skyrelio pradžioje pateiktu pareiškimu ir išėjimu iš komiteto. – J. L.). „Dėl Petro Leono ir A. Bulotos užsispyrimo, - teigė M. Yčas, - šis komitetas žlugo. Kitos tokios organizacijos, kuri būtų galėjusi tautos vardu tarti autoritetingą žodį, nebuvo ir nesusidarė" [165]. P. Čepėnas, aprašydamas lietuvių politikų veiklą, pažymi, kad jau Pirmojo pasaulinio karo pradžioje, kai prireikė vienu ar kitu lietuvių tautos reikalu pasisakyti visos tautos vardu, Vilniuje buvo susiorganizavęs slaptas Politikų būrelis. Jame dalyvavo visų politinių srovių, išskyrus socialdemokratus, atstovai. Politikų būrelis ir lietuviai Valstybės dūmos atstovai suvažiavę Vilniuje nustatė lietuvių politinių partijų bendradarbiavimo gaires. Tačiau, kaip teigė P. Čepėnas, jų nustatytųjų vieningo darbo gairių nebuvo paisoma net šalpos reikaluose. Tad 1915 m. sausio 23 d. Dūmos lietuvių atstovų komiteto pirmininkas Petras Leonas, pamatęs kairiųjų ir dešiniųjų partijų nesutarimus, pasitraukė iš pirmininko pareigų. Planuotoji vieninga lietuvių politinė veikla tada pairo ir Politikų būrelis nustojo veikęs [166].

2.13. Šelpiamoji veikla iki išvykimo į Maskvą

Kai 1915 m. vasarą vokiečiai užėmė Kauną, o rugsėjį ir Vilnių, (1915-1917 m. rusų – vokiečių karo fronto linija parodyta 2.27 pav.) dalis Lietuvių draugijos nukentėjusiems dėl karo šelpti Centro komiteto narių pasiliko Vilniuje, o kita dalis patraukė į Rusiją. Vilniuje pasilikusio Lietuvių draugijos Centro komiteto pirmininku buvo A. Smetona, o Rusijoje ir toliau pirmininkavo M. Yčas. Į Rusiją, be M. Yčo, išvyko S. Šilingas, P. Leonas, J. Balčikonis, K. Olšauskas. Vilniaus komitetas buvo papildytas naujais nariais iš kairiųjų srovių - S. Kairiu, A. Janulaičiu, M. Biržiška, F. Bugailiškiu [167].

Komitetui, kaip rašė Petras Leonas savo atsiminimuose, teko imtis įvairaus darbo: steigti bendrabučius mokiniams ir atbėgusiems iš karo lauko žmonėms į Vilnių; rūpintis lėšų gavimu; rinkti žinias apie žmonių patirtus nuostolius dėl karo. Buvo siunčiami vyrai į provinciją rinkti šių žinių. Jos parodė, kad žmones skriaudė ir rusų, ir vokiečių kariuomenė.

Petras Leonas turėjo rašomąją mašinėlę ir pats spausdino kai kuriuos komiteto raštus. Viename iš tų raštų matyti surinktų lėšų nukentėjusiems dėl karo šelpti dydis ir kam surinktos lėšos buvo panaudotos.

2.27 pav. 1915-1917 metų rusų –vokiečių karo frontas.
Paimta iš P. Čepėno knygos „Naujųjų laikų Lietuvos istorija". Vilnius, 1992. 2 dalis. P.24

Žemiau pateikiamas to rašto vertimas iš rusų kalbos į lietuvių:

Jo prakilnybei p. Vilniaus gubernatoriui Lietuvių draugijos nukentėjusiems dėl karo šelpti komiteto prašymas. Lietuvių draugijos nukentėjusiems dėl karo šelpti komitetas laiko garbe prašyti Jūsų Prakilnybės įsakyti išduoti jam pažadėtus iš jos Imperatoriškosios Aukštybės didžiosios kunigaikštytės Mikalojaus dukters Tatjanos komiteto lėšų po dešimts tūkstančių rublių už gruodį ir sausį mėnesius, iš viso 20.000 rublių ir užtarti prieš tą komitetą, kad jis asignuotų Lietuvių draugijos komitetui po 25.000 rb. kas mėnesį. Šiam savo prašymui pagrįsti Komitetas laiko garbe pateikti Jūsų prakilnybei šiuos savo darbuotės ir paaiškėjusių iki šio laiko reikalų duomenis.

Komitetas pradėjo savo darbą nuo 1914 m. lapkričio mėn. 22 d., kada jis buvo bendro draugijos susirinkimo išrinktas. Nuo lapkričio 22 d. iki šio laiko į draugijos kasą įplaukė šios sumos:

1) iš didžiosios kunigaikštytės Mikalojaus d. Tatjanos komiteto		10.000,00 rb.
2) iš miestų sąjungos		4.000,00 rb.
3) per „Rusų žinių" redakciją		4.737,88 rb.
4) per „Vilties" redakciją		1.003,94 rb.
5) iš Odesos lietuvių komiteto		800,00 rb.
6) iš Kijevo		750,00 rb.
7) iš savo įgaliotinių Maskvoje surinktieji lietuvių kioske Visuomeniškame turguje		500,00 rb.
8) įvairių smulkių aukų ir narių įnašų		2.248,06 rb.
	Iš viso	24.040,08 rb.

Iš tos sumos išleista iš viso ...

Draugijos kasoje liko ...

Draugijos išlaidos dalimis pasireiškė šiomis didesnėmis sumomis:

1) Komiteto pirmininkui išaiškinus kai kurių pasienio su Prūsija Kauno gubernijos miestelių gyventojų žydiškos dalies vargingą padėtį, perduota per Valstybės dūmos narį Naftalį, Marko s., Fridmaną žydų organizacijoms 3.500 rb.
2) Buvusiam Vilniaus lietuvių komitetui duota 800 rb.
3) Perduota draugijos skyriams: 1) Marijampolės - 2.676 rb., 2) Liškiavos - 1.100 rb., 3) Simno - 1.000 rb., 4) Vilniaus - 1.000 rb., 5) Alytaus - 600 rb., 6) Kapsodžio - 500 rb., 7) Miroslavo - 400 rb., 8) Alvito - 500 rb., 9) Vladislavovo (Naumiesčio) - 500 rb., 10) Žaliosios - 500 rb., 11) Ratnyčios - 300 rb., 12) Merkinės - 300 rb., 13) Naujųjų Švenčionių - 300 rb., 14) Leipūnų - 1000 rb.
4) Duota Kauno karmelitų komitetui 500 rb.
5) Išdalyta įvairių mokslo įstaigų mokiniams, kurie karo aplinkybių buvo priversti bėgti į kitas vietas ir kurių tėvai nukentėjo dėl karo, mokslapinigiams įmokėti, drabužiams ir gyvenimui 4.118 rb.
6) Išdalyta pašalpų smulkiomis sumomis Vilniaus mieste tremtiniams, kurie negavo prieglaudos bendrabučiuose, butui apmokėti ir t.t.

Pinigai skyriams buvo skiriami remiantis skyriaus pateiktais Komitetui duomenimis, tačiau minimaliomis sumomis, toli gražu neatitinkančiomis reikalo, o asignavimų menkumas eina iš draugijos lėšų nepritekliaus. Marijampolės skyrius prašė vienkartinės pašalpos 6050 rublių ir kas mėnesį po 390 rb., pranešdamas, kad jis duoda duonos po 2 svarus per dieną suaugusiam ir po 1 sv. mažamečiam iki 10 metų amž., o antrą dieną - pietus ir tą dieną, kai asmuo gauna pietus, jis gauna duonos tik 1 sv. Šiuo būdu šelpiamų asmenų buvę 97. Šitie skaičiai aiškiai rodo, kaip labai reikia pagalbos.

Draugijos įgaliotieji kun. Stankevičius, p. Žmuidzinavičius ir p. Penkaitis apvažiavo šias vietas, ypač nukentėjusias dėl karo: a) Suvalkų miestą, Kalvariją, Vilkaviškį, Naumiestį, Seinus, Simną, Alytų, Ūdriją, Kriokialaukį, Metelius, Lazdijus, Veisiejus, Kapčiamiestį, Šventežerį, Liškiavą, Kaletniką, Šipliškius, Kadariškius, Punską, Vyžainį, Liubavą, Šunskus, Gižus, Alvitą, Virbalį, Pajevonį, Kapsodžius, Vištytį, Gražiškius, Bartninkus, Žaliąją, Liestnistvą, Šakius, Griškabūdį ir Pilviškius, b) Vilniaus gubernijos: Ratnyčią, Merkinę ir Perloją ir c) Gardino gubernijos: Druskininkus. Visos tos vietos labai nukentėjo nuo priešo kariuomenių ėjimo ir buvimo, dėl įvykusių mūšių ir rekvizicijų. Ypač nukentėję yra: Suvalkai, Druskininkai, Marijampolė,

Vilkaviškis, Naumiestis, Alvitas, Virbalis, Kybartai, Pajevonys, Kapsodžiai, Vištytis, Simnas, Liškiava ir kt. Tuo tarpu laimė gauti pašalpos nevienaip nusišypsojo toms vietoms: pvz., Druskininkai gavo Viešpaties Imperatoriaus pašalpą 3000 rb. ir iš Gardino miesto 5000 rb., Suvalkų miestas - 16.00 rb., o visa Suvalkų apskritis 30.000 rb., Alvitas, Pajevonys, Kapsodžiai, Vištytis ir Žalioji Vilkaviškio aps., kur neturinčių maisto šeimų įgaliotiniai priskaičiavo 915, gavo iš mūsų draugijos iš viso 1325 rb. Kol kas neturinčius priglaudžia ir maitina likučiais nuo rekvizicijų ir sunaikinimo jų kaimynai, tačiau kiekvieną dieną nepriteklius didėja dėl to, kad ir tie, kurie šelpia artimus, pateks į neturinčiųjų eiles.

Pačiame Vilkaviškio apskrities ypač nukentėjusios vietos centre, Alvite, veikia gydymo ir maitinimo draugijos punktas, todėl mūsų draugija paskyrė tos vietos savo skyriui mažesnę sumą, bet užtat du kartus pasiuntė ten per savo įgaliotinį Penkaitį šiltų drabužių ir atidarė valgyklą kaimynystėje su Alvitu, Virbalio mieste.

Galop reikia pridurti, kad draugijos išlaidos smarkiai padidės nuo šios dienos dėl to, kad ji paėmė savo žinion ir išlaikyti visus tremtinių bendrabučius Vilniuje, kuriuos išlaikė buvęs, ką tik užsidaręs Vilniaus lietuvių komitetas, išskyrus vieną bendrabutį, kuris perėjo gydymo ir maitinimo draugijos žinion.

Šituose bendrabučiuose buvo laikoma vidutiniškai 600 žmonių kasdien. Komitetas išleido per apie 4 mėnesius 6007 rb. su kap. (iki 1915 m. sausio 1 d.), t.y. vidutiniškai išleidžiama buvo kasdien vienam asmeniui apie 8½ kapeikos, kas dėl darbo naujumo, dėl stokos tinkamų patalpų ir kt. atrodo visai maža suma, todėl išlaikymas buvo ribojamas tuo, kas reikalingiausia, jis buvo menkas ir atrodė Jūsų Prakilnybei nepakankamas. Aišku, kad taip buvo dėl nepakankamų komiteto lėšų. Mes norėtume pagerinti tremtinių šelpimą, tačiau to negalima padaryti, neturint pakankamai lėšų. Tuo tarpu nėra galimybės tikėtis surinkti dideles sumas iš privačių asmenų dėl šių priežasčių: a) Kauno gubernijos parapijose vietos vyskupo įsakymu buvo sudaryti komitetai aukoms rinkti, kurie surinko tam tikras sumas ir perdavė jas Raudonajam kryžiui ir kitoms įstaigoms, b) didesnė dvarų bajorijos dalis savo aukas siunčia Varšuvos lenkų komitetui.

Baigdami negalime nepaminėti, kad tame plačiame rajone, kurį aptarnauja mūsų draugija, taip pat teikia pagalbą gubernijai jos Imperatoriškosios Aukštybės didžiosios kunigaikštytės Mikalojaus d. Tatjanos komiteto skyriai, bet neturtas yra toks didelis, kad teikiamoji pagalba, palyginus ją su turtu, atrodo visai nepakankama" [168].

Iš pradžių komitetas posėdžiavo labai dažnai, vėliau, nusistovėjus darbo tvarkai, jo posėdžiai vykdavo dažniausiai du kartus per savaitę. Komiteto pavedimu Petras Leonas rašė Amerikos lietuvių bendruomenei raštą. Laišką siuntė dr. Jonui Šliūpui. Laiškas buvo rašomas rusų kalba, kad jis neužsigulėtų karo cenzoriaus stalčiuje. Žemiau pateikiamas dr. Jono Šliūpo atsakymas į Petro Leono laišką.

„P-ui Petrui Leonui, Vilnius,
Gerbiamas Pone!
Aš gavau Jūsų laišką, karo cenzūros tikrintą. Ačiū! Atsakau Jums rusiškai, nors po 30 metų aš jau užmiršau ir rašyti, ir kalbėti.
Mes suorganizavome tris šelpiamuosius fondus: katalikų, socialistų ir liaudies. Pastarieji du siuntinės pinigus Mokslo Draugijai. Tiktai mes nežinome, ar Mokslo Draugija užsiims nukentėjusiųjų dėl karo šelpimu. Parašykite apie tai tuoj. Nėra abejonės, kad tautiečiai surinks pas mus žymias sumas, jeigu Jūs arba koksai atsakingas komitetas parašysite apie krašto vargus ir reikalavimus. Yra pas mus dar vienas fondas kitiems reikalams. Galbūt laikui bėgant teks kam mūsų vykti Londonan. Bet aš dabar nesiskubinu dėl to, kad nematau reikalo. Dar prieš laiką! Linkėdamas Jums visokios laimės ir rusų kariuomenei pergalės, lieku su pagarba (pas.) Dr. J. Šliūpas.
P.S. Ar negalite atsiųsti Amerikon žmogaus, įgalioto rinkti pinigus alkstantiems tautiečiams ir kitiems žmonėms, pašalpų reikalingiems, šelpti? Jeigu galima, neatidėliodami atsiųskite gerą oratorių, gi aukų bus pakankamai" [169].

Petras Leonas kartu su V. Landsbergiene ir K. Kukta sunkiomis karo sąlygomis ėmėsi iniciatyvos rūpintis gabenamais į Rusiją Prūsijos civiliais gyventojais. „Po pirmojo rusų kariuomenės įsiveržimo Prūsijon ir jos išvijimo atgal, - rašė Petras Leonas, - daug buvo gandų, kad visi Vokietijos civiliai gyventojai padeda valstybei kariauti: tai telefonais, slaptai įtaisytais ir pravestais, duodami žinių, tai šnipinėdami, tai kitais būdais kenkdami priešo kariuomenei. Todėl antrą kartą įsiveržusi rusų kariuomenė nepalikdavo užnugaryje civilių gyventojų, o siuntė juos Rusijon. Į Vilnių buvo atvežami Mažosios Lietuvos lietuviai. Mūsų komitetui buvo reikalo ir jais rūpintis. Bet kad Rusijos valdžia neįtartų komiteto politine neištikimybe, kas būtų labai kenksminga visai draugijai, formaliai atskirų asmenų buvo imtasi išsirūpinti valdžios leidimą šelpti belaisvius civilius. Tuo reikalu pirmiausia mes trise: p. Viktorija Landsbergienė, kunigas Kukta ir aš, atsilankėme pas Vilniaus gubernatorių. Čia pridedu mūsų prašymą, mums grąžintą su gubernatoriaus rezoliucija.

„Jo Prakilnybei Ponui Vilniaus Gubernatoriui. Vilniaus miesto gyventojų: Viktorijos Mykolo d. Landsbergienės, kun. Juozo Kuktos ir pris. advokato P. S. Leono Prašymas.

Dabartiniu laiku, kariuomenės valdžioms įsakius, iš rusų kariuomenių užimtos Rytų Prūsijos dalies ištremiama į vidurines Rusijos gubernijas civilių gyventojų masė: seniai, moterys, vaikai. Karo meto aplinkybėmis ištrėmimas skubiai yra vykdomas ir ištremiamiems neduodama galimumo pasirengti kaip reikiant kelionei. Iš kitos pusės, dėl tos pat priežasties, ir Vyriausybei nėra galimumo aprūpinti tuos žmones reikiamam kiekyje maistu ir šiltais drabužiais. Šitie žmonės yra vežami šaltuose prekiniuose vagonuose, tuo tarpu ir jų

daugelis yra basi, vasariniais rūbais, alkani. Šitų žmonių, vežamų per Vilnių, dauguma yra lietuviai. Mūsų gaunamomis žiniomis jie yra taikingai nusistatę Rusijos atžvilgiu.

Šitų aplinkybių akivaizdoje, mes norime organizuoti kokią pajėgsime pagalbą jiems maistu ir apvalkalu. Būdami nusistatę prašyti, kad mums būtų leista steigti draugiją sakytam tikslui, mes prieš steigiant ją nuolankiai prašome Jūsų Prakilnybės leisti mums, kaip laikinam komitetui, užsiimti organizavimu maitinimo, pagalbos tremiamiems Rusijon lietuviams, Prūsijos valdiniams. Vienkart turime garbės nuolankiai prašyti Jūsų Prakilnybės dabar duoti vienam mūsų, V. Landsbergienei, Petrapilio politechnikos instituto studentui Zigmui Valaičiui, p-iai Antaninai Povickienei, Juzefai Višinskienei, Liudui Noreikai ir A. Zavišai leidimus raštu prieiti prie sakytų tremtinių Vilniaus stotyje. Vilnius, 1914 m. gruodžio m. 17 d. (Pasir.) V. Landsberg. K. Kukta. P. Leonas. - Žemiau mūsų adresai. Gubernatoriaus rezoliucija; „K. Vyriausiojo apygardos Viršininko nuožiūrai. 17/XII".

Gubernatoriaus buvo duoti leidimai šelpti geležinkelio stotyje pravažiuojančius tremtinius, Vokietijos valdinius. Bet į vyriausiąjį kariškos apygardos viršininką mes su prašymu nesikreipėme dėl to, kad mums atrodė, jog tas žygis būtų visai bergždžias. O ir karo aplinkybės gana greitai pasikeitė - Rusijos kariuomenei daugiau neteko įsibrauti į Vokietijos ribas.

Mūsų visuomenės kairysis sparnas įsteigė „Agronomijos draugiją" karo aukoms šelpti. Į šitą draugiją įėjo kai kas iš Lietuvos dvarininkų lenkų. Kiek atsimenu, rodos, ir aš įstojau į šią draugiją, įnešdamas nario mokestį. Tedirba žmonės gerą artimui darbą! Viso krašto didžiausioji nelaimė turi versti kiekvieną, kas kiek gali, dirbti tos nelaimės sunkumams palengvinti!" [170]

Vilniuje dar veikė Lietuvių šelpimo draugijos: Lietuvių komitetas nukentėjusiems dėl karo šelpti ir Lietuvių draugija agronomijos ir teisės pagalbai teikti. „Pirmajame, - rašė P. Klimas, - dirbo maždaug Pažangos ir Krikščionių demokratų žmonės. Antroje susispietė anuomet vadinamieji „pirmeiviai" arba dabartiniai liaudininkai ir socialdemokratai. Tačiau pačioje vokiečių okupacijos pradžioje, kai dalis seno komiteto išvažiavo į Rusiją, po derybų, dėl momento svarbumo į Komitetą buvo kooptuota keletas žmonių iš Agronomijos Draugijos, k.a.p.p. Kairys, Janulaitis, Biržiška, Bugailiškis. Nors Agronomijos Draugija nenustojo ir toliau skyrium dirbusi, tačiau Komitetas tapo jungtine pasilikusios šviesuomenės organizacija.

Nors tiek viena, tiek antra Draugija buvo šelpimo įstaigos, tačiau okupacijos metu, kaip ir prieš tai, jos savaime virto kultūros ir politikos centrais, ypač Komitetas" [171].

Petras Leonas dirbo ne tik Lietuvių draugijoje nukentėjusiems dėl karo šelpti. Jis reiškėsi ir politinėje veikloje. Vilniuje gyvenantys lietuviai

inteligentai labai nusiminė ir pasipiktino, kai Valstybės dūmos posėdyje, kuriame įvairios frakcijos ir įvairių tautų atstovai padarė tam tikrus pareiškimus dėl kilusio karo, Dūmos nariai lietuviai nė žodžio nepratarė. Buvo sužinota, kad jie ginčijosi, varžėsi dėl to, kas ir ką turi kalbėti. Susitarimo nepasiekė. Be to, Vilniuje buvo gautas Maskvos lietuvių raštas, kuriame buvo siūloma, kad buvusieji ir esantys Valstybės dūmos nariai lietuviai sudarytų bendrą grupę. Ta grupė turėtų rūpintis Lietuvos reikalais ir prireikus padarytų lietuvių tautos ir Lietuvos vardu pareiškimą. Šiam pasiūlymui buvo pritarta. Buvo kvietimų susirinkti numatytą dieną ir valandą Vilniuje. Buvo susitarta veikti bendrai. Nuolatiniu pirmininku buvo išrinktas Petras Leonas. A. Povylius pasiūlė nutarti, kad šios grupės nutarimai būtų vykdomi tik tais atvejais, kurie bus priimti vienbalsiai. Petras Leonas šiam pasiūlymui prieštaravo. Buvo priimtas A. Povyliaus sumanymas. Greitu laiku lietuvių inteligentų visuomenė suskilo. Petras Leonas nutarė iš šios atstovų grupės išeiti. Kai jis tai padarė, gydytojas J. Alekna, didelis Petro Leono bičiulis, atvažiavo į Vilnių ir bandė įkalbėti sugrįžti. Petras Leonas išdėstė savo motyvus dėl išėjimo iš grupės, bet tuo jis J. Aleknos neįtikino, kad tinkamai pasielgė.

1915 m. vasario mėnesio pabaigoje Petras Leonas susirgo inkstų uždegimu. Liga tapo chroniška ir teko ilgai gydytis.

1915 m. gegužės pabaigoje jis su šeima išvyko į Zarasus ir apsigyveno pas ūkininką Vitkų. Į Zarasus atvyko taip pat ir J. Jablonskis. Tuo laiku jis mokytojavo Velžyje, Vitebsko gubernijoje. J. Jablonskis buvo susirgęs inkstų liga. Jis jau anksčiau Petrui Leonui rašytuose laiškuose teikė daug patarimų, kaip maitintis, kaip save prižiūrėti. J. Jablonskis tuo metu sunkiai paeidavo. Kartu su Petru Leonu jie nuėjo į Zarasų bažnyčią paklausyti, kaip žmonės gieda. Kitą kartą į tą bažnyčią nuėjo tik Petras Leonas. Jis norėjo paklausyti, kaip klebonas skelbs vyskupo Karevičiaus įsakymą, kad tam tikrais sekmadieniais būtų lietuvių kalba giedamos giesmės. Petrui Leonui buvo žinoma, kad sulenkėję parapijiečiai nusiteikę neleisti lietuviškai giedoti. Tačiau ne ką protingiau elgėsi klebonas: jo žodžiai iš sakyklos buvo žmonių kurstymas prieš vyskupo įsakymą. Kalbos turinys buvo toks: nėra reikalo lietuviškai evangelijos skaityti, pamokslų sakyti arba pamaldas giedoti dėl to, kad visi lenkiškai moka; bet vyskupas liepia, tai reikia pildyti jo įsakymą. Po kiekvieno sakinio jis vis kartojo: „Tak biskup każe" (taip vyskupas liepia).

Petras Leonas buvo numatęs gyventi Zarasuose apie tris mėnesius. Bet tuo metu ėmė plisti vis blogesnės ir blogesnės žinios apie karo eigą. Vis dažniau ir dažniau ėmė važiuoti žmonės iš vakarų į rytus. Apie liepos mėnesio vidurį Petras Leonas jau negalėjo nuvykti į Kauno apygardos teismą, kuris dirbo Panevėžyje. Galutinai paaiškėjo, kad į Vilnių taip pat nebus galima sugrįžti, nes valdžia leidžia tik išvažiuoti iš Vilniaus. Petras Leonas nusprendė

kartu su šeima vykti į Maskvą. Motyvai buvo tokie: Maskvoje gyveno inžinierius T. Naruševičius, dirbantis miesto savivaldybėje, ir provizorius B. Čepulis. Su jais Petras Leonas daug bendravo ir tikėjosi jiems padedant susirasti kokį nors darbą, turėti gyvenimo šaltinį [172].

2.14. Gyvenimas Maskvoje

1915 m. liepos 25 d. (s. kal.) ryte Petras Leonas su šeima jau buvo Maskvoje. B. Čepulis labai maloniai jį sutiko ir priėmė su visa skaitlinga šeima laikinai jo bute apsistoti iki susiras butą. Nedidelį 4 kambarių butą su virtuve Petras Leonas susirado Michailovų namuose Sucharevo bokšto aikštėje, Minties skersgatvyje, už 540 rublių per metus. Vaikams surado vietas mokyklose. Pats jis pradėjo dirbti Lietuvių komitete. Kartu su T. Naruševičiumi eidavo į Maskvos miesto savivaldybės kviečiamus pasitarimus, kuriuose buvo svarstomi karo pabėgėlių šelpimo reikalai. Į Maskvą rinkosi vis daugiau pabėgėlių. Maskvos savivaldybė pasitarė su labiausiai nukentėjusių tautų atstovais - lietuviais, lenkais, latviais, baltgudžiais - ir prašė administracijos nukreipti pabėgėlius į tolimesnes Rusijos vietoves. Maskvoje gyvenantys lietuviai turėjo nuolatinę šelpimo draugiją. Toji draugija organizavo specialų komitetą karo aukoms šelpti. Inžinieriaus T. Naruševičiaus pasiūlymu, draugija pradėjo kalbinti Petrą Leoną sutikti pirmininkauti naujai sudarytam komitetui. Petras Leonas suprato, kad šis darbas bus sunkus ir gali teikti daug nemalonumų. Tačiau apsiėmė šį darbą dirbti, nes manė galės padėti pabėgėliams lietuviams.

Vilniuje susiorganizavusi Lietuvių draugija nukentėjusiems dėl karo šelpti, vokiečiams okupavus kraštą, gavo leidimą veikti visoje Rusijoje. Jos komitetas, kaip jau minėjome anksčiau, pasidalijo: viena dalis liko veikti Vilniuje, pirmininkaujant A. Smetonai, kita nuvyko į Petrogradą. Šiai daliai pirmininkavo M. Yčas, visos draugijos pirmininkas. Maskvos komitetas buvo suorganizuotas prie Maskvos lietuvių labdaringosios draugijos ir jis M. Yčo vadovaujamai organizacijai nepriklausė. M. Yčas siekė, kad jo vadovaujamas komitetas, kuris pasivadino „Centriniu", turėtų savo organą ir Maskvoje (2.28 pav). M. Yčas pasiūlė Petrui Leonui būti ir Centro komiteto įgaliotiniu Maskvoje. Petras Leonas su šiuo pasiūlymu sutiko. Tai labai padėjo dirbti šelpimo darbą Maskvoje. M. Yčui pavykdavo Petrograde gauti daug lėšų, ypač iš vadinamojo Tatjanos komiteto, kuris rūpinosi besimokančia jaunuomene, karo aplinkybių ištremta iš gyvenamųjų vietų arba atskirta nuo savo tėvų. M. Yčas dalį gautų pinigų skirdavo ir šelpimo reikalams Maskvoje.

Komiteto karo aukoms šelpti, Maskvos miesto savivaldybės ir kitų tautų organizacijų siųsti atstovai buvo įpareigoti susipažinti su esama vadinamųjų pabėgėlių padėtimi vietose. Po kelių savaičių siųstieji asmenys grįžo ir pateikė komitetui žinių. „Iš jų pranešimų, - rašė Petras Leonas, - man liko atmintyje studento teisininko Mykolo Marmos pranešimas, kuriame buvo labai kruopščiai surinktos žinios. Jis nupiešė mums nelaimių jūras, kurios ištiko pabėgėlius. Vietomis jų buvo daug užmuštų, kitur išmirusių nuo ligų, bado ir nuovargio" [173].

Dirbdamas Maskvoje, Petras Leonas priimdavo vis naujus pabėgėlius, skirdavo jiems šiek tiek pinigų gyvenimui, teikdavo jiems patarimus, padėdavo rasti darbo, rūpindavosi jų apgyvendinimu, taip pat moksleivių mokymo reikalais ir pan. Tai buvo didelis, sunkus ir labai atsakingas bei rizikingas darbas. Piniginius reikalus Petras Leonas tvarkė labai kruopščiai, sąžiningai, atvirai ir viešai, matant daugeliui žmonių ir tarnautojų. Tuo metu jis dirbo ir kitus darbus.

Petras Leonas, kaip Lietuvių draugijos nukentėjusiems dėl karo šelpti Centro komiteto narys, važinėjo į Petrogradą, į posėdžius. Juose dalyvavo M. Yčas, S. Šilingas, K. Olšauskas, A. Tumėnas, Raštutis, J. Balčikonis. Posėdžiuose buvo svarstomi įvairūs klausimai. Kai kurie buvo susiję ir su Petro Leono darbu.

2.28 pav. Maskvos lietuvių komiteto karo aukoms šelpti nariai.
Paimta iš Lietuvos MA Bibliotekos. F. 117-1204. P. 294

Tai K. Olšausko byla dėl jo šelpiamojo darbo Voroneže, Centro komiteto nario pasiuntimas į Stokholmą ir kt.

Voroneže susikoncentravo lietuvių moksleivių šelpimas. Pačiame Voroneže ir jo apylinkėse buvo apgyvendinta apie 600 asmenų. Buvo įsteigtos ir išlaikomos dvi gimnazijos, veikė mokytojų „Saulės" kursai (seminarija), daug bendrabučių moksleiviams lietuviams, vaikų prieglaudų ir kitų bendrabučių. Čia šelpimo darbą dirbo kunigas K. Olšauskas, kaip Centrinio komiteto įgaliotinis. Moksleiviams šelpti lėšos buvo gaunamos iš vadinamojo Tatjanos komiteto. Buvo tai valstybės lėšos, kurias tvarkė caro duktės Tatjanos globojamas komitetas. Kunigas K. Olšauskas savo energija ir sumanumu dirbo ir padarė milžinišką darbą Voroneže. Bet tą darbą dirbdamas pasidarė šališkas ir kai kam per daug geras ne savo, o visuomenės lėšomis. Tuo jis skriaudė kitą šelpiamųjų dalį ir visuomenę. Šelpimas, - kaip teigė Petras Leonas, yra toks bjaurus tą darbą dirbančiam dalykas, kad visuomet gali būti įtariamas ir apkaltintas šališkumu ir kita kuo. Ypač lengva buvo surasti priekabių kunigui K. Olšauskui įtarti tuo, kad jis, kaip kunigas, negalėjo būti lygus ir laisvamaniams, ir tikintiesiems katalikams moksleiviams. Laikraščio „Voronežskij telegraf" publikacijose buvo rašoma, kad Lietuvių draugijos nukentėjusiems dėl karo šelpti išlaikomos gimnazistės verčiamos stoti į privačią fon Engel gimnaziją, o kurios įstojo į valsybinę gimnaziją, pvz., Jablinskaitė ir Puodžiūnaitė, tas išmetė iš bendrabučio ir atsisakė šelpti, ir kad mergaičių bendrabutis esąs „klerikalinė fabrika", kurioje verčiama 8 kartus per dieną melstis ir t.t. Čia Petras Leonas pastebi, kad M. Yčo mergaičių gimnazija buvo įsteigta kiek pavėluotai, kad laikraštyje aprašytam režimui galima nepritarti, bet dėl jo negalima smerkti žmogų. Prieš 1915 m. Kalėdas jis gavo iš Voronežo moksleivių laišką, kuriame buvo nusiskundžiama, kad kunigas K. Olšauskas duoda Lebkauskienei daug uždirbti visuomenės pinigais ir tuo skriaudžia šelpiamuosius. Tą laišką Petras Leonas persiuntė Centriniam komitetui. Tiktai po pakartotinių skundų iš Voronežo buvo sureaguota. Centrinis komitetas pasiuntė į Voronežą A. Tumėną patikrinti skundus ir kaip teisininkui padėti K. Olšauskui darbe ir apie tai informavo Centrinį komitetą. Tačiau Voronežo lietuvių visuomenės dalis nerimavo, o faktų vis daugėjo. Skundai buvo siunčiami ir Petrui Leonui, ir tiesiog Centriniam komitetui. Šis nutarė padaryti kunigo K. Olšausko darbo reviziją ir revizoriais paskyrė J. Baltrušaitį iš Maskvos bei Z. Žemaitį, gyvenantį Voroneže. Revizijos duomenys patvirtino skundus dėl kunigo K. Olšausko protegavimo Lebkauskienės krautuvei. Centrinis komitetas, kurio nariu buvo ir pats K. Olšauskas, savo posėdyje, įvykusiame po 1916 m. Velykų, dalyvaujant K. Olšauskui pačiame svarstyme, bet ne balsavime, nutarė uždrausti K. Olšauskui ką nors pirkti iš Lebkauskienės krautuvės. Tačiau, kaip teigė Petras Leonas, greitai teko sužinoti, jog

K. Olšauskas, parvykęs iš Petrogrado į Voronežą, nupirko iš Lebkauskienės krautuvės visas (galbūt dar ir naujai tyčiomis jos nupirktas iš kitų krautuvių) prekes ir pervežė jas į bendrabučių sandėlius. Nežinojo jis, geros ar negeros, tinkamos ar netinkamos tos prekės, urmu viską nupirko kainomis, pačios Lebkauskienės nustatytomis. Šitas K. Olšausko elgesys buvo vėl svarstomas Centrinio komiteto posėdyje 1916 m. birželio mėnesį. Pirmininkavo M. Yčas, posėdyje dalyvavo: S. Šilingas, kunigas Raštutis, A. Tumėnas, J. Balčikonis ir P. Leonas. Besvarstant paaiškėjo, kad Raštutis, A. Tumėnas ir J. Balčikonis nieko blogo nemato K. Olšausko darbuose. Į Petro Leono pastabas, kurios buvo pagrįstos jo atlikto K. Olšausko darbo patikrinimo 1916 m. pavasarį patirtimi, K. Olšauskas atsakė savaip. Jis išsakė priekaištą Petrui Leonui, kad šis griaunąs katalikų tikėjimą, prikišdamas jam, kunigui, nesąžiningumą. Petras Leonas K. Olšauskui atsakė, kad jis, supuvusias silkes ar niekam netinkamus lakuotus batukus pirkdamas iš Lebkauskienės svetimais pinigais, pats griauna katalikišką tikėjimą. K. Olšauskas pareikalavo slapto balsavimo, tikėdamasis, kad M. Yčas prisidės prie tų trijų komiteto narių, kurie užtarė jį, ir jo naudai bus gauta balsų dauguma. Pasak Petro Leono, balsavimui buvo pateiktas klausimas: ar atimti kunigui K. Olšauskui Centrinio komiteto įgaliotinio Voroneže teises? Balsai pasiskirstė lygiomis dalimis - po tris. Kai tik iš balsavimo rezultatų K. Olšauskui paaiškėjo, kad ir pirmininkas M. Yčas balsavo prieš jį, jis tuojau atsistatydino. Naujuoju įgaliotiniu į Voronežą buvo paskirtas kunigas Jasienskis.

Nelengvą misiją teko Petrui Leonui atlikti Stokholme. M.Yčas buvo Tatjanos komiteto narys ir labai sugyveno su to komiteto pirmininku Neidgartu. Iš jo sužinojo, kad caras ir jo artimieji susirūpino vokiečių okupuotų kraštų gyventojais. Jie bijojo, kad okupuotų kraštų gyventojai savo jausmais neatsitolintų nuo Rusijos ir nepasiduotų vokiečių įtakai. Buvo sumanyta pasiųsti nuo caro nemenką piniginę pašalpą okupuotų kraštų reikalingiems pagalbos žmonėms. Caras ir jo aplinka galvojo tik apie lenkus ir buvo nusistatę siųsti pinigus Lenkų komitetui į Varšuvą. To komiteto deleguotas asmuo turėjo atvykti į Stokholmą, o iš Petrogrado į Stokholmą turėjo nuvykti Tatjanos komiteto vicepirmininkas senatorius su pinigais ir perduoti juos Lenkų komiteto atstovui. M. Yčas įrodęs Neidgartui, kad šiuo atveju bus padaryta didelė skriauda lietuviams, kad toks lietuvių ignoravimas gali padaryti blogą įtaką lietuvių santykiams su Rusija. Neidgartas buvo įtikintas ir vėliau pranešė M. Yčui, kad caro ir jo rūmų nusistatyta skirti pinigų dalį ir lietuviams. Caro per Tatjanos komitetą buvo paskirtas vienas milijonas rublių, kurių 700 000 rublių turėjo tekti Lenkų komitetui Varšuvoje, o 300 000 rublių - Lietuvių komitetui Vilniuje (šio komiteto pirmininku buvo A. Smetona). Tatjanos komiteto vicepirmininkas asmeniškai pažinojo tą lenkų didiką, kunigaikštį

Liubomirskį, kuris turėjo atvykti pinigų į Stokholmą, o iš Vilniaus turėjo atvykti, Neidgarto ir M. Yčo sutarimu, A. Smetona. Jį supažindinti su senatoriumi turėjo važiuoti į Stokholmą Lietuvių centrinio komiteto narys. Centrinio komiteto nutarimu į Stokholmą teko važiuoti Petrui Leonui. Išsirūpinęs Maskvoje užsienio pasą ir gavęs Centrinio komiteto įgaliojimą ir liudijimą, Petras Leonas 1916 m. gegužės pabaigoje (s. kal.) išvažiavo per Suomiją į Švediją, į Stokholmą. Ten Petras Leonas aplankė senatorių Tatjanos komiteto sekretorių kamerherą V. Nikitiną, atvažiavusį su pinigais. Senatorius nepadarė atsakomojo vizito, nepakvietė pasakyti, kad reikia pakviesti iš Vilniaus A. Smetoną priimti pinigus. Laukdamas kvietimo, Petras Leonas gyveno Stokholme apie 13 dienų. Čia jis sulaukė grįžtančių per Stokholmą iš Vakarų Europos kai kurių Valstybės dūmos narių, tarp jų ir M. Yčo. Petras Leonas su M. Yču iš Rusijos pasiuntinio sužinojo, kad senatorius V. Nikitinas pinigus perdavė lenkui kunigaikščiui Liubomirskiui. Jam buvo perduota 300 000 rublių, iš jų 200 000 lenkams, 100 000 lietuviams. Kunigaikštis Liubomirskis įteikė Vilniaus lietuvių komitetui tiktai 10 000 rublių. Kur padėjo jis likusius 90 000 rublių, turėję gauti tuos pinigus asmenys nesužinojo.

Sugrįžęs į Rusiją M. Yčas sužinojo, kad prieš išvykstant senatoriui V. Nikitinui į Stokholmą caro buvo įsakyta visus pinigus perduoti Lenkų komiteto atstovui. Matyt, Petrogrado lenkų didikai paveikė carą per ką nors savo naudai. Pagal tą pinigų perdavimo planą, kuriame turėjo dalyvauti ir Petras Leonas, jis negalėjo jų gauti į savo rankas. Pinigai turėjo būti perduoti tam asmeniui, kurį Petras Leonas turėjo nurodyti Tatjanos komiteto vicepirmininkui. Petras Leonas atsidūrė sudėtingoje situacijoje. M. Yčui Neidgartas pasakė, kad per Tatjanos komitetą caras paskyrė 700 000 rublių Lenkų komitetui Varšuvoje ir 300 000 rublių Lietuvių komitetui Vilniuje. Faktiškai V. Nikitinas į Stokholmą vežė iš viso jau tik 300 000 rublių: 200 000 lenkams ir 100 000 lietuviams. Skaitant esamą medžiagą, susidaro nuomonė, kad Petras Leonas apie minėtuosius pakeitimus nežinojo. Į Stokholmą pasiimti lietuviams skirtų pinigų turėjo atvykti A. Smetona. Bet jis buvo išvykęs į Šveicariją, į Lietuvių konferenciją. Galima manyti, kad A. Smetona laiku nebuvo įspėtas dėl vykimo į Stokholmą ir tuo labai apsunkino Petro Leono misiją šioje pinigų perdavimo operacijoje. Petras Leonas skaudžiai išgyveno dėl neįvykusio pinigų perdavimo A. Smetonai. Tačiau tuo išgyvenimai nesibaigė. Pirmiausia Amerikoje leidžiamas laikraštis „Naujienos" išspausdino, o iš jo persispausdino ir lietuviškas laikraštis „Naujoji Lietuva", kuris buvo leidžiamas Petrograde, medžiagą apie tai, jog Lietuvai siųstus pinigus pasisavino Petras Leonas. Prieš šį šmeižtą buvo paskelbta daug protestų ir užuojautų „Lietuvos balse", atsiųsta asmeniškai Petrui Leonui. Štai ką šiuo klausimu rašė žymūs žmonės.

Vienas iš užuojautų tekstų buvo toks:

„Gerbiamam Petrui Leonui Maskvoje.

Reiškiame tamstai giliausią užuojautą dėl nuostabaus „Naujosios Lietuvos" N 3 š.m. pasielgimo. Esame užgauti mūsų žmogaus ir lietuvio nusijautimo.

Gerai žinome Tamstos ištirtą teisingumą ir statumą ir sakome - daromi Tamstai priekaištai, tai asmens neapykantos apsireiškimas, elementariausio padorumo nustojęs.

Neleistini, „Naujosios Lietuvos" vartojami, kovos būdai, kuriuos ji šiuo atveju pritaikė prie tamstos, stebina mus dėl to, kad mūsų Tautos kilimo istorijoj buvo daug ginčų - susikirtimų, bet šmeižimas ir asmens koneveikimas nebuvo kovos priemonė.

„Naujoji Lietuva" ima eiti visiškai netinkamu mūsų tautos būdui keliu, paskolintu iš svetimo šaltinio - rusų juodašimčių spaudos.

Tardami Tamstai užuojautą, neabejojame, kad Tamsta pakelsi šitą nuoskaudą ir tvirtai tikime, jog tasai nešvarus „Naujosios Lietuvos" tonas, neteisybe pasiremiąs, turės prasmegti.

Parašai: Č. Petraškevičius, A. Purėnas, O. Jablinskytė, J. Glemža, J. Zubžickis, A. Spurga, K. Sklėrius, F. Damijonaitis, J. Chodakauskaitė, J. Januškevičius, kun. A. Šernas".

Kita to paties teksto užuojauta su šiais parašais: P. Glemža, K. Šalkauskas, P. Narutavičius, Čeika, H. J. Yčienė, R. Skipitis, kun. Jakubėnas, J. Galinis, A. Varnas, J. Januševičius, A. Sruoga, St. Šilingas, J. Linartas, St. Naginskas, K. Puida, St. Miliauskas, K. Ciemnolonskis, B. Pečkauskas, V. Marcinkus, J. Pakalka, G. Liutkus, Kl. Kimontas, S. Glemžienė, M. Grigaliūnas, K. Gudaitis, B. Bulko, B. Masiulis, J. Murka, L. Noreika, du parašai neįskaitomi.

Be to, dar laiškais užuojautą pareiškė M. Yčas (Centrinio komiteto vardu), dr. K. Grinius, kun. J. Jasienskis (lietuvių voronežiečių inteligentų vardu), V. Palukaitis, M. Sleževičius, F. Daugėla; užuojautos telegramą atsiuntė Yčas, Šilingas, Petraškevičius, Kubilius, Tumas, Purėnas, Tumėnas [174].

Aukščiau aprašytą pinigų perdavimo atvejį liečia savo atsiminimuose ir M. Yčas: „Kai P. Leonas, J. Aukštuolis ir aš, nuėję pas Nikitiną į viešbutį, pareiškėme abejojimų dėl tų pinigų čielybės, jis atsakė nemanąs, kad kunigaikštis Liubomirskis tų pinigų neįteiktų A. Smetonai Vilniuje. Nebuvo kas daryti, nes lenkų delegatas su pinigais jau buvo išvykęs iš Stokholmo. Tačiau vėliau mūsų abejojimai, deja, pasirodė teisingi: kun. Liubomirskio buvo įteikta Vilniaus lietuvių komitetui tiktai 10 000 rublių. Kur padėjo kitus 90 000 rublių šviesiausias kunigaikštis - mums iki šiolei nėra žinoma. <...> P. Leonas visai nekaltai buvo socialistų liaudininkų „Naujosios Lietuvos" apšmeižtas ir apvagintas, esą tuos 90 000 rublių jis pasisavinęs, o ne lenkai užgrobę. Prieš tokį liaudininkų šmeižtą visa mūsų visuomenė pakėlė didžiausią protestą ir tūkstančiai žmonių reiškė P. Leonui užuojautą" [175].

Gyvendamas Maskvoje Petras Leonas organizuodavo pasitarimus įvairiais lietuvių visuomenės reikalais. Jis neapsiribojo vien iš Rusijos valdžios gaunamais šelpimui pinigais, bet kreipėsi šiuo reikalu ir į Maskvos visuomenę (2.29 pav.). 1916 m. pradžioje surengė S. Čiurlionienės paveikslų parodą. Tai buvo iš Vilniaus į Maskvą atgabenti paveikslai. Parodos tikslas - gauti šiek tiek pelno ir, tai buvo svarbiausia, parodyti Maskvos visuomenei lietuvių kūrinius.

ОТЪ ЛИТОВСКАГО ОБЩЕСТВА ПО ОКАЗАНІЮ ПОМОЩИ ПОСТРАДАВШИМЪ ОТЪ ВОЙНЫ

КЪ РУССКОМУ ОБЩЕСТВУ.

Благой почпнъ А. И. Коновалова и кн. Е. Н. Трубецкого въ дѣлѣ оказанія помощи пострадавшему отъ войны мирному населенію Царства Польскаго (см. № 231 „Рус. Вѣд.“) вызвалъ въ русскомъ обществѣ громадный притокъ пожертвованій. Въ меньшей мѣрѣ помощь эта коснулась Сувалкской, Ковенской, Виленской и Гродненской губерній, такъ наприм., наиболѣе пострадавшая Сувалкская губ. получила лишь 20,000 руб. изъ Комитета Ея Высочества Татьяны Николаевны, между тѣмъ вся пограничная полоса Сувалкской губерніи шириною въ нѣсколько десятковъ верстъ вмѣстѣ съ губернскимъ и всѣми уѣздными городами была въ рукахъ непріятеля. На сп территоріи происходили крупные бои. Попытка нѣмцевъ перейти р. Нѣманъ подъ Друскениками задѣла Гродненскую и Виленскую губ. Нѣкоторыя пограничныя мѣстности Ковенской губ. тоже были въ рукахъ непріятеля. Нечего распространяться о тѣхъ бѣдствіяхъ, которыя причинены населенію мѣстностей, гдѣ развивались бои, или гдѣ хозяйничали нѣмцы: многія селенія сожжены, разрушены, или ра[illegible], имущество расхищено, или уничтожено. Озимые посѣвы вытоптаны. Ни хлѣба, ни крова, ни надежды на будущій урожай. [illegible] образомъ значительно пострадали и другія мѣстности Сувалкской, Ковенской, Виленской

2.29 pav. Petro Leono parengtas kreipimasis į rusų visuomenę.
Paimta iš Lietuvos MA Bibliotekos. F.117-1204. P.44

Tais metais Petrui Leonui teko dalyvauti ir sprendžiant Lietuvių draugijos nukentėjusiems dėl karo šelpti narių nesutarimus. Tie nesutarimai prasidėjo jau steigiant šią draugiją Vilniuje. Tie nesutarimai, susiskaldymas, anot Petro Leono, tęsėsi visą laiką ir tarp išvykusių į Rusiją lietuvių inteligentų. Centriniame komitete Petrograde kairieji dirbo tiktai kaip samdomi darbininkai. Niekas iš jų nenorėjo įeiti į Centrinį komitetą ir darbuotis su sprendžiamojo balso teise. Tarp šio komiteto narių buvo ne tik liaudininkai, bet ir socialdemokratai (L. Purėnienė, Č. Petruškevičius). Centrinis komitetas turėjo įgaliotinių kituose Rusijos miestuose: Petrą Leoną Maskvoje, K. Olšauską Voroneže. Kai kurie įgaliotiniai važinėjo po įvairias Rusijos vietas ir ten kontroliavo dirbančius Centrinio komiteto skyrius. Vienas naudingiausių ir darbingiausių įgaliotinių, pasak Petro Leono, buvo M. Sleževičius. Tačiau buvo asmenų, kurie stengėsi pakenkti Centrinio komiteto dideliam ir labai naudingam darbui. Tuo metu griežčiausias ir veikliausias Centrinio komiteto priešininkas buvo Andrius Bulota. Dar 1914 m. kairieji, išėję iš lietuvių draugijos nukentėjusiems dėl karo šelpti, sukūrė savą draugiją ir pavadino ją Agronomine draugija. A. Bulota 1916 m. pavasarį nuvyko į Ameriką rinkti pinigų nukentėjusiems dėl karo šelpti. Ten jis pradėjo agituoti prieš Lietuvių draugijos nukentėjusiems dėl karo šelpti Centrinį komitetą, ėmė jį peikti. Tai galėjo pakenkti Centriniam komitetui. Petras Leonas, norėdamas sumažinti A. Bulotos agitacijos įtaką ir išsamiau parodyti Centrinio komiteto veiklą, parašė ir 1916 m. gegužės 14/27 d. išsiuntė į JAV laišką, kuris buvo atspausdintas JAV lietuvių laikraštyje „Lietuva". Vėliau siųsti Petro Leono laiškai buvo atspausdinti JAV lietuvių laikraštyje „Vienybė lietuvininkų". Šio laikraščio bendradarbiai J. Sakevičius, J. Širvydas, P. Norkus ragino Petrą Leoną dar daugiau rašyti ir plačiau informuoti Amerikos lietuvius.

P. Čepėnas knygoje „Naujųjų laikų Lietuvos istorija" yra parašęs: „1916 m. gruodžio 16 d. buvo areštuotas ir išvežtas Vokietijon visuomenės veikėjas P. Leonas" [176]. Su tuo negalima sutikti. Petras Leonas jau 1915 m. liepos 25 d. atvyko su šeima į Maskvą, ten apsigyveno ir nuo 1915 m. rugpjūčio 28 d. iki 1917 m. rugsėjo 13 d. dirbo Maskvoje [177]. P. Čepėno teiginį patvirtinančių dokumentų nerasta. Vokiečiai nuo Maskvos buvo labai toli ir Petro Leono areštuoti negalėjo. Tai ir leidžia daryti išvadą, kad P. Čepėno teiginys dėl Petro Leono arešto 1916 m. gruodžio 16 d. nepagrįstas, neatitinka tikrovės.

Petras Leonas dalyvavo ir Konstitucinės demokratinės partijos, Kadetų (nuo 1906 m. balandžio oficialiai Liaudies laisvės partija) veikloje.

Tuo metu M. Yčas buvo Valstybės dūmos narys, priklausė Konstitucinei demokratinei partijai. Jis buvo populiarus šios partijos frakcijoje ir Centriniame komitete. Petrui Leonui būnant Petrograde, tekdavo su M. Yču lankytis

ir Konstitucinės demokratinės partijos Centro komiteto posėdžiuose. 1915 m. pabaigoje ar 1916 m. pradžioje, M. Yčui pasiūlius, Petras Leonas buvo išrinktas Kadetų partijos Centro komiteto nariu. (1907 m., būdamas Valstybės dūmos nariu, Petras Leonas buvo įstojęs į kadetų frakciją.) Tuoj po išrinkimo Petras Leonas įteikė Kadetų partijos Centro komitetui memorandumą:

(Vertimas iš rusų kalbos.)

„Tautos laisvės (k.-demokratinės) partijos Centro komitetui. To pat komiteto nario Petro Silvestro s. Leono.

Tautos laisvės partijos paskutiniame suvažiavime aš buvau pagerbtas išrinkimu į partijos Centro komiteto narių skaičių. Man iki tol politinis veiksmas buvo per silpnas, kad jį būtų galima imti mano išrinkimo į Centro komiteto narius pagrindu. Aš esu tikras, kad mano dalyvavimas 1905 metais Naujame Margelane konst. demokratinės partijos komiteto organizavime, mano trumpalaikė jame darbuotė ir vyriausybės išvarymas manęs, man neprašant, iš Apygardos teismo vietos dėl sakytos darbuotės, mano trumpalaikis dalyvavimas parlamentinėje k. d. partijos frakcijoje, esant man II Valstybinės dūmos nariu, ir t.t. visa tai neduoda man pagrindo laikyti išrinktą dėl nuopelnų. Todėl aš esu įsitikinęs, kad partijos suvažiavimas tuo parodė partijos norą būti kuo geriausiai informuotai „Lietuvos klausimu". Toksai noras yra visai natūralus partijai, sujungusiai savo eilėse Rusijos proto ir širdies žiedus.

Lietuvių tautos istorinis likimas toks, kad ji ilgą laiką buvo uždengta prieš pasaulį lenkų tautos dėl to, kad aukštesnieji jos luomai sulenkėjo, o tik jie tuomet vaidino vaidmenį visuomeniniame ir politiniame krašto gyvenime. Dėl šios priežasties didesnioji rusų visuomenės dalis ir dabar laiko lietuvius lenkais, nors lietuvių tauta atgimė. Tuo tarpu lietuvis daug daugiau skiriasi nuo lenko nei rusas.

Kaip mažai informuota rusų visuomenė apie Lietuvą ir lietuvių tautą, galima spręsti iš šių faktų. Nėra abejonės, kad laikraštis „Russkije viedomosti" (Rusų žinios) yra vienas iš garbingiausių ir rimčiausių pasaulio spaudos organų. Apie žinias iš tos teritorijos, kuri lietuvių apgyventa, aš radau tame laikraštyje net paskiausiu laiku tokius pranešimus: 1) 1916 m. vasario 9 d. 31 numeryje buvo išspausdinta telegrama: „Kopenhaga (iš mūsų korespondento). „Berliner Tageblatt" korespondentas praneša, kad Kauno gatvių vardai pakeisti į „Wilhelmstrasse" ir t.t. Rusiškos iškabos visur pakeistos vokiškomis". O kaip antraštę šiai telegramai laikraštis išspausdino: „Okupuotoje Lietuvoje". 2) 1916 m. vasario 14 d. 36 n-je įdėta telegrama: „Bernas, vasario 12 d. Atvykęs iš Suvalkų, Kauno ir Gardino gubernijų Amerikos pilietis praneša, kad gyventojų padėtis yra beviltiška: žmonės tiesiog iš bado miršta. Vokiečiai tuo nesijaudina, tęsia rekvizicijas viso, kas galima". Ir šiai telegramai „Rusų žinios" išspausdino „Okupuotoje Lenkijoje". Nors Napoleono I lengva ranka Suvalkų guberniją priskyrė administraciniu atžvilgiu prie Lenkų karalystės gubernijų, bet vienas tas faktas, kad į keturias

Valstybės dūmas deputatai iš šios gubernijos buvo renkami lietuviai, rodosi, pakankamai liudija tautinę šios gubernijos gyventojų sudėtį. O dėl išvardytų telegramoje Kauno ir Gardino gubernijų, tai šie kraštai Lietuvos ir Lenkijos valstybėje nepriklausė Lenkijos sudėčiai, bet buvo Didžiosios Lietuvos Kunigaikštystės dalis. Negaliu nepriminti, kad vokiečiai atskyrė administravimo atžvilgiu Suvalkų guberniją nuo Lenkijos (žiūr. lietuviškų laikraščių „Naujoji Lietuva" 1 nr., „Lietuvių Balsas" 3/6 nr. ir lenkišką „Echo Polskie" 12/16 nr. lap. 15).

Dėl išdėstyto aš laikau savo pareiga dabar, neatidėliojant, nors bendriausiais bruožais ir labai suglausta forma pateikti p.p. Centrinio komiteto narių dėmesiui lietuvių tautos politinius siekimus, pabrėždamas, kad tais siekimais, kurie yra žemiau išdėstyti, yra susijungusios visos lietuvių visuomeninės srovės:

1. Lietuvių tauta reikalauja autonominio tvarkymosi Rusijos valstybės sudėtyje.
2. Suvalkų gubernija, išskyrus nedidelę jos dalį, turi būti prijungta prie Lietuvos.
3. Jeigu autonomija būtų suteikta Lenkijai anksčiau nei Lietuvai, tai įvedant Lenkijai autonominį valdymą Suvalkų gubernija turi būti išskirta ir prijungta prie lietuviškų gubernijų.

Šitie reikalavimai pirmiausia buvo įtvirtinti lietuvių suvažiavimo, vadinamojo Didžiuoju Vilniaus Seimu, įvykusio Vilniuje 1905 m. lapkričio 21-22 d., rezoliucijoje. Tas suvažiavimas buvo sudarytas iš valsčių, parapijų, draugijų atstovų ir visuomenės veikėjų, iš viso apie 2000 asmenų. Tuos pat reikalavimus teikė lietuvių tauta savo deputatams ginti Valstybės dūmoje, duodama jiems tam tikras instrukcijas. Kalbu apie I ir II Dūmų deputatus, kada dar galima buvo surašyti įsakymus susirinkimuose. Daug tokių įsakymų buvo gavęs ir šį raštą rašąs, būdamas Valstybės dūmos narys.

II Valstybės dūmos nariams lietuviams buvo pavesta reikalauti autonomijos iš įvairių politinių srovių visuomenės veikėjų konferencijos (apie 100 asmenų), vykusios 1907 m. Velykų atostogų metu Vilniuje.

Rusijos biurokratija dešimtmečių eigoje stengėsi išnaikinti lietuvių tautą, kaipo tokią, surusinti ją ir tuo tikslu griebėsi žiauriausių priemonių: uždraudė lietuvių spaudą, mokyklose, pradedant žemiausiomis, mokymas buvo vykdomas tiktai Rusų kalba ir dargi mokytojų rusų, nemokančių lietuvių kalbos (išskyrus Suvalkų guberniją), žemiausieji vyriausybės agentai, kaip uriadnikai, valsčiaus teismo raštininkai, nekalbant apie aukštesnius valdininkus, buvo skiriami tik rusai, nemokantieji lietuviškai ir t.t.

Spausdintus veikalus lietuvių kalba lietuviai įgydavo kontrabandos keliu iš Prūsijos, bet dėl to buvo persekiojami: tremiami į tolimas gubernijas ir t.t. Nepaisant viso to, lietuviai pasiekė aukšto tautinio susipratimo laipsnio ir, kai tik pasirodė laisvės švieselė, jie tuojau pareiškė savo politinius siekimus organizuotame suvažiavime.

Nuo šių siekimų, nuo šitojo „šventųjų šventojo" lietuvių tauta

neatsisakys ir, jeigu nebus duota jai autonomiškai tvarkytis, tai valdančiai tautai, ir specialiai tai jos partijai, kuri laikys valdžią savo rankose, teks griebtis priespaudos priemonių santykyje su lietuvių tauta. Kadangi tokios priemonės yra priešingos, kaip k. d. partijos dvasiai, taip ir jos programai, kuri numato autonomiją ne tik Lenkijos, bet ir kitų tautų (24 paragr.), tai lietuvių tauta turi teisę tikėtis k. d. partijos paramos, vykdant jai artimiausioje ateityje savo siekimus. O tam reikia, kad Centrinis komitetas imtųsi savo tarpe, dalyvaujant lietuviams visuomenės veikėjams, aiškinti ir spręsti Lietuvos klausimą.

1916 m. kovo mėn. 28 d. buvęs II Valstybės dūmos narys P. Leonas" [178].

Kadetų partijos Centro komiteto skyrius buvo ir Maskvoje. Jo posėdžiai vykdavo kunigaikščio P. Dolgorukovo namuose. Tuose posėdžiuose dalyvaudavo ir Petras Leonas. Norėdamas, kad ši partija rūpintųsi ir Lietuvos reikalais, Petras Leonas pasiūlė Kadetų partijos Centro komitetui sudaryti specialią komisiją Lietuvos reikalams svarstyti ir pareiškė, kad jis įteiks šiai komisijai Lietuvos autonomijos projektą.

„Autonominio Lietuvos sutvarkymo pagrindinių dėsnių" projektas

I sk. Bendri nuostatai

1 str. Lietuvos teritorija susideda iš 1) Vilniaus gubernijos, išskyrus Vileikos ir Dysnos apskritis, 2) visos Kauno gubernijos, 3) Suvalkų gubernijos, 4) Gardino gub/ernijos/, šiaurinės dalies iki Nemuno upės, 5) Kuršo dalių, būtent: a) pietrytinė juosta tarp Kauno gub. ir Vakarų/Dauguvos, skiriant ją nuo kito Kuršo ploto tiesia linija, einančia nuo V/akarų/Dauguvos upės šiauriau Ilukštos miesto link Subačiaus m., Kuršo gub. ir b) pietvakarių atkarpos tarp Kauno gub. ir jūros, atskiroji nuo kito Kuršo ploto tiesia linija, einančia nuo Linkmenų miestelio šiauriau Rekiavos[6] k/aimo/link Baltijos jūros.

2 str. Lietuva, sudarydama neatskiriamąją Rusijos valstybės dalį, savo vidaus reikaluose yra valdoma atskirų įstaigų, einant tam tikrais įstatymais.

3 str. Lietuvos vidaus reikalams steigiami atskiri: 1) Seimas iš vienų rūmų, 2) administracinis valdymas su vietininku priešakyje, 3) teismo įstaigos su Lietuvos Senatu, 4) Ministerių taryboje atskiras ministeris stats-sekretorius Lietuvos reikalams ir 5) iždas ir sąmata.

4 str. Bendros pilietinės ir politinės laisvės garantijos, bendrų valstybės įstatymų nustatymas, taikomas ir Lietuvai su sąlyga, kad vietinė Lietuvos įstatymdavystė gali praplėsti jas, kad tai pačiai vietos įstatymdavystei priklauso taisyklių dėl jų Lietuvoje pritaikymo krašto reikalams ir sąlygoms leidimas, tačiau tuoj ir amžinai yra panaikinami visi krašto gyventojų teisių apribojimai, pagrįsti tikybos, tautybės ir kilmės skirtumu. Taip pat lygias teises su kitais turi tie Lietuvos piliečiai, kurie nepriklauso jokiai tikybai.

5 str. Bendroje valstybės atstovybėje Lietuvos gyventojai dalyvauja per savo atstovus, renkamus bendrais su imperijos gyventojais nuostatais.

6 str. Jokie šios konstitucijos pakeitimai negali būti daromi, nepriėmus jų Lietuvos seimui.

II sk. Bendrų valstybės įstaigų kompetencija

7 str. Iš Lietuvos seimo žinybos išimami šie dalykai:

a) imperatoriaus namų narių išlaikymas, o taip pat imperatoriaus dvaro reikalai ir įstaigos,

b) užsienio reikalai, politinės ir prekybinės sutartys,

c) kariuomenė ir laivynas, o taip pat visi priklausantys karo ir jūros žinybai susisiekimo keliai ir įstaigos.

Pastaba. Autonominės Lietuvos gyventojai turi teisę atlikti karinę prievolę sausumos kariuomenėje, esančioje Lietuvoje.

d) stačiatikių tikybos reikalai,

e) monetos reikalai, emisijos bankai,

f) pašto, telegrafo ir visos valstybės telefono įstatymdavystė, o taip pat tarptautinio ir viso valstybės pašto, telegrafo ir telefono susisiekimo tarifai,

h) gelžkelių tarptautinio ir vidaus tiesioginio su imperija susisiekimo tarifai,

i) prekių ženklų ir privilegijų, o taip pat literatūrinės ir meno nuosavybės[7] įstatymdavystė,

k) baudžiamoji įstatymdavystė, kuri liečia sukilimų prieš aukščiausiąją valdžią, valstybės išdavimą, smurtą, įstatymą dėl karinės prievolės pažeidimo, monetos, vertybinių popierių ir ženklų, karantino, muitų, akcizų, pašto, telegrafo ir telefono įstatymų pažeidimą,

l) bendros valstybės paskolos ir pasižadėjimai.

8 str. Į bendrą valstybės reikalų, išvardintų šios konstitucijos 7 str., tiesioginei centralinių įstaigų žinybai priklauso visi ministerijų: imperatoriaus dvaro, užsienio reikalų, karo ir jūros, o taip pat Šv/ento/Sinodo reikalai.

III sk. Lietuvos įstaigos

I skyrelis. Seimas

9 str. Seimo žinybai priklauso:

a) įstatymdavystė visais krašto reikalais, išskyrus tuos, kurie nurodyti šios konstitucijos 7 str.

b) visos rūšies priedų, mokesnių, pošlinų, rinkliavų ir prievolių, išskyrus muitų ir akcizų rinkliavas,

c) kasmet apyskaitos peržiūrėjimas ir tvirtinimas, Lietuvos iždo pajamų ir išlaidų sąmatos ir išdėstymo tvirtinimas, o taip pat sąmatos vykdymo apyskaitos kontrolė,

d) kasmet Lietuvos valdymo apyskaitos žiūrėjimas ir tvirtinimas,

e) leidžiamų bendrų valstybės įstatymų ir įsakymų tvarkymas ir dėl jų nuomonės tiekimas, jų įtakos krašto gerovės atžvilgiu, o taip pat kėlimas klausimų apie bendrų valstybės įstatymų leidimą, kurie galėtų skatinti krašto gerovę ir jo reikalų patenkinimą.

f) nuomonės teikimas visais reikalais, kuriais vyriausybė klaus patarimo.

10 str. Lietuvos seimo nutartieji įstatymo projektai ministerio, stats-sekretoriaus Lietuvos reikalams kontrasignuoti, skelbiami visų žiniai įstatymų rinkinyje, leidžiamam Vilniuje.

11 str. Lietuvos seimas renkasi kasmet Vilniuje, Aukščiausiuoju įsaku, ministerio stats-sekretoriaus Lietuvos reikalams, pristatomi imperatoriui tvirtinti. Projektai, tuo būdu patvirtintieji, ministerio stats-sekretoriaus Lietuvos reikalams kontrasignuoti. Seimas paleidžiamas, taip pat jo užsiėmimai pertraukiami, einant šiam reikalui Valstybės dūmos nustatytomis taisyklėmis su sąlyga, kad atitinkami Aukščiausios valdžios aktai būtų kontrasignuoti ministerio, stats-sekretoriaus Lietuvos reikalams. Kiekviena sesija tęsiasi ne mažiau kaip šešis mėnesius.

12 str. Rinkimų į pirmąjį seimą būdas ir tvarka, seimo kiekybinė sudėtis ir jo sukvietimo tvarka nustatoma tam tikru įstatymu bendros valstybinės įstatymdavystės tvarka. Gi dabar nustatoma, kad rinkimai Lietuvos seiman visuomet turi būti daromi visuotinio, lygaus, tiesioginio ir slapto balsavimo dėsniais, kad 10 000 krašto gyventojų privalo rinkti vieną deputatą ir kad seimo nariai yra neatsakingi už nuomones, pareikštas seime, ir be teismo yra neliečiami.

2 skyrelis. Administracinė valdžia

14 str. Vykdomoji valdžia Lietuvoje priklauso ypatingajam krašto valdymui su vietininku priešakyje, išskyrus dalykus, nurodytus šios konstitucijos 8 str. Vietininkas yra skiriamas Aukščiausios valdžios iš Lietuvos piliečių. Jis negali būti kartu ir kariuomenės vadu.

15 str. Vietininko santykis su seimu, krašto teismo įstaigų santvarka, taip pat visų administracijos ir savivaldybės organų santvarka, jų žinybų ribos, priklausomybės tvarka ir santykiai su seimu, vietininku ir ministeriu Lietuvos reikalams bus nustatyti Lietuvos seimo šios konstitucijos 9 ir 10 str. nurodyta tvarka.

16 str. Ministeris stats-sekretorius Lietuvos reikalams skiriamas Aukščiausios valdžios iš Lietuvos piliečių ministeriams skirti nustatyta tvarka:

1) pristato aukščiausios valdžios nuožiūrai Lietuvos seimo nutarimus, įstatymų projektus ir kitus liečiančius Lietuvą dalykus, kurie priklauso Aukščiausiai nuožiūrai,

2) kontrasignuoja ir siunčia kur reikia Aukščiausios valdžios skyrimus ir parėdymus, kurie liečia Lietuvą,

3) dalyvauja visuose Ministerių Tarybos darbuose, specialiai bendrais valstybės reikalais, kurie liečia Lietuvą (7 ir 8 str.) pristato Tarybai savo nuomonę. Bendrais valstybės reikalais ministeris yra atsakingas

bendrai su kitais ministeriais pagrindu, gi Lietuvos reikalais jis atsako prieš Seimą šitojo žinybos ribose.

17 str. Lietuvos ribose visų kitų bendrų valstybės reikalų, išvardintų šios konstitucijos 7 str., išskyrus nurodytus 8 str., žinyba priklauso vietinėms Lietuvos įstaigoms su sąlyga, kad jos visais šiais reikalais veikia remiantis bendrais valstybės įstatymais.

IV sk. Teismas

18 str. Vyriausioji krašto teismo įstaiga yra Lietuvos senatas, kurio buvimo vieta Vilniuje. Senato žinybos ratui priklauso:

1) galutinių teismo sprendimų panaikinimas ir peržiūrėjimas, taip pat baudžiamųjų bylų atnaujinimas, 2) visų ginčų ir nesutikimų tarp teismo ir administracinių įstaigų, o taip pat atskirų administracinių įstaigų sprendimas, 3) bylos dėl visų krašto administracinių įstaigų ir valdininkų veiksmų skundų, neišskiriant aukščiausiųjų vietos įstaigų. Lietuvos senato įsteigimas ir jo žinybos ratas bus nustatytas artimiausio Lietuvos seimo šios konstitucijos 9 ir 10 str. nurodyta tvarka.

V sk. Lietuvos iždas

19 str. Visoms pajamoms, kurios tenka Lietuvos iždui, ir išlaidoms iš jo daromoms, kaip vietinėms, taip ir bendroms valstybės išlaidoms (20 ir 21 str.) sudaroma viena bendra sąmata ir sąrašas bei viena bendra apyskaita.

20 str. Lietuvos iždan įnešama: 1) visi renkami krašto ribose tiesioginiai ir netiesioginiai mokesčiai, priemokos, rinkliavos, pošlinos, 2) pelnas iš bendrų valstybės valdžios regalijų krašto ribose, 3) visų Lietuvos turtų, kapitalų ir įmonių pelnas.

Muitai, renkami Lietuvos ribose nuo tranzito prekių, siunčiamų į bendras valstybės pajamas, o taip pat muitai, imamai imperijos ribose nuo tranzito prekių, siunčiamų į Lietuvą, perduodami į Lietuvos iždo pajamas.

21 str. Lietuvos iždas, atsižvelgiant į krašto gyventojų skaičiaus ir valstybės gyventojų skaičiaus proporciją dalyvauja šiose valstybės išlaidose: 1) imperatoriaus namų nariams ir dvaro ministerijai išlaikyti, 2) valstybės paskoloms, pasižadėjimams ir jų procentams mokėti su sąlyga, kad garantijų pasižadėjimai privatinių geležinkelio bendrovių naudai sunkina Lietuvos iždą tiek, kiek tos garantijos liečia Lietuvos geležinkelius, 3) centralinėms įstatymdavystės įstaigoms, 4) Jo didenybės nuosavajai kanceliarijai, 5) Ministerių tarybai, 6) Užsienio reikalų ministerijai, 7) Karo ir jūros ministerijoms, 8) Valstybės kontrolei, 9) centralinei geležinkelių tarifų įstaigai išlaikyti. Tačiau dėl krašto sunaikinimo kare Lietuvos dalyvavimas valstybės skolų, pasižadėjimų ir jų procentų mokėjime atidedamas mažiausiai 10-čiai metų, skaitant nuo tos dienos, kai įsigalės ši konstitucija.

22 str. Visų šios konstitucijos 21 str. nurodytų valstybės išlaidų, tenkančių Lietuvos iždui, dalis nustatoma pagal gyventojų surašymo, daromo kas dešimt metų, davinius. Dešimtmečio eigoje proporcingas

dalyvavimas išlaidose nekeičiamas. Mokėtina abiejų iždų suma išlyginama 6-ių mėnesių laikotarpyje, skaitant nuo dienos, kai atitinkamos centralinės įstaigos sudaro galutinę apyskaitą už praėjusius metus (9 ir 10 str.). Savitarpio atsiskaitymų tvarka tarp bendravalstybinių įstaigų ir Lietuvos iždo nustatoma tam tikromis taisyklėmis.

23 str. Lietuvos iždo nuosavybėn pereina visas kilnojamas ir nekilnojamas turtas, kuris yra krašto ribose ir dabar priklauso iždui bei valstybės įstaigoms, tame skaičiuje iždo gelžkeliai, bajorų ir valstiečių bankų turtai, o taip pat kapitalai ir teisės, išskyrus turtus, kapitalus ir teises, priklausančias imperatoriaus dvaro, karo ir jūrų ministerijoms. Taip pat Lietuvos iždui tenka visas kilnojamas ir nekilnojamas turtas, esąs Lietuvos ribose, kuris priklausė katalikų bažnyčiai, paimtas Vidaus reikalų žinybos. Taip pat grąžinama Lietuvos iždui Katalikų akademijos biblioteka ir kitas kilnojamas turtas.

23[1] str. Ministerio stats-sekretoriaus Lietuvos reikalams ir raštinės visam išlaikymui lėšos duodamos iš bendro valstybės iždo[8].

IV sk. Apie kalbą

24 str. Visų įstatymdavystės, teismo ir administracijos valstybės švietimo įstaigų, mokyklų, vietoje visuomeninėmis rinkliavomis išlaikomų, reikalų vedimo darbas lietuvių kalba[9].

25 str. Visų išvardintų įstaigų susirašinėjimas su vyriausybe, imperijos įstaigomis, o taip pat su veikiančiomis Lietuvoje imperatoriaus dvaro, užsienio reikalų, karo ir jūros ministerijų ir Šv/ento/Sinodo įstaigomis bei valdininkais atliekamas rusų kalba.

26 str. Kalbų teisės privatinėse mokyklose mokymo atžvilgiu, taip pat / ... /[10] ir tikybos reikaluose nėra varžomos.

27 str. Teismo ir administracijos įstaigose nemokantiems lietuvių kalbos duodami vertėjai. Seime nelietuviškai kalbančiojo kalba įrašoma protokole išversta prisiekusiojo vertėjo.

V sk. Ginčų tarp bendrų valstybės ir autonominių įstaigų sprendimas[11]

28 str. Nesutarimai ir ginčai tarp bendrų valstybės įstaigų ir atskirų Lietuvos autonominių įstaigų dėl Žinybos ribų galutinai sprendžiami nuolatinės komisijos iš pirmininko ir 24 narių. Komisijos būstinė yra Petrograde.

29 str. Dvylika šios komisijos narių yra renkami bendrų valstybės atstovybės įstaigų iš jų narių tarpo, o dvylika - Lietuvos seimo iš jo narių. Komisijos nariai renkami kiekvienos sesijos pradžioje.

30 str. Komisijos pirmininką skiria Aukščiausioji valdžia.

31 str. Pirmininkas ir komisijos nariai vykdo savo pareigas iki bus išrinkta jos nauja sudėtis.

32 str. Komisijos veikimo ir ryšių[12] su bendromis valstybės ir atskiromis Lietuvos įstaigomis tvarka nustatoma taisyklėmis, tvirtinamomis pačios komisijos.

VI sk.

33 str. Iki Lietuvos seimas išleis atskirą krašto vidaus tvarkymo ir valdymo statutą, Lietuva yra valdoma remiantis[13] laikinu šiai Konstitucijai vykdyti įstatymu.

VII sk. Autonominės Lietuvos santykis su tikyba[14]

34 str. 1) Visų tikybų ir netikinčiųjų Lietuvos piliečių teisės yra lygios. 2) Draugija[15], kuri tikybos motyvais teisina baudžiamąjį nusikaltimą, laikoma nusikalstamąja draugija, bet ne religija.

35 str. Kiekvienas Lietuvos pilietis, jam sukakus 16 metų, jei nori, nu/si/stato kokiai tikybai priklauso, bet gali /ir/ nepriklausyti prie jokios tikybos. Išėjimas iš tikybinės organizacijos arba jos pakeitimas negali būti priežastimi bausmei arba teisių netekimui, išskyrus tas, kuriomis asmuo naudojasi tiktai dėl to, kad buvo užėmęs tam tikrą vietą tikybinėje visuomenėje.

36 str. Abiejų lyčių vaikai ir jaunuoliai, neturintys 16 metų, priklauso savo tėvų tikybai. Kuomet tėvai yra įvairių tikybų, tai vaikai priklauso tikybai, nurodytai abiejų tėvų, o kai tarp jų nėra sutarimo, tai pačių vaikų pasirinktai tikybai.

37 str. Pamestinukai, neturintieji tikybos ženklo, ir visiški našlaičiai, likę po gimdytojų, nepriklausiusių jokiai tikybai, patekę į Lietuvos iždo išlaikomas auklėjimo įstaigas, yra auklėjami katalikų tikyboje, išskyrus Gumbinės, Ragainės, Tilžės ir Klaipėdos apskritis, kur įvardintų kategorijų vaikai auklėjami ev/angelikų/-liuteronų tikyboje, ir Biržų valsčiaus, kur jie auklėjami reformatų tikyboje.

38 str. Kiekviena suaugusiųjų Lietuvos piliečių, išpažįstančių vienodus religinius įsitikinimus, grupė turi teisę organizuotis į atskirą nepriklausomą religinę draugiją, kuri įgyja visas teises, priklausančias visoms Lietuvos tikyboms: a) juridinio asmens, b) laisvai platinti savo mokymą, c) steigti ir valdyti tikybos apeigoms patalpas, mokymo, auklėjimo, labdarybės ir pan/ašios/ įstaigos, d) rinkti savo ganytojus ir dvasiškius, remiantis savo statusu, e) įsigyti, perleisti, valdyti ir įkeisti /savo/ kilnojamąjį ir nekilnojamąjį turtą.

39 str. Kiekviena įsisteigusi arba naujai steigiama savaranki tikybinė draugija, kad galėtų naudotis 38 str. nurodytomis teisėmis, privalo pristatyti savo įstatus (statutą) į Lietuvos įstatymų leidimo įstaigą viešai paskelbti, bet negali būti skelbiami tik tie statutai, kuriais įteisinami arba pateisinami baudžiamieji nusikaltimai ir nusižengimai, arba nustatomos taisyklės, priešingos viešai dorai.

40 str. Jokia grupė, kuri atsiskiria nuo anksčiau susidariusios tikybinės organizacijos, negali reikalauti sau jos turto, viso arba dalies, nepaisant grupės skaitlingumo. Tiktai tuo atveju, kai visi tam tikros tikybos išpažintojai, gyvenantieji Lietuvos teritorijoje, pereina į kitą tikybą, visas turtas pereina kartu su jais.

41 str. Visų Lietuvos tikybų dvasiškiai ir hierarchai išlaikomi tikybinių organizacijų, kurioms jie priklauso, lėšomis, neturi valstybės tarnybos

teisių, nereikalingi vyriausybės tvirtinimo dvasiškoms pareigoms eiti, nuo tikrosios karinės tarnybos atleidžiami, tik esant šioms dviems sąlygoms: a) jei išėjo specialų teologinio mokslo kursą ir b) jeigu skelbiant mobilizaciją, ėjo nuolatinę savo tikybos tarnybą. Tačiau dvasiškiai gali būti priverčiami pašaukti eiti sanitarinę tarnybą ir kapelionų pareigas, išskyrus vyskupus, generali/nius/ superintendantus ir atitinkamus nekrikščioniškų tikybų hierarchus.

42 str. Jaunų žmonių, pasišventusių dvasiškai padėčiai[16] parengimas eiti karo sanitarų pareigas yra tose mokymo įstaigose, kuriose jie įgyja teologinį išsilavinimą[17] arba kitose, jų dvasiškai vyresnybei sutikus.

43 str. Asmenų, išpažįstančių tikybą, ir jų mažamečių vaikų pilietinės padėties gimimo, jungtuvių ir mirties aktai sudaromi dvasiškių, jei pastarieji yra baigę aukštesniąją dvasinę arba pasaulietinę mokymo įstaigą. Asmenų, nepripažįstančių tikybos ar išpažįstančių tikybą, kuri neturi aukštesnįjį mokslą išėjusios dvasiškijos, sudaromi notarų.

44 str. Kiekvieno rajono piliečių pilietinės padėties aktų dublikatai saugojami antros instancijos teismo archyve. Teismo pirmininkas, patikrinęs formalų aktų užrašų teisingumą[18], ne vėliau kaip po mėnesio nuo jų pristatymo dienos įteikia aktų surašytojui čekį gauti užmokesčiui iš iždo sumoje, nurodytoje autonominės Lietuvos išlaidų sąraše[19].

45 str. Administracinė autonominės Lietuvos valdžia vykdo dvasiškos valdžios teisminius ir administracinius sprendimus, jų nesvarstant, o tik nustatydama, kad /jie/ atitinka tam tikros tikybos įstatus, paskelbtus įstatymų tvarka.

46 str. Kiekvienas Lietuvos pilietis turi teisę priklausyti bet kokiam vienuolių ordinui, kongregacijai, draugijai ir pan. arba steigti juos, tiktai pristatydamas įstatus registruoti. Negalima jėga trukdyti išeiti iš vienuolyno, kongregacijos, tikybinės organizacijos ir pan., nei už išėjimą bausti arba atimti teises, išskyrus tas, kuriomis išeinąs naudojosi paliekamoje organizacijoje arba nuo kurių jis laisvu noru atsisakė, būdamas /jau/ pilnametis, įstodamas organizacijon.

47 str. Buvusieji katalikų kunigai, vienuoliai ir vienuolės gauna teisę tuoktis[20], kaip pripažįsta valstybė, tiktai tuo atveju, jei perstojo priklausyti katalikų tikybai arba gauna viešą oficialų popiežiaus leidimą.

48 str. Lietuvos iždo subsidijos skirstomos tarp tikybinių švietimo ir labdarybės įstaigų, atsižvelgiant kokį visų Lietuvos gyventojų nuošimtį sudaro tam tikros tikybos išpažintojų skaičius; netikybinės tų rūšių įstaigos gauna subsidijas, atsižvelgiant kokį visų Lietuvos gyventojų nuošimtį sudaro tie, kurie pasiskelbė esą be tikybos.

49 str. Kai tikybinės apeigos daromos Lietuvos vardu ir dalyvauja jos vyriausybės nariai, tai ji atvyksta į katalikų bažnyčią, gi valdininkai, kurie nepripažįsta katalikų tikybos, gali dalyvauti per atstovus.

50 str. R/omos/katalikų turtas Lietuvoje išimamas iš vidaus reikalų ministerijos ir R/omos/katalikų dvasiškosios kolegijos Petrapilyje žinybos. Imperijos vyriausybė grąžina katalikų bažnyčiai kilnojamąjį ir nekilnojamąjį turtą, kuris jai priklauso Vilniaus, Kauno, Suvalkų

gubernijose ir Kuršo dalyje, kaip ir tą, kuris priimtas VRM globon, kaip ir tą, kuris perduotas Šv/entojo/Sinodo žinybon, būtent: bažnyčias, vienuolynus, rūmus, namus, pastatus ir gėrybes, buvusias katalikų vyskupų, kapitulų, vienuolynų, bažnyčių, parapijų ir kt. /nuosavybėje/, konfiskuotus įvairiais atvejais XVIII ir XIX a.

51 str. Aukščiau nurodytą nekilnojamąjį turtą atsiima tas katalikų vyskupas, kurio vyskupijoje tai yra. Kilnojamam turtui priimti Vilniaus, Žemaičių ir Seinų vyskupai įgalioja delegatą, jiems atsakingą.

52 str. Imperatoriškosios Romos katalikų dvasinės akademijos biblioteka ir kitas turtas grąžinamas Lietuvai.

53 str. Lietuvos gyventojų katalikų reikalams Romoje vesti Lietuvos vyriausybė akredituoja prie Apaštalų Sosto asmenį, kurio titulas laikomas lygiu autonominės Lietuvos vyriausybės ministerio titului. Jeigu katalikų bažnyčios popiežius norės turėti savo atstovą prie Lietuvos vyriausybės, tai jam suteikiamos teisės, turimos svetimųjų valstybių pasiuntinių.

54 str. Turtas, kuris buvo lietuviškos Prūsijos ev/angelikų/-liuteronų bažnyčios žinioje, prijungus ją prie autonominės Lietuvos, tampa šios bažnyčios nuosavybe. Jai /ati/tenka turtas, kuris yra Suvalkų guber/nijos/ ribose, o priklausė Varšuvos ev/angelikų/-liuteronų generalinės konsistorijos žinybai, taip pat ev/angelikų/-liuteronų bažnyčios turtas Kauno, Vilniaus gub/ernijose/ ir dal/yje/ Kuršo. Tai pačiai, ev/angelikų/-liuteronų bažnyčiai, jos įgaliotinių asmenyje atlygina už nuostolius, karo padarytus Prūsijos ir Rusijos Lietuvoje, kas priklauso iš Rusijos ir Vokietijos vyriausybių.

55 str. Turtas, buvęs Šv/entojo/ Sinodo žinyboje, esąs Lietuvos teritorijoje, įvedus autonomiją, išskyrus nurodytąjį 51 str., lieka pravoslavų (stačiatikių) bažnyčios Lietuvoje nuosavybe.

56 str. Visoks turtas, priklausąs bet kokiai Lietuvos bažnyčiai ar tikybai, apdedamas mokesčiais lygiai su visuomenišku švietimo ir labdarystės įstaigų turtu.

Leonas P. Mano pergyvenimai ir atsiminimai 1914-1919 m. - L. 178-187, 192-198; originalas, rankraštis, vertimas iš rusų k.

Paaiškinimai:

[6] Taip tekste

[7] Taip tekste

[8] Šio papildymo rusiškame variante nėra.

[9] Rusiškame variante išbrauktas sakinys: „Kitų tautybių gyventojams pagal galimybes bus įsteigtos žemesnės ir aukštesnės mokyklos su dėstymu gimtąja kalba, o vidurinėse mokyklose norintiems bus organizuotas gimtosios kalbos mokymas".

[10] Neįskaitomas žodis.

[11] Tekste „išrišimas".

[12] Tekste: „susinešimo".

[13] tekste: „einant".

[14] Ši dalis pavadinta: „Lietuvos autonominio sutvarkymo pagrindinių dėsnių papildymo projektas".

[15] Žr. 38 str.
[16] Taip tekste.
[17] Tekste: „švietimą".
[18] Tekste: „tikrumą".
[19] Taip tekste.
[20] Tekste: „jungtis" [179].

2.15. Rusijos lietuvių šalpos organizacijų atstovų suvažiavimas

1916 m. vasario 23 d. Petrograde prasidėjo Rusijos lietuvių organizacijų, besirūpinančių nuo karo nukentėjusiųjų šelpimu, atstovų suvažiavimas. 1916 m. pradžioje Lietuvių draugijos nuo karo nukentėjusiųjų šelpti Centrinis komitetas turėjo užregistravęs daugiau kaip 114 000 lietuvių pabėgėlių ir daugiau kaip 80 savo skyrių. Tuo metu įvairiose Rusijos vietose buvo įsteigtos 64 pradžios mokyklos pabėgėlių vaikams ir apie tiek pat prieglaudų vaikams ir seneliams. Be Tatjanos komiteto, prie Rusijos vidaus reikalų ministerijos buvo suorganizuota speciali taryba pabėgėlių globai tvarkyti. Į šią tarybą buvo deleguoti Valstybės dūmos 7 nariai, tarp jų M. Yčas, o lietuvių centro komitetui toje taryboje atstovavo S. Šilingas ir K. Šalkauskas. Per tą tarybą ėjo visos lėšos, valstybės iždo asignuojamos įvairiems komitetams arba organizacijoms. Jau 1915 m. lapkričio mėn. komitetas gavo 1 400 000 rublių. Lietuvių komitetas gavo iš Rusijos vyriausybės įvairių lengvatų, pavyzdžiui, geležinkeliais gabenti siuntinius papigintu tarifu, o Centrinio komiteto ir jo skyrių atsakingi darbuotojai buvo atleisti nuo karinės prievolės. Tokių atleistųjų buvo arti 300.

Maskvos lietuvių komitetas dirbo beveik savarankiškai, bet savo darbui lėšas taip pat gaudavo iš Centrinio komiteto.

Į Rusijos lietuvių šalpos organizacijų atstovų suvažiavimą atvyko:

Akastovas M.	Įgaliotinis	Vakarų Sibire
Avižonytė Elžbieta	"	Kreicburge
Avižonis Juozas	"	Simbirske
Aukštuolis Jonas	"	Stokholme
Baltrušaitis Jurgis	"	Maskvoje
Bieliūnas Ignas	Įgaliot. pad.	Nižnij-Novgorode
Bytautas Stasys	"	Tverėje
Bytautas Jonas	"	Vitebske
Bičkauskas Kazys, kun.	"	Kostromoje
Braknė Ant., kun.	Įgaliotinis	Tverėje

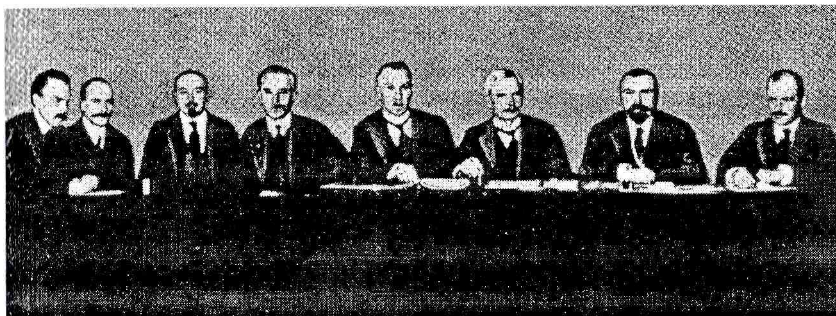
Būčys Pr., kun.	Dvasios reik. sekcijos ved.	Petrapilyje
Braždytė Ona	Įgaliotinis	Pskove
Burba Juozas	"	Dvinske
Čarneckis Ant.	"	Roslavlyje
Čiurlionis Stasys	"	Kijeve
Dalieckis Stasys, kun.	"	Siebeže
Damijonaitis Vincas	"	Archangelske
Demikis Juozas, kun.	"	Tomske
Dragunevičius Vincas, kun.	"	Mariupolske
Draugelis Silva	Įgaliot. pad.	Aleksandrovske
Gaidamavičius	"	Simbirske
Ginetas Juozas, kun.	Įgaliotinis	Gomelyje
Grybačiauskas Juozas, kun.	"	Brianske
Grinkevičius Silva	"	Saratove
Gustaitis Motiejus, kun.	"	Jaroslavlyje
Gutaravičius Juozas, kun.	"	Omske
Ivaška Ant., kun.	"	Nižnij-Novgorod.
Jaroševičius Ant.	"	Kazanėje
Jasenskis Julius, kun.	"	Dauguvos raj.
Jašinskas Petras	"	Kliučiki
Juchna Aug., kun.	"	Velikije Luki
Juraitis Pijus, kun.	"	Ufa
Jurkūnas Ignas (Šeinius)	Įgaliot. pad.	Stokholme
Ysokas Pranas	"	Nižnij-Novgorode
Kavaliauskas, kun.	Įgaliotinis	Charkove
Kazakevičius Juozas	"	Lipetske
Kentra Jonas	"	Jekaterinoslave
Kevei-Gudža Tadas	Įgaliot. pad.	Valke
Kliuksinas Karolis	Įgaliotinis	Strugi Bielaja
Kumpikevičius	Įgaliot. pad.	Staraja Rusa
Kubilius Petras, kun.	Įgaliotinis	Semipalatinske
Kuprevičius M.	"	Liucene
Kutrevičius Jonas	"	Kostromoje
Kuzma Pranas	"	Išime
Lapis Justinas, kun.	"	Lugoje
Latvis, kun.	"	Bobruiske
Leonas Petras	"	Maskvoje
Leonavičius Jonas	Įgaliot. pad.	Voroneže
Leparskis Juozas	Įgaliotinis	Dauguvos raj.
Lukauskas Stasys	"	Omske

Macevičius Petras	"	Poltavoje
Martinkaitis	"	Romnuose
Matulionis Povilas	"	Smolenske
Narusevičius Tadas	"	Maskvoje
Olšauskas Konst., kan.	"	Voroneže
Palukaitis Vincas	"	Samaroje
Penkaitis Pranas	"	Jekaterinoslave
Pleirytė-Puidienė O.	"	Čeliabinske
Polonskis Vladas, kun.	"	Taškente
Prapuolenis J.	"	Gačinoje
Povilanis Stasys, kun.	"	Penzoje
Puodžiūnas Aleksandras	"	Ligovoe
Ruseckas Mykolas, kun.	"	Tuloje
Savickis Jurgis	"	Danijoje
Savukaitis Juozas, kun.	"	Riežicoje
Sadula Juozas	"	Jelece
Simonavičius Vincas, kun.	"	Kozlove
Sideravičius Juozas	"	Tomske
Skinkys Juozas, kun.	Įgaliotinis	Rostove na Donu
Sleževičius Myk.	Ypatingas įgal.	Rytų Rusijai
Sabaliauskas Ad., kun.	Įgaliotinis	Helsinkyje
Subačis Kazys	Įgaliot. pad.	Babinovičiuose
Šalkauskas Kazys	Įgaliotinis	Petrapilyje
Šalkauskas Stasys	"	Šveicarijoje
Šilinis Ant., kun.	"	Šliselburge
Šimkus Stasys	"	Amerikoje
Šnapštys Kazys	"	Caricine
Šmėka A.	"	Permėje
Šultė Šim., kun.	"	Borovičiuose
Tautkevičius St., kun.	"	Tambove
Turas Vaclovas	Ypatingas įgal.	Vakarų Rusijai
Tumėnas Antanas	Įgaliotinis	Voroneže
Valeika Matas	Įgaliot. pad.	Kazanėje
Valiukas Feliksas	Ypatingas įgal.	Vidurio Rusijai
Veblauskas Petras	Įgaliot. pad.	Polocke
Vienožinskaitė Liuda	Įgaliotinis	Novgorode
Žakevičius, kun.	Įgaliot. pad.	Vologdoje
Žitkevičius Povilas	Įgaliotinis	Minske

Suvažiavime dar dalyvavo: V. Bielskis, F. Bortkevičienė, M. Yčas, J.

Kubilius, G. Liutkevičius, Marma, P. Mašiotas, Mikelėnas, Č. Petraškevičius, A. Purėnas, R. Skipitis, A. Spurga, S. Šilingas, J. Tumas, P. Vitkauskas, A. Voldemaras.

Suvažiavimą atidarė Centrinio komiteto pirmininkas M. Yčas, suvažiavimas atsistojimu pagerbė žuvusius kare ir neseniai mirusius – Aukštakalnį, P. Kriaučiūną, Č. Sasnauską.

2.30 pav. Rusijos lietuvių organizacijų, besirūpinančių nuo karo nukentėjusių šelpimu, suvažiavimo Petrapilyje 1916 m. vasario 23 d. prezidiumas: iš dešinės – A. Purėnas, M. Yčas, P. Mašiotas, A. Spurga, P. Leonas, K. Šalkauskis, Č. Petraškevičius ir R. Skipitis.
Paimta iš LE. T. 16. P. 41

Į suvažiavimo prezidiumą buvo išrikti: J. Baltrušaitis, M. Yčas, P. Leonas, P. Mašiotas, Č. Petraškevičius, A. Purėnas, R. Skipitis, A. Spurga, K. Šalkauskas (2.30 pav.). Buvo nustatyta suvažiavimo darbotvarkė: pirmą dieną - bendri posėdžiai, antrą – sekcijų posėdžiai, trečią – vėl bendri posėdžiai. Pirmą dieną buvo išklausyti šelpimo draugijų atstovų, Centrinio komiteto skyrių ir įgaliotinių pranešimai apie pabėgėlių šelpiamąjį darbą. S. Šilingas padarė Lietuvių draugijos ir Centrinio komiteto darbų apžvalgą ir pažymėjo, kad svarbiausi piniginiai šaltiniai – D. K. Tatjanos komitetas, iš kurio iki 1916 m. vasario 1 d. gauta 900 000 rb. Ir Pabėgėlių taryba, iš kurios gauta 1 660 000 rb. Nemažai paaukojo patys lietuviai, ypač Amerikos, rusų visuomenės organizacijos ir atskiri asmenys. Šiame posėdyje kalbėjo ir Maskvos lietuvių komiteto pirmininkas P. Leonas. Jis papasakojo apie komiteto atliktus darbus ir pažymėjo, kad Maskvoje yra apie 15 000 lietuvių pabėgėlių, kurių daugumai reikia pašalpos. Jiems yra įsteigti 135 bendrabučiai, 3 vaikų prieglaudos, 10 pradinių mokyklų, 8 amatų dirbtuvės, sanitarų kursai suaugusiems, ligoninė sužeistiems kareiviams ir t.t. Lėšų gaunama iš privačių ir

visuomeninių organizacijų aukų, iš Maskvos miesto valdybos, iš Tatjanos ir Centrinio komitetų.

J. Laukaitis pranešė, kad Petrograde yra apie 20 000 lietuvių pabėgėlių. Šelpiama apie 10 000. Įsteigti 4 bendrabučiai, 8 vaikų prieglaudos, kuriose gyvena 940 vaikų. Yra 12 pradinių mokyklų, kuriose mokosi 1150 vaikų, 6 moksleivių prieglaudos, 4 dirbtuvės, 2 valgyklos, ligoninės ir t.t. Po pranešimų savo siūlymus pateikė: P. Vitkauskas – nuomoti vasarą dvarus ir duoti pabėgėliams darbo ir pavyzdingo ūkio praktikos; Marma – suorganizuoti teisės patarimų biurą, kuris turėtų ne tik patarti, bet ir padėti; Mikelėnas – apie medicinos pagalbos sutvarkymą ir sanitarijos reikalus; Vilimavičius – apie kooperacijos ir kooperatyvų pritaikymą pabėgėlių gyvenimui, jų reikalams ir kt.

Visą antrąją suvažiavimo dieną ir pusę trečiosios dirbo sekcijos. Pati didžiausia sekcija buvo organizacinė. Sekcijos posėdžius pradėjo Petras Leonas, kaip seniausias atstovas. Jis buvo išrinktas ir sekcijos pirmininku. Jos darbotvarkės klausimai: „1. Pranešimai – bendroji organizacijos tvarka. 2. Užimtosios Lietuvos šelpimas: panaudojimas neutralių šalių – Švedijos, Šveicarijos, Danijos; Anglijos ir Amerikos lietuvių kolonijų mobilizavimas; Rokfelerio fondas; moralinė pagalba. 3. Lietuvių pabėgėlių grąžinimas tėvynėn: bendras lietuvių pabėgėlių telkimas valsčiais bei parapijomis; sudarymas lietuvių pabėgėlių organizuotų būrių su savo seniūnais; įgaliotinių kadrų paruošimas; patogių ekonominių sąlygų paruošimas pabėgėliams grįžti: parūpinimas – žemės ūkiui arklių, žemės dirbimui įrankių, mašinų ir sėklų; „Žagrės", „Marijampolės ūkininkų draugovės", „Kooperatoriaus" panaudojimas šiems tikslams; šios srities darbui praplėtimas dirvos, vyriausybės įstatų arba instrukcijų keliu. 4. Santykiai su kitomis tautų ir visuomenės organizacijomis: su laikinuoju Vilniaus ir Kauno obivatelių komitetu; su lenkų, latvių, estų ir rusų organizacijomis. 5. Lietuvių draugijų darbų suderinimas. 6. Prūsų lietuviai. 7. Mokslus einančios jaunuomenės vasaros atostogos". Kaip matome, organizacinė sekcija svarstė labai reikalingus ir svarbius klausimus.

Bendrąją organizacijos tvarką analizavo S. Šilingas. Lietuvių draugijos nukentėjusiems dėl karo šelpti Centrinio komiteto daliai išsikėlus iš Vilniaus ir jo nariams apsigyvenus ne viename kuriame, bet keliuose Rusijos miestuose, jau pačiame pirmajame Komiteto posėdyje buvo nutarta išskirti prezidiumą iš keturių narių: M. Yčas – pirmininkas, P. Leonas – vicepirmininkas, S. Šilingas – sekretorius, J. Kubilius – iždininkas. Prezidiumas tvarkė visus komiteto reikalus.

Šioje sekcijoje buvo svarstoma ir bendro šelpimo centro įkūrimo galimybė. Būsimam centrui įkurti reikėjo įstatų ir organizacinės tvarkos projekto. Jiems parengti buvo išrinkta komisija: P. Leonas, Č. Petraškevičius, S. Šilingas, T. Narusevičius, M. Sleževičius [180].

2.16. Petras Leonas – vienas iš Demokratinės tautos laisvės santaros partijos kūrėjų ir „Santaros" bendradarbių

Demokratinė tautos laisvės santaros partija trumpai buvo vadinama „Santara". Tai buvo lietuvių politinė organizacija, įsikūrusi Rusijoje 1917 m. kovo mėnesį. Jos įsikūrimą paskatino nesutarimai tarp lietuvių Rusijoje, taip pat lietuviai studentai, besimokantys Rusijos aukštosiose mokyklose. „Santaros" tikslas buvo suburti visus liberalių pažiūrų lietuvius ir švelninti aštrėjančius ginčus tarp dešiniųjų ir kairiųjų visuomeninių grupuočių. Naujoji Demokratinės tautos laisvės santaros partija pasirinko vidurio kelią, kurio laikėsi Rusijoje ligi karo pabaigos ir atkurtoje Lietuvos valstybėje [181].

Demokratinės tautos laisvės santaros partijos steigėjai, - rašoma TLE, - buvo Jurgis Baltrušaitis, Petras Leonas, Stasys Šilingas ir kt. [182]. Lietuvių enciklopedijoje šiuo klausimu pateikiama išsamesnė informacija. Joje rašoma: „Santaros steigėjai iniciatoriai buvo šie asmenys: Petras Leonas, Stasys Šilingas, Rapolas Skipitis, Tomas Norus–Naruševičius, Jurgis Baltrušaitis, Petras Šalčius, Tadas Petkevičius, Vincas Mašalaitis ir Liudas Daukša" [183]. Čia jau išvardyti devyni steigėjai iniciatoriai ir nepalikta vietos spėlionėms dėl kitų asmenų. Manytume, kad šiuo šaltiniu reikėtų vadovautis kalbant arba rašant apie Demokratinės tautos laisvės santaros partijos steigėjus iniciatorius.

Pagrindiniai „Santaros" partijos siekiai buvo tokie: 1. Nepriklausomos Lietuvos valstybės atkūrimas. 2. Atkurtos valstybės valdymosi forma – demokratinė respublika. 3. Visi respublikos piliečiai yra lygūs prieš įstatymą ir naudojasi politinių laisvių garantijomis. 4. Visiška tolerancija pasaulėžiūriniams įsitikinimams neišeina už įstatymais numatytų ribų [184].

Demokratinės tautos laisvės santaros partijos laikraščio „Santara" pirmajame numeryje buvo paskelbti „Santaros" partijos pagrindiniai principai:

1. „Tautų gyvenimas yra brangintinas žmogaus dvasios apsireiškimas, yra gyvoji žmonijos susigyvenimo forma. Santara savo darbo pagrindu deda **tautybės pradą**.
2. Visos pasaulio tautos turi pripažinti ir garantuoti kiekvienai tautai laisvo plėtojimosi teisę ir lygias plėtojimosi sąlygas. Santara savo darbo pagrindu deda **tautų lygybės pradą** ir idealia žmonijos sugyvenimo forma stato **tautų federaciją**.
3. Tiktai demokratingoji tvarka gali tinkamai auklėti žmones – tautą kultūriniam darbui. Tiktai demokratingoji tvarka iškelia aikštėn visa, kas yra tautoj gabu, stipru ir sveika. Tiktai demokratingoji tvarka gali sėkmingai auginti visuomenėje žmogaus vertybės nusimanymą,

žmogaus pagarbos jutimą. Santara savo darbo pagrindu deda **demokratybės pradą** ir savo idealu stato **Demokratinę Lietuvos Respubliką**.

4. Kurio norint esamųjų kultų pasirinkimas, gaivinimas kitokių nusimanymų turi būti individualus žmogaus asmens reikalas, laisvo sprendimo lemiamas. Atskyrimas kultų reikalų nuo valstybės reikalų yra tikybos dalykuose žmonių laisvės garantija. Socialinės kultų organizacijos forma privalo būti laisva tikinčiųjų bendrovė. Santara skelbia **sąžinės laisvę ir kovoja su klerikalizmu**, kadangi klerikalizmas nepripažįsta laisvo tikybinės minties plėtojimosi.
5. Kapitalizmas ir laisvoji konkurencija ekonominio gyvenimo plote lydimi žemesniųjų visuomenės sluoksnių skurdo bei naudojimo kitokių liguistų socialinių procesų. Lietuvos inteligentai – specialistai ir darbininkai, nerasdami sau darbo Lietuvoj, priversti yra ieškotis jo užsienyje ir tuo būdu eikvoja savo jėgas svetimų šalių kultūroms. Santara **ateities ekonominio gyvenimo idealu stato socializmą, pramonės plėtojimąsi Lietuvoje laiko pažangos veiksniu**, bet kovoja su kapitalo pastangomis naudoti darbą, darbo ir kapitalo konfliktuose **gina darbo reikalus** ir remia gyvenimo bei vartojimo kooperaciją kaipo ekonominę formą kapitalizmui tebesant skirti pelną darbui.
6. Ne žmogus socialinei tvarkai egzistuoja, bet socialinė tvarka žmogui. Socializmo idealas negalima vykdyti staigaus perversmo keliu. Nė viena tauta tiesiog nuo socialinės abėcėlės ir policinės valstybės negali pereiti į tobulą socialinę tvarką. Žmonija eina į geresnę ateitį per teisinę valstybę. Teisinė valstybė yra socialiu žvilgsniu demokratijos mokykla, kurios neišėjusi visuomenė negali pasiekti ir ateities idealo. Teisinės valstybės uždavinys – auklėti būsimą žmogų, kuris įpratęs valdytis, savo ir kitų teises gerbti, mokės tvarkyti savo gyvenimą geriau, nei kad mes dabar tvarkomės. Naujas gyvenimas organiškai išauga iš senojo gyvenimo. Santara darbo pagrindu deda **evoliucijos pradą**" [185].

Tikėtina, kad prie šių principų parengimo daug prisidėjo, o gal ir visus juos parengė Petras Leonas.

Pirmąją Centro valdybą, - rašoma Lietuvių enciklopedijoje, - sudarė: pirmininkas Petras Leonas, vicepirmininkai Stasys Šilingas ir Rapolas Skipitis, sekretorius Petras Šalčius ir nariai Jurgis Baltrušaitis, Tomas Norus-Naruševičius ir Kazys Šalkauskis [186]. Tarybų Lietuvos enciklopedijoje tik pažymėta, kad pirmuoju Centro valdybos pirmininku buvo Petras Leonas [187]. Tačiau tuo metu leidžiamame laikraštyje „Santara" apie Demokratinės

tautos laisvės santaros vadovaujančio organo pavadinimą ir jo sudėtį rašoma šiek tiek kitaip. Vadovaujantis organas vadinamas ne „Centro valdyba", o „Centro komitetas". Paskelbta Centro komiteto sudėtis tokia: P. Leonas - pirmininkas, S. Šilingas - vicepirmininkas. T. Petkevičius ir R. Skipitis - sekretoriai, V. Petrulis - iždininkas, K. Šalkauskis - iždininko padėjėjas, J. Liudžius, P. Šalčius, A. Varnas - nariai, dr. J. Bagdonavičius, J. Biržiškienė, V. Sidzikauskas - kandidatai [188]. Tikėtina, kad laikraštyje „Santara" paskelbtas Demokratinės tautos laisvės santaros partijos vadovaujančio organo pavadinimas „Centro komitetas" yra tikslesnis, o Centro komiteto sudėtis pateikta visa. Centro komiteto būstinė buvo Petrograde.

„Santaros" veiklos pradžioje įvairiuose Rusijos miestuose, kuriuose buvo daugiau lietuvių, susikūrė keliolika šios partijos skyrių. Skaitlingiausi skyriai, vadinami kuopomis, buvo Maskvoje ir Petrograde. Maskvos kuopos komiteto sudėtis buvo tokia: J. Vanagas–Simonaitis, pirmininkas, J. Navakas, sekretorius, B. Sruoga, iždininkas. Petrogrado kuopos komiteto sudėtis buvo tokia: R. Skipitis, pirmininkas, A. Klimas, sekretorius, J. Januševičius, iždininkas [189].

SANTARA

DEMOKRATINĖS TAUTOS LAISVĖS SANTAROS LAIKRAŠTIS

№ 1. | 1917 m. kovo m. 14 d. | Tuo tarpu eina antradieniais ir penktadieniais.

2.31 pav. 1917 m. laikraščio „Santara" Nr.1, puslapis 1

1917 m. kovo 31 d. laikraštyje „Santara" (2.31 pav.) Petras Leonas paskelbė pirmą savo straipsnį „Kas ta Demokratinė tautos laisvės santara?" Šio straipsnio pradžioje Petras Leonas rašė: „Nei pagrindiniai tos partijos principai, kurie paskelbti laikraščio „Santara" pirmame numeryje, nei jos programa, kuri greitu laiku bus paskelbta, dėl jų trumpo išdėstymo nebus daugeliui asmenų pakankamai aiškūs; daugelis nematys iš jų partijos tikros esmės. Jog tame viename programos sakinyje aptartas toks dalykas, kuriame gerai pažinti mes ilgai mokinomės arba daug knygų skaitėme. Taigi nors apie svarbesniuosius partijos pamatus reikia dabar kiek galima pasiaiškinti" [190].

Pirmajame savo straipsnio skyrelyje Petras Leonas pateikia tautos sampratą ir aiškina tautų santykius, parodo teigiamus ir neigiamus reiškinius tautų santykiuose, vienos ar kitos tautos atstovų elgesyje ir pabrėžia, kad Demokratinė tautos laisvės santaros partija duoda aiškią vietą tautos principui.

Antrajame skyrelyje Petras Leonas pažymi, kad „devynioliktas šimtmetis – tai tautinės idėjos įsiviešpatavimo, tautų atgimimo laikas. Jo bėgyje vergiamosios tautos, daugiausia mažosios, kurios gyveno ne tik politinėje, bet ir dvasios nelaisvėje, nes pačios buvo svetimos tautos kultūrai pasidavusios, susiprato, kuo esančios ir ėmėsi už darbo, idant įgijus laisvę. Tai buvo didelis žmonijos pažangos žingsnis". Ir skyrelio pabaigoje pabrėžia, kad „Santara" gerbia kiekvieno asmens ir kiekvienos tautos teises [191].

1917 m. balandžio 24 d. laikraštyje „Santara" buvo paskelbta Demokratinės tautos laisvės santaros partijos programa. Tikėtina, kad prie šios programos rengimo daug prisidėjo, o gal ir ją parengė Petras Leonas. Žemiau pateikiame tos programos paskelbtą tekstą.

„A. Artimieji tikslai.

§ 1. Lietuva - nepriklausoma, savarankė demokratinė respublika, Lietuvos steigiamojo susirinkimo įkuriama, esanti federacijoje su kitomis tautomis, valstybėmis.

§ 2. Lietuvos steigiamasai susirinkimas šaukiamas visuotinio be lyties skirtumo, lygaus, tiesaus ir slapto balsavimo pamatais.

§ 3. Lietuvos steigiamajam susirinkimui Lietuvos piliečiai naudojasi visomis pagrindinių piliečio teisių garantijomis.

B. Pagrindinės piliečio teisės.

§ 4. Visi Lietuvos piliečiai, nepaisant lyties, kilmės, luomo, tautos ir tikybos, lygūs prieš įstatymus.

§ 5. Nėra nė kokių atskiriems žmonėms bei grupėms nei privilegijų, nei teisių susirinkimų dėl lyties, kilmės, luomo, tautos, tikybos ir užimamos valstybėj vietos.

§ 6. Tautų, tikybų, sąžinės ir politikos pažiūrų laisvė.

§ 7. Žodžio, spaudos, susirinkimų, suvažiavimų, draugijų, sąjungų ir korporacijų laisvė.

§ 8. Asmens, buto ir korespondencijos neliečiamybė.

§ 9. Kiekvienas Lietuvos pilietis gali važiuoti ir keltis iš vietos vieton kur tinkamas.

§ 10. Bausmės skiriamos tik teismo keliu.

§ 11. Jokie ypatingi teismai jokiems nusidėjimams neleistini.

§ 12. Įeiti į privatų butą, krėsti, korespondencijos skaityti, kriminalu įtarti ir įtariamasai suimti leistina tik įstatymais nurodytuose atsitikimuose bei teismui nusprendus.

§ 13. Peticijų teisė ir atskiriems Lietuvos piliečiams, ir įvairioms Lietuvos piliečių grupėms, sąjungoms, susirinkimams, draugijoms, suvažiavimams, korporacijoms.

§ 14. Visos šitos Lietuvos piliečio teisės turi būti įrašytos į pagrindinius Lietuvos įstatymus ir ginamos teismo.

C. K a l b a.

§ 15. Lietuvos valstybės kalba – lietuvių kalba.

§ 16. Įstatymų teksto originalas leidžiamas lietuvių kalba. Oficialūs įstatymų vertimai leidžiami ir kitomis Lietuvos gyventojų kalbomis.

§ 17. Lietuvos Atstovų Rūmų posėdžiuose galima kalbėti visomis Lietuvos gyventojų kalbomis.

§ 18. Su visomis Lietuvos centro įstaigomis susižinoma lietuvių kalba.

§ 19. Teisė laisvai vartoti visų Lietuvos gyventojų kalbos bažnyčiose, privatinėse mokyklose ir įstaigose, spaudoj, susirinkimuose, suvažiavimuose, draugijose, korporacijose ir sąjungose.

§ 20. Lietuvos gyventojai nelietuviai, esant tam tikram vaikų skaičiui, turi teisės reikalauti steigt valstybinių pradžios mokyklų, kuriose mokomoji kalba būtų tų gyventojų kalba.

Č. V a l s t y b ė s t v a r k a.

§ 21. Lietuvos Respublikos priešakyje stovi Prezidentas, penkeriems metam renkamas.

§ 22. Visus Lietuvos įstatymus leidžia vieni Lietuvos Atstovų Rūmai.

§ 23. Atstovus renka visi Lietuvos piliečiai.

§ 24. Lietuvos Atstovų Rūmai svarsto ir įstatymo keliu sprendžia kas metai Valstybinį Lietuvos Biudžetą.

§ 25. Visi valstybiniai mokesčiai, muitų pajamos, taip pat valstybinės paskolos sprendžiamos Lietuvos Atstovų Rūmų įstatymo keliu.

§ 26. Pildomasai Lietuvos Respublikos organas yra Ministerių Taryba.

§ 27. Ministerių Taryba atsako prieš Lietuvos Atstovų Rūmus ne tik už įstatymų laužymą, bet ir už bendrą savo politikos krypsnį. Ministerių Tarybos politikos programa turi būti Lietuvos Atstovų Rūmų pritariama.

§ 28. Lietuvos Atstovų Rūmų nariai turi paklausimo ir interpeliavimo teises.

§ 29. Prezidentas, Lietuvos Atstovų Rūmų nariai, Ministerių Taryba ir atskiri ministeriai turi įstatymo iniciatyvos teisę.

§ 30. Tik įstatymų pažymėtuose atsitikimuose ir teismo sprendimu Lietuvos piliečiui gali būti atimta balsavimo teisė.

D. V a l s t y b ė s ū k i s.

§ 31. Visi valstybiniai mokesčiai ir muitų pajamos eina Lietuvos Iždan.

§ 32. Lietuvos Iždas paima visų Lietuvą valdžiusių valstybių kilnojamą ir nekilnojamą Iždų ir valstybių įstaigų turtą, kapitalus ir teises Lietuvoj, taip pat Bajorų ir Valstiečių Bankų ir Carų Rūmų turtą Lietuvoj.

§ 33. Lietuvos Iždas ima savo nuosavybėn visus Lietuvos miško ūkius, tvarko juos intensyviai racionalia sistema ir parduoda Lietuvos gyventojams (gyviems jų reikalams, ne prekystės tikslams) minimaliomis kainomis. Tam tikslui Lietuvos Iždas paima visus Lietuvą valdžiusių

valstybių Iždų miškus Lietuvoj ir išperka privatinius miškų ūkius tam tikra kaina.

§ 34. Visi Lietuvos geležinkeliai privalo būti valstybės nuosavybė.

§ 35. Valstybės kredito ženklus leidžia Lietuvos Valstybės Bankas.

E. Vietos savivaldybė.

§ 36. Vietos savivaldybės tvarko visą savo apygardos gyvenimą bendrų Lietuvos įstatymų ribose. Vietos savivaldybių žinioje yra ir tvarkos milicija. Centro valdžios organų žinioje yra tik tie dalykai, kurie šios dienos valstybės gyvenime turi būti centro valdžios rankose.

§ 37. Centro valdžios organai prižiūri tik savivaldybės įstaigų sprendimų teisėtumą, bet ne jų tikslingumą. Ginčus tarp savivaldybės įstaigų ir centro valdžios organų sprendžia teismas.

§ 38. Visi vietos savivaldybės organai renkami Lietuvos piliečių – visuotiniu be lyties skirtumo, lygiu, tiesiu ir slaptu balsavimu. Teisę rinkti ir būti renkamiems turi tik tie Lietuvos piliečiai, kurie gyvena savivaldybės apygardoje ne mažiau kaip pusę metų.

Ė. Teismas.

§ 39. Teismas turi būti atidalytas nuo administruojamųjų ir įstatymų leidžiamųjų organų.

§ 40. Visi Lietuvos piliečiai teisiami vieno teismo ir yra lygūs prieš teismą.

§ 41. Teisėjai nepriklausomi, nepamainomi ir pašalinami tik teismo keliu.

§ 42. Teisiama viešai, atidarytomis durimis ir balsu.

§ 43. Kriminalines bylas, kur gresia didesnė bausmė, sprendžia prisiekusių posėdininkų teismas.

§ 44. Niekas mirties bausme nebaudžiamas.

§ 45. Advokatai sudaro korporaciją ir turi laisvą savivaldybę.

§ 46. Vyriausioji teismo instancija yra Lietuvos Senatas.

F. Švietimas ir kultūros reikalai.

§ 47. Visuotinis, privalomas ir nemokamas pradžios mokslas.

§ 48. Vidutinis ir aukštasai mokslas turi būti tiek papigintas, kad būtų kuo plačiau prieinamas.

§ 49. Laikoma tam tikras valstybės fondas, iš kurio neturtingiems padedama eiti vidurinis ir aukštasai bendras ir profesionalus mokslas.

§ 50. Platinama profesionalios mokyklos ir laikoma nemokamos pradžios profesionalios mokyklos.

§ 51. Aukštųjų mokyklų autonomija.

§ 52. Visokeriopai šviečiama liaudis. Steigiama liaudies knygynai ir universitetai.

§ 53. Laisvė privatinių mokyklų steigti.

§ 54. Privatinių mokyklų lankymas atstoja valstybinės mokyklos lankymą, jei privatinių mokyklų programa patenkina įstatymų nustatytą

minimumą. Tam tikslui privatinės mokyklos valstybinės inspekcijos prižiūrimos.

§ 55. Plačiai vietos savivaldybės dalyvaujama, bendras ir profesionalias mokyklas tvarkant.

G. T i k y b a.

§ 56. Sąžinės laisvė. Lygios teisės Lietuvos piliečiams – visų tikybų nariams ir šiaip jau žmonėms, nesantiems tų tikybų nariais.

§ 57. Bažnyčių nuo valstybės skyrimas.

H. F i n a n s ų i r e k o n o m i j o s p o l i t i k a.

§ 58. Finansų politika mokesčius dedant turi būti tokia, kad tie mokesčiai gultų ant turto ir pelno, ne ant asmens ir darbo.

§ 59. Progresyvūs turto ir pelno mokesčiai.

§ 60. Progresyvūs mokesčiai palikimus paveldint.

§ 61. Lietuvoj gaminami reikalingiausieji, visų Lietuvos žmonių vartojamieji daiktai mokesčiais nekraunami.

§ 62. Didžiausiu muitu apkraunami iš užsienių į Lietuvą gabenamieji pertekliaus daiktai, turtingųjų Lietuvos žmonių vartojami.

§ 63. Iš užsienių į Lietuvą gabenami reikalingiausieji, visų Lietuvos žmonių vartojamieji daiktai visai muitu neapkraunami arba apkraunami mažu muitu.

§ 64. Žemės ūkiui ir pramonei reikalingieji daiktai (mašinos, darbo įrankiai, veisliniai gyvuliai; trąšos, žalioji medžiaga ir t.t.) apkraunami mažu muitu.

§ 65. Palaikoma įvairių rūšių kooperacija.

§ 66. Valstybės padedama žemės ūkiams ir dirbtuvėms, sudėtomis darbininkų pajėgomis ir darbo pamatais varomiems.

I. D a r b o r e i k a l a i.

§ 67. Profesinės darbo žmonių sąjungos.

§ 68. Darbo įstatymai. Jie tvarko darbdavių ir darbininkų santykius ir saugo, kad nebūtų darbo žmonės darbdavių naudojami.

§ 69. Darbo sąlygų ir santykių prižiūrimosios įstaigos (inspekcijos). Jas sudaro darbo žmonių, darbdavių ir valstybės (arba savivaldybių) atstovai. Šitos įstaigos dirba įstatymų ribose.

§ 70. Darbdavių ir tiek pat darbo žmonių atstovų taikos tarybos, kurios svarsto ir sprendžia darbdavių ir darbo žmonių ginčus, taip pat sprendžia dalykus, darbo įstatymų dar nenuspręstus.

§ 71. Darbo įstatymų pagrindan turi būti padėti:

a) žemės ūkio, pramonės ir apskritai samdomų darbo žmonių streikų laisvė;
b) aštuonių valandų darbo diena;
c) nakties darbai leistini tik tose darbo šakose, kur tat reikalinga darbo technikos žvilgsniu;
d) apdraudžiama darbo žmonėms senatvė, nedarbas, ligos, nelaimingi atsitikimai ir visiškas negalėjimas dirbti.

§ 72. Sodžiaus darbininkai įstatymais apsaugomi nuo darbdavių naudojimo.

J. Žemės santykiai.

§ 73. Steigiama Valstybės Žemės Fondas.

§ 74. Valstybės Žemės Fondas ima visas visų buvusių Lietuvoj valstybių įstaigų žemes, taip pat Lietuvos bažnyčių ir vienuolynų žemes.

§ 75. Valstybė Žemės Fondan priverstinai išperka priverstines dvarų žemes.

Pastaba. Dvarai įgyti ypatingai lengvomis sąlygomis arba valdžios dovanoti ir t.t. gali būti konfiskuojami.

§ 76. Įstatymais nustatoma privatinių dvarų didumo norma. Žemės virš tos normos išperkamos, nors vietos gyventojai jau būtų ir aprūpinti žeme.

§ 77. Valstybės Žemės Fondo nuomojama žemės plotai bežemiams ir mažažemiams neribojamam laikui.

§ 78. Mokestis ir žemės ploto normos nustatoma įstatymais.

§ 79. Mokestis ir norma bežemiams ir mažažemiams iš Valstybės Žemės Fondo už duodamas žemes nustatoma Lietuvos Atstovų Rūmų ir gali būti įvairūs įvairioms Lietuvos Apygardoms. Mažažemių ūkis padidinamas ligi įstatymais nustatytos normos. Norma privalo būti ne didesnė kaip tas žemės plotas, kurį ūkininkas įstengia išdirbti be samdininkų.

§ 80. Skirstoma vienkiemiais. Panaikinama ūkio padalijimas rėžiais.

§ 81. Įtaisoma kredito įstaigos žemėms pirkti.

§ 82. Įtaisoma smulkaus kredito ir ilgalaikio melioracijos kredito įstaigos.

§ 83. Padedama ūkiams valstybės lėšomis.

§ 84. Tvarkoma žemės naudojimas" [193].

Po Demokratinės tautos laisvės santaros partijos programos paskelbimo Petras Leonas laikraštyje „Santara" tęsia savo straipsnio „Kas ta Demokratinė tautos laisvės santara?" spausdinimą. Ketvirtajame šio straipsnio skyrelyje Petras Leonas pabrėžia, kad Lietuvos gyventojai privalo būti laisvi piliečiai ir lygūs prieš įstatymus, - visi, nepaisant to, kas kokios tikybos, tautos, luomo ar lyties. Kaip reikalingi oras ar maistas ir vanduo, taip laisvė reikalinga geresniam žmonių gyvenimui. Reikalinga laisvė: žodžio, gyvo ir raštu išreiškiamo, tikybos, draugijų, sąjungų ir susirinkimų, laisvė kur kas nori keliauti ir gyventi, reikalinga asmens ir buto neliečiamybė. Kada valstybės aukščiausioji valdžia „prigulu" vienam asmeniui, kuris nuo savęs skiria visokius valdininkus, tuomet ne valdžia tarnauja žmonėms, bet žmonės valdžiai, jie esti tik valdžios valdiniai, o ne valstybės piliečiai.

Penktajame straipsnio skyrelyje parašyta, jog tam, kad laisvė iš tikro viešpatautų gyvenime, reikia, kad visi ir kiekvienas pilietis būtų tikri

demokratai, t.y. mylėtų ir brangintų laisvę ir gerbtų žmogaus asmenį, kad ne vien sau, bet ir kitame laisvės teisę pažintų.

Šeštajame apmąstomos sąlygos, kurios būtinos, kad laisvė viešpatautų. Nurodoma, kad tam reikia tvarkos, o tvarkai įvykdyti ir jai saugoti reikia teisės, reikia įstatymų, įstatymų vykdytojai privalo nusilenkti prieš valdžią, kuri įstatymus leidžia, be to, tik supratus visuomenės daugumai tvarkos reikalingumą gali būti tvirtai įgyvendinta politinė laisvė.

Septintajame skyrelyje autorius pažymi, kad viešpataujant tvarkai ir laisvei kiekvienas asmuo gali geriau naudotis savo teisėmis, privalo turėti teisę rinkti atstovus į seimą, kad valstybės vadovas neturėtų teisės varžyti seimo, kad valstybės vadovas būtų žmonių atstovų renkamas ir neilgam laikui - keleriems metams. Tokia trumpai aprašyta valstybės tvarka, pasak Petro Leono, - demokratinė respublika. „Santara" irgi kovos už demokratinės respublikos įkūrimą Lietuvoje, laikydama ją už geriausią valstybės tvarką iš visų, kokias žmonija yra išradusi.

Aštuntajame skyrelyje Petras Leonas nagrinėja įvairių tikybų žmonių tarpusavio santykius ir tikybinių organizacijų santykius su valstybe. Paprastai, - rašo jis, - kiekvienas asmuo laiko savo tikybą geriausia, tikriausia už kitas. Ir tasai, kuris sakosi visai be tikybos esąs, iš tikro yra savotiškos tikybos asmuo; bet ir jis mano pasiekęs tikriausią teisybę. Tikėti taip ar kitaip, - pabrėžia Petras Leonas, - negalima nieko priversti. Laikas suprasti, kad nėra didesnio prieš žmogų, prieš teisybę prasižengimo, kaip „kėsintis ant jo tikybos", kaip persekioti jį už jo įsitikinimus. Vienos tikybos asmenys susijungia į tam tikrą organizaciją. Kiekviena tokia organizacija turi tam tikrus tarnus tikybos apeigoms atlikti. Kadangi kiekvienas laiko savo tikybą geresne už kitas, tai tie organizacijos tarnai (kunigai, šventikai, pastoriai ir t.t.) esti didžiausi savo tikybos garbintojai. Jie norėtų, kad visi žmonės priklausytų jų tikybai. Jie norėtų, kad valstybės valdžia ypatingai globotų jų tikybą. Tačiau tokia valstybės pagalba tikybos dalykuose vienai organizacijai būtų pasikėsinimas į kitų piliečių, kitaip tikinčių, tikybos laisvę. Užtat, „Santaros" nuomone, tikybos reikalai turi būti visiškai atskirti nuo valstybės reikalų. Tie, kurie mano, kad valstybė privalo vieną kokią tikybą ypatingai globoti ir, kad tą tikslą pasiektų, dalyvauja politikos darbe kaip tos tikybos organizacijos tarnai ar atstovai, - vadinasi klerikalai. Taigi „Santara" ir sakosi kovojanti su klerikalizmu, kadangi jis nepripažįsta laisvo tikybinės minties plėtojimosi [194].

Devintajame skyrelyje nagrinėjamas materialinių žmonių reikalų tvarkymas. Tenkindamas materialinius savo poreikius, lygiai kaip ir visus kitus, žmogus gyvena ir veikia: a) vienas sau ir b) bendrai su kitais žmonėmis. Atskiras asmuo, - rašė Petras Leonas, - darbą dirbdamas, pirmiausia rūpinasi savo poreikius patenkinti, save ir savo šeimą išlaikyti. Materialinių gėrybių

pagaminimas ir jų tarp žmonių padalijimas pirmiausiai ir labiausiai priklauso nuo atskiro asmens (individumo) valios, jo kūno dvasios jėgų, jo ėmimosi už to ar kito darbo (iniciatyvos). Kad asmuo naudingiausiai dirbtų, reikia: 1) kad jis turėtų **laisvę** tinkamai veikti ir 2) kad jis turėtų **teisę** naudotis savo darbo vaisiais. Tik šiomis sąlygomis žmogaus noras kaip galima geriau aprūpinti save ir savo šeimynos būvį esti tikru akstinu sėkmingai dirbti. Žmogus gyvena ir veikia bendrai su kitais žmonėmis. Gyvendamas kartu su kitais asmenimis, žmogus patenka į įvairias būvio sąlygas. Autorius pateikia pavyzdžių iš įvairių visuomenės raidos laikotarpių, pažymi „visuomenės perėjimo iš vienos jos išsivystymo formos į naują progresyvumą ir augantį nepasitenkinimą esama visuomenine santvarka bei siekimą tolimesnio vystymosi" [195]. Šio skyrelio pabaigoje Petras Leonas rašo apie kapitalizmo blogybes ir išsako savo nuomonę apie tuometinę Rusijos valdžią ir jos darbų perspektyvas: „Dabar (1917 m. rugpjūtį. - J. L.) Rusijos valstybės valdžia yra socialistų rankose ir jie visi skelbė šiąją revoliuciją socialistine esančią, bet iki šio laiko dar nepadarė jos tokia ir man aišku, kad tokia ir nepadarys, nors ir labai norėčiau, kad galėtų padaryti; Gerai, gerai bus, jei nors žemės valdymą Rusijoje pertaisys ir mokestis teisingiau sutvarkys. Kalbu apie šį ir netolimą laiką. - Laikams bėgant, socialistinė ūkio sistema plėtosis. Vienok Santara neturi tos tikybos, kad toji sistema visur viešpataus, kad ji suvis panaikins atskiro asmens ūkį". Kapitalizmo blogi vaisiai turi būti mažinami ir pašalinami, kapitalistinis ūkis gali būti pakeistas socialistiniu tik tuomet, kai iš jo pakeitimo gali būti naudos. „Santara" yra socialistinio ūkio platinimosi šalininkė, bet tik tam tikromis sąlygomis, t.y. platinimosi evoliucijos būdu. Būdama socializmo šalininkė, ji negali klaidinti visuomenės, o pirmiausia dirbančių masių ir žadėti joms staigų socialistinio ūkio sistemos įgyvendinimą. „Santara" mano, kad žmonijos ūkyje dar labai ilgai, o gal ir visuomet veiks individuali (atskiro asmens) ir kolektyvi (bendrovių) socialistinė sistema [196].

Kas yra žinoma ir apie patį Demokratinės tautos laisvės santaros partijos laikraštį „Santara"? Štai tokios žinios randamos enciklopediniuose leidiniuose. Lietuvių enciklopedijoje rašoma: „Savaitraštis, Demokratinės Tautos Laisvės Santara organas, pradėtas leisti 1917 IV Petrapilyje. Faktinieji Santaros redaktoriai buvo: Rapolas Skipitis, Stajė Naginskas ir Petras Šalčius. Redakcinei komisijai priklausė ir Stasys Šilingas, bet redakcijoje nedirbo. Santaros nuolatiniai bendradarbiai buvo: Petras Leonas, Balys Sruoga, Teodoras Daukantas ir eilė kitų santariečių. Tų pat 1917 X Santaros leidimas buvo perkeltas į Maskvą, kur ją redagavo Tadas Petkevičius, padedamas Vaclovo Sidzikausko ir Petro Šalčiaus. Pradžioje Santarą finansavo Tomas Norus-Naruševičius ir Stasys Šilingas, vėliau ji išsilaikė savomis pajamomis. Santaros tiražas Petrapily buvo pasiekęs 3000 egz., Maskvoje jis buvo žymiai mažesnis.

Lietuvoje Santaros leidimą buvo atnaujinęs laikraštininkas Matas Šalčius. Ji buvo leidžiama Kaune 1919-20. R.Skp. ir V.Mšl." [197]. Lietuviškojoje tarybinėje enciklopedijoje apie šį laikraštį parašyta labai trumpai: „Santara", „Santaros" partijos laikraštis, ėjęs 1917-18 m. Petrograde, Maskvoje, 1919-20 m. Kaune [198]. Tarybų Lietuvos enciklopedijoje rašoma jau šiek tiek daugiau: „Santara", „Santaros" partijos savaitraštis, ėjęs 1917–1918 m. Petrograde, Maskvoje, 1919–1920 m. Kaune. Redagavo Stasys Naginskas, Tadas Petkevičius, Vaclovas Sidzikauskas, Rapolas Skipitis, Matas ir Petras Šalčiai, Rapolas Mackonis ir kiti" [199]. Gerokai daugiau žinių apie šį laikraštį pateikė Žurnalistikos enciklopedija. Ten rašoma: „Santara": 1. Politikos, visuomenės ir literatūros laikraštis, leistas 1917–20 Petrograde (1917 Nr. 1-36), Maskvoje (1917 Nr. 37–1918 Nr. 8), Kaune. Leido „Santaros" partijos CK. Ėjo dukart per savaitę, kas savaitę, nuo 1919 – kas dvi savaites. Aiškino „Santaros" programą, svarstė Lietuvos vidaus ir užsienio politikos klausimus, švietimo, kultūros ir socialines Lietuvos gyventojų problemas. Bendradarbiavo J. Bagdonas, J. Elisonas, J. Jablonskis, I. Jurkūnas–Šeinius, M. Mašiotaitė, St. Miliauskas, P. Norkus, B. Sruoga, J. Urbšys ir kt. Redakcinė komisija: A. Klimas, V. Petrulis, T. Petkevičius, St. Naginskas, R. Skipitis, P. Šalčius, M. Šalčius, St. Šilingas. Redaktoriai: J. Alekna, P. Leonas. Spausdino „Lietuvių spaustuvė" Petrograde, Sokolovskienės spaustuvė Kaune. Leido priedus: „Laisvės karininkas", „Pradalgiai", „Santaros" priedas". G. B." [200]. Minėtieji šaltiniai pateikia ne visą informaciją apie laikraščio „Santara" redakcijos komisijos pavadinimus ir jos sudėtį. Pradžioje ("Santaros" Nr. 1-35) ši komisija vadinosi Laikinoji redakcijos komisija, o nuo Nr. 36 – Redakcijos komisija. Laikinosios redakcijos komisijos ir Redakcijos komisijos sudėtis taip pat keitėsi. Pradžioje laikraščio „Santara" (Nr. 1-16) Laikinojoje redakcijos komisijoje buvo A. Klimas, St. Naginskas, R. Skipitis, St. Šilingas, vėliau (Nr. 7-28) prisidėjo P. Šalčius. Laikraščio (Nr. 29-32) Laikinojoje redakcijos komisijoje nebuvo A. Klimo. Jį pakeitė V. Petrulis, o nuo Nr. 33 nebuvo R. Skipičio. Laikraščio Nr. 44-49 pažymėti tik trys Redakcijos komisijos nariai: St. Naginskas, P. Šalčius, St. Šilingas, o nuo 1918 m. (Nr. 1-9) į šią komisiją įėjęs ir T. Petkevičius. V. Sidzikausko ir M. Šalčiaus tarp redakcijos komisijos narių nerasta [201]. Žurnalistikos enciklopedijoje pažymėta, kad laikraščio „Santara" redaktoriais buvo J. Alekna ir P. Leonas, tačiau pačiame laikraštyje tai nepažymėta. Petro Leono aktyvų bendradarbiavimą šiame laikraštyje liudija daugybė jo atspausdintų straipsnių, o dėl jo redaktoriavimo reikėtų ieškoti papildomų žinių kituose šaltiniuose.

Apie santariečius ir laikraštį „Santara" rašė ir Demokratinės tautos laisvės santaros partijos bei laikraščio „Santara" aktyvus veikėjas bei kūrėjas R. Skipitis:

„1917 m. pradžioje Maskvos ir Petrapilio tremtinių tarpe beveik tuo pačiu laiku, be jokio iš anksto susitarimo, susidarė inteligentų grupės, kurios norėjo surasti vidurio kelią tarp kairiųjų ir dešiniųjų mūsų politinių srovių, nes šios srovės per daug aštriai kapojosi. Tai buvo nuosaikiųjų demokratų liberalų grupės.

Kai po caro valdžios nuvertimo galima buvo laisvai kurti politines organizacijas, tai minėtoji maskviečių grupė nutarė įkurti savąją partiją, kuri poeto Jurgio Baltrušaičio pasiūlymu buvo pavadinta Demokratinė Tautos Laisvės Santara. Keturių žodžių pavadinimas kasdieniniam vartojimui buvo per ilgas, todėl paprastai tą grupę vadindavo Santara, o jos narius santariečiais.

Maskvoje į Santaros grupę nuo jos susiorganizavimo pradžios buvo įstoję: adv. Petras Leonas, poetas Jurgis Baltrušaitis, inž. Tomas Norus-Naruševičius, Juozas Vanagas-Simonaitis, Tadas Petkevičius, Vincas Mašalaitis, Vaclovas Sidzikauskas, Petras Kerpė, Vytautas Petrulis ir kiti.

Kai maskviečių grupė pranešė panašiai nusiteikusiai petrapiliečių grupei ir pasiūlė dėtis į vieną organizaciją, mes petrapiliečiai mielai pritarėme. Petrapiliečių Santaros grupei priklausė: Stasys Šilingas, Kazys Šalkauskis, Balys Sruoga, Adomas Varnas, Petras Šalčius, Staje Naginskis, Pranas Kavaliūnas, Rapolas Skipitis ir kiti.

Maskviečių ir petrapiliečių grupė nutarė leisti Petrapilyje savąjį savaitinį laikraštį – Santarą. Redakcijos kolektyvą sudarė: Staje Naginskis, Rapolas Skipitis, Petras Šalčius ir Stasys Šilingas. Faktinai redakcijoje dirbome pirmieji trys, o Stasys Šilingas buvo tik to laikraščio bendradarbis ir patarėjas. Pradžiai šio laikraščio leidimui pinigų davė Tomas Norus-Naruševičius ir Stasys Šilingas. Toliau Santara galėjo išsiversti iš prenumeratos, pavienių egzempliorių pardavinėjimų ir iš skelbimų.

Santaros laikraštis buvo gana paplitęs mūsų tremtinių tarpe. Spausdindavo apie 3000 egzempliorių, kas anuo metu ir anomis sąlygomis buvo laikoma dideliu tiražu.

Petrapilyje Santara ėjo, berods, ligi rugsėjo mėnesio, o paskui buvo leidžiama nereguliariai Maskvoje, gal kokius tris mėnesius. Čia Santaros redaktorium buvo Tadas Petkevičius, o su juom arti bendradarbiavo Petras Šalčius ir Vaclovas Sidzikauskas.

Rusijoj Santaros buvo išleista viso apie 25 numerius.

Savo grupės rašytų įstatų Santara neturėjo. Jos pilnas pavadinimas atstojo šūkį, kuris buvo priimtinas daugeliui mūsų tremtinių ir pabėgėlių. Laikraščio geras pasisekimas irgi rodė, kad Santaros paimta vidurio linija daugeliui patiko.

Nors Santara buvo visai nauja, pirmiau negirdėta grupė, bet į Petrapilio Seimą iš įvairių Rusijos vietų buvo išrinkta trisdešimt atstovų iš visų 272

atstovų.

Iš Rusijos grįžę visi santariečiai kibo į atkuriamos Lietuvos valstybinį darbą. Tuomet visur trūko inteligentų, todėl pirmiesiems mūsų valstybės statytojams teko dvigubai daugiau dirbti. Apie savo partijos organizavimą nebuvo nei laiko pagalvoti. Tik iš Amerikos grįžęs Matas Šalčius, beveik tik savo asmeninėm pastangom, 1919-1920 metais ėmėsi leisti Kaune Santarą, tik žymiai mažesnę, negu buvo petrapiliškė. Dėl lėšų stokos to laikraščio tebuvo išleista tik keliolika numerių.

Atėjus Steigiamojo Seimo priešrinkiminiam laikotarpiui, Santara tepajėgė išleisti tik vieną atsišaukimą ir savo agitatorius tegalėjo pasiųsti tik gal į kokį dešimtį vietų. Tai buvo lašas jūroj, palyginus su agitacija ir propaganda, kokią buvo išvystę krikščionys demokratai, socialistai liaudininkai su valstiečių sąjunga arba socialdemokratai.

Būtų buvę stebuklas jei santariečiai, be savo organizacijos tinklo ir prie tokios menkos agitacijos, būtų gavę bent vieną Steigiamojo Seimo atstovą. Bet stebuklas neįvyko, ir santariečių atstovo Steigiamajame Seime nebuvo. Demokratinė Tautos Laisvės Santara 1925 metais persiorganizavo į ūkininkų partiją" [202].

2.17. Lietuvių tautos taryboje

Lietuvių tautos tarybos sudarymas buvo sutartas 1917 m. vasario 11/24 d. Petrograde sušauktame vadinamajame „mažajame lietuvių seime", kuriame politinėms srovėms atstovavo po 10 asmenų. Buvo sutarta, kad į sudaromą tarybą socialdemokratai, socialistai liaudininkai, Demokratinė tautos laisvės santaros partija ir krikščionys demokratai paskirs po 3 atstovus. Naujai susidariusiai partijai buvo nustatytos sąlygos, kuriomis ji gali būti pakviesta į tarybą (atskira programa, visuomenės pritarimas – narių skaičius, vadovybė).

Lietuvos tautos taryba – Rusijos lietuvių politinis organas - veikė 1917 m. kovo – birželio mėn. Petrograde. Ji buvo sudaryta iš Lietuvių krikščionių demokratų partijos (LKDP), Lietuvių tautos katalikų sąjungos (LTKS), „Pažangos", „Santaros", Lietuvos socialistų liaudininkų partijos (LSLP) ir Rusijos socialdemokratų darbininkų partijos (RSDDP (b)) Petrogrado organizacijos lietuvių rajono (LR) atstovų.

Pirmasis steigiamasis lietuvių tautos tarybos posėdis įvyko 1917 m. kovo 13 d. Šiame posėdyje buvo priimti septyni nutarimai. Pirmajame buvo parašyta: „Pripažįstame pirmąjį Lietuvių tautos tarybos posėdį 1917 m. kovo mėn. 13 d. steigiamuoju ir Lietuvių tautos tarybą darbą pradėjusią". Antrajame pažymėta: „Renkame komisiją, kuriai pavedame ne vėliau kaip kovo 25 d.,

remiantis susirinkimo vasario 11 d. nutarimu, patikrinti dalyvaujančių Lietuvių tautos taryboje partijų objektyvines žymes – pagrindiniai principai, programos ir vedamieji organai – ir savo nuomonę tuo klausimu Lietuvių tautos tarybai pranešti". Trečiajame nutarime paskelbta apie Lietuvių tautos tarybos prezidiumą. Jame rašoma: „Lietuvių tautos taryba vedama šešių žmonių Prezidiumo, kuris skirstosi tarp savęs pareigas: pirmininkaujančio, dviejų pirmininkaujančio pavaduotojų, dviejų sekretoriaujančių ir vieno išdininkaujančio". Ketvirtajame nutarime paskelbta apie Lietuvių tautos tarybos prezidiumo išrinkimą ir pareigų paskirstymą: „Lietuvių tautos tarybos išrinktasai Prezidiumas pasiskirstė tarp savęs pareigas taip:

Pirmininkaująs – Stasys Šilingas.

Pirmininkaujančio pavaduotojai: Vaclovas Bielskis ir kun. Kazimieras Rėklaitis.

Sekretoriaująs: Liudas Noreika ir Antanas Tumėnas.

Išdininkaująs – Gabrielius Liutkevičius".

Penktajame nutarime pažymėta, kad „Lietuvių tautos taryba nutarė pakviesti į Lietuvių tautos tarybą keturis lietuvių visuomenės Dūmos atstovus: M. Januškevičių, M. Yčą, P. Keinį ir kun. J. Laukaitį". Šeštajame nutarime duota trumpa Lietuvos charakteristika ir paskelbta apie Laikinojo Lietuvos valdymo komiteto sudarymą. Šiame nutarime rašoma:

„**Lietuvių tautos taryba pripažindama**:

1. Kad Lietuva yra atskira etnografinė, kultūrinė, ekonominė bei politinė vienata;

2. Kad Lietuvių tauta ir skaičiaus, ir kultūros, ir ekonomijos žvilgsniais yra pamatinis Lietuvos gyventojų gaivalas;

3. Kad Lietuvos gyvenimą tvarkant, visos Lietuvoje gyvenančios tautos naudotųsi lygiomis teisėmis ir kad visoms joms būtų garantuotas laisvas plėtojimasis ir Lietuvos valdyme dalyvavimas;

4. Kad Lietuva turi būti išskirta į atskirą administravimo vienetą;

5. Kad Lietuva privalo turėti iš savo gyventojų tarpo savąją valdžią savajam kraštui tvarkyti;

6. Kad Lietuvos valdymo pagrindan turi būti padėtos piliečio laisvės garantijos: visų piliečių lygybė prieš įstatus; tautų, tikybų, sąžinės ir politinių pažiūrų laisvės; žodžio, spaudos, draugijų, sąjungų, susirinkimų laisvė; asmens, buto ir korespondencijos neliečiamybė; bausmės skiriamos tik teismo keliu;

nutarė:

1. Sudaryti Laikiną Lietuvos valdymo komitetą iš dvylikos žmonių lietuvių visuomenės darbininkų, Lietuvių tautos tarybos renkamų.

2. Pasiūlyti kitų tautų Lietuvos gyventojams - baltgudžiams, lenkams, rusams, žydams - deleguoti į Laikiną Lietuvos valdymo komitetą savo atstovus: baltgudžiams šešis atstovus, žydams tris atstovus, lenkams du atstovus ir rusams vieną atstovą.

3. Pranešti Laikinajai Rusijos valdžiai, o lygiai Darbininkų ir kareivių atstovų tarybai Laikino Lietuvos valdymo komiteto sudarymo faktą ir jojo pasiryžimą paimti Lietuvos valdymą bei Lietuvos Steigiamojo susirinkimo ruošimą savo žinion.

4. Laikinajam Lietuvos valdymo komitetui tuoj darbą pradėti ir varyti neatsižiūrint į tai, jei kuri norint arba kurios norint pažymėtųjų Lietuvos gyventojų tautų netiktų savo atstovų į Laikinąjį Lietuvos valdymo komitetą deleguoti".

Septintajame nutarime buvo nusakyti Laikinojo Lietuvos valdymo komiteto artimiausieji darbai. Jame rašoma:

„Lietuvių tautos taryba nutarė:

1. Laikinajam Lietuvos valdymo komitetui paimti savo žinion visas evakuotas, laikinai sustabdytas ir naujai įsteigtas Kauno, Vilniaus ir Suvalkų gubernijų teismo, administracijos, kultūros, ūkio, pramonės ir labdarybės įstaigas, po Rusiją išblaškytas.

2. Laikinajam Lietuvos valdymo komitetui paimti savo žinion reorganizavimą bei administravimą, Laikinos Rusijos Valdžios programa remiantis, tų Vilniaus ir Kauno gubernijų vietų, kurios nėra vokiečių užimtos.

3. Laikinajam Lietuvos valdymo komitetui paimti savo žinion ruošimą: a) Lietuvos tremtinių - pabėgėlių į tėviškes grąžinimą, b) Lietuvos ūkio bei pramonės atgaivinimą, c) Lietuvos trobesių atstatymą ir d) Lietuvos karo nuostolių atlyginimą.

4. Laikinajam Lietuvos valdymo komitetui paimti savo žinion ruošimą Steigiamojo Lietuvos Susirinkimo visuotinio, be lyties skirtumo, tiesaus ir slapto balsavimo pamatais, kuris nustatytų Lietuvos vidaus tvarką, o lygiai Lietuvos santykius su kaimyninėmis tautomis".

1917 m. kovo 13 d. Maskvos lietuviai nutarė pasiųsti Rusijos Laikinosios valdžios Ministrų Tarybos pirmininkui E. Lvovui ir teisingumo ministrui telegramas, kurias susirinkimo įgalioti pasirašė: buvusis II valstybės dūmos atstovas Leonas, inžinierius Mašiotas, Liudžius. Telegramoje E. Lvovui rašoma: „Rusijos revoliucija laimėjo, numetė senąją despotijos tvarką ir davė Didžiajai Rusų Tautai laisvę, kuri be abejonės priartins bendros visų Europos tautų laisvės momentą. Maskvos lietuviai, visuomenės organizacijų ir įvairių srovių atstovų asmenys, sveikina Tamstas Eugenijaus George asmenyje Laikinąją valdžią Rusų tautai sužibėjusios laisvės žvaigždės, ir **reiškia įsitikinimą, kad Rusijos laisvė prives laisvos suvienytos Lietuvos įsteigimą** (mano pajuodinta. – J. L.)".

Antroje telegramoje buvo rašoma: „Tamsta, Teodoro Aleksandre, drąsus Rusų laisvės Kovotojau, turįs laimės matyti savo vargų rezultatus, kaipo tikrasis žmonijos draugas vienas iš pirmųjų ištarei linkėjimą ir Lietuvai būti laisvai. Šitie tamstos žodžiai amžinai įsmigo Lietuvos sūnų širdyse. Maskvos lietuviai, visuomenės organizacijų ir įvairių politinių srovių atstovų asmenyse, karštai sveikina Tamstą, Teodoro Aleksandre, Rusų tautai sužibėjusios laisvės, **kuri yra ir kitų tautų laisvės užtikrinimas** (mano pajuodinta.– J. L.)".

1917 m. kovo 14 d. įvyko antrasis Lietuvos tautos tarybos posėdis. Jame buvo priimtas ir aštuntasis nutarimas. Šiame nutarime buvo rašoma: „Lietuvių tautos taryba nutarė sudaryti Laikiną Lietuvos valdymo komitetą iš šių Lietuvių tautos tarybos laikinai priimtų žmonių: krikščionių demokratų ir katalikų tautos sąjungos atstovų adv. Andriaus Dubinsko, kun. J. Laukaičio, B. Pečkauskio ir A. Tumėno, pažangiečių M. Yčo ir kun. J. Tumo, santariečių P. Leono ir R. Skipičio, socialistų liaudininkų M. Januškevičiaus ir M. Sleževičiaus, socialdemokratų G. Liutkevičiaus ir V. Požėlos".

Komitetas buvo įpareigotas: „1. <...> paimti savo žiniai visas evakuotas, laikinai sustabdytas ir naujai įsteigtas Kauno, Vilniaus ir Suvalkų gub. Kultūros, ūkio, pramonės ir labdarių įstaigas, po Rusiją išblaškytas; 2. <...> paimti savo žinion tų Vilniaus ir Kauno vietų, kurios nėra vokiečių užimtos, reorganizavimą ir administravimą, Laikinosios Rusijos programa remiantis; 3. <...> paimti savo žiniai ruošti: a) Lietuvos tremtinių pabėgėlių į tėviškes grąžinimą, b) Lietuvos ūkio bei pramonės atgaivinimą, c) Lietuvos trobesių atstatymą, d) Lietuvos karės nuostolių atlyginimą; 4. <...> paimti savo žiniai Lietuvos Steigiamojo Susirinkimo ruošimą, visuotinio, be lyties skirtumo, lygaus, tiesaus ir slapto balsavimo pamatais, kuris nustatytų Lietuvos vidaus tvarką, o lygiai Lietuvos santykius su kaimyninėmis šalimis".

Tarybos delegacija (M. Yčas, M. Januškevičius, V. Bielskis) 1917 m. kovo 18/31 d. įteikė Laikinosios Rusijos Vyriausybės ministrui pirmininkui Lvovui savo 1917 m. kovo 13/26 d. deklaraciją ir pranešė apie Laikinojo Lietuvos komiteto sudarymą bei krašto valdymą liečiančius nutarimus. Lvovas tiems nutarimams pritarė ir pasiteiravo, ką tarybą norėtų turėti Kauno, Vilniaus ir Suvalkų gubernatoriais. 1917 m. kovo 19/ balandžio 1 d. kita delegacija (M. Januškevičius, V. Bielskis, L. Noreika) tarybos deklaraciją su tais pačiais nutarimais įteikė Darbininkų ir kareivių atstovų tarybai. Steklovas, priimdamas nutarimus, atsakė: „Darbininkų ir kareivių taryba yra nutarusi ir pripažinusi visoms tautoms ir politikos apsisprendimo teisę. Vyriausybė to į savo programą nesutikusi įdėti, nes Rusija tada gali suskilti į kokią 20 respublikų", tačiau jų tarybos „neatsitraukė nuo priimtojo nutarimo ir pažada visur savo autoritetu paremti tuos teisingus tautų, ir lietuvių, apsisprendimo reikalavimus. Taip jau ji padarė su lenkais, padarys ir su lietuviais". Tačiau Rusijos atstovai pažadų pildymą vilkino.

Pačioje Lietuvių tautos taryboje prasidėjo nesantaika. 1917 m. kovo 26/balandžio 7 d. posėdyje socialdemokratai ir socialistai liaudininkai pareikalavo tuojau iš tarybos pasitraukti Katalikų tautos sąjungą ir kun. J. Laukaitį. 1917 m. balandžio 10 d. Katalikų sąjungos atstovai iš tarybos pasitraukė (kitur rašoma – buvo pašalinti. – J.L.).

1917 m. balandžio 19/gegužės 2 d. taryba nutarė sušaukti Petrograde

1917 m. gegužės 27/birželio 9 d. Rusijos lietuvių seimą, kuris galėtų paremti tarybos deklaruotus reikalavimus [203].

2.18. Lietuvių karininkų (karių) suvažiavime

Pirmojo pasaulinio karo metais Rusijos kariuomenėje buvo nemažas būrys lietuvių - seniai tarnaujančių ir karo metais mobilizuotų. Po 1917 m. revoliucijos lietuviai kariai pasijuto laisvesni ir karo laukuose bei krašto įgulose pradėjo organizuoti susirinkimus, steigti vykdomuosius komitetus. Petrogrado komitetas, pirmininkaujamas kariuomenės valdininko A. Žilinkso (kituose šaltiniuose rašoma, kad tai padarė Lietuvių karininkų sąjungos Laikinasis vykdomasis komitetas. – J.L.), sukvietė pirmąjį visų Rusijos lietuvių karių suvažiavimą, kurio 78 delegatai atstovavo apie 16 000 lietuvių karių. Iš viso Rusijos kariuomenėje tarnavo daugiau kaip 60 000 lietuvių (kituose šaltiniuose nurodoma 25 000. – J.L.). Suvažiavimo posėdžiai vyko 1917 m. birželio 7-11 d. (gegužės 25-29 d.). Pirmininkavo J. Žemgulys, sekretoriavo L. Natkevičius. Suvažiavime buvo įsteigta Rusijos armijos Lietuvių karininkų sąjunga, kurios tikslas – kovoti už „laisvą Lietuvos demokratinę respubliką". Buvo išrinktas 16 narių sąjungos centro komitetas: pirmininkas – J. Laurinaitis, vicepirmininkas – A. Žilinskas, sekretorius – J. Elisonas (2.32 pav.). Savo priimtoje rezoliucijoje suvažiavimas reikalavo: kad būtų sujungtos visos Lietuvos žemės, kad Vilniaus, Kauno ir Suvalkų gubernijos, sudarančios Didžiąją Lietuvą, Rusų laikinosios valdžios būtų pavestos valdyti Laikinajam Lietuvos vykdomajam komitetui, kad Lietuvos ateities neturi teisės spręsti jokia atskira valstybė, kad Lietuvos klausimas yra tarptautinis, kad Lietuvos ateitis gali būti sprendžiama tik Tautų taikos kongrese, į kurį lygiomis teisėmis turi būti kviečiami ir lietuvių tautos atstovai, kad šiame kongrese turi būti sujungta Didžioji ir Mažoji Lietuva, kad „Lietuvoje turi būti demokratiška tvarka", kad „tik Steigiamasis Lietuvos Susirinkimas gali spręsti Lietuvos valdymo formą, lygiai ir Lietuvos santykius su kaimyninėmis tautomis bei valstybėmis". Suvažiavimas „praneša Lietuvių Tautai, kad lietuviai kariai, kaip tikri Lietuvos Tėvynės sūnūs, yra pasiryžę visuomet, visur ir visokiom aplinkybėm esant, visa savo pajėga remti Lietuvių Tautos iš seno statomus laisvės reikalavimus ir ginti Lietuvos Tėvynės Laisvę". Rezoliuciją buvo pasiūlęs Lietuvių tautos tarybos pirmininkas S. Šilingas. Suvažiavimo nutarimai ir jo įkurtos sąjungos įstatai buvo atspausdinti knygelėje „Pirmojo organizuoto Rusų armijos lietuvių karininkų suvažiavimo posėdžių (1917 V 25-29 d.) nutarimai ir medžiaga" (1917 m. Petrapilio lietuvių spaustuvė. 14 p.) [204].

2.32 pav. Lietuvių karių veikėjai Rusijoje I-ojo pasaulinio karo metu. Iš kairės: I-o atskiro Vitebsko bataliono vadas A. Juozapavičius, P. Klimaitis, Lietuvių karių sąjungos pirmininkas J. M. Laurinaitis ir vicepirmininkas A. Žilinskas. *Paimta iš LE. T.16. P.53*

Lietuvių karininkų suvažiavime dalyvavo ir kalbėjo Petras Leonas. Jis pritarė lietuvių bataliono organizavimui. „Gavęs žodį, - rašė jis, - aš išsitariau už lietuvių atskirų batalionų organizavimą. Pagrindinė mano mintis buvo ši: jeigu mes sieksime nepriklausomybė, tai pirmoje eilėje, progai esant, privalome organizuoti karinę jėgą, be kurios valstybės gyvenimas yra neįmanomas" [205]. Petras Leonas lietuvių karininkų suvažiavime kalbėjo apie lietuvių pulkų organizavimo reikalingumą, aiškino, kad lietuvių pulkai bus išlaikomi valstybės. Jis pažymėjo, kad šis karininkų suvažiavimas labai svarbus Naujos Lietuvos reiškinys, kad jis sukviestas tokiu laiku, kada kovojama už Lietuvos laisvę. Baigdamas savo kalbą Petras Leonas kvietė karininkus būti vyrais, o ne ištižėliais [206].

1917 m. liepos 27 d. Lietuvos karininkų sąjungos Centro ir Petrogrado komiteto priimtoje rezoliucijoje rašoma apie Vyriausiojo lietuvių tautos komiteto sudarymą bei jo veiklą ir tos rezoliucijos ketvirtajame punkte minimas Petras Leonas. „Kad pasėkminga toji kova (už geresnę Lietuvos ateitį. – J.L.), laimėjimas galimas tik tuomet, jeigu visi lietuviai, turintieji šventą tikslą – Lietuvos laisvę – susivienys, atras vieną kelią, sudarys tam tikrą organą, vadą kovos, nutarė kreiptis prie piliečių Griniaus, Leono ir Prano Mašioto pasiimti darbą organizavimo Vyriausio lietuvių tautos Komiteto pradžioje išdirbus savo veikimo deklaraciją ir paskelbus ją <...> Tame sunkiame darbe, gerbiamieji piliečiai, jus palaikys 25 tūkstančiai organizuotų

lietuvių karininkų ir tikimės visa lietuvių visuomenė. Rezoliucija priimta dauguma balsų prieš 1. Pasirašė Pirmininkas podp. J. Laurinaitis. Už sekretorių J. Grinevičius. Prezidiumo nariai: I. Byla, F. Damijonaitis" [207].

1917 m. rugpjūčio 7 d. bendrame Lietuvių karininkų sąjungos Centro ir Petrogrado Komiteto posėdyje buvo priimtas nutarimas, kuriame dar kartą pažymima, kad Petras Leonas yra pakviestas organizuoti Vyriausiąjį lietuvių tautos komitetą. „Organizatoriumi Vyriausiojo lietuvių tautos komiteto 27/VII priimtos rezoliucijos pamatais, be piliečių Prano Mašioto, Petro Leono ir Kazio Griniaus, - rašoma tame nutarime, - vienbalsiai išrinktas kandidatu pil. Jonas Jablonskis" [208].

2.19. Rusijos lietuvių seime

Demokratinės tautos laisvės santaros partija ir jos laikraštis „Santara" skyrė daug dėmesio Rusijos lietuvių seimo sušaukimui ir jo darbui. Jau 1917 m. balandžio 24 d. laikraštyje „Santara" buvo paskelbtas Lietuvių tautos tarybos kreipimasis „Visiems Rusijos lietuviams" [209], o 1917 m. gegužės 13 d. numeryje buvo atspausdinti Lietuvių tautos tarybos seimui sušaukti misijos „Paaiškinimai kaip rinkti atstovus į Rusijos lietuvių seimą, Tautos tarybos šaukiamą ir paskirtą gegužės mėn. 27-tą d." [210].

Rusijos lietuvių seimas Petrograde (Rusijos lietuvių atstovų suvažiavimas) įvyko 1917 m. birželio 9-16 d. (gegužės 27–birželio 3 d.). Jį sušaukė Lietuvių tautos taryba.

1917 m. gegužės 27 d. 17 val. Seimo atstovai ir svečiai pradėjo rinktis Demidovo gimnazijos salėje (Moikos g-vė, Nr. 108). 19 val. Tautos tarybos pirmininkas S. Šilingas paskelbė Seimo darbo pradžią. Delegatai ir svečiai atsistojimu pagerbė žuvusius už laisvę kovotojus. Ilgai užtruko prezidiumo rinkimas. Buvo pateikta įvairių siūlymų, vyko ginčai. Dėl kandidatų į prezidiumą pasisakė: Glemža, Avižonis, Sugintas, Gružinskas, Oleka, kun. Vailokaitis, kun. Juodvalkis, Varnas, Šimoliūnas, Endziulaitis, kun. Čėsnys, kun. Giedrys, Natkevičius, Smolskis, Rekašius, Ambrozaitis, kun. Bumša, Serbenta, Čepas, daktaras Matulaitis. Pasibaigus kalboms buvo balsuojama. Už socialdemokratų pasiūlymą rinkti prezidiumą iš keturių partijų (Socialdemokratų, Socialistų liaudininkų, „Santaros" ir Tautos pažangos) atstovų balsavo 92, prieš – 125, susilaikė – 11. Už krikščionių demokratų pasiūlymą – rinkti atstovus iš visų partijų ir kuopų (į kurias įeina, be tų keturių partijų, dar krikščionys demokratai, katalikai arba Liaudies sąjungos atstovai ir nepartiniai) balsavo 118, prieš – 108, susilaikė – 6. Už „Santaros" pasiūlymą rinkti į prezidiumą Socialdemokratų, Socialistų liaudininkų, „Santaros", Tautos

pažangos, Krikščionių demokratų partijų ir nepartinių atstovus balsavo 42, prieš – dauguma. Taigi buvo priimtas krikščionių demokratų siūlymas. Paskelbus balsavimo rezultatus, Socialdemokratų ir Socialistų liaudininkų frakcijos pranešė, kad savo kandidatų į prezidiumą nesiūlys ir per rinkimus iš salės išeis. „Santara" pareiškė, kad ji taip pat rinkimuose nedalyvaus. Šios trys frakcijos iš salės išėjo. Liko salėje mažesnė pusė – 111 atstovų. Daugumai sudaryti reikėjo 115. Apie 24 val. Seimo pirmininkas paskelbė, jog nesant kvorumui prezidiumo rinkti negalima, kitas Seimo posėdis vyks rytoj 14 val. [211].

Antrą Seimo darbo dieną vėl vyksta ilga diskusija dėl prezidiumo rinkimo. Iki 15 val. buvo išduoti 295 atstovų bilietai. Kvorumui reikėjo 148. Už socialdemokratų pasiūlymą – rinkti į prezidiumą keturių partijų atstovus – balsavo 112, prieš – 128, susilaikė – 12. Už „Santaros" pasiūlymą – rinkti į prezidiumą Socialdemokratų, Socialistų liaudininkų, Tautos pažangos, Krikščionių demokratų partijų ir nepartinių atstovus – balsavo 152, prieš – 110, susilaikė – 9. Balsuojant buvo priimtas „Santaros" siūlymas. Toliau buvo siūlomi kandidatai į prezidiumą. Socialdemokratai ir socialistai liaudininkai pareiškė, jog jie savo kandidatų į prezidiumą nesiūlys ir balsuojant iš salės išeis. Tą jie ir padarė. Salėje liko dar 158 atstovai, kurie sudarė kvorumą. Petras Leonas siūlė rinkti keturis asmenis į prezidiumą ir keturis asmenis į sekretoriatą: po du asmenis nuo „Santaros", Tautos pažangos, Krikščionių demokratų ir nepartinių. Jo pasiūlymas buvo priimtas. Į prezidiumą buvo išrinkti: Lisauskas nuo „Santaros", Čepas nuo nepartinių, Bukontas nuo Tautos pažangos, Endziulaitis nuo Krikščionių demokratų. Į sekretoriatą išrinkti: Burba nuo „Santaros", Bužinskas nuo Tautos pažangos, Biržys nuo Krikščionių demokratų ir J. Šimoliūnas nuo nepartinių. Išrinkus prezidiumą ir sekretoriatą 17 val. 30 min. buvo paskelbta pertrauka.

Taigi vien tik Seimo prezidiumo išrinkimo klausimo svarstymui buvo sugaišta pirmą dieną penkios valandos ir antrą dieną dvi su puse valandos.

Vakariniame posėdyje, kuris prasidėjo 21 val., jau buvo svarstoma ir ginčijamasi dėl sprendžiamojo balso Seime suteikimo Tautos tarybos nariams ir jų pavaduotojams, Dūmų atstovams, renkama mandatų komisija.

1917 m. gegužės 29 d. Seimo posėdis prasidėjo 12 val. Į Seimą atvyko 300 atstovų. Buvo perskaitytas vakarykštės dienos posėdžio protokolas. Su kai kuriomis pastabomis protokolas priimtas. Buvo išrinkta spaudos komisija. Spręsta, ar galima į spaudos biurą įsileisti laikraščių korespondentus. Išrinkta komisija, kuri turėjo rūpintis atvykusių į Seimą atstovų išvykimu į namus. Svarstomas kvorumo klausimas. Buvo svarstoma galimybė pasisakyti Seime svečiams, sveikinimų siuntimo įvairiems asmenims ir įstaigoms komisijos sudarymas, išklausytas lietuvių karininkų sveikinimas Rusijos lietuvių seimui ir kt.

Po aštrių kalbų ir incidento su Karininkų sąjunga, išreiktu nepasitikėjimu Seimo prezidiumu, pastarasis atsisakė savo pareigų ir pasiūlė išsirinkti naują prezidiumą. Iki 16 val. vyko diskusijos. Nuo 16 iki 20 val. buvo padaryta pertrauka. Po pertraukos vėl vyko diskusijos. Diskusijose dalyvavo ir Petras Leonas. Nutarta rinkti į prezidiumą po tris asmenis nuo keturių partijų: po vieną į prezidiumą, po du į sekretoriatą. Prezidiumas ir sekretoriatas buvo išrinkti. Galų gale trečios dienos pabaigoje Seimas pradėjo svarstyti Lietuvių tautos tarybos darbą [212].

1917 m. gegužės 30 d. 12 val. prasidėjusiame Seimo posėdyje S. Šilingas tęsė savo pranešimą apie Lietuvių tautos tarybos darbą, taip pat tą dieną ir vėliau vyko diskusijos dėl Lietuvių tautos tarybos darbo. Šiuo klausimu pasisakė Petras Leonas [213]. 1917 m. birželio 1 d. Petras Leonas pateikė rezoliucijos projektą dėl Lietuvos politikos ateities. Joje buvo rašoma:

I. Rusijos lietuvių seimas remiasi aiškiai išreikštais visų Lietuvos visuomenės srovių reikalavimais, kad Lietuva būtų laisva, demokratiška ir nepriklausoma.

1. Lietuva, kaip suinteresuotoji šalis, privalo turėti savo atstovus taikos kongrese.
2. Visos valstybės turi pripažinti Lietuvai apsisprendimo teisę.
3. Savo politinį likimą lietuvių tauta turi apsispręsti savo laisvai išrinktame Steigiamajame susirinkime [214].

Po ilgų svarstymų, 1917 m. birželio 4 d., Lietuvių seimo Petrograde soc. demokratų, soc. liaudininkų ir santarininkų posėdyje buvo vienbalsiai priimta tokia rezoliucija dėl Lietuvos politinės ateities:

„**Lietuvių Seimas Petrapilyje** atstovaująs išblaškytajai po Rusiją demokratinei Lietuvių Tautos daliai, apsvarstęs politinę Lietuvos ateitį posėdžiuose birželio m. 1-4 dd. **rado:**

1. Lietuva yra atskira etnografinė, kultūrinė, ekonominė ir politinė vieneta;
2. Lietuvių Tauta savo politinio ateities likimo klausime yra savarankumo idėjos vedama;
3. Kiekviena tauta gali pasekmingai vystyti ir plėtoti savo kultūros ir ekonomijos pajėgas tik turėdama pilną politinę savo šalies laisvę;
4. Šitoji laisvė kiekvienos tautos manoma kaipo teisė pilnai savo politinį likimą spręsti;
5. Politinio tautų apsisprendimo teisė Rusijos Darbininkų bei Kareivių Atstovų Tarybos yra iškelta kaipo būsimosios taikos pamatinė sąlyga. Toji pati teisė jau paskelbta pamatiniu taikos principu atskirų Europos ir Amerikos valstybių;
6. Susiklojusiomis karo aplinkybėmis politinis Lietuvos likimo klausimas tapo tarptautinis ir tokiu būdu tarptautiniam taikos kongrese svarstytinas;

7. Tarptautinis taikos kongresas turės sankcionuoti teisę, kad pavergtosios tautos galėtų išsiskirti, jeigu to norės, iš valstybių jas pavergusių, o išsiskyrusioms tautoms turės duoti tarptautinę garantiją laisvo, savarankaus politinio gyvenimo.

Vienbalsiai nutarė:

I. Kreiptis į Laikinąją Rusijos Valdžią, į visas valstybes sąjungininkes bei kitas valstybes ir reikalauti pripažinti:

1. kad Lietuvių Tautai priklauso politinio apsisprendimo teisė;
2. kad savo politinį likimą Lietuvių Tauta turi teisę spręsti laisvai išrinktajam Lietuvos Steigiamajam Susirinkime visuotinio, be lyties, tautybės ir tikybos skirtumo, tiesaus, lygaus ir slapto balsavimo pamatais, proporcionalios sistemos prisilaikant;
3. kad Lietuvių Tauta, kaipo užinteresuotoji tauta, turi teisę turėti savo atstovus tarptautiniam taikos kongrese.

Apie visa, kas yra čia išdėstyta, pranešti viso pasaulio demokratijoms" [215].

Rezoliucijos tekstas rusų ir prancūzų kalbomis buvo atspausdintas tame pačiame laikraštyje, greta lietuviškojo teksto.

Lietuvių seimo darbas buvo plačiai nušviestas tuometinėje spaudoje ir vėlesniuose leidiniuose. Šioje knygoje, skirtoje Petro Leono gyvenimo ir darbų apžvalgai, tenka paliesti vieną atvejį, kuris prieštaringai pateikiamas net ir daug vėliau parašytuose vadovėliuose bei atsiminimuose. Daliai Seimo narių – kairiesiems, tarp jų ir Petrui Leonui primetama, kad „<...> beveik visi kairieji atstovai pasiūlė Lietuvos ateitį sujungti autonomijos arba federacijos pamatais su Rusijos tautų demokratijomis" [216]. V. Nagevičius savo atsiminimuose rašė: „Visus pasisakymus „prieš" (nepriklausomybę. – J.L.) apvainikavo – žilagalvis veteranas Leonas – santaros atstovas, ilgai įrodinėdamas, kad tas gali pakenkti tiek mūsų santykiams su revoliucine Rusija, tiek ir mūsų piliečiams tremtyje" [217]. Petras Leonas straipsnyje „Santaros taktika Seime, buvusiam Petrapilyje 27 V- 5 VI – 17" pateikė atsakymus į kai kuriuos kaltinimus. Straipsnyje rašoma:

„Pirm nei kalbėjus apie partijos „Demokratinės Tautos Laisvės Santaros" taktiką Seime, randu reikalinga trumpai kai ką pasakyti pro domo sua. Kiekvienas partijos narys įdeda į jos darbą savo dvyleką, tai partijos darbo spalva priguli nuo narių spalvų suderinimo. Ir priešingai. Iš partijos darbų galima spręsti apie narį. Apskritai imant gyvenimas nelepino manęs, bet iš vieno atžvilgio aš buvau jo lyg lepinamas: visą savo amžį, kur tik dirbau tarp svetimtaučių, visur buvau laikomas kaip asmuo turįs tvirtą būdą ir tvirtas pažiūras.

Ne man spręsti, ar tai teisingas buvo vertinimas. - Kitaip žiūrima į mane Lietuvoje: kaip tik išreiškiau norą prisidėti prie politikos darbo, tuoj, dar man nepradėjus to darbo dirbti, jau išgirdau, suvis kitokią apie save nuomonę. – Prieš atstovų rinkimą 2-n Valstybės Dūmon „Šaltinis" karštai užtarė už mano ir Bulotos kandidatūras. – Tuoj socialdemokratų laikraštis, Vilniuje leidžiamas,

parašė maža – daug taip: turbūt Leonas kuo nors yra prisižadėjęs kunigams, kad jie taip agituoja už jį; apie Bulotą gi, „Šaltinio" vienaip peršamą, tasai laikraštis tylėjo. Taigi, social-demokratų laikraštis, neturėdamas iš mano darbų jokio fakto, įtarė mane tvirtų nuomonių neturėjimu. Tai tau, Jurgi, ir pyragas. Ir tai dar iš žmonių, kurie turi didžiausią pretenziją žmoniją pirmyn, prie gerovės vesti, - lyg tai galima daryti neteisybės keliais. – Antroje Dūmoje paragavęs politikos košės ir pamatęs, kad žmonių partijos tikslais dažnai tolinamasi nuo teisybės, aš pasižadėjau daugiaus politikon nesikišti. Bet mums labai stinga žmonių įvairiems darbams. Ir vienų, kitų buvo man prirodyta, kad bent namieje, Lietuvoje aš neturįs teisės nuo politikos darbo šalintis. Prasidėjau prie atstovų rinkimų rengimo 4-n Valstybės Dūmon. Rodosi, ėjau savo keliu. Bet štai kun. Staugaitis „Šaltinyje" parašė, kad aš norėjęs ant dviejų kėdžių sėdėti, t.y. gerinęsis ir dešiniesiems ir kairiesiems. Taigi, kun. Staugaičio nuomone, rinkimuose 4-n Dūmon aš pasirodęs asmeniu be tvirtų pažiūrų. Teisybė, kun. Staugaitis nepaaiškino, kokį tikslą aš siekiau, vieniems ir kitiems įtikti stengdamasi. – Nepaaiškino ir negalėjo paaiškinti, dėlto kad paties noro įtikti nebuvo, o buvo tik noras geresnius, tinkamesnių asmenų Dūmos nariais matyti. – Iš atpasakotų atsitikimų galima manyti, kaip greitai, kokia lengva širdžia kai kurių partijų nariai įtaria ne savo partijos asmenis bloguose darbuose, neparemdami nieku savo įtarimo.

Dabar pereisiu prie „Santaros" darbų Seime. Už tuos darbus iš visų pusių pilami ant „Santaros" galvos niekinimai.

a) Anot „Naujosios Lietuvos" (žiūr. №-je 13 str. „Seime"), liberalų dalis (Santara), „apsvaigusi" tautybės manija, klerikalizmo pajėgas dažnai lyginanti su tautinėmis. Kol nuo šitų savo ypatybių liberalinė buržuazija neatsisakys, tol ji nepajėgs eiti paskui*) (net tik eiti paskui P.L.) demokratiją"... Toliaus ten tvirtinama, kad Seime per rinkimus į prezidiumą liberalai parėmę klerikalus, kad tik raudonos vėliavos, karininkų atneštos, akivaizdoje liberalai permainę frontą ir išreiškę pasitikėjimą revoliucinei demokratijai, kuri vienok privertusi juos prisidėti prie koalicinio prezidiumo.

„Bet kai panorės, traukia toliaus N.L., vėl atsigrįžti į juodąjį sparną, teprisimena blogdušiai* liberalai karininkų paliktą skaisčiai raudoną vėliavą, kurios demokratija neduos jiems sutepti"...

b) „Vadas" kalbėdamas apie Lietuvos politikos ateities klausimo rišimą (žiūr. № 12 „Seimui pasibaigus"), tvirtina, kad „maža Seimo partija, Demokratinė Tautos Laisvės Santara, mūsų liberalai, skaitanti apie 25 žmones Seime, svyravo"...

Daugiausia neįtiko Santara Seime Pažangai ir jos leib-organui „Lietuvių Balsui": 1) № 38 str-je „Rusijos lietuvių Seimas" dėl Santaros balsavimo prieš Katalikų Sąjungos įleidimą Seimo prezidiuman pilietis L.N. stebisi: „toks Santaros, sako jis, pasielgimas pasidaro daugeliui nesuprantamas. Tautos Taryboje ji balsavo už pripažinimą katalikų sąjungos, pačiame Seime ji pati pasiūlė formulą rinkti prezidijumą iš atskirų partijų ir kuopų, Seime apsireiškusių, kuri buvo Seimo priimta, dabar atmainė savo poziciją ir stojo į tą patį kelią, kuriame jau seniai stovi socialistinės partijos". 2) N-je 42 tasai pats pilietis N.L., idant įtikintų skaitytojus Santaros nepastovumu, nors Santaros pirmą kart pasiūlytoji konkreti formula dėl prezidiumo sąstatos galų

* Mano pabraukta. – P.L.

gale buvo priimta, tvirtina: „tas pasiūlymas visai ne tas, kurį siūlė Santara, pripažindama teisę tik 5 part., kaip kad pažymėta Santaros Nº 20-me, o visai naujas, išdygęs iš naujųjų sąlygų". 3) N-je 42 tasai pats pilietis L.N., atpasakojęs socialistų-liaudininkų ir socialdemokratų motyvus, kodėl jie netiko siųsti savo narius į pirmo sąstato prezidiumą, ir išreiškęs iš tų motyvų įsitikinimą, kad tie dvi partiji visai nebrangino Seimo, sako: „Susidarius tokiai pažiūrai į Seimą, kaip matyti iš ką tik paminėtųjų rezoliucijų pranešimų, išėjimas iš Seimo ir atskilimas nuo jo buvo vienas iš tokių būdų ir įrankių savo partijų agitacijai ir atsibrėžimui. Dėl socialistų tai suprantama, nes lietuvių socialistų taktika visuomet tokia buvo". Čion pilietis L.N. nieko nesako apie Santarą, bet kadangi ir ji išėjo iš Seimo ir kadangi tik socijalistinių partijų išėjimas, jo nuomone, nuoseklus darbas ir jam suprantamas, tai aišku, kad apie Santaros išėjimą jis priešingos nuomonės, t.y. laiko jį nenuosekliu. – Ką gi pasakyti apie šitą vietą eile įtarimų nepastovumu, svyravimu, mestu iš visų pusių Santarai? Vien tik tai, kad juose tiek teisybės, kiek dabar, karščio metu, pernykščio sniego Maskvos gatvėse. Ir anuomet aš, ir dabar Demokratinė Tautos Laisvės Santara niekinami be jokio pamato, kad esą nepastovių pažiūrų. Santara Seime visą laiką ėjo savu keliu neatsižvelgdama į tai, kaip pasielgs kitos partijos, ir vedama ne partijos garbės, bet Lietuvos reikalų. Santara, kad ir pripražįsta principe katalikų sąjungos buvimą, bet taip Tautos Taryboje, taip Seimo prezidiume jos dalyvavimą laikė negeistinu po to, kaip įsitikino Tautos Taryboje, kad tuo tarpu toji partija neturi kas ją vestų, o veda ją toki krikščionys-dėmokratai, kaip gerb. Tumėnas, kuriam iš tikrųjų, mano nuomone, vieta katalikų sąjungoje. – „Lietuvių Balso" pil. L.N. dėl prezidiumo sąstatos priimtą Santaros rezoliuciją laiko ne ta pačia, kurią Santara ir pirma buvo pasiūliusi, bet toji rezoliucija žodis į žodį tokia pat ir iš tikro toji pat. Rezoliucijos turinys negalėjo atsimainyti dėlto, kad katalikų sąjunga, matydama po visos atsitikimų eilės nebūsianti įleista prezidiuman, ir pati atsisakė įeiti jin. – Aš suprantu, kad piliečiui L.N. malonesnė katalikų sąjunga nei Santara, užtat jis ir skelbia, kad toji pati savo noru, o ne iš atsitikimų prievartos atsisakė įeiti prezidiuman. – Kai buvo priimta rezoliucija, kad prezidiuman įeina ir katalikų sąjunga, Santara rodo reikalinga išeiti iš salės, nes ji matė, kad, jai su socialistais išėjus, nebus kvorumo ir dešinieji bus priversti nusileisti ir katalikų sąjungą neįleisti prezidiuman. Ką gi padarąs, kad kitokios priemonės pertikrinti dešiniuosius nebuvo? – Iš Santaros pusės negalėjo laukti kitos Seimo partijos, kad ji pradėtų tarybas su jomis dėl prezidiumo sąstatos, ar kitų klausimų. Santara šiame Seime buvo ne didelė frakcija; tai ne ant jos gulėjo atsakomybė už Seimo darbų vedimą. Bet nuo pozityvaus darbo ji neatsisakė ir dirbo tą darbą visuomet, būdama pati savim. – Stovėdoma, kaip visuomet ant teisingumo pagrindo, ji negalėjo nepripažinti bepartyviai grupei teisės turėti savo atstovą prezidiume ir užtat pasiūlė tinkamą rezoliuciją, kuri galų gale buvo priimta. – Kada gi Seime įvyko revoliucinis iš pusės karininkų aktas ir kada pirmasis prezidiumas atsisakė nuo savo pareigų, tuomet Santara suvis nesitarusi su kitomis frakcijomis, sąžiningai pirmoji pasiūlė socialistinėms partijoms vesti Seimą. Jai rodėsi, kad socialistinės partijos apsiims vienos būti prezidiume, dėlto kad Seimo pradžioje jos pačios to reikalavo. Joms gi netikus ir išreiškus norą, kad tarp kitų ir Santara dalyvautų prezidiume, ši, brangindama Seimą, visu noru tiko įeiti prezidiuman. Taigi ne rimto vyro, bet vaiko šauksmas „Naujojoj

Lietuvoje", kad socialistinės partijos privertusios liberalus, kaip jis pravardžiuoja ir Santarą, prisidėti prie koalicinio prezidiumo. – Aš iš savo pusės nerandu galima sakyti apie socialistines partijas, kad jos svyravo dėl prezidiumo sąstatos, iš pradžių reikalaudamos socialistinio prezidiumo, o paskui koalicinio, ir nepasakysiu, dėlto kad aš manau, jog kiekviena partija brangino Seimą ir giliai svarstė kiekvieną savo žingsnį jame, o besvarstant pareina ir mainyti kai ką, kas nepaliečia partijos esmės. Jaunam „Naujosios Lietuvos" šaukikui dar pasakysim, Santarai Tamsta neatimsi jos demokratybės, kad ir kas žin kaip stengtumės, kad Santara niekuomet neis paskui kokias nors partijas, kad ir pasivadinusias save socialistinėmis, bet eis tik greta su jomis ir Tamstos pravardžiavimas, blogdūšiais gali parodyti tik Tamstos pagrindo silpnumą, norint visuomenę įtikinti Santaros netobulumu.

Ko verti „Lietuvių Balso" užmetimai „Santarai" dėl jos taktikos prezidiumą renkant, aišku iš auksčiaus pasakyta.

Dabar dėl Lietuvos politikos ateities.

Tvirtinti, kad „Santara" šio klausimo išrišime svyravo, kaip tai daro „Vadas" ir „Lietuvių Balsas" tai aiški neteisybė.

Ne man dalykas išrodinėti, kad „Lietuvių Balsas" neteisybę kalba, tvirtindamas, jog socialistinės partijos nebranginę Seimo. Tokia pat teisė tuo pačiu galima būtų kaltinti ir Pažanga. Bet iš tokių be pamato kaltinimų kokia nauda? Darbai rodo, kad visi Seimą branginome ir kad Lietuvos politikos ateities reikalą vienaip suprantame. – Man tai Seime paaiškėjo ir dabar aišku. Skyrėmės tik dėl kelių, kokiais prie tos laisvės priėjus. Santara ieškojo bendro žodžio, kuriuo žymi Seimo dauguma tą reikalavimą ištartų, nes, jos nuomone, tik tuomet tasai reikalavimas gali turėti moralią jėgą. Kadangi dešinysis sparnas su Santaros pasiūlyta rezoliucija netiko, tai Santara, idant Seimo nusprendimas tokiu svarbiu reikalu nebūtų silpnu balsu tartas – tik maža kiek didesne Seimo puse, – rado reikalinga išeiti su kairesnėmis už ją partijomis (bet su jomis apie tai nesitarusi) atskiran Seiman ir priimti tos bendro Seimo dalies rezoliuciją. Šitoji kairiojo Seimo rezoliucija, juk nieku neprieštarauja dešiniųjų rezoliucijai. Dabar turime visi Seimo reikalavimą dėl mūsų politinės ateities. – Jeigu kurioji Seimo dalis nebūtų padariusi to, ką padarė, Lietuvos politinės laisvės reikale, tai jos balso ir nebūtų visai buvę, nes bendrame Seime tasai balsas buvo atmestas, - taigi jo ir skelpti nebuvo galima. Dabar gi, atkartoju, mes turime abiejų bendro Seimo dalių reikalavimus dėl Lietuvos politinės ateities. Tie reikalavimai vienas kitą paspiria ir tokiu būdu šiuo klausimu ištartas galimai stiprus žodis. Būtų, žinoma, jisai stipresnis, jei būtų bendrai, vienam chore tartas, bet ką padarąs, kad atsitiko kitaip. – Pilietis Noreika man metė žodį „demagogas", kai aš pasakiau, kad Pažanga labjau partijos tikslo, nei reikalo esmės žiūri, spirdamosi už savo rezoliuciją. Manau, kad čion tasai žodis „demagogas" visai netinka. – Demagogas tasai, kas veidmainiškai pataikauja minioms, idant joms įtiktų. Mano pasakyme to nėra. Kiekviena partija mano, kad ji geriau tiki visuomenės reikalus rūpinsianti ir rūpinanti. Taigi dirbti partijos tikslu, idant ji stiprėtų – tai reiškia taisyti kelią prie pasėkmingesnio visuomenės reikalais darbo. Taigi tuose mano žodžiuose nėra partijos papeikimo jos esmėje. Bet kartais rūpinimąsi apie partijos pasisekimą gali užtemdyti geresnį reikalą tame momente rūpinimą. Šioje prasmėje aš esmi tos nuomonės, kokią išreiškiau savo kalboje. Rašyti apie Santarą, kad ji dėl Lietuvos politikos ateities svyravo, kaip tai rašo pilietis

L.N. po mano dviejų Seime kalbų, vargu galima sąžiningai, o ne tikslu peikti partiją tik dėl to, kad ji ne jo partija. Pilietis L.N. iš „Lietuvių Balso" dar kas žin ar buvo šiame pasaulyje, kaip santarininkui P.Leonui teko būti pirmame bundančios Lietuvos inteligentijos suvažiavime vasarą 1889 m. nabašninko Motiejaus Lozoraičio tėvynėje, netoli Pilviškių, - suvažiavime, kuriame taip pat dabar nabašninko Jono Gaidamavičiaus buvo pakeltas klausimas, kokiu tikslu mes keliame Lietuvą iš miego ir duotas atsakymas, - kad mes einame prie Lietuvos politinės laisvės. Su tuo idealu mes visi dirbome ir dirbame. Argi rimtas žodis tų, kas iš dešiniųjų užmeta kitiems Seimo nariams, kad jie stovį prieš Lietuvos nepriklausomybę?

Baigdamas savo paaiškinimus, aš negaliu dar kartą nepriminti tautiečiams, kad mūsų iškrikimas ir tik tarp savęs ginčų kėlimas svarbiausiame Lietuvos reikale šiame opiausiame momente silpnina mūsų jėgas, kurios, ir sujungtos, būtų nestiprios.

P. Leonas. Maskva, 25/VI-17" [218]

Apie Lietuvių seimą Petrograde rašė „Kario" žurnale ir Birutė Grigaitytė–Novickienė. Ji nuo 1918 m. spalio 13 d. dirbo Lietuvos Valstybės Taryboje, o nuo 1920 m. liepos 15 d. iki 1924 m. rugpjūčio 15 d. Steigiamojo Seimo, I ir II Seimų protokolų biuro vedėja. Nuo 1917 iki 1923 m. buvo Lietuvos socialistų liaudininkų partijos, o nuo 1923 m. Lietuvos valstiečių liaudininkų sąjungos narė, dirbo partijų valdomuosiuose organuose, dalyvavo, kaip liaudininkų atstovė, tarptautiniuose suvažiavimuose, Lietuvių seimo Petrograde dalyvė. Plačiau apie ją parašyta „Lietuvių enciklopedijoje" [219].

B. Grigaitytė–Novickienė straipsnyje „Lietuvių seimą Petrapilyje prisiminus" pažymėjo, kad „<...> šis seimas buvo epochinis įvykis! 1917 m. vasario mėn. Rusijos revoliucijos pasėkoje, mes, lietuviai, apsijutome išsilaisvinę iš ilgametės caristinės priespaudos. Mūsų nuotaikos buvo pakilusios: būrėmės, mitingavome ir žygiavome, tautinėmis juostomis persijuosę, raudonas vėliavas ir plakatus nešini; jie mirgėjo šūkiais: „Tegyvuoja laisvė, lygybė ir brolybė", „Tegyvuoja tautų apsisprendimo teisė" ir „Tegyvuoja laisva ir nepriklausoma Lietuva". Raudona vėliava tuomet reiškė laisvę, o ne žiaurią tironiją, kaip šiandien <...> mes žinojome, kad dėka įvykusiam perversmui, karas ilgai nebesitęs ir kad galėsime grįžti į Lietuvą ir patys savo krašte tvarkytis. Lietuviai kariai pradėjo burtis į atskirus vienetus, kad organizuotiems, o gal ir ginkluotiems, grįžti į Lietuvą".

Tautos Taryba Rusijoje nutarė sušaukti 1917 m. pavasarį Lietuvių seimą Petrograde. Tuo metu buvo šaukiamas ir Lietuvių karių suvažiavimas. B. Grigaitytė-Novickienė Seime atstovavo Vitebsko lietuvius. „Seimas, - rašė ji, - buvo susiskirstęs į du blokus: dešinį ir kairį. Dešiniajame sparne sėdėjo: Tautos pažanga. Katalikai, Krikščionys demokratai ir nepartiniai. Kairiajame – Santara, Soc. Liaudininkai ir Soc. Demokratai. Seimo atstovų tarpe matėsi jau tuo metu pasireiškusieji lietuvių veikėjai: Petras Leonas, kun. Tumas–

Vaižgantas, Felicija Bortkevičienė, kun. Juozas Vailokaitis, Mykolas Januškevičius, Stasys Šilingas, Motiejus Čepas, Augustinas Voldemaras, Antanas Sugintas, Česlovas Petruškevičius, Liudas Noreika ir daugelis kitų. Vėliau atvyko Mykolas Sleževičius.

„Didelį įspūdį, - pažymėjo B.Grigaitytė–Novickienė, - darė kariai, kurie šiek tiek anksčiau suvažiavę į pirmąjį lietuvių karių suvažiavimą, savo priimtoje rezoliucijoje reikalavo lietuvių dalinių Rusijoje organizavimo, kuris faktinai jų jau buvo pradėtas <...> Jau tuomet vaizdavosi, kad čia užuomazga mūsų būsimos kariuomenės <...> Dauguma to suvažiavimo pirmūnų 1918 m. vasaros gale jau registravosi save nariais Vilniuje..."

Straipsnio autorė aprašė iškilmingąją Seimo dalį, prezidiumo sudarymą, sveikinimus, Lietuvos ateities klausimo svarstymą. Šiuo klausimu, anot B.Grigaitytės–Novickienės, reiškėsi didelis nuomonių skirtumas. A. Šapoka knygoje „Lietuvos istorija" rašė: „<...> svarbiausiuoju būsimosios Lietuvos klausimu čia nebuvo vienybės: didesnioji seimo pusė pasisakė už visai nepriklausomos Lietuvos kūrimą, o beveik visi kairieji atstovai pasiūlė Lietuvos ateitį sujungti autonomijos arba federacijos pamatais su Rusijos tautų demokratijomis" [220].

B.Grigaitytė-Novickienė, dalyvavusi visuose Lietuvių seimo ir savo socialistų liaudininkų frakcijos (didžiausios Seime – ji turėjo 90 atstovų) posėdžiuose, savo straipsnyje pabrėžė, kad „pasiūlymo sujungti Lietuvą autonomijos arba federacijos ryšiais su Rusija neteko balsuoti, kad liaudininkų frakcijoje tokio pasiūlymo iš viso nė nebuvo", kad „Seimo kairiojo bloko priimtoje rezoliucijoje niekur apie Lietuvos ateities sujungimą autonomijos arba federacijos pamatais su Rusijos tautų demokratijomis neminima".

Straipsnio autorė taip pat pabrėžė, kad posėdžiuose „<...> kai kurios kalbos buvo labai ryškios ir jų turinys liko mano atmintyje. Pavyzdžiui, Mykolo Sleževičiaus ugninga, kupina tėvynės meilės kalba, kurioje jis siūlė pasisakyti dėl nepriklausomybės čia pat seime, nelaukiant, kol grįšime į Lietuvą. Petro Leono kalba, pagrįsta rimtais išvedžiojimais, būti atsargiems, nes esame čia tik maža tautos dalis, sprendimas gi Lietuvos likimo priklauso visiems Lietuvos žmonėms <...> tiems, kurie klausėsi ištisai visos jo kalbos ir turėjo gerą valią, jokiu būdu negalėjo būti suprastas, kaip pasisakymas prieš Lietuvos nepriklausomybę, <...> Stasys Šilingas kalbėjo: „Kaip mes, tremtiniai, čia Rusijoje galime balsuoti už nepriklausomybę, jei nežinome šiuo klausimu nusistatymo lietuvių pačioje Lietuvoje?"

B. Grigaitytė–Novickienė, aprašydama diskusijas, pažymėjo, kad „Lietuvos ateities klausimas buvo plačiai diskutuojamas ir atskirose frakcijose. Man teko jas išklausyti savoje soc. liaudininkų frakcijoje. Ginčai buvo labai karšti, ir aiškiai prisimenu pagrindinę mintį, būtent: kad savo likimo sprendimas

priklauso visiems Lietuvos žmonėms. Dažnai buvo vartojamas išsireiškimas „liaudžiai". Lietuvių tauta turinti pati savo steigiamajame susirinkime paskelbti nepriklausomybę. Jei mes čia dabar tai padarysime, tai būsime uzurpatoriais tautos pagrindinės teisės – politinio apsisprendimo. Jei esame demokratais, neprivalome pasisavinti, kas priklauso visiems lietuviams".

Toliau B. Grigaitytė–Novickienė rašė: „Manau, patriotizmo stokos negalima primesti nei Stasiui Šilingui, jau 1918 metais Valstybės Tarybos vicepirmininkui, nei prof. P. Leonui, 1918 metais pirmajam Lietuvos teisingumo ministeriui, nei visai eilei patriotinio jaunimo, nei tiems kariams, kurie Petrapilio seime buvo kairiojo bloko tarpe, o už metų, pirmieji grįžo Lietuvon, Mykolui Sleževičiui savanorius pašaukus, stojo Lietuvos laisvės ginti <...> Manau, kad vieną kartą visam laikui reikia nustoti skleidus, kad kairieji balsavo prieš nepriklausomybę: ne prieš nepriklausomybę buvo balsuota, bet tik prieš jos paskelbimą vienos tautos dalies, tai yra Rusijoje atsidurusių tremtinių. Kairysis blokas balsavo už tai, kad nepriklausomybė būtų paskelbta visos lietuvių tautos, Lietuvos steigiamajame susirinkime, nes tik pati lietuvių tauta gali spręsti savo politinį likimą." Savo išvadoms pagrįsti straipsnio autorė pateikė ir kairiųjų bloko priimtos rezoliucijos tekstą.

Pačioje straipsnio pabaigoje autorė pabrėžė, kad „kas pajėgs įsigilinti į to laiko dvasią ir negalvos dabarties, beveik po pusės šimtmečio sąvokomis, kas, supras, kad 1917 metų vasario mėn. revoliucijos iškeltieji laisvės ir tautų apsisprendimo obalsiai daug kam tuomet buvo ne tušti žodžiai, o ilgai laukta tikrovė, dėka kuriai galėjome žengti į savosios, ilgai pavergtosios, valstybės atkūrimą, - tas supras, kad toji Lietuvos nepriklausomybė visiems buvo norima, kad ją skelbiant būtų vadovautasi demokratiniais nuostatais, atseit, visos lietuvių tautos valia" [221].

IŠVADOS

1. Įgijęs teisininko specialybę, išvengęs karinės tarnybos, Petras Leonas pradėjo dirbti Suvalkų apygardos teisme. Dirbo teismo kandidatu, sekretoriavo teismo posėdžiuose, parengė Suvalkų apygardos teismo 15 metų (1876-1891 m.) veiklos ataskaitą, dalyvavo nepagrįstai apkaltinto asmens tyrimo ir teismo procese. Visus darbus atlikdavo kruopščiai, bet čia paaukštinimo tarnyboje dėl carinės valdžios vykdomos reakcingos politikos kitataučių atžvilgiu nesulaukė. Buvo pasakyta, kad jis ir kiti ne rusų tautybės asmenys gali „tikėtis gauti tarnybą tik tolimoje Rusijoje". Tuometinė padėtis privertė Petrą Leoną ieškoti darbo kitur. Jis nutarė vykti į tolimą Rusijos kraštą - Turkestaną.

2. Iki išvykimo į Turkestaną Petras Leonas susituokė su Celina Marcinkevičiūte ir kartu gyveno su ja iki savo mirties. Kelionės į Turkestaną metu Petras Leonas labai įdėmiai stebėjo tenykštes sąlygas ir žmones, domėjosi kultūros paminklais, menu, žmonių elgesiu, jų santykiais, visu tuo, kas nauja.

3. Turkestane Petras Leonas gyveno ir dirbo daugiau nei 13 metų. Darbo ir gyvenimo sąlygos buvo sunkios. Vietiniai gyventojai nemokėjo rusų kalbos, todėl Petras Leonas buvo privestas mokytis tame krašte vyraujančios, giminingos totorių kalbai, tiurkų kalbos. Vykstant tarnybiniais reikalais, tekdavo naudotis arkliu. Jojimas dėl teritorijos kalnuotumo ir kelio ilgumo labai vargino. Tačiau ir tomis sąlygomis Petras Leonas pasiekė, kad 75 procentai jo vedamų bylų buvo baigiamos ne ilgiau kaip per vieną mėnesį.

4. 1905 m. revoliucijos audros palietė ir Petrą Leoną. Už priešišką carizmui veiklą jis buvo atleistas iš tarnybos. Tuomet jam po kurio laiko pavyko įsidarbinti Naujajame Margelane advokatu. Petras Leonas pradėjo ruoštis grįžti į Lietuvą.

5. Sugrįžo į Lietuvą 1906 m. rugsėjį ir čia tęsė advokato darbą, aktyviai dalyvavo visuomeninėje veikloje. 1907 m. buvo išrinktas II dūmos deputatu. Dūmoje nušvietė rusinimo per mokyklas politiką Lietuvoje ir liūdnus to rusinimo rezultatus, pasisakė prieš bausmes už slaptą vaikų mokymą gimtąja lietuvių kalba, smerkė Vilniaus universiteto uždarymą, pasisakė prieš lenkų atstovų sumanymą įtraukti Suvalkų kraštą į Projektuojamos Lenkijos autonomijos teritorinį vienetą, kalbėjo žemės reformos klausimu. Parengė ir 1907 m. gegužės mėn. išleido rusų kalba brošiūrą „Žemės reformos klausimu Lietuvoje (įskaitant ir Suvalkų guberniją)". Jo kelti viešumoje reikalai rado gyvą atgarsį, nes rodė kelią, kuriuo ir pralaimėjus kovą dėl pagrindinių reikalavimų galima kovoti už smulkesnius, kasdienius reikalus.

6. II valstybė dūmą išvaikius grįžo į Kauną ir tęsė advokato darbą, įsitraukė į visuomeninę veiklą. 1907 m. padėjo rengti Pirmąjį Lietuvos moterų

suvažiavimą ir jame dalyvavo. 1908-1914 m. buvo draugijos „Daina" pirmininku. 1913 m. išleido knygelę „Lietuvių atstovų (Kauno ir Suvalkų gub.) 4-on Valstybės dūmon rinkimams pasibaigus".

7. Prasidėjus Pirmajam pasauliniam karui, rūpinosi Lietuvių draugijos nukentėjusiems dėl karo šelpti steigimu, buvo išrinktas tos draugijos komiteto nariu. Vėliau išvyko į Maskvą ir ten sudėtingomis ir sunkiomis sąlygomis vadovavo nukentėjusiųjų šelpimo darbui iki 1917 m. Aktyviai dalyvavo kuriant lietuvių politinę organizaciją „Santara" ir leidžiant to paties pavadinimo laikraštį, jame spausdino daug straipsnių.

8. Dalyvavo ir pasisakė Lietuvių karininkų (karių) sąjungos suvažiavime ir Rusijos lietuvių seime.

9. Dirbdamas Turkestane palaikė ryšius su V. Kudirka ir kitais nacionalinio judėjimo veikėjais Lietuvoje.

10. Per tą laikotarpį Leonų šeima padaugėjo: gimė trys sūnūs ir duktė. Tėvams atsirado papildomų rūpesčių ir darbų. Leonų šeimos narius palietė sunkios ligos.

11. Gyvenimas ir darbas Suvalkuose, Turkestane, Kaune, Maskvoje, nors ir sunkiomis sąlygomis, padėjo Petrui Leonui įgyti teisininko darbo praktikos, o visuomeninė veikla darė įtaką jo asmenybės raidai.

LITERATŪRA

1. Lietuvos MA Biblioteka. F 117-1076. P.15.
2. Ten pat. P.17.
3. Ten pat. P.21.
4. Ten pat. P.22-23.
5. Ten pat. P.24-25.
6. Ten pat. P.28-29.
7. Ten pat. P.34.
8. Ten pat. P.38.
9. Ten pat. P.39-43.
10. Ten pat. P.44.
11. Ten pat. P.46.
12. Ten pat. P.47.
13. Ten pat. P.48.
14. Ten pat. P.79-80.
15. Ten pat. P.80-81.
16. Ten pat. P.84.
17. Ten pat. P.78-79.
18. Ten pat. P.85.
19. Ten pat. P.64-66.
20. **Liutas P.** (Leonas P. –J.L.) Laiškas iš kelionės duonos ieškotojo// Varpas. 1893. Nr.4. P.61.
21. Ten pat. P.61.
22. Ten pat. P.61.
23. Ten pat. P.61.
24. Ten pat. P. 61-62.
25. Ten pat. P.62-63.
26. Ten pat. P.63.
27. Ten pat. P.63.
28. Ten pat. P.63.
29. Ten pat. P.63-64.
30. **Liutas P.** (Leonas P. –J.L.) Laiškas iš kelionės duonos ieškotojų// Varpas. 1893. Nr.6. P.94-96, Nr.7. P.110.
31. **Liutas P.** (Leonas P. –J.L.) Laiškas iš kelionės duonos ieškotojų// Varpas. 1893. Nr.7. P.110-112.
32. **Skliutauskas J**. Laiškas iš kelionės duonos ieškotojų// Mokslas ir gyvenimas. 1994. Nr.3. P.48.
33. LTE. T.1. P.29, 139-140, 575; T. 2. P. 293, 403, 413-414; T.3. P.241; T.4. P.185; T.5. P.281, 599; T.6. P.285; T.9. P.625, 626; T.10. P.302;

T.11. P.314, 332-334, 470, 590-591; T.12. P.210-211.
34. **Toliušis Z.** Petras Leonas (1864-1938). Gyvenimas ir darbai. Kaunas, 1939. P.10.
35. Lietuvos MA Biblioteka. F 117-1076. P.66.
36. Ten pat. P.86-89.
37. **Toliušis Z.** Petras Leonas (1864-1938). Gyvenimas ir darbai. Kaunas, 1939. P.10; Lietuvos MA Biblioteka. F.117-1076. P.105, 129-130, F.117-1077. P.29-30.
38. Lietuvos MA Biblioteka. F 117-1076. P.91-92, 116-118.
39. Ten pat. P.92-93.
40. Ten pat. P.93-138.
41. Ten pat. P.134-135.
42. Ten pat. P.140-141.
43. Ten pat. P.143.
44. Ten pat. P.150.
45. Ten pat. P.151.
46. Ten pat. P.151.
47. Ten pat. P.155.
48. Lietuvos MA Biblioteka. F 117-1077. P.8-9.
49. Ten pat. P.9-15.
50. Ten pat. P.16.
51. Ten pat. P.17-25.
52. **Toliušis Z.** Petras Leonas (1864-1938). Gyvenimas ir darbai. Kaunas, 1939. P.10.
53. Lietuvos MA Biblioteka. F 117-1077. P.136.
54. Ten pat. P.39-43.
55. **Toliušis Z.** Petras Leonas (1864-1938). Gyvenimas ir darbai. Kaunas, 1939. P.10-11.
56. Lietuvos MA Biblioteka. F 117-1077. P.75-76.
57. Ten pat. P.79.
58. Ten pat. P.81.
59. Ten pat. P.86.
60. Ten pat. P.98.
61. Ten pat. P.102.
62. Ten pat. P.102.
63. **Toliušis Z.** Petras Leonas (1864-1938). Gyvenimas ir darbai. Kaunas, 1939. P.11.
64. Lietuvos MA Biblioteka F 117-1077. P.102-103.
65. Ten pat. P.113.
66. Ten pat. P.118-164; F 117-1078. P.2-16.

67. Ten pat. F 117-1185. P.4-5.
68. Ten pat. F 117-1077. P.108-111.
69. Ten pat. P.118.
70. **Toliušis Z.** Petras Leonas (1864-1938). Gyvenimas ir darbai. Kaunas, 1939. P.10-11.
71. **Leonas P.**// Sociologijos paskaitos. Kaunas, 1939. P.XIII-XIV.
72. **Leonas P.** Lietuvos savivaldybės. Kaunas, 1991. P.9.
73. **Toliušis Z.** Petras Leonas (1864-1938). Gyvenimas ir darbai. Kaunas, 1939. P.10.
74. **Leonas P.** Mano atsiminimai apie Vincą Kudirką// Lietuvos žinios. 1934 m. lapkričio 9 d. P. 5; Lietuvos MA Biblioteka 117-1076. P.59, 86, 92.
75. Lietuvos MA Biblioteka 117-1076. P.59.
76. Ten pat. F 117-1077. P.118.
77. Ten pat. F 117-1076. P.66; **Skliutauskas J.** Laiškas iš kelionės duonos ieškotojų// Mokslas ir gyvenimas. 1994. Nr.3. p.47.
78. Lietuvos MA Biblioteka 117-1076. P.86.
79. Ten pat. P.86-162; F 117-1077. P.1-118.
80. Ten pat. F 117-1078. P.17-18.
81. Ten pat. P.18.
82. Ten pat. P.18-20.
83. **Tamošaitis A.** Petras Leonas (1864 XI 16-1938 V 12)// P. Leonas Sociologijos paskaitos. Kaunas, 1939. P.XIV.
84. **Toliušis Z.** Petras Leonas (1864-1938). Gyvenimas ir darbai. Kaunas, 1939. P.13.
85. Lietuvos istorija/ Red. A. Šapoka. Kaunas, 1936. P.518-521; **Jučas M., Lukšaitė I., Merkys V.** Lietuvos istorija. Nuo seniausių laikų iki 1917 metų. Vilnius, 1988. P.167; Lietuvos TSR istorija. T.2. Vilnius, 1963. P.350-353; LTE. T.12. P.43-44; **Yčas M.** Atsiminimai. Nepriklausomybės kelias. Antroji laida. 1991. P.31.
86. Lietuvos TSR istorija. 1. Vilnius, 1986. P.337; **Jučas M., Lukšaitė I., Merkys V.** Lietuvos istorija. Vilnius, 1988. P.167; LTE. T.2. P.321; LTE. T.6. P.472-473.
87. Lietuvos MA Biblioteka. F117-1078. P.30, 34.
88. Lietuvos TSR istorija. 1. Antras leidimas. Vilnius, 1986. P.337.
89. TLE. T.2. P.589.
90. **Jučas M., Lukšaitė I., Merkys V.** Lietuvos TSR istorija. 1. Antras leidimas. Vilnius, 1988. P.167.
91. LTE. T.12. P.44.
92. Lietuvos istorija/ Red. A. Šapoka. Kaunas, 1936. P.519-521.
93. Lietuvos TSR istorija. T.2. Vilnius, 1963. P.350-353.

94. **Toliušis Z.** Petras Leonas (1864-1938). Gyvenimas ir darbai. Kaunas, 1939. P.13-14.
95. **Leonas P.** Žemės reformos klausimu Lietuvoje (įskaitant ir Suvalkų guberniją). 1907.
96. **Toliušis Z.** Petras Leonas (1864-1938). Gyvenimas ir darbai. Kaunas, 1939. P.15.
97. **Biržiška V.** Prof. Petrą Leoną prisiminus// Lietuvių žodis. 1948 m. gegužės 13 d. Nr.21(85). P.2.
98. **Leonas P.** Lietuvių atstovų (Kauno ir Suvalkų gub.) 4- on Valstybės dūmon rinkimams pasibaigus. Kaunas, 1913. P.5-12.
99. LTE. T.6. P.535, 558; **Beleckienė O.** Prelatas P. Januševičius apie I-ąjį lietuvių moterų suvažiavimą// Naujoji Vaidilutė. 1937 m. rugsėjo mėn. Nr.9 (143). P.385.
100. LTE. T.3. P.453; T.6; P.558; T.8. P.15-16.
101. LTE. T.3. P.453.
102. LTE. T.8. P.17.
103. LTE. T.12. P.446.
104. LTE. T.6. P.310.
105. LTE. T.6. P.558.
106. **Tumas J.** Pirmasis lietuvių moterų suvažiavimas// Viltis. 1907 m. spalio 3/16. Nr.1. P.2.
107. Pirmojo Lietuvos moterų suvažiavimo 1907 m. prisiminimai. Iš a.a. P. Pleirytės-Puidienės dienoraščio// Lietuvos žinios. 1937 m. gruodžio 11. Nr.283. P.6.
108. **Leonas P.** Pirmąjį lietuvių moterų suvažiavimą prisiminus// Naujoji Vaidilutė. 1937 m. rugsėjo mėn. Nr.9(143). P.394.
109. **Beleckienė O.** Prelatas P. Januševičius apie I-ąjį lietuvių moterų suvažiavimą// Naujoji Vaidilutė. 1937 m. rugsėjo mėn. Nr.9(143). P.385–386; Gabrielė Petkevičaitė-Bitė. Raštai. T.6. P.92-98.
110. **Leonas P.** Pirmąjį lietuvių moterų suvažiavimą prisiminus// Naujoji Vaidilutė. 1937 m. rugsėjo mėn. Nr.9(143). P.394; **Beleckienė O.** Prelatas P. Januševičius apie I-ąjį lietuvių moterų suvažiavimą// Naujoji Vaidilutė. 1937 m. rugsėjo mėn. Nr.9(143). P.386.
111. **Beleckienė O.** Prelatas P. Januševičius apie I- ąjį lietuvių moterų suvažiavimą// Naujoji Vaidilutė. 1937 m. rugsėjo mėn. Nr.9(143). P.387.
112. **Leonas P.** Pirmąjį lietuvių moterų suvažiavimą prisiminus// Naujoji Vaidilutė. 1937 m. rugsėjo mėn. Nr.9(143). P.394-395; Pirmojo Lietuvos moterų suvažiavimo 1907 m. prisiminimai// Lietuvos žinios. 1937 m. gruodžio 11. Nr.283. P.6.

113. G. Petkevičaitės kalba, pasakyta suvažiavimą atidarant// Naujoji Vaidilutė. 1937 m. rugsėjo mėn. Nr.9(143). P.391-392.
114. C. Leonienės referato kai kurios mintys// Naujoji Vaidilutė. 1937 m. rugsėjo mėn. Nr.9 (143). P.392.
115. **Tumas J.** Pirmasis lietuvių moterų suvažiavimas// Viltis. 1907 m. spalio 12/25 d. Nr.5. P.1.
116. Pirmojo Lietuvos moterų suvažiavimo 1907 m. Kaune prisiminimai: Iš a.a. O.Pleiterytės-Puidienės dienoraščio// Lietuvos žinios, 1937 m. gruodžio 11 d. Nr.283. P.6.
117. **Leonas P.** Pirmąjį lietuvių moterų suvažiavimą prisiminus// Naujoji Vaidilutė. 1937 m. rugsėjo mėn. Nr.9(143). P.396.
118. O.G.B. Suvažiavimas, įrašytas aukso raidėmis// Naujoji Vaidilutė. 1937 m. rugsėjo mėn. Nr.9(143). P.391; Ten pat P.390; Tumas J. Pirmasis lietuvių moterų suvažiavimas// Viltis. 1907 m. spalio 12/25 d. P.2.
119. **Beleckienė O.** Prelatas P. Januševičius apie I-ąjį lietuvių moterų suvažiavimą// Naujoji Vaidilutė. 1937 m. rugsėjo mėn. Nr.9(143). P.387-388.
120. Ten pat. P.390.
121. **Leonas P.** Pirmąjį lietuvių moterų suvažiavimą prisiminus// Naujoji Vaidilutė. 1937 m. rugsėjo mėn. Nr.9(143). P.396.
122. TLE. T.4. P.290-292.
123. TLE. T.2. P.547-548.
124. TLE. T.4. P.290.
125. TLE. T.1. P.373, 328-329.
126. Lietuvos MA Biblioteka. F117-1078. P.60.
127. „Dainos" pirmojo viešojo spektaklio 20 metų sukaktuvės. 1904-1924. Kaunas, 1924. P.7, 8, 10-13; TLE. T.1. P.373.
128. „Dainos" pirmojo viešojo spektaklio 20 metų sukaktuvės. 1904-1924. Kaunas, 1924. P.14.
129. Lietuvos MA Biblioteka. F 117-1080. P.58c-59d.
130. LTE. T.9. P.13.
131. **Leonas P.** Mano pergyvenimai (1914-1919)// Mūsų senovė. Kaunas, 1938. T.2. Nr.2 (7). P.286.
132. LTE. T.9. P.13.
133. TLE. T.3. P.386.
134. LTE. T.9. P.3; **Žadeikis P.** Didžiojo karo užrašai. 1921. P.34.
135. **Čepėnas P.** Naujųjų laikų Lietuvos istorija. Vilnius, 1992. 2 dalis. P.18.
136. **Basanavičius J.** Iš lietuvių gyvenimo 1915-1917 m. po vokiečių jungu. 1919. P.7; **Jokantas K.** Suvalkų kalvarija vokiečių okupacijos metu.

Karo archyvas. 1937. T.8. P.164; **Ruseckas P.** Lietuva Didžiajame kare. 1939. P.33.
137. LTE. T.5. P.185.
138. **Klimas P.** Lietuvos valstybės kūrimas 1915-1918 metais Vilniuje// Pirmasis nepriklausomos Lietuvos dešimtmetis. Kaunas, 1990. P.1.
139. LIŠ. Vilnius, 1958. T.3. P.55-56.
140. Lietuvos istorija/ Red. A. Šapoka. Kaunas, 1936. P.536-537.
141. 1861 Lietuvos istorijos chrestomatija 1990 03 11. Kaunas, 1993. P.107-109.
142. Lietuvos MA Biblioteka. F29,b.367,P.1-18; **Eidintas A.** Aleksandras Stulginskis. Vilnius, 1995. P.37-64; „Šiurpūs vaizdai iš vokiečių okupacijos laikų"// Lietuvo žinios. 1934 m. rugpjūčio 21 d. P.5, rugpjūčio 22 d. P.5, rugpjūčio 23 d. P.5; **Norkus I.** „Didžiojo karo siautėjimas Lietuvos vakaruose"// Lietuvo žinios. 1934 m. rugsėjo 10 d. P.5, rugsėjo 24 d. P.5, rugsėjo 25 d. P.5, rugsėjo 26 d. P.5, **Zienys S.** „Vokiečių kartuvės Kaune"// Lietuvo žinios. 1934 m. rugsėjo 29 d. P. 3-4, „Iš po kruvinų griuvėsių. Kaip Didysis karas sutriuškino Lietuvos ūkininką ir visą ekonominį gyvenimą"// Lietuvo žinios. 1934 m. lapkričio 2 d. P. 3-4, lapkričio 3 d. P. 3-4.
143. **Leonas P.** Mano pergyvenimai (1914-1919)// Mūsų senovė. Kaunas, 1938. T.2. Nr.2 (7). P.283; Lietuvos MA Biblioteka F117-1204. P.444.
144. **Leonas P.** Mano pergyvenimai (1914-1919)// Mūsų senovė. Kaunas, 1938. T.2. Nr.2 (7). P.284.
145. Ten pat. P.287.
146. Ten pat. P.287-288.
147. Kunigas Silvestras Leonavičius (Leonas). Kaunas, 1932. P.60-61.
148. Ten pat. P.67.
149. **Leonas P.** Mano pergyvenimai (1914-1919)// Mūsų senovė. Kaunas, 1938. T.2. Nr.2 (7). P.292.
150. TLE. T.2. P.549-550.
151. **Čepėnas P.** Naujųjų laikų Lietuvos istorija. Vilnius, 1992. 2 dalis. P.18.
152. **Yčas M.** Rusijos lietuvių pastangos kovose už Lietuvos nepriklausomybę// Pirmasis nepriklausomos Lietuvos dešimtmetis. Kaunas, 1990. P.21-22.
153. **Leonas P.** Mano pergyvenimai (1914-1919)// Mūsų senovė. Kaunas, 1938. T.2. Nr.3 (8). P.451-452; **Čepėnas P.** Naujųjų laikų Lietuvos istorija. Vilnius, 1992. 2 dalis. P.33-34; **Yčas M.** Atsiminimai. Nepriklausomybės kelias. Antroji laida. 1935. T.2. P.29-34; TLE. T.2.

p.549-550; **Truska L.** Antanas Smetona ir jo laikai. Vilnius, 1996. P.72-73; Lietuvos istorija/ Red. A. Šapoka. Kaunas, 1936. P.532-534.

154. **Čepėnas P.** Naujųjų laikų Lietuvos istorija. Vilnius, 1992. 2 dalis. P.33-34.

155. **Leonas P.** Mano pergyvenimai (1914-1919)// Mūsų senovė. Kaunas, 1938. T.2. Nr.3 (8). P.451-452; Lietuvos istorija. Red/ A. Šapoka. Kaunas, 1936. P.533.

156. **Čepėnas P.** Naujųjų laikų Lietuvos istorija. Vilnius, 1992. 2 dalis. P.33-34.

157. TLE. T.2. P.557; **Čepėnas P.** Naujųjų laikų Lietuvos istorija. Vilnius, 1992. 2 dalis. P.35-36.

158. TLE. T.2. P.557.

159. Ten pat.

160. **Leonas P.** Istorinis dokumentas// Santara. 1917 m. balandžio 17 d. Nr.8. P.2-3.

161. Ten pat. P.3; **Leonas P.** Mano pergyvenimai (1914-1919)// Mūsų senovė. Kaunas, 1938. T.2. Nr.3 (8). P.457.

162. **Leonas P.** Istorinis dokumentas// Santara. 1917 m. balandžio 17 d. Nr.8. P.2-3.

163. **Yčas M.** Atsiminimai. Nepriklausomybės kelias. Antroji laida. 1991. T.2. P.62.

164. Ten pat. P.63.

165. Ten pat. P.65-69.

166. **Čepėnas P.** Naujųjų laikų Lietuvos istorija. Vilnius, 1992. 2 dalis. P.37.

167. Lietuvos istorija. Red/ A. Šapoka. Kaunas, 1936. P.533-534.

168. **Leonas P.** Mano pergyvenimai (1914-1919)// Mūsų senovė. Kaunas, 1938. T.2. Nr.3 (8). P.452-455.

169. Ten pat. P.455-456.

170. Ten pat. P.456-457.

171. **Klimas P.** Lietuvos valstybės kūrimas 1915-1918 metais Vilniuje// Pirmasis nepriklausomos Lietuvos dešimtmetis. Kaunas, 1990. P.2.

172. **Leonas P.** Mano pergyvenimai (1914-1919)// Mūsų senovė. Kaunas, 1938. T.2. Nr.3 (8). P.458-459.

173. Ten pat. P.459-461.

174. Ten pat. Kaunas, 1939. Nr.4 (9). P.624-626.

175. **Yčas M.** Atsiminimai. Nepriklausomybės keliais. Antroji laida. 1991. T.2. P.182-183.

176. **Čepėnas P.** Naujųjų laikų Lietuvos istorija. Vilnius, 1992. 2 dalis. P.39.

177. Lietuvos MA Biblioteka. F 117-1079. P.32.

178. **Leonas P.** Mano pergyvenimai (1914-1919)// Mūsų senovė. Kaunas, 1939. Nr.4 (9). P.629-631.
179. Lietuvių atgimimo istorijos studijos. 3. Lietuvos Valstybės idėja (XIX a.-XX a. pradžia). Vilnius, 1991. P.381-391.
180. LE. T. 16. P.38-43, T. 26. P.447; **Yčas M.** Atsiminimai. Nepriklausomybės keliais. Kaunas, 1936. T.3. P.106-119.
181. LE. T.26. P.447.
182. TLE. T.3. P.624.
183. LE. T.26. P.447.
184. Ten pat.
185. Demokratinės tautos laisvės santaros pagrindiniai pradai //Santara. 1917 m. kovo 14 d. Nr. 1. P. 1-2.
186. LE. T.26. P. 447.
187. TLE. T. 3. P. 624.
188. Demokratinės tautos laisvės santaros Centro komitetas //Santara. 1917 m. kovo 14 d. Nr. 1. P. 2.
189. Ten pat. P. 2.
190. Kas ta Demokratinė laisvės santara? //Santara. 1917 m. kovo 31 d. Nr. 5. P. 1.
191. Ten pat. P. 1.
192. Demokratinės tautos laisvės santaros programa //Santara. 1917 m. balandžio 24 d. Nr. 9. P. 2.
193. Kas ta Demokratinė laisvės santara? //Santara. 1917 m. gegužės 9 d. Nr. 13. P. 1.
194. Kas ta Demokratinė laisvės santara? //Santara. 1917 m. rugpjūčio 5 d. Nr. 33. P. 1.
195. Kas ta Demokratinė laisvės santara? //Santara. 1917 m. rugpjūčio 12 d. Nr. 34. P. 1.
196. Ten pat. P.1.
197. LE. T.26. P. 448.
198. LTE. T. 10. P. 24.
199. TLE. T. 3. P. 624.
200. Žurnalistikos enciklopedija. Vilnius, 1997. P. 441.
201. Santara. 1917 m. Nr. 1-49 ir 1918 m. Nr. 1-9.
202. **Skipitis R.** Nepriklausomą Lietuvą statant. Čikaga, 1961. P.390-393.
203. LE. T.16. P.86-87; TLE. T.2. P.561; LTE. T.6. P.537-538; Santara. 1917 m. kovo 19 d. Nr.2. P.1, kovo 23 d. Nr.3. P.1, kovo 25 d. P.1.
204. LE. T.16. P.53; LTE. T.6. P.531-532; TLE. T.12. P.552.
205. Lietuvos MA Biblioteka. F 117-1204. P.273-274.

206. Petro Leono kalba Lietuvių karininkų suvažiavime Petrapilyje// Santara. 1917 m. birželio 21 d. Nr. 25. P.3.
207. Lietuvos MA Biblioteka. F 117-1204. P.287.
208. Ten pat. P.287a.
209. Visiems Rusijos lietuviams //Santara. 1917 m. balandžio 24 d. Nr. 9. P.1.
210. Paaiškinimai kaip rinkti atstovus į Rusijos lietuvių Seimą, Tautos tarybos šaukiamą ir paskirtą gegužės m. 27-tą d. //Santara. 1917 gegužės 13 d. Nr. 14. P. 1.
211. Rusijos lietuvių Seimas //Santara. 1917 m. gegužės 31 d. Nr. 19. P. 1-2.
212. Rusijos lietuvių Seimas //Santara. 1917 m. birželio 3 d. Nr. 20. P. 1; birželio 7 d. Nr. 21. P. 2.
213. Rusijos lietuvių Seimas //Santara. 1917 m. birželio 7 d. Nr. 21. P. 2-3.
214. Rusijos lietuvių Seimas //Santara. 1917 m. birželio 10 d. Nr. 22. P. 1-2.
215. Lietuvių Seimo Petrapilyje rezoliucija dėl Lietuvos politinės ateities //Santara. 1917 m. birželio 7 d. Nr. 21. P. 1.
216. Lietuvos istorija. Red/ A. Šapoka. Kaunas, 1936. P.535.
217. **Nagius-Nagevičius.** Atsiminimai apie lietuvių seimą Petrapilyje //Karys. 1953 m. gegužės mėn. Nr. 5. P.98.
218. Santaros taktika Seime //Santara. 1917 m. liepos 1 d. Nr. 28. P. 1; Dėl lietuvių Seimo //Santara. 1917 m. liepos 22 d. Nr. 31. P. 2-3; Kas ta Demokratinė tautos laisvės santara? //Santara. 1917 m. rugpjūčio 5 d. Nr. 33. P. 1 ir rugpjūčio 12 d. Nr. 34. P. 1; Mūsų gyvenimo paradoksai //Santara. 1917 m. spalio 7 d. Nr. 39. P. 1-2 ir lapkričio 19 d. Nr. 43. P. 2; Teisybės vardan //Santara. 1917 m. lapkričio 12 d. Nr. 42. P. 4; Vilniaus apžvalga //Santara. 1918 m. sausio 13 d. Nr. 3. P. 3; Lietuvos laisvės klausimu //Santara. 1918 m. sausio 21 d. Nr. 3 (52). P. 1; Lietuvos storžieviai //Santara. 1918 m. balandžio 20 d. Nr. 9 (58). P. 1.
219. LE. T.7. P.491.
220. Lietuvos istorija. Red/ A. Šapoka. Kaunas, 1936. P.535.
221. **Grigaitytė-Novickienė B.** Lietuvių seimą Petrapilyje prisiminus//Karys. 1953. Nr. 7-8. P. 137-139.

Petras LEONAS

„Žemės reformos klausimu Lietuvoje (įskaitant ir Suvalkų gberniją)" (rusų kalba)

ПО ПОВОДУ
АГРАРНОЙ РЕФОРМЫ
въ Литвѣ

(включая и Сувалкскую губернію).

П. С. Леонасъ.
Членъ Государственной Думы.

С.-ПЕТЕРБУРГЪ.
Типографія Н. Н. Клобукова, Лиговская ул., д. № 34.
1907.

I.

Ко времени произнесенія мною рѣчи въ Государственной Думѣ по аграрному вопросу (16 мая 1907 г.), пренія ораторовъ были сокращены 10-ю минутами. Поэтому я былъ лишенъ возможности высказаться съ тою полнотою, съ какою предполагалъ и считалъ нужнымъ охарактеризовать земельныя отношенія въ Литвѣ.—Если вся Россія является страною по преимуществу земледѣльческою, крестьянскою, то тѣмъ болѣе это необходимо сказать о нашемъ краѣ, Литвѣ,—включая въ нее и Сувалкскую губернію.—Занимаемая этой губерніей территорія всегда составляла часть Великаго Княжества Литовскаго. Въ 1795 году при раздѣлѣ Литовско-Польскаго государства, она досталась Пруссіи, которая владѣла ею до 1807 года. — Въ этомъ году Наполеонъ I создалъ Великое Герцогство Варшавское, къ которому была отнесена и территорія, нынѣ составляющая Сувалкскую губернію. Затѣмъ въ 1815 г. Варшавское Герцогство было переименовано Александромъ I въ „Царство Польское". Такимъ образомъ со временъ Наполеона I и по настоящее время Сувалкская губернія включена въ число губерній Царства Польскаго. Между тѣмъ большая часть ея территоріи, примыкающая къ Литовскимъ губерніямъ, по національнымъ, культурнымъ, соціальнымъ и экономическимъ условіямъ однохарактерна съ этими послѣдними. Въ качествѣ представителей всего западнаго края, къ которому относится и Литва, въ Государственной Думѣ выступили по земельному вопросу многіе ораторы

1*

съ правыхъ скамей и изъ „Польскаго Коло". Необходимо, чтобы Литовскій народъ черезъ *своихъ* депутатовъ высказалъ свои нужды и требованія относительно аграрной реформы. Кромѣ того, меня, какъ депутата Сувалкской губерніи, вынуждаютъ высказаться по аграрному вопросу ближайшимъ образомъ еще слѣдующія обстоятельства. „Польское Коло" прежде всего требуетъ предоставленія Царству Польскому, не исключая ничего изъ его территоріи, автономнаго управленія, аграрную-же реформу относитъ къ компетенціи автономнаго сейма.

Партія-же народной свободы въ примѣчаніи къ внесеннымъ ея парламентской фракціей главнымъ основаніямъ земельной реформы предполагаетъ не распространять ихъ на Царство Польское, т. е. и на Сувалкскую губернію, на остальную же Литву она предполагаетъ распространить дѣйствіе этой реформы.—Изъ внесенныхъ въ Государственную Думу различными фракціями законопроектовъ по земельному вопросу проектъ главныхъ основаній аграрной реформы фракціи народной свободы для Литвы наиболѣе пріемлемъ.

Поэтому я не могу согласиться съ вышеуказанными предположеніями „кадетовъ" и „Польскаго Коло", поскольку таковыя касаются Сувалкской губерніи.

II.

Прежде всего я остановлюсь на вопросѣ, нужна-ли для Литвы аграрная реформа въ томъ направленіи, въ какомъ она предположена оппозиціонными фракціями для всей Россіи, т. е. въ смыслѣ увеличенія площади крестьянскаго землепользованія? Пусть на этотъ вопросъ отвѣтятъ цифры. Постараюсь однако не обременять памяти читателя изобиліемъ цифровыхъ данныхъ.

Въ *Сувалкской* губ. по оффиц. данымъ числится:

безземельныхъ земледѣльцевъ—68,000 челов.

малоземельныхъ, имѣющихъ отъ 3-хъ до
—15-ти морговъ земли—14351 дворъ.
" до 3-хъ морговъ " — 8649

Считая на дворъ по 5-ти человѣкъ, мы получимъ всего 183000 душъ безземельныхъ и малоземельныхъ изъ 509000 ч. всѣхъ крестьянъ въ губерніи, т. е. почти $^1/_3$.

Въ *Ковенской* губ.:

безземельныхъ земледѣльцевъ 208899 чел.
малоземельныхъ им. менѣе 3 дес. 29,355 дворовъ.
" отъ 3 до 10 дес. 38,635 дворовъ.

Полагая на каждый дворъ въ среднемъ по 5 душъ и считая, что изъ 38635 дворовъ, имѣющихъ отъ 3-хъ до 10 дес., половина имѣетъ въ среднемъ не болѣе 5-ти десятинъ, мы получимъ на 1103163 всѣхъ крестьянъ въ губерніи болѣе $^1/_3$ безземельныхъ и малоземельныхъ.

То же самое слѣдуетъ сказать и о *Виленской* губ., гдѣ безземельныхъ и малоземельныхъ имѣется 661000 чел.

Но довольно. Эти цифры не требуютъ объясненій. Отсюда понятно, почему плата поденнаго рабочаго у насъ, въ Литвѣ, такъ низка, какъ нигдѣ въ Россіи (исключая польскія губерніи). Такъ напр., въ Сувалкской губ. поденный рабочій—мужчина получаетъ въ среднемъ 41 коп. въ день, а женщина 21 коп.—(Слѣдуетъ замѣтить, что и въ Царствѣ Польскомъ есть много безземельныхъ и малоземельныхъ; первыхъ—165030 семействъ и 33392 отд. лица, а малоземельныхъ, имѣющихъ менѣе 10 морговъ (5 дес.)—491,644 двора. Рабочая поденная плата въ Польшѣ ниже, чѣмъ въ Сувалкской губ., тамъ она въ среднемъ для мужчины составляетъ 33,3 коп., для женщины — 23,3 коп. Но я не считаю себя въ правѣ защищать въ Госуд. Думѣ интересы бѣдныхъ крестьянъ Польши). —Эти люди постоянно, изо дня въ день, отъ рожденія до смерти, цѣлыми поколѣніями терпятъ страшную нужду, живутъ въ такихъ условіяхъ, въ какихъ не содержится у помѣщика

его собственная скотина, и въ будущемъ не видятъ никакого просвѣта. Выбиться имъ изъ своего положенія,—какъ правило,—нѣтъ никакой возможности, и одна только смерть освобождаетъ ихъ отъ постоянныхъ лишеній и страданій. Совѣтовать крестьянамъ, обладающимъ маленькими участками земли, улучшать земельную культуру—значитъ то же самое, что голодному вмѣсто хлѣба предлагать камень.—Изъ сказаннаго ясна настоятельная необходимость увеличенія земельной площади малоземельныхъ и надѣленія землею въ достаточномъ количествѣ хоть части безземельныхъ, занимающихся земледѣльческимъ трудомъ.

III.

Откуда же взять землю, необходимую для указанной цѣли? При разрѣшеніи даннаго вопроса въ Литвѣ нельзя сколько-нибудь серьезно говорить о казенныхъ, удѣльныхъ, кабинетскихъ и церковныхъ земляхъ,—настолько ничтожно количество этихъ родовъ земельной площади, годной для отвода крестьянамъ. Правда, во владѣніи казны находится довольно значительное количество земельной площади, но почти вся она занята лѣсами.

Такъ, въ *Сувалкской* губ., всего казенной земли около 204 тыс. десятинъ, въ томъ числѣ 19,727 дес. неудобной къ обработкѣ земли и 171,960 дес. лѣса. Въ *Ковенской* губ. казнѣ принадлежитъ земельная площадь въ 167,300 дес., изъ коихъ 165,309 дес. подъ лѣсомъ. Въ *Виленской* губ. изъ 315 тыс. десятинъ казенной земли 257 тыс. дес. подъ лѣсомъ.

Такъ какъ Литовскія губерніи (т. е. и Сувалкская)—малолѣсныя, то расчищать лѣса подъ пашни нельзя.—Ясно такимъ образомъ, что у насъ не утолить земельнаго голода крестьянъ безъ обращенія на эту цѣль частновладѣльческихъ имѣній. Въ *Сувалкской* губ. въ помѣщичьихъ рукахъ 252,536

дес. земли, въ томъ числѣ 74,480 дес. лѣса. Въ *Ковенской* губ. помѣщикамъ принадлежитъ площадь въ 1,526,774 дес., въ томъ числѣ 531,870 дес. лѣса; болѣе крупныхъ имѣній всего 891, имъ принадлежитъ 1,100,879 дес., а на одно помѣстье въ среднемъ приходится 1,144 дес. земли.—Въ *Виленской* г. въ помѣщичьихъ рукахъ 1,685,716 дес., въ томъ числѣ 677,226 дес. лѣса, крупныхъ имѣній 846, коимъ принадлежитъ 1,146,064 дес., а на каждое изъ этихъ имѣній приходится въ среднемъ 1347 дес.—Несомнѣнно, что если-бы даже всю площадь обрабатываемой земли, принадлежащей помѣщикамъ, обратить на надѣленіе малоземельныхъ и безземельныхъ земледѣльцевъ, то всетаки на всѣхъ ея не хватитъ. Но это не должно останавливать законодательную власть предъ реформой. Надѣленіе части малоземельныхъ и безземельныхъ сократитъ ихъ число, уменьшитъ среди нихъ конкурренцію въ спросѣ на работу, тогда увеличится ихъ заработокъ отъ наемнаго труда и так. обр. въ общемъ улучшится ихъ всѣхъ положеніе,—однако *лишь при соблюденіи другихъ* условій, о которыхъ будетъ сказано ниже.

Такимъ образомъ мы пришли къ выводу о необходимости обратить помѣщичью землю на удовлетвореніе земельнаго голода части крестьянъ.

IV.

Какимъ образомъ это сдѣлать? Не можетъ быть и спора, что единственный путь для разрѣшенія этой проблемы — это принудительное отчужденіе. Я не буду долго останавливаться на пресловутой „святости и неприкосновенности“ права собственности. Многими ораторами въ Госуд. Думѣ выяснена иллюзорность этого понятія, поскольку его хотятъ ставить руководящимъ правиломъ для законодательной власти. Въ сильной степени въ этомъ дѣлѣ помогли, на мой взглядъ, и нѣ-

которые ораторы съ правыхъ скамей. Многіе изъ нихъ превозносили „крестьянскую" реформу 1861 г. Но, вѣдь, эта реформа была основана на отрицаніи неприкосновенности права собственности и на примѣненіи принудительнаго отчужденія для удовлетворенія государственной потребности! Какая же государственная и общественная потребность можетъ быть настоятельнѣе, какая нужда можетъ быть острѣе нужды голодающаго, неимущаго трудолюбиваго малоземельнаго и безземельнаго крестьянства, нуждающагося въ средствахъ для приложенія своего труда? Мы, литовцы, хорошо знаемъ, какъ понималось право собственности въ сравнительно недавнее время господства крѣпостного права, когда крѣпостникъ-помѣщикъ распоряжался подвластнымъ ему крестьяниномъ, какъ вещью. Право есть понятіе историческое и его содержаніе должно соотвѣтствовать правовымъ воззрѣніямъ населенія, сущность которыхъ въ свою очередь зависитъ отъ разнообразныхъ условій, въ томъ числѣ и экономическихъ. Писанные законы у насъ до сихъ поръ создавались привилегированными классами въ защиту преимущественно привилегій и интересовъ этихъ классовъ. Теперь же настала пора передѣлать эти законы сообразно интересамъ всего населенія.

V

За вознагражденіе, или безмездно должна быть отчуждена помѣщичья земля въ пользу земледѣльческаго населенія? Въ общемъ я высказываюсь въ пользу вознагражденія, по справедливой оцѣнкѣ. Къ такому заключенію я прихожу какъ въ виду задолженности многихъ имѣній и частнымъ лицамъ, и земельнымъ банкамъ (Земскому Кредитному О-ву въ Сувалкской губ.), причемъ держателями закладныхъ листовъ часто являются небогатые люди, помѣстившіе свои сбереженія въ эти бумаги, такъ и въ виду того, что многія имѣнія куплены на

капиталы, пріобрѣтенные такимъ же капиталистическимъ путемъ, какъ и вообще всякіе капиталы, конфискація которыхъ, однако, никѣмъ въ настоящее время не предполагается. Относиться же одновременно неодинаково къ разнымъ видамъ собственности представляется невозможнымъ. Однако, мѣстныя землеустроительныя учрежденія,—комитеты, или иного наименованія,—могутъ установить въ конкретныхъ случаяхъ необходимость безмезднаго отчужденія. *a*) Такъ напр., у насъ, въ Литвѣ (включая и Сувалкскую губ.) многіе помѣщики, предвидя крестьянскую реформу, либо вовсе согнали крестьянъ съ земель, которыя они издавна обрабатывали, либо переселили ихъ съ лучшихъ земель на худшія, а изъ освобожденныхъ пространствъ устроили фольварки; въ другихъ мѣстахъ они лишили крестьянъ пастбищъ и т. п. Да и при самомъ примѣненіи реформы 1861 г. во всей Литвѣ и 1864 г. въ Сув. губ. много обидъ было причинено крестьянамъ. Слѣдуетъ замѣтить, что по закону въ надѣлъ крестьянъ въ Литвѣ должна была поступить вся та земля, которою они фактически пользовались. Въ немногихъ мѣстностяхъ, гдѣ крестьянскіе коммиссары и мировые посредники были люди справедливые, реформа была осуществлена безъ обидъ для крестьянъ, въ большинствѣ же случаевъ искательства помѣщиковъ имѣли силу, нѣкоторыя угодья и земли, находившіяся издавна въ пользованіи крестьянъ, не были записаны за ними въ документы (ликвидаціонныя табели и т. п.) и крестьяне остались то безъ пастбищъ, то безъ лучшихъ земель, то безъ сервитутовъ, или съ сервитутами въ меньшемъ размѣрѣ, чѣмъ до реформы. Крестьяне по настоящее время считаютъ своими всѣ тѣ земли и права, которыхъ они были несправедливо, обманнымъ образомъ лишены. Долгое время они искали возстановленія своихъ правъ въ правительственныхъ и судебныхъ установленіяхъ, но писанный законъ и документы не на ихъ сторонѣ и исходъ всѣхъ дѣлъ былъ для нихъ печаленъ. Во всѣхъ этихъ случаяхъ ме можетъ быть и рѣчи о

вознагражденіи помѣщика. Напротивъ, здѣсь должны быть возстановлены законодательнымъ путемъ права крестьянъ, т. е. земля, какъ находившаяся въ пользованіи крестьянъ до реформы 1861 г. (1864 г. въ Сув. губ.), такъ и та, которую необходимо дать взамѣнъ отобранныхъ при реформѣ сервитутовъ, должна быть отобрана отъ помѣщика безмездно и отдана тѣмъ, кто раньше долгіе годы ее воздѣлывалъ и кто пользовался сервитутами, или ихъ правопреемникамъ. Во многихъ мѣстностяхъ крестьяне были лишены пастбищъ и другихъ угодій съ тѣмъ, чтобы оставить ихъ въ полной зависимости отъ помѣщика, чтобы они вынуждены были работать въ его имѣніи за дешевую плату. Приведу слѣдущіе примѣры. 1) Среди полей деревни Гебровщизна, Лейпунской гмины, Сейнскаго у. Сувалкск. губ., шагахъ въ ста отъ самой деревни, находится отобранный отъ крестьянъ во время реформы и принадлежацій нынѣ помѣщику Ковалевскому выгонъ мѣрою въ 45 морговъ 227 прентовъ. По имѣющемуся у меня плану, который я предполагалъ предъявить Госуд. Думѣ во время своей рѣчи, приблизительно таково положеніе этого выгона:

2) Кромѣ выгоновъ, луговъ и лѣсовъ, находящихся среди крестьянскихъ полей, или входящихъ въ таковыя клиньями, во многихъ мѣстностяхъ въ такомъ же отношеніи къ крестьянскимъ полямъ находятся озера какъ помѣщичьи, такъ и казенныя. Между тѣмъ собственниками озеръ воспрещено крестья-

намъ переплывать озеро на лодкахъ, вслѣдствіе чего они вынуждены либо отказаться отъ обработки своихъ заозерныхъ участковъ, либо ѣздить на нихъ окольнымъ, длиннымъ путемъ, что сопряжено съ массой экономическаго ущерба (потеря времени, невозможность свезти навозъ и пр.) Таковы, напр., деревни Вилконастри, Бурбы и др. въ Сейнскомъ уѣздѣ. Результатомъ всѣхъ этихъ условій является то, что крестьяне находятся въ экономической, тяжелой зависимости отъ помѣщика, которому они, какъ крѣпостные, должны отрабатывать за пользованіе тѣми угодьями, которыя должны принадлежать имъ, крестьянамъ.

б) Безмездно же должны быть переданы малоземельнымъ и безземельнымъ крестьянамъ такъ наз. маіоратныя имѣнія. Эти имѣнія считались казенными и, вѣроятно, поэтому не упоминаются ни въ одномъ изъ проектовъ главныхъ основаній, внесенныхъ въ Госуд. Думу, по земельному вопросу. Но въ послѣднее время маіоратнымъ владѣльцамъ дано разрѣшеніе отчуждать маіоратныя имѣнія и такимъ образомъ послѣднія должны считаться частновладѣльческими. Такъ какъ маіоратныя имѣнія получены владѣльцами, или ихъ предками въ даръ отъ правительства за дѣйствительныя и мнимыя заслуги большею частью по усмиренію „возстаній" и такъ какъ извлеканіемъ доходовъ въ теченіе долгаго времени эти заслуги уже достаточно оплачены, то имѣнія эти должны безмездно поступить въ пользу мѣстнаго нуждающагося крестьянства.

в) Точно такъ же безмездно должны быть отведены крестьянамъ участки помѣщичьей земли съ лѣсомъ, или безъ лѣса, — смотря по мѣсту ихъ нахожденія, — взамѣнъ сервитутовъ. Тутъ въ сущности нельзя и говорить о безмездности, ибо крестьяне получатъ землю взамѣнъ сервитутныхъ правъ, т. е. права пасти скотъ на помѣщичьей землѣ, права получать топливо изъ помѣщичьяго лѣса и т. п. Однако, прекращеніе сервитутовъ должно быть произведено принудительнымъ

путемъ съ достаточнымъ вознагражденіемъ крестьянъ землею за прекращаемыя ихъ права.

VI.

Однако вся аграрная реформа можетъ быть удачно осуществлена въ Литвѣ лишь при условіи, если будутъ приняты во вниманіе мѣстныя особенности и если одновременно, или даже предварительно будутъ осуществлены другія мѣропріятія, вызываемыя мѣстными условіями.—На эти-то мѣстныя особенности землевладѣнія и землепользованія мнѣ и необходимо сейчасъ указать.

а) Самымъ крупнымъ отличіемъ Литвы отъ внутренней Россіи является отсутствіе у насъ общиннаго землевладѣнія. Уже издавна крестьяне владѣютъ землею подворно, при чемъ собственникомъ считается глава семьи, глава двора. Понятіе права личной собственности глубоко и прочно лежитъ въ сознаніи народа. Въ Сувалкской губ. по закону крестьяне владѣютъ землею на правѣ личной собственности. Въ остальной же Литвѣ сенатская практика пыталась создать искусственное понятіе подворной, семейной собственности, но эта теорія послужила только причиной возникновенія массы судебныхъ процессовъ и, какъ слѣдствіе этого, разстройства и упадка крестьянскихъ хозяйствъ. Имѣющіяся въ кодексѣ Наполеона ограниченія воли завѣщателя въ пользу прямыхъ наслѣдниковъ до сихъ поръ не прививаются къ правовымъ воззрѣніямъ литовцевъ (Сув. губ.). Литовецъ считаетъ себя въ правѣ распорядиться со своимъ имуществомъ, на случай смерти такъ, какъ ему заблагоразсудится. Какъ слѣдствіе такого несоотвѣтствія закона съ правовыми воззрѣніями народа является масса фиктивныхъ, или несогласныхъ съ закономъ актовъ, а затѣмъ масса судебныхъ дѣлъ объ уничтоженіи этихъ актовъ.

б) На ряду съ отсутствіемъ общиннаго землевладѣнія и

наличностью земельной личной собственности въ Литвѣ имѣется очень много безземельныхъ земледѣльцевъ, батраковъ, на что было указано раньше.

в) Вмѣстѣ съ тѣмъ въ Литвѣ много крестьянъ, имѣющихъ достаточное количество земли; большинство ихъ не въ состояніи трудомъ своей семьи обработать всю землю и вынуждены пользоваться наемнымъ трудомъ.

г) Многіе изъ этихъ крестьянъ пріобрѣли себѣ землю, или увеличили свои участки на деньги, заработанныя самымъ тяжелымъ трудомъ въ американскихъ каменноугольныхъ копяхъ. Литовецъ-крестьянинъ, либо собравъ необходимую на дорогу сумму денегъ изъ заработанныхъ наемнымъ трудомъ, либо получивъ часть своей наслѣдственной доли, или часть своего выдѣла, отправляется въ Америку на заработки и, скопивъ тамъ порядочную сумму, возвращается на родину и покупаетъ себѣ участокъ земли: настолько сильна привязанность литовца къ родному краю!

д) Очень многіе изъ крестьянъ ведутъ у себя интенсивное хозяйство. Травосѣяніе и плодоперемѣнъ примѣняются почти повсюду. Начавшись преимущественно отъ прусской границы и Курляндской губ., высшая земельная культура распространяется все дальше и дальше вглубь края.

е) Помѣщики въ Литвѣ большею частью сами своимъ инвентаремъ ведутъ хозяйство; если же сдаютъ имѣнія въ аренду, то преимущественно крупнымъ арендаторамъ, которые въ свою очередь ведутъ хозяйство своимъ инвентаремъ. — Я не стану дальше останавливаться на особенностяхъ нашего края; нѣкоторыя изъ нихъ попутно уже были упомянуты (сервитуты). Всѣ эти особенности имѣются во всей Литвѣ, включая и Сувалкск. губ.

VII.

Вслѣдствіе общаго экономическаго кризиса сельскіе хозяева, особенно крестьяне, терпятъ большую нужду; нерѣдко имъ приходится прибѣгать къ займу, чтобы выплатить въ концѣ года заслуженное наемнымъ рабочимъ. При аграрной реформѣ, при уменьшеніи количества людей, отдающихъ въ наемъ свой трудъ и при увеличеніи наемной платы, крестьянское хозяйство можетъ совершенно разрушиться. Изъ сопоставленія вышеприведенныхъ цифровыхъ данныхъ ясно, что на всѣхъ, занимающихся земледѣльческимъ трудомъ, земли не хватитъ. Справедливо, чтобы положеніе наемныхъ рабочихъ улучшилось какъ путемъ увеличенія платы, такъ и другими мѣрами. Но чтобы крестьяне-наниматели могли перенести эту реформу, чтобы они могли лучше оплачивать и содержать наемныхъ рабочихъ, необходимъ цѣлый рядъ мѣропріятій, клонящихся къ облегченію положенія крестьянскаго хозяйства.

a) Потребность въ жилищѣ и топливѣ, удовлетворяемая въ Литвѣ лѣсомъ, составляетъ крупную статью расхода каждаго крестьянина. Жутко смотрѣть на лачужки большинства жителей нашего края, а еще тяжелѣе видѣть и ощущать, какъ люди терпятъ холодъ и сырость въ этихъ лачужкахъ въ жестокіе морозы. Между тѣмъ мѣстные лѣса, этотъ даръ Божій, уничтожаются и сплавляются за границу, при чемъ цѣны на нихъ устанавливаются и для мѣстныхъ жителей англійскими и нѣмецкими богатыми рынками, гдѣ лѣсовъ нѣтъ. Поэтому лѣсъ по своей дороговизнѣ недоступенъ многимъ изъ мѣстныхъ жителей, а для другихъ удовлетвореніе потребности въ топливѣ и жилищѣ составляетъ слишкомъ большую расходную статью. Необходимо упорядочить лѣсное хозяйство въ казенныхъ лѣсахъ такъ, чтобы неимущіе могли получать необходимое даромъ, или за уменьшенную цѣну, а другіе—за нормаль-

ную по мѣстнымъ условіямъ цѣну. Однимъ словомъ, лѣсъ должен служить прежде всего для удовлетворенія потребностей мѣстныхъ жителей и только остатокъ можетъ быть продаваемъ лѣсопромышленникамъ.—Частновладѣльческіе же лѣса должны быть принудительно отчуждены и переданы во владѣніе мѣстныхъ органовъ самоуправленія, избранныхъ на демократическихъ началахъ.

б) Точно такъ же должны быть отчуждены принудительнымъ образомъ изъ частныхъ рукъ озера, при чемъ болѣе крупныя изъ нихъ должны быть переданы въ вѣдѣніе мѣстныхъ органовъ самоуправленія, а мелкія — въ пользованіе тѣхъ селеній, поля которыхъ къ нимъ примыкаютъ. Въ озерахъ, принадлежащихъ казнѣ, необходимо ввести въ возможной скорости правильное рыбоводное хозяйство и эксплуатировать его въ интересахъ мѣстнаго населенія. Въ настоящее время, когда озера принадлежатъ частнымъ лицамъ и когда принадлежащія казнѣ сдаются въ аренду рыбопромышленникамъ, мѣстные крестьяне терпятъ много убытковъ и стѣсненій, нерѣдко даже попирается ихъ право собственности на землю, или сервитутное право на рыбную ловлю. Между тѣмъ озера въ Литвѣ большей частью расположены въ мѣстностяхъ съ песчаной почвой, гдѣ земледѣліе малодоходно и гдѣ рыбный промыселъ является необходимымъ для крестьянъ подсобіемъ.

в) Для того, чтобы крестьянство могло сравнительно безболѣзненно перенести соціальную реформу, необходимо отмѣнить таможенныя пошлины на разнаго рода сельско-хозяйственныя орудія и на предметы искусственнаго удобренія, отмѣнить многіе косвенные налоги на предметы первой необходимости и вообще реорганизовать податную систему на болѣе справедливыхъ началахъ. Теперь, напр., крестьянинъ въ Сувалкск. губ. платитъ въ общемъ 76,5 коп. съ морга земли, а помѣщикъ—52,4 коп. налоговъ. Многія изъ указанныхъ выше мѣръ облегчатъ положеніе и помѣщичьихъ хозяйствъ, ко-

торыя останутся въ томъ размѣрѣ, въ какомъ будетъ признано полезнымъ и нужнымъ ихъ оставить.

г) Далѣе необходимо принять мѣры къ поднятію степени просвѣщенія какъ общаго, такъ и сельско-хозяйственнаго, учредить сельско-хозяйственныя школы, которыхъ у насъ, въ чисто земледѣльческомъ краѣ, вовсе нѣтъ, устроить образцовыя фермы, улучшить пути сообщенія, ввести институтъ агрономовъ - инструкторовъ, учредить мелкій кредитъ. д) Въ Литвѣ, за исключеніемъ Сувалк. губ., часть крестьянъ продолжаютъ платить выкупные платежи; это такъ называемые вольные люди 2-го разряда и чиншевики, при чемъ нѣкоторые изъ чиншевиковъ, благодаря канцелярской волокитѣ учрежденій, вѣдающихъ дѣла о признанои чиншевыхъ правъ, до сихъ поръ не переведены на выкупъ. Какъ на вольныхъ людей 2 разряда, такъ и на чиншевиковъ не распространилась реформа 1861 г., потому что они не были въ крѣпостныхъ отношеніяхъ къ помѣщику и послѣ реформы они продолжали платить помѣщику родъ арендной платы. Такъ какъ эти разряды крестьянъ по винѣ государства не были переведены на выкупъ одновременно съ другими крестьянами, и такъ какъ они выплатили помѣщикамъ не менѣе того, что было-бы выплачено выкупными платежами, то эти послѣдніе въ настоящее время должны быть отмѣнены и государство должно само нести послѣдствія своей ошибки. Непереведенные на выкупъ чиншевики должны получить безмездно въ свою собственность ту землю, которой они владѣютъ на чиншевомъ правѣ. е) Отводимую землю слѣдовало-бы предоставить крестьянамъ въ собственность. Это соотвѣтствовало-бы правовымъ воззрѣніямъ Литовцевъ. При этомъ слѣдовало-бы установить minimum размѣровъ, на какіе могутъ дробиться крестьянскія усадьбы, какъ это и теперь существуетъ въ Сувалкской губ. по закону 1864 г, и также maximum, до какого можетъ доходить скопленіе земли въ однѣхъ

рукахъ. Однако, если будетъ признано болѣе цѣлесообразнымъ отводить участки въ постоянное пользованіе, то и такая форма владѣнія удовлетворитъ малоземельныхъ и безземельныхъ крестьянъ,—лучше имѣть что-нибудь, чѣмъ ничего. Съ теченіемъ же времени они убѣдятся въ благодѣтельности этого рода землепользованія. ж) Такъ какъ въ Литвѣ земли недостаточно для надѣленія мѣстныхъ нуждающихся въ ней крестьянъ, то не можетъ быть и рѣчи о переселеніи туда людей изъ другихъ губерній. Между тѣмъ правительство при посредствѣ крестьянскаго банка переселяетъ къ намъ крестьянъ изъ другихъ губерній съ цѣлью обрусенія, съ цѣлью усиленія русскаго элемента. Въ выходящей въ Ковнѣ газетѣ „Сѣверо-Западный Тел.“ за 26-ое мая 1907 г. (№ 123) имѣется слѣд. сообщеніе: „Куршаны. 2 мая на ст. Куршаны прибыли въ особомъ поѣздѣ 14 семействъ старовѣровъ изъ Виленск. г., купившихъ при посредствѣ крестьянскаго банка им. Дубяны. Новые колонисты привезли съ собою весь живой инвентарь. Пріѣздъ старовѣровъ явился полной неожиданностью для мѣстныхъ крестьянъ, которые были увѣрены, что имѣніе останется за ними. Въ то же время изъ Черниг. губ. пріѣхало 40 семействъ переселенцевъ, купившихъ землю въ Шавельскомъ уѣздѣ. Ожидается прибытіе еще нѣсколькихъ десятковъ семействъ русскихъ поселенцевъ“. Въ этомъ проявляется жестокость обрусительскаго правительства по отношенію къ мѣстнымъ крестьянамъ, равную которой трудно себѣ представить!

VIII.

Въ виду вышеуказанныхъ особыхъ условій землепользованія въ Литвѣ, земельная реформа лучше всего могла-бы быть проведена у насъ автономнымъ сеймомъ. Здѣсь я долженъ замѣтить, что литовскій народъ горячо сочувствуетъ стремленіямъ польскаго народа добиться автономнаго управ-

ленія. Вмѣстѣ съ тѣмъ я долженъ сказать, что и литовскій народъ сознаетъ необходимость введенія автономнаго управленія въ Литвѣ и будетъ домогаться осуществленія этой идеи. Съѣздъ делегатовъ Литвы въ числѣ 2000 человѣкъ, справедливо, по своей важности, называемый у насъ великимъ, осуществленный въ дни свободъ 21—22 ноября 1905 г, установилъ, что потребность въ автономномъ управленіи сознана въ самыхъ широкихъ слояхъ литовскаго народа и что равнымъ образомъ сознана необходимость присоединенія къ Литвѣ Сувалкской губерніи, за исключеніемъ той части ея территоріи, населеніе которой путемъ референдума выскажется за оставленіе его въ предѣлахъ автономной Польши. Однако мы, литовцы, не можемъ согласиться съ высказаннымъ лидеромъ „Польскаго Коло" г. Дмовскимъ положеніемъ, что аграрная реформа для Царства Польскаго не можетъ быть вырабатываема Госуд. Думой. Если-бы къ Царству Польскому не относили Сувалкской губ., тогда мы противъ этого положенія г. Дмовскаго не спорили-бы.—Теперь же мы утверждаемъ, что земельная реформа въ Сувалкской губ. должна быть проведена одновременно и на одинаковыхъ основаніяхъ, какъ и въ остальной Литвѣ. То обстоятельство, что въ Сувалкской губерніи дѣйствуютъ иные гражданскіе законы, чѣмъ въ остальной Литвѣ, не можетъ служить препятствіемъ къ проведенію земельной реформы на одинаковыхъ основаніяхъ; вѣдь, и тамъ, гдѣ партіей народной свободы предполагается проводить аграрную реформу, существуютъ губерніи съ особыми гражданскими законами (напр. Бессарабская и др.). Принципъ принудительнаго отчужденія не считается съ существующими гражданско-правовыми опредѣленіями. Если крестьянская реформа 1861 г., во всей Литвѣ и 1864 г. въ Сувалкской губ. были совершены не на одинаковыхъ основаніяхъ, то объ этомъ слѣдуетъ только пожалѣть. Во всякомъ случаѣ та и другая реформа были совершены центральной властью и какъ-

бы онѣ ни были несовершенны, всетаки крестьянству онѣ были благодѣтельны. Земельная нужда у насъ велика. По условіямъ политическаго момента и по соотношенію силъ нельзя знать, какая реформа и когда именно будетъ совершена. Поэтому мы, литовцы, не можемъ ставить аграрную реформу въ зависимость отъ осуществленія реформы другой какой-нибудь области общественной жизни, тѣмъ болѣе, что въ Госуд. Думѣ предполагается выработать лишь главныя основанія, проведеніе-же ихъ въ жизнь на мѣстахъ будетъ возложено на мѣстныя землеустроительныя учрежденія. Эти послѣднія и примутъ во вниманіе особыя условія края. Если окажется нужнымъ сдѣлать какія-нибудь измѣненія и дополненія къ главнымъ основаніямъ, то мѣстные органы и представятъ объ этомъ законодательной власти. Повторяю, что если предположено распространить дѣйствіе главныхъ основаній земельной реформы на всю Литву, то нѣтъ никакихъ основаній не распространять ихъ на Сувалкскую губ., потому что національныя, культурныя, климатическія и др. условія въ ней одинаковы съ условіями другихъ Литовскихъ губерній. (Только небольшая часть ея территоріи, примыкающая къ Ломжинской губ., населена поляками и, слѣдовательно, въ національномъ отношеніи отличается отъ Литовскихъ губерній). Намъ, литовцамъ, пріятно было проявленіе „Польскимъ Коло“ въ лицѣ его ораторовъ заботливости о нуждахъ Литвы. Однако, слѣдуетъ замѣтить, что пониманіе чужихъ нуждъ и интересовъ, пройдя сквозь призму своихъ, личныхъ, классовыхъ, или-же національныхъ интересовъ, выше которыхъ не поднялось данное лицо, или партія,— не соотвѣтствуетъ дѣйствительности. Польскому Коло представляется возможнымъ откладывать аграрную реформу „ad calendas graecas“ (на неопредѣленное время). Поэтому совершенно понятна та готовность, съ какой правые депутаты, г.г. Крупенскій и Шидловскій, поспѣшили присоединиться къ требованію г-на Дмовскаго, заняться реформой

мѣстнаго самоуправленія и разрѣшеніемъ польскаго вопроса раньше, чѣмъ земельной реформой. Мы, литовцы, ставимъ послѣднюю одной изъ первѣйшихъ задачъ Госуд. Думы. Такъже смотрѣли на это депутаты Сувалкской губ. въ 1-ой Госуд. Думѣ.—Прежній режимъ, стремясь къ искорененію разныхъ національностей и вѣроисповѣданій, даже хорошіе законы примѣнялъ у насъ, въ Литвѣ, такъ, что они приносили намъ больше вреда, чѣмъ пользы. Все это дѣлалось именемъ русскаго народа. Теперь русскій народъ беретъ устройство своей судьбы въ свои руки. Онъ, ставъ разъ на путь свободы, равенства, братства и соціальной справедливости, никогда не сойдатъ съ этого пути, не ступитъ на путь насилій и человѣконенавистничества. Государственная Дума горячо апплодировала словамъ депутата г. Кутлера, когда онъ напомнилъ, что англійскій народъ проявилъ истинный патріотизмъ не тогда, когда кровопролитіемъ подавилъ самостоятельность бурскаго народа, а тогда, когда онъ вернулъ самостоятельность этому маленькому народу. Мы, литовцы, поэтому, увѣрены, что въ дружномъ сотрудничествѣ съ представителями великаго русскаго народа и другихъ національностей намъ удастся скорѣе залѣчить нанесенныя, намъ прежнимъ режимомъ тяжелыя раны, что мы сможемъ скорѣе вернуть нашему народному организму здоровье и установить нормальныя условія его существованія. Однимъ изъ этихъ условій является болѣе правильное распредѣленіе между населеніемъ земельной площади. Спокойно откладывать на долгое время аграрную реформу могутъ только тѣ, кому не глядятъ въ глаза нужда и голодъ. Нуждающееся-же крестьянство настоятельно требуетъ скорѣйшаго осуществленія аграрной реформы.

Членъ Госуд. Думы

П. С. Леонасъ.

Спб. Май, 1907 г.

LIETUVIŲ ATSTOVŲ (Kauno ir Suvalkų gub.) 4-on VALSTYBĖS DŪMON rinkimams pasibaigus

Įžanga

Man teko dalyvauti mūsų atstovų rinkimų prirengime. Tame veikime aš turėjau sau už rankvedį ne kokios nors partijos, bet visos tautos reikalus. Pasirodė, jog mano buvo eita ir einama vėže, vidurio srovės išgraužta. Dabar rinkimams pasibaigus, mane beeinantį vidurio vėže, čaižo sustoję iš abiejų šonų, dešinio ir kairio.

„Šaltinio" Nr-je 45-me str-je „Dūmos atstovų rinkimai Kaune" pasakyta: „Be to, advokatas Leonas priklausė dviem komitetam: Kauniškiui bepartijiniui ir „pirmeivių" komitetui. Pažymiu šias smulkmenas apie du rinkimų komitetu, nes jos daug nušviečia pačius rinkimus. Noriu taip pat pažymėti *netinkamą p. Leono pasielgimą*[1], nes priklausydamas abiem komitetam, galėjo daug padėti „pirmeiviams".

„Lietuvos Žinių" Nr-je 128, str-je „Rinkimai Kauno gub." p. M. Sl. parašė: „Nemažiaus kaltas ir tas, kuris klausiamas patarimo, patarė Bukontui sušaukti rytą, rinkikų susirinkimą ir atsisakyti nuo savo kandidatūros", o Nr-je 133-me pati Redakcija savo atsakyme p. Bukontui priduria: „Kauniškio komiteto vadas patarė T., kad *galima atsisakyti*[2], da ir spalių 25 d., vadinasi pačią oficialių rinkimų dieną, 2 - 3 valandomis prieš pat rinkimus".

Kad „Lietuvos Žinių" buvo padaryti man šie užmetimai, tai paaiškės iš šios knygelės turinio.

Geriausiai būtų pasiaiškinus prieš šituos kaltinimus ir abelnai savo veikime, rinkimus rengiant, per laikraštį: laikraštis turi sulyginamai daug skaitytojų, užtat mano pasiaiškinimas tuoj plačiai pasklistų po Lietuvą. Bet mūsų laikraštija pasidalinusi į tiedvi dali, kurių aš už savo rinkimų prirengimo darbą esmi kaltinamas. Užtat esmi priverstas savo to veikimo išaiškinimus duoti visuomenei atskiroje knygelėje.

§ 1

Principai, sektini šiame veikime

(Ištrauka iš mano pranešimo, skaityto 15-X-1912 m.).

Svarstant klausymą, kas reikia rinkti atstovu ir kokios taktikos privalo laikytis pirmeiviai demokratai, reikalinga remtis ant kai kurių principų. Štai jie:

a) Lietuvių tauta nori gyventi, kaipo tokia.

b) Tauta, kuri nori gyventi, privalo progressuoti (pirmyn eiti).

---

[1] Mano pabraukta.-P.L.

[2] Redakcijos pabraukta.

c) Idant tauta pati įtikėtų galinti progresuoti ir kitus įtikintų, jiji privalo parodyti savo spėkas kultūros darbui ir politikos kovai.

Prieš laisvės metus mūsų tauta tas savo spėkas parodė, o svarbiausioje kovoje už spaudą pasekmingai veikė ir laimėjo. Tą pat galima pasakyti ir apie veikimą laisvės metais. Savo atstovų asmenyse tauta privalo parodyti, jog joje tebesama kultūrinių spėkų, galinčių ginti jos gyvasties sąlygas. Apie laukinius Rusijos pavaldinius, padėkime apie eskimosus, Valstybės Dūmoje nieko negirdėti ir jų niekas už tautą nelaiko. Jeigu mes savo atstovų asmenyse parodysime save beveik lygiais tokioms žmonių grupėms, kurios skaitomos už laukinius žmonės, tai negalime tikėtis, kad kitos tautos nors šiek tiek mus svertų ir guodotų. Taigi mums reikia į atstovus rinkti aukštesnės kultūros, aukštesnio mokslo vyrus. - Bemokslių išrinkimas į atstovus dargi neteisingai liudytų apie mūsų tautą, nes ji ištikro daug materialių ir moralių spėkų aukauja, idant turėti savo sūnų aukštesnį mokslą pasiekusių, kurie vestų ją pirmyn. Bemokslių gi atstovų asmenyse pasaulis matytų jog mūsų tauta ir trijų - keturių vyrų, tinkamų tokiam svarbiam ir sunkiam darbui, kaip atstovo, neturi...

d) Tie vyrai privalo gerai žinoti mūsų tautos reikalus ir išmanyti, kaip tuos reikalus ginti Dūmoje, tai yra jie privalo turėt politiško susipratimo „minimumą", kuris turi būti paremtas ant progreso ir demokratizmo pamatų, -tųjų geresnės ateities sąlygų.

e) Tauta, norinti gyventi kaipo tokia, turi savo reikalus - pirmiausiai savo tautiškos gyvasties apgynimo reikalą,- kurie yra bendri visiems jos nariams, nepaisant jų pažiūrų įvairumo. Kur tauta gali ir privalo parodyti, jog ji turinti spėkas gyventi ir progresuoti, ten visi jos nariai privalo eiti išvien. Tarp savęs įvairių pažiūrų asmens, tai yra įvairios partijos, turi teisę ir privalo kovoti, bet užbaigę tarp savęs kovą ir eidami kovon su priešu, visi tautos nariai privalo išvien eiti. Tik taip besielgdamos tautos dalys parodys savo tautos meilę, tautišką susipratimą ir norą, idant tauta gyventų kaipo tokia. Tik taip elgdamiesi tautos nariai parodys, kad jie nenori, idant tauta praskystų kaimynų bangose.

Dabar atstovų rinkime mes turime prieš save vieną priešą - lenkus. Eidami kovon su jais, mes privalome patys būti vienybėje, tarp savęs pabaigę kovą. Ten, kur vieni negalime apveikti jų per rinkimų įstatų kliūtis, privalome kviesti talkon kaimynus (Kauno gub.). Bet jeigu mes kviestume į talką kaimynus ten, kur galime vieni laimėti kovą, kaip tai yra Suvalkų gubernijoje, ir kviestume tik mes, pirmeiviai, kurie esame tame, ar kitame krašte gyvenančios mūsų tautos dalies tik atžala, tuomet mes pradėtume tautos dezorganizacijos ir demoralizacijos darbą, tai yra pradėtume tokį darbą, kuris veda tautą prie mirties. Būtų toks pat darbas, kaip anuomet Lenkijoje, įvairioms partijoms pradėjus kreiptis prie kaimynų ....

Suvalkų gubernijos rinkikų susirinkime lietuviai vieni, be talkos su kitais, gali laimėti rinkimus. Taigi ten atstovas privalo būti visų lietuvių rinkikų išrinktas, išrinktu gi privalo būti tasai, kas gaus daugiau balsų po ginčų prieš renkamame *visų* lietuvių rinkikų susirinkime. Jeigu kurie nors iš lietuvių šitai taktikai nepasiduotų, tie pradėtų tautos dezorganizacijos ir demoralizacijos darbą. Jų pavyzdį paskiaus pradėtų sekti kiti, net pavieni asmens, ir tokiu būdu mes niekuomet negalėtume būti tikri savo likime. Dabar viena, mažesnė, lietuvių partija laimėtų, padėkim su lenkų pagalba; kitą kart gali

tarp mūsų rinkikų atsirasti kelios partijos, kurioms besivaidant gali laimėti lenkai. Iš to pavyzdžio gali būti dar blogesnės pasekmės. Pavieni asmenys ne tik Suvalkų, bet ir Kauno gub. gali pradėti vesti savaimi politiką, ir tartis su kaimynais, nes peržengus vieniems tautos reikalų paliepimus, nebus ribų tiems peržengimams. Užtat tokiuose atsitikimuose partijos privalo eiti kompromisan.

Kas-link Kauno gub-jos rinkimų, tai lietuviams pridera taip daryti: jeigu pasirodytų, jog mes bloke (talkoje) su žydais turime mažiaus balsų nei lenkai dvarinykai, dėlto, kad prie jų prisidėję keli iš lietuvių rinkikų, tuokart susipratusių lietuvių dauguma, tarp jų ir p.p. Yčas ir Bukontas, surašę protestą, susilaiko nuo balsavimo. Bet jeigu vienybė tarp lietuvių bus užlaikyta, tuomet privalome stengtis, kad būtų išrinkti: nuo dvarinykų kurijos – kun. Juozapavičia, o nuo valstiečių kurijos ir dar kitu du atstovu: p.p. Bukontas, Yčas ir dar vienas iš inteligentiškesnių rinkikų.

Kas-link Suvalkų gubernijos turiu dar pridurti, jog, kadangi ten tik vienas renkamas, tai juomi jokiu būdu nereikėtų rinkti kunigo"...

Aukščiaus išguldytos sistemoje manu pamatinės nuomonės iššaukė karštus ginčus tarp išklaususių jas. Su kai kuriais iš tų principų nesutiko „Lietuvos Žinių" vedėjai ir jų artimiausieji vienminčiai. Jų nuomone, laikytis lietuvių vienybės, nepaisant, kokios rinkikų daugumos pažiūros – tai eiti prieš demokratizmo principą. O p. Keinys pasirodė taip toli nužengusiu ypatingame demokratizmo supratime, jog, besvarstant kun. Juozapavičiaus kandidatūrą, stovėjo prieš ją, tvirtindamas, jog geriausi esą rinkti dvarininką endeką nei kunigą. Tiesa, kun. Juozapavičiaus kandidatūros klausime jisai liko vienas sau su savo nuomone. Vienam iš dalyvavusių ginčuose pasiūlius atspausti tą mano pranešimą „Lietuvos Žiniose", jųjų vedėjai kitaip nesutiko jo talpinti laikraštin, kaip tik su savo pasargomis kas link vienybės principo, vedančio, anot jų, prie antidemokratiškų pasekmių.

Vienok gyvenimas greitu laiku privertė juos permainyti tą savo nuomonę.

Kaip žinome, Suvalkuose rinkikų lietuvių kuniginė dauguma atsisakė padaryti *visų* lietuvių rinkikų prieš renkamąjį susirinkimą, atskyrė nuo savęs keturis rinkikus pirmeivius. Tokiu būdu kuniginė dauguma, sulig mano aukščiaus išguldytų nuomonių, pradėjo tautos dezorganizacijos ir demoralizacijos darbą.

Pranešdami apie tai, kad kuniginė rinkikų dauguma atsisakė padaryti bendrą visų rinkikų-lietuvių prieš renkamąjį susirinkimą, tie keturi rinkikai (p.p. Bulota, Grinius, Stankūnas ir Staugaitis) pridūrė: Tokiu būdu prieš renkamasis susirinkimas *visų* (jų pabraukta) lietuvių-rinkikų neįvyko dėlei *griežtai partyviško*[3] kunigų ir kuniginių rinkikų veikimo, ką mes šiuomi apskelbiame, idant visi žinotų jogei *atsakomybė už vienybės suardymą tarp lietuvių ir už visas to suardymo pasekmes visa savo svarba gula ant rinkikų-kunigų ir kitų kuniginių*[4] (Liet. žin. .>"« 125).

„Lietuvos Žinių" gi Nr. 125-me p. Rinkiko straipsnyje „Suvalkų rinkimai" suvis teisingai, tinkamai su mano aukščiaus išguldytais principais, pasakyta:

---

[3] Mano pabraukta.

[4] Mano pabraukta.

„O visų lietuvių rinkikų priešrenkamasis susirinkimas yra labai visiems lietuviams svarbus, nes: 1) jei norime iš Lietuvos padaryti vieną kūną, tai turime, kiek tik galėdami, apsieiti patys vieni sau, neprileisdami kištis svetimtaučiams į savo reikalus, arba kitaip tariant, turime laikytis tautiškojo solidariškumo; kas tą griauja, tas įneša į savųjų tarpą dezorganizaciją ir demoralizaciją".

Aukščiaus privestas 4- ių rinkikų.pranešimas ir šitasai vieno rinkiko straipsnis tilpo „Lietuvos žiniosna" jau be jokių pasargų iš vedėjų pusės. Kad to laikraščio vedėjai permainė savo pažiurą kas link tautiško solidariškumo laiko tarpe nuo 15-X, kuomet įvyko mano pranešimas ir ginčai dėl jo, iki tam laikui, kuomet tapo patalpinti aukščiaus privesti straipsniai Suvalkų rinkikų, iš kurių trys buvo tarp klaususių mano pranešimo, ir kad toji jų pažiūros permaina nelaikina, tai liudija dar sekantis dalykas. „Liet. žinių" ,Y; 148 patalpintas vieno iš Suvalkų gub. lietuvių rinkikų pirmeivių, p. Stankūno, laiškas. Jame gerbiamasis rinkikas rašo „Šaltiniui": „reikėjo įsileisti mus savo tarpan, tai mes būtume ir sėdėję ir balsavę po draug su jumis. Ak mes norėjom eiti išvien ir kvietėm jus, tik jūs nenorėjot, o paskui ant mūs gi verčiat bėdą, patys turbūt savo kaltę jausdami, tiktai nuduodat nesupratą". Ir šitie p. Stankūno žodžiai patalpinti laikraštin be vedėjų pasargos.

Laikraščio vedėjai, talpindami kokį nors straipsnį be savo pasargų parodo, jog jie tokių pat pažiūrų, kokios tame straipsnyje išguldytos. Taigi, 15-X-12 m., kuomet aš skaičiau savo pranešimą ir kuomet dar buvo tikimasi rasti lietuvių, žydų ir lenkų balsų tokį grupavimąsi, kuris galėtu duoti p. Bulotai balsų daugumą, tuomet „Lietuvos Žinių" vedėjams mano skelbiamas vienybės principas pasirodė priešingu demokratizmo principui, praslinkus gi kelioms dienoms, kuomet prieš vienybės principą prasižengė kuniginiai, tuomet „L. Ž-ių" vedėjams paaiškėjo jų klaidingumas. Man turinčiam gilų įsitikinimą, jog mūsų tautai pasiseks užlaikyti savo gyvybę ir progresuoti, tokia mūsų visuomenės veikėjų dalies pažiūrų permaina - labai malonus atsitikimas, kurį aš čion ypatingai pabrėžiu.

Nors aukščiaus išguldyti principai buvo kitiems sistemoje pranešti tik 15-tą d. spalių mėn. 1912 m., bet jie yra mano įsitikinimais nuo seniai, su jais aš ir, į rinkimų prirengimo darbą įstojau.

§ 2.

Veikimas iki 1912 m. pavasariui

Įstatai apie atstovų rinkimus labai negeri, ypač mums, lietuviams. Bet ne įstatų kritiką aš čion rašau. Užtat aš paliesiu tik kai kuriuos rinkimų tvarkos negerumus.

Toji tvarka šiek tiek geresnė, demokratiškesnė Suvalkijoje. - Suvalkų gubernijos gyventojų dauguma - tai lietuviai valstiečiai; rinkikų tvarka ten tokia, kad gubernijos rinkikų susirinkime lietuviai turi balsų daugumą.

Kauno gubernijoje gyventojų dauguma taip pat lietuviai valstiečiai, bet gubernijos rinkikų susirinkime valstiečiai turi, sulig įstatų kur kas mažiau balsų (23), nei dvarininkai (35).

Suvalkų gubernijoje išėjusi aukštesnius mokslus iš valstiečių tarpo inteligentija neatskirta rinkimuose nuo valstiečių. Kauno gi gubernijoje ne valstietis negali dalyvauti rinkimuose su valstiečiais. Kadangi seniaus, iki 15 spalių 1906 m., įstodamas į aukštesnę mokyklą valstiečio sūnus turėdavo išsibraukti iš valstiečių luomo, tai beveik visa iš to krašto kilusi mūsų inteligentija negali dalyvauti rinkimuose valstiečių kurijoje. Tik kai kurie suvis jauni inteligentai valstiečių sūnūs liko valstiečių luome, būtent tie, kurie įstojo į aukštesnes mokyklas po 15 d. spalių 1906 m.

Kita Kauno gubernijos rinkimų tvarkos (kaip ir visos Rusijos, išskyrus Lenkiją ir Suvalkų gub.) didelė yda tai tokia. Sulig įstatų, tik tasai valstietis turi teisę dalyvauti rinkimuose valstiečių kurijoje, kuris pats veda ūkę. Kadangi valstiečių sūnūs, pabaigę aukštesnius mokslus, dažniausiai užsiima ne žemės ūke, bet kitu darbu, tai tasai įstatas neleidžia jiems dalyvauti rinkimuose valstiečių kurijoje. Užtat Kauno gub-je renkant valsčių įgaliotinius maža tegali atsirasti asmenų su aukštesniu mokslu.

Šiek tiek daugiau savo inteligentų turime miestuose, bet čion gyventojų dauguma nelietuviai ir mūsų kandidatų išrinkimas miestuose priguli ne nuo mūsų. O dar reikia atminti, jog ne kiekvienas inteligentas gali būti renkamas į atstovus: vieni patys nenori, kiti netinka. Dėlei tų visų priežasčių mes neturėjome kandidatų inteligentų rinkimuose 3-ion Dūmon.

Užtat rinkimų 4-ton Dūmon prirengimo uždaviniais buvo: 1) surasti vyrus-inteligentus, kurie tiktų ir galėtų būti renkamais į atstovus, 2) aprūpinti jiems teises būti išrinktais ir 3) aprūpinti, kad mūsų inteligentai būtų išrinkti miestuose.

Pirmasis tame reikale pasikalbėjimas įvyko Šiauliuose, 1910 m., parodos laike. Ten keli asmens pavietais pasidalino tarp savęs pareigas: sužinoti inteligentus, kurie galėtų būti kandidatais, patarti jiems kaip apsirūpinus teisėmis dalyvauti rinkimuose ir t.t. Vienu iš apsiėmusių atlikti įvardytas pareigas buvau ir aš. Tai nebuvo joks komitetas, kaip tai šįmet Kaune buvo pranešęs p. M. Sleževičius. Tasai jo pranešimas ir davė „Šaltiniui" teisę kaltinti mane prigulėjime prie dviejų komitetų. Tai keli asmenys buvo apsiėmę šį tą atlikti rinkimų prirengime. Kad tai nebuvo komitetas, aišku iš to, jog niekuomet daugiaus tie asmenys nebuvo susirinkę. Ir rezultatų, rodosi, jokių nebuvo iš to jų veikimo, negu tik, jei skaityti jų darbo pasekmėmis tai, kad p.p. Yčas ir Petrulis pasirūpino iš tikro vesti žemės ūkę, idant turėti cenzą. Šitai jiems buvo patarta, bet jie tikrai ir be patarimo būtų sau cenzus aprūpinę. Teisybė, buvo dar iš anksto tartasi su įtekmingais žydais apie tai, kokiuose miestuose gali būti išrinkti mūsų kandidatai į rinkikus. Bet ir šitame dalyke aukščiaus padaryti planai suiro, apie ką bus vėliaus kalbama.

Čion negalim apeiti tylėjimu didelės klaidos, kurią padarė p. Petrulis ir kuri galėjo būti priežastim visų rinkimų nepasisekimo. Pasirodė jog p. Petrulis, nors ir aprūpino save valstiečio turto cenzu, bet visgi neturėjo teisės dalyvauti rinkimuose, dėlto kad buvo teismo nubaustas už šalinimąsi nuo kariuomenės pareigos atlikimo. O nubaustieji už tą prasikaltimą, sulig p. 9 str. 10 įstatų apie rinkimus, neturi teisės dalyvauti rinkimuose. Apie šitą kliūtį jis niekam nieko nepasakė ir ėjo į rinkimus. Jeigu tasai dalykas būtų anksčiaus išsiaiškinęs, o dar labiaus, jeigu mes per netikėtą laimę nebūtume turėję kun. Juozapavičiaus balso, tai tikrai būtume pralošę rinkimus iš p. Petrulio kaltės. Iki gubernijos apie rinkimus komisija surinko žinias apie p. Petrulio

nubaudimą, rinkimai pasibaigė, bet dabar jis visgi išbrauktas iš rinkikų skaitliaus. Atkartoju, tai galėjo atsitikti prieš pat atstovų rinkimą gubernijos rinkikų susirinkime. Kas link savęs turiu pridurti, jog aš sužinojau apie p. Petrulio įvardytą nubaudimą tik tuomet, kuomet kas tai padavė skundą gubernijos komisijon, po rinkikų išrinkimo.

Šiaulių pasitarime tarp asmenų, kuriems buvo ketinama patarti apsirūpinti cenzais, buvo nurodytas ir p. Yčas. Aš jo tuomet nepažinau ir neatsimenu, kieno jis buvo į kandidatų skaitlių pasiūlytas. Atsimenu tik, priešingų jam balsų nebuvo. Bet nuo to laiko iki Velykų 1912 m. p. Yčo santykiai su daugeliu iš dalyvavusių Šiaulių pasitarime atsimainė: „Liet. Žinių" vedėjams ir jų sanminčiams paaiškėjo, jog p. Yčas daug kame neis su jais išvien.

Velykose 1912 m. įvyko pasitarimas Kaune. Iki tam laikui aš du kartu buvau klausęs p. Bukonto, ar netiktų jisai savo kandidatūrą statyti, ir abu kartu gavau atsaką „ne". Taigi apie jį ir nebuvo kalbos. Iki Velykų 1912 m. paaiškėjo, jog miestuose mes turime du kandidatu: p. M. Sleževičių Raseiniuose ir p. Bielskį Šiauliuose, iš valstiečių gi tarpo du inteligentu: p.p. Yčą ir Petrulį. Apie juos ir buvo kalbėta. Ir vėl tai buvo ne kokio komiteto, bet kelių pirmeivių pasitarimas. Čion jau aiškiai išėjo atskiri tikslai ir taktika: Kauniškių, tai gi ir mano, iš vienos pusės ir „Lietuvos Žinių" vedėjų ir jiems artimesnių iš kitos. Aišku buvo, jog šitie paskutiniai laikosi siaurai partijinės taktikos (darbiečių), mes gi - tų principų, kurie šios knygelės pradžioje suvesti į sistemą. Taigi darbiečiai buvo priešingi p. Yčo kandidatūrai, mes gi principialiai buvome už jį, tik tvirtinome, jog reikia geriaus jis ir p. Petrulis pažinti.

Ilgų ginčų šį kartą nebuvo dėlto, kad visi skubinosi į traukinį namon važiuoti. Tarp visų ir p. Keinys. Bet štai, traukiniams išėjus, taip apie 6-tą valandą vakare vėl beateinąs pas manę p. Keinys. Aš tą jo atsilankymą supratau taip, kad jis atstovo valstiečio autoritetu nori palenkti mane prie darbiečių taktikos kaslink p. Yčo. Pasikalbėjime p. Keinys pasakė: „mes valstiečiai, greičiaus rinksime atstovu nesusipratusį valstietį, nei netikrą inteligentą, kuris gali kaszin kaip pasielgti V. Dūmoje". Ir paaiškino tą savo mintį vieno latvio, 3-s Dumos atstovo pavyzdžiu, kuris balsavęs už valdžios sumanymus kas link Finliandijos. Aš pilnai pritariau p. Keiniui, jog kandidatas į atstovus, ypač inteligentas, privalo būti politiškai susipratęs ir tasai jo susipratimas negali krypti dešinėn toliaus žinomų ribų. Bet iš tos dienos pasikalbėjimų aš supratau. jog „Liet. Žinių" vedėjai, o kartu ir p. Keinys tomis ribomis stato siaurus partijos norus. Aš jiems tą dieną stačiai ir pasakiau šitą savo patėmijimą. Bet ant to negavau atviro atsako: kožnas kalbėjo tik apie tai, jog kandidatas privalo turėti aiškų politikos veidą, su kuom, žinoma, negalima buvo nesutikti.

Neilgai trukus po Velykų 1912 m. Kaune įvyko didesnis vietinių lietuvių inteligentų, įvairių pažiūrų asmenų pasitarimas. Jame buvo išrinktas komitetas atstovų rinkimams prirengti. Tan komitetan įėjo taip pat įvairių pažiūrų asmenys, tarp jų - vienas kunigas ir aš. Dar prieš komitetą išrinksiant buvo vienbalsiai nutarta, jog mes lietuviai, rinkimuose 4-ton Dūmon privalome eiti bloke su žydais, t. y. išvien su jais. Buvo vienas balsas, kuris karštai kalbėjo apie tai, kad lietuviai galėtu vieni laimėti Kauno gub-je rinkimus, reikia tik pasidarbuoti tarp smulkiųjų žemvaldžių. Tą pasidarbavimą

visi pripažino reikalingu, bet tuom tarpu gyvenime nematė tvirto pamato tikėtis, kad mums vieniems galima būtų šiuos rinkimus laimėti. Visiems buvo aišku ir tai. jog einant išvien su žydais reikia patiems mums gubernijos rinkikų susirinkime eiti iš vien, t. y. visiems balsuoti už vienus ir tuos pačius kandidatus. Kunigai apart p. Yčo kitų kandidatų nestatė; jiems reikalaujant žinoti pirmeivių kandidatus, o mums norint visas sroves sujungti ant tų pačių kandidatų asmenų, reikėjo nurodyti kas statomi kandidatais iš pirmeivių pusės. Tokiais buvo nurodyti p.p. M. Sleževičius, Bielskis ir Petrulis. Toms kandidatūroms buvo daug priešingų balsų, bet prieš reikalingumą išvien balsuoti rinkikų susirinkime niekas nepakėlė balso, nepaisant ant negeistinų kai kuriems kandidatų. Pasitarus apie kandidatus buvo sutarta *jų pavardžių niekur negarsinti.*

Šito sutarimo neišpildė kuniginiai laikraščiai. Pirmiausiai tuos tris pirmeivių kandidatus pagarsino „Rygos Garsas", kuris turi artimus ryšius su Kauno kunigų laikraščių redakcijomis, o paskiaus Nr. 21 „Vienybė", nurodydama, būk tą žinią imanti iš „Rygos Garso". Man aišku, jog kas nors iš dalyvavusių susirinkime neišpildė žodžio ir kandidatų pavardes pagarsino. Šiame atsitikime aš ir mano vienminčiai, kurie dalyvavo susirinkime, esame kalti, kad užsitikėjome tais, kuriems negeistini buvo pirmeivių kandidatai, ir pasakėme jų pavardes. Pasirodėme perdaug lengvatikiais. Vienok tos žinios pagarsintojų nekorektiškas žingsnis privalo būti čion pagarsintas, idant žinojus būsimam laike kaip elgtis.

Gal, vietinė administracija ir be to laikraščių garsinimo būtų sužinojusi mūsų kandidatus ir pasirūpinusi užtverti jiems kelią prie atstovavimo, bet įvardyti laikraščiai tą darbą valdžiai palengvino. Ir štai p. Sleževičius, gubernatoriui reikalaujant, Raseinių pavieto apie rinkimus komisijos buvo išbrauktas iš turinčių balsą skaitliaus, o prieš p. Bielskį buvo užvesta byla, kuri atėmė iš jo teisę dalyvauti rinkimuose. Nors gubernijos apie rinkimus komisija sugrąžino p. M. Sležavičiui teises, bet jos nusprendimas įvyko po rinkikų išrinkimo- mums gi negalint rizikuoti nei vieno rinkiko balsu, p. M. Sleževičius po pavieto komisijos nusprendimo pats savo kandidatūrą nuėmė. Tokiu būdu dviejų inteligentų kandidatų mes netekome, per kuniginių laikraščių kaltę. Kitaip tuos kandidatus mes tikrai būtume turėję, nes 27 d. gegužės įvyko mūsų sankalba su žydais kas link bloko ir žydai buvo pasižadėję p. M. Sleževičių Raseiniuose ir p. Bielskį Šiauliuose išrinkti į rinkikus.

Įvykus šiai sankalbai su žydais iškilo aikštėn su savo reikalavimais mūsų kairesnysis sparnas. Su nieku iš lietuvių nepasikalbėję nei žodžio, visuomeniečiai kreipėsi tiesiog prie žydų, reikalaudami, kad Šiauliuose jie išrinktų ne p. Bielskį, bet p. Venclavskį. Vadinasi, su žydais buržujais mūsų visuomeniečiams galima tartis, o su lietuviais-negalima. Žydai, kaip korektiški žmonės, atsakė jiems ir pranešė mums, kad jie varžytinių tarp mūsų neturi teisės rišti, kad mes, lietuviai, turime galutinai tarp savęs susitarti, už kurį lietuvį žydai Šiauliuose privalo balsuoti. Tuomet prasidėjo varžytinės ir garsus triukšmas Šiauliuose. To pasekmė buvo p. Venclavskio suėmimas. Nors jis greitai buvo paleistas, bet mums su žydais negalint nei vieno rinkiko balsu rizikuoti ir kilus pavojui prieš p. Venclavskį iš valdžios pusės, mūsų kauniškio komiteto sykiu su žydais buvo nutarta nuimti p. Venclavskio kandidatūrą ir rinkti žydą. (Prieš p. Bielskį tame laike iškilo byla).

Tokiu būdu ir šito trečio mūsų kandidato inteligento mes netekome per savo pačių kaltę: galima buvo tarp savęs be triukšmo pasitarti ir tikrai būtų susitaikyta ant p. Venclavskio kandidatūros, jau kad ir iš tos priežasties, jog mūsų kairysis sparnas taip pat nemažai pasidarbavęs. Gal, visuomeniečių taktikoje naudingesniu darbu skaitomas pakeltas Šiauliuose triukšmas, nei p. Venclavskio Valstybės Dūmoje veikimas, -apie tai aš nekompetentiškas spręsti. Bet savo pažiūrų vedamas negaliu neišreikšti čion pasigailėjimo, kad mes neturime atstovų p. Venclavskio, arba p. Bielskio iš Šiaulių ir p. M. Sleževičiaus iš Raseinių.

Anksčiaus įvardyti kandidatai buvo iš miestų.

Iš valstiečių gi tarpo inteligentiškais kandidatais buvo p.p. Yčas ir Petrulis. Kaip ankščiaus buvo mano pasakyta, Velykų pasikalbėjime man paaiškėjo, jog „L. Ž-čiai" veikia siaurai darbiečių partijos tikslu. P. Yčas gi aiškiai tolimas buvo nuo darbiečių, užtat jie buvo priešingi jo kandidatūrai. Tas pats buvo griežtai išreikšta ir Vilniuje M. D-jos susirinkimo laike. Kadangi mes, Kauno pirmeiviai, buvome kitokios nuomonės, tai „L. Z-čiai", turbūt tikėdamiesi tokiu būdu priversę mus vienaip su jais veikti, reikalavo idant mes sutvertume šalia tebesančio bepartijinio komiteto kitą,- pirmeivių komitetą, o tebesantį bepartijinį skaitytume tik informacijiniu. Tokį reikalavimą jie buvo atsiuntę net ant popieros.

Ant to štai ką mes kauniečiai, jiems atsakėme: Pagrįžę iš Vilniaus ir pasitarę tarp savęs kas link rinkimų abelnai ir mūsų dalyvavimo komitete, kursai buvo sumanytas 11 d. š. m., mes priėjome prie sekančių išvedimų. Mes pripažįstame, jog mūsų dalyvavimas Lietuvos atstovų rinkimų prirengime, jei gali būti šiek tiek naudingas, tai tik prie šių sąlygų:

1) rinkimų tvarka ir politikos momentas varu verčia lietuvius rengti rinkimus ne kokios nors partijos pamatų besilaikant, bet ieškant kuo geriausių vyrų, *kurie būtų tinkami liekant lietuviams bloke su žydais.* 2) idant surasti ir pravesti tokius vyrus ir idant blokas nesuirtų iš priežasties kokios nors suirutės tarp lietuvių, mes laikome reikalingu, kad įvairių pakraipų žmonės išrinktų prirengiamąjį komitetą ir kad jin įeitu taip pat įvairių pakraipų asmens. 3) kadangi toksai komitetas nuo visos Kauno gubernijos negali būti išrinktas formaliai kaip reikiant, nes nėra ir negali būti organizuotų komitetų pavietų daugumoje, tai mes randame galimu organizuoti tokį komitetą tiktai Kaune ir iš Kauno miesto lietuvių, o vienam iš mūsų, p. Leonui, radome galimu ir įeiti tokian komitetan. Aukščiaus išdėta taktika turi savo ilga praktiką, nes taip buvo elgiamasi ir rengiant rinkimus į buvusias dūmas. Toji taktika turėjo geras pasekmes. Nekalbėsime apie I-ją dūmą. Priminkime tik, kad ačiū tai taktikai lietuviai turėjo 2-je dūmoje vieną iš geriausių mūsų atstovų (p. Stašinskį), ačiū tai taktikai buvo laimėti (padedant kunigams) rinkimai 3-jon Dūmon. Ir dabar žydai išreiškė užsiganėdinimą, sužinoję, jog komitetą rinko įvairių pakraipų žmonės, dalyvaujant ir kunigams. Trumpais žodžiais atminę vis tai, mes apreiškiame, jog negalime dalyvauti tame komitete, kuris buvo *paskirtas* (ne išrinktas) Vilniuje 11 d. š. m. susirinkime netikėtai susirinkusių žmonių. Negalime priguléti prie to komiteto per tai:

a) jog iš formališkos pusės jisai ne geresnis už Kauno komitetą: jį paskyrė netikėtai susirinkę žmonės, ant greito susivėję, be rimto aptarimo, be atstovų iš Kauno gub. pavietų. Jeigu jau rūpintis kaip reikiant organizuoti gubernijos komitetą, tai reikia pirmiaus organizuoti komitetai pavietuose; ir

b) jog skiriant komitetą 11 d. š. m. Vilniuje aiškiai buvo matyti noras ir reikalavimas, idant komitetas rengtų rinkimus laikydamasi kokios tai partijos pamatų, - nors partija nebuvo aiškiai nurodyta, - mes gi laikome reikalingu, kad prirengiamasis komitetas ir jo veikimas būtu bepartijiniai, - kaip aukščiaus išguldyta".

Ir vėl pabrėžiu, jog po šitų atsitikimų, kurie buvo gerai žinomi p. M. Sleževičiui, jisai paskiaus Kaune neturėjo jokios teisės kalbėti, būk aš prigulėjęs prie dviejų komitetų.

Tame pačiame laike, kuomet mes su p. M. Sleževičium sutarėme pašalinti jo kandidatūrą Raseiniuose, iškilo p. Bukonto kandidatūra. Ponas Yčas pranešė Kauno komitetui, jog p. Bukontas tinkąs būti renkamu į rinkikus ir į atstovus. Mano užklaustas p. Bukontas šį kartą patvirtino p. Yčo žodžius. Greitu laiku sužinojom iš Vilniaus, kad ir „L. Ž-čiai" prielankūs p. Bukonto kandidatūrai. Tokiu būdu vėl turėjome nors vieną iš miestų kandidatą inteligentą. Tuojaus komitetas pranešė žydams savo reikalavimą, kad p. Bukontas būtų išrinktas Zarasuose ir gavo sutikimą.

Besiartinant rinkimams kova tarp lietuvių koncentravosi apie p. Yčą. Darbiečių ir kairesnio už juos mūsų visuomenės sparno vadai visas jėgas sujungė, ydant p. Yčas nebūtų išrinktas. Panevėžin rinkimų laike susivažiavo daug veikėjų. Visi jie vienpusiai dirbo, tik p. Yčą turėdami prieš akis. Jų užpuolimas privertė p. Yčą gintis. Tame vienų užpuolimo, o jo gynimosi karštyje visų užmirštas buvo reikalas atkreipti atydą, idant kiti rinkikai išeitų susipratę ir ištikimi vyrai. Tokio vienpusio įnirtimo pasekme buvo išrinkimas Danausko, o kituose pavietuose - kitų, likusių slaptais, parsidavėlių. Rodosi, visiems netikėtai pasirodė laimingos pasekmės Telšių pavieto mažažemių rinkimų; ten buvo išrinkta tiek daug įgaliotinių pavietan, kad galima buvo tikėtis, jog jie apveiksią didžiažemius. Užtat Kauno lietuvių bepartijinis komitetas pasiuntė savo du nariu į Telšių pavieto dvarininkų rinkikų rinkimus pasidarbuoti. Iš mažažemių ten tapo išrinktas gerb. kun. Juozapavičia. Ar Kauno komiteto narių darbas tame kiek prisidėjo, ar ne, neapsiimu spręsti, negaliu tik apeiti to komiteto žingsnio ir p. Yčo ir kun. Dobužinsko darbo Telšiuose, kurie patvirtina komiteto veikimo nuoseklumą. Paskiaus, po kun. Juozapavičiaus išrinkimo, Kauno bepartijinis komitetas tuoj nusprendė prašyti kun. Juozapavičiaus statyti savo kandidatūrą į atstovus iš dvarininkų kurijos ir tą savo nusprendimą išpildė per vieną iš savo narių. Statydamas tą kandidatūrą, kuri paskiaus visų lietuvių rinkikų buvo priimta (iki parsidavėliai neapvylė), komitetas taip pat parodė savo veikimo nuoseklumą.

Kas link paties Kauno miesto rinkimų tai nieko nebuvo daryta, iki neatėjo vidaus dalykų ministerio paliepimas atidalinti žydus nuo katalikų. Atėjus gi tam paliepimui, maža liko laiko, tik kelios dienos. Komitetas nutarė statyti kandidatūras: 1-je kurijoje kun. prelato Maculevičiaus, o 2-je p. d-ro Stonkaus. Pirmoje kurijoje kai kurių asmenų buvo padirbėta, užtat ir pasekmės buvo gana geros: rinkimuose į „3-ią dūmą lietuviai pirmoje kurijoje neturėjo nei vieno balso, o rinkimuose į 4 dūmą jų balsų buvo trečdalis (36) viso balsų skaitliaus. Antroje kurijoje nieko neveikta, tik išsiuntinėta lapelis su p. Stonkaus pavarde. Užtat čion pasekmės buvo blogos; rinkimuose į 3 dūmą aš gavau ketvirtą dalį balsų (135), o rinkimuose į 4-ą dūmą p. Stonkus gavo kur kas mažiaus balsų. Endekų kandidatai abejose kurijose gavo viršų. Iš to

dar kartą mums pamoka, kad jeigu jau statyti kandidatus, tai reikia ir dirbti, priešrenkamuosius susirinkimus daryti ir t. t.

Kas link Suvalkų gubernijos rinkimų tai mano prisidėjimas prie jų rengimo išsireiškė tik tame straipsnyje, kuris buvo patalpintas „Liet. Ūk." N-je 38, o paskiaus kaipo priedas buvo išsiųsdinėtas ir prie „Liet. Žinių". Ir po rinkimų aš vis tos pačios nuomonės. Aš nieko neturiu prieš patį kun. Laukaičio asmenį, bet kunigo išrinkimą į atstovus ten, kur nuo gubernijos vienas tik atstovas, kaip Suvalkijoje, skaitau nelaimingu atsitikimu. Dieve duok, kad kun. Laukaitis savo, kaipo atstovo, darbu parodytų, jog aš klystu, bet iki mano nuomonės klaidingumas dar neprirodytas, aš ją skaitau teisinga. Kunigas visuomet lieka kunigu, tai yra nelaisvu savo nuomonėse jo vyriausybės akyse, atstovas gi privalo būti laisvu nuomonėse. Apart to reikia atminti, kaip apskritai rusų visuomenėje, ypač tokioje, iš kokios išėję atstovų dauguma, neprielankiai žiuri į katalikų kunigą. Dar reikia štai kas pridėti. Visa pasaulė gerai žino, jog Lietuva daug savo sūnų į kunigus išleidžia, bet kad lietuviai turi ir kitiems kultūros darbams tinkamų darbininkų, tai dar beveik niekas nežino. Dabar atstovo rinkimais Suvalkija patvirtino, kad ji tik kunigais turtinga, o tinkamo įstatymdavystės darbui kitos šakos mokslo vyro neturi. Taigi *naujos* geros rekomendacijos prieš pasaulį Suvalkija lietuviams nedavė. Aš čion pridėjau tuos kelis žodžius, idant daugiaus prie Suvalkų gub-jos rinkimų negrįžus.

§ 3.

Rinkikams susivažiavus Kaunan.

Rinkikams susivažiavus Kaunan, jiems buvo duota Kauno bepartijinio komiteto veikimo atskaita ir tuom komiteto darbas užsibaigė. Paskiaus įvyko rinkikų pasitarimas, kuriame jiems leidžiant, dalyvavo gana daug asmenų. Ir čion, kaip ir pavietuose darbiečiai ir kairesnieji savo jėgas daugiausiai padėjo kovai su p. Yčo kandidatūra. Kadangi šitas pasisakė prigulėsiąs prie kadėtų partijos ir tokiu būdu formaliai užtikrino savo politiško susipratimo minimumą, tai man nebuvo priežasties eiti prieš jį. Eidamas gi nuosekliai sulig savo pažiūrų, aš stovėjau už jį, kaip už kandidatą inteligentą, kurių tarp rinkikų maža buvo. Jo konkurentu buvo pastatytas darbietis, bemokslis p. Keinys. Tokiu būdu kilo ginčai apie kadetus ir darbiečius. Tie ginčai, iš tikrųjų gana bergždi, užėmė daug laiko ir dėlei jų nebuvo kada užsiimti pasipažinimu su kitų rinkikų asmenimis. Tarp jų, kaip paskiaus pasirodė, ramiai sėdėjo parsidavėliai. Šituos tikrai būtų pasisekę išaiškinti, kad nebūtų vienpusiems ginčams tiek daug laiko paaikvota. „Liet. Žiniečiai" (darbiečiai) puikiai žinojo mano bepartijinį prirengiamąjį veikimą ir bepartijinius tikslus. Jie nuolat kvietė mane į pasitarimus ir į bendrą darbą, jie tūkstančiais egzempliorių išplatino mano raštą, tilpusį „L. Ū". N-je 38. Bet čion, rinkikų pasitarime, jie, vedami siauro partijos tikslo, stengėsi suniekinti mane. Ir taip, Ponas M. Sleževičius neteisingai pranešė, būk aš prigulėjęs prie dviejų komitetų; jisai tvirtino, kad ne Kauno bepartijinis komitetas, bet pirmeivių komitetas susitaręs su žydais, susikalbėjęs su kun Juozapavičium kas link jo kandidatūros. Bet kun. Juozapavičia čia pat pareikalavo paaiškinimo, kas jo

kandidatūrą pastatė ir išreiškė sutikimą statyt savo kandidatūrą tik tuomet, kuomet buvo paaiškinta, jog jo kandidatūra Kauno bepartijinio komiteto pirmiausiai buvo pastatyta. Ponas Bulota užmetė man partijinius kadėto tikslus. Ant galo p. Keinys, rūpindamasi patekti į atstovus ir dėl to įtikti rinkikams, užmetė man kaltę, būk aš žeminąs ir niekinąs valstiečius tuom, kad peršu į atstovus tik inteligentus. Prie to jis pridūrė, kad turįs atsivežęs Telšių pavieto valstiečių paliepimą rinkti geriaus bemokslį valstietį, ne kaip netikrą inteligentą. Taigi jis čion išdavė už valstiečių įsakymą tai, ką dar per Velykas buvo man kalbėjęs. Principialiai toji pažiūra teisinga, bet ji netiko kas link p. Yčo dabar, kuomet jis pasisakė būsiąs kadetų partijoje. Vienok ją taikė prie jo tie, kurie buvo vedami siauro partijos tikslo arba asmeniško tikslo, kaip p. Keinys ir kiti darbiečiai. Bepartijiniu žvilgsniu žiūrint, p. Keiniui priderėjo nekonkuruoti su p. Yču, nes šitasai, kaip apsišvietęs, aukštesnio mokslo vyras geriaus gali sugebėti tautos reikalus ginti nei p. Keinys. Partijos gi žvilgsniu žiūrint kitaip išeina: tik partijos narys tinka į atstovus. Taip pasielgė ir p. Keinys. Idant apveikti p. Yčą, už kurį aš stojau, jis demagogiškai užmetė man kaltinimą, būk aš žeminąs ir niekinąs valstiečius. Aš noriu, kad mūsų tauta, toji valstiečių tauta, turėtu tokius atstovus, kurių asmenyse parodytų, kad ji išaugusi į kultūringą tautą, ir aš tokiu noru, vadinasi, žeminu valstiečius! Toks užmetimas tai tik tyčiomis temdinimas žmonių proto. Kuomet reikia kokią bylą apie kelis rublius vesti, tuomet valstietis supranta, jog reikia kreiptis prie žinovo, advokato. Argi aš galiu daleisti, kad valstietis nesuprastų mano teisybės, kuomet aš patariu rinkti į atstovus aukštesnio mokslo vyrus? Ne, p. Keinys valstietis mane supras, kad ir Tamsta ir Tamistos šalininkai kaszin kiek laiškų ir protestų prirašytumėt. Idant save apgynus, p. Keinys pasidarė Stolypino įstatų apie rinkimus šalininku. Sulig tų įstatų kiekvienas luomas turi po atstovą, ko nebuvo renkant atstovus į I ir II dūmas. Ir p. Keinys laiške, tilpusiam „L. Ž-ių" Nr-je 138 skelbia: kur tik yra renkami keli atstovai, geistina, kad būtų bent vienas ir valstietis. „Lietuvos Žinios", užtardamos p. Keinį, temdina skaitytojus šitame klausime. Idant apgynus bemokslį jos N° 5-me – (šių metų) paduoda vokiečių social. demokratų atstovų pagal apsišvietimą skaitlines; pasirodo, jog iš 110 atstovų tik 27 aukštesnio mokslo asmenys. Bet gerb. Redakcija užmiršta skirtumą tarp vokiečių ir lietuvių tautos. Vokiečiai – viena iš kultūringiausių pasaulyje tautų, o mums dar reikia užsitarnauti kultūringos tautos vardą. Vokiečių soc.demokratų frakcija turi Bebelį ir daugiaus atstovų, kurie gali pasekmingai ginti žmonių reikalus, mes-gi... Ant galo, gerb. Redakcija nenurodo sąlygų, prie kurių tie vokiečių atstovai išrinkti. Ant galų galo, reikia tikti su tuom, kad ko reikalauja siauras partijos tikslas, to nesutaikysi su mano tikslu. Jeigu dar pateisinamas buvo p. Keinio p. Yčui neapsileidimas, tai jau jokiu būdu negalima pateisinti jo, kad jis nesusiprato užleisti p. Bukontui vietos. Ponas Bukontas buvo tikęs eiti Dūmon tik kartu su kitu inteligentu, ypač juristu, ar tai būtų p. Bulota, ar p. Yčas. Išrinkus gi jį vieną iš inteligentų, jisai bijojo imti ant savo pečių atstovo atsakomybę. Užtat jis užleido vietą p. Yčui, bet jeigu p. Keinys būtų užleidęs jam vietą, tai kartu su p. Yču jisai butu ėjęs atstovauti. Ant p. Januškevičiaus san.darbinykavimo p. Bukontas negalėjo pasitikėti, nes jo jėgos buvo mažai žinomos. Sulig gauto mokslo jis buvo tinkamesnis kandidatas už kitus, išskyrus p.p. Yčą ir Bukontą, bet kas per veikėjas iš jo bus, dar ir dabar nežinome.

Žodžiu kalbant pagerinti mūsų atstovybę, užleidžiant vietą p. Bukontui sykiu su p. Yču, prigulėjo nuo p. Keinio. Trečioje dūmoje jisai galėjo ramiai sėdėti, nes tuokart nebuvo tinkamesnių kandidatų į atstovus, dabar 4-je dūmoje be reikalo jisai ir jo užtarėjai pyksta, jeigu kiti kitaip apie jo atstovavimą mano. Girdėti, jog rusų rimti atstovai politikai ir pagal dabartinius mūsų atstovus laiko mūsų tautą nesubrendusia politikos žvilgsniu. Kaip gi kitaip manys, kad mes tik įstengėme pasiųsti į atstovus: vieną kunigą, vieną bemokslį-valstietį ir du jaunučiu, neprityrusiu inteligentu, kuriems dar reikia mokytis. Turėkime viltį, kad tuodu greitu laiku subręs į gudrius politikos veikėjus. O kaip nesulyginamai rimčiaus būtų išrodžiusi mūsų atstovybė, jeigu nuo Suvalkijos būtume pasiuntę p. Bulota, arba p. Basanavičių, o nuo Kauno gub-jos p. p. M. Sleževičių, arba Bukontą, Bielskį arba Venclavskį, kun. Juozapavičių ir p. Yčą!

Būtinai statydamas savo kandidatūrą, prieš inteligentus, p. Keinys davė pražūtingą pavyzdį tokiems, kaip Danauskas, tasai savo širdyje turėjo tikrą tiesą manyti: kodėl gi man nesiskverbti į atstovus, kuom aš blogesnis už Keinį.

Dabar dar apie save.

Rinkikų-lietuvių prieš-renkamasis susirinkimas, kuriame buvo nuskirti kandidatai, pasibaigė apie 11 val. vakare 24-tą dieną spalių. Tame laike aš buvau namieje. Štai pradžioje 12-tos valandos beateiną pas manę p.p. Yčas ir Bukontas su žinia, kad pirmasis į kandidatus nepateko. Pranešdamas apie tai, p. Bukontas čia jau pasakė man, jog jis skaitąs save silpnesniu kandidatu už p. Yčą, jog yra baugu vienam, be juristo, eiti į atstovus ir užtat jis nusprendęs užleisti vietą p. Yčui. Pasakęs tai, jis paklausė, kokia mano apie tai nuomonė. Aš atsakiau neturįs teisės varžyti jo sąžinės, bet paklausiau, ar tikrai jisai galutinai padarė tokį nusprendimą. Gavau patvirtinantį atsaką. Tuo kart paklausiau, ar rinkikai dar tebeliko susirinkime. Man aišku buvo, jog atsisakius p. Bukontui gali kilti naujos kombinacijos, kurioms aptarti reikalingas ilgesnis laikas. Pasirodė, kad rinkikai jau išsiskirstė gultu. Tuo kart aš patariau p. Bukontui pavaikščioti pas rinkikus tuoj naktyje ir sukviesti ryt ankščiaus susirinkiman, idant būtų daugiaus laiko pasitarti. Pasimatęs 25-tą d. spalių mėn. su p.p. M. Sleževyčiura ir Bulota aš apsakiau savo pasikalbėjimą naktį su p. Bukontu. Taigi jie žinojo p. Bukontą savo noru, o ne mano patarimu atsisakius nuo atstovybės ir savo vietą p. Yčui užleidus. Vienog „Liet. Žiniose" p. M. Sleževičius užmetė man kaltę, būk aš pataręs p. Bukontui atsisakyti nuo atstovybės. Tai neteisingas užmetimas ir jisai padarytas, žinant jo neteisingumą. Teisingu tas užmetimas būtų tuo kart, jeigu p. Bukontas būtų paklausus mano tarnas: ką jam liepčiau, tai jis darytų. Bet negu tik p. M. Sleževičius gali taip manyti apie p. Bukontą! Aš taip nemaniau ir jo veikimo laisvės varžyti nemėginau.

§ 4.

Užbaiga.

Pasirodo, kad savo pažiūra ant p. Keinio atstovybės aš sutinku su kunigų laikraščiais. Bet turiu pabrėžti ir tai, kuom aš nuo jų skiriuosi. Aš esmi tikras,

kad jeigu p. Keinio ir p. Bukonto vieton patektų į atstovus kitas valstietis bemokslis, tik kunigų šalinykas, tai dešiniųjų ir kairiųjų rolės kas link jo persimainytų: dešinieji gintų ir girtų jį, o kairieji peiktų ir kritikuotų jo pasielgimą. Aš gi būčiau tos pačios pažiūros, kaip dabar ant pono Keinio.

Iš visko, kas šioje knygelėje parašyta aišku, jog bepartijinio komiteto veikimą aš skaitau naudingu atstovų rinkimų prirengime. Bet iš to negalima manyti, kad aš būčiau priešingas partijų organizavimosi. Tauta, kuri nori politišką gyvumą parodyti, privalo organizuotis į partijas, sulig pažiūrų. Bet aš manau, kad mūsų rinkimų sąlygose partijoms reikia kompromisan eiti. Jeigu socialdemokratai laimėjo Kauno gubernijoje visus rinkimus 2-n dūmon, tai kas jiems gali ką nors įtarti? Kitų partijų geresnių kandidatų nebuvo, tai ir kalbos apie kompromisus negalėjo būti. Rinkimus 3-n dūmon taip pat daugiausiai vedė soc.demokratai, vienok jie, neturėdami savo gerų kandidatų, nesistengė būtinai savuosius, kad ir kokius netikusius, pravesti, bet agitavo už p. Keinį ir kitus, kurie buvo tinkamesni iš tų rinkikų, ką panorėjo eiti dūmon. Ir kunigai netik neardė nei vienų, nei kitų rinkimų, bet dalyvavo bepartijinių komitetų išrinkime, komitetų, kurių darbas supuolė savo tikslu ir pasekme su soc.demokratų darbu (išrinkimas Kaune p. Stašinskio, p. Kiškio prie vienybės privedimas ir t.t.). Taigi aš manau, jog ir būsimiems rinkimams prirengti, jei rinkimų sąlygos nepersimainys, bepartijinio komiteto sutvėrimas bus neatmestinai reikalingas.

P. Leonas.

3. VEIKLA LIETUVOJE 1918-1919 METAIS

3.1. Lietuvos Taryba

1917 m. Lietuvoje pradėta rengtis Vilniaus konferencijai. Buvo sudarytas organizacinis komitetas iš 22 asmenų. Pirmasis komiteto posėdis vyko 1917 m. rugpjūčio 1-4 d. Vilniuje. Apsvarstyta politinė padėtis, Lietuvos valstybės teritorijos, taip pat politinės perspektyvos ir kiti klausimai [1]. Organizacinio komiteto posėdyje priimta rezoliucija dėl savarankiškos Lietuvos valstybės. „Lietuvių Tauta, - rašoma rezoliucijoje, - sudaro nepriklausomą savarankišką valstybę etnografinėmis ribomis. Tam siekimui įvykinti nenulemdami galutinės Valstybių ir Tautų taikos Kongreso nutarties, bet turėdami omeny, jog Lietuva savo ūkio ir kultūros reikalais ne tiek į Rytus ir ne tiek į Pietus, o į Vakarus, jau šių dienų politikos konjunktūroje numatome reikalą būtinai savarankiškos Lietuvos valstybei dėl jos ūkio, kultūros ir tautinės politikos motyvų sueiti į tam tikrus dar nustatytinus santykius su Vokietijos valstybe, nepakenkiant Lietuvos savitam plėtojimos" [2]. Šiame posėdyje buvo nutarta siūlyti būsimai Lietuvių konferencijai išrinkti Tarybą. Kandidatais į ją pasiūlyti: J. Basanavičius, M. Biržiška, J. Bloznelis, P. Bugailiškis, B. Dirmantas, P. Dogelis, A. Janulaitis, V. Jarulaitis, S. Kairys, P. Klimas, V. Mironas, V. Mongirdas, S. Narutavičius, A. Petrulis, A. Smetona, J. Šaulys, A. Šernas, J. Smilgevičius, kun. J. Stankevičius, Seinų kunigų seminarijos profesorius J. Stankevičius, V. Stašinskas, A. Stulginskis, J. Vileišis, A. Zmuidzinavičius [3]. Į Vykdomąjį biurą buvo išrinkti: M. Biržiška, P. Klimas, A. Smetona, kun. J. Stankevičius, J. Šaulys [4]. Lietuvių konferencijoje, įvykusioje 1917 m. rugsėjo 21 d., kandidatų į Tautos Tarybą ir Vykdomąjį biurą sąrašai buvo sudaryti naujai. Iš organizacinio komiteto pasiūlytų kandidatų naujajame sąraše palikti: J. Basanavičius, M. Biržiška, P. Bugailiškis, S. Kairys, P. Klimas, V. Mironas, S. Narutavičius, A. Petrulis, A. Smetona, J. Šaulys, A. Šernas, J. Smilgevičius, kun. J. Stankevičius, A. Stulginskis, J. Vileišis, A. Zmuidzinavičius (17 asmenų). Į naujai sudarytą kandidatų sąrašą nepateko: J. Bloznelis, P. Dogelis, A. Janulaitis, V. Jarulaitis, V. Mongirdas, J. Stankevičius, V. Stašinskas (7 asmenys). Naujai buvo įrašyti: S. Banaitis, K. Bizauskas, B. Cirtautas, V. Didžiulis, A. Domaševičius, P. Dovydaitis, P. Eidukevičius, A. Kvedaras, A. Mačys, D. Malinauskas, K. Okuličius, J. Paknys, A. Povylius, K. Ralys, J. Staugaitis, K. Šaulys, J. Šernas, A. Šmulkštys, P. Urbonavičius, J. Vailokaitis, A. Vileišis (21 asmuo). Balsavimui buvo pateiktos 38 kandidatūros. Daugiausiai balsų surinko J. Basanavičius (192 už, 12 prieš), mažiausiai –

A. Kvedaras (už 41, prieš 163). Į Tautos Tarybą buvo išrinkti: 1. Jonas Basanavičius (gydytojas, 66 metų amžiaus, nepartinis), 2. Saliamonas Banaitis (spaustuvininkas, 31 metų amžiaus, krikščionis demokratas), 3. Mykolas Biržiška (teisininkas, 35 metų amžiaus, tada dar socialdemokratas), 4. Kazys Bizauskas (studentas, teisininkas, 24 metų amžiaus, krikščionis demokratas), 5. Pranas Dovydaitis (teisininkas, 31 metų amžiaus, krikščionis demokratas), 6. Steponas Kairys (inžinierius, 40 metų amžiaus, socialdemokratas), 7. Petras Klimas (teisininkas, 26 metų amžiaus, nepartinis), 8. Donatas Malinauskas (agronomas, 48 metų amžiaus, nepartinis), 9. Vladas Mironas (kunigas, 37 metų amžiaus, tautininkas), 10. Stanislovas Narutavičius (teisininkas, 56 metų amžiaus, nepartinis), 11. Alfonsas Petrulis (kunigas, 44 metų amžiaus, krikščionis demokratas), 12. Antanas Smetona (teisininkas, 43 metų amžiaus, tautininkas), 13. Jonas Smilgevičius (valstietis, 46 metų amžiaus, nepartinis), 14. Justinas Staugaitis (kunigas, 31 metų amžiaus, krikščionis demokratas), 15. Aleksandras Stulginskis (agronomas, 32 metų amžiaus, krikščionis demokratas), 16. Jurgis Šaulys (ekonomistas, 38 metų amžiaus, nepartinis), 17. Kazimieras Šaulys (kunigas, 45 metų amžiaus, krikščionis demokratas), 18. Jokūbas Šernas (teisininkas, 29 metų amžiaus, nepartinis), 19. Jonas Vailokaitis (bankininkas, 31 metų amžiaus, krikščionis demokratas), 20. Jonas Vileišis (teisininkas, 45 metų amžiaus, liaudininkas). Buvo rezervuotos 5-6 vietos ir tautinių mažumų (lenkų, baltarusių, žydų) atstovams, tačiau pakviesti į Tarybą jie neatėjo [5].

1917 m. rugsėjo 24 d. susirinko „visi Lietuvių konferencijos rugsėjo 22 d. išrinktieji ir vokiečių karo vyresnybės patvirtintieji Lietuvos Tarybos nariai, būtent: **Banaitis** Saliamonas, **Basanavičius** Jonas, **Bizauskas** Kazys, **Biržiška** Mykolas, **Dovydaitis** Pranas, **Kairys** Petras, **Klimas** Petras, **Malinauskas** Donatas, **Mironas** Vladislovas, **Narutavičius** Stanislovas, **Petrulis** Alfonsas, **Šaulys** Jurgis, **Šaulys** Kazimieras, **Šernas** Jokūbas, **Smetona** Antanas, **Smilgevičius** Jonas, **Staugaitis** Justinas, **Stulginskis** Aleksandras, **Vailokaitis** Jonas, **Vileišis** Jonas". Šiame posėdyje „nutarta naująjį organą vadinti lietuviškai: LIETUVOS TARYBA, vokiškai – LITAUISCHER LANDESRAT, lenkiškai – RADA LITEWSKA". Toliau buvo svarstomas Lietuvos Tarybos prezidiumo klausimas. Nutarta, kad „kol Lietuvos Taryba galutinai susitvarkys ir kol pradės oficialiai dirbti, <...> išrinkti tam tarpui Lietuvos Tarybos reikalams vesti prezidiumą iš penkių narių ir vieno kandidato. Slaptu balsavimu buvo išrinkti į prezidiumą: Smetona Antanas pirmininku, Kairys Steponas pirmuoju vicepirmininku, Mironas Vladislovas antruoju vicepirmininku, Šaulys Jurgis pirmuoju sekretoriumi, Klimas Petras antruoju sekretoriumi ir Stulginskis Aleksandras kandidatu" [6].

Nepaisant Vokietijos okupacinės valdžios daromų kliūčių, duomenys apie kaizerinės Vokietijos okupacijos padarytus nuostolius Lietuvai buvo surinkti ir iki 1917 m. spalio 20 d. parengtas „Didžiųjų Lietuvos vargų memorialas" (žr. memorialo tekstą 163-179 psl.) [7].

Daug lietuvių dėl įvairių priežasčių, ypač dėl Pirmojo pasaulinio karo audrų, atsidūrė už savo tėviškės ribų. Svetur gyvendami, jie taip pat veikė Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo labui. Tai išryškėjo 1917 m. spalio 18-20 d. Stokholme vykusioje visos Rusijos lietuvių atstovų konferencijoje, 1917 m. lapkričio 6 d. Berno konferencijoje ir kt. [8].

1917 m. gruodžio 10 d. Oberosto atstovai padiktavo lietuvių politiniams veikėjams formuluotę, kurią Tarybos delegacijos nariai pavedė A. Smetonai, J. Šauliui, S. Narutavičiui, J. Smilgevičiui, J. Vileišiui ir A. Stulginskiui teikti, kaip Tarybos pareiškimą, vokiečių karinei vadovybei. 1917 m. gruodžio 11 d. įteikto pareiškimo tekstas buvo toks:

„Lietuvos Taryba, kuri, kaip pripažįsta krašto ir užsienio lietuviai, vienintelė įgaliota atstovauti lietuvių tautai, remdamasi pripažintąja tautų apsisprendimo teise ir 1917 m. rugsėjo mėn. 18-23 d. Vilniuje vykusios Lietuvių konferencijos nutarimu, skelbia nepriklausomos Lietuvos valstybės atkūrimą su sostine Vilnium ir jos atskyrimą nuo visų valstybinių ryšių, kurie kada nors yra buvę su kitomis valstybėmis.

Šiai valstybei tvarkyti ir jos interesams ginti taikos derybose Lietuvos Taryba prašo Vokietijos valstybę apsaugos ir pagalbos. Atsižvelgdama į gyvybinius Lietuvos interesus, kurie reikalauja nieko nelaukiant sueiti į ilgalaikius ir glaudžius santykius su Vokietijos valstybe, Lietuvos Taryba pasisako už amžiną, tvirtą Lietuvos valstybės sąjungą su Vokietijos valstybe; ta sąjunga turėtų būti įgyvendinta karinės ir susisiekimo konvencijų, muitų bei monetinės sistemos bendrumo pagrindu.

Kaunas, 1917 m. gruodžio 10 d.

Perskaityta Patvirtinta Pasirašyta
A. Smetona, Lietuvos Tarybos pirmininkas
S. Kairys, Lietuvos Tarybos vicepirmininkas
Vladislovas Mironas, Lietuvos Tarybos vicepirmininkas
Dr. J. Šaulys, Lietuvos Tarybos generalinis sekretorius
P. Klimas, antrasis Lietuvos Tarybos sekretorius
Justinas Staugaitis, Lietuvos Tarybos narys.
Baronas F. Lersneris, - pono Valstybės Kanclerio ir Užsienio reikalų ministerijos atstovas".

Šis dokumentas buvo atspausdintas lietuvių ir vokiečių kalbomis [9].

Rašant apie 1917 m. gruodžio 10 d. Lietuvos Tarybos pareiškimą, tenka pabrėžti, kad įvairiuose rašytiniuose šaltiniuose jo data nurodoma kita – gruodžio 11 d. Šių datų skirtumo paaiškinimas randamas P. Klimo straipsnyje

„Lietuvos valstybės kūrimas 1915–1918 metais Vilniuje". Anot P. Klimo, 1917 m. gruodžio 10 d. Tarybos delegacija nuvyko į Kauną tartis su Vokietijos užsienio reikalų ministerijos ir kanclerio atstovu tuo metu, kai prasidėjo karo paliaubos su Rusija ir sustiprėjo vokiečių karo partijos pozicijos. Susitikimo metu Vokietijos atstovas pareiškė, kad „Berlyno protokolas naujose sąlygose jau buvo nepriimtinas „Oberste Heeresleitung'ui". Karo valdžia, susitarusi su kancleriu, siūlė naują formulę. Tarybos delegacijai nauja pareiškimo formulė buvo nepriimtina, nes joje buvo skelbiama ne Lietuvos valstybės nepriklausomybė, bet **tik atpalaidavimas nuo valstybinių ryšių, kurie kada nors yra buvę su kitomis tautomis**. Toje formulėje nebuvo Vilniaus kaip valstybės sostinės, Steigiamojo Seimo funkcijos galutinai nustatyti santykius su kitomis valstybėmis. Pagaliau formulė, pasak P. Klimo, visai nenumatė Lietuvos pripažinimo iš Vokietijos pusės kaip sąlygos santykiams užmegzti su Vokietija. „Gindama savo nusistatymą, Tarybos delegacija pagaliau apsistojo prie tos formulės, kurią, atsižvelgdama į sunkią konjunktūrą ir besiartinančias taikos derybas Brastoje, Taryba priėmė gruodžio mėn. 11 dieną. Jos tekstas buvo toks:

„Savo posėdyje 1917 m. gruodžio 11 dieną Lietuvos Taryba nutarė:

1. Lietuvos Taryba, krašto ir užsienių lietuvių pripažinta kaip vienintelė įgaliota Lietuvių tautos atstovybė, pasiremdama pripažintąja tautų apsisprendimo teise ir 1917 metų rugsėjo 17 – 23 d. lietuvių konferencijos Vilniuje nutarimu, skelbia nepriklausomos Lietuvos valstybės atstatymą su sostine Vilniuje ir jos atpalaidavimą nuo visų valstybinių ryšių, kurie kada nors yra buvę su kitomis valstybėmis.

Tai valstybei tvarkyti ir jos reikalams ginti taikos derybose Lietuvos Taryba prašo Vokiečių Valstybės apsaugos ir pagalbos. Atsižvelgdama į gyvus Lietuvos interesus, kurie reikalauja nieko netrunkant sueiti į artimus ir patvarius santykius su Vokiečių valstybe, Lietuvos Taryba stoja už nuolatinį (amžiną) tvirtą sąjungos ryšį su Vokietijos Valstybe, kurs turėtų būti įvykdytas ypač militarinės bei susisiekimo konvencijos ir muitų bei pinigų sistemos bendrumo pamatais" [10].

Analizuojant 1917 m. gruodžio 10 ir 11 d. Lietuvos Tarybos pareiškimus, nepastebima kokių nors esminių skirtumų. Tačiau vienas dalykas lieka neaiškus. Lietuvos Tarybos posėdžio protokolo, kuriame buvo svarstytas 1917 m. gruodžio 11 d. pareiškimas, leidinyje „Lietuvos valstybės tarybos protokolai 1917 – 1918" nerasta. Lieka neaišku, kur jis buvo svarstytas ir kas 1917 m. gruodžio 11 d. pareiškimą pasirašė. Neaišku ir dar viena: jeigu abiejuose pareiškimų tekstuose esminių skirtumų nėra, tai kodėl kai kurių autorių rašytiniuose šaltiniuose minimas 1917 m. gruodžio 11 d., o ne 1917 m. gruodžio 10 d. pareiškimas (toks datų skirtumas yra ir vokiečių rašytuose raštuose) [11].

1918 m. sausio 8 d. Lietuvos Tarybos posėdyje, svarstant klausimą dėl Lietuvos nepriklausomybės paskelbimo, grįžta ir prie 1917 m. gruodžio 10 d. Lietuvos Tarybos priimto pareiškimo. S. Kairys šiame posėdyje pareiškė, kad 1917 m. gruodžio 10 d. priimto pareiškimo „atkartojimas dabar būtų nepakankamas ir pragaištingas. Reikia tą rezoliuciją skelbti, bet pridėjus, kad artimiausias uždavinys – tai Steigiamojo Seimo sušaukimas". Jam pritarė ir Lietuvos Tarybos nariai: K. Bizauskas, P. Klimas, A. Petrulis, J. Staugaitis. A. Smetona sakė, kad reikia laikytis gruodžio 10 d. priimto pareiškimo teksto. Po S. Kairio ir P. Klimo papildomų siūlymų, taip pat diskusijų ir kelių balsavimų buvo balsų dauguma priimtas nepriklausomos Lietuvos paskelbimo tekstas. Jame rašoma: „Lietuvos Taryba, kaipo vienintelė lietuvių tautos atstovybė, atsirėmusi pripažintąja tautų apsisprendimo teise ir lietuvių konferencijos nutarimu Vilniuje rugsėjo mėn. 17-22 d. 1917 m., skelbia atstatanti nepriklausomą demokratiniais pamatais sutvarkytą Lietuvos valstybę su sostine Vilniuje ir ta valstybė atskiriant nuo visų valstybinių ryšių, kurie kada nors yra buvę su kitomis tautomis. Drauge Lietuvos taryba pareiškia, kad Lietuvos valstybės vidaus tvarkai ir santykiams su kaimynais nustatyti yra reikalinga kiek galima greičiau sušaukti Steigiamasis Seimas, visų Lietuvos gyventojų demokratiniu būdu išrinktas" [12].

Iš 1918 m. sausio 8 d. Lietuvos Tarybos vakarinio posėdžio išėjo į „Verwaltung" (vokiečių administracija, valdyba. – J. L.): A. Smetona, S. Narutavičius, A. Stulginskis ir J. Vileišis. Sugrįžę į Lietuvos Tarybos posėdį pranešė: „ <...> vokiečių valdžios atstovai nesutinka, kad gruodžio 11 d. rezoliucija (priimta 1917 m. gruodžio 10 d. ir įteikta vokiečių karinei vadovybei gruodžio 11 d. – J. L.) būtų nors kiek permainyta". Dėl vokiečių atstovų atsakymo kilo diskusija. Joje dalyvavo A. Smetona, J. Vileišis, P. Klimas, S. Narutavičius, S. Kairys, V. Mironas, K. Bizauskas, J. Vailokaitis [13].

Nepriklausomybės Lietuvai paskelbimo klausimas buvo svarstomas dar ne viename Lietuvos Tarybos posėdyje. 1918 m. sausio 26 d. posėdyje vyko ilga ir sudėtinga diskusija dėl nepriklausomos Lietuvos paskelbimo. Ten A. Smetona pareiškė: „Anuliuojant gruodžio 11 d. nutarimą, anuliuojama Taryba. Jei mano ir Šaulio įnešta formula nebus priimta, tai būti Tarybos (Lietuvos Tarybos. – J. L.) pirmininku atsisakau". Lietuvos Tarybos dauguma (12 iš 20 narių. – J. L.) balsavo už J. Šaulio ir A. Smetonos formulę. Balsavusieji už S. Kairio formulę (S. Kairys, S. Narutavičius ir J. Vileišis) iš Lietuvos Tarybos išstojo. 1918 m. sausio 27 d. M. Biržiška pranešė, kad ir jis iš Lietuvos Tarybos išstoja. Lietuvos Tarybos sudaryta komisija buvo įpareigota pasikalbėti su išstojusiais iš Lietuvos Tarybos nariais [14].

1918 m. pradžioje buvo nutraukta Lietuvių Tautos Tarybos Rusijoje, sudarytos 1917 m. kovo 26 d., veikla. „<...> lietuvių Komisariato reikalavimu

beveik visi Tarybos (Lietuvių Tautos Tarybos Rusijoje. – J. L.) nariai, išskyrus jos pirmininką Pr. Mašiotą, buvo susodinti Voronežo kalėjime, kur išsėdėjo daugiau kaip mėnesį, ir tik atpirkus už 15000 rublių iš revoliucinio komiteto sekretoriaus bolševiko Plepio buvo 1918 m. vasario mėn. 27 d. išleisti. Tuo būdu Lietuvių Tautos Tarybos Rusijoje darbas buvo suparalyžiuotas. Jos nariai išsiskirstė kas sau: vieni parvažiavo į Lietuvą, kiti į Maskvą ar į Petrapilį, tretieji pasiliko Voroneže ruošti mūsų tremtinius grįžti į tėvynę" [15].

1918 m. pradžioje buvo nutraukta ir Lietuvių draugijos nukentėjusiems dėl karo šelpti Rusijoje veikla. „1918 m. vasario mėn. Lietuvių draugijos nukentėjusiems dėl karo šelpti Rusijos organizacija buvo likviduota; jos turtą, globos ir mokymo įstaigas perėmė Lietuvos reikalų komisariatas, o šalpos darbas buvo perduotas vietiniams Tarybų valdžios organams" [16].

1918 m. vasario 15 d. Lietuvos Tarybos posėdyje, kuriame pirmininkavo A. Smetona, buvo svarstomas komisijos, išrinktos dėl derybų su išstojusiais, pranešimas. Buvo pranešta, kad komisija kalbėjosi su jais ir gavo iš jų tokio turinio raštą: „Lietuvos Tarybos komisijai iš p. p. P. Klimo, J. Šaulio ir Vailokaičio. Išstojusių iš Lietuvos Tarybos narių M. Biržiškos, S. Kairio, S. Narutavičiaus ir J. Vileišio. Pranešimas. Atsakydami į Jūsų pasiūlymą, šiuo pranešimu, jog dėlei Lietuvos nepriklausomybės paskelbimo mes sutikome balsuoti *en bloc* už šią formulę ir grįžti Tarybon: „Lietuvos Taryba savo posėdyje vasario 15 dien. 1918 m. vienbalsiai nutarė kreiptis į Rusijos, Vokietijos ir kitų valstybių vyriausybes su šiuo pareiškimu: Lietuvos Taryba, kaipo vienintelė lietuvių tautos atstovybė, remdamos pripažintąja tautų apsisprendimo teise ir lietuvių Vilniaus konferencijos nutarimu rugsėjo 18-23 dien. 1917 metais, skelbia atstatanti nepriklausomą demokratiniais pamatais sutvarkytą Lietuvos valstybę su sostine Vilniuje ir tą valstybę atskirianti nuo visų valstybinių ryšių, kurie yra buvę su kitomis tautomis. Drauge Lietuvos Taryba pareiškia, kad Lietuvos valstybės pamatus ir jos santykius su kitomis valstybėmis privalo galutinai nustatyti kiek galima greičiau sušauktas Steigiamasis Seimas, demokratiniu būdu visų jos gyventojų išrinktas. Lietuvos Taryba, pranešdama apie tai .... vyriausybei, prašo pripažinti nepriklausomos Lietuvos valstybę. J. Vileišis, S. Kairys, M. Biržiška, Narutavičius". Už šios formulės priėmimą balsavo 11 Lietuvos Tarybos narių. Susilaikė 3 (V. Mironas, A. Petrulis ir A. Smetona). Už išstojusiųjų pakvietimą grįžti į Tarybą balsavo visi Lietuvos Tarybos nariai. Po šių balsavimų A. Smetona atsisakė nuo Lietuvos Tarybos prezidiumo pirmininko pareigų, J. Šaulys – nuo Lietuvos Tarybos prezidiumo pirmojo sekretoriaus pareigų, V. Mironas – nuo Lietuvos Tarybos prezidiumo antrojo vicepirmininko pareigų. Pirmininkauti toliau posėdyje buvo paprašytas, kaip vyriausias amžiumi, J. Basanavičius. Keturių išstojusiųjų ir Lietuvos Tarybos narių pateiktas

Lietuvos nepriklausomybės skelbimo teksto projektas po labai nežymių korektūrinių pataisymų, pirmininkaujant J. Basanavičiui, buvo paskelbtas 1918 m. vasario 16 d. (3.1 pav.).

Lietuvos nepriklausomybės aktas 1918 m. vasario 19 d. „Lietuvos aide" 22-ajame numeryje buvo išspausdintas. Tačiau skaitytojų jis nepasiekė, nes okupacinės vokiečių valdžios buvo konfiskuotas (3.2 pav.).

Pablogėjusi J. Basanavičiaus sveikata neleido jam pasilikti pirmininko poste, todėl tą pačią dieną, vos paskelbus nepriklausomybę, A. Smetona vėl buvo išrinktas Lietuvos Tarybos pirmininku [17].

Pažadu sueiti su Vokietija į artimus santykius vokiečiai pasinaudojo net prieš Rusijos reikalavimą duoti Lietuvai laisvai apsispręsti. Konvencijų idėja buvo plečiama ligi aneksijos. Tuo tarpu pats kraštas tebuvo žiauriai išnaudojamas ir apie bet kokį nepriklausomybės atgavimą nebuvo leidžiama net kalbėti. Lietuvos Taryba, - pabrėžiama „Lietuvos istorijoje", - pasijuto apvilta ir savo santykių klausimą su kitomis valstybėmis nusprendė pavesti būsimam Steigiamajam Seimui. Vokiečiams su tuo nesutinkant, buvo dar kartą kompromiso būdu sutarta 1917 m. gruodžio 11 d. pareiškimą Rusijos delegacijai įteikti tik tuo atveju, jei Vokietija pripažins Lietuvos nepriklausomybę, perduos krašto valdymą Lietuvos Tarybai ir atitrauks savo kariuomenę. Vokiečiai tepažadėjo įvykdyti pirmąjį reikalavimą, bet ir tai tik numatytų konvencijų sąlyga.

Lietuvos Tarybos dauguma greitai įsitikino, kad vokiečiams terūpėjo gauti iš Lietuvos Tarybos sau argumentų prieš Rusijos delegaciją, o kai Vokietijos derybos su Rusija 1917 m. pabaigoje nutrūko, Vokietijos aneksininkai visai pamiršo Lietuvos nepriklausomybę. Lietuvos Taryba ryžosi atgaivinti savo vienybę nauju pareiškimu, kuris tapo Lietuvos nepriklausomybės paskelbimu 1918 m. vasario 16 d.

Šito paskelbimo vokiečių okupacinė valdžia neleido viešai skelbti ir reikalavo grįžti prie 1917 m. gruodžio 11 d. formulės, kuri numatė artimus santykius su Vokietija [18].

1918 m. kovo mėn 23 d. Lietuvos Tarybos delegacija pranešė Vokietijos kancleriui Hertlingui apie nepriklausomybės paskelbimą tokiu tekstu, koks jis buvo patvirtintas 1918 m. vasario 16 d., tačiau pažymėjo, kad būsimieji santykiai su Vokietija bus svarstomi 1917 m. gruodžio 11 d. pagrindais. Vokietijos kaizeris Vilhelmas II 1918 m. kovo 23 d. pasirašė pripažinimo aktą [19].

Lietuvos nepriklausomybės pripažinimo dokumentą Lietuvos Tarybos pirmininkas gavo iš Berlyno 1918 m. gegužės 4 d. Šis dokumentas „Lietuvos aide" buvo paskelbtas 1918 m. gegužės 9 d.

Nutarimas.

Lietuvos Taryba savo posėdyje vasario 16 d. 1918 m. vienu balsu nutarė kreiptis: į Rusijos, Vokietijos ir kitų valstybių vyriausybes šiuo pareiškimu:

Lietuvos Taryba, [kaipo] vienintelė lietuvių tautos atstovybė, remdamos pripažintąja tautų apsisprendimo teise ir lietuvių Vilniaus konferencijos nutarimu rugsėjo mėn. 18-23 d. 1917 metais, skelbia atstatanti nepriklausomą demokratiniais pamatais sutvarkytą Lietuvos valstybę su sostine Vilniuje ir tą valstybę atskirianti nuo visų valstybinių ryšių, kurie yra buvę su kitomis tautomis.

Drauge Lietuvos Taryba pareiškia, kad Lietuvos valstybės pamatus ir jos santykius su kitomis valstybėmis privalo galutinai nustatyti kiek galima greičiau sušauktas steigiamasis seimas, demokratiniu budu visų jos gyventojų išrinktas.

Lietuvos Taryba pranešdama apie tai .... vyriausybei, prašo pripažinti nepriklausomą Lietuvos valstybę.

Vilniuje, vasario 16 d. 1918 m.

3.1 pav. Lietuvos nepriklausomybės paskelbimo aktas.
Paimta iš knygos „Lietuvos istorija"/ Red. A. Šapoka. Kaunas, 1936. P.544

LIETUVOS AIDAS

№ 22 (70) Vilnius, antradienis, 1918. m. vasario mėn. 19 d. II metai

LIETUVOS TARYBA
skelbia
Lietuvos nepriklausomybę

Lietuvos Taryba savo posėdyje vasario m. 16 d. 1918 m. vienu balsu nutarė kreiptis: į Rusijos, Vokietijos ir kitų valstybių vyriausybes šiuo pareiškimu:

Lietuvos Taryba, kaipo vienintelė lietuvių tautos atstovybė, remdamos pripažintąja tautų apsisprendimo teise ir lietuvių Vilniaus konferencijos nutarimu rugsėjo m. 18—23 d. 1917 metais, **skelbia atstatanti nepriklausomą, demokratiniais pamatais sutvarkytą Lietuvos valstybą su sostine VILNIUJE** ir tą valstybę atskirianti nuo visų valstybinių ryšių, kurie yra buvę su kitomis tautomis.

Drauge Lietuvos Taryba pareiškia. kad Lietuvos valstybės pamatus ir jos santykius su kitomis valstybėmis privalo galutinai nustatyti kiek galima greičiau sušauktas Steigiamasis Seimas, demokratiniu būdu visų jos gyventojų išrinktas.

Vilnius, vasario 16 d. 1918 m.

Lietuvos Tarybos nariai:

Dr. J. Basanavičius, K. Bizauskas, M. Biržiška, S. Banaitis, P. Dovydaitis, St. Kairys, P. Klimas, D. Malinauskas, V. Mironas, St. Narutavičius, A. Petrulis, Dr. J. Šaulys, K. Saulys, J. Šernas, A. Stulginskis, A Smetona, J. Smilgevičius, J. Staugaitis, J. Vailokaitis, J. Vileišis.

3.2 pav. 1918 m. vasario mėn. 19 d. „Lietuvos aidas", kuriame buvo paskelbta Lietuvos nepriklausomybė.
Paimta iš P. Čepėno knygos „Naujųjų laikų Lietuvos istorija". Vilnius, 1992. 2 dalis. P.209

„Lietuvos aide" apie šį dokumentą buvo rašoma taip: „Šių metų kovo 23 diena tapo nepaprasta lietuvių tautai: tą dieną buvo nulemtas Lietuvos likimas. Pirmaeilė pasaulio galybė, Vokiečių viešpatija, remdamosi Lietuvių apsisprendimo teise, pripažino Lietuvių kraštą savaranke, nepriklausoma valstybe. Tai buvo žodžiu ištarta Vokietijos kanclerio Lietuvos Tarybos delegacijai; tatai yra dabar raštu pranešta Vokietijos valdovo.

Vadinasi, teisės žvilgsniu, Lietuva nebe užkariauta šalis, bet savarankė valstybė, kuri nustatys savo santykius su Vokiečių viešpatija sutartimis, ne vienašališkomis, bet tokiomis, kurios „tiktų tiek Vokiečių viešpatijos, kiek ir Lietuvos reikalams <...> norint nustatyti su Vokietija sąjungos ryšiai, pirma teks jai pačiai susitvarkyti: reiks įsteigti savo pastovi valdžia <...> jaunoji Lietuva privalės kuriam laikui paramos iš šalies. Tai numatė Lietuvos Taryba, prašydama savo gruodžio 11 d. nutarime iš Vokietijos „apsaugojimo ir pagalbos", atstatant Lietuvos valstybę; tai pasižada ir Vokietijos valdovas savo valstybės vardu. <...> Ji (Vokietija. – J.L.) savo autoritetu Rusijoje galėtų Lietuvai padėti grąžinti iš Rusijos ir iš kitų jos buvusių sričių visas mūsų kultūros tveriamąsias pajėgas (lietuvių inteligentiją. – J. L.). <...> Dabar jau atėjo metas, kad tartasai žodis taptų kūnu <...> tad privalome kuo veikiausiai pradėti Lietuvos atstatymo darbą" [20].

Lietuvos valstybės nepriklausomybės pripažinimas ne tik nepakeitė okupacijos režimo, bet jį dar pablogino. Lietuvos Tarybai neleista pranešti Lietuvos žmonėms dėl nepriklausomybės paskelbimo iškilmių; jai nebuvo suteikta jokios valdžios; nebuvo leista tvarkyti tremtinių grąžinimo iš Rusijos [21]. Vokietijos okupacinė valdžia neleido dirbti ir komisijai Lietuvos nuostoliams nustatyti. 1918 m. birželio 11 d. A. Stulginskis Lietuvos Valstybės Tarybos prezidiumui rašė: „Veikimas komisijos krašto nuostoliams suskaityti yra stačiai negalimas, kadangi vokiečių valdžiai nei kalbėti, nei rašyti neleidžia. Straipsniai apie nuostolių apkainavimą, miškų kirtimas, net miško ūkio sutvarkymas yra cenzūros nepraleidžiami". Tokia pat padėtis buvo ir su Tremtinių ir belaisvių grąžinimo komisijos darbu. Vokiečiai nevykdė tremtinių grąžinimo reikalų perdavimo lietuviams. Keliolika tūkstančių grįžtančių iš Rusijos tebelaukė pasienyje. Labiausiai tremtinius vargino karantinas, kuris truko 23 dienas. Jo metu buvo aiškinamasi, ar tremtiniai iš tiesų yra kilę iš tų vietų, į kurias nori grįžti. Vokiečiai agitavo lietuvius vykti dirbti į Vokietiją. Kai buvo paprašyta grąžinti į Lietuvą 2000 buvusių Rusijos karių lietuvių, vokiečiai visai nereagavo [22].

Lietuvos Taryba, ieškodama išeities iš susidariusios padėties, siekdama palankesnio okupacinės ir centrinės Vokietijos požiūrio į Lietuvą, nutarė kviesti į Lietuvos karaliaus sostą vokietį.

1918 m. liepos 11 d. Lietuvos Taryba pasivadino Lietuvos Valstybės Taryba ir liepos 13 d. naktį dešinieji jos nariai išrinko Urachą Lietuvos karaliumi Mindaugu II. Kairieji (S. Kairys, J. Vileišis, M. Biržiška, S. Narutavičius) protestuodami iš Lietuvos Valstybės Tarybos pasitraukė. P. Klimas balsavo prieš, 2 susilaikė (A. Stulginskis, J. Vailokaitis) [23].

Tačiau okupacinė ir centrinė Vokietijos valdžia, siekianti sujungti Lietuvą su Prūsija, nepripažino nei Lietuvos Valstybės Tarybos teisės rinkti karalių, nei jo išrinkimo. Sudėtinga ir sunki Lietuvos padėtis išliko. Lietuvos nepriklausomybės įtvirtinimas reikalavo didelių mūsų šalies jėgų, ištvermės, sugebėjimų.

3.2. Sugrįžimas į Lietuvą 1918 metais

1918 m. iš Rusijos į Lietuvą sugrįžo Lietuvių vyriausiosios tarybos Rusijoje vicepirmininkas M. Sleževičius, sekretorius R. Skipitis, juridinės komisijos pirmininkas Petras Leonas ir kiti aktyvūs to meto veikėjai.

R. Skipitis apie savo sugrįžimą į Lietuvą ir padėtį joje 1918 m. viduryje rašė atsiminimuose: „Čia visus grįžtančius iš Rusijos varė į Frenkelio odų fabriką, tuomet neveikiantį, į vadinamąjį karantiną. Buvo sakoma, kad tame karantine sunaikinami visi iš Rusijos atsivežti insektai, žmonės išprausiami, drabužiai dezinfekuojami. Iš tikro gi tose Frenkelio fabriko patalpose buvo ne apsivalymo įstaiga, o tikra utelių perykla".

R. Skipitis, pamatęs tikrovę, iš to karantino su visa šeima pabėgo. „Taip galėjau padaryti be didelių sunkumų, - rašė jis, - nes sargybiniai, daugiausia senyvi vokiečių kareiviai, už mažas dovanas atidarydavo vartus ir leisdavo iš karantino išeiti su visais daiktais" [24].

Pabėgusius iš karantino Skipičius priglaudė Šiauliuose gyvenusi Rozalija Kurkauskienė. Ten jau gyveno ir teisininkas F. Bugailiškis. „Iš F. Bugailiškio sužinojau, - rašė R. Skipitis, - kad santykiai tarp okupantų ir Lietuvos Tarybos ne per geriausi, nes Taryba vasario 16 d. priėmė nutarimą, kuriame nėra jokių įsipareigojimų Vokietijos atžvilgiu. Reicho vyriausybė yra pranešusi, jog Lietuvos Tarybos vasario 16 d. nutarimas esąs priešingas 1917 m. gruodžio mėn. nutarimo pagrindams, todėl Reicho vyriausybė negalinti pripažinti Lietuvos. Tokioms aplinkybėms esant, vokiečiai nėra perleidę Lietuvos Tarybai nė mažiausios valdžios funkcijų dalelės" [25].

R. Skipitis savo atsiminimuose vaizdžiai aprašė padėtį Šiauliuose ir jo tėviškėje, kai kuriuos Lietuvos Tarybos veiklos aspektus ir gyventojų požiūrį į tą veiklą, bermontininkų atsiradimą Lietuvoje ir jų nusikalstamą veiklą.

Šiaulių gatvės, - rašė R. Skipitis, - buvo tuščios ir kai kurių gatvių grindinys buvo net žole apžėlęs, nes niekas jomis nevažinėjo ir nevaikščiojo. Tarp

namų griuvėsių ganėsi ožkos. Kam reikėjo plytų, vokiečiai už atlyginimą leisdavo griauti išdegusių namų sienas. Tik išdegusios sinagogos stūksojo negriaunamos. Ant jų sienų buvo ryškūs užrašai: SYNAGOGE. Žydai buvo pasirūpinę, kad jų maldų namų likučiai nebūtų galutinai sunaikinti.

Iš 30 tūkstančių buvusių Šiaulių miesto gyventojų, kurių gal žymiausią dalį sudarė žydai, dabar buvo likę apie 5 tūkstančius, o žydų tautybės vos keliolika šeimų. Vokiečių kariškiai dar jautėsi tikraisiais miesto šeimininkais. Geležėlėm pakaustyti jų batai, stipriai atsitrenkdami į aplūžusias šaligatvių plyteles, garsiai žvangėjo tyliuose miesto griuvėsiuose, ir batų avėtojai lyg sakyte mums sakė: mes čia ponai, o ne jūs, bauernfolko driskiai".

„Man, - rašė R. Skipitis, - nebuvo leista ne tik nuvykti į Vilnių, bet net parvažiuoti geležinkeliu namo iš Šiaulių. 40 kilometrų į savo ūkį – Kalpokus grįžau pėsčias. Ūkyje gyveno nuomininkas. Nuomininko arkliais parsigabenau iš Šiaulių savo šeimą, ir džiaugėmės vėl esą namie. Bet neilgam. Apylinkėse siautėjo plėšikai. Jie tuomet buvo vadinami „plienčikais", nes jų dalis tikrai buvo pabėgę rusų belaisviai, kita gi dalis buvo vietiniai kriminalistai. Jų oficialioji kalba buvo rusiška. Ginkluoti būdavo kariškais šautuvais. Pirmiausia reikalaudavo maisto, o iš kitų reikalaudavo ir auksinių pinigų. Maisto žmonės duodavo be pasipriešinimo, o auksinius pinigus, jei kas ir turėjo, laikė gerai paslėpę ir geruoju neduodavo. Tokiais atvejais plėšikai kankindavo: šautuvų buožėmis mušdavo, basus ant žaižaruojančių žarijų statydavo, kojas žvakių liepsna degindavo ir panašiai. Vienas mūsų kaimynas buvo mirtinai nukankintas už tai, kad nedavė auksinių pinigų, o nedavė todėl, kad jų ir neturėjo. Visi kaimynai baisiai buvo tų plėšikų išgąsdinti.

Gyventojai, energingesnių ir ryžtingesnių asmenų paskatinti, kartais susiburdavo ir ryždavosi plėšikams pasipriešinti. Vieną pavakarį, kai pas kaimyną į Kleitiškės vienkiemį atėjo keli plėšikai, o jų nepastebėtas kaimyno piemeniukas atbėgo pas mus pagalbos prašyti, greitomis sutelkiau 7 vyrus, apsiginklavom dalbomis ir nuėjom kaimyno gelbėti. Plėšikai, mus pamatę ateinant, pasitraukė nieko blogo kaimynui nepadarę. Gal prieblandoj gerai neįžiūrėjo, kad mes ant pečių nešėmės ne šautuvus, o dalbas. Panašus dalykas pasikartojo ir su kitu kaimynu. Ir šitą išgelbėjome tokiu pat būdu".

Tačiau ginkluotų plėšikų grupės kartais priversdavo ir pačius pasipriešinimo jiems asmenis ne tik slėptis, bet ir savo namus palikti. „Mūsų ūky – Kalpokuose, - rašė R. Skipitis, - buvo du gyvenamieji namai. Prieš karą vienuose namuose gyvenome mes patys, o antruose – nuomininkai. Karo metu, mums pasitraukus į Rusiją, nuomininkas su visa šeima persikėlė į pagrindinius namus, kurie stovėjo sodybos centre, o kita troba, skirta nuomininkui ir stovėjusi nuošaliau, buvo naudojama kaip sandėlis ir dirbtuvėlė. Mums grįžus, nuomininkas su šeima buvo pasilikęs gyventi tuose pačiuose namuose, nes

plėšikams apylinkėj siautėjant taip buvo drąsiau. Gal savaitei praėjus po mūsų sėkmingos pagalbos kaimynams kažką dirbinėjau nuomininko trobos dirbtuvėlėje. Staiga pro duris įšoka persigandusi nuomininko mergaitė ir sako: „Atėjo į trobą trys plienčikai su baisiai dideliais šautuvais. Jie kažką rusiškai ėmė kalbėti. Gerai, kad čia pat buvo ponia, tai ji su jais ir pasiliko kalbėti. O tėvas mane pasišaukė ir liepė skubiai bėgti pas tamstą ir pasakyti, kad plienčikai būtinai nori tamstos. Tėvas sakė, kad kuo greičiausiai pabėgtum ar pasislėptum, nes plienčikai gali tamstą užmušti". Mano paprašyta mergaitė dar buvo išbėgusi į kiemą pažiūrėti, ar stovi kur sodyboj plėšikai. Grįžusi pranešė, jog 2 šautuvais ginkluoti plėšikai stovi kieme. Troba, kurioje tuomet buvau, stovėjo prie pat didelio griovio, einančio į krūmokšniais apaugusią Šiušvės pelkę. Trobos užpakalinėj sienoj buvo mažas langelis, bet ne toks mažas, kad pro jį nebūčiau galėjęs išlįsti. Be triukšmo pasistengiau išimti langelį ir smukau į griovį. Vandens prie trobos gal buvo ligi kelių. Bet kuo toliau į pelkę, tuo vandens buvo giliau. Bet kas vanduo, kad tik gyvas išlikčiau. Atsiguliau kniūpščias į vandenį ir, rankom bei kojom siekdamas griovio dugną, ropojau krūmokšlių link. Arti krūmokšlių jau menkai begalėjau siekti rankomis griovio dugną ir kartais turėjau panerti kaip koks povandeninis laivas. Bet krūmokšlius pasiekiau sveikas ir gyvas, tik visai šlapias ir purvinas. Dabar, gerai apsidairęs, pamačiau dar kelis ginkluotus plėšikus, kurie stovėjo ar vaikštinėjo tolokai nuo Šiušvės krūmokšlių ir manęs matyti negalėjo. Pasileidau bėgti į Vaitkaičių kaimą, kur tikėjaus ūkininkų pagalbos. Man labai rūpėjo mano ir nuomininko šeimų likimas, plėšikams Kalpokuose šeimininkaujant".

Baimindamiesi plėšikų, gyventojai ne visuomet ryždavosi jiems pasipriešinti. „Pamatę mane visą šlapią ir purviną, - rašė R. Skipitis, - Vaitkaičių ūkininkai reiškė man užuojautas, bet pagelbėti atsisakė, nes jie nenorį plėšikų erzinti". Prieš plėšikus operatyviai ir ryžtingai nekovojo tuo metu Lietuvoje dar buvę vokiečių žandarai ir patruliuojantys kariškiai. „Bėgu toliau ligi Mūrų dvaro, - rašė R. Skipitis, - kur buvo vokiečių žandarų. Ten žandarai mane smulkiai išklausinėjo visai neskubėdami, o išgirdę, kad į Kalpokus atėjo 5 plėšikai, man pareiškė, kad jie dar turi atsivesti bent 3 kitus žandarus, nes jų Mūruose dabar tesą 3. Po kokios valandos susitelkė 6 žandarai ir 2 vežimais pasileidome važiuoti Kalpokų link. Per tas kelias valandas mano drapanos spėjo visai išdžiūti. Jau ima temti, o prieš Kalpokus dar reikia pervažiuoti Vaitkaičių miškelį. Įvažiavę į miškelį, sustojom, žandarai susėdo į vienus ratus ir pasiliko užpakaly, o man davė revolverį ir liepė važiuoti pirmam. „Kai pastebėsi žmogų, tuoj šok iš ratų ir šauk, nes geri žmonės naktį miške nesivalkioja", – įsakė man žandarai. Tik pamačiau – kažkas sumirgėjo, lyg dviračiu kas važiuoja. Sustojau, šokau iš ratų ir šoviau į viršų, nes maniau, kad plėšikai dviračiais nevažinėja, o nekaltą žmogų negi šausi. Žandarai irgi šoko iš

ratų, sugulė ant žemės ir užsiglaudę už medžių laukia. Susigūžęs už ratų, laukiu ir aš. Po kokios minutės tylos pasirodė vokiečių patruliuojantieji kareiviai dviratininkai. Jie, pamatę ratus, sušuko halt (stovėt) ir atstatę šautuvus artinosi prie manęs. Dabar priėjo ir žandarai. Dviratininkai papasakojo, kad jie, būdami kitoj Šiušvės pelkės pusėj, per žiūronus matė, jog apie Kalpokus vaikštinėja šautuvais ginkluoti vyrai. Kol keliais aplink pelkę apvažiavo, jau ėmė temti. Kalpokuose visgi jie buvo buvę, bet plėšikų neberadę, tik iš kalpokiečių sužinoję, kad plėšikų buvę daugiau kaip dešimt". Susidariusi situacija privertė bandžiusį energingiau ir ryžtingiau kovoti su plėšikais R. Skipitį palikti namus ir keltis į miestą. „Atsisveikinę su kareiviais, - rašė R. Skipitis, - žandarai su manimi važiavo į Kalpokus. Čia kaip tik radom iš kaimyninio Miknaičių kaimo atbėgusį berniuką, kurs papasakojo, kad pas jo tėvus susirinko 14 plienčikų ir visi ramiai už stalo susėdę vakarieniauja. Žandarai tų plėšikų gaudyti ir nemėgino. Jie mums palinkėjo labos nakties ir išvyko sau namo. Kitą dieną Miknaičių kaimo žmogus atėjo mane įspėti, kad pasišalinčiau iš Kalpokų, nes plėšikai pas juos vakarieniaudami kalbėję, kad man gyvam „skūrą" lupsią. Kam, girdi, esąs toks mandras. Tik spėjęs iš Rusijos grįžti ir jau norįs mus, plienčikus, pamokyti. Kalbėjusieji apie Skipičio skūrą, - pažymėjo R. Skipitis, - buvę lietuviai, bet gal dauguma buvę rusai belaisviai. Tokioms aplinkybėms esant, Kalpokuose pasilikti negalėjau ir su visa šeima persikėliau į Šiaulius" [26].

R. Skipitis savo atsiminimuose palietė kai kuriuos Lietuvos Tarybos veiklos aspektus ir gyventojų požiūrį į ją. „Šiauliuose, - rašė R. Skipitis, - plito žinios, kad Lietuvos Taryba nutarė kviesti vokietį hercogą Urachą Lietuvos karalium. Neteko sutikti nė vieno šiauliečio, kurs į tą gandą būtų rimtai kreipęs dėmesį. Mat informacijų iš mūsų politinio centro – Vilniaus per mažai teturėjome. Kartais gandai nepasitvirtindavo, tai ir žinią apie karaliaus pakvietimą laikėme paprastu gandu. Okupanto batas vis tebelaikė Lietuvos gyventojus sunkiai prislėgęs. Susisiekimas suvaržytas. Susirinkimai uždrausti. Kada ir kuo baigsis karas, dar tebebuvo neaišku.

Kažkurią 1918 m. liepos dieną, gavau kvietimą į slaptą susirinkimą klebonijos patalpose. Iš Vilniaus atvykęs kun. J. Tumas darys pranešimą. Labai įdomu. Susirinko koks 20 žmonių. Kun. J. Tumas gal kokią valandą pasakojo apie Lietuvos Tarybos, kuri dabar jau buvo pasivadinusi Lietuvos Valstybės Taryba, ryžtingas ir atkaklias pastangas siekiant nepriklausomos Lietuvos valstybės pripažinimo ir apie nepaprastai dideles kliūtis iš okupantų pusės.

Vilniaus konferencija, įvykusi 1917 m. rugsėjo 18-22 d., priėmė rezoliuciją, kad Lietuva turi būti nepriklausoma valstybė, demokratiškais principais sutvarkyta. Nutarimas geras, bet kaip jį realizuoti? Vokiečiai spaudžia, kad Lietuva susirištų tvirtos ir amžinos sąjungos ryšium su Vokietija. Okupacijos

varžtų nė kiek neatleidžia. Taryba, atsižvelgdama į sunkią konjunktūrą ir besiartinančias taikos derybas su Sovietų Rusija, gruodžio 11 d. priėmė rezoliuciją, skelbiančią Lietuvos valstybės nepriklausomybę, tačiau antroj rezoliucijos dalyje pasisakė už Lietuvos valstybės „amžiną, tvirtą sąjunginį santykį su vokiečių Reichu, kuris pirmiausia būtų įgyvendintas karo bei susisiekimų konvencijos, muitų bei pinigų sistemos bendrumo pamatais". Taryba keliais atvejais mėgino paaiškinti Reicho vyriausybei, kad Tarybos nutarimą dėl konvencijų su Vokietija reikia suprasti, jog galutinis konvencijų susidarymas su kitomis valstybėmis priklauso Lietuvos Steigiamajam Seimui. Bet Reicho vyriausybė nenori nė girdėti apie bet kokius aiškinimus, silpninančius ryšį su Vokietija. Net kai Reicho kancleris grafas Hertlingas savo programinėj kalboj deklaravo, kad Vokietijos vyriausybė pripažįsta Lietuvai, Kuršui ir Lenkijai teisę apsispręsti ir sudaryti tokią krašto ateitį, kuri atitinka jų kultūros kryptį, ir po to, kai tas pats Hertlingas davė palankų pareiškimą žodžiu Tarybos delegacijai, ir net pats kaizeris pareiškė pasitenkinimą dėl Lietuvos valstybės nepriklausomybės paskelbimo, - Vokietijos vyriausybė vis pakartotinai reikalauja tvirtos ir amžinos su Vokietija sąjungos su jau minėtomis konvencijomis. Pagaliau Taryba padarė drąsų žygį: vasario 16 d. priėmė nutarimą, skelbiantį Lietuvą nepriklausoma valstybe. To nutarimo okupanto cenzūra net neleido paskelbti. „Lietuvos Aidas" už paskelbimą buvo konfiskuotas, o pats nutarimas pasiliko nutarimu, kurio okupacijos valdžia neleidžia vykdyti. Kas gi daryti? Reikia ieškoti išeities, mūsų kraštui geriausios. Aliantai mums nieko nežada, todėl reikia rasti kelią susikalbėti su vokiečiais. Tas kelias jau surastas. Jau 1917 m. gruodžio 8 d. Taryba priėmė nutarimą, kad būsimai Lietuvos valstybei tinka konstitucinė paveldimoji monarchija, būtent karalija, valdoma demokratiškai parlamentiniu būdu, su kataliku dinastu. Dabartinė Vokietija yra monarchija, tai ši valdymo forma jai bus labiau priimtina negu respublika. Vokietijos Katalikų Centras neabejotinai parems monarchiją su kataliku dinastu. Be to, reikia užkirsti kelią planams sudaryti uniją su Saksonija ir Prūsais. Į Lietuvos karalius numatytas Wuertenbergo hercogas Urachas, Vokiečių Katalikų Centro kandidatas, demokratinių pažiūrų žmogus, geras katalikas, puikus šeimos galva, auginąs 6 ar 8 vaikus. Su juo jau susisiekta ir išsiaiškinta. Jis jau sutiko su siūlomomis sąlygomis. Hercogas Urachas būtų Lietuvos karalius Mindaugas II. Jau esąs pradėjęs ir lietuvių kalbos mokytis. Pagaliau kun. J. Tumas, norėdamas klausytojus įtikinti, kad konstitucinė monarchija pati geriausia valdymo forma, anekdotais ir rimtais pavyzdžiais stengėsi pavaizduoti, kad Anglijos, o ypač Skandinavijos karaliai esą tik karūnos, o tikros tų valstybių galvos esą gyventojų rinkti parlamentai ir jų pastatytos vyriausybės, kad karaliai tose karalijose tegalį savo nosį kišti tik į nosinę ir t.t.

Po kun. J. Tumo pranešimo buvo paklausimai ir pasisakymai. Jau iš paklausimų galima buvo suprasti, kad paklausėjai nelinkę priimti nei monarchijos, nei ypač vokiečio monarcho. O pasisakymuose buvo pareikštos tokios mintys: mūsų tauta buvo rusų monarchų spaudžiama apie 120 metų. Mes jos nekentėme ir norėjome nusikratyti – net kelis sykius buvome sukilę. Kita vertus, daug mūsų tautiečių yra buvę Amerikoje, ir visi pasakoja, kad ten daug geresnė valdžia, nes ją patys gyventojai renka. Todėl nėra pagrindo manyti, kad šiandien Lietuvoj monarchija būtų populiari. Monarchija gali būti gera valdymo forma, kur yra tradicija gerbti savo karalių, o pas mus jei tokia tradicija ir buvo, tai dabar jokių jos pėdsakų nebeliko. O ypač mūsų žmonės nenorės gerbti svetimo atėjūno vokiečio. Karalius norės karališkai ir gyventi. Mūsų kraštas mažas ir neturtingas. Mokesčiai karališkam dvarui išlaikyti bus sunki našta gyventojams. O jei bus tik karūna, o ne valstybės galva, tai kam tos bereikalingos išlaidos. Prie karaliaus gali prisiplakti visokių pataikūnų, kurie daug gali pakenkti valstybei. Paveldimoj monarchijoj į sostą gali atsisėsti ir koks išsigimėlis, kuris gali pridaryti visokių blogybių valstybei ir gyventojams.

Už monarchiją nepasisakė nė vienas. Kun. J. Tumas dar mėgino vieną kitą pavieniai įtikinti, kad dabar nesą kitos išeities, kad ir šiauliečiai turėtų šiuo atveju palaikyti Tarybą ir pan. Tačiau karaliaus Mindaugo II karūną uždėti hercogui Urachui nė vienas susirinkusių nenorėjo.

Kun. J. Tumas–Vaižgantas buvo nuoširdus lietuvis patriotas, talentingas rašytojas ir publicistas, bet nebuvo politikas. Vargu jis turėjo tvirtą savo nuomonę, kad Lietuvai tinkamiausia valdymo forma būtų monarchija. Jis atstovavo monarchininkų grupei, kurios vadovai buvo jo seni draugai vienminčiai dar iš „Vilties" laikų.

Noriu pažymėti, kad Tarybos nutarimas 1918 m. liepos 11 d. buvo priimtas 13 balsų iš visų 20 Tarybos narių. Gi 1918 m. lapkričio 2 d. Lietuvos Valstybės Taryba vienu balsu priėmė ir paskelbė, kad 1918 m. liepos 11 d. Valstybės Tarybos nutarimas kviesti hercogą Urachą Lietuvos karaliumi nevykdomas ir galutinai tas klausimas paliekamas spręsti Steigiamajam Seimui" [27].

1918 m. pavasarį, atsiradus galimybei, Petras Leonas pradėjo rengtis sugrįžti į Lietuvą. Lietuvių vyriausiosios tarybos Rusijoje vicepirmininkas M. Sleževičius ir sekretorius R. Skipitis 1918 m. balandžio 19 d. parašė raštą (3.3 pav.), kuriame prašė vokiečių, lietuvių ir rusų valdžias bei visuomenės įstaigas teikti Petrui Leonui ir jo šeimai pagalbą ir padėti jam atvykti į Vilnių [28].

1918 m. balandžio 25 d. Petrapilio apygardos komisaras ir komendantas išdavė Petrui Leonui ir jo šeimai leidimą (3.4 pav.) pereiti ir pervažiuoti demarkacijos liniją [29].

Lietuvių Vyriausioji
TARYBA
Rusijoje.

Conseil Général
LITHUANIEN
en Russie.

№ 214.
1918 m. Balandžio 19 d.

Paliudymas

Lietuvių Vyriausioji Taryba Rusijoj šiuo liudija, kad Prisiekusis Advokatas ponas Petras Leonas yra Lietuvių Vyriausiosios Tarybos Rusijoj Juridinės Komisijos pirmininkas ir kad Jis, drauge su L. V. T. R. nariu p. Rapolu Skipičiu, Lietuvių Vyriausiosios Tarybos Rusijoj yra deleguojamas į Vilnių pas Lietuvos Tarybą.

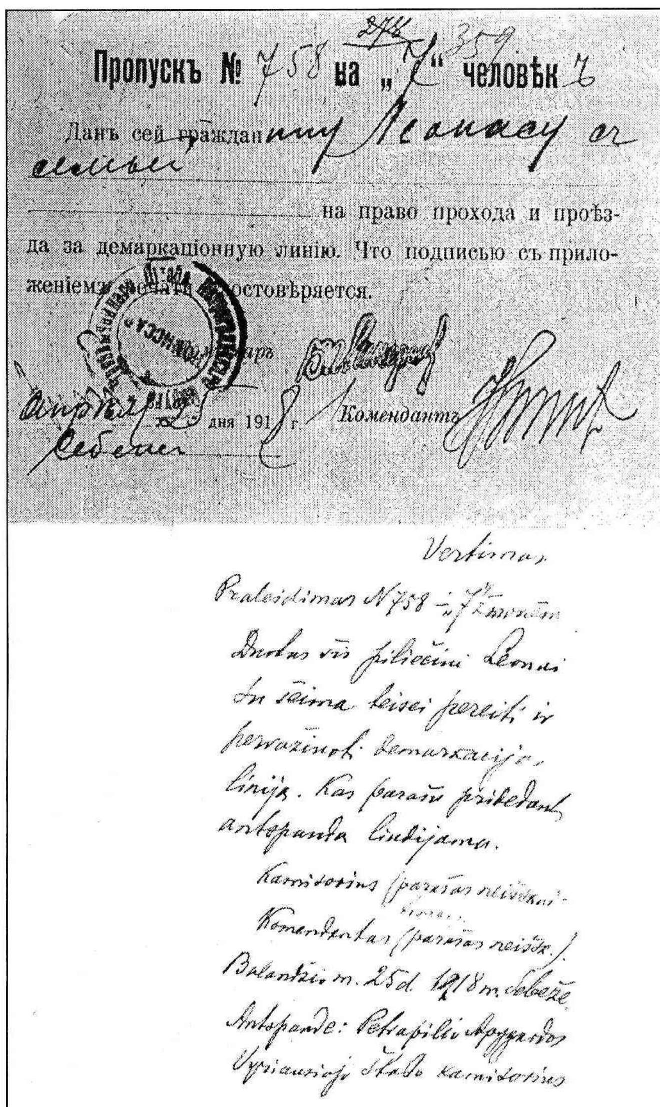
Lietuvių Vyriausioji Taryba Rusijoj prašo vokiečių, lietuvių ir rusų valdžios ir visuomenės įstaigų sulig reikalo teikti p. Petrui Leonui ir Jojo šeimynai visokios pagelbos ir palengvinti Jam į Vilnių nukeliauti.

Šis paliudymas duodamas Prisiekusiam Advokatui p. Petrui Leonui

Vice-Pirmininkas M. Sleževičius

Sekretorius [illegible]

3.3 pav. Paliudijimas, išduotas Petrui Leonui 1918 m. balandžio 19 d.
Paimta iš Lietuvos MA Bibliotekos. F 117-1204. P.355

Пропускъ № 758 на „7" человѣкъ

Данъ сей гражданину Леонасу съ семьей

на право прохода и проѣзда за демаркаціонную линію. Что подписью съ приложеніемъ печати удостовѣряется.

Комиссаръ

Апрѣля 25 дня 1918 г. Комендантъ

Себежъ

Vertimas.

Praleidimas N 758 ant 7 žmonių

Duotas šiu piliečiui Leonui

su šeima leisti pereiti ir

pervažiuoti demarkacijos

liniją. Kas parašu prikedant

antspauda liudijama.

Kamisorius (parašas neišskaitomas.)

Komendantas (parašas neišsk.)

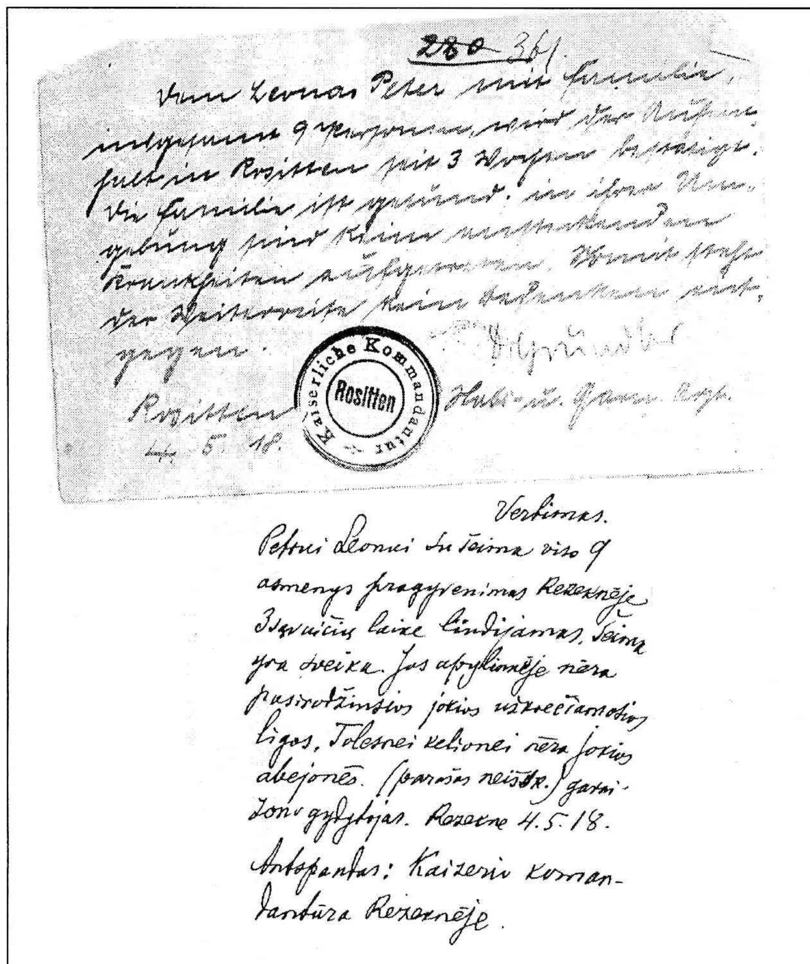
Balandžio m. 25 d. 1918 m. Sebeže.

Antspaude: Petrapilio Apygardos

Vyriausiojo Štabo kamisorius

3.4 pav. Petrui Leonui išduotas leidimas sugrįžti į Lietuvą.
Paimta iš Lietuvos MA Bibliotekos. F 117-1204. P.359

1918 m. gegužės 4 d. Kaizerio komendantūros Rezeknėje garnizono gydytojas išdavė liudijimą apie Petro Leono ir jo šeimos narių sveikatą ir leidimą jiems vykti į Lietuvą (3.5 pav.) [30].

~~280~~ 361

Kaiserliche Kommandantur Rositten

Rositten 4. 5. 18.

Vertimas.

Petrui Leonui su šeima viso 9 asmenys pragyvenimas Rezeknėje 3 savaičių laike liudijamas. Šeima yra sveika. Jos apylinkėje nėra pasirodžiusios jokios užkrečiamosios ligos. Tolesnei kelionei nėra jokios abejonės. (parašas neišsk.) garnizono gydytojas. Rezekne 4.5.18.

Antspaudas: Kaizerio komandantūra Rezeknėje.

3.5 pav. Pažyma apie Petro Leono ir jo šeimos sveikatos būklę.
Paimta iš Lietuvos MA Bibliotekos. F 117-1204. P.361

1918 m. gegužės 17 d. „apskrities miesto Kauno vokiečių miesto viršininkas" gegužės 15 d. iš Maskvos atvykusius Petrą Leoną ir jo šeimos narius įrašo gyventi Kaune (3.6 pav.) ir išduoda duonai pirkti korteles [31].

284a

Der deutsche Stadthauptmann
des Stadtkreises Kowno. Kowno, den 17. Mai 1918

L-304-2

Wohnungsanmeldung

für Herrn Leonas, Peter ~~Ob. Ost-Paß~~ P. Ausw. Nr. 168
Frau, Celina, geb. Marcinkiewicz " " " " 173
und fünf Kinder.

Straße: Hindenburgstr., Nr. 39a

zugezogen: 15/5.18. aus Moskau

Einwohner-Meldeamt.
Sielling
Direktor.

Vertimas.

Apskrities miesto Kauno vokiečių miesto viršininkas.

Kaune 17 gegužės d. 1918.

Įrašomas ~~Prisiregistruoja~~ gyventi.

Petrui Leonui paso nr. 168
Žmonai Celinai, gim. Marcinkevyčaitei pas. nr. 173
ir penki vaikai.

Hindenburgo g. nr. 39a

Atvyko 15/5-18 iš Maskvos

Šios įstaigos vedėjo parašas (neišsk.)

Raudonu rašalu pažymėta kortelių duonai pirkti išdavimas.

3.6 pav. Petro Leono ir jo šeimos įregistravimo gyventi Kaune pažyma.
Paimta iš Lietuvos MA Bibliotekos. F117-1204. P.366

Petras Leonas, turėdamas teisininko specialybę, didelę teisininko praktiką, politinės ir visuomeninės veiklos patirtį, atidėjęs į šalį tuo metu materialiai užtikrintą ir ramesnę advokato praktiką, užsiėmė sudėtingu Lietuvos valstybės atkūrimo darbu labai sudėtingomis valstybės kūrimosi sąlygomis.

1918 m. vasarą vėl iškilo Lietuvos ateities santvarkos problema. Lietuvos Valstybės Taryboje 1918 m. liepos 11 d. A. Smetona, palaikomas monarchistų grupės, pasisakė už monarchijos įvedimą Lietuvoje ir pranešė, kad kandidatu į Lietuvos monarchus parinktas Viurtemburgo grafas Urachas Vilhelmas. Balsuojant dėl monarchijos 13 Lietuvos Valstybės Tarybos narių pasisakė už, 5 (S. Kairys, M. Biržiška, J. Vileišis, S. Narutavičius ir P. Klimas) prieš, A. Stulginskis ir J. Vailokaitis susilaikė. Konkrečiai už Uracho pakvietimą būti Lietuvos monarchu balsavo trylika Lietuvos Valstybės Tarybos narių, vienas buvo prieš, šeši susilaikė [32].

1918 m. lapkričio 2 d. Lietuvos Valstybės Tarybos posėdyje buvo svarstomas ir sprendžiamas klausimas dėl Viurtemburgo grafo Uracho Vilhelmo kvietimo būti Lietuvos karaliumi. Krikščionių demokratų frakcijos vardu K. Bizauskas pasiūlė priimti tokį nutarimą: „11 liepos mėn. Valstybės Tarybos nutarimas kviesti grafą Urachą Lietuvos karaliumi nevykinamas. Galutinai klausimas paliekama Steigiamajam Susirinkimui rišti" [33]. Krikščionių demokratų rezoliucija buvo priimta vienbalsiai [34].

3.3. Lietuvos valstybės teisinių pagrindų stiprinimas 1918 – 1919 metais

Lietuvos Tarybos IV sesijos vienuoliktajame posėdyje, vykusiame 1918 m. sausio 15 d., parengti Lietuvos konstitucijos projektą buvo pavesta A. Smetonai [35]. 1918 m. balandžio 26 d. Lietuvos Tarybos VIII sesijos ketvirtajame posėdyje A. Smetona pranešė, kad Lietuvos konstitucijos projektas rengiamas, „bet trūkstant jėgų eina negreit" [36]. 1918 m. balandžio 27 d. Lietuvos Taryba išrinko dar du Tarybos narius: kunigą K. Šaulį ir ekonomistą J. Šaulį, į komisiją konstitucijos projektui rengti [37]. Tačiau ir po to konstitucijos projekto rengimas nepaspartėjo. 1918 m. liepos 23 d. Lietuvos Tarybos IX sesijos aštuntajame posėdyje J. Šaulys pareiškė, kad „Konstitucijos komisija nėra davusi savo sudarytojo konstitucijos projekto. Ji tėra gavusi tik Petro Leono parengtą projektą" [38]. Tai rodo, kad nei A. Smetona, nei J. Šaulys ir K. Šaulys labai reikalingo konstitucijos projekto neparengė. Čia reikėtų priminti, kad Petro Leono pateiktas Lietuvos konstitucijos projektas ir dar du įstatymų projektai buvo parengti dar jam gyvenant Maskvoje.

Tame pačiame Tarybos posėdyje J. Staugaitis pranešė, kad Petras Leonas yra atvežęs savivaldybės projektą, kuris bus įteiktas departamentų komisijai [39]. „Man, - rašė Petras Leonas, - dar Maskvoje karo metu begyvenant, 1918 m. pradžioje teko drauge su jaunaisiais juristais Tadu Petkevičiumi ir Kostu Jablonskiu rengti savivaldybių įstatymas Lietuvai. Tasai projektas buvo įteiktas Valstybės Tarybai. Tuoj, tik susiorganizavus pirmam ministerių komitetui, įvyko jo nutarimas rengti savivaldybių įstatymą. Tasai įstatymas buvo realiau pradėtas rengti antram kabinetui bedirbant, galutinai paruoštas ir beveik apsvarstytas ketvirtojo kabineto, taip pat ir man teko prisidėti prie galutinio jo parengimo, gi penktajam ministerių kabinetui teko jisai paskelbti kaip įstatymas" [40].

Štai ką rašė Z. Toliušis: „Neseniai iš p. Z. Starkaus teko gauti vieną P. Leono rankraštį, kuris parodo, kuo rūpinosi Petras Leonas dar mūsų Valstybei besikuriant. Tasai rankraštis susideda iš 24 puslapių ir sudaro tris įstatymų tekstus: 1) Lietuvos konstitucija. Laikinieji įstatai (18 straipsnių), 2) Lietuvos konstitucijos pamato įstatai (81 straipsnis) ir 3) Įstatai apie rinkimus Steigiamajin Susirinkiman (119 straipsnių). Jokios datos nei vietos pažymėjimo tas rankraštis neturi. P. Z. Starkus mano, kad tie įstatymų projektai buvo pagaminti P. Leono dar Maskvoje 1917 ar 1918 metais. Tatai galima spręsti iš projektų turinio. Laikinųjų Lietuvos konstitucijos įstatų § 1 numato:

„Laikinai, iki įvyksiant Steigiamajam Susirinkimui, Valstybinė Lietuvos valdžia priklauso veikiančiai Vilniuje Lietuvos Valstybės Tarybai".

Konstitucijos § 2 taip nustato Lietuvos sienas:

„Lietuvos Valstybei priguli šios žemės: 1) visa Vilniaus gubernija, išskyrus Vileikos ir Disnos apskričius, 2) Suvalkų gubernija (ar kas nors turi būti išskirta iš Suvalkų gubernijos ir jei turi būti išskirta, tai kas – apie tai reikia tam tikro sprendimo), 3) Kauno gubernija, 4) Gardino gubernijos šiaurinė dalis iki Nemuno ir 5) Kurliandijos dalis: a) pietrytų juosta tarp Kauno gub. ir Dauguvos, atidalinta nuo kitos Kurliandijos tiesia linija, einančia nuo Dauguvos šiaurės Ilukštos ant miestelio Subačiaus Kuršo gub., b) pietvakarių kąsnio tarp Kauno gub. ir jūros, atidalinto nuo visos Kurliandijos tiesia linija, einančia nuo Lenkymo m. Kauno gub. šiaurės kaimu Reikijava Kuršo gub. prie Jūros. – Geistina būtų, kad ekonomijos realiu žvilgsniu prie Lietuvos būtų prijungtas Liepojus, o už jį Kuršui galėtų būti palikta juosta, aprašyta p.a. § 5.

Didesnė dalis rankraščio rašyta P. Leono ranka, mažesnė kito asmens. P. Z. Starkus paaiškino man, kad tuo rankraščiu teko naudotis Steigiamojo Seimo Konstitucinei Komisijai, nuo kurio laiko rankraštis ir užsiliko pas jį. Tenka pageidauti, kad rankraštis būtų atspausdintas kuriame nors mokslo žurnale" [41].

Tuo metu Lietuvoje prie jau esamų bėdų prisidėjo dar viena nelaimė – didėjantis banditizmas. Tai vaizdžiai parodė J. Šaulys ir J. Šernas rašte Karo gubernatoriui Lietuvoje [42].

Nr. 1027. 1918.VIII.27. **Rankraščio teisėmis**

Lietuvos Valstybės Tarybos prezidiumo nutarimu

Vidaus reikalui (100 egz.)

RAŠTAS DĖL BANDITIZMO

Karo gubernatoriui Lietuvoje

Viena didžiųjų nelaimių, šio karo metu ištikusių Lietuvą, yra banditizmas. Ypač įvykus santaikai tarp Vokietijos ir Rusijos ir pasitraukus plieno ir ugnies sienai, kuri skyrė Lietuvą nuo Rusijos, banditizmo bangos, stiprinamos naujai demoralizuotais elementais iš Rusijos, žymiai padidėjo ir gresia užliesiančios visą kraštą. Iš įvairių Lietuvos kampų ateina Tarybon neramių žinių apie vis bedidėjantį banditizmo pavojų. Plėšimai pasikartoja vis dažniau ir didesniame maštabe, banditų žygiai darosi vis drąsesni. Paskutiniu laiku banditai, susitelkę didelėmis gaujomis, nuo 15 ligi 70 žmonių, ginkluoti karo šautuvais, įgavo tiek daug drąsumo, kad pradėjo užpuldinėti ir dienos metu. Drauge su tuo prasideda parvažiavusių iš Rusijos bolševikų akcija, kuri priduoda banditams dar daugiau drąsos. Pažymėtina, kad pastaruoju laiku banditai pradėjo vadinti save „bolševikais", ir žmonės dabar mano, kad banditas ir bolševikas tai yra tas pats.

Gyventojai pradeda nerimauti.

Lietuvos Taryba mano jau seniai atėjus laiką griebtis priemonių ir pradėti organizuotą kovą su banditizmu. Kad ta kova būtų sėkminga, Tarybos nuomone, reikia į ją įtraukti patys gyventojai, davus jiems galimybės patiems nuo banditų gintis ir juos naikinti.

Pirma betgi, negu pradėti ginkluota kova su banditizmu, reikia pašalinti priežastys, kurios banditizmą pagamina ir duoda jam vis labiau Lietuvoje plėtotis. Tų priežasčių eilėje Taryba laiko reikalinga nurodyti šias pamatines:

1. Aktyvų banditų tarpe gaivalą sudaro Rusijos karo belaisviai, pabėgę iš Vokietijos, iš Lietuvos stovyklų ir pasilikę mūsų krašte rusų kariuomenei pasitraukiant. Jų skaičius nuolat didėja, nes neapsakomai sunkios belaisvių gyvenimo sąlygos verčia juos bėgti iš nelaisvės, gi Rusijos sienos uždarymas ir netvarka pačioje Lietuvoje verčia arba leidžia pabėgusiems pasilikti mūsų krašte ir imtis banditizmo, kaipo pelningo ir kol kas ne per pavojingo amato.

2. Privalomų darbų sistema, įvesta okupacijos valdžios Lietuvoje 1916-1917 metais, palaikoma ligi šiol ir pastačius darbuosna paimtus į

nepakenčiamas darbo ir gyvenimo sąlygas, verste vertė paimtuosius bėgti iš darbo batalionų ir slapstytis apie namus ar miškuose, nes pabėgusiems tebegresia pavojus būti vėl sugautiems ir į batalionus sugrąžintiems.

Net paskutiniais laikais birželio mėnesį okupacijos valdžia, nežiūrint griežto pasisakymo, kad darbo batalionai panaikinti, dar gaudė vyrus Panevėžio, Kupiškio ir Utenos apskričiuose, kad naujai paimtais pamainytų nuo seniau dirbančius batalionuose darbininkus. Ligi šiol nelikviduoti privalomi darbai sudaro antrą banditizmo šaltinį.

3. Gyviausiai remia ir nuolat papildo banditų eiles ir Lietuvos biednuomenės skurdas. Okupacijos valdžia šiais metais išėmė iš Lietuvos labai daug javų ir valgomų daiktų. Tuo pačiu laiku ji tik iš dalies aprūpino pigesne duona Lietuvos miestus ir miestelius, bet visai beveik nieko nedarė ir nedaro aprūpinimui duona kaimo biednuomenės. Visuomenės pajėgomis tiek pat ligi šiol neleidžiama, išskyrus labai retus atsitikimus, bent kas daryti, kad biednuomenė būtų apsaugota nuo alkanos mirties. Ir iš tos priežasties, kai visa artimesnė pafrontė, duonos netekusi, moka rugių pūdui 25 rub. Ir vis tik rugių nebegauna, biednuomenei belieka du keliu: arba badu mirti, arba eiti miškan ir naktimis užpuldinėti tuos, kas dar turi duonos ir pinigų.

4. Moralinį pamatą banditizmui plėtotis sudarė šiandien Lietuvoje viešpataujanti valdymo sistema. Okupacijos valdžios vietiniai organai, be jokio vietos žmonių dalyvavimo ir pritarimo, daugumą dalykų patys taria ir patys vykina. Okupacijos valdžios vietiniai organai visokiais savo tarnybos, daugiausia rekvizicijos reikalais, su vietos gyventojais susisiekia ir reikalingų žinių gauna per vadinamuosius „vibarnus" ir „starostas", kurie tačiau nėra gyventojų išrinkti ir patikimi žmonės, ir yra tik okupacijos ir valdžios vietinių organų tarnautojai. Už savo tarnybą jie yra paliuosuoti nuo rekvizicijų ir visokių natūralių pareigų. Yra tai daugiausia savo ypatingos padėties demoralizuoti žmonės, arba dabartinėmis aplinkybėmis į viršų išplaukusios visuomenės atmatos. Prie tokių sąlygų asmens nuožiūrai, savivalybei ir piktiems palinkimams duota geriausios sąlygos plėtotis, ir to viso išdaviniu turime šiandien niekuo nenormuojamas rekvizicijas, neteisingus skundimus, persekiojimus ir t.t. Vaduojasi nuo tos sistemos sunkenybių kaip kas galėdamas; lengviau apsigina nuo jų labiau pasiturintieji, užtai suvargusiems tenka dviguba našta kelti. Suprantama, kad tokiose sąlygose iš pamatų griaunama žmonėse supratimas, kas yra teisinga ar neteisinga, leistina ar baustina, bloga ar gera.

Kol tos pamatinės mūsų netvarkos priežastys bent savo didumoje nebus pašalintos, ginkluota kova su banditizmu nepasieks savo tikslo, nes mūsų gyvenimas nesiliaus gausiai gaminęs vis naujų banditizmui žmonių.

Ir todėl pirma, negu bus pradėta ginkluota kova su banditais, reikalinga:

1) Atidaryti frontas Rusijos pusėn, paskelbti visur Lietuvoje (ir miškuose), kad visi belaisviai-pabėgėliai gali per visą mėnesį netrukdomi

grįžti Rusijon. Kas per tą laiką nebus Lietuvos apleidęs, sugautas bus skaitomas banditu.

2) Galutinai likviduoti Lietuvoje privalomieji darbai. Paskelbti visam krašte, kad iš darbo batalionų arba iš Vokietijos pabėgusieji laisvai gali grįžti namo ir legalizuotis.

3) Paskelbti amnestiją visiems, kas buvo persekiojamas už belaisvių laikymą, už ginklus ar politinę akciją.

4) Leisti pačiai Lietuvos visuomenei organizuoti Lietuvos reikalus tiek kaime, tiek miestuose, davus ir galimybės tą uždavinį atlikti.

5) Pateikti pagaliau sąlygų pradėti valstybės kuriamąjį Lietuvos darbą ir tuo būdu vesti gyvenimą normalėn vagon visose jo srityse.

Pirmoje eilėje reikėtų sutvarkyti valsčiai ir miestų savivaldybės.

Paskutinėje L[ietuvos] T[arybos] pilnaties sesijoje buvo svarstomas milicijos-policijos projektas, kurios uždavinys būtų kova su banditizmu.

Jei okupacijos valdžia tuo klausimu interesuojasi, Taryba galėtų jai minėtąjį projektą pristatyti.

Vicepirmininkas (pasir[ašė]) J. Šaulys
Gener. Sekretorius (pasir[ašė]) J. Šernas

1918 m. spalio 30 d. Lietuvos Valstybės Tarybos trečiajame posėdyje S. Šilingas jau skaitė Lietuvos laikinosios konstitucijos pagrindinių dėsnių projektą [43]. Tas projektas buvo Lietuvos Valstybės Tarybos posėdžiuose svarstomas 1918 m. spalio 31, lapkričio 1 ir 2 d. Devintajame posėdyje, kuris vyko 1918 m. lapkričio 3 d., išrinkta komisija ir jai pavesta suredaguoti Lietuvos valstybės laikinosios konstitucijos pamatinių dėsnių tekstą [44]. Jis buvo paskelbtas „Lietuvos aide":

„Lietuvos Valstybės Laikinosios Konstitucijos pamatiniai dėsniai

Iki Steigiamasis (Kuriamasis) Seimas bus nusprendęs Lietuvos valdymo formą ir konstituciją Lietuvos Valstybės Taryba, reikšdama suverenią Lietuvos galią (suprema protestas), steigia laikinąją Lietuvos Valstybės Vyriausybę šitais Laikinosios Konstitucijos pamatais:

I Bendroji dalis

1. Vyriausius laikinuosius Valstybės organus sudaro: a) Valstybės Taryba ir b) Valstybės Tarybos Prezidiumas (III, § 9) su Ministerių Kabinetu.

2. Vyriausios Valdžios būklė yra Lietuvos Valstybės sostinė – Vilnius.

3. Įstatymų iniciatyvos teisė priklauso Valstybės Tarybai ir Ministerių Kabinetui.

4. Visi Laikinosios Konstitucijos pamatiniai dėsniai priimami $2/3$ balsų; jie gali būti papildomi arba pakeičiami tik ½ Valstybės Tarybos narių to pareikalavus ir papildymą arba pakeitimą $2/3$ balsų priėmus.

II. Valstybės Taryba

5. Valstybės Taryba svarsto ir sprendžia laikinuosius įstatymus ir sutartis su kitomis valstybėmis.

6. Valstybės Tarybos priimtieji laikinųjų įstatymų ir sutarčių su kitomis valstybėmis sumanymai yra Valstybės Prezidiumo skelbiami.

7. Valstybės Tarybai priklauso interpeliacijos ir paklausimų teisė.

8. Valstybės Tarybos sesijas skiria pati Valstybės Taryba arba šaukia Valstybės Tarybos Prezidiumas savo iniciatyva arba pareikalavus $1/3$ Valstybės Tarybos narių.

III. Valstybės Tarybos Prezidiumo laikinoji kompetencija

9. Ligi neįkūrus atskiro aukščiausio vyriausybės organo, jo kompetencija pavedama Vyriausybės Tarybos Prezidiumui, kurį sudaro tam reikalui prezidentas ir du viceprezidentu.

10. Tam Prezidiumui priklauso vykdomoji valdžia, kurią jis vykdo per Ministerių Kabinetą, atsakoma prieš Valstybės Tarybą.

11. Tas Prezidiumas Valstybės Tarybos vardu:

a) skelbia su savo parašu laikinuosius įstatymus ir sutaria su kitomis valstybėmis; b) kviečia ministerį pirmininką, paveda jam sudaryti Ministerių Kabinetą ir patvirtina jau sudarytą; c) atstovauja valstybei; č) skiria pasiuntinius ir priima akredituojamus svetimųjų valstybių pasiuntinius; d) skiria aukštesniuosius kariuomenės ir civilinius Valstybės valdininkus; e) laiko savo žinioj kariuomenę Lietuvos nepriklausomybei bei josios žemių neliečiamybei ginti ir skiria vyriausiąjį kariuomenės vadą.

12. Visi to Prezidiumo skelbiami aktai turi būti ministerijos pirmininko arba atitinkamo ministerio parašu žymimi.

13. To Prezidiumo parašą sudaro visų trijų jo narių pasirašymas.

14. To Prezidiumo žinioj yra Lietuvos Valstybės antspaudas.

IV. Ministerių Kabinetas

15. Ministerių Kabinetą sudaro ministeris pirmininkas

16. Ministerių Kabineto sudėtį tvirtina laikinai vykdąs aukščiausios vyriausybės funkcijas Valstybės Tarybos Prezidiumas (III, § 9).

17. Ministerių kabinetas iš vieno (solidariai) dirba ir iš vieno atsako.

18. Valstybės Tarybai išreiškus nepasitikėjimą Ministerių Kabinetu, šis atsistatydina.

19. Ministerių Kabinetui atstovauja ministeris pirmininkas arba jį pavaduojąs vienas kuris ministeris.

20. Įėję į Ministerių Kabinetą Valstybės Tarybos nariai nenustoja buvę Valstybės Tarybos nariais.

21. Ministerių Kabinetas ir atskiri ministeriai, Valstybės Tarybai ir jos komisijoms pareikalavus, turi duoti žinių ir paaiškinimų.

V. Pamatinės piliečių teisės

22. Visi valstybės piliečiai, vis tiek kurios būtų lyties, tautybės, tikybos ir luomo, yra lygūs prieš įstatymus. Luomų privilegijų nėra.

23. Laiduojama (garantuojama) asmens, buto ir nuosavybės neliečiamybė, tikybos, spaudos, žodžio, susirinkimų ir draugijų laisvė, jeigu tik tikslas ir vykdomieji įrankiai nėra priešingi valstybės įstatymams. Ginkluotų asmenų susirinkimai draudžiami.

24. Srityse, kuriose Lietuvos Valstybės nėra išleistų naujų įstatymų, laikinai palieka tie, kurie yra buvę prieš karą, kiek jie neprieštarauja Laikinosios Konstitucijos pamatiniams dėsniams.

25. Karo metu, taip pat valstybei gresiančiam sukilimui ar riaušėms neprileisti yra taikinami ypatingi įstatai, kuriais laikinai suvaržomos piliečių laisvės garantijos.

VI. Steigiamasis Seimas

26. Laikinoji Valdžia nustato ir skelbia įstatymą Steigiamajam Seimui rinkti.

27. Steigiamasis Seimas yra renkamas visuotinio, lygiojo ir slaptojo balsavimo pamatais.

28. Steigiamojo Seimo narių rinkimams pasibaigus, Seimas renkasi Vilniuje Laikinosios Vyriausybės paskirtą dieną.

29. Steigiamasis Seimas pradeda savo darbą $\frac{2}{3}$ atstovų susirinkus.

Valstybės Tarybos Prezidiumas
A. Smetona
J. Šaulys
J. Staugaitis
Ministeris Pirmininkas
A. Valdemaras
(A.Voldemaras. - J. L.)" [45].

Lietuvos Valstybės Tarybos 1918 m. lapkričio 4 d. posėdyje buvo svarstomas milicijos organizavimo klausimas. S. Šilingas tame posėdyje pareiškė, kad „tokie žmonės kaip Leonas siunčiami <...> agitacijos reikalams" [46]. Tai rodo, kad Petrui Leonui buvo skiriamas labai svarbus vaidmuo ir milicijos suformavimo procese.

1918 m. lapkričio 5 d. Lietuvos Valstybės Tarybos posėdyje buvo pranešta, kad jos prezidiumas, remdamasis Lietuvos Laikinąja Konstitucija, pasiūlė Augustinui Voldemarui sudaryti ministrų kabinetą, o frakcijoms siūlyti savo atstovus [47].

Kandidatus į ministrus Valstybės Tarybai siūlė partijos ir grupės. Tautos pažangos partija siūlė skirti: 1. ministru pirmininku ir užsienio reikalų ministru prof. A. Voldemarą; 2. finansų, pramonės ir prekybos – M. Yčą; 3. teisės – A. Krikščiukaitį arba P. Leoną; 4. švietimo – kun. J. Steponavičių, K. Šakenį ar L. Noreiką; 5. ūkio – J. Tūbelį arba A. Stulginskį; 6. vidaus reikalų – M. Sleževičių ar V. Stašinską; 7. valstybės kontrolieriumi – P. Leoną ar A. Krikščiukaitį; 8. karo – generolą S. Žukauską; 9. kelių – inž. Sabaliauską ar inž. Vileišį; 10. darbo – inž. S. Kairį.

„Santaros" partija siūlė skirti: 1. ministru pirmininku ir vidaus reikalų - J. Šaulį; 2. teisių – P. Leoną; 3. finansų, pramonės ir prekybos – M. Yčą; 4. užsienio reikalų – A. Voldemarą; 5. švietimo – P. Mašiotą; 6. ūkio – J. Tūbelį; 7. valstybės kontrolieriumi – A. Stulginskį; 8. karo – pulkininką J. Kubilių; 9. darbo – J. Vileišį ar M. Sleževičių.

Nepriklausomos demokratinės Lietuvos valstybės sudarymo kuopa siūlė skirti: 1. ministru pirmininku ir užsienio reikalų ministru – J. Šaulį; 2. švietimo – M. Biržišką; 3. susisiekimo – P. Vileišį; 4. krašto apsaugos - J. Kubilių; 5. teisių – P. Leoną; 6. vidaus reikalų – V. Stašinską; 7. viešųjų darbų ir socialinės apsaugos – S. Kairį; 8. finansų – M. Yčą; 9. valstybės kontrolieriumi – Z. Žemaitį; 10. kulto – kun. K. Šaulį [48].

Visuose trijuose siūlomų kandidatų ministrų pareigoms sąrašuose buvo įrašytas Petras Leonas. Tautos pažangos partija siūlė Petrą Leoną skirti teisių ministru arba valstybės kontrolieriumi, o „Santaros" partija ir Nepriklausomos demokratinės Lietuvos valstybės sudarymo kuopa – teisių ministru. Aptarus ministerijų pavadinimus ir kandidatūras ministrų pareigoms, Petras Leonas buvo paskirtas teisingumo ministru.

1918 m. lapkričio 5 d. Lietuvos Valstybės Tarybos Prezidiumo įsakymu A. Voldemaras buvo paskirtas ministru pirmininku ir jam pavesta sudaryti Ministrų Kabinetą.

1918 m. lapkričio 9 d. pradėjo darbą Lietuvos Laikinoji Vyriausybė, vadovaujama A. Voldemaro. Lapkričio 11 d. Valstybės Tarybos Prezidiumo patvirtintas Kabinetas (3.7 pav.) iš esmės buvo vienpartinis, nes be teisingumo ministro santariečio Petro Leono visas vietas jame užėmė Tautos pažangos partijos atstovai (A. Voldemaras, M. Yčas, J. Tūbelis) bei jai artimi nepartiniai (V. Stašinskas, M. Velykis, J. Yčas). A. Voldemaras nepasikuklino ir pasiėmė net tris svarbiausius postus: be ministro pirmininko, dar užsienio reikalų ir krašto apsaugos. Vėliau ministru be portfelio žydų reikalams buvo paskirtas J. Vygodskis ir baltarusių (gudų) – J. Voronko [49].

3.4. Teisingumo ministras

„Lietuvos aide" buvo paskelbta Laikinoji Lietuvos Valstybės valdžia: Lietuvos Valstybės Tarybos pirmininkas, du vicepirmininkai, Lietuvos Ministrų Kabinetas. Toje publikacijoje buvo pateikta visų Laikinosios Lietuvos Valstybės valdžios asmenų, iš jų ir teisingumo ministro Petro Leono charakteristika. Ten buvo rašoma: „Petras Leonas, Teisingumo Ministeris. Prisiekusis advokatas Petras Leonas gimęs 1864 m. lapkričio 16 d. (tatai eina 55 metus) Suvalkų gub. Marijampolės apskr. Plutiškių par. Leskavos sodžiuje.

3.7 pav. Pirmasis Lietuvos Ministrų Kabinetas. Iš kairės: Jonas Yčas, Petras Leonas, Augustinas Voldemaras, Martynas Yčas, Juozas Tūbelis, Vladas Stašinskas. *Gauta iš Galinos Leonienės*

Pradžią mokslo gavo Naumiestyje ir Šunskuose. Gimnaziją išėjo Marijampolėje ir juridinį fakultetą Maskvos universitete 1889 metais. Iš pradžių aplikavo Suvalkų teismo kandidatu. 1892 m. pateko tardytoju į Taškentą Turkestane, paskui prokuroro padėjėju į Samarkandą ir taikos teisėju ten pat. Pagaliau į Margelaną Apskrities Teismo nariu.

Pradžioje 1906 m. buvo pavarytas iš teismo už dalyvavimą 1905 m. revoliucijoje ir sugrįžo į Kauną advokatauti. Čia veikiai įgijo lietuvių klientų įsitikėjimą, ypač kad visados stovėjo priešakyje visų visuomeninių lietuvių darbų. Pirmininkavo „Dainoje", Kredito Draugijos Taryboje ir kt.

1907 m. išrinktas į antrąją Dūmą Suvalkų gub. atstovu. Ten dėjosi į „kadetų" frakciją su laisvomis rankomis Lietuvos, žemės ir autonomijų klausime. 1916 m. vėl sugrįžta į kadetų centrą kaipo lietuvių atstovas; paduoda partijai Lietuvos autonomijos sumanymą. Dėl kilusios revoliucijos partija nesuskubo tą projektą pasvarstyti. Geg. mėn. P. Leonas Lietuvos apsisprendimo klausimą pastatė kadetų suvažiavimui griežtai, reikalaudamas, kad galutinai nutarti šį klausimą susirinkimas pavestų savo Centrui. Susirinkimui tą rezoliuciją atmetus, išstojo iš kadetų partijos ir Centro ir prisidėjo prie „Santaros", nukreipdamas ją per Rusijos Lietuvių Seimą į socialistų pusę. Visados stojo už Lietuvos autonomiją, suprasdamas ją tų laikų galimybės ribose; tai ir kadetus ragino, kad jie pirmi, nelaukdami okupacijos žodžio, pripažintų Lietuvos savarankumą.

P. Leonas vienas žymiausių mūsų publicistų. Laikraščiuose dirba jau nuo 1887 m., tatai jau su viršum 30 metų, pradėjęs dr. J. Šliūpo Amerikoje įsteigtame „Lietuviškajame balse". Ten daugybė straipsnių. Vėliau drauge su Antanu Krikščiukaičiu ir kitais maskviečiais buvo įsteigę ir vedė Tilžės „Šviesą". Dalyvavo „Varpe" ir „Ūkininke" visokiais parašais: Petras Liūtas (socialistinės pakraipos straipsniuose), Girininkas, Atsiradęs ir kitais po smulkesnėm korespondencijom.

Skyrium yra išleidęs rusų kalba Dūmai paruoštą kalbą apie žemės klausimą ir lietuvių kalba apie atstovų rinkimą į Dūmą" [50].

Tenka atkreipti dėmesį, kad šios publikacijos rengėjai visiškai nutylėjo apie Petro Leono veiklą studijų metais Maskvos universitete, apie jo dalyvavimą inteligentų suvažiavimuose Lozoraičiuose ir Petro Matulaičio tėviškėje, apie jo veiklą renkant atstovus į III ir IV Dūmas, apie jo veiklą Nukentėjusiesiems dėl karo šelpti komitete, apie jo dar Maskvoje 1917 ar 1918 metais parengtus Lietuvos Valstybės Tarybai įteiktus Lietuvos konstitucijos bei savivaldybės projektus, kuriais buvo naudotasi kuriant Lietuvos teisinius dokumentus nepriklausomybės įtvirtinimo metais.

Iš Lietuvos Valstybės Tarybos protokolo Nr. 108 matyti, kad jos keturioliktajame posėdyje, vykusiame 1918 m. lapkričio 11 d., dalyvavo ir Petras Leonas. Svarstant Lietuvos apsaugos klausimą, Petras Leonas atkreipė dėmesį į tai, kad kaime žmonės nedrįsta imtis tvarkos organizavimo darbo. Jo manymu, tam reikia Lietuvos Valstybės Tarybos leidimo, o patį organizavimo darbą turėtų pradėti Ministrų Kabinetas [51].

1918 m. lapkričio 11 d. Valstybės Tarybos Prezidentas, Viceprezidentas, Ministrų Tarybos Pirmininkas ir ministrai, iš jų ir teisingumo ministras Petras Leonas parengtame kreipimesi į Lietuvos piliečius sakė, kad Didysis karas, žudęs Lietuvą, baigiasi, kad jau teka laisvės saulė, kad senosios vokiečių vyresnybės nebėra, kad šiandien galima imtis statyti laisvos Lietuvos gyvenimą.

Valstybės Taryba tikisi, kad – Lietuvos vyrai ir moterys moka ne tik dėl laisvės kovoti, bet ir iškovotą laisvę stipriai laikyti. „Nuo šios dienos, - rašoma kreipimesi, - mes patys imsime Lietuvą valdyti. Valstybės Taryba rūpinsis lygiai visais Lietuvos piliečiais, neskirdama nei kalbos, nei tikybos, nei lyties. Dabar ji jau kuria savąją valdžią, kuri sudarys valstybės įstaigas ir sutvarkys krašto savivaldybę. Darbo tik pradžia; dar veik visa valdžia vokiečių rankose; daug dar laukia mus rūpesnių.

Imdamiesi darbo pasisakome, kokie yra mūsų pirmieji rūpesčiai:

1. Per ketverius metus spaudė mus didžiausi karo vargai. Netekdavom pieno savo kūdikiams. Stigdavome duonos, svetimus bešerdami. Lietuvos Vyriausybė rūpinsis, kad nei vienas grūdas, nei vienas kiaušinis be jos žinios nebūtų imamas iš krašto.

2. Ketverių metų karas suardė mūsų ūkius. Mūšiai, ėję Lietuvos žemėje, pelenais pavertė mūsų trobesius. Karo nuostoliai turės būti Lietuvai atlyginti. Vyriausybė tuojau imsis daryti visų tų nuostolių sąrašus.

3. Lietuvos Vyriausybė rūpinsis, kad tuoj būtų paleisti ir galėtų grįžti visi karo belaisviai ir visi iš Lietuvos ištremtieji dėl politikos nusidėjimų karo metu.

4. Lietuvos Valstybės Taryba ir josios sudarytoji Lietuvos Vyriausybė imasi kraštą valdyti tik laikinai. Ji nori tik apsaugoti Lietuvą nuo suiručių ir priversti šalį ligi visų žmonių renkamo Steigiamo Lietuvos Seimo. Valdžios tikslas greičiausiai sušaukti Steigiamąjį Seimą visuotiniu, lygiu, slaptu ir tiesiu balsavimu. Jisai galutinai nutars, kaip turi mūsų kraštas valdytis. Jisai nustatys santykius Lietuvos su kaimynais. Jisai įstatys ir nuolatinę Lietuvos Valdžią.

5. Žemės valdyme iki šiol buvo Lietuvoje daug neteisybės. Greta didžiausių žemės plotų savininkų skurdo šimtai bežemių ir mažažemių, norinčių ir sugebančių savą, ne svetimą žemę dirbti. Laisvoj Lietuvoje taip būti neprivalo. **Mūsų Steigiamasai Seimas turės pasirūpinti, kad Lietuvoj žemdirbiai, kurie nori ir sugeba žemę dirbti, gautų jos pakankamai.** Jo bus darbas, kad nebereiktų Lietuvos žmonėms iš savo krašto gabentis ir ieškoti duonos svetur. Lietuvos Vyriausybė paruoš visa, kas bus reikalinga Steigiamajam Seimui žemės reformai padaryti.

6. Lietuvos Vyriausybė rūpinsis, kad miesto ir sodžiaus darbininkai turėtų darbo ir uždarbio ir kad jie būtų saugomi nuo išnaudojimo.

Einant į darbą daug mums reikia patvaros ir stiprybės, nes turime daugelį priešų, ir mums tenka gintis vieniems, nelaukiant iš niekur talkininkų. Yra žmonių, tykojančių užgrobti Lietuvos žemę, išplėšti Lietuvai jos širdį – Vilnių. Jie ginklu ruošiasi mus užpulti. Yra žmonių, kurie dangstydamiesi gražiais demokratizmo vardais ir žodžiais nori suardyti mūsų pačių tarpe vienybę.

Norėdama atsiremti prieš visus mūsų priešus, Valstybės Taryba drauge su josios paskirtaisiais ministeriais praneša jums, kas reikia tuojau daryti.

Negaišdami nei dienos, kiekvienoje parapijoje susirinkite visi vyresnieji, be kalbos ir tikybos skirtumo, ir išrinkite Parapijos Komitetą iš penkių arba septynių žmonių. Išrinktasai Komitetas turi tuojau paimti į savo rankas Tvarkyti apylinkės gyvenimą. Tasai Komitetas tuojau turi pasikviesti stiprius ištikimus vyrus ir sudaryti iš jų miliciją. Milicijos darbas yra saugoti ramius žmones nuo visokių grobikų ir užpuolikų ir palaikyti viešąją tvarką.

Komitetai tegu susižino su kaimyninių parapijų komitetais ir bendrai teįsteigia Apskričių (Kreizų) Komitetus. Šitieji teužmezga nuolatinius ryšius su Lietuvos Vyriausybe.

Valstybės Taryba drauge su savo ministeriais rūpinsis, kad niekas nekliudytų jūsų išrinktiesiems Parapijų ir Apskričių Komitetams darbo dirbti. Jinai rūpinsis taip pat, kad jūsų sudarytajai milicijai būtų pristatyta ginklų.

Rinkdami Komitetus ir steigdami miliciją, klauskitės, kai bus reikalo, ir tarkitės su vienintele visos Lietuvos atstovybe - Valstybės Taryba ir padėtąja josios Vyriausybe. Ji siuntinės savo įgaliotinius, kurie aiškins ir patars, kaip tat geriau padaryti.

Vyriausias dabar darbas, didžiausioji Lietuvos piliečių pareiga - palaikyti krašte vienybę, ramybę ir tvarką. Tegu eina Lietuvos jaunimas, kurio krūtinėj plaka narsi lietuvio širdis, į milicijos eiles, tesimoko ginklą vartoti, bet tevartoja jį tik šventu reikalu mūsų tėvynei ginti.

Žinokite visi Lietuvos piliečiai, kad Valstybės Taryba remsis jūsų išrinktaisiais Parapijų ir Apskričių Komitetais ir drauge su jumis ves Lietuvą į laisvę, laimę ir gerovę.

Netrukus, dar šiais metais, tam tikru įstatymu Valstybės Taryba pasikvies jūsų išrinktuosius atstovus į Vilnių bendrajai su Valstybės Taryba Konferencijai. Šitoji Konferencija turės papildyti Valstybės Tarybos sudėtį.

Būkite pasirengę, Valstybės Tarybai pašaukus, eiti ten, kur reikės, mūsų brangios tėvų žemės - Lietuvos gintų!

Valstybės Tarybos Prezidentas A. Smetona

Valstybės tarybos Viceprezidentai { Dr.J.Šaulys / Kun.J.Staugaitis

Ministerių Tarybos Pirmininkas ir užsienio reikalų ministeris prof. A. Valdemaras. (Voldemaras. - J. L.)
Finansų, prekybos ir pramonės ministeris M. Yčas.
Vidaus reikalų ministeris V. Stašinskis (Stašinskas. - J. L.).
Teisingumo ministeris P. Leonas.
Žemės ūkio ir valstybės turtų ministeris J. Tūbelis.
Švietimo ministerijos Valdytojas J. Yčas.
Vilnius, 1918 m. lapkričio 11 d." [52].

1918 m. lapkričio 18 d. parengiamas kreipimasis į Lietuvos visuomenę. Jį pasirašo Lietuvos ministras pirmininkas A. Voldemaras ir teisingumo ministras Petras Leonas. Šiame kreipimesi rašoma:

„Rusų valstybės valdžia karo kalaviju yra išvaryta iš Lietuvos. Jos vietą laikinai užėmė vokiečių karo valdžia, kurios įsakymu buvo palikti rusų įstatymai, o iš dalies įvesti kai kurie vokiečių įstatymai ir karo valdžios įsakymai. Visi žinome, kad dabar jau arti laikas, kada vokiečių valdžia pasišalins iš mūsų krašto. Tuomet nustos galios ir jos paliepimai dėl įstatymų. Kai kas gali todėl manyti, kad mūsų krašte nebus įstatymų, nebus valdžios: vienus gali imti baimė dėl sveikatos, gyvybės ir turto neliečiamybės, kad

nebus kas juos gina; antrus gali imti džiaugsmo viltis, kad be grasos galima bus dovanai pasinaudoti svetimu turtu. Taip manydami klysta ir vieni, ir antri.

Dar vokiečių valdžia nepasišalino iš Lietuvos, o jau susidarė Lietuvos Valstybės Vyriausioji Valdžia. Dar vokiečių palicija, teismas ir kariuomenė tebelaiko mūsų krašte visuomenės tvarką ir ramybę, o jau greta jų Lietuvos valstybės vyriausioji valdžia steigia paliciją, miliciją ir teismus. Valstybės Taryba, - toji Vyriausioji įstatymų leidžiamoji įstaiga, - jau yra išleidusi šiokį įstatymą: „Srityse, kuriose Lietuvos valstybės nėra išleistų naujų įstatymų, laikinai palieka tie, kurie buvę prieš karą, kiek jie neprieštarauja Laikinosios Konstitucijos pamatiniams dėsniams" (Lietuvos Valstybės Laikinosios Konstitucijos § 24). Taigi žmogaus laisvė, sveikata, gyvybė ir turtas yra, kaip ir buvę, įstatymų saugojami. Kad būtų kas gina vietose ramų gyventoją nuo vagių, plėšikų ir apskritai nuo piktos valios visuomenės tvarkos ardytojų, Laikinoji Lietuvos Valstybės Valdžia savo atsišaukime „Lietuvos Piliečiams", išleistame š. m. lapkričio mėn. 11 d., parodė kelią, kuriuo reikia vietose prie visuomenės palaikymo eiti. Nuo Jūsų pačių, Piliečiai, pareis, ar bus trokš-tamoji ramybė ir tvarka apsaugotos ar ne. Nesėdėkite, suglaudę rankas, savo namuose, bet spieskitės į kuopas ir steikite komitetus. Komitetai teparenka ištikimus ir drąsius vyrus tvarkdariais: seniūnais (šaltyšiais), viršilomis ir palicijos sargais. Tvarkdariai negali dovanai Jums tarnauti. Apsidėkite mokesniais, kad būtų iš ko jiems už tarnavimą atlyginti. Išsirinktųjų tvarkdarių klausykite ir eikite jiems pagalbon, kada jie šauksis. Jei taip susitvarkysite ir tos tvarkos laikysitės, tai neteiks Jums dieną ir naktį drebėti ir dairytis, bene ateina pulti Jus piktadarys, kuris ten tėra drąsus, kur nėra tvarkos.

Ministeris Pirmininkas
Prof. A. Valdemaras (Voldemaras. - J. L.).
Vilnius, Teisingumo Ministeris
1918-XI-18. P.Leonas" [53].

1918 m. lapkričio 26 d. Lietuvos Valstybės Tarybos X sesijos II dalies devynioliktajame posėdyje buvo svarstomas Teatro komisijos pranešimas, teisingumo ministro pateiktas Lietuvos teismų ir jų darbo sutvarkymo įstatymo projektas ir kiti klausimai. S. Šilingas pabrėžė, kad Teatro komisijos darbuose dalyvavo P. Leonas ir kiti žymesnieji Lietuvos teisininkai [54]. Lietuvos teismų ir jų darbo sutvarkymo klausimu kalbėjo teisingumo ministras Petras Leonas. Jis pažymėjo, kad pagal Lietuvos Laikinąją Konstituciją, kurioje parašyta „Srityse, kuriose Lietuvos valstybės nėra išleistų naujų įstatymų, laikinai palieka tie, kurie yra buvę prieš karą, kiek jie neprieštarauja Laikinosios Konstitucijos pamatiniams dėsniams", Lietuvoje veikia rusų įstatymai, bet organizuoto teismo nėra. Teismai turi būti organizuoti įstatymais. Nei vienas teisėjas negali būti paskirtas neturint tam tikro įstatymo. Tobulo teismų organizacijos projekto dabar parengti negalima: tam reikia laiko. Tuo tarpu ilgai be teismo likti negalima, negalima prašyti ir vokiečių valdžios palikti jos teismą, nes jis yra tik teismo parodija. „Kuo greičiau mes galėsime atimti

teismą iš svetimų rankų, - sakė Petras Leonas, - tuo geriau. Tas paskubumas pateisina ir mano projekto netobulumus, kuriuos aš pats labai gerai suprantu. Vietose turėtų būti teismų daug daugiau, negu projekte pažymėta. Teismas turi būti artimas. Rinkti kol kas teisėjų negalima, nes nėra savivaldybės organų, be to, ir juristų turime ne per daug. Todėl ir projektuojamas skirti tik vienas taikos teisėjas į apskritį". Petras Leonas prašo leisti teisingumo ministrui skirti ir daugiau teisėjų į tas vietas, kur vienas negali atlikti visų darbų. Savo projekte jis siūlė visai atsisakyti kasacijos teismo. Jeigu jis būtinai reikalingas, tai tam bus parengtas kasacinės institucijos projektas. Kriminalinėse bylose pagal rusų įstatymus valdininkai galėjo būti patraukti atsakomybėn tik vyriausybei leidžiant. „Pas mus, - pabrėžė Petras Leonas, - to negali būti: valdininkai turi būti visiškoj visuomenės kontrolėje. Civilinėse bylose teisėjams reikėtų duoti daugiau iniciatyvos". Savo kalbos pabaigoje jis prašė priimti įstatymo projektą kuo greičiausiai. Lietuvos Valstybės Taryba pripažino įstatymo projektą svarstytinu ir išrinko komisiją (J. Vileišį, J. Šerną, M. Biržišką) pateiktam projektui apsvarstyti [55].

Laikinas Lietuvos teismų ir jų darbo sutvarkymo įstatymas dar buvo svarstomas Lietuvos Valstybės Tarybos 1918 m. lapkričio 28 d. rytiniame ir vakariniame posėdžiuose ir 14 balsavus už projekto priėmimą bei 2 susilaikius įstatymas buvo priimtas [56].

Tas trumputis įstatymas, pasak Z. Toliušio, sudarė mūsų teismų konstituciją ir veikė iki 1933 m. rugsėjo 15 d., kuomet buvo išleistas naujas teismų santvarkos įstatymas [57].

1918 m. rudenį Lietuvoje dar siautė vokiečių okupacinė valdžia. Apie tai Lietuvos teisingumo ministras Petras Leonas 1918 m. lapkričio 27 d. Lietuvos Valstybės Tarybos posėdyje, atsakydamas į Tarybos narių paklausimą apie padėtį Lietuvoje, sakė:

„Penki metai pasaulis gyvena nenormaliomis aplinkybėmis. Ir šiandieną mes esame nepaprastų atsitikimų liudytojais. Vokietiją valdo socialinė valdžia: pas mus veikia karo teismai, mirties bausmė ir t.t., ir tai revoliucijai Vokietijoje laimėjus. Tokių atsitikimų, kokie buvo Alytuje, yra po visą Lietuvą. Komisija buvo sudaryta iš vokiečių taikos teisėjų, mano ir bendrų dalykų departamento sekretoriaus. Važiuojant teko gauti pranešimą su parašu kreism. (kreishautmano (apskrities viršininko)) ir sold [atenrato] atstovų. Tame pareiškime yra grasinama mirtimi, deginimu už ginklų laikymą ar ginklų atėmimą. Nuvažiavę su komisija į Alytų, kreipiausi [į] Krezną (turbūt kreishautmaną), aš sužinojau, kad tas apskelbimas jo paties išleistas. Sakė, kad jo kreize buvo daug atsitikimų, kad žmonės kareivius nuginkluodavo, atimdavo grūdus, daržoves ir t.t. Punioje nuo pat pradžios v[okie]čių rev[oliucijos] prasidėjo subruzdimas. Žmonės pareikalavo, kad iš vietos pieninės nebūtų išvežamas sviestas ir būtų atiduoti pinigai.

Paulauskis (kaltinamas) buvo pašauktas į Jiezną. Nuvažiavo į Jiezną jo

žmona, jai buvo pranešta, kad ji grįžtų namo ir kad jų triobos bus sudegintos. Ekspedicijai vadovavo Leit. Nitsche. Į Pranc. buvo triskart šauta. Senelė motina pati ir jo dėdė buvo sumušti. Senas dėdė nuo tų mūšių trečią dieną... (nebaigtas sakinys). Visos trobos sudegintos. Gyvulius neleido išleist iš tvarto. Išbėgusios iš tvarto kiaulės: jos buvo nušautos ir pačių vokiečių išvežtos. Tame akte dalyvavo kareivis sviesto dirbėjas ir vietos amstforteris (turbūt amtsvoteris (valsčiaus viršaitis)).

Antras atsitikimas. Vaikinas nešė per lauką kirvį ir prašomas priėjo prie malkų vežimo pataisyti vežimą. Važiuojantis pro šalį žandaras išlipo iš vežimo ir puolė jį mušti; vaikinas pradėjo bėgti ir jam bebėgant buvo pašautas.

Trečias atsitikimas. Nemaniūnų klebonas Kunigėlis rūpinosi ginti žmones nuo vokiečių. Ant jo buvo labai įpykę vietos žandarai. Vokiečiai nurodė, kad tas kunigas buvo išdalinęs žmonėms šautuvus ir 3 revol [verius]. Bet jie negalėjo pasakyti, nei kurie žmonės šautuvus gavo, nei kas apie tai žino. Be to, jis buvo kaltinamas dar tame, kad per pamokslą raginęs žmones eiti kariuomenėn ir nuo 15 lapkr[ičio] imti visas vokiečių įstaigas ir mušti žmones. Kunigėlio triobos taip pat buvo sudegintos, išskyrus jo gyvenamąjį namą. Vokiečiai sakė, kad visuose deginamuose namuose buvo ekspliozijos; bet liudytojai tuos prirodymus atmetė.

Vienas vaikinas buvo paėmęs nuo girių sargo šautuvą, bet apsiėmė jam grąžinti ir begrąžinant jam buvo nušautas.

Petrauskas buvo atsiėmęs savo arklį nuo vokiečių. Buvo sudegintas ir nusiskandino Nemune.

Gideikonis byloj už laikymą ginklų 9 buvo nuteisti kalėti, o 2 myriop. Kaltinamieji buvo atėmę iš Vaizgirdonių dvaro gyvulius, o antrą dieną dalino žmonėms bulves".

Išdėstyti Alytaus apskrities atsitikimai Tardymo komisijos buvo pateikti Ministrų Kabinetui. Ministrų Kabinetas įteikė vokiečių valdžiai reikalavimus, kad politinės bylos būtų panaikintos ir kad visi atsitikimai, kur bus kas sunkiai sužeistas, turėtų būti tyrinėjami ir teisiami mišrių komisijų, kad Alytaus apskrities viršininkas būtų pašalintas iš pareigų ir pradėtas tardymas tų žmonių, kurie dalyvavo baudžiamosiose ekspedicijose [58].

Padėtis Lietuvoje darėsi vis sudėtingesnė ir sunkesnė. „Krašte, - rašoma „Lietuvos istorijoje", - pairo tvarka; pačiame Vilniuje ėmė organizuotis Rusijos pavyzdžiu komunistai; be to, vietiniai lenkai kvietė Lenkijos Regentų Tarybą užimti Lietuvą. Tuo tarpu naujoji vyriausybė neturėjo net savo saugumui organizuotos ginkluotos jėgos. Nebuvo nė lėšų. Norėdamas pirmučiausia apsaugoti valstybę nuo netvarkos, Ministrų Kabinetas ėmė kurti miliciją ir policiją, kurių ligi tol neleido organizuoti okupacinė valdžia. Tiek administracijos aparatą, tiek savivaldybių organus reikėjo naujai įsteigti. Vokiečiams nualinus sodžių, ypač sunku buvo su maistu miestuose. Okupacinės valdžios leidžiamų popierinių pinigų vertė ėmė kriste kristi; taigi dar labiau pasunkėjo mainai" [59].

1918 m. lapkričio mėnesį paaštrėjo padėtis provincijoje. Nors nuo tų metų lapkričio 15 d. Lietuvoje buvo įvesta civilinė valdžia, vokiečiai savivaliavo, žiauriai persekiojo Lietuvos gyventojus. Tai liudija ir teisingumo ministro Petro Leono 1918 m. lapkričio 26 d. raštas ministrui pirmininkui: „Pasiųstas su komisija ištirti atsitikimų Alytaus apskrityje aš apsilankiau 1918 m. lapkričio 22-25 d. Alytuje, Punioje, Nemaniūnuose ir Varėnoje. Apie mano su komisija darbą ir surinktą medžiagą bus pateiktas tamstai platus pranešimas. Čion dėl reikalo skubotumo aš laikau reikalinga padaryti trumpą pranešimą". Toliau pateikiamas šio pranešimo tekstas.

„Nuo š. m. lapkričio 10 d. Lietuvoje prasidėjo vokiečių revoliucijos vykinimas. Susidarė Vokiečių Kareivių Tarybos, kareiviai vietomis pradėjo pardavinėti šautuvus ir kitus jų žinioje esamus daiktus, ypač iš esamųjų jų valdyme dvarų ir sandėlių javus ir gyvulius, patys išsikraustė iš savo tarnybos vietų ir t.t. Lietuvos piliečiuose irgi apsireiškė revoliucijos ūpas ir žmonės, susirinkę, reikalavo, kad surekvizuoti daiktai nebūtų pardavinėjami; kai kur vietomis tuos daiktus sau išsidalino, kai kuriose vietose atėmė iš kareivių ginklus. Bet niekur nė vieno kareivio arba žandaro ne tik nežudė ir nesužeidė, bet nė nemušė. Vokiečių gi okupacinės valdžios valdininkai tuojau susigriebė ir susijungę iš kelių vietų į didesnes kuopas ėmėsi žmones bausti už aukščiau nurodytus revoliucijos ūpu padarytus darbus. Ir tuojau, nuo šio mėnesio 12 ar 13 d., prasidėjo baudžiamosios ekspedicijos, tardymai ir karo teismai. Baudžiamųjų ekspedicijų tardytojų ir karo teismų buvo elgiamasi taip, kaip buvo elgtasi prie kaizerio valdžios prieš revoliuciją, karo stoviui Lietuvoje beesant visoje jėgoje: už vien šautuvo pas save laikymą buvo trobos sudegintos, vokiečių paaiškinimu, vienur, kad išreikalavus atiduoti ginklus, kitur, ginklus atidavus, kad pas save ginklų nebelaikytų.

Be to, tie, kas pas save laikė šautuvus, karo teismo pasmerkti 10 metų kalėti, o 2 net yra pasmerkti nužudyti. Daug žmonių buvo sumušta, o keli be ypatingos kaltybės nužudyti. Dėl aprašytų atsitikimų ne tik Alytaus apskrityje, bet ir įvairiose kitose vietose žmonės atiduodami karo teismams teisti, o karo teismų mirties sprendimai kai kur jau yra įvykinti.

Toks Lietuvos padėjimas dėl įvykusios Vokietijoje revoliucijos, dėl atsiliepusių jos Lietuvoje atbalsių yra nepakęstinas nei valandos. Ir aš prašau tamstą tuoj susižinoti su Centraline Vokiečių valdžia, kad:

1) Visos politikinės bylos, iškeltos dėl atsitikimų, įvykusių pradedant nuo š. m. lapkričio 10 d., kaip antai: dėl ginklų laikymo, ginklų ir kitų daiktų iš vokiečių kareivių ir valdininkų atėmimo ir kitos, kur nieks nebuvo nužudytas ar sunkiai sužeistas, būtų panaikintos ir suimtieji žmonės, vis viena ar jie jau nusmerkti ar dar laukia teismo, būtų paleisti.

2) Politikiniai atsitikimai, kur buvo kas nors sunkiai sužeistas, ar net nužudytas, būtų tardomi mišrių Komisijų iš Vokiečių ir Lietuvos Vyriausybių atstovų ir kad tokios bylos paprastomis, ne karo teisėmis ir net karo teismų būtų sprendžiamos, ir

3) Pareikalauti iš vietos vokiečių okupacinės valdžios, kad teismo nusprendimų aukščiau nurodytose bylose, kuriais paskirta mirties bausmė, vykinimas būtų sustabdytas.

Teisingumo Ministeris P. Leonas" [60].

1918 m. gruodžio 10 d. teisingumo ministras Petras Leonas pasirašė aplinkraštį „Lietuvos Vyriausiam Tribunolui, Apygardos Teismams, Taikos Teisėjams ir Teismo Tardytojams". Šiame dokumente rašoma:

„1. Kai kuriose valstybėse iš seno priimta teismo nusprendimai skelbti, pradedant kokia nors sakramentaline formula, kaip antai „po ukazu" „au nom des lois" ir p. Tai suvis nereikalingas priedas: teismas dirba pasiremdamas įstatymais ir privalo savo nusprendime parodyti, kokių įstatymų žiūrėdamas jisai taip nusprendė. Taigi jokios formulos nusprendimo pradžioje nereikia dėti, o rezoliuciją reikia maždaug taip išdėstyti: data, vieta, teismo vardas, kas posėdyje dalyvavo, - išnagrinėjęs tokią bylą ir tokią ir pasiremdamas tokiais įstatymais nusprendė.

2. Visose bylose turi būti imami mokesniai: teismo, lakštų, žyminis ir k., kuriuos įstatymas liepia imti toje ar kitoje byloje; kad nebūtų užkirstas neturtingiesiems kelias į teisingumą, reikia jiems pripažinti neturto teisė bylai vesti. Neturtingumo išrodymą nereikia sunkinti formalybių reikalavimais, - patsai Taikos Teisėjas privalo įsitikinti, kokiose ekonominėse aplinkybėse prašytojas gyvena.

3. Nesant dabar tam tikrų ženklų: markių ir p. teismo įmokesniams mokėti, visokie įmokesniai privalo būti priimami gyvais pinigais, išduodant kvitą.

4. Didesnės pinigų sumos negali būti teisėjo laikomos pas save, o turi būti įnešamos iždo kason.

5. Nuo pat pradžios teismų darbo reikia pratintis trumpais raštais dalykai atlikti, o kur galima žodžiu ar telefonu reikalas atlikti, ten apsieiti suvis be rašto. Padėkime, vienas teismas raštu reikalauja iš kitokių nors žinių. Atsakant tame pačiame popieryje, galima keliais žodžiais atsakas duoti, o atsakant atskiru popieriu, reikia ilgas raštas rašyti: nereikalingas popierio ir darbo eikvojimas. Protokolus rašant ir nusprendimus dėstant reikia taip pat žiūrėti, kad tik dalyko esmė būtų aiškiai išdėstyta ir nerašyti nereikalingų aplinkybių, kurios suvis neaiškina dalyko.

6. Ministerija ieškojo Vilniuje įstatymų rinkinių, bet maža terado, o iš Rusijos pargabenti nepasiseks. Užtat patariama patiems rūpintis privatiniu keliu įgyti reikalingus įstatymų rinkinius.

7. Darbo pradžioje bus daug abejojimų, sunkumų ir nesusipratimų. Ministerija prašo svarbiais klausimais kreiptis jon ir ji pasižada ko greičiausiai duoti atsakus. Ministerija neturės nieko prieš tai, jei teismo darbininkai svarbiais klausimais ras reikalinga atvykti Ministerijon pasiaiškinti, žinoma, laikydami įstatymuose nustatytą tvarką dėl laikino jo vietos apleidimo. Kada bus išrasta, kad teismo darbininkas buvo atvykęs Ministerijon Vilniun svarbiu tarnybos reikalu, tada kelionės išlaidos bus grąžinamos.

8. Naujoje Lietuvos valstybėje, laisvame demokratiniame krašte, teismas privalo būti tikras laisvės ir demokratybės apgynėjas, tai yra ir tvarkos apgynėjas, nes be tvarkos negali būti nei laisvės, nei demokratybės. Teismas privalo remtis tik įstatymais, prieš kuriuos visi piliečiai lygūs, taip, kad ir ekonominiu atžvilgiu silpniausias rastų tinkamą apsigynimą nuo stipresniųjų skriaudikų.

Vilnius 18.XII.10.

Teisingumo Ministeris (pasirašė) P. Leonas" [61].

Petras Leonas dalyvauja Lietuvos Valstybės Tarybos trisdešimt pirmajame posėdyje, vykusiame 1918 m. gruodžio 11 d. Jame, be kitų, buvo svarstomas klausimas dėl Ministrų Kabineto įgaliojimų. Diskusijose dalyvavo ir Petras Leonas. „Labai suprantamas dalykas, - sakė jis, - kad parlamentarė ministerija privalo turėti įsitikėjimo, tačiau tas įsitikėjimas gali būti paremtas tik įstatymais. Gali būti atsitikimų, kuriems mes neturėsime nė rusų įstatymo, nė savo. Taryba išsiskirstys, ir gali būti atsitikimų, kad, neturėdamas ypatingų įgaliojimų, Kabinetas gali būti mūsų aplinkybėmis priverstas sustabdyti darbą" [62].

1918 m. gruodžio pirmomis dienomis buvo bandyta užmegzti ryšius su anglų laivyno admirolu, atplaukusiu į Liepoją. Lietuvos valdžios delegacijos vadovas A. Stulginskis 1918 m. gruodžio 9 d. savo kelionės ataskaitoje ministrui pirmininkui A. Voldemarui rašė: „Atvažiavusioji į Liepoją Lietuvos valdžios delegacija rado anglų laivyną išvažiavusį Revelio link, taigi savo užduotį pasiekti negalėjo <...> Laivynas atkeliavo į karališkąjį portą 1 gruodžio vakarą <...> laivynas atvažiavęs globoti Pabaltmario pakraščio nuo Liepojos iki Kronštatui. Kokioje formoje ta globa apsireikš, delegacijai neteko patirti <...> buvo išreikštas noras pasimatyti su Lietuvos valdžios atstovais ir prašyti latvių, kad jie apie tai praneštų Lietuvos valdžiai – į Vilnių, kuri atsiųstų tuo tikslu savo atstovus" [63].

Buvo nutarta pasiųsti į Liepoją dar vieną delegaciją. Ministras pirmininkas A. Voldemaras antros delegacijos vadovu paskyrė teisingumo ministrą Petrą Leonavičių (Petrą Leoną. – J. L.). Jis į Liepoją atvyko gruodžio 12 d., bet pasimatyti su anglų laivyno admirolu nepavyko. Gruodžio 19 d. jis dar kartą bandė susitikti su anglų laivyno admirolu, bet ir šį kartą tai padaryti jam nepavyko.Pagaliau gruodžio 23 d. pavyko susitikti tik su laivo kapitonu ir įteikti jam raštą. Ministrų Tarybos posėdyje padarytame pranešime apie savo kelionę į Liepoją Petras Leonavičius (Petras Leonas. – J. L.) pareiškė: „Apie mūsų kraštą anglai nieko nežino. Kai buvo jų paprašyta ginklų ir amunicijos, laivo kapitonas paaiškino, kad jie be Londono žinios nieko duoti negali ir patarė tais reikalais kreiptis į Londoną" [64].

Nuo pat paskyrimo teisingumo ministru dienos Petras Leonas rūpinosi jam pavaldžių darbuotojų parinkimu ir paskyrimu. Jau 1918 m. lapkričio 12 d. savo įsakymu jis paskiria Petrą Šniukštą Ministerijos Departamento direktoriumi, Vaclovą Sideikauską - Ministerijos Departamento reikalų vedėju [65]. 1918 m. lapkričio 16 d. jo įsakymu Antanas Krikščiukaitis paskiriamas Ministerijos teisių patarėju (juriskonsultu), Konstantinas Jablonskis – Ministerijos Įstatymų leidimo skyriaus vedėju [66]. 1918 m. gruodžio 6 d. įsakymu Minsko apygardos karo teismo buvęs valstybės gynėjas Andrius Zarinas paskiriamas ypatinguoju įgaliotiniu prie Teisingumo ministerijos ir jam

pavedama išsiaiškinti buvusios Gardino gubernijos teismų paėmimo iš vokiečių okupacinės valdžios ir steigiamųjų teismų sutvarkymo klausimą. Vidaus reikalų ministerijos įgaliotiniui Kaune Rokui Šliupui tos pačios dienos įsakymu pavedama parinkti ir paskirti Kauno kalėjimo prievaizdą ir kitą personalą ir paimti iš vokiečių okupacinės valdžios Kauno kalėjimų knygas, inventorių, pinigus ir t.t. 1918 m. gruodžio 7 d. įsakymu Petras Leonas paskiria Antaną Tumėną Rokiškio apskrities teisėju ir paveda jam tuo tarpu eiti Rokiškio apskrities teismo tardytojo pareigas. Kartu įgalioja Antaną Tumėną perimti iš Rokiškio apskrities vokiečių taikos teisėjo visas bylas, dokumentus, knygas, pinigus, inventorių, butą ir kt. ir, surašius su vokiečių valdininku atidavimo protokolą, kopiją atsiųsti į Teisingumo ministeriją. 1918 m. gruodžio 9 d. įsakymais skiria Taikos teisėjus ir teismo tardytojus. Taikos teisėjais buvo paskirti: a) buvusioje Vilniaus gubernijoje – Petras Šniukšta (Vilniaus miesto ir Vilniaus apskrities), Jurgis Milančius (Kaišiadorių), Juozapas Nenarta (I Alytaus), Balys Motiejūnas (Švenčionėlių), Juozas Kačiauskas (Molėtų), Boleslovas Martinaitis (Rodūnės), Kazimieras Ščesnulevičius (Širvintų); b) buvusioje Kauno gubernijoje – Kazimieras Oleka (Kauno miesto ir Kauno apskrities), Bronislavas Cirtautas (Kėdainių), Vytautas Mongirdas (Kretingos), Jonas Cigleris (Kuršėnų ir Akmenės apskrities), Kastautas Krestiukovas (Kupiškio), Pranas Dauguvietis (Panevėžio ir Utenos apskrities), Andrius Mačys (Raseinių, Jurbarko), Antanas Liorentas (Sedos), Peliksas Bugailiškis (Šiaulių), Boleslovas Dirmantas (Ukmergės), Bernardas Fridmanas (Biržų), Mykolas Staškevičius (Joniškėlio), Tadas Cirtautas (Skaudvilės), Adolfas Grajauskas (Vėžaičių ir Telšių apskrities), Kazimieras Būdas (Salgūdiškių); buvusioje Suvalkų gubernijoje – Augustinas Mockevičius (Naumiesčio), Juozas Brazaitis (Vilkaviškio), Antanas Krasauskas (Marijampolės), Jonas Aleksa (II Alytaus), Radziukynas (Seinų), Vilhelmas Grosas (Augustavo), Aleksandras Grubauskas (Suvalkų apskrities). Tos pačios dienos įsakymu buvo paskirti ir teismo tardytojai: a) buvusioje Kauno gubernijoje – Kazimieras Klonevičia (Kauno miesto), Rapolas Skipitis (Šiaulių), Eugenijus Sokolovas (Ukmergės), Anatolijus Sokolovas (Rokiškio, Zarasų), Jonas Nikolskis (Telšių), Juozapas Bajoras (Panevėžio), Petras Kerpė (Raseinių); b) buvusioje Suvalkų gubernijoje – Jonas Domanskis (Naumiesčio), Antanas Marcinkevičius (Vikaviškio), Aleksandras Žilinskas (Marijampolės), Aleksandras Milčinskas (II Alytaus), Kajetovas Kaunas (Seinų), Jonas Vilčinskas (Suvalkų), Juozas Brazinskas (Augustavo) [67]. Kiti teisingumo ministro pasirašyti įsakymai dėl teisėjų ir kitų atsakingų darbuotojų skyrimo buvo skelbiami „Lietuvos aido" numeriuose bei „Laikinosios Vyriausybės žiniose".

Parinkti teisėjus buvo sudėtinga. Tinkamų tam darbui žmonių trūko, o esamos aplinkybės reikalavo kuo skubiausiai šią problemą spręsti. „Iš sielvarto,

kad neturiu ką siųsti (teisėjų pareigoms. – J.L.), - rašė Petras Leonas, - naktimis miegoti negalėjau. Reikia iš vokiečių imti teismo darbas, o nėra kam pavesti tas darbas. Dar mažiau buvo visai tinkamų žmonių. Teko skirti teisėjais asmenys, kuriuos mačiau reikalo įspėti ir prašyti, kad dorovės reikalavimams nenusidėtų <...>" [68].

Čia tenka pasakyti, kad net tie, kurie buvo teisininkai, į siūlymus dirbti teismuose reaguodavo nevienodai. Štai pora pavyzdžių. A. Bulotai, dirbusiam advokatu nuo 1904 metų, buvo pasiūlyta užimti Vyriausiojo Lietuvos tribunolo prokuroro ar kokią kitą teismo vietą. Į šį siūlymą 1918 m. gruodžio 12 d. laiške teisingumo ministrui Petrui Leonui atsakyta taip:

„Vadinamoji Lietuvos Vyriausybės Taryba, iš kurios peties Tamsta veiki, nėra teisėta Lietuvos valdžia, nes nebuvo gyventojų rinkta. Sutvėrė ją visų neapkenčiamas vokiečių imperializmas, idant darant su ja sutartis dumti svietui akis ir galutinai pavergti mus Vokietijos jungui. Ir Taryba uoliai pildė paskirtą jai darbą: neturėdami nemieje jokios galios ir nežiūrėdama žmonių neapykantos prie Vokiečių, ji paskelbė Lietuvą monarchija, užkvietė jai vokietį karalių, davė Vokietijai Lietuvos vardu svarbių prižadėjimų, trumpai sakant rišo mūsų kraštą pančiais prie kaizeriškosios Vokietijos.

Ir net dabar, kuomet Vokietijoje kaizerizmas jau griuvo, Taryba nenor pasitraukti, nenor užleisti vietos pačių žmonių sudarytai valdžiai, tiktai kaip įmanydama atsikratinėja net mūsų surinkimo konferencijos, ir skelbdama pasauliui, būk ji esanti teisėta Lietuvos valdžia, stengiasi pagriebti krašto valdymą į savo rankas: suspietė Vilniuje būrius inteligentų, kurie dabar intin reikalingi liaudžiai ant vietų, skiria visokius činovnikus, skelbia biurokratiškus įsakymus, leidžia įstatymus ir net jau grasina bausmėmis už jų nevykdymą. Žodžiu tariant Taryba elgiasi taip kaip visuomet elgiasi apsišaukėliai ir uzurpatoriai.

Žinoma, visi tarybininkai tvirtina, kad jie visa tai darė ir daro vien rūpindamiesi Lietuvos labu, Lietuvos nepriklausomybe.

Bet, Tamsta, kurs vadiniesi teisingumo ministeriu, galėtum paaiškinti štai kokią teisybę: jei dabartinė Taryba neatsisakys pati ar nebus nugriauta, bet iš tikrųjų bus pripažinta Lietuvos valdžia, tai nuvargintieji Lietuvos gyventojai dar turės sykiu su vokiečiais mokėti sąjungininkams šimtus miljardų kontribucijos! Juk ne kas kitas, kaip šita Taryba davė Vokietijai Lietuvos vardu prižadėjimą padėti jai karo sunkenybes nešti.

Nei prisidėti prie tokio Lietuvos pančiavimo, nei būti apsišaukėliu – uzurpatorium aš nenoriu ir negaliu, ir todėl nuo Tamstos man pasiūlymo atsisakau.

Pagaliau turiu pridurti, kad jeigu aš panorėčiau tapti aukščiausiuoju prokuroru, tai nebent tam, idant traukti visus tarybininkus atsakomybėn už šalies atstovybės falsifikavimą, už liaudies teisių užgrobimą ir už veikimą prieš žmonių reikalus ir valią.

Su pagarba
Andrius Bulota"

[69].

Visiškai kitaip pasielgė teisininkas P. Bugailiškis. „Yra Lietuvoje, - rašė Petras Leonas, - gal tik vienas tokio darbingumo ir darbų produktingumo žmogus, kokiu yra Šiaulių teisininkas Petras (enciklopedijoje rašoma Peliksas. – J.L.) Bugailiškis. Jam nei vienas darbas, kad ir rodosi, prasčiausias palyginti su jo gabumais ir gyvenimišku stažu, - nėra nepriimtinas dirbti. O kai apsiima dirbti, tai padaro ko stropiausia, ko geriausia. Besikuriant Lietuvos valstybei, aš, kaip teisingumo ministeris, pasiūliau p. Bugailiškiui būti taikos teisėju: jisai neparodė nei mažiausio nepasitenkinimo, kad jam siūloma gana žema vieta. Teisėjo tarnyba, savaime aišku, yra garbinga ir visuomenei labai naudinga. P. Bugailiškis teisėjo pareigas taip sąžiningai ir gerai ėjo, kad geriau negalima. Bugailiškis iniciatyvos asmuo. Jisai kuria vietos kultūrines organizacijas ir platina švietimą. Jo įsteigtas, 1923 metams besibaigiant „Kultūros" žurnalas, kurį jis redaguoja, įgijo skaitytojų ir laisvo žodžio, mokslu paremto, autoritetą. „Kultūros" pagalba paplito po visą Lietuvą organizacijos, vadinamieji „Kultūros būreliai", tai švietimo ir lavinimosi kuopelės. Jų tiek daug susiorganizavo įvairiose Lietuvos vietose, kad šiais metais įvyko „Kultūros būrelių" atstovų susivažiavimas Kaune bendriems reikalams aptarti. Susivažiavimas padarė rimto įspūdžio visuomenei. Tai daugeliui tikrai netikėtas reiškinys. <...> „Kultūros būreliai" pasižymi laisva mintimi ir yra daugiausia neturtingųjų jaunimo būreliai. Gyvenimo sąlygos jiems yra priešingos, labai sunkios nugalėti. Ir vis dėlto šitos grupės tarpsta. Atėjo laikai laisvai minčiai reikštis ir bujoti žmonėse. Laimingai susidėjo teisinės gyvenimo sąlygos: Steigiamajame seime dešiniesiems tenka ieškoti susitarimo su kairiaisiais ir kompromisu rezultatas yra gana gera respublikos konstitucija, kurioje yra apsaugotos pagrindinės žmogaus piliečio teisės ir laisvės" [70].

Iniciatyvių, darbščių, pasiryžusių dirbti bet kokį ir bet kur teisingumo darbą žmonių buvo ir daugiau. Jų dėka ir buvo kuriama ir stiprinama teisėsaugos sistema.

1918 m. gruodžio 11 d. „Lietuvos aidas" paskelbė Teisingumo ministerijos parengtą Laikinąjį Lietuvos teismų ir jų darbo sutvarkymo įstatymą ir šio Įstatymo paaiškinimą. Žemiau pateikiami abiejų dokumentų tekstai.

„Laikinasis Lietuvos teismų ir jų darbo sutvarkymas

Skyrius I

Bendrieji dėsniai

§1. Visos bylos, dokumentai ir pinigai, kurie yra esamuose dabar Lietuvoje vokiečių okupacijos valdžios teismuose (Friedensgerichte. Bezirk gerichte, Obergericht, Kriegsgerichte) pereina trijų asmenų žinion, kurie yra teisingumo ministerio tam įgalioti.

§2. Ir teismą sutvarkant, ir teisiant, tardant ir sprendžiant tiek baudžiamąsias, tiek civilines bylas, turi galioti tie įstatymai, kurie yra buvę Rusų valdžiai esant, Lietuvos Valstybės laikinosios konstitucijos §24, su tomis atmainomis, kurios žemiau eina.

Skyrius II
A. Teismų sutvarkymas

§3.Teismo valdžiai vykdyti steigiami:
a) Vyriausiasis Lietuvos tribunolas,
b) Apygardų Teismai
ir c) Taikos Teisėjai.

Jų steigiamąjį laiką skiria Teisingumo Ministeris, susitaręs su okupacine valdžia.

§4. Vyriausiasis tribunolas yra Vilniuje, o jo galios plotas yra visa Lietuvos valstybė.

§5. Apygardos Teismas yra steigiamas viename kuriame nors Apygardos (buv. Gubernijos) mieste Teisingumo ministerio nuožiūra ir jo galios plotas yra visa apygarda (b. gubernija).

§6. Kiekvienoje apskrityje (kreize) ir miestuose, kur gyvena daugiau nei per 20 000 gyventojų, skiriamas Taikos Teisėjas.

§7. Nusikaltimams tardyti yra skiriami Teismo Tardytojai kiekvienai apskričiai ir miestui po vieną, jeigu tenai gyvena daugiau per 25 000 gyventojų.

Pastebėjimas. 1. Teisingumo ministeris turi teises pavesti Teismo Tardytojo pareigas Taikos Teisėjui, ir Taiko Teisėjo pareigas - Teismo Tardytojui.

Pastebėjimas. 2. Teisingumo ministeriui duodama teisė padauginti Taikos Teisėjų ir Teismų Tardytojų skaičius ir padalyti tarp jų darbo plotas.

§8. Prie Apygardos Teismo ir Vyriausiojo Tribunolo yra Valstybės gynėjai (Prokuratoriai) ir jųjų Padėjėjai.

§9. Taikos Teisėjas teisia pats vienas. Jo raštinę prižiūri, posėdžio protokolus rašo ir bylų įmokesnius priima jo sekretorius.

§10. Apygardos Teismas ir Vyriausiasis Tribunolas susideda iš pirmininko ir trijų narių. Posėdyje dalyvauja trys asmenys įskaitant ir pirmininkaujantį.

Pastebėjimas. Nesant užtenkamo teismo narių skaičiaus, posėdžio kviečiami: Apygardos Teismai - Taikos Teisėjai, o Vyriausiajam Tribunolui - Apygardos Teismo nariai.

§11. Taikos Teisėjus, Teismo Tardytojus ir Valstybės Gynėjo Padėjėjus skiria ir šalina Teisingumo Ministeris, o Vyriausiojo Tribunolo, Apygardos Teismo Pirmininkus, narius ir Valstybės Gynėjus skiria ir šalina Valstybės Tarybos prezidiumas, Teisingumo Ministeriui pasiūlius.

§12. Prie Taikos Teisėjų, prie kiekvieno teismo ir Valstybės Gynėjo yra raštinė, sekretoriaus ir jo padėjėjų prižiūrima. Visus raštinės valdininkus skiria ir šalina Taikos Teisėjas, Teismo Pirmininkas ir Valstybės Gynėjas, kas kuriam pareina.

§13. Teismų nusprendimus vykdo Teismo Antstoliai, Apygardos Teismo

Pirmininko skiriamieji ir šalinamieji.

§14. Teismo nusprendimų ir įsakymų vykdymas gali būti pavedamas ir policijos valdininkams.

§15. Skiriant Teisingumo ir Ministerijos darbininkai, turi būti kiek galint žiūrima, kad skiriamieji asmens tiktų tiems reikalavimams, kurie yra nustatyti rusų valdžios įstatymuose.

§16. Teismas atliekamas valstybine, lietuvių kalba; ta kalba rašomi protokolai ir sprendimai. Teisėjas privalo mokėti susikalbėti ir kitomis vietos kalbomis (lenkų, gudų), jei bylos dalyviai nemoka valstybinės kalbos. Nemokantiems valstybinės ir čion paminėtų vietos kalbų duodamas vertėjas.

Pastebėjimas. Ministerių Kabinetui leidžiama daryti iš šio įstatymo reikalingos išimtys, kiek to reikalauja gyvenimo aplinkybės.

B. Civilinių bylų sprendimo tvarka

§17. Taikos Teisėjui pavedama teisti visos bylos be jokio išskyrimo ir ginčai dėl kilnojamojo ir nekilnojamojo turto, jeigu ginčijamo dalyko kaina nėra didesnė, kaip penki tūkstančiai rublių (10 000 markių).

§18. Dėl Taikos Teisėjų nusprendimų galima apeliuoti visose bylose. Tas apeliacijas sprendžia Apygardos Teismas.

§19. Apeliacinėse bylose Apygardos Teismo nusprendimas yra galutinis. Kasacijos skundai neleidžiami.

§20. Apygardos Teismai I - je instancijoje sprendžia visus kitus turto ginčus, kurie nenurodyti šių įstatų §17.

§21. Apeliacijos dėl apygardos Teismo nusprendimų eina Vyriausiajin Tribunolan.

§22. Vyriausiojo Tribunolo nusprendimai yra galutiniai. Jie neskundžiami.

§23. Visose bylose imami mokesniai.

§24. Mokesniai imami penkis kartus didesni, nekaip kad buvo imami 1914 metais prieš karą.

§25. Visi moksesniai, taip pat ir Taikos Teisėjų imamieji, eina Valstybės iždan.

§26. Teismas turi teisės nurodyti bylininkams aplinkybių, kurios reikia išaiškinti bylai teisingai nuspręsti ir išrodymų, kuriais tos aplinkybės privalo būti patikrintos.

C. Baudžiamųjų bylų sprendimo tvarka

§27. Taikos Teisėjai sprendžia bylas dėl nusikalstamų darbų, už kuriuos baudžiamam kodekse, taip pat ir įstatymuose dėl nusižengimų muitų ir uždų (akčyžių) taisyklėms, skiriama bausmė, ne skaudesnė, kaip kalėti kalėjime. Jeigu tokioje byloje ieškinys didesnis per 5000 rb., tai ją sprendžia Apygardos Teismas.

§28. Dėl Taikos Teisėjų sprendimų visose bylose galima apeliuoti. Šitas apeliacijas peržiūri ir bylas sprendžia apygardos Teismas.

§29. Apeliacinėmis bylomis dėl Apygardos Teismo nusprendimo negali būti daugiau jokio skundo.

§30. Visas kitas bylas dėl nusikalstamų darbų, kurios nenurodytos §27, sprendžia apygardos teismas.

§31. Ligi nebus sutvarkytas prisiekusiųjų sprendėjų (posėdininkų) rinkimas, Apygardos Teismas sprendžia bylas be prisiekusiųjų sprendėjų (posėdininkų).

§32. Apeliacijos dėl Apygardos Teismų nusprendimų eina Vyriausiajin Tribunolan, kurio nusprendimams kasacijos skundų nebegali būti.

§33. Taikintis leidžiama tose bylose, kuriose galima buvo taikintis ir rusų teismuose.

§34. Visi valstybės valdininkai nusikaltę eidami savo pareigas Valstybės Gynėjo traukiami atsakomybėn tąja tvarka, kaip ir visi kiti kaltinamieji.

§35. Kaltinamąjį aktą drauge su tardymo aktu Valstybės Gynėjas įduoda stačiai Apygardos Teismui.

§36. Bausmės dovanojimas ir apskritai amnestija duodama įstatymų leidimo keliais.

D. Baudžiamasis kodeksas

§1. Įteisėtu baudžiamuoju kodeksu yra laikomas Rusijos 1908 metais patvirtintas kodeksas, kuris turėjo galios ir vokiečių okupacijos valdžiai esant, išskyrus:

a) §§ 82-84, 88, 89-94, 98 ir 131, b) visą trečiąją dalį (§§ 99-107) ir c) visa tai, kas priešinga Laikinajai Lietuvos Valstybės Konstitucijai.

§2. Kod kso §2 nurodomų bausmių vieton skiriamos šios bausmės:
a) sunkiųjų darbų kalėjimas;
b) priprastas kalėjimas;
c) areštas;
d) pinigų bauda.

§3. Sunkiųjų darbų kalėjimo bausmė skiriama vieton: mirties bausmės, nutrėmimo ir grasos kalėjimo, o tvirtovės kalėjimas pakeičiamas paprastu kalėjimu.

Baudžiamojo Kodekso straipsnių žodžiai §4 „Rusija" ir „Rusijos valdinys" pakeičiamas žodžiais „Lietuva" ir „Lietuvos pilietis".

Valstybės Tarybos Prezidiumas:
A.Smetona
J.Staugaitis
St. Šilingas
Teisingumo Ministeris Petras Leonas.

PAAIŠKINIMAS

Įstatymui „Laikinasis Lietuvos Teismų ir jų darbo sutvarkymas"

1. Lietuvos valstybė dar tik kuriama: dar nėra savivaldybės įstaigų, nėra vietose administracijos valdininkų. - Jei ir būtų išrasta, kad vietos teismas esti geresnis tada, kada teisėjai visuomenės renkami, vis tik dabar dėl ką tik parodytų priežasčių Taikos Teisėjų rinkimai negali būti įvykdyti. O be teismo šalis negali nė dienos gyventi. Taigi, šiuo tarpu Taikos Teisėjai turi būti valdžios skiriami.

2. Dėl tų pačių priežasčių dabar negalima įsteigti didesnėms

kriminalinėms bylomis Apygardos teismo su prisiekusiais sprendėjais (posėdininkais), kurių rinkimai negali būti sutvarkyti. Todėl Apygardos Teismas tuo tarpu teis be prisiekusiųjų sprendėjų (posėdininkų).

3. Iš pradžios valstybei truks prityrusių žmonių teisėjų ir tardytojų pareigoms eiti ir reikės vienam asmeniui pavesti dviejų valdininkų - Taikos Tesėjo ir Teismo Tardytojo - pareigos. Kad galėtų dviejų pareigas atlikti, teisėjas pasikvies daugiau kanceliarijos darbininkų; šiais bus skiriami, kiek galima, jauni teisininkai, kurie papraktikavę galės patys savarankiškai teisėjų vietas užimti.

4. Kasacinės instancijos reikalas ir nauda ginčijami ir ten, kame ji yra. Visų bylų tik maža dalis patenka kasacinėn instancijon. Dviejose instancijose bylos esti pamatingai apsvarstomos ir kasacinė instancija nekartą tik suardo teisingą bylos sprendimą.

Tikroji kasacinės instancijos reikšmė - tai vienaip visai valstybei aiškinti teisės esmė. Kadangi Lietuvos Tribunolas, būdamas apelecinė instancija, bus vienas visai valstybei, - tai jis atliks šitąjį vienokio teisės aiškinimo uždavinį. Taigi iš pradžios iki gyvenimas parodys kasacinės instancijos reikalingumą, ji nesteigiama.

Teisingumo Ministeris P. Leonas"

[71].

Paskelbtas įstatymas ir šio įstatymo paaiškinimas sudarė Lietuvos teismų ir jų darbo teisinį pagrindą, tapo naujai skiriamų teisėjų darbo pagrindiniais dokumentais.

Teisingumo ministras Petras Leonas tame pačiame „Lietuvos aido" numeryje paskelbė ir raginimą taikos teisėjams bei teismo tardytojams:

„Šiuo duodu žinoti p. p. Taikos teisėjams ir Teismo tardytojams, kad jie privalo tuoj kuo greičiausia į tarnybos vietas vykti ir pareigas pradėti eiti. Taikos teisėjų prašau pasirūpinti tuoj iš vokiečių teisėjų teismų dalykus priimti, surašius su vokiečių valdininkais priėmimo atidavimo protokolą, kurio kopiją siųsti ministerijai.

Teisingumo ministeris P. Leonas

Vilnius, 1918 m. XII 10 d." [72].

Apie taikos teisėjų ir tardytojų paskyrimus rašoma dėl to, kad būtų matyti ne tik tų darbų apimtis, bet ir jų sudėtingumas. Dalis paskirtųjų neturėjo nei teisinio išsimokslinimo, nei praktinių įgūdžių. Be to, atvykę į paskyrimo vietą, taikos teisėjai rasdavo nepavydėtiną padėtį. Štai kaip aprašo rastąją padėtį Rapolas Skipitis: „Man pradėjus eiti Kauno taikos teisėjo pareigas [1919 m. sausio 16 d. – J. L.], to teismo raštinės personalas jau buvo sudarytas. Iš trijų valdininkų tik viena Rašinskaitė temokėjo lietuviškai rašyti. Taikos teisėjo sekretorius Cigleris, nors ir kalbėjo lietuviškai, bet rašė labai blogai. Prieš mane buvo to paties teismo teisėjais paskirti Kazys Oleka ir Gadliauskas.

Pirmasis vos spėjo suorganizuoti raštinę ir kokį tvarkomąjį posėdį padaryti ir buvo perkeltas į Kauno apygardos teismo teisėjus. Antrasis (Gadliauskas) senyvas žmogus, niekuomet nebuvęs teisėju, o tik Apygardos sekretoriumi, pasijutęs nepajėgus byloms spręsti, pats iš teisėjo pareigų pasitraukė, neišsprendęs nė vienos bylos. Man irgi buvo nelengva, nes teisme nė vienos dienos nebuvau dirbęs nė advokatavęs. Prityrusių teisininkų buvo labai mažai, todėl turėjome būti teisėjais ir neprityrusieji. Kiekvieną mielą vakarą valandų valandas skaitydavau paskirtas nagrinėjimui bylas ir su Tiutriumovo pagalba stengdavausi išsiaiškinti įstatymų straipsnius, reikalingus bylų sprendimui. Bet į posėdį ateidavo bylininkų įgaliotas prityręs advokatas arba koks apsukrus privatus gynėjas ir mano juridinius pagrindus toms byloms spręsti gerokai apgriaudavo. Ir vėl tekdavo viską pergalvoti ir suderinti su sąžinės balsu, su įstatymu. Bet kai būtinai reikia, tai žmogus daugiau ir gali. Mane labai sustiprindavo pasitarimai su Teisingumo ministru P. Leonu. Jis buvo prityręs teisininkas ir geras galvos vyras. Jis puikiai suprato mano padėtį ir patarė man per daug nesijaudinti, jei kada byloje ir nepasiseks tinkamai pritaikyti įstatymo straipsnio. Svarbiausia, pabrėždavo P. Leonas, esą bylą spręsti sąžiningai, t.y. bylos sprendime teisybė turi atitikti sąžinės balsą. O jei sprendimas neatitiks įstatymui ir jei bylininkai norės atitaisyti, - tinkamai įstatymus pritaikys aukštesnė instancija. P. Leonas pabrėždavo, kad bylos neprivalo pas teisėją gulėti ilgai neišspręstos. Taip ministro padrąsintas ir sustiprintas ėjau teisėjo pareigas" [73].

Maždaug po dviejų savaičių nuo R. Skipičio darbo pradžios antruoju taikos teisėju Kaune buvo paskirtas Aleksandras Žilinskas. Taikos teismas tuomet turėjo du skyrius: civilinį ir baudžiamąjį. A. Žilinskas pasirinko baudžiamąjį skyrių, o R. Skipičiui teko būti civilinio skyriaus teisėju, bet neilgam, nes tų pat metų kovo pradžioje teisingumo ministras P. Leonas paskyrė R. Skipitį valstybės gynėju [74]. Tai rodo, kad, be kitų bėdų, teismuose dar buvo ir labai dažna teismų darbuotojų kaita.

1918 m. gruodžio 13 d. Petras Leonas išleido Teisingumo ministerijos aplinkraštį Nr. 1, kuriame buvo nurodoma, kaip elgtis su priimtomis iš vokiečių teismų dar nebaigtomis bylomis. Aplinkraštis buvo paskelbtas „Lietuvos aide" ir „Laikinosios Vyriausybės žiniose" [75].

1918 m. gruodį padėtis Lietuvoje darėsi vis sudėtingesnė. 1918 m. gruodžio 10 d. buvo sudarytas komunistų vadovaujamasis organas – karinis revoliucinis komitetas. Pradėtos kurti darbininkų tarybos. Gruodžio 15 d. pradėjo darbą Vilniaus darbininkų atstovų taryba. Jos pirmininku buvo išrinktas Pranas Eidukevičius. Gruodžio 18 d. Vilniaus darbininkų tarybos prezidiumas kreipėsi į vokiečių kareivių tarybą, pranešdamas, kad jis esąs vienintelė įgaliota miesto valdžia ir jo įsakymai privalomi visiems [76]. Prie

Vilniaus susitelkė apie tūkstantis gerai ginkluotų lenkų legionierių. Vokiečiams pasitraukus, jie rengėsi užimti Vilnių ir prijungti jį prie Lenkijos.

1918 m. gruodžio 19 d. iš Rusijos grįžo M. Sleževičius. Kitą dieną jis susitiko su Lietuvos Valstybės Tarybos nariais, kurie buvo sunerimę. „1918 m. gruodžio 19 d. naktį, - rašė M. Sleževičius, - atvykau iš Rusijos Vilniun. Ant rytojaus atsilankiau „Lietuvos ūkininke". Čia iš p. B. (B. – manoma, kad tai buvo F. Bortkevičienė. – J. L.) sužinojau, kad Tarybos Prezidiumas ir Vyriausybė yra pasiruošę tą pat dieną išvažiuoti iš Vilniaus". M. Sleževičius išsakė B. savo nuomonę apie vokiečių traukimąsi iš Rusijos ir esamą padėtį Lietuvoje. P. B. patarė M. Sleževičiui tuojau nueiti į Tarybą ir įtikinti Tarybos Prezidiumą bei Vyriausybę neišvažiuoti iš Vilniaus. Nuėjęs į Tarybos būstinę, ministro pirmininko nerado. Ten buvo tik Tarybos Prezidiumo narys S. Šilingas ir Tarybos Prezidiumo pirmininkas A. Smetona. Pirmiausia M. Sleževičius susitiko su S. Šilingu: „Maloniai su manimi pasisveikinęs S. Šilingas tuojaus paklausė: ar aš važiuosiu su Taryba ir Vyriausybe iš Vilniaus, ar liksiu Vilniuje. Jei likčiau Vilniuje, tai kiek jie turėtų palikti man pinigų agitacijai ir propagandai". M. Sleževičius pareiškė, kad išvažiuoti iš Vilniaus nesiruošia, kad jam palikti pinigų nereikia, kad, jo nuomone, „Taryba ir Vyriausybė privalo pasilikti Vilniuje", kad „Vilniaus be pasipriešinimo ir kovos jokiu būdu negalima apleisti". M. Sleževičiaus pateiktos žinios ir išsakyti argumentai, kaip atrodė pačiam M. Sleževičiui, kažkiek S. Šilingą įtikino. Jis pasiūlė M. Sleževičiui tuoj eiti pas Tarybos Prezidiumo pirmininką A. Smetoną ir jam pakartoti S. Šilingui išsakytas žinias ir pateiktus argumentus. M. Sleževičius kartu su S. Šilingu nuėjo pas Tarybos Prezidiumo pirmininką A. Smetoną. „Ponas A. Smetona, - rašė M. Sleževičius, - priėmė mane stovėdamas su laikrodžiu rankoje. Vieni pirmųjų jo žodžiai buvo, kad jau lieka dvylika valandų iki išvažiavimo, kad šiandien esanti paskutinė diena išvažiuoti iš Vilniaus, kol jie šiandien ir turi išvažiuoti. Vyriausybė gi kelsiantis į Gardiną, nes taip yra nutarę generolai Kondratavičius ir Žukauskas. Man paklausus, kodėl į Gardiną, taip toli į Lietuvos pakraštį, kurs daugiausia gudų apsuptas, o ne į Kauną, kurs guli susipratusios Lietuvos centre, p. A. Smetona paaiškino, kad minėtų generolų nuomone, bolševikams Vilnių paėmus, Kaunas turėsiąs pasiduoti į kelias dienas, o Gardine būsią galima laikyti kelis mėnesius, ir kad tie generolai jau gavę įsakymą vykti Gardinan ir ten varyti toliau organizacijos darbą. Aš vėl pakartojau savo pastabas, pareiškiau savo nuomonę dėl vyriausybės kėlimosi į Gardiną, kaip dėl labai rizikingo ir Lietuvai kenksmingo žingsnio ir nurodžiau į reikalą liktis Vilniuje iki paskutinės valandos ir organizuoti gynimąsi.

Ponas A. Smetona pareiškęs, kad jis pilnai supranta mano argumentus ir reikalą organizuoti pasipriešinimą ir pabrėžęs, kad valdžios daliai vis dėl viso

ko reikia vykti į užsienį, ėmė vėl rūpestingai kalbėti apie laiko trumpumą.

Supratau, kad audencija baigta ir atsisveikinau.

Teko tą pačią dieną sutikti daugybę senų pažįstamų ir draugų. Stebėtinas apsireiškimas. Beveik visi nusistatę prieš Tarybą. Kiekvienas duoda gerą patarimą: tik nesusidėkit su Taryba! Man, - pabrėžė M. Sleževičius, - palankiau Tarybai nusistačiusiam – tai buvo šalto vandens kibiras".

1918 m. gruodžio 20 d. vakare „Lietuvos ūkininko" redakcijoje įvyko Liaudies partijos centro komiteto posėdis, kuriame dalyvavo kai kurie partijos nariai ir keli karininkai. Tuo metu Vilniuje sklido vis liūdnesni ir liūdnesni gandai: tai Taryba pabėgo, tai valdžia jau į Gardiną išvažiavo. „Karininkai, kupini energijos, drąsos ir didžiausio pasišventimo, - rašė M. Sleževičius, - piktinosi ir karščiavosi. Visi, kaip vienas, stovėjo už tai, kad valdžion reikia kviesti naujų žmonių. Visi, kaip tinkamiausį žmogų, skaitė dr. K. Grinių, seną kovotoją už Lietuvos laisvę ir nepriklausomybę. Deja, jo Lietuvoje nebuvo. Po ilgų kalbų ir, nežiūrint mano griežto bei motyvuoto atsisakymo (trejus metus nebuvęs Lietuvoje, nežinąs naujai susidariusių sąlygų, nenujaučiąs krašto, ūpo, jaunas, niekam nežinomas), Centro komitetas nutarė, kad aš privalau apsiimti stoti priešakyje valdžios, diktatoriaus teisėmis. Prie progos turiu pabrėžti, kad diktatoriaus paskyrimo mintį iškėlęs ir p. Šilingas, ir p. Smetona. Tik niekas negalvojo, kieno pagelba ir kaip tas diktatorius vykdys savo valią ir norus. Daug didesnių ginčų kilo dėl Tarybos. Dauguma, atpasakodami krašto ūpą, reikalavo, kad Taryba būtų visai paleista, kad kraštas jos nekenčia (čia buvo priminta ir karaliaus Uracho rinkimai; ir konvencijos su Vokiečiais, ir nesipriešinimas vokiečių daromoms kraštui ir gyventojams nuoskaudoms). Mažuma gi, prie kurios priklausiau ir aš, - pažymėjo M. Sleževičius, - manė, kad visai paleisti Tarybą būtų nepolitiška, ir netaktinga iš atžvilgio į užsienį. Taryba buvo jau visur žinoma, kaip Lietuvos valstybinis organas. Tokiu momentu revoliuciniai žingsniai, kaip Tarybos paleidimas, neleistini. Reikia skubintis sušaukti krašto atstovybę, kad ir netobulą, bet naują, o Taryba iki tam laikui suspenduoti. Galų gale viršijo antroji nuomonė: reikalauti Tarybos veikimo suspendavimo iki bus sušaukta nauja krašto atstovybė."

Centro komitetas priėmė dar vieną nutarimą: „<...> į valdžią turi būti pašaukti visų politinių partijų ir grupių atstovai, nuo esdekų iki pačių dešiniųjų, kas tik stovi ant Lietuvos nepriklausomybės pamato".

Centro komiteto posėdis pasibaigė vėlai naktį. Jo nutarimus reikėjo vykdyti jau ateinančią dieną. M. Sleževičius, išreikšdamas savo savijautą ir apibūdindamas susidariusią padėtį, rašė:

„Turėjau jausmą tartum esu pasmerktas myriop: be pasirengimo, be prityrimo tokia sunki našta uždėta ant mano pečių. Kariuomenės nėra – Vilniuje tik keliolika karininkų. Jokios organizacijos. Kiek ir kur yra mūsų

kareivių, - niekas nežino. O čia slenka, nors ir netvarkingi, bet dideli bolševikų būriai; čia vėl šiaušiasi ir tik geros progos laukia, kad sukiltų prieš mus, lenkai; čia vokiečiai traukiasi ir traukiasi: Vilniaus dienos suskaitytos (10-15 dienų), po to į 5-10 dienų turėjo būti apleistas Kaunas, na ir galas - visa Lietuva bolševikų rankose.

Ir toje jūroje abejonių, kuomet junti tave jau apsupa beviltė, nepermatoma tamsuma, vienas tik šviesus taškelis - tai tų jaunųjų mūsų karininkų tėvynės meilė, jų pasiryžimas savo kūnais užtverti kelią į Lietuvą ir jų beribis karštas pasitikėjimas savimi ir Lietuvos liaudimi. „Tik reikia šuktelti", - sakė jie, - „ir sukils visa Lietuva, kaip vienas žmogus <...> ir apsiginsime". Tie beribaus tikėjimo žodžiai visą naktį tartum ugninėmis raidėmis parašyti sužibdavo prieš mane, kaip tik juodos abejojimų ir bevilties mintys pradėdavo imti viršų.

Vaizdų vaizdai... Nelinksmi jie visi. Minčių mintys... irgi viena už kitą liūdnesnės, - ir, tartum plaktukas mušąs valandas, p. B. man su jaja atsisveikinant, pasakytieji žodžiai: „Laimėsi - gerai, pralaimėsi - prakeiks"... ir čia jau jaunuolių karininkų karšti kilnūs šauksmai: „visi stosime, visa liaudis stos, tik reikia šuktelti, ir visi apsiginsime".

Ilga... ilga nemiegota naktis... Jau rytas. Jau visai šviesu. Nuvargusios akys ima merktis... Staiga varpelis. Girdžiu p. B. balsą: p. Smetona, prof. Voldemaras, Martynas Yčas šiąnakt išvažiavo, nepranešę net Kabinetui apie savo išvažiavimą" [77].

M. Krupavičius, prisimindamas to meto įvykius, rašė:

„Tik sužibo tvirtesnė viltis lietuvių tautai atkurti savo krašto laisvę ir nepriklausomybę, tik gyviau sukrusta rengtis ateičiai ir tvarkyti savo vidaus gyvenimą bei normuoti savo santykius su kitomis valstybėmis, kai traukiantis iš Lietuvos žemės vokiečių kariuomenei ištiesė savo kruvinas rankas rusai bolševikai ir lenkai išrauti tą jauną ir gležną Lietuvos laisvės diegelį. Atsispirti priešui ir ginti savo tėvynę nuo užpuolikų nebuvo kam, nes jokios ginkluotos pajėgos Laikinoji vyriausybė neorganizavo, nors tai daryti ji buvo kietai visuomenės ir partijų vadovybių spiriama. Maža to. Tam labai rimtam pavojui besiartinant, pradėjo nykti iš Lietuvos padangės ir tos vyriausybės nariai. Pirmiausia išnyko Ministeris Pirmininkas Augustinas Voldemaras, vėliau Finansų Ministeris Martynas Yčas, paskui jį ir Švietimo Ministeris Jonas Yčas apleido Lietuvos žemę. Maža to, pasklido gandai, kad iš Lietuvos rengiasi išvažiuoti ir laikinasis Lietuvos Prezidentas ir V. Tarybos pirmininkas A. Smetona. Bėgo, kaip žiurkės iš skęstančio laivo. Ir tai vyko tuo metu, kai Lietuva vėl ant pražūties kranto. Ji palikta be jokios vadovybės. Prie vyriausybės rūmų būriuojasi lietuvių pulkeliai, įsinervinusių, nusiminusių. Pačiuose rūmuose tas pats. Kažko ieško, kažką kalba. Vis dažniau ir dažniau išvykusius vyriausybės narius palydi riebiais keiksmais. Minia kaista. Reikalauja kurio vyriausybės nario pranešimui padaryti, pasiteisint. Nieks nesirodo. Vienų nėra, kiti bijo pasirodyti. Vienas Stulginskis švaistosi po tuščias sales ir pilnus koridorius. Jo veidas rūstus. Kalbėdamas dar žemiau barzdelę nulenkia. Kiekvienas žodis stipriai akcentuojamas. Nervai įsisiūbavo. Visą susidariusią būklę jis miniai aiškina, nors nėra vyriausybės narys, tik Krikšč. Demokratų frakcijos seniūnas ir Tarybos narys. Vyriausybę jis kietai smerkia. Grasina negailestingu istorijos teismu. Žada daryti žygių tuoj kitai

vyriausybei sudaryti. Minia aprimsta, skirstosi, bet išėjusios jau stabdo ir krato apsiginklavę lenkų partizanai. Jau jie Vilniaus viešpačiai, nors trumpam laikui. Bet ir tuomi pademonstruoja: - Kai ne kiti, tai mes Vilniuje šeimininkai, lietuviai niekados. Vyriausybės darbų rezultatas labai aiškus.

Krikščionių Demokratų centro komiteto posėdis. Apie susidariusią būklę referuoja Stulginskis. Kalba trumpa ir aiški. Siūlymai konkretūs ir realūs. Jie priimami ramiai ir be didesnių diskusijų ir ginčų, nors visų nervai siaučia ir dilgina. Išsiaiškinti su A.Smetona pasiųsti bolševikų išvežtą V. B. ir M. Krupavičių. Reikalauti pasilikti krašte ir sudaryti naują vyriausybę. Jei nesutiks pasilikti Lietuvoj, pranešt jam, kad bus apskelbtas tautos išdaviku ir be jo bus sudaryta nauja krašto gynimo vyriausybė. Vilnių apleisti žygiuojant į jį bolševikams. Pasirinkti naująją laikinąją sostinę Kauną. Visas jėgas telkti Kaune. Skubiai organizuoti lietuviškąją kariuomenę. Smetonos siūlymą keltis į Gardiną kategoringai atmest. Jo manymą remtis kovoj už Lietuvos nepriklausomybę vokiečiais – laikyti pražutingu. Laisvės klausimą gali išspręsti tik lietuvių tauta, tad toj kovoj tik ja remtis. Visi sprendimai trumpi, bet aiškūs ir griežti, kaip štabo karo metu. Karas gi ir buvo. Peilis pridėtas prie tautos gerklės. Stulginskis šaltas, bet apsisprendęs. Svyravimų ir abejonių jokių. Pasiryžimai drąsūs ir platūs. Pasireiškė žemaičių kumečio sūnuje vado privalumai. Rimtų pavojų metu tie privalumai geriausiai išryškėja.

Delegacija grįžta iš Smetonos. Nieko nelaimėta. Jis išvyksta į užsienius, sakosi, Lietuvai gelbėti. Tokiu pat tikslu jo pasakojimu išvykę ir vyriausybės nariai. Jo įsitikinimu Lietuvai šiuo momentu galį padėti tik vokiečiai. Centro komiteto nutarimas paskelbti jį tautos išdaviku jam praneštas. Smetona išvyksta" [78].

1918 m. gruodžio 20 d. į užsienį išvyko: Lietuvos Valstybės Tarybos pirmininkas A. Smetona, ministras pirmininkas ir užsienio reikalų ministras A. Voldemaras, finansų ministras M. Yčas, švietimo ministerijos valdytojas J. Yčas. Lietuva liko be pirmųjų asmenų, be vadovybės. Vilniuje pasiliko ir atėjo į posėdį: teisingumo ministras P. Leonas, vidaus reikalų ministras V. Stašinskas, viceministras J. Alekna, žemės ūkio ir valstybės turtų ministras J. Tūbelis, švietimo ministras M. Biržiška, finansų viceministras L. Noreika, susisiekimo ministerijos valdytojas J. Šimoliūnas, Lietuvos Valstybės Tarybos vicepirmininkas S. Šilingas, sekretorius J. Šernas, nariai M. Biržiška ir J. Vileišis. Šiame posėdyje pirmininkavo Petras Leonas, nes A. Voldemaras dar 1918 m. gruodžio 17 d. Ministrų tarybos posėdyje buvo pavedęs jam „visuose atsitikimuose, kada jis pats dėl kai kurių priežasčių negali pirmininkauti Ministrų tarybos posėdyje" pavaduoti jį [79]. Posėdžio metu konstatavus, kad Lietuvos Ministrų Kabineto pirmininkas A. Voldemaras išvyko į užsienį ir, Petrui Leonui atsisakius toliau pirmininkauti kabineto posėdžiams, S. Šilingas pasiūlė M. Sleževičių paskirti vyriausiuoju karo vadu ir pavesti jam valdyti kraštą. Po M. Sleževičiaus, J. Šerno, S. Šilingo kalbų pasisakė ir Petras Leonas: „Kai kurios p. Sleževičiaus mintys yra abejotinos, pavyzdžiui, kad ir

dėl Lietuvos Valstybės Tarybos valdžios vykdymo pertraukimo. Diktatoriaus valdžia priklausys nuo Lietuvos Valstybės Tarybos, todėl nepasitikėjimas Taryba gali atsiliepti ir diktatoriaus paskyrimui. Iš kitos pusės, - diktatorius neturėtų šiuo metu jokios kariškos jėgos". Petras Leonas pasiūlė suteikti M. Sleževičiui visą valdžią, o pavadinti jį diktatoriumi „gal būtų galima vėliau, padidėjus mūsų karinėms jėgoms". „Dabar, - sakė Petras Leonas, - kad jo valdžia būtų didžiausia, galima jį paskirti ministru pirmininku. Jei to nepavyktų padaryti, tai brangindamas bendradarbiavimą su Sleževičiumi sutikčiau ir su diktatūra" [80].

1918 m. gruodžio 23 d. posėdyje pirmininkavo „vyriausias karo vadas M. Sleževičius". Dalyvavo Lietuvos Valstybės Tarybos vicepirmininkas S. Šilingas, sekretorius J. Šernas, J. Tūbelis, L. Noreika, V. Stašinskas, P. Leonas, J. Alekna, J. Šimoliūnas. Buvo bandyta rasti galimybę sudaryti savo ginkluotąsias pajėgas. Nesant jėgų Vilniui apginti, buvo nutarta valdžią ir ministerijas su visais tarnautojais iš Vilniaus evakuoti [81].

1918 m. gruodžio 25 d. buvo svarstytas naujo kabineto sudarymo klausimas [82]. A. Eidintas knygoje „Antanas Smetona", pateikdamas Lietuvos ministrų kabinetų 1918-1940 metais sudėtis rašo, kad 1918 m. gruodžio 26 d. buvo sudarytas toks Ministrų Kabinetas: ministras pirmininkas – M. Sleževičius, užsienio reikalų ministras – A. Voldemaras, užsienio reikalų ministerijos valdytojas – A. Janulaitis, vidaus reikalų ministras - J. Vileišis, krašto apsaugos ministras – M. Velykis, teisingumo ministras – P. Leonas, finansų ministras – M. Yčas, finansų ministerijos valdytojas – V. Čarneckis, prekybos ir pramonės ministras – J. Šimkus, žemės ūkio ir valstybės turtų ministras - J. Tūbelis, maitinimo ir viešųjų darbų ministerijos laikinas valdytojas – J. Paknys, švietimo ministras – M. Biržiška, susisiekimo ministerijos valdytojas – J. Šimoliūnas, ministras be portfelio gudų reikalams – J. Voronko, ministras be portfelio žydų reikalams – J. Vygodskis (kitur rašoma Vigodckis. – J.L), ministras be portfelio – A. Stulginskis [83]. „Gruodžio mėn. 26 d. koalicijos pagrindu sudarytas naujas Ministerių Kabinetas turėjo savo tarpe, - rašoma „Laikinosios vyriausybės žiniose", - 3 socialdemokratus (Mykolas Biržiška, Augustinas Janulaitis, Juozas Paknys), 2 socialistus liaudininkus demokratus (Mykolas Sleževičius, Jonas Vileišis), 2 krikščionis demokratus (Valdemaras Čarneckis, Aleksandras Stulginskis), 1 santarininką (Petras Leonas), 1 žydų atstovą (Jokūbas Vygodskis), 1 gudų socialistą (Juozas Voronko) ir 3 nepartinius (Mykolas Velykis, Jonas Šimoliūnas, Jonas Šimkus). Be to, - rašoma „Laikinosios vyriausybės žiniose", - laikinojoj vyriausybėj dalyvauja viceministras Zigmas Starkus (krikšč. dem.), Simonas Rozenbaumas ir Nachmanas Rachmilevičius (žydų atst.). 2 pažangos atstovai ministeriai Martynas Yčas ir Augustinas Voldemaras deleguoti į užsienį" [84].

„Laikinosios Vyriausybės žiniose" paskelbta oficiali informacija šiek tiek skiriasi nuo A. Eidinto pateikiamos. Skirtumas yra tas, kad „Laikinosios vyriausybės žiniose" paskelbtoje Ministrų Kabineto sudėtyje nėra Martyno Yčo ir Augustino Voldemaro. Šių asmenų naujajame Kabinete nemini esant ir S. Kairys. Anot jo, užsienio reikalų ministru paskirtas Augustinas Janulaitis, o finansų – Valdemaras Čarneckis [85].

Petras Leonas, tuo metu teisingumo ministras, apie A. Voldemaro buvimą užsienio reikalų ministru M.Sleževičiaus 1918 m. gruodžio 26 d. sudarytame Ministrų Kabinete rašė, kad „šis žmogus (A. Voldemaras. – J.L.) iš pradžių, susikūrus pirmam M. Sleževičiaus ministerių kabinetui (II–m iš eilės), laikė save užsienio reikalų ministeriu, nors nebuvo juom. O kai buvo priverstas nesivadinti užsienio reikalų ministru, nes svetimoms valstybėms buvo pranešta, kas yra jisai, tai visą laiką veikė kaip priešas ministerio pirmininko M. Sleževičiaus" [86].

A. Voldemaras užsienyje titulavo save dar ir ministru pirmininku. Kunigas Justinas Staugaitis, 1918 m. buvęs Lietuvos Tarybos vicepirmininku, 1919 m. vasario 20 d. rašytame laiške J. Purickiui siūlė: „Meldžiamieji „išromykite" (jo žodžiais tariant) Voldemarą! Kodėl jis tebesivadina ministeriu pirmininku? Juk tai stačiai negražu! Tokis valdžios ir titulų varžymasis užsieniuose nemaža gali pakenkti ir mūsų politikai" [87].

Oficiali informacija „Laikinosios Vyriausybės žiniose", Petro Leono ir J. Staugaičio pastabos bei 1918 m. gruodžio 26 d. Laikinosios Vyriausybės deklaraciją (apie ją toliau) pasirašiusių M. Sleževičiaus Kabineto narių sąrašas rodo, kad A. Voldemaras tuo metu nei ministru pirmininku, nei užsienio reikalų ministru nebuvo.

1918 m. gruodžio 26 d. sudarytas Ministrų Kabinetas parengė Laikinosios Vyriausybės deklaraciją. Ją tarp kitų pasirašė ir teisingumo ministras Petras Leonas [88]. Toliau pateikiamas jos tekstas.

„Laikinosios vyriausybės deklaracija

Laikinoji Vyriausybė stoja į darbą sunkiomis aplinkybėmis. Savo uždaviniai jai tenka vykinti ne bujojančio gyvenimo sąlygomis, o karo nuniokotoj, okupacijos valdžios išnaikintoj šalyj. Savo darbe ji remsis darbo žmonių pritarimu ir ji tikisi, kad šalis parems jos pastangas atstatyti nepriklausomą demokratingą Lietuvą, kurioj visų tautų, visų luomų žmonės galės tvarkyti ir plėsti savo gyvenimą kuogeriausiomis aplinkybėmis.

Laikinoji Vyriausybė pripažįsta visų tautų lygybę. Demokratingoj Lietuvoj negali būti tautų teisių skirtumų.

Į Laikinąją Vyriausybę įeina visų Lietuvos Visuomenės srovių atstovai, pradedant social-demokratais ir baigiant krikščionimis-demokratais. Laikinoji Vyriausybė turi savo tarpe gudų ir žydų atstovų, nėra joje tik lenkų atstovo. Bet mes tikimės, kad Lietuvos lenkų demokratija padarys tą, ko šalis

reikalauja iš kiekvieno savo piliečio, iš kiekvienos joje gyvenančios tautos. Mes tikimės, kad lenkų visuomenės veikėjai stos į eiles mūsų bendros Tėvynės Rūmų statytojų ir padės mums uždėti tvirtus pagrindus laisvai, nepriklausomai ir demokratingai Lietuvai. Visa Lietuva nuklota laikinais savivaldybės organais: parapijų, valsčių, becirkų, apskričių Komitetais ir miestų Valdybomis. Tai yra Laikinosios Vyriausybės atrama, kuri padės jai vykinti stovinčius prieš ją uždavinius. Svarbiausias Laikinosios Vyriausybės uždavinys privesti šalį prie Steigiamojo Seimo, kuriam teks nustatyti Lietuvos valdymo formą ir įvykinti visą eilę socialinių reformų.

Pirmoj eilėj prieš mus stovi žemės reforma ir darbininkų būvio apsaugojimas. Laikinoji Vyriausybė pasirūpins, kad bežemiai ir mažažemiai turėtų žemės. Laikinoji Vyriausybė vedama tos minties, kad žemė turi priklausyti tiems, kurių rankomis ji dirbama, rūpinsis, kad greičiausiu laiku bežemiams ir mažažemiams įstatymų keliu būtų pavestos valstybės žemės ir tos žemės, kurių didžiažemiai dvarininkai patys neįstengia išdirbti.

Darbo ir darbininkų reikalai nebus antraeiliai valstybės rūpesniai. Mes juos statome eilėj tų klausimų, kurių išrišimo reikia imties tuojau, nieko nelaukiant, nes mūsų šalyj darbo, ypač žemės ūkio darbo apsauga yra toli atsilikusi. Laikinoji Vyriausybė kuogreičiausiai laiku pasistengs pravesti apdraudimo nuo ligos, sužeidimo ir senatvės įstatymus, o lygiai tinkamai pastatyti darbo apsaugą su tinkama darbo apsaugos priežiūros organizacija, dalyvaujant joje pačių darbininkų organizacijų atstovams. Laikinoji Vyriausybė laiko savo pareiga griebtis visų jai prieinamų priemonių aprūpinimui darbu bedarbių. Laikinoji Vyriausybė pasistengs kuogreičiausiu laiku pravesti įstatymą apie darbo dienos sutrumpinimą ligi 8 valandų. Laikinoji Vyriausybė tikisi, kad visos tos reformos ras paramos ir klasinėse bei profesinėse darbininkų organizacijose, taigi ir darbininkų Tarybose.

Laikinoji Vyriausybė padarys visa, kad karo padarytieji nuostoliai būtų atlyginti. Ji išdėstys Taikos Kongresui visas tas skriaudas, kurias mums padarė karas.

Laikinoji Vyriausybė rūpinsis, kad Lietuvos Valstybės turtas nebūtų išgrobstytas, kad geležinkelių įtaisymas, mašinos ir kiti turtai nebūtų išvežti svetur, kad jie paliktų Lietuvos valstybėje. Laikinoji Vyriausybė tikisi, kad ir patys Lietuvos piliečiai saugos tai, kas priklauso valstybei, kad jie nepirks valstybės turto, neduos jo kitiems pirkti, grobstyti ir gadinti.

Mes imamės darbo neramiu laiku, mes turime palaikyti mūsų krašte tvarką ir organizuoti atramą prieš gresiantį Lietuvai pavojų iš šalies. Iš Rytų į mūsų kraštą skverbiasi nauji okupantai rusai veždami su savimi savo valdininkus ir rengdami traukinius mūsų duonai išvežti. Jie neša mums naujus pančius ir badą.

Po visą Lietuvą švaistosi svetimais mūsų valstybei ženklais kareiviai ir laukia tik valandos, kada jie galės pasipriešinti Lietuvos nepriklausomybei ir Lietuvos demokratybei. Nuo anarchijos apsiginsime statydami valstybę ant demokratingų pagrindų, o Lietuvos sienoms apginti organizuosime kariuomenę.

Visus tuos darbus mes galime atlikti tik sumobilizavę visas krašto pajėgas. Joks pavojus iš šalies nebus mums baisus, jeigu kraštas bus suorganizuotas. Tam tikslui mes šaukiame Vilniuje sausio mėn. 16 d. 1919 m. viso krašto konferenciją, kuri turėtų tarti žodį svarbiausiais klausimais. Nuo

parapijų komitetų, o ten, kur jų vietoje susidarė valsčių ar becirkų komitetai, tai nuo valsčių ir becirkų komitetų, mes reikalaujame, kad rinkimai į konferenciją būtų atlikti demokratingu būdu.

Mes tikimės, kad šalis duos mums netik darbininkų šalies tvarkymui, bet ir lėšų. Mūsų finansų politika gali remtis tik šalies turtu; užsienio paskolomis neprivalome perdaug pasitikėti. Mokesčiai turi būti imami nuo turto; didesnius mokesčius reikia užkrauti ant tų, kurie karo metu pralobo. Juo didesnį kas turi turtą, juo didesnius turės mokėti mokesčius.

Mes griebsimės visų priemonių Lietuvos ūkio atstatymui ir kuoplačiausiai sunaudosime tą jėgą, kurią apreiškia visose ūkio srityse kooperacija.

Laikinoji Vyriausybė dės visas pastangas paremti mūsų reikalavimams Taikos Kongrese ir reikalaus suvienijimo visų Lietuvos dalių su sostine Vilniuje ir su išėjimu į jūrą.

Laukdama paramos ir pritarimo, Laikinoji Vyriausybė šaukia Lietuvos piliečius vienybėn ir kviečia nepriklausomos demokratingos Lietuvos atstatymo darban.

Ministeris Pirmininkas
M.SLEŽEVIČIUS.
Užsienio reikalų ministerijos valdytojas
A. Janulaitis.
Vidaus reikalų ministeris
Jonas Vileišis.
Švietimo ministeris
Mykolas Biržiška.
Vidaus reikalų vice ministeris
Zigmas Starkus.
Žemės ūkio ir valstybės turtų ministeris
Juozas Tūbelis.
Teisingumo ministeris
Petras Leonas.
Susisiekimo ministerijos vice ministeris ir
tos ministerijos laikinas valdytojas
Jonas Šimoliūnas.
Maitinimo ir viešųjų darbų ministerijos laikinasis valdytojas
Juozas Paknys.
Prekybos ir pramonės ministeris
prof. Jonas Šimkus.
Prekybos ir pramonės viceministeris
Nachmanas Rachmilevičius.
Finansų ministerijos valdytojas
Valdemaras Čarneckis.
Krašto apsaugos ministeris
Mykolas Velykis.
Ministeris be portfelio gudų reikalais
Juozas Voronko.
Ministeris be portfelio žydų reikalais
Jokūbas Vigodskis.
Ministeris be portfelio
Aleksandras Stulginskis.
Vilnius, gruodžio 26 d. 1918 m."

Lietuvos teisingumo ministrui Petrui Leonui 1919 m. sausio 1 d. buvo išduoti užsienio pasas lietuvių, vokiečių bei prancūzų kalbomis (3.8, 3.9, 3.10 pav.).

1919 m. sausio 9 d. Ministrų Kabinetas priėmė Teisingumo ministerijos parengtą Laikinąjį įstatymą apie Lietuvos pilietybę ir Laikinąjį Lietuvos notariato sutvarkymą [89].

UŽSIENIO REIKALŲ MINISTERIJA

Vilnius, 1919 m. Sausio 1 d.

Užsienio pasas №

Pavardė Leonas.

Vardas Petras.

Kokios valstybės pilietis Lietuvos.

Užsiėmimas Teisingumo Ministeris.

Gyvenamoji vieta Vilniaus, Uosto g. 6 № 2.

Gimimo diena 1864 m. 16 Lapkričio amžius 54 metų

Gimimo vieta Kaimas Liaskava, Mariampolės apskrities.

Šiuo liudijame, kad paso savininkas yra fotografijos pažymėtasis asmuo, keliauja užsienin, būtent: į Vokietiją, Šveicariją ir Švediją.

Galioja iki 1919 m. balandžio d.

Užsienio Reikalų Ministerija

Užsienio pasų Skyriaus Vedėjas.

Paso savininko parašas
Unterschrift des Inhabers
La Signature

3.8 pav. Petro Leono užsienio pasas lietuvių kalba.
Paimta iš Lietuvos MA Bibliotekos. F 117-1204. P. 393

Le Ministère
des Affaires Etrangères
Section des Passeports.

Vilna, le 1. Janvier 1919.

Passeport étranger № 73.

Le nom: Leonas.
Le prénom: Pierre
Appartient à l'Etat de: Lithuanie.
L'état ou la proffession: Ministre de justice.
Le lieu de domicile habituel: Wilna.
Né le 16. Novembre 1864 âgé de 54. ans
Lieu de naissance: Leskuva, cercle Mariampol.

Il est par le même certifié que le porteur du présent est représenté par la photographie ci-jointe et qu'il se rend à l'étranger, principalement en Allemagne, Suisse et Suède.

Valable jusqu'au 1. Avril 1919.

Užsienio Reikalų Ministerija

Section des passeports

3.9 pav. Petro Leono užsienio pasas prancūzų kalba.
Paimta iš Lietuvos MA Bibliotekos. F 117-1204. P. 393a

Ministerium des Aeussern.
Pass-Abteilung.

Wilna, den 1. Januar *191*9.

Auslands-Pass № 73

Familienname: Leonas.
Vorname: Peter.
Staatsangehörigkeit: Litauische.
Stand oder Beruf: Justizminister.
Ständiger Wohnort: Wilna.
Geboren am 16. November 1864. *Alter:* 54. *Jahre*
Geburtsort: Liaiskuva, Kr. Mariampol.

Es wird hiermit bescheinigt dass der Inhaber die durch umstehende Photographie dargestellte Person ist und sich nach Ausland begiebt, und zwar: nach Deutschland, Schweiz u. Schweden

Gültig bis zum 1. April *191*9.

Užsienio Reikalų Ministerija

Pass-Abteilung

3.10 pav. Petro Leono užsienio pasas vokiečių kalba.
Paimta iš Lietuvos MA Bibliotekos. F 117-1204. P. 394

Laikinajame įstatyme apie Lietuvos pilietybę buvo rašoma: „§ 1. Lietuvos piliečiais laikomi: 1) asmens, kurių tėvai ir seneliai iš seno Lietuvoje gyveno, ir kurie patys visuomet Lietuvoje gyvena; 2) nurodytųjų pirmame punkte asmenų vaikai, kurie, kad ir negyveno visuomet Lietuvoje, bet grįžo jon gyventi; 3) asmens, kurie iki 1914 metų ne mažiau kaip dešimt metų Lietuvoje gyveno ir turėjo: a) arba nuosavą nekilnojamąjį turtą, b) arba nuolatinį darbą; 4) Lietuvos piliečio vaikai; 5) jo pati arba našlė; 6) Lietuvos neištekėjusios pilietės vaikai, jei jie nepriimti svetimšalio jo vaikais ir 7) svetimšaliai, naujai priimti Lietuvos piliečiais. Pastebėjimas. Lietuvos piliečiais nelaikomi asmens, kurie, kad ir turėjo nuolatinį darbą (§ 1, p. 3 b), bet kurių darbas buvo vien tarnavimas Rusų valstybei, t.y. rusų valdininkai". Laikinajame Lietuvos notariato sutvarkyme buvo nurodyta, kad „notariato įstatymai, kurie yra buvę Lietuvoje rusų valdžiai esant, pasilieka su toliau nurodytomis atmainomis". Toliau šiame dokumente išdėstyti Notariato įstatymo straipsnių pakeitimai. Abu minėtuosius laikinuosius įstatymus pasirašė ministras pirmininkas M. Sleževičius, teisingumo ministras P. Leonas ir Ministrų Kabineto reikalų vedėjas T. Petkevičius.

1919 m. sausio 11 d. teisingumo ministras Petras Leonas išleidžia instrukciją notarams, kurioje nurodoma, kokias knygas privalo notaras vesti [90], sausio 14 d. pasirašo Laikinąjį taksos už notaro darbą įstatymą [91].

Sausio 11 d. įsakymu paskiriami ir notarai. Suvalkų apygardoje: Aleksoto - Kastantinas Civinskas, Prienų - Stanislovas Šteinys, Marijampolės - Juozas Penčyla, Kalvarijos - Martynas Krukonis, Alytaus II - Mykolas Liudkevičius, Seinų - Boleslovas Jucevičius, Vilkaviškio - Simanas Strimavičius, Naumiesčio - Juozas Zubrickas ir Šakių - Vaclovas Naruševičius. Kauno apygardoje: Kauno - Ipolitas Barauskas, Raseinių - Ildefonsas Vrublevskis, Telšių – Feliksas Mitkevičius, Kelmės – Ignas Rudavičius, Šiaulių - Petras Labanauskas, Panevėžio - Teodoras Liutkevičius ir Kazimieras Pažemeckas, Biržų - Stanislovas Odiniec, Rokiškio (Ežerėnų) - Boleslovas Tarulis, Ukmergės - Kentro [92].

1919 m. sausio pabaigoje – kovo pradžioje teisingumo ministras Petras Leonas kartu su vidaus reikalų ministru J. Vileišiu, arba ir vienas, išleidžia kelis dokumentus: 1. Baudžiamojo kodekso papildą. 2. Įstatymą apie slaptą degtinės varymą. 3. Įstatymą apie priskyrimą neužimtųjų Vilniaus apygardos apskričių prie Kauno apygardos teismo. 5. Teisingumo ministerijos aplinkraštį Nr. 4 ir kt. [93].

Nors abu Kabinetai gyvavo vos keturis mėnesius, tačiau Petras Leonas suspėjo padėti Lietuvos teisingumo organizacijos pamatus. Nuo pat savo veiklos pradžios, eidamas teisingumo ministro pareigas, pradėjo rūpintis Rusijos teismų santvarkos tradicijų nutraukimu ir naujos teismų organizacijos

sudarymu Lietuvoje. Jis siekė sukurti tokią Lietuvos teismų organizaciją, kuri atitiktų senas Lietuvos tradicijas ir būtų demokratinė.

3.5. Vidaus reikalų ministras

1919 m. kovo 12 d. buvo sudarytas trečiasis Lietuvos Ministrų Kabinetas. Petras Leonas į šį Kabinetą įeiti atsisakė, nes P. Dovydaičio vyriausybė buvo sudaroma vien iš dešiniųjų partijų atstovų. P. Dovydaičio vyriausybė išsilaikė tik iki balandžio 12 d. Tą dieną naujuoju Lietuvos Ministrų Kabineto pirmininku tapo M. Sleževičius. Petras Leonas šioje vyriausybėje užėmė vidaus reikalų ministro pareigas [94]. Būdamas vidaus reikalų ministru ir ministro pirmininko pavaduotoju, kartu su prezidentu A. Smetona bei tiekimo ir maitinimo ministru S. Kairiu 1919 m. balandžio 28 d. pasirašė Įstatymą dėl nevykdymo Laikinosios Vyriausybės įsakymo produktų supirkimo ir rekvizicijų klausimu bausmių, o 1919 m. balandžio 30 d. kartu su darbo ir socialinės apsaugos ministru J. Pakniu pasirašė įsakymą dėl Gegužės pirmosios dienos. „Gegužės pirmoji diena,- rašoma įsakyme, - darbo žmonių ir tautų solidarumo šventė. Darbo žmonių jėgomis remiasi nepriklausomos Lietuvos atstatymas laisvųjų tautų sąjunga laiduoja mūsų šaliai ramią ir laimingą ateitį. Vardan darbo žmonių gerovės, vardan tautų lygybės ir laisvės ir jų solidaraus sugyvenimo skelbia jaunoji Lietuvos Valstybė gegužės pirmosios dienos šventę. Šįmet gegužės pirmąją dieną visose pramonės ir prekybos įstaigose žemės ir miškų ūkiuose darbininkai turi teisę nekliudomai švęsti, valstybės įstaigoms ir mokykloms taip pat leidžiama tą dieną švęsti" [95].

1919 m. gegužės 22 d. „Laikinosios Vyriausybės žiniose" buvo paskelbti du teisingumo ministro Petro Leono ir Piliečių apsaugos departamento direktoriaus pasirašyti direktyviniai raštai apskričių viršininkams, valsčių miestų ir apskričių savivaldybių įstaigoms. Pirmajame buvo atkreipiama dėmesys į nenormalius savivaldybių organų, milicijos santykius su teismo tardytojais: „Savivaldybės įstaigos ir milicija privalo padėti teismo tardytojam pareigas eiti ir visus jų sulyg tarnybos pareigų statomus reikalavimus pildyti' Kitame rašte buvo reikalaujama, kad apskričių viršininkai ir savivaldybių įstaigos teiktų suėmimo komitetams reikiamą pagalbą mobilizuojant arklius i darant rekvizicijas [96]. Dar vienu direktyviniu raštu buvo nustatyta apskrities ir miesto viršininkams, apskričių viršininkams ir jų pagalbininkams, milicijos vadams, nuovadų viršininkams ir jų pagalbininkams uniformos [97]. Tam pačiame „Laikinosios Vyriausybės žinių" numeryje buvo paskelbta „Instrukcij suimtiesiems namų viršininkams ir užveizdoms". Petro Leono pasirašytoj gana plačioje ir išsamioje instrukcijoje buvo tokie skyriai: 1. Tvarka priimar

areštuotus. 2. Apie areštantų paskirstymą. 3. Namų suimtiesiems artimiausia valdžia. 4. Apie vidujinę namų suimtiesiems tvarką. 5. Apie susižinojimą su giminėmis kalinių. 6. Apie kalinių susirgimą. 7. Apie areštantų maitinimą. 8. Apie namų suimtiesiems dokumentų vedimą. 9. Apie suimtųjų pasiuntimą į valdžios įstaigas. 10. Apie suimtųjų persiuntimą [98].

Tomis sudėtingomis ir sunkiomis sąlygomis kai kurie Lietuvos milicininkai ir kariškiai, nepaisant griežčiausių Vidaus reikalų ir Krašto apsaugos ministerijų įsakymų, taikė suimamiems ir net suimtiems piliečiams kūno bausmes. 1919 m. birželio 18 d. ministras pirmininkas M. Sleževičius ir ministrai, tarp jų ir vidaus reikalų ministras Petras Leonas (3.11 pav.), kreipėsi į Lietuvos piliečius, pasmerkė tokį milicininkų ir kariškių elgesį ir pareiškė, jog „Vyriausybė dar kartą pakartoja, kad ji yra griežčiausiai užgynusi bykokį tyčiojimąsi iš suimtųjų ir suimamųjų ir vartojimą kūno bausmės by kokiomis aplinkybėmis. Visi nusižengę šiam įsakymui asmenys bus baudžiami <...> Mūsų kariuomenė, stojusi ginti Krašto nepriklausomybės, gerbia savo gerą vardą. Ji turi sudaryti ir sudarys savo tarpe geležinę disciplina. Mūsų kariuomenė dabos ir gins tvarką ir teisę, gins teisėtumą, kurs Lietuvoje yra ir bus taikomas į visus piliečius lygiai be tautos ir tikybos skirtumo" [99]. Tą pačią dieną ir tų pačių asmenų vardu buvo paskelbtas ir kitas kreipimasis į Lietuvos piliečius. Jame buvo rašoma, kad Lietuvos priešai kursto vienus Lietuvos piliečius prieš kitus, kelia vienos tautos neapykantą kitai, siekdami padaryti netvarką viduje, stengiasi suteršti Lietuvos vardą kitose šalyse, siekia, kad jos nepripažintų Lietuvos nepriklausomybės ir t.t. Šiame kreipimesi Lietuvos piliečiai buvo raginami nepasiduoti įvairiems kurstytojams ir pabrėžiama, kad visi kurstytojai už savo piktus darbus bus baudžiami visu įstatymų griežtumu [100].

1919 m. birželio 16 d. prezidentas A. Smetona, ministras pirmininkas M. Sleževičius ir Ministrų Kabineto reikalų vedėjas T. Petkevičius pasirašė Įstatymą „dėl sudarymo komisijos Steigiamojo Seimo rinkimų įstatymų projektui paruošti". Šiame Įstatyme buvo rašoma: 1. Steigiamojo Seimo rinkimo įstatymo projektui paruošti sudaroma komisija. Pirmininkas - vidaus reikalų ministras P. Leonas. 2. Į komisijos sudėtį įeina teisingumo ministras L. Noreika, ministras be portfelio žydų reikalams M. Soloveičikas, Valstybės Tarybos narys kun. K. Šaulys, Valstybės Tarybos narys dr. E. Draugelis, Vyriausiojo Lietuvos Tribunolo narys A. Janulaitis, Kauno apygardos teismo pirmininkas V. Mačys, Kauno apygardos teismo valstybės gynėjas R. Skipitis, Užsienio reikalų ministerijos Reikalų skyriaus vedėjas dr. D. Zaunius, Kauno miesto valdybos nariai: M. Junavičia ir L. Gerfunkelis, agr. Jonas Masiulis ir ekon. Jonas Blynas. 3. Komisija gali kviesti į savo posėdžius reikalingus jos darbui ekspertus. 4. Komisija privalo paruošti Steigiamojo Seimo rinkimų

įstatymo projektą iki šių metų liepos 31 d. Šis įstatymas 1919 m. liepos 19 d. buvo papildytas. Į Steigiamojo Seimo rinkimų įstatymo komisiją buvo pakviestas ir Kauno miesto Tarybos narys K. Bleževičia [101].

Lietuvos Piliečiai.

Lietuvai kylant iš griuvėsių ir tampant nepriklausomą valstybe, ant laisvės kelio stovi daugybės kliūčių.

Negana to, kad priešininkai yra apstoję mūsų Tėvynę iš įvairių pusių ir ginkluota pajėga veržiasi į mūsų žemę naikindami mūsų sodybas, mūsų turtą ir vergdami žmones—jie, priešininkai, dirba savo pragaištingą darbą ir mūsų pačių tarpe: jie kursto vienus Lietuvos piliečius prieš kitus, kelia vienos tautos neapykantą prieš kitą, tokiu būdu padare netvarką viduje, jie tikisi lengviau galėsią surakinti nelaisvės pančiais visą mūsų gimtąją šalį.

Lietuvos priešininkai visomis išgalėmis stengiasi suteršti Lietuvos vardą svetimose šalyse, ypač Anglijos, Amerikos ir Prancūzijos akyse, kad jos nepripažintų Lietuvos nepriklausomos valstybės ir neremtų jos. Vieni jų sukurstę vienus piliečius prieš kitus, ypač prieš žydus, pačių lietuvių rankomis nori sukelti tokias pat riaušes, skerdynes, plėšimus, kaip kad buvo Vilniuje, Pinske, ir kitose lenkų užimtose vietose, kiti nori tuo parodyti, kad Lietuvos vyriausybė nesugebėsianti ir negalėsianti palaikyti tvarkos, apginti visų Lietuvos piliečių teisių ir tuo būdu be svetimos globos negalėsianti valdyti ir tvarkyti valstybės.

Piliečiai, nepasiduokit jokiems kurstymams. Žinokite, jog tie, kurie skatina vienus Lietuvos gyventojus kelti ranką prieš kitus ir skausti arba niekinti juos, nėra Lietuvos draugai, tik jos priešininkai. Žinokite visas atskirų gyventojų daromas neteisybes ir nusikaltimus, kurie kartais iššaukia suprantamų žmonių nepasitenkinimą, Vyriausybė nepaliks nenubaustus.

Nepriklausoma Lietuva yra statoma laisvės, demokratybės ir lygybės pamatais. Kaip visi Lietuvos piliečiai lygiai privalo eiti visas valstybės pareigas, taip lygiai visi turi turėti ir lygių teisių neskiriant net tautybės, nei tikybos, nei kalbos. Lietuvos Vyriausybė nepakęs, kad kas kurstytų vienus piliečius prieš kitus, kad plėštų vieni kitų turtą, vieni kitus niekintų, skaustų, kaip kad, pavyzdžiui, nesenai buvo mėginta daryti ir dalimi daryta Panevėžyje.

Kas kursto kelti maištatis arba plėšti; kas pats dalyvavo ar dalyvavus maišatyse padėjo ar padės plėšti arba kitaip kaip skausti vieniems piliečiams kitus, kas būdamas pastatytas palaikyti tvarkos, nesigriebs griežtų priemonių jai palaikyti ir leis nekliudomai įvykti maišatims ir plėšimams—visi bus šaukiami tieson ir už savo piktus darbus bus baudžiami visu įstatymų griežtumu.

M. Sleževičius
Ministeris Pirmininkas.

K. Merkis
Krašto Apsaugos Ministeris.

P. Leonas
Vidaus Reikalų Ministeris.

Jonas Vileišis
Finansų Ministeris.

L. Noreika
Teisingumo Ministeris.

Šimkus
Prekybos ir Pramonės Ministeris.

A. Stulginskas.
Žemės Ūkio ir Valstybės Turtų Ministeris.

J. Kairys
Tiekimo ir Maitinimo Ministeris.

J. Tubelis
Švietimo Ministeris.

J. Paknys
Darbo ir Socialės Apsaugos Ministeris.

M. Soloveičikas
Ministeris be portfelio, Žydų Reikalams.

J. Šernas
Ministeris be portfelio.

Kaunas
1919 m. birželio mėn. 18 d.

T. Petkevičius
Ministerių Kabineto Reikalų Vedėjas.

3.11 pav. Lietuvos Vyriausybės kreipimasis į Lietuvos piliečius.
Paimta iš leidinio „Laikinosios Vyriausybės žinios". 1919 m. liepos 1 d. Nr. 8. P.2

1919 m. liepos 1 d. „Laikinosios Vyriausybės žinių" numeryje paskelbtas įsakymas, kuriame rašoma, kad „visas turtas, kuris yra vokiečių kariškių, civilių valdininkų ir valdžios įstaigų žinioje, turįs valstybinio arba visuomeninio pobūdžio, privalo pereiti Lietuvos Vyriausybės žinion". Toliau aiškinami kai kurie klausimai, susiję su to turto perėmimu. Šį įsakymą pasirašė ministras pirmininkas M. Sleževičius, vidaus reikalų ministras „ir pirmininkas Centralės Komisijos turtams iš vokiečių valdžios perimti P. Leonas" [102]. Iš čia matyti, kad Petras Leonas tuo metu turėjo dar vienas gana sudėtingas ir sunkias pareigas - Centrinės komisijos turtams iš vokiečių valdžios perimti pirmininko.

Po 1917 m. revoliucijos Rusijoje „karo lauke ir krašto įgulose, - rašė J. Laurinaitis, - lietuviai kariai pradėjo šaukti susirinkimus, steigti savo komitetus <...> Petrapilio komitetas sušaukė 1917 m. birželio mėn. 7 d. pirmąjį visos rusų kariuomenės lietuvių suvažiavimą, atstovavusį 16000 lietuvių karių (iš viso galėjo būti arti 25000). Suvažiavimas įsteigė „Rusų Armijos Lietuvių Karininkų (Karių. „Karininkais" tada buvo vadinami visi vyrai, kurie tarnavo kariuomenėje) Sąjungą, kuri kovotų už „laisvą Lietuvos demokratinę respubliką", ir išrinko jos Centro Komitetą <...>" [103].

Pirmajame lietuvių karių suvažiavime, vykusiame 1917 m. birželio 7-11 (gegužės 25-29) dienomis Petrograde, dalyvavo ir Petras Leonas. Pasakytoje kalboje jis pabrėžė lietuvių pulkų organizavimo reikalingumą, aiškino, kad lietuvių pulkai bus išlaikomi valstybės, kad šis karių suvažiavimas – labai svarbus Naujos Lietuvos reiškinys, kad jis sukviestas tokiu laiku, kada kovojama už Lietuvos laisvę [104].

Po šio lietuvių karių suvažiavimo įvairiose Rusijos vietose steigėsi atskiri lietuvių karių batalionai, divizionai. Lietuvių karininkų sąjungos centro komitetas 1917 m. spalio mėn. pradžioje įsteigė Smolenske Lietuvių pulkų tvėrimo komisiją. 1918 m. sausio 29 d. Petrograde įvyko antrasis lietuvių karių suvažiavimas, kuris pareikalavo „Lietuvos žemei pilnos teisės spręsti savo likimą" [105].

Paleisti iš Rusijos kariuomenės kariai 1918 m. vasarą pradėjo grįžti į Lietuvą. Čia jau nuo 1918 m. pradžios buvo bandoma steigti miliciją, tačiau nesėkmingai. 1918 m. spalio mėnesį buvo sudaryta Apsaugos komisija (pirmininkas S. Šilingas). Lapkričio 14 d. ministras pirmininkas A. Voldemaras savo deklaracijoje pareiškė, kad „beimant savo atsakomybei ramumo išlaikymą, laikinoji valdžia privalo turėti ginkluotą pajėgą – miliciją ir policiją <...>" [106].

Lapkričio 23 d. išėjo pirmas Apsaugos ministerijos įsakymas dėl Lietuvos kariuomenės steigimo. Gruodžio 12 d. Apsaugos ministerijos štabe buvo sudarytas visų ginklų rūšių kariuomenės organizavimo projektas. 1919 m. sausio 15 d. buvo paskelbta karininkų, karo valdininkų ir puskarininkių mobilizacija,

o kovo 5 d. paskelbtas pirmas naujokų šaukimas [107].

Į karo ir revoliucijos ugnyje besikuriančias Lietuvos miliciją ir kariuomenę atėjo daug patriotiškai nusiteikusių, dorų, garbių žmonių ir jie visomis savo jėgomis kovojo prieš tuos, kurie kėsinosi į Lietuvos nepriklausomybę. Tačiau į Lietuvos milicijos ir kariuomenės gretas papuolė ir nesąžiningų, savanaudiškų, nesuderinančių savo veiksmų su garbingu Lietuvos milicininko ar kario vardu asmenų. Jų netinkami arba net ir nusikalstami veiksmai kėlė Lietuvos gyventojų nepasitenkinimą.

Lietuvos ministras pirmininkas M. Sleževičius, ministrai, tarp jų ir vidaus reikalų ministras Petras Leonas 1919 m. birželio 18 d. kreipimesi į Lietuvos piliečius rašė: „Visuomenėje randasi neramumo dėl pasielgimų kai kurių milicijos ir kariuomenės asmenų, kurie nežiūrint griežčiausių Vidaus reikalų ir Krašto apsaugos Ministerių įsakymų yra pavartoję į suimamuosius ir net suimtuosius piliečius kūno bausmę.

Šiuo Vyriausybė dar kartą pakartoja, kad ji yra griežčiausiai užgynusi by kokį tyčiojimąsi iš suimtųjų ir suimamųjų ir vartojimą kūno bausmės by kokiomis aplinkybėmis. Visi nusižengę šiam įsakymui asmenys bus baudžiami.

Dėl pavienių žmonių netinkamo elgimosi negali būti ir nėra kaltinama mūsų milicija ir kariuomenė, kuri drauge su visuomene kovoja prieš tuos negarbingus jų vardui ir visai mūsų jaunai valstybei atskirų asmenų pasielgimus.

Mūsų kariuomenė, stojusi ginti Krašto nepriklausomybės, gerbia savo gerą vardą. Ji turi sudaryti ir sudarys savo tarpe geležinę disciplią. Mūsų kariuomenė dabos ir gins tvarkos ir teisės, gins teisėtumą, kurs Lietuvoje yra ir bus taikomas į visus piliečius lygiai be tautos ir tikybos skirtumo" [108].

1919 m. birželio 30 d. Ministrų Kabineto posėdyje buvo apsvarstyti kai kurie negatyvūs atsitikimai Lietuvos kariuomenėje. Posėdyje dalyvavo: ministras pirmininkas M. Sleževičius, vidaus reikalų ministras P. Leonas, teisingumo ministras L. Noreika, darbo ir socialinės apsaugos ministras J. Paknys, tiekimo ir maitinimo ministras S. Kairys, ministras be portfelio J. Šernas, susisiekimo ministras V. Čarneckis, ministras be portfelio žydų reikalams M. Soloveičikas, žemės ūkio ir valstybės turtų ministras A. Stulginskis, krašto apsaugos ministras A. Merkys, vyriausias karo vadas gen. S. Žukauskas, švietimo ministras J. Tūbelis, prekybos ir pramonės ministras J. Šimkus, gen. štabo viršininkas M. Velykis.

„Šios dienos posėdis, - sakė ministras pirmininkas M. Sleževičius, - paskirtas tam, kad drauge su mūsų kariuomenės vadu aptarti tiems svarbiems atsitikimams, kurie turėjo vietos paskutiniais laikais ir paieškoti priemonių kovai su tuo, kas yra negero mūsų kariuomenėje. Tas kad kai kurie mūsų nutarimai Kabineto nėra dar įvykdinti stato klausimą dar aiškesnioj formoj.

Buvęs Panevėžio kom. Puzervon M. sėdi Panevėžyje ir jau suspėjo sušaudyti be teismo vėl 7 žmones. Greta su šituo stovi neteisėtai sušaudymas be teismo advokato Valiuko su jo žmona*. Teks svarstyti ir tas atsitikimas, kuris turėjo vietos Šiauliuose. Ateinančiomis iš Šiaulių žiniomis dideliais kaltininkais to liūdinamo atsitikimo buvo karininkai, kurie atsakomuoju momentu linksminosi kokioj tai gegužinėj. Turime lygiai baisių žinių apie elgimąsi Sėdos komendanto Pleckavičiaus, kuris sušaudė be teismo apie 60-70 žmonių. Dėl Kauno komendatūros yra labai nesmagių žinių, svarbiausia, kad suimtieji yra tenai plakami, varomi tarp eilių. Čia pat Kaune nuolat kuriuoja gandai, kad komendatūroje imami kyšiai už leidimą gyventi Kaune ir už kitokius. Tas įtarimas negali būti dokumentaliai pamatuotas, bet tas girtuokliavimas, kuris viešpatavo kai kuriuose restoranuose, kur karininkų buvo praleidžiama daug didesni pinigai, negu išneša karininkų alga.

Be to nuolat gaunama žinių, kad kariuomenės tarpe vedama agitacija vienų prieš kitus, kurioj figūruoja kar. Glovackio vardas. Glovackio buvo padaryta tokie nusidėjimai, dėl kurių jis negalėjo būti nepatrauktas tiesom. Tas žinoma demoralizuoja kariuomenę. Nežiūrint krašto apsaugos ministerio įsakymų, kad negalima žmones šaudyti be teismo, šaudymas be teismo visgi plačiai praktikuojamas. Šitie atsitikimai ir verčia mus šiandieną apgalvoti, ką mums reiktų padaryti, kad pašalinti visus tuos atsitikimus iš pat pamatų. Šaudymas be teismo negali turėti pas mus vietos. Mes turime uždėti tvirtus pagrindus teisėtumo ir tik tais pagrindais galime statyti mūsų valstybės organizaciją" [109].

Šiame posėdyje pasisakė: V. Čarneckis, S. Kairys, P. Leonas, A. Merkys, L. Noreika, Rachmilavičius (prekybos ir pramonės viceministras), M. Soloveičikas, J. Vileišis (finansų ministras), S. Žukauskas. Baigiamąją kalbą pasakė ir ministras pirmininkas M. Sleževičius. „<...> mes, - pabrėžė jis,- turime tam tikrus nutarimus priimti ir įvykdymą pavesti tam tikroms įstaigoms <...>. Mes žinom, kol armija gyva – gyva mūsų nepriklausomybė. Jei armija pradės pulti, nepriklausomybė žlugs. Skausmas verčia padaryti visą ką, kad išgydyti armiją <...>. Reikia, kad tie užpakalio (užnugario. – J.L.) gerojai pajustų, kad jie neliks nenubausti <...>. Reikia, kad ir Čekasas, ir Grigaliūnas, ir Puser von Milleris ir kiti panašūs būtų patraukti tieson <...>. Reikia pašalinti ir kariuomenės girtuokliavimas <...>. Tuos visus atsitikimus turi ištirti karinės komisijos dalyvaujant Kabineto atstovui <...> visi kaltininkai Panevėžio, Šiaulių ir Valiuko nužudymo <...> turi būti pašalinti nuo vietų. Turi būti

* Valiukas Feleksas, advokatas, socialdemokratų veikėjas, be teismo, savivaliaujant kariškiams, 1919 m. birželio 19 d. drauge su žmona Ona kariškių sušaudytas netoli Panemunėlio, Rokiškio apskrityje. Plačiau apie Valiuką Feleksą rašoma Lietuvių enciklopedijoje (T.33. P.27).

paskirta tam tikra komisija, kuri ištirs visus tuos atsitikimus ir patrauks kaltininkus atsakomybėn.

Ministrų Kabinetas nutarė: sudaryti komisiją ištirti Šiaulių, Sedos ir Valiuko nužudymo atsitikimus: von Miller ir Lukianskis turi būti tuojau suimti; vietų komendantai negali būti ilgai laikomi vienoje vietoje; Krašto Apsaugos Ministerio ir Vyriausio Karo Vadovybės kompetencijos turi būti griežtai išskirtos" [110].

Petras Leonas savo atsiminimuose apie tuometinę padėtį rašė taip: „Dar tik valstybės kūrimo darbas, dar valstybė stovėjo visai ant silpnų kojų, o jau prasidėjo tarpžinybinis varžymasis dėl valdžios svarbos, dėl to, kas turi daugiau galios įsakinėti. Valstybei besikuriant, visokius antivalstybiškus gaivalus dar bemalšinant ir be to beeinant kovoms su išoriniais priešais, karinė valdžia turėjo didelės reikšmės ir vidaus gyvenime, kad vietos satrapėliai stengėsi reikšti kiek galima daugiau savo valdžios: ir ten ir tuomet, kur ir kuomet tos valdžios reikšti jiems nepridėjo,- kur gana buvo vidaus reikalų ministerijos organų. Vietos kariškių satrapėlių plačius užsimojimus palaikydavo krašto apsaugos ministeris p. Merkys" [111].

Petras Leonas savo atsiminimuose taip pat rašė apie platų atgarsį sukėlusius J. Smolskio ir F. Valiuko nužudymo atvejus. „J. Smolskis, - rašė P. Leonas, - buvo mūsų kariuomenės nušautas, buk jam mėginant pabėgti, o jis buvo suimtas kaip bolševikas. Neteisėtas buvo jo suėmimas, žmogžudybė buvo ir jo mirtis. Lygiai tokia žmogžudybė buvo ir advokato Valiuko su žmona nužudymas" [112]. J. Smolskio žmona, prancūzė, pasak Petro Leono, „<...> gana ūmai apleido Lietuvą, apsigyveno Brikselyje ir, kiek žinau, savo darbu išlaiko ir auklėja savo dukrelę. Ji su Kairiais retkarčiais koresponduoja" [113].

Jurgis Smalstys-Smolskis, revoliucinio judėjimo veikėjas, rašytojas, gimė 1881 m. gegužės 3 d. Pakamajės viensėdyje, Kamajų valsčiuje, Rokiškio apskrityje. Gimnaziją baigė Peterburge ir ten studijavo teisę. Lietuvos socialdemokratų partijos narys. 1905-1906 m. revoliucinių įvykių metu vadovavo LSDP Kamajų organizacijai, įvykių Kamajuose, Alantoje, Utenoje dalyvis ir organizatorius. 1905 m. Kamajuose pašalino rusų administraciją ir pirmoje viešoje manifestacijoje caro valdžios pristavą privertė nešti raudoną vėliavą su revoliuciniais šūkiais. Užtat baudžiamieji kariuomenės būriai du kartus jo ieškojo ir neradę sušaudė iš patrankų jo tėvų sodybą. 1906 m. buvo LSDP Vilniaus komiteto narys. 1907 m. suimtas Jaltoje. Pabėgęs 1907-1913 m. gyveno Briuselyje ir ten studijavo technikos mokslus. 1916-1917 m. buvo kalintas Kostromoje, Maskvoje. Po 1917 m. vasario revoliucijos dirbo LSDP Maskvos organizacijoje. Nuo 1917 m. gegužės mėnesio priklausė RKP (b). 1918 m. buvo išrinktas į RKP (b) lietuvių sekcijų Centro biurą, įėjo į „Tiesos" redakciją. 1918 m. vasarą pasitraukė iš RKP(b) sudarius Maskvos srityje

Lietuvos reikalų komisariatą iš Lietuvos išgabentoms valdžios įstaigoms likviduoti ir jų turtams perimti (komitetą sudarė vieni LSDP nariai). Jam 1918 m. sausio 28–balandžio 14 d. vadovavo, kol buvo iš Peterburgo atėjusios tarybinės valdžios ir V. Kapsuko nušalintas. 1918 m. gegužės mėnesį grįžo į Lietuvą ir iki 1918 m. lapkričio mėnesio gyveno tėviškėje. Vokiečiams pasitraukus, organizavo Rokiškio apskrities savivaldybę ir buvo jos pirmininkas. Raudonajai armijai artėjant, Rokiškio apskrities savivaldybė buvo panaikinta. „Lietuvių enciklopedijoje" rašoma, kad panaikintos savivaldybės vietoje buvo sukurtas Rokiškio apskrities revoliucinis komitetas. J. Smalstys-Smolskis buvo pakviestas jam pirmininkauti. Jis sutiko, bet netrukus iš pareigų pasitraukė. „Lietuviškojoje tarybinėje enciklopedijoje" rašoma, kad jis dirbo „Rokiškio apskrities revoliucinio komiteto liaudies švietimo skyriuje". „Lietuvių enciklopedijoje" rašoma, kad „1919 m. užėjus Lietuvos kariuomenei, buvo atiduotas teisti karo lauko teismui. J. Laurinaičio vadovaujamam teismui išteisinus, antrąkart kito sąstato teismas J. Smalstį-Smolskį nuteisė 6-8 m. kalėti. Varomas į geležinkelio stotį, Pakriaunio dvaro laukuose bandęs pabėgti ir kareivių palydovų buvo nušautas". B. Grigaitytė-Novickienė savo straipsnyje, paskelbtame žurnale „Karys", rašė, kad „dėl Jurgio Smolskio gen. Nagius – Nagevičius pasisako šiais žodžiais: Pas social-demokratus susitikau su buvusiu gimnazijos draugu Smolskiu, kuris ilgainiui Lietuvoje buvo sušaudytas kaip bolševikas". Toliau B. Grigaitytė-Novickienė pabrėžė, kad Jurgis Smolskis „niekuomet bolševiku nebuvo: jis buvo tikras social-demokratas, kas netrukdė būti jam geru Lietuvos patriotu; jo sušaudymas telieka juoda dėmė tiems, kurie dėl savo politinio siauraprotiškumo, nesugebėjimo atskirti social-demokrato nuo bolševiko, ir nužudė visai nekaltą žmogų – lietuvį" [114].

Feliksas Valiukas 1919 m. birželio 19 d. su žmona Ona sušaudytas netoli Panemunėlio (Pašvitinio), Bajoriškiuose (Rokiškio apskr.), advokatas, social-demokratų veikėjas. 1904 m. įstojo į LSDP, priklausė „Draugo" organizacijai, dalyvavo 1905-1907 m. revoliucijoje. 1915-1918 m. gyveno Maskvoje. Pirmojo pasaulinio karo metu dirbo Lietuvių dėl karo nukentėjusiems šelpti draugijos Centro komitete ir buvo jo ypatingu įgaliotiniu rūpintis pabėgėlių iš Lietuvos transportu, įkurdinimu bei tolesne globa. Įkurdinimo vietovėse jis sudarinėjo pabėgėliams šelpti komitetus. 1917-1918 m. dirbo Lietuvos reikalų komisariato Maskvos skyriuje. 1918 m. grįžo į Panevėžį ir čia buvo išrinktas į miesto darbininkų tarnybą, kur dirbo vykdomojo komiteto sekretoriumi. Kuriam laikui buvo pasitraukęs su žmona į Rokiškį. 1919 m. birželio mėnesį buvo gavęs iš Rokiškio komendanto leidimą grįžti į Panevėžį, tačiau Panemunėlyje keli kariškiai jį su žmona išsodino iš traukinio ir abiem „padarė saviteisę" [115].

F. Abramavičius, revoliucinio judėjimo Lietuvoje veikėjas, TSKP narys

nuo 1918 m., 1918-1920 m. LKP Panevėžio ir Kauno rajonų komitetų narys, „Kovos puslapiai" rašė:

„Pirmoji liūdna žinia, kurią aš išgirdau, važiuodamas į Kupiškį, - advokato Valiuko šeimos išžudymas. Jie buvo nužudyti labai tragiškomis aplinkybėmis. Nežinau tiksliai, kaip ten viskas vyko, bet žmonės pasakojo, kad nacionalistai norėję sušaudyti tik patį Valiuką. Pamačiusi tai, žmona pribėgo prie jo ir, viena ranka apkabinusi vyrą, o antroje laikydama gražutę ketverių metų amžiaus dukrelę, sušuko: „Žudikai, nušaukite ir mane su mergaite!" Egzekucijoje dalyvavęs Grigaliūnas–Glovackis suriko: „Paimti vaiką, o prakeiktą bolševikę sušaudyti kartu su šita biaurybe", - nurodė jis ranka Valiuką. Abu jie buvo sušaudyti. Vaiką vėliau priglaudė giminės.

Su advokatu Valiuku susipažinau 1918 metų gruodžio mėnesį, per rinkimus į Panevėžio Darbininkų deputatų tarybą. Valiukas buvo prakaulus 35 metų amžiaus vyras, vidutinio ūgio, įdubusiais skruostais, geromis pilkomis akimis. Jo žmona buvo aukšta, apskritaveidė, raudonskruostė 27-28 metų amžiaus moteris. Valiukas nebuvo revoliucionierius, jis buvo socialdemokratas, nepritarė Komunistų partijos linijai. Jis dirbo Panevėžio Tarybos atsakinguoju sekretorium, kaip socialdemokratų atstovas. Savo pareigas ėjo ir vokiečiams pasitraukus. Būdamas vykdomojo komiteto narys, dažnai susitikdavau su Valiuku. Jo žmona buvo numatyta paskirti vaikų namų vedėja. Tuos namus buvo norėta įsteigti grafo Kaizerlingo dvare. Man teko keletą kartų važiuoti su Valiukiene į tą buvusį dvarą. Ji karštai ėmėsi darbo, bet, mums pasitraukus iš Panevėžio, viskas sužlugo.

1919 m. balandžio mėn., kai pasidarė aišku, jog Tarybų valdžia Panevėžyje netvirta, Valiukas pradėjo ruošti savo politinį atsitraukimą. Jis tuo laiku stojo ginti teisiamų kontrrevoliucionierių, norėdamas viešai atsiriboti nuo komunistų.

Išgirdęs apie Valiukų nužudymą, prisiminiau paskutinį susitikimą su jais. Tai buvo atsitraukimo dieną, 1919 metų gegužės 19-ąją. Paskutinį kartą užėjau į Tarybą. Sekretoriato kambaryje (dabar bendras skyrius) buvo Valiukas, jo žmona, jų dukrelė, dvi merginos, dirbusios ten, ir vienos merginos sužadėtinis. Po kelių įprastinių frazių, Valiukai pradėjo įkalbinėti mane, kad aš niekur nevažiuočiau. Valiukas pareiškė, kad jie laiduoją man visišką saugumą. Girdi, niekas tavęs nelies, Kaune yra mūsų draugas Ministrų tarybos pirmininkas Šleževičius, yra daugiau draugų vyriausybėje. Aš jiems atsakiau, jog komunistas eina ten, kur jį siunčia partija. Ir štai – draugai ministrai jiems „padėjo".

Rodosi, 1921 metais Valiukų palaikai socialdemokratų pastangomis buvo iškasti ir iš Panemunėlio, kur jie buvo nužudyti, pervežti ir palaidoti Panevėžyje. Nepaisant socialdemokratų interpeliacijos seime ir kitų jų

pastangų pasiekti, kad žudikai būtų nubausti, niekas pastarųjų nė pirštu nepalietė" [116].

Iš F. Abramavičiaus straipsnio ištraukos, liečiančios F.Valiuko ir jo žmonos sušaudymą, matyti, kad F. Valiukas „<...> buvo socialdemokratas, nepritarė Komunistų partijos linijai <...> tuo laiku stojo ginti teisiamų kontrevoliucionierių (tuometinių kovotojų už Lietuvos nepriklausomybę. – J.L.), norėdamas visiškai atsiriboti nuo komunistų". F. Abramavičius tik dar kartą patvirtina kituose šaltiniuose išsakytą nuomonę, jog F. Valiukas buvo socialdemokratas.

Socialdemokratų lyderis Steponas Kairys savo knygoje „Tau, Lietuva", prisimindamas Valiukų ir Smolskio nužudymo atvejus, rašė:

„Tą laikotarpį lydėjo du man skaudūs įvykiai: Valiukų nužudymo byla ir kiek vėliau sekęs Jurgio Smolskio nušovimas. Kai Kaune buvo gauta žinia apie Valiukų nužudymą, mudu su Juozu Pakniu interpeliavome kabineto posėdyje krašto apsaugos ministrą, bet nesusilaukėme gyvesnio reagavimo į mūsų užklausimą. Ir tik mudu palaikius teisingumo ministrui Petrui Leonui (tuo metu Petras Leonas buvo vidaus reikalų ministras. – J.L.), kabinetas nutarė sudaryti komisiją bylai tirti ir tos komisijos pirmininku paskyrė Peliksą Bugailiškį. Komisijai nuvykus į Panevėžį, teko susidurti su jau garsėjusiu 2-jo pėstininkų pulko vadu Grigaliūnu–Glovackiu ir su jį supusiu kriminalinio tipo asmenų būreliu, jų aplinkoje vesti bylos tardymą. Baigusi tardymą, komisija bylą perdavė teisingumo ministrui (tuo metu teisingumo ministru buvo L.Noreika. – J.L.), bet teismo valdininkai jos nesulaukė" [117].

Tuo metu skundai dėl žmonių teroro ir šaudymo be teismo kaupėsi Lietuvos vyriausybėje, pas atskirus tuometinius veikėjus. Vyriausybė po karštų svarstymų sudarė komisiją, kuriai pavedė ištirti čia paminėtus ir kitus nusikaltimus. Tyrimai vyko sudėtingomis sąlygomis ir sunkiai. Tai atsispindi ir tardymo komisijos 1919 m. liepos 14 d. ir rugpjūčio 7 d. pranešimuose Ministrų Kabinete. Tardymo komisijos pirmininkas J. Šernas 1919 m. liepos 14 d. pranešime rašė: „Kiek ligi šiol patyrėme, Valiukų apgalvoto užmušimo aplinkybės buvo baisios ir pasibiaurėtinos. Reiktų, kad ateity tokie faktai negalėtų pasikartoti. Bet kas dėl šios bylos, tai čia matyt įpainiota daug asmenų, kurie vienas kitą palaiko, ir teisybė bei tikrieji kaltininkai ne taip lengvai bus susekti – priparodyti. Reikės padirbėti" [118].

1919 m. rugpjūčio 7 d. rašytame tardymo komisijos pirmininko pranešime apie Smolskio nužudymo aplinkybes rašoma:

„Smolskis buvo areštuotas ir atsiųstas Rokiškin „visuomenės teismui". Kadangi Rokiškyj tokio teismo nebuvo, Smolskis buvo laikomas kalėjime Rokiškio komendanto Draugelio žinioj. Po dviejų savaičių Smolskis buvo išsiųstas į antrojo pulko štabą ir atiduotas karininko Lancevičiaus priežiūron.

Visą laiką ėjo tardymas. Pats tardymas buvo daromas vienpusiškai. Visaip stengtasi surasti kaltinamų aplinkybių. Svarbiausia iš jų, pasmerkęs Smolskį Kamajų valsčiaus nutarimas. Toliau parodymai skiriasi. Pats Smolskio nužudymas nupasakojamas taip. Iš kalėjimo naktį Smolskį išvedė du kareiviai. Kareiviams atsilikus per 20 žingsnių, Smolskis pradėjo bėgti. Perspėjus jį vieną kartą, buvo iššauta, kulka kliudė smegenis ir jis tuojau mirė. Kareiviai, kurie vedė ir nušovė Smolskį, nebuvo tardyti, nes vyr. tar. Komisija juos rado paliuosuotus atostogoms. Smolskio sesuo, kuriai vienas kareivis pasakojo aplinkybes nužudymo, atsisakė nurodyti kareivio pavardę. Vyriausybės tardymo komisija įtaria kareivius sąmoningame nužudyme" [119].

Kitame 1919 m. rugpjūčio 7 d. rašytame J. Šerno pranešime apie Valiukų nužudymo aplinkybes rašoma:

„Vyr. tar. Komisija atliko tik pusę to darbo, kuris jai buvo pavestas, būtent, ištardė tik Valiukų ir Smolskio nužudymo kaltininkus ir liudininkus ir kelias smulkias bylas. Vyr. tar. Komisija pradėjo savo darbą Panevėžyje ir dirbo visą savaitę nepilname sąstate, be F. Bugailiškio, kuris dėl įvairių priežasčių tik paskiau atvyko.

Valiukai paskutiniu laiku gyveno Rokišky. Gavę nuo vietinės valdžios leidimus, Valiukai važiavo Kaunan; Panemunės stotyj juos pamatė jų pažįstamas karo vald. Grigaliūnas. Negalėdamas pats areštuoti, nurodė į juos, kaipo į bolševikus, tik ką atvažiavusiems kar. Pužanauskui, karo vald. Kubiliui, karo vald. Čerkesui, kar. Val. Kregždei, kar. V.Ragauskiui, kurie jį areštavo. Valiuko žmona, jai prašant, taip pat buvo palikta prie areštuoto. Iš Panemunės Valiuką nuvežė į Panemunėlį ir atidavė kar. Ragauskio globon. Rastus prie Valiuko leidimus važiuoti Kaunan kalbamieji karininkai nenorėjo pripažinti tikrais. 17 birželio p. Valiukienė išvažiavo į Rokiškį gauti paliudymą, kad tie leidimai tikrai yra išduoti apskrities viršininko ir Rokiškio komendanto. Gavus Rokiškyj paliudymus, 18 d. birželio Valiukienė grįžo į Panemunėlį. Tą pat dieną iš Panevėžio atvažiavo buvusis Panevėžio komendantas Puzer von Miller ir kar. Mikaliūnas, kurie reikalavo išduoti jiems Valiukus. Kar. Puzer von Miller'is sakė, kad jis turi Panevėžio kom. įsakymą pristatyti Valiukus Panevėžin. Miller, Mikaliūnas, Kregždė ir Ragauskis apie ką tai slapta tarėsi. Po to jiems buvo išduoti Valiukai, ir susodinę juos vežiman išvežė Panevėžio pusėn. Priešais Valiukus sėdėjo kareiviai Puodžiūnas ir Narkevičius, užpakalyj – kar. Ragauskis, kar. Mikaliūnas, karo val. Kregždė, kar. Miller, Pužanovskis kiek paskiau važiavo automobily. Bajoriškių kaime prie kapinių Valiukai buvo išsodinti ir sušaudyti. Kareivis Narkevičius buvo nusiųstas į Groblių sodžių atsivesti žmonių iškasti duobę. Aplinkiniams gyventojams Miller pasakęs, kad sušaudyti 2 komisarai už tai, kad jie norėję pabėgti, uždraudė šį atsitikimą garsinti" [120].

Ministrų Kabineto 1919 m. birželio 30 d. posėdyje kartu su kariuomenės vadu buvo aptarti anksčiau paminėti ir kiti skaudūs atsitikimai ir ieškota priemonių kovai su tomis negerovėmis. Vyriausiasis karo vadas gen. Žukauskas posėdžio pabaigoje paprašė „<...> neskelbti posėdžių išdavų, idant neerzinti kariuomenės" ir pareiškė: „Mes patys ištirsim ir pranešim. Aš priešininkas barbarų priemonių" [121].

Baigusi tardymą, komisija, anot S. Kairio, bylą perdavė teisingumo ministrui, bet teismo valdininkai jos nesulaukė [122]. Petras Leonas, aptardamas J. Smolskio ir F. Valiuko su žmona nužudymą, rašė: „<...> A. Smetona (Valstybės Tarybos 1919 m. balandžio 4 d. posėdyje išrinktas „valstybės prezidentu", o ne Lietuvos respublikos prezidentu, ėjo tas pareigas iki 1920 m. birželio 19 d. – J.L.), siekdamas ateityje diktatūros, pataikavo kariškiams ir tos žmogžudybės liko nebaustos" [123].

1919 m. liepos 10 d. Petras Leonas pasirašė aplinkraštį „Apskričių Komitetams ir Valdyboms, Valsčių Valdyboms ir Taryboms". Šiame aplinkraštyje buvo rašoma, kad ministras gauna žinių, jog „kai kur Apskričių Viršininkai ir Valsčių Viršaičiai slopina Valsčių Valdybų ir Apskričių Vykdomųjų Komitetų darbą, kitur Apskričių savivaldybės įstaigos nepadeda Valsčių savivaldybės įstaigoms, bet trukdo jų darbą <...> Tai negeistini reiškimai <...> Nusistatymas prieš savivaldybių savarankumą ir prieš kolektyviųjų įstaigų darbą gali tik liudyti, kad valdininkai nesupranta, kaip geriau gali būti tvarkomi gyventojų reikalai". Toliau aplinkraštyje buvo pažymėta, kad „ar centro valdžios paskirti valdininkai, ar visuomenės pasirinkti <...> daugiausia išėję „iš plačių minių" tarpo. Taigi daugumos mūsų darbininkų, valstybinį darbą dirbančių, praeitis duoda pagrindo tikėtis, kad jų darbas bus demokratingas. Tuo tarpu nuolat tenka gauti atvirkščių žinių: įvairūs valdininkai ir visuomenės rinktieji savivaldybių Vykdomųjų Komitetų nariai laiko save ne visuomenės tarnais, bet jos valdytojais, ponais. Jiems pirmiausia rūpi savo valdžią parodyti, o ne pareigas eiti. Panašus valdininkų ūpas, panaši pažiūra į savo teises ir pareigas negali būti mūsų valstybėje kenčiami. Demokratinėje valstybėje, tokia dabar yra Lietuvos valstybė, visi valdininkai yra visuomenės, tautos tarnai. Žinoma, tai nereiškia, kad valdininkas neturi valdžios ar neprivalo valdžios vykdyti; ne, jis tam ir paskirtas arba išrinktas valdžiai vykdyti, bet turi vykdyti ją visuomenės naudos žiūrėdamas, o ne savo teisių ir aukštos padėties". Pabaigoje Petras Leonas rašė: „Laikau reikalingu daiktu duoti Vidaus Reikalų Ministerijos įvairiems bendradarbiams šitų paaiškinimų, kad jų elgesys su piliečiais savo lytimi ir turiniu atitiktų demokratinei valstybės tvarkai" [124].

1919 m. liepos 12 d. ministras pirmininkas M. Sleževičius kartu su ministrais, tarp jų ir Petras Leonas (3.12 pav.), vėl kreipėsi į Lietuvos piliečius. Tame kreipimesi buvo rašoma, kad vokiečiai iš krašto jau išeina, kad atėjo

laikas, kada Lietuvos visuomenė galės „visu pilnumu" parodyti, kiek ji turi kuriamųjų jėgų, kad kuriamajam visuomenės darbui tvarkyti bus išleistas savivaldybių įstatymas, kuriuo bus pakeista netobula valsčių, komitetų ir apskričių seimelių organizacija, kad jau ruošiamas Steigiamojo Seimo įstatymas ir netrukus gali ateiti toji valanda, kada Lietuvos visuomenė galės tarti savo paskutinį žodį valstybės sutvarkymo reikalu. Kreipimesi Lietuvos piliečiai buvo kviečiami visomis savo jėgomis palaikyti šalyje tvarką ir apginti Lietuvą nuo plėšriųjų kaimynų grobikų, kurie neša jai naujus pančius [125].

Nr 9. Kaune, 1919 m. Liepos 26 d. I Metai.

Laikinosios Vyriausybės Žinios

Redakcijos adresas: Kaune, Duonelaičio g., Banko nam., kamb. 13. Administracija ten pat, kamb. 14.

LIETUVOS PILIEČIAI!

Tegyvuoja nepriklausoma Lietuva!
Šalin okupantai iš Lietuvos sostinės!
Tegyvuoja Steigiamasis Seimas!
Tegyvuoja mūsų kariuomenė.

M. Sleževičius
Ministerių Pirmininkas.

A. Merkis
Apsaugos Ministeris.

J. Vileišis
Finansų Ministeris.

Šimkus
Prekybos ir Pramonės Ministeris.

S. Kairys
Tiekimo ir Maitinimo Ministeris.

J. Paknys
Darbo ir Socialės Apsaugos Ministeris.

J. Šernas
Ministeris be portfelio.

J. Voronko
Ministeris be portfelio Gudų Reikalams.

P. Leonas
Vidaus Reikalų Ministeris.

L. Noreika
Teisingumo Ministeris.

A. Stulginskis
Žemės Ūkio ir Valstybės Turtų Ministeris.

J. Tūbelis
Švietimo Ministeris.

M. Solovei[illegible]kas
Ministeris be portfelio Žydų Reikalams.

V. Čarneckis
Susisiekimo Ministeris.

T. Petkevičius
Ministerių Kabineto reikalų Vedėjas.

Kaune, 1919 m. liepos mėn. 12 d.

3.12 pav. Lietuvos Vyriausybės kreipimasis į Lietuvos piliečius.
Paimta iš leidinio „Laikinosios Vyriausybės žinios". 1919 m. liepos 26 d. P. 1

1919 m. liepos mėnesį Lietuvoje pasirodė nauja plėšikų ir teroristų grupuotė – bermontininkai. „Karo avantiūristas pulkininkas Bermondt–Avalov, - rašė R. Skipitis, - 1919 m. vasario mėn. Vokietijoje ėmė organizuoti iš rusų belaisvių raitųjų kulkosvaidininkų partizanų rinktinę karui prieš Rusijos bolševikus. Vokiečiai tą jo sumanymą rėmė. Mat vokiečiai, rusų padedami, norėjo įsistiprinti Pabaltijy, o rusai, vokiečių padedami, manė sumušti bolševikus, pasigrobti Baltijos miestus ir visą pajūrį. Taigi vokiečių ir antibolševikų rusų tikslai ragino juos eiti išvien. <...>

1919 m. birželio 19 d. Bermondtas su savo štabu iš Vokietijos persikraustė į Latvijos miestą Mintaują ir čia ėmė veikti. Gi tuo metu Lietuvoj, Latvijoj veikė gen. Goltzo vadovaujamas VI atsargos korpas ir kitos mažesnės vokiečių kariuomenės dalys. Maža vokiečių dalis (iš Pabaltijo valstybių. – J. L.) tikrai išsikraustė, o visa kita kariuomenė, gen Goltzo vadovaujama, pasiliko Pabaltijy ir pasidavė Bermondto valdžiai. Nuo tada tie rusų ir vokiečių karo junginiai ir buvo vadinami bermontininkais. <...>

Lietuvoj pirmas bermontininkų būrys pasirodė Kuršėnuose 1919 m. liepos 26 d. <...> Tų metų vasarai baigiantis ir rudenį Virgoličo ir gen. Goltzo kariai švaistėsi ne tik Kuršėnuose, bet ir Šiauliuose. Rugsėjo 30 d. bermontininkai Šiauliuose užpuolė Lietuvių gimnaziją, apmušė ir išvaikė mokinius ir užėmė gimnazijos rūmus. Spalio 5 d. užėmė visą Šiaulių miestą, o spalio 9 d. nuginklavo neskaitlingą mūsų Šiaulių komendantūrą, užėmė paštą, apiplėšė valstybės iždinę, nužudė keletą mūsų komendantūros kareivių ir suėmė keletą valdininkų.

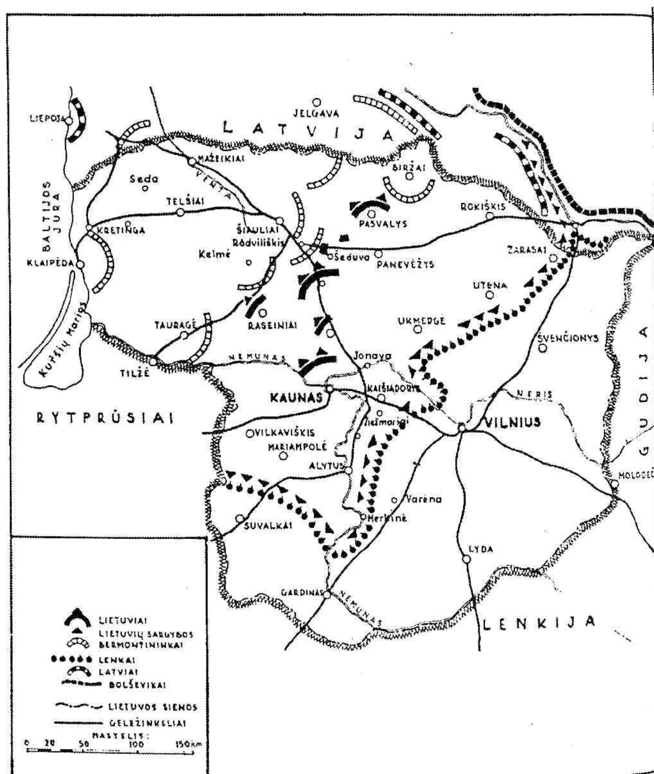
Apie bermontininkų. siautėjimą Šiaulių gimnazijoje buvo informuotas Lietuvos Ministrų kabinetas ir plačiai rašome spaudoje. Šiaulių miesto ir apskrities komendantas Birontas 1919 m. spalio 3 d. telefonogramoje Ministrų kabineto Reikalų vedėjui T. Petkevičiui pranešė „pavardes mokytojų ir mokinių, sužeistų laike vokiečių užpuolimo ant Šiaulių gimnazijos 30. IX. Sužeisti: 1. Gim. ved. Klupšas Antanas. 2. Globėjas Karson. Mokiniai: (išvardyta 17 gimnazistų ir 12 gimnazisčių. – J.L.). Telefonogramos tekstas buvo atspausdintas ant atskiro lapelio ir išleistas kaip laikraščio „Lietuva" 1919 m. spalio 4 d. numerio priedas. Minėtame priede dar buvo pažymėta „Rugsėjo 30 d. 8 val. ryto vokiečiai užpuolė Šiauliuos lietuvių gimnaziją, sumušė gimnazijos vedėją, sužeidė daug mokinių, kurių keli jau mirė! Naujas vokiečių „kultūringas" darbas!" 1919 m. spalio 4 d. laikraščio „Lietuva" pirmajame puslapyje stambiu juodu šriftu buvo atspausdinta „Š iauliuos vokiečių kareiviai šaudo mūsų vaikus." Žemiau ir šiek tiek mažesniu šriftu atspausdinta antraštė „Vokiečių žvėriškumas" ir pateikta informacija apie Šiaulių gimnazijos užpuolimą. Laikraščio vedamasis straipsnis pavadintas „Barbarų puota." Jame rašoma: „Barbarizmo didvyriai dar neseniai daužiusieji Reimso šventyklą,

sugriovusieji Lonvenos universitetą, savo gyvenimo gale padarė Šiaulių gimnazijos mokinių, berniukų ir mergaičių, skerdynes...

Sužvėrėję vokiečių budeliai plikais durtuvais įsibrovė į mokyklos rūmus ir tenai atliko savo baisų kultūrinėj pasaulio istorijoj negirdėtą darbą."

Pasidarę visiškais šeimininkais ne tik Kuršėnuose, bet ir apskrities mieste Šiauliuose, bermontininkai ėmė plačioj apylinkėj plėšikauti, terorizuoti ir net žudyti ramius gyventojus" [126].

Susidariusią padėtį Lietuvoje 1919 m. vaizdžiai rodo bermontininkų ir kitų kariuomenių išsidėstymo schema (3.13 pav.).

3.13 pav. Lietuvių kovų su bermontininkais ruožas ir kitų kariuomenių išsidėstymas 1919 m.

Paimta iš P. Čepėno knygos „Naujųjų laikų Lietuvos istorija". Vilnius, 1986. 2 dalis. P. 554

1919 m. rugpjūčio 7 d. Vyriausiosios komisijos kariškiams žeme aprūpinti pirmininkas teisingumo ministras L. Noreika ir nariai: žemės ūkio ir valstybės turtų ministras A. Stulginskis, vidaus reikalų ministras P. Leonas, apsaugos ministras A. Merkys, komisijos vedėjas sekretorius J. Blynas, pasirašė Laikinąją instrukciją prie įstatymo kariškiams žeme aprūpinti [127]. Tame pačiame „Laikinosios Vyriausybės žinių" numeryje buvo paskelbtos ir „Naujokų šaukimo instrukcijos", kurias pasirašė vidaus reikalų ministras P. Leonas ir laikinai einantis krašto apsaugos ministro pareigas karininkas Žadeikis [128].

1919 m. rugsėjo 13 d. prezidentas A. Smetona ir ministro pirmininko pavaduotojas vidaus reikalų ministras P. Leonas pasirašė Įstatymą dėl Lietuvos kariuomenės laipsnių [129], o 1919 m. rugsėjo 19 d. - Metinių pradedamųjų mokyklų mokytojų kursų įstatus [130].

1919 m. rugsėjo mėnesio pabaigoje ir spalio mėnesio pradžioje vyko dažni Estijos, Latvijos, Lietuvos atstovų susitikimai, šių valstybių bei Suomijos delegacijų konferencija (3.14 pav.). Susitikimų ir konferencijos metu buvo aptariami Tarybų Rusijos taikos pasiūlymai minėtosioms šalims, pateikti 1919 m. rugsėjo mėnesio viduryje. Apie Baltijos šalių užsienio ministrų, delegacijų susitikimus ir konferenciją buvo rašoma spaudoje. Laikraštis „Lietuva" 1919 m. spalio 7 d. numeryje rašė: „Kaunas, X. 4. (LSB0. „Latopres" praneša iš Rygos, kad Latvių ir Lietuvos atstovai Dorpato (Tartu. – J.L.) konferencijoje sugrįžę spalio 2 d. į Rygą. Užsienio reikalų ministeris Mejerovičius pranešė, kad Dorpato konferencijoje, Latviai, Lietuva, Estai ir Suomiai nusprendę ištirti bolševikų taikos pasiūlymo rimtumą, nustatydami tam tikrus reikalavimus, kurių įvykinimas laiduoja ilgas karo paliaubas ir tų valstybių apgynimą nuo bolševikų propagandos.Gavus konferencijos atstovam savo parlamentų sutikimo, Rygoje po kelių savaičių būsianti sudaryta speciali komisija. Tosios komisijos nusprendimai būsią pranešti bolševikams. Paėmus jų parengtus dekretus, galės pradėti tartis dėl karo paliaubų". Lietuvos delegacijos vadovu konferencijoje buvo Lietuvos vidaus reikalų ministras Petras Leonas, nariai: J. Šliūpas, D. Zaunius [131]. Taikos sutartis su Tarybų Rusija pasirašė: Estija (1920 02 02), Lietuva (1920 07 12), Latvija (1920 08 11), Suomija (1920 10 14).

1919 m. spalio 8 d. vidaus reikalų ministras P. Leonas kartu su Piliečių apsaugos departamento direktorium R. Dulskiu pasirašė Vidaus reikalų ministerijos aplinkraštį Vilkaviškio, Šakių, Raseinių, Tauragės ir Kretingos apskričių viršininkams dėl Lietuvos–Vokietijos pasienio gyventojams suteiktos teisės pereiti Lietuvos–Vokietijos sieną ir Instrukciją dėl „sienai peržengti liūdimų davimo" pasienio gyventojams [132].

3.14 pav. Estijos, Latvijos, Lietuvos ir Suomijos valstybių delegacijų konferencija 1919 m. rudenį Tartu mieste, Estijoje. Lietuvos valstybei atstovavo: 1. Petras Leonas (delegacijos pirmininkas); 2. Jonas Šliūpas; 3. Dovas Zaunius.
Gauta iš Galinos Leonienės

1919 m. spalio 10 d. prezidentas A. Smetona, ministro pirmininko pavaduotojas vidaus reikalų ministras P. Leonas pasirašė Draugijų įstatymą [133]. Šiame Įstatyme buvo apibrėžta sąvokos „draugija" samprata: „Draugija (sąjunga, partija ir kt.) yra susivienijimas kuopon kelių asmenų, pasistačiusių kokį nors aiškų bendro darbo tikslą ir, tam tikslui atsiekti, sutartinai, tam tikrais įstatais, dirbančių". Toliau buvo išdėstyti reikalavimai, keliami draugijos steigėjams, draugijos steigimo procesui tvarkyti, taip pat draugijos teisės ir pareigos.

Po Lietuvos nepriklausomybės paskelbimo padėtis šalyje buvo sudėtinga. Vokietija pripažino Lietuvos nepriklausomybę, bet tą pripažinimą susiejo su 1917 m. gruodžio 11 d. Lietuvos Tarybos pareiškimu, su Lietuvos ir Vokietijos tvirtų ryšių palaikymu, su įsipareigojimu Lietuvos valstybei teikti prašytą apsaugą ir pagalbą, su Lietuvos įsipareigojimu prisiimti dalį Vokietijos karo sunkenybių, per kurias ji įgyja laisvę. Dar iki šio Lietuvos nepriklausomybės pripažinimo pagal 1918 m. kovo 3 d. sudarytą Bresto taikos sutartį, Rusijai pasitraukus iš karo, Lietuva turėjo atitekti Vokietijai. Vokietijos kariuomenė pasiliko Lietuvoje ir po Lietuvos nepriklausomybės pripažinimo. Vokietijos

valdžia 1918 m. rugsėjo mėnesį paskyrė Lietuvos Valstybės Tarybai viešą biudžetą – po 18 600 markių mėnesiui ir 75 451 markių už praėjusį laiką. Spalio mėnesį Vokietija pranešė A. Smetonai, kad ji padės Lietuvos Valstybės Tarybai lėšomis, kiek tik reikės, ir tuoj pat asignavo jai 100 000 markių (3.15 ir 3.16 pav.) [134].

Vėliau Lietuvos Tarybai asignuota 10 milijonų markių. „Telefonas neerstojo veikęs tarp Berlyno ir Kauno. Aš, - rašė M.Yčas, - buvau šaukiamas kelis kartus duoti vis naujų ir naujų paaiškinimų ir apie 11 val. nakties matyti buvo gautos galutinės instrukcijos iš Berlyno asignuoti mums 10 000 000 markių, išmokant po 2 ½ milionų <...> Mūsų išdininkas J. Dagys, mano pavedamas, parvežė iš Darlehnskasse-ost į finansų ministeriją tuos 4 ½ milionų markių" [135].

Toliau derėtasi su vokiečių vyriausybe dėl paskolos gavimo. „Greit, - rašė M.Yčas, - gavau telegramą iš Berlyno, kad vokiečių vyriausybė sutinkanti leisti Darlehnskasse-ost išduoti mums 10 000 000 markių paskolos <...> dar prieš Kalėdas 1918 m. iškeliavom mudu su Voldemaru į Berlyną galutinai šią paskolą sutvarkyti <...> vedėm derybas su vokiečių vyriausybe dėl paskolos ir dėl palikimo jų kariuomenės <...> kol susiorganizuos mūsų pačių savanorių armija <...> Smetonai atvykus, vokiečių vyriausybė sutiko sutartį pasirašyti <...> paskolos 10 000 000 markių sutartis buvo pasirašyta <...> Tais pinigais išgyveno II, III, IV ir iš dalies V Kabinetas" [136].

Po Lietuvos nepriklausomybės paskelbimo Lietuvos Valstybės Taryba vis dar svarstė valdžios sudarymo klausimą, valdžios formą (monarchija ar respublika), padėtį Lietuvoje ir kitus opius klausimus. Tuo metu tęsėsi nelygi Lietuvos Valstybės Tarybos kova su okupacinės valdžios, Vokietijos centrinės vyriausybės ir Reichstago partijų atstovais. 1918 m. liepos 11 d. svarstant valdžios sudarymo klausimą, A. Smetona savo kalboje palietė ir esamą padėtį. „Lietuvos padėjimas, - sakė jis, - ne tik nepagerėjo, dar pablogėjo. Atstatymo darbo nematyti... Ūpas neatsimainęs. Tarybos aktyvumas varžomas, pilna kliūčių tiek Vilniuje, tiek toliau... Klebename duris, kad bent dalį valdžios mums duotų. Atsakydavo – palaukite, dabar karas; už 2-3 mėnesių. O ženklų atidavimo ir ligi šiol nėra" [137]. Tame posėdyje A. Smetona ir jo šalininkai pasisakė už monarchinę Lietuvą, o S. Kairys, J. Vileišis, M. Biržiška, S. Narutavičius prieštaravo tokios Lietuvos valdžios formos pasirinkimui. 1918 m. liepos 11 d. Lietuvos Valstybės Tarybos dešinieji nariai (13 balsų) išsirinko Urachą Lietuvos karaliumi Mindaugu II. Keturi aukščiau paminėti kairieji Tarybos nariai protestuodami iš jos pasitraukė, P.Klimas balsavo prieš, du susilaikė [138].

1918 m. lapkričio 2 d. Lietuvos Valstybės Taryba savo liepos 11 d. nutarimą dėl Uracho išrinkimo karaliumi atšaukė [139].

Nr. LXXIV.

An
das Präsidium des litauischen Landesrates
hier.

Wilna, den 9. September 1918.

Der Verwaltungschef
beim Militärgouverneur Litauen
ID I Nr. III

Unter Bezugnahme auf die mündlichen Verhandlungen mit Dr. Šaulys am 16., 17. und 29. August d. J. teile ich ergebenst mit, daß ich unter dem Vorbehalt jederzeitigen Widerrufs bereit bin, dem litauischen Landesrat die auf der Grundlage des beiliegenden Haushaltsvoranschlages für die Geschäftsführung vom 1. 9. 1918 ab erforderlichen Mittel von monatlich 18 600 M zu bewilligen. Der auf den Monat September 1918 entfallende Betrag von 18 600 M ist bereits der Darlehnskasse Ost auf das Konto des Präsidiums des litauischen Landesrates überwiesen worden. Auf die Bemerkungen am Schlusse des Voranschlages wird besonders aufmerksam gemacht. Die Zahlung der Beträge für die nächsten Monate wird regelmäßig am 1. jedes Monats im voraus in derselben Weise erfolgen.

Ferner ist der nach den Angaben des Landesrats aus der Vorzeit noch ungedeckte Betrag von 75 451,90 M auf das Konto des Präsidiums bei der Darlehnskasse Ost überwiesen worden. Es wird gebeten, der Landeshauptkasse Litauen über den Empfang der Beträge in jedem einzelnen Falle Quittung zu erteilen.

Die in dem vorgelegten Haushaltsvoranschlag der Taryba für die Rückwanderer und -Gefangenenkommissionen eingestellten Beträge haben dagegen nicht bewilligt werden können, weil diese Kommissionen sich nicht innerhalb des Rahmens der Zuständigkeit des Landesrats halten und ihnen Mitglieder angehören, welche nicht Landesratsmitglieder sind.

Die Vertretung des Landes im Auslande steht dem Landesrate nicht zu. Er konnte daher auch nicht, wie im Schreiben vom 23. August dieses Jahres angezeigt, General-Landesvertreter für die Ukraine, für Petersburg und für Transkaukasien ernennen. Die Gehälter für diese Landesvertreter konnten demgemäß im Haushaltsvoranschlage nicht genehmigt werden.

Im übrigen bin ich aber, wie in dem mündlichen Verhandlungen wiederholt zum Ausdruck gebracht, gern bereit, die Rückwanderung und die Heimbeförderung der Gefangenen zu unterstützen und auch, soweit erforderlich, Geld hierfür zu bewilligen. Ich stelle daher anheim, mir eine Liste derjenigen Personen einzureichen, welche für die Verwaltung auf dem Gebiete der Rückwanderung und Gefangenen-Heimbeförderung außerhalb Wilnas tätig sein sollen. Auch habe ich nichts dagegen einzuwenden, wenn der Landesrat aus seinen Mitgliedern eine Kommission für Gefangene und Rückwanderer mit lediglich begutachtender, nicht ausführender Funktion einrichten will.

gez.: v. Gilsa, Hauptmann.

3.15 pav. Kapitono Gilsa raštas Lietuvos Tarybos prezidiumui.
Paimta iš P. Klimo knygos „Der Werdegang des Litauischen Staates von 1915 bis zur Bildung der provisorischen Regierung im November 1918". Berlin, 1919. P.183

Nr. LXXXIX.

Der Reichskanzler
(Reichsamt des Innern)

Berlin W. 8, den 26. Oktober 1918.
Wilhelmstraße 74.

An
das Präsidium des Litauischen Landesrates.

Dem Präsidium des Litauischen Landesrats beehre ich mich ergebenst mitzuteilen, daß ich die mir überreichten Eingaben vom 3., 21. und 23. d. M. der Militärverwaltung in Litauen zur Erörterung und weiteren Veranlassung überwiesen habe. Ich möchte indes schon jetzt darauf aufmerksam machen, daß in dem pro memoria vom 23. d. M. die von mir erbetenen und von Herrn Dr. Puritzkis in Aussicht gestellten konkreten Angaben fehlen, ohne die eine Verfolgung der erhobenen Beschwerden nicht möglich ist.

Der zu bildenden litauischen Regierung werden die zur Führung der von ihr übernommenen Geschäfte erforderlichen Mittel selbstverständlich zur Verfügung gestellt werden. Ich ersuche daher, mir zunächst von der erfolgten Bildung einer Regierung Mitteilung zu machen, worauf der Generalbevollmächtigte mit dieser unverzüglich in Verhandlungen darüber eintreten wird, welche Beträge für die dortigen Bedürfnisse benötigt werden. Um hierfür Vorbereitungen treffen zu können, ist die Verwaltung bereits von den dortigen Wünschen verständigt und ermächtigt worden, alsbald und schon vor dem Eintreffen des Generalbevollmächtigten zur Deckung dringender Bedürfnisse einen Betrag bis zu 100 000 M zur Verfügung zu stellen.

Schließlich muß ich zu meinem Bedauern feststellen, daß das Präsidium des Landesrats mit der Behauptung, die es an die Spitze der einen von ihr überreichten Eingabe stellt, daß die Requisitionen in Litauen gegenwärtig den Charakter von Räubereien angenommen hätten, eine schwere Beleidigung des deutschen Heeres und der deutschen Militärverwaltung ausspricht. Indem ich mich zugleich auf mein Schreiben vom 20. d. M. und die dortige Eingabe an den Herrn Reichskanzler vom 14. d. M. beziehe, mache ich darauf aufmerksam, daß ein solches Verfahren mit den Gepflogenheiten, wie sie im Verkehr zwischen befreundeten Nationen üblich sind, unvereinbar ist, und daß die Reichsleitung sich nicht in der Lage sieht, fernerhin Eingaben dieser Art entgegenzunehmen.

gez.: Trimborn.

3.16 pav. Trimborn raštas Lietuvos Tarybos prezidiumui.
Paimta iš P. Klimo knygos „Der Werdegang des Litauischen Staates von 1915 bis zur Bildung der provisorischen Regierung im November 1918". Berlin, 1919. P.208

1918 m. balandžio 9 d., gegužės 27 d., liepos 9-13 d. vokiečių pradėti puolimai Flandrijoje, į šiaurę nuo Reimso, tarp Mondidjė ir Nuajano buvo sustabdyti. Nesėkminga buvo ir paskutinė jų puolamoji operacija prie Marnos (liepos 15-rugpjūčio 4 d.). Amjebno operacijoje (rugpjūčio 8-13 d.) Antantės kariuomenė pralaužė vokiečių frontą ir privertė juos trauktis. Rugsėjo 12-15 d. JAV kariuomenė sumušė vokiečius prie San Mihielio. Rugsėjo 26 d. prasidėjo bendras Antantės kariuomenės puolimas 400 km ilgio fronte. Lapkričio 3 d. Austrija-Vengrija pasirašė taikos sutartį su Antante. Rugsėjo 15-30 d. Antantės ir jos sąjungininkų kariuomenė sumušė Bulgarijos ir Vokietijos kariuomenę Balkanuose. Spalio 5 d. Vokietija kreipėsi į JAV prašydama paliaubų. Lapkričio 9 d. Vokietijoje įvyko revoliucija, buvo nuversta monarchija. Po 1918 m. lapkričio revoliucijos Vokietijoje RTFSR (Rusijos Tarybų Federacinė Socialistinė Respublika) vyriausybė anuliavo Bresto taikos sutartį. 1918 m. lapkričio 11 d. Kompjeno miške (Prancūzija) buvo pasirašytos Pirmajame pasauliniame kare pralaimėjusios Vokietijos paliaubos su Prancūzija, D. Britanija, JAV bei kitomis antivokiškosios koalicijos valstybėmis. Per Kompjeno paliaubas Antantė įpareigojo Vokietiją išvesti kariuomenę iš okupuotų teritorijų, išskyrus Pabaltijį. Čia palikti ją tol, kol ji bus reikalinga.

Pirmojo pasaulinio karo pabaigoje Paryžiaus taikos konferencijoje buvo parengta ir pasirašyta Pirmajame pasauliniame kare nugalėjusių valstybių taikos sutartis su pralaimėjusiomis valstybėmis: su Vokietija (Versalio taika) 1919 m. birželio 28 d., su Austrija (Sen Žermeno taika) 1919 m. rugsėjo 10 d., su Bulgarija (Neji taika) 1919 m. lapkričio 27 d., su Vengrija (Triamono taika) 1920 m. birželio 4 d., su Turkija (Sevro taika) 1920 m. rugpjūčio 10 d. Vokietija ir jos sąjungininkai neteko dalies teritorijos, turėjo mokėti dideles reparacijas, apriboti ginkluotąsias pajėgas. Galutinį pokarinį pertvarkymą, atitinkantį nugalėjusių valstybių interesus, užbaigė Vašingtono konferencija (1921-1922 m.). Minėtųjų konferencijų metu visus svarbiausius klausimus slaptose derybose sprendė Didžiosios Britanijos, Prancūzijos ir JAV atstovai: D. Loidas Džordžas, Ž. Klemenso ir V. Vilsonas.

Petras Leonas, vertindamas Pirmojo pasaulinio karo padarinius ir nusakydamas Vokietijos perspektyvas, rašė: „Didžiausios žmonių skerdynės, didysis karas buvo galutinai baigtas taikos sutartimi. Austro-Vengrija buvo išdalinta į daug dalių: dalis žemių paskirta Rumunijai ir Italijai, sukurta nauja valstybė Čekoslovakija, atgaivinta Lenkija. Buvo apkarpyta Vokietija. Jeigu Klemenso būtų galėjęs padaryti su Vokietija tai, ką jis buvo sumanęs – Bavariją ir kitas padaryti savarankiškomis atskiromis valstybėmis, atskirti nuo Vokietijos kai kuriuos pakraščius, kurie seniau ar vėliau buvo užgrobti, palikti Vokietiją viena valstybe tik tose ribose, kuriose ji buvo susijungusi 1871 metais. Tačiau tiems Klemenso sumanymams nepritarė Loidas Džordžas ir

V. Vilsonas. Klemenso sumanymas suskaldyti Vokietiją į istorines jos dalis nebuvo įgyvendintas". Toliau Petras Leonas pabrėžė: „Negalima abejoti, kad Vokietija atsigaus, sustiprės ir vėl bus pabaisa kaimynams <...>" [140]. Taigi ši Petro Leono pranašystė išsipildė. Tai parodė Antrojo pasaulinio karo išvakarės ir pats karas.

1918 m. gruodžio 7 d. Raudonosios armijos vakarų dalys pradėjo žygį paskui atsitraukiančius vokiečius ir jau gruodžio 9 d. įžengė į Minską. 1918 m. lapkričio mėnesį buvo pradėtas kelti Tarybų valdžios sukūrimo šūkis, buvo raginama vietose rinkti darbininkų ir mažažemių, bežemių valstiečių atstovų tarybas, „kurių atstovai, suvažiavę Vilniun, sutvers mūsų šaliai darbininkų valdžią, kurios uždavinys bus kartu su Rusijos ir Vokietijos proletariatu įvesti mūsų šalyje socializmo tvarką". 1918 m. gruodžio 4 d. Maskvoje RKP (b) Lietuvių centro biuras nutarė sukurti Lietuvoje Laikinąją revoliucinę valdžią ir jos rėmimui Lietuvos raudonąją armiją, kuri sudarytų dalį Rusijos raudonosios armijos. Gruodžio 8 d. Lietuvos KP CK posėdyje Vilniuje buvo sudaryta Laikinoji revoliucinė vyriausybė. Gruodžio 10 d. trys sudarytos vyriausybės nariai išvyko į Daugpilį užmegzti ryšių su Raudonosios armijos daliniais, organizuoti manifesto projekto paskelbimą, steigti revoliucinius komitetus Lietuvos rytų rajonuose. Suderinus manifesto tekstą su RKP (b) CK, manifestas buvo atspausdintas gruodžio 19 d. „Izvestijose", paskelbtas per radiją visam pasauliui. Gruodžio 15 d. buvo deklaruota Vilniaus darbininkų tarybos valdžia, užmegzti ryšiai su vokiečių kareivių tarybomis.

1918 m. pabaigoje Vilniuje veikė: darbininkų taryba, revoliucinės V. Kapsuko vyriausybės dalis, Lietuvos laikinoji vyriausybė, lenkų komitetas. Visų jų tikslas – įtvirtinti savo valdžią.

1918 m. gruodžio 22 d. RTFSR pripažino Lietuvos Tarybų Respublikos nepriklausomybę ir įpareigojo visas Rusijos įstaigas teikti paramą Lietuvos Tarybų Respublikai.

1918 m. gruodžio 31 d. vokiečiai apleido Vilnių, išskyrus stotį.

1919 m. sausio 1 d., pasinaudodami padėtimi, lenkų legionieriai užėmė Vilnių.

1919 m. sausio 5 d. vakare įžengė į Vilnių Pskovo divizija ir 5-asis pulkas. Mieste valdžią laikinai perėmė karinio revoliucinio komiteto valdžia.

Artėjant prie Vilniaus Raudonajai armijai, Lietuvos ministras pirmininkas A. Voldemaras kreipėsi pagalbos į Antantės šalis. 1918 m. lapkričio 23 d. Lietuvos krašto apsaugos ministerija išleido pirmąjį įsakymą dėl kariuomenės kūrimo. Gruodžio 20-21 d. ministras pirmininkas A. Voldemaras ir A. Smetona išvyko į Berlyną prašyti karinės pagalbos ir paskolos. Gruodžio 26 d. M. Sleževičius sudarė naują koalicinę vyriausybę, pakvietė Lietuvos gyventojus stoti savanoriais į kariuomenę. 1919 m. sausio 2 d. M. Sleževičiaus

vyriausybė išvyko į Kauną.

1919 m. balandžio 19 d. Vilnių paėmė lenkai. Liepos 11 d. iš Lietuvos išsikraustė vokiečiai, bet liepos 26 d. ties Kuršėnais iš Latvijos į Lietuvos teritoriją perėjo jungtinė vokiečių ir rusų kariuomenė, vadinama bermontininkais. 1919 m. spalio mėnesį bermontininkai užėmė Šiaulius, Biržus, Linkuvą, Radviliškį ir pradėjo rodyti aiškų nepalankumą Lietuvai. Jie nuginklavo ir išvaikė ten buvusias Lietuvos komendantūras, gyvenimo reikmenimis apsirūpindavo patys kareiviai, plėšdami vietos gyventojus. Vėliau Antantės valstybių atsiųsta komisija nustatė, kad vien apie Šiaulius bermontininkai užmušė 33 žmones, sužeidė 124, sudegino 171 namą, atėmė 1328 arklius, 1644 kiaules, 1252569 markes ir daugybę kitų dalykų [141].

1919 m. vasarą buvo rengiamas sukilimas prieš M. Sleževičiaus vyriausybę. Jį organizavo Lenkų karinė organizacija (*Polska Organizacja Wojskowa),* POV. Ši organizacija buvo sukurta 1914 m. Varšuvoje J. Pilsudskio iniciatyva. Jos Lietuvos skyrius suorganizuotas 1918 m., kuris iš pradžių priklausė POV Suvalkų apygardai. 1919 m. gegužės mėnesį buvo sudaryta POV Kauno apygarda, vadovaujama R. Kovaleco. Ji verbavo vyrus į Lenkijos kariuomenę, apmokė juos. 1919 m. POV Kauno apygardos vadovai, vykdydami iš Varšuvos gautą įsakymą, pradėjo rengti sukilimą prieš M. Sleževičiaus vyriausybę. Tikslas – sudaryti Kaune vyriausybę, kuri su Lenkija užmegztų federacinius ryšius. Sukilimo rengimui vadovavo L. Vasilevskis (buvęs Lenkijos užsienio reikalų ministras) [142].

Iš Lenkijos okupuoto Vilniaus instruktuojami ir pinigais aprūpinami POV nariai veikė Lietuvoje: pranešinėjo apie Lietuvos kariuomenę, stengėsi savo pusėn patraukti karininkus ir kareivius, tyčia stojo į Lietuvos kariuomenę ir rūpinosi gauti atsakingas pareigas, pranešinėjo apie krašto politinę būklę ir nuotaikas; atvažiuojančioms santarvės komisijoms teikė vyriausybę šmeižiančius memorandumus; iš Vilniaus gabeno proklamacijas ir knygutes; skleidė nepasitikėjimą Lietuvos vyriausybe; verbavo sau narius; visa Lietuva buvo suskirstyta į 13 apskričių, kurių kiekvienoje dar buvo sudaryta po 3-4 tos organizacijos komendantūras; sudarė sąrašus asmenų, kuriuos sukilimo išvakarėse reikėjo suimti, kurių reikėjo saugotis, pašalintų iš tarnybos dėl jų lenkiškumo, areštuotų ir laikomų Kauno kalėjime lenkų, simpatizuojančių lenkams lietuvių ir kt. Asmenų, kuriuos reikėjo suimti prieš sukilimą, sąraše buvo: ministras pirmininkas M. Sleževičius, ministrai Vileišis, Tūbelis, Kairys, Leonas (mano pabraukta. – J.L.), Noreika, Šimkus, Stulginskis ir kiti asmenys. Lietuvių valdininkų, pasiruošusių partizanų kovai, sąraše buvo įrašytas Petras Leonavičius (Leonas – J.L.) ir jo sūnus Vytautas.

POV organizuojamas sukilimas turėjo įvykti 1919 m. rugpjūčio 28-29 d. naktį. Jo išvakarėse jau buvo nustatyta Lietuvos karinė administracija, numatyti

komendantai ir net lenkiškas ministrų kabinetas, pasirengta paskelbti pasauliui, kad sukilęs kraštas nuvertęs „vokiečių pastatytos" Tarybos valdžią ir, norėdamas likti laisvas, prisidedąs prie Lenkijos. Tačiau visi POV planai nuėjo niekais. Lietuvos saugumo darbuotojai susekė sukilimo organizatorius, padarė kratą POV centre (Kaune) ir rado organizacijos archyvą su narių sąrašais, šnipinėjimo, organizacijos ir kitais dokumentais. Sąmokslininkų vadai buvo areštuoti, sukilimas neįvyko. Kad sukilimas būtų užgniaužtas laiku, daug pasidarbavo Lietuvos saugumiečiai, vadovaujami tuolaikinio žvalgybos viršininko L. Giros, ir Šaulių Sąjunga, vadovaujama V. Putvinskio. Sukilimo užgniaužimo procese dalyvavo ir Petro Leono sūnus Jonas Leonas [143].

1920 m. gruodžio 11-24 d. sukilimo organizatoriai buvo kariuomenės teismo teisti. Teismo procese dalyvavo ir Petras Leonas. „Dabar, - rašė jis, - apie taip vadinamą „Poeviakų" bylą, tikrai vadinant „baudžiamoji" byla, kurioje buvo kaltinami nariai: „Polska Organizacja Vojskova" ir „Organizacja Strzelcov Nadniemenskich", trumpai „P.O.V." ir „O.S.N." nariai: Raimundas Kovalec, apygardos komendantas ir kt. Kvota buvo daroma man esant vidaus reikalų ministeriu, apie ką esu rašęs kitur. Kai artinosi bylos svarstymas kariuomenės teisme, kreipėsi į mane, neatsimenu per ką, - kad būtų gera, jei ir aš dalyvaučiau iš valstybės pusės, kaip civilinio ieškinio įgaliotinis". Petras Leonas sutiko dalyvauti teisme. Teismo proceso metu Petro Leono „replikos gynėjų dirbtinai keltais klausimais buvo labai reikalingos ir neleisdavo bylos eigai iškrypti iš teisėtos vagos". Petras Leonas šiame teisme pasakė dvi kalbas. Pirmoji kalba:

„Gerbiamieji teisėjai! Po valstybės Gynėjo ir mano bendradarbio civiliniam ieškiniui paremti pil. Šilingo kalbų man, gal, ir nereikėtų varginti Tamstos savo kalba, bet šitoji byla labai paini – pačių kaltinamųjų prieš jus stovi 51 asmuo, todėl manau būsią prie reikalo, jei aš pasakysiu kelis papildomuosius tos kalbos žodžius. Civilinio ieškinio suma pilnai įrodyta paskelbtais dokumentais. Bet kyla klausimas: iš ko reikia priteisti tasai ieškinys? Fizinio kaltininko, kuris sutraukė telegrafo ir telefono vielas ir nupjaustė stulpus nesužinota. Gal tai padarė išdykėliai – piemenukai, blogai žaisdami? O jei tai kaltinamųjų darbas, tai, gal, tasai darbas toks, kad jis ir jo pasekmės privalo būti svarstomos ne Armijos Teisme, bet civilinio Apygardos Teismo? Į šituos du klausimus aš pasistengsiu kiek galima trumpiau atsakyti. Daleidimas, kad telefono ir telegrafų vielų ir stulpų sugadinimas tai piemenukų, ar kieno nors kito pripuolamas darbas, atpuola. Jeigu prisiminti, kad vielų ir stulpų buvo daug sugadinta, kad tai padaryti viena nakčia ir, be to, įvairiose tolimose viena kitos vietose.

O jeigu dar prisiminsime, kad organizacijos P.O.V. ir O.S.N., kaip pilnai nustatyta dokumentais, pasiaiškinimu kaltinamojo Kovalco ir liudininkų Giros ir Daukanto pareiškimais, buvo surengusios padaryti sukilimą naktį iš 28 į 29 dieną rugpjūčio mėn., kad į jų prirengiamąjį sukilimo darbą įėjo ir telegrafų, ir telefonų sugadinimas ir kad pastarasis buvo padarytas naktį iš 27 į 28 dieną

to pat rugpjūčio mėn., tai mums bus aišku, jog telegrafų ir telefonų sugadinimas, apie kurį kalbama šioje byloje, yra kaltinamųjų darbas.

Koks tasai darbas politiniu ir juridiniu žvilgsniu?

Kai kurie kaltinamieji, tarp jų ypač pil. Kovalec plačiai čion aiškino, kad jis savo veikimu organizacijose POV ir OSN ėjo demokratijos dėsniais, rengė Lietuvai laimingą ateitį ir norėjo tverti Didžiąją ir Nepriklausomą Lietuvą. Ar iš tikro taip?

Atsižiūrėjus, kad pil. Kovalec įvardintose organizacijose bendrai dirba ir tokiais Rusijos aristokratų Aleksandro III ir Nikolajaus II sandarbininkais, kaip kaltinamasis Kazys Sipavičius, kuris nerado sau galimybės bendrai dirbti su Lietuvos liaudim, kad pilietis Kovalec bendrai, petys į petį, dirba su Lietuvos „obšarnikais" (stambiais dvarininkais), kaip Z. Plioteris ir Geištoras ir kiti, su kurių interesais supuola išvardintų organizacijų interesai Lietuvoje, kad pil. Kovalec laiko neatitinkamu demokratystės reikalavimams Lietuvos Ministerių Kabinetą su social-liaudininku Šleževičium priešakyje ir dalyvaujant jame social-demokratams Kairiui ir Pakniui ir rado sau tinkama tverti komisiją su buv. Kaizerio feldfebeliu Aukštolaičiu ir kad tarp išvardintų organizacijų dokumentų mes randame ir kitą gelžkeliečių sąrašą, tai apie kaltinamųjų demokratiškumą atsieina labai abejoti.

Kalbėjusieji prieš mane jau išsiaiškino lenkiškumo reikšmę mūsų gyvenime. Mūsų istorijos likimu daugelio mūsų piliečių sielose yra įsigyvenęs jausmas, kuris lenkiškumą identifikuoja su poniškumu, su žmonių nelygybe: tiems piliečiams rodosi, kas lenkiška, prieš tą reikia lenkti galvą. Tikras demokratas privalo siekti to, kad kiekvienas asmuo, vistiek ar jis būtų kareivis, ar juodo darbo darbininkas, ar valdininkas, išpildęs savo praeigas, jaustųsi tikras ponas esąs, kuris gali tarti apie save „aš karalius, aš Dievas, žodžiu sakant, aš žmogus". Lenkiškumo platinimo pas mus palaiko jau nuo seniai įsigyvenusį sielose vergiškumo jausmą ir todėl yra priešingas demokratystei. Ir materialinio gyvenimo srityse lenkiškumas neša mums pragaištingas pasekmes. Tik pažiūrėkime. Kitur miestai turi kultūrinančią įtaką į aplinkinius gyventojus; pas mus gi tie miestai, kurių apylinkės sulenkėjo, padarė į apylinkių gyventojus blogą įtaką, pav., Kauno apylinkės gyventojai (išskyrus buv. Suvalkiją, į kurią Kaunas maža įtakos turėjo) yra tamsesni, labiau nuskurdę, nekaip tolesnių vietų, taip pat reikia pasakyti ir apie Vilnių. Mūsų kaime gyventojai mažiau apsišvietę ir didesniame skurde gyvena ten, kur jie sulenkėję ir jų tamsumas, ir skurdas juo didesnis, juo toliau einame į rytus, kur didesnė lenkystės įtaka. Taigi, jeigu pil. Kovalec su savo bendradarbiais nešė mums lenkiškumą, jie neturi teisės puoštis demokratyste.

Politikos žvilgsniu organizacijos POV ir OSN tikslas Lietuvoje štai toks:

a) Carnockienė rašė, kad POV stovi lenkiškų interesų gynybos pagrinde su ginklu rankoje,
b) dokumente, apžiūrėtame ant b.l. 53-55, kur kalbama apie bendrą politiką, pasakyta, kad jei Lietuva neitų unijon su Lenkija, tai šitoji privalo Lietuvos plotus inkorporuoti į lenkų respubliką,
c) dokumente, apžiūrėtame byl. 2 d. 91-92 lap., pasakyta, kad POV Kaunijos teritorijoje lieka Vyriausios Lenkų Karo Vadovybės

įsakymo 1919.VI.16 prasmė ir kad jos tikslas – suvienyta ir nepriklausoma Lenkija su išėjimu į jūrą.

d) POV priesaikoje tarp kita ko prisižadama dėl suvienytos ir nepriklausomos tėvynės Lenkijos savo kraują ir gyvybę pašvęsti.

e) tarp atsišaukimų, apžiūrėtų byl.6 d.167-169 lap., kalbama, kad Taryba ir jos vyriausybė yra Lenkų tautos priešas ir kad ji veda pasitarimus su rusais ir vokiečiais prieš Lenkų valstybę.

f) dokumente, apžiūrėtame byl. 2 d. 314 lap., pasakyta, kad reikia tik trumpam momentui užimti Kauną, kad palengvinti Lenkų kariuomenei įeiti į jį.

Šitų raštų užteks, idant prirodyti tikslą POV, gi kad OSN buvo toji pati organizacija POV, aš laikau pilnai išrodytu dalyku be tolesnių mano išvedžiojimų.

Idant pasiekti savo tikslą ir per sukilimą išduoti Lietuvą Lenkijai,organizacijos POV ir OSN veikė aukščiausiame kontakte su Lenkijos kariuomene, kas matyti iš sekančių faktų:

a) jų vadas Orvid – tai Lenkų kariuomenės generalinio štabo karininkas Kosciolkovski; kaltinamasis Kovalec – tai lenkų kariuomenės karininkas, o buvusis prie Lietuvos generalinio štabo lenkų karininkas Vonsevič dalyvavo POV ir OSN organizacijose.

b) tos organizacijos gaudavo iš lenkų štabo Vilniuje pinigų, ką pripažino ir kaltinamasis Kovalec.

c) bylos 1 d. 187-1881. Yra aprašyti dokumentai, iš kurių matyti, kad ekspozityva (į pirmos divizijos intendantūros sandėlį), kad išduotų įvairius daiktus OSN.

d) apžiūrėtoje byl. 1 d. 163-169 lap. Juzviko instancijoje pasakyta: remdamasis lenkų kariuomenės vyriausios vadovybės biuro įsakymu 1919.VI.18 apylinkę D.O.K. pakeičiu į Kauno apylinkę POV.

To, kas čion mano atpasakota, užtenka priparodymui, kad POV ir OSN buvo artimiausiame kontakte su vyriausiąja lenkų kariuomenės vadovybe.

Turėdamas tikslą, palengvinantį lenkų kariuomenei užimti Kauną ir dar neokupuotą Lietuvos dalį, organizacijos POV ir OSN rimtai rengėsi ir prisirengė prie sukilimo, kurie turėjo įvykti naktį 28-29 rugpjūčio ir tik nepasiekus padaryti sukilimą vėliaus, kaip sako liudininkas Daukantas, lenkų štabe Vilniuje buvo aiškintasi, jog tai buvę tik manevrai, kurie gerai pasisekė.

Tasai pasirengimas matomas iš sekančių aplinkybių:

a) iš ginklų sandėlio, kurį prižiūrėjo pabėgęs kaltinamasis Stasys Nekrašas, buvo išeikvota daug revolverių; daug revolverių buvo rasta pas pasislėpusį nuo teismo Joną Kodzevičių.

b) ant byl. 1 d. 228-229 lap. Protokolas, kur apžiūrėtas įsakymas, kuris buvo duotas Maišiogalos Komendantui „duoti Komendantui" 50 karabinų, po 100 šovinių, 20 rankinių granatų ir t.t.

c) apžiūrėtame byl. II d. 168 lap. raporte rašoma, kad reikia ginklų, šovinių, labai pageidaujamos bombos ir revolveriai. Vilijos perėjimas žemiau Gegužinės yra užtikrintas.

d) įsakymas Ukmergės Komendantui, kad reikia surinkti prisiekusius vėliausia 28/VIII.

e) apžiūrėtame byl. 2 d. 21 lap. Instruktoriaus Blickio raporte 1919.VIII.27, atitinkamai įsakymui iš 23/VIII, viskas prirengta; tikslūs paaiškinimai Kauno susisiekimo su OSN galės būti laikomi savais etapais, apie ką OSN per Zosę painformuota. Tuoj kaip užimsime Kauną galės būti užimti Pravieniškiai nedidelėmis jėgomis, reikalingas yra apsiaustas, kaip tai esu rašęs, priešingu atveju nematydamas aiškios pagalbos nepradėsiu.

f) naktį, rugp. 27/28 įvairiose vietose buvo sugadinti telegrafai ir telefonai.

Taigi nusikalstamas darbas yra pilnai įrodytas. Aš priminiau tik kai kuriuos ryškesnius bylos davinius; jų yra labai daug, visi daviniai, kurie išdėstyti kaltinamame akte, pasitvirtino teismo tardymą atliekant ir plačiai apibūdinti kalbėjusių prieš mane.

Lieka dar paliesti klausimą, kas gi kaltas? Atsakymui į šį klausimą svarbiausią, mano manymu, reikšmę turi taip vadinamieji evidencijos lapai. Jų įvertinime tenka apsistoti ant liudininko Daukanto pareiškimo. Prie progos aš bendrai turiu pasisakyti, kad liudininko Daukanto pareiškimai šioje byloje pilnai tikėtini, dėlto kad juos patvirtina kitos bylos aplinkybės. Todėl ir dėl evidencijos lapų reikia paimti jų ta reikšmė, kurią piešia Daukantas, būtent, kad į juos buvo įrašoma tik jau įstojusieji į organizaciją, o ne Kovaleco pareiškimą, būk jie turi tik sąrašo projekto reikšmę.

Kad į evidencijos lapus buvo įrašomi organizacijų tikri nariai, tai be liudininko Daukanto pareiškimo dar aišku iš šių bylos aplinkybių:

a) Slapyvardėmis ir šifru parašytų evidencijos lapų turinys atitinkamose dalyse sutinka su tų kaltinamųjų pareiškimais, kurie pripažino esą įrašyti ir kurie pasakė savo slapyvardes.

b) Kitų slapyvardės ir pavardės patvirtinamos tuom, kad kaligrafiška ekspertizė pripažino jų ranka rašytus raportus.

c) Kaligrafiška ekspertizė reikia pripažinti tinkamai padaryta, dėlto kad ji supuola ir su tų kaltinamųjų pareiškimais, kurie pripažino raštus savais.

d) Kai kurie kaltinamieji, ypač kaimiečiai, pripažino, kad jie buvo įrašomi į kokius tai sąrašus ir nurodo slapyvardes ir jų pareiškimai atitinka evidencijos lapų turiniui.

e) Kai kurie vėl kaltinamieji pripažįsta, kad jie buvo prisaikdinami, kas patvirtina Daukanto pareiškimą ir tokiu būdu evidencijos lapų reikšmę.

Iš visa to man aišku, kad evidencijos lapai parodo, kas kaltinamųjų priklausė prie POV ir OSN. Abejonė galėtų kilti dėl pil. Eugenijos Petrovičaitės, apie kurios nusistatymą mums liudijo Lietuvos piliečiai Čiurlionienė ir Paknys, dėl kurių pareiškimo negali būti abejonės. Bet pil. Eugenija Petrovičaitė, kaip atsidavęs labdaringumui asmuo, galėjo šiems liudininkams nežinant pasižadėti būti naudinga ir POV, ir OSN nariams kaliniams. Kas link šitos kaltinamosios, teismas gali rasti reikalo pritaikinti karo teismo proc. Str.913.

Baigiu savo kalbą. Priparodomosios medžiagos šioje byloje apstumas duoda man pagrindo tikėtis, kad Tamstos, Gerbiamieji Teisėjai, civilinį ieškinį patenkinsite" [144].

Petro Leono antroji kalba:

„Gražiais žodžiais grb. Bulota užbaigė savo kalbą, išreikšdamas pageidavimą, kad tautos susijungtų meilėje. Bet toks susijungimas idealus, apie kurį jis kalbėjo, galima tik tarp laisvų ir lygių tautų. Kaltinamieji gi rengė Lietuvai tokį susijungimą, kur lenkai viešpatautų, o lietuviai būtų traktuojami kaip gera ir nuolanki liaudis. Kad gynėjas Grajauskas idealizavo kaltinamųjų darbą, tai man nestebėtina, dėlto kad tai primena man, jog ir mūsų Steigiamame Seime yra atstovų, kurie, Seimui tariant nusistatymą tėvynės gynimo reikalu, demonstratyviai išėjo iš salės. Bet aš negaliu suprasti, ką reiškia gynėjo Bulotos pasisakymas, kad jis čion veikia, kaip trečias asmuo: nesuprantu dėl to, kad čion yra tik bylos dalyviai, o ne tretieji asmenys. Visų gynėjų kalbose buvo iškelti juridiniai klausimai, kuriais, Gerbiamieji teisėjai, leisite man išsitarti. Buvo tvirtinama, kad negali būti to nusikalstamo darbo, kuris primetamas kaltininkams, dėlto kad tuomet pati Lietuvos valdžia neturėjo suverenumo, ką gynėjai nužiūri iš to, kad Baudž. Kod. dalis apie sukilimą prieš aukščiausiąją valdžią panaikinta ir kad nebuvo tikros konstitucijos, o buvo tik jos pamatiniai dėsniai. Keista girdėti iš juristų, kad valstybės suverenumas priklauso nuo jos Baudžiamojo Kodekso arba nuo rašytos konstitucijos. Besikurianti valstybė tankiausia kardu gina savo suverenumą, o ne įstatymais. Ar gi gynėjai mano, kad ir Vokietija, nuvertusi Kaizerį, iki Steigiamojo Seimo ir Rusija po pašalinimo caro nebuvo suvereninės valstybės, dėlto kad neturėjo konstitucijų? Šiuom klausimu kaltinamasis Kovalec kur kas gilesnis už gynėjus politikas ir juristas, nes jis į mano klausimą atsakė: „Kas gali duoti teisę būti valstybe besitveriančiai valstybei?".

Be pamato pareiškimas, kad byloje nesą dokumento apie tai, jog Lenkija nusikalstamo darbo metu buvo Lietuvos priešininkė, Tamstos, Gerbiamieji Teisėjai, žinote tai.

Gynėjų tvirtinimas, būk inkriminuojamas šioje byloje darbas esąs numatytas panaikintais B.K. 100-102 str., gi jų nesant,- 126 str., neatitinka tikrenybei. B.Kodekso panaikintoji dalis daugiausia kalba apie monarcho ir jo giminės įžeidimą, tai jei gynėjams ypatingai rūpi apginti mūsų respublikos prezidentą nuo įžeidimų, lai jie pasirūpina suruošti tam tikro įstatymo sumanymą. Straipsnyje 100-me buvo dar kalbama apie valstybinės tvarkos keitimą ir valstybinės dalies teritorijos atplėšimą. Taigi šitas įstatymas, kad ir veiktų, nebūtų pritaikomas prie šios bylos, dėlto kad jų dalykas visai kitoks, būtent: valstybės išdavimas, kas numatyta B.K. 108 ir 118 str.

Kai kuriems asmenims iš kaltinamųjų užtenka parodyti tėvynės išdavimo priešui veikimą, bet tų gi kaltinamųjų, kurie buvo tik prisidėję prie POV ir OSN, bet dar nieko blogo valstybei nebuvo darę, kaip apv. jaunikaitis Kurgonas ir kt., Armijos Teismas galbūt ras reikalo padaryti žygius, nurodytus Karo Teismo 913 str." [145].

Lietuvos nepriklausomybės atkuriamuoju laikotarpiu daug jėgų, sumanumo, ryžto reikėjo ir steigiant Vidaus reikalų ministeriją, organizuojant jos sistemos darbą.

„Vidaus reikalų ministeriją, - rašė R. Skipitis, - pradėjo organizuoti

pirmasis jos ministeris V. Stašinskas. Po V. Stašinsko ligi mano atėjimo į šią ministeriją dar buvo ministeriais: Jonas Vileišis, Aleksandras Stulginskis, Petras Leonas ir Elizėjus Draugelis. Taigi nuo 1918 IX 11 ligi 1920 VI 19, t.y. per aštuoniolika mėnesių pasikeitė penki ministeriai. Toks dažnas ministerių keitimasis neabejotinai mažino ministerijos kūrybinio darbo našumą. Be to, dar tenka prisiminti, kad ministeriją ir jos padalinius teko organizuoti neturint nei pakankamai lėšų, nei tiems darbams paruoštų žmonių. O jei vis dėlto Vidaus reikalų ministerijos aparatas buvo sukurtas ir sugebėjo patenkinamai vykdyti jam skirtus uždavinius, tai tas aiškiai parodo, kad ministerijos kūrėjams netrūko kieto ryžto, didelio sumanumo, skaidraus idealizmo ir nepalaužiamo tikėjimo, kad nepriklausoma Lietuvos valstybė bus atstatyta. Prie to reikia pridurti, jog ne tik priešakiniai ministerijos kūrėjai, bet ir dauguma eilinių ir net pačių žemiausių tarnautojų, patriotinių jausmų raginami, nuoširdžiai ir sąžiningai ėjo savo pareigas ne tik dėl algos, bet ir iš noro padėti savajai valstybei" [146].

Čia paminėtos ir nepaminėtos aplinkybės labai kliudė Lietuvos nepriklausomybės atkuriamajam darbui. Tomis sunkiomis 1918-1919 m. sąlygomis nenuilstamai darbavosi Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo šalininkai, tarp jų ir Petras Leonas.

1919 m. spalio mėnesį, atsistatydinus M. Sleževičiaus Ministrų Kabinetui, buvo sudaromas naujas Kabinetas. „E. Galvanausko, - rašė Petras Leonas, - buvo siūloma man įeiti į jo kabinetą. Ne tik jis pats siūlė, bet ir per kitus asmenis mėgino paveikti mane, kad priimčiau jo siūlymą. Bent vieną tokį asmenį atsimenu. Juom buvo V. Stašinskis. <...> Jam aš atsakiau, kad randu netinkamą sau vien dešiniųjų kabinetą, kad matau dar koalicinio kabineto reikalingumą. Šitoji priežastis man buvo lemiančioji" [147].

1919 m. spalio mėnesį, atsisakęs siūlomų vidaus reikalų ministro pareigų sudaromame E. Galvanausko Ministrų Kabinete, Petras Leonas vėl grįžo prie advokato profesijos [148].

IŠVADOS

1. 1917-1918 m. Lietuvos padėtis buvo sudėtinga ir sunki. Dar tęsėsi Pirmasis pasaulinis karas, Lietuva buvo okupuota Vokietijos, Rusijoje įvyko dvi revoliucijos, žlugo carinė monarchija, vyko dideli politiniai, ekonominiai ir socialiniai pokyčiai, kurie palietė ir Rusijoje gyvenusius lietuvius, ir Lietuvą. 1918 m. kovo 3 d. Rusija pasirašė Bresto taikos sutartį ir pasitraukė iš karo. Vokietijos ir Austrijos-Vengrijos kariuomenė, pažeisdama Bresto sutartį, pradėjo okupuoti Ukrainą, Baltarusiją, Pabaltijį. 1918 m. jau ryškėjo Antantės šalių pranašumas Vakarų fronte, prasidėjo Vokietijos pralaimėjimai. 1918 m. lapkričio 9 d. Vokietijoje buvo nuversta monarchija. 1918 m. lapkričio 11 d. Kompjene Antantė pasirašė su Vokietija Kompjeno paliaubas. Vokietija prisipažino nugalėta ir įsipareigojo išvesti kariuomenę iš okupuotų teritorijų, išskyrus Pabaltijį. Lietuva Vokietijos okupacijos metais kentė priespaudą, persekiojimus, patyrė didžiulių nuostolių ir netekčių. Prie esamų sunkumų ir vargų Lietuvoje dar prisidėjo bermontininkų, Lenkijos ir Rusijos kariuomenių veiksmai.

2. Sunkiomis vokiečių okupacijos sąlygomis Lietuvoje ir kitose šalyse gyvenantys lietuviai pradėjo organizuotis ir siekti nepriklausomos valstybės atkūrimo. 1918 m. vasario 16 d. paskelbė nepriklausomos, demokratiniais pagrindais sutvarkytos Lietuvos valstybės „su sostine Vilniuje" atkūrimą ir ėmėsi visų galimų priemonių jai įtvirtinti.

3. 1918 m. į Lietuvą sugrįžo Lietuvių vyriausiosios tarybos Rusijoje juridinės komisijos pirmininkas Petras Leonas ir kiti aktyvūs to meto veikėjai. Jie įsitraukė į Lietuvos valstybės atkuriamąjį darbą, stiprino jos teisinius pagrindus. Petro Leono kandidatūrą parėmė tuo metu buvusios partijos ir jis tapo pirmosios Lietuvos Laikinosios Vyriausybės teisingumo ministru. Tada buvo parengtas Laikinasis Lietuvos teismų ir jų darbo sutvarkymo įstatymas, parinkti ir paskirti teisingumo ministerijos sistemos darbuotojai, pasirūpinta iš vokiečių teisėjų perimti teismus. 1918 m. gruodžio 20 d. į užsienį išvykus Lietuvos Valstybės Tarybos pirmininkui A. Smetonai, ministrui pirmininkui ir užsienio reikalų ministrui A. Voldemarui, finansų ministrui M. Yčui, Petras Leonas pasiliko Vilniuje ir pirmininkavo posėdyje, kuriame dalyvavo ir kiti pasilikę ministrai bei Lietuvos Valstybės Tarybos atstovai. Petras Leonas dirbo teisingumo ministru ir naujai sudarytame M. Sleževičiaus Ministrų Kabinete. Jis pasirašė Laikinosios Vyriausybės Deklaraciją. Teisingumo ministerija parengė Laikinąjį Lietuvos pilietybės įstatymą, Laikinąjį Lietuvos notariato sutvarkymo įstatymą bei instrukciją notarams, paskyrė notarus ir parengė kitus įstatyminius dokumentus.

4. 1919 m. balandžio 12 d. Petras Leonas, Ministrų Kabineto pirmininkui tapus M. Sleževičiui, buvo paskirtas vidaus reikalų ministru, pasirašė ne vieną įstatyminį dokumentą, reikalavo iš Vidaus reikalų ministerijos darbuotojų griežtai laikytis įstatymų, būti drausmingiems, gerbti piliečių teises ir juos pačius, visomis galimomis priemonėmis kovojo prieš įstatymų pažeidėjus, nederamą darbuotojų elgesį.

5. Petras Leonas, vertindamas Pirmojo pasaulinio karo padarinius labai pranašiškai pasakė: „Vokietija atsigaus, sustiprės ir vėl bus pabaisa kaimynams".

6. 1919 m. vasarą Lenkų karinė organizacija rengė sukilimą prieš M. Sleževičiaus vyriausybę. Sąmokslininkų vadai buvo areštuoti. Sukilimas neįvyko. 1920 m. gruodžio 11-24 d. sukilimo organizatoriai buvo teisiami. Teismo procese dalyvavo ir Petras Leonas. Jis pasakė dvi kalbas, kuriose sukilimo organizatorių veiklą įvertino kaip nusikalstamą ir prašė teismą patenkinti civilinį ieškinį Lietuvos valstybės naudai.

7. Sunkiomis 1918-1919 m. sąlygomis nenuilstamai darbavosi Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo šalininkai, tarp jų ir Petras Leonas. 1919 m. spalio mėn., atsisakęs jam siūlomų vidaus reikalų ministro pareigų sudaromame E. Galvanausko Ministrų Kabinete, Petras Leonas vėl grįžo prie advokato darbo.

LITERATŪRA

1. Lietuvos Valstybės Tarybos protokolai 1917-1918. Vilnius, 1991. P. 31-33; **Eidintas A.** Antanas Smetona. Vilnius, 1990. P. 35-37, 41; **Truska L.** Antanas Smetona ir jo laikai. Vilnius, 1996. P. 79; **Eidintas A.** Aleksandras Stulginskis. Vilnius, 1995. P. 67-68.

2. Lietuvos Valstybės Tarybos protokolai 1917-1918. Vilnius, 1991. P. 52, 59-60.

3. Lietuvos Valstybės Tarybos protokolai 1917-1918. Vilnius, 1991. P. 63.

4. Lietuvos Valstybės Tarybos protokolai 1917-1918. Vilnius, 1991. P. 66; **Eidintas A.** Aleksandras Stulginskis. Vilnius, 1990. P. 46-47.

5. Lietuvos Valstybės Tarybos protokolai 1917-1918. Vilnius, 1991. P.77-79, 120-121; **Eidintas A.** Antanas Smetona. Vilnius, 1990. P. 46-47.

6. Lietuvos Valstybės Tarybos protokolai 1917-1918. Vilnius, 1991. P.131; **Eidintas A.** Aleksandras Stulginskis. Vilnius, 1990. P. 69.

7. Lietuvos MA Biblioteka. Rankraščių skyrius. F 29, saug. vn. 367. P.1-18; **Eidintas A.** Aleksandras Stulginskis. Vilnius, 1990. P. 37-64.

8. Lietuvos istorija/ Red. A. Šapoka. Kaunas, 1936. P. 540-541; **Eidintas A.** Antanas Smetona. Vilnius, 1990. P. 36-39.

9. Lietuvos Valstybės Tarybos protokolai 1917-1918. Vilnius, 1991. P. 156-157; Lietuvos istorija/ Red. A. Šapoka. Kaunas, 1936. P. 542.

10. **Klimas P.** Lietuvos valstybės kūrimas 1915-1918 metais Vilniuje// Pirmasis Lietuvos Nepriklausomybės dešimtmetis. Kaunas, 1990. P. 11; **Eidintas A.** Aleksandras Stulginskis. Vilnius, 1995. P. 71-72.

11. Lietuvos valstybės tarybos protokolai 1917-1918. Vilnius, 1991. P.213-218.

12. Ten pat. P. 168-169.

13. Ten pat. P. 170-171.

14. Ten pat. P. 188, 190, 191.

15. **Yčas M.** Rusijos lietuvių pastangos kovose už Lietuvos Nepriklausomybę// Pirmasis Nepriklausomos Lietuvos dešimtmetis. Kaunas, 1990. P. 32.

16. LTE. T.6. P. 530.

17. Lietuvos valstybės tarybos protokolai 1917-1918. Vilnius, 1991. P. 206-212; **Eidintas A.** Antanas Smetona. Vilnius, 1990. P. 56-66.

18. **Eidintas A.** Antanas Smetona. Vilnius, 1990. P. 64, 66-67.

19. Lietuvos istorija/ Red. A. Šapoka. Kaunas, 1936. P. 543.

20. Lietuvos nepriklausomybės pripažinimo dokumentas// Lietuvos aidas.

1918 m. gegužės 9 d. Nr. 555 (103). P. 1-2.
21. Lietuvos istorija/ Red. A. Šapoka. Kaunas, 1936. P. 543, 545.
22. Lietuvos valstybės tarybos protokolai 1917-1918. Vilnius, 1991. P. 286-287.
23. Ten pat. P. 266, 267-279; **Eidintas A.** Antanas Smetona. Vilnius, 1990. P. 67.
24. **Skipitis R**. Nepriklausomą Lietuvą statant. Atsiminimai. Čikaga, 1961. P. 11.
25. Ten pat. P. 11-12.
26. Ten pat. P. 12-17.
27. Ten pat. P. 24-28.
28. Lietuvos MA Biblioteka. F 117-1204. P. 355.
29. Ten pat. P. 359.
30. Ten pat. P. 361.
31. Ten pat. P. 366.
32. Lietuvos valstybės tarybos protokolai 1917-1918. Vilnius, 1991. P. 267-279.
33. Ten pat. P. 369.
34. Ten pat. P. 370.
35. Ten pat. P. 181.
36. Ten pat. P. 240.
37. Ten pat. P. 242.
38. Ten pat. P. 285-286.
39. Ten pat. P. 285.
40. **Leonas P.** Lietuvos savivaldybės. Paskaitos savivaldybių atstovams Kaune, 1922 m. sausio mėn-je. Tilžė, 1923. P. 29-30.
41. **Toliušis Z.** Petras Leonas (1864-1938). Gyvenimas ir darbai. Kaunas, 1939. P. 19-20.
42. Lietuvos valstybės tarybos protokolai 1917-1918. Vilnius, 1991. P. 305-307.
43. Ten pat. P. 345.
44. Ten pat. P. 354-361, 370-372.
45. Lietuvos Valstybės Laikinosios Konstitucijos pamatiniai dėsniai// Lietuvos aidas. 1918 m. rugpjūčio 13 d. Nr. 130 (178). P. 3.
46. Lietuvos Valstybės Tarybos protokolai 1917-1918. Vilnius, 1991. P. 501.
47. Ten pat. P. 381.
48. **Yčas M.** Lietuvos vyriausybės sudarymo etapai ir jos pirmieji žingsniai// Pirmasis Nepriklausomos Lietuvos dešimtmetis. Kaunas, 1990. P. 65.

49. Laikinoji Lietuvos Valstybės valdžia// Lietuvos aidas. 1918 m. lapkričio 12 d. Nr. 129 (177). P. 2; **Truska L.** Antanas Smetona ir jo laikai. Vilnius, 1996. P. 88; **Yčas M.** Lietuvos vyriausybės sudarymo etapai ir jos pirmieji žingsniai// Pirmasis Nepriklausomos Lietuvos dešimtmetis. Kaunas, 1990. P. 65-102; **Eidintas A.** Aleksandras Stulginskis. Vilnius, 1995. P. 83-84; **Eidintas A.** Antanas Smetona. Vilnius, 1990. P. 233.

50. Laikinoji Lietuvos Valstybės valdžia// Lietuvos aidas. 1918 m. lapkričio 12 d. Nr. 129 (177). P. 3.

51. Lietuvos Valstybės Tarybos protokolai 1917-1918. Vilnius, 1991. P. 388.

52. Lietuvos piliečiai// Lietuvos aidas. 1918 m. lapkričio 13 d. Nr. 130 (178) P. 2.

53. Visuomenei// Lietuvos aidas. 1918 m. lapkričio 20 d. Nr. 136 (144) P. 1.

54. Lietuvos Valstybės Tarybos protokolai 1917-1918. Vilnius, 1991. P. 398.

55. Ten pat. P. 399-401, 507-508.

56. Ten pat. P. 406-410.

57. **Toliušis Z.** Petras Leonas (1864-1938). Gyvenimas ir darbai. Kaunas, 1939. P. 20.

58. Lietuvos Valstybės Tarybos protokolai 1917-1918. Vilnius, 1991. P. 511-513.

59. Lietuvos istorija/ Red. A. Šapoka. Kaunas, 1936. P. 546.

60. Lietuvos Centrinis Valstybės archyvas. F 923, ap.1, b.60. P. 19-19a; Ponui Ministrui Pirmininkui// Lietuvos aidas. 1918 m. lapkričio 29 d. P. 1-2.

61. Aplinkraštis, Lietuvos Vyriausiajam Tribunolui, Apygardos Teismams, Taikos Teisėjams ir Teismo Tardytojams// Laikinosios vyriausybės žinios. 1919 m. sausio 16 d. Nr. 2-3. P. 12.

62. Lietuvos Valstybės Tarybos protokolai 1917-1918. Vilnius, 1991. P. 461.

63. Lietuvos Centrinis Valstybės archyvas. F 923, ap.1, b.9. P. 26.

64. Ten pat. P. 36.

65. Teisingumo ministerijos įsakymai// Lietuvos aidas. 1918 m. lapkričio 15 d. P. 4.

66. Teisingumo ministerijos įsakymai// Lietuvos aidas. 1918 m. lapkričio 21 d. P. 1.

67. Laikinosios Vyriausybės įsakymai. Teisingumo ministerija// Lietuvos aidas. 1918 m. gruodžio 10 d. Nr. 153 (201). P. 1.

68. Lietuvos MA Biblioteka. F 117-2341. P. 7.

69. Ten pat. F 117-1204. P. 380-381.

70. Ten pat. F 117-1080. P. 140-142.

71. Laikinosios Vyriausybės įstatymai. Laikinasis Lietuvos teismų ir jų darbo sutvarkymas. Paaiškinimas įstatymui „Laikinasis Lietuvos teismų ir jų darbo sutvarkymas// Lietuvos aidas. 1918 m. gruodžio 11 d. Nr. 154 (202). P. 1-2.

72. Ten pat. P. 2.

73. **Skipitis R.** Nepriklausomą Lietuvą statant. Atsiminimai. Čikaga, 1961. P. 53-54.

74. Ten pat. P. 56.

75. Teisingumo ministerijos aplinkraštis// Lietuvos aidas. 1918 m. gruodžio 20 d. Nr. 161 (209), Priedas prie Laikinosios Vyriausybės žinių (1918 m. gruodžio 29 d.) Nr. 1. P. 2.

76. **Eidintas A.** Antanas Smetona. Vilnius, 1990. P. 70-74.

77. **Sleževičius M.** 1918 d. gruodžio 20 d. Vilniuje// Lietuvos žinios. 1922 m. balandžio 27 d. P. 2-3.

78. **Krupavičius M.** Aleksandras Stulginskis mano prisiminimuose// Tėvynės sargas. 1947 m. rugpjūčio mėn. Nr. 1. P. 69-70.

79. Lietuvos Centrinis Valstybės archyvas. F 923, ap.1, b.9. P. 31.

80. Ten pat. P. 40.

81. Ten pat. P. 37.

82. Ten pat. P. 35-36.

83. **Eidintas A.** Antanas Smetona. Vilnius, 1990. P. 233.

84. Laikinosios Vyriausybės žinios. 1918 m.gruodžio 29 d. Nr. 1. P. 1.

85. **Kairys S.** Tau, Lietuva. Bostonas, 1964. P. 283, 317.

86. Lietuvos MA Biblioteka. F 117-1080. P. 44.

87. **Eidintas A.** Antanas Smetona. Vilnius, 1990. P. 77.

88. Laikinosios vyriausybės deklaracija //Laikinosios vyriausybės žinios. 1918 m. gruodžio 29. Nr. 1. P. 1-2.

89. Laikinieji įstatymai // Laikinosios vyriausybės žinios. 1919 m. sausio 16 d. Nr. 2-3. P. 5.

90. Ten pat. P. 6.

91. Ten pat. P. 5-6.

92. Teisingumo ministerija. Įsakymai //Laikinosios vyriausybės žinios. 1919 m. sausio 16 d. Nr. 2-3. P. 11-12.

93. Laikinosios vyriausybės žinios. 1919 m. kovo 5 d. Nr. 4. P. 4, 8; balandžio 4 d. Nr. 5. P. 7.

94. **Eidintas A.** Antanas Smetona. Vilnius, 1990. P. 233-234. **Truska L.** Antanas Smetona ir jo laikai. Vilnius, 1996. P. 105.

95. Priedėlis prie Laikinosios Vyriausybės žinių Nr. 6 //Laikinosios vyriausybės žinios. 1919 m. gegužės 8 d. Nr. 6. P. 4-5.

96. Apskričių Viršininkams, valsčių, miestų ir apskričių savivaldybių įstaigoms //Laikinosios vyriausybės žinios.1919 m. gegužės 22 d. Nr. 7. P. 8.

97. Ten pat. P. 8.

98. Ten pat. P. 2-6.

99. Lietuvos piliečiai //Laikinosios vyriausybės žinios. 1919 m. liepos 1 d. Nr. 8. P. 1.

100. Ten pat. P. 2.

101. Ten pat. P. 4; Laikinosios vyriausybės žinios. 1919 m. rugpjūčio 7 d. Nr. 10. P. 8.

102. Ten pat. P. 5; Laikinosios vyriausybės žinios. 1919 m. rugpjūčio 7 d. Nr. 8. P. 5.

103. **Laurinaitis J.** Kariuomenė// Pirmasis Nepriklausomos Lietuvos dešimtmetis. Kaunas, 1990. P. 160.

104. Petro Leono kalba Lietuvos karininkų suvažiavime Petrapilyje// Santara. 1917 m. birželio 21 d. Nr. 25. P. 3.

105. **Laurinaitis J.** Kariuomenė// Pirmasis Nepriklausomos Lietuvos dešimtmetis. Kaunas, 1990. P. 161.

106. Ten pat. P. 162.

107. Ten pat. P. 162, 163, 165.

108. Lietuvos piliečiai //Laikinosios vyriausybės žinios. 1919 m. liepos 1 d. Nr. 8. P. 1.

109. Lietuvos Centrinis Valstybės archyvas. F 923, ap. 1, b. 24. P. 1-1a.

110. Ten pat. P. 1a-5.

111. Lietuvos MA Biblioteka. F 117-1080. P. 4-5.

112. Ten pat. P. 116.

113. Ten pat. P. 120.

114. **Grigaitytė-Novickienė B.** Lietuvių seimą Petrapilyje prisiminus// Karys. 1953. Nr. 7-8. P. 139.

115. LE. T. 33. P. 27; LTE. T. 12. P. 34.

116. **Abramavičius F.** Kovos puslapiai// Pergalė. 1958. P.113-114.

117. **Kairys S.** Tau, Lietuva. Bostonas, 1964. P. 318-319.

118. Lietuvos CVA. F. 465. 1919 m., ap. 1, b. 2. P. 89.

119. Ten pat. 1919 m., ap. 1, b. 45. P.63.

120. Ten pat. P. 61.

121. Lietuvos CVA. F. 923, ap. 1, b. 24. P. 4.

122. **Kairys S.** Tau, Lietuva. Bostonas, 1964. P. 319.

123. Lietuvos MA Biblioteka. F.117-1080. P.116.

124. Vidaus reikalų ministro aplinkraštis Nr. 38// Laikinosios vyriausybės žinios. 1919 m. rugpjūčio 7 d. Nr. 10. P. 8.

125. Lietuvos piliečiai //Laikinosios vyriausybės žinios. 1919 m. liepos

26 d. Nr. 9. P. 1-2.

126. **Skipitis R**. Nepriklausomą Lietuvą statant. Atsiminimai. Čikaga, 1961. P. 120-122; Lietuva. 1919 m. spalio 4 d.

127. Laikinoji instrukcija prieš įstatymo kariškiams žeme aprūpinti //Laikinosios vyriausybės žinios. 1919 m. lapkričio 24 d. Nr. 15. P. 4.

128. Naujokų šaukimo instrukcija// Laikinosios Vyriausybės žinios. 1919 m. lapkričio 24 d. Nr.15. P.5.

129. Lietuvos kariuomenės laipsnių įstatymas //Laikinosios vyriausybės žinios. 1919 m. spalio 8 d. Nr.13. P.4-5.

130. Metiniams pradedamųjų mokyklų mokytojų kursams įstatai// Laikinosios Vyriausybės žinios. 1919 m. spalio 8 d. Nr.13. P.5.

131. Lietuva. 1919 m. spalio 7 d. P. 2; Lietuvos MA Biblioteka. F 117-1204. P. 444; Mykolas Sleževičius. Čikaga, 1954. P. 127.

132. Vidaus reikalų ministerijos aplinkraštis// Laikinosios Vyriausybės žinios. 1919 m. lapkričio 24 d. Nr. 15. P. 56.

133. Įstatymas apie draugijas// Laikinosios Vyriausybės žinios. 1919 m. lapkričio 24 d. Nr. 15. P. 2.

134. **Klimas P**. Der Werdegang des Litauischen Staates von 1915 bis zur Bildung der provisorischen Regierung im November 1918. Berlin, 1919. S.183, 208;

135. **Yčas M**. Pirmasis Nepriklausomos Lietuvos dešimtmetis 1918-1928. Kaunas, 1990. P. 82.

136. Ten pat. P. 89, 91-93.

137. Lietuvos Tarybos protokolai 1917-1918. Vilnius, 1991. P. 267-268.

138. Ten pat. P.279; **Eidintas A.** Aleksandras Stulginskis. Vilnius, 1995. P. 76; **Truska L.** Antanas Smetona ir jo laikai. Vilnius, 1996. P. 86-87.

139. Lietuvos Tarybos protokolai 1917-1918. Vilnius, 1991. P. 369.

140. Lietuvos MA Biblioteka. F 117-1080. P. 58 b-e.

141. LTE. T.2. P. 112-113; Lietuvos istorija/ Red. A. Šapoka. Kaunas, 1936. P. 551-555.

142. LTE. T.8. P. 550.

143. Lietuvos istorija/ Red. A. Šapoka. Kaunas, 1936. P. 557-558; **Rainys J.** POW Lietuvoje. Kaunas, 1936. P. 95, 97; **Matuzas J**. Šaulių sąjungos istorija. Kaunas, 1939. P. 76-78.

144. Lietuvos MA Biblioteka. F 117-1080. P. 13-39.

145. Ten pat. P. 30-33.

146. **Skipitis R**. Nepriklausomą Lietuvą statant. Atsiminimai. Čikaga, 1961. P. 219-220.

147. Lietuvos MA Biblioteka. F 117-1080. P. 1-2.

148. Ten pat. P. 2.

4. LIETUVOS UNIVERSITETE

4.1. Aukštieji kursai

1919 m. rudenį Zigmas Žemaitis parengė ir įteikė Vyriausybei memorandumą, kuriame išdėstė samprotavimus dėl būsimos aukštosios mokyklos steigimo. Vyriausybei atsisakius steigti universitetą Kaune, Tadas Ivanauskas, Zigmas Žemaitis, Jonas Vabalas–Gudaitis, Augustinas Janulaitis ir Liudas Vailionis ėmėsi iniciatyvos kurti aukštąją mokyklą Kaune visuomeniniais pagrindais. Kaip šios veiklos rezultatas atsirado Aukštieji kursai. Jie buvo iškilmingai atidaryti 1920 m. sausio 27 d. Aukštuosiuose kursuose dirbo ir Petras Leonas (4.1 pav.) [1].

4.1 pav. Aukštųjų kursų lektoriai 1921 m. I eilėje (iš kairės): P. Juodakis, J. Žilinskas, M. Nasvytis, S. Digrys, A. Janulaitis, J. Vabalas–Gudaitis, E. Volteris, Z. Žemaitis, V. Čepinskis, J. Šimoliūnas, P. Jodelė, V. Verbickis, K. Vasiliauskas;
II eilėje: V. Lašas, P. Jankauskas, L. Gogelis, P. Leonas, P. Raudonikis, A. Jurgeliūnas, J. Karuža, P. Dovydaitis, V. Dubas, J. Čiurlys, M. Songaila, K. Lapinas, K. Oželis;
III Šapira, L. Vailionis, S. Dirmantas, J. Čeponis, A. Veškarčiatė, J. Gravrogkas, F. Butkevičius.
Paimta iš knygos „Nuo Aukštųjų kursų Kaune iki Kauno technologijos universiteto 1920-1997". Kaunas, 1997. P.16-17

Kaip sutiko čia dirbti, Petras Leonas aprašė savo atsiminimuose: „Š tai kartą pas mane atėjo Rapolas Skipitis su dar kuom tai, gal su Tadu Petkevičium kalbinti, kad aš sutikčiau profesoriauti Aukštųjų kursų teisių skyriuje. Gana senam žmogui, nes ėjau 56 amžiaus metus, savo gyvenime aukštojo mokslo niekuomet nedėsčiusiam, sunku buvo man sutikti apsiimti tą darbą. Simpatingų ir artimų bendra ideologija pagrįsti argumentai nugalėjo mane. O argumentų reikšmė buvo toji, kad aš, jų nuomone, galįs pajėgti aukštojo mokslo darbą dirbti ir mano esanti pareiga lietuvių tautai tas darbas dirbti" [2].

Kokia buvo to darbo pradžia? „Sutikau su kitais asmenimis, - rašė Petras Leonas, - kurie buvo apsiėmę teisių skyriuje profesoriauti, sudarėme tarybą <...> Teisių skyriaus taryba sudarė paskaitų planą ir jos nariai pasiskirstėme, kas kurį dalyką dėstys. Man teko apsiimti dėstyti pirmais mokslo metais „Teisių enciklopediją". Aukštųjų kursų vadovybės (kūrėjų) buvau įprašytas Aukštųjų kursų atidarymo iškilmėse laikyti paskaitą. Atidarymo iškilmės įvyko dabar Aušros mergaičių gimnazijos tuomet rengiamoje Seimui salėje. Inteligentijos prisirinko pilna salė. Iškilmė vyko vakare" [3].

Aukštųjų kursų atidarymo iškilmėse Petras Leonas skaitė paskaitą „Teisėistorijos gyvenimo kūrinys".

„Kiekvienas mūsų yra skaitęs „Robinzono Kruzės" knygą, arba bent iš kitų pasakojimų susipažinęs su jos turiniu. Robinzonas Kruzė, jūros bangų išmestas ant negyvenamos jūrų salos, gyveno pats vienas. Jis ima sau maistui visa, ką randa tinkama saloje, stato sau gyvenamąją trobelę iš tos medžiagos, kurią pajėgia tam tikslui pritaikyti, taiso sau patalinę tokią, kokią sugeba minkštesnę padaryti iš esamų saloje daiktų ir t.t. Jo gyvenimas eina taip, kad nėra progos kilti minčiai, abejai dėl to, ar jis turi teisės vieną, arba kitą daiktą - augalą, vaisių - pasiimti ir juo pasinaudoti, vieną arba kitą darbą atlikti. Jo pasielgimas pareina vien nuo gamtos ir jo paties jėgų, nuo to, ar jis įstengia padaryti tą, ką nori padaryti.

Talentingo autoriaus aprašymas, kaip Robinzonas Kruzė pats vienas aprūpindavo visus savo reikalus labai naudingas yra jaunimo savaimingumo jausmui auklėti, bet jis neatitinka tikram žmonių gyvenimui. Žmonės, apskritai imant, gyvena ne paskiri, bet grupėmis, kuopomis. Paskiras žmogus yra persilpnas įstengti apsaugoti tarp nepalankių gamtos aplinkybių savo gyvybei. Pačiose pirmosiose gyvenimo dienose jis net silpnesnis šiuo atžvilgiu už gyvulius. Kumeliukas, veršiukas arba viščiukas, vos tik atsiradę, tuoj patys pajėgia atsistoti ant kojų, patys pasiieško maisto - pirmuoju du - iš savo motinos pieno, trečiasis - žemėje lesalo. Kitaip esti su gimusiu kūdikiu: be kito žmogaus pagalbos jis tuoj žūtų. Tokia pat sunki žmogaus padėtis ir toliau begyvenant, beaugant. Užaugęs paskiras žmogus taip pat persilpnas kovoti už būvį. Tuo mes kasdien įsitikiname. O juo toliau grįšime į praeitį, juo senesnius laikus užgriebsime savo mintimi, tuos laikus, kada žmonės maža temokėjo nuveikti gamtos jėgas, juo silpnesnius mes juos rasime kovoti už būvį. Juo didesnis buvo tada reikalas jiems gyventi grupėmis, kuopomis.

Būtinai kovai su baisiais priešistorinės epochos žvėrimis žmogus rado

sau pagalbos iš tokių pat žmonių, koks buvo jis pats, iš jų kuopų. Ir daug radinių, kurie priklauso priešistoriniems laikams, rodo, kad tų laikų žmonių gyventa kuopomis, bendruomenėmis. Kuopoje begyvenant vieno asmens reikalas susiduria su kito tokiu pat reikalu; vieno noras ir valia aprūpinti savo reikalą paliečia kito norą ir valią aprūpinti tokį pat jo reikalą. Viena žmonių kuopa bemedžiodama susitinka su kita, kuri nori taip pat ten medžioti. Iš to kyla ginčas, nesusipratimas, kova ir jų tam tikri padariniai - ginčo išsprendimas. Atsiranda reikalo apspręsti, kur kam kas galima (leista) daryti, kur kam kas negalima, žiūrint ne jų jėgų, bet kitų interesų. Kalbame - tas teisėtai, tas neteisėtai padaryta, tas dorovinga, tas nedorovinga. Viso žmonių lavinimosi pamatas yra visuomenė; savo gyvenimo tikslo žmogus pasiekia tik visuomenėje gyvendamas. Visuomenėje žmonėms begyvenant gema dorovės ir teisės sąvoka. Dabar mes nuo mažens taip priprantame prie dorovės ir teisės sąvokų, kad mums rodosi dorovės ir teisės įsakymai toki pat visuomet buvę ir būsią, kokiu mes dabar juos patiriame. Pažiūrėkime, ar tikrai taip. Kultūros istorijos, lygiai ir teisės istorijos tyrinėtojų susirinkta ligi šių laikų užtenkamai faktų, kurie duoda mums medžiagos istorinių laikų įvairių periodų dorovei ir teisei apibrėžti bendrais bruožais. Siekdami ankstybiausių laikų, kurių rasta šiokių tokių pažymių, mes randame žmones kuopomis begyvenančius, bendrai savo reikalus aprūpinančius, bendrai turtą bevaldančius. Senų senovėje žmonės mito tuo, ką jie gaudavo iš medžioklės, žuvininkystės, augalų vaisiais ir šaknimis. Tada susijungimas darbui buvo nepastovus, atsitiktinas, todėl ir grupių bendras gyvenimas buvo palaidas.

Ilgainiui, žmogui pasiseka prijaukinti gyvuliai, padaryti jie naminiai. Žmogus užsiima gyvulių auginimu ir ganymu, norėdamas turėti pastovesnį savo gyvybės laidą. Bet ir gyvulių auginimas ne visai laiduoja žmogui maistą, ir užlaikymą. Ilgainiui imasi žmogus žemelę kasinėti, ją dirbti. Ji pastovi ir dėkinga. Jei kas ją myli, gerbia, kultūrina, išdirba, tam ir ji gausingai atsilygina, taip kad ir žmogui ir jo laikomiems gyvuliams laiduojamas maistas. Žemės darbo ir gamtos vaisiai įvairūs. Iš to pareina mainai ir prekyba. Žmogaus darbas gamtos ir žemės darbo vaisius pritaiko savo reikalams juos perdirbinėdamas ir suteikdamas jiems kitokią formą. O tam perdirbimui ištobūlinti pasiseka pasikinkyti gamtos jėgos: vanduo, garas, paskiau elektra. Tuo būdu plečiasi ir didėja pramonė. Ateina pramonės ir prekybos klestėjimo laikai. Žmogaus gyvenimo didžiausias rūpesnis yra gyvybės apsaugojimas. O gyvybė apsaugojama tam tikrais materialiniais daiktais. Tuos daiktus lengviau pagaminti žmonėms gyvenant ir dirbant bendrai. Bet bendrai gyvenant ir dirbant atsiranda reikalų, norų ir valių susidūrimų, pasipriešinimų. Iš to gema teisė. Kadangi žmonių ūkis įvairiais laikais ir įvairiose vietose nevienodas, tad iš to galime pasakyti, kad ir teisės turinys labai įvairuoja. Pažiūrėkime, ar tai tiesa?

Šeima

Pirmiausia imkime šeimą, nes ji dabar yra artimiausioji ir pastoviausioji žmonių bendrojo gyvenimo forma, būtent vyro su moterim susituokimas ir savitarpio santykiai, ir tėvų su vaikais santykiai. Kai žmonės gyveno nepastoviomis grupėmis, komunomis, kai maisto gaminimas buvo nepastovus ir tik netikėto laimingo pasisekimo medžioklėje ar žuvininkystėje rezultatas, tada vyro ir moters lytinis susijungimas taip pat buvo atsitiktinis. Vaikai nepažindavo savo tikro tėvo, pažindavo tik motiną dėl to, kad ji iš gamtos

įstatymų savo krūtimi vaiką penėdavo, auklėdavo ir globodavo. Tada turėjo būti motinos valdžia, ir mes randame jos požymių, mes turime teisės būdą, vadinamą motinos teise (matriarchatas, Mutterrecht). Čia motina yra šeimos galva, tėvas stovi nuošaliau. Tokios šeimos pažymių ir dabar yra pas irokezus ir kitur. Kad seniau moterų gyvenimas su vyru buvo atsitiktinas dalykas, tą patvirtina ir toks atsitikimas: ir dabar yra vietų, kur mergina, turinti vaiką, greičiau išteka, negu mergina dar apsaugojusi savo lyties garbę. Tą patvirtina kai kur esąs paprotys, kad šeimininkas vaišina svečius moterimis.

Vėlesniais laikais, maisto gaminimui tapus tikresniam, moteris buvo pagrobiama. Pagrobimo rezultatas yra moters pasisavinimas. Vyras tampa šeimos galva, patriarchas. Kadangi pagrobti moterį buvo pavojinga, tad vėliau pagrobimas buvo pakeistas pirkimu. Tačiau, ilgus metus jau perkant moteris dar buvo simuliuojamas pagrobimas. Pačios pirkimas ir dabar pačiai vykdomas rytuose, musulmonų visuomenėje. Ten tėvai, dažnai dar sūnui mažam esant, pradeda mokėti „kalimą" už būsimąją jo pačią, kuri taip pat dar mažutė. Neturtingas vyras daug metų savo uždarbių likučiais moka už būsimąją pačią sutartą kalimą ir tada gauna ją, kai baigia mokėti. Kadangi pati pasigrobiama arba nusiperkama, tad pačių galima turėti kelias, kiek įstengia išmaitinti. Dėl to ten pati, beveik kaip daiktas, yra visiška pirkėjo vyro nuosavybė. Bet dauguma žmonių neturi ištekliaus daugiau kaip vieną pačią išmaitinti. To rezultatas yra vienpatystė. Vienpatystėje moters ir vaikų juridinė padėtis labai įvairi, žiūrint įvairių laikų ir šalių. Gana bus palyginti Romos teisės manus mariti ir patria potestas su šių laikų vyro pačia, tėvų su vaikais santykiais. Ir šiais laikais pačioje Europoje moters padėtis nevienoda. Prancūzijoje, taip pat Lietuvoje už Nemuno* pati yra vyro juridinėje globoje, Anglijoje arba Rusuose, taip pat ir Lietuvoje tos globos nėra. Taigi susituokimo ir šeimos padėties didelis įvairumas.

Dabar mes suprantame susituokimo pamatą per laisvo pasirinkimo idėją, savitarpio pagarbos ir palinkimo jausmą, meilę. Bet lygiai kaip kiekvieno civilizacijos dėsnio, taip ir šito šaknys siekia nuožmių priešistorinių laikų ir papročių tamsumų.

Nuosavybės teisė

Yra pažiūra, kuri skelbia, kad nuosavybė esanti žmogui įgimta, kaip gyvybė, kad ji esanti antroji žmogaus prigimtis. Tokia pažiūra yra klaidinga. Darbo normalinis rezultatas yra tas, kad kas darbu įgyta, tas priklauso tam, kas dirbo, yra jo nuosavybė. Nuosavybė atsirado tik užvaldymo, t. y. darbo, fizinės jėgos keliu. Koks darbo būdas, toks ir nuosavybės būdas. Kada buvo bendros, niekam atskirai nepriklausomos, moters, tada ir turtas buvo bendras. Socialinio gyvenimo pradžia yra komunizmas. Jei kas vienas sau pasigamino kurį daiktą, tad jis priklauso gamintojui. Kadangi daikto pagaminimas buvo labai sunkus, tad ir darbo rezultatas — daiktas — buvo labai branginamas. Ir mes žinome, kad žemos kultūros žmonės labiau brangina daiktų, negu žmogaus gyvybę. Klajoklių ūkio metu žemė buvo bendrai gyventojų valdoma, bet žmonės jau pasiskirstę buvo giminėmis, tautomis. Iš žydų istorijos mes žinome Abraomo atsiskyrimą nuo Loto. Vienas kitam buvo pasakę: „Tu varykis su savo kaimine dešinėn, o aš — kairėn".

* Dabar jau panaikinta buv. Suvalkijoj ta globa.

Kai žmonės pereina prie žemės dirbinio, žemė tampa bendruomenių, paskum šeimynų, pagaliau atskirų asmenų nuosavybė. Bendras žemės valdymas gyvuoja ir dabar įvairiose pasaulio vietose: Rusuose, Serbuose ir kitur. Miškai ir ganyklos bendrai valdomi Šveicaruose, Lietuvoje ganyklos daug kur yra bendra kaimo nuosavybė, kai kur dar ir dvarininkai turi bendro ganyklomis naudojimosi teisių. Kadangi daikto pagaminimas civilizacijos pradžioje labai buvo sunkus, tad ir darbo rezultatas labai branginamas. Romoje skolininkas galėjo būti sukapotas ir išdalintas kreditoriams, jei jis negalėdavo atlyginti skolų, o jei būdavo vienam skolingas, tad šis galėjo skolininką vergijon parduoti arba savo vergu paversti. Išlaikymas žmogaus taip sunkus, kad jam negalint dirbti dėl senatvės jis buvo nužudomas. Ne tik daiktai yra žmogaus nuosavybės teisės objektai, bet ir žmonės — vergai. Ir dešimtyje Dievo įsakymų mes turime uždraudimo geisti svetimo tarno arba tarnaitės, t. y. vergo arba vergės, kadangi ji yra svetimo žmogaus nuosavybė.

Palaikų paveldėjimo teisė

Seniau negalėjo būti šitos teisės ypač dėl to, kad nuosavybės teisės nebuvo, o paskiau dėl to, kad savi daiktai būdavę sudedami į kapus, arba sudeginami kartu su savininko kūnu.

Paveldėjimo teisė priklauso pirmiausia šeimai, o jau paskiau atskiriems jos nariams, dar paskiau - tolimesniems giminaičiams.

Asmens laisvė

Yra teorija, kad žmogus iš savo prigimties esąs laisvas ir save galįs valdyti. Ir tik bendro gyvenimo su kitais reikalas jo laisvę aprėžia. Šita teorija yra klaidinga. Pirmais žmonijos gyvenimo laikais asmuo yra kurios nors kuopos, grupės dalis, kuri jį visiškai valdo. Kultūros darbas yra asmens paliuosavimas, suteikimas asmeniui teisiu. Kultūra suteikė asmens laisvę. Senovėje asmuo visiškai priklausė valstybei, ir be to šeimai. Didelė žmonijos dalis buvo išžudoma, kai viena kuopa nuveikdavo kitą kovoje už medžioklės arba žuvininkystės teritoriją. Paskiau, ėmus dirbti žemę, buvo suprasta, kad išžudyti priešus netikslinga, kad naudingiau jie savo vergais paversti ir iš jų darbo naudą traukti. Vėliau vergų darbas pasirodė per maža našus. Vergijos forma suminkštėjo, virto baudžiava, kuriai esant darbo vaisių dalis tenka darbininkui. Dar vėliau, fabrikų pramonei besiplečiant, ir baudžiauninkų darbas pasirodė per maža našus. Baudžiavos buvo panaikintos. Juo labiau teko jos panaikinti, kad patys baudžiauninkai, kaip seniau vergai, kėlė maištus, degino dvarus. Žmogus įgijo asmens laisvę. Jis, paviršutiniškai žiūrint, įgijo teisės laisvai tartis dėl savo darbo sąlygų. Bet nuosavybės teisei viešpataujant, darbo įrankiai, tarp kita ko žemė ir kapitalas pateko į nedidelės visuomenės dalies rankas, o plačioms minioms teko tik savo kūno jėgos parduoti. Reikalas palaikyti save ir savo šeimos gyvybę priverčia darbininką parduoti savo jėgas blogiausiomis sąlygomis, kad tik šiaip taip galėtų išmisti. Teisės didžiausia problema yra pašalinimas tu nenormalumų, arba bent jų sumažinimas. Dabar asmens laisvė iš tikrųjų tėra iliuzija: darbininkai dažnai esti sunkesnėje vergijoje, negu baudžiauninkai; laisvė reikia apsaugoti.

Bausmės teisė už nusikalstamus darbus taip pat įvairuoja amžių eigoje. Seniau buvo kraujo kerštas. Nukentėjusio giminė keršijo ne tik pačiam nusikaltėliui, bet ir jo giminėms. Paskiau giminių eilės, kurių tarpe turėjo būti vykdomas kerštas, pamažu ėjo siauryn. Pagaliau sustiprėjusi valstybė ima

bausmę už nusikalstamus darbus į savo rankas. Patys nusikalstamieji darbai taip pat įvairuoja. Teokratijoje didžiausios bausmės skiriamos už dievų įžeidimą, žemdirbių valstybėse, pav., Romoje, pačios didžiausios bausmės skiriamos už ežių sunaikinimą ir peržengimą, monarchijoje už norą visuomenę valdyti, respublikoje už norą įvykdyti monarcho valdžią. Istorijos eigoje valstybės forma tuo būdu kinta: pirmiausia susikuria teokratija, kuri paskui pereina į pasaulinę monarchiją, o monarchijos vietą užima respublika arba aprėžtos kompetencijos monarchija.

Taigi teisė keičiasi ir keičiasi istorijos eigoje. Tą galima būtų dar patvirtinti apšvietus kitas teisės šakas istorijos daviniais, būtent teismų sutvarkymą, jų tvarką civilines ir kriminalines bylas sprendžiant, apskritai prekybos teisės ir iš dalies vekselines teisės evoliuciją, taip pat ir kitų teisės rūšių. Bet visa tat savo laiku sužinosite, studijuodami atskirai kiekvieną discipliną. Aš norėjau čia nurodyti, kad teisės yra istorinės evoliucijos kūrinys. Sakysim, nuosavybės teisė, kaip iš bendrų jos praeities bruožų matėme, atitinka visuomenės ūkio interesams. Todėl nenuostabu, kad dabar Lietuvoje nėra politinės partijos, kuri nereikalautų žemės reformos, t.y., kad dideli dvarai būtų išdalinti bežemiams ir mažažemiams žemdirbiams; taip pat nėra politinės partijos, kuri nereikalautų tam tikrų įstatymų darbininkų gyvenimo sąlygoms pagerinti. Teisė siekia visuomenės gerovės, kuri aukščiau minėtus reikalus padarė šios dienos aktuliais klausimais. Tie klausimai turi būti išspręsti taip, kad atitiktų visuomenės labui.

Kova dėl teisės

Nuo senų senovės teisingumo deivė piešiama su užrištomis akimis ir su svarstyklėmis ir kalaviju. Užrištos akys tam, kad ji būtų bešališka, kad nebūtų jausmo vedama, vien proto. Dabar su šituo nesutinkama. Iš teisėjo reikalaujama, kad jis su visų savo jausmų pagalba įsigilintų į teisės ginčą, jį išrištų ir kuo teisingiau išspręstų. Bet svarstyklės ir kalavijas dabar yra neginčijamos teisingumo emblemos. Kalavijas be svarstyklių yra plika jėga, svarstyklės be kalavijo yra bejėgis pageidavimas. Paimkime paprastus gyvenimo pavyzdžius. X turi žemės sklypą šalia Y. Šis beardamas priskyrė sau X-o žemės rėžį. X tyli, neprieštarauja. Koks rezultatas? Jis nuskriaustas ir Y dorovės atžvilgiu blogesnis tapo dėl to, kad neteisingą darbą atliko. O jei X būtų nedavęs jam priskirti žemės, gal būt užtekę tik pastebėjimo, o jei ne – patraukimo tieson, - tada nei skriaudos nebūtų, nei Y grobiku netaptų.

Teisei visuomet graso pavojus iš neteisėtos pusės. Tas pavojus bus visuomet ligi bus pasaulis, kad ir kažkokios socialinės reformos įvyktų. Taigi ir kova dėl teisės visuomet turi būti. Kiekvienas kas gina savo teisę, prisideda prie teisės idėjos įgyvendinimo žemėje.

Daugeliui netenka dabar kovoti dėl teisės dėl to, kad visuomenės tvarka eina tam tikromis vagomis. Turtininko įpėdiniui netenka dirbti, bet tat nereiškia, kad žmonės galėtų gyventi nedirbdami. Sveikas bebūdamas nejauti, kad turi kepenis, plaučius, arba kitas kūno dalis. Tik suskaudus sužinai kas skauda ir ieškai būdo, kaip išsigydyti, ne vien skausmo jausmą pašalinti. Taika be kovos ir smagus gyvenimas be darbo gali būti tik dausoje, bet ne šitame pasaulyje. Taigi, kad mano subjektingoji teisė, tas, ką veikti aš įstatymo įgaliotas, įgyjama kovos keliu, lengva įsitikinti. Sunkiau išaiškinti teisės atsiradimas kovos keliu. Teisės teorijų istorijoje yra viena, kuri tvirtina, kad teisė kuriasi taip, kaip kalba, kad tautos dvasia nejučiomis ją kuria;

pasak tos pažiūros, ta Romos teisės taisyklė, kad kreditorius galėjo neišsimokantį skolininką parduoti nelaisvėn taip pat susidarė, kaip ta kalbos taisyklė, kad cum tariamas su ablatyvu. Tat klaidinga ir kenksming pažiūra. Šita pažiūra klaidinga: kalbos kūrime - meno tobūlinime žmogaus dvasia nesutinka tų kliūčių, kurias sutinka teisės kūrime; čia norėdamas nuveikti tas kliūtis, norėdamas jas pašalinti, žmogus turi sąmoningai veikti. Suderinti dviejų asmenų priešingi interesai yra labai sunkus dvasios darbas. Toliau. Kuri nors teisė atgyveno savo laiką, kuri nors įstaiga jau netinka gyvenimo sąlygoms, bet jos dar laikomos surištų su jomis interesų, kurie priešinasi atmainai. Tos atmainos negali įvykti be kovos. Visi istorijos teisės įgijimai, vergijos, baudžiavų panaikinimai, žemės nuosavybės teisė ir kt. pasiekti kovos keliu. Teisės gimimas sujungtas su dideliais skausmais, kaip ir žmogaus gimimas.

Ta pažiūra kenksminga: ji auklėja žmonėse inertingumą, pasingo elgimosi ūpą, tolerantingumą to, kas yra negera ir turėtų būti pašalinama. Žiūrint to, kaip dabar, kuriama teisė, tvirtinama, kad teisė kuriama arba valdžios įsakymu, arba sutartimi. Bet pati teisės pradžia šitais jos kūrimo būdais negali būti išaiškinta. Kad valdžios įsakymus leistų teisę, reikia, kad valdžia būtų pripažinta, reikia, kad įsakytojui būtu pripažinta teisė leisti juridines normas. Kitaip gausime tik įsakymą, pasidavimą iš baimės. Be to teisė iš pradžių vaizduojama kaip Dievo kūrinys. Net despotijoje viešpats savo paliepimus teisina, pamatuoja teisingumo reikalais. Sutartis taip pat negali būti pripažinta teisės kūrėja dėl to, kad norint ją pripažinti tokia, reikia, kad sutarties privalumas jau būtų pripažintas, tuo būdu mes atsiduriame užburtame rate (circulus vitiosus). Sutarties kelias teisės atsiradimui taip pat nepriimtinas, kaip kalbos atsiradimui.

Dabar teisė kuriama ir ugdoma sąmoningu darbu, žiūrint esamųjų teisės netikslumų. Bet kaip atsirado teisė? Sąmonei reikia jos objekto. Kaip buvo tada, kai jo nebuvo? Argi teisė prigimta? Prileidimas, kad teisės turinys prigimtas yra grįžimas prie prigimties teisės, kurą mes atmetėme. Prileidus prigimtu juridinių normų buvimo reikalingumą, turėtų pirmiau atsirasti atitraukti teisės dėsniai. Tuo tarpu teisė gema konkretine forma. Neišlavintas žmogus žino tik atskiras teises, o atitraukta apskrita teisės sąvoka jam nesuprantama. Teisė iš pradžių net neatsiskiria nuo tikybos ir dorovės. Koranas ir dabar yra dorovės, tikybos ir teisės normų sujungimas. Tai kaip gi galų gale atsiranda teisė? Tikriausia bus taip: žmogaus valia yra dvasios išsilavinimo vartai. Pirmu interesų susibūrimo atsitikimu žmogus pasielgė kaip įmanė.

Antru tokiu pat atsitikimu pasielgė taip pat, nes jam buvo lengviau ginčas išspręsti atsiminus aną pirmąjį kartą. Tuo būdu atsirado pasielgimo paprotys, kuris buvo kovos už reikalus ir interesus vaisius. Tuo būdu susidarė ir išsilavino noras to, kas smagu ir nenoras to, kas nesmagu - valia. Gyvenimo sąlygos vienodos ir santykiai tarp pirmųjų laikų žmonių nepainūs, žmonės labai paprastai gyvena. Sąmoningos minties neišsilavinimas, mažas įspūdžių skaičius, pamėgdžiojimo palinkimas veda prie to, kad žmogus elgiasi taip, kaip kiti. Kam nors pasielgus kitaip, kyla nesmagumas, pyktis ir paskui pasielgimas jau sąmoningai darosi privalomas, nes visiems geriausia atitinka. Pačią teisės atsiradimo pradžią žmonės pamiršta, turį reikalo su susikūrusia teise ir jos pradžią randa dievų paliepimuose.

Teisės įžeidimas iš tikrųjų visuomet yra ir asmens įžeidimas. Kovoti dėl teisės yra kiekvieno pareiga: 1) sau pačiam ir 2) visuomenei.

Kova dėl teisės — sau pačiam pareiga

Mano teisės įžeidimas rodo mano asmens negerbimą, yra amoralis pasielgimas. Jei aš į jį nereaguoju, jei aš apsileidžiu, neteisė įsigyvena, o teisė naikinama. Jei visi taip elgtųsi, teisė žūtų ir visuomenė negalėtų gyventi. Kova dėl teisės yra pareiga norint savo paties gyvybę apsaugoti. Savo gyvybės apsaugojimas yra vyriausias gyvenimo dėsnis. Bet žmogui svarbu ne tik fizinė gyvybė, bet ir dorovinis asmuo apsaugoti, o dorovinio asmens būvio apsaugojimo sąlyga yra teisės apsaugojimas. Be teisės žmogus virsta gyvuliu. Romoje vergas buvo lyginamas su gyvuliu. Taigi negynimas savo teisės yra dorovinio asmens nužudymas. Įvairios yra teisės, įvairūs teisės institutai — įvairūs ir kovos dėl jų būdai ir laipsniai. Kitaip karininkas gina savo garbės įžeidimą, kitaip ūkininkas. Kitaip ūkininkas gina savo nuosavybę, negu karininkas. Ūkininko nuosavybės jausmas ypač tobūlas ir jo nuosavybės įžeidimas labiausiai atjaučiamas. Karininko asmens drąsus gynimas yra jo gyvenimo pagrindinė sąlyga. Romoje ūkininkas už, įžeidimą atsiimdavo nedidelę pinigų sumą, atlyginimą, o už vagystę kaltininkų vergu gaudavo. Pirklys lygiai jautriai reaguoja į savo kredito garbę.

Energijos laipsnis, kuriuo teisės jausmas apsireiškia ją įžeidus yra tikras mastas to, kaip asmuo, klasė arba tauta jaučia teisės reikšmę, kaip ją brangina. Anglas tūkstančius auksinių išleis teismo išlaidoms, norėdamas apginti savo teisę; gal vieno auksino vertės. Ir tat ne bylinėjimosi liga, bet šventas savo teisės gerbimas, šventas teisėtumo jausmas.

Dabar dažniausia policija ir teismas pavaduoja piliečius teisių gynimo reikalais, bet skaudžiais atsitikimais ir inertingas asmuo išeina iš savo apatijos. Kitaip buvo seniau, kada dar valstybė nebuvo tobūlai organizuota ir žmonės patys turėjo saugoti savo teises.

Teisės įgijimas, jos vartojimas ir jos saugojimas nuo neteisės įžeidimo yra intereso klausimas; interesas yra subjektingas teisės pamatas. Bet teisė sujungta su pačiu asmeniu, todėl pasikėsinimas ant mano daikto yra pasikėsinimas ir ant mano asmens.

Sveiko teisės jausmo yra du pažymiu (du kriteriju):

a) susierzinimas, kentėjimo jausmas, kai teisė įžeidžiama,

ir b) drąsa ir pasiryžimas ją ginti, atremti užpuolimą.

Kentėjimo jausmas, žinoma, nevienodas; jo laipsnis pareina nuo asmens jautrumo ir teisės svarbumo.

Pasiryžimas ginti teisę irgi nevienodas; laukinis žmogus su karštu ūpu atremia teisės įžeidimą, civilizuotas — šaltu, bet pastoviu ūpu gina savo teises. Anglas keleivis, — sako, — kelias dienas pasiliks viešbutyje ginčytis, įtinti savo teisę, jei pasijus apgaunamas, apskaitomas.

Kova dėl teisės yra pareiga visuomenei

Abstraktinė juridinė norma yra pamatas subjektingos teisės, žmogaus įgaliojimo taip ar kitaip veikti. Bet subjektinga teisė ne tik gauna savo gyvybę ir jėgą iš objektingos, bet ir gražina jas jai, t. y. objektingai teisei suteikia gyvybę ir jėgą. Teisės esmė glūdi jos veikime, jos vykdyme, o valdymas atliekamas subjektingos teisės. Jei objektinga norma niekuomet nevykdoma, tad ji nereikalinga, nyksta nuo nevykdymo — desuetudo. Viešosios ir kriminalinės teisės vykdymas dabar yra valstybės valdžios pareiga, privatinės

teisės vykdymas atskirų asmenų atliekamas. Tad objektingos ir subjektingos teisės santykis panašus yra į kraujo širdimi cirkuliavimą.

Viešosios teisės vykdymas pareina nuo valdininko tikro savo pareigų ėjimo, o privatinės teisės vykdymas — nuo tų motyvu įtakos, kurie spiria asmenį ginti savo teisę, t. y. nuo asmens intereso ir teisės jausmo. O jei teisės nevykdyti, tad koki bus rezultatai? Jei vienas bėga iš karo lauko, to nežymu, o jei daugelis taip padarys, arba net dauguma, kas bus? Jei sauvalė ir neteisėtumas drąsiai kelia galvą, tas rodo, kad asmens, kuriems pavesta saugoti įstatymai, nevykdo savo pareigų. Privatinėje teisėje kiekvienas turi įgaliojimų ginti įstatymus. Kas gina savo teisę, tas gina ir apskritai teisę. Jei šeimynininkas nedrįsta reikalauti, kad samdininkas dirbtų apsiimtąjį darbą, jei kreditorius nedrįsta saugoti savo skolos gavimą iš kaltininko, o pirkėjas reikalauti, kad svarstyklės būtu tikros ir kaina neperdaug didelė ir t. t., tad atsiranda ne tik pavojus ideališkam įstatymo autoritetui, bet ir pavojus realinio gyvenimo tvarkos išnykimo. Iš įsakymų „nedaryk neteisėtai", ir „neleisk neteisės" didesnės vertės privalo būti pastarasis dėl to, kad energingas pasipriešinimas tikriau sulaiko žmones nuo neteisėto pasielgimo, nekaip įstatymas. Taigi asmuo, gindamas savo teisę, gina ir įstatymą, veikia visuomenės labui. Tat yra jo pareiga visuomenei. Kiekvienas iš mūsų yra ir turi būti kovotojas už teisę dėl visuomenės labo.

Vis tiek, kurių motyvų vedamas kovotum dėl teisės, kad tik kovotum. Imkim sutuoktuves: vienas veda (viena teka) meilės vedamas, kitas lyties jausmo, trečias patogaus gyvenimo, ketvirtas godumo, bet visi tie motyvai eina prie vieno rezultato — šeimos sudarymo. Taip lygiai ir kovoje dėl savo teisės; vienas kovoja savo intereso spiriamas, kitas — kentėjimo dėl teisės įžeidimo, trečias — pareigos jausmo. Bet pozitingas rezultatas vis tas pats — teisės apgynimas, teisėtumo viešpatavimo saugojimas.

Mes palietėm kovos dėl teisės motyvus ir matėme, kad tat yra reikalai (interesai), asmens ir jo būvio sąlygų apsaugojimas ir teisės idėjos gynimas. Vis dėlto visi kiti motyvai atsispiria galų gale į interesus. Kinta interesai, reikalai, kinta ir teisės. Nuosavybės teisės šaltinis yra darbas; ne tiktai rankų darbas, bet ir proto. Ne tiktai tas turi visišką nuosavybės teisę, kuris dirbo, bet ir jo įpėdiniai, nes negalima uždrausti darbininkui taupyti uždirbamas turtas ir paskum perleisti jis savo vaikams dar gyvam esant, arba po savo mirties. Bet kapitalo ūkio tvarkoje, per ilgus laikus didelių turtų savininkais tampa ne tie, kurie dirba, bet visai kiti žmonės; biržų lošimai, spekuliacijos akcijomis, pramonės tvarka leidžia lobti tiems, kurie nedirba. Ypač šis karas daug ką įgalino taip elgtis ir pajudino iš pamatų nuosavybės gerbimo jausmą. Tačiau tat turėtų būti akstinas teisės turinio keitimui, naujų įstatymų leidimui, o iki jie neišleisti, kol veikia senieji įstatymai, jie turi būti vykdomi. Kur suprantama, kad bendra teisė gina ir savo teisę ir atvirkščiai, kad savo teisę ginant ginama ir abstraktinė teisė, įstatymai, ten viešpatauja teisėtumo jausmas ir negali būti atsitikimų, kad minia prijaustų nusikaltėliui, plėšikui, kaip atsitinka, pav., Rusuose.

Tautos teisės jausmas yra brangiausias turtas, kurį valstybė privalo saugoti ir auklėti. Šitas darbas yra didžiausias ir svarbiausias valstybės vidaus politikos uždavinys. Sveikas, tvirtas atskirų asmenų teisės jausmas sudaro didžiausią valstybės jėgos šaltinį, tikriausią jos buvimo laidavimą. Teisės jausmas ne mokykloje auklėjamas, bet teisingumo dėsnio vykdomas visuose

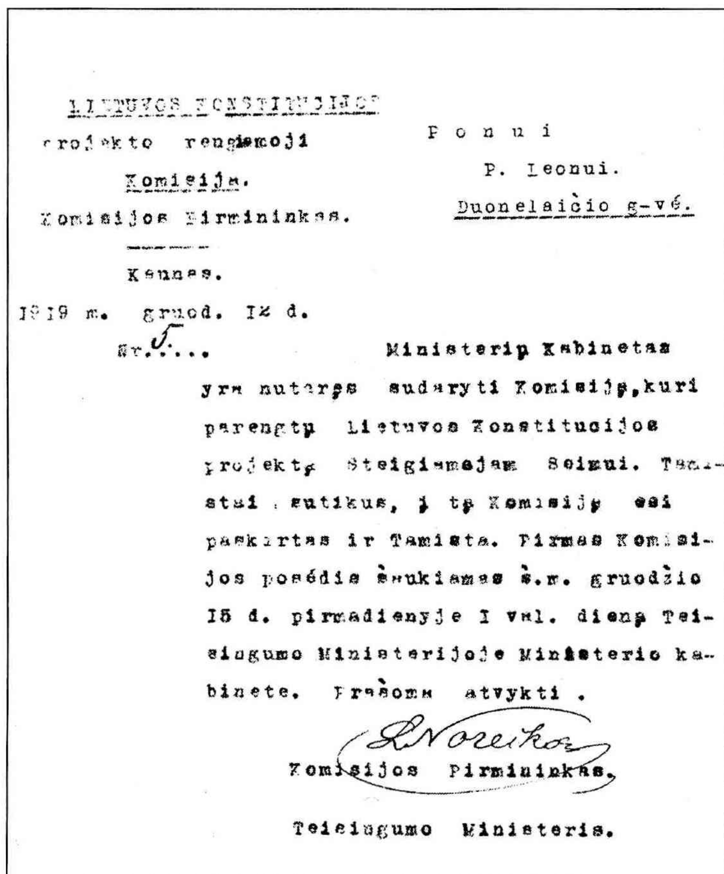
gyvenimo santykiuose. Valstybės organai privalo patys eiti įstatymo keliu ir nevaržyti piliečiams jų teises ginti įstatymais einant, vis tiek, kas tas teises įžeistų, valdininkas ar privatinis asmuo. Jei kovai dėl teisės užkirstas kelias, šalyje įsigyvena tokie papročiai, kurie veda ją į pražūtį. Bendru atžvilgiu palyginę šalis su viena kitomis, mes aiškių patvirtinimų randame. - didieji Kinai su savo bambukais ir rykštėmis nėra taip gerbiami, kaip mažoji Šveicarija. Seniai pasakyta „vim vi repellere omnes leges, omniaque iura permittunt", (jėga jėgą atremti visi įstatymai ir visos teisės leidžia). Taip pat negincijamos teisybės išreikštos žodžiuose „savo veido prakaitu įgysi sau kasdienę duoną", ir „kovoje įgysi tu savąją teisę" [4].

Petras Leonas savo atsiminimuose aprašė jo dėstomo dalyko esmę, pasirengimo paskaitoms problemas, pedagoginio darbo ir klausytojų studijų sąlygas, pateikė klausytojų charakteristiką. „Mano dėstomas dalykas, kaip grynai teoretiškai filosofinis, - pabrėžė jis, - turėti reikalo su veikiamąja teise, o ne su abstraktinėmis jos sąvokomis ir dėsniais ir dėl to, kad lietuvių kalba buvo tai visai naujas darbas, neturintis jokios literatūros <...> Man tekdavo paskaitas atlikinėti dviejuose rūmuose, vakarais, kur kokią dieną buvo laisvas kambarys, man nuskirtas, - dabar dviejų Aušros gimnazijų – berniukų ir mergaičių rūmuose <...> Keista, kad aš dabar neatsimenu, ką aš dėsčiau vadinamajam antram kursui, antrų metų klausytojams <...> Šitie studentai labai nenormaliomis sąlygomis ėjo aukštąjį mokslą, bet kadangi jie rūpestingai dirbo, tai tapo rimti teisininkai <...> Lektoriaus pareigos man atimdavo daug laiko: tekdavo naktimis ruoštis paskaitoms" [5].

Petras Leonas tuo metu dirbo advokatu ir dėstė Aukštuosiuose kursuose. Iš tiesų vienas ar kitas darbas užimdavo daug laiko. „Kas dėl manęs, turiu pasakyti, kad advokato darbuotė daugiausia užėmė man laiką. Bet nemaža teko gaišti paskaitoms Aukštuosiuose kursuose pasirengti" [6].

Petras Leonas po atsisakymo dirbti E. Galvanausko formuojamame Ministrų Kabinete, be to, kad dirbo advokatu ir dėstė Aukštuosiuose kursuose, buvo kviečiamas ir dalyvavo rengiant ir svarstant įstatymų projektus bei vykdant įstatymus.

Lietuvos Konstitucijos projektui Steigiamajam Seimui parengti buvo sudaryta komisija. Komisijos pirmininkas teisingumo ministras L. Noreika 1919 m. gruodžio 12 d. raštu Nr. 5 (4.2 pav.), adresuotu Petrui Leonui, pranešė, kad jo sutikimu paskirtas tos komisijos nariu, kad pirmas komisijos posėdis vyks gruodžio 15 d. ir kvietė Petrą Leoną atvykti į posėdį [7].

LIETUVOS KONSTITUCIJOS
projekto rengiamoji
Komisija.
Komisijos Pirmininkas.

Kaunas.

1919 m. gruod. 12 d.
Nr. 5....

Ponui
P. Leonui.
Duonelaičio g-vė.

Ministerių Kabinetas yra nutaręs sudaryti Komisiją, kuri parengtų Lietuvos Konstitucijos projektą Steigiamajam Seimui. Tamistai sutikus, į tą Komisiją esi paskirtas ir Tamista. Pirmas Komisijos posėdis šaukiamas š.m. gruodžio 15 d. pirmadienyje 1 val. dieną Teisingumo Ministerijoje Ministerio kabinete. Prašoma atvykti.

R. Noreika
Komisijos Pirmininkas,
Teisingumo Ministeris.

4.2 pav. Lietuvos Konstitucijos projekto rengimo komisijos pirmininko raštas Petrui Leonui.
Paimta iš Lietuvos MA Bibliotekos F 117-1204. P.424

1919 m. spalio 30 d. Lietuvos Valstybės Taryba priėmė ir lapkričio 20 d. Ministrų Kabinetas patvirtino Steigiamojo Seimo rinkimų įstatymą, kurį rengiant dalyvavo ir Petras Leonas. 1919 m. gruodžio mėn. „Laikinosios Vyriausybės žiniose" buvo paskelbta, kad valstybės prezidentas ir ministras pirmininkas, vadovaudamiesi Lietuvos Steigiamojo Seimo rinkimų įstatymu, tvirtina Petrą Leoną Vyriausiosios rinkimų komisijos pirmininku [8].

Petras Leonas savo atsiminimuose aprašė kai kurias Rinkimų komisijos darbo problemas ir kai kurių asmenų išsakytas nuomones dėl Steigiamojo Seimo sugebėjimų valdyti valstybę.

„Ministro pirmininko, - rašė Petras Leonas, - aš buvau pakviestas eiti Vyriausios Steigiamajan Seiman rinkimų komisijos pirmininko pareigas. Pradėjus komisijai dirbti, tuoj reikėjo apsaugoti piliečių agitacijos teisė, reiškia teisė daryti susirinkimus, mitingus, leisti propagandinius spausdinius ir t.t. O valstybėje buvo karo stovis. Aš ėmiau pakartotinai reikalauti iš vyriausybės per ministerį pirmininką, kad karo stovis būtų panaikintas, priešingu atveju grasindamas atsistatydinti, nes daryti Steigiamojo Seimo rinkimus esant karo stoviui absurdas. E.Galvanauskas buvo vienos su manimi nuomonės, bet naikinti karo stovį bijojo ir trukdė „Pažangos" partija, dabartiniai tautininkai su valstybės prezidentu Antanu Smetona. Ir tik kai sugalvojo ir išleido Baudžiamojo statuto papildymą ir pakeitimą, kuriuom jų „šventos asabos" apsaugojamos žiauriomis bausmėmis, tuomet panaikino karo stovį" [9].

„Jau ėjo priešrinkiminė agitacija, kai Valstybės Taryba kooptavo keturis asmenis iš Klaipėdos Krašto Tarybos nariais. Naujiems Tarybos nariams pagerbti buvo suruošti „Metropolyje" vieši pietūs, kurių metu A. Smetona savo kalboje pareiškė abejonių, ar mokės, ar pajėgs Steigiamasis Seimas valdyti valstybę. Ar pastebėjo kas kitas šitą mintį, nežinau, man ji įsirėžė į atmintį kaip diktatūros siekiančio asmens pagrindinė mintis. Tą pačią abejonę A. Smetona pareiškė 1920 V 15 d. atidarydamas teatre pirmąjį Steigiamojo Seimo posėdį. Šį kartą jam buvo faktiškas pagrindas tam abejojimui reikšti, dėl to, kad jisai su savo partija į Steigiamąjį Seimą nepateko. Gi viename M. Sleževičiaus ministerių kabineto posėdyje, kuriame aš buvau vidaus reikalų ministeriu, kuriame tai ginče (kokiame dabar neatsimenu) teisingumo ministeris L. Noreika pareiškė: „Mes, pažangiečiai, mokame valdyti valstybę". Mat ir tuomet jų grupės žmogus buvo valstybės prezidentas" [10].

Petrui Leonui teko rengti įstatymo projektą dėl moterų teisių, numatytų Civilinio kodekso, Napoleono kodekso, kai kuriuose straipsniuose, pakeitimo arba panaikinimo. Steigiamojo Seimo moterų frakcijos delegatės atėjo pas Petrą Leoną ir prašė parengti įstatymo projektą moterų teisėms sulyginti su vyrų teisėmis turto klausimu. „Aš, - rašė Petras Leonas, - apsiėmiau ir paruošiau. Seimo komisija, kuri tą projektą rengė plenumui, kvietė ir mane ekspertu. Mano paruoštame projekte maža kas buvo pakeista, būtent: našlei ar našlėms man buvo projektuota duoti tokią paveldėjimo teisę, kokia yra duota Kod. Nap-no, bet moterims patiko V. Mačio geresnis moterims pasiūlymas, jis buvo komisijos priimtas, taip pat ir Steigiamojo Seimo plenumo (¼, o vaikų nesant ir kitas ¾ valdyti iki gyvos galvos arba iki ištekės). Toks labai dosnus aprūpinimas, manau, bus ne kartą pagunda jaunoms žmonoms galabinti senus

savo vyrus, kad žmona turtinga galėtų sau turėti jauną prielaisinį, formaliai netekėdama už jo" [11].

Besikuriančios Lietuvos valstybės metais buvo labai svarbu turėti kitose šalyse savo atstovus, gebančius dirbti Lietuvai reikalingus ir naudingus darbus. „Talentingas poetas, plačiai apsišvietęs ir giliai filosofiškai galvojęs Jurgis Baltrušaitis*, - rašė Petras Leonas, - iš viso yra labai simpatingas žmogus ir brangus visuomenės darbuotojas. Lietuvai yra laimingai susidariusi konjunktūra, kad šis žmogus, nuo seniai gyvenęs Maskvoje ir daug dirbęs rusų visuomenėje kultūrinį darbą pažangioje žmoniškumo dvasioje, buvo įgijęs tos visuomenės didelę pagarbą. Jisai yra giliai gerbiamas ir bolševikų valdančiųjų sferų. Gi susikūrus nepriklausomai Lietuvai jisai pareiškė, kad yra jos pilietis ir apsiėmė būti Lietuvos atstovu prie bolševikų vyriausybės. Turėti Jurgį Baltrušaitį savo atstovu Lietuvai buvo tikras laimikis. Lietuvos valstybei besikuriant buvo apskritai maža žmonių, o J. Baltrušaičio asmenyje gautas visai tinkamas atstovas" [13].

Petras Leonas teigiamai vertino ir Lietuvos atstovo Danijoje veiklą. „Iš mūsų atstovų, kuriems supratimo politikos srityje nedaug, - rašė jis, - manau darbo buvo kultūros srityje, ypatingai veiklus pasirodė Jurgis Savickis*. Šis vyras, nors nėra išėjęs aukšto mokslo, bet yra išsilavinęs, gabus ir didelio takto asmuo. Atstovaudamas Lietuvai Danijoje, Jurgis Savickis greit įgijo danų visuomenės simpatijų ir išplėtė savo veiklą Lietuvos naudai. Palyginti neilgą laiką Kopenhagoje gyvenęs kaip atstovas, jis sugebėjo sukurti danų draugiją Lietuvai šelpti ir suorganizuoti tam tikrą parodą" [15].

Nestokojančiam užimtumo Petrui Leonui teko tuo metu darbuotis ir „Saulės" gimnazijos moksleivių tėvų komitete. Petro Leono du sūnūs lankė „Saulės" gimnaziją. Jis buvo išrinktas gimnazijos tėvų komiteto pirmininku. Dalyvaudavo gimnazijos pedagogų tarybos posėdžiuose. „Iš tų posėdžių,- rašė Petras Leonas, - man labai liko gražūs atsiminimai apie to laiko gimnazijos

* Jurgis Baltrušaitis (1873 05 02 Paantatvardyje, Jurbarko rajonas, - 1944 10 03 Paryžiuje), lietuvių ir rusų poetas. Maskvos universitete studijavo gamtos mokslus ir literatūrą. 1900 m. su Paliakovu įsteigė „Skorpiono" leidyklą, bendradarbiavo jos leistuose simbolistų leidiniuose. Po Spalio revoliucijos aktyviai dalyvavo Tarybų Rusijos rašytojų veikloje, vadovavo Maskvos rašytojų organizacijai. 1920-22 m. buvo Lietuvos specialiosios misijos vadovas. 1922-1939 m. Lietuvos nepaprastasis pasiuntinys ir įgaliotasis ministras TSRS. Nuo 1939 m. dirbo Lietuvos atstovybėje Paryžiuje [12].

* Jurgis Savickis (1890 05 02 Pagausantyje, Raseinių rajonas, - 1952 12 22 Ermitaže, netoli Monte Karlo, Monakas), lietuvių rašytojas, diplomatas. 1919-23 m. ir 1930-37 m. Lietuvos atstovas Danijoje, Švedijoje ir Norvegijoje (rezidavo Kopenhagoje), 1923-25 m. Olandijoje, 1925-27 m. Suomijoje, 1937-38 m. Latvijoje, 1938-40 m. Tautų Sąjungoje. 1928-30 m. Valstybės teatro (Kaune) direktorius. Nuo 1939 m. gyveno Prancūzijoje [14].

direktorių Praną Dovydaitį, kaip labai humanišką žmogų. Tėvų komiteto iniciatyva buvo įsteigta draugija gimnazijos neturtingiems mokiniams šelpti. Šitos draugijos įstatus man teko paruošti. Tėvų komiteto negana buvo, reikėjo kalbamos draugijos, kad galėtų aukas visuomenėje rinkti. Kaip veiklesnius komiteto ir draugijos valdybos narius atsimenu V. Vaitiekūnienę, Bremerienę ir P. Janulevičių" [16].

1921 m. vasarą ir rudenį vyko Lietuvos delegacijos derybos su lenkais. Tose derybose pirmininkavo Belgijos politikas prof. P. Hymansas. Jo pasiūlytas projektas buvo svarstomas Ministrų Kabinete ir Seimo frakcijose. 1921 m. gegužės 20 d. pateiktame pirmajame projekte, kuriame siūloma, kaip išspręsti Lietuvos ginčą su Lenkija dėl 1920 m. spalio mėnesį lenkų užgrobto Vilniaus ir Vilniaus krašto sugrąžinimo Lietuvai, buvo tokie punktai:

1. Lietuva ir Lenkija pripažįsta viena kitos suverenitetą, bet mano, kad bendri interesai reikalauja specialių bendradarbiavimo formų.

2. Lietuva sudaro federacinę valstybę iš dviejų autonominių Vilniaus ir Kauno kantonų, suorganizuotų Šveicarijos pavyzdžiu.

3. Lietuvos federacinės valstybės sostinė – Vilnius.

4. Lietuvių ir lenkų kalbos būtų oficialios Lietuvos valstybės kalbos.

5. Tautinėms mažumoms Lietuvoje suteikiamos plačios garantijos.

6. Lietuva sudaro karinę ir ekonominę sutartį su Lenkija. (Šios sutartys numatė labai didelį Lietuvos priklausomumą nuo Lenkijos.)

7. Lietuva suteikia teisę Lenkijai laisvai naudotis Lietuvos uostais ir Lietuvos teritorija prekių transportui.

„Jau iš čia paminėtų dalykų matome, - rašė R. Skipitis, - kad priėmus Hymenso pasiūlytą projektą Lietuva patektų į didelę priklausomybę nuo Lenkijos" [17].

Šis P. Hymanso projektas nei Lietuvos, nei Lenkijos nebuvo priimtas. 1921 m. rugsėjo 3 d. P. Hymansas pateikė antrąjį projektą. Pakeitimai lietė tik federacinę valdymo formą. Tačiau ir šį P. Hymanso projektą Lietuva ir Lenkija atmetė.

P. Hymanso projekto svarstymuose dalyvavo ir Petras Leonas. Jo bute susirinkę „Santaros" partijos centro komiteto nariai išklausė Lietuvos atstovo Didžiajai Britanijai T. Noraus-Naruševičiaus pranešimą dėl projekto, diskutavo ir padarė išvadą, kad projektas nepriimtinas. Tas pat projektas buvo svarstomas ir viešame susirinkime Valstybės teatre Kaune. Publikos, - rašė R.Skipitis, - prisirinko pilnas teatras. P. Hymanso projekto niekas negynė, o socialdemokratų lyderis S. Kairys savo kalboje pabrėžė, kad „Hymanso projektas užneria Lietuvai kilpą ant kaklo ir kilpos virvės galą duoda į Lenkijos rankas" [18].

Petras Leonas savo nuomonę dėl Lietuvos ir Lenkijos sutarties projektų išdėstė raštu. Jis pateikė pastabų dėl P. Hymanso projekto ir pabrėžė, kad „taip Hymanso sutarties avanprojekte, taip mūsų delegacijos kontraprojekte yra straipsnių, kurie jokiu būdu neturėtų rasti vietos sutartyje tarp Lietuvos ir Lenkijos <...>, kad kai kurie jų stačiai žemina ir įžeidžia mūsų valstybės suverenumą" [19].

Petras Leonas ir tuometinėmis sunkiomis sąlygomis rasdavo galimybes ir dosniai šelpdavo įvairias organizacijas, įstaigas ir kt. Tai liudija išlikę keli dokumentai (4.3 ir 4.4 pav.). Štai 1921 m. birželio 18 d. įteikiama 300 auksinų Lietuvių moterų globos komitetui, 1921 m. birželio 28 d. – 2000 auksinų Meno kūrėjų draugijai, 1922 m. sausio 10 d. – 200 auksinų Karmėlavos mergaičių ūkio mokyklai ir t.t. [20]

Lietuvių Moterų Globos Komitetas

Pajamų Orderis Nr. 43

300 Auks. – sk.

Iš Ponios Šleževičienės nuo pono P. Leono trys šimtus auksinų

gavau Iždininkė K. Žilinskienė

1921 m birželio mėn. 18 d.

Kaunas.

4.3 pav. Pajamų orderis, patvirtinantis Petro Leono auką Lietuvos moterų globos komitetui.
Paimta iš Lietuvos MA Bibliotekos. F 117-1084. P.1

39. 2

MENO KŪRĖJŲ DRAUGIJA

Pajamų orderis Nr. 58

1921 m. birželio m. 25 d.

Priimta Meno Kūrėjų Dr-jos kason

iš Petro Leono

A 2000 sk.

Iždininkas

Buhalteris

4.4 pav. Pajamų orderis, patvirtinantis Petro Leono auką Meno kūrėjų draugijai.
Paimta iš Lietuvos MA Bibliotekos. F 117-1084. P. 2

Petrui Leonui.

Šitą sekmadienį, penkiomis po pietų, mano bute susirinks keli seniai — pasikalbėti ir nuspręsti, ar nereikėtų mums, seniams, šis tas iš savo atsiminimų surašyti ir išleisti tolesnims mūsų kartoms. Tą dalyką yra sumanęs P. Matulionis. Nuspręsime, tarp ko kita, į ką tuo reikalu kreiptis reikėtų. Kas ateis — aš tikrai nežinau. Kviečiu šiuo tarpu tiktai Tave, Mašiotą ir Kriščiukaitį. Kitus pakviesti apsiėmė Matulionis.

1921 m. sausio m. 14. J. Jablonskis

4.5 pav. J. Jablonskio laiškas Petrui Leonui.
Paimta iš Lietuvos MA Bibliotekos. F 117-1084. P. 3

1921 m. pradžioje J. Jablonskis pasikvietė žymesnius vyresniosios kartos atstovus aptarti jų veiklos paskelbimo visuomenei galimybes (4.5 pav.). „Šių metų pradžioje, - rašė Petras Leonas,- seniems veikėjams atėjo mintis atskirai nuo kitų savo veikimas pareikšti. Iš Jono Jablonskio gavau kvietimą ateiti pas jį dėl to sumanymo pasitarti. Buvau nuėjęs. Tarp kitų buvo atėjęs ir dr. Kazys Grinius. Šis pasiūlė leisti tam tikrą spaudos leidinį, žurnalą. Pasiūlymas buvo priimtas. Petro Leono prisiminimus papildė J. Tumas-Vaižgantas ir A. Merkelis. A. Merkelis pateikė žinias apie susirinkimo laiką, jo dalyvius. Susirinkimas prasidėjo 1921 m. sausio 16 d. 17 val. Jono Jablonskio ir Povilo Matulionio iniciatyva Jablonskiuose buvo sukviestas „senių susirinmkimas", kuriame dalyvavo: V. Čepinskis, A. Dambrauskas, K. Grinius, J. Jablonskis, A. Kriščiukaitis, P. Leonas, J. Mačiulis-Maironis, P. Mašiotas, P. Matulionis, J. Tumas-

Vaižgantas, E. Volteris. Visi šie žymūs lietuvių tautos veikėjai jau buvo peržengę 50, o kai kurie net ir 60 metų amžiaus ribą. Jie „čia susirinko, - rašė J. Tumas-Vaižgantas, - verčiami pareigos raštu palikti būsimoms kartoms savo darytuosius žygius. Tuo pačiu duoti praeities vaizdų; būtent kurios ir kokios visuomenės bei politinės sąlygos buvo tų žygių pradžia, idant būtų matyti, kaip dabar viskas apkito. Trumpiau sakant, pasiragint surašyti savo memuarus autobiografiniais apmatais ir išleisti jų vieną ar du tomu".

1921-1922 m. buvo išleistas leidinys „Mūsų senovė". Petras Leonas šiam leidiniui straipnsių neparašė. „Po to buvo išleista, rodosi, tik du numeriai „Mūsų senovė". Nežinau kodėl, - aš tam leidiniui nieko nerašiau, gal todėl, kad laikiau savo darbus ne tokiais svarbiais, kokio vertėtų skubintis skelbti" [21]. Ir šiuo atveju dar kartą išryškėjo Petro Leono kuklumas.

Leidinys „Mūsų senovė" buvo leidžiamas 1921-1922 ir 1937-1940 m. Kaune. Jame spausdinti dokumentai, atsiminimai, žymių veikėjų korespondencijos, nežinomų senesniųjų autorių tekstai, archyvų medžiaga nuo M. Valančiaus laikų iki XX a. pradžios, skelbti straipsniai ir studijos iš Lietuvos istorijos, etnografijos, mitologijos, archeologijos, kitų sričių. 1937-1940 m. leidinį redagavo V. Biržiška. Buvo išleista 10 numerių [22]. Leidinyje, jau po profesoriaus Petro Leono mirties, buvo atspausdinta ištraukų iš jo atsiminimų „Mano pergyvenimai (1914-1919)", taip pat laiškų [23].

Dirbdamas Aukštųjų kursų teisių skyriuje, Petras Leonas parengė ir 1922 m. sausio mėnesį perskaitė savivaldybių atstovams Kaune paskaitą „Lietuvos savivaldybės". Žemiau pateikiamas tos paskaitos tekstas:

„§ 1.

Teisės ir valstybės reikšmė žmonijos kultūros sudaryme.

Prisistatykime sau žmogaus gyvenimą senų seniausiais laikais. Tam tikslui pasinaudokime tomis žiniomis, kurias mums suteikia Biblija, bet ne apie pirmųjų žmonių gyvenimą rojuje, kur visa kas buvo jiems paruošta ir kur todėl jiems buvo gera gyventi, o apie jų gyvenimą, juos iš rojaus išvarius; arba tomis žiniomis, kurias suteikia laukinių žmonių gyvenimo tyrinėtojai, kaip antai Tailoras ir kt. Jų suteikiamomis žiniomis mes galime pasinaudoti, kad prisistatytume seniausiųjų laikų žmonių gyvenimą, nes laukinių žmonių gyvenimo sąlygos maždaug atatinka by kurios šalies pradžios kultūros gyvenimo sąlygomis.

Labai gilios senovės laikais pasaulis štai kaip atrodė. Nebuvo tuomet nei miestų, nei kaimų, nei viensėdžių, nebuvo jokių trobų. Nebuvo nei dirbamų, apsėtų laukų, nei sodnų. Nebuvo nei kelių. Buvo tik miškai, pievos, pelkės, ežerai, upės. Nuo audros ir šalčio žmogus slapstėsi olose, po kerplėšomis; dengėsi augalų lapais arba žvėrių kailiais. Maitinosi jis girių vaisiais, uogomis, šaknimis, žuvimis arba žalia mėsa, - ugnies prasikurti jis dar. – Toks žmogus maža tekalbėjo, maža žodžių tevartojo, del to kad maža reikalų teturėjo,

maža sąvokų jam tebuvo. Atitrauktų sąvokų ir minčių jis neturėjo, mokėjo pavadinti tik matomus daiktus, visų pirma tik tuos, kurie buvo būtinai reikalingi jo gyvybei išlaikyti. - Skaičiuoti jis mokėjo ne daugiau kaip ligi 5: tiek teturi rankos pirštų, tiek tesugeba suskaityti. – Dainos ir muzikos tų laikų žmogus neturėjo: linksmumą ir liūdnumą jis išreikšdavo atskirais garsais. – Sulyginkime šitą atpasakotą žemės pasaulio išvaizdą ir jo gyventojų padėtį su dabarties pasaulio išvaizda ir žmonių gyvenimu.

Dabar visur yra daug didelių miestų, kuriuose yra daugybė dideliausių namų, kartais turinčių po kelias dešimtis aukštų, namai aprūpinti visokiais patogumais (šiluma, šviesa, maudyklėmis ir k.) ir grožybėmis (lubose, sienose paveikslais ir k.); yra daug miestų, miestelių, kaimų, viensėdžių, dvarų, kuriuose yra gražiausių rūmų. – Visur matome visokiais javais apsėtų laukų, puikių daržų, gėlynų, didelių sodnų. Visur yra ne tik takų, kelelių, vieškelių, plentų, bet ir geležinkelių. Per jūras plaukioja daug įvairių laivų, garlaivių, oru lakioja įvairių sistemų orlaiviai. – Susižinoti vieniems su kitais visur nutiestos telegrafų ir telefonų vielos; susižinoma dabar ir be vielų, radiotelegrafu. – Nuo audros ir šalčio žmogus turi dabar šiltus namus, šiltą drabužį, nuo karščio – turi priemones vėdintis, lengvai prisidengti. Žmogaus drabužiai – ir lengvi, ir patogūs, ir gražūs; jo valgiai – įvairūs, gardūs ir sveiki. Atsilsiui žmogus turi minkštą patalinę ir užsiklojimą. – Apskritai, teknikos srityje žmonijos pasiekta didelio tobulumo.

Žmogaus žinija dabar neaprėžta: žmonija vis daugiau ir daugiau žinių įgyja. Žmogaus mintis ir protas siekia pasaulio aukštybių ir žmogaus sielos gelmių; jis jungia filosofijos mintis su poezijos forma ir jausmu, kaip kad ir mūsų Jurgis Baltrušaitis, rašąs rusų kalba, arba Balys Sruoga ir k. Žmogus dabar kuria stebuklingus kūrinius visose meno srityse; vis tiek, į kurią meno sritį mes pažvelgsime: muziką, skulptūrą ar kitą kurią, visur randame tokių kūrinių. –

Sulyginę tuodu pasauliu, mes matome, kad dabarties pasaulis yra visai kitoks, nekaip kad jis buvo žiloje senovėje. – Visa tai, kuo dabarties pasaulis skiriasi nuo žilosios senovės pasaulio, yra žmogaus darbavimosi vaisius, jo vadinamieji kultūros įgijimai. Žmogaus veikimas tai ir yra kultūros kūrimas. – Nes kas tai yra kultūra? Kultūra vadiname visa tai, kas žmogaus įgyta ir įgyjama: a) kaupiant žinias, b) imant valdyti gamtos medžiagines jėgas ir c) kuriant dailės kūrinius. – Pirmiausia žmogui reikia pažinti tai, kas yra; pažinti tikrumas, tiesa. Rasti tikrumas – tai pirmasis žmogaus kultūrinio darbavimosi uždavinys. Pažinti reikia ne tik gamta, bet ir žmogaus gyvenimas ir žmonijos istorija. –

Pažinimui priešais statomas kūrimas. – Kūrimas esti atliekamas grožio srityje; gražu tai, ką rodo vaizdai, kurie pasaulio idėjas įveda į gyvenimą naujose formose. Grožį mes randame ir gamtoje ir gėrimės juo, bet dailininkas, it dievaitis, kuria visai naujus kūrinius. –

Žinijos kaupimas ir gėrio bei grožio kūrinių kūrimas – tai dar ne visi žmogaus darbai kultūrai kurti, nes žmogus, kaip sako Genezis, leistas būti pasaulio viešpačiu; yra dar trečias žmogaus uždavinys – gamtos jėgas valdyti. Gamtos jėgų žmogus nekuria, bet jas pažinęs viešpatauja joms, kad naudotųs jomis. Čionai žmogaus pasiekiami tokie darbo rezultatai teknikos srityje, kad jie atrodo panašūs į dieviškus padarinius. –

Greta su nurodytomis trimis žmogaus veikimo sritimis stovi dar tikyba,

kuri turi didelės įtakos kiekvienos srities žmogaus kultūros veikimui. –

Atkartoju, kad visa tai, kas padaryta mokslo, dailės ir teknikos dėka, yra kultūros vertybės. – Kultūros lavinimas siekia to, kad įgytume senas kultūros vertybes ir kad, – tas senas kultūros vertybes turėdami, tuoj sukurtume naujas. – Visa žinoti, visa kurti ir visa nugalėti – žmonija niekuomet nepasieks, bet to siekti tai jos uždavinys. – Dievo asmenyje žmonija turi nepasiekiamą, bet siektiną idealą. – Siekti begalinio idealo – tai žmonijos Aukštybė, bet sykiu ir Golgota. – „Eritis sicut Deus" (būsite kaip Dievas) – tai aukščiausias obalsis, tai šviesiausioji žvaigždė, bet ir giliausioji sielvarta žmonijos istorijoje. Siekdama nurodyto idealo, žmonija sukūrė tą kultūrą, kurią turi. – Tarp kultūros vertybių yra ir teisė. –

Bet teisė turi ypatingos reikšmės kultūrą darant: ji yra būtina sėkmingo kultūros kūrinio sąlyga. Ji duoda žmonijai galimybės, padeda jai siekti savo idealo. Kur viešpatauja anarkija, kur nėra teisės tvarkos, ten nesti ir negali būti kultūros darymo. Kultūra esti kuriama tiktai ten, kur teisės tvarka saugoja esamas gėrybes ir aptikrina (laiduoja) naujų gėrybių rengimą. Suvis aiškus ir suprantamas dalykas, kad žmonės negali sėkmingai darbuotis ten, kur viešpatauja ir netvarka ir savavalybė. Senovėje žmonės atsiduodavo save valdyti kad ir žiauriausiam despotui, kad tik būtų šalyje tvarka. Slavių metraštis pasakoja, kad tos šalies, kuri dabar vadinasi Rusija, gyventojai parsikvietę svetimos šalies asmenis, kad valdytų juos, nes juose nebuvę tvarkos.

Apskritai kalbant, teisė sudaro sąlygas, kurios duoda žmogui galimybės sudaryti ir tobulinti kultūrą. – Tvarkos viešpatavimą visuomenėje aptikrina teisė, gi teisės viešpatavimą visuomenėje aptikrina valstybė. Tik tuomet visuomenėje pradeda viešpatauti teisė ir tvarka, kai ji susiorganizuoja į valstybę arba patenka svetimos valstybės valdžiai. – Mes ką tik prisiminėme slavių metraščio žodžius; mes ką tik pasakėme, kad žmonės ir žiauriausiam despotui duoda save valdyti, kad tik būtų tvarka, kad tik viešpatautų kokia nors teisė.

Atsiminkime kurios norint šalies istoriją: ji prasideda nuo to laiko, kai šalis susiorganizavo į valstybę, kai joje susidarė valdžia, kurios visi privalėjo klausyti ir kuri pajėgė palaikyti visuomenėje tvarką. –

Tik valstybė aptikrina visuomenei teisės viešpatavimą ir tvarką; taigi tik valstybė aptikrina žmonijai tas sąlygas, kurios būtinos yra, kad galima būtų kurti ir tobulinti kultūrą. Taigi visi tie kultūros įgijimai, kurie taip labai permainė pasaulį, galėjo įvykti tiktai dėl to, kad žmonija sugebėjo sugalvoti sau teisę ir susiorganizuoti į valstybes. – Juo geresnė valstybės organizacija, juo geresnė esti jos teisė ir tvarka, – juo sekmingiau eina kultūros kūrimas toje visuomenėje, – ir atvirkščiai. – Pavyzdžiui, paimkite sau Angliją ir tokius istorijos atsitikimus, kaip kad barbarų užplūdimą Romos, tautų bastymosi po Europą laikus ir į juos panašius.

Kokios galingos įtakos turi valstybė kultūros kūrime, mes galime jau matyti ir iš mūsų naujos valstybės kad ir labai dar trumpo gyvenimo: švietimo ir meno srityje jau padaryta per 3 metus tai, kas kitaip nebūtų padaryta ir šimto metų laikotarpiu; nemaža jau padaryta ir žemės valdymą reformuojant, būtent, daug žemės jau išdalinta kariams, taip pat ir šiaip bežemiams ir mažažemiams. – Kitose kultūros kūrimo srityse dar tik tvarkomasi, dar tik daromi prirengiamieji darbai, be kurių negalima toliau

kultūros darbo varyti. –

Kodėl aš visa tai Jums pasakoju? Kadangi vietos savivaldybių darbas yra valstybės darbo dalis, ką aš paskui plačiau paaiškinsiu, – tai aš noriu, kad Jūs suprastumėte didelį savo darbo reikšmingumą mūsų šalies gyvenimui; be to, aš noriu, kad per Jus plistų mūsų šalyje tinkamas valstybingumo jausmas, kad mūsų piliečių kiekvienas brangintų savo valstybę taip, kaip kad brangina savo valstybės idėją kitų šalių piliečiai. Mums tenka kurti savo valstybė sunkesnėmis sąlygomis, kaip kuriai kitai tautai; todėl mūsų šalies piliečiams tenka ilgiau ir, gal būt, didesnių sunkybių nešti, kaip kai kurių kitų šalių piliečiams. Reikia tinkamai įvertinti savo valstybės brangumas, kad reikalingos aukos nepasirodytų per sunkios esančios, kad būtume pasirengę dar didesnes aukas dėti.

§ 2.

Demokratija ar diktatūra?

Sulygindami žilos senovės ir dabarties žmogaus gyvenimo sąlygas, mes lyg pasigėrėdami pasisakėme, kad dabar žmogus turi ir namus gyventi su visokiais patogumais ir atatinkamą orui drabužį ir gardaus, įvairaus valgio. – Bet mes žinome kad ir dabar daug žmonių didelį vargą vargsta: gyvena šaltuose, drėgnuose, ankštuose kambariuose – lindynėse, neturi kuo apsivilkti, dažnai kenčia alkį. Valstybė gi, kaip tobūliausioji kultūrai kurti organizacija, turi uždavinį gerinti žmonių gyvenimo sąlygas, šalinti blogų gyvenimo sąlygų priežastis, spręsti vadinamąjį „socijalinį klausimą".

Valstybė turi įvairių organizacijos formų. Nesigilinant į jų nagrinėjimą, tenka priminti, kad tikrai demokratinė valstybės sutvarkymo forma buvo ligi paskutinių laikų laikoma tinkamiausia, kad galėtų būti kuriamos patogiausios plačioms minioms kultūrinio gyvenimo formos. – Bet joks žmogaus kūrinys nesti visai tobūlas, nesti be ydų. – Valstybinės teisės teorininkai nurodė daug parlamentarinės ir šiaip demokratinės valstybės tvarkos trūkumų. Esą, toji tvarka trukdanti gyvenimo eigą, dėl to kad gausinga žmonių įstaiga (parlamentas) daug kalba, daug laiko leidžia kalboms ir atsilieka nuo gyvenimo reikalavimų, pasivėlina patenkinti juos. – Esą, vis tiek ne visi gyventojai valdą šalį ir leidžią įstatymus, o tik jų nedidelė dalis, kuri ir viešpataujanti kitai daliai, užmetanti jai savo valią. – Toji gi valia priklausanti mažai išsilavinusiems asmenims, nemokantiems tinkamai daryti įstatymus ir nesugebantiems kaip reikiant patenkinti reikalavimų. – Kur kas geriau, esą, būtų, jeigu įstatymų leidimas priklausytų nedidelei asmenų grupei, kuri būtų sudėta iš giliai ir plačiai apsišvietusių ir išsilavinusių asmenų, arba net vienam tokių ypatybių asmeniui, kuris visuomet gali, matydamas reikalą, pasitarti su tam tikros gyvenimo srities žinovais.

Atsižiūrėdami į demokratinės tvarkos trūkumus, kai kas ir kelia klausimą, ar ne geriau būtų, jeigu valstybės valdžia priklausytų diktatoriui arba nedaugeliui diktatorių?

Panašus klausimas yra statomas ir iš kitų samprotavimų išeinant.

Didysis karas negirdėtu intensyvumu stūmė visą pasaulį į socializmo vėžes. Tautos, kurios eina kapitalistinės tvarkos vystymosi priešakyje, kad patenkintų militarinius reikalavimus, priverstos buvo pavesti susisiekimą ir

svarbesnes gaminimo dalis valstybės kontrolei, arba net imti jų kai kurias į valstybės rankas. Ir ne tiktai gaminimo srityje. Kai kurių gėrybių padalinimą tarp gyventojų valstybė arba pati vykdė, arba jo vykdymą kontroliavo: atsiminkime įvairių maisto dalykų dalinimą Vokietijoje beveik nuo pat pradžios karo.

Tuo pat laiku darbininkų masė, net toji jos dalis, kuri visai nesirūpino politika, susipolitino ir suprato tos masės begalinę reikšmę valstybės jėgos ir laisvės vykdyme. Entente's valstybės nebūtų galėjusios laimėti karo, jeigu jų darbininkai nebūtų pritarę tam karui. - Bet karo aplinkybės privertė kaip Prancūziją, taip ir jos sąjungininkes skubėti prie socialistinio, t. y. valstybinio, kai kurių reikalų rūpinimo, kad užbėgtų už akių revoliucijai. - Vienok revoliucija buvo neišvengiama militarinėse monarkijose: Rusijoje, Vokietijoje ir Austrijoje. - Jose ji įvyko ir tas monarkijas nugriovė. - Šitos revoliucijos buvo ne tik politinės; politinės revoliucijos buvo vienkart pamatas socialinėms revoliucijoms, tiktai šitosios apsireiškė įvairiomis formomis. Vokietijoje socialinės reformos eina evoliucijos keliu: revoliucijos metu buvo įvykdytos tik kai kurios socialinės reformos; toliau tos reformos daromos nuolatinės valstybės valdžios evoliucijos keliu. - Bet visuomenės dalis bruzda ir nori įvykdyti proletariato diktatūrą, kaip kad ji įvykdyta Rusijoje. -

Rusijoje nors pramonė (industrija) mažai yra iškilusi, nors fabrikų darbininkai sudaro mažą gyventojų dalį ir yra, palyginti su Vakarų Europos darbininkais, mažai išsilavinę, bet kadangi prie darbininkų klasės prisidėjo mažažemiai ir apskritai latifundijų skriaudžiami žemdirbiai, tai įvyko ne tik politinė revoliucija, bet vykdoma ir socialinė revoliucija. Bolševikams (komunistams) pasisekė nuversti silpna laikinoji valdžia, neprileisti susikurti demokratinei valdžiai ir įvykdyti jų vadinama proletariato diktatūra, tikriau sakant, komunistų partijos diktatūra, kurios pagalba yra mėginama įgyvendinti socializmas. Bolševikų diktatūra laikosi jau 5 metai. Todėl daugelis tvirtina, kad socialinei revoliucijai įvykdyti būtinai reikalinga esanti proletariato diktatūra.

Ligi šio laiko, t. y. ligi bolševikų praktikos socialdemokratijos eilėse buvo laikomasi tos pažiūros, kad socializmas išdygs ir įsigyvens tuomet, kai šalyje bus išsiplėtojusi kapitalistinė produkcija (pramonė) ir bus įgyvendinta valstybinė demokratinė tvarka. Esant tokioms sąlygoms, kapitalistinė ūkio sistema turinti, socialdemokratų pažiūra, persikeisti socialistine ūkio sistema. (Čion yra priežastis to, kodėl mūsų socialdemokratai nenori dvarų dalinimo.) Bet ligi įvyks ūkio sistemų persikeitimas, turi pereiti tam tikras laikas, kuris gali trukti gana ilgai ir demokratinei tvarkai esant.

Šitos pažiūros vieton bolševikai paskelbė kitą, visai naują: anot jų, proletariato diktatūra turi būti naudojama demokratijos vietoje tuo laiku, kuriuo kapitalistinė ūkio sistema turi persikeisti į socialistinę; diktatūra galinti visokiomis sąlygomis įvykdyti tą perkeitimą. Ir jie mėgina vykdyti, vykdo. - Taigi, ir Vokietijoje, ir Rusijoje ir kitose šalyse dabar beveik visų galvos užimtos klausimu: kas gi geriau, - demokratija ar diktatūra? Kas greičiau nuves žmoniją prie didesnės gerovės? Ne bergždžias tas klausimas ir mums, Lietuvos piliečiams, ypač atsižiūrint į tai, kad mūsų tarpe nemaža yra rusų ideologijos šalininkų ir net labai energingų. - Jums vietose visuomeninį-valstybinį darbą dirbantiems tasai klausimas negali būti pašalinis. - Į šitą klausimą tenka atsakyti dviem atžvilgiais: a) ekonominiu ir b) juridiniu.

a) Demokratijai priešais statant diktatūrą, turima galvoje tik proletariato diktatūra ir tik vienam tikslui - socializuoti ūkiui, nes, esant kitoms ūkio sistemoms kitokių diktatūrų reikšmė yra neabejotinai kenksminga visuomenei ir yra savo amžį atgyvenusi valdymo forma. - Socializmui gi, kai kurių nuomone, demokratija esanti pavojinga, o proletariato diktatūra galėsianti išgelbėti jį (proletariatą) iš kapitalo jungo. - Pažiūrėkime, ar taip? Socializmo galutinis siekinys turi būti toks: pašalinti visokį išnaudojimą ir pavergimą. Tam pasiekti laikoma būtinu reikalu suvisuomeninti visokius produkcijos įrankius, suvisuomeninti produkciją (pramonę). - Jai suvisuomeninti reikia, kad darbininkai įgytų jėgą, kuriai įgyti reikia jie suorganizuoti, gi suorganizavimui reikalinga klasinė kova, o kad toji kova sekmingai eitų, reikalinga tikrai demokratinė tvarka. Klasinės kovos artimiausias tikslas - tai socialistinės pramonės įvykdymas. Taigi, socializmas ir demokratija - tai du įrankiu prie galutinio tikslo prieiti, būtent prašalinti išnaudojimui ir pavergimui, bet demokratija yra pirmesnis ir platesnis įrankis, kuris įgalina eiti ir prie socializmo.

Ir ne tik nurodytąja prasme demokratija yra sąlyga socializmui įvykdyti. Kad galėtų suvisuomenėti pramonė, būtinai yra reikalinga sąlyga, kad darbininkų klasė išaugtų ir pribręstų, kitaip sakant, tinkamai būtų išauklėta ir išlavinta, - tokiai tvarkai įvykdyti. Nėra abejojimo, kad kolektyvinis pramonės vykdymas, trumpiau sakant, socializmas, reikalauja tam tikrų sąlygų, kurios padarytų jį galimą ir reikalingą. - Kokios gi tos sąlygos?

Kiekvienas žmogaus veiksmas negali įvykti be to asmens noro, be jo valios. Noras socializmą vykdyti gali gimti tik esant didelėms pramonės įstaigoms, kuriose yra daug darbininkų, o maža savininkų. Ten, kur tėra smulkiosios pramonės įstaigų, kur beveik visi pramonininkai kartu yra ir savininkai, ten negali būti vykdomas socializmas. - Tik didelėje pramonės įstaigoje darbininkas pačia darbo praktika mokosi organizuotai dirbti. Vienoje vietoje daugeliui darbininkų dirbant, visokiu atžvilgiu lengviau yra susiorganizuoti, gi susiorganizavus pratintis bendrai visuomeninį darbą dirbti. - Kad darbininkai galėtų organizuotis ir lavintis, turi būti šalyje nors tam tikras demokratinės tvarkos minimumas. Ir mes matome, kad Anglijoje, toje ankstyviausios laisvės šalyje, darbininkai yra geriausiai susiorganizavę ir proletariatas yra labiau už kitų šalių proletariatą politiškai subrendęs. - Ekonominėje klasių kovoje Anglijos proletariatas pasiekė sau didesnės gerovės, nekaip kitur, nesigriebdamas tokių priemonių, kaip kad nepasisekusi Paryžiaus 1871 metų komūna, arba dabartinė Rusijos bolševikų diktatūra, kuri įgramzdino visą šalį į didelį skurdą ir kuri jau grįžta prie kapitalistinės ūkio sistemos. -

Taigi, negalima manyti, kad žmonija išnaudojimui ir pavergimui pašalinti grįžtų atgal, regresuotų į primityvinių žmonių padėtį, kurioje gyvendami komūnomis tankiai vieni kitus išsikepdavo, kad numalšintų alkį. -

Žmonija eina prie tobūlesnių gyvenimo formų. Ir jei bus prieita prie socialistinio ar komunistinio kai kurių reikalų rūpinimo, tai bus surastos tobūlos formos tai tvarkai, tai ūkio sistemai vykdyti. - Gi juo tobūlesnė forma reikalinga kokiam visuomeniniam darbui atlikti, juo didesnis žmonių išsilavinimas reikalingas. - Tam gi išsilavinimui įgyti būtinai reikalinga demokratinė laisva tvarka.

Dabartinė Rusija yra geriausias pavyzdys, kuris moko, kad be tam tikro

proletariato išsilavinimo socializmo vykdymas gali privesti šalį tik prie skurdo ir kad nedemokratinė valstybės tvarka nerengia žmonijai geresnės ateities.

b) Dabartinė valstybė yra labai centralizuota organizacija. Ji turi didelę jėgą ir didelę įtaką į kiekvieno piliečio likimą, kas labiausiai apsireiškia karo metu. Kiekvienas mūsų gerai atjaučia, kaip labai jo gyvenimas priklauso nuo valstybės valdžios politikos. Kuo atskiram asmeniui seniau buvo luomas, paskiau bendruomenė, - tuo dabar yra valstybė. Turint valstybės valdžiai tokios didelės reikšmės žmogaus gyvenime, jeigu toji valdžia priklauso monarkui absoliutui ir jo biurokratams, ji esti nebepakenčiama, ypač pramonei pasiekus tam tikro išsiplėtojimo laipsnio. Absoliutizmas tampa priešingas būtinoms pramonės kilimo sąlygoms, esti jos pančiais. Atsiranda reikalo pavesti valstybės valdžios organus visuomenės priežiūrai, kritikai, leisti laisvas piliečių organizacijas, bendruomenių ir kitų didesnių teritorinių vienetų savivaldybes ir perduoti parlamentui įstatymų leidimą ir vyriausybės kontrolę. Parlamento svarbiausioji funkcija - tai kontroliuoti valstybės vyriausybę. Pavesti tą kontrolę visiems piliečiams, visai tautai - būtų tikra nesąmonė, reikštų vis tiek, ką nevykdyti jokios kontrolės, dėl to kad neorganizuota didelė masė negali nieko kontroliuoti. Lygiai kaip valstybės valdžia yra vykdoma centralinės vykdomos organizuotos įstaigos, taip pat turi būti centralinė organizuota įstaiga, kuri tąją kontroliuotų. Toji įstaiga - tai parlamentas (Seimas). Parlamentą renkant dauguma ima viršų. Jeigu visi suaugusieji gyventojai turi teisę balsuoti, tai daugumą balsų turi proletarai, dėl to kad jie yra gausingesni šalyje, - išnaudotojų yra mažuma. - Kad proletarai gautų balsų daugumą, reikalinga rinkimų kova; reikia, kad jie būtų susipratę ir balsuotų už tuos kandidatus, kurie gins jų interesus. Kapitalistinėje visuomenėje nėra suakmenėjusių visuomenės klasių; iš vienos į kitą ir atvirkščiai eina nuolatinis tekėjimas. Be to, politinę kovą veda ne klasės, bet partijos; gi tos pačios klasės asmens priklauso prie įvairių partijų, pav., Lietuvoje socialdemokratai ir darbo federacija atstovauja darbininkų klasei. Vienok juo didesnis esti žmonių susipratimas, juo mažesnis esti pasiskirstymas į partijas. Suvienytomis eilėmis einant į rinkimus galima gauti žymus atstovų skaičius ir paskui sekmingai vykdyti vyriausybės darbų kontrolė ir daryti įtakos leidžiamų įstatymų turiniui.

Taigi, plačiosios minios yra suinteresuotos, kad valstybėje viešpatautų demokratinė tvarka, o ne diktatūra, kuri negali būti greta su politine laisve.

Demokratija saugoja ir mažumų teises. Tam tikslui esti vykdomas vadinamasis proporcingumas, t. y. rinkimai turi būti ne tik visuotiniai, lygūs, slapti ir betarpiški, bet dar turi būti pritaikinta, išskaičiuojant balsus, proporcingumo sistema. - Demokratinei tvarkai esant, partijų likimas kitėja: jeigu valdančioji partija nesugeba gerai valdyti, tai ji artimiausiuose rinkimuose negauna užtenkamai balsų ir jai tenka perleisti valdžią kitai partijai. - Buvusi mažuma gali pasidaryti dauguma. - Viešpataujant diktatūrai nieko panašaus negali būti; diktatūra negali kęsti valdžios kritikos ir neleidžia jos; todėl valdžia negali jausti visuomenės gyvenimo pulso. Rinkimai taip pat negali būti laisvi įsivyravus diktatūrai ir jie negali turėti reikalingos visuomenei išdavos, kad valdžia ir jos valdymo būdas pasitaisytų. Todėl esant diktatūrai neišvengiamos yra revoliucijos. Demokratijoje gi užtenka taikos metodų: parlamento kontrolės, streikų, demonstracijų, spaudos kritikos, savivaldybių darbavimosi ir t. t. Šitie kovos metodai veda prie pastovių, tikrų

išdavų. - Proletariato diktatūra - tai terminas, neatatinkąs tikrenybei. - Proletariatas - tai visuomenės klasė, tai neorganizuota masė. Ji gali laikinai iškovoti sau viešpatavimą, bet pastoviai valdyti ji negali. Valdyti gali tik partija, kuri yra organizuota visuomenės dalis. Proletariatas dabar yra susiorganizavęs į įvairias partijas. - Todėl valdyti, įsigalėjus diktatūros sistemai, gali tik maža proletariato dalis. O kadangi diktatūros sistemos ypatybės yra tokios, kad ji negali leisti viešos laisvos kritikos, laisvos agitacijos, laisvų susirinkimų ir t. t, tai valdymas, viešpataujant tai sistemai, de facto patenka į nedaugelio rankas, darosi panašus į oligarkijas arba monarkijas despotijas. Tokiu būdu vadinamoji proletariato diktatūra iš tikrųjų stumia žmoniją ne į priešakį, į tobūlesnes visuomenės organizavimosi formas, bet atgal į formas, kurios rodėsi jau išgyventos, supuvusios, netinkamos šių dienų kultūros stoviui.

Demokratijoje dauguma atstovauja visumai. Tai yra sociologinis organizuotos visuomenės dėsnis. - Sudarančių visumą dalelių daugumos nusistatymas tampa visumos nusistatymu; kur siekia dauguma, ten siekia ir visuma. Todėl tikrai demokratinėse šalyse, kuriose plačios minios yra išsilavinusios, susipratusios, - jos jokiu būdu negali tikti, kad būtų įvesta diktatūros valdymo sistema į demokratijos vietą. Tokiose šalyse ir militariniai įrankiai ir valstybės šiaip jėgos įrankiai pareina nuo gyventojų balsavimo. Jie gali būti sunaudoti prieš mases, prieš proletariatą tik ten, kur jis arba skaičium silpnas yra, arba yra dar nesusipratęs, neorganizuotas. Bet tikrai demokratinėje valstybėje, kur proletariatas yra gausingas ir kur plačios minios yra susipratusios, susiorganizavusios, jos turi jėgos iškariauti laisvių garantijas, ten tiek kapitalo diktatūrai sunku įgyti įrankiai demokratijai užslopinti, tiek proletariato, tikriau jo mažos dalies, diktatūrai nėra sąlygų įsigyventi. Kaip valdymo forma, vadinamoji proletariato, tikriau jo nedidelės dalies, diktatūra įsigyveno ir gyvena neleistinomis juridiniu atžvilgiu priemonėmis, - teroro priemonėmis. Tai gali įvykti ir įvyko tik žemos kultūros šalyje, kur plačios minios yra dar neišsilavinusios, neorganizuotos. -

Kaip matome, diktatūra neveda žmonijos prie socializmo vykdymo, gi ji dabar siūloma kaip tik socializmui vykdyti. - Jau vien dėl to, kad diktatūra neveda prie pastatyto jai tikslo, josios siekimas yra nepateisinamas. -

Bet aš matau reikalo atkreipti jūsų dėmesį dar štai į ką. - Niekas negali užtikrinti, kad ateityje visose pramonės ir apskritai produkcijos šakose vaisingiausia ir teisingiausia bus socialistinė ūkio sistema. Tos sistemos dar tik siekiama ir tat daroma tik nedidelės žmonijos dalies. Toji sistema daugeliui ūkio šakų kol kas dar tik teorijoje svarstoma, dar tik jos šalininkų siūloma. Kaip vystysis teorinė žmonijos mintis šioje srityje, dabar tolimiems laikams negalima atspėti. Taip pat negalima atspėti, kaip eis ūkio sistemų kitimas ir vystymasis. Atsiminus, kad kultūrinės žmonijos visos istorijos pastangos buvo aukojamos tam, kad išvaduotų asmenį iš įvairių įvairiausių pančių, jį varžiusių ir varžančių, sunku sutikti su ta mintimi, kad asmuo tiktų grįžti vėl į tą nelaisvę, kad jis tiktų vėl užsidėti vergovės pančius. Ir štai mes matėme gyvenimo pavyzdžių. Partijos, kurios turi socialistų vardą, aktingai dalyvauja didelių produkcijos įstaigų (dvarų) dalinime į mažas, kad sukurtų daug savininkų, kurie be abejojimo bus priešingi socialistinės ūkio sistemos įvykdymui. Atsiminkime dar, kad ir dabar jau yra įvairių priemonių darbininkų eksploatavimui mažinti didelėse produkcijos įstaigose, palikus jas

nesocializuotas: darbo laiko nustatymas, mokesnio minimumo nustatymas, darbininkų kontrolės įvedimas, jų dalyvavimas pelno dalybose (1921 m. pavasarį didelis Anglijos angliakasių streikas, kuriame buvo reikalaujama anglių kasyklų nacionalizavimo, buvo užbaigtas taip, kad darbininkai gavo teisės dalyvauti tam tikru procentu pelno dalybose), progresiniai mokesniai ir t. t. Visa tai įsidėmėjus dar mažiau pateisinimo liks diktatūrai. –

Kaip visoks žmogaus darbo ir proto kūrinys, taip ir demokratija turi daug trūkumų; jų kai kuriuos mes anksčiau išrodėme. Bet tie trūkumai yra mažesnės reikšmės nekaip kitų valstybės formų trūkumai. – Tam tikroms ypatingoms aplinkybėms esant, ir demokratijai tenka diktatūros priemonių griebtis, bet diktatūra turi remtis gyventojų daugumos valia ir turi būti įvesta tik laikinai, tam tikram reikalui atlikti, o ne pastoviai valdyti šaliai.

§ 3.

Valstybės funkcijos. Gyventojų vietos reikalai ir jų rūpinimas.

Valstybės tikslas galima trumpais žodžiais taip nusakyti: valstybė steigiasi suteikti juo geresnį būvį juo didesniam gyventojų skaičiui. Tąjį tikslą vykdydama, valstybė turi atskirų uždavinių, tiems gi uždaviniams aprūpinti ji atlieka įvairius veiksmus, kurie yra dabar dalinami į tris rūšis: įstatymų leidimas, valdymas ir teismas. – Norint geriau susipažinti su dabarties valstybės funkcijomis, naudinga nors keliais žadžiais prisiminti, kaip valstybės funkcijos plėtojosi istorijoje.

Senų senovėje valstybė nedaug uždavinių teturėjo: jai rūpėjo tik apsiginti nuo užpuolimų iš šalies ir aptikrinti vidaus ramybė. Pirmų kultūros laipsnių valstybėje jos valdžia neleidžia įstatymų; įstatymai tuomet buvo sudaromi papročiais, gi valstybės valdžia tik sprendė ginčus tarp savo valdinių, teisė juos ir gynė nuo priešų, valdė karo pajėgą. Karo jėgos organizavimas buvo didžiausias valstybės uždavinys, dėlto kad nuo sėkmingo apsigynimo nuo priešo parėjo valstybės gyvybė. Reikia pasakyti, kad šitasai valstybės gyvybės saugojimo uždavinys visuomet buvo; yra ir bus didžiausias valstybės uždavinys; tatai nereikalauja aiškinimo. Ir kariuomenė, arba karinė jėga, visuomet buvo ir yra valstybės valdžios žinioje, nes ji yra vienintelė tikra valstybės gyvybės garantija (laidas) ir yra vyriausias įtikinimas (ultima ratio), kad valstybės valdžios reikia klausyti. – Kariaujantiems reikėjo maisto parūpinti, gi tam reikalui patenkinti reikėjo turėti lėšų, vis tiek ar produktais ar pinigais. Todėl valstybės valdžia turėjo savo finansus, pajamų ir išlaidų valdybą. – Ir krikščioniškoje Europoje valstybė turėjo ilgus metus tik čia nurodytus uždavinius; teismo srityje valstybės reikšmė buvo dar sumažėjus, dėlto kad teismo teisė priklausė ir vasalams. Šiaip kiti reikalai, – kaip švietimo, neturtingųjų ir našlaičių šelpimo – buvo bažnyčios, vienuolynų rūpinami. – Susicentralizavus valstybei, sustiprėjus jai, jos valdžia paėmė į savo rankas iš žemininkų-senjorų ir kitų organizacijų visas valdymo funkcijas. – Ir pirmais tokios tvarkos laikais gyventojams palengvėjo; centralizuotos valstybės tvarka pirmaisiais jos gyvenimo laikais palyginti su feodaline tvarka buvo laikoma laisvės aptikrinimo tvarka; susidarė net tokia patarlė: „sub rege vivere ipsa est libertas" – gyventi karaliaus valdžioje yra tikroji laisvė. Valstybė, nugalėjusi kitas politines valdžias, labai sustiprėjo; josios valdžia

laikė savo uždaviniu rūpinti visus ir dvasinius ir materialinius kultūros reikalus ir rūpino juos, neleisdama kam kitam rūpinti. Tokia valstybė su laiku įgijo policijos valstybės vardą, dėl to kad visas platus valdymo darbas buvo vadinamas policija. Perėjus ištisam laikotarpiui, buvo užmiršti buvusieji feodalinės tvarkos sunkumai, išnyko iš minties ir tie gyvenimo patogumai, kuriuos suteikė centralizuotoji valstybė. – Buvo tik nuolat jaučiama valstybės valdžios beribė globa ir kišimasis į smulkiausius žmogaus reikalus, trukdymas tų reikalų rūpinimo. Sustiprėjusi valstybės valdžia, turėdama daugybę valdininkų, stengėsi ir kultūros srityse veikti į gyventojus taip, kad priverstinai padarytų juos sau palankiais, manydama kad tik ji sugebanti gerai, tinkamai rūpinti gyventojų reikalus. Įsigyveno tikra valstybės globa. Globa gi gali būti tik nesuaugusių asmenų kenčiama. Gyventojai tuomet buvo dar politiškai nesuaugę asmens ir ilgą laiką kentė valstybės globą. Mokslininkai sudarė tam tikrų teorijų, pateisinančių tokią valstybės globą: labiausiai išsiplatinusi teorija tvirtino, kad valstybės valdžia esanti Dievo leista, laikoma Dievo malone. Kadangi Dievas rūpinasi visais žmogaus kūno ir dvasios reikalais, tai ir Dievo nustatyta valstybės valdžia turinti teisę ir pareigą rūpintis visais gyventojų reikalais.

Vienok valstybės globa, kuri pirmiau, naikinant feodalinę sistemą, buvo naudinga, ilgainiui tapo labiau kenksminga gyventojų reikalams, nekaip naudinga: nuolatinis asmens varžymas net smulkiausiuose jo veiksmuose trukdė gyvenimo eigą, trukdė reikalų rūpinimą. Patsai policijos valstybės vardas tapo asmens ir visuomenės prispaudimo sinonimu. Tokia valstybės tvarka įkyrėjo visiems ir laikėsi tik inercijos jėga. – Tos tvarkos ydų nėra reikalo man iliustruoti Jums, todėl kad Rusijos režimą Lietuvoje dar visi gerai atsimename, tasai gi režimas tai tipinga policinės valstybės tvarka.

Ūkio srityje susidariusi vadinamoji kapitalo sistema savo tolesniam plėtojimuisi reikalinga buvo iniciatyvos ir konkurencijos laisvės. Tuo pat laiku augo gyventojų apsišvietimas, susipratimas ir laisvės reikalo supratimas. Laisvės reikalavo pirmiausia vadinamasis trečiasis luomas, miestų gyventojai, kapitalo savininkai. Naujiems reikalams ir naujoms idėjoms įsigalėjus, pakitėjo ir valstybės valdymo tvarka: valstybės globos vietoj įsigyveno laisvoji valdymo tvarka. Ekonominiuose santykiuose ji aptikrino (laidavo) laisva konkurenciją (laisser faire, laisser passer), dvasinės kultūros srityje ji aptikrino asmens laisvę, suprantant ir kūno neliečiamybę ir dvasios, labiausia tikybos laisvę. Praktikoje laisvoji valdymo sistema nevienaip buvo įvykdyta įvairiose valstybėse. Bet teorinė mintis reikalavo, kad valstybė tik duotų teisę ir gintų ją teismo keliu ir kad teisės tikslas būtų asmens laisvės aptikrinimas, gi į kitus žmogaus reikalus kad valstybė nesikištų. Teorinė mintis reikalavo, kad valstybė būtų ne policijos valstybė, bet teisės valstybė.

Šitoji laisvės teorija, arba kitais žodžiais sakant, šitoji teorija valstybės valdžios nesikišimo į gyventojų ekonominį ir dvasinį gyvenimą niekuomet nebuvo visai įvykdyta gyvenime. Gi neilgam laikui praėjus po Didžiosios Prancūzų Revoliucijos, kuri paskelbė asmens teises, tarp jų ir laisvės teisę, paaiškėjo, kad toji teorija turi daug trūkumų, kad platus jos vykdymas daro visuomenei daug bloga. Tai paaiškėjo tuomet, kai į visuomenės gyvenimo vagą įstojo vadinamasis ketvirtasis luomas su savo reikalais, kai radosi aktualus „socialinis klausimas".

Prireikė peržiūrėti, pertikrinti ir teorijos dėsniai ir praktikos darbai.

Teorininkams paaiškėjo, kad žmonių, materialinė ir dvasinė kultūra yra ne tiek atskirų asmenų darbo vaisius, kiek visuomenės, kolektyvinio (kuopinio) darbo vaisius. Praktikoje paaiškėjo, kad asmens visai nėra lygūs, kaip kad skelbė teorinė teisė, ir kad visuomenės atžvilgiu silpni asmens negali naudotis savo laisve, nėra iš tikro laisvi, kada patys kovoja už savo reikalus ir kad reikia valstybei įsikišti, kad jų laisvė būtų nors šiek tiek aptikrinta. Valstybės organizacijose atsispindi visuomenės grupių savitarpiškas jėgų suderinimas; valstybė vykdydama tą jėgų suderinimą, tuo pat dalyvauja visuomenės materialiniuose ir dvasiniuose veiksmuose; tasai jos dalyvavimas esti įvairus įvairiais laikais: policijos valstybėje jisai kitoks, liberalinės sistemos valstybėje vėl kitoks, dabar vėl kitoks. Nuo XIX šimtmečio pusės valstybės uždaviniai suprantami taip, kad valstybė privalo padėti asmenims ir visuomenės grupėms jų kultūros darbuose. Valstybė pripažįsta ir saugoja asmens ir visuomenės grupių laisvę ir suteikia jiems galimybės laisvai darbuotis tiek materialinės, tiek dvasinės kultūros srityse. Bet kai išsiaiškina, kad tam tikri kultūros siekiniai nei atskirų asmenų, nei visuomenės grupių jėgomis negali būti pasiekti, patenkinti, tuomet valstybė ima veiksmus, reikalingus tiems reikalams aprūpinti, savo žinion ir tokiu būdu padeda visuomenei rūpinti jos kultūros interesus. Augant silpnų socialinių grupių susipratimui, valstybės valdžia yra priversta kištis į tvarkymą jų santykių su turtingaisiais, dėlto kad, jeigu valstybė netvarkytų tų santykių, tai įvyktų visuomenės kataklizmai, kurie labai skaudžiai atsilieptų į valstybės gyvenimą. Ten, kur valstybės valdžia nesugeba šito reikalo suprasti, nesuspėja tų santykių tinkamai sutvarkyti, ten tie kataklizmai ir įvyksta, ką dabar matome Rusijoje. Dabar teorija taip žiūri, kad valstybė veikia teisės keliu, bet jos uždaviniai - tai kultūros kėlimo darbai ir valstybė dabar yra vadinama: „Kultūros valstybė" (ne „Rechtsstaat", kaip kad kiek pirmiau buvo vadinama, bet „Kulturstaat"). - Dabarties valstybės funkcijos labai įvairios ir labai plačios; jos dalijamos į tris rūšis, kaip aukščiau buvo nurodyta. - Apie įstatymų leidimą ir teismą mes čion nekalbėsime. Valdymo sritis apima įvairiausius valstybės uždavinius kurti kultūrą. - Kadangi tų uždavinių daugybė turi tikslą patenkinti tik tam tikros vietos, tam tikros teritorijos dalies gyventojų reikalus, o ne visos valstybės gyventojų reikalus, - tai valstybė savo teisę ir pareigą rūpinti vietos gyventojų reikalus perleidžia vietos savivaldybėms. -

Tai viena priežastis savivaldybių organizavimo. Kita priežastis - tai toji, kad centralinei valdžiai perdaug darbo būtų ir ji nepajėgtų tinkamai rūpinti vietos reikalų. - Trečia priežastis toji, kad vietos gyventojai patys geriau už centralinę valdžią ir josios tarnautojus žino savo reikalus. Pagaliau, ketvirta priežastis tai toji, kad suinteresuotieji vietos gyventojai deda daugiau energijos, daugiau iniciatyvos ir triūso už centralinės valdžios tarnautojus visiems reikalams rūpinti. -

Taigi savivaldybių uždaviniai ir darbas yra valstybinio pobūdžio uždaviniai ir darbas: savivaldybės pavaduoja valstybės centralinę valdžią, kad tikslingiau būtų aprūpinti vietos reikalai; pav., valstybės pareiga aprūpinti, kad jos teritorijoje visi keliai butų tinkamai laikomi, bet miesto gatvės ir šiaip kaimų maži keleliai pirmiausia reikalingi tų vietų gyventojams ir jų išlaikymas yra pavedamas vietos savivaldybėms. - Kadangi savivaldybių uždaviniai turi valstybinio pobūdžio, tai aš laikiau už tikslingą darbą paaiškinti Jums šių dienų

valstybės uždavinius, kad tuo pat pasiaiškintume ir pamatą savivaldybių uždavinių, mūsų įstatymų nustatytų.

§ 4.

Žvilgsnis į savivaldybių įstaigų kūrimosi ir plėtojimosi istoriją. (Prancūzija, Anglija, Lietuva.)

Mūsų žvilgsnis į savivaldybių istoriją bus siauras; jeigu norėtume plačiai nušviesti sau tą klausimą, tai nutoltume nuo tiesioginio savo dalyko. –

Kiekvienoje valstybėje visuomet buvo ir gyventojų vietos reikalai, kurie, žmonių kultūrai beaugant vis daugėjo. Bet tie reikalai buvo nevienaip rūpinami. Pavyzdžiui mes paimsime šalis, kurios eina kultūringų tautų priešakyje, Prancūziją ir Angliją. –

Prancūzijoje valstybės tvarka susidarė centralizuota ir karaliaus valdžia tapo absoliutinė. Toji valdžia nedavė plėtotis vietos žmonių organizacijoms, bet pati per savo valdininkus rūpino, kaip išmanė, ir vietos reikalus. Didžiosios Revoliucijos veikėjai panaikino tą tvarką, panaikino valstybės padalinimą į provincijas ir padalino ją į departamentus, gi departamentus – į kantonus. Tiems ir kitiems įsteigė kolektyvus, tarybas, vietos reikalams spręsti, bet departamento sprendimus vykdyti pavedė centralinės valdžios skirtam valdininkui-prefektui; kantone vykdomoji valdžia priklauso merui. Tokia tvarka tebėra ir dabar. Nors prefektas yra centralinės valdžios valdininkas, bet kadangi jisai priklauso vidaus reikalų ministerio, o šitasai yra parlamento kontroliuojamas, tai Prancūzijos visuomenė, matyti, patenkinta tokia savivaldybių tvarka. Per daugiau kaip šimto metų laikotarpį savivaldybių teisės ir pareigos nekartą buvo keičiamos: įsigalint karaliaus ar imperatoriaus valdžiai, jų kompetencija buvo siaurinama, gi valdžios atstovų platinama, bet nuo 1871 m. savivaldybių nutarimai nebereikalingi centralės valdžios atstovo tvirtinimo, jisai turi teisės paduoti tik kasacijos skundą, vadinasi, dėl sprendimo teisėtumo, bet ne dėl jo tikslingumo. – Iš to, kas pasakyta mes matome, kad Prancūzijos savivaldybės ne vietos žmonių pastangomis išaugo istorijoje, bet buvo centralinės valdžios suorganizuotos, jų kompetencija jos nustatoma ir keičiama. –

Anglijos valstybės ir visuomenės susitvarkymas ėjo kitu keliu. Anglijos karaliaus valdžia jau XIII mūsų eros šimtmetyje liko aprėžta, išreikalavus iš jo gyventojams Magnam chartam libertatum. Lygia greta su tuo, kaip laikui einant vis mažėjo karaliaus valdžia, o didėjo žmonių atstovybės valdžia, ir vietos reikalų rūpinimas vis daugiau ir daugiau teko pačių gyventojų žiniai. Centralinė valstybės valdžia, būdama centre suvaržyta gyventojų atstovybės, negalėjo slopinti žmonių iniciatyvos ir vietose. Kai kurios gi priežastys ypatingai vertė gyventojus savitai rūpinti kai kuriuos savo reikalus; pav., persekiojant tikybinius įsitikinimus privisę buvo daug sektų, kurios pačios save valdė ir tokiu būdu didelė tautos dalis priprato prie savivaldybės. Lopšys, iš kurio išaugo Anglijos savivaldybė, – tai parakvija. Po reformacijos ir po bažnyčių ir vienuolynų turtų konfiskavimo, nebuvo kas globoja neturtėlius, kurių buvo labai daug. Kadangi valstybė paliko neturtėlius be globėjų, tai buvo pareiga aprūpinti jie, tie neturtėliai. Šitą jos pareigą atlikti valstybė pavedė parakvijoms. Tokiu būdu parakvijos gyventojai buvo reikalo

priversti daryti susirinkimus, kad apspręstų neturtėlių reikalus ir išrinktų globėjus. Iš pradžių lėšos tam reikalui aprūpinti buvo renkamos iš aukotojų laisvu noru, bet greitai paaiškėjo tokio šaltinio nepastovumas ir parakvijų susirinkimai įvesdavo priverstiną mokesnį. Karalienė Elžbieta pasinaudojo tąja organizacija ir įvedė tam tikrą mokesnį neturtėliams šelpti, bet rinkti jį ir suvartoti reikalui tą mokesnį įstatymas paliko parakvijoms. –

Tai organizacijai buvo pavedami rūpinti ir kiti reikalai. – Didesni savivaldybių vienetai Anglijoje – tai griovystės ir iš jų išsiskyrę miestai. – Viešpataujanti Anglijoje pažiūra į valstybės ir visuomenės vidaus reikalų rūpinimą geriausia yra suformuluota Dž. St. Milio; jisai sako: a) kad asmens teisės ir reikalai esti aptikrinti tik tuomet, kai jis patsai įgaliotas ir sugeba jiems atstovauti ir b) kad visuomenės gerovės klestėjimas pareina nuo jėgų, tam tikslui aukojamų, sumos ir jų diferenciacijos (padalinimo). – Taigi reikalingi yra vietos parlamentai, kurie, rūpindami vietos reikalus politiškai auklėja tautą ir rengia prie aukštesnio valstybės valdymo. –

Anglijoje visos vidaus valdymo funkcijos yra vykdomos per vietos valdžią, kuri yra pavesta vietos gyventojų organizacijai. –

Vietos savivaldybės Anglijoje rūpina pavestus joms reikalus komisijomis; galima sakyti, kiek yra svarbių rūpintinų reikalų, tiek esti komisijų; pav., miestuose yra: statymo komisija, sanitarinė komisija, vandens įvados komisija, rinkų k., gazo ir šviesos k., nekilnojamųjų turtų k., kelių k., finansų k., kanalizacijos k. ir kitos; bet komisijų nutarimai – tai tik projektai Tarybos nutarimams; vykdomi esti tik šie Tarybos nutarimai. – Reikalui esant komisija sudaro iš savo tarpo pakomisiją, kviečia ekspertų. – Vykdyti nutarimams yra laikomi tam tikri tarnautojai. Komisijomis daugiausia dirba ir kitos Anglijos savivaldybės. Centralinis savivaldybių organas Anglijoje tai atskira, viena didžiausiųjų įstaiga. Jos uždavinys yra ir kontroliuoti vietos savivaldybių darbą ir padėti joms, skatinti jas tinkamai rūpinti reikalus. Tik kai kuriais didesniais reikalais savivaldybių nutarimai, pavzd. paskolų, yra reikalingi Centralinio organo patvirtinimo; šiaip daugiausia tasai organas duoda tik patarimų. – Savo uždaviniams atlikti centralinis savivaldybių organas laiko kontrolierius-specialistus. Kad priverstų vietos savivaldybes tinkamai eiti savo pareigas, centralinis organas naudojasi tokiomis priemonėmis: 1) kaip jau sakėme, duoda patarimų, 2) skundžia aukštajam teismui, kurio sprendimas turi būti priverstinai vykdomas, 3) patsai aprūpina reikalą savivaldybės lėšomis, 4) verčia savivaldybės tarnautojus tinkamai eiti savo pareigas ir 5) neduoda pašalpos, kuri paprastai esti jo duodama savivaldybėms tam tikriems reikalams aprūpinti. –

Savivaldybių nutarimai gali būti apskųsti parlamentui, kuris, suprantama, turi teisės juos panaikinti.

Apie buvusias savivaldybes Lietuvoje, gyvenusioje daugiau kaip šimtą metų Rusijos junge, maža teatsieina kalbėti. Rusijos absoliutizmas pasiekė didžiausią laipsnį. Lietuvoje jis buvo vykdomas dar nuosekliau, dėlto kad prie kitų absoliutizmo apsisaugojimo motyvų čion dar buvo turėta galvoje gyventojų, kaip užkariautos šalies piliečių, neištikimumas. Taigi įsteigus viešpataujant Aleksandrui II-jam Rusijoje savivaldybes, vadinamąsias žemietijas, ir miestų „dumas", pirmosios Lietuvoje visai nebuvo įsteigtos, antrosios gi buvo įsteigtos tik keturiuose miestuose, kalbant apie neokupuotąją Lietuvą: Kaune, Panevėžyje, Šiauliuose ir Ukmergėje. Jų kompetencija buvo visai

suvaržyta visų pirma tuo, kad kiekvienas nutarimas negalėjo būti vykdomas ligi jis nebuvo patvirtintas gubernatoriaus. Vadinasi, šitasai sprendė ne tik nutarimo teisėtumą, bet ir reikalo tikslingumą; jisai, mat, geriau žinojo gyventojų reikalus nekaip jie patys, jisai sprendė, ar reikalinga, sakysime, gyventojams tokia ir tokia gatvė išgrįsti, ar nereikalinga. Taigi tos savivaldybės neturėjo savarankiškumo ir jų iniciatyva buvo užslopinta. – Kadangi jų darbo pradžia siekia tokių laikų, kai viešpatavo pažiūra, kad miestui, kaip organizacijai, geriausia rūpinti svarbūs reikalai ne pačiam, bet pavedus juos rūpinti privatiniams asmenims arba jų bendrovėms (koncesionieriams), tai laikinoji Lietuvos sostinė – Kaunas ir dabar dar yra aprūpinarna šviesa ir susisiekimu privatinių biznierių, kurie ir netinkamai tuos reikalus rūpina ir didelį pelną sau turi. Prieš pat karo ir Kauno miesto Taryboje, kaip ir kitur, buvo jau kitos pažiūros į miesto reikalų rūpinimą; būtent, dauguma buvo tos nuomonės, kad patsai miestas privalo savo reikalus rūpinti. Buvo pradėta rengtis prie įtaisymo kanalizacijos ir vandens įvados. Buvo tam reikalui sudaryta miesto dūmos komisija, kurioje pirmininkavo d-ras Šenbergas ir kurioje teko dalyvauti ir man. Tos komisijos rūpesniu buvo padaryta miesto niveliacija, buvo padaryti tyrinėjimai apylinkių, iš kur geriausia būtų vanduo miestui imtis, buvo net ir apsistota, buvo tiems ir kitiems prirengiamiems darbams išrūpinta per miesto dūmą 100.000 rublių valdžios paskola; prirengiamieji niveliacijos ir kiti darbai buvo daromi susitarus su žinomu toje srityje praktiku inžinierium Lindlejum. Karas visus tuos darbus pertraukė. Ar mąsto dabartinė mūsų miesto savivaldybė apie tą būtiną reikalą, aš nesu nieko girdėjęs. –

Buvo dar prieš karą prie rusų valdžios vadinamoji valsčių savivaldybė; bet šitoji buvo taip sutvarkyta, kad ji buvo tik bejėgis įrankis žemiečių viršininko, apskrities viršininko ir komisaro rankose, o ne savivaldybė. –

Net valsčiaus viršaičio (staršinos, Suvalkų apygardoje vaito) valsčiaus susirinkimas negalėjo laisvai išsirinkti, bet turėjo rinkti tokį asmenį, koks buvo tinkamas žemiečių arba apskrities viršininkui, kitaip tasai valdininkas rinkimų netvirtindavo, priekabė gi lengva rasti rinkimams netvirtinti. – Papasakosiu vieną atsitikimą. Šilgalių valsčius, buv. Vladislavovo, dabar Šakių apskrities, išsirinko sau vaitu grįžusį iš Sibiro pil. Markuzą, tarnavusį ten gimnazijos mokytoju ir inspektorium, išsitarnavusį pensiją ir gavusį „valstybės patarėjo" rangą. – Apskrities viršininkas nepatvirtino rinkimų tiktai dėl to, kad pil. Markuza buvo aukštesnio už viršininką rango; kaip aš, esą, sodinsiu jį už prasižengimą areštan, kad jis didesnio už mane rango! Su šituo motyvu sutiko ir gubernatorius, kuriam buvo paduotas valstiečių skundas. –

Taigi mes, lietuviai, savivaldybių, galima sakyti, nesame turėję, ligi ne susikūrė mūsų nepriklausoma valstybė. – Šitosios kūrėjai buvo puikiai supratę, kad be visuomenės savarankiško darbo valstybė negali gyventi. Man, dar Maskvoje karo metu begyvenant, 1918 m. pradžioje, teko, drauge su jaunais juristais Tadu Petkevičium ir Kastu Jablonsiu, rengti savivaldybių įstatymo projektas Lietuvai. – Tasai projektas buvo įteiktas Valstybės Tarybai. – Tuoj, tik susiorganizavus pirmam ministerių kabinetui, įvyko jo nutarimas rengti savivaldybių įstatymą. Tasai įstatymas realiau buvo pradėtas rengti antrajam kabinetui bedirbant, galutinai paruoštas ir beveik apsvarstytas ketvirtojo kabineto, taip kad ir man teko prisidėti prie jo galutino prirengimo, gi penktajam ministerių kabinetui teko jisai paskelbti kaip įstatymas. – Tasai

įstatymas, išspausdintas Laik. Vyr. Žin. N 14 turi galios (dabar, 1922 m. pabaigoje, rinkimų į savivaldybes tvarka pakeista St. Seimo išleistu įstatymu, kuris išspausdintas Vyr. Žin. N 62. - Aut).

Savivaldybių rinkimų tvarka visai panaši į St. Seimo rinkimų tvarką. Ji neliečia savivaldybių esmės ir jųjų darbo, taigi aš apie rinkimus visai nekalbėsiu. -

Mūsų savivaldybių įstatymo § 4 sako, kad „vietos savivaldybės įstaigos rūpinasi vietos gyventojų reikalais nurodytu šiame įstatyme būdu, kaip atskiras vienetas su visomis juridinio asmens teisėmis." Taigi mes čion susitinkame su ypatingu terminu „Juridinis asmuo"; mes skaitome, kad savivaldybė veikia kaip atskiras vienetas. Paprastai gi mes matome žmogų, kaip asmenį, kaip atskirą vienetą. - Tai mums visų pirma tenka išsiaiškinti, kas tas „juridinis asmuo". -

§ 5.

Kas tai yra juridinis asmuo.

Fizinis asmuo, žmogus, turi savo reikalų, turi savo valią, turi savo jėgų tai valiai reikšti, jai vykdyti ir savo reikalams rūpinti: - Tai ir yra asmuo, kuris turi teisių ir pareigų teisės atžvilgiu, t. y, santykiuose su kitais asmenimis. - Bet štai žmogui reikia pakelti ir uždėti ant vežimo didelis medis; jisai vienas nepajėgia ir kviečiasi į pagalbą kitą. Tą darbą atlikę, juodu išsiskirsto. Ir daug yra tokių darbų, kurių žmogus vienas negali atlikti. Jeigu žmogaus užsiėmimas yra toks, kad nuolat reikia medžiai kilnoti: sakysime, jisai lentas piauna iš medžių; tokiam reikia susirasti nuolatinis bendradarbis, reikia susitarti su juo ilgam laikui. Gi jeigu jiemdviem tenka daugiau bendradarbių pasikviesti arba pasisamdyti, tai reikia taip tarp savęs susitvarkyti, kad galėtų būti išreikšta jų bendra valia. Įstatymai, teisė nustato tas sąlygas, kurios reikalingos yra tam, kad galėtų būti išreikšta bendra žmonių grupės valia; tik tesėjus tas sąlygas, susidaro galimybė žmonių grupei išreikšti savo bendrą valią. - O kas gali išreikšti savo valią, tasai yra asmuo. Kadangi žmonių grupė įgyja galimybę išreikšti savo valią tik iš teisės, tai ji yra vadinama juridiniu, arba teisiniu, asmeniu. Dabar teisė (įstatymai) daugiausia valstybės kuriama, tai ir juridiniai asmens yra valstybės sudaromi; jie organizuojasi valstybės įstatymų nustatyta tvarka. - Taigi teisės normos sudaro juridinį asmenį ir jis yra taip pat teisės subjektas. Kurios sąlygos yra reikalingos, kad būtų sudarytas juridinis asmuo?

1. Visų pirma reikalingas yra toks tikslas, kurio atskiras asmuo savo vieno jėgomis negali pasiekti, bet kuriam pasiekti reikia sujungtų kelių arba daugelio asmenų jėgų; be to, tasai tikslas turi būti pastovus.

2. Reikalinga, kad būtų medžiaginių jėgų, be kurių tikslas negali būti pasiektas. -Tomis jėgomis gali būti arba žmonės arba turtas arba ir žmonės ir turtas; pav., politinė partija arba labdarių draugija pradžioje savo gyvenimo gali visai neturėti lėšų, gi universitetas gali būti jau įsteigtas, o gali dar neturėti nei rektoriaus, nei jokio personalo. Bet be jokios medžiaginės jėgos juridinis asmuo negali būti įsteigtas.

3. Trečioji sąlyga, be kurios juridinis asmuo negali būti, tai valstybės valdžios pripažinimas, arba teisingiau, - toji teisės norma, kuria juridinis

asmuo esti pripažįstamas.

Kurių teisių turi juridinis asmuo ir kuriose ribose jis gali veikti, vis tai pareina nuo to tikslo, kuriam pasiekti jis esti sudarytas, taigi ir nuo normos, kuria jis yra organizuotas, nes norma atatinka tikslui. – Žmonių tikslai, kuriems pasiekti sudaromi juridiniai asmens, yra labai įvairūs, taigi ir juridiniai asmens esti labai įvairūs. – Juridinio asmens teisės ir pareigos visuomet esti aiškiai nustatytos jo įstatuose: tik nurodytose juose ribose gali veikti juridinis asmuo. Jo veiksmui vykdyti įstatuose nustatoma, kokie fiziniai asmens (organai) atlieka jo veiksmus: išreiškia ir vykdo jo valią. – Visi juridiniai asmens gali būti paskirstyti į dvi rūšis: jų vieni esti steigiami visuomenės reikalams rūpinti; tokiais esti kaip korporacijos (fizinių asmenų sąjungos), pav. politinės partijos, bažnyčios (ne namų prasme), valstybė, taip ir įstaigos, pav., muziejai, prieglaudos ir p. į j.; jų kiti esti steigiami atskirų asmenų (žmonių) reikalams rūpinti, pav., pasitikėjimo bendrovės, akcinės bendrovės, bendrovių sąjungos (trestai). Tarp šitų juridinių asmenų rūšių didžiausias skirtumas yra tas, kad pirmieji turi pastovų savo darbo tikslą ir todėl jų buvimas nepareina nuo fizinių asmenų, juose dalyvaujančių: universiteto negali panaikinti profesoriai savo nutarimu; antrieji gi turi tikslą rūpinti atskirų asmenų reikalais ir todėl jų buvimas pareina nuo tų asmenų valios, kurie juose dalyvauja. – Ir tolesnis juridinio asmens turto likimas nevienoks: jeigu nyksta viešosios teisės juridinis asmuo, tai jo turtas tenka visuomenei, gi jei nyksta privatinės teisės juridinis asmuo, tai jo turtas tenka tiems fiziniams asmenims, kurie buvo jo dalyviais. –

Žmonių jėgos neapsakomai padidėja ir padaugėja, kai jie, pasinaudodami teisės suteikiamomis priemonėmis, sujungia savo jėgas įvairiuose socialiniuose vienetuose, kolektyvuose. – Tų kolektyvų svarbiausiasis – tai valstybė. – Savivaldybės gi yra valstybės dalys tam tikriems vietos gyventojų reikalams rūpinti. – Kaip valstybė turi teritoriją, gyventojus ir organus, kurie jos valią reiškia ir vykdo, taip ir savivaldybės turi teritoriją, gyventojus ir savo organus, kurie įstatymuose nustatytose ribose reiškia ir vykdo jų valią. – Valstybei niekas kitas negali suteikti teisių ir pareigų, tai ji turi visas teises ir pareigas, kurias tik gali turėti juridinis asmuo; šitasai gi, suprantama negali turėti tokių teisių ir pareigų, kurios negali būti įmanomos be fizinio asmens, kaip antai, šeimos teisės ir pareigos. – Kiti juridiniai asmens yra valstybės sudaromi, tai svarbiausiosios teisės turi būti įstatuose pasakytos, jeigu jos suteikiamos juridiniam asmeniu. Mūsų savivaldybių įstatymo § 15 kalba: Valsčiaus savivaldybės įstaigos turi teisės valsčiaus vardu bendrųjų civilinių įstatymų pamatais įgyti visokį turtą ir jį perleisti, daryti sutartis ir prisiimti pareigas, užvesti bylas ir atsakyti bylose teismuose tomis pat taisyklėmis, kaip ir valstybės įstaigos. Tos teisės priklauso apskričių ir miestų savivaldybėms einant § 149. – Jeigu šitos teisės įstatyme nebūtų nurodytos, tai notarai neturėtų teisės daryti pav. nekilnojamojo turto pirkimo akto, kuriuo tasai turtas savivaldybės perkamas, nei teismai neturėtų teisės priimti savivaldybių ieškomųjų prašymų.

§ 6.

Kokios yra Lietuvoje savivaldybės.

Savivaldybių įstatymo § 1 mes randame, kad mūsų valstybėje yra šios vietos savivaldybės: 1) valsčių, 2) apskričių ir 3) miestų. Visa Lietuva dalinama, skelbia tolesnis § 2, apskritimis, o apskritys valsčiais. - Miestai gi arba įeina į valsčių, - tai tie, kuriuose yra mažiau kaip trys tūkstančiai gyventojų, - arba patys tvarkosi atskirai nuo aplinkinių sodžių valsčiaus teisėmis, - tai tie, kuriuose yra gyventojų nuo trijų tūkstančių ligi 10 000, arba tvarkosi apskrities teisėmis, - tai tie, kuriuose yra daugiau kaip 10000 gyventojų. (§ 2 pusl. 1 ir 2 ir § 3.) Apskrities miestas kad ir jame būtų mažiau kaip 3000 gyventojų, turi teisės būti atskiras savivaldybės vienetas ir tvarkytis valsčiaus teisėmis (§ 2 past. 3). Kaip matome, tikruosius miestus, kurie turi daugiau kaip 3000 gyventojų, įstatymas išskiria į atskirus savivaldybės vienetus ir duoda teisės jiems tvarkytis valsčiaus arba apskrities savivaldybės teisėmis. Vadinasi, iš esmės miestų savivaldybė nieku nesiskiria nuo nemiestų savivaldybės, nes tvarkos normos yra tos pačios ir toms ir kitoms savivaldybėms. Bet miestai organizuojami atskiromis savivaldybėmis dėl to, kad jų gyventojų užsiėmimas ir gyvenimas visai kitoks nekaip kaimų gyventojų; pertat miestiečių reikalai kitokie kaip kaimiečių, lėšų šaltiniai ir jų rinkimai taip pat kitokie; trumpai kalbant miestų reikalai savo esme kitokie kaip kaimų reikalai; todėl ir tų reikalų rūpinimo būdai daug kuo skirtingi. Tai ir reikalinga steigti atskiros savivaldybės.

§ 7.

Savivaldybių medžiaginės jėgos.

Tiek valsčiaus savivaldybės, tiek miesto ir apskrities savivaldybės žinioje yra visas atatinkamos savivaldybės plotas, neišskiriant jokių asmenų tame plote gyvenančių (§§ 13 ir 149). Įstatymas nestato jokių sąlygų tam, kad gyvenąs savivaldybės plote asmuo turėtų teisės naudotis jos patarnavimu: užtenka asmeniui tik gyventi savivaldybės ribose ir jis turi teisę kreiptis į ją savo reikalais, kad ir nebūtų dar nieko mokėjęs savivaldybės kason. Ir turėti teisės aktingai ir pasingai dalyvauti savivaldybių rinkimuose nestatoma jokių kitų sąlygų, kaip tik tam tikras asmens amžius ir gyvenimas savivaldybės plote, turint butą, tarnybą ar kitokį kokį nuolatinį darbą (savivaldybių rinkimų įst. §§ 2, 3, 75 ir 80). Aš čion nekalbu apie asmenis, kurių teisės teismo sprendimu susiaurintos ir kurie yra nurodyti § 4.

Šiuo žvilgsniu mūsų tvarka labai demokratinga; kitur reikalaujama arba kad asmuo nors nustatytą minimumą mokesnių mokėtų, arba kad neimtų iš labdarybės įstaigų pašalpos ir t.t. Trumpai sakant, kitur reikalaujama, kad asmuo turėtų tam tikrą turto arba užsiėmimo minimalinį cenzą, kad jis galėtų dalyvauti savivaldybės tvarkyme. Iš pasakyto matome, kad savivaldybės medžiaginės jėgos visų pirma yra jos ploto gyventojai.

Turto jėgas savivaldybė daugiausia įgyja iš mokesnių. Mokesniai, visos valstybės savivaldybių reikalams vienaip imami, turi būti įnešami į valstybės iždines kartu su valstybiniais mokesniais tam tikra vidaus reikalų ministerijos sąskaita. Savivaldybių įstaigos gauna iš šitų lėšų pajamas sulig

įsiteisėjusiomis jų sąmatomis (§ 10). Mokesnis gi atskirai kurio nors savivaldybės vieneto uždėtas įnešamas tos savivaldybės kason, arba valstybės iždinėn toks pat savivaldybės sąskaiton ir lieka jos žinioje (§ 11). Pirmos rūšies mokesniai yra nustatyti tam tikrų valstybinių mokesnių procentų (paprastai 20%) forma, pav., mokesnis nuo žemės, nuo prekybos ir pramonės įstaigų (žemės valst. mok. įst. § 12 ir k.). Dėl kitų mokesnių ėmimo turi dar galios Rusijos įstatymai. O laikas būtų juos sutvarkyti, kad savivaldybėms nereikėtų dėti mokesnių, neatsižiūrint į įstatymų trūkumą. Demokratingoje respublikoje nė vienas skatikas neturėtų būti iš piliečių imamas be įstatymo. Dabar gi savivaldybėms tenka, neturint įstatymo, apdėti piliečius mokesniu, nes kitaip jos neturėtų pakankamai lėšų savo būtiniems reikalams aprūpinti. Kadangi savivaldybių kaip nutarimai, taip ir sąmatos (§ 7 ir 10), įsitesėjusios įstatymo nustatytąja tvarka. turi valstybinio įstatymo galios, tai savivaldybės tokiu būdu ir apdeda savo piliečius priverstinais mokesniais; vadinasi, arba niekas neapskundžia tokio nutarimo, arba savivaldybių departamentas. matydamas būtiną reikalą, nutarimą patvirtina. Tokia padėtis yra nenormalinė. Reikalinga, kad mokesnių ėmimas savivaldybių naudai būtų kaip galima greičiau sutvarkytas. Antros rūšies mokesniai yra tokie, kuriais apdėti gyventojus įstatymas leidžia savivaldybės nuožiūrai; vienos savivaldybės apdeda tokiu mokesniu savo gyventojus, kitos ne. Pav., mokesnis nuo šunų miestuose: prieš karą Kaune tasai mokesnis buvo įvestas, dabar, rodosi, jisai neimamas, turbūt, dėl to, kad šunų yra nedaug. Kadangi antros rūšies mokesniai ne visų savivaldybių imami, tai jie ir įnešami specialinėn imančios savivaldybės sąskaiton.

Kai kurios savivaldybės turi pajamų netik iš mokesnių, bet ir iš savo nekilnojamųjų turtų, kai kurių įstaigų ir t. t; pav., Kaunas turi žemės, namų, teatrą, krautuvių, skerdyklą, kioskų, lentų skelbimams lipinti ir k. Miestas daug lėšų gauna, jei jam leista imti mokesnis nuo įvežamų prekių; šitas mokesniu būdas davė savivaldybėms lėšų gyventi pačioje jų gyvenimo pradžioje, nors ir buvo imamas be jokios teisės. Miestai ir miesteliai turi teisės imti atlyginimą iš atvažiuojančių savo vežimais pirklybos reikalais ir atsivedančių gyvulius, už pasinaudojimą pleciais; tai ne mokesnis, bet atlyginimas miestui už naudojimąsi jo nuosavybe: miestui reikia plecius valyti, grįsti, laikyti be trobų, tai jis bendra teise gali imti už pasinaudojimą pleciumi sau atlyginimą.

§ 8.

Savivaldybių tikslas.

Išaiškinę sau savivaldybių medžiagines jėgas, dabar prieiname prie aiškinimo, koks jų tikslas; be tikslo negali būti juridinis asmuo. – Iš to, ką mes esame pasakę dėl valstybės uždavinių, iš to, kad savivaldybės dirba valstybinio darbo tam tikras rūšis ir iš to mūsų nurodymo, kokias komisijas sudaro Anglijos savivaldybės savo darbams dirbti, mes jau galime suprasti, kad dabarties savivaldybių tikslas yra labai platus, kad jų uždavinių yra daug ir jie dideli. Vienų valstybių įstatymai savivaldybių tikslą apibūdina bendrais bruožais, smulkiai neišvardindami jų uždavinių. Taip daro, pav., Prūsijos ir miestų savivaldybių įstatymas (§ 9) ir bendruomenių savivaldybių įstatymas

(§ 5), tokiais žodžiais apibūdindami jų tikslą: „Die Landgemeinden (Stadtgemeinden) sind offentliche Korporationen; es steht ihnen das Recht der Selbstverwaltung ihrer Angelegenheiten nach den Vorschriften dieses Gesetzes zu." (Sodžiaus (arba miesto) bendruomenės yra viešosios korporacijos, kurioms priklauso jų reikaluose savivaldybės teisė). Rusijos turėję galios prieš karą miestų ir žemietijų savivaldybių įstatymai 1-me § kiekvieno jų buvo bendrai išsitarę, kad savivaldybių žiniai yra pavesti dalykai dėl vietos naudos ir reikalų, bet sekančiame 2 § buvo smulkiai nurodyti tie reikalai, kurių rūpinimas pavestas savivaldybėms. Prie absoliutinės caro valdžios kitaip negalėjo būti; toji valdžia matė būtino reikalo aiškiai nurodyti reikalus, kuriuos paveda savivaldybių žiniai, nes, apskritai kalbant, kitus žmonių reikalus ji savo žinioje laikė. Bet ir po 1917 m. revoliucijos laikinoji Rusijos vyriausybė įstatyme dėl valsčiaus savivaldybės taip pat smulkiai išdėstė (§ 3) net 21 punkte pavedamus savivaldybės žiniai ir rūpinimui reikalus. Nežinau motyvų, kuriais Rusijos laikinoji vyriausybė laikė reikalingu dalyku smulkiai išdėstyti savivaldybės uždavinius, bet esu tikras, kad ne tų motyvų, kaip caro valdžia, ji buvo vedama. Mūsų savivaldybių įstatymas 14-me § taip pat smulkiai, net 19 punktų išdėstė savivaldybių uždavinius; matyti, mūsų įstatymų rengėjai ir leidėjai sekė Rusijos pavyzdį. Mūsų periodinėje spaudoje teko nekartą rasti pašaipos to, kad savivaldybėms pavesta tiek daug reikalų, gi jos, esą, nesugebančios ir būtiniausių reikalų tinkamai rūpinti. Šitoji pašaipa – tai neapmąstyta pažiūra į dalyką. Įstatymo rengėjai ir davėjai visai nemanė išsemiamai išvardinti visus reikalus, kuriuos mūsų savivaldybės turi teisės rūpinti; demokratinėje respublikoje jos turi teisės visus vietos visuomenės reikalus rūpinti. Įstatymo rengėjai ir leidėjai taip pat nesvajojo, kad, išdėsčius įstatyme daug reikalų, tuoj ims klestėti mūsų kultūra ir visuomenės gyvenimas. Jiems buvo aišku, kad mes esame atsilikę nuo kitų tautų kultūros kūrimo žvilgsniu ir kad Rusijos carizmo režimas nedavė mums išauklėti savyje savarankiškumo, iniciatyvos ūpo. Įstatymo rengėjai ir leidėjai nurodydami jame daugybę reikalų, kuriais privalo savivaldybė rūpintis, manė, kad jie tuo nurodymu nekartą sukels visuomenėje pačią mintį, kad tie, ar kiti reikalai neturėtų būti paliekami nerūpinami.

14 § išrodo valsčiaus savivaldybės uždavinius; einant gi 111, 132 ir 133 §§ tasai 14 § taikomas ir miestų ir apskričių savivaldybėms. Dėl apskričių savivaldybių kompetencijos 111 § dar nustato tai, kad apskrities taryba, savivaldybių departamentui pritariant, turi teisės tam tikrą reikalą visai išimti iš valsčiaus savivaldybės kompetencijos. Pavyzdžiui, kurio nors valsčiaus taryba sumanė steigti specialinę vidurinę mokyklą; apskrities taryba mato, kad vienam valsčiui tasai uždavinys yra nepakeliamas ir ji nutaria steigti tokią pat mokyklą apskrities triūsu ir lėšomis. Įsiteisėjusiu šituo nutarimu kalbamas reikalas bus išimtas iš valsčiaus kompetencijos. Aiškus daiktas, kad tokio atsitikimo negali būti su miestais, kurie tvarkosi apskričių teisėmis.

§ 9.

Atskiri savivaldybių uždaviniai.

Dabar nors keliais žodžiais pasiaiškinsime dėl savivaldybių uždavinių, atskiruose § 14-to punktuose nurodytų. –

a) Savivaldybės įstaigoms priklauso pajamų ir išlaidų sąmatos sudarymas, mokesnių rinkimas ir lėšų aikvojimas sulig sąmata.

Šitas reikalas, rodos nereikalingas jokių paaiškinimų. Menkas yra tas šeimininkas (ė), ūkininkas (ė), kuris nežino, kiek jis turi per metus pelno ir kiek jis per metus turi išlaidų: toksai galų gale nusigyvena. Juo labiau tos žinios reikalingos juridinio asmens gyvenime: šitojo išlaidos negali būti didesnės už pajamas ir todėl visų pirma jam reikia išsiaiškinti pajamos, ir sulig jomis daryti išlaidas, t. y. reikia gyventi sulig sąmata. Kadangi savivaldybės pajamos susideda daugiausia iš mokesnių, tai šitųjų išieškojimas sau privalo būti vienu pirmiausiųjų savivaldybės darbų. Kad mokesniai galima būtų išreikalauti, jie turi būti tinkamai išskirstyti tarp gyventojų; tai yra labai svarbus savivaldybės darbas. Tik teisingai mokesnius paskirsčius, yra galimybės surinkti juos ir nedaroma piliečiams skriaudos.

b) Savivaldybėms pavestas yra ir valstybinių mokesnių rinkimas. Šitasai uždavinys duotas savivaldybėms pirmučiausia dėl tos pat priežasties, kuri ką tik nurodyta, būtent, - kad mokesniai būtų teisingai paskirstyti ir išreikalaujami. Rinkdama mokesnius kaip sau, taip ir valstybės savivaldybė turi teisės reikalauti milicijos pagalbos, dėlto kad jos šitie reikalavimai privalo būti vykdomi taip, kaip ir visi kiti valstybės įstatymai (§ 7). -

c) Savivaldybėms pačioms reikia vesti jų turtų ūkis; pav., miestas turi skerdyklą, žemės, namus. Keista būtų tvarka, jeigu tų turtų ūkio žiūrėtų miesto viršininkas, centralinės valdžios valdininkas. Kaip savivaldybė veda tos ar kitos turto rūšies ūkį: ar ji pati per savo tarnautojus šeimininkauja, ar ji parsamdo kam, ar kaip kitaip ima iš savo turto pelną, - vis tai savivaldybės dalykas.

d) Savivaldybėms pavestas rūpinimasis maisto reikalais, maisto sankrovų, kepyklų ir kitų įstaigų kūrimas ir išlaikymas. Kiekviename savivaldybės plote yra nemaža neturtingų žmonių, kuriems sunku prasimaitinti. Dar sunkiau tampa išmisti, jei įvyksta kokių nepaprastų atsitikimų, kurie duoda pirkliams progos ir pamato kelti maisto produktų kainas. Ypač labai sunkina žmonių gyvenimą tokių būtinų produktų pabrangimas, kaip duona. Šiais atsitikimais savivaldybės gali daug gera padaryti savo piliečiams. Ne tik neturtingiems, bet ir visiems piliečiams svarbu, kad savivaldybės savo konkurencija neduotų pirkliams eksploatuoti gyventojų bent reikalingiausius maisto produktus įgyjant. Jeigu valsčiaus plote nėra didelių kaimų ir miestelių, o yra tik viensėdžiai ir nedideli kaimai, tai keista būtų manyti, kad įstatymas ir tokiam valsčiui perša steigti savo duonos kepyklą ir taip manant kritikuoti įstatymo netikslingumą. Įstatymas išleistas visoms savivaldybėms tvarkyti, tai jos pačios privalo numanyti, koks yra reikalas ir kaip geriau tenka jis rūpinti. Kur netikslinga laikyti kepyklą, ten gali būti tikslinga ir naudinga tarpininkauti įsigyjant gyventojams grūdų.

e) Įstatymas paveda savivaldybėms neturtėlių globojimą, sušelpimą ir laikymą. Šitas reikalas yra toks skaudus, kad jis negalėjo būti įstatyme nutylėtas. Seniau Lietuvoje prie bažnyčių buvo prieglaudos namai, vadinamosios špitolės, bet ilgainiui jos buvo pavestos bažnyčios tarnams gyventi. Kai kuriose Vakarų Europos valstybėse neturtėlių (elgetų), negalinčių savęs išlaikyti savo darbu, šelpimo reikalas jau senai sutvarkytas, pirmiausia Anglijoje. Šiurkštu žiūrėti, kaip koks raišas nelaimingasis šaltyje stovi gatvėje ištiesęs ranką išmaldos. Tokia padėtis neturi būti toliau kenčiama. Pradžia jau

padaryta: neturtėlių išlaikymas pavestas savivaldybėms, bet, viena, toji pareiga nėra priverstina, antra, tasai reikalas turi būti pagrinde vienaip visose savivaldybėse rūpinamas, gi sunku tikėtis, kad savivaldybės tuo reikalu susitartų tarp savęs. To susitarimo negalima laukti, bet reikia sekti pavyzdys kitų valstybių, reikia, kad mūsų valstybės įstatymų leidžiamoji valdžia išleistų įstatymą, kuriuo būtų įvestas tam tikras mokesnis neturtingiems šelpti, būtų uždrausta laisvai elgetauti ir būtų įtaisyti namai neturtingiems laikyti. Kol kas, žinoma, reikia kad visose savivaldybėse butų vadinamieji socialinės apsaugos skyriai, arba komisijos; šitos turi turėti nuolatinį kontaktą su vidaus reikalų ministerijos socialinės apsaugos departamentu.

f) Savivaldybėms priklauso švietimo globojimas, būtent: mokyklų ir knygynų steigimas ir išlaikymas, muziejų bei liaudies namų kūrimas ir išlaikymas, scenos, dainos bei kitokių kultūros draugijų ir įstaigų palaikymas, įvairių paskaitų, ar kursų žmonių švietimui pakelti organizavimas ir t.t. Švietimo reikalu savivaldybės turint gero noro gali daug ką padaryti net be išlaidų, o kartais net ir pasipelnydamos; imkime kad ir paskaitas organizuojant. Bet būtinas šios srities reikalas – tai steigimas ir tinkamas išlaikymas pradedamųjų mokyklų. Skaudu skaityti laikraščiuose žinias, kad ten ir ten mokyklai nėra tinkamo buto, ten ir ten mokykla neturi suolų, ten ir ten vaikai šąla mokykloje, dėlto kad savivaldybė nerūpino malkų. Tokios padėties negalima kęsti, jeigu mes norime savarankiškai kultūringai gyventi. Žinomas yra sulyginimas buv. Rusijos su Amerika: Rusijoje įsisteigus naujam miesčiukui ar sodžiui, pirmiausia statoma cerkvė ir kalėjimas, Amerikoje gi bažnyčia ir mokykla. Man teko keliauti per Švediją; tenai kaimų mokyklų namai – tai tikri rūmai matuojant mūsų maštabu: kad ir mediniai, bet dideli, dviem aukštais namai, daugeliu didelių langų. Nuo apsišvietimo pareina tautos gerovė, gi pradžios mokslas – tai būtina sąlyga visokioms kitoms žinioms įgyti. Nuo visos visuomenės gyvenimo sąlygų pareina ir kiekvieno piliečio gyvenimo sąlygos. Taigi neprotinga galvoti, kad mes pragyvenome be mokslo, pragyvens ir mūsų vaikai; arba kam aš dėsiu mokyklos reikalams pinigus, kad aš vaikų neturiu. Šitokių minčių ir kalbų reikia gėdintis, gi savivaldybių organams reikia gėdintis, kad jų rūpinamos mokyklos netinkamai laikomos.

g) Savivaldybėms pavesta rūpintis ir visuomenės sveikatos reikalais; šitame punkte išdėstyta visa priemonių ir reikalų eilė.

Čion aš noriu atkreipti Jūsų dėmesį į tris labai didelės reikšmės ir sunkiausiai įvykdomus dalykus: sveiko vandens parūpinimą miestams ir miesteliams, kanalizacijos įtaisymą nešvarumams išvalyti – ir varguomenei butų parūpinimą, statymą tam tikslui namų. Miestuose higienos sąlygos negali pagerėti, kol nebus įtaisyta vandens įvada ir kanalizacija. Tas priemones įtaisius, greit žymiai mažėja žmonių mirtingumo procentas. Namų statymas varguomenės butams – tai vykdytinas ateities savivaldybių uždavinys. Kai kurie fabrikų savininkai patys parūpina savo darbininkams gana tinkamus butus; paskutiniais laikais vidutiniškai pasiturį žmonės sudėtomis lėšomis statosi namus, kuriuose esti butų savininkais. Bet visa tai tik mažą dalelę neturtingųjų aprūpina butais. Nuolat gi gyventi šaltame ankštame ir drėgname bute, tai tikra žmogui kankynė. Taigi savivaldybės privalo ieškoti iš šitos sunkios padėties išgelbėjimo. Ir Anglijos miestai imasi rūpinti neturtingiems gyventojams prieinamomis sąlygomis butus. Apskritai reikia

pasakyti, kad Anglijos miestuose tiek liberalų, tiek konservatorių partija vykdo municipalinį socializmą, nes juk, pav., socializmo dėsniu einama, kai visų gyventojų lėšomis įtaisoma vandens įvada, gi vandeniu leidžiama prieinamomis. sąlygomis naudotis ir neturtingiausiems. Tiek apie sveikatos saugojimo reikalus, tiek apie kitus kultūros kėlimo uždavinius aš gana trumpai kalbuosi su Jumis dėl to, kad Jums teks pasiklausyti dar specialinių kitų lektorių paskaitų.

i) Įstatymas paveda savivaldybėms steigti ugniagesių draugijas, jas palaikyti ir rūpintis įvairiomis priemonėmis apsisaugoti ir gintis nuo gaisro. Pas mus, ypač kaimuose, šitas reikalas labai primityviškai rūpinamas. Gi laikas būtų turėti ir kaimuose tam tikrų vežimų su statinėmis ir čirškynėmis ugniai gesinti. Mūsų medinėje kaimų šalyje būtinai reikia tobūlesnių priemonių ugniai gesinti, nekaip dabar turima. Savivaldybėms reikia tinkamiau organizuoti ir pašalpa padegėliams. Liūdna žiūrėti, kaip ūkininkas-padegėlis, lyg elgeta, važinėja po kaimus ir renka sau po saują grūdų, šiaudų, ar šieno pluokštą. Turėtų būti savivaldybių tuoj suorganizuotas padegėlių šelpimas.

k) Savivaldybėms nurodoma į reikalą ginti gyvulius nuo limpamųjų ligų; toks pat reikalas ginti žmones nuo limpamųjų ligų. Dėl šitų uždavinių vykdymo tinkamiau Jums pakalbės lektoriai gydytojai.

1) Šitame punkte nurodoma savivaldybėms į reikalą įvairiais būdais remti žemės ūkį, pramonę ir prekybą: steigti kooperatyvus, daryti parodas, laikyti mašinų, ūkio įrankių, sėklų sandėlius ir t. t. Lietuvoje dar maža išsiplėtojusi kooperacija; bet jeigu ji ir būtų išbujojusi, vistiek šiose srityse ir savivaldybėms visada bus daug uždavinių. Vienok turiu pastebėti, kad šiose srityse sunku numatyti uždavinius, o dar sunkiau nustatyti kelius, kaip tuos uždavinius vykdyti. Į tai turime pasisakyti, kad daug yra klausimu, kuriais reikia pasiteirauti specialistų ir kad Anglijoje centralinis savivaldybių organas tam tikslui laiko instruktorius-specialistus.

m) Savivaldybėms pavestas kelių, gatvių, takų, tiltų darymas ir išlaikymas. Tai yra vienas svarbiausių ir aiškiausių reikalų, kuris yra Lietuvoje menkiausiai rūpinamas. Kaip žmogaus kūno sveikatai būtinai reikia, kad jo gyslos būtų sveikos, kad jomis kraujas kaip reikia vaikščiotų, taip šalies gerovei reikalinga, kad keliai būtų geri. Dideli keliai, plentai ir vieškeliai 1-os rūšies, yra išlaikomi ir taisomi valstybės lėšomis. Savivaldybėms pavesti vietos reikšmės keliai. Reikia imtis taisyti visus kelius, pradedant nuo mažiausių. Mes dar pripratę kęsti nepakenčiamus kelius: važiuojame per tokias duobes, kurios ir vežimą gadina, ir gyvulius alsina, ir sėdintiems vežime sveikatą ardo. Bet savo noru pataisyti kelią niekas nemano. Savivaldybių įstaigoms metas suprasti gero kelių stovio svarbumas ir imtis griežtų priemonių keliams, gatvėms ir tiltams pataisyti. –

n) Toliau savivaldybėms pavesta pelkių sausinimas, žemės melioracijos rėmimas, išnaudojimas durpynų ir šiaip visokio natūralinio turto, miškų veisimas smiltynuose ar šiaip nedirbamoj žemėj, miškų priežiūra. Šitiems reikalams rūpinti ypač turėtų būti vykdomas ž. ūkio ministerijos ir savivaldybių bendradarbiavimas.

Dabar gi pastebimas, tų ir kitų organų nepasitikėjimas vienų antrais, nuo ko labai kenčia visuomenė. – Pelkių sausinimas lyg atrodytų esąs pačių žemės savininkų reikalas; bet yra tokių pelkių, kurios priklauso daugeliui savininkų ir net įvairiems sodžiams; mūsų žemu išsilavinimu susitarimas yra

negalimas; todėl čia reikalinga savivaldybių iniciatyva.

o) Smulkiojo kredito įstaigų steigimas ir laikymas, apie kurį kalba šitasai punktas, buvo praktikuojamas, kad ir siaurose ribose, ir prieš karą: kai kuriuose valsčiuose (gminuose) buvo taupomosios skolinamosios kasos. – Šios rūšies kredito įstaigų steigimas ir laikymas labai rekomenduotinas savivaldybėms. –

p) Įstatymas mėgina stačiai „socialinio klausimo" aštrumus mažinti savivaldybių pagalba, pavesdamas joms apsaugojimą darbo nuo išnaudojimo, darbo sąlygų nustatymą ir priežiūrą, remiantis bendrais valstybės įstatymais, darbininkų butų ir dirbtuvių priežiūrą, rūpinimą suteikti darbo bedarbiams. – Ir šioje srityje geistinas bendradarbiavimas su centrinės valdžios organais; socialinės apsaugos departamentu ir darbo inspektoriais. Čion bendradarbiavimas, manau, lengvai įvykdomas, dėl to kad ir vieni ir antri organai yra tos pačios vidaus reikalų ministerijos žinioje. Tinkamų darbo sąlygų nustatymas – tai valstybės uždavinys; šitame reikale savivaldybės gali būti tiktai padėjėjomis. –

f) Visuomenės tvarkos ir ramybės saugojimas tuo tarpu mūsų respublikoje yra beveik visiškai centralinės valdžios žinioje: milicija yra vidaus reikalų ministerijoje tam tikros ierarkijos tvarkoje. Tik valsčiaus viršaitis ir seniūnai eina šios rūšies pareigas ir turi atatinkamų teisių, tarp tų, ir teisę reikalauti milicijos pagalbos, gi viršaitis turi teisę kreipti į valsčiaus milicininkus savo reikalavimus (milicijos įst. § 21). –

Paskutiniai § 14 keturi punktai s, t, u ir v kalba apie juridinės pagalbos teikimą, apie natūralinių pareigų išdėstymą tarp gyventojų, apie įvairių įstaigų laikymą ir rūpinimą kitų įvairių reikalų, kurie bus įstatymo keliu pavedami savivaldybėms.

Kaip Jūs matote, platus, įvairus ir gilus Jūsų darbo plotas; yra kur savo jaunos jėgos pritaikinti.

§ 10.

Savivaldybių organai.

Kiekvienas asmuo turi savo organus, kuriais jis išreiškia savo valią ir vykdo ją. Juridinio asmens organai paprastai esti dvejopi: jų vieni turi sprendžiamąją teisę, kiti vykdomąją teisę. – Valstybėje sprendžiamąją, – įstatymų leidimo – ir kontroliuojamąją teisę turi St. Seimas, arba šiaip seimas (parlamentas), gi vykdomąją teisę turi ministerių kabinetas su pirmininku priešakyje. – Panašiai yra ir savivaldybėse: sprendžiamoji ir kontroliuojamoji teisė priklauso Tarybai (§ 18, 113 ir 134); gi vykdomoji teisė priklauso Valdybai su viršaičiu valsčiuje (§ 72), pirmininku apskrityje (§ 126) ir burmistru mieste (§ 134) priešakyje. –

Toliau kalbėsiu apie tuos organus kiekvieną skyrium. –

a) Taryba sprendžia kiekvieną iš tų reikalų, kurie nurodyti § 14, kada jisai tenka spręsti savivaldybei. Be to, taryba, eidama § 22, 113, 127 ir 135, 1) renka valdybą ir skiria jos nariams algas, 2) nustato savivaldybės vykdomųjų organų darbo tvarką ir duoda jiems instrukcijas, 3) sprendžia mokesnių nepritekliaus klausimus, 4) nustato taisykles savivaldybės kapitalams ir turtui valdyti ir išnaudoti, visokioms įstaigoms, – ligoninėms, prieglaudoms, sandėliams ir k. vesti, 5) sprendžia apie nekilnojamojo turto

įgijimą bei perleidimą, 6) steigia kapitalus tam tikriems tikslams, pav., besimokančiai jaunuomenei stipendijoms duoti, 7) užtraukia paskolas, 8) peržiūri valdybos darbus ir paduodamus ant jos skundus, o taip pat traukia atsakomybėn valdžios narius bei tarnautojus ir 9) pareiškia savo nuomonę ir duoda atsakymus į kitų savivaldybių arba valstybės įstaigų paklausimus.

Įgyjant arba perleidžiant nekilnojamąjį turtą, taip pat sprendžiant kai kuriuos kitus įstatyme nurodytus klausimus, valsčiaus taryba ir taryba miesto, kuris tvarkosi valsčiaus teisėmis, privalo savo nutarimą pristatyti apskrities tarybai patvirtinti (§ 15 pastab., § 104 ir 132). Taryba pirmame savo posėdyje renka savo pirmininką ir jo pavaduotoją slaptu balsavimu. Ligi pirmininkas neišrinktas, tarybos posėdyje pirmininkauja vyriausias amžium narys (§ 21 ir k.). - Tarybos narys negali perduoti savo balso kitam nariui (§ 20 ir k.). Tarybos posėdis esti teisėtas tuomet, kai jame dalyvauja pirmininkas arba jo pavaduotojas ir nemažiau kaip pusė narių. - Jeigu valsčiaus tarybos posėdis neįvyksta du kartu paeiliui; tai paskirti tarybai svarstyti reikalai sprendžiami valsčiaus valdybos (§ 26). Šitoji teisė nesuteikta apskrities valdybai. - Savivaldybių tarybų posėdžiai vieši; jiems rašomi protokolai (§ 28 ir k.). Savivaldybių taryboms reikalus svarstyti pasiūlo: 1) jų pirmininkai ir nariai, 2) valdybos, 3) atskiri asmens prašymais ir skundais, 4) revizijos komisija, 5) apskrities viršininkas ir valsčių taryboms - apskrities valdyba (§ 29).

Taryba reikalams giliau apsvarstyti ir sprendimui prirengti, o taip pat ir nusprendimams vykdyti gali rinkti tam tikras komisijas iš savo narių arba ir kitų asmenų, svarstomojo reikalo žinovų (§ 30 ir k.), taip pat ji gali kviesti į savo posėdį geriau dalykams išaiškinti dalykų žinovų patariamuoju balsu (§ 31 ir k.). -

b) Valdybos nariai renkami iš asmenų, kurie turi teisės būti renkami tarybos nariais; vadinasi. jais gali būti išrinkti ir pašaliniai asmenys, ne tarybos nariai, kaip tai atsitiko, renkant dabartinį Kauno miesto burmistrą (§ 73, 127, 135); jie renkami dvejiems metams. Valdyba turi savivaldybės antspaudą. Valdybos nariai, jei nebuvo tarybos nariais, gauna teisę dalyvauti tarybos posėdžiuose sprendžiamuoju balsu (§ 81 ir 127), tik negali dalyvauti posėdyje tuomet, kai taryba sprendžia klausimus, kurie paliečia pačią valdybą (past. prie § 81 ir 127). Valsčiaus viršaičio ir miesto burmistro tarnyba negali būti sujungta su jokia kita valstybės arba visuomenės tarnyba (§78 ir k.). - Valdyboje vienu laiku negali būti du ar daugiau narių artimi tarp savęs giminės, būtent: pirmųjų dviejų eilių giminės, pirmos eilės svainiai, vyras su pačia, arba įsūniai ar įdukros su įtėviu (§ 79).

Valdybos kompetencija (teisės ir pareigos) tokios: a) ji rengia tarybos posėdžiams reikalingas žinias ir vykdo tarybos nutarimus, b) sustato sąmatas ir mokesnių padalinimo projektus, prižiūri pajamų rinkimą ir išlaidų darymą, c) nustato, tarybai pritariant, taisykles ir atsiskaitymo tvarką asmenims ir įstaigoms, savivaldybei priklausantiems, ir daro jų revizijas, d) veda bylas savivaldybės reikaluose, e) pristato tarybai pinigines įstaigų darbo ir turtų apyskaitas, f) skelbia vyriausybės paliepimus, g) prižiūri privalomų įsakymų vykdymą ir h) vykdo visuose reikaluose tarybos nusprendimus, jei jie vykdyti nepavesti tam tikroms komisijoms, o taip pat eina visokias pareigas, įstatų keliu uždėtas (§ 85 ir k.). Be to, valsčiaus valdyba ir miesto valdyba dar: 1) veda rinkikų sąrašus, 2) veda gyventojų sąrašus šeimynomis ir 3) išduoda

gyventojams visokių reikalingų liūdymų ir patikrinimų asmens, parašo ir t. t. (§ 85 ir k.) Valdybos nariai neturi teisės per visą savo tarnybos laiką dalyvauti kontraktuose su savivaldybe, kurioje jie tarnauja (§ 82 ir k.), – taisyklė savaime suprantama. – Valdyba pavestus jai reikalus sprendžia balsų dauguma, vykdo jos nutarimus valsčiaus viršaitis, apskrities valdybos pirmininkas, miesto burmistras (§ 87 ir k.). – Valdyba reikalams vykdyti turi dar tarnautojų (§ 86). –

c) Valsčiaus viršaitis, miesto burmistras ir apskrities valdybos pirmininkas gali sustabdyti savo valdybos nusprendimo vykdymą, jeigu išranda tą nusprendimą neteisėtą, pranešdamas apie tai tarybai artimiausiam jos posėdyje (§§ 87, 128 ir 133); kiekvienas jų taip pat turi teisės patsai aprūpinti savivaldybės reikalą, bet privalo apie tai pranešti valdybai, artimiausiam jos posėdyj (§§ 88, 128, 132 ir 133). –

Valsčiaus viršaitis, miesto burmistras ir apskrities valdybos pirmininkas samdosi ir atstato nuo vietos sekretorių ir kitus tarnautojus ir prižiūri jų darbą (§ 89 ir k.), bet pačias tarnautojų vietas steigia atatinkama taryba (§ 90 ir k.). – Taryba nustato algas valdybos nariams ir tarnautojams, pirmiems prieš išrenkant juos (§ 91).

d) Kiekviena savivaldybė turi dar revizijos komisiją iš 3 narių, kuriuos renka taryba ir kuriais negali būti renkami asmens, tos savivaldybės įstaigose tarnaujantieji (§ 93, 98 ir k.). – Revizijos komisija renkama valdybos darbams patikrinti ir kontroliuoti, jos metinei apyskaitai peržiūrėti (§ 93 ir k.). Ji kiekvienu laiku turi teisės kontroliuoti valdybos darbą, kasos stovį, sandėlį bei kitokį savivaldybės turtą (§ 94 ir k.).

Revizijos komisija turi teisės reikalauti iš valsčiaus viršaičio, apskrities valdybos pirmininko ir miesto burmistro šaukti tarybos susirinkimą, jei tik mato pakankamai tam reikalo (§95 ir k.).

§ 11.

Savivaldybių įstaigų darbo priežiūra ir apskundimas.

Šiuo dalyku aš kalbėsiu skyrium: a) dėl valsčių ir miestų, kurie tvarkosi valsčių teisėmis, b) dėl apskričių ir miestų, kurie tvarkosi apskričių teisėmis ir c) dėl savivaldybių departamento.

a) Visokie valsčiaus savivaldybės įstaigų ir tarnautojų nusprendimai ir įsakymai gali būti panaikinti, pasiskundus suinteresuotam asmeniui arba užprotestavus apskrities viršininkui, arba radus reikalo pačių aukštesniųjų savivaldybės įstaigų, tokia tvarka:

1) valsčiaus arba miesto tarnautojų liepimai gali būti viršaičio arba burmistro, arba valdybos panaikinti;

2) valsčiaus (miesto) valdybos įsakymai gali būti panaikinti valsčiaus (miesto) tarybos ir apskrities valdybos;

3) valsčiaus (miesto) tarybos ir valdybos, kada ji yra padariusi juos tarybos vietoje (§ 26), nutarimai gali būti panaikinti apskrities tarybos nutarimu (§ 99).

Kad apskrities viršininkas galėtų vykdyti savo protestavimo teisę, valsčiaus (miesto) nutarimų nuorašai siunčiami jam 7 dienų laiku, gi jis turi teisės paduoti protestą 7 dienų laiku nuo nuorašo gavimo dienos (§ 103);

nuorašai jam neturi būti siunčiami tų nutarimų, kurie reikalingi apskrities tarybos patvirtinimo (§ 104); protesto teisę jis privalo vykdyti šiais atsitikimais dėl apskrities tarybos nutarimo.

Kiekvienas valsčiaus (miesto) gyventojas, kurio reikalas tarybos nutarimu liečiamas, gali ant jo paduoti skundą apskrities tarybai 14 dienų laiku nuo nusprendimo dienos (§ 107).

Terminas, kuriame piliečiams duota teisė apskųsti tarybos nusprendimams, įstatymo aiškiai klaidingai nustatytas: gali atsitikti taip, kad pilietis tik po 14 dienų nuo nusprendimo dienos sužinos tą nusprendimą; tai kaip gi galima reikalauti, kad jis jį apskųstų, visai nieko nežinodamas, jog toks nusprendimas įvyko. Apsiskundimo laikas turi būti duotas nuo dienos, kada suinteresuotas asmuo sužinos nusprendimą įvykus. Šitoji įstatymo klaida turėtų būti neatidėliojant pataisyta nauju įstatymu, nes dabar tenka elgtis prieš aiškią normą, kad nebūtų laužoma gyvenimo logika. Apskrities taryba, apskrities viršininkas ir savivaldybių departamentas turi teisės daryti valsčiaus (miesto) savivaldybės įstaigų reviziją, apskrities viršininkas pats, gi įvardytieji kolektyviniai organai per deleguotus tam tikslui asmenis (§§ 106, 108 ir 109). Ligi tarybos nutarimas neįsiteisėja, būtent ligi neišeina apskrities viršininko protesto teisės laikas arba ligi jis anksčiau nepraneša neprotestuosiąs, valsčiaus valdyba neturi teisės vykdyti nutarimą, bet skubiame reikale įstatymas leidžia jai vykdyti tarybos nutarimą, nelaukiant ligi išeis laikas, § 103 nustatytas (§ 105).

Apskrities viršininkui suteikta teisė duoti valsčiaus viršaičiui ir valdybai (miesto burmistrui ir valdybai) nurodymų ir paaiškinimų (§ 109 ir 132). –

Mes maža teturime išsilavinusių žmonių, gi tokių, kurie gyvai jaustų visuomenės darbo pareigą ir dėtų savo jėgas savivaldybės reikalams, kaip kad tai darė neseniai miręs Jonavoje d-ras Jeronimas Ralys, – mūsų tėvynėje dar mažiau. – Tai įstatymo rengėjai ir davėjai matė būtino reikalo duoti apskrities viršininkams instruktavimo ir revizijos teisę valsčiaus (miesto) savivaldybės įstaigų darbo. –

b) Apskrities ir miesto, kuris tvarkosi apskrities teisėmis, valdyba yra kontroliuojama tos savivaldybės tarybos ir savivaldybių departamento. – Įstatyme pasakyta (§ 128), kad apskrities valdybos santykiai su vyriausybės organais nustatomi tais pačiais pamatais, kaip pasakyta šiame įstatyme apie valsčiaus valdybą. Taigi apskrities viršininkas turi teisės daryti apskrities valdybos reviziją. Bet jam nėra duota teisės daryti apskrities valdybos pirmininkui nurodymų ir paaiškinimų; šitoji teisė nėra aiškiai suteikta ir jos negalima įstatymo interpretavimo keliu suteikti. Apskričių ir miestų savivaldybių įstaigoms ir darbo tvarkai, priežiūrai ir santykiams su valstybės organais taikomi tie patys įstatymai, kaip ir valsčių savivaldybei (§ 149). – Vadinasi, kiekvienas suinteresuotas apskrities ar miesto gyventojas turi teisės 14 dienų laiku nuo dienos, kada jam paskelbtas tarybos nusprendimas, apskųsti jį savivaldybės departamentui. Apskrities (miesto) tarybos nusprendimai turi būti 7 dienų laiku siunčiami apskrities (miesto) viršininkui, kuris 7 dienų laiku turi teisės paduoti protestą. Skundus ir protestus priima apskrities (miesto) valdyba, kuri juos ir visą reikalą siunčia savivaldybių departamentui (§ 121, 148). Apskrities viršininkas turi teisės žiūrėti savivaldybių įstaigų darbo t i k t e i s ė t u m o; tarybų nusprendimus jis gali suprotestuoti tik jų teisėtumo žvilgsniu, t. y. ar viskas yra daroma einant

įstatymais, aukštesniosios gi savivaldybės įstaigos, svarstydamos atsiųstą iš žemesnės įstaigos reikalą, žiūri dar, ar padarytieji nusprendimai ir įsakymai atatinka gyventojų reikalams ir naudai (§ 101). –

c) Kaip matėme, savivaldybių departamentas yra vyriausioji savivaldybių įstaiga; jam priklauso teisė spręsti skundus ir protestus ant apskričių ir miestų, kurie tvarkosi apskrities teisėmis, tarybų nusprendimų (§ 121 ir 148). Savivaldybių departamento posėdžio skundams ir apeliacijoms ant savivaldybių įstaigų nutarimų peržiūrėti ir reikalams galutinai spręsti sudėtis yra mišra; į ją įeina aukštieji valdininkai: vidaus reikalų viceministeris, kuris pirmininkauja, ir du departamentų direktoriu – savivaldybių ir sveikatos; joje dalyvauja ir savivaldybių atstovai, būtent tų miesto ir apskrities, kuriuose yra centralinės valdžios buvimo vieta, valdybų po vieną narį (§ 150). – Savivaldybių departamento nutarimai pristatomi vidaus reikalų ministeriui, kuris arba patvirtina arba sprendžia reikalą savo nuomone (§ 151). – Jeigu ministeris sutinka su savivaldybių departamento nutarimu, tai šitas yra galutinas ir tuoj vykdomas, gi jei vidaus reikalų ministeris padarė savo nutarimą, tai šis gali būti apskųstas 2 savaičių laiku ministerių kabinetui (§ 152). – Vienok ir galutiniems savivaldybių įstaigų arba ministerių kabineto nutarimams įvykus, savivaldybės reikalas gali būti suinteresuoto asmens perkeltas spręsti teisėtumo žvilgsniu į apygardos teismą, kurio nutarimas gali būti apskųstas vyriausiajam tribunolui. – Šitojo nutarimai jau neskundžiami, galutiniai (§ 122, 123, 148ir 152). –

Tokiu būdu savivaldybės reikalas gavęs pradžią valsčiuje (mieste), gali pereiti, ligi galutinai bus išspręstas, per 7 instancijas: valsčiaus (miesto) taryba, apskrities taryba, savivaldybių departamentas, vidaus reikalų ministeris, ministerių kabinetas, apygardos teismas ir vyriausiasis tribunolas. – Reikalui perkelti į teismą duotas 1 (vieno) mėnesio laikas nuo nutarimo apskelbimo dienos (§ 122).

§ 12.

Santykiai tarp savivaldybių organų ir centralinės valstybės valdžios organų.

Savivaldybių organų santykiai su centralinės valdžios organais turi dvejopą pobūdį; dėl to, kad įstatymo davėjui teko suderinti du dėsniu. – Viena, norėta buvo duoti savivaldybėms savarankiškumo, kad visuomenė pati savo reikalus rūpintų. – Šitas dėsnis, išreikštas bendruose įstatymo dėsniuose: einant § 6, savivaldybių departamentas prižiūri, kad savivaldybių darbas neiškryptų iš nustatomų joms šiuo įstatymu vėžių ir nebūtų priešingas valstybės įstatymams. –

Jeigu savivaldybės įstaiga šiame įstatyme nustatytais dėsniais arba visai nerūpintų to ar kito būtino reikalo, tai jai gali būti taikinamos šios priemonės: 1) gali būti neduodama valstybės pagalba, kuri paprastai savivaldybėms esti duodama, 2) arba reikalas gali būti centralinės valdžios rūpinamas savivaldybės lėšomis (§ 8). –

Iš atpasakotų dėsnių matome, kad savivaldybių departamentas žiūri tik savivaldybių įstaigų darbo teisėtumo; jeigu, sakysime, kokia nors apskrities taryba nutartų steigti savo teismą, savivaldybių departamentas privalo tokį

nutarimą panaikinti, kaip priešingą įstatymams. - Arba kitas pavyzdys: kuriame nors valsčiuje būtinai reikalinga įsteigti pradedamoji mokykla, ką padaryti pasiūlė valsčiaus tarybai apskrities viršininkas, - šitajam duota teisė pasiūlyti valsčiaus tarybai rūpinti jo nurodomą gyventojų reikalą (§ 109), - valsčiaus taryba neigiamai nusprendžia reikalą. Kadangi tą reikalą iškėlė apskrities viršininkas, tai jis juo yra suinteresuotas ir turi teisės apskųsti apskrities tarybai ir t.t. Šitą reikalą svarstant, savivaldybei gali būti išaiškinta, kad jeigu ji steigs mokyklą, tai valstybė duos pašalpą medžiais, ar kitą kokią; gi jei nesteigs, tai mokykla vis tiek bus įsteigta savivaldybės lėšomis ir jai nebus duota pašalpos. - Saugodamas savivaldybės savarankiškumą, įstatymas davė teisę apskrities viršininkui tuose reikaluose, kurie ne jo iškelti, duoti protestus tik nutarimo teisėtumo atžvilgiu, t. y. protestuoti, jei jo nuomone nutarta priešingai įstatymams (§ 101); bet ne reikalo tikslingumo atžvilgiu.

Antra vertus, įstatymo davėjas turėjo galvoje mūsų nekultūringumą, mūsų neįpratimą savarankiškai savo reikalus rūpinti ir valstybės valdžios atsakomybę už visų visuomenės reikalų tinkamą rūpinimą. - Todėl savivaldybių vyriausiąjį organą jis sudarė tokį, kuriame sprendžiamasis balsas priklauso centralinės valdžios aukštiesiems valdininkams. - Patekus reikalui įstatyme nustatyta tvarka centralinių organų žiniai, jie veikia kaip savivaldybių organai ir todėl turi teisę spręsti reikalą ne tiktai teisėtumo, bet ir tikslingumo atžvilgiu, pav., gali nutarti, kad mokykla reikia steigti, nors vietos savivaldybė buvo kitaip nutarusi (§§ 150 ir 151).

§ 13.

Savivaldybių sąjungos.

Esti nemaža tokių reikalų, kurie yra bendri keliems savivaldybių vienetams - valsčiams arba apskritims. - Tinkamiau rūpinti ūkio ir kultūros reikalams atskiri valsčiai (§ 17) ir atskiros apskritys (§ 149) turi teisės jungtis į sąjungas, - dėsnis įstatyme paskelbtas, teisė kurti savivaldybių sąjungas duota, bet ligi šio laiko nenustatyta, kokia tvarka tos sąjungos turi būti steigiamos. Kokia tvarka jų darbas turėtų eiti, kokie sąjungos organai turėtų būti ir t. t. Prūsuose, pav., visi šitie klausimai išspręsti tam tikru įstatymu. Lietuvoje kol kas tokios sąjungos galėtų būti steigiamos tik civilinės teisės keliu, sutartimis, - kas neatatinka viešosios teisės korporacijų esmei. Reikia tikėtis, kad vidaus reikalų ministerija pasirūpins šitą skylę St. Seimo ar parlamento pagalba užlopyti. Prūsų įstatymas 1911 - VII - 19 § 2 numato net priverstiną savivaldybių sujungimą tam tikriems reikalams aprūpinti; jame pasakyta, kad jei dalyvaujančios reikalo rūpinime savivaldybės nesusitaria sueiti į sąjungą, tai jos gali būti priverstos padaryti tarp savęs sąjungą, jeigu uždavinys yra joms priverstinas ir jeigu sąjunga sudaryti yra reikalinga visuomenės interesui. Ant valstybės organų nutarimų priverstinai steigti sąjungą galima skųstis teismui tik teisėtumo atžvilgiu, tai yra, ar uždavinys sulig įstatymu privalomas yra savivaldybei, ar ne. - Jeigu sąjungos nariai turi juridinio asmens teises, tai ir sąjunga turi tas teises ir yra juridinis asmuo (§ 6), priešingu atsitikimu ji tas teises turi tik tuomet, jei jos jai esti suteikiamos įstatymų nustatyta tvarka.

§ 14.

Seniūnijų sutvarkymas.

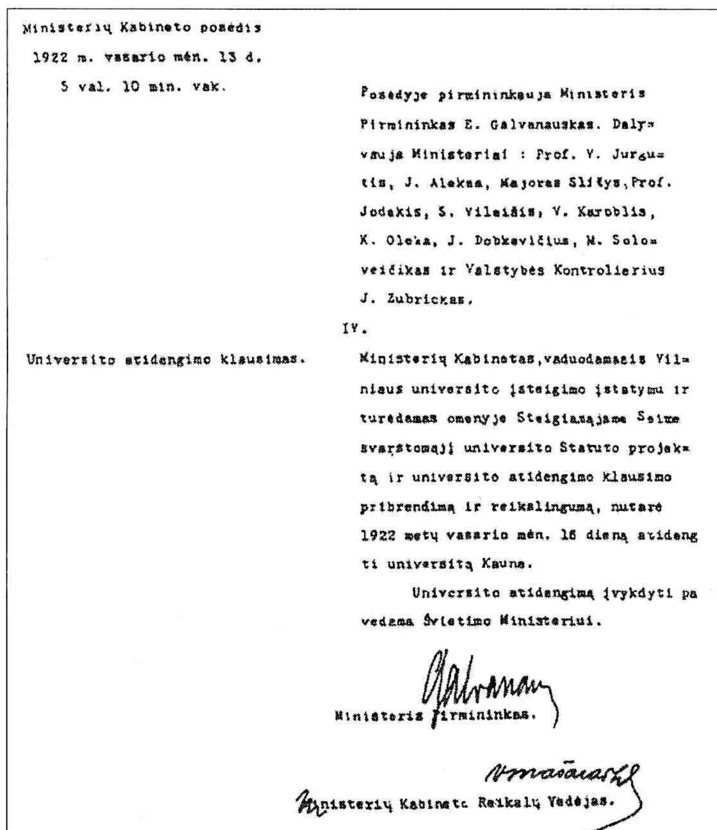
Priedas prie § 12 past. 3 duoda mums 22-se paragrafuose mažiausios gyventojų viešos organizacijos sutvarkymą, - seniūnijos. - Seniūnijomis dalinami yra valsčiai (§ 1); valsčiaus dalis, į kurią įeina apie 100 (šimtas) asmenų, sudaro seniūniją. Į ją gali įeiti: arba vienas didelis kaimas, miestelis, dvaras, arba keli kaimai, dvarai (§ 2). - Seniūnijos reikalus taria ir sprendžia jos sueiga, vadinamoji „Krivulė" (§ 3), gi vykdo krivulės nutarimus ir visus seniūnijos reikalus seniūnas (§ 16); šitasai visus krivulės nutarimus praneša valsčiaus valdybai (§ 11), kurios pasiūlymu tie nutarimai gali būti valsčiaus tarybos panaikinti (§ 12). Krivulėje turi teisės dalyvauti visi tie seniūnijos gyventojai, kurie turi teisės dalyvauti valsčiaus rinkimuose (§ 4); ją kviečia seniūnas arba valsčiaus viršaitis arba ¼ gyventojų, turinčių teisės dalyvauti krivulėje. Krivulė esti teisėta, kai joje dalyvauja ne mažiau, kaip pusė visų seniūnijos gyventojų, turinčių teisės dalyvauti krivulėje, tame skaičiuje seniūnas arba jo pavaduotojas (§ 8). - Seniūną ir pavaduotoją renka krivulė (§ 17). - Seniūnija nėra savivaldybės įstaiga ir neturi juridinio asmens teisių (§ 12 past. 3). Ji svarsto ir sprendžia artimiausius ir paprasčiausius gyventojų reikalus, būtent: 1) renka seniūną ir jo pavaduotoją, 2) skiria jiems atlyginimą už tarnybą, 3) skirsto tarp gyventojų mokesnius ir natūralines prievoles, 4) valdo ir naudoja visos seniūnijos žemės nuosavybę, pav., bendras ganyklas, 5) skiria mokesnius, reikalingus seniūnijos reikalams aprūpinti ir t.t. (§ 13). - Pareigas tarp seniūno ir pavaduotojo paskirsto krivulė (§ 15 past). Seniūno teisės ir pareigos tokios: jisai 1) vykdo krivulės nutarimus, 2) ragina gyventojus į krivulę, 3) siūlo krivulei klausimus svarstyti, 4) įduoda gyventojams kvietimus, 5) praneša valsčiaus viršaičiui krivulės nutarimus ir visokius atsitikimus, 6) vykdo visus teisėtus valsčiaus valdybos ir viršaičio reikalavimus, 7) renka mokesnius ir t.t. (§ 19). - Be to, seniūnas visuomenės tvarkos ir ramybės palaikymo reikaluose yra valsčiaus viršaičio pavaduotojas (§ 16 pastaba). - Iš to, kas atpasakota, matome, kad seniūnas yra ne tik seniūnijos gyventojų artimiausių reikalų vykdytojas, bet jis yra ir centralinės valdžios artimiausias prie žmonių tarnautojas, jos visai nemokamas, gi tik atleidžiamas nuo natūralinių prievolių; jisai yra tvarkos ir ramybės saugotojas, jisai yra mokesnių rinkėjas, jisai yra raginimų įteikėjas ir t.t. - Ir krivulė savo nutarimais padeda centralinei valdžiai vykdyti jos reikalus; paskirsto tarp gyventojų mokesnius, natūralines prievoles ir t.t.

Todėl reikia džiaugtis, kad seniūnijų ir seniūnų darbas įstatymo sutvarkytas. Supažindindamas Jus su mūsų savivaldybių įstatymais, aš negalėjau nepaliesti kai kurių jų trūkumų; jų yra daugiau, bet mano pranešimų tikslas sulig pajėgomis nušviesti esamuosius įstatymus, o ne kritikuoti juos" [24].

4.2. Darbo pradžia Lietuvos universitete

Aukštųjų kursų dėstytojų ir klausytojų nepatenkino esama privačios mokyklos padėtis. Pradėta reikalauti kursus perorganizuoti į valstybinį universitetą. Po ilgų svarstymų Vyriausybė įsteigė Lietuvos universitetą (4.6 pav.).

Iš Ministrų Kabineto nutarimo matyti, kad 1922 m. vasario mėn. 13 d. Ministrų Kabineto posėdyje dalyvavo ir prof. Petras Juodakis (4.7 pav.). Jis tuomet buvo švietimo ministras. Jam šias pareigas einant buvo telkiamos universitete ir tų dienų inteligentijos pajėgos.

Ministerių Kabineto posėdis
1922 m. vasario mėn. 13 d.
5 val. 10 min. vak.

Posėdyje pirmininkauja Ministeris Pirmininkas E. Galvanauskas. Dalyvauja Ministeriai : Prof. V. Jurgutis, J. Aleksa, Majoras Sližys, Prof. Jodakis, S. Vileišis, V. Karoblis, K. Oleka, J. Dobkevičius, M. Soloveičikas ir Valstybės Kontrolierius J. Zubrickas.

IV.

Universito atidengimo klausimas.

Ministerių Kabinetas, vaduodamasis Vilniaus universito įsteigimo įstatymu ir turėdamas omenyje Steigiamajame Seime svarstomąjį universito Statuto projektą ir universito atidengimo klausimo pribrendimą ir reikalingumą, nutarė 1922 metų vasario mėn. 16 dieną atidengti universitą Kaune.

Universito atidengimą įvykdyti pavedama Švietimo Ministeriui.

Ministeris Pirmininkas.

Ministerių Kabineto Reikalų Vedėjas.

4.6 pav. Lietuvos universiteto įsteigimo aktas.

Paimta iš knygos „Nuo aukštųjų kursų Kaune iki Kauno technologijos universiteto 1920-1997", Kaunas, 1997. P.16-17

Petras Juodakis gimė 1872 m. rugpjūčio 21 d. Račiupėnų kaime, Kupiškio valsč., Panevėžio apskr. gausioje Juodakių šeimoje. Mokėsi Panevėžio gimnazijoje. Baigus keturias gimnazijos klases, jam buvo tėvo pasakyta, kad turi stoti į kunigų seminariją. P. Juodakis į kunigų seminariją stoti atsisakė ir dėl to neteko materialinės tėvo paramos. Norėdamas tęsti mokslą, nuvyko į Taliną (Revel), kur realinės mokyklos direktoriaus padedamas gavo gyvenimui užsidirbti pamokų, o vėliau gyvendavo šeimose dirbdamas repetitorium. Baigęs mokyklą, nuvyko į Peterburgo universitetą ir įstojo į Gamtos ir matematikos

4.7 pav. Profesorius Petras Juodakis.
Gauta iš Galinos Juodakytės-Leonienės

fakultetą. Gyvendamas Peterburge dirbo pedagoginį darbą ir pats save išlaikė. Universitetą baigė 1898 m., įgydamas organinės ir neorganinės chemijos specialybę. Atvyko į Lietuvą, tačiau darbo pagal specialybę negavo ir vėl grįžo į Peterburgą. Peterburge dirbo vyresniuoju laborantu Valstybinėje matų ir saikų laboratorijoje, 1908-1920 m. profesoriavo Pabedinskio aukštuosiuose komercijos kursuose, buvo Chemijos, o nuo 1911 m. Prekių mokslo katedrų vedėju. Į

Lietuvą sugrįžo 1921 m. ir tuojau pradėjo dirbti akademinį ir praktinį chemiko darbą. Aukštuosiuose kursuose buvo lektorius ir vedėjo padėjėjas. 1922 m. vasario mėn. buvo pakviestas dirbti švietimo ministru E. Galvanausko sudarytame Ministrų Kabinete. Būdamas švietimo ministru, daugiausiai dėmesio skyrė pradžios ir vidurinių mokyklų praplėtimui ir statybai visame krašte, energingai palaikė sumanymą steigti universitetą Kaune. 1922 m. vasario 13 d. Ministrų Kabineto posėdyje prof. P. Juodakiui buvo pavesta atidaryti universitetą Kaune 1922 m. vasario 16 d.

Būdamas švietimo ministru, ėjo ir universiteto Neorganinės ir analizinės chemijos katedros ordinarinio profesoriaus pareigas.

1937 m. buvo išrinktas garbės profesoriumi. Deja, neilgai jam teko dėstyti chemiją. Vokiečių nacionalsocializmo įtaka skverbėsi ir į Lietuvą. 1939 m. rudenį paskaitos metu auditorijoje kilo politiniai neramumai. Giliai susijaudinęs malšindamas tarp studentų kilusį nacionalinio pobūdžio sąmyšį, jis buvo ištiktas sunkaus apopleksinio smūgio, neteko kalbos ir buvo paralyžiuotas. Po dešimties mėnesių sunkios ligos 1940 m. rugsėjo 21 d. mirė [25].

Viename iš savo laiškų G. Juodakytė-Leonienė aprašo prof. Petro Leono kvietimą dirbti Lietuvos universitete: „Norėdama iškelti Petro Leono nepaprastą kuklumą, santūrumą ir savo gabumų bei erudicijos per daug kritišką įvertinimą, aprašysiu vieną humoristišką epizodą, kurį, laike mūsų šeimų bendravimų, tankiai, gardžiai pasijuokdami, minėjo Petras Leonas ir mano tėvelis prof. Petras Juodakis. O to humoro jausmo turėjo apsčiai ir Petras Leonas, ir mano tėvelis. 1922 metais, Aleksandrui Stulginskiui prezidento pareigas einant, ministeriu pirmininku buvo inž. Ernestas Galvanauskas. <...> Švietimo ministeriu buvo pakviestas mano tėvas, Petras Juodakis. Nuo pat pradžios vienu iš aktualiausių klausimų, mano tėvo ir jo bendradarbių iškeltų, buvo įsteigimas Kaune universiteto, nes tuo laiku buvo tik Aukštieji kursai. Reikėjo viską steigti ir kurti iš pačių pagrindų. Tėvas pakvietė į savo kabinetą Petrą Leoną ir prašė jį apsiimti organizavimu Teisių fakulteto. Petras Leonas ilgai galvojo ir pradėjo abejoti, ar jis būtų tinkamas tam darbui asmuo. Sakė: Buvau per ilgus metus advokatu, teisėju, bet niekad nesu skaitęs paskaitų ir dirbęs akademinį darbą". Matydamas Petro Leono abejojimus ir norėdamas jam padėti, mano tėvelis ėmė juokauti ir pasakė jam: „Na, jei Tamsta tiek abejoji, tai aš Tamstai kaip ministeris „įsakau" tas pareigas prisiimti". Petras Leonas nusišypsojęs atsakė: „Jeigu ministeris „įsako", tai mano pilietinė pareiga yra jo įsakymo klausyti". Taip jiedu pajuokavo, ir Petras Leonas ėmėsi darbo" [26]. Lietuvos Respublikos Prezidento A. Stulginskio 1922 m. birželio 20 d. įsakymu Petras Leonas buvo paskirtas eiti Lietuvos universiteto Teisių fakulteto profesoriaus pareigas (4.8 pav.) [27].

Štai kaip apibūdino profesoriaus Petro Leono darbą Lietuvos universitete

RESPUBLIKOS PREZIDENTO

Į s a k y m a s

N-75.

Pasirėmęs Universiteto Statuto įstatymu /§24 I pastaba,/ ir Švietimo Ministerio teikimu /1922 m. birželio mėn. 13 d. Nr. 4889 ir priedas Nr. 3549/, paskiriu Universiteto teisių fakulteto

profesoriais: Augustiną JANULAITĮ ir
Petrą LEONĄ,

docentais : Simaną BIELIACKINĄ,
Oskarą BUCHLERĮ,
Mykolą RÖMERĮ
Kazį ŠALKAUSKĄ ir
Antaną TUMĖNĄ

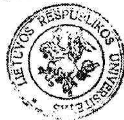
Kaunas, 1922 m. birželio mėn. 20 d.

/parašas/ A. Stulginskis

E. Respublikos Prezidento Pareigas
Steigiamojo Seimo Pirmininkas.

L.S. /parašas/ P. Juodakis
Švietimo Ministeris.

Nuorašas tikras

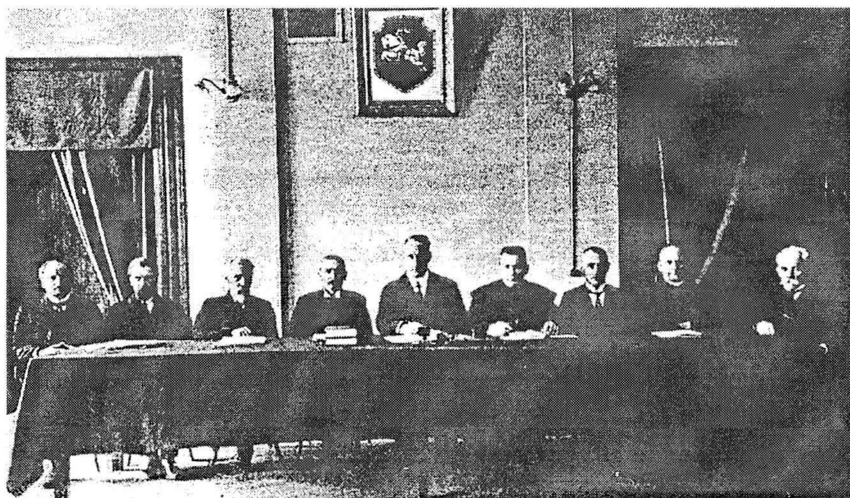

... Universiteto
Raštinės Vedėjas

4.8 pav. Įsakymo kopija dėl P. Leono paskyrimo Teisių fakulteto profesorium.
Paimta iš Lietuvos MA Bibliotekos F 117-1185. P.1

garbūs to meto asmenys - Vytauto Didžiojo universiteto prof. V. Biržiška, doc. A. Tamošaitis, Z. Toliušis ir kiti. Z. Toliušis knygelėje „Petras Leonas (1864 - 1938). Gyvenimas ir darbai" išskiria atskirą skyrių „P. Leonas - Teisių fakulteto organizatorius, mokslininkas, publicistas". Čia rašoma: „Steigiant Teisių fakultetą, 1922 m. birželio 20 d. buvo sudarytas branduolys iš 5 asmenų; jų tarpe pirmoje vietoje randame P. Leono pavardę. (Čia tenka atkreipti

dėmesį, kad tas branduolys buvo sudarytas ne iš penkių, o iš septynių asmenų, kurie Lietuvos Respublikos Prezidento įsakyme išvardyti pavardėmis abėcėlės tvarka. Tačiau prof. A. Janulaitis ir doc. M. Remeris skirtų pareigų atsisakė. Dirbti Teisių fakultete iš 7 paskirtų asmenų liko 5. – J. L.) Petras Leonas buvo Teisių fakulteto organizatorius ir ilgametis jo dekanas, nuo 1922 iki 1933 metų. Teisių fakultetą teko kurti absoliučiai iš nieko. Nebuvo ne tik pasiruošusių tam darbui dėstytojų, nebuvo jokių programų, knygų, parengtos terminologijos. Ir visgi buvo sukurta aukštoji teisių bei ekonomijos mokslų mokykla, kuri šiandien prilygsta kitų kraštų tolygioms mokykloms ir kuri išleido apie 1000 teisininkų bei ekonomistų, sudarančių dabartiniu metu mūsų teismų bei administracijos kadrų pagrindą. Tame darbe P. Leonui, kaipo Teisių fakulteto organizatoriui ir ilgamečiui vadovui bei Universiteto senato nariui (4.9 pav.), priklauso dideli nuopelnai" [28].

4.9 pav. Universiteto senatas 1922-1923 m. Iš kairės prof. Z. Žemaitis, prof. M. Biržiška, prof. P. Jodelė, prof. V. Čepinskis, rektorius prof. J. Šimkus, prof. B. Česnys, prof. P. Avižonis, prof. P. Būčys, prof. P. Leonas.
Paimta iš knygos „Nuo Aukštųjų kursų Kaune iki Kauno technologijos universiteto 1920-1997", Kaunas, 1997. P.16-17

Profesorius P. Leonas nuo pat savo studijų Maskvos universitete pradžios domėjosi teisės teorija ir teisine praktika. „Apsiėmęs dėstyti teisės enciklopediją, teisės filosofijos istoriją ir kurį laiką civilinę teisę, eidamas jau

56-uosius metus, - rašė Vaclovas Biržiška, - jis į tą darbą įsikinkė tikrai jaunuolišku užsidegimu ir energija. Jis rado užtenkamai laiko ir ištvermės įsigilinti į visus jo skaitomų kursų šaltinius. Kad klausytojai turėtų ką iš jo dėstomų disciplinų pasiskaityti, tik fakultetui pradėjus veikti, jis tuojau pradėjo organizuoti teisės leidinių spausdinimą fakulteto lėšomis, ir tokiu būdu prasidėjo lietuvių teisės *teorinės* literatūros leidimas" [29].

4.3. Knygos ir straipsniai

Petras Leonas, dirbdamas Universitete ir nenutraukdamas advokatūros darbų, parengė ir išleido tokius pagrindinius savo darbus: „Lietuvos savivaldybės" (Paskaitos savivaldybių atstovams Kaune, 1922 m. sausio mėnje. Tilžė, 1923 m. 59 p.); „Teisės enciklopedijos paskaitos" (Kaunas, 1924 m. 189 p.); „Teisės filosofijos istorija" (Kaunas, 1928 m. 429 p.); „Advokatų profesija ir jų organizacija" (Kaunas, 1930 m. 28 p.); „Demokratija ir parlamentarizmas" (Kaunas, 1930 m. 47 p.); „Teisės filosofijos istorija (papildymas)" (Kaunas, 1930 m. 77 p.); „Teisės enciklopedijos paskaitos. 2-ra laida" (Kaunas, 1931 m. 263 p.); „A.a. kunigas Silvestras Leonavičius (Leonas), 1843 XII 16 - 1917 II 18" (Kaunas, 1932 m. 70 p.); „Teisės filosofijos istorija: Kinų, Indijos ir Egipto teisė: (Papildomosios paskaitos)" (Kaunas, 1936 m. 133 p.); „Istorinė žmoniškumo etikos ir teisės evoliucija" (Kaunas, 1937 m. 53 p.); „Sociologijos paskaitos" (Kaunas, 1939 m. 404 p.).

Parašė ir išspausdino daug įvairios tematikos straipsnių žurnaluose „Teisė", „Varpas", „Logos", „Kultūra", „Teisių fakulteto darbai" ir kituose leidiniuose. Štai tik žurnale „Kultūra" 1925-1938 m. išspausdino net 23 straipsnius, kai kurie jų ėjo per du, tris ir net keturis numerius. Žurnale „Kultūra" išspausdintų straipsnių pavadinimai buvo tokie: „Monteskjės „Įstatymų dvasia" beskaitant" (1925 m. Nr. 3. P. 149-151); „Vilniaus Didžiajam Seimui paminėti" (1926 m. Nr. 1. P. 27-28); „A.a. D-ro Jono Basanavičiaus atminimui" (1927 m. Nr. 3. P. 146-149); „Senovės kinų filosofo Meng – tse minčių žiupsnelis" (1928 m. Nr. 10. P. 411); „Žan Žak Russo minčių žiupsnelis" (1928 m. Nr. 2. P. 61-62); „Kultūriniai Lietuvos uždaviniai" (1930 m. Nr. 5. P. 245-247); „Valstybės ir bažnyčios santykiai" (1930 m. Nr. 11. P. 546-552 ir Nr. 12. P. 602-607); „Individualumo ir kolektyvumo pradai demokratinėse valstybėse" (1932 m. Nr. 1. P. 49-56); „Žmogaus progreso varikliai ir stabdžiai" (1933 m. Nr. 4. P. 193-198, Nr. 5-6. P. 261-266, Nr. 7-8. P. 325-329); „Tautiškumas ir nacionalizmas" (1933 m. Nr. 11-12. P. 517-522); „Prieškarinė ir šių dienų periodika ir jos reikšmė visuomenės gyvenimui" (1933 m. Nr. 1. P. 14-17); „Didžiosios prancūzų revoliucijos

reikšmė" (1934 m. Nr. 3. P. 137-140); „Žodžio ar tiesos laisvė?" (1934 m. Nr. 4. P. 195-197); „Valstybės Prezidento Antano Smetonos sukaktuvės" (1934 m. Nr. 9. P. 467-468); „Šventoji Sąjunga ir Tautų Sąjunga" (1934 m. Nr. 9. P. 469-476); „Iš australiečių gyvenimo" (1935 m. Nr. 2. P. 88-95, Nr. 3. P. 172-186, Nr. 4 P. 244-250, Nr. 5. P. 306-310); „Iš Britų Indijos gyvenimo" (1935 m. Nr. 10. P. 563-570); „Britų Indija" (1935 m. Nr. 11. P. 644-651); „ Istorinė žmoniškumo ir teisės evoliucija" (1936 m. Nr. 8-9. P. 468-478, Nr. 10. P. 589-596, Nr. 11. P. 658-670, nr. 12. P. 715-7360; „Velionies Bielskio geram atsiminimui" (1936 m. Nr. 10. P. 572-573); „Iš sociologijos paskaitų „ (1937 m. Nr. 11. P. 620-624, Nr. 12. P. 684-688); „Ispanijos pilietinio karo ir jo ilgo tęsimosi priežastys" (1937 m. Nr. 5. P. 282-296, Nr. 6-7. P. 345-361); „Lietuvių tautos laisvės troškimas" (1938 m. Nr. 2. P. 89-90).

Toliau pateikiame kelis Petro Leono parašytus ir žurnale „Kultūra" išspausdintus straipsnius, kurie vaizdžiai parodo jo interesų platumą ne tik straipsnių pavadinimuose, bet ir turinyje. Štai vienas jų.

„Žmonijos progreso varikliai ir stabdžiai*

Ne verkti, ne juoktis, bet suprasti. Vere scire per causas scire.

*Bakonas***.

I.

Pirmiausia tikslinga susiprasti dėl „progreso" sąvokos.

Lotynų kalbos žodis „progredior" reiškia pirmyn einu.

Matematikos progresija reiškia aritmetinį ar geometrinį dėsningą daugėjimą. Šiaip ar taip imant tąją sąvoką, ji reiškia eigą, kitimą. Kai tik pradėjo galvoti žmogus, jis turėjo pastebėti ir pastebėjo tiek visatos reiškinių kitimą, pav., diena - naktis, tamsa - šviesa, sausra - drėgmė, tiek paties žmogaus kitimą. Gema, auga, bręsta, sensta, miršta.

Žmogus pastebėjo ir pastovų kitimo vienodumą, pav., dienos - nakties, metų dalių, augmenijos kitimo.

Kai kas iš senovės išminčių yra palikę gilių ir gražių minčių apie reiškinių kitimą. Pavyzdžiui, V amž. prieš Kr. Heraklitas iš Efeso skelbė, kad visatoje viskas juda ir kinta, kad apie visa ką galima sakyti, jog yra ir nėra, kad negalima esą du kartu įeiti į tą pačią upę dėl to, kad antrą kartą įėjus į tą pačią vietą upėje jau kitas vanduo teka. Romos poetas Ovidijus, kuris gimė 43 m. prieš Kr., net vardą savo kūriniui davė „Metamorfoza" (pakitimai). Seniau buvo tikėta, kad žmonija ir jos gyvenimas ne tobulėja, bet eina blogyn; pirmiausia buvęs aukso amžius, paskui sidabro, toliau vario, pagaliau geležies. Tokią pakitimų eigą piešė ir Ovidijus. Nors krikščionybė skelbė, kad

* Skaityta 1933.III.5 d. Dotnuvos Ž. Ū. Akademijos salėje, studentų „Kultūros Būreliui" pasiūlius, ir 1933.111.26 d. V. D. universiteto salėje, studentų „Teisininkų ir Ekonomistų Draugijai" pasiūlius.

** Pr. Bakonas, anglų filosofas, gimė 1561 m., mirė 1626 m.

jos tikėjimu žmogus bus dorinamas, kad jo dora tobulės ir jis savo sielos savumais artinsis prie tobuliausios būtybės, tačiau, ir keliolikai šimtmečių praėjus, tą mokslą beskelbiant, XVIII amž. garsusis filosofas J. J. Russo į Dižono mokslo akademijos patiektą temą „Ar mokslo ir meno atgimimas prisidėjo įpročiams pagerinti, ar jiems ištvirkinti?" - atsakė, kad jie prisidėjo žmogaus ištvirkimui.

Progreso sąvoka yra visai artima evoliucijos sąvokai, kartais tos sąvokos net identifikuojamos, bent evoliucija dažnai vartojama progreso vietoj. Tačiau tarp jų yra skirtumo.

Progreso ir evoliucijos sąvokos turi kelias prasmes: 1) plačiąja prasme vartodami ją turime omenyje visatos dėsningą kitimą, visa ką apimantį filosofinį dėsnį, formą arba būklių susidarymą iš viena kitos taip, kad gaunama yra eilė, kurioje atskiri nariai (formos) sudaro momentus, arba kitimo eigos laipsnius; 2) siaurąja prasme evoliucija reiškia organizmo išsiplėtojimą gamtoje, t. y. organiniame vienete (grūde) esančių gabumų išsiplėtojimą ir dar specialiai žmogaus išsiplėtojimą iš kitų gyvybių ir 3) kiek platesne prasme evoliucija reiškia tautos arba žmonijos plėtojimąsi istorijai beeinant. Visais šiais atvejais evoliucijos sąvokos turinys yra tas pats. Evoliucijos sąvokos sudėtinės dalys yra šios: 1) kitimas, 2) jo dėsningumas, būtent toks kitimas, kad sekanti reiškinio stadija yra kokybės ar kiekybės atžvilgiu tobulesnė už pirmiau buvusią: reiškinys gaunamas sudėtingesnis, vertingesnis, reikšmingesnis, nei koks jis pirmiau yra buvęs; 3) kintančio dalyko tapatybė; toks kitimas, kaip, pav., vandens išskyrimas į jo sudėtines dalis, nėra evoliucija, o evoliucinis kitimas reiškia tam tikrą tobulėjimą, liekant reiškinio objektui tam pačiam. Spenceris vadino evoliucija vienodo reiškinio kitimą į įvairų reiškinį todėl, kad jėga daro kitimą ne vieną, bet kelis kitimus iš karto. Nors yra pastebimi gamtoje ir socialiniame gyvenime ir regreso, puolimo, blogėjimo reiškiniai, tačiau, apėmus gamtos ir visuomenės reiškinių plėtojimąsi visoj plotmėj, vis dėlto prieinama bendras filosofinis dėsnis, kad visata plėtojasi, evoliucionuoja, tobulėjimo, arba progreso, kryptimi. Tačiau progresas yra subjektyvinė sąvoka, turi savyje įvertinimo prasmę. Dar Aug. Kontas yra šitą skirtumą nurodęs ir yra pasiūlęs subjektyvinę progreso sąvoką pakeisti objektyvine evoliucijos sąvoka. Progresas ir yra istorijos mokslo sąvoka, kuri reiškia socialinio ir kultūrinio žmonijos gyvenimo dėsningai einantį tobulėjimą. Tačiau ir dabar yra žmonių, abejojančių progresu*.

Žmonija istorijos eigoje kuria civilizaciją ir kultūrą. Pravartu keliais žodžiais pasiaiškinti ir dėl šitų sąvokų.

Žmogui tenka kovoti su aplinka dvejopai. Jis kovoja su apsupančia jį gamta, nori valdyti jos jėgas. Žmogaus patyrimas gamtoje pastebėjo jos funkcijų tam tikrą dėsningumą ir sudarė įstatymo mokslo prasme sąvoką, priėjo gamtos reiškinių priežastingumo dėsnį. Kovoje su gamtos jėgomis žmogus eina prievartos dėsniu, stiprina savo jėgas, jas plėsdamas, kitus

* Štai vokiečių filosofas Oswald Spengler prieš kelerius metus išle garbūs to meto asmenys - Vytauto Didžiojo universiteto prof. V. Biržiška, doc. A. Tamošaitis, Z. Toliušis ir kiti. Z. Toliušis knygelėje „Petras Leonas (1864 - 1938). Gyvenimas ir darbai" išskiria atskirą skyrių „P. Leonas - Teisių fakulteto or-ido dviejų tomų kūrinį „Untergang des Abendlandes".

žmones imdamas savo valdžion, užgrobdamas platesnius ir platesnius žemės plotus. Tai ir yra civilizacija. Ji yra imperialistinė, tad ir amoralinė. Civilizacija nežino jokių prievolių prieš asmenį.

Bet kartu žmogus kovoja ir su savo gamtine prigimtimi, su savo gyvuliškais nusistatymais. Žmogaus rungimasis su savo gamtišku nusistatymu yra kultūra. Ji yra jo dvasinis formavimasis, jo perėjimas iš gyvuliškos būklės į dorovinį asmenį. Išsiplėtoja žmogaus sąmonė, kuri yra jo proto funkcija. Žmogus ima pajėgti save valdyti. Tuomet ir civilizacija įgyja kitą kryptį. Civilizacijos pažangos būtina sąlyga yra asmens susivaldymas. Tad žmogaus susivaldymas civilizacijos interesų naudai yra pirmas kiekvienos kultūros laipsnis.

Mes matome, kad tie reiškiniai, kurie priklauso civilizacijai ir kultūrai, yra susiję tarpusavy, kad kultūra ir civilizacija negali pasakyti: žodžiu *kultūra* mes dažnai pakeičiama civilizacijos sąvoka. Kultūra yra platesnė ir gilesnė sąvoka, nei civilizacija.

Kultūros reiškiniu mes laikome ir kiekvieną žmogaus medžiaginės būklės pagerinimą. Pav., akmens kirvelis ar peilis, gyslos, kaip siūlo ir plono kaulo, kaip adatos, naudojimas ir įvairiausi išradimai yra kultūros reiškiniai, yra žmogaus sugebėjimo apveikti gamtos jėgas vaisiai. O toks išradimas, kaip ugnies, tikriausiai brūžinant vienu medžio gabalu kitą, buvo didžiausios reikšmės įgijimas. Net aukščiausias dievas Dzeusas, pasak Graikų padavimą, pavydėjo žmogui šito išradimo. Dzeusas žiauriai nubaudęs Prometėjų už tai, kad jis pavogęs iš jo ugnį ir suteikęs ja žmonėms, Prometėjus buvęs prikaltas prie Kaukazo kalnų uolos ir paukščiai lesdavę jo kepenas; kepenos ataugdavusios ir paukščiai vėl jas lesdavę.

Gilioje senovėje žmogaus dideli įgijimai tiek medžiaginės, tiek ir dvasinės kultūros srityse, nors jie buvo didelių per ilgus amžius darytų žmogaus pastangų padarinys, buvo laikomi dievų arba dievo dovana dėl to, kad labai didelės teigiamos gyvenimui reikšmės turėjo tie išradimai. Štai kad ir tvarkai tarp žmonių palaikyti taisyklės, pav., dekalogas, buvo laikomas dievo dovana.

Kiekvienas išradimas, išgalvojimas tiekė geresnes gyvenimo sąlygas, buvo progreso reiškinys; kartu jis buvo tam tikras reiškinių kitimas, evoliucija. Tad progresas, einas evoliucijos keliu, pasireiškia civilizacijos ir kultūros kūrimu, žmogaus pastangomis vykdomu.

Mano ką tik paminėtas Osvaldas Spenceris sako, kad norint patirti, kokioje formoje Vakarų kultūros likimas išsipildys, reikia pirmiausia nustatyti, kas yra kultūra, kokiame santykyje ji yra su matomąja istorija, gyvenimu, siela, gamta ir dvasia; kokiose formose ji pasireiškia ir kurie yra simboliai šitų formų: tautos, kalbos, epochos, kovų ir idėjų, valstybių ir dievų, menų ir meno kūrinių, mokslų, teisės, ūkio, pasauližiūros, – ir kokią reikšmę jie turi. Vakarų žlugimas reiškia ne mažiau kaip civilizacijos problema. Civilizacija yra kultūros organiškai logiškas padarinys, kaip jos išbaigimas ir išėjimas. Nes kiekviena kultūra turi savąją civilizaciją. Iš pirmo karto abudu žodžiai, kurie iki šiol reiškia nenustatytą etinės rūšies skirtumą, yra suprantami kaip griežtos ir būtinos organinės eigos, vienas po kito, išreiškimai. Civilizacija yra neišvengiamas kultūros likimas; joje pasiekiama viršūnė, kur gali būti sprendžiami sunkiausi istorijos klausimai. Civilizacijos yra labiausia išorinės ir dirbtinės būklės, kurių pasiekti gali tik aukštesnioji žmonių rūšis. Pav.,

romėnas yra suprantamas kaip graiko įpėdinis. Vėlesnioji antika išeina švieson tik tuo būdu, kad yra ištiriamos jos giliausios paslaptys ir jos yra įvertinamos. Nes kaip suprasti tai, kad romėnai, būdami tikri barbarai, išbaigė antikos žmonių didelį kultūros iškilimą. Be sielos, be filosofijos, be meno, kerštingi iki brutalumo, siekią be atodairos realios naudos, jie stovi tarp Ellinų kultūros ir nieko. Jų vaidentuvė nukreipta į tai, kas yra praktiška: jie turėjo sakralinę teisę, kuri tvarkė žmonių ir dievų, kaip atskirų asmenų santykius, bet jie neturėjo jokio grynai romėniško padavimo apie dievus - tai požymis, kurio nerandame atėniečiuose. Graikų siela ir romėnų intelektas - štai tas kultūros ir civilizacijos skirtumas.

Ir tai pritaikoma ne tik antikai. Praktiško tipo žmonių rankose yra kiekvieno vėlesnio laiko dvasinis ir medžiaginis likimas. Jie įvykdė Babilionijos, Aigipto, Indijos, Kinų, Romos imperializmą. Tas pat vyksta ir vėliau. Perėjimas iš kultūros į civilizaciją antikoje įvyko IV amžyje pr. Kr., o vakaruose - XIX amž. Tam perėjimui įvykus, pasaulio vietą užima miestas, o kraštas tampa tik provincija. Mieste koncentruojasi tolimų žemių gyvenimas; tuo tarpu visa kita džiūsta, menkėja. Pilnos formų liaudies, susigyvenusios su žeme, vieton iškyla naujas nomadas, parazitas, didelių miestų gyventojas, grynas be tradicijų, besinaudojančioje masėje be formų veikiąs žmogus, be tikybos inteligentas, nenaudingas, giliai neigiąs ūkininkiją ir jos aukštesnę formą bajoriją. Anglija ir Prancūzija šitą žingsnį jau nužengusios, o Vokietija dar besvarstanti jį padaryti. Po Sirakūzų, Atėnų, Aleksandrijos eina Roma. Po Madrido, Paryžiaus, Londono eina Berlynas ir New Yorkas. Visų kraštų likimas yra tapti provincija šalia miesto. Pasaulio miestas reiškia kosmopolitizmą vieton „tėvynės"; pastarasis terminas yra gilus, kuris gauna prasmės, kai barbaras tampa kultūringas žmogus, ir netenka prasmės, kai jis tampa tik civilizuotas žmogus, kurio vadovaujamas dėsnis yra „ubi bene ibi patria". Mes esame civilizuoti žmonės, bet ne gotikos, ne rokoko žmonės. Mes turime reikalo su griežtais ir šaltais vėlesnio gyvenimo faktais, kuriems paralelės guli ne Periklo Atėnuose, bet Cezario Romoje (1.55).

Tačiau žmogus yra pats gamtos kūrinys. Kaipo toks jis priklauso gamtos reiškinių dėsningumui. H. T. Buckle* yra pasakęs, kad žmonių veiksmai, priklausydami priežasčių, anksčiau įvykusių, turi turėti vienodumo požymį, t. y., vienokioms sąlygoms esant, turi turėti visai vienokią išdavą. Kadangi anksčiau įvykstančios priežastys esti arba žmogaus dvasios viduj arba iš oro, tai aišku, kad visi išdavų pakitimai, arba kitais žodžiais tariant, visi pakitimai, kurie pripildo istoriją, visi smūgiai, kurie paliečia žmonių giminę, jos progresas ir nuopuolis, jos laimė ir nelaimė, - visa kas turi būti dvejopo veikimo rezultatas: išoriniai reiškiniai veikia žmogaus dvasią, ir žmogaus dvasia veikia išorinius reiškinius. Iš vienos pusės mes turime žmogaus dvasią, kuri pareina nuo savo būklės dėsnių ir savo organizacijos sąlygų, iš kitos pusės mes turime gamtą, kuri eina savo dėsniais. Gamta nuolat susiduria su žmogaus dvasia, sukelia žmogaus aistras, sužadina jo protą ir tuo būdu duoda žmogaus sielos veiksmams tą kryptį, kurios jie neturėtų, jei gamta neveiktų jų. Tad mes turime žmogų, veikiantį gamtą, ir gamtą, veikiančią

* Cituoju iš jo „Anglijos civilizacijos istorijos" rusiško A. Buinickio vertimo 1906 m. psl. 9. (Buckle H. T. parašęs „Anglijos civilizacijos istoriją", gimė 1821.XI.24 d., mirė 1862.V.26 d.).

žmogų. Iš to savitarpinio veikimo vyksta visa kas, kas tiktai įvyksta. Taigi susidaro uždavinys ištirti šitų dviejų veikimų dėsnius.

Ir mūsų šios dienos tema kalbėdami, negalime nepaliesti gamtos reiškinių jų kitimo atžvilgiu.

II.

Čia mes susitinkame su K. Darvino mintimis. Be abejonės, K. Darviną* buvo paveikusi Maltaus kovos dėl būvio teorija, skelbusi, kad žmonių daliai nesusiranda vietos prie gamtos paruošto žmonijai stalo ir tai daliai tenka išnykti iš pasaulio, tenka žūti.

Seniau buvo manyta, kad gamtoje yra gyvijos (augalų ir gyvulių, taip pat ir žmonių) tiek ir tokių rūšių, kiek ir kokių iš karto buvo sukurta. Dar XVIII amž. garsusis gamtininkas Linnėjus buvo taip suformulavęs tą mintį: „tot numeramus species, quot ab initio creavit Infinitum Ens" (mes skaičiuojame tiek rūšių, kiek iš pat pradžios sukūrė Neturinti pabaigos Būtybė). Bet kitimai buvo stebimi ir transformizmo teorija buvo reiškiama dar ir prieš Darviną, pav., Lamarko ir k. Tačiau tiktai Darvinas davė tai teorijai tvirtą mokslinį pagrindą.

Aš turi galvoje Darvino 1859 metais išspausdintą veikalą „Rūšių pradžia gamtinės selekcijos būdu". (Origin of species by means of natural selection).

Rūšis (species) yra biologijos terminas, kuris yra vartojamas ir botanikoje ir zoologijoje įvairioms augalų ir gyvulių formoms pažymėti. Bendrai kalbant, rūšies sąvoka sutampa su paprastu supratimu, kur turima apie augalų ir gyvulių gimines ir kuris randamas visose tautose, kad kokio intelektualinio išsilavinimo tauta bebūtų. Pav., varna, žvirblis, garnys yra įvairios paukščių giminės; zuikis, karvė, avis yra įvairios gyvulių giminės; radasta, rugys, burokas yra įvairios augalų giminės. Tos pat giminės organizmai gimdo tik tos pat giminės vaikus. Tai žino ir supranta ir mažas kūdikis, jokio sistematiško mokslo nėjęs.

Iš kur tos rūšys? Iš kur dar jų ištobulėjusios būtybės? Rūšis taip yra apibrėžiama: ji yra junginys visų individų, kurie: a) yra labiau panašūs tarpusavy, nei kaip kitiems organizmams, b) turi gabumo apsivaisydami tarpusavy gimdyti vaisingą kartą, c) todėl dauginasi besikeičiant jų kartoms taip, kad galima prileisti pradžioje jų buvus vieną porą. Tad rūšies požymiai yra šie: 1) visų rūšies individų savitarpinis panašumas, 2) jų vaisingumas tiktai savųjų tarpe ir nevaisingumas kryžiuojant juos su kitų rūšių individais ir 3) jų skaičiaus daugėjimas besivaisinant ir kartoms besikeičiant.

Panašumas nėra absoliutinis, visuomet randame individualinių skirtumų taip, kad rūšies individai įvairuoja tarpusavy. Tą įvairavimų yra be galo daug, ir jie labai toli nukrypsta nuo tipo taip, kad kartais atrodo individas esąs labiau nutolęs nuo savo rūšies, nei rūšis nuo kitos rūšies. Ir vaisingumas tiktai tarp savo rūšies individų taip pat nėra absoliutus; pasitaiko, kad ir sukryžiavus susilaukiama vaisiaus, pav., augalų pasaulyje. Tačiau bendrai imant reikia laikyti nurodytieji dėsniai tikri.

Gamtoje eina nuolatinė kova dėl būvio. Šitai kovai vykstant, gamta pasirodo esanti labai žiauri, joje vykstanti kova yra taip pat labai žiauri;

* Darvinas gimė 1809.11.12 d., mirė 1882.IV. 19 d.

gamta pasiekia laimėjimų dideliausiomis aukomis. Ji šiuo atžvilgiu yra tikra aikvotoja. Pav., prof. Geksli vienoj savo lekcijų sako, kad kiekviena vidutinio dydžio silkė patelė padeda ne mažiau kaip 10000 išnešiotų kiaušinių. Prileiskim, kad šios žuvys nėra žmogaus naikinamos ir kad jų skaičius metai po metų lieka maždaug tas pats; iš to aišku, kad jų gimdinių 9998 miršta, nesulaukę subrendimo dėl to, kad jeigu iš kiekvienų 10000 liktų gyvi daugiau kaip du, tai bendras silkių skaičius atitinkamai daugėtų. Prof. Grant Allenas, kalbėdamas apie vaisius, pastebi: „Tie augalai, kurie stačiai mėto pasaulyje savo nuogus grūdus, palikdami juos pačius save ginti žiaurioj kovoj su įnirtusiais ir stipriais priešais, neišvengiamai priversti aikvoti savo jėgas labai didelio semenų skaičiaus gimdymui. Ir tikrai, buvo suskaičiuota, kad vienas raudonos aguonos žiedas gimdo per metus ne mažiau kaip 50000 grūdų; kitos rūšies net šita skaičių viršija". Kitas mokslininkas Jumans, H. Spenserio mokinys, pareiškia, kad gamta pasižymi aikvojimu, kuris negali būti siauros filosofijos suprastas. Iš begalinio skaičiaus žiedų tiktai nedaugelis duoda vaisius; iš miriadų kiaušinių tiktai nedaug būna išperimi; iš daugybės gyvulių rūšių, kurios tolimoje praeityj buvo pasireiškusios gyvenime, labai daug išnyko, o daugelis įsigyto rūšies intelekto žūsta užuomaršyje. Tačiau nepaisant šito, atrodančio be naudos, jėgų aikvojimo, gamta vis dėlto saugoja ekonomiją. Gamta duoda plačiausio galimumo klestėti ir tobulėti viešpataujant joje sistemai, kuri duoda pirmenybės geresniems; nepasisekėlius meta šalin, o gabesnieji išgyvena. Spenseris pats šį klausimą taip aiškino. Tie sudėtingi reiškiniai, kurie palaiko gamtos reiškinių aukštesnes rūšis (supr. kokybę), ypačiai tie, kurie glūdi organinio pasaulio pagrinde, veikia pareidami nuo tikimybių dėsnio. Augalas, pav., gimdo tūkstančius grūdų. Didesnė grūdų dalis naikinama tų būtybių, kurios jais minta, arba nukrinta į tokias vietas, kur jie negali augti. Iš jaunų augalų, kurie išaugo iš grūdų, daugelį užslopina jų kaimynai, kitus naikina vabzdžiai arba gyvuliai suėda; kartais tiktai vienas grūdas išsiplėtoja tos rūšies augalų ir, nusakytam pavojui jo giminės atžvilgiu išvengti, vėl gimdo daugybę grūdų savo giminei pailginti. Tas pats esti ir visų gyvų padarų. Dr. AzaGrej šiuo klausimu sako, kad gyvųjų būtybių aikvojimas yra didelis, ir jis viršija esantį įsivaizdinimą. Grūdai, kiaušiniai ir kiti embrionai yra skirti tam, kad taptų augalais ir gyvuliais, bet nė vienas iš tūkstančio arba net iš milijono neįvykdo savo paskyrimo. Tie, kurie nupuola į tinkamą vietą ir tinkamame skaičiuje, plėtojasi palankiose sąlygose. Bet ką sakyti apie kur kas didesnį skaičių tų, kurie žūsta? Lygiai taip, kaip iš viso saulės spindulių kiekio, kuris skleidžiasi į visatą, į jos visas šalis, tiktai maželytė dalelė patenka žemėn arba kitosna planetosna, kur tos šviesos ir šilimos dalis gali būti sunaudota dabartiniam ar būsimam gyvenimui, ir pradėtų arba potencialinių organizmų tiktai nedidelė dalis realizuoja jų paskyrimo tikslą. Darvinas buvo labai įveiktas tuo, kad organinis pasaulis yra taip labai vaisingas ir kad iš to jo vaisingumo seka būtinumas didelei daugumai organizmų žūti, išnykti. Šitas gamtos dėsnis, arba tikriau faktas, jo pavadintas kova dėl būvio, buvo išeinamasis taškas jo tyrimams. Pasinaudodamas kitų tyrinėtojų daviniais, o labiausia savo tyrimų daviniais, Darvinas nustatė, kad, vykstant gamtoje kovai dėl būvio, vyksta gamtinė atranka: geresnieji, stipresnieji individai ir jų požymiai apveikia blogesnius, silpnesnius ir patys išsilaiko; vieni prisitaiko prie aplinkos sąlygų, įgydami vienus požymius, kiti prisitaiko prie kitų gamtos sąlygų, įsigydami kitų požymių; šitie požymiai, vienoj kartoj įsigyti,

perduodami kitai kartai, paveldėjimo dėsniui veikiant. Kiti vėl individai (arba jų požymiai), neprisitaikę gamtos sąlygoms, menkėja, menkėja, pagaliau ir žūsta, išnyksta. Šito proceso elementai yra šie: 1) reiškinių, kuriais mes suprantame visa ką: ir daiktus, ir jų judesius, ir veiksmus, ir organizmus ir t. t., kintamumas; 2) jo vykimas, veikiant gamtinei atrankai ir prisitaikymui prie aplinkos ir 3) veikiant kartu paveldėjimo dėsniui. Nurodytais dėsniais reiškinių kitimui vykstant, erelis palengva įgijo didelį snapą ir ilgus stiprius nagus plėšikauti, zuikis įgijo greitas kojas ir miklumą nuo pavojaus pasislėpti, gaidys gražią skiauturę ir plunksnas vištoms patikti, kietoje žemėje auganti žolelė įgijo daug šaknelių, plačiai besiplečiančių, pakankamam maisto kiekiui gauti ir t,. t. ir t. t.

Gamtinės atrankos teorijai nusistojus, įsitvirtino biologijoje ir organizmų evoliucinio kitimo teorija ir jų bendro kamieno teoriją. Rūšis neteko savarankaus, nekintančio vieneto reikšmės; bendroje organiškojo gyvenimo plėtojimosi eigoje rūšis yra tam tikras ratas formų, kurios atitinka gyvenimo sąlygas. Rūšiai pakitėti reikia labai ir labai ilgo laiko, kad žmogus savo patyrimu negali to pakitimo įrodyti. Bet visos biologijos šakos, draugėn paimtos, duoda labai didelį skaičių faktų, kurių negalima yra kitaip išaiškinti, kaip tik su evoliucijos teorijos pagalba, o šitoji savo pagrinde turi gamtinę atranką.

Kaip gamtoje eina prisitaikymas prie aplinkos, galėjote kiekvienas pastebėti ir iš savo mažų dienų: pav., auga žolelė tamsioje kluono šalinėje, kai ji tuščia, pasienyje; sienoje yra plyšys ir žolelė lenda pro plyšį laukan, ieškodama saulės šviesos. Ir tikrai, gyvijai, gyvenančiai žemės paviršiuj, saulės šviesa yra būtina sąlyga išsilaikyti. Ji tiekia sveikatą ir gyvybę.

Prie gamtinės atrankos laikui bėgant prisijungia ir dirbtinė atranka, žmogaus vykdomoji; pradžioje tikrai nesąmoningai jam veikiant, paskui sąmoningai, susidaro didelė naminių augalų ir gyvulių daugybė. Veisdamas gyvulius ir augindamas augalus, žmogus nuolat rinko ir renka veislei ir grūdams geresnius egzempliorius, turinčius naudingų savumų. Šiuo būdu susidarė daug rūšių iš buvusių nedaugelio. Geresnioji, stipresnioji, apskritai, tobulesnioji rūšis yra sudėtingesnė, organizuotesnė; pav., iš ūkų formuojasi planetos, iš vandens gėlių formuojasi ąžuolai, iš šliužių – žinduoliai ir t. t. ir t. t.

Darvinas yra nurodęs ir paties žmogaus, kaip fizinio kūno, progresyvišką plėtojimąsi, lavinimąsi.

III.

Tad ir pereiname prie žmogaus. Suprantama, kad tik jis turima galvoje, kai kalbama apie progresą.

Žmogui kuriant savo gyvenimą pirmiausia veikia visi tie gamtos varikliai, apie kuriuos iki šiol kalbėjome. Bet prie jų prisideda kiti.

Jau gyvulijoje pastebimi yra intelekto ženkleliai. Dar man mažam būnant, tais metais, kai įstojau pirmon gimnazijos klasėn, man teko įsitikinti arklio protu. Suprantama, kad tiek žmonės, tiek ir gyvuliai yra ne vienodo intelekto. Teko man su savo tėveliu pavymu dvi dienas ta pačia arklių pora toli važiuoti. Antrą dieną, grįžtant namo, teko važiuoti per miškus nakties metu, o naktis buvo tamsi. Aš valdžiau arklius, vienas arklys priilso. Kitas, mūsų namuose žinomas gudruolis, pats vienas vežimą vežė ir pats dėlinge

rodyklį laikė, kad vežimas neiškryptų iš kelio ir nenudardėtų į griovį. Aš atleidau vadžias ir gėrėjausi to gyvulio, kaip gero šeimininko, darbu ir protu.

Ar mes laikysime žmogų esant sukurtą iš žemės, įpūtus jam sielą, ar laikysime jį išsiplėtojus iš kitų gyvių, vis tiek mes randame žmogų turintį intelektą didesnį, nei koks protingiausias gyvulys. Tenka manyti, kad, kaip buvo išsitarta kiek pirmiau, iš pradžios žmogus nesąmoningai padarė sau ką gera. Pamatė veršiuką bežindantį karvę ir pats pamėgino ar pažįsti ar išmelžti pieno, paragavo, patiko ir tuo būdu pažino reiškinį ir jo sau naudingumą. Arba pjaudamas nulygintu medžio gabalu kitą medžio gabalą, pastebėjo, kad medis įšyla. Pridėjus ranką, gauta malonus jausmas. Imta daugiau trinti, medžio gabalas ėmė degti. Gavo ugnį. Kai išbandė ir išmoko ja naudoti, pasirodė, kad tiek daug ir tokios didelės naudos gaunama iš ugnies, kad ji didžiausia vertybe laikyta, tokia vertybe, kurią tik dievai galėjo turėti. Tad ir sukurta buvo anksčiau mano priminta pasaka apie ugnies iš dievų išvogimą ir suteikimą žmonėms.

Nesąmoningai, netyčiomis įgijęs žinojimą žmogus suprato jos naudingumą. Tad pirmiausia žmogus pastebėjo iš savo gabumų, kad jo žinojimas didėja ir auga ir kad jo protas stiprėja ir tobulėja taip, kad jis vis labiau pajėgia apveikti gamtos jėgas.

Sąmonė yra pirmoji proto funkcija. Senas patyrimas, dabar atnaujintas, moko mus, kad žmogaus smegenyse vyksta trys refleksai: alkio, lytinio palinkimo ir apsigynimo arba baimės. Papročiu ir auklėjimu susidaro iš šitų visi kiti psichologiški pasireiškimai žmoguje. Žmogui reikia tenkinti tie reikalai, kurie gimdo šituos refleksus, bet tinkamai tenkinti. O kad jie būtų tinkamai, žmogaus esmei naudingai tenkinami, reikia tie refleksai valdyti, kartais net apveikti, slopinti jie. Žmogus vis geriau ir geriau tenkina nurodytus reikalus ir vis tinkamiau ir tinkamiau valdo nurodytus refleksus. Kovodami su nurodytais refleksais, ellinai patiekė žmonijai kardinalines tobulybes: savitvardos, išminties ir drąsos. Visai ką kitą randame rytiečiuose: jie — asketai, silpnina pavojingas jiems jėgas, naikindami kūno jėgas ir tuo būdu perkelia savo esmės aukštumą iš šio pasaulio į laisvą nuo refleksų geresnį pasaulį.

Žmogaus žinojimas augo, plėtojosi, jo protas tobulėjo. Šitai žmogus pirmiausia pastebėjo ir suprato, kad jis vis labiau ir labiau pajėgia gamtos jėgas apveikti. Protinis žmogaus progresas nuo pat klasinės senovės iki mūsų dienų mažiausiai yra ginčijamas; medžiaginės ar dvasinės kultūros reiškinius kurdamas, žmogus savo protu ėmė vertinti juos pagal gaunamą iš jų sau naudą. Iš žmogaus patyrimų buvo jo susidaryta kultūros vertybių sistema. Tarp tų vertybių tenka rasti įvairūs, palengva išsiplėtoję, žmogaus gabumai, kurie susekti nuo jų pradžios nėra galima ir kurie leido žmogui kurti. Žmogaus fizinės jėgos yra menkos palyginti su gyvulio jėgomis, bet jo gabumai labai dideli ir pasirodė galį tobulėti be galo. Tie gabumai ir leido žmogui pasikelti aukščiau už gyvulius. Įvykus gamtos perversmams, patekus visam kam į visai kitokias sąlygas, gyvuliai išnyksta ir išsiplėtoja kiti, tatai rodo įvairios iškasenos. O žmogus sugeba prisitaikyti prie naujų sąlygų. Savaime suprantama, kad iš anksto nustatyto plano kurti nebuvo, nebuvo tikslų ir priemonių. Tačiau darbas buvo dirbamas. Motyvai tam darbui buvo įvairūs, net priešingi vienas kitam, bet visi jie ėjo iš rūpinimosi išlaikyti gyvybę. Tam tikslui gamta: 1) sudaro santykį tarp motinos ir kūdikio ir 2) priverčia žmogų sugalvoti: a) parūpinti ir parūpinti sau maisto, drabužių, pastogę, b) išrasti

įrankius ir ginklus, c) sukurti visuomenę, d) susiprasti tarpusavy ženklais ir kalba ir pastarąją tobulinti ir t. t.

Žmogaus išsiplėtojimo procesas eina dviem dėsniais: a) kiekvienas žmogus pereina nuo tolimiausių embriono plėtojimosi stadijų iki visiško subrendimo visas žmonijos istorinio plėtojimosi epochas taip pat, kaip konkretaus žmogaus užuomazga pereina žemesnėse savo stadijose žemesnių organiškų formų išsiplėtojimo periodus, b) kiekvieno žmogaus embriono išsiplėtojimo stadijos atitinka visos žmonių giminės progresyvų socialinį išsiplėtojimą jo palengva vykstančioje istorijos eigoje.

Kadangi palengva vykstančio išsiplėtojimo procesas, besikartojąs kiekviename individe, vyko ir vyksta taip pat visoj žmonijos išsiplėtojimo istorinėj eigoj, tai ne tik psichiniai savumai, bet ir fizinis kitų rasių smegenų išsiplėtojimas yra panašus į kultūros priešaky einančių tautų vaikų smegenų išsiplėtojimą. Pasak Bišofą, kultūringose tautose žmogaus smegenų raukšlės pasiekia 7 mėnesių vaisiuje tokį išsiplėtojimo laipsnį, kokio jos yra užaugusio paviano smegenyse. Dar Paskalis yra pasakęs: „Žmogus gamtoje yra ne kas kita, kaip tiktai silpna nendrė, bet g a l v o j a n t i n e n d r ė". Imm. Kantas yra nurodęs, kad žmogus turi du pažinimo šaltiniu, kurie, gal būt, turi vieną bendrą mums nežinomą šaknį: jutimą ir protą; pirmuoju mes įgyjame daiktų pažinimą, antruoju mes mąstome daiktus. — Žmogus, tirdamas save, pirmiausia atkreipė dėmesį į savo dvasią, a priori tyrė ją, kaip kad Platonas buvo numatęs esant pirmiausia idėjų pasaulį, arba Dekartas, formulavęs „Cogito ergo sum", nepastebėjęs, kad tokia pat teise galima pasakyti „Edo ergo sum". Toji dvejopumo teorija ilgai vyravo, bet dabar nuo Kanto darbų, kuriais buvo išaiškinta, kad intelektas pareina nuo jausmų, kaip visų idėjų pradinio šaltinio, ši teorija neturi pritarimo. Visų žmogaus dvasios jėgų rūšių santykiui nušviesti pasinaudosiu keliais išminčių aforizmais. Šopenhaueris: „Išmintis, kaip moteries prigimtis, gali gimdyti tik ką įgijus". Dar tas pats Šopenhaueris: „Visoks norėjimas atsiranda iš reikalo – čia iš nepriteklio, čia iš kentėjimo. Kentėjimas pasibaigia kartu su norėjimo išsipildymu".

Žmogaus veikimo pagrindas yra jo reikalas išlaikyti savo gyvybę. Šitas reikalas skyla į du: 1) prašalinti nepriteklių, kentėjimą, kylantį iš nepritekliaus, ir 2) jausti smagumą, kuris kyla, kai trūkumas yra šalinamas arba ir pašalintas, reiškia, siekti laimės, kurią Imm. Kantas yra apibrėžęs kaip mūsų palinkimų patenkinimą. Gamta, vykdydama kūrybą, turi objektu tiktai savo funkcijas, o žmogus, vykdydamas savo kūrybą, turi objektu savo laimę. Laimės siekdamas žmogus veikia ekonomikos dėsniu: pasiekti kiek galima geresnio, naudingesnio rezultato kiek galima mažesnėmis išlaidomis. Ir žmogaus intelektas išsiplėtojo jo egoizmo dėsniui nuolat veikiant. Stebėtinas žmogaus smegenų išsiplėtojimas yra žmogaus įgijimas, įvykęs jo pirmykščiam naudos dėsniui veikiant, lygiai taip, kaip, pav., įsigyti vienų gyvulių ragai, kitų nagai, kitų dantys ir t. t. kovai dėl būvio reikalingi įnagiai. Didelėj kovoj, kurią teko žmogui – gyvuliui kovoti, užkariaujant sau valdžią gamtai, apgalėjimas teko jam daugiausia smegenų dėka ir veikiant aukščiau nurodytam biologiniam selekcijos dėsniui, pagal kurį aukščiausias numatymas reiškia sugebėjimą išlaikyti gyvybę. Žmogaus smegenys palengva konstravosi taip, kad narvelis krovėsi ant narvelio, iki visai išplėtoti pusrutuliai užėmė savo vietas ant pirmykščių mazgų, ir kiaušo kaulai išsiplėtė, duodami smegenims vietos.

Šalia intelekto žmoguje išsiplėtojo jėga veikti, daryti tai, ko jam reikia, ko jis nori. Šitą jėgą mes vadiname valia. Intelektas ir valia ir yra progreso varikliai: intelektas vadovauja, o valia duoda judėjimą žmogaus jėgoms. Žmogaus kūryba yra įvairios rūšies menas. Kultūra ir yra meno pasekmė. Aš suprantu meną labai plačia prasme. Tad menas yra ir progreso kūrėjas.

Mes matėme, kad gamtos reiškinių evoliucija, taip pat ir žmogaus evoliucija, eina didesnio ir tobulesnio organizuotumo kryptimi. Organizuotumas yra organų ir funkcijų diferenciacija ir kartu jų integracija, kitais žodžiais tariant paskirstymas, arba specializacija, ir kartu sujungimas.

Šitas progreso variklis, būtent – kūno ir dvasios jėgų diferenciacija ir integracija užuomazgoje pasireiškia ir gamtoje, ypač gyviuose. Prisiminkime bičių ir skruzdėlių organizuotą gyvenimą ir funkcijų paskirstymą, o drauge ir jėgų sujungimą. Tačiau aš čia kalbėsiu tik apie žmones.

IV.

Pereiname prie visuomenės, tikriau sakant, imame galvon įvairias žmonių organizacijas. Apskritai tenka pasisakyti, kad žmogus nėra manomas gyvenąs vienas; jį mes mąstome tiktai visuomenėje gyvenantį. Jei genialusis Defo davė mums kruopštaus Robinzono Kruzoe, vieno sau gyvenančio, aprašymą, tai iš jo mes vaizdžiai matome, kokių gausingai naudingų rezultatų žmogus ir vienas pasiekia, turėdamas protą ir valią.

Vis dėlto žmogui esant silpnesniam už viščiuką, kai vienas ir kitas ką tik gema, ir apskritai žmogui esant silpniau apsaugotam už gyvulius prieš gamtos įvairias pavojingas jam jėgas, jam teko jungti savo jėgas su kitų žmonių jėgomis kovai dėl būvio sėkmingai kovoti ir savęs išlaikymą geriau garantuoti.

Gyvenant visuomenėje žmonėms tuoj reikia tam tikro susiorganizavimo. Kaip gamta yra suorganizavusi atskiro žmogaus kūną, kad atskiri jo organai tarnauja visumos naudai, individo išlaikymui, taip ir žmonių junginys yra reikalingas organizuotumo, kad to junginio atskiras narys tarnautų visumos naudai, kuri galiausiai yra ir jo nauda. Šitąjį organizuotumą sukuria visuomenėje pirmiausia jėga, o paskui susitarimas, nustatytos tam tikros taisyklės, tikriau sakant – teisė. Ji įgyvendina visuomenėje būtiną kiekvieno jos nario išsilaikymui tvarką. Tvarka yra conditio sine qua nėra visuomenės, vadinas, neįmanomas yra ir atskirų jos narių gyvenimas.

Šitam reikalui aprūpinti, t. y. tvarkai įgyvendyti, žmogus save visą skiria taip, kaip jis tam tikru momentu išmano. Dideliausius vargus žmonės vargsta, žiauriausias skriaudas žmonės kenčia, kad tik turėtų minimalinę tvarką.

Atskiri žmonės ilgai vergiją ir kitokią priklausomybę kenčia, tautos ilgus laikus pavergimą kenčia dėl to, kad brangina turimąją tvarką ir nemato kelio geresnei tvarkai įgyvendyti.

Organizuotoje visuomenėje kuria žmogus civilizaciją ir kultūrą. Kurdamas jas, jis palengva vis daugiau ir daugiau įgyja sąmoningumo, o tuo pačiu ir savarankiškumo. Istorijai žengiant civilizacija decentralizuojama, o decentralizuotosios civilizacijos tikslas yra tautų ir valstybių nepriklausomybė. Istorijai beeinant asmuo vis sąmoningesnis tapdamas įgyja vis daugiau ir daugiau laisvės; decentralizuotos kultūros tikslas yra atskiro žmogaus laisvė. Kultūros istorija ir yra aukščiau minėtų, glūdinčių žmogaus smegenyse,

refleksų apveikimo ir valdymo išsiplėtojimo istorija.

Žmogaus gabumai išsiplėtojo daugiausia dėl to, kad jis gyvena drauge su kitais žmonėmis visuomenėje. Negalėdami neigti žmonijos progreso mokslo ir meno srityse, kai kurie mintytojai, pav., J. J. Russo, neigė dorovinį žmonių progresą, net skelbė, kad istorijai beeinant žmonės doroviškai genda.

Kad žmonija progresuoja ne tik proto ir mokslo atžvilgiu, bet ir doros ir socialinio. gyvenimo atžvilgiu, pirmas aiškiai pareiškė XVIII amžiaus Prancūzijos valstybės vyras Tiurgo, mėgęs užsiimti ir filosofijos klausimais; jis mėgino nustatyti žmogaus dvasios išsiplėtojimo dėsnius. Tos pat šalies XIX amž. filosofas Aug. Kontas yra nustatęs tris žmogaus dvasios plėtojimosi stadijas: teologijos, metafizikos ir pozityvaus mokslo stadijas. Šitas mintis jis pareiškė kur kas anksčiau, nei išleido savo garsųjį veikalą „Cours de philosophie positive", dar 1822 metais išleistame veikale „Plan des traveaux scientiques necessaires pour reorganiser la societe". Gyvendami visuomenėje žmonės jungiasi dar į tampresnes grupes, į glaudesnius junginius. Vienybė - galybė. Unitis viribus res parvae crescunt. Pirmapradinis pastovus junginys yra šeima, o tobuliausias organizuotumu junginys yra valstybė. Nedovanai istorija prasideda tiktai nuo to laiko, kai tauta pradeda gyventi valstybiniu gyvenimu. Valstybė, iš pradžios dažniausiai sukurta jėga, toliau tvirtina jungimosi ryšius, įvesdama tam tikrą tvarką, tai yra, siedama junginio narius teisės normomis taip, kaip namo plytos yra jungiamos cementu.

Valstybės vykdomoji ir saugomoji tvarka yra taip reikalinga ir brangi žmonėms kad jie daug skriaudų, daug nedateklių kenčia sąmoningai, laikydami tvarką brangesne sau vertybe už tas, kurių jie netenka, kad tiktai išlaikytų savo gyvybę, o dažnai tiktai gryna prievarta kenčia tvarką vis dėl tos pat priežasties. Kultūros istorija rodo mums, kad ji sukurta arba valstybei betarpiškai dalyvaujant, arba valstybei padedant, arba bent valstybei palaikant tokią tvarką, kuri garantuoja jos gyventojams gyvybę ir kiekvieno turtų ir kūrinių saugumą. Kad ir kažin kaip gėrėtumės Solono dvasios prakilnumu, — kai jis būdamas turtingiausio valdovo, Persų karaliaus Krezo, svečiu, paklaustas prieš tai išrodžiusio jam visus turtus, ar yra jis matęs žmogų laimingesnį už jį, Krezą, atsakė, kad laimingiausio žmogaus negali būti, o jei galima kalbėti apie tokį, tai jis žinąs vieną, atėnietį, kuris buvo nei turtingas, nei beturtis, turėjo šeimą, kurią užaugino gerais piliečiais, ir pats mirė kovoje dėl tėvynės labo, — vis dėlto turime konstatuoti, kad Solonas negalėjo kitaip kaip tapti filosofu ir įstatymų leidėju ir keliauti po svetimus kraštus ir sostines, kaip turėdamas medžiaginių gėrybių tam tikrą atsargą, kurią turėti jam suteikė galimumo valstybinė tvarka.

Visuomenės gyvenimas, teisės ir valstybės tvarka leidžia ir dorovei ne tik susidaryti, bet ir keistis ir tobulėti. Pavyzdžiui, kaip buvo baudžiavos ir kai kurios klebonijos ir vienuolynai turėjo baudžiauninkų, — tatai rodo kaimų vardai, pav., „Kunigiškiai", — bažnyčioje buvo skelbiama artimo meilė, o gyvenime kunigo buvo naudojamasi baudžiauninkų darbu dovanai; tokia buvo tada dorovė. Rusijos Sibiro pakraštyje prie Beringo sąsmaukos ir Ledynų okeano gyvenantiems žmonėms valstybės valdžia anuomet pristatydavo kartą per metus iš Vladivostoko maisto, ypač miltų, tam tikrą kiekį kiekvienam žmogui. Čia ta netekėjusi mergina greičiau ištekėdavo, kuri turėdavo daugiau

vaikų dėl to, kad tiems vaikams gaudavo davinį: daugiau vaikų — didesnis kraitis, miltų davinys*.

Kasdieninė visuomenėje moralė smerkia netekėjusią dėl vaikų prasimanymo.

Ministeris, kyšiais pralobęs beministeriaudamas, įsigijęs dvarų ir kitų turtų, yra gerbiamas visuomenės, kuri nustato vyraujančios moralės lygį, o išalkęs neturtėlis, jei bus sučiuptas pavogęs duonos gabalą pavalgyti, tos pat visuomenės bus pasmerktas ir net teismo nubaustas. Bankininkas dirbtiniais balansais ir kitais gudrumais apiplėšęs savo banko klijentus, kurių ne vienas neteko dėl to paskutinio cento, ir įsigijęs savo žmonos vardu dvarų, mūrų ir kitų turtų, kaip inkstas taukuose, kaip sūris svieste vartosi gerbiančioje jį visuomenėje, pirmą vaidmenį vaidina prabangiškuose baliuose, pav., žurnalistų, o koks eigulis, nepajėgiąs prižiūrėti didelio miško ploto, išlicituojamas iki paskutinio turtelio padarytiems nuostoliams padengti ir smerkiamas, kaip visuomenei žalingas asmuo.

Neturtas turi didelės reikšmės dorovei nusistatyti. Šilerio laiške Augustenburgo hercogui buvo taip pasakyta: „Žmogus yra mažas, kai jis tik šiltai gyvena ir sočiai pavalgo, tačiau jam reikia šiltai gyventi ir sočiai pavalgyti, kad jame galėtų veikti geresnioji prigimtis". Jo eilėse „Würde des Menschen" pasakyta:

Einstweilen bis Philosophie
Den Ban der Welt zusammen hält Erhält sich das Getriebe
Durch Hunger und durch Liebe,
Ir
Etwas muss er sein eigen nennen Oder der Menseh wird morden und brennen.

Yra ir sociologijos teorija, kuri turi ekonominio materializmo, arba istorinio materializmo, arba dialektinio materializmo vardą. Ji veda visą kultūros ir visuomenės plėtojimąsi iš vieno ekonominio faktoriaus. Pirmas vardas yra tikresnis, atitinkąs reiškinių esmę. Dialektinis istorinio proceso aiškinimas tvirtina, kad ne tik teisė ir valstybė, bet ir tikyba, dorovė, filosofija, mokslas, menas ir t. t. savo pagrinde turi ekonomiką. Marksas iš Hegelio paėmė dialektinę istorinę proceso formulę, bet davė jai kitą turinį, būtent, kad ne idėja, bet ekonominiai reiškiniai eina dialektiniu procesu, kad visų iki šiol buvusių visuomenių istorija yra klasių kovos istorija, kad žmonių visuomeniškai ekonominio būvio santykiams kintant, kinta pažiūros, sąvokos, dorovė, teisė etc., - visa pasauližiūra; viešpataujančios visuomenėje klasės idėjos viešpatauja ir visuomenei. Gamybos santykių, atitinkančių tą ar kitą gamybinių jėgų laipsnį, visuma sudaro visuomenės ekonominę struktūrą, realiąją bazę, ant kurios stovi teisinis ir politinis triobesys (Ueberbau); jį atitinka visuomenės sąmonės formos. Tas ar kitas gamybos būdas yra socialinio, politinio ir dvasinio gyvenimo priežastis.

Hegelio išplėtota iki subrendusios logiškos formos dialektika tapo dabartinės istorinės sąmonės pagrindinė galvojimo forma ir aiškus išreiškimas. Tautos ir kultūros, ypač jų istorinės formos, yra ne tik plėtojimosi

* Šitą faktą teko man sužinoti iš Divnevo raštų, kuris, kaip politinis nusikaltėlis, ištremtas gyveno tame krašte.

eigos kelio gabalai, jų prasmė nėra išsemiama tuo indėliu, kurį jos įmoka žmonijos galutiniam tikslui, bet jos turi savąjį dėsnį, jos yra tikrybės ir vertybės, kurias išaugina istorijos eiga. Dialektinio plėtojimosi sąvokos esmė yra ta, kad šitie istoriniai vaizdai, kaip judamieji, kaip dėl savo vidujinio priešingumo išeinantieji už savo ribų, yra manomi, kaip pereinantieji vienas į kitą. Istorija kiekvienu momentu ir kiekvienoj vietoj yra tikrybė, pilna vertybės, bet kartu ji yra ir pereinamoji stadija - dialektinis procesas. Ne tik tai, kas gale siekiama, bet ir visa dabarčių eilė, kuriomis istorija eina, ir visa pakitimų sėkmė, kuriuose istorija vyksta, sudaro pasaulio istorijos prasmę.

Dialektinio plėtojimosi idėja yra istorinio galvojimo paskutinioji logika.

Įvairios yra formos, kuriomis yra gyva XIX amž. dialektinė mintis, taip pat ir dabarties istorijos moksle. Radikaliausiai ji pasireiškia istoriniu materializmu.

Troeltsch sako: „Tik europietis iš kronikininko ir epiko, iš pranašo ir mistiko, iš duomenų rinkiko ir politiko tapo istorijos filosofu dėl to, kad jis iš sąmoningai apimtos praeities nori ir stengiasi išplėsti sąmoningai nustatytą ateitį. Kaip Hegelis buvo nurodęs idėjų dialektiką: tezė, antitezė, sintezė, - taip ir istorinis materializmas nurodo gamybinių jėgų dialektika: vergai - laisvi, baudžiauninkai - šeimininkai, cechų šeimininkai - jų gizeliai, darbdaviai - darbininkai ir jų santykiai."

Visuomenėje randame ir kitokios dorovės, nei viešpataujančioji, pasireiškimų. Mažumos, turinčios prakilnesnę dvasią, dorovė esti aukštesnės rūšies, žmoniškesnė dorovė.

Tad dorovė yra reliatyvi, kintąs reiškinys, tačiau amžiams einant ir ji progresuoja. Tiesa, kartais žmonijai tenka jaustis lyg apviltai: didysis karas parodė civilizacijos priešakyje stovinčių kai kurių tautų didelį dvasios barbariškumą, nekultūringumą. Tačiau tai nerodo, kad seniau nebūtų buvusi toji tauta dar žiauresnė, dar barbariškesnė. Asmuo gauna kultūrinę išvaizdą ne tiek iš savęs, kiek iš orutinių aplinkybių, iš visuomenės. Kultūrinis „tiktai aš" nėra įmanomas. Tiktai visuomenėje asmens kultūra pasiekia dorovės laipsnio. Noras to, kas yra gera kitiems, yra dorovingas reiškinys; jis yra ir sąlyga visuomenės gyvenimo, kuriame ir asmuo randa sau vietą.

Dorovei kilti visuomenėje būtina sąlyga yra tos visuomenės didesnis ir didesnis apsišvietimas, gilesnis ir platesnis mokslas. Visa tai tikriau įgyjama tik visuomenei įgijus valstybės organizacijos formą.

Kaip atskiras žmogus yra savimeilės vedamas savo veiksmuose, taip ir valstybė. Vieni, kaip senovės Graikų filosofas Platonas, mokė, jog valstybės uždavinys yra auklėti gyventojus, daryti juos dorovingus. Kiti, kaip kad, pav., Prancūzijos vienas karalius buvo pasakęs, jog jam viešpataujant kiekvienas prancūzas turės pietums vištą išsivirti, matė valstybės tikslą - tiekti kiekvienam individui gerą būklę; treti, kaip kad dabar SSSR, valstybės tikslą skelbia esant visai visuomenei suteikti gerovę. Buvo ir tokia teorija, kad valstybė privalo tik saugoti teisę, kuri garantuoja žmogui laisvę. Ir priemonės tam tikslui pasiekti buvo siūlomos labai įvairios: nuo Platono galutiniam valstybės tikslui — moralinei būtybei išauklėti — pasiūlytos priemonės žmonių ir turto bendrumo iki jakobinų giljotina realizuojamos žmonių lygybės. Kiek įvairių priemonių būta! Nuo absoliutaus monarcho, skelbusio save Dievo valia siekiantį suteikti visiems brangiems pavaldiniams gerovę, iki proletariato komunistinės diktatūros priemonių, tą pat gerovę įgyvendyti. Kiek įvairiausių priemonių!

Valstybės tikslo klausimą reikia tirti apskritai mokslo ir specialiai psichologijos priemonėmis. Moksliškai, indukcijos metodu tiriant, reikia dar patyrimo duomenis papildyti aprioriniu galvojimu, kuris primena mums, kad visokio žmogaus žinojimo ir filosofinio tiesos ieškojimo yra tragiška prigimtis: niekad nėra nustatoma galutinė tiesa, bet tiktai laipsniais artinamasi prie jos. Psichologijos atžvilgiu svarstant šitą klausimą reikia prisiminti, jog valstybė yra dvasinė kategorija, kad ji nėra grynai gamtinis procesas, bet yra žmogaus sąmoningos valios ir veikimo rezultatas. Tai ne mechaniška vienybė, bet gyvoji dinamiška vienybė, ne statikos reiškinys, bet dinamikos reiškinys, kurio vienybė yra siekiamų tikslų pagrįsta; ji yra ne vien gamtinio priežastingumo reiškinys, bet ir racionalinių tikslų siekiamoji dvasinė darbuotė.

Dabar valstybės tikslas yra taip apibrėžiamas: tiekti kiek galima didesniam gyventojų skaičiui kiek galima geresnę medžiaginę ir dvasinę būklę.

Priemonės tam tikslui pasiekti: sudaryti gyventojams sąlygas, kad jie galėtų patys patenkinti savo kultūrinius reikalus, paskirai arba grupėmis rūpindami juos, o kurių — kultūrinių, medžiaginių arba dvasinių — reikalų patys gyventojai negali aprūpinti, valstybė privalo jiems padėti, arba net pati tuos reikalus rūpinti.

Trumpai kalbant, valstybės uždavinys skatinti gyventojus kultūrą kurti. Tą uždavinį vykdant tenka svarstyti vertybių reikšmę ir naudingumo visuomenei atžvilgiu. Vadinas, tiek atskiras žmogus, tiek ir valstybė turi turėti vertybių sistemą.

Valstybės idealas nėra pasiekiamas, bet jis yra siektinas ir yra valstybės gyvenimo plėtojimosi dinamika. Kultūra ir yra absoliučių vertybių — Tiesos, Gėrio ir Grožio — sistema. Tos vertybės yra valstybės gyvenimu realizuojamos šiomis formomis: dorovė, teisė, mokslas, menas*, tikyba.

Žmonijos galutinis tikslas yra objektyvinti kultūrines vertybes amžiais vykstančiame plėtojimosi procese. Kultūros vertybių sistema yra žmonijos progreso tikslas. Tam tikslui gyvena žmogus, gyvena visuomenė, kaip dvasinė vienybė, ir žmonija, kaip vienybės idėja.

Tačiau kultūrinis veikimas daugiausia pasireiškė valstybiniame gyvenime. Čia aš turiu galvoje ne tik valstybės, kaipo tokios, veikimą, bet ir visų jos gyventojų veikimą; tatai aišku iš to, kas mano buvo iki šiol kalbėta. Aš nesustosiu ties valstybės kultūriniu vertybių kūrimo pavyzdžiais, nes tos kūrybos rūšių tiek daug mūsų laikais ir tiek daug kūrinių, kad ir dalies išskaičiavimas užimtų daug laiko, kurio mano paskaitai skirto neužtektų; priminsiu tik, pav., telegrafą, telefoną, paštą, geležinkelius, švietimą ir t. t. Taip pat aš nesustosiu ties įrodinėjimais, kokia yra valstybės įtaka atskiriems jos gyventojams ir jų grupėms kultūrines vertybes kuriant; tatai buvo galima suprasti iš to, kas iki šiol buvo kalbėta apie valstybę, kaip progreso variklį; gana dar tik, pav., pabrėžus, kad pačios tvarkos įvedimas ir saugojimas su teisės pagalba sudaro pagrindines sąlygas bet kuriai kūrybai.

Valstybės gyvenime gauna vis pilniau ir pilniau pasireikšti ir progresuoti ir tautos savumai. Tautiškumui valstybė yra ne tik jėgos organizacija, bet ir nacionalinės kultūros savaimingų vertybių depozitaras (saugotojas,

* Menu aš vadinu visa techniką.

laikytojas). Tauta reiškia pirmoj eilėj ne rasės biologinę visuomenę, bet istoriškai palengva susidariusią dvasinę vertybę, homogeninę kultūrą. Tautos pirmoj eilėj savąją kultūrą skiriasi tarpusavy. Tauta yra dvasiškai dorovinis pradas. Žmonių kultūra plėtojasi tam tikrų nacionalinių kultūrų forma ir sąmone ir siekia bendros žmogiškos pasaulinės kultūros, ypač savo protiniais elementais. Tauta gyvena savo atskirą gyvenimą savoje tam tikroje kultūroje; ji reiškia savo sielą savo kultūros veidrodyje. Ir kiekvienos tautos aukščiausioji garbė yra kurti ir tobulinti savo kalbą, literatūrą, meną, dorovę, papročius, teisę, santvarką atskirai nuo kitų tautų.

Kas yra tauta žiūrint iš jos vidaus, tai tas pats yra valstybė žiūrint į ją iš oro Tad ir natūralus yra ypač XIX amž. pasireiškęs tautų atgimimas ir jų siekimas gyventi valstybiniu gyvenimu. Tauta kaip bendruomenė yra istoriškai susidaręs organizmas, valstybė yra jos įsamoninta organizuojanti gyvenimo forma. Ko negali pasiekti sau tauta dėl lėšų ir organizuotumo trūkumų, tai čia ją pakeičia, paremia, papildo ir organizuoja valstybė. Tauta yrą iš prigimties turįs kultūros tikslus subjektas, o valstybės jėga tiekia išorinę kultūros tikslų organizaciją, ir tai tiek dvasinės, tiek medžiaginės kultūros, o be medžiaginės kultūros nėra įmanoma kurti ir tobulinti dvasinė kultūra.

Palyginę, koks mūsų kultūros lobis buvo iki 1918 metų pabaigos, kai mes, kaip tauta, ilgą laikotarpį negyvenome valstybiniu gyvenimu, su tuo, kas mūsų pasiekta per pastarųjų keliolikos metų valstybinio gyvenimo laikotarpį, mes vaizdžiai pamatysime, ką reiškia valstybė kultūros kūrime.

O žmonija valstybių savitarpio interesais vis daugina ir daugina visos žmonijos solidarumo ryšius ir krauna visos žmonijos kultūrines vertybes.

Valstybės tikslas parūpinti kiek galima didesniam skaičiui geresnę būklę.

Naujausi valstybių įstatymai visame pasauly rodo, kad socialinis kultūrinių vertybių įkainavimas plėtojasi ta kryptimi, kuria privatinė nuosavybė, kaip gamybos priemonė, netenka savo, kaip absoliučios individo teisės pobūdžio, bet tampa socialine funkcija ir pareiga, kurios realizavimas turi eiti santaikoje su viešuoju visuomenės interesu.

Valstybės socialinis tikslas, ypač ten, kur plačios masės įgyja vis didesnės įtakos valstybės gyvenimui, tampa vis realesnis ir realesnis, teisingesnis ūkio gėrybių paskirstymas palengva vis plačiau ir giliau yra vykdomas.

Čia aš turiu galvoje vadinamąją fabrikų įstatymdavystę, teisę streikuoti, kolektyvinių sutarčių darymą, darbo dienos ilgio nustatymą, darbo atlyginimo minimumo nustatymą, darbininkų įmonės pelne kai kur dalyvavimą ir kt. Valstybei dabar pirmoj eilėj stovi socialinė politika.

Prieš socialinio politiko akis stovi kultūrinio žmogaus vaizdas ir reikalavimai. Socialinė valstybė siekia pakilti į mūsų prasme kultūrinės valstybės padėjimą. Tuo būdu liaudyje palengva plėtojasi sąmonė, kad valstybė yra kiekvienam didelė vertybė ir kad ji apima tautą jos visumoje. Dabar valstybė yra pati liaudis, bet, ne jėga, kuri stovi šalia liaudies. Tikras istorinis valstybės išsiplėtojimas rodo, kad žmonija eina progreso keliu, kad individui taip pat kaip ir valstybei didelėje istorijos dramoje yra paėmusi viršų aukštesnioji gyvenimo prasmė ant grynai gyvuliško gyvenimo, būtent, amžių vertybių sistema, kurią mes vadiname kultūra. Be to žmonijos istorija būtų ne tautų ir valstybių kovos arena, bet kaimenių ir gyvuliškų grupių kovos arena.

Mes nežinome amžinai veikiančių kultūros vertybių paskutinės turinio esmės. Tačiau žmonijos progresas yra paremtas viltimi, kad tų vertybių esmė

palengva yra sužinoma. Pav., dorovės pažanga yra ta, kad mūsų vertybės sąmonė pajėgia pažinti amžino Gėrio pasireiškimo formas ir nustatyti mūsų sąžinę; teisės išsiplėtojimas eina dorovės išsiplėtojimo pėdomis; tos kultūros formos, kurias mes vadiname mokslu, pažanga reiškia, kad žmonija vis daugiau ir daugiau įgyja vadovaujamųjų dėsnių ir tiesų; dailės išsiplėtojimas yra tas, kad žmogus gali pažinti daiktų esmę, būtent tai, kas juose yra amžina ir jiems charakteringa, suprasti ir aiškiai nušviesti jų prasmę (Grožį). Nors ir reliatyvus yra dalykas tas įvertinimas, kurį žmogus pajėgia tiekti kultūros vertybėms, vis dėl to yra didelis dorovinis, teisinis, mokslinis, meninis objektyvus vertybių žmonijos kapitalas, dėl kurio visos labiau išsilavinusios istorinio gyvenimo eigoje tautos vienaip mąsto, susitaria tarpusavy. Nėra tautų aptarties dėl absoliutaus vertybių požymio, tačiau mes negalime neigti tą savo žinojimą, kad žmonija yra sukūrusi ir nustačiusi įvairiose tautose, kurios stovi aukščiau už primityvų išsiplėtojimo laipsnį, eilę kultūrinių vertybių, kurios pretenduoja besąlygiškai ir nekintamai veikti ir kurių įgyvendymo žmonija siekia, nors ir ne vienokiu būdu ir ne vienokiame konkrečiame turinyje atskirose tautose.

Progreso kelias, kaip kultūros vertybių sistemos artinimas, nėra tiesus, jis eina vingiais, tačiau yra žmonijai neatimamas. Žmonija turi sveiką sielą ir tikisi palengva vis arčiau ir arčiau pasiekianti absoliutų idealą, nors ir darydama klaidų ir keldama kovų savo dalių tarpe.

V.

Kodėl kultūros kūrimas eina vingiais? Kokie žmonijos progreso stabdžiai?

Augalams tarpti reikia šiltos ir šviesios saulutės, gaivinančio oro, girdančio vandenėlio ir maitinančios žemelės. Gyvuliams daugintis ir gerai gyventi reikia tų pačių sąlygų, bet maistą jiems duoda žemelė ne betarpiškai, o daugiausia augalams tarpininkaujant. Randame šiokių tokių augalų ir ten, kur nėra visų aukščiau nurodytų sąlygų; pav., man teko matyti šimtus kilometrų skersai ir išilgai besitęsiančius smėlio tyrus, kur labai retai auga kokia žolelė, o brangiausias tų kraštų augalas yra saksaulas, medelis, leidžiąs labai toli į visus kraštus šaknis," kurios yra kietos, kaip ąžuolas, ir duoda gerą kurą.

Randame gyvulių vandenyje arba žemėje begyvenančių. Vis dėlto tik tie augalai ir gyvuliai leidžia žmonijai kultūrą kurti, kurie veisiasi visoms aukščiau nurodytoms sąlygoms esant.

Tos pat sąlygos yra būtinos ir žmonėms taip gyventi, kad galėtų kultūrą kurti. Kurios nors sąlygos trūkumas yra žmonijos progresui stabdys. Faktų galima labai daug nurodyti: ašigalių ir jiems artimų kraštų plotai, uolotų kalnų kraštai, saulės išdeginti smėlio tyrai.

Žmogus ir pats sudaro savo sėkmingam darbui kultūrai kurti stabdžius. Tie jo savumai, kurie yra dideli kultūrai kurti varikliai, ypač kultūros kūrimo pradžioje, vėliau tampa stabdžiais. Pirmiausia tas tenka pasakyti apie stipriausį variklį, apie žmogaus egoizmą. Kai savo geiduliams ir įvairiems palinkimams patenkinti tapo surasti įvairūs maisto ir gėrimo dalykai, žmonės kartais taip neracionaliai juos vartoja, kad tas vartojimo būdas tampa didelis progreso stabdys. Paimkime opijaus arba svaigiųjų gėralų vartojimą. Lietuvių tautai svaigiųjų gėralų, ypač degtinės, vartojimas yra labai didelis kultūros progreso stabdys; maža to, reikia pasakyti, šitas įprotis veda mūsų tautą stačiai į degeneraciją.

Žmogaus veikimui reikia ne tik tų gamtos suteikiamų būtinų sąlygų: saulės, gryno oro, tyro vandens ir atitinkamo maisto, bet ir socialinių tinkamų sąlygų dėl to, kad žmogus gyvena visuomenėje. Grynam orui ir tyram vandeniui prilygsta laisvė; tiktai prie tam tikrų laisvės sąlygų gali pasireikšti žmogaus valia, jo iniciatyva, sumanumas, be kurių nėra įmanomas sėkmingas asmens veikimas kultūrai kurti. Reikalingiausiai tvarkai sudaryti ir jai palaikyti žmogus buvo išsižadėjęs laisvės. Toliau per tūkstančius metų jis yra daug sielvarto padėjęs, daug iškentėjęs, daug kraujo praliejęs savo laisvei grąžinti.

Stipriausi stabdžiai žmogaus progresui eina iš tos visuomenės, kurioje žmogui tenka gyventi, labiausiai iš tų konkrečių organizacijų, kurias jis pats yra sudaręs, kaip būtinas savo gyvybei išlaikyti ir kultūrai kurti.

Pirmoj eilėj didelių trukdymų progresui sudaro tikyba. Man teko gyventi kurį laiką muzulmanų, arba Mahometo tikybos žmonių, tarpe. Visiškas atsidavimas likimui, visiškas pasitikėjimas Allachu! Tai nereiškia, kad tie žmonės nedirbtų, bet darbo progresavimas yra visai sustojęs. Dirbama tiktai taip, kaip tradicija išmokė. Ten (kalbu apie Turkestand kraštą) žmones kankina drugys. Vaistas prieš tą ligą yra vienintelis, chininas. Bet šita vaistą patiekia krikščionys, giaurai. Daugelis sergančių todėl neima chinino, nors jis ten buvo dovanai dalinamas, sėdi saulėje ir dreba, laukdami likimo, kurį Allachas duos — dažniausiai miršta. Tokį pat prietarą, kuris trukdo žmogaus sumanumą, galvojimą randame ir kitų tikybų tautose.

Daugiausia ir stipriausių progresui stabdžių mūsų laikais sudaro valstybė, tas žmonių junginys, kurio uždavinys yra skatinti kultūros kūrimą, kuris mūsų laikais dėl tokio savo uždavinio ir vardą turi kultūrinio junginio, kultūrinės valstybės. Ji savo teisine santvarka trukdo žmonėms progresuoti. Pirmiau, kai žmonės nebuvo dvasiškai taip subrendę, kad galėtų patys save teisiškai tvarkyti, valstybės toji ar kita teisinė santvarka, nebuvo toks aiškus progreso stabdys. Bet dabar, kai žmonės yra susipratę ir pribrendę patys savo teisės santvarką kurti, šios rūšies stabdžiai yra labai kenksmingi. Net tose valstybėse, kurių santvarka yra vadinama demokratinė, teisės kūrimas tikrovėje yra tiktai turtingųjų, plutokratijos, rankose. O plačiosios masės maža turi įtakos. Tiesa, reikia konstatuoti, kad palengva einama socialinio teisingumo įgyvendymo linkme. Pav., valstybės teisės tvarka ir jėga saugoja atskiro asmens, turtingo ir neturtingo, darbą ir turtą, nustato valiutą, laiko paštą, stato ir laiko geležinkelius, tvarko susisiekimą apskritai, tvarko ir skatina žemės ūkį, miško ūkį, pramonę, prekybą, rūpinasi švietimu, palengva vis labiau ir labiau ima tvarkyti darbdavių ir darbininkų santykius geresnio atlyginimo ir geresnių darbo sąlygų sudarymo linkme ir t. t.

Tačiau vis dėlto esamoji teisinė santvarka stipriai stabdo progresą tiktai dėl to, kad ne plačios masės per savo atstovus teisę kuria. Vis dar plačiųjų masių būklė yra tokia: 1) darbas yra apmokamas mažiau, nei jis vertas, mokama tik tiek, kad vos-ne-vos darbininkas gali pragyventi su šeima; 2) darbininko jėgos išsiurbiamos labai sunkiu darbu taip, kad jis greit tampa invalidas; 3) darbo sąlygos labai nesveikos; 4) vargo, skurdo ir sunkaus darbo sąlygos sudaro dėkingą įvairioms ligoms dirvą darbininko šeimoje. Visa tai duoda daugiau žalos visuomenei, nei visi nusikalstamieji darbai.

Atskirų asmenų santykiuose valstybė gina ir silpną nuo stipriojo nusikalstamojo užpuolimo, bet ekonominė santvarka sudaryta teisės normomis yra tokia, kad stiprieji yra ginami nuo jų skriaudžiamųjų kokių nors

mėginimų taisyti savo būklę. Neteisingumai, tiesiog raumenų jėga daromieji, yra valstybės tvarkomi, bet neteisingumai proto jėgomis, teisiniais nuostatais ar teisiniu sumanumu daromieji yra net saugojami, juos palaiko esamosios teisės santvarka.

Be šių bendro pobūdžio stabdžių, sudaromų bendros esamosios teisinės santvarkos, kai kur susidaro dar specialūs trukdymai, kurie atgal pakreipia, arba bent visai sustabdo visuomenės evoliucionavimą progreso linkme.

Aukščiau nurodytieji bendro pobūdžio trukdymai yra, taip sakant, normalūs, jie yra tam tikras evoliucijos laipsnio požymis, jo elementai, kurie yra susidarę visuomenei progreso keliu einant, ir yra etapas į kitą geresnį laipsnį. Šitie specialūs trukdymai yra dirbtiniu būdu sudaromi tųjų, kam pasiseka jėga, klasta ar smurtu valstybės valdžią užgrobti, siekiant savo asmeniškos arba siauros grupinės naudos. Šitie specialūs trukdymai yra ypačiai kenksmingi todėl, kad jie sustabdo tinkamą asmens lavinimąsi. O teisės ir teisių lygybė, kuri lyg kad yra įstatymuose, turi prasmės ir sveiko visuomeninio funkcionavimo tiktai tuomet, kai visuomenės nariai yra tinkami tikrai vykdyti teisę; jie tokie gali būti tiktai, kai gauna tinkama išsilavinimą, kai jei jie yra auklėjami ir pratinami ne pataikauti, ne lenkti galvą prieš galinguosius, ne šnipinėti vienas prieš kitą, bet veikti kaip lygūs ir laisvi tikri piliečiai. Tik visuomenė, kuri yra pasiekusi tam tikrą išauklėjimo laipsnį, gali padaryti naudingas visuomenės interesams savo demokratiškas įstaigas ir lygiai suteiktas teises. Darbas tik išlaisvintąja, ištobulintąja išmintimi, gyvąja kūrybine jėga, plienine valia, laisvu siekimu yra iškeliamas į tinkamą būklę ir ūkiškai sutvarkomas. Tiktai išlavintoji, išauklėtoji laisva dvasia gali kaip reikiant palaikyti ūkiškus santykius, patiekti techniką, išrasti naujus energijos šaltinius ir garantuoti gyvenimui ūkiškus pagrindus, žadančius pelno, kuriais daromas galimas tolimesnis kultūros plėtojimasis. Anima servilis tokiems uždaviniams netinka.

Kai Prancūzijoje įsivyravo Napoleono III despotizmas, Buckle (Boklis) su širdies skausmu ir pasipiktinimu žiūrėjo į tą despotizmą, kojomis mindžiusį „didžiosios ir pažangiosios nacijos" visas geresnes tradicijas ir nenorėjo vykti Paryžiun, pasakęs: „Man būtų per daug skaudu žiūrėti į prancūzų pažeminimą" [30].

Pateikiame kitą žurnalui „Kultūra" parašytą Petro Leono straipsnį.

„Valstybės ir bažnyčios santykiai

Pratarmė

Pasaulis yra žmonių gerais norais išklotas, ypač tų, kurie valdo žmones arba jų sielas. Visi jie sakosi gerais norais savo teises ir pareigas vykdą, visi jie skelbiasi siekią suteikti žmonėms gerovę ir laimę, kai kas jų tikrina galį suteikti laimę ir būsimame pomirtiniame gyvenime. Iš tikrųjų žmones ar jų sielas valdančiųjų veiksmai, vykdomieji, anot jų, gerais norais ir siekimais, būna naudingi tiktai jiems patiems, o liaudžiai tie jų veiksmai dažniausiai neša skurdą, nelaimę, kartais net mirtį. Despotas, liepdamas nukirsti galvą savo ministeriui už tai, kad jis neatspėjo jo užgaidos, mano gera tautai darąs, nes jo asmuo, jam rodosi, yra tai liaudžiai toks šventas ir geradaris, kad jo sielos

ramybė turi būti visada apsaugota, ir nusikaltęs tos ramybės ardytojas, kad ir nesąmoningu jos sudrumstimu, turi būti nužudytas. Kryžeiviai, žudydami lietuvius stabmeldžius, manė gera darą, nes verčią juos išpažinti tikrąjį Dievą arba neduoda daugintis žmonėms, kurie Dievo neišpažįsta, ir todėl eina pragaran numirę.

Valdovai mano gera darą, kai įsako deginti spausdinius ir raštus, kurie skelbia tai, ką jie, valdovai, laiko netiesa esant, kas, jų nuomone, gali nuvesti tautą netvarkon ir pražudyti ją. Sielų ganytojai mano gera darą, kai jie draudžia tikintiems skaityti knygas, kurios, jų manymu, griauna tikėjimą, Gera darą manė apie save tie, kurie nuteisę Husą sudeginti; gera darąs manė imperatorius Zygmantas, kurio įsakymu tas sprendimas buvo įvykdytas; gera manė daranti ir toji moterėlė, kuri padėjo žagarų saują laužan, ant kurio degė Husas, ir dėl kurios šio veiksmo deginamasis ištarė: „O sancta simplicitas!" (o šventasis neišmanymas). Gera darą manė tie, kas kišo į kalėjimus socialistus, trėmė juos Sibiran arba net žudė, nors šie taip pat skelbė, kad ir siekią tiktai žmonių geresnį visuomeninį gyvenimą įgyvendyti.

Šios rūšies pavyzdžiams nėra galo tiek žmonių istorijoje, tiek dabarties gyvenime. Tačiau mums pakaks tų, kuriuos prisiminėme, kad suprastume, jog negana pasakyti, kad aš siekiu žmonėms gero, jog dar reikia kažko, kas įtikintų ir garantuotų, kad veiksmai, daromieji geram siekti, tikrai atitinka siekiamą tikslą.

Tad ko gi dar reikia, be gerų norų?

Mes dabar suprantame, kad aukščiau nurodytieji „gerų darbų" pavyzdžiai yra negerų darbų pavyzdžiai. Mums aišku, kad valstybės valdovas gerai veiks tada, jei jis eis iš anksto nustatytais įstatymais ir dargi ne jo paties nustatytais įstatymais, bet pačių valdomųjų nustatytais įstatymais. Mes suprantame, kad jei kas netiki Apreiškimą, tai jis negali būti už tai baudžiamas, kad tie, kas tiki Apreiškimą, negali pykti ant netikinčiojo, o greičiau privalo laikyti pagal jų įsitikinimus, kad netikėjimas vyksta Dievo valia, bet ne žmogaus netikinčio pikta valia. Mūsų dorovinės pažiūros dabar yra tokios, kad neleidžia mums bausti kitus dėl jų politinių ar kitokių įsitikinimų, jei tie įsitikinimai ne tokie kaip mūsų; valdovai negali bausti už skleidimą politinių minčių, kurios peikia esamą santvarką, jei tų minčių autoriai nekursto veikti smurtu.

Iš to, kas čia pasakyta, mes matome, kad be gerų norų dar reikia, kad veiksmai tiems geriems norams įvykdyti atitiktų savo turiniu norą gera daryti. O kad veiksmai savo turiniu būtų geri darbai, reikia, kad jie būtų pagrįsti giliu ir plačiu žinojimu, mokslu, kuris savaime grynina ir aukština žmonių dorovę, kad jie būtų įdvasinti tikro žmoniškumo ir kad šitaip pagrįsti ir įdvasinti veiksmai, eitų *teisinėmis priemonėmis nustatytais keliais* ir kad teisinėmis priemonėmis sudarytieji veiksmai būdai (keliai) būtų pačių žmonių sudaryti, tų žmonių, kuriu naudai iš tikrųjų yra kas daroma bei siekiama. Keliai, arba būdai, kuriais veiksmai turi eiti, apima: žmones (atskirus arba kolektyvus), kitaip vadinamus organais, kuriems veiksmai pavedami daryti, ir nurodymus, kokius kas veiksmus gali ir privalo daryti ir kaip jie turi būti daromi.

Šitie reikalavimai ypatingai turi būti statomi valstybei ir bažnyčiai todėl, kad jos pačios yra teisinės organizacijos, savo esme susikūrusios tam, kad veiktų teisės nustatytais keliais.

Čia gali kilti klausimas: kaip gi žmonės sukurs teisės keliu veiksmus, kad

jie patys neturi nei atitinkamos žinijos, nei dorovinio žmoniškumo? Į tą abejonę tenka nurodyti, kad mes kalbame apie tas tautas, kurios yra pasiekusios tokį kultūros laipsnį, kad pajėgia išrinkti atstovus, sugebančius kurti aukščiau nurodytas reikalingas teisines priemones.

Mūsų tautą aš laikau taip pat pasiekusią tokį kultūros laipsnį, jeigu ji įstengė išrinkti tinkamus teisinėms priemonėms kurti seimus. Tas pajėgumas, jo nevykdant, gal būt, menkės, atrofijos dėsnio bus veikiamas, tai jau kitas dalykas, kuris čia svarstyti ne vieta. Kalbėdamas toliau apie valstybę ir bažnyčią, vadinas, ir apie jų santykius, aš kalbėsiu tik apie katalikų bažnyčią todėl, kad tiktai ji viena turi gerai sudarytą (teisinės technikos atžvilgiu) organizaciją ir nuolat vykdė ir vykdo tam tikrą savarankiškumą ir nuo valstybės nepriklausomumą. Kitos gi bažnyčios tiek Vakarų Europoje, tiek Amerikoje reformuotos, arba Rusijoje stačiatikių (pravoslavų bažnyčia seniai pateko tokion valstybės priklausomybėn, kokioj ir turi būti, jei ji nori būti valstybine bažnyčia. Reformuotose tikybose kiekvieno tikybinės organizacijos nario teisė savo protu aiškinti Bibliją veda su savimi teisę turėti parapijiečių renkamą kunigą, taip pat tikinčiųjų renkamus kitus aukštesnius dvasiškius; todėl tų tikybų bažnyčios organizacija gali būti tiktai valstybės sienose ir negali priklausyti valdžiai asmens, gyvenančio už valstybės sienų. Bet valstybėje negali būti dviejų valdžių lygių savo teisėmis, tad ir teko bažnyčiai tapti priklausoma piliete santyky su valstybe. Rusijoj iki 1917 m. revoliucijos caras buvo valstybės galva, ir pagrindinių įstatymų 64 str., vadindamas jį cerkvės galva, sako, kad caras yra aukščiausias vyraujančios tikybos dogmatų gynėjas ir saugotojas*. Nors stačiatikių cerkvė buvo valstybės valdinė, vis dėlto valstybė buvo atsargi, kad cerkvė nepastebimai neįsigalėtų, nepasidarytų pavojinga valstybei; o kadangi jėga visų pirma eina iš turtingumo, tai Rusijos viešpataujančioji cerkvė turėjo teisės pirkti arba dovanomis gauti nekilnojamąjį turtą tiktai carui leidus (X t. I d. 778 ir 985 str. str.). Taip pat pilnoj priklausomybėj valstybei yra Mahometo tikybos žmonių, arba, kaip jie patys save vadina, muzulmanų, tikybinės organizacijos.

Visai kitaip yra suorganizuota katalikų bažnyčia, kurios viena organizacija apima visus katalikus vis vien, kuriame žemės rutulio paviršiuje gyvena; visiems jiems bažnyčios galva yra Romos popiežius. Popiežius visuomet siekė būti suverenu** ir buvo juo; nors laikinai buvo netekęs pasaulinio suverenumo, tačiau visuomet pats laikė save suverenu, ir kitos valstybės žiūrėjo į jį kaip į suvereną; pastaruoju gi laiku popiežius tapo, nors

---

* Pravoslavų bažnyčios būklei Rusijoj iliustruoti pravartu papasakoti šiuos faktelius. Po caro Aleksandro II-jo 1881 m. kovo 1—13 d. nužudymo kartą vienas klebonas maudydamasis pirtyj, Seinuose, paklausė pravoslavą pėriką: kaip jis mano, kur dabar žuvusiojo Aleksandro I-jo vėlė, danguje ar pragare? Pėrikas atsakė: „Ką gi, tėveli, ar gali draugas draugą nuskriausti". Kartą, cariškos šventės dieną, Taškento pravoslavų katedros klebonas pradėjo pamaldas dar generalgubernatoriui neatvykus; šis atvažiavo pamaldoms jau prasidėjus. Pamaldoms pasibaigus, šventikas žymiems parapijonims duoda bučiuoti kryžių. Pirmas bučiuoti kryžių prieidavo vyriausias toj vietoj caro valdininkas. Šį kartą generalgubernatorius, prieš bučiuodamas kryžių, išbarė šventiką: „Nevieža, nemog podoždat menia" (Stačioke, ar negalėjai palaukti manęs). Šituos faktelius sužinojau iš patikimų žmonių.

** Suverenu vadina gyventojus, liaudį arba atskirą asmenį (monarchą), turintį valstybėje viršenybę ir visas aukščiausias teises (suverenumą). Red.

ir mažutėlio, Romos kąsniuko pilnas pasaulinis suverenas. Tad valstybėms tenka daryti su juo sutartys, vadinamos konkordatais; tomis sutartimis nustatomi ne tik tarpvalstybiniai santykiai tam tikros valstybės su popiežium, bet ir santykiai su gyvenančiais valstybėje popiežiaus bažnytiniais organais: vyskupais, arkivyskupais ir įvairios rūšies juridiniais katalikų asmenimis: vienuolynais, kogregacijomis ir p. Trumpai kalbant, valstybei tenka turėti tarpvalstybiniai santykiai su savo piliečiais katalikais; tatai teoretiškai atrodo absurdiška. Taip būna tose valstybėse, kuriose katalikų bažnyčia yra valstybinė bažnyčia.

Kalbant apie valstybės santykį su bažnyčia, reikia visuomet turėti galvoje skirtumą tarp religijos ir bažnyčios: religija yra tikyba, yra tam tikri žmonių įsitikinimai dėl jų santykio su Dievu; vieni tikintieji gali gyventi palaidai vienas nuo kito, nesusiorganizavę, arba susiorganizuodami laikinai kulto apeigoms atlikti; bet kiti gali sudaryti ir tamprų juridinį asmenį, organizaciją. Katalikų bažnyčia ir yra vikarai, klebonai, vyskupai, arkivyskupai ir kitoki organai, pasibaigią viršui vienu popiežium. Bažnyčia vadiname dar ir maldos namus, bet šios paskaitos objektas svarstyti yra bažnyčia, kaip organizacija, kaip tam tikras juridinis asmuo ir dargi dvejopoje rolėje: a) kaip organizacija, veikianti valstybės viduje ir b) kaip organizacija, veikianti už valstybės sienų ir turinti santykių su valstybe.

Padaręs šiuos prirengiamuosius pasiaiškinimus, aš prieinu prie paskaitos turinio, kuris tenka suskirstyti taip: a) valstybės ir bažnyčios santykio trumpos istorinės žinios, b) to santykio teoretinis nušvietimas ir c) to santykio, Lietuvoj esančio, išdėstymas.

2. Bažnyčios ir valstybės santykių istoriniai bruožai ir tų santykių kitimo dėsningumas.

Klasiškoje senovėje po to, kai ji išėjo iš teokratinės santvarkos, valstybės santykiai su įvairiomis tikybomis buvo visai tolerantingi (pakantūs), bet tikybinės organizacijos užėmė valstybėje pavaldinio būklę. Roma, tas senovinės civilizacijos milžinas, turėjo savo valdžioje įvairias tikybas ir, kai tekdavo užkariauti naują kraštą su savotiška tikyba, ji stengdavosi tą tikybą padaryti kartu su kitomis valstybine. Tačiau Romos imperijos santykiai su krikščionybe pradžioje gana ilgus laikus susidarė kitokį, nei kaip kad buvo su stabmeldžių tikybomis. Krikščionybė buvo laikoma priešvalstybiniu nusikaltimu, buvo draudžiama ir persekiojama. Bet kada ji visus persekiojimus apgalėjo ir pasidarė galinga organizacija, tada valstybė pripažino ją ir paskelbė valstybine tikyba. Kaip žinome, tai įvyko IV a. pradžioje, Konstantinui Didžiajam viešpataujant.

Nuo šito laiko bažnyčia palengva, bet tvirtai siekia politinio savarankiškumo, nepriklausomumo nuo valstybės, o toliau ir vyravimo valstybei, suprematijos (viršenybės,) santyky su valstybe. Ir popiežius to tikslo pasiekė. Frankų karalius Pipinas Trumpasis 754 m. sutartimi su popiežium Steponu II-ju pripažino kai kurias žemes esant popiežiaus valdžioje, už tą popiežius pripažino Pipiną frankų karalium. Viduramžiais, kaip žinome, visur Vakarų Europoje buvo feodalinė santvarka (Rusijoj „udielų santvarka"), pagal kurią

politinė valdžia priklausė siuzerenui, vasalui ir miestams, siuzerenas buvo stipresniojo feodalo vasalas ir t. t. Stipriausias siuzerenas nuolat stengėsi įsigyti iš vasalų visas politines teises. Tad ir ėjo dėl to nuolatinės kovos. Ir popiežius savo žemių sienose ilgus laikus buvo tik stipriausias siuzerenas ir jam teko kovoti su savo vasalais. Be to, kadangi popiežiai buvo renkami, tai pasauliniai valdovai dėl šitos priežasties turėdavo įtakos popiežiui. Šitam negerumui pašalinti popiežius Nikalojus II 1059 m. nustatė, kad popiežių gali rinkti tiktai kardinolų kolegija. Visišku savo žemės suverenu popiežius tapo tada, kai išnyko feodalinė santvarka, kada stipriausiojo siuzereno kovų rezultate susidarė centralizuota stipri valstybė kaip ir kituose kraštuose.

Tačiau tais pat laikais, kada viduj savo žemių popiežius buvo tik siuzerenas, santykiuose su kitų kraštu pasauliniais valdovais jis turėjo didelę galybę, kuri vis augo ir augo taip, kad įgijo viršenybę (suprematiją) ant visų valdovų, neišskiriant ir vadin. Romos šventos Imperijos imperatoriaus: popiežius buvo jų visų siuzerenas ir net daugiau turėjo valdžios kaip siuzerenas santykiuose su savo vasalu; jis galėjo skirti ir šalinti nuo sostų valdovus; jei kuris mėgindavo neklausyti jo, popiežiaus, jis galėjo priversti valdovą nusilenkti prieš jį; pav., popiežius Grigalius VII privertė imperatorių Henriką IV atvykti į jo buveinę, Kanosos pilį, ir nužemintai prašyti dovanoti jam nusikaltimą prieš popiežių.

Visai kita kryptimi bažnyčios santykiai su valstybe pradėjo eiti po to, kai išnyko feodalinė sistema ir kai susikūrė vietinės stiprios centralizuotos valstybės, t. y. kai tam tikroje teritorijoje susidarė viena valstybinė suvereninė valdžia. Šitokia valstybės valdžia negali leisti, kad valstybėje turėtų galią, kita suvereninė valdžia, esanti valstybės sienose; pats suverenumo vardas rodo, kad valstybėje gali būti tik viena tokia valdžia. Tai ir išnyko popiežiaus suprematija, ir jo reikšmė tarpvalstybiniuose santykiuose vis ėjo menkyn ir menkyn. Bet bažnyčia įgijo kitokios didelės reikšmės valstybėje. Iš feodalinės santvarkos išsiplėtojo daugiausia centralizuotos monarchijos, kurios neilgai trukus tapo valdomųjų engėjais. Bažnyčia stojo monarchų pusėn. Kaip pirmiau buvo tvirtinama, kad pasaulinis valdovas gauna valdžią iš Dievo per popiežiaus malonę, jam tarpininkaujant, taip dabar, susikūrus centralizuotai stipriai monarchijai, imta tvirtinti, kad monarcho valdžia eina stačiai iš Dievo, kad ji visai nepriklauso nuo žmonių, kurie turi pildyti Dievo valią ir klausyti savo monarcho. Šitą teoriją skelbė bažnyčia savo tarnų lūpomis, pav., vyskupas Bossiujet Prancūzijoj. Kai liaudis susiprato ir ėmė kelti revoliucijas savo teisėms iškovoti, bažnyčia vis buvo monarchų pusėje. Dabar, kai kapitalistinė respublika yra socializmo arba komunizmo puolama, bažnyčia gina esamąją valstybinę tvarką, nors šį savo asmeny ir būtų tolima tikybinėms organizacijoms.

Tuo tarpu kai tarpvalstybiniuose santykiuose popiežius neteko tos reikšmės, kokią buvo turėjęs viduramžiais, jo valdžia, kaip pasaulinio suvereno, dar ilgai buvo jo valdomoje valstybėje. Prieš 1859 m. popiežiaus valstybė turėjo 41.407 kv. kilom. ploto ir 3.125.000 gyventojų. Bet vėlesni įvykiai, Italijos tautos susipratimas ir siekimas sudaryti vieną valstybę, turėjo tą išdavą, kad 1860 m. popiežius neteko savo žemių daugumos, o 1870 m. jis ir visai neteko pasaulinio valdovo valdžios ir tik neseniai Mussolini vyriausybė Laterano sutartimi su dabartiniu popiežium Benediktu XI sugrąžino popiežiui Romos dalelę su kokiu 1.000 gyventojų, kurioje popiežius yra pilnas

suverenas.

Religija ir jos kulta, vykdančioji bažnyčia turi aukščiausią, kokį žmogus tik gali turėti, tikslą, būtent nuvesti žmogų į laimingą pomirtinį gyvenimą, „į dangaus karalystę". Šiam tikslui pasiekti bažnyčia mato reikalą nuolat veikti žmones nuo jų jaunatvės iki karsto, o kad galėtų juos veikti, ji turinti galėti auklėti ir mokyti žmones, vadinas, turinti turėti savo žinioje mokyklas arba bent daryti joms įtakos; be to turėti įvairias savo tarnų ir tikinčiųjų draugijas: kongregacijas, brolijas, vienuolijas ir k., suprantama, tinkamai aprūpintas medžiaginiais resursais.

Aš šioj savo paskaitoj visai paliksiu šalyje bažnyčios veikimą kuriant ir užlaikant įvairias draugijas. Aš tiktai prisiminsiu trumpais bruožais, kaip ėjo bažnyčios veikimas jaunuomenės auklėjimo ir mokymo srityje. Iš istorijos visi žinome, kad viduramžiais bažnyčia beveik išimtinai viena steigė mokyklas tiek pradžios, tiek kitokias, net ir universitetus, kurie buvo popiežių steigiami. Vėliau, kai valstybė ėmė steigti mokyklas, bažnyčios įtaka jose vis buvo didelė: jos balsas turėjo lemiančios reikšmės mokymo programoms nustatyti ir joms vykdyti. Visose mokyklose tikybos dėstymas buvo privalomas dalykas, o ir kitų disciplinų dėstymas savo turiniu parėjo nuo bažnyčios. Šita bažnyčios įtaka buvo reali ir valstybėse, kur buvo įvestos reformuotos tikybos ir kur susikūrė reformuotos bažnyčios. Visur valstybės valdžiai bažnyčia buvo sąjungininkė, kuriai ir buvo leidžiama turėti jos pageidaujamą įtaką auklėjimui. Tačiau ir šioj srityje bažnyčios padėtis ilgainiui pakitėjo.

Imkime pradžios mokyklą.

Kai kas šios mokyklos pradžią, veda nuo reformacijos, kuriai esą reikalingas buvęs įrankis kovai su katalikų tikyba, būtent, kad kiekvienas tikintis galėtų pats skaityti šventą Raštą ir aiškinti jį sau. Kiti liaudies mokyklos pradžią mato Prancūzų Didžiojoj Revoliucijoj, kuri paskelbė pradžios mokslą, teise ir pareiga kiekvienam piliečiui. Ir vieni, ir antri klysta. Yra duomenų, kad elementarinės mokyklos būta labai gilioje senovėje, pav., kad ir Rytų tautose, o ten, kur tauta pasiekė gana tobulą valstybinį gyvenimą, kaip kad tai buvo Graikuose ir Romoje, ten vaikų auklėjimas išėjęs buvo iš šeimos ribų. Romos, pav., mokymo ir auklėjimo tikslas buvo Cicerono taip nusakytas: „mes privalome mokytis tų meno žinių, kuriomis mes tampame naudingi valstybei". Suprantama, kad ir Graikijoj, ir Romos valstybėje auklėjimas ir mokymas buvo tik laisvų žmonių privilegija, o vergų masėms jis buvo nepasiekiamas, išskyrus retas išimtis. Krikščionių dvasininkai steigė mokyklas, kiek jai tai buvo reikalinga tikybos plėtimui ir mokymui. Po to, kai miestai laimėjo rungtynes su dvasininkais, viduramžio antroje pusėje atsirado pradžios mokyklų miestuose. Toliau ilgainiui reformacija stipriai prisidėjo pradžios mokslui skleisti liaudyje. Pagal tradiciją ir bažnyčiai tapus blaivybės pagalbininke, mokykla, ypač pradinė, vis dar tebebuvo dvasininkų tiek katalikų bažnyčios, tiek reformuotų bažnyčių žinioje ir įtakoje. Ir tik palengva valstybė buvo priversta, laiko dvasiai kintant, imti mokyklą savo žinion. Štai kelios konkrečios žinios.

A u s t r i j o j e valstybė pradėjo rūpintis pradžios mokykla tik nuo XVIII a. antros pusės. Marijai Terezijai viešpataujant Vienoje buvo įsteigta 1771 m. pirmoji pradinė mokykla, o 1774 m. buvo išleistas pirmas įstatymas (Allegemeine Schulordnung), kuriuo buvo įsakyta steigti kiekvienoje bendruomenėje mokyklą vaikams mokyti skaityti, rašyti ir skaičiuoti. Per 4 metus tik

Bohemijoj buvo įsteigta pasaulinių pradžios mokyklų 500. Tai buvo apšviesto absoliutizmo laikai ir kai kur kitose valstybėse revoliucijų laikai. Vėliau įsigalėjus reakcijai 1805 m. pradinės mokyklos buvo atiduotos dvasininkų globon. Tas pat įvyko ir 1855 m. Bet 1866 m. 2000 mokytojų susirinkimas pareiškė, kad jie negali tinkamai dirbti, kol jie pareina nuo dvasininkų. Ir nuo 1867 m. pradžios mokykla Austrijoj yra švietimo ministerijos žinioje. Taip pat ir Vengrijoje nuo 1868 metu.

Anglijoje mokslas ir mokymas ilgus amžius buvo piliečių privatinės iniciatyvos globojamas ir vykdomas. Tik nuo 1832 m., įvykus svarbioms politinėms reformoms demokratine kryptimi, valstybė imasi rūpintis mokyklomis, duoda joms subsidijų ir imasi priežiūros.

1870. VIII. 9 d. buvo išleistas įstatymas „pradiniam mokymui Anglijoj ir Uelse"; šitas įstatymas įsakė, kad tose vietose, kur nėra pakankamai privatinių mokyklų, būtų įsteigti mokyklų komitetai, kurie privalo įsteigti mokyklą ir turi teisės neturtingųjų vaikus atleisti nuo mokesnio už mokslą. Šitų komitetų laikomose mokyklose negali būti dėstoma tam tikra tikyba, o kitose mokyklose tėvai gali reikalauti, kad jų vaikai būtų atleisti nuo tikybos pamokų. 1891 m. buvo išleistas prie konservatorių Saliusbiuri premjero vyriausybės įstatymas, kuriuo pradžios mokslas suteikiamas visiems nemokamai, be to įvesta valstybinė mokyklų inspekcija. Pedagogas Fičas taip sako dėl valstybės veiksmų mokyklų atžvilgiu: „Liaudies švietimo departamentas yra tam, kad padėtų pinigais ir visais kitais būdais visokiam sąžiningam darbui, daromam žmonių švietimui, bet ne tam, kad įbruktų visai tautai savąsias pedagogines teorijas ir rodytų, ką ir kaip reikia mokyti". Tačiau mokyklos, kurios neatitinka valstybės reikalavimus programos atžvilgiu ar kitu kokiu svarbiu atžvilgiu, pav., mokytojo cenzo atžvilgiu, negauna valstybinės subsidijos.

Vokietijoje, imant čia įvairias atskiras valstybes, kurios lenktyniavo tarpusavy liaudies švietime, pradžios mokslui plėsti daug prisidėjo reformacija ir universitetai. Ir J. Grimmas taip sako apie Vokietiją: ji esanti tokia liaudies mokytojų šalis, kaip kad vienuolių šalis yra Ispanija. Ir iš tikrųjų. Pav., Prūsijoj dar 1662 m. buvo liepta steigti liaudies mokyklas ne tik miestuose, bet ir kaimuose. Mums šį kartą rūpimu klausimu tenka pasakyti, kad dar XVIII a. mokykla buvo pastorių globoje ir tiktai XIX a. bėgyje ji palengva suvisuomenėja. Pagaliau 1872 m. įstatymas pašalino dvasininkų globą mokyklai, o pavedė ją valstybei. Pradžios atskira mokykla steigti ir prižiūrėti priklauso tai visuomenei, kuriai mokykla tarnauja; čia renkama yra mokyklos valdyba, kurią tvirtina vyriausybės organai. Patalpos mokyklai pastatymas ir laikymas yra bendruomenės, parapijos arba draugijos, kuri susidaro mokyklai steigti, pareiga. Pradžios mokslas yra visiems privalomas. Pradžios mokyklų išlaikymo išlaidų dalį duoda valstybė. Mokyklų inspekcija yra valstybinė. Taip yra Prūsijoje, maždaug taip pat yra ir kitose Vokietijos valstybėse.

Olandijoje privatinė iniciatyva daug padarė liaudies švietimui; daugiausia steigė pradžios mokyklų „Visuomenės Gerovės Draugija"; jos mokyklos buvo neutralios tikybos atžvilgiu, t. y. jos laikomose mokyklose nebuvo dėstoma jokia tam tikra tikyba. 1806 m. įstatymas pavedė pradžios mokyklas valstybei, ir jos dirbo humanizmo dvasioje. 1848 m. konstitucija pripažino „laisvą mokymą", vadinas, kiekvienas, kas nori ir pajėgia, gali steigti ir išlaikyti pradžios mokyklą. Po to pradėjo dygti konfesinės mokyklos,

bet valstybės savąsias mokyklas, neutralias tikybos atžvilgiu, saugoja ir privatinėms duoda subsidijas tiktai toms, kurios yra neutralios tikybos atžvilgiu.

I t a l i j a tik nuo 1859 m. turi mokyklų įstatymą, pagal kurį tikyba yra dėstoma tik tiems vaikams, kurių tėvai to reikalauja. Pradžios mokslas yra švietimo ministerijos žinioje. Vietose valstybė turi mokyklų inspekciją. Atskira vietos mokykla yra bendruomenės priežiūroj, gi provincija turi mokyklų tarybą iš prefekto, mokyklų inspektoriaus ir 10 renkamų narių.

P r a n c ū z i j o j e pirmas įstatymas, kuris sistemingai tvarkė pradžios mokyklą, buvo išleistas garsaus Gizo rūpesniu 1833. VI. 28 d. Tas įstatymas laikė kiekvienos bendruomenės pareiga turėti pradžios mokyklą, o lėšas jai išlaikyti paskirstė tarp bendruomenės, departamento ir valstybės. Tačiau tikra pradžios mokymo sistema Prancūzijoje buvo įkurta tiktai trečiosios respublikos, būtent, 1877 m. rinkimai davė palankius šiam reikalui rezultatus. Greit buvo įvestas priverčiamasis pasaulinis nemokamas mokymas. Visa eilė įstatymų, Julijaus Ferri rūpesniu išleistų, buvo sutraukta į vieną organinį 1887. I. 18 d. reglamentą. Juo mokykla pavesta švietimo ministerijos žiniai; mokytojais gali būti tik pasauliniai asmenys; lėšos atskirai mokyklai laikyti duodamos bendruomenės ir valstybės. Religijos atžvilgiu mokyklos yra neutralios.

Š v e i c a r i j o j e pradžios mokyklos padėtis iki XVIII m. antros pusės buvo skurdi: mokytojai kentė medžiaginį skurdą, nes buvo blogai atlyginami, kartais mažesnį atlyginimą gaudavo už piemenis; tinkamų mokykloms namų nebuvo, jos prisiglausdavo labai menkuose butuose. Tačiau XVIII a. galo visuomenė jautė, kad reikia mokyklų padėtis taisyti. Gana prisiminti, kad tais laikais Šveicarijoje švietimo darbą dirbo tokie pedagogai, kaip Pestaloci. Jis buvo priešaky tokios mokyklos, kuri mūsų terminu turėtų vardą mokytojų seminarijos. Tačiau karai trukdė gerinti švietimo darbo sąlygas. Kai Pestaloci kreipėsi į Napoleoną mokyklų reikalu, tas atrėžė: „Aš neturiu reikalo mokyti kaimiečius abėcėlės". Kliūtys nesustabdė idėjos žmonių darbo. Mokyklų reikalas ir šioj šalyj plėtojosi toj pat krypty, kaip ir kitur. Ir 1874 m. konstitucijos 27§ nustatė pradinį mokymą visiems privalomą, nemokamą ir betikybinį, kitaip tariant, jokia tam tikra tikyba mokykloj nėra dėstoma.

A m e r i k o s   J u n g t i n ė s e   V a l s t y b ė s e nuo pat pradžios tos respublikos įsisteigimo viešpatauja įsitikinimas, kad būtinai reikia plėsti liaudyje mokslas, kaip vienintelis įrankis visuomenės laisvei įsitvirtinti ir visuomenės gerovei apsaugoti. Amerikoje iš karto paėmė viršų ant kitų tikslų didis visuomeniškai politinis uždavinys: laisvos respublikos veikėjai buvo patyrę, kiek žalos visuomenei daro toji aplinkybė, kai kokia nors bažnyčia yra pripažinta valstybine bažnyčia ir kai mokymas ir auklėjimas yra pavedamas tam tikrų dvasininkų globai. Tad ir įvesta buvo ten mokykloms tokia tvarka, pagal kurią nė vienoje mokykloje, kuri yra valstybės žinioje, nėra dėstoma jokia tam tikra tikyba; mokslo programos, vaikų amžius, mokslo metų ilgis ir k. yra nustatyta kiekvienos valstybės įstatymų.

R u s i j o j e, kuriai mes priklausėme prieš karą, mokykloje buvo dėstoma tikyba, ir bažnyčia turėjo įtakos mokyklai, tačiau vis dėlto mokykla buvo švietimo ministerijos žinioje ir mokytojai buvo valstybės organų priežiūroj. Tiktai caro Aleksandro III reakcijos laikais mėginta steigti cerkvinės, parapijinės pradžios mokyklos, bet šios rūšies mokyklos Lietuvai nebuvo

peršamos dėl to, kad čia valstybė kovojo su katalikų bažnyčia.

Iš patiektų istorinių duomenų mes matome, kad bažnyčios santykiai su valstybe kinta pagal tam tikrą dėsningumą, kuris pasireiškia dviem dėsniais: 1) bažnyčios reikšmė ir įtaka valstybės gyvenimui, o taip pat žmonių auklėjimui ir mokymui vis menkėja ir menkėja, silpnyn ir silpnyn eina ir 2) su kuo bažnyčia kovoja, su tuo ji, ją apveikus, iš vieno eina prieš naujai pasireiškiančias jėgas ir sroves: kovojo su valstybės valdovais dėl suprematijos, o kai valstybė nugalėjo bažnyčią, ši tapo jos sąjungininkė prieš liaudies teises ir siekimus; kai liaudis laimėjo kovą su monarchais absoliutais, bažnyčia tapo ir yra sąjungininkė dabartinės valdžios prieš socializmą.

Nurodyto santykių kitimo priežasčių aš čia neliesiu; pastebėsiu tik, kad bažnyčios reikšmė ir įtaka valstybės gyvenimui summa summarum mažėja todėl, kad kinta žmonių psichika (siela): įsitikinimai ir pažiūros. Savo šiai minčiai iliustruoti nurodysiu šiuos faktus: Lietuvoj gana ilgai viešpatavo krikščionių demokratų partija, kuri su savo jaunuomene, ateitininkų ir k. asmeny, yra pastačiusi sau tikslą atnaujinti Lietuvą Kristuje, o vis dėlto nerado galima išdalinti dvarus vienuolynams ir tikybinėms kongregacijoms; bažnyčios reikalams šiek tiek žemės davė, bet tai mažmožis iš viso išparceliuoto kiekio. Priežastį tam, gal būt, ir yra pagrindo matyti žmonių sielų būklėje, kuri man paaiškėjo iš vienos tikinčios kaimo senutės pasakymo, kai ministeris kun. Krupavičius davė vienam klebonui iš parceliuojamojo dvaro, netoli tos senutės gyvenamos vietos, 8 ha. žemės. Ji ta proga man tarė: „Kam reikia dar daugiau žemės tam klebonui; jis ir žemės turi, ir už mišias jam moka ir už pakasynas moka; rodosi, žmogui gana turėtų būti". Seniau, kada bažnyčios turėjo dvarus ir klebonai valdė baudžiauninkus, tikinčios senutės taip negalvojo, kaip kad dabar. Kitas pavyzdys, rodąs psichikos pakitimą. Prieš 40 metų, aš, būdamas teismo kandidatas, teismo tardytojo teisėmis, tardžiau dėl kunigo nusišovimo. Policijos kvota aiškiai nustatė, kad kunigas nusišovė, ir prokuroras buvo nutraukęs bylą. Tačiau tikinčiųjų parapijiečių sąžinė negalėjo sutikti su tuo, kad kunigas galėtų tokią nuodėmę padaryti, galėtų nusižudyti. Ir pradėjo eiti legendos ir valstybės gynėjui skundai, kad kunigas svetimos rankos nušautas. Valstybės gynėjas liaudžiai nuraminti, buvo priverstas pasiūlyti tardytojui pravesti tardymą, kuris ir teko man atlikti. Tardymas patvirtino nusišovimą. Darant lavono ekshumaciją ir skrodimą kartu su apskrities gydytojumi dalyvavo ir mūsų amžinos atminties d-ras Vincas Kudirka. Dabar, kai prieš dvejus metus atgal buvo rasta Birštono kalne nužudyta moteris ir įtarimas puolė ant kunigo, liaudis ne tik nesipiktino tuo įtarimu, bet palaikė jį galimu dalyku.

3. Bažnyčios ir valstybės santykių teorinis aptarimas.

Valstybės uždavinys yra tiekti kuo didžiausiam savo piliečių skaičiui kuo daugiausia naudos, čia šioj žemėj gyvenant, o pirmoje eilėje suteikti kiekvienam asmens tikrą neliečiamybę ir gyvenimo ramybę, jei pats pilietis gyvena pagal įstatymus. Gi religija, tikyba, siekia vesti žmogų į pomirtinę amžinąją laimę, o šitam tikslui pirmiausia reikia tikėti taip, kaip ta tikyba skelbia, arba, kitaip sakant, kaip skelbia tos tikybos atstovai, dvasininkai. Tad

tikybos esmėje yra netolerantingumas santyky su kitomis tikybomis todėl, kad ji savo skelbiamus įsitikinimus laiko tikriausia tiesa, būtinai reikalinga sielos išganymui. Kad pilietis gyventų ir veiktų pagal įstatymus, jis turi būti tinkamai auklėjamas ir mokomas. Tad ir yra valstybės pareiga rūpintis tinkamu piliečių auklėjimu ir mokymu. Šita jos pareiga seniai žmonių suprasta, dar žiloje klasiškoje senovėje. Vėliau, tik kultūrai nusmukus, ta pareiga buvo užtemdyta ir nevykdoma. Dabar ji vėl yra aktualus valstybei dalykas.

Bažnyčia taip pat pretenduoja auklėti ir mokyti žmones. Iš to ir susidaro bažnyčios santykių su valstybe nustatymo reikalas ir šiais laikais, kada šiaip bažnyčios galybė žemiškuose dalykuose yra išnykusi.

Kalbamam reikalui santykiai tarp bažnyčios ir valstybės gali būti įvairiai tvarkomi.

A). Bažnyčia ir valstybė gali būti priešai tarpusavio santykiuose. Tokie santykiai buvo pirmais trimis krikščionybės amžiais, kada priklausyti prie krikščionių buvo nusikalstamas darbas; tada valstybė siekė sunaikinti krikščionių bažnyčią.

B). Bažnyčiai turint pakankamai jėgų visuomenėje, kad ji galėtų egzistuoti, valstybė esti priversta pripažinti ją, bet stengiasi padaryti ją sau priklausoma ir naudotis ja kaip įrankiu saviems tikslams siekti. Tačiau bažnyčios galybė kartais būna tokia didelė, kad bažnyčia pavergia sau valstybę ir kad valstybė tarnauja bažnyčiai kaip įrankis jos tikslams siekti. Šituos santykiavimo kraštutinumus mes matome viduramžiais ir vėliau, susidarius stiprioms centralizuotoms monarchijoms. Tarp tų kraštutinumų būna įvairūs santykių laipsniai.

C). Bažnyčia yra visai atskirta nuo valstybės; valstybė yra visai indiferentiška santykiuose su bažnyčia; ji apseina su bažnyčia taip, kaip ir su kiekviena asociacija (sąjunga), kuriai leidžiama gyventi ir veikti, kiek ji veikia pagal valstybės įstatymus.

Šitie trečios rūšies čia nurodyti bažnyčios ir valstybės santykiai yra ideališki, galima sakyti, santykiai. Bažnyčiai, kuri siekia tam tikro viešpatavimo visuomenėje, šitokie santykiai nepatinka, bet kad įvairių tikybų žmonės būtų tarpusavy tolerantingi, gražiai sugyventų, tie santykiai duoda geriausias garantijas. Tokie bažnyčios ir valstybės santykiai dabar yra šiaurinės Amerikos Jungtinėse Valstybėse ir Irlandijoje.

Amerikos respubliką įsteigė žmonės, kurie dėl tikybos buvo kentėję savo tėvynėse, Europoje, ir kurie per tai visai suprato reikalingumą atskirti bažnyčią nuo valstybės. Jungtinių Amerikos Valst. respublika nelaiko nė vienos tikybos valstybine tikyba, bet piliečiai kiekvienos tikybos, kurios dogmos atitinka pagrindinius krikščionybės arba, tikriau, žmonijos dorovės dėsnius, gali laisvai išpažinti savo tikybą ir vykdyti kulto apeigas.

Bažnyčia visai atskirta nuo valstybės dar Irlandijoje. Liberališkas ir humaniškas ministeris pirmininkas Gladstonas matė visą neteisingumą, kad katalikiška Irlandija savo mokesniais priversta prisidėti prie Anglijos valstybinės tikybos išlaikymo, ir išrūpino įstatymą, kuriuo bažnyčia Irlandijoje tapo atskirta nuo valstybės.

Silpnoms tikybinėms visuomenėms šitie bažnyčios santykiai su valstybe *yra,* kenksmingi todėl, kad silpna asociacija nepajėgia išlaikyti reikalingų kultui vykdyti įstaigų ir asmenų.

Katalikų bažnyčia nenori būti atskirta nuo valstybės; jai dabar tenka

kovoti su naująja tikyba, kuri nuolat plečiasi ir stiprėja, būtent su socializmu; šitai kovai katalikų bažnyčia reikalauja valstybės paspirties, reikalauja, kad valstybės jėgomis būtų jai garantuota jos veikimas ir įtaka jaunuomenės auklėjimui ir mokymui, o taip pat ir jos įvairi įtaka suaugusiems piliečiams. Socializmo atstovai, gal būt, turėdami galvoj tąją stiprybę, kurią katalikų bažnyčia turi visuomenėje, nemano valstybinės prievartos būdų mažinti savo priešo veikimą ir įtaką, bet yra šalininkai kaip tik tos trečios santykiavimo rūšies, būtent, kad bažnyčia būtų atskirta nuo valstybės. Jie tikisi, kad žmonijos evoliucijos procesas, prievartos nevaržomas, eina jiems naudinga kryptimi ir lemia ateity jiems laimėjimus. (žiūr. Otto Bauero: „Die Social-demokratie, Religion und Kirche"). O yra socializmo šalininkų ir dar labiau tolerantingų; pav., velionis Antanas Mengeris buvo tos nuomonės, kad socialistinė valstybė turėsianti duoti medžiaginių resursų toms tikybinėms visuomenėms, kurios būdamos negausios nepajėgs išsilaikyti. (žiūr. mano teisės filos. istoriją).

4. Bažnyčios ir valstybės santykiai Lietuvoje.

Kad katalikų bažnyčia yra labai stiprus organizmas Lietuvos visuomenėje, tai mes visi gerai žinome. Tą mums sako ir toks faktas, kad Respublikos Prezidentas p. d-ras Grinius, tapęs prezidentu, prie kiekvienos geros progos lankė katalikų maldos namus.

Netekusi politinės reikšmės, bažnyčia stengiasi apginti savo pozicijas visuomenės auklėjimo ir mokymo srity. Negana to, kovai su socializmu ji stengiasi atitraukti nuo socialistinių organizacijų proletariato (darbininkijos) dalį, organizuodama savąsias darbininkų draugijas. Mūsų gyvenime turime pavyzdį, - tai Darbo Federacija, kuri yra Krikščionių Demokratų Partijos dalis.

Lietuvoje katalikų dvasininkai daug uždavinių vykdo, daug darbų daro už bažnyčios sienų, o dar daugiau uždavinių ir darbų laiko sau per pareigą ateičiai. Tik nors kiek pasiskaitykime katalikų periodinę spaudą ir mes pamatysime, kokiu plačiu užsimojimu einama ir dar platesniu matoma reikalo eiti.

„Židinio" 1928 m. 2-me numery kun. Krupavičius savo straipsnyje „Katalikų visuomeninio veikimo kryptys" nurodo krikščioniškosios demokratijos uždavinį - spręsti socialinius klausimus ne labdaringumu, kaip tas buvo praeity daroma, bet teisingumu. „Židinio" 1929 m. 12-me numery kun. M. Krupavičius savo straipsnyje „Katalikų bažnyčios ateitis", sekdamas rodo, kad bažnyčia per 20 amžių išauklėjo vyskupo L. Em. Bougando veikalą „Le Christianisme et les temps presents", nuvisuomenę, kad kaip amžina yra žmogaus siela, taip amžina yra ir bažnyčia, kad Dievas su jos pagalba įgyvendino demokratiją pasaulyje ir kad kaip demokratijos, taip ir bažnyčios yra amžina ir šviesi ateitis. „Židinio" 1930 metų 3-me numeryje straipsnyje „Naujoji enciklika apie auklėjimą" nurodoma, kad bažnyčios teisė ir pareiga auklėti jaunuomenę yra Kristaus jai duota, kuris pasakė savo mokiniams, kad eitų ir mokytų tautas, kad valstybė priverčia žmones naudotis jos mokyklomis prieš krikščionių sąžinės reikalavimus, todėl valstybės mokymo monopolis yra neteisingas ir nedoras, kad valstybė gali laikyti monopolį mokykloms tiktai

specialiems jos tikslams, pav., kariniams, ir kad todėl mokykla, aplamai kalbant, turi būti katalikiška; tatai ne politinis, bet religinis darbas.

„Rytas" 1930 metų 128 num. dėl bažnyčios teisės auklėti ir mokyti straipsnyje „Berlyno vyskupas Schreiberis apie mokyklą" kalba ta patį, ką ir aukščiau nurodytoji enciklika, atpasakota „Židinyje". Vaikas, sakoma šitame straipsnyje, negali būti skaldomas mokykloje mokslui ir pasauliožiūrai, religinis ir mokslinis elementas turi sudaryti mokykloje harmoningą vienetą; nepakanka, kad religija būtu dėstoma mokykloje tik kunigo; reikia, kad religinės dvasios būtų prisigėręs visas mokymas. „Ryto" 1930 metų 107 n-je p. K. Baras savo straipsnyje „Tėvų rūpestis", nurodęs, kad neutralioji mokykla esanti XIX amž. išradimas, kad mokyklos absoliutinis neutralumas reiškia bereligingumą, kad mokyklai būti bereliginei reiškia būti „be Dievo, tai yra prieš Dievą, ir prieš Bažnyčią", mano, kad mūsų dabartinei mokyklai, esant jai valstybinei, tikybai gresiąs pavojus, ir sušunka: „Ar gi negalima manyti, kad kurią dieną piliečiai susipras ir prieš valstybės absoliutizmą mokyklų srity sau laisvės pareikalaus"; jeigu valstybė atiduoda mūsų vaikus, sako p. K. Baras, mokytojui, kuris sugriauna visa tai, ką tėvai buvo davę, tai mes steigiame savas laisvas mokyklas. Prancūzai katalikai moka dvigubus mokesčius (katalikų ir valstybinėms mokykloms išlaikyti), o mes padarysime taip, kaip yra padarę Olandijos katalikai, kad valdžios iždas duotų išlaikymą laisvoms mokykloms. „Ryto" 1930 metų 56-me n-je katalikiškoji visuomenė, pasisakiusi straipsnyje „Katalikai turi būti politikai" tą, kas iš paties straipsnio antraštės matyti, ir pabrėžusi, kad katalikas turi visuomet turėti galvoje tai, kad nuo jo pareina visa tautos ateitis ir Bažnyčios gerovė, „Ryto" 1930 metų 118 n-je p. K. Baro asmeny jo straipsnyje „Kur ribos", priminusi, kad valstybės tikslas yra „kurti bendrą gerovę", o jos uždaviniai yra „saugoti piliečių gyvybę, jų turtą, palaikyti šaly tvarką ir nesikišti ten, kur piliečiai apseina be jos pagalbos", prieina išvadą, kad ir silkės gali būti socialistiškos ir zuperis gali būti socialistiškas, kad bažnyčia negali būti neutrali nė vienai žmonių gyvenimo sričiai ir kad „antisocialistinei ir antivalstybinei savimeilei, aukso jėgai, palaidų aistrų siautimui – visam tam pasipriešinti priaugusi yra dvasiškoji krikščionybės jėga, *iš čia turi plaukti santykiai valstybės ir Bažnyčios".* (Mano pabraukta).

Kaip toli eina Lietuvoj bažnyčia savo reikalavimų atžvilgiu, galima matyti ir iš ką tik paskelbto „Ryte" Lietuvos vyskupų rašto katalikams.

Iš to rašto čia atpasakosiu tik mažą dalelę, štai ji: „Bet štai katalikų moksleivių ateitininkų organizacijai neleidžia veikti kaip ateitininkams. Yra tai Bažnyčios teisių varžymas, yra tai laužymas iškilmingos sutarties, Apaštalų Sosto su mūsų vyriausybe padarytos. Mes katalikai prieš tokius darbus turime kelti savo balsą, kol bus katalikams moksleiviams ateitininkams sugrąžinta jų draugijos laisvė.

„Štai, Mylimieji, tie pagrindiniai dėsniai, kurių vaikų auklėjime jūs turite laikytis. Ir jei jums kas kalbėtų ar rašytų ką kita, tai jūs jų neklausykite. Jūs, būdami katalikai, tuose dalykuose, kurie liečia religiją, turite pasiduoti Bažnyčios vadovavimui."

Matome, kad mūsų klero esama padėtimi nepasitenkinama, o, rodosi, mūsų valstybė labai stengiasi įtikti bažnyčiai.

Štai „Liet. Aido" š. m. Nr. 249 skaitome Pono Ministerio Pirmininko pareiškimą, kurio dalį aš čia atpasakosiu: „Mes esame giliai įsitikinę, kad

Konkordatą tesėjome ir davėme Bažnyčiai daugiau, negu esame pažadėję. Dvasininkams atsilyginama tiek, kiek susitarta; be to visokių paramų per paskutinius metus buvo duota bažnyčioms statyti ir taisyti, buvo daug padėta pašalpomis ir palengvintomis paskolomis Bažnyčios ir dvasiškių mokyklų reikalams. To nė viena valdžia seniau neišgalėjo duoti. - Toliau, nors Konkordate pasakyta, kad dvasinės seminarijos šelpiamos, taigi vyriausybė galėtų ir neduoti joms pilno išlaikymo, tačiau ji ir toliau visa išmoka ir dar skiria dvasinių seminarijų auklėtiniams stipendijų. Vadinamųjų mažųjų seminarijų klausimas irgi sutvarkytas. Pagaliau pasenusiems ir išsitarnavusiems Bažnyčiai ir Lietuvai kunigams ypatingais atsitikimais skiria pensijas ligi gyvos galvos, nors pensijų klausimas, einant Konkordato XXIV str., dvasininkams nėra dar sutvarkytas ne dėl vyriausybės kaltės. Žodžiu sakant, vyriausybė gerbia dvasinės vyresnybės autoritetą."

Kai Jėzuitų gimnazija švenčia pirmųjų abiturientų išleistuves, tai į tas iškilmes vyksta džiaugtis aukščiausi valstybės valdžios asmenys (žiūr. „Ryto" 1930 m. Nr. 134). Nekalbėsime apie valstybines gimnazijas, palyginimui paimsime gimnaziją suaugusiems; šitą taip pat nemažesnės vertės kultūrinį darbą dirba, kaip ir Jėzuitų gimnazija, tačiau valstybė niekad nėra pareiškusi tokio džiaugsmo abiturientų suaugusių gimnazijoje išleidimu, kaip aukščiau nurodytu atveju. Buvo sumanyta reformuoti teologijos filosofijos fakultetas, bet palikta jis ramybėje. Už maldas, Lietuvos dvasiškijos atliekamas pagal tarpvalstybinę sutarti, būtent konkordato VIII str., Lietuvos valstybė apsiėmė savo lėšomis išlaikyti teologijos filosofijos fakultetą ir šelpti kiekvienos diocezijos dvasišką seminariją, pripažino religijos mokymą privalomą visose viešose arba valstybės šelpiamose mokyklose (konkord. XIII str.), pripažino beveik lygias su gimnazijomis teises dvasiškoms seminarijoms jų abiturientų universitetan stojimo atžvilgiu (Vyt. D. univ. stat. 69 str.), pripažino visiems dvasiškių ir vienuolių juridiniams asmenims teisę bendrosios teisės taisyklėmis įgyti, perleisti, valdyti ir administruoti judamąjį ir nejudamąjį turtą ir t. t. Čia aš paminėjau tik kai kurias svarbesnes teises katalikų bažnyčiai ne valstybės įstatymo, bet tarptautinės sutarties nustatytas. Maža to. Pagal konkordatą valstybė net savo teismų sprendimų reikšmę kai kuriais atvejais mažina: būtent, XX str. tarp kita ko pasakyta: „šiaip dvasiškiai ir vienuoliai bus kaltinami ir atliks uždedamą jiems bausmę atskirtose nuo civilinių kalinių patalpose, išskyrus tuos, kuriems atatinkamo Vyskupo bus atimtos dvasiškių luomo teisės". Pagal Baudž. St. 25 str. paskyrimas tam tikros bausmės yra susijęs su išmetimu dvasininko iš jo luomo, o ta bausmė valstybinio teismo skiriama, gi pagal nurodytą konk. straipsnį dvasininko luomo teisės gali būti atimtos tik vyskupo, o jei pastarojo tos teisės neatimtos, tai nors jos valstybinio teismo sprendimo atimtos, dvasininkas turi būti laikomas atskiroj patalpoj. Konkordato aukščiau nurodytas XIII str. yra kolizijoje ir su konstitucijos 81 str., pagal kurį tikybos mokymas neprivalomas mokyklose įsteigtose vaikams, kurių tėvai nepriklauso jokiai tikybinei organizacijai; kolizijos tarp jų nebus tik tuo atveju, jeigu valstybė yra iš anksto išsižadėjusi šelpti betikybines mokyklas, todėl kad konkordato XIII str. sako: „Visose viešose, arba valstybės šelpiamose mokyklose religijos mokymas yra privalomas". Kadangi piliečių metrikacija konst. 86 str. palikta dvasininkų žinioje, o pasaulinė metrikacija nėra įstatymo nustatyta, tai kol kas lieka tiktai konst. II § šūkis, kuris sako: „Visi Lietuvos piliečiai, vyrai ir moterys, yra

lygūs prieš įstatymus. Negali būti teikiama ypatingų privilegijų nei mažinama teisių piliečiui dėl jo kilmės, *tikėjimo,* tautybės", lieka tik šūkiu todėl, kad laisvamanis pilietis kol kas yra priverstas atlikti apeigas pas dvasininką todėl, kad ir jam reikalingi yra aktai, kurie konstatuoja gimimą, mirtį ir jungtuves. Dėl jungtuvių kai kas randa išeitį nuvykdamas į laimingą šiuo atžvilgiu Lietuvos kampelį - Klaipėdos kraštą, bet gimdyti, arba mirti negi vyks žmogus tyčiomis į tą kraštą.

Iš pasakyto aišku, kad Lietuvoje bažnyčia, ypač katalikų, yra apsaugojusi sau atitinkančias jos jėga teises, bet vis dėlto dar jomis nėra patenkinta. Reikia pažymėti, kad bažnyčia kaip reikiant pildo savo prievoles apsiimtas konkordatu. Ji meldžiasi už Respublikos Prezidentą, kaip prieš karą meldėsi už carą. Net stebuklingas vietas Lietuvių tautai bažnyčia mažina dėl to, kad konkordatas liečia tiktai neokupuotos Lietuvos bažnytinę provinciją: savo ausimis per radio girdėjau Kauno bazilikoj kun. Dogelio sakomą š. m. rugsėjo 8 d. pamokslą. Kunigas Dogelis Panelės Švenčiausios stebuklingą vietą Lietuvių tautai nurodė Šidlavą, o Aušros Vartų neminėjo.

Tačiau kai kas mato liaudies psichikos pakitimą ir tą pakitimą tinkamai įvertina. Štai faktai. Mūsų dabarties valstybės šeimininkams, rodos, labai katalikiškai nusistačiusiems, kurių kabinetuose galima pamatyti išorinių pamaldumo ženklų daugiau, nei kunigo kambaryje, vis dėlto teko suvalstybinti Utenos ir Vilkaviškio gimnazijas, buvusias išimtinėje katalikiškų organizacijų žinioje. Seimų rinkimų rezultatai, ypač trečiojo seimo, parodė, kad šalyje yra nemaža piliečių, kurie nenori būti klero vedami, bet nori savaimingai galvoti ir rūpintis tiek asmens auklėjimo ir kitais reikalais, tiek ir visuomenės reikalais. Net ir tokios jaunimo organizacijos, kaip ateitininkų, kuri ypatingai yra klero lepinama ir aprūpinama, vis dėlto tik nedidelę, palyginti, studentijos dalį pritraukia į savo eiles. Net jeigu pridėti prie studentų ateitininkų dar „neolituanus", kurie tvirtina esą neprastesni katalikai už ateitininkus, tai ir abi tos grupės vis dėlto sudaro katalikiškai krikštytų studentų mažumą.

Pasitenkinsiu šiais faktais ir kitais aukščiau mano nurodytais, kurie duoda gana pagrindo matyti žmonių sielos pakitimą. Jis ir verčia ir griežtai katalikiškos orientacijos visuomenės veikėjus būti tolerantiškesniais, negu seniau kad būdavo. Kartais netolerantingumas mėgina pasireikšti, pav., prieš pora metų ateitininkų kongrese, rodos, Palangoj įvykusiame, p. dr. Raulynaitis savo kalboj pareiškė įsitikinimą, kad jie, ateitininkai, sutrinsią kitaip mintijančius. Toks pasisakymas lieka tiktai grynas šauksmas, o ateitininkų veikimo tikrą vagą galima buvo numanyti iš to, kad jie savo vadu turėjo aukštos, giliai humaniškos kultūros asmenį, p. prof. St. Šalkauskį. Ta kryptis, kurią ateitininkijai duodavo jos vadas, nepasikeis ir vado asmeniui pasikeitus. Tą spėjimą aš darau iš šių duomenų. Šių metų ateitininkų kongreso Kaune rezoliucija visuomeniškumo reikalu sako: ....„III Ateit. Kongresas tiki, kad tik kultūrinės autonomijos ribose visoms jaunimo ir tautos grupėms bus pasunkinta (čia, turbūt, norėta pasakyti - palengvinta) teisė ir laisvė apsispręsti ir šiems užteks vietos ir progų kultūriškai ir visuomeniškai pasireikšti. Teisėtumas, laisvė ir tvarka - patriotizmo mokykla" (Žiūr. „Ryto" Nr. 142). Šįmet ateitininkai išsirinko kitą vadą p. prof. K. Pakštą. P. Pakštas yra viešai pareiškęs savo pažiūras į bažnyčios ir valstybės santykį, nors ir vienoj tik srity, būtent mokymo ir švietimo srity, bet šiais laikais svarbiausioj. Šiuo klausimu mes randame p. Pakšto du straipsniu: „Židinio" 1926 metų NN 6-7

„Kultūrinės autonomijos problema" ir 1927 metų „Židinio" n-je 12 „Kultūrinės santaikos galimumai". Pirmąjį čia nurodytų straipsnių p. Pakštas pradeda taip: „Rimtesnieji patriotai šiandien, rodos, jau pradeda suprasti, koks didelis pavojus gresia mūsų tautai dėl aštrių tarpusavio rietenų ir smulkaus susiskaldymo į fanatiškas grupes. Aistriai kovojama dėl politinių bei ekonominių interesų, bet daug aistriau grumiamasi kai susiduria atskirų grupių priešingos pasaulėžiūros. Pikčiausios rietenos Lietuvos seimuose kildavo ne žemės reformą svarstant, bet mokyklų reikalą palietus. Bažnyčios, mokyklos ir kitos pasaulėžiūrai artimos įstaigos labiau mus suskaldo nei muitų klausimas ar socialinės apsaugos įstatymai. Vaizdžiau tariant: Lietuvos piliečiams nelyginamai sunkiau susitarti dėl rožančiaus, kaip dėl bulvių ar rauginto pieno". Toliau p. Pakštas mano, kad mokyklų reikalas Lietuvoj geriausia būtų sutvarkyti taip, kaip jis sutvarkytas Kanados provincijoj Quebec'e, būtent, kiekvienos pasaulėžiūros (tikybos) piliečiai turi atskirus mokyklų komitetus, kurie užlaiko mokyklas, o kiekvienas pilietis mokykloms laikyti pinigus moka tam komitetui, kuriam jis nori mokėti, bet mokėti privalo, nes tas mokestis yra valstybės skirtas; tiktai komitetą pasirinkti leidžiama pačiam piliečiui. Antrojo straipsnio turinio esmė ta pati, kaip ir pirmojo; šitame straipsnyje p. Pakštas nurodo, kad ir Olandija yra įvedusi kultūrinę autonomiją 1920 m. įstatymu, vadinamu „La loi de pacification" (nuraminimo įstatymas). pagal kurį atskiros pasauliožiūros gauna mokykloms proporcingą mokesčio, tam tikslui imamo, dalį; p. Pakšto manoma, kad ir Lietuvoj galima būtu taip tas klausimas sutvarkyti. Savo straipsnį jis baigia taip: „Jei per devynerius metus vieni kitiems į ratus kaišiodami baslius ir kuolus, padarėme kultūros srityj visgi žymią pažangą, tai vieni kitiems netrukdydami šitą darbą galėtume daug sparčiau pastūmėti. Greit įvestume visuotinį žmonių švietimą, pristeigtume amatų mokyklų, sukeltume nesulaikomą pasiryžimą kultūrintis ir šviestis; žodžiu, iš mažos tautos padarytume galingą ir visų gerbiamą valstybę."

Dėl nesantaikų p. Pakštas daugiausia kaltina laisvamanius, o su kitaip tikinčiais katalikai esą arčiau susipranta.

Nors p. Pakšto šitie straipsniai pasirodė viešumon tada, kai jau ne jo pasauliožiūros grupės valdė Lietuvą, bet kadangi man neteko girdėti, kad p. Pakštas anksčiau kitokias pažiūras reikštų, tai aš ir tikiu jo nuoširdumu. Tiktai manau, kad jis klysta, kai dėl rietenų vienus laisvamanius kaltina; reiktų ir savo akyj šipulys pastebėti, o kad tas šipulys yra, tai matyti ir iš to, kas anksčiau šitame straipsnyje mano nurodyta dėl bažnyčios ir valstybės santykių dabar Lietuvoj ir dėl bažnyčios aspiracijų.

Malonu konstatuoti, kad nemaža inteligentiškoji katalikų visuomenės dalis - ateitininkai - supranta ir skelbia tolerancijos reikalingumą. Kita visuomenės dalis - laisvamaniai ir net naujoji tikyba - socializmas - tolerancijos reikalingumą visada skelbdavo jau kad ir dėl to, kad ji palyginti su katalikų visuomene buvo dar vis silpna. Neturiu duomenų šitą antrą dalį kaltinti netolerantingumu ir dabar, jai sustiprėjus. Savaime aišku, kad taikaus moduso vivendi suradimas yra valstybei būtinas, bet valstybė čia neturi teisės kapituliuoti (pasiduoti) prieš bažnyčią, nes jos yra pareiga visų piliečių žemiški reikalai kuo geriausiai aprūpinti" [31].

Į žurnalą „Kultūra" Petras Leonas parašė straipsnį ir dar viena tema.

„Tautiškumas ir nacionalizmas

Klausimas, kuriuo čia noriu kalbėti, yra labai opus dėl to, kad jis liečia svarbiausius žmonių socialinio gyvenimo reikalus, ypač ten, kur visuomenė yra labai marga tautiniu atžvilgiu, kaip kad Lietuvos visuomenė.

Šituo klausimu man teko prieš 45 metus pasisakyti tuomet dar tiktai begemančioje lietuvių spaudoje, būtent, 1888 metų „Šviesos" 6—8 numeryje. „Šviesa" pradėjo eiti 1887 metų rugpiūčio mėnesį, maždaug vieniems metams praslinkus po to, kai užgeso „Aušra".

Nurodytame „Šviesos" numeryje yra mano straipsnis „Apie tautišką idėją". Mūsų tautiško prisikėlimo pradžioje inteligentijoje, ypač jaunuomenėje buvo įsivyravęs kosmopolitizmas. Šitoji pasauližiūra buvo griežtai priešinga tautiškai idėjai.

Ji pretencingai skelbėsi viena esanti pažangi, einanti tiesos keliu, siekianti įgyvendinti žmoniškumą, o tautiškumas, anot jos, esąs retrokradinis reiškinys, skaldąs žmones į priešus, keliąs tarp žmonių grupių neapykantos jausmą. Aš tuomet radau reikalo mėginti aiškinti lietuviams, ypač jaunuomenei, kad tautiškumo idėja yra žmonių laisvės siekimo išdava, o kartu akstinas laisvei siekti ir ją saugoti.

Tame savo straipsnyje aš taip apibrėžiau tautos sąvoką: „Tauta vadinasi žmonės, kurie turi vieną tradiciją, vienokius papročius, vienokius reikalus, ir dažnai vieną kalbą, ir supranta savo reikalus ir skirtingumą nuo kitų."

Dabar aš kiek kitaip apibrėžčiau tautą ir sakyčiau, kad ją sudaro žmonės, kurie užima tam tikrą teritoriją, turi vieną kalbą, vienokius papročius, vienokias tradicijas, bendrus tautos reikalus, supranta tuos reikalus, kaip savo tautos reikalus, supranta savo skirtingumą nuo kitų tautų ir siekia gyventi valstybiniu gyvenimu. Šitoji definicija turi išimčių, pav., šveicarų tauta kalba trimis kalbomis, žydų tauta kalba daugeliu kalbų ir neturi teritorijos, Šiaurės Amerikos tautos kalba yra toji pati anglų tautos kalba. Reiškia, mano definicija moksliškai klasifikacijai neatitinka. Tačiau socialinių reiškinių įvairumas yra didelis ir šitas išimtis yra dirbtinai sudarę faktai, o tautos yra susidariusios gyvenimo būtinumu. Žmonija gyvena tautomis pasiskirsčiusi ir tautos kalba įvairiomis kalbomis, kiekvienas savąja*.

Užtat reikia čia kiek paliesti tuos veiksnius, kurių poveiky susidarė tautos.

Tie veiksniai yra buvę trejopi, būtent:

A. Kosminiai veiksniai; jų pirmoje eilėje yra teritorija su visais jos savumais. Vieta, turtinga maisto dalykais, pav., upių, ežerų ir jūrų krantai, patogūs žmonėms gyventi ir susisiekti, vietos, kuriose yra gausingi gamtos kūriniai, naudingi arba reikalingi žmonių pragyvenimui, kaip štai: ganyklos, miškai, kur yra daug gyvulių ir paukščių, olos, kuriose patogi užvėja, arba paunksnė ir pan. Visa tai yra kosminės sąlygos, kurios vertė ir verčia žmones

* Įvairių sąvokos „tauta" apibrėžimų kritiką galima rasti Pitirimo Sorokino knygoje „Sistema sociologii" II t., lap. 275 ir kit.

spiestis krūvon, bendrauti ir turėti savitarpio santykių. Tie patys veiksniai verčia žmones ne tik atsitiktinai bendrauti, bet ir pastoviai, visuomet bendrai gyventi.

Individai iš pradžių mechaniškai suvaryti nurodytų veiksnių į vieną vietą, toliau, ilgai kartu gyvendami, vis artėjo ir artėjo. Kosminių veiksnių mechaniškas ryšys ilgainiui tapo ankšta psichiniai vienoda kolektyvinė vienybė. Sociologas Simmel savo veikale „Comment les normes sociales se maintiennent" sako, kad socialinių formų nepertraukiamumas ėjo iš pastovumo teritorijos, kurioje gyvena tam tikro socialinio kolektyvo nariai.

Teritorijos reikšmė ypatingai didelė buvo tuomet, kai dar tik formavosi žmonių teritorialinės giminiškos visuomenės. Tyruose vienas tik žmogaus vaizdas gimdo kitame žmoguje daug pergyvenimų ir veiksmų, o pastovus teritorinis artumas, kosminių veiksnių sudaromas, būtinai vertė žmones bendrauti ir sueiti į savitarpio santykius. Esant gi šitiems savitarpio santykiams, žmogiškosios ypatybės sudarė tarp žmonių dar ir kitus ryšius: jausmus, interesus, mintis.

B. Antroji veiksnių rūšis yra biologiniai veiksniai, kurie turi ne mažesnės reikšmės žmonių junginiams susidaryti ir jiems pastoviais virsti. Paminėsiu svarbesniuosius: 1) Lytinio bendravimo reikalas. Šis veiksnys yra pirmapradis ir turi dideliausios reikšmės žmonių junginiams susidaryti ir jiems pastoviais būti. J. J. Russo, pav., ir jo žmonos Teresės šeimyninis bendravimas tiktai lytiniu veiksniu buvo rišamas. Iš šito veiksnio eina vaikų gimdymas ir auklėjimas ir kiti ryšiai. Išsiplėtoja giminė. Kraujo giminystė pastoviai jungia dideles žmonių grupes. Giminės geneologija yra kartų eilės savitarpis veikimas, kuris turi pagrindą kraujo vieningume. Kraujo vieningumas buvo ir yra viena svarbiausiųjų žmonių grupavimosi sąlygų. Anksčiau minėtas sociologas Simmel apie šį veiksnį sako, kad fiziologinis ryšys yra kur kas veiklesnis faktorius negu teritorija, yra sudaromas apskritai kraujo gimiiningumo santykių. Šitas veiksnys sudarė ir žmonių rases. O kokios jos yra glaudžios savyje ir skirtingos santykiuose su kitomis rasėmis, rodo žydų tauta ir baltųjų amerikiečių santykiai su negrais.

2) Antras biologinis veiksnys yra maitinimosi reikalas. Įsigyti būtinų maisto dalykų žmogui buvo labai sunku vienam. Apie šitą veiksnį plačiai nekalbėsiu dėlto, kad jo reikšmė žmonių susijungime dėl gyvybės išlaikymo yra visai aiški. Ir dabar, net tarp turtingai gyvenančių, dideli diplomatiniai interesai yra daug sklandžiau išsprendžiami, jeigu atitinkamai žmonės būna gerai pavaišinami.

3) Trečias biologinis veiksnys yra, apskritai, gyvybės apsaugojimo nuo įvairiausių grėsiančių pavojų reikalas: nuo plėšriųjų žvėrių, nuo priešų.

Paminėtieji trys veiksniai gimdo kitus, ypač pripratimą, įpročius, kurie taip pat turi būti laikomi biologiškais veiksniais.

Šitie veiksniai kiekvienas atskirai veikia ne nuolat, o tik tam tikrais momentais.

C. Trečioji veiksnių rūšis yra sociališkai psichiniai veiksniai. Individai, kosminių ir biologinių veiksnių suvaryti į apibrėžtas teritorijas, galų gale ne tik mechaniškai būna sujungti, bet ilgainiui, veikiant jų gyvenimo pagrinde mechaniškiems ryšiams, pajunta veikimą ir kitokių, naujai susidariusių ryšių, būtent, socialiniai psichinių ryšių. Čia pirmoje eilėje veikia: iš vienos pusės psichinės įtakos, o iš kitos pusės psichinio sekimo, pamėgdžiojimo procesas.

Minios dalyvis ima kitaip jaustis, protauti ir veikti negu jaustų, protautų ir veiktų būdamas vienas. Iš to susidaro pergyvenimų, įsitikinimų, jausmų, tikybinių nusistatymų bendrumas, kuris dar labiau jungia grupės dalyvius. Ryškus ir paprastas tokio savitarpio veikimo pavyzdys yra žiovavimas. Šios rūšies veiksnių yra labai daug: jausmai, emocijos, valios impulsai, idėjos. Dar tvirčiau saugoja visuomenės ryšių pastovumą žmonių savitarpinis priklausomumas, kuris eina iš socialiniai mechaniško darbų paskirstymo ir kuris gimdo žmonių solidarumą.

Tad žmonės gamtos veiksnių yra iš pat pradžios spiriami gyventi bendrai, o išsiplėtojusi šeimyninė žmonių grupė ir yra tauta. Dabar savaime suprantama, kad tauta yra visai pastovus žmonių junginys; ji yra natūralus junginys. Jos gyvenimo raida priklauso gamtos dėsningumo, kuris nustato, kad viskas stengiasi tobulėti, darydamas mažiausia išlaidų ir mažiausiai aikvodamas jėgų.

Tautų istorinis likimas buvo labai įvairus. Kaip žmogus, taip ir tauta labiau už viską brangina savo gyvybę. Jai išlaikyti yra aukojamos visos kitos gėrybės. Antraip vertus, kaip atskiri individai, taip ir tautos turi ne vienokias kokybes, tiek fizines, tiek ir dvasines. Vieni yra stipresni, kiti silpnesni, vieni drąsesni, kiti bailesni ir t. t. Ir štai, žmonijos dauguma ilgus amžius gyveno pavergta, milijonai žmonių buvo vergai kūnu ir dvasia, tikra to žodžio prasme. Tauta, kurios narių dauguma vergai, negalvoja apie tautos savybes, apie tautišką savarankumą. Imkime viduramžius. Jeigu maža visuomenės dalis tada kuriame krašte ir buvo medžiagiškai laisva, tai dvasiniai ji, kaip ir visi krašto gyventojai, buvo autoritetu vergovėje, nelaisvėje.

Žmonijos istorijoj kiekvienas kultūros pakilimas yra padidėjęs asmens savarankumas, nukreiptas prieš senovės palaikus, prieš autoritetus; jis yra asmenybės žmogišku savumu įgijimas. Asmenybės išsilaisvinimo kelias yra ilgas ilgas žmonijos Galgotos kelias. Čia aš priminsiu tiktai naujesnių laikų svarbesnius to kelio etapus. 13-me šimtmetyje prasidėjo taip vadinamas „mokslo ir meno atgimimas". Buvo pradėta tyrinėti klasinė senovė, stengtasi pažinti jos kultūriniai laimėjimai. Klasinės senovės filosofijoje buvo rastas žmogaus, kaip tokio, vertinimas. Paplitus naujoms idėjoms, buvo išdrįsta nuversti didžiausias tų laikų autoritetas. Įvyko reformacija. Jos idėjos paveikė ir pažiūras tų, kurie liko senos tikybos išpažintojai. Po humanizmo ir reformacijos žmonija tiek subrendo, kad ėmė visiškai pasitikėti žmogaus protu. Atėjo racionalizmo periodas, apšvietimo periodas. Žmogaus asmens vertybė tapo pastatyta tinkamon aukštumon. Tačiau asmenį varžė daug istorijos eigoj susidariusių socialinių varžtų. Ir štai, įvyko Didžioji Prancūzų Revoliucija. Buvo paskelbta „Žmogaus ir piliečio teisių deklaracija". 1789 metų rugpiūčio mėnesio 4–5 d. naktį buvo panaikinti Prancūzijoje luomai ir visos buvusios privilegijos, o to vietoj paskelbti žmonių brolybės, lygybės ir laisvės dėsniai. Prancūzų paskelbtos idėjos plito po visą pasaulį, palengva rengdamos sau galutinį įsigalėjimą. Kaip logiška „žmogaus ir piliečio teisių deklaracijos" paseka sekė tautų teisių sulyginimo reikalavimai. Sukilo ir išsilaisvino Graikija, kurios laisvei iškovoti paaukojo savo gyvybę Baironas. Iškovojo sau laisvę serbai, bulgarai. Brendo tautinis susipratimas čekuose, slovakuose. Italijos tauta, vokiečių tautos didesnioji dalis susivienijo į valstybinį gyvenimą. Lenkų tauta, kaimynų politiškai suskaldyta, visuomet ugdė savo tautišką gyvybę. Ėmė pabusti ir mažosios tautos, kaip suomiai, norvegai, kurie

tautiškai susipratę atsiskyrė nuo Švedijos, estai, latviai, pagaliau, ir mes, lietuviai.

Iškilo didžiojo karo audra. Taip vadinamoji „Entente" pasiskelbė kariaujanti dėl tautų nepriklausomybės, laisvės. Prisidėjusi prie karo galingoji Šiaurės Amerikos respublika, savo prezidento lūpomis paskelbė pasauliui 14 garsiųjų taikos sąlygų punktų, tarp kurių ir tautų laisvo apsisprendimo teise. Šitoji teisė pavyko ir mums iškovoti ir nors iš dalies realizuoti; sakau iš dalies dėlto, kad didelė mūsų krašto dalis dar tebėra kaimynų lenkų okupuota.

Tautiškumas, tautiška idėja atitinka žmoniškumą, veda į žmoniškumo įgyvendinimą. Ji glūdi asmens laisvėje. Visi, kas siekia žmogaus asmens geresnės medžiaginės ir dvasinės būklės, negali būti priešingi tikram tautiškumui. Jisai yra toks, kaip jį apibrėžė mūsų V. Kudirka iš Fichtės paimtąja mintimi: „Man muss leben und leben lassen". Gamtos skirta tau būti, pav., lietuviu, tai ir būk juo, bet leisk būti ir gyventi kitiems tokiais, kokiais juos skyrė būti gamta. Remiantis šiuo dėsniu, reikia nuosekliai juo remtis. Reikia siekti, kad savoji tauta būtų kaip galima turtingesnė tiek medžiaginiai, tiek ir dvasiniai. Teigiamas reiškinys, kai tauta siekia stiprėti ne tik žemę kasinėdama, bet ir prekyboje ir pramonėje, tiek stambioje, tiek ir smulkioje. Tačiau tie siekimai turi būti vykdomi pagal aukščiau nurodyta dėsnį, vadinasi, laisvo lenktyniavimo keliu, o ne ieškant privilegijų, subsidijų etc. Kitaip žiūrėjo ir žiūri į tautišką savarankumą tie, kurie istorijos eigoje užėmė patogias pozicijas. Mūsų tautinio atgimimo pradžioje lenkai vadindavo „porząany litvin" tą, kuris buvo kilęs iš lietuvio šiaudinės pastogės ir vėliau tapęs inteligentu, bet neprisidėdavo prie tautos atgimimo kėlimo. O kas buvo šiuo atžvilgiu veiklus, tą vadindavo „šovinistą". O kai paklausdavai lenko, taip manančio: „Kodėl pats nekalbi kitaip, kaip tik savąja kalba?", jis atsakydavo: „O kaip aš kalbėsiu". Sau vienas mastas, mums kitas, nors čia glūdinčio nelogiškumo nepastebi. Aš, tarnaudamas tolimame krašte, kai atsirado vaikai, norėjau, kad jie iš mažens priprastų savąja kalba čiauškėti. Todėl tarnaites, virėją ir auklę parsiveždinau iš tėvynės. Vykstant rinkimams į pirmąją Rusijos Dūmą, Ferganos apygardos visuomenės dalis išstatė mano kandidatūrą. Rinkimai neįvyko dėlto, kad Dūma anksčiau tapo paleista, negu tame tolimame krašte buvo paskirti rinkimai. Tačiau rinkimų agitacija buvo pradėta, jai beeinant sužinojau, kad Naujo Margelano miesto, kuriame gyvenau, kirpėjas, žydas, pas kurį ir kirpdinausi, agituoja, kad manęs nerinktų dėlto, kad aš esąs „krainij avtonomist", nes mano šeimoje lietuviškai kalbama.

Rusų visuomenė tame krašte buvo tolerantiška ir man neteko išgirsti kokių priekaištų. Bet parvykęs Lietuvon ir apsigyvenęs Kaune, aš nekartą girdėjau, pav., iš gubernatoriaus, primetant šovinizmą tam ar kitam mūsų veikėjui, kuris dirbo tiktai tautišką darbą. Gryna laimingo grobiko nesąmonės logika.

Mūsiškių daugelis bijojo priekaišto dėl šovinizmo ir tokie labai, mažai teprisidėdavo prie bendro tautinio darbo. Ir dabar kartais tenka pastebėti toji baimė. Dar ir dabar turime daug reikalų, kuriems atlikti trūkstame savųjų jėgų ir kurie yra atliekami kitų, jau iš seno užėmusių naudingas pozicijas. Beatus posidens kiekvieną mėginimą išsilaisvinti iš jo globos, kuri mums brangiai kaštuoja, sutinka kaltinimu, kad jam norima atimti duonos kąsnis. Šitas kaltinimas dar lengviau dabar mums mesti, dėlto, kad esame valstybinė tauta, turinti daugumą. Tuo tarpu toji valstybinė tauta yra reikalinga savos

medžiaginės bazės tautinei ir valstybinei gyvybei išlaikyti. Kaip galės tauta kultūrėti, jei, sakysim, mažės jos narių skaičius, arba nedaugės jos kalba leidžiamus spausdinius skaitančių skaičius. O tas skaičius gali nedaugėti ir dėlto, kad neturima kuo nusipirkti spausdinys, arba dėl neturto neturima laiko jis skaityti.

Vadinasi, tautai reikia pirmoje eilėje siekti savo narių gerovės, dėlto, kad ta gerovė yra sąlyga tautos gyvybei tarpti. Tai, kas turi žmonijos istorijoje vertės, yra atsiradęs trims pradams veikiant: 1) asmens pradui, 2) tautos pradui ir 3) universalumo (žmonijos) pradui. Kiekviena istorinė kūryba glūdi asmens jėgose ir gabumuose, bet asmens jėgos ir gabumai eina iš tautinio bendravimo. Kai asmens jėgos ir gabumai, einantieji iš tautinio bendravimo, veikia žmoguje atitinkamu būdu, tada yra kuriamos kultūros vertybės, kurios yra naudingos visai žmonijai. Kūrybos rezultatai plečiasi po visą žmoniją visvien ar jie yra medžiaginės kultūros gėrybės, ar dvasinės kultūros brangenybės. Neminėsiu čia medžiaginių vertybių, nes jos kiekvienam nuolat stovi prieš akis. Dvasinių brangenybių paminėsiu šias: biblija, Buddos mokslas, Graikų filosofija, Romėnų teisė, Mahometo mokslas, krikščionybė, reformacija, Didžiosios prancūzų revoliucijos idėjos. Visi šitie kultūros turtai yra įgyti paskirų asmenų pastangomis tautinėje atmosferoje, veikiant tiems asmenims per tautą. Visi tie įgijimai eina asmens išsilaisvinimo ir vis didesnio savarankumo, kartu ir didesnio paskiro asmens tautos gyvenime dalyvavimo kryptimi. Tautų laisvė ir žmonių savitarpinis bendravimas palengva vyko ir vyksta tiktai po to, kai buvo pasiekta asmens laisvė ir jos apsaugojimas nors tam tikrose ribose.

Ar mes žiūrėsime žydiškai krikščionišką filosofiją, anot kurios Viešpats Dievas išrinkęs vieną Izraeliaus tautą, kurioje gimęs Kristus, davęs žmonijai tikrąją ir paskutinę tiesa, o kitoms tautoms lieka tik toji tiesa pažinti, ar mes žiūrėsime Hegelio filosofija, anot kurios esanti visuotina pasaulio idėja nuolatiniame vyksmo procese, kuri tačiau atskirais žmonijos laikotarpiais pasireiškia tuo ar kitu būdu kurioj nors tautoje, ar, pagaliau, mes susipažinsime su pozityviuoju mokslu, kuris įrodinėja žmoniją gyvenant tautomis, visvien mes rasime tautos pradą, kaip gamtos kūrinį. Tautai skirta, ji yra pašaukta suteikti žmonijai kultūriniu gėrybių, kad kiekvienam asmeniui, taigi ir kiekvienai tautai gyvenimas darytųsi vis geresnis ir geresnis.

Kaip atskiri individai yra gamtos apdovanoti ne vienokiais gabumais, taip ir tautos. Visos tautos dirba, kurdamos kultūrą, bet dvasinės kultūros ir socialinio bendravimo didžiausius laimėjimus yra padariusios kai kurios didžiosios tautos: konfucionizmą davė kinai, buddizmą - indai, bibliją - žydai, islamą - arabai, krikščionybę - žydai, humanizmą - italai, reformaciją - vokiečiai, demokratiją - Didžiąją Revoliuciją - prancūzai, parlamentarizmą - anglai. Mažesnėms tautoms, neseniai išsilaisvinusioms iš svetimo jungo, kūrybai priklauso ateitis.

Kadangi žmonijos kultūrinio veikimo tikslas yra geresnės medžiaginės ir dvasinės būklės sudarymas, o tokios būklės esminė sąlyga ir pažymys yra asmens ir tautos laisvė, tai mažųjų tautų didelis nuopelnas žmonijai yra jų savos laisvės ir nepriklausomybės iškovojimas ir saugojimas.

Tautiška idėja, tautiškumas yra tikro progreso idėja.

Žmonių gyvenimas savo bendravimo formomis, ypač svarbiausiomis: valstybe ir bažnyčia, yra tūkstančiais siūlų surištas su praeitimi. Nauja

demokratine tvarka yra nepatenkinti pirmoje eilėje tie, kurie senajai tvarkai esant gerai gyveno, turėjo daug teisių ir medžiaginių išteklių.

Ne tiktai šitie tikrieji ryšiai trukdo gyvenimo progresą. Ir pašauktieji naują tvarką vykdyti bei saugoti, t. y. patys savo likimą spręsti, skirstosi į kovotojus už praeitį ir į kovotojus už ateitį, už pažangą.

Kadangi tauta savo sąmoningoje visumoje yra visa pašaukta save tvarkyti, tai progreso ir regreso, arba konservatizmo srovės virto įvairiomis politinėmis partijomis. Šitos partijos kai kuriose šalyse gavo nacionalizmo, nacionalistų vardą. Nacionalizmas yra, palyginti, naujas reiškinys, paskiausių laikų formacija. Likę nedideliame skaičiuje ir todėl negalėdami turėti politiniame demokratijos gyvenime reikšmės, savanaudžiai asmenys pasiskelbė esą vieni tikri tautos reikalų žinovai ir rūpintojai.

Pirmas ryškesnis nacionalistų bruzdėjimas pasirodė Prancūzijoje 1880–1890 metų laikotarpyje. Prancūzijos nacionalistiniam judėjimui iki Didžiojo karo vadovavo Paul Dėroulėde, kuris mirė 1914.I.30 d. ir kuriam mačiau pastatytą kuklų paminklėlį Paryžiuje mažo bulvaro gale, išeinančiame į šv. Augustino aikštę. Ši srovė pasižymėjo tuo, kad rėmė generolą Boulanger diktatoriaus valdžios siekimus ir sukūrė garsiąją karininko Dreyfus'o (žydo) bylą dėl tėvynės išdavimo.

Rusijoje nacionalizmas pirmiausia pasireiškė taip vadinamų slavianofilų srovėje. Slavianofilai skelbė rusų tautą esančią dievo pašauktą gelbėti žmoniją, ypač supuvusius Vakarus (gniloj Zapad) iš bedievybės ir, apskritai, iš gresiančio suirimo.

Gavus Rusijos gyventojams teisės šiek tiek dalyvauti krašto tvarkyme, vadinas, šiokių tokių politinių teisių, tuoj paaiškėjo, kad naujos tvarkos šalininkai sudaro lemiančią daugumą. Senos tvarkos šalininkai tuoj susimetė į „tikrųjų rusų-žmonių sąjungą" (sojuz istinno-russkich liudej), tikėdamiesi tautiniu obalsiu primeškerioti sau šalininkų. Šitos srovės veikimas pasižymėjo tuo, kad jos narių buvo iš pasalų nušauti aukšto inteligentiškumo žydai Jollos ir Gercenšteinas, kurie buvo žymūs konstitucinės demokratinės partijos teoretikai, o Gercenšteinas be to dar ir žemės reformos įstatymo projekto svarbiausias kūrėjas. „Tikrųjų rusų" srovės veikla dar pasižymėjo tuo, kas Kijeve buvo sudaryta garsioji žydo Beilis'o byla dėl ritualinės žmogžudybės.

Kiekviename krašte daugybė žmonių kenčia skurdą. Ypač po Didžiojo karo skurdas sustiprėjo. Be to, kiekvienoje tautoje daug žmonių yra mažai išsilavinę ir negali tinkamai suprasti skurdo priežasčių. Todėl ir sekasi demagogams nacionalistams meškerioti ir prie savęs pritraukti daug piliečių. Dienraščiai patiekia daug faktų šiam teigimui paremti.

Nacionalizmas nėra gyvas tautos susipratimas. Jis yra abstraktišku principu virtęs teigimas, kuris skelbia nacionalizmą esant absoliučiai priešingą žmoniškumo, universalumo dėsniui. Nacionalizmas garbina tautą tiktai kaip medžiagą, kurią tvarko vienas asmuo ir neigia asmens laisvę, palikdamas ją tiktai vienam asmeniui. Tad iš trijų veiksnių, kurie sukuria kultūrą, būtent: asmuo, tauta ir žmonija, nacionalizmas trečiąjį visai paneigia, o kitų dviejų visai iškreipia reikšmę, stengdamasis atgal grąžinti praeitį.

Tuo būdu nacionalizmas yra antiistorinis reiškinys. Šiais laikais yra visai negalimas dalykas, kad viena tauta paneigtų kitų tautų teises. Maža to. Toks kitų tautų teisių paneigimas, nacionalistinis ekskliuzyvumas santykiuose su kitomis tautomis, yra antimoralus dalykas, nes neigia altruizmą ir žmonių

solidarumą. Teoriškai pagrįsti nacionalizmą galima tiktai brutalumo dėsniu: aš esu stipresnis, arba man patogios aplinkybės leidžia, taigi aš tave mindžioju ir išnaudoju.

Praktiškai nacionalizmas pasireiškia tuo, kad jam viešpataujant paskiruose asmenyse ir tautoje įsigali ir veikia piktos aistros, nukreiptos prieš kitaip mintijančius asmenis, prieš kitas tautas.

Tautiškumas jungia tuos, kurie kovoja, kad tauta galėtų naudotis visos žmonijos kultūros brangenybėmis, ir kurie nori apginti ir apsaugoti tautai tų iškovotų brangenybių naudojimą, o nacionalizmas jungia tuos, kurie ne tautai, o tiktai sau siekia patikrinti gerą gyvenimą ir todėl laiko reikalinga grįžti atgal į senąją visuomenės santvarką, kai buvo sekama paskui autoritetą.

Tautiškumas reiškia plėtojimąsi pagal istorijos raidą, kuri eina progreso keliu, o tas kelias veda žmoniją į asmens ir tautų laisvą bendravimą. Nacionalizmas reiškia tautos siekimą pasukti istorijos eigą atgal ir sudaryti žmonių bendravime tokią santvarką, kurioje asmuo būtų tik įrankis, kurioje asmens ir tautos likimas būtu „pateptųjų" sprendžiamas.

Tautiškumas ir nacionalizmas yra dvi visai priešingos socialinio žmonių bendravimo sistemos. Iki Didžiojo karo atrodė žmonija vadovaujantis tautiškumo idėja. Kadangi žmoguje vis dėlto yra stiprūs gyvulio pradai, o gyvulyje vyrauja savęs išlaikymo instinktas, tai po Didžiojo karo, padidėjus skurdui, susilpnėjus dorovei, sustiprėjo žmoguje gyvuliškas pradas, ir nacionalizmo demagogija turi didelio pasisekimo liaudyje ir net besimokančioje jaunuomenėje. Bet kadangi tasai reiškinys yra liguisto gyvenimo išdava ir požymis, tai jis ilgainiui silpnės, o ne stiprės" [32].

Viena iš Petrui Leonui malonių temų buvo periodika. Štai kalba, pasakyta 1932 m. gruodžio 4 d., minint lietuvių periodikos šimto metų sukaktuves, ir atspausdinta „Kultūros" žurnale.

„Prieškarinė ir šių dienų periodika ir jos reikšmė visuomenės gyvenimui

I.

Gyvulys savo prigimtimi turi būtino reikalo garsais susisiekti, susiprasti su savo giminaičiais; pav., žąsis patenkinta linksmai gegena, kai gauna gardaus lesalo, kai su savo žąsiukais įeina į pievą, pažėlusią gardžia žole; ji girksi, kai nori vesti savo žąsiukus iš pliko kiemo į pievą arba kai pajunta kokį pavojų ir baimę; žąsinas šnypščia, kai nori ką pulti ir įgnybti ir t.t. Gyvulio jausmas būna tikrai išreikštas garsu tada, kai jis gauna *laisvai* išreikšti jį; o jei žmogus sukliudys gyvuliui reikšti garsą, tai tas garsas bus netikras jo jausmo išreiškimas. Žmogus, pasididžiuodamas savimi, vadina gyvulių garsus instinkto išreiškimais; tiktai savo dvasios gabumams žmogus duoda aukštesnės prasmės terminus, kaip protas, išmintis, jausmas, intelektas ir kt. Tiems dvasios gabumams balsiai išreikšti žmogus turi įvairiausių garsų ir turtingą kalbą. Bet kad žmogaus jausmai ir mintys butų tikrai išreikšti, būtina sąlyga yra, kad jis turėtų *pilną laisvę* savo mintims ir jausmams reikšti. O reikalas

balsiai reikšti mintis ir jausmus žmogui yra taip pat įgimtas, kaip ir gyvuliui: žmogus turi įgimto reikalo mintimis ir jausmais susisiekti ir susiprasti su kitais žmonėmis. Kiek pakilęs savo kultūra, žmogus ėmė reikšti kitiems savo mintis ir jausmus ne tiktai žodžiu, bet ir raštu, ar išdroždamas tam tikrus ženklus lentoje, ar išbrėždamas juos akmenyje, ar kitaip kaip savo jausmus ir mintis patiekti žmogus ėmė siekti ne tik gyviems ir arti jo gyvenantiems, bet ir būsimiems, kas jam mirus gyvens, ir toli nuo jo gyvenantiems. Ir mes turime dainų, patarlių, mįslių, eilėraščių, apysakų, istorijų, įstatymų, įvairaus meno kūrinių iš labai senų laikų užsilikusių ir atrandamų. Mes laikome tuos kūrinius tikrų jausmų ir minčių išreiškimais, kai sužinome, kad jų reiškėjai turėjo pilną laisvę savo jausmams ir mintims reikšti.

II.

Tos ar kitos tautos kultūrai augant ir civilizacijai tobulėjant žmonėse susidarė reikalas dažniau suteikti vieni kitiems žinių apie svarbesnius įvykius visuomenėje. Pasireiškė periodinis žinių tiekimas, - toks periodinis žinių tiekėjas dabar yra laikraštis.

Laikraščiais vadiname periodinius leidinius, kuriuose pranešama ir svarstoma politikos, visuomenės, tikybos, mokslo, meno ir kitų sričių naujienos ir įvykiai. Dabar periodinių leidinių yra dvi didžiausios rūšys: a) dažnai leidžiamieji spausdiniai, kuriems lietuvių kalboj yra nusistovėjęs vardas „laikraštis" (vok. „Zeitung", pranc. „journal", „gazette"; angl, „paper") ir b) retai leidžiamieji (pav., mėnesiniai) spaudiniai. Šitie mūsų kalboje prieš didįjį karą buvo vadinami taip pat laikraščiais ("Draugija"), o dabar jiems, rodosi, yra nusistoję s „žurnalo" vardas; kitose kalbose juos vadina: vok. „Zeitschrift", pranc. „revue", angl. „magazin" ir k.

Istorijoj yra nurodymų, kad periodinės žinios buvo tiekiamos dar prie Julijaus Cezario Romoje, ir tie raštai buvo vadinami acta diurna. Bet periodiniai leidiniai ėmė plisti tiktai po to, kai buvo išrastas dabartinis žodžių rinkimas iš atskirų raidžių ir jų spausdinimas. Prancūzas Julien savo veikale „Documents sur l'art d'imprimerie" sako, kad Kinuose toks spausdinimas buvęs išrastas 581 metais po Kr. g., bet patys kiniečiai nurodo spaudos išradimo laiką 936-993 met. po Kr. g.

Europoje Jonas Gutenbergas tokį spausdinimą, kaip kad dabar yra, išrado 1440 met. po Kr. g. Dažnai leidžiamieji spaudiniai atsirado anksčiau, o retai leidžiamieji (žurnalai) vėliau. Pav., Vokietijoje pirmas laikraštis, vardu „Frankfurter Journal", išėjo 1615 metais Frankfurte prie Maino, o pirmas žurnalas, vardu „Acta eruditorum Lipsiensium", 1682 metais Leipzige. Prancūzijoj pirmas laikraštis buvo išleistas, vardu „Gazette", 1621 m., jis nuo 1762 metų turi vardą „Gazette de France" ir nuo 1792 metų eina kasdien iki šiol; o pirmas žurnalas buvo išleistas vardu „Journal des savants" 1665.I.6 d. Anglijoj pirmas laikraštis, vardu „Weekly News", buvo išleistas 1621 met., o pirmas žurnalas, vardu „Mercurius Librarius" - 1680.I.6 d.; šitas žurnalas buvo tokios pat rūšies, kaip prancūzų „Journal des savants".

Pirmieji kasdieniniai laikraščiai ir tautų, kurios eina civilizacijos prišakyje, turi neilgai, palyginti su tautos amžium, amžių; pav., prancūzų „Gazette de France" eina kasdien nuo 1792 metų. Maždaug tuo pat laiku ėmė kasdien eiti laikraščiai Anglijoj, kur, pav., dabar garsusis „Times" yra gimęs 1785 metais;

tas pat tenka pasakyti apie Vokietiją ir k. Istorijos lėmimu mes esame atsilikę nuo kitų tautų, tačiau kasdien leidžiamo laikraščio atžvilgiu, gal ne taip labai atsilikę, kaip kitais atžvilgiais, nes „Vilniaus Žinios" išėjo 1905 metų pradžioje.

III.

Jau aš sakiau, kad laisvai kalbėti yra žmogui įgimtas reikalas. Kad jis nekalbėtų niekų, neįžeistų kitų ir t. t., nuo to gintis yra tam tikros priemonės, kaip štai: geras auklėjimas, pratinimas dorai elgtis, gerbti kitą žmogų, prasižengusį sudrausti arba net nubausti. Bet negalima užrakinti žmogui burnos, kad jis nekalbėtų. O kai neleidžiama laisvai spausdinti savo mintis, tai tas yra lygu burnos užrakinimui.

Didelė spausdinto žodžio reikšmė buvo kiekvienam suprantama: gyvas žodis veikia vieną žmogų, kuris girdi kalbantį, arba nedidelį žmonių skaičių, o spausdintas žodis plinta į neaprėžtai tolimus kraštus ir veikia nesuskaitomas minias. Galingieji, kas laiko save skirtą žmonių sielas ganyti ir vesti keliu, kurį jie mano esant vienintelį gerą, ėmėsi tuojau „cenzūruoti" spausdintus leidinius: knyga ar laikraštis negalėjo būti spausdinama, kol jų nėra žiūrėjęs cenzorius ir išbraukęs iš rašinio, kas, jo, cenzoriaus, manymu, yra neleistina spausdinti; o jei kuris rašinys būdavo išspausdintas cenzoriaus neperžiūrėtas ir pasirodydavo savo turiniu neleistinas, tai toks spaudinys galingųjų įsakymu būdavo visai naikinamas, sudeginamas. Cenzorius galingieji skiria. „Cenzas", „cenzorius" yra lotynų kalbos žodžiai - census, censor. Romoje cenzas buvo žmogaus medžiaginės būklės įvertinimas; tiktai turįs tam tikrą turtą buvo įtraukiamas į raitelių ir senatorių sąrašus. Vėliau, valstybės gyvenimui besiplečiant, cenzoriaus reikšmė padidėjo Romoje, ir jis tapo ir įpročių įvertintoju „censor morum".

Spaudinius cenzūruoti pirmas įsakė popiežius Sikstas 1471 metais; matote, kad tai įvyko gana greit po to, kai buvo išrastas spausdinimo būdas.

Ir dabar katalikų bažnyčios valdovai surašo ir skelbia draudžiamųjų skaityti spaudinių sąrašus; tai garsus Index librorum prohibitorum.

Tačiau bažnyčios vyriausybei netekus politinės valdžios ir sumenkėjus jos skiriamų bausmių moralinei reikšmei, jos draudimai skaityti knygas tapo mažai aktualūs draudimo linkme; jie labiau aktualūs yrą skatinimo linkme skaityti uždraustas knygas. Taip bent reaguoja į tuos draudimus jaunimas: uždraustas vaisius yra gardesnis. Kas kitą tenka pažymėti dėl cenzūros, kurią vykdė ir dar daugiau vykdo valstybės valdžia. Šitoji turi galingų fizinių jėgų trukdyti žmogaus žodžiui laisvai plisti ir ji labai trukdė ir trukdo. Todėl žmonijai teko ilgus laikus kovoti ir labai dideles aukas sudėti, kad gautų sąžinės, minties ir spaudos laisvę. Ta kova gana seniai laimėta valstybėse, kurios eina civilizacijos ir kultūros prišakyje. Pav., Anglijoj cenzūra buvo panaikinta dar 1692 metais. Tačiau spaudai po to dar teko daug sunkumų nugalėti. Jeigu aš imčiau tuos sunkumus čia rodyti, tai mano šis straipsnis per daug išsiplėstų. Gana pasakius, kad buvo imamas didelis mokestis pagal popierio lapų, spausdintų lakštų skaičių; buvo sunkios baudžiamosios bausmės, kurias žiauriai skirdavo teisėjai valdininkai. Ir periodinės spaudos laisvė įsigalėjo Anglijoj tiktai nuo 1792 metų, kai įstatymas „spaudos bylas" atidavė prisiekusiųjų sprendėjų teismui (jury). Toks teismas yra ne teisėjų valdininkų teismas, bet asmenų, iš piliečių tarpo išrinktų, teismas; šis teismas

nemotyvuoja savo sprendimų, kodėl jis taip ar kitaip išsprendė bylą, ir jo sprendimams nėra apeliacijos skundo.

Prancūzijoj spaudos likimas beveik visą XIX amžių buvo Golgotos kelias. Čia keitėsi valstybės režimai, keitėsi ir spaudos laisvė. Ypač daug naujų priemonių spaudai varžyti, cenzūrai vykdyti, išgalvojo ir įvykdė Napoleono III-jo valdžia; šis imperatorius, klasta ir smurtu tapęs prezidento imperatoriumi, stengėsi smurtu tvirtinti savo valdymą. Jo režimo sugalvotomis priemonėmis spaudos laisvei naikinti ėmė naudotis, ir dabar dar naudojasi, ir kitos valstybės. Prancūzijoj spaudos laisvė įsigalėjo tik nuo 1881 metų, kada „spaudos bylos" įstatymo buvo skirtos prisiekusiųjų sprendėjų teismui spręsti, išskyrus diffamaciją ir asmens privačius įžeidimus.

Jungtinėse Šiaurės Amerikos Valstybėse spaudos laisvė garantuota papildymu 1790 metais.

Ką reiškia spaudos laisvė ir kaip ji yra branginama, apie tai gražų vaizdą duoda p. Pronckus „Lietuvos Žinių" numeriuose, kurie išėjo mūsų periodikos šimto metų sukaktį minint, straipsnyje „Kaip Amerika spaudos laisvę gina".

Kultūringuose kraštuose spauda, būdama laisva, XIX amžiaus eigoje įgijo didelės reikšmės ir įtakos visuomenės gyvenimui; ji tapo tikra visuomenės nuomonės organizatorė ir reiškėja. Ji tapo 7-ji galybė greta šešių valstybių galybių: Anglijos, Austro-Vengrijos, Italijos, Prancūzijos, Rusijos ir Vokietijos. Kad didelę galią turi spauda, ypač periodinė, mums aišku ir iš to, kad savo tikro tautinio susipratimo pradžią mes laikome laikraščio „Aušros" pasirodymą ir kad tą laikraštį sutiko kaip pavojingą priešą ir lenkai, ir rusai, pirmieji pamatę jam mūsų separacijos (atsiskyrimą) nuo lenkų ženklą, o antrieji priėmę jį kaip ženklą mūsų griežto pasipriešinimo jų pastangoms mus surusinti, o jie jau buvo paskelbę mūsų kraštą esant iš seno rusišką (iskoni russkij kraj). Iš to pat mūsų istorijos fakto mums aišku, kad spaudos *laisvė* yra tautai būtinas dalykas. Kultūringose tautose spaudos laisvės būtinumas yra tokia pat gyvenimo būtina sąlyga, kaip žmogaus kūnui yra būtini, pav., kvėpavimas grynu oru ir tyro vandens gėrimas. Iš mūsų vieno aukšto asmens man teko sužinoti toks dalykėlis. Po didžiojo karo Škotijoje pasirodė lietuviškas komunistų laikraštukas. Vienas Londone gyvenąs lietuvis kreipėsi į Anglijos tam tikrą valdžią, prašydamas uždrausti spausdinti tą laikraštuką. Jis gavo atsakymą, kad spaudos laisvė yra šventas ir neliečiamas dalykas Anglijoje ir, esą, todėl negalima uždrausti spausdinti laikraštį, kuris reiškia mintis, bet nekursto žmonių daryti nusikalstamus darbus. „Mes galime išsiųsti iš Anglijos mums negeistiną asmenį", – pridūręs tos valstybės valdininkas, – jei jis svetimšalis, bet kol jis gyvena Anglijoj, jo teisė naudotis spaudos laisve negali būti suvaržyta".

IV.

Žmogui yra įgimta kalbėti, keistis su kitais žmonėmis mintimis ir jausmais su žodžių pagalba. Kai tauta pasiekia tam tikrą kultūros išsilavinimo laipsnį, ji išranda medžiaginius ženklus žmogaus mintims įreikšti. Būdamas Maskvos universiteto studentu, girdėjau profesoriaus Filipo Fortunatovo, lietuvių kalbos žinovo ir lyginamosios kalbotyros mokslininko, manymą, kad esą lietuviai turėjo turėti savuosius rašmenis; jis taip manė, remdamasis lietuvių tautos pasiektu kultūros laipsniu, kurį gana aukštą buvus jam liudijo

mūsų kalbos turtai. Savųjų rašmenų mes nesame suradę, bet tas spaudos priemones, kuriomis naudojasi visas kultūringas pasaulis, naudojame ir mes.

Rusijos valdžiai panaikinus 1904 m. buvusį visišką mūsų spaudos draudimą, keliolika metų ir mes kentėme cenzūros pinkles ir varžtus. Tačiau prieš didįjį karą ir to karo metu cenzūros priemonės buvo visai kitokios, nei kaip tos, kurios yra taikomos kai kur po didžiojo karo. Pirmiau buvo kovojama su mintimis, ir todėl, tik jas paskelbus, buvo jų autorius baudžiamas, o kartais ir spausdiniai naikinami. Tiktai kai kuriais klausimais valstybė visai drausdavo kalbėti spausdintu žodžiu. Karo metu tie klausimai, kuriais buvo draudžiama kalbėti, buvo pagarsinami valdžios įsakymais.

Bet mintis, anot kritiko Brandeso, yra toks dalykas, kurio nei šoviniu neperšausi, nei mūro siena neužtversi ir kalėjime neišlaikysi. Ji plinta ir plinta po pasaulį.

Kai kurių po didžiojo karo susikūrusių valstybių valdovai patys prieš didįjį karą kentėjo dėl cenzūros pinklių ir varžtų ir buvo išmėginę visokias priemones toms pinklėms apeiti. Jie puikiai žino, kad vadinamosios baudžiamosios cenzūros priemonės yra maža pasiekiančios siekiamojo tikslo, kad pavojingos mintys vis vien išsiplatina, veikdamos visuomenę. Ir jie pasirinko visai kitokias priemones kovai su pavojingomis mintimis. Būtent: a) dažniausiai jie naikina pačius mintytojus arba uždaro juos į kalėjimus ir laiko juose taip, kad negalėtų paleisti į pasaulį savo minčių; b) visai neleidžia ką nors spausdinti tiems, kas nėra politiškai ištikimas, arba jei leidžia spausdinti tai tiktai po to, kai rašinį peržiūri cenzorius. Vadinas, cenzūra čia veikia ne po rašinio išspausdinimo, kad nubaustų autorių, redaktorių ar leidėją arba kad naikintų spaudinį, bet cenzūra veikia prieš spausdinant, kad pavojinga mintis neišvystų pasaulio. Šitų cenzorių veiksmai duoda tikras jų siekiamas išdavas todėl, kad visos spaustuvės yra valdininkų žinioje.

Senoji labai sunkias sąlygas sudariusi spaudai cenzūros sistema yra tiktai cenzūros šešėlis, palyginus ja su pokarine cenzūros sistema.

Pav., parlamentinis valstybės režimas buvo visai priešingas caro absoliutizmui, ir vis dėlto caro absoliutizmo laikais kelias dešimtis metų Maskvoje ėjo periodinis kasdieninis laikraštis „Russkija Viedomosti", kuris daug daug prisidėjo prie to, kad Rusijos inteligentija būtų išauklėta parlamentarinės tvarkos šalininkais, o prie dabartinės valstybės santvarkos krašte tokis reiškinys nėra galimas.

Nurodytas priemones griežtai vykdydami, valdovai ir tikisi galį būti savo šalies gyventojų visašališkais mokytojais ir auklėtojais, net ir dorovės srityje" [33].

1930 m. kovo 23 d. Lietuvos universiteto salėje vykusiame studentų-humanitarų draugijos viešame susirinkime Petras Leonas skaitė pranešimą, kuris buvo atspausdintas „Kultūros" žurnale.

„Kultūriniai Lietuvos uždaviniai

Kalbant apie mūsų kultūrinius uždavinius, terminas „kultūra" galima suprasti kaip tam tikrą tautos apsišvietimo laipsnį, ir tuo atveju kalbama yra

apie kultūringas tautas, klases ir p., apie kultūriškus įpročius, apie kultūriškas manieras ir t. t. Bet tas žodis turi ir platesnės prasmės, būtent juo nusakoma tautos būklė, jos vidaus padėtis, įterpiant visas tautos gyvenimo šakas, kuriose pasireiškia žmogus; tada, pav., kalbama apie pirmykščią kultūrą, apie laukinių žmonių kultūrą ir p. čia gi kalbėdamas, aš turėsiu omenyje kultūrą pastarąja plačia prasme, net įterpdamas jon ir tai, kas kartais yra vadinama civilizacija, būtent visuma požymių, nustatančių aukštą, palyginti su pirmykščia padėtimi, visuomenės gyvenimo organizacijos laipsnį, santyky su žmonių supratimu pilietinių ir žmogaus teisių.

Plačiai suprastas žodis „kultūra" apima visokį žmonių darbą. Žmonių būklė, taigi ir kultūra, pasireiškia labai įvairiais reiškiniais, kurie galima suskirstyti į tris rūšis:

a) medžiaginė kultūra; šion sritin įeina maistas, butas, drabužiai, darbo įrankiai, papuošalai, ginklai ir t. t.

b) dvasios kultūra, kuri apima kalbą, įpročius, papročius, įsitikinimus, mokslą, dailiąją raštiją, meną ir t.t.

ir c) visuomeninę kultūrą, kuri apima visuomenės grupių formas, įterpiant ir valstybę su jos formomis, ir įstatymus.

Kokie gi mūsų uždaviniai tose trijose žmogaus gyvenimo ir kūrybos srityse?

Gražus yra Humanitarų draugijos vardas, ir jis duoda vedamąją mintį tam klausimui tikslų atsakymą duoti, bet tik su viena sąlyga, kad tas vardas būtų tikrai suprastas.

Žmogus yra mūsų kultūrinių uždavinių tikslas. Bet žmogus galima suprasti kaip koks išskirtas iš masės, turįs ypatingus savumus. Galima, pav., siekti, kad nedidelė tautos dalis būtų rafinuoti džentelmenai, pertekę turtų, visada gardžiai valgą, gražiai apsirėdą, patogiuose butuose gyveną, pasiekę aukštos filosofijos viršūnės, išlavinti mene, sugebą gėrėtis gražios raštijos kūriniais, juos vertinti ir kritikuoti, trumpai kalbant, gyventi pilnu aukštos kultūros gyvenimu, o mases palikti skursti varge, skurde, nešvarume, prietaruose, nuolat laukiančias stebuklų ir išganymo būsimam gyvenime. Šiais laikais toks kultūrinių uždavinių tikslas neatitiktų humanitaro gražų vardą.

Kiekvienas žmogus ieško vis geresnio gyvenimo ir turi teisės tą siekti, o mums gyvenant visuomenėje savitarpio solidarumas turi būti kiekvienam aiškus; tad kiekvienas, siekdamas pirmiausia savo vis geresnės ateities, turi nuolat atsiminti, kad jo geresnė ateitis priklauso ir kitų, todėl privalu turėti omeny solidarumo sąlygas.

Taigi Humanitarų draugijos tikrai suprastas vardas rodo, kad mūsų kultūrinių uždavinių tikslas yra žmogaus, kaip tokio, o ne kaip kokios privilegijuotos grupės nario, geresnis medžiaginis, dvasinis ir teisinis gyvenimas, sudarymas jam visose tose gyvenimo ir darbo srityse galėjimų siekti vis geresnį gyvenimą.

Pasakysite, kad mano nusakymas yra per daug bendras, neaiškus. Teisybė, sutinku. Pamėginsiu kiek konkrečiau tuos uždavinius nusakyti, paėmęs kiekvieną aukščiau nurodytą kultūros rūšį atskirai.

A) Medžiaginės kultūros kūrimo uždaviniai. Netikslu būtų apsistoti ties visai konkrečiais daviniais, pav., kelti švarumas kasdieniniame gyvenime, arba mokintis turimus produktus gardžiau pagaminti valgyti ir p. Vis tai labai svarbūs dalykai, bet jie čia šiądien smulkiai nurodinėti nėra galima. Šitie

kultūrinio gyvenimo atskiri klausimai savaime bus išspręsti ir mūsų tauta jų atžvilgiu kultūriškai pakils, jei mes įstengsime išsiaiškinti, o išsiaiškinę ir atitinkamai auklėti save ir auklėti kitus pagal pagrindinius klausimus ir dėsnius.

Šitųjų pirmas — tai žmogaus savarankiškumas. Savarankiškumo, iniciatyvos, sugebėjimo pačiam imtis darbo, auklėjimas — tai pagrindinis mūsų uždavinys. Mūsų tauta per daug yra užmiršusi žmogaus likimą, „kad prakaite jam tenka rūpintis sau kasdieninė duona", ir vis dar tikisi „kaip Dievas duos". Mūsų tauta darbšti, daug ir sunkiai dirba, bet laikosi įprasto darbo, rutinos, jos mintis nelaki dėl to, kad nuolat toji mintis yra slegiama pasitikėjimu autoritetais, o ne savimi. Antras dėsnis yra tas, kad kiekvienas žmogus turi teisės gyventi, vadinas, kai jis yra darbingas, tai turi teisės turėti darbo. Šitas klausimas dabar yra pasaulinės reikšmės klausimas. Mūsų tauta, gavusi politinį savarankiškumą, šio reikalo dedamą jai uždavinį tuoj ėmėsi galimu būdu vykdyti. Aš čia turiu omeny žemės reformos įstatymą. Bet viena padarytoji priemonė, kad ir labai didelės ekonominės reikšmės, nepašalina kultūrinių uždavinių šioj srity. Jei seniau neturtėliai, rankų darbu mintantieji, laikė savo likimą iš aukštybių, lemtą, tai šiandien tokių nėra; idėjos, aiškinančios tikrą dalykų padėtį, buvo ir aukščiau skleidžiamos, bet bolševikų dėka tas, kas yra tikrai jų paskleistose idėjose, yra pasisavinta viso pasaulio.

Keistai darosi, kai kartais išgirsti mūsų pačių žmones, peikiančius dvarų padalinimą: esą nebuvę gamybos ir kūrybos, o buvęs tik esamų turtų dalinimas. Tokia kalba gryna demagogija. Žemelė - ne pagamintas turtas, o gamtos duotas ir ji padalinta tiktai gamybos ir kūrybos tikslui, o ne tam, kad ją pačią valgiui suvartoti. Paklausiu Tamstas, kas laikoma ekonominiu atžvilgiu kraštui sveikiau: ar tai, kai dvarininkas turįs 1000 ha parduos užsienin 10000 centnerių kviečių ir tuos pinigus Paryžiuje prašvilps, ar jei tie 1000 ha priklausys 50 ūkininkų, kurie, pardavę tikai po 10 cent, už gautus pinigus apvilks vaikus, o iš neparduotų grūdų patys su šeimomis žmoniškai maitinsis, užuot valgę duoną su dirsėmis ir pelais, kaip tekdavo bernams valgyti dvaruose.

Gaminių padalinimo klausimas turi būti vienas iš mūsų svarbiausių kultūrinių uždavinių medžiaginės kultūros kūrimo srityje. Negalime mes siekti turtų lygybės, tas būtų ir utopiška (neįvykdoma) ir neteisinga. Bet turtas dabar tenka suprasti ne taip, kaip ekonomistai iki šiol suprasdavo ir kaip jisai paprastai be pagrindo yra suprantamas, būtent, tautos vertybių visuma; turtas tiksliau suprasti kaip galėjimas padaryti veiksmą, kurio pirma negalima buvo padaryti, arba labai sunku buvo jis tada padaryti. Pav., kol nebuvo gelžkelių, orlaivių, arba automobilių, ar galima buvo kad ir turtingiausiam ponui, net pačiam karaliui nuvykti iš Kauno Berlynan per keliolika valandų? Ar galima buvo tam turtuoliui sužinoti tuoj, kas dedasi kitoj šaly, kol nebuvo laikraščių, telegrafo? Dabar neturtingas žmogus ir tokią kelionę atlieka ir, laukdamas darbo biržoj, pasiskaito žinių, už centus nusipirkęs laikraštį.

Geras ar geresnis gyvenimas, kad ir medžiagiškas, yra reliatyvios sąvokos. Mums gali atrodyti, kad vergo gyvenimas buvo blogesnis už Kauno padienio darbininko gyvenimą, kuris gavęs už savo darbą per dieną 5 litus kenčia daug nedateklių. Kažin? Pastarasis, gal būt, labai atjaučia savo vargą, o vergas kaip gyvulys pašertas gal jautėsi patenkintas. Mes, kalbėdami apie geresnį žmogaus gyvenimą, galime turėti galvoje tiktai objektyvinius to

gyvenimo požymius, tiktai vidutinio žmogaus, mūsų kultūros laipsnį pasiekusio, gyvenimo sąlygas.

B) Dvasinės kultūros srityje mūsų uždaviniai tenka nusakyti taip pat tiktai bendrais bruožais.

Čia jau mūsų einama tuo keliu, kurį rodo humanitaro vardas. Pradžios mokslas jau pripažintas visiems privalomas ir jis duodamas nemokamai. Ateities uždavinys - eiti toliau tąja kryptimi. Ne tiktai mokslas turi būti duodamas dovanai, bet neturtingi vaikučiai turi būti ir dovanai maitinami, aprengiami. Ir ne tiktai pradžios mokslas, bet, kaip sakiau, šituo keliu einama ir toliau: tą rodo atleidimas nuo mokesnio už mokslą, stipendijos. Tiktai reikia dar toliau tuo keliu žengti. Dailiajai raštijai ir menui klestėti mūsų uždavinys turėti kultūros fondą, kuris būtų tvarkomas laisvai gyvenančių literatorių, mokslininkų menininkų draugijų atstovų, kad jis nevirstų reptilijų (šliužų) šaltiniu. Trumpai kalbant, reikia siekti, kad kiekvienas gautų mokslą ir išauklėjimą, atitinkantį jo gabumus

Visas tas konkrečias kultūrinių uždavinių priemones vykdant, vadovaujamasis dėsnis turi būti: auklėti asmens savarankiškumą, tatai buvo nurodyta kalbant apie medžiaginės kultūros kūrimą; šitas dėsnis turi dar didesnės reikšmės dvasinės kultūros kūrybai. Apie universitetinio darbo sąlygas aš čia ir nekalbu dėl to, kad mokslui klestėti savarankiškumas, tai tik jau sąlyga, o ne kultūrinis uždavinys.

C) Siekti sudaryti visuomenės grupių geresnes formas yra šiais laikais būtini ir nuolatiniai kultūros uždaviniai, todėl, kad be tų grupių žmogaus kultūros darbas dabar beveik nevyksta. Prisiminkime, kokios didelės reikšmės turėjo ir turi medžiaginei kultūrai steigti įvairias bendroves, labiausiai gi akcines bendroves, sutraukusias ir suorganizavusias didžiausius kapitalus ir žmonių jėgas ir įgalinusias žmones pratiesti gelžkelius, pastatyti tiltus, garlaivius, fabrikus ir t. t. Pastaraisiais laikais tų bendrovių susijungimai vadinami trestais, arba karteliais, yra dar tolimesnis visuomeninės kultūros žingsnis pirmyn.

Tenka prisiminti ir kitų draugijų reikšmė, k. a., įvairių mokslo, literatūros, meno ir kitokių draugijų, kuriose, sujungtos bendraminčių jėgos stipręja ir duoda dideles išdavas.

Šioj srityje mums tenka dar tik rimtai pradėti veikti, nes iki šiol dar tik mėginta pradėti, pav., kad ir koperacijos srityje; tas, kas daryta, sunku laikyti per rimtą pradžią, tai tik mėginimai. Taip pat ir kitų bendrovių ir draugijų gyvenimas rodo, kad šioj srityje mums dar daug yra kultūrinių uždavinių.

Svarbiausias gi kultūrinis uždavinys visuomenės kultūros kūrimo srityje, tai valstybinės formos sukūrimas, svarbiausias, sakau, todėl, kad nuo šios organizacijos labai pareina visų kultūrinių uždavinių tikslus vykdymas." [34]

Petras Leonas savo pedagoginiame darbe didelį dėmesį skyrė sociologijai. Tai rodo ir „Kultūros" žurnale išspausdintas jo straipnsis „Iš sociologijos paskaitų".

Įžangos žodis sociologijos paskaitoms V. D. Universitete

Socialinis gyvenimas nuolat teka, kinta; jis - labai sudėtingas ir pilnas priešingybių.

Savo įžengiamajame žodyje aš duosiu kai kurių svarbesnių socialinio

gyvenimo priešingybių vaizdą.

1. Visatoje vyksta nuolatinis judėjimas ir reiškinių kitimas. Dar senovės graikų filosofas Heraklitas, kurį rusų filosofas S. Trubeckoj vadina originališkiausiu ir garsiausiu filosofu[1], teigė, kad visatoje viskas juda, teka - panta rei - ir kad pasaulyje nėra nieko absoliutaus, o visa kas yra reliatyvu[2]. Visi daiktai kinta. Dangus, oras, vanduo, visokia medžiaga nuolat juda. Mūsų jausmai ir įspūdžiai yra judėjimai. Mūsų sąmonė kinta. Net mūsų kalba, kad būtų galima išreikšti ją ja tiesa ir gyvenimas, turi tekėti, keistis. Visi daiktai teka kaip upeliai, ir jų medžiaga atsinaujina kaip vanduo tėkmėje. Ir kaip negalima upėje du kartu įeiti į tą pat vandenį, taip negalima dviem laiko momentais būti tos pat medžiagos daiktu. Viskas tampa, kuriasi ir irsta; ateina ir nueina. Vieni miršta, kiti gema. Pastovios buities nėra, nes kitimo, genezies procesas niekuomet nesustoja[3]. Gyvenimas yra priešingybių vyksmas, ir tos priešingybės yra harmoningai suderintos. Priešingi pradai: vienumo - daugumo, riboto - begalinio, ramybės - judėjimo, gėrio - piktybės, šviesos - tamsos, aktyvaus - pasyvaus vienas kitą naikina, neigia, bet jie ir kartu esti bei vyksta[4].

Toji tiesa, Heraklito daugiau kaip prieš du tūkstančius metų[5] skelbta, visai atitinka ir mūsų dabarties mokslo teigimus. Fizika ir neorganinė chemija mus moko, kad neorganiniai kūnai jungiasi, reiškia, juda. Garsas, šviesa, šilima yra judėjimo reiškiniai, kurie reikalingi gyvybei. O ką jau bekalbėti apie organinius kūnus! Net ten, kur mes, paviršutiniai žiūrėdami, esame pripratę matyti mirtį ir negyvą, nejudamą medžiagą, ir ten tikrybėje vyksta judėjimas ir gyvybė: lavone atsiranda kitos, nei pirmiau buvęs gyvas kūnas, gyvybės, medžiaga įgyja kitų reiškinių būseną ir formą. Besidomintiems šiuo, reiškinių kintamumo ir visatoje nuolat vykstančio judėjimo, klausimu patariu pasiskaityti Sullivano veikalą „Mokslas", neseniai prof. V. Cepinskio išverstą mūsų kalbon.

2. Žmogus visatos reiškiniams pažinti įvairiai klasifikuoja (rūšiuoja) jų visumą. Plačiausio pobūdžio klasifikacija yra reiškinių suskirstymas į tris pasaulius:

1) neorganinių reiškinių pasaulis,
2) organinių reiškinių pasaulis ir
3) antorganinių, arba socialinių reiškinių pasaulis.

Tiesa, dar tenka išskirti viena reiškinių rūšis ir įterpti ji tarp organinių ir socialinių reiškinių, nes tie reiškiniai vienais požymiais ir juos sudarančiais veiksniais (faktoriais) priklauso prie organinių reiškinių, o kitais požymiais ir faktoriais jie priklauso prie socialinių reiškinių. Tokie yra žmogaus dvasios veikimo reiškiniai, arba psichiniai reiškiniai, tikriau socialiniai - psichiniai reiškiniai. Jie vyksta žmoguje, bet jam gyvenant visuomenėje ir šiai jį veikiant. Jeigu žmogus gyventų vienas, jo dvasios reiškiniai nebūtų tokie, kokie dabar yra.

[1] Enc. Br. ir Efc. žod. VIII t. 440 pusl.
[2] N. Korkunov, „Teisės filosofijos istorija". II pusl.
[3] Enc. Br. ir Efr. žod. VIII t. 441 pusl.
[4] Enc. Br. ir Efr. žod. VIII t. 441 pusl.
[5] Heraklitas gyveno tarp 530 ir 470 metų prieš. Kr. (žiūr. Korkunov „Teisės filosofijos istorija". 10 pusl.).

3. Kiekvienas reiškinys, visvien kokios rūšies iš nurodytųjų jis bebūtų, yra reikalingas technikos, plačia prasme, proceso: jis turi tam tikrą variklį ir vyksta tam tikrais judėjimo dėsniais. Tarpplanetinėje erdvėje juda planetos ir žvaigždės tam tikrais dėsniais, jų savitarpinės traukos ir inercijos dėsniais. Apie tų kūnų judėjimą yra kalbama kaip apie „dangaus mechaniką". Neorganinių kūnų procesai pasireiškia fizikos chemijos procesais, taip pat turinčiais savo dėsnius. Organinių kūnų judėjimai pasireiškia augalų ir gyvulių gyvenimu, kuriame vyksta tiek fizikos chemijos procesai, tiek ir tam tikri biologijos procesai, taip pat paremti tam tikrais dėsniais.

Taip pat vyksta ir žmogaus gyvenimas, bet jo gyvenimo reiškinių požymiai yra labai ypatingi ir griežtai skiria jį nuo gyvūnijos reiškinių, būtent, jo dvasios reiškiniai, arba kaip buvo ką tik sakyta, socialiniai - psichiniai reiškiniai. Norint tuos reiškinius pažinti, tenka juos išskirti į atskirą rūšį. Pagaliau, žmonių visuomenės gyvenimo reiškiniai taip pat sudaro dar tam tikrą reiškinių skyrių.

Tačiau visiems visatos reiškiniams yra viena bendra: jie vyksta tam tikra technika, tai yra, turi tam tikrus variklius ir tam tikrus technikos dėsnius (įstatymus).

4. Reiškinių kitimas visoj visatoj vyksta viena linkme: iš neaiškių, paprastų, nesudėtingų, netobulų procesų palengva išsivysto vis aiškesni, sudėtingesni, tobulesni: iš ūkų susidaro planetos: mūsų Žemė ir kt.[6]; geologija mums teigia, kad Žemė kadaise yra buvusi skysta, karšta masė ir tik labai ilgų laikų eigoje įgijusi dabartinę formą. Biologija turi duomenų teigti, kad tokių, pav., didžiulių medžių, kaip ąžuolas, tolimuose praeities laikuose pirmtakai buvo vandenžolės, o gyvulių ir žmogaus — ropuoliai. Pagaliau praistorija ir istorija mums rodo, kad ir toks sudėtingas žmonių visuomenės organizmas, kaip dabartinė valstybė, yra gavęs savo pradžią iš palaidų, klajojančių ordų. Reiškinių kitimui dėsningai tobulėjimo kryptimi vykstant, galima pamanyti, kad tas kitimas vyksta sklandžiai, netrukdomai. Tačiau taip nėra.

5. Visose aukščiau nurodytose reiškinių srityse vyksta jų, o tikriau sakant juos vykdančių jėgų trynimasis, kurio pasėkoje atsiranda reiškiniai, neatitinką tobulėjimo dėsniui. Geologija ir kiti gamtos mokslai pateikia žinių, kad Žemėje yra buvusi vadinamoji ledų gadynė (epocha), kurios metu didelė Europos dalis buvo apdengta ledais. Ir dabar vyksta Žemės drebėjimai, potvyniai bei kiti panašūs nepaprasti, labai žalingi įvykiai. Augmenijos ir gyvūnijos gyvenime nuolatinis trynimasis vyksta nuolat ir yra lengvai pastebimas: augalai stelbia, gyvuliai skriaudžia, žudo vieni kitus ir t. t.

Trynimasis vyksta ir žmonių tarpe, jiems bendrai gyvenant. Pasaulio reiškiniai yra ne vienokio sudėtingumo: neorganiniai kūnai yra mažiausia sudėtingi, augalai yra sudėtingesni už juos, gyvuliai yra dar sudėtingesni, žmogus yra sudėtingiausias organizmas, o žmonių visuomenė yra labiausiai sudėtinga. Vykstantieji tose visose pasaulio srityse reiškiniai yra taip pat atitinkamo sudėtingumo: neorganinio pasaulio reiškiniai mažiausia sudėtingi, o toliau sudėtingumas yra vis didesnis ir didesnis

Juo sudėtingesni yra reiškiniai, juo didesnis tarp jų esti trynimasis ir juo

[6] Yra ir kitokia planetų susidarymo teorija — žiūr. Sullivano „Mokslas" 29 pusl.

sudėtingesni tie reiškiniai, kurie atsiranda to trynimosi pasėkoje.

Kalbamasis trynimasis sudaro priešingybes, antinomijas. Kadangi žmonių socialinis gyvenimas yra sudėtingiausias, tai jame pasireiškia labai didelių priešingybių ir todėl jis labai sunku pažinti. Nurodysiu kelias svarbesnes socialinio gyvenimo priešingybes.

6. Laisvė yra viena brangiausių žmogaus gėrybių. Bet ilgus žmonijos gyvenimo laikus tik vieni valdovai teturėjo ją. Pirmiausia Anglijos gyventojai ėmė palengva tvirtinti laisvės pagrindus ir plėsti jos ribas. Tačiau staigų posūkį pilietinėse laisvėse, griežtai tvirtus pagrindus ir plačias ribas visuomenės laisvei davė Šiaurės Amerikos Jungtinių Valstybių konstitucija 1787 m. ir Didžioji Prancūzų Revoliucija, kurios pradžioje, būtent 1789 m. rugpjūčio mėn. vieną naktį tautos susirinkimas sutriuškino visus istorijos bėgyje sukurtus pančius, visas luomų privilegijas. Po to ir kitos valstybės palengva keitė savo santvarką laisvės, gyventojų savarankumo kryptimi. Bet štai kas įvyko. Šitos didžiosios politinės reformos laiko atžvilgiu sutapo su įsigalėjimu ekonomikos srityje dėsnio „Laissez faire, laissez passer". Tai reiškė, kad valstybė privalo visai nesikišti į ekonominį piliečių gyvenimą, nes tik tokiu atveju jie, laisvai veikdami, pasieksią geriausios medžiaginės būklės. Valstybės vyriausybė privalo tik saugoti išorinę vidaus tvarką ir spręsti teisės ginčus, kurdama tam tikslui teisę. Ji turi būti „Teisės valstybė" (Rechtsstaat, pravovoje gosudarstvo). Ir kas iš to išėjo, valstybėms laikantis šio dėsnio? O štai kas. Istorijos eigoje žmonės jau buvo pasiskirstę į beturčius ir turtinguosius. Beturčiui savo ir savo šeimos gyvybei išlaikyti reikia darbo, nes kitokie pragyvenimo ištekliai jam nepriklauso. Tad jis turi sutikti su tokiomis darbo sąlygomis, kokias pasiūlo jam turtuolis. Juo labiau taip buvo anais tų didžiųjų politinių reformų laikais, kai fizinio darbo žmonės buvo dar visai neapsišvietę, nesusipratę ir nesusiorganizavę. Štai ir iškilo toji priešingybė, apie kurią aš čia kalbu: pagal įstatymą darbininkas yra laisvas ir gali laisvai balsuoti už ką nori renkant atstovus į seimą, o tikrenybėje jis yra darbdavio vergas ir turi balsuoti taip, kaip pastarasis liepia.

Pirma dvarininkas rūpinosi, kad jo baudžiauninkas būtų pavalgęs, nes kitaip jis nepajėgtų dirbti. Laisvas gi žmogus pats turėjo rūpintis savo išsilaikymu, kuriam jis labai mažą atlyginimą gaudavo už savo darbą, nes buvo didelė konkurencija; vienu metu su šitomis teisės permainomis įvyko ir pramonės pakitimas, buvo įsteigti fabrikai, kurie galėjo naudotis ne tik moterų, bet net mažų vaikų darbu, ir plačiai juo naudojosi. Tad laisvė dirbančioms masėms pasirodė piktesnė už buvusią nelaisvę (baudžiavą ir kt.).

Augustas Kontas (Comte), pirmasis sociologijos kūrėjas, greit pastebėjo šitą priešingybę ir pasakė, kad Vakarų Europos laisvė yra tokia, kokiai esant kultūra turi žlugti.

Turtingoji mažuma ir jos šalininkai skelbė, kad visuomenės gerovei reikia plačios asmens laisvės, masės gi jautė šitokios tvarkos, tikriau netvarkos, pragaištingumą. Gilūs mokslininkai išaiškino tos netvarkos priežastis. Tai daugiausia buvo socialistai.

7. Susidarė moksle dvi sroves: individualizmo ir kolektyvizmo. Bet ir individualizmo srovę atstovaujančios šviesesnės galvos greit suprato šitos teorijos kraštutinybę bei žalingumą didesnei visuomenės daliai.

Garsusis ekonomistas ir filosofas Džonas Stiuartas Milis išleido atskirą brošiūrą „Apie laisvę". Jis priklausė prie tų, kurie vadovavosi „laissez faire,

laissez passer" dėsniu. Bet ir jo mintyse pastebimos šviesesnės kibirkštys. Dž. St. Milis kalbėjo ne apie psichologinę individo valios laisvę, bet apie socialinę laisvę. Milis nurodytoje brošiūroje visų pirma kalba apie anglų filosofo Hobso ir prancūzo Jono Jokūbo Russo laisvės teorijas. Tomas Hobsas[7] ir J. J. Ruso[8] buvo prigimties teisės teorininkai. Jie manė, kad žmogus iš prigimties turi tam tikras teises, kurių niekas negali prieš jo paties valią iš jo atimti. Tų teisių tarpe yra ir laisvės teisė. T. Hobsas skelbė, kad asmuo, prisidėdamas prie visuomenės gyvenimo valstybės forma, perleidžiąs valstybei savo laisvės teisę, nepalikdamas nieko sau. Tuo būdu valstybė tampanti milžinas - leviatanas. Jis ir knygą išleido vardu „Leviatanas"[9].

J. J. Russo skelbė, kad laukinis žmogus, gyvendamas vienas, buvo doroviškai visai tobulas, kad žmonės, kurdami visuomenę, sudarė tarp savęs sutartį, kuria perleido valstybei savo laisvės dalį, bet kad žmonės ir toliau patys turi teisę valdyti valstybę susitardami tarpusavy. Jisai ir vieną savo knygų išleido vardu „Visuomenės sutartis" (Contract social). Verta priminti, kad Russo, dar gana jaunas vyras, nors ir nebūdamas nei studentas, nei profesorius, parašė dvi disertacijas Dižono akademijos pateiktomis temomis. Viena tema buvo: „Ar mokslai ir menas prisidėjo prie žmonių doros ir įpročių pagerinimo, ar priešingai?". J. J. Russo davė neigiamą atsakymą, būtent: kad mokslai ir menas sugadino žmonių dorą ir įpročius. Kita tema akademijos pateikta buvo: „Apie žmonių nelygybės pradžią ir pagrindus". Atsakydamas į šią temą, J. J. Russo išvedė, kad nelygybės pradžia ir pagrindas yra nuosavybės teisė, nes tas, kuris pirmas apsitvėrė sau žemės sklypą, buvo grobikas[10]. J. J. Russo nuomone, žmogus sutartimi tik apsiriboja savo laisvę bendram su kitais gyvenimui tvarkyti.

Dž. St. Milis taip pat buvo plačios asmens laisvės šalininkas. Jis teigė, kad visuomenė turi teisės aprėžti asmens laisvę tiktai tiek, kiek tai reikia visuomenei save apsaugoti, o taip pat neduoti vienam žmogui daryti žalą kitiems. Individas savo asmens, savo kūno ir dvasios atžvilgiu, anot Milio, yra visai laisvas: jo sąžinė, nuomonės, mintys negali būti varžomos; jis laisvas yra kurti savo gyvenimo planą, ir veikti ta sąlyga, kad nedarytų žalos kitiems. Bet ir iš kitų jis turi teisės reikalauti, kad jie elgtųsi su juo taip, kaip jis privalo elgtis su jais. Kitiems ką nors daryti individas gali tik jiems sutinkant. Nors Milis gyveno „laissez faire, laissez passer" dėsnio įsigalėjimo laikais, ir valstybės uždavinius buvo supratęs esant gana siaurus, vis dėlto jo pasakyme, kad individas tik tiek yra laisvas veikti, kiek jis nedaro žalos kitiems, jau buvo užuomazga to valstybės uždavinių supratimo, kuris greit ėmė aiškėti ir kuris dabar yra formuluojamas šiaip: valstybė privalo ne tik vidaus tvarką saugoti ir ginti kraštą nuo išorinių priešų, bet ir padėti piliečiams rūpinti tuos kultūrinius jų reikalus, kurių jie patys vieni nepajėgia tinkamai rūpinti, arba net ir pati viena tokius reikalus aprūpinti. Gana greit kai kur valstybės pradėjo leisti įstatymus, kuriais buvo draudžiama mažiems vaikams dirbti fabrikuose, buvo aprėžiamas naudojimasis moterų darbu fabrikuose, buvo

[7] T. Hobsas (Hobbes) gyveno 1588—1679 met.
[8] J. J. Russo gyveno 1712—1788 met.
[9] Plačiau apie T. Hobsą žiūr. P. Leonas „Teisės filosofijos istorija".
[10] Plačiau apie J. J. Russo (Russeau) žiūr. P. Leonas, „Teisės filosofijos istorija".

apskritai visų darbininkų darbo laikas aprėžiamas ir t. t. ir t. t. Daugumas mūsų laikų mokslininkų kitaip, nei „laissez faire, laissez passer" šalininkai, galvoja. Pav., Otamaras Spanas sako, kad kas nori įveikti individualizmą ir suvokti tikrą visuomenės esmę, tas turi išbraukti iš savo sąmonės absoliutaus individo sąvoką bet kokia forma, net užslėpta, nes individas iš esmės yra tik visuomenės narys ir gyvena tik kaipo toks. Visuomenė nėra kokia negyva, užšalusi būtybė, bet ji nuolat juda, kinta, tobulėja. Individui tokioje visuomenėje yra dirva vystyti savo jėgas ir gabumus. Individe esantieji pradai gauna visuomenėje tokį išsivystymą, kad tinka socialinės visumos pastatui.

Visoks artimo išnaudojimas yra ne laisvės vykdymas, bet sauvalė. Dabar reikia kitaip galvoti, negu galvojo individualizmo šalininkai. Kai individualistas sako: „Kitų žmonių buvimas riboja mano laisvę", visuomenininkas į tai atkerta: „Mano dvasinė būtybė ir pasireiškia tuo, kad yra kitos dvasinės būtybės; kiti žmonės nėra man kliūtis veikti, bet yra mano būtybės sąlyga. Tad mano laimė pasireiškia tuo, kad yra kiti žmonės ir kitų laimė". Čia suprantama tokios būtybės, kurios yra vertos žmogaus vardo. Laisvė yra gyva dvasinėje visuomenėje, tikrame žmonių savitarpinio santykių naudingume. Antra vertus, visuomenė negali būti be individų: galutinėje išvadoje jos gyvenimas turi siekti paskiro individo gerovės.

8. b. Antroji priešginybė (antinomija), kurią matau tikslo čia pažymėti, yra: iš vienos pusės mažumos turtų perteklius ir gyvenimas prabangoje, nieko nedirbant, o iš antros pusės masių neturtas ir gyvenimas skurde, nuolat sunkiai dirbant. „Esamoji visuomenėje piktybė, - sako L. Uordas, - yra tokia didelė ir tokia visuotinė, kad pirmiausia reikia imtis pastangų jai sumažinti ar visai pašalinti, o ne siekti dauginti savo gyvenimo smagumus. Kol yra kentėjimai, kurie reikia lengvinti, mėginimai dauginti smagumus gali atrodyti šventvagystė.[11]

„Žmonija, matyt, eina į tokį išsivystymo laipsnį, kuriame visi tie, kurie dirba, kad ir kažin kokie darbštūs, gabūs ir taupūs jie bebūtų, gaus už savo darbą tik tiek, kad galėtų patys išsilaikyti ir tęsti savo giminę, kaip tai yra formulavęs savo „geležiniame įstatyme" ekonomistas Rikardo. O visi kiti jų pagaminti produktai kaupiasi rankose palyginti nedaugelio tų, kurie nieko negamina, bet kuriuos visų kraštų įstatymai ir papročiai įgalioja laikyti savo nuosavybe pačius turtų šaltinius ir leisti, arba drausti pačia turtų gamyba. Tai yra tokia didelė ir rimta piktybė, kad palyginti su ja, visi nusikaltimai, kurie būtų daromi, jeigu ir visai nebūtų jokios valdžios, galėtų būti laikomi niekais"[12].

Pirminės valstybės vyriausybė, kuri rėmėsi vien fizine jėga, buvo pakankamai stipri teisingam, pagal tų laikų žmonių pažiūras, turtų paskirstymui įvykdyti. Dabar, kai šį klausimą sprendžia intelektualinė jėga, valstybės vyriausybė eina su plutokratija, kuriai priklauso toji intelektualinė jėga. Dabar, kai grobiama arba plėšiama fizine jėga, tokie veiksmai yra laikomi nusikaltimais, ir valstybės vyriausybė griežtai reaguoja prieš juos. O kai žmonės intelektuališkos jėgos pagalba yra grobiami ir plėšiami, tai valstybė visu savo galingu aparatu remia tą grobimą. Rodytųsi, kad jei fizinės jėgos

[11] L. Uordas, „Psichiniai civilizacijos faktoriai", vertimas rusų kalbon, 300 pusl.

[12] L. Uordas, op. cit. 311 pusl.

naudojimas piktam yra uždraustas, tai ir intelektualinės jėgos naudojimas tokiam pat tikslui turėtų būti uždraustas. Bet to kol kas nėra. Tam įvykti reikia, kad visuomenės pradas, jos naudos siekimas vyrautų ir būtų vedamasis siūlas socialinės technikos labirinte[13].

O kad visuomeninės naudos pradas vyrautų, reikia, kad visuomenės nariai būtų atitinkamai išauklėti, būtų nusistatę veikti visuomenės naudai. Visuomenės nariai tuomet bus atitinkamai išauklėti, kai juose bus išugdytas supratimas, kad kiekvieno gėris ir gerbūvis priklauso nuo visuomenės gerbūvio ir laimės, tai yra, kai jie supras dabartinę padėtį. Suprasti padėtį, reiškia žinoti jos esmę, priežastis ir ribas. Visa tai žinant, bus žinoma ir kaip ji keisti žmonių gerovei. Nors mokslo atžvilgiu dabartinė padėtis yra tokia, kad mokslas vis platesnėse ribose ir vis didesniam žmonių skaičiui yra suteikiamas ir tampa prieinamas, vis dėlto esamoji santvarka dar tebėra stipri daugumos nežinojimu ir tamsumu.

9. Šitoji priešingybė, kad kiekviena žmonių visuomenė susideda iš turtuolių ir beturčių, randama istorijoje nuo senų amžių. Kai tik žmonės ėmė bendrai gyventi, tuoj pasireiškė vienų didesnės jėgos: tai fizinės, tai dvasinės, tai ir vienos ir antros kartu. Vieni kitus padarė savo vergais, o laisvieji taip labai brangino turtą, kad skolininkas už skolos neatidavimą patekdavo į vergiją, arba jeigu kreditoriai buvo keli, tai jie, kaip pav. pagal Romos teisę, galėjo skolininką pasidalinti, sukapoję jį[14].

Esant šiai priešingybei, ir galvojančių žmonių pažiūros dėl jos esmės ir priežasčių susidaro įvairios. Tam pavaizduoti aš priminsiu vieną graikų gyvenimo laikotarpį ir filosofų Heraklito ir Ksenofono, gyvenusio vienu laiku su Heraklitu, veikla[15]).

Juodu gyveno VI amž. prieš Kr. Jonijoje. Jonija buvo viena kultūringiausių Graikijos šalių. Graikų filosofija buvo pasiekusi tokio aukšto laipsnio, kad įvairūs galvotojai jau svarstė klausimą apie visatos pradžią ir matė ją tame, ar kitame prade: vieni skelbė, kad skaičius yra visatos pradžios priežastis, kiti tą pradžią vedė iš vandens ir t. t. Heraklitas šitokiu pradu skelbė esant ugnį. Jo filosofija, kaip ir kitų graikų filosofų mokslas, nebuvo nutolusi nuo realaus gyvenimo. O Jonijos visuomenė buvo jau suskilusi į priešingas grupes: liaudies dauguma buvo beturčiai žmonės, o jų buvo daug; nedidelė gi mažuma buvo turtuoliai. Liaudies interesų gynėjas buvo filosofas Ksenofonas. Jis mokė, kad visi žmonės yra lygūs ir kad todėl reikia siekti žmonių vienybės. Jo mintis apie žmonių lygybę ir siektiną vienybę ėjo iš jo pažiūros į visatą, kad ji yra viena ir amžina būtybė. Lygybės ir vienybės idėjų išsiplėtimas sužadino plačių masių sąmonę, ir proletariatas pareikalavo sau teisių ir iškovojo jas sau. Turtuolių klasė neteko turėtų privilegijų. Tačiau, turtuoliai nenurimo, bet kovojo dėl savo privilegijų. Jų teisių teoriniu užtarytoju buvo Heraklitas, pats priklausęs turtuolių klasei, prakilniai Jonijos giminei. Gindamas turtuolių privilegijas, Heraklitas vadavosi tokiu logišku galvojimu. Visatoje pastebima vienybė, bet ji nėra esamojo vienuma, o visatoje yra vienas priešingybių dėsnis (įstatymas). Kadangi priešingybių

[13] L. Uordas, op. cit. 311 ir sek. pusl.
[14] M. Chvostov, „Romos teisės istorija".
[15] Žinias imu iš J. A. Isajevo veikalo „Sociologijos klausimai", 1906 met.

faktas yra visuotinis įstatymas, tai netiesa skelbiama, kai teigiama, kad žmonės visi yra lygūs; tuo yra iškreipiamas minėtasis gamtos įstatymas. Nėra nieko pastovaus, o yra tik nuolatinis judėjimas; tai rodo mums kasdieninis patyrimas: ligą pakeičia sveikata, alkį - sotumas, nusilpimą - poilsis. Šitame nepertraukiamame formų kitime lieka pastovi ugnis, tas pirminis pradas. Gyvenimas yra kitimų sinonimas (tapatybė), o lygybė yra mirtis. Nepertraukiamas vienos padėties kitimas į kitą, priešingą, davė Heraklitui pagrindo teigti, kad ginčas yra visų daiktų tėvas ir viešpats. Nepertraukiamoji kova, sukūrusi viską, kas tik yra, ir nuolat keičianti esamąjį, padarė tai, kad vieni žmonės tapo vergai, kiti liko laisvi; vieni tapo turtingi, kiti - beturčiai. Anot Heraklito, šis žmonių pasiskirstymas yra visatos būtinumas.

Nedidelės mažumos rankose sukaupti turtai įgalino savininkus gyventi prabangoje, išnaudojant daugumos darbą. Tos mažumos gobšumas, ištaigingas gyvenimo būdas ir veidmainiavimas buvo Jonijos vadovaujamos klasės ypatybės. Tos ypatybės davė Ksenofonui pagrindo neigiamai vertinti esamąją Jonijos tvarką ir siekti reformų. Heraklitas gi, kaip aukščiau sakyta, įrodinėjo tokios padėties ir šios priešingybės būtinumą[16]).

10. Esant žmonėms pasiskirsčiusiems į priešingas grupes dėl turto, o taip pat esant įvairiems kitiems skirtumams tarp žmonių: išauklėjimo, apsišvietimo, tikėjimo ir kt., nevienaip galvojama ir dėl to, kas yra dora ir kas nedora. Šitą priešingybę paaiškinsiu vaizdais.

„Tradicijos gynėjai, sako Dioneo[17]), teigė, kad dora nėra galima be tikybos, kad artimo meilė negali būti, jei neigiama „Apveizda", o racionalistai įrodinėja doros nepriklausomumą nuo tikybos". Dioneo pastarųjų galvojimui pailiustruoti cituoja Valterio Bedžoto veikalo „Žmogaus ignorancija" šią vietą: „Doros esmė racionalistų požiūriu yra tai, kad visai nėra siekiama sau naudos ir visiškai nelaukiama sau atpildo už gerus darbus. Žmogus, darąs gerą veiksmą tik dėl to, kad laukia dovanos už jį būsimame gyvenime, stovi dorovės požvilgiu, nepalyginti žemiau už tą, kuris daro gera dėl gėrio, kuris netiki atpildu, visai negalvoja apie save ir apie būsimą gyvenimą. Tarp žmogaus, gerai besielgiančio tik dėl to, kad jis numato savo interesus ateityje, ir žmogaus, taip besielgiančio, tačiau nežiūrinčio savo naudos, yra tik tas skirtumas, kad vienas yra toli matąs, o kitas trumparegis. Visai žmonijai savo naudos nesiekiąs geras veiksmas yra nepalyginti kilnesnis už veiksmą, pagrįstą savo naudos išskaičiavimu. Kokiu būdu tikintis gali daryti gerus veiksmus, nesiekdamas savo naudos? Rojus yra viršum jo, o pragaras laukia jo, jei jis nuodėmingas. Rojus traukia jį, o pragaras baido. Tikintieji teigia, kad tikyba yra naudinga žmogui dėl to, kad gimdo jame gerus poelgius. Jie nesigaili spalvų rojaus smagumams, o pragaro kančioms pavaizduoti, nes mano, kad tokiu būdu skatina gera ir šalina pikta. Bet žadėdami atpildą už gera ir bausmę už pikta, tikintieji atima dorai visą jos esmę, daro ją savanaudišką. Kurdamas šventąjį, tikintis užmuša nesavanaudiškumą ir išskaičiavimo nebuvimą.

11. Tuom pat klausimu Dioneo atpasakoja iš B. Shaw farso „Majoras

---

[16] J. A. Isajev, op. cit. 17—18 pusl.

[17] Dioneo (slapyvardis), rusų rašytojas, jaunose dienose ištremtas Sibiran iš ten pabėgo Anglijon ir gyveno Londone, neseniai mirė.

Barbara" šią vietą.

Milijonierius fabrikantas Anderšaftas, darąs dinamitą, ir filosofas Kiuzinas, kuris galvoja kaip viską subendrinti ir nurodyti tai, kas nerėžia akies, kalbasi tarp savęs.

- Gerai, jūs išpažįstate kokią nors tikybą? - klausia filosofas.

- Taip, - atsako Anderšaftas, - aš pripažįstu, kad žmogaus išganymui reikia dviejų dalykų....

- Krikšto ir... - sugriebė filosofas.

- Ne, pinigų ir dinamito, - atsakė Anderšaftas. - Visos tikybinės organizacijos, - tęsė jis, - gyvena iš to, kad parduoda save turtuoliams.

Kiuzinas: Bet ne „Gelbėjimo Armija"[18]), kuri yra neturtingų žmonių bažnyčia.

Anderšaftas: Juo daugiau yra pagrindo man nupirkti ją.

Kiuzinas: Man rodosi, Tamsta nepakankamai įsivaizduoji, ką daro Gelbėjimo Armija beturčiams.

Anderšaftas: Kaip gi, suprantu ir net labai jos darbą įvertinu. Ji ištraukia jiems iltis. Man, biznio žmogui, to visiškai pakanka.

Kiuzinas: Niekai. Armija blaivina žmones.

Anderšaftas: Aš geriau vertinu blaivius darbininkus. Jie didina mano pelną.

Kiuzinas: Ji dorina...

Anderšaftas: Dori darbininkai ekonomingiausi.

Kiuzinas: Įkvėpia jiems prisirišimą prie šeimos židinio.

Anderšaftas: Puiku. Darbininkas, prisirišęs prie šeimos, paaukos visa, kad tik nenustotų savo vietos.

Kiuzinas: Gelbėjimo Armija daro žmones laimingus.

Anderšaftas: Puikus revoliucijai užkirsti būdas.

Kiuzinas: Ne savanaudžius...

Anderšaftas: Tai yra, - nebojančius savo interesų. Ką gi? Man ir tai labai naudinga.

Kiuzinas: Gelbėjimo Armija verčia darbininkus galvoti apie dangaus karalystę.

Anderšaftas: Bet ne apie tredjunionus, ne apie socializmą. Puikiausia!

Kiuzinas: Klausykite! Tamsta esi ne kas kita, kaip pragaro perėjūnas[19]).

Chaindmanas[20]), apie kurį rašydamas Dioneo pacitavo šį B. Shaw dialogą, klausia, atpasakojęs tą dialogą: „Ar ne tiesa, tai galėjo parašyti tik reakcionierius, besityčiojąs iš darbininkų ir prijaučiąs nesąžiningam kapitalistui?" Chaindmanas, taip klausdamas, aišku, nesuprato B. Shaw sarkazmo.

12. Demokratijos ir autokratijos priešingybė.

Dabar daugelyje valstybių yra demokratinė santvarka. Jose visi sveiko

[18] Gelbėjimo Armija (Salvation Army) - draugija, Vilijamo Butso (Booth) 1878 met., suorganizuota kariuomenės pavyzdžiu; pamokslininkas Butsas net gavo „Generolo" vardą. Draugijos tikslai grynai doroviniai: gelbėti žmones iš nuodėmių, šelpti beturčius ir t. t.

[19] Dioneo, „Marga knyga", 98 pusl.

[20] Chaindmanas - anglas, socialistas, rašytojas.

proto pilnamečiai piliečiai, visvien kokios bebūtų lyties, tikybos, tautos ar turtingumo, turi teisę dalyvauti atstovų seiman rinkime ir patys būti renkami, o seimas leidžia įstatymus valstybei tvarkyti. Tokios valstybės yra: Anglija, Prancūzija (joj moterys dar neturi balsavimo teisės), Danija, Olandija, Švedija, Norvegija, Turkija, Amerikos valstybės ir kt. O kai kuriose valstybėse, nors ir yra panaši į seimą įstaiga, tačiau tikrybėje visa valstybės valdžia priklauso vienam asmeniui, kurio visi turi klausyti, kurio pareikštų minčių ir darbų nevalia kritikuoti. Jis laikomas lyg kokiu dievaičiu, stabu. Anglų manymu, kultūra turi pirmiausia išauklėti asmenyje tris dorybes: savigarbą, savęs pažinimą ir sugebėjimą kontroliuoti save[21]). Negalvojąs nuolankumas vadui ar stabui neauklėja šitų dorybių asmenyje. Žmogaus reikmenys yra varikliai jam veikti, o veikiant savarankiškai galvoti. Bet kai žmogus vergiškai seka paskui kitą, jis negali išauklėti iš savęs sąmoningo darbų vykdytojo. Asmeniui reikia tokio auklėjimo, kad jis pajėgtų kritiškai žiūrėti į savo darbus ir į kitų poelgius, o taip pat kritiškai vertintų visuomenės formas. O aklai pripažįstant šventu ir neliečiamu tai, ką skelbia ir daro vadas (Fiureris, dučė), pripažįstant nekritikuotinu kiekvienas vado išleistas įstatymas ar įsakymas, – asmens savarankiškumas nėra auklėjimas. Nesipriešinimas piktam, tada yra laikomas geru, doriausiu darbu, špionažas yra gerbiamas, kaip pareigos vykdymas, nors kartais daromas provokacijos forma, laikoma šventu darbu nekęsti kitaip manančių ir t. t.

Valstybė dažnai daro klaidų ir labai žalingų piliečiams. Ypač tada, kai valstybės funkcijas vykdyti tenka menkų gabumų asmenims. O tokiems asmenims tenka aukštos vietos tik dėl to, kad jie tinkamai šliaužioja prieš galinguosius. Tad ši priešingybė yra viena iš svarbiausių, ir todėl čia ypač pažymėtina.

13. Demokratiškumo ir poniškumo priešingybė. Čia turima galvoje ne politinis demokratiškumas, bet pilietinis. Demokratas apskritai privalo kiekviename žmoguje matyti lygų sau asmenį, ir gerbti jį tik dėl to, kad jis žmogus. Šiuo atžvilgiu ir demokratiškose šalyse daug kas nėra tikras demokratas, o vertina žmones tai pagal turtą, tai pagal visuomenišką padėtį ir t. t.

Daug kas iš europiečių santykiuose su neturtingais žmonėmis elgiasi kaip „ponai". Visuomenininkas Jok. Vasermanas, pagyvenęs Amerikoje, priėjo išvados, kad ten tikrai vyksta išsilyginimas tarp žmonių. Anot jo, nei vienam, pav. generaliniam įmonės direktoriui, ten neateisią galvon kalbėti su samdiniu kitaip, kaip su sau lygiu. Europiečiai labiau tobulina mašinų kultūrą negu asmens kultūrą[22]).

Antidemokratiškumo dvasiai šalinti vienintelė priemonė yra visuotinis didžiausio svarbiausių žmogui žinių kiekio išplatinimas. Kai visuomenės dauguma pilnutinai supras tą tiesą, kad žmonės yra tarp savęs lygūs ir patys turi teisės aprūpinti savo reikalus, kai ji ilgą laiką elgsis pagal šios tiesos reikalavimus, tuomet daugumos nusistatymas dėl visumos ir jos kiekvieno nario gerovės bus toks pats, koks yra žmogaus nusistatymas dėl paties savęs ir dėl savo gerovės.

Istorija, – sako P. Lakombas, – yra neapžvalgiamas faktų vandenynas.

---

[21] Dioneo, „Laisvės temomis", 18 p.

[22] Dioneo, op. cit. „Laisvės temomis", 18 p.

Tarp tų faktų, pastebėsiu, yra ir ši priešingybė: savo skaitlingumu ir netvarkingumu tie faktai iš karto nugąsdina žmogų. Tai tenka pasakyti ir dėl socialinio žmonijos gyvenimo būklės kiekvienu momentu[23]).

14. Asmens nuosavybė - kolektyvinė nuosavybė (komunizmas).

Beveik visose valstybėse turtų valdymas ir naudojimas yra paremtas asmens nuosavybės teise. Tačiau yra kraštas, būtent, SSSR valstybė, kur asmens nuosavybės teisė yra beveik panaikinta, ir visi turtai suvalstybinti, suvisuomeninti. Ir tuose kraštuose, kuriuose viešpatauja asmens nuosavybė komunizmo teorija plinta ir su jąja tenka valstybės valdžiai rimtai kovoti. Tačiau ir asmens nuosavybės principą pripažįstančiose valstybėse kai kurie turtai yra tapę valstybės, arba visuomenės turtu. Tokių turtų skaičius palengva daugėja. Čia nurodytoji priešingybė yra didelė žmonijos problema.

15. Pašto korespondencijos paslaptis ir jos neigimas taip pat yra priešingybė.

Paštas išsiplėtė po visą pasaulį tiktai todėl, kad saugojama korespondencijos, siunčiamos uždarytuose vokuose, paslaptis. Dabar ši paslaptis kaikur neigiama iš principo. Taip elgiamasi su pašto korespondencija diktatūrinėse valstybėse, pav., SSSR. Bent taip teigia tie, kurie turi ten giminių. Bet ir atsitiktinos aplinkybės naikina korespondencijos paslaptį. Taip, pav., daugiau, kaip dešimties pastarųjų metų bėgyje Šiaurės Amerika neturi gero klijo vokams užklijuoti. Aš tai teigiu iš įvykių su manim. Per nurodytą laikotarpį aš gavau iš Amerikos uždengtuose vokuose daug laiškų su tokiais pažymėjimais: a) Štampas: „Gauta Kybartų pašte su suterštais voko klapanais" ir b) klapanai užklijuoti dviems raudonais popierėliais su įrašu: „Kybartų p. t. įstaiga".

Aišku, kad jei mūsų paštas rado reikalo užklijuoti tais popierėliais laišką, tai vokas, matyt, buvo tokiame stovyje, jog jo įtalpą galėjo skaityti tas, kuris turėjo laišką rankose.

Tokiai sudėtingai socialinio gyvenimo technikai esant, o taip pat esant tiek daug ir tokių griežtų priešingumų, o šalia jų ir didelių trūkumų, manau, pateisinamas yra mano noras prisidėti prie socialinio gyvenimo reiškinių aiškinimo mūsų akademiniam jaunimui." [35]

Petras Leonas pastebėdavo net atskirus žmonių gyvenimo atvejus ir į juos reaguodavo. Štai pora pavyzdžių:

Įspūdžiai

Gyvenimo smulkmenos

Gamta, ilgai verkusi ir savo gausiomis ašaromis pridariusi daug žalos žmonėms, pagaliau susiprato ir perstojo verkusi. Kelios dienos stovi gražios, giedrios, nei debesėlio. Žemelei gerokai apdžiūvus, praėjusio rugsėjo 29 d., vidudienyje, išsirengiau 5 puikųjį A. Panemunės mišką. Į autobusą įkopiau greta gražaus vardo gardumynų parduotuvės, greta „Birutės" saldainių krautuvės. Atsisėdau dešinėje autobuso sėdynėje. Prieš akis mūsų Kaunelio, gamtos grožybėmis gausiai apdovanoto, puikūs reginiai. Žaliasis Kalnas,

[23] P. Lakombas, „Socialiniai istorijos pagrindai", 62 p.

Saulės rūmų, p. Vizgirdo pilies ir kitų gražių pastatų puošiamas. Vytauto Kalnas įvairiaspalvių parko medžių išdabintas, p. Klimo puošniais stulpais pilutės, p. p. Šmulkščių rūmų ir kitų naujų pastatų, žalių medžių rėmuose stovinčių, įvairinamas. Toliau aukštas Nemuno krantas apaugęs medžiais, tarp kurių saulės spinduliuose, lyg išeiginiais rūbais, apsirengę jaunuoliai, stovi nauji nameliai. Prieš akis gražūs ir gražūs vaizdai. Štai ir vėl aš susitinku su maloniu „Birutės" vardu. Autobusas pasiekė Birutės gatvės galą. Išlipu. Čia A. Panemunės pliažo krantas. Nemunas-milžinas didingai slenka pro mane. Jo krantas sutvirtintas, padarytas kranto alėja, patogi jojikams. Formuojasi „elitas", reikia jam turėti tinkamos pramogos. Einu krantu miško kryptimi. Prieinu suolą. Jame sėdi nesena moterėlė, suliesusi, skurdžiai apsirengusi. Raukšlės sendina jos veidą. Prie jos kojų guli sausų, apipuvusių šakų ir žagarų ryšelis. Moteris ilsisi. Pasirinkusi miške ir nešanti kuro valgiui išsivirti. Nusipirkti kuro nesą kuo. Vyras nuolatinio darbo negaunąs, pati maža galinti atitrūkti nuo trejeto mažų vaikelių, kurie ir dabar laukią, kaip varniukai, jos, kad papenėtų. Parėjusi bulvienės išvirsianti jiems.

Kodėl mes taip susitvarkę, kad šie žmonės neturi tinkamo sau darbo? Kodėl jie negali turėti geresnio kuro? Kodėl jie negali turėti kuo to kuro parsivežti? Šie ir kiti klausimai ėmė kvaršinti mano žilą galvą. Bet einu toliau. Kitame Nemuno krante matau: žmonės knibžda dirvose, kasa bulves. Šiame krante prieinu kasančius daržoves. Pasiekiu mišką. Jame tyla, tyla. Nei žolelė nelinguoja, nei lapelis nejuda. Tiktai lengvutis oro dvelkimas iš vakarų pusės glosto veidą. Saulelė visomis jėgomis šviečia ir šildo, bet jos jėgos jau rudeniškos, nekaitrios, tik maloniai šildančios. Jos jau nepajėgia sugerti rasos, kuri sidabro spuogeliais šen ten žvilga žolelėje.

O suvargusios moterėlės su šakų ryšeliu ties jos kojomis vaizdas drumščia mano gerą nuotaiką." [36]

Įspūdžiai

Gyvenimo smulkmenos

Medžiaginis skurdas gimdo tarp žmonių piktus jausmus, nesusipratimus ir net nusikaltimus. Kai daug asmenų gyvena susikimšę viename kambaryje, tarp jų eina nuolatiniai barniai, savitarpiai įžeidimai. Kai daugeliui žmonių tenka dalintis vienu duonos kepalu ir nepilnai nutildyti alkio jausmą, tarp jų įvyksta žiaurūs nesusipratimai.

Tačiau yra ir kita medalio pusė. Sotus alkano nesupranta, o neturtas, kuris dar nesiekia visiško skurdo, gimdo žmoguje žmoniškumo jausmus, užuojautą artimui, kai šis patenka į dar sunkesnę už jo, neturtėlio, padėtį. Štai pavyzdys:

Atėjo pas mane, kaip advokatą, moterėlė teisinės pagalbos ieškoti.

Savo dalies ieškoti iš brolio, kuris vienas valdo visą tėviškę. Tos tėviškės viso 6 ha su trobelėmis. Moterėlė jau seniai esanti ištekėjusi, turinti penketą mažų vaikučių.

– Gal ištekėdama gavai savo dalį, – paklausiau, – negera būtų antrą odą lupti.

Tiktai gyvulių gavusi karvutę ir paršelį, o žemės ir trobų savo dalies negavusi. Smulkiau išsikalbėjome. Nurodžius, kad tais laikais, kai tekėjo,

gyvuliai buvo labai brangūs, tai gali atstoti visą jos dalį. Moterėlė pasipasakojo. Greta jos tėviškės yra jos vyro žemė, apie 2 ha. Brolis padėjęs jos vyrui pastatyti trobelę - vasarnamį, kurį dabar kelis metus naudoja, išnuomodama, vyro sesuo į jos dalį. Vyras vis dėlto dar nepatenkintas tuo, ką brolis yra davęs, ir reikalauja, kad ji atimtų savo žemės dalį, o kol neatsiimsianti, vyras atsiskyręs nuo jos ir vaikų.

- Tai kur gi dabar tamsta gyveni su savo vaikučių krūva, kuo maitiniesi? - paklausiau.

- O gi pas brolį, su kuriuo noriu bylinėtis, - atsakė. Brolis esąs vedęs, turįs savo dvejetą vaikų ir abidvi šeimos gyvenančios viename kambaryje. Ir maitintis padedąs brolis.

- Kaip gi dabar bylinėsiesi su tokiu geru broliu?

- O kad vyras reikalauja! Prašymą teisman surašiau." [37]

4.4. Žurnalo vyr. redaktorius

Petras Leonas penkerius metus (1933-1938 m.) buvo mėnesinio mokslo, visuomenės ir literatūros žurnalo „Kultūra" vyr. redaktorius [38].

Žurnalas leistas 1923-1929 m. Šiauliuose, 1930-1941 m. Kaune. Leido „Kultūros" bendrovė, nuo 1927 m. – Kultūros švietimo draugija. Spausdino straipsnius iš Lietuvos ir kitų kraštų istorijos, archeologijos, gamtos, astronomijos, kultūros ir kitų mokslo sričių. Nuo 1933 m. daugiau vietos skyrė literatūrinei tematikai. Nagrinėtos įvairios literatūrinės srovės, nauji kultūros reiškiniai, spausdinti lietuvių ir užsienio rašytojų kūriniai. Bendradarbiavo įvairių politinių orientacijų atstovai. Oficialūs redaktoriai: P. Bugailiškis, P. Leonas, A. Pūrėnas. Faktiškai redagavo J. Galvydis (1928-1933), K.Korsakas (1933-1941). Tiražas apie 2500 egz. (1936) [39].

„Kultūros" leidimo penkiolikos metų sukakties proga išspausdintoje medžiagoje buvo rašoma: „Kultūra" gimė iš to sąjūdžio, kuris buvo gaivališkai pasireiškęs mūsų nepriklausomybės pradžioje ir kuris siekė juo plačiau išplėsti krašto kultūrinimą, tautos švietimą ir mokslinimą. Todėl naujųjų mokslo žinių teikimą, mokslinės pasaulėžiūros ugdymą mūsų žmonėse, o ypač jaunuomenėje, „Kultūra" buvo pradžioje užsibrėžusi savo svarbiausiuoju uždaviniu. Šie žurnalo siekiai mūsų tautoje buvo radę nepaprastai gyvo pritarimo, ką rodė gausus visoje Lietuvoje vadinamųjų „Kultūros" būrelių skaičius, pasiekęs daugiau 300 vienetų su 5000 narių. „Kultūros" žurnalas buvo lyg tų būrelių organas ir organizacinė jų jungtis" [40].

Buvęs „Kultūros" redaktorius P. Bugailiškis yra pažymėjęs, kad kilnaus idealizmo dvasia pagrįstas švietimo kultūros darbas suspietęs buvo didelį pasišventėlių būrį įvairiose krašto vietose, kad tai buvo tikras kovos žygis prieš obskurantizmą, aplinkos miesčioniškumą dėl žmogaus išlaisvinimo iš rutinos pelėsių bei žalingų papročių, keliant aikštėn masėse pasireiškiančias potencialias jėgas, skatinant kultūrinius polinkius [41].

Pasak VDU garbės profesoriaus V. Čepinskio, „Kultūros" žurnalo veiklos 15-kos metų sukaktis - tai tikra šventė visiems mūsų krašto laisvės ir demokratijos mylėtojams. „Ir kaip „Kultūros" bendradarbiui, ir kaip šio žurnalo nuolatiniam skaitytojui, - rašė jis, - man malonu prisiminti, kad per 15-ka metų savo egzistavimo šis žurnalas liko ištikimas savo pavadinimui. Charakteringi kultūringumo bruožai – tai bešališkas, atviras protas, nuoširdumas, laisvės meilė, tolerantingumas, demokratiškumas ir humaniškos kritikos nuotaika" [42].

S. Kairys rašė: „Per penkiolika metų variusi sunkaus, slopinamai kliudomo darbo barą, „Kultūra" šiandien turi pelnytą teisę su dideliu moraliniu pasitikrinimu pažvelgti į praeitąjį kelią. Kiek sąlygos leido, beveik visuomet nuosaiki savo pažiūrose, „Kultūra" tiesiu keliu ėjo pažangios minties priešaky, būdama ištikimu savo skaitytojų vadovu" [43].

VDU rektorius profesorius M. Remeris „Kultūros" žurnalą vertino taip: „Kultūra" atstovauja humanitarinės laisvos minties srovei, kuri šią laisvą mintį jungia su socialiniu teisingumu ir su radikaliniu reformizmu šio teisingumo kryptimi. Šitokios srovės kiekviena visuomenė yra reikalinga, nes ji yra viena gyvybinių progresuojančios sveikos visuomenės funkcijų" [44].

Profesorius J. Vabalas-Gudaitis:"Yra kultūra vidinė – humaniškumo plėtimas, ir viršinė – gamtos jėgų pažinimas. „Kultūros" žurnalas duoda nemaža rimtos, įdomios medžiagos iš abiejų šių kultūros sričių; jis suteikia skaitytojams daug gražių dailiosios literatūros veikalėlių, kur kompleksiniu metodu ir meniška forma sprendžiami įvairūs socialinio gyvenimo klausimai. Tačiau dabartiniu metu, kai smurtas ir įtaiga vyrauja gyvenime, būtų naudinga žurnale dar daugiau išplėsti sociologijos, etikos, socialiosios pedagogikos ir kitų filosofinių disciplinų sritį, nes tie mokslai didina žmonių protavimo kritiškumą ir padeda jiems savarankiškesnę pasaulėžiūrą susikurti" [45].

Štai tokios nuomonės apie žurnalą „Kultūra" leidžia daryti išvadą, kad žurnalas „Kultūra" suvaidino reikšmingą vaidmenį Lietuvos kultūriniame gyvenime, kad žurnalo bendradarbiai atliko reikalingą ir svarbų darbą, kad profesorius Petras Leonas, būdamas vyr. redaktorius, įnešė tam tikrą indėlį įgyvendinant žurnalo užsibrėžtus siekius ir tenkinant skaitytojų poreikius.

4.5. Teisių fakulteto dekanas

Profesorius Petras Leonas jau pirmajame Teisių fakulteto tarybos posėdyje 1922 m. buvo išrinktas šio fakulteto dekanu ir toms pareigoms kas metai buvo perrenkamas iki 1933 m. [46], kol, anot V. Biržiškos, „1933 m. dėl politinių kombinacijų nepatenkintų jo veikla organų laikinai buvo priverstas iš fakulteto pasitraukti" [47].

Įdomus ir reikšmingas laikraščio „Lietuvos studentas" korespondento

J. Gocento interviu su Teisių fakulteto dekanu prof. Petru Leonu buvo išspausdintas 1932 m. kovo 15 d. Jame rašoma:

„Pas prof. P. Leoną

Prof. M. Riomeris 1929 metais, Teisininkų ir ekonomistų draugijai švenčiant savo gyvenimo penkmetį, prof. P. Leoną pavadino teisės ir teisingumo apaštalu Lietuvoje. Tas titulas Teisių fakulteto Vadovą tiek atitinka, kad aš jį, kaip šiandien pasakytą, tebeturiu galvoj. Mano supratimu, prof. Leono pavadinimas teisės ir teisingumo apaštalu Lietuvoje tinka ne tiek dėl to, kad jis yra mūsų teisių fakulteto vyriausias Vaidila, kad buvo nepriklausomos Lietuvos pirmasai Teisingumo Ministeris, yra nuolatinis Advokatų Tarybos pirmininkas, ar dėl tolygių ypatybių, bet labiausiai dėl to, kad įvairiose politinio oro atmainose ir spaudimuose prof. Leonas pasiliko Petru, vadinasi nė per plauką nepajudinama Uola teisės ir teisingumo ideale.

Prof. Leono demokratiškumas, išplaukiąs iš teisės ir teisingumo gilaus pajautimo, vieniems kelia susirūpinimo ir baimės, o kitiems pasitenkinimo ir malonaus džiaugsmo.

Prof. Leono asmenybė, tiek savo jaunatvės metais, tiek ir dabar, tebėra visoms padorioms visuomenės grupėms ginčuose nepamainomas teisėjas, bendrų interesų derintojas, nesusipratimų šalintojas. Taip, sakysime Seimo laikais rinkiminiu metu, partijoms įsikarščiavus, Vyriausiuoju Rinkimų Komisijos pirmininku galėjo būti tik prof. Leonas. Leonui dar studentaujant dėl tų pačių jo ypatybių vienas iš atsilankiusių latvių studentų į maskviečių lietuvių studentų būrelio susirinkimą, minint Didžiosios prancūzų revoliucijos šimtmetines, pasakė: „Kai iškovosim nepriklausomybę, tamsta būsi pirmuoju Lietuvos Teisingumo Ministeriu". Kaip žinome, ši pranašystė išsipildė.

Tikėsimės, kad ir šio Ministerio linkėjimai Lietuvai „Stoti į kultūringų valstybių vagą. Greičiau atsipalaiduoti nuo policinio susitvarkymo formos" išsipildys.

Man teko garbės atsilankyti mūsų gerbiamo dekano prof. Leono namuose ir pasikalbėti įvairiais mūsų akademinio gyvenimo opiaisiais klausimais, kuriuos čia ir patiekiu.

Užėjęs radau kabinete dirbant.

- Atleiskit, ponas Dekane, aš, kaip „Lietuvos studento" atstovas, norėčiau truputėlį audiencijos": pasiteirauti Tamstos kai kuriais reikalais.

- Jokių pasikalbėjimų nemėgstu.

- Bet, ponas Dekane, mums svarbu išgirsti Tamstos autoritetingas žodis.

- Aš joks autoritetas. Eikit pas tuos, kurie šiandien autoritetais yra.

Pagaliau susitarėm.

- Kaip, ponas Dekane, vertinate teisių fakulteto 10-ties metų darbą ir teisės mokslo kūrybą ir ko šiuo atžvilgiu laukiate iš antro dešimtmečio?

Pradėjome darbą, nieko neturėdami. Juk Buchara ir Afganistanas – ir tie turi šį tą iš seno. Mes buvome tuo naujakuriu, pradėjusiu iš nieko gyvenimą plikoj pelkėj, nuskendusioj baloj.

Klausiate apie mokslo kūrybą – stebiuos. Bent aš, neturint mums ir dabar dar bent pakenčiamų bibliotekų, laboratorijų ir kitų reikalingų priemonių, nedrįstu dar nė svajoti apie išradimus, naujas teorijas. Kad tik pajėgtume

kol kas sugromuliuoti tą, ką kiti amžius gyvendami ir dirbdami yra sukūrę, ir patiekti jaunuomenei. Reikia pirma pakelti ligi pakankamos aukštumos pasirengimą. Pasisavinę esamas mokslo žinias, gal kitame 10-mety galėsime jau pagalvoti apie kūrybą.

- Kaip Tamstai, ponas Dekane, atrodo, ar racionali teisių fakulteto mokslo programa? Man atrodo, kad ne. Yra dabar kažin koks teisinių-ekonominių mokslų šiupinys, kuris gerą savos srities specialistą nepadarys nei teisininką nei ekonomistą.

Čia dalykas pažiūrų. Bet nėra taip bloga, kaip tamsta supranti. Tiesa, ir prof. Voldemaras kadaise pasakė, kad ekonominio skyriaus programa esanti sulopyta iš lopų. Teisių skyriaus programa yra maždaug tokia pat, kaip ir kitur. Be ekonominių mokslų, be statistikos visapusiškai išlavintas teisininkas negali apsieiti.

Ekonominis skyrius turi rengti gerus ekonomistus, o ne „prikaščikus" ir buhalterius. Ekonominio skyriaus programa sudaryta ne įstatymų leidėjų, o žinomų mūsų ekonomistų prof. Jurgučio, Rimkos ir kt. Be teisės pagrindų menkas ekonomistas, siauros pasaulėžiūros žmogus, amatininkas.

Tiesa, tiesių sk. programoje palyginamųjų mokslų neįrašyta, bet praktiškai ir jie užpildomi, dėstant tos rūšies pagrindines disciplinas. Logika ir psichologija dabar jau būtina, nors ir anksčiau visada, pradėdamas skaityti teisės enciklopediją, patardavau jas pastudijuoti, o taip pat teisininkas neturi užmiršti ir istorijos.

Žinoma, tobulinti reikėtų, ir manau, ateity tas bus daroma, tačiau dabar mes padarėme visa, kiek mūsų siauras biudžetas ir mokslo personalas pajėgė.

Mes buvome kuklūs. Bet jūs, jaunimas, tie, kurie trankėtės po užsienius valstybės ir visuomenės lėšomis, studijavot pirmaeilėse įstaigose, kur jūsų atsilyginimo ekvivalentas. Štai Klaipėdos teisei dėstyti mūsų universitete antri metai laukia dvi vietos, ir neatsiranda nė vieno pasirengusio kandidato. Ar čia neapsiskandalijimas!?

- Ponas Dekane, ar kada nors turėsime politikos-retorikos katedrą mūsų universitete? Juk teisininkas yra visuomenininkas par exelence, juk teisininkui reikia mokėti ir gražiai pakalbėti, laisvai mintis dėstyti?

Fakultetas bent tuo tarpu iniciatyvos nedarys. Gražbylybos studentai gali savarankiškai lavintis per savo organizacijas. Iškalbingumas ne visada mokslu pasiekiamas, be to, jis nėra tiek jau ir būtinas, dargi kartais gali turėti ir neigiamų vaisių. Čia jau viduramžiu atsiduoda. Plečiant mokslo akiratį, lyginamosios teisės reikalingumas yra daugiau vertas susidomėjimo ir opesnis. Taigi pirmoje eilėje čia ir teks dėmesys kreipti.

- Kokios Tamstos nuomonės apie mūsų studentus, ypač teisininkus ir ekonomistus? Stropumas, darbštumas lyg ir mažėja drauge su augančiu studentų gausėjimu universitete. Ir gyvo žodžio įvertinimo lyg per maža. Baigusių per mažas skaičius.

- Bet, ponas Dekane, prof. Vac. Biržiška dargi pats neigiamai žiūri į paskaitų lankymą; sako, esą verčiau knygas skaityti – taip jis ir pats darydavęs, studentu būdamas

Čia ne visai teisinga pažiūra. Knygų skaitymas negali nukonkuruoti gyvo žodžio ypatumų.

- O gal, ponas Dekane, ir teigiamų kokių nors ypatybių pastebit?

Su mažomis išimtimis visos teigiamos ypatybės, aš apie jas ir nekalbu. Tik neigiamas randu reikalinga priminti, kad dar geresni būtų. Išsiauklėjimo ar apsiskaitymo stokos taip pat nepastebiu. Mūsų studentai yra verti savo vardo. Žinoma, čia neturiu galvoje atskirų asmenų moralinius nukrypimus, nes niekur nebūna be išimčių, be to, čia ir aplinkybės yra kaltos.

Kad studentai rūko ir vaikščioja koridoriuose paskaitų metu, tai normalus dalykas, nes nėra kur dėtis. O kad teisininkai tik viename koridoriaus gale terūko, tai dargi kuklūs ir tvarkingi. Negi suvarysi visus rūkorius „gerojon vieton". Ir prieš vaikščiojimą negalima nieko turėti, dargi paskaitų metu prieš vėliau įėjimą ar anksčiau išėjimą. Žmonių daug, būna ir visokių reikalų. Negi, kaip gimnazijoj, kas kartą prašysis. Tik duris auditorijų, ypač salės, reiktų įtaisyti, kad nebildėtų.

- Kokios Tamsta nuomonės dėl tariamo mūsų studentijos politikavimo ir partiškumo. Ar iš tikrųjų žalinga studentijai domėtis visuomeniniu gyvenimu?

Nesąmonė. Jei svarbiausiu klausimu nesidomėti jaunose dienose, tai kas bebus senatvėj? Politikos iš teisės neišskirsi. Politika yra teisė. Kaip jauniems žmonėms nesiinteresuoti, kaip kraštas tvarkosi. To bijosi tik oligarchai ir carai. Demokratijai politika nepavojinga. Svyravimas visuomeninio gyvenimo, keičiant valstybės vairo valdytojų vienas grupes kitomis, sudaro visuomenei vien malonumą, sakysime, Anglijoj.

- Kaip Tamsta suprantate ir vertinate U-to statuto 77§ studentijos griežtą atskyrimą nuo šiaip visuomenės ir tuo pačiu likvidavimą universitete garsiuosius anais metais visuomeninius teismus, kolektyvines diskusines paskaitas, referatus ir pan.?

Atitinka bendrą Lietuvos režimą, tai yra didžiausia blogybė - stabdis kultūros pažangai.

- Gal žinote, koks dabar teismų ir advokatūros sutvarkymo įstatymų likimas?

Nežinau. Niekas mus neinformuoja. Iš to įstatymo nieko gero nesitikiu, todėl ir žinių neieškau. Nenumatoma juo nei prisiekusių teisėjų, nei kito ko teigiamo.

- Kaip, Tamstos supratimu, vyresnieji teisininkai žiūri į mus, jaunuosius teisininkus, - ar kartais nesibijoma konkurencijos?

Manau, savo sieloj gal ir bijo, nes, didėjant teisininkų skaičiui, mažta praktika ir uždarbiai. Neigti negalima, kad atsiranda ir baimė, tačiau Advokatų Taryba, kaip organas, tuo nesivadovauja.

- Ar tautybės klausimas teisininkų šeimoj (kolektyve) nekelia kokių nors problemų?

Čia tai, vyrai, opus dalykas. Pavyzdžiui, pernai iš 175 advokatų padėjėjų lietuvių buvo tik 53, tuo tarpu žydų - 100, ir yra tendencija, kad tas skaičiaus santykis dar ryškiai keisis lietuvių nenaudai.

Tai kokia, ponas Dekane, iš to išeitis?

Tik mokslo principas. Lietuviai, norėdami užpakaly pasilikti, turi stropiau mokytis ir konkuruoti su kitomis tautomis. Mūsiškiai, gavę tarnystę, mokslą užmeta ir žlunga baigimo atžvilgiu. Turėtų į tarnystę žiūrėti tik kaip į stipendiją.

- Ko Tamsta, ponas Dekane, kaip pirmasis nepriklausomos

Lietuvos Teisingumo Ministeris, linkite mūsų valstybei?
Stoti į kultūringų valstybių vagą. Greičiau atsipalaiduoti nuo policinės susitvarkymo formos.
- Ar domitės, ponas Dekane, „Lietuvos Studentu"?
Taip. Skaitau visada.
- Ko linkite?
Mažiau mistikos ir velnių gaudymo.
- Ponas Dekane, būsite, ypač iš oficiozo, pastebėję, kad pastarieji keleri metai buvo itin jubiliejingi. Turėjome progos prisiskaityti ilgų autobiografijų stambių asmenybių, apie kurias anksčiau, gal būt, niekas nieko nežinojo. Tuo tarpu Tamstą, ponas Dekane, pažįstame iš darbų mūsų kraštui ir tautai ir be autobiografijų; pagaliau ir gražaus amžiaus susilaukėt, o vis dėlto nė vieno majestotiško Tamstos jubiliejaus dar nešventėme. Vienus garbės daktarais praminė, kitiems ant krūtinių ordinai nebetelpa - pa kaklu kabina - o Tamsta vis dar paprastas žmogus tebesat.
E, vaikai, duokit man šventą ramybę: tik kuo mažiau apie mane kalbėkit, - baigė gerbiamas Dekanas.

Stud. J. Gocentas" [48].

Rašant apie Petro Leono išėjimą iš darbo 1933 m., tenka nesutikti su A. Tamošaičio tvirtinimu, kad profesorius turėjo pasitraukti iš Universiteto „dėl amžiaus pasiektos ribos" [49] ir su Z. Toliušio teigimu, kad „1934 metais pasiekęs amžiaus ribą iš fakulteto pasitraukė" [50].

Profesorius Petras Leonas atliko didelį ir sunkų darbą organizuojant Teisių fakultetą ir jam vadovaujant. Dešimt metų būdamas Teisių fakulteto dekanu, kaip centrinė fakulteto figūra, nuo fakulteto lopšio iki subrendimo, pasak A. Tamošaičio, ant savo pečių turėjo išnešti visą to laikotarpio vargų naštą. Štai ką apie šį darbą sako Petro Leono kolega ir ilgametis Teisių fakulteto sekretorius prof. V. Biržiška: „Reikėjo jį (Fakultetą) sudaryti iš žmonių (4.10 pav.), kurių daugelis taip pat į profesorius nesiruošė, bet kurių kiekvienas buvo tam tikra individualybė, su įvairiu pasiruošimu, su savo senais įpročiais, ambicijomis, fantazijomis. (Teisių fakultete ilgai buvo „ministrų" fakultetas, savo tarpe turėdamas daugiau kaip pusę įvairių sričių, politinių krypčių ir nusistatymų buvusių ir esančių ministrų.) Kiekvienas laikė savo dėstomą kursą svarbiausiu, savo pedagoginį patyrimą geriausiu, savo politinius įsitikinimus kilmingiausiais. O čia dar prisidėjo būrys iš svetur pakviestų profesorių, svetimų mums ir savo kultūra, ir visai kito pasiruošimo, ir kitų tendencijų, kurių kitoks ir moralinis veidas, kviečiant dar nebuvo aiškus. Iš tos margos sudėties sudaryti darnų, vieningą organą galėjo tik vienas Petras Leonas" [51].

TEISIŲ FAKULTETO PROFESORIAI
Professeurs de la Faculté de droit

4.10 pav. Pradedant nuo viršaus iš kairės: 1. Prof. A. Jaščenka; 2. Prof. P. Juodakis; 3. Prof. A. Krikščiukaitis; 4. Prof. P. Leonas; 5. Prof. M. Remeris; 6. Prof. A. Janulaitis; 7. Prof. S. Bieliackinas; 8. Prof. N. Pakrovskis; 9. Prof. K. Pakštas; 10. Prof. V. Jurgutis; 11. Prof. V. Mačys; 12. Prof. J. Šimkus; 13. Prof. V. Biržiška; 14. Doc. P. Šalčius; 15. Doc. J. Aleksa; 16. Doc. K. Oželis; 17. Prof. Baloga; 18. Doc. P. Mašiotas; 19. Doc. A. Tumėnas; 20. Doc. A. Moravskis; 21. Doc. A. Rimka; 22. A. Voryga-Darevskis; 23. Doc. V. Jungferis; 24. Doc. T. Petkevičius; 25. Doc. V. Stankevičius; 26. Doc. A. Tamošaitis; 27. Doc. K. Šalkauskas.
Gauta iš A. Stankaus

V. Biržiška savo prisiminimuose, išleistuose 1948 m., vaizdžiai aprašė Petro Leono veiklą Teisių fakultete. „Vadovaudamas skaitlingiausiam Universiteto fakultetui ir savaime pats vienas negalėdamas viso darbo atlikti, - rašė V. Biržiška, - tam darbui turėdamas vieną padėjėją - fakulteto sekretorių (prodekaną), šiuos žodžius rašantį, jis fakulteto darbą padalijo savotiškai. Visą išorinį fakulteto atstovavimą Universiteto senate, Švietimo ministerijoje, biudžeto patikrinimo komisijoje, dėstytojų parinkimą ir būsimąją dėstytojų atranką iš geriausiųjų studentų tarpo, taip pat ir visus dėstytojų reikalus, kurie visi darbai paprastai kituose fakultetuose buvo dekanų atliekami, jis pavedė man, sekretoriui, motyvuodamas tuo, kad aš šiaip esąs užverstas kitais, nefakultetiniais darbais ir dėl to, esą, gaila būtų mane priversti kas dieną po porą valandų praleisti fakulteto raštinėje, atliekant šimtų studentų reikalus. Tikrumoje gi prof. P. Leono atliekamas neuniversitetinis darbas buvo keletą kartų didesnis už mano, tik jis sugebėdavo taip jį sutvarkyti, kad jam visam kam užtekdavo laiko, jis kėlėsi kas dieną penktą valandą ryto. Beveik kas savaitę šaukiamuose fakulteto tarybos posėdžiuose jis pirmininkavo, man pavesdamas referuoti visus dienotvarkės punktus, į ginčus įsimaišydavo tiktai tais atvejais, jei kokiais klausimais būdavo skirtingų nuomonių, bet ir čia iš principo visada palaikydavo mano pasiūlymą. Tais retais atvejais, kada jis pasisakydavo prieš mano pasiūlymą, tarp mudviejų iškildavo „konfliktas": tuojau po posėdžio aš jam surašydavau atsistatydinimo iš sekretoriaus pareigų prašymą, motyvuodamas tuo, kad jo pilno pasitikėjimo neturėdamas, aš nebegaliu eiti sekretoriaus pareigų. Po valandos aš gaudavau iš jo kontrprašymą fakultetui, kuriame jis pareikšdavo atsisakąs eiti toliau dekano pareigas, nes posėdyje pasikarščiavęs ir aiškiai įrodęs nesugebąs eiti dekano pareigų. Dešimt metų dirbdami kartu su juo fakultete, turėjome keletą tokių „konfliktų", bet visi jie pasibaigdavo tuo pačiu pasikeitimu „notų", kurių nei aš, nei jis nė karto nebuvome pateikę fakultetui. Tačiau formaliai visai nesikišdamas į man jo skirtą veikimo sritį, jis visados ypatingu taktu jau iš anksto sugebėdavo pakišti teisingiausią klausimo sprendimą.

Fakulteto darbe jis (Petras Leonas. - J.L.) ant savo pečių paėmė tą darbo sritį, kuri kituose fakultetuose buvo atliekama sekretorių: jis kas dieną keletą valandų praleisdavo fakulteto sekretoriate, tarp studentų, apsikrovęs jų studijų bylomis ir paskendęs jų didesniuose ir mažesniuose reikaluose. Toks darbo pasidalijimas nebuvo atsitiktinis - profesoriui P. Leonui buvo per maža to kontakto su studentais, kurį jis turėjo savo paskaitose, o čia nuolatos su jais asmeniškai susidurdamas tiek jų studijų, tiek ir materialiniais reikalais, jis turėjo galimumo auklėti būsimuosius teisininkus ta linkme, kuri viena atrodė jam tinkama ir teisinga - giliais demokratais, dorais teisininkais, kurie savo profesijoje mato tik tam tikrą formą tarnavimo tai visuomenei, iš kurios jie

patys išėjo. Tačiau jis ne tik studentiją auklėjo, bet ir rūpinosi jos kasdieniniais reikalais, užstodamas juos visur, kur tik tai buvo reikalinga, duodamas jiems gyvenimiškų patarimų, rūpindamasis ir jų materialiniais reikalais. Tarp kita ko, jo iniciatyva Advokatų taryba sudarė dr. J. Basanavičiaus vardo fondą, iš kurio kas metai buvo skiriamos stipendijos dviem studentams teisininkams. Šis išoriniu būdu nematomas profesoriaus P. Leono darbas buvo pats reikšmingiausias iš visų jo darbų" [52].

4.6. 65 metų amžiaus riba

1930 m., pasiekęs Universiteto Senato nustatytą 65 m. amžiaus ribą, Petras Leonas turėjo iš Universiteto pasitraukti, - rašė A. Tamošaitis. - Tačiau Teisių fakulteto tarybos prašymu jo profesoriavimo laikas kasmet būdavo prailginamas iki 1933 m. rudens.

1932 m. rugsėjo 25 dieną Teisių fakulteto taryba, pagerbdama fakulteto kūrėją, organizatorių ir vedėją per dešimt metų, nenuilstamą kovotoją už teisėtumo įsteigimą Lietuvoje ir rimtą darbininką teisės mokslo literatūros srityje, visais balsais nutarė profesoriui Petrui Leonui suteikti teisių mokslo garbės daktaro laipsnį.

Teisių fakultetas ir Universiteto senatas, matydami, kad P. Leonas dar tebėra veiklus mokslininkais ir kad niekas tuo tarpu negali jo tinkamai pavaduoti, prašė Švietimo ministrą dar pailginti profesoriavimo laiką, tačiau prašymas nebuvo patenkintas. Šitas faktas Petrą Leoną morališkai labai paveikė, nes jis buvo įsitikinęs, kad tuo būdu jis izoliuojamas nuo to darbo, kurį jis laikė prakilniu ir dirbo sąžiningai ir su meile. Tai patvirtina paties Petro Leono pasakytieji 1933 m. rugpjūčio 29 d. Teisių fakulteto tarybos posėdyje atsisveikinimo žodžiai: „... Kiekvienas žmogus, kol jis lieka žmogumi, o ne nukrypsta į gyvulio esmę, siekia Tiesos, Gėrio ir Grožio. Juo asmuo sąmoningiau dirba, juo tvirčiau jis eina keliais, kurie veda prie Tiesų, Gėrio ir Grožio. Turiu pastebėti, kad Tiesos ieškojimas ir Gėrio siekimas savaime sudaro ir Grožį. Dėl savo darbuotės Teisių fakultete pasisakau, kad aš stengiausi eiti keliais, kurie veda prie šitų gėrybių žmonijai. Kiek tai man pasisekdavo, ne man spręsti, bet mano darbuotės čia pasakytą pobūdį aš pakelta galva ir atviromis akimis tvirtinu". Toliau, pasisakydamas, dėl ko pats nepasitraukė iš profesoriavimo, Petras Leonas, be kitko sakė: „Kita, manau, Tamstos nekvestionuosite: mokslo ir mokymo darbą galima ir pamilti. Aš pamilau jį. Išeinu išprašytas!" [53]

Apie profesoriaus Petro Leono išėjimo iš Universiteto priežastis rašė ir profesorius V. Biržiška: „Profesoriaus Petro Leono įtaką jaunuomenei pastebėjo ir tie, už Universiteto sienų veikę valstybiniai organai, kurie jau nuo

1927 metų vedė Lietuvos visuomenėje politiką, priešingą demokratinei pasaulėžvalgai. Pradėta ieškoti priemonių Petro Leono įtakai pašalinti. Bet nei naujasis Universiteto statutas, nei kiti įstatymai neduodavo pagrindo profesorių Petrą Leoną pašalinti iš Universiteto. Tuomet pasinaudota ruošiamuoju naujuoju teismų santvarkos įstatymu (vadinamu „Šilingo poema"). Šis įstatymas įvedė nuostatą, kad Universiteto profesoriaus ir advokato darbas yra nesuderinamas, išskyrus tiktai kai kurias katedras, bet į jų sąrašą nebuvo įtraukta profesoriaus vadovaujama Teisės enciklopedijos ir teisės filosofijos katedra. Profesorius Petras Leonas turėjo pasirinkti profesoriaus ar advokato darbą. Surištas su savo skaitlingais klientais daugybe įsipareigojimų, kurių kitų bylos ėjo ištisais metais, be to, jau 30 metų būdamas lietuviškos advokatūros vadovaująs asmuo, o, kita vertus, laikydamas, kad Universitete tiek jau priaugo jaunesniųjų pajėgų, kad jis gali būti be didelio vargo pavaduotas kito asmens, profesorius Petras Leonas pasirinko advokatūrą ir 1933 metais atsisveikino su Universitetu ir savo sukurtuoju fakultetu. Netekimas tokio asmens, kaip profesorius Petras Leonas, Teisių fakultetui buvo didelis ir skaudus smūgis. Atsiradusį išorinį trūkumą papildęs rinkdamas mane (profesorių Vaclovą Biržišką. - J.L.) fakulteto dekanu, o profesoriaus Petro Leono katedrą pavedęs jaunesniajam jo buvusiam mokiniui, jau tuo laiku dirbusiam fakultete, fakultetas ieškojo priemonių ir pagerbti jo darbą visuomenėje bei fakultete, ir būdų patį profesorių Petrą Leoną grąžinti į fakultetą. Jo buvusioje auditorijoje buvo pakabintas profesoriaus Petro Leono portretas, auditorija pavadinta jo vardu. Prie fakulteto buvo sudarytas profesoriaus Petro Leono vardo fondas, kuriam pagrindą jis pats davė, aukodamas didesnę pinigų sumą, bet kuris toliau turėjo būti papildomas išskaitymais iš Teisių fakulteto dėstytojų algų. Iš to fondo buvo mokamos premijos parašytiems konkurso keliu studentų darbams. Ilgainiui šis fondas žymiai palengvino fakultetui būsimąją fakulteto dėstytojų iš gabesniųjų studentų atrinkimą. Pavyko ir patį profesorių Petrą Leoną grąžinti į Universitetą, nors ir kiek kita forma. Buvo pasinaudota pačiu naujuoju Universiteto statutu, kuris, įvedęs Švietimo ministerio tvirtinimą visiems Universiteto renkamiems jaunesniojo mokslo personalo nariams, be tvirtinimo paliko visiems garbės profesorius - jie teturėjo būti išrinkti fakulteto tarybos ir Universiteto tarybos patvirtinti. Teisių fakulteto taryba buvo vienbalsiai išrinkusi profesorių Petrą Leoną garbės profesorium. Po kiek laiko šį nutarimą dauguma balsų patvirtino ir Universiteto taryba. Tuo būdu profesorius Petras Leonas vėl grįžo į Universitetą ir į savo auditoriją, nevaržomas nei algos, nei etatų, nei pasirinkimo savo paskaitoms temų, nes garbės profesorius galėjo laisvai skaityti ką nori ir kada nori. Jis pradėjo studentams skaityti visai naują sociologijos kursą, galbūt jį sąmoningai pasirinkęs, nes toksai kursas daugiau už kokį kitą duodavo progos veikti jaunųjų klausytojų pasaulėžiūrą. Šį kursą jis skaitė ligi

paskutiniosios savo gyvenimo dienos, nes paskutinę paskaitą turėjo vieną dieną prieš mirtį, tuo būdu 18 metų nenutraukęs saitų su savo mylimuoju jaunimu. To jaunimo vargu jis pats vargo, jo džiaugsmais jis džiaugėsi visuose to džiaugsmo pasireiškimuose, neišskiriant ir tokios srities, kuri jam, senosios kartos atstovui, galėjo atrodyti ir visai svetima: keletą metų prieš mirtį jis sujaudino visą jaunuomenę, kada grįžtant iš Rygos pasaulinių krepšinio rungtynių laimėtojams jis su dideliausia rožių puokšte juos sutiko Kauno stotyje, priekyje džiūgaujančios jaunosios minios" [54].

Prisiminimus apie profesoriaus Petro Leono veiklos įvertinimą, jo išrinkimą garbės profesoriumi ir sugrąžinimą pas studentus, apie kitas jo savybes yra parašęs ir doc. A. Tamošaitis: „1933 m. rugpjūčio 29 d. Teisių fakulteto taryba, atsižvelgdama į didelius profesoriaus Petro Leono atliktus darbus Lietuvos politiniam bei kultūriniam gyvenimui ir universitetui bei Teisių fakultetui Lietuvos teisės mokslo ir teisėtumo ugdymo srityje, nutarė pasiūlyti Universiteto tarybai išrinkti Petrą Leoną Vytauto Didžiojo universiteto garbės profesorium ir Universiteto taryba jį universiteto garbės profesorium išrinko 1933 metų spalio 15 d. Kadangi Vytauto Didžiojo universiteto regulariumu garbės profesoriai turėjo teisę skaityti paskaitas, tai Teisių fakultetas pavedė Petrui Leonui dėstyti teisės filosofijos paskaitas, kurias jis be jokio atlyginimo skaitė 1933-1934 mokslo metais. Nuo 1936 metų rudens iki pat mirties profesorius Petras Leonas skaitė sociologijos paskaitas, taip pat negaudamas jokio atlyginimo (paskutinę paskaitą skaitė dieną prieš mirtį, gegužės 11 d.). Šis Petro Leono pasišventimas, kaip ir jo pasišventimas sunkioms Advokatų tarybos pirmininko pareigoms, ėjo iš jo meilės jaunuomenei, kuriai jis norėjo perduoti savo žinias bei patyrimą ir įkvėpti gilius Tiesos, Gėrio ir Grožio jausmus. Šis iš pasišventimo ir meilės dirbamas darbas saldino Petro Leono senatvės karčius vargus. Vertinant Petrą Leoną kaip visuomenininką ir lietuvį, tenka pažymėti dar vieną charakteringą faktą. Būdamas griežtas militarizmo priešininkas, jis vis dėlto buvo vienas pirmųjų skatintojų sudaryti lietuviškus pulkus rusų kariuomenėje. Gyvendamas Nepriklausomoje Lietuvoje, jis priklausė Šaulių Sąjungai ir trejus metus buvo jos tarybos nariu. Šį faktą pateisina jo nuosaikumas ir tėvynės meilė. Petras Leonas samprotavo, kad Lietuvos kariai ir šauliai buvo organizuoti ne militarizmui palaikyti, ne svetimiems kraštams užgrobti, bet Lietuvos nepriklausomybei ginti. Todėl jis lietuvišku kariu ir šauliu didžiavosi, juos gerbė, mylėjo ir rėmė. Dėl savo teigiamųjų būdo ypatybių ir senatvėje nenustojo gerbėjų ir draugų. Ištikimas pasiliko ne tik jaunystės draugams, bet ir naujiesiems, kurių eilės vis didėjo. Suprantama, buvo tokių, kuriems jo įtaka aplinkumui nebuvo pageidaujama" [55].

Pateiktoji medžiaga rodo, kad profesorius Petras Leonas iš Universiteto 1933 m. **ne pasitraukė**, o buvo **stumiamas pasitraukti** (anot V. Biržiškos dėl

politinių kombinacijų), kad norintiems profesorių iš Universiteto išgyvendinti visų savo tikslų pasiekti nepavyko. Petras Leonas buvo žymi asmenybė, turėjo daug pasekėjų, šalininkų, jį gerbė daugelis žmonių, gausus draugų ir bendradarbių būrys, todėl politinių kombinatorių siekiai norimų rezultatų nedavė. VDU taryba Petrą Leoną išrinko Universiteto garbės profesorium ir jis skaitė paskaitas studentams iki pat mirties.

4.7. Advokatas

Petras Leonas pradėjo advokatauti 1906 m. Turkestane. 1906 m. jis parvyko į Kauną ir su pertraukomis (kada buvo išrinktas į Valstybės dūmą ir Pirmojo pasaulinio karo metais) advokatavo iki mirties. 1926 m. buvo išrinktas Advokatų tarybos pirmininku. Toms pareigoms buvo nuolat perrenkamas. Paskutiniuose Advokatų tarybos pirmininko rinkimuose (1937 m. sausio 31 d.) už Petrą Leoną iš 92 dalyvių balsavo 82. Anot Z. Toliušio, būdamas Lietuvos advokatų korporacijos vadovu ir advokatu drausminės įstaigos pirmininku, Petras Leonas daug prisidėjo prie profesinės bei korporatyvinės Lietuvos advokatų etikos stiprinimo. Tam reikalui Petras Leonas panaudojo kiekvieną pasitaikiusią progą: ar tardamas sveikinimo žodį naujai priimtiems jauniems advokatams, ar sakydamas savo virtusį tradicija žodį per visuotinius advokatų susirinkimus, ar dėstydamas savo nuomonę dėl disciplininių bylų sprendimų motyvų [56]. Petro Leono pagrindinės mintys apie advokatų ir jų organizacijų veiklą išdėstytos jo knygelėje „Advokatų profesija ir jų organizacija". Čia pateikiame visą minėtojo darbo tekstą:

„Įžanga.*

Lietuvos visuomenės dalyje, kiek jos nuomonė pasireiškia periodinėje spaudoje, advokatai nuo pat pradžios, kai tik jie pradėjo veikti teismams susikūrus, rado tam tikro nepalankumo: pirma advokatai valdančiojo dešiniojo bloko spaudos organų buvo puolami dėl jų neva per didelio uždarbio, o pastaruoju laiku net imtasi rengti advokatų korporacijos reformą. Šita reforma manoma daryti tąja kryptimi, kaip ir kitų institucijų, pav., savivaldybių, arba universiteto reforma.

Laisvos institucijos neatitinka kitoms bendros santvarkos sąlygoms.

Šiai paskaitai naudojausi šita medžiaga:

1) veikiančiuoju įstatymu,

2) advokatūros sutvarkymo įstatymo projektu, teisingumo ministerijos paruoštu,

3) J. T. Gesseno „Rusijos advokatūros istorija" I t.

4) Melle G. Madier „L'association du Barreau Amèricain",

5) G. Massoniė „La juridiction du barreau" 1912 m.,

* Pranešimas, skaitytas studentų teisininkų ir ekonomistų draugijos susirinkime 1930. V. 18 d. Universiteto rūmuose.

ir 6) J. Appleton „Traitė de la profession d'avocat" 1923 m.

Savaime suprantama, kad apie dalyką, kuriam nušviesti kiti rašo ištisus ir net kelis tomus, aš vienoj paskaitoj galiu kalbėti tik labai bendrais bruožais, liesti tik pagrindinius dėsnius.

Tiekdamas šią paskaitą, aš esu tikras, kad klausytojų daugeliui advokatų ir jų darbo sutvarkymas yra žinomas iš profesorių p. p. Krisčiukaičio ir Mačio paskaitų.

Bepigu kitų šalių advokatams: jų korporacijos turi senų laikų tradicijas ir nusistovėjusią etiką; be to, gilus savo korporacinio gyvenimo gerbimas saugoja korporaciją nuo savanorių pasikėsinimų jai ardyti. Štai, p. Jono Appletono veikale randu nurodytus net XVIII-jo amžiaus veikalus: Boucher d' Argis „Histoire abrėgėe de l'ordre des avocat" 1778 metų ir to pat autoriaus „Rėgles pour former un avocat" 1778 metų. Mes, Lietuvos advokatai, galime pasigirti gražia praeitimi buv. Rusijos advokatūros, kuri, nors ir sunkiomis carato sąlygomis, aukštai iškėlusi nešė dorovinę-visuomeninę advokatūros vėliavą; prie tos organizacijos priklausė ir kai kurie iš mūsų ir iš jos paveldėjome kai kurias tradicijas.

§ I. Advokato definicija ir jo veikimo tikslas.

Mūsų, iš Rusijos perimtų, teismų sutvarkymo įstatymų 353 str. taip sako: „Prisiekę advokatai yra prie teismo įstaigų užsiimti bylomis, bylininkams, kaltinamiems ir kitiems asmenims juos pasirenkant, ir pavedant jiems, o taip pat, nustatytais atvejais, prisiekusių advokatų tarybai ir teismo įstaigų pirmininkams paskiriant".

Ir iš šito sauso nusakymo yra aišku, koks subtelingas, koks ploniausiais dorovingumo siūlais surištas santykis susidaro tarp advokato ir jo klijento: pastarasis įtiki advokatui tai savo turto, tai savo garbės, tai savo asmens likimą ir žino, kad advokatas už savo darbo pasekmes neatsakys. Kartais net ne pats bylininkas, arba kaltinamasis pasirenka advokatą, bet pasitiki, kad kiti jam paskirtų. Jeigu viena pusė šitaip visiškai pasitiki, tai savaime aišku, kad antroji pusė turi visai dorovingai pavestąjį darbą įvykdyti. O kad darbo įvykdymas būtų toks, dorovei atitinkąs, advokatas turi būti: 1) tinkamai juridiniu mokslu ir praktikos žiniomis apsišarvavęs, 2) jis turi būti ir bendrai aukštai išlavintas asmuo, ir 3) jis turi dorovės atžvilgiu aukštai stovėti ir niekados nuo to dorovės pagrindo nenuslysti.

Tačiau ką tik nurodyta yra tik viena advokato veikimo pusė. Antroji, gal dar svarbesnė, yra ši. Bylose visada yra dvi šalys, taigi pasireiškia kova dėl teisės, kova ir dėl tiesos, nes teisė siekia tiesos ir remiasi tiesa. Advokatas yra ne tiek savo klijento tarnautojas, kiek tiesos tarnautojas, teisingumo ir teisėtumo tarnautojas. Jis nėra tik savo klijento norų ir minčių kartotojas, bet jis yra klijento mandatorius. Jo darbo tikslas yra viešo pobūdžio tikslas, yra tiesos ir teisingumo siekimas.

P. Appletonas taip advokatą apibūdina: „Advokatas yra asmuo, kuris, būdamas nustatyta tvarka įrašytas į advokatų sąrašą, profesionališkai duoda nurodymų ir patarimų juridinio ir ginčo pobūdžio reikalais ir žodžiu arba raštu gina teisme bylos dalyvių garbę, laisvę, gyvybę ir interesus, greta jų arba juos atstovaudamas".

Rusijoj, rengiant 1864 metų teismų reformą, vienas teisininkas

(Pobiedonoscevas) šitaip vaizdavo advokato darbo tikslą: „neturtingojo kova su turtinguoju, silpnojo su galinguoju visada buvo sunki ir pavojinga, o kartais visai neįmanoma be advokato, kuris būtų nepriklausomas nei nuo valdininkų, nei nuo teisėjų ir, pasitikėdamas moraline vedamosios bylos jėga, gali dar pasiremti dorovine korporacijos jėga ir visuomenės, esančios teisme, sąmone; tik jis gali prieš medžiaginę jėgą pastatyti savo dvasios moralinės jėgos ginklą".

Paryžiaus universiteto profesorius p. A. le-Puatevenas (Poittevin) prakalboje p. G. Masonijės veikalui, mano įžangoj nurodytam, sako: „Nėra teisingumo, jei nėra nepriklausomos magistratūros (teisėjų); taip pat nėra teisingumo, jei greta nepriklausomos magistratūros nėra kam priešingais ginčais išaiškinti bylą, t. y. kai nėra advokatūros, kurios kompetencija ir garbė užtikrina nepriklausomumą ir santykyje su teisėjais, kurie turi, kaip sako Barbu (Barboux), išklausyti visas mūsų tiesas".

Advokato veikimo prigimtis, jo uždaviniai, jo darbo tikslas reikalauja:

a) tam tikrų jo asmens savumų (mokslinis pasiruošimas ir dorovinis išauklėjimas),

b) atitinkamų teisinių jo veikimo sąlygų: laisvės ir jai apsaugoti laisvos advokatų korporacijos,

ir c) nuolatinės griežtos dorovinės disciplinos ir priežiūros, advokatų korporacijos vykdomos.

§ II. Sąlygos būti advokatu.

Mūsų įstatymas nurodo tik teigiamas mokslinio bagažo sąlygas: prisiekusiu advokatu gali būti asmuo, baigęs universitete aukštąjį teisių mokslą ir tam tikrą laiką praktikavęs teisme ar prie prisiekusio advokato. Kai dėl dorovinių savumų, tai įstatymas nurodo tik neigiamas sąlygas, pav.: advokatu negali būti asmuo išmestas iš draugijos ir p. šiaip dorovinio niveau atitinkamumas tenka advokatų tarybai spręsti. Kitaip ir negali būti: teigiamų dorovinių savumų negalima įstatyme įvardinti.

Panašios sąlygos yra ir kituose kraštuose.

Kiekviena iš Amerikos Jungtinių Valstybių turi savo advokatų korporaciją. Be to, visi organizuoti tos respublikos advokatai yra dar susiorganizavę į bendrą American Bar Association, kuri turi vieną tarybą, ir be to, kiekvienoj jungtinėj valstybėj greta tos valstybės advokatų tarybos turi dar bendros organizacijos komitetą iš pirmininko padėjėjo ir kelių narių. Tačiau Amerikoj gali advokatu būti ir neįstojęs į advokatų korporaciją, ir tokių yra ne maža, bet visuomenė jų aukštai neįvertina.

Prancūzijoj ir Anglijoj advokatai yra dviejų laipsnių: Prancūzijoj avoué ir avocat, o Anglijoj solicitor ir barrister. Smulkiau apie juos aš nekalbėsiu, tik pasakysiu, kad kitose valstybėse, jų tarpe ir Amerikoj rasta netikslinga skirstyti advokatus į tas dvi rūšis, arba du laipsnius.

Parengiamoji stažo stadija, kaip antai pas mus padėjėjai, yra visai kitokia institucija, nei kaip Prancūzijos avoué, arba Anglijos solicitor; ji tokia, ar kitokia forma yra visur kaip būtina.

Dabar trumpai paminėsiu kitas sąlygas tapti advokatu Lietuvoje: a) pasirengimo atžvilgiu ir b) dorovės atžvilgiu.

a). Kaip žinote, baigusiam aukštąjį teisių mokslą dabar reikia išbūti arba

7½ metų advokato padėjėju, arba teisme tarnauti 5 metus. Padėjėju būdamas, gauna teisę, kaip privatinis advokatas, užsiimti praktika. Teisingumo ministerijos projektu pradžioje reikia du metu būtinai tarnauti teisme, kad galėtum advokatu tapti, o paskui 3 metus būti advokato padėjėju. Dabar tas projektas valstybės tarybos yra svarstomas. Į jos komisiją buvau kviečiamas ekspertu ir aš, kaip advokatų tarybos pasiųstas. Komisija buvo priėjusi nusistatymą, kad reikia skaitytis su visų, kurie bus naujo įstatymo užtikti padėjėjais, teisėmis. Kaip tos teisės bus apsaugotos, apie tai nieko realaus nebuvo nutarta, bet to nusistatymo buvo didelis skirtumas su projektu, nes projekte buvo numatyta, kad tik du metus jau išbuvęs padėjėju, arba šiek tiek teisme tarnavęs turės teisę, be naujo tarnavimo teisme, tapti advokatu. Dabar eina vėl nauji gandai, kad padėjėjų neva visai nebus, neva bus taip, kaip Vokietijoj, kad jauni teisininkai atliksią praktiką teismuose tarnaudami. Kaip bus su esamaisiais padėjėjais, nieko negirdėti.

b). Dabar prisiekusių advokatų taryba, jei gauna neigiamų žinių dorovės atžvilgiu apie kandidatą į advokatus, tai nepriima jo į korporacija, visai to nemotyvuodama. Įstatymas nieko nesako, reikia, ar nereikia motyvuoti nutarimas, bet pagal nusistojusią seniau Prancūzijoj, vėliau ir Rusijoj praktiką taip buvo daroma; taip daro ir Lietuvos prisiekusių advokatų taryba. Įstatymo projektas mano įpareigoti tarybą ir šiais atvejais savo nutarimus motyvuoti. Valstybės tarybos komisijai svarstant projektą, šituo klausimu buvo ginčytasi, bet taryba gina žmogaus asmens interesus ir jo garbę; ji sako: ką gi, nepriimtas į advokatus žmogus yra paniekintas, o negali žinoti, dėlko, ir negali apsiginti. Jiems atsakoma, kad reikia kartais konfidencialumas saugoti, kad jo nesaugodami mes ir žinių negausime ir į korporaciją pateks nedorovingas asmuo, kuris terš korporaciją ir kenks piliečiams. Tačiau asmens interesai valstybės tarybos narių sąmonėje ima viršų. Tad aš bent nurodžiau kad, jei bus reikalaujama motyvuoti, tai reikia specialiai nustatyti įstatyme neatsakomingumas už motyvus.

Man esant prisiekusių advokatų tarybos pirmininku ir svarstant jaunų kolegų priėmimą į korporaciją, teko vieno nepriimti, neskelbiant motyvų, ir neapsirikta, o vienas, esant abejonių, buvo priimtas ir buvo skaudžiai apsirikta, teko paskiau su juo skirtis.

§ III. Advokato veikimo sąlygos ir laisva korporacija.

Advokato veikimo sąlygos: laisvė ir laisva korporacija. Kai teismas dirba viešojo ir žodinio proceso tvarka, tada nėra galima teisingumas vykdyti, jei nebus advokatų, apsaugotų teisės imperatyvais laisvai reikšti savo nuomonę, laisvai įvertinti bylos aplinkybes, suprantama, mokslo ir dorovės dėsniais. Ir tas tenka vienodai taikyti ir baudžiamoms byloms, kur atskiram žmogui tenka kovoti su galinga valstybės organizacija, ir civilinėms byloms, kur labai dažnai ekonomiškai silpnam tenka rungtis su turtuoliu, dar gi daug santykių turinčių.

Vienas Amerikos dekanas V. Draperis sako, kad advokato profesija yra viešoji tarnyba, kuri reikalauja, kad asmuo, kuris vykdo advokato darbus, turėtų socialinį jausmą ir žinotų viešąjį interesą. Aš nuo savęs pridursiu, kad socialiniam jausmui realizuoti reikia teisės apdraustos laisvės.

M. Šefildas nurodo, kad advokatas yra teisingumo vykdymo bendradarbis.

G. Madjerytė pastebi, kad tokiai idėjai duoda pagrindą ta reikšmė, kokią advokatai turi J. Amerikos Valstybių gyvenime.

Jeigu advokatas turi turėti teisės normų apsaugotą laisvę nuomonei reikšti, tai jis turi ir didelių pareigų dorovės atžvilgiu ir kiekvieną momentą turi tai turėti galvoje. Prof. J. Appletonas sako: „pro clijentibus saepe, pro lege, pro re publica semper", t. y. advokatas turi dažnai galvoti apie klijentų naudą, o nuolat apie įstatymo ir respublikos naudą.

Kad advokatas galėtų visai laisvai savo nuomonę reikšti ir kad jis būtų priverstas dorovingai veikti, reikia, kad advokatai būtų sujungti į profesinę savo korporaciją, kuri taip pat būtų laisva, autonomiška. Tačiau advokatų korporacija turi būti tam tikroje aukštųjų teismų kontrolėje. Taip esant, Prancūzijos advokatūra, anot Masonijė, „yra garbės lopšys, pasiaukojimo mokykla ir nepriklausomumo prieglauda". P-lė Madjerytė apie Amerikos advokatūrą sako, kad minėtos reikšmės (didelio autoriteto) ji įgijo dėl to, kad į asociaciją priimami tik išlaikiusieji nustatytą egzaminą ir kad asociacija lavina profesinę advokatų sąžinę, saugodama profesinį vertingumą (garbę).

Dėl savo nepriklausomumo advokatūra buvo ir yra nekenčiama autokratų, diktatorių, tų, kas valdo šalį savo nuožiūra. Pav., Prancūzijoj advokatūra buvo panaikinta 1790 metais; kai netrukus prancūzų visuomenei paaiškėjo, kad negalima be advokatų gyventi, ir Napoleonui buvo pasiūlyta 1804 metais pasirašyti atitinkamas dekretas, jis atsakė: „Dekretas absurdiškas; jame nėra nieko prieš advokatus. Jie yra sukčiai, nusikaltimų meistrai ir apgavikai; kol aš turėsiu prie šono kardą, aš niekados nepasirašysiu panašaus dekreto; aš noriu, kad būtų galima nupiauti liežuvis tam advokatui, kuris juo naudojasi prieš vyriausybę". Tokios pat nuotaikos būdavo ir kiti diktatoriai; pav., Robespieras pats buvo advokatas, o jo reikalavimu buvo giljotinuotas vienas iš Liudviko XVI ir Marijos Antuanetos gynėjų. To nelaimingojo kaltinamame akte buvo pasakyta: „Laikas, kad Kapeto našlės gynėjas padėtų savo galvą ant to pat ešafoto".

Rusijos Petras I, būdamas Londone 1698 metais, atsilankė teisme (Westminister-Choll) ir pamatė ten žmones su mantijomis ir perūkomis. Nustebęs paklausė, kas jie yra; jam buvo atsakyta, kad tai yra teisininkai. „Teisininkai, o kam jie; mano carate yra tik du teisininkai ir tai aš ketinu grįžęs namo vieną iš jų pakarti".

Kotryna II tvirtino, kad „advokatai, žiūrėdami to, kas kiek jiems užmokėjo, gina tai tiesą, tai melą, tai teisingą, tai neteisingą". „Advokatai ir prokurorai pas mane neleidžia įstatymų ir niekados neleis, kol aš būsiu gyva, o po manęs eis mano dėsniais".

Kai Nikalojui I kunigaikštis Golicinas buvo mėginęs įrodinėti, kad reikia įvesti advokatūrą, caras pareiškė: „Ne, kunigaikšti, kol aš caru būsiu, Rusijai advokatai nereikalingi, Išgyvensime ir be jų". Suprantama, kad jis bijojo jų, nes buvo tikras, kad advokatai prancūzų revoliuciją sukėlė ir ją įvykdė.

Nuožiūros režimas negali sutapti su įstatymo gynėjais. Kai krašte viešpatauja neteisė ir valdančiųjų savivalė, tada teisės gynėjai negali būti pakenčiami; sniegas su šilima nesuderinami. Štai, kur glūdi priežastis, kad autokratai ir diktatoriai nekenčia laisvos advokatų korporacijos. Ir bolševikai tuojau panaikino advokatūrą dekretu iš 1920.X.21 d., bet be jos ilgai gyventi negalėjo ir ji vėl buvo įvesta 1922. V.26 d. dekretu. Ji SSSR-je sutvarkyta gubernijomis; tačiau dėl jos nepriklausomumo netenka kalbėti, atsižvelgiant į

bendras politiškojo režimo sąlygas.

Galinga, nuo senų laikų veikianti advokatų korporacija kartais tuo ar kitu būdu turi įtakos političkam valstybės gyvenimui ir įstatymų leidybai.

Kaip žinome, Jungtinėse Amerikos Valstybėse teismas saugoja konstitucijos neliečiamybę ir įstatymų atitinkamumą jai. O teisėjais ten dažnai tampa advokatai. Tuo būdu, advokatai turi įtakos konstituciniam gyvenimo pastovumui. Be to, advokatų organizacijos neretai sukuria įstatymų projektus ir rūpinasi, kad tie projektai taptų įstatymais; tą daro daugiausia vietos komitetai iš vicepirmininko ir tam tikro narių skaičiaus. Tie komitetai būna prileidžiami į atstovų ir senato komisijas jų patiektiems įstatymų projektams ginti.

Kokios įtakos Amerikos advokatų asociacija gali turėti įstatymų leidybai, galima numanyti iš to fakto, kad respublikos prezidentas savo prakalba atidarė 1914 metų advokatų asociacijos kongresą Vašingtone; jis ir aukščiausiojo teismo teisėjai buvo ir toliau kongrese, o asociacijos pirmininku buvo buvęs respublikos prezidentas M. Taftas.

Amerikos advokatų asociacija yra pavyzdys to, kokios brangios paramos įstatymų leidėjas gali rasti teisininkų korporacijos bendradarbiavime, nes ta korporacija jungia profesinėje sąžinėje aiškų ekonominių ir socialinių krašto reikalų supratimą.

Dar ryškesnį tuo atžvilgiu advokatūros veikimą pastebėsime Prancūzijoj. Šiomis dienomis jūs tur būt skaitėte laikraščiuose žinią, kad buvusis prancūzų respublikos prezidentas ir ministeris pirmininkas Puankarė grįžta į advokatūrą. 1910 metais, Prancūzijos advokatūrai švenčiant savo šimto metų gyvavimo sukaktuves, iškilmėse dalyvavo ir respublikos prezidentas Faljeras ir aukštieji teisėjai.

Steigiamame didžios prancūzų revoliucijos susirinkime buvo daug advokatų, tačiau kaip kitos įvairios korporacijos, taip ir šita buvo panaikinta, būtent 1790.IX.11 d. dekretu, kuris įvedė oficialinius gynėjus (defenseurs officiels). O advokatų korporacija praeity buvo pasiekusi garbingos padėties prancūzų visuomenėje. Taip antai, XVIII-jo amžiaus garsus teisininkas d'Ageso (d'Aguessau) taip advokatūra vaizdavo: „korporacija (ordre) tiek sena, kaip ir magistratūra (teisėjai), tiek garbinga, kaip ir dorybė, tiek reikalinga, kaip ir teismas, pasižymi viena savybe, tik jai priklausančia, tarp kitų luomų, kad ji visada laimingai ir taikiai laiko savo nepriklausomybę".

Amerikos advokatų korporacijų tokių, kaip kad dabar yra, pradžia siekia 1870 metų, kada susikūrė pirmoji Naujorko advokatų asociacija. Jos tikslas šitaip išreikštas jos įsteigimo akte: „saugoti advokato profesijos garbę ir padorumą, plėsti tarp narių socialinius santykius, didinti advokato naudingumą, skatinant gerai vykdyti teisingumą". Dabar tų asociacijų yra apie 400, o nuo 1909 metų veikia aukščiau išvardinta bendra asociacija, kuri turi kelis šimtus tūkstančių narių. P. Karolis Varenas (M. Charles Varen) veikale „Histoire du barreau americain" šitaip apibūdina to krašto advokatus: „nuo pirmų kolonizacijos laikų jie reprezentavo ir dabar reprezentuoja išauklėtą krašto aristokratiją. Iš to galima spręsti apie tą didelę reikšmę, kurią šitos asociacijos turi politiškam ir teisiškam valstybės gyvenimui. Jos turi nusveriančią įtaką renkant teisėjus, kur jie yra renkami (daugiau kaip 40 valstijų). Jos taip pat dirba teisingumo tobulinimo darbą, jos prisideda prie mokslo platinimo, pagaliau padeda aukštam moraliniam profesijos niveau

susidaryti".

Prancūzijos advokatai, kaip buvo sakyta, egzistuoja nuo 1810 metų jų institucija buvo tobulinama 1822, 1830 ir, pagaliau, 1920 metų įstatymais. Prancūzai gėrisi laisvomis savo advokatų korporacijomis. Taip antai, 1822 metais, patiekdamas karaliui naują įstatymą (lapkričio mėn. 20 d.) ministeris sakė: „Pone, advokato profesija yra tokia garbinga ir tokia kilni; ji skiria tiems, kurie nori ją tinkamai vykdyti, tiek pasiaukojimo ir tiek darbo; ji yra tiek naudinga valstybei tais spinduliais, kuriuos ji skleidžia, diskusijomis, kurios parengia bylas teismui, kad aš bijočiau apleisti vieną iš didžiausių savo pareigų, jei aš nepasistengčiau atkreipti Jūsų didybės malonų žvilgsnį į ją."

Dabar ir prancūzų advokatūra yra susijungusi, kaip ir Amerikos, į bendrą „L,Associatjon nationale des avocats inscrits aux Barreaux de France."*

Mūsų advokatai, atrodo, yra susiorganizavę į tokią bendrą korporaciją, kaip aukščiau nurodytuose kraštuose, nors tas organizavimasis ėjo ir ne ta mintimi, kaip Amerikoj, arba Prancūzijoj. Šiaip, ar taip, bet faktas tas, kad tarp Lietuvos advokatų korporacijos ir aukščiau išvardintų kraštų advokatų korporacijų yra panašumo. Tik nežinia ar ilgam.

Susiorganizavimas taip įvyko.

Steigiamojo seimo priimtos Lietuvos valstybės laikinos konstitucijos 3-iu §-u buvo palikti galioje iki šios konstitucijos paskelbimo dienos veikusieji įstatymai, kurie neprieštarauja konstitucijai (Vyr. žin. 37 Nr.). O iki tol veikusių Laik. Liet. Valst. Konstitucijos pagrindinių dėsnių 24-u §-u buvo nustatyta, kad tose srityse, kuriose nėra Lietuvos valstybės išleistų naujųjų įstatymų, laikinai palieka tie, kurie yra veikę prieš didįjį karą, kiek jie neprieštarauja konstitucijos pagrindiniams dėsniams. Tuo būdu, ir prisiekusiųjų advokatų korporacija ir jų darbą tvarkantieji įstatymai liko tie, kurie veikė prieš didįjį karą. Kai tik valstybė sutvarkė teismus ir jų darbas įėjo į teisėtas vagas, reikėjo ir advokatai sutvarkyti. Teismų sutvarkymo įstatymo 357 str. sako: „Kiekvienos Teismo Rūmų Apygardos prisiekusieji advokatai renka iš savo tarpo tvarka, 358— 365 str. nustatyta, gyvenantiems toje apygardoje advokatams prižiūrėti, tam tikrą prie Teismo Rūmų Tarybą, o taip pat tos tarybos Pirmininką ir Pirmininko Padėjėją, kuris pirmininko nesant, arba jam, sergant eina jo pareigas." Lietuvoje vyriausias tribunolas eina teismo rūmų pareigas, tad šio įstatymo prasme Lietuva yra viena apygarda.

1920 metų spalių mėn. 13 d. prisiekę advokatai (iš prieškarinio laiko toki būdami) P. Leonas ir St. Lukauskas bendru raštu kreipėsi į vyriausiąjį tribunolą, prašydami sušaukti prisiekusiųjų advokatų visuotinį susirinkimą tarybai išrinkti. Vyriausias tribunolas paskyrė savo narį p. A. Janulaitį tam reikalui atlikti. P. Janulaitis 1920.XII.5 d. sukvietė visuotinį susirinkimą, į kurį atvyko 16 pris. advokatų. Jie nustatė tarybos sudėtį iš 7 asmenų ir išrinko ją. Kadangi vieno advokato buvo paduotas skundas vyriausiam tribunolui dėl rinkimų, tai, tik tą skundą Vyriausiam tribunolui išsprendus ir atmetus, taryba pradėjo veikti nuo 1921 metų sausio 15 d.

Pas mus tuo tarpu, nors ir cariško absoliutizmo laikais sukurtu įstatymu

* Prie kiekvieno apeliacinio teismo (teismo rūmų) yra advokatų organizacija, o apeliacinių teismų Prancūzijoje yra daug; taigi, vietinės advokatų organizacijos yra susijungusios į bendrą asociaciją.

vadovaujamės, advokatai turi ir apsaugotą nuomonei reikšti laisvę ir autonomišką organizaciją. Organizacija dar tobūlėja nuo tada, kai vyriausias tribunolas sutiko, kad prisiekusiųjų advokatų tarybai priklauso padėjėjus prižiūrėti. Pirmu atveju vyriausias tribunolas buvo kitaip išsprendęs šį reikalą, — taip, kaip jis buvo Rusijoj sprendžiamas, būtent, kad pris. advokatų padėjėjai yra apygardos teismo priežiūroje. Reikia pastebėti, kad Rusijos valdžia, sukūrus „laisvės" pakilimo metu gerą korporaciją, paskiau, stiprėjant reakcijai, nuolat stengėsi griauti ją. Tokio nepalankaus korporacijai nusistatymo neteko laukti iš Lietuvos vyriausiojo tribunolo pusės. Ir teisybė, vyriausias tribunolas, apžiūrėjęs, kad jis netinkamu keliu eina, paskiau stojo į tikrą kelią, kuris atitinka įstatymo esmei ir prasmei.

Ministerijos projektu korporacijos organizacijai manoma padaryti esminių pakeitimų: 1) keičiama stažo atlikimo sąlygos, apie ką jau aukščiau kalbėjau; 2) manoma reikalauti, kad tarybos nutarimas būtų motyvuotas, kai juomi nepriimama korporacijon dėl neformalių priežasčių; 3) jei įsikūnys valstybės tarybos komisijoje kilusieji sumanymai, tai korporacija gaus tobūlesnę struktūrą, nes įstatyme bus leista daryti visuotiniai susirinkimai ne tik tiems reikalams, kuriems dabar įstatymas yra nustatęs, bet ir kitiems, o kas svarbiausia, kad įstatymas nustatys teisę ir pareigą pasiskirti mokesčius organizacijos reikalams; tatai dabar yra vykdoma tik prisiekusių advokatų tarybos nutarimais ir disciplinos taisyklių dėka.

Advokatų korporacijai esant aukšto teisinio ir socialinio intelekto žmonių sąjungai ir turint aukštus uždavinius ginti viešąjį interesą, visuomenės naudai, taip pat ginti įžeistą kiekvieno piliečio teisę, ji negali kartais nepaliesti ir bendrų valstybės reikalų ar tai savo narių asmeny, jiems kalbant teisme, ar tai bendrai kokį klausimą svarstant taryboje, ar bendram susirinkime. Tokių pavyzdžių mes randame advokatų gyvenime. Štai kai kurie tų pavyzdžių.

Maskvos prisiek. advokatų tarybos 1904 metų lapkričio 25 d. buvo nutarta (vertimas): „Teismų ir jų darbo sutvarkymo įstatymų 40 metų sukaktuvių iškilmingomis dienomis, juose įdėtų dėsnių visą didingumą ir valstybinį reikšmingumą giliai supratusi, šventu dėkingumu pripažindama neišskaičiuojamus nuopelnus tų, kurie per 40 metų dėjo visas savo jėgas didžios laisvinamosios epochos didingiems dėsniams įgyvendinti, Maskvos prisiekusių advokatų taryba randa, kad visų tų dėsnių įtakoje, Rusijos visuomenėje augant, tautos proto ir dvasios jėgoms, kartu tvirtėjo pilietybės, šventų asmens teisių ir asmens vertybės sąmonė. Tačiau savo profesinio veikimo sąlygų dėka arti susisiekdama su visomis tėvynės gyvenimo sritimis, kas valanda stebėdama ir pati pergyvendama visas tas nesuskaitomas ir neįveikiamas kliūtis, kurias sutinka didis teisingumo darbas savo kelyje bendra tėvynės valstybinės įstatymų leidybos ir administracijos tvarka, Maskvos prisiekusiųjų advokatų taryba, teisėtumo ir tvarkos jausmo vedama šiuo savo brangios tėvynės pergyvenamu istorišku momentu laiko savo šventa pareiga prijungti savo kuklų balsą prie tų pareiškimų, kurie galinga banga teka iš visų Rusijos krašto kampų ir kurie vienu balsu pripažįsta, kad aukštiems teisėtumo tikslams pasiekti reikalingos yra asmens laisvės, minties, žodžio, spaudos, tikybos, susirinkimų ir sąjungų laisvės ko tvirčiausios garantijos ir kad šitie visi dėsniai įvykdyti galima tik įvedus visam krašte ir visose valdymo srityse griežtą teisėtumą, o šitam tikslui reikia glaudaus ir betarpiško valstybės valdžios vienijimosi su tauta, jos atstovybės

asmeny, kaip atskiros įstaigos, laisvai renkamos dalyvauti įstatymų leidimo valdžioje ir tikrame administracinės valdžios veiksmų kontroliavime." (Seka parašai; jų tarpe yra trijų asmenų, kuriuos man teko pažinti: pirmos valstybės dūmos pirmininko Sergijaus Muromcevo, antros valstybės dūmos sekretoriaus Nikalojaus Teslenkos ir žinomo lenkų veikėjo Aleksandro Lednickio, kuris, įvykus 1917 metų revoliucijai Rusijoj, kai Maskvoje mėgino tartis pavergtųjų tautų atstovai, per vieną tokį pasitarimą man asmeniškai pasakė: „nu, za Vilno my ješče poboremsia").

Tuo pačiu laiku, kai Maskvos prisiekusių advokatų taryba padarė ką tik atpasakotą nutarimą bendru Rusijos politiniu klausimu, ir Petrogrado prisiekusiųjų advokatų taryba svarstė politinę Rusijos padėtį. Štai jos nutarimas, kuris įvyko 1904 metų gruodžio mėn. 1 d. (vertimas). „1864 metų lapkričio mėn. 16 d. teismų ir jų darbo sutvarkymo įstatymai, visos Rusijos džiaugsmingai priimti, kaip teisingo ir visiems lygaus teismo dėsnių nešiotojai, jau nuo pat savo veikimo pradžios ėmė kęsti pakeitimus, kurie siekė siaurinti vienodą tų įstatymų taikymą visiems piliečiams. Ir praėjusių 40 metų laikotarpyje tas puikaus rūmo ardymo procesas ėjo vis stiprėdamas. Teismo organų nepriklausomybė buvo vis siaurinama. Renkamieji teisėjai buvo pakeisti valdininkais-žemiečių viršininkais. Visai savarankus ir laisvas organas — prisiekusieji sprendėjai — vis mažiau ir mažiau buvo leidžiami į teismo šventyklą. Kariški teismai — štai tie organai, kurie dažnai juos pakeitė. Buvo naikinamas teismo vykdymas žodžiu ir viešai, kaip tikra priemonė iki teismo įvykdytai neteisei išaiškinti. Gyvenimas vis labiau ir labiau buvo sunkinamas ir gynėjai už savo pareigos vykdymą buvo baudžiami be teismo ir be pasiteisinimo. Tokia prislėgta teismo padėtis negali neversti prisiekusiųjų advokatų tarybos, kaip atstovų luomo, kuris 1864.XI.16 d. įstatymu sukurtas, stropiai saugoja didingus jų dėsnius, artimiausiu būdu susisiekia su tų dėsnių nevykdymo aukomis, negali neversti pareikšti aukštos vyriausybės dėmesiui tą sunkų jausmą ir tas baisias pasekmes, kurios seka iš tų iškrypimų. Ir ne tik pareikšti dėmesiui, bet ir nurodyti, kad 1864.XI.16 d. įstatymų didingam rūmui atstatyti, jo pirmame ir gryname vaizde, vienintelė priemonė yra panaikinti pačią galimybę reikštis tokiems ardymams prieš tautos valią ir norą. O tas gali būti pasiekta tiktai valstybinės santvarkos pagrindinėmis reformomis, įtvirtinant žodžio ir spaudos laisvę, kaip būtiną teismo viešumo ir žodiškumo sąlygą, nustatant tvirtą asmens neliečiamybę ir kaip būtiną tam tikslui sąlygą visišką susirinkimų, mitingų ir draugijų laisvę ir, pagaliau, įvedant, tautos atstovybės dalyvavimą atskirose įstaigose, pačios liaudies renkamose." (Seka parašai). Tas nutarimas buvo pasiųstas vidaus reikalų ministeriui kunigaikščiui Sviatopolk Mirskiui.

Lietuvos gyvenime pris. adv. tarybai teko kartą politikos klausimą paliesti. Tikriau pasakius, taryba tik sukvietė visuotinį prisiekusių advokatų susirinkimą ir jo nutarimą įvykdė. Tai buvo 1925 metų birželio mėnesio 21 d. Buvo priimta šitokia rezoliucija: „Lietuvos prisiekusių advokatų nepaprastas visuotinis susirinkimas, apsvarstęs 1925 metų birželio 21 d. įneštąjį Seiman baudžiamojo kodekso papildymą dėl mirties bausmės įvedimo, kaipo normalės bausmės už visą eilę nusikaltimų (nužudymas visokios rūšies valdininkų ir tarnautojų), vienbalsiai nutarė:

1) Kadangi mirties bausmė nuo seniai pasmerkta visų rimtų jurisprudencijos mokslininkų, pasmerkta doros, pasmerkta dešimties Dievo

prisakymų,

2) kadangi kriminalinė statistika rodo, jog įvedimas mirties bausmės už konkrečius nusikaltimus ne tiktai nemažina, bet dažnai net didina tų nusikaltimų skaičių,

3) kadangi visų kultūringų valstybių įstatymdavystė ir praktika eina prie mirties bausmės mažinimo ir pilno panaikinimo,

4) kadangi autoriai veikiančiojo baudžiamojo kodekso 1903 metų, rašyto dar Rusijos absoliutinėj valstybėj, konstatavo mirties bausmės nenaudingumą ir nereikalingumą, ir tas buvo palikta kodekse tik išimtinai retuose atsitikimuose, kaip tai: kaipo bausmės už pasikėsinimą ant caro gyvybės ir jo autokratinės valdžios,

5) kadangi dar būdama pavojuje ir visai silpna, besikurianti Lietuvos valstybė 1918 metais nepabijojo išbraukti mirties bausmės iš bendrų baudžiamųjų Lietuvos įstatymų (žiūr. Laik. Liet. Teismų ir jų darbo Sutv. įst. skyrių „Baudžiamasis Kodeksas" § 2 — Vyr. žin. Nr. 23),

6) kadangi prie demokratinės tvarkos mirties bausmės vartojimas galima įsivaizduoti kaipo pakenčiamą dalyką tik išimtinai pavojingais atsitikimais, ginant karo metu valstybę, arba esant karo stoviui,

7) kadangi normaliai besivystančioje valstybėje įvedimas naujų rūšių arba didinimas esamųjų baudžiamųjų represijų visuomet reiškia atsiradusį rimtą reikalą kovoti su praplitusiais atatinkamos rūšies nusikaltimais,

8) kadangi Lietuvos prisiekusioji advokatūra iš savo darbuotės mato ir konstatuoja, jogei demokratinėje Lietuvoje net sulyginant su cariškosios Rusijos laikais nėra ypatingo pavojaus tiems asmenims, kuriuos su pagalba žiauriausios bausmės ketina ginti įneštasis Seiman įstatymo sumanymas,

9) kadangi taip dalykams stovint, panašus įstatymas ir net jo projektas yra tiktai kenksmingas mūsų tėvynei, nes nežinantiems duoda klaidingo, tačiau rimto pagrindo manyti apie nenormalius, mirtinai įtemptus santykius tarp Lietuvos valdžios ir visų dargi mažiausiųjų tarnautojų iš vienos pusės ir plačios visuomenės iš kitos pusės, todėl visuotinis susirinkimas, stovėdamas ant normalaus ir garbingo Lietuvos valstybės, jos įstatymų ir Teismų vystymosi pagrindo, laiko savo pareiga pareikšti savo nuomonę tiek įstatymų leidėjams, tiek ir plačiai visuomenei, jog Lietuvos prisiekusioji advokatūra laiko įgyvendinimą įneštojo Seiman įstatymo apie mirties bausmės praplėtimą nereikalingu ir žalingu. Atvirkščiai, pris. advokatūra mano, jogei etikos, juridinio ir valstybinio mokslo nurodymais reikia eiti prie mirties bausmės instituto Lietuvos įstatymuose ir praktikoje mažinimo ir visiško panaikinimo".

Rezoliucija buvo pasiųsta Respublikos Prezidentui, Seimo Pirmininkui ir buvo paskelbta laikraščiuose.

§ IV. Dorovinė disciplina ir priežiūra.

Slidi ir labai palinkusi yra plokštuma, kuria advokatas vaikščioja, vykdydamas profesinį savo darbą; jam lengva yra joje paslysti ir net visai nuslysti nuo dorovės pagrindo. Tas pavojus susidaro daugiausia dėl to, kad jis savo profesiniu darbu ieško sau uždarbio. Dėl šios priežasties advokatai neretai taip nedorovingai veikia, kad jų veikimas nudažo visą profesiją. Ir mes nuo senų laikų randame labai neigiamų nuomonių apie advokatų profesiją. Filosofai, pav., Platonas, Tomas Morus vaizdavo valstybių santvarką, kurioj

neturėtų būti advokatų, nes jie esą nesusipratimų ir ginčų tarp žmonių kurstytojai. Ir ne tik socialistiškos krypties galvotojai kartais taip žiūri į advokatų profesiją. Tokia pat nuotaika randame kartais ir kitur. Pav., Buenos-Aireso, miesto Argentinoje, kronika pasakoja, kad 1613 metais, 33 metams praėjus nuo to miesto įsikūrimo, ten buvo gauta žinia, kad atvyksta apsigyventi trys advokatai. Po karštų kalbų miestelėnų buvo nutarta nė vieno neįsileisti į miestą visuomenės labui, dėl to, kad naujam miestui nereikalingi esą teisės žinovai, nes patyrimas yra parodęs, kad iš jų gaunamas tik nuostolis: kur jie apsigyvena, ten atsiranda bylos, apgavimai, neišmokėjimai, nuostoliai pinigais ir gyvuliais kaip gyventojams, taip ir kaimynams.

Lengva įsigyti tokia reputacija, kuri Rusijos poeto Nekrasovo vaizdžiai atvaizduota: „Polučiv gonorar neumeriennij, vosklical moj prisiažnij povierennij: pered vami stoit graždanin čišče sniega alpijskich veršin"*; arba tokia, kokia nusako vienas Petrogrado prisiekusiųjų advokatų tarybos narys: visuomenės akyse advokatai ir lupikai stovi vienoj ir toj pačioj aukštumoj.

Veikiančiame mūsų įstatyme nedaug randame dėsnių advokato veikimui dorovės atžvilgiu nustatyti. Teismų ir jų darbo sutvarkymo įst. 395 str. sako, kad dėl atlyginimo turi būti susitarta raštu su klijentu; 396 str. nustato, kad, nesant susitarimo dėl atlyginimo, jis nustatomas taksa, kurią paskelbti buvo teisingumo ministeris įgaliotas. Toji taksa dar 1866 metais buvo paskelbta. 400 str. draudžia advokatui pirkti ir kitaip įsigyti savo įgaliotojų teises bylose, savo vardu, arba prisidengiant kitų vardu ir už nusižengimą prieš šitą normą nurodo atsakomybę tarybos nuožiūra. 402 str. sako, kad advokatas negali abiejų bylos šalių atstovauti, nei pereiti atstovu toj pat byloj iš vienos šalies į kitą. 403 str. draudžia advokatui skelbti klijento paslaptį ne tik bylai einant, bet ir jam išėjus iš jos, arba bylai pasibaigus.

Etikos atžvilgiu advokatas sąmoningai nesuklys, jeigu jis saugos jos pagrindinius dėsnius ir jeigu jis visada turės galvoje advokato profesijos aukštą tikslą — tiesai tarnauti.

I. Jeigu reikia tiesai tarnauti, tai reikia pačiam tiesą mylėti ir visada būti tiesiam. Todėl yra geras įsigyvenęs Prancūzijoj, buvo ir Rusijoj, yra dabar Lietuvoj „usus" (paprotys), kad advokatas neturi teisės skelbtis, reklamuotis, nes skelbiantis atsiranda noro girtis, pirštis kitam savo savumais, taigi, eiti į koliziją su tiesa. Suprantama, kad pradedančiam jaunuoliui rūpi, kad visuomenė sužinotų apie jų, bet šiam reikale padėti pirmiausia turi patronas, o toliau taryba ir šiaip gyvenimas. Dar didesnis pavojus nuslysti nuo doros kelio yra tai, jei advokatas leidžia sau ieškoti klijentų agentų pagalba. Tų agentų visur pilna ir jie peršasi, veržte veržiasi į jauno advokato butą. Ir man teko kartą nusistebėti, kai jaunas advokatas, man atsitiktinai sužinojus, kad jis turi agentų ir paklausus jo, ar tai yra teisybė, nudavė nekaltą avinėlį ir paklausė manęs, ar gi tai negalima?

II. Reikia save griežtai riboti uždarbio atžvilgiu, o pirmoj vietoj turėti galvoje klijento ir visuomenės nauda. Sąžiningai dirbant, atlyginimas ir, bendrai kalbant, uždarbis atsiras pakankamas. Reikia vengti kokių derybų su sąžine ir klausyti jos reikalavimo. Pav., man pradėjus eiti teismo kandidato

* Gavęs be saiko honorarą, šaukė mano prisiekęs advokatas: prieš jus stovi pilietis, už Alpių viršūnių sniegą švaresnis.

pareigas, teko sužinoti, kad vienas jaunas advokatas derėjosi didesnį honorarą gauti dėl to, kad jam neva reiksią teisėjai pusryčiais pavaišinti, kitas, senesnis, išsiderėjo dar didesnį atlyginimą toj pačioj byloj, nes su pirmuoju klijentas nesusitarė, dėl to, kad jam neva teksią su teisėjais už jo, advokato, pinigus pietūs suvalgyti. Tokie faktai mane, neturintį lėšų gyvenimo pradžiai, išgąsdino, kad tapęs advokatu nebūčiau priverstas ką nors panašaus daryti, tai ir sprukau į tolimus kraštus tarnauti.

III. Ir baudžiamasis ir civilinis procesas yra ginčo procesas. Yra tikra, kad ginče tikra tiesa formuojasi. Tačiau, yra ir tokių nuomonių, kad teismo ginče katra nors šalis turi būti neteisi, nes negali būti abidvi teisios. Ir nesenai laikraštyje man teko skaityti, kad garsusis indietis Gandhi metė advokato verslą dėl to, kad advokatui, anot jo, tenka įrodinėti, kad kas yra balta yra juoda, ir kas teisinga — neteisinga. Šitokia mintis yra negili dorovinė mintis. Reikia advokatui to nedaryti, ką Gandhi mano, kad advokatai daro, ir tiek. Šiuo atžvilgiu yra skirtinga advokato padėtis: a) baudžiamoje byloje ir b) civilinėje byloje.

a) Nėra nusikalstamojo darbo, kurio kaltininkas būtų negalima ginti. Tik viskas pareina nuo to, *kaip ginti.* Visuomenės gyvenimas yra toks sudėtinis, žmogaus siela yra tokia gili ir įvairi, kad visada galima bylos aplinkybėse rasti pagrindas užtarimo žodžiui kaltinamojo naudai, nenusižengiant tiesai.

Spausdinant man šią paskaitą, tenka šioj vietoj įdėti kai kas, ko nebuvau kalbėjęs skaitydamas šią paskaitą. Priežastis ta, kad šių 1930 metų vasarą išėjo iš spaudos prof. S. Bieliackino knyga „Baudžiamųjų bylų gynimas" (teisių fakulteto leidinys). Knyga labai įdomi ir teisininkams žinotina. Jos I-me skyriuje „Baudžiamojo gynimo esmė" randame čia kalbamu reikalu tokių minčių, su kuriomis sunku sutikti ir kurių nekalima palikti čia nepalietus. Prof. S. Bieliackinas sako: „Labai dažnai kaltinamasis nori prisipažinti teisme, manydamas, kad esamieji bylos daviniai pakankamai išrodo jo kaltę, arba, apskritai, netenka vilties būti išteisintas. Gynėjas mato, kad jokių išrodymų prieš kaltinamąjį, iš tikrųjų, nėra ir prisipažinimas bus beveik vienintelė priežastis jam nuteisti. Ar gali tokiomis sąlygomis gynėjas palaikyti klaidingą kaltinamojo įsitikinimą? Ne, jis ne tik gali, bet ir turi įspėti tokį kaltinamąjį nuo klaidingo ir pragaištingo jam žingsnio. Svarbu tik, kad gynėjo patarimai neapgautų ir neklaidintų teismo, ko, žinoma, negalima būtų kęsti. Gynėjas su tam tikrais apribojimais solidarizuojasi teisme su ginamuoju. (Tai dar nereiškia, kad iš kaltinamojo bylos daro savo bylą, arba bent simpatizuoja jam, kaip teisingai pažymi Ruth). Kiek savo kaltę neigia kaltinamasis, neneigti jos negali ir gynėjas, net jeigu būtų įsitikinęs jo kaltumu. Tokiais atvejais, t. y. kada gynėjas yra tikras dėl savo klijento kaltės, jam reikėtų užleisti savo vietą kitiems, kurie to įsitikinimo neturi. Bet jeigu gynėjas, nežiūrint tokio savo įsitikinimo, vis dėlto sutinka ginti, tada būtinai turi padaryti visas logiškas išvadas iš fakto, kad jis yra kaltinamojo atstovas, ne daugiau. Kitaip būtų nutrauktas būtinas ryšys, kuris turi jungti kaltinamąjį su gynėju, ir mes gautume aišku neteisės ir procesualinės netvarkos pavyzdį. Jeigu gynėjo fronto pakeitimas, perėjimas nuo gynimo prie kaltinimo, arba net aiškus, tyčia daromas, gynimo pozicijų silpninimas ir savo „nepritarimo" rodymas gali padėti teismui teisingai išspręsti vieną konkretišką bylą, tai, imant dalyką plačiau, tokio gynėjo veikimo padariniai gali būti tik neigiami: procesas demoralizuojamas ir „kaltinamojo pjovimas" pasireiškia visame savo nuo-

gume. Toks gynėjo elgesys atimtų gynimui bet kokia prasme, sutrukdytų proceso logika, pagal kurią kiekviena šalis gina savo tvirtinimus, o teismas daro sprendimą, pasiremdamas teze - kaltinimu ir antiteze - gynimu. Visai pamatuota yra pastaba, kad elementų kumuliacija, kada prokuroras būtu kartu ir gynėjas, arba šis pastarasis kartu ir prokuroras, yra nenaudinga, nelogiška ir pavojinga (M. Frydmann)".

Aš tyčia išrašiau čia ilgą ištrauką iš p. Bieliackino knygos, kad nebūčiau pakaltintas netikrų minčių atpasakojimu. Čia atpasakotos p. profesoriaus mintys kaip tik liečia tą klausimą, kuriuo aš šioj vietoj kalbu: apie reikalingumą gynėjui baudžiamojoj byloj eiti tiesos keliu. Nieko negalima pasakyti prieš tiesą, prof. Bieliackino išreikštą pastarajame ištraukos abzace, kad prokuroras negali būti kartu ir gynėjas ir, priešingai, gynėjas negali būti kartu ir prokuroras. Bet iš šios tiesos neseka ir kitos išvados, kurios ištraukoj išdėstytos.

Prof. Bieliackinas nesako, kad jis turi galvoj kaltinamojo, visai nekalto, tyčia prisiėmimą sau kaltės, tad aš ir manau, kad jis kalba ne apie tokio kaltinamojo norą prisipažinti, nes apie tokį melagingą prisipažinimą netektų ir kalbėti, kad jam patvirtinti nėra įrodymų. Aš randu, kad prof. Bieliackinas kalba apie tikro kaltininko prisipažinimą, nors jo kaltei įrodyti nėra pakankamų duomenų. Tuo atveju negalima sutikti su prof. Bieliackino patarimu. Baudžiamojoj byloj gynėjas pirmiausia turi patarti ginamajam, kad jis prisipažintų, jeigu jis tikrai yra padaręs tą nusikalstamą darbą, kuriuo yra kaltinamas arba tikriau sakant, kad jis neneigtų įvykio ir savo darbo; o ar yra tame įvykyje nusikaltimas, tai jau prokuroro, gynėjo ir teismo dalykas svarstyti. Trumpai kalbant, gynėjas turi ginamam patarti sakyti teisybę ir išaiškinti jam, kad, ginamajam sakant teisybę, dažniausia bylos sprendimas būna palankiausias kaltinamajam, koks tik gali būti, žiūrint bylos aplinkybių. Antra gynėjo pareiga, tai susiprasti su ginamuoju, išaiškinti taip, kad ginamasis žinotų, kaip ginti jį gynėjas apsiima, bet toli gražu nebūti ginamojo aiškaus melo įrankiu. Ginamasis, ir esant svarbiems jo kaltės įrodymams, dažnai nepraranda vilties paspruki iš teismo nebaustas, o gynėjas tos vilties neturi. Jei ginamasis vis dėlto prašo šį gynėją ginti jį taip, kaip jis, gynėjas, randa galima ir naudinga, tai gynėjas nepereina į prokuroro poziciją, ieškodamas bylos aplinkybėse ne nekaltumo įrodymų, bet kaltės ir bausmės sumažinimo.

Kaltinamojo atstovas, kaip ir įstatymas sako, gina ir atstovauja jį, eidamas ne jo proto ir sąžinės nurodymais, bet savo proto ir sąžinės nurodymais ir nurodo teismui neigiančias kaltinimą, arba *silpninančias* kaltinimą aplinkybes. (Baudž. proc. įst. 744 str.). Gynėjas nepakeičia savimi ginamojo, pastarasis ir pats aiškinasi (to pat proceso 747 ir 749 str.). Taigi, gynėjas, kuris mano, kad jo ginamasis yra padaręs jam primetamąjį nusikalstamą darbą, neturi užleisti gynimą kitam, jei ginamasis to nenori ir sutinka, kad jis gintų jį taip, kaip randa savo išmanymu reikalinga ir naudinga ginti, nenusižengdamas su tiesos ieškojimo reikalavimais.

Neteisė ir proceso netvarka įvyksta tada, kai gynėjas aiškią netiesą tvirtina esant tiesa, nes proceso dėsniai to nereikalauja iš jo, o gynėjas taip daro, klaidingai suprasdamas savo uždavinį ir stengdamasis iš balto daryti juodą, ir atvirkščiai, kad tik pasiektų savo garbės, kad byla „laimėjo", „išteisino" savo klijentą, nors galų gale dažnai to ir nepasiekia. Tokiais

atvejais gauname tikrą proceso demoralizaciją, dėl kurios dažnai ir yra kaltinami gynėjai, kaip netiesos užtarėjai.

b). Kas kita tenka pasakyti dėl kai kurių civilinių ginčų. Kartais žmogaus, siūlančio bylą, neteisė ir noras nuskriausti kitą yra taip aiškūs, kad negali būti jokios abejonės dėl bylos esmės, arba kartais teisingas interesas norima teismo keliu ginti, bet neturima įrodomųjų aplinkybių, taip, kad negali būti pagrindo kokiai vilčiai turėti tą interesą apginti, laimėti. Tokiais atvejais advokatas neturi doriško pagrindo imtis bylą vesti, nes veltui ima iš klijento atlyginimą, arba imamasi neteisė ginti. Jis tik gali paimti iš siūlančio tokią bylą atlyginimą už darbą, kad išaiškino klijentui tikrą dalyko padėtį.

Pagrindinė taisyklė advokatui profesiniame darbe yra ta, kad jis žiūrėtų tikro sąžinės balso, visada laikydamas aukštą profesijos tikslą savo žvaigžde— vadove; tai apsaugos jį nuo nukrypimo nuo dorovinio kelio. Kai asmuo leidžiasi į sąlygines derybas su sąžine, jam lengva rasti pakankamas išorinis savo negerų darbų pasiteisinimas: „nesupratau savo klijento", „jaunas esu, neprityręs", „visa padariau, kas buvo galima" ir t. p.

Kaip pavyzdį, galiu nurodyti kitąsyk garsaus rusų advokato, profesoriaus Vladimiro Spasovičiaus pasielgimą. Jis, vos tapęs advokatu, kartą parašė galutinai išspręstoje civilinėje byloje malonės prašymą caro vardu. Jam buvo iškelta disciplininė byla. Spasavičius teisinosi, kad jis esą rašė tą prašymą ne kaip prisiekęs advokatas, bet kaip privatinis asmuo. Sofizmas aiškus. Ir pris. advokatų taryba (Petrapily) atmetė tokį pasiaiškinimą, nurodžiusi, kad jos teisė yra prižiūrėti advokato veiksmus plačiausia prasme ir kad „bet kokis skundas kasaciniu sprendimu, bet kokis prašymas panaikinti jį yra iš privataus asmens pusės netinkamas, o iš pusės prisiekusių advokatų, turinčių saugoti teismo garbę ir galutinio teismo sprendimo neliečiamybę, toks prašymas turi būti pripažintas ne tik netinkamu, bet ir visai įtartinu".

IV. Iš advokatų dorovinių savumų dar reikia išskirti ir nurodyti ypatingai svarbūs šie: darbštumas ir kruopštumas. Advokatui reikia gerai studijuoti jo vedamos ir ginamos bylos, reikia kritiškai žiūrėti į savo gabumus ir atmintį, geriau nepasitikėti jais, bet dažniau savo bylas studijuoti. Be to, reikia kiekvieną momentą būti žodžiais tikram, būti kruopščiam bei tiksliam net mažmožiuose, savo darbo ir bylų vedimo tvarkoj. Šitie savumai yra labai aiškūs ir dėl jų reikalingumo žmogui, ypač advokatui, netenka plačiai kalbėti.

Dabar Lietuvoj yra ruošiama advokatų institucijos reforma; girdėti, manoma, visai panaikinti advokatų padėjėjų institutas. Tuo atveju advokatų tarybai ir atskiriems advokatams, kaip padėjėjų globėjams, neteks rūpintis savo jaunų, būsimųjų kolegų parengimu jų darbui. Kiek kraštas iš to laimės, jei tai įvyks, ateitis parodys". [57]

Petrui Leonui teko būti advokatu sudėtingose bylose, kurios baigdavosi įvairiai. Štai 1930 m. Kaune buvo teisiami studentai Bigelis, Gučas ir Jakubėnas. Petras Leonas kaip advokatas dalyvavo šioje vadinamojoje „Lietuvos socialdemokratų byloje". Prokuroras prašė teisiamuosius pripažinti kaltais ir reikalavo skirti jiems mirties bausmę. Petras Leonas savo kalboje sakė, kad „prokuroras kviečiąs teismą nekritiškai vertinti bylos davinius, o dėti apkaltinimo antspaudą. O teismas, - pabrėžė jis, - turįs elgtis kritiškai ir atsar-

giai. Ypačiai reikia didelio atsargumo, kai eina idėjų kova, kai teisiama idėja. Idėjų gyvenimas labai komplikuotas ir negalima daryti skubių išvadų". Toliau savo kalboje Petras Leonas sakė: „Kai žmonės dirbo katakombose, juos taip pat žudė. Prieš tūkstantį metų, per kryžiaus karus nugalėtieji irgi buvo žudomi. Taip buvo senovėj. Šiandien Europoj į idėjų kovą jau kitaip žiūrima. Kai aš buvau tų metų kaip šiandie susodintieji į kaltinamųjų suolą, už savo idėjos paskelbimą grūdo į kalėjimus, į Sibirą. Mat, tos idėjos taip buvo pavojingos tada buvusiai tvarkai. Atėjo 1905 metų revoliucijos audra. Paskui rinkome dūmą. Ir toj dūmoj radosi visokių srovių socialistų. Vadinasi, nei kalėjimai, nei Sibiras idėjų neužgniaužė, nenuslopino. Taigi, į gyvenimą reikia žiūrėti giliau, viską analizuot, nečiupinėt viską geležinėmis rankomis". Kalbėdamas dėl nagrinėjamos bylos konkrečiai, Petras Leonas atkreipė dėmesį, kad „čia vien tik pasakos, gandai, išmislai, bet jokių faktų, jokių davinių, kuriais remiantis teisiamuosius būtų galima apkaltinti". Teisiamuosius advokatas Petras Leonas prašė išteisinti. Šiame teisme dar kalbėjo advokatai Purėnienė ir Stankevičius. Teismas išklausė liudytojus, paskutinius žodžius teisiamųjų. Šios bylos pabaiga buvo tokia – visi kaltinamieji buvo išteisinti [58].

Praktinėje Petro Leono kaip advokato veikloje pasitaikė ir kurioziškas atvejis. 1930 m. balandžio mėnesį Vyriausiajame tribunole buvo nagrinėjama prelato K. Olšausko byla. Jis buvo kaltinamas tuo, kad 1928 m. rugsėjo 13 d. Birštone pasmaugė Stanislavą Danilevičiūtę–Ustjanauskienę. Šios bylos nagrinėjimo metu kalbėjo advokatai A. Tumėnas ir P. Leonas. Abu prašė teismą prelatą išteisinti. Tačiau teismas „pripažino pralotą K. Olšauską kaltu," pabrėžė, kad jis „nusikalstamą darbą padarė iš anksto apgalvojęs, sąmoningai." Teismas iš prelato atėmė „visas pilietines teises" ir padidino bausmę. Vietoj apygardos teismo paskirtos bausmės pradžios nuo areštavimo dienos (6 metai katorgos) pradžią paskyrė nuo 1930 m. balandžio 26 d., t.y. nuo Vyriausiojo tribunolo sprendimo priėmimo.Taigi bausmė K. Olšauskui buvo prailginta puse metų. Be to, teismas nusprendė, kad „Ustjanauskienės sūnui Antanui pral. Olšauskas turės mokėt po 200 lt. mėn., kol berniukas ateis į metus, pradedant 1928 m. rugs. 13 d., t.y. nuo Ustjanauskienės nužudymo dienos" [59]. Kaip matome, šioje byloje advokatams A. Tumėnui ir P. Leonui nepavyko. Teismas netenkino jų prašymų. Apygardos teismo paskirtą K. Olšauskui bausmę Vyriausiasis tribunolas dar padidino.

Petras Leonas analizuodavo tarp advokatų pasitaikančias negeroves ir tikėjosi, kad jų sumažės. Štai citata iš kalbos, pasakytos visuotiniame advokatų susirinkime: „Advokatai yra žmonės, o kadangi jų yra nemažas skaičius, tai jų tarpe būna sporandinių iškrypimų iš profesinio dorovinio kelio. Tiesą pasakius, gandų yra būk tokių iškrypimų esą nemaža; gandai kartais būna vox populi, o šis retkarčiais esti vox Dei. Tačiau dėl advokatūros aš gandams netikiu. Dide-

liam advokatų skaičiui esant, negali nepasireikšti retkarčiais jų tarpe žmogaus silpnybė, kurios pagrinde guli sunkiai apgalimos mamonos pagundos. Tačiau mes tikime, kad mūsų korporacijoje panašūs pasireiškimai, iškrypimai iš profesinės dorovės, kaip buvo tiktai sporandiniai, taip ir ateityje bus dar retesni pasireiškimai" [60].

Petras Leonas skiepijo advokatūroje sąžiningumo jausmą, atsakomybės ir kuklumo principus. Jo asmeniškas pavyzdys siekiant aukšto dorovinio ir profesinio lygio darė didelę įtaką Lietuvos advokatams.

Petro Leono rūpinimasis advokatais buvo ne tik dvasinis, bet ir materialinis. Jo iniciatyva 1927 m. buvo įsteigtas dr. J. Basanavičiaus fondas (apie 28 000 litų), iš kurio procentų buvo teikiamos dvi stipendijos studentams teisininkams. Jam būnant Advokatų tarybos pirmininku buvo įsteigtas fondas mirusiųjų advokatų šeimoms šelpti ir advokatų susišelpimo fondas. Petro Leono iniciatyva 1935 m. Kauno kapinėse buvo pastatytas paminklas mirusiam 1907 m. advokatui M. Lozoraičiui. Ta proga Petras Leonas prie paminklo pasakė kalbą [61]. Apie advokato Motiejaus Lozoraičio gyvenimą ir veiklą Petras Leonas dar 1907 m. paskelbė spaudoje nuoširdų ir išsamų straipsnį. Jis rašė:

„Ką-tik sugrįžau namon, palydėjęs į kapus kūną vieno iš brangiųjų tėvynės sūnų, vieno iš mylimiausiųjų savo draugų, - prisiekusio advokato Motiejaus Lozoraičio.

Kaip gyvas stovi jis prieš mano akis: seniaus - smulkus, mažas pirmos klasies gimnazistėlis, kuomet aš, antros klasies mokinys susipažinau su juom, paskui - baigiant gimnaziją ir universitatėj, augštas, laibas, skaistaus ir gražaus veido jaunikaitis, dar vėliau - suaugęs, rimtas vyras, šeimynos galva, ant galo - nelaimingas paliegėlis... Ar tame, ar kitame amžiaus laike jis visuomet švelnus, meilus, malonus, korektiškas, pilnas proto ir šviesių minčių. -

Motiejus Lozoraitis gimė 1866 metuose, Baltrušių kaime, Griškabudžio valsčiaus, Naumiesčio pav. (palei Pilviškius). Darbo žmonių, ukininkų sunus, - Motiejus ir pats per visą savo amžį, kolaik buvo sveikas, buvo labai darbštus. Apdovanotas-gi nepaprastu gabumu jis kaip moksle, taip ir kituose darbuose turėjo geriausius pasiekimus. Gimnaziją nabašninkas pabaigė su aukso medaliu, o universitatę - su pirmo laipsnio diplomu. Bet oficijališki dokumentai nevisuomet liūdija tikrą žmogaus išsilavinimą. Neretai esti taip, kad mokinys, oficijališkai išgirtas, ištikro tebelieka mažai išsilavinusiu žmogeliu, dėlto kad apart priverstinio mokslo nieko daugiaus nėra skaitęs. M Lozoraitis neprigulėjo prie tokių. Dar gimnazijoje jis buvo prisidėjęs prie gimnazistų kuopelės, kuri slapta nuo savo valdžios pirkosi rimtos įtalpos kningas, plačiaus lavinančias jaunuomenės protą, nekaip valdžios leistos skaityti. Taippat ir universitatėj jis neužsiganėdino toms lekcijoms, kurias girdėjo iš profesorių lūpų, bet daug dirbo, daug skaitė. Pertai iš jo išėjo vyras prakilnaus, stipraus proto, gilių žinių, plačių pažiūrų į visas žmogaus gyvenimo puses, tvirto būdo, augštos doros ir geros širdies. - Dar būdamas universitatės

studentu, M.Lozoraitis pradėjo darbuoties ir literatūriškam tėvynės lauke. Jis vienas iš veikliausių Maskvos lietuvių draugijos sąnarių: beveik niekuomet nepraleizdavo jos viešų susirinkimų, kuriuose tankiai skaitydavo referatus ir laikydavo prakalbas. Pirmas, plačiai visuomenei duotas jo raštas - buvo straipsnis patalpintas «Šviesos» № 5 - 1887 m. «Keli žodžiai apie uždėjimą knynginio amžino banko lietuviškos rašliavos», kuriame nurodytos silpnos pusės p. Laurino sumanymo įsteigti tokį banką. Labai džiaugdamos, kad atsirado tarp lietuvių žmogus, kurs paaukojo žymią pinigų sumą mūsų rašliavos reikalams, ir norėdamas, kad p. Laurinio mintis tvirtai būtų įvykinta, Lozoraitis nurodė tai, kas prigulėtų pataisyti ir prašalinti tame sumanyme.

1888 metų pradžioje Varšavos Lietuviai-studentai pakėlė klausimą apie naujo laikraščio išleidimą, kadangi einanti «Šviesa» daugeliui netiko, Amerikos - gi lietuvių laikraščiai - pertolimi. Tas klausimas buvo ilgai svarstomas korespondencijose tarp Varšaviečių ir Maskvieičų. Ant galo buvo nutarta padaryti susivažiavimą, kuris įvyko per Petrines (n.st.) 1888 m. Senapilėje viešbutyje. Tame susivažiavime buvo ir M.Lozoraitis. Po susivažiavimui pasitarimai ir toliaus ėjo ir ačiu Varšaviečių (V.Kudirkos ir kt.) energijai, «Varpas» pradėjo skambinti nuo 1889 m. pradžios. Paskui inteligentijos susivažiavimai buvo daromi po kartą metuose per kelis metus, vasaros laike, kaip pasitarimams apie laikraščio pagerinimą, padidinimą ir aprūpinimą pinigais, taip pat ir kitiems reikalams aptarti. Antras susivažiavimas vasarą 1889 m. buvo M. Lozoraičio tėviškėje.

Gausingas vaisiais literatiškas nabašninko darbas prasidėjo, pabaigus jam universitatę 1889 metų pabaigoje. - «Varpo» № 12 - 1889 m. tilpo jo plati korespondencija iš Pilviškių. Po visais man žinomais spauzdintais raštais M.Lozoraitis pasirašydavo pseudonimu «M. Joniškis».

Pradėjus nuo № 2 - 1890 m. «Varpo», per ilgą laiką buvo nuolat jo vedamas to laikraščio skyrius «Politika». Gana tik perskaityti kelis šituos jo straipsnius, idant susipažinti su jų autorium: su jo nuomonėmis ir pažiūromis, jo sympatijomis ir antipatijomis. - Francuzijos generolo-avantiuristo Buolanger mėginimas tapti savo tėvynės išgelbėtojum, ištikro-gi diktatorium, duoda M.Lozoraičiui progą išaiškinti priežastis, dėlko toks žmonių laisvės priešas, kaip Boulanger, randa sau daug šalininkų, respublikos priešų. «Tiktai plačios socijališkos reformos, sako jis, vardan pagerinimo išlygų gyvenimo žmonių daugumo galėtų patraukti visus į respublikos pusę» ir t.t. - Anglijos valdžios projektas apie žemės išpirkimą Irlandijoje pakelia M.Lozoraičio galvoje daug gilių minčių kas-link žemės valdymo. „Berots, sako jis, baisia anomalija išrodo, jeigu žemę valdo nedidelis skaitlius žemturčių; kaip svarbiausias objektas ekonomiško triuso žmogaus, ji turi prigulėti visai draugijai». Toliaus jis kritikuoja agrariškos reformos Irlandijoje įstatus ir aiškiai parodo, kad be priverstinio žemės išpirkimo už valdžios paskirtą kainą žemė perbrangiai atsieis mažturčiams. - Didelį džiaugmą M.Lozoraičio širdyje pakelia Vikietijos ciesoriaus Vilhelmo sušaukiama konferencija darbininkų klausimui aptarti. - Jis nesitiki iš jos didelių pasekmių, bet parodo svarbumą to, kad valstija pripažįsta savo pareiga užsiimti darbininkų buvio pagerinimu. Gerai suprazdamas, kaip sunku tą klausimą išrišti, M.Lozoraitis sako: «tiktai draugija, viešpatystė ir darbininkai sujungtomis spėkomis gali išrišti socijališką klausimą». Prie minėtos konferencijos darbų jis grįžta ir kitame savo rašte «Naujausia teisdavystė apie darbininkus» (№ 11 - 1890 Varpo);

nuskriaustųjų padėjimas rūpi jam, užtat jis juom ir užimtas. Liūdnas mintis iššaukia jame žemiečių viršininkų įvedimas Rusijoje; juose jisai teisingai mato baudžiavos laikų žemturčių atsigimimą. «Iš pusės moksliškos ir draugijinės tasai institutas priešingas visiems prityrimams XIX amžiaus, kuris išdirbo du aksiomatu; atskyrimą administracijos nuo teismo ir decentralizaciją su demokratizacija valdymo organų». - Žemiečių įstaigų Rusijoje reforma (1890 m.), pagal kurią dvarininkams priguli balsų daugumos ir valdžia, gubernatoriaus asmenyje, turi didelę priežiūros tiesą, taipogi buvo prigulinčiai apsverta M.Lozoraičio «politikoje». «Tokia viešpatystės politika, kalbėjo jis, nesutinka su idėa šios gadynės kulturos, idėa visų lygumo tiesos akyse». - Nuo «politikos» pereisime prie kitų jo raštų. - Aš neapsiimu čion išskaityti visų jo raštų, kurių daugelio ir sužinoti negaliu, kadangi jie buvo spauzdinti be parašo. Mano tikslas - supažindinti visuomenę su nabašninko asmenimi ir dėlto pasinaudosiu tik kai-kuriais raštais. Pilietiškos laisvės, teisių lygybė, ekonomiškas daugumo darbo žmonių išnaudojimas ir nuskriaudimas, taip-pat ir valstijos tvarka nuolat buvo užėmę M. Lozoraičio atidą. Rašte «Keli žodžiai apie Airių kilimą» jis nupiešia Irlandijos už politišką laisvę kovos istoriją ir gėrisi energišku Parnell'o veiksmu (Varpo № 2 - 1892 m. ir kt.), išguldyme «Priežasčių išnykimo baudžiavų Maskolijoje» (Varpo № 6 - 1891 m. ir kt.) jis plačiai aiškina netik išnykimą, bet ir atsiradimą baudžiavų; korespondencijoje apie nepatentuoto advokato Bogdzevyčiaus užmušimą (Varpo № 12 - 1892 m.) jis parodo sąlygas, labai suminkštinančias ukininkų-užmušėjų kaltę; anot autoriaus, ačiu dvarininko skriaudimams, ačiu valdininkų betvarkei ir ačiu Bogdzevyčiaus, kuris buvo dvarininko advokatu, besąžiniškam bylų prieš ukininkus vedimui, šitieji išgėrė beveik į dugną kartybių taurę ir pasiryžo išsigelbėti nuo baisaus savo priešo; straipsnyje «Gardu, bet pertoli» (Varpo № 9 - 1894 m.) M. Lozoraitis išjuokia lenko p. B. Ulianovskio nupieštą ukininkų po pono valdžia gyvenimo idiliją. -

Tikėjimo ir sąžinės laisvės persekiojimas Rusijoje iššaukia iš-po nabašninko plunksnos du karštu straipsniu: «Pravoslavija Kauno gub.» (Varpo № 2 - 1894 m.) ir «Keletas minčių dėl Kražių atsitikimo», (№ 6 - tų pačių m. Varpo); trumpai aprašęs, kaip valdžia persekioja katalikų tikėjimą ir rūpinasi varu platinti pravoslaviją, jis užbaigė pirmąjį straipsnį taip: «Katalikas lygus žmogui, iš kurio be teismo atimtos visos teisės, apart vienos - gyventi ir jausti, kad didžiausia civilizacijos idėa, sąžinės laisvė, dėl kurios žmonija perkentėjo daug baisių kovų, neturi nėkokios vertės Rusijoj dagi šiandien ir panaši į menką šviesos spindulėlį, kuris šviečia tamsumoj tartum pasislėpęs, idant pikta dvasia jo nepamatytų». Dar energiškiaus jis kalba apie Kražiečių kankinimą dėlei bažnyčios uždarymo. Prie ką-tik minėtų straipsnių reikia dar pridurti ir raštą apie «vidutines mokyklas Kauno gub.». (Varpo № 4 - 1894); ir jų veikime M.Lozoraitis randa tuos pačius valdžios tikslus: mūsų rašto rusinimą ir jame pravoslavijos platinimą; «mokykla Rusijoj, baigia jis tą straipsnį, yra policijos įtaisa, kurią tartum gina nuo tikrosios civilizacijos dvasios pakabintas ties mokyklos durimis erelis».

Skaudžiausiu M.Lozoraičio gyvenime dalyku buvo mūsų spaudos uždraudimas. Šitam klausimui pavesti keli jo straipsniai: «Melas ir teisybė» (Varpo № - 1893), kur išaiškinta melagystė, buk spauda mums buvo uždrausta, kad išgelbėti mus nuo sulenkinimo, ir parodyti, kad tikras to uždraudimo tikslas - tai noras surusinti lietuvius; «Hilferdingas ir lietuvių

klausimas» (Nº 9 - 1893), kur išvesta eikštėn, kad ir Hilferdingo noru buvo lietuvius surusinti; «Musu laikraščiai» (Varpo Nº 3 - 1893 m.), kur iš priežasties dešimties metų suėjimo nuo «Aušros» pasirodymo nurodyta, kokie turi būti mūsų laikraščiai, idant, nežiūrint į spaudos uždraudimą, jie galėtų užsienyje tvirtai užsilaikyti ir po Lietuvą platinties. Apie spaudos uždraudimą jis ir rusiškai parašė straipsnį, kurį 1895 m. perskaitė Peterburge Geografiškos Draugijos susirinkime. Šitas straipsnis buvo patalpintas rusų laikraštyje „Živaja Starina", o lietuviškai išguldytas jis tilpo Varpo Nº 7 - 1896 m. po vardu: «Lietuviai ir rusiškas alfabetas».

Visuose savo raštuose M.Lozoraitis apšviečia aptariamą dalyką mokslo šviesa. Grynai teoretišką darbą jis patalpino Nº 2 ir k. Varpo už 1891 m. «Pamatas savasties tiesos». Jame, parodęs individualistų ir komunistų kraštutines pažiūras ir sukritikavęs laisvos konkurencijos systematą, gulintį šio laiko nuosavybės teisės pamate, jis aiškiai išguldo, kad nuosavybės teisės pamatu tėra ir tegali būti tiktai visuomeniškas reikalas pagal tai, kaip jį supranta įstatymdavystės valdžia.

Iš visų M.Lozoraičio raštų aišku, kad jis buvo persitikrinęs evoliucijos šalininkas ir tikras demokratas. - Jisai karštai mylėjo savo tėvynę Lietuvą, savo tautą ir kalbą ir neabejojo, kad lietuvių tautos kilimas paremtas ant neatmainomų svieto įstatų ir pertai turi prieš save gražią ateitį. Užtat visu savo gyvenimu jis stengėsi prisidėti prie to mūsų kilimo iš miego. Augščiau aš trumpai pakalbėjau apie jo darbus rašliavos dirvoje. Dabar turiu atkreipti skaitytojaus atidą į kitas jo gyvenimo dalis. Netik raštais, bet visu savo gyvenimu jis rūpinosi būti naudingu tėvynei. Užtat jis apsigyveno savo krašte, čion Kaune, idant praktišku, kasdieniniu darbu varyti pirmyn visuomenės didžiausią reikalą. - Taip-pat ir šeimyniškas gyvenimas jam pasisekė sutverti taip, kad jis nebuvo priešingas karščiausiems jo idealams. Būdamas «žmogum» tikroje to žodžio prasmėje, jis gerbė kiekviename, nežiūrint į jo tautystę, tikėjimą ir visuomenišką padėjimą, pirmiausiai žmogaus asmenį. Protingas, darbštus, plačių žinių, augštos doros ir labai teisingas vyras, jis čion Kaune greitai užsitarnavo tarp visokių tautų tikrą pagodonę ir garbę, kaipo žmogus ir kaipo advokatas. Bet neilgai galėjo naudoties visuomenė jo didelėmis spėkomis. Gana greit po apsigyvenimui Kaune M.Lozoraitis pradėjo skųsties kojų skaudėjimu. - Jau 1898 metuose, kuomet aš, po ilgam su juo nesimatymui, atlankiau jį Kaune, jis jau skundėsi man, kad jam kojos skauda per kelius. Bet tuomet dar jis vaikščiojo ir dirbo. Liga neišrodė baisia ir niekas nesitikėjo, kad ji taip greit eis pirmyn, įpač jog nabašninkas ješkojo pagalbos pas daktarus. - Bet daktarų mokslas jam tikros pagalbos neatnešė. Liga didinosi ir vasarą 1904 m. aš jį radau begulintį lovoje ir nevaldantį kojomis. Nuo to laiko jis daugiaus ant kojų nestojo ir per kelis metus, kaip jis, taip ir jo šeimyna per sunkaus ligonio sarginimą, - buvo tikrais kankintiniais. Nevaldė jis kojomis, mažai valdė rankomis, kentėjo fyziškus skausmus, - o protas visuomet liko šviesus. -Tapo mums leista spauda, prasidėjo politiškas ir visuomeniškas judėjimas. Visukuom jis karštai interesavosi ir gailėjosi, negalįs prisidėti prie darbo. - Gaila, skaudu buvo žiūrėti į tą vyrą, - turinį daug protiškų ir doriškų spėkų ir netekusį fyziškos sveikatos...... Savo kančiose ir nelaimėje jis razdavo paguodą, viena, tame, kad matė mūsų visuomenę einančią pirmyn ir jautė, kad ir jo darbas nenuėjo ant niekų, antrgi, savo šeimynoje, kuri kiek galėdama rūpinosi palengvinti jo padėjimą.

Graudu būdavo žiūrėti, kaip paliegęs tėvas mokina iš kningų savo kūdikius, kaip šitieji patarnauja jam kuom... Nekalbu apie žmoną, kuriai nuolat reikėjo jam tarnauti. - Toks jo gyvenimas tęsėsi iki šiam pavasariui. Bet liga vis didinosi ir 18/31 Liepos šių metų vakare jis ant amžių užvėrė akis. - Ilsėkis, mielas drauge, neužmirš tavęs Lietuva! Tegu būna tau lengva žemelė!" [62]

Lietuvos advokatai palaikė ryšius su Amerikos lietuvių advokatų draugija. Pirmasis pasiuntinys, nuvykęs pas Amerikos lietuvius advokatus, buvo advokatas Rapolas Skipitis. Amerikos lietuvių advokatų draugija buvo atsiuntusi savo atstovą į Pirmąjį pasaulio lietuvių kongresą, kuris vyko 1935 m. rugpjūčio 11-17 d. Kaune. 1936 m. rugsėjo mėn. Į Lietuvą buvo atvykęs Amerikos lietuvių advokatų draugijos atstovas Jonas Bagdžiūnas-Borden. Jis bendravo su Lietuvos advokatais ir dalyvavo Lietuvos advokatų tarybos posėdyje (4.11 pav.).

4.8. Siūlymai kandidatuoti į Lietuvos prezidento postą

Petro Leono, didelį autoritetą turinčio asmens, kandidatūra buvo kelis kartus svarstyta tuometinių partijų valdančiuosiuose sluoksniuose. Jau 1920 m. jam buvo siūlyta tapti kandidatu į Lietuvos prezidento postą. „Steigiamajam Seimui ruošiant laikinąją konstituciją, - rašė Petras Leonas, - man teko patarnauti savo patarimais. Priėmus laikinąją konstituciją Steigiamasis Seimas ruošėsi rinkti respublikos prezidentą, kuriuo galėjo būti ir Steigiamojo Seimo pirmininkas. Ministras pirmininkas dr. K. Grinius atėjo pas mane ir siūlė būti respublikos prezidentu. Dr. K. Grinius tikino, kad jeigu aš sutiksiu būti renkamas, tai gausiu iš 120 ne mažiau kaip 96 balsus. Valstiečiai liaudininkai tuomet buvo sudarę bloką su dešiniuoju Steigiamojo Seimo sparnu: krikščioniais demokratais, ūkininkų sąjunga ir darbo federacija, tai šitų frakcijų beveik visi Seimo nariai, tikėjosi Grinius, balsuosią už mane. Aš nurodžiau visas kliūtis, kurios trukdo man užimti tąją aukštą vietą. Dr. Grinius prašė mane dar pagalvoti ir žadėjo po 3 dienų vėl atsilankyti. Atėjus dr. Griniui pas mane antrą kartą, aš vis dėlto daviau jam neigiamą atsakymą. Svarbiausios priežastys, kurios vertė mane atsisakyti buvo: a) tai, kad aš nebuvau išrinktas į Steigiamąjį Seimą; b) mano šeimyninės sunkios sąlygos; ir c) mano neturtingumas toms šeimos sunkioms sąlygoms tinkamai prezidento padėčiai rūpintis" [63].

4.11 pav. Lietuvos advokatų tarybos posėdis, vykęs 1936 m. rugsėjo 15 d. Jame dalyvavo ir Amerikos lietuvių advokatų draugijos atstovas J. Bagdžiūnas-Borden. Iš kairės į dešinę sėdi: S. Bieliackinas, J. Bagdžiūnas-Borden, P. Leonas, M. Sleževičius, R. Skipitis; stovi: V. Stankevičius, V. Požėla, Z. Toliušis, V. Fritšteinas, M. Alminauskienė, J. Našliūnas.
Paimta iš laikraščio „Vienybė". 1957 m. spalio 18 d. P. 7

Rašydamas apie K. Griniaus siūlymą tapti kandidatu į Lietuvos prezidento postą, Petras Leonas pateikė ir priešingą faktą – bandymą atkalbėti jį nuo gauto siūlymo – atsisakyti būti prezidentu. „Keistas faktas, - rašė Petras Leonas. - Buvusio prezidento švogeris R. Chadakauskas, kuris prieš Didįjį karą buvo mano, kaip advokato, padėjėjas, atėjo pas mane ir įkalbinėjo, kad aš nesutikčiau būti prezidentu. Aš supratau to asmens veiksmus. Smetona siekdamas ateityje prezidento vietos bijojo, kad aš patekęs į prezidento vietą netapčiau populiaresnis visuomenėje ir kariuomenėje" [64]. Tuo metu Lietuvos prezidentas nebuvo renkamas. Jo pareigos buvo pavestos Steigiamojo Seimo pirmininkui.

Po keliolikos metų Petras Leonas pateikė ir savo atsisakymo būti kandidatu į Lietuvos prezidento postą vertinimą: „Dabar (praėjus daugiau kaip dešimčiai metų nuo Steigiamojo Seimo rinkimų. – J.L.) laikau savą klaidą padaręs ne savo naudos atžvilgiu, bet krašto reikalų atžvilgiu. Tikiuosi, kad valstybės valdymas būtų ėjęs tikros, sveikos demokratijos dėsniu" [65].

1922 m. įvyko pirmojo Seimo rinkimai. Tuo metu vėl iškilo Lietuvos prezidento rinkimo klausimas. „Išrinkus atstovus į pirmąjį, po Steigiamojo, Seimą, - rašė Petras Leonas, - reikėjo rinkti respublikos prezidentą. Valstiečiai liaudininkai primygtinai prašė mano sutikimo leisti jiems mane siūlyti kandidatu. Jų motyvams pasidaviau ir sutikau, tačiau visai neturėdamas vilties, kad būčiau išrinktas. Tuo pat laiku, kai ėjo frakcijų pasitarimai dėl prezidento rinkimų, p. M. Sleževičius, tos partijos, kuri iškėlusi buvo mano kandidatūrą, vadas išvyko užsienin ir prezidento rinkimuose nedalyvavo. Toks buvo nerimtas tos partijos pasielgimas su manimi. Į Seimo posėdį prezidentui rinkti susirinko maža atstovų. Konstitucijos atitinkamu straipsniu einant, prezidentas negalėjo būti renkamas tokio Seimo kvorumo. Tačiau dešiniųjų blokas savaip išaiškino konstitucijos straipsnį ir respublikos prezidentu išrinko A. Stulginskį" [66].

1923 m. įvyko antrojo Seimo rinkimai. Po rinkimų Petras Leonas vėl buvo prašomas būti kandidatu į Lietuvos prezidento postą. „Išrinkus antrojo seimo atstovus, - rašė Petras Leonas, - trijų partijų: krikščionių demokratų, ūkininkų sąjungos ir valstiečių liaudininkų delegatai <...> atvyko pas mane prašyti, kad aš sutikčiau būti objektu jų pasitarimų, kaip kandidatas į respublikos prezidento vietą. Jie įspėjo, kad partijos nėra galutinai susitarusios, bet esą rimto pagrindo tikėtis, kad susitarsiančios, bet jeigu nesusitartų, tai kad aš neturėčiau jokio jiems priekaišto. Aš atsakiau, kad partijos, prie kurių aš nepriklausau, tokiu pasiūlymu daro man didelę garbę ir kad todėl aš duodu save jų dispozicijon, visiškai rimtai įvertindamas jų atvirą įspėjimą <...> Galų gale partijos nesutarė ir tie patys asmenys, kurie buvo atvykę pas mane anksčiau, pranešė apie pasitarimo fiasko" [67].

1926 m. kairieji, su mažumos pagalba surinkę Seimo daugumą, nesiūlė Petrui Leonui kandidatuoti į Lietuvos prezidento postą. „<...> pasirodė, - pažymėjo Petras Leonas, - jų kairiajam nusistatymui aš buvau netinkamas." Pratęsdamas savo mintį apie valstiečių liaudininkų ir socialdemokratų kairumą ir išdėstydamas savo požiūrį į jų bei savo veiksmus 1926 m. gruodžio mėnesį, Petras Leonas pabrėžė: „Juokingas man atrodo tas valstiečių liaudininkų, o dalinai ir socialdemokratų, didesnis kairumas, nei kad mano pažiūros ir įsitikinimai. Manau, kad aš nebūčiau taip lengvai apleidęs prezidento vietą, kaip tai įvyko 1926 metų gruodžio 16/17 d. naktį; o gi po to kaip lengvai daugelis virsta tautininkais, arba labai artimais pastariesiams" [68].

Dėl Petro Leono kandidatavimo į prezidento postą galimybių savo nuomonę viename iš laiškų išreiškė ir duktė Onutė.

„Universitete dirbu, mokinuosi kiek jėgos leidžia. Dabar esu kiek ramesnė ir galiu dirbti. Per kalėdas turėdama laisvo laiko eisiu pas gydytoją, nes mano širdis dažnai neduoda man ramaus miego, auditorijoj sėdint netenka oro ir skauda. Gerai, kad dabar jau nereik man aukštai laiptais vaikščioti –

mūsų butas tik dviejuose aukštuose.
Tėtuks klausi dėl prezidentūros. Aš jau girdėjau nuo kitų žmonių apie tėtuko kandidatūrą. Nenoriu į tą klausimą paviršutiniškai žiūrėti ir žiūriu taip: jeigu tėtuks galėtum, t.y. jei tėtuko nusistatymai dalyvauti valdžioje ir būti jos vadu esant krikščionims šeimininkais tai neprieštarauja ir jei Prezidento pareigos patenkintų tėtuką savo veikimu ir darbu, tai žinoma tuomet galima sutikti. Nes svarbu, kad žmogus paėmęs atsakomą ir aukštą vietą jaustųsi joje gerai, kad nebūtų vidujinių varžytinių ir nereikėtų eiti prieš save. Tas žinoma svarbu ir kiekvienam darbe. O aš kažko abejoju, ar tėtukas gerai jaustis turėdamas tokius sandarbininkus kai krikščionys. Man baugu, kad nebūtų per sunku tėtukui su jais darbą dirbti. Žinoma aš esu per toli nuo viso dabartinio Lietuvos gyvenimo, nuo dabartinės ten susidariusios padėties, kad galėčiau ką nors pasakyti. Viena galiu pasakyt, kad tėtuko garbė kaipo prezidento mane nevilioja. Aš labai didžiuojuosi, kad turiu tokį tėvą, kaip kad esi tėtukas, o prezidento vardas man to jausmo nepadidins. Bet vėlgi aš suprasčiau ir tėtuką: tėtukas esi labai veiklus, protingas ir atatinkamas kiekvienam atsakomingam ir dideliam darbui ir tą jausmą aišku pats tėtukas turi jausti, o todėl gali būti ir noras tos garbės gilioj ir gražioj to žodžio prasmėj, tai tiek aš galiu iš širdies ir atvirai pasakyti. Aš kartoju, kad dėl manęs joks titulas kad ir aukščiausias pridėtas prie tėtuko vardo, nepadarys man tėtuką aukštesniu ir gražesniu, nes tėtukas toks koks esi, esi man gražiausias. Aš vieno norėčiau, kad tėtukas pats pasielgtum kaip vidujinis balsas liepia ir aiškus protas diktuoja. Ir jeigu bus taip pasielgta, tai aš visuomet tėtukui pritarsiu ir būsiu tėtuko draugu, ar sutiktum paimti prezidentūrą, ar ne. <...> man rodos, kad šiuo klausimu aš pareiškiau ką manau ir jaučiu. Ir dabar man yra visai ramu, nes aš žinau, kad pasikalbėjom su tėtuku atvirai. Ir todėl tėtuk šiaip ar taip nuspręstum, aš duodu tėtukui savo draugišką ranką. Ir jeigu tėtukui būtų kada nors sunku, tai aš visuomet pasidalinčiau tuo sunkumu.

Onutė." [69]

Kvietimas dalyvauti rengiant Lietuvos konstitucijos, žemės reformos, civilinių įstatymų pakeitimus, Steigiamojo Seimo komisijos darbe, skyrimas Steigiamojo Seimo ir dar kitų trijų Lietuvos Seimų rinkimų Vyriausiosios rinkimų komisijos pirmininku, siūlymai kandidatuoti į Lietuvos prezidento postą rodo Petro Leono autoritetą tuometinėje Lietuvoje. Lietuvos žmonės, įvairių politinių pakraipų partijos ir jų grupės labai vertino jį ne tik kaip aukštos kvalifikacijos teisininką, bet ir kaip rimtą, sąžiningą, politiškai neangažuotą, bešališką, teisingą žmogų. Deja, dėl Petro Leono kuklumo, paskubėto atsisakymo būti pretendentu į prezidento postą, o vėliau dėl tuometinių partijų nesutarimų, kai kurių partijų vadovų nepalankumo atsakingumo stokos bei kitų priežasčių siūlymai kandidatuoti į Lietuvos prezidento postą nebuvo įkūnyti.

4.9. Rinkimai į Steigiamąjį Seimą

S. Noreikienė, rašiusi apie Lietuvos Valstybės Tarybą ir politines partijas

1918 m. pabaigoje – 1920 m. gegužės mėnesį bei partijas Seimo, taip pat ir Steigiamojo, rinkimuose, pažymėjo, kad Tautos pažangos partija (Pažanga) ir Lietuvos krikščionių demokratų partija (LKDP), turėdamos savo rankose vyriausybę (E. Galvanausko Kabinetas) bei Lietuvos Valstybės Tarybą (LVT), siūlė išlaikyti valdžią savo rankose, laimėti rinkimus į Steigiamąjį Seimą [70].

Kai iki rinkimų liko vos kelios savaitės, buvo paskelbtas susirinkimų įstatymas, pagal kurį vietinė valdžia turėjo teisę siųsti savo atstovus į visų rūšių susirinkimus, valdžios atstovas galėjo kištis į susirinkimų eigą, nutraukti juos ir kt. [71].

Rinkiminės kampanijos metu ypač aktyviai veikė LKDP. Ji panaudojo ne tik savo partijos bei Ūkininkų sąjungos (ŪS), Darbo federacijos (DF) jėgas, bet įtraukė į rinkiminę veiklą katalikų jaunimo-pavasarininkų ir ateitininkų – organizacijas, klerikalinių pažiūrų studentus ir kunigus. LKDP lyderiai, vyriausybės ir LVT nariai važinėjo agitacijos reikalais valstybės sąskaita. Nors bažnyčios įstatymai draudė maldos namus naudoti politinei agitacijai, kunigai iš sakyklų nurodinėjo, už kokias partijas balsuoti. Į rinkiminę agitaciją įsitraukė ir bažnyčios vadovybė. 1920 m. vasario 26 d. pasirodė „Ganytojiškasis Lietuvos vyskupų raštas tikintiesiems", kuris turėjo būti perskaitytas iš sakyklų visose bažnyčiose. Vyskupai kvietė rinkti tik „tikrus Kristaus mokslo pasekėjus". Kitu atveju tikinčiuosius gąsdino dievo bausmėmis ir žemiškomis nelaimėmis: „Neapsakomai nusikalstumėte Dievui ir jūsų pačių labui, jei per jūsų kaltę, apsileidimą ir nedalyvavimą taptų išrinkti ir pasiųsti Seiman jūsų atstovai, Kristaus mokslo ir Bažnyčios priešai. Jie išleistų įstatymus, ardančius tikėjimo ir krikščioniškosios doros pamatus" [72].

Rinkiminėje kampanijoje buvo panaudoti gausūs LKDP, DF, ŪS ir kt. leidiniai. 1919-1920 m., neišsamiais duomenimis, LKDP išleido 25 nedidelės apimties knygeles politinėmis temomis, pavyzdžiui, ir M. Krupavičiaus knygelę „Lietuvos politikos partijos" [73].

„Vienu savo neatsargiu žingsniu, - rašė M. Krupavičius, - galima tiek blogo padaryti, kad iš jo neišsikrapštys ne tik pats, bet ir jo anūkai ir proanūkiai. Dažnai vienas balsas – gali viską nulemti. Vienu balsu galima pakreipti nutarimus ar į tą ar į kitą pusę, nes visa sprendžiama balsų dauguma. Ir už tai atsakys ir prieš Dievą ir prieš tėvynę tas, kuris šalinsis nuo valstybės tvarkymo darbo, kuris nepaduos balso, kur reikia rinkimuose" [74].

Kur reikia rinkimuose „paduoti balsą", aiškėja iš LKDP ir paties M. Krupavičiaus požiūrio į Lietuvos partijas.

LKDP skirstė Lietuvos partijas į socialistines ir nesocialistines. Prie nesocialistinių priskyrė klerikalines partijas ir „Pažangos" politines grupes. Lietuvos valstiečių sąjunga (LVS), Lietuvos socialistų liaudininkų demokratų partija (LSDP), Lietuvos revoliucinė socialistų liaudininkų partija (LRSLP),

Demokratinė tautos laisvės santara (DTLS), trumpiau „Santara", Lietuvos komunistų partija (LKP) buvo priskirtos prie „socialistinių" partijų grupės. Visas vadinamąsias „socialistines" partijas vaizdavo privačios nuosavybės priešininkais. Liberalų ir LSDP reikalavimą pripažinti sąžinės laisvę, atskirti bažnyčią nuo valstybės ir mokyklą nuo bažnyčios vadino mėginimu sukurti „bedieviškai socialistinę betautę" Lietuvą [75].

M. Krupavičius Lietuvos partijas skirstė, kaip ir LKDP, į socialistines ir nesocialistines atsižvelgdamas į tai, kaip jos sprendė žemės ir bažnyčios atskyrimo nuo valstybės klausimus. Bet „Santaros" partiją jis kažkodėl priskyrė prie nesocialistinių. „Visas lietuvių partijas, - rašė M. Krupavičius, - galima padalinti į dvi rūšis: socialistines ir nesocialistines. Prie socialistinių partijų priguli: bolševikai – komunistai, social–demokratai, revoliuciniai – socialistai liaudininkai, socialistai liaudininkai ir socialistai liaudininkai demokratai. Prie nesocialistinių partijų priguli: krikščionių–demokratų partija, tautos pažangos partija arba pažangiečiai ir demokratinės tautos laisvės santara arba santariečiai" [76].

Rinkiminėje kampanijoje LKDP aštriausiai kovojo prieš LSLDP kaip didžiausią savo „priešininkę, bent iš mūsų valstybinių partijų" ir jos įtakoje veikusią masinę LVS. Šias partijas vaizdavo kone Lietuvos valstybės kūrimo trukdytojomis, vadino „ponų partijomis", ypač palaikančiomis dvarininkus [77].

LKDP agitavo ir prieš „Santarą", vadindama ją buržujų radikalų partija, ir prieš „Pažangą", „kuriai nerūpi pirmoje eilėje vargingesnių sluoksnių reikalai ir socialinių reformų vykdymas". „Pažangai" dar prikišo ir tai, kad ji „nesirūpina ir visuomenės religinės pažangos reikalais". M. Krupavičius knygelėje „Lietuvos politikos partijos" apkaltino Petrą Leoną, kad „socialisto vardo ypač trokšta „Santaros" partijos vadas Petras Leonas", kad „atkakliausiai bendram Seime prieš reikalavimą Lietuvos nepriklausomybės kovojo „Santaros" vadas Petras Leonas" [78]. Tačiau ši partija nebuvo laikoma rimtu konkurentu rinkiminėje kampanijoje, agitacija prieš ją vyko ramiu tonu ir buvo nedidelio masto.

Palyginti gausios LSLDP ir LVS organizacijos naudojo turimą spaudą ("Darbą", „Lietuvos ūkininką", „Varpą"), išleido 3 politinio pobūdžio agitacines knygeles ir keliolika atsišaukimų, siuntinėjo agitatorius po visą Lietuvą, mobilizavo vietines savo šalininkų jėgas, stengėsi masinei LKDP agitacijai priešpriešinti plačią organizacinę ir agitacinę veiklą. Tačiau liaudininkų materialinė bazė buvo silpna, jų mitingus ir susirinkimus trukdė vietinės valdžios atstovai, pasitaikydavo net areštų. Pavyzdžiui, 1920 m. kovo 14 d. Utenoje LVS suorganizuotame mitinge „už pavadinimą valdžios dešine" valdžios atstovai areštavo ir išsiuntė iš miesto LVSCK įgaliotinį J. Kardelį. 1920 m.

balandžio 6 d. buvo areštuotas liaudininkų kandidatas M. Tuinyla. Buvo draskomi liaudininkų atsišaukimai, triukšmaujama jų organizuotuose mitinguose [79].

Liaudininkai rinkiminėje kampanijoje kėlė tokius savo programos reikalavimus: suteikti demokratines teises, išdalyti dvarininkų žemes tiems, kurie ją dirba, prie bažnyčių palikti tik 3 ha, priimti darbininkų socialinio aprūpinimo įstatymus, įvesti progresyvinius mokesčius, nemokamą mokslą ir kt. [80]. Liaudininkai savo politines organizacijas skelbė esant darbo žmonių partijomis, o „Pažangos" ir klerikalinės krypties – išnaudotojų partijomis [81]. Didžiausią kritiką jie kreipė prieš LKDP. Liaudininkų spaudoje buvo rodoma klerikalų kova prieš demokratines jėgas carizmo laikais, jų reakcinis vaidmuo LVT, bendradarbiavimas su dvasininkų interesus gynusia „Pažanga", piktinosi kunigų viešpatavimu parapijose, tikinčiųjų jausmų panaudojimu politiniais tikslais ir kt. Liaudininkai pabrėždavo, kad jie kovoja už sąžinės laisvę, prieš bet kokios tikybos privilegijas, bet jokiu būdu ne prieš tikėjimą, kad dešiniųjų partijų laimėjimas Steigiamojo Seimo rinkimuose būtų didžiausia Lietuvos valstybės nelaimė [82].

„Santara" iškėlė savo sąrašus ir dalyvavo šioje rinkiminėje kampanijoje daugiausia panaudodama nereguliariai ėjusį nedidelį laikraštėlį „Santara". Ji tikėjosi, kad rinkimų metu bus balsuojama daugiau už įžymius asmenis, o ne už partijas. „Santaros" partijos kandidatų į Steigiamąjį Seimą pirmame sąraše buvo įrašyta 13, antrame 16 ir trečiame 24 kandidatai [83]. Visi, įrašyti pirmame kandidatų sąraše, pasiliko ir trečiame, iš antrame sąraše buvusių 16 kandidatų į trečią įrašyta 11. Trečiame DTLS ("Santaros") kandidatų sąraše rinkimams į Steigiamąjį Seimą buvo įrašyti:

„Pranešimas.

Antrajai (Kauno) Rinkimų Apygardai yra įteiktas ir eis Pirmuoju (I-uoju) numeriu šis D.T.L. Santaros sąrašas:

1. Petras Leonas, prisiekusis advokatas.
2. Tomas Naruševičius, inžinierius.
3. Rapolas Skipitis, juristas.
4. Tadas Petkevičius, juristas.
5. Juozas Bagdonavičius-Bagdonas, gydytojas.
6. Pranas Mašiotas, švietimo viceministeris.
7. Vladas Putvinskas, literatas ir ūkininkas.
8. Justinas Zubrickas, juristas.
9. Jonas Baltrušaitis, prekybininkas ir koperatininkas.
10. Bronius Dailidė, gimnazijos mokytojas.
11. Adolfas Sruoga, inžinierius.
12. Jonas Brundza, gydytojas.
13. Feliksas Damijonaitis, elektroteknikas.
14. Juozas Maciunas, gydytojas.
15. Antanas Žukauskas-Vienuolis, rašytojas.

16. Regina Sidzikauskienė, banko tarnautoja.
17. Balys Sruoga, rašytojas gyv. Kaune.
18. Jurgis Vaicekauskis, agronomas.
19. Jurgis Alekna, gydytojas.
20. Selvestras Leonas, karininkas.
21. Justinas Kancleris-Drapas, veterinarijos gydytojas.
22. Jonas Januševičius, savivaldybių direktorius.
23. Antanina Gustaitytė, gimnazijos mokytoja.
24. Paulius Šalčius, koperatininkas.

Visų piliečių prašome įsidėmėti šį numerį ir nepamiršti ligi rinkimų dienos.

Santaros Rinkimų Centro biuras" [84].

Tame pačiame laikraštyje buvo atspausdintas ir aiškinamasis straipsnis apie „Santarą" ir jos tikslus „Kas tai yra Santara ir ko ji nori?" Straipsnyje rašoma:

„Santara yra Lietuvos piliečių susidraugavimas, pasistatęs sau tikslą bendromis jėgomis kelti Lietuvos gerovę ir dirbti Lietuvos žmonių labui.

Santara mano, kad be laisvės negali būti ir gerovės, ir todėl, pirmiausiai, nori, kad Lietuvos kraštas, tiek ilgai kentėjęs nuo svetimųjų jungo, būtų visiškai laisvas ir nepriklausomas nuo savo kaimynų ir kad Lietuvos šeimininkais būtų ne svetimieji, bet savo žmonės, visi krašto gyventojai.

Kadangi jokia valdžia negali būti gera ir tinkama, kol ji nėra pačių žmonių išrinkta ir pastatyta, tai Santara nori, kad Lietuvos valdžia būtų žmonių valdžia, kad vyriausioji valdžios įstaiga Lietuvoje būtų visų Lietuvos žmonių išrinktasai Seimas, kuris skirtų ministerius ir pats juos ir visus vadininkus prižiūrėtų.

Kadangi diduma Lietuvos gyventojų yra valstiečiai ir kadangi valstiečiai yra ir visos Lietuvos valstybės pamatas, tai Santara ypatingai daboja, kad visi šalies įstatymai, visa valdžia ir visa tvarka būtų taip nustatyti, kad būtų tinkami ir atsakomi mūsų valstiečių reikalams.

Kad tuojau pat valstiečių būvis būtų pagerintas, Santara reikalauja, kad pirmojoje eilėje būtų atlygintos iš dvarų tos žemės skriaudos, kurios buvo valstiečiams padarytos, baudžiavas panaikinant, ir kad būtų valstiečiams atidalinti „servitutai", arba servituto teisė žeme atlyginta, kad Lietuvos dvarai būtų bežemiams ir mažažemiams išdalinti geromis sąlygomis. Santara žiūri, kad mokesniai valstiečiams būtų pakeliami, kad jų ūkis ne per daug būtų varginamas visokiais apkrovimais; kad būtų gerai valstiečiai aprūpinami statomąja medžiaga ir kad būtų teikiama Lietuvos ūkiui visokio pagerinimo.

Santara žiūrės, kad visi mokesniai būtų teisingai sutvarkyti ir kad jie būtų imami nuo turto ir nuo pelno atsižvelgiant į jų didumą.

Santara yra priešinga bet kokiam žmonių išnaudojimui ir todėl remia

darbininkų reikalavimus, kad jų buitis būtų pagerinta.

Santara nori, kad Lietuva būtų darbščių žmonių ir darbo valstybė, kad ne vieta būtų joje dykaduoniavimui ir kad dykaduoniai negalėtų joje išsilaikyti.

Santara nori, kad Lietuva būtų apšviesta, kultūringa šalis, kad joje klestėtų ir žydėtų mokslas, dailė, pramonė, kad joje visuomenė ir valstybė būtų vienas ir tas pats dalykas, kad kiekvienas valdžios žingsnis būtų Lietuvos visuomenės norų įkūnijimas – žodžiu, kad nebūtų jokio pasidalinimo į visuomenę ir valdžią lyg kad į kokius du atskirus vienas kitam priešingus, kūnus, bet kad būtų vienas troškimas ir viena valia šaly.

Santara nori to viso pasiekti ramiu, kultūros būdu – ne griaudama, daužydama, naikindama ir žudydama visa nepatinkama, bet išsivystymo ir teisės keliu eidama. Tačiau, jei kas mėgintų paglemžti krašto laisvę ir kėsintųsi prieš jo nepriklausomybę, Santara pripažįsta tuokart aštrią, ginkluotą kovą.

Santara deda pastangų, kad šie neramieji laikai, bedarbė, brangenybė – karo išdaviniai – greičiau būtų pašalinti ir kad šalis grįžtų į ramų, taikos laikų gyvenimą.

Santara kviečia su ja eiti visokių padėčių ir užsiėmimų žmones: ir valstiečius, ir inteligentus, ir darbininkus, žodžiui – visi dori Lietuvos piliečiai, kurie sutinka vykinti gyvenime visus jos aukščiau išdėstytus siekimus". [85]

„Santaros" sąrašai rinkimuose į Steigiamąjį Seimą surinko tik 0,4 proc. balsų. Daugiausia už „Santaros" sąrašus balsavo Kauno (1,8 proc.) ir Šiaulių (1,4 proc.) miestų rinkėjai, o Kėdainių, Raseinių ir Tauragės apskrityse jie nesurinko net 0,1 balsų [86].

Pasirengimo rinkimams metu vyko aštri kova tarp partijų. Tuometinę situaciją analizavo įvairūs leidiniai, tarp jų ir laikraštis „Santara". Straipsnyje „Kaip ėjo rinkimų kova?" rašoma:

„Perėjus rinkimams, pravartu yra atsigręžti ir pasižiūrėti, kaip ėjo tie rinkimai ir ką jie mums rodo.

Santara, būdama demokratinė partija, visada stovėjo už tai, kad rinkimų kova būtų kuo laisviausia, kad visos politinės partijos dalyvautų toje kovoje ir galėtų visai laisvai ir nevaržomai skelbti savo politinę programą ir mokslą. Bet, savaimi rodos buvo suprantama, kaip kiekvienam dalykui yra galas ir siena, taip ir laisvei turėjo būti galas ir siena, kurios nei žmoniškumo, nei teisybės, nei doros atžvilgiu negalima būtų peržengti. Tai turėjo būti aišku visiems.

Tačiau pas mus dažnai išeina sulig to priežodžio: „ant ko neprikepęs, ant ko ir visai sudegęs".

Kol snaudė – snaudė mūsų žmonės ir partijos, bet, kaip sujudo, tai sunku pasidarė juos ir sulaikyti. Ėmė griebtis tokių kovos būdų rinkimuose, kurie jokiu būdu negalima būtų pavadinti „žmoniški, teisingi, padorūs ar kultūringi", bet kuriems tikras vardas yra „laukiniai, biaurūs ir neprotingi".

Nekalbėsime mes čia kaip kovojo kitos partijos tarpu savęs, pakalbėsime tik kaip kovojo kitos partijos su mumis, tai yra su Santara. Santara

rinkimų kovoje pasiėmė sau obalsį nieko nešmeižti ir būti sąžiningais su visomis kitomis partijomis ligi galo. Šituo obalsiu, matyt, tyčiomis pasinaudojo iš vieno ir iš kito šono kraštutinės partijos ir ant mūsų pasipylė biauriausiai šmeižtai.

Maža buvo krikščionių demokratų, jų artimųjų, visokių nepartinių ir kraštutinių kairiųjų atsišaukimų ir laikraščių, kuriuose Santara nebūtų buvusi rinkimų metų biauriai apšmeižta ir išpravardžiuota.

Štai keletas krikščionių demokratų atsišaukimų, kuriuose yra parašyta apie Santarą. Viename sakome, kad tai yra „ponų partija", kitame - Lietuvos Darbo Federacijos atsišaukime - pasakyta, kad „Santara yra buržujų partija", „nesupranta ir neatjaučia mūsų reikalų ir nepagelbės mums išbristi iš vargo".

Skaitant šitokius atsiliepimus apie Santarą, tuojau kyla klausimas, ar tie žmonės yra visiški nežinėliai ar sąmoningi melų skleidėjai. Kad jie būti nekalti nežinėliai, sunku pasakyti, nes jie būtų nesurašę tokių savotiškai gudrių atsišaukimų ir nemokėję taip gerai demagogijos. Tad lieka manyti, jog jie yra sąmoningi melų skleidėjai ir gudrūs žmonių klaidintojai.

Jie, mat, remdamiesi mūsų žmonių lenkų ponų neapykanta, rūpinasi ir „Santarą" nupiešti „ponais". O mūsų žmonės, nepažindami gerai Santaros manys, kad tai iš tikro yra lenkų ponų dvarininkų partija ir nebalsuos už ją.

Tokis buvo krikščionių demokratų gudrus sugalvojimas.

Bet noris jų paklausti, kiek tai sutinka su teisybe? Kur yra Santaros ponai ir koki ponai? Jei eina apie turtus, tai krikščionys demokratai daug daugiau ir dar didesnių „ponų" turi savo eilėse, kaip Santara. Jei čia eina apie mokslą ir inteligentybę, tai, tiesa, - Santara tuo yra turtinga. Bet ar pareina tuomet krikščionims demokratams šmeižti Santarą dėl to „ponais" dvarininkais ir klaidinti žmones? Mes čia norėtume krikšč. demokratams taip pasakyti: „Gerai, ponai krikščionys demokratai. Šmeižkite Santarą ir, inteligentus „ponais", sėkite jais nepasitikėjimą žmonėse! Bet atminkite, kad žmonės, nustoję tikėti Santaros „ponais", greitai nustos tikėti ir „krikščionių demokratų" ponais ir jūs nė justi nepajusite, kaip sėję vėjus prieš kitus, piausite audrą ant savo nugarų!

Toliau, neapsiėjo Santaros nepalietę ir kito galo „demokratai" savo laikrašty „Socialdemokrate". Jie nors korespondencijoje iš Anykščių surado būdą Santarą įžeisti. Parašė ten neva labai gudrią vieno savo agitatoriaus kalbą, kurioje tas paklausęs, iš kur atsiradusi Santara, ir ką ji padariusi gero Lietuvos Žmonėms?

Santara pati sau ne teisėja. Santarai yra jau mūsų viso laisvės judėjimo istorija teisėja. Santaros žmonės tada jau kovojo dėl Lietuvos žmonių laisvės, kai dar Lietuvoje nebuvo nė vieno socialdemokrato! Santaros žmonės dalyvavo „Aušroje", „Varpe", „Ūkininke" ir platino lietuvių raštus, kada kiti apie tai dar nė nemanė! Žinoma, negalima daug svarbos dėti gatvės agittoriui socialdemokratui, kuris savo žodžius švaisto sulig dėsnio „juo smarkiau, neprasmingiau ir neteisingiau, juo geriau".

Bet kas įdomiausia, kad be kabinėjimo neapsiėjo ir net kai kurios nepartinės grupės, ir jų šmeižtai pranešė ir pirmiau minėtus abiejų rūšių demokratus. Štai, ką parašė apie Santarą savo atsišaukime Utenos apygardos nepartinių grupė (Nr. 11), kurią sudarė p.p. Kuzma, Paškanis, R. Dulskis ir kiti.

„Apie Santarą nėra ko ir bekalbėti. Tai buržujai dvarininkai, kuriems tik

savo kailis terūpi ir kurie darbo žmonių reikalų Seime negins".

Šituo Santaros šmeižtu p.p. Kuzmos, Paškanio ir R. Dulskio grupė stačiai pasiekė rekordą. Prasiblaivius rinkimų kovos karščiui, tur būt, ir patiems tiems 11-tojo numerio piliečiams sukais kaktos nuo to visai buko, niekuo nepamatuoto šmeižto!

Taip Santarą išpiešė žmonėms kitos partijos savo „literatūroje".

Bet kaip jos elgėsi rinkimų kovoje su Santara? Štai keletas paveikslėlių. Pasiėmė žmogus lipdyti Santaros plakatus prie kelių.

Krikščionys demokratai pasiuntė paskui savo agentą plėšyti tuos plakatus! Vienas kunigas, sužinojęs, kas ir kur prijaučia Santarai, tyčia pats važinėjo po namus atkalbinėti, kad nebalsuotų už Santarą, baugindamas bedievybe. Kitur vėl, milicininkas iš „krikščionių" ėmė grąsinti nušausiąs vaikinui, kuris lipdė Santaros plakatus. Iš daugelio vietų Kaune ir iš visos Lietuvos gavome žinių, kad ten nebuvo išdalinti Santaros sąrašai, nes dalinusieji buvo kitų partijų žmonės...

Taip, visur kliudyta Santarai varyti savo rinkimų kova padoriu, kultūringu ir žmonišku būdu. Prie žmonių priėjo tuo tarpu tokios partijos, kurios daug žada ir daugiausiai šūkauja apie save. Bet tai tik laikinas reiškinys.

Ateis kiti laikai, ateis kiti vaisiai...

Tik, žinoma, mums santarininkams reikės padirbėti..." [87]

Laikraštyje „Santara" buvo išsakyta santariečių nuomonė ir dėl rinkimų rezultatų, ir dėl „Santaros" partijos veiksmų po rinkimų. Straipsnyje „Steigiamasis Seimas ir mes" rašoma:

„Rinkimai į Steigiamąjį Seimą jau galutinai aiškėja. Krikščionys demokratai gavo daugiausiai vietų (apie 55), paskui socialistai liaudininkai (apie 30), socialdemokratai (apie 15), žydai (apie 6), lenkai 3, vokiečiai 1 ir kitos grupės po 1.

Neisime mes kitų pėdomis mūsų Steigiamojo Seimo įvertinime ir nesidžiaugiame, kaip „Darbas" arba oficiozas „Lietuva" spėjimais, kad Steigiamajame Seime viskas eis kaip iš pypkės, bet ir neraudosime kaip „Tauta", ir neimsime progos prikišti ką-nors savo politiniams priešininkams, kaip „Socialdemokratas" arba ir „Laisvė". Mes pasakysime tiek tuo tarpu: mes džiaugiamės mūsų Steigiamuoju Seimu, nes jis yra pirmiausiai lietuvių Steigiamasis Seimas.

Kad jo partinė sudėtis gali mums ir nepatikti, vienok mes taikomės su tuo, nes tokia buvo tautos didumos valia ir ūpas, nes tos partijos, kurių diduma atstovų yra išrinkta, pasirodė tuo tarpu geriausios mūsų žmonėms jų valios reiškėjos.

Kalbėdami apie Steigiamojo Seimo partingumą, mes dar daugiau pasakysime. Mums, santarininkams, galų gale vis tiek kurios partijos žmonės sėdės Steigiamajame Seime, mums svarbu tik, kad tai, ką mes laikome reikalingiausia ir švenčiausia mūsų šaliai padaryti, kad tai būtų padaryta.

Nesvarbu mums, kas paskelbs galutiną ir griežtą Lietuvos nepriklausomybę, kad tik ji būtų paskelbta.

Nesvarbu mums, kad parašys, pagrindinius Lietuvos valstybės įstatymus - konstituciją, kad tik ji būtų gerai, progresingai ir mūsų šalies žmonėms tinkamai parašyta!

Nesvarbu mums kas atliks svarbią dvarų išdalinimo reformą, kad tik ji būtų atlikta!

Apskritai, mums svarbu yra, kad tik būtų atlikta Steigiamojo Seimo tai, ko mūsų tauta ilgisi ir reikalauja.

Mes, santarininkai, eisime ir toliau, kaip ėję, dirbti kuriamojo darbo, jeigu mes būsime reikalingi ir jeigu mus šauks, o ne stums nuo to darbo.

Mes tikime taipo pat, kad nuėjusios į Steigiamąjį Seimą politinės partijos suras bendrą kalbą ir būdą ramiai, taikiai darbuotis tam didžiam, svarbiam uždaviniui, kuriam šalis Steigiamąjį Seimą išrinko.

Mes pasiryžę esame daryti visa, kad kuo taikiau ir vaisingiau eitų Steigiamojo Seimo darbas.

Mes atsiminsime, kad rinkimuose mes visi galėjome būti priešai tarpu savęs, bet, kada tie rinkimai pabaigti, tai mes turime pasiduoti vieni antriems rankas ir eiti į bendrą darbą.

Ir mes eisime į darbą su mūsų Steigiamuoju Seimu. Žiūrėsime, kad sunkus Lietuvos nepriklausomybės darbas būtų pribaigtas dirbti mūsų šalies gerovei ir visų jos gyventojų laimei.

Atminsime, kad mes daug turime priešų; kad tie mūsų priešai visada gali pasinaudoti mūsų vaidais, silpnumais ir klaidomis...

Bet mes pasiliksime sau ir paprastą, kuklią teisę akylai daboti, kaip eina Steigiamojo Seimo darbai ir būti sargyboje tų pagrindinių reikalavimų, kurie yra išrašyti mūsų vėliavoje ir pastebėję ką ne taip darant kaip turi būti, kelsime tai prieš mūsų žmones, kad jie suprastų, jog jų valia gali būti ne taip reiškiama, kaip jų norėta.

Ypač kalsime prie gėdos stulpo ir negailestingai kritikuosime tas partijas, kurios, būdamos Steigiamajame Seime, stengsis įnešti visur savo gryno partingumo ir žiūrės, ne bendrų, bet savo partinių reikalų.

Šitos teisės, tikimės nepavydės ir neatims mums tie, kurie savo partijų pavadinimuose turi žodį „demokratas" ir pripažįsta pagrindines žmogaus tiesas". [88].

4.10. Visuomeninė veikla

Petrui Leonui daug kartų teko dalyvauti žemės reformų komisijoje, kurios pirmininku buvo M. Krupavičius. Anot Petro Leono, „pirmininkas „labai tiksliai vedė diskusijas, neduodamas be reikalo gaišinti laiką". Žemės reformos komisijos parengtą projektą, paprašius Steigiamojo Seimo prezidiumui, buvo pavesta svarstyti trims teisininkams: S. Bielinskiui, P. Leonui, V. Mačiui. Valstybės konstitucijos Steigiamojo Seimo komisijos parengtas projektas buvo duotas teisės požiūriu užbaigti komisijai iš trijų asmenų: A. Kriščiukaičiui, P. Leonui ir A. Smetonai. „Ir mums dirbant, A. Smetona mėgino įnešti pataisų prezidento prerogatyvoms sustiprinti, bet mudu su A. Kriščiukaičiu politikos, kad ir konstitucijos straipsnius ėmė svarstyti ir keisti, o matėme savo uždavinį tame, kad Steigiamojo Seimo komisijos priimtoji mintis būtų tikrai tinkamai išreikšta. Su mudviem turėjo sutikti ir A. Smetona. Pastarasis ir Steigiamojo Seimo komisijoje, kurioje mums, kaip žinovams tekdavo posėdžiauti, vis

siūlydavo pataisas prezidento teisėms praplatinti, bet niekas nepalaikydavo jo tų užsimojimų" [89].

Priėmus Konstituciją Steigiamasis Seimas išsiskirstė ir buvo paskelbti pirmojo eilinio Seimo rinkimai. Petrui Leonui vėl teko būti Vyriausiosios Seimo rinkimų komisijos pirmininku. Išrinktasis Seimas susirinko ir išrinko prezidentą į posėdį atvykusių Seimo narių daugumos, o ne išrinktų Seimo narių daugumos balsais, dėl to atsirado skirtingos nuomonės – vieni sakė, kad prezidentui išrinkti užtenka Seimo posėdyje dalyvavusių Seimo narių daugumos, kiti – kad reikia gauti visų išrinktų Seimo narių daugumos balsus.

1923 m. sausio mėnesį įvyko teisininkų draugijos visuotinis susirinkimas. Draugijos valdybos pirmininko A. Kriščiukaičio siūlymu susirinkimas pakvietė Petrą Leoną pirmininkauti. Į einamuosius klausimus advokatas A. Bulota pasiūlė įtraukti klausimą apie Lietuvos Respublikos prezidento išrinkimo teisėtumą. Pasiūlymas buvo priimtas. Kalbėjusieji pareiškė, kad prezidento rinkimai neteisėti, kad reikėjo ne tik atvykusių į Seimo posėdį, bet ir visų Seimo narių daugumos. Buvo priimta tuo klausimu ir rezoliucija. „Ryto metą, - rašė Petras Leonas, - Kauno apygardos teismo rūmuose, kuriuose tuomet buvo ir Vyriausio tribunolo įstaiga, laiptuose susitinku A. Kriščiukaitį. Pasisveikinome. Jis sakė: „Einu iš posėdžio, kuriame svarstėme, ar kelti baudžiamąją bylą dėl priimtos vakar rezoliucijos apie prezidento rinkimus". „Na ir ką nutarėte?" paklausiau. „Nekelti". Tas pasitarimas vyko Vyr. Tribunolo prokuroro Kalvaičio iniciatyva. Įdomi būtų buvusi byla, jei jie būtų sulipdę ją. Man net pats klausimas kelti bylą atrodė keistas: lyg kad negalima kritikuoti įstatymą, arba jo interpretavimą. Dešinieji Seime turėjo daugumą ir išsprendė kaip norėjo. Teisininkų nuomonė negalėjo turėti jiems reikšmės. Vis dėlto labai nedideliu balsų skaičiumi išrinktas prezidentu A. Stulginskis, matomai, jautėsi nekaip ir gana greit tą Seimą paleido ir paskyrė antrojo Seimo rinkimus" [90]. Ir šį kartą Vyriausiosios Seimo rinkimų komisijos pirmininku buvo paskirtas Petras Leonas. Antrame Seime prezidentu A. Stulginskis buvo išrinktas tinkama balsų dauguma ir prezidentavo trejus metus. Apie A. Stulginskio prezidentavimą Petras Leonas rašė taip: „Taktingai, gražiai prezidentauja p. A. Stulginskis. Man tenka išgirsti gandų, kad netolerantingi katalikiškos visuomenės veikėjai turi noro keisti konstituciją, t.y. daryti iš aukštybių perversmą, bet kad A. Stulginskis yra tam priešingas. Jisai vykdo savo krikščioniškai demokratišką politiką (katalikišką), bet saikingai. Lygiai didelės pagarbos užsitarnauja mūsų visuomenėje p. Stulginskienė. Ji taip gražiai kukliai elgiasi, kad tenka gėrėtis; jokių intrigų neleidžia daryti per jos asmenį, jokių įtakų. Kai kartais man tenka būti prezidentūroje viešose vaišėse, tai tik gėriesi žmogus šeimininkės lygiu malonumu su visais svečiais. Ji yra pavyzdinga moteris, šeimos motina. O būdama jauna ir graži, ji ir išorine savo išvaizda daro malonumo tiems su kuo

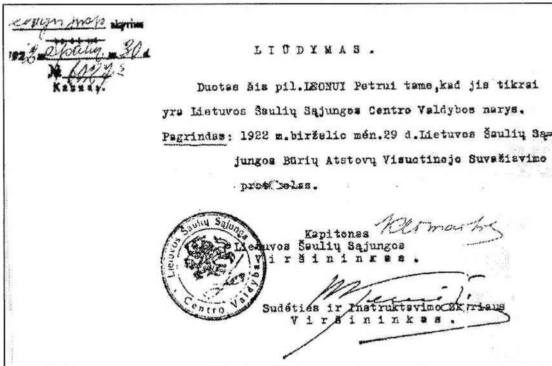
kalbasi" [91].

1926 m. pavasarį vėl įvyko Seimo rinkimai. Petras Leonas ir šį kartą buvo pakviestas Vyriausiosios rinkimų komisijos pirmininku. Jam teko atlaikyti kai kurių asmenų spaudimą ir išlikti teisingumo pozicijoje. „Vidaus reikalų ministeris (A. Endziulaitis. – J.L.), - rašė Petras Leonas, - buvo atvykęs pas mane ir gana griežtai įtikinėjo Utenos apygardos rinkimų rezultatus reikia taip aiškinti, kad būtų jiems, krik. demokratams naudingi. Nieko nepešė šis vyras" [92].

Kitaip susiklostė reikalai aiškinant Seimo rinkimų rezultatus Marijampolėje. „<...> aš, - rašė Petras Leonas, - su savo balsu likau mažumoje, o dauguma balsų pritarė valdančios grupės naudai, prieš „Pažangą", kuri, rodosi, jau buvo pasivadinusi „Tautininkų partija". Kerštingasis Voldemaras Seime, dėl šitų rinkimų išreikalavo kvotos, norėdamas, kad būtų nubaustas Kauno apygardos teismo pirmininkas S. Petrauskas, kuris balsavo palankiai Krik. – demokratams. Kai kvotą darąs paklausė manęs, aš išjuokiau pačią mintį – bausti asmenį už jo, kaip teisėjo nuomonę, nes Vyriausios rinkimų komisijos nario balsavimą aš lyginau teisėjo balsavimui" [93].

Po 1926 m. Seimo rinkimų iki tol valdęs dešinysis blokas (krikščionys demokratai, Darbo federacija, Ūkininkų sąjunga) neteko daugumos. Dabar sudarė koaliciją liaudininkai, socialdemokratai, Ūkininkų partija, „Pažanga", mažumų atstovai. „Didelės įtakos liaudininkams, - rašė Petras Leonas, - darė socialdemokratai, kurie gavo du ministerių portfelius (V. Požėla ir V. Čepinskis) ir Seimo vicepirmininkas S. Kairys" [94].

Petras Leonas aktyviai dalyvavo ir kitose visuomeninės veiklos srityse. 1922 m. birželio 29 d. tapo Lietuvos šaulių sąjungos centro valdybos nariu (4.12 pav.). 1924 m. kovo 23 d. buvo išrinktas „Dainos" draugijos garbės nariu (4.13 pav.). 1924 m. vasarą, kartu su J. Jablonskiu ir J. Basanavičiumi, skaitė paskaitas Palangoje (4.14 pav.). 1925 m. sausio 15 d. už pasižymėjimą tautos žadinimo darbe ir už pagalbą rengiant Klaipėdos sukilimą jam buvo įteiktas Klaipėdos sukilimo ir susijungimo su Lietuva sidabrinis ženklas (4.15 pav.).

skyrius
192 m. d.
№
Kaunas.

LIUDYMAS.

Duotas šis pil. LEONUI Petrui tame, kad jis tikrai yra Lietuvos Šaulių Sąjungos Centro Valdybos narys.

Pagrindas: 1922 m. birželio mėn. 29 d. Lietuvos Šaulių Sąjungos Būrių Atstovų Visuotinojo Suvažiavimo protokolas.

Kapitonas
Lietuvos Šaulių Sąjungos
Viršininkas.

Sudėties ir Instruktavimo Skyriaus
Viršininkas.

Lietuvos Šaulių Sąjunga Centro Valdyba

4.12 pav. Lietuvos šaulių sajungos centro valdybos nario Petro Leono liudijimas.
Paimta iš Lietuvos MA Bibliotekos. F.117-1184. P. 6

„Dainos" Draugija
(įkurta 1899 m.)

Gerb. Prof. Petrui Leonui
„Dainos" Draugijos Garb. Nariui, buv. jos Pirmininkui, visuomenės veikėjui

Visuotinas „Dainos" Draugijos susirinkimas, įvykęs 1924 m. kovo mėn. 23 d. sekdamas „Dainos" tradicijomis ir norėdamas pagerbti lietuvių meno kūrėjus ir visuomenės veikėjus, ypačiai tuos, kurie būdami pirmieji atgimusios Lietuvos atstatytojai, savo darbu bei talentais yra padėję „Dainai" sekmingai gyvuoti ir jos užsibrėžtuosius tikslus vykdyti, nutarė išrinkti Tamstą „Dainos" garbės nariu.

„Dainos" Draugijai ypatingai malonu šiandien tatai pažymėti švenčiant savo 25 metų gyvavimo jubilėjų.

Kaunas, 1924 m. lapkričio mėn. 10 d.

„Dainos" Draugijos Valdybos
Pirmininkas

Valdybos
Nariai

Sekretorius

Dainos Draugija

4.13 pav. „Dainos" draugijos garbės nario Petro Leono pažymėjimas.
Paimta iš Lietuvos MA Bibliotekos F. 117-1184. P. 3

4.14 pav. P. Leonas, J. Jablonskis ir dr. J. Basanavičius tarp paskaitų klausytojų Palangoje.
Paimta iš žurnalo „Naujoji Romuva". 1938 m. Nr. 20 (382). P. 459

Laikinis Liudymas

suteikiąs teisę nešioti Klaipėdos Sukilimo ženklą

Savininkas šito liudymo pil. Leonas, Petras

gyvenąs Kaune

yra atsižymėjęs tautos žadinimo darbe ir taipgi prisidėjęs prie Klaipėdos Sukilimo pripuošimo 1923 m. už tatai jam įteiktas Klaipėdos Sukilimo ir susijungimo su Lietuva ženklas.

Klaipėda, 1925 m. sausio mėn. 15 d.

Vyr. Maž. Liet. Gelbėjimo Komitetas

Martynas Jankus — Pirmininkas

Jonas Vanagaitis — Sekretorius

4.15 pav. Petro Leono laikinasis liudijimas, suteikiantis teisę nešioti Klaipėdos sukilimo ženklą.
Paimta iš Lietuvos MA Bibliotekos F117-1204. P. 436

4.11. 1926 m. gruodžio 17 d. perversmas

Gandai apie norus keisti Konstituciją, daryti perversmą pasiekė ir Petrą Leoną. „Vis kartais kyla gandai, - rašė jis, - kad dešinieji rengiasi keisti konstituciją, daryti perversmą jėga. Buvau kviestas, rodosi, Kultūros Būrelio laikyti paskaitą Marijampolėje konstitucijos klausimais. Dabar (1937 m.), neatsimenu konkrečiai temos, kuria dariau pranešimą. Bet atsimenu, kad pareiškiau daugelio žmonių tvirtą pasiryžimą ginti konstituciją. Tasai mano pareiškimas neturėjo realaus pagrindo, dėl to kad niekieno nebuvau įgaliotas. Reiškiau tokią mintį, būdamas tikras, kad krašte yra daug konstitucijos šalininkų, nes Steigiamasis Seimas buvo viso krašto valią pareiškęs, o tai tik keli metai tam atgal yra įvykę" [96].

Aprašinėdamas 1926 m. įvykius, Petras Leonas aptaria pavasarį vykusius atstovų į Seimą rinkimus, vidaus reikalų ministro bandymą aiškinti rinkimų rezultatus krikščionims–demokratams naudinga prasme, kerštingo A. Voldemaro bandymą susidoroti su jam neįtikusiu Kauno apygardos teismo pirmininku S. Petrausku, politinių jėgų pasiskirstymą Lietuvoje ir vėl liečia besiartinančio perversmo klausimą. „Soc.–demokratai, - rašė Petras Leonas, - spaudė liaudininkus griešćiau žengti socialinių reformų vaga. Darbininkija pasijuto lygiateisiais su kitais piliečiais. Dešinieji, - kurių eilėse turtingesnioji visuomenės dalis, - ypač katalikų kunigija, šaukte šaukė, kad Lietuvoje artinasi bolševizmo viešpatavimas. Bolševikais, bolševizmu krikštino kiekvieno darbininko savo teisių gynimą. Paskaitęs dešiniųjų, arba Smetonos – Voldemaro spaudos organe tokių aliarmų, aš klausdavau S. Kairio, ar negresia mums bolševizmo pavojus; į tą klausimą jis tik nusijuokdavo, kad tai tik kunigėlių ir davatkų statomos baidyklės žvirbliams gąsdinti. Su St. Kairiu aš beveik kasdien matydavausi pietų metu <...> Ar žinojo ką – nors, ar jautė St. Kairys su savo partija, ką rengė jų koalicininkai Smetona ir Voldemaras, susiuostę su dešiniaisiais, aš nežinau, jis niekuomet nei puse žodžio neprasitarė dėl besiartinančio iš tos pusės pavojaus. Man gruodžio 16/17 dienos perversmas buvo visiškas siurprizas" [97]. 1926 m. gruodžio 17 d. perversmo rengimas, jo užsakovai ir vykdytojai išsamiai aprašyti A. Eidinto, L. Truskos ir kitų mokslininkų darbuose. Apie šį perversmą rašė ir 1920-1922 m. K. Griniaus vyriausybėje vidaus reikalų ministru buvęs ir 1926 m. gruodžio 17 d. perversmo įvykių centre atsidūręs R. Skipitis.

„Gyvenau, - rašė jis, - Miško gatvėj. Gruodžio 17 d. ryto 7 valandą grįžusi iš miesto tarnaitė nustebusi ir kiek išsigandusi manęs klausia: „Kodėl kareiviai gatvėse patruliuoja?" Išgirdęs tokią naujieną, pats bėgau į gatvę pažiūrėti. Pamačiau prie telegrafo stulpo prikabintus lapelius ir nuėjau jų paskaityti. Juose trumpai buvo pranešama apie įvykusį perversmą. Tų

skelbimėlių apačioj buvo P. Plekavičiaus, kaip vyriausiojo perversmo vykdytojo, parašas. <...> Eidamas Gedimino gatve, ties generalinio štabo namais, sutikau prof. Balį Sruogą, kurs mane sustabdė sakydamas, kad einąs kaip tik pas mane.

Štai kokios bėdos: du ministeriai Čepinskis ir Rimka turi slapstytis, nes bijo, kad jų Plekavičius neareštuotų. Rimka sėdi pas mane. Sakyk, Skipiti, kokia čia velniava vyksta? - savo trumpą prakalbą Sruoga baigė šiuo klausimu. B. Sruogai aiškinausi, kad pats dar nedaug težinau „kokia čia velniava" ir todėl bėgu į teismą, bene gausiu informacijų. Būtinai pasirūpink, kad Plekavičius neterorizuotų žmonių - pridūrė Sruoga. Mat, Plekavičius garsiai vienam kalbėjęs, jogkairiuosius ministerius visus areštuosiąs, pasiųsiąs juos į Alytų pas savo brolį ir pavesiąs jam tuos ministerius „sutvarkyti." Žodį „sutvarkyti" anuomet supratome bolševikiška prasme, t.y. sušaudyti. B. Sruogai prižadėjau padaryti viską, kad visi ministeriai ir Seimo atstovai būtų laisvi nuo bet kokio smurto." R. Skipitis po kurio laiko buvo iš teismo atvežtas į generalinį štabą. „<...> generalinis štabas, - rašė R. Skipitis, - pilnas kariškių. <...> - Gerai, kad tamstą surado. Prašau eiti į šitą kambarį. Ten visi ponai tamstai pažįstami – kalbėjo man Linartas (Jurgis Linartas kurį laiką buvo vyresniuoju notaru). <...> įėjęs pamačiau A. Smetoną, L. Bistrą, A. Voldemarą, St. Šilingą. Buvo ir daugiau civilių. Maišėsi ten ir P. Plekavičius. A. Voldemaras pasitempęs mane kiek nuošaliau, ėmė kalbinti į vidaus reikalų ministerius. Atsisakiau. Paprašiau leisti pasimatyti su visais areštuotais seimo atstovais ir ministeriais." A. Voldemaras R. Skipičio prašymą patenkino. „Areštuotieji, - rašė R. Skipitis, - buvo suvaryti į vieną kambarį to paties generalinio štabo rūmų antrame aukšte. <...> Areštuotųjų tarpe, - rašė jis, - radau Steponą Kairį, dr. Staugaitį, Vladą Požėlą, Juozą Papečkį, Jeronimą Plečkaitį ir kitus <...>. Areštuotiesiems pažadėjau rūpintis, kad nedelsiant jie būtų paleisti, ir nuėjau žemyn vėl į tą kambarį, kuriame buvo prof. Voldemaras ir kiti. Čia St. Šilingas baigė redaguoti raštą, kurį turėjo iškilmingai perskaityti ir įteikti A. Smetonai pulk. P. Plekavičius, kaip perversmo formalus vadas. Galėjau klausytis, kai tą raštą P. Plekavičius skaitė A. Smetonai, ir tuomet pirmą kartą išgirdau Tautos Vado titulą. Manau, jog tą titulą pirmasis buvo davęs S.Šilingas. Po rašto perskaitymo ir įteikimo ceremonijos, neiškenčiau St. Šilingui nepastebėjęs, kad mes, teisininkai, neturėtume laužyti valstybės konstitucijos. Į tą mano pastabą Šilingas atkirto: - Reikia gelbėti valstybę nuo gresiančios katastrofos. Geriau paaukoti konstituciją valstybei, o ne valstybę konstitucijai. A. Voldemaras jautėsi, kaip ministeris pirmininkas. Kreipiaus į jį, kad įsakytų Plekavičiui paleisti areštuotuosius. – Gerai, pone Skipiti, aš pažadu šį reikalą sutvarkyti. Nematau jokio reikalo ilgiau laikyti arešte nei ministerių nei Seimo atstovų, - pareiškė man Voldemaras." Toliau R. Skipitis aprašo jo susitikimus su K. Griniumi ir

M. Sleževičiumi, jų atsistatydinimą, A. Smetonos ir A. Voldemaro elgesį duotų pažadų klausimais. „Netrukus, - rašė R. Skipitis, - Antaną Smetoną Seimas išrinko prezidentu, ir jis Seime prisiekė, jog laikysis esamos konstitucijos, bet įsistiprinę valdžioje tos konstitucijos nesilaikė. Nesilaikė ir A. Voldemaras raštu duoto prezidentui K. Griniui pažado" [98]. Po 1927 m. gruodžio 17 d. perversmo A. Smetonai ir A. Voldemarui buvo siunčiami įvairaus turinio laiškai. Vienuose buvo dėkojama už nepriklausomybės gynimą, kituose – siunčiamos protesto rezoliucijos, daugiausia užsienio lietuvių. Lietuvoje perversmą kritikavo S. Šalkauskis (savo paskaitose universiteto studentams). P. Augustaitis, M. Biržiška, A. Janulaitis, V. Krėvė-Mickevičius, P. Leonas, J. Šliūpas, K. Šliūpas, L. Vailionis pateikė A. Smetonai ir A. Voldemarui memorandumą. Jame pažymėjo, kad perversmo sudarytos gyvenimo sąlygos stumia šalį pražūtin, ir gali nuvesti į nepriklausomybės praradimą. Memorandume buvo nurodyta išeitis iš susidariusios padėties: Seimas amnestuoja politinius kalinius, išskyrus tėvynės išdavikus; panaikinama karo padėtis; vyriausybė ieško būdų bendradarbiauti su Seimu, ir tik jų neradusi, skelbia plebiscitą Konstitucijos nustatyta tvarka [99]. Padėtis Lietuvoje po 1926 m. gruodžio 17 d. perversmo labai plačiai aprašyta A. Eidinto, L. Truskos knygose.

Nuotaikų dėl Lietuvos konstitucinės valdžios nuvertimo būta dar iki 1926 m. gruodžio 17 d. Anot L. Truskos „kone nuo pirmųjų nepriklausomybės metų virš demokratinės santvarkos kaip Damoklo kardas kabojo ultradešiniųjų karininkų, turėjusių ryšių su Tautos pažangos (LTS) vadovais, brandinto valstybinio perversmo grėsmė" [100]. A. Voldemaras tuojau po 1926 m. gruodžio 17 d. perversmo teigė Vokietijos pasiuntiniui H. Mohratui, kad sumanymų nuversti konstitucinę valdžią būta nuo 1922 metų [101]. „<...> A. Smetona, A. Voldemaras, V. Krėvė, - rašoma L. Truskos knygoje „Antanas Smetona ir jo laikai", - buvo apsisprendę rengti perversmą jau 1923 m. pradžioje" [102]. A. Eidintas knygoje „Kazys Grinius" rašo, kad „A. Voldemaras pasitarime su Lietuvos valstiečių liaudininkų sąjunga (LVLS) <...> 1926 m., dar prieš Seimo rinkimus, kuriuose tautininkai ir LVLS ėjo viename bloke, pareiškė, jog LKDP režimo nėra ko bijotis, nes kariuomenė galėtų padaryti perversmą. Grinius tada nustebęs paklausė: „Ar iš tikrųjų kariuomenė paklausys tautininkų?" „Taip, – atsakęs A.Voldemaras, - armija mūsų." [103]

4.12. Prisiminimai apie „Aušrą" ir žymius žmones

Petras Leonas jau dirbdamas Lietuvos universitete, rasdavo laiko parašyti ir pateikti spaudai savo prisiminimus apie nelegaliai leistą ir platintą lietuviškąją spaudą bei lietuvių nacionalinio judėjimo žymius darbuotojus.

1923 m. sukako 40 metų nuo „Aušros" pirmojo numerio išleidimo. P. Leonas laikraštyje „Lietuva" šiam jubiliejui skyrė straipsnelį „Aušros 40 metų sukaktuvės".

„Nė vienas didis visuomenės atsitikimas neįvyksta staiga, stebuklingai, bet esti prirengiamas žmonių ilgesnio laiko darbu ir gyvenimo aplinkybėmis. Didvyrio, kuris tą atsitikimą įvykina, darbo reikšmė esti ta, kad jis nujaučia tas sąlygas, kurių dėka susidaro galimumas įvykti didžiam atsitikimui, pribrendimą, kad jis koordinuoja jas ir sunaudoja tam tikroms gausioms išvadoms.

Taip esti visuomet, taip buvo ir su mūsų „Aušros" išleidimu. Nurodysiu iš savo gyvenimo kelis smulkius pergyvenimus, kurie liudija, kad anksčiau, ar vėliau kas buvo gerb. J. Basanavičiaus įvykdinta, „Aušros" 1 -ąjį numerį išleidžiant.

Mums - man ir kai kuriems mano gimnazijos draugams - be galo patikdavo kiekviena istorijos žinutė, kiekviena rašto eilutė, kuri piešė Lietuvos, ar Lietuvių Tautos praeitį, nors ji buvo svetima kalba tarta: ar tai „Zkad litwini wracali? Znocnej wracali wycieczki, niesti lupy bogate, ogniem I mieczem zdobyte", kurie jaunuolio sielai duodavo pasididžiavimo jausmą, kad jo protėviai įveikdavo drąsius darbus, ar tai „vyrai traukite jungą", kurie sulyginti su „viri trahite jugum" keldavo smagų giminystės jausmą su garsia romėnų tauta, ar tai : „Litwo, ojczyzno moja, ty jestes jak zdrowie, ile cie cenic trzeba, ten tylko powie, kto cie stracil", kurie sukeldavo širdyje meilės saldų jausmą dėl savo tėvynės, ir k.

Mano visi broliai ir seserys buvo įrašyti metrikuose „Leonovič", mano tik vieno gimimo metrikuose buvo įrašyta pavardė „Leonas". Mano vyresnis brolis, stodamas gimnazijon, turėjo perdaug metų ir todėl, kad galėtų įstoti gimnazijon, buvo jam panaudoti mano gimimo metrikai; taigi mudu abu vadinomės gimnazijoj Leonais. Ketveriems metams praėjus, vyriausiasis mūsų brolis kun. Silvestras buvo ketinęs ištaisyti pavardę tai, kad visi vienaip vadintumės, ir tam tikslui buvo ketinęs ieškoti mūsų senelio metrikų. Toji mintis buvo kilusi broliui kunigui, kai aš buvau IV - je klasėje. Štai vieną kartą Petras Arminas-Trupinėlis, atėjęs į klasę (jisai dėstė lietuvių kalbą), pradėjo išmėtinėti mudviem broliam gimnazistam, kad mudu nori savo lietuvišką pavardę pakeisti lenkiška. Pasirodė, kad Armino sužinota mūsų brolio kunigo noras ištaisyti vienokiai pavardę.

Armino išmetinėjimas ne tik nesukėlė mudviejų sielose priešingo jausmo, bet patiko mudviem, nors tai buvo dar toks laikas, kada mes, gimnazistai, kalbėjomės savo tarpe ne savo gimtąja kalba.

Pradedant nuo pirmos klasės buvo mums noro lankyti savo kalbos pamokos, kurios buvo skiriamos po visų kitų pamokų.

Esant man VI klasėje, 1881 metais rudenį, atvyko Mariampolės gimnazijon mokytojum Petras Kriaučiūnas, apie kurį buvo man anksčiau tekę girdėti, kaip apie lietuvį, visur kalbantį savo kalba. Pradėjus Petrui Kriaučiūnui mokyti gimnazijoje, prasidėjo ir Mariampolės gimnazijos lietuviams mokiniams nauja gadynė : lietuvių dvasios atgimimas ėmė tekėti plačia ir gilia srove.

Iš P. Kriaučiūno mes sužinojome, kad mūsų padangėje sužibo „Aušra", iš jo mes ją gavome.

Visi šie ir kiti panašūs pergyvenimai, dabar prisiminti ir proto nušviesti, rodo kaip tik tai, kad tautinis lietuvių atbudimas brendo bendromis kultūrinio pasaulio gyvenimo aplinkybėmis. Mechaninė, brutalė rusų caro režimo jėga trukdė tam atbudimui, bet sustabdyti jo negalėjo, kaip, apskritai, jokia jėga negali sustabdyti, ar panaikinti dvasios jėgų idėjų". [104]

1923 m. Pranui Mašiotui sukako 60 metų. Petras Leonas ta proga žurnale „Švietimo darbas" išspausdino straipsnį „Dėl gerb. Prano Mašioto 60 metų sukaktuvių. (Atsiminimų pluoštelis)".

„Praną Mašiotą man teko pažinti apie 50 metų atgal, kai aš 1874 metų gavėnioje įstojau į Naumiesčio (tuomet apskrities miesto vardu Vladislovas) pradžios mokyklą; joje aš radau Pr. Mašiotą besimokant. Atsimenu, kad jo rankose man teko matyti maldų knygą mūsų kalba maskoliškomis raidėmis spausdintą. Kaip jis buvo ją gavęs, aš neatsimenu, ar teiravausi ar ne; atsimenu tik, kad mes paniekos jausmu žiūrėjome į tą knygą; jausmas, matyt, buvo instinktyvus, nes mes dar nežinojome apie mūsų spaudos uždraudimą ir kitų augštų klausimų. Daugiau tokių maldų knygų man neteko gyvenime patikti, išskiriant „Liturgiją", p. Volterio išverstą, kurią teko man matyti, studentaujant Maskvoje, pas prof. Pilypą Fortunatovą.

Tų pat 1874 metų rudenį Pr. Mašiotas įstojo Mariampolės gimnazijos rengiamojon klasėn, gi aš pasilikau dar pradžios mokykloje.

Gimnazijoje aš jį radau jau antrojoj klasėje, įstojęs jos pirmon klasėn 1876 metų rudeny. Besimokant gimnazijoje mudviem niekuomet neteko gyventi viename bendrabutyje ir šiaip neteko arti susieiti draugystėn. Žinojau, kad savo klasėje mokslo atžvilgiu Pr. Mašiotas eina pirmųjų mokinių tarpe : gauna už mokslą pagyrimus ir dovanas. Gimnaziją jisai baigė 1883 metų pavasarį, apdovanotas sidabro medaliu.

Į artimą, širdingą pažintį mudu suėjova nuo 1884 metų rudens, Maskvoje, kur, įstojęs universitetan, aš radau jį antrajame kurse. Tuomet Maskvos lietuvių kolonija buvo susidėjusi tik iš studentų ir farmaceutų; jie buvo sudarę draugiją, tų laikų aplinkybėmis visai slaptą. Draugija, man apsigyvenus Maskvoje, iš pradžių buvo gana palaida, paskiau ji tampriai susiorganizavo. Pr. Mašiotas buvo vienas veikliausiųjų jos narių: jisai rašydavo ir draugijos susirinkimuose skaitydavo daug referatų, kuriuos paskiau dėdavo užsienyje einančiuose laikraščiuose (Aušroje, Šviesoje, Varpe ir k.), pasirašydamas tai „Ašaka", tai „Ašakaitis" - pirmuoju pseudonimu, rodosi, mėgdavo pasirašinėti menkesnio turinio raštus, antruoju - didesnius, rimtesnio turinio raštus.

Pr. Mašiotas mūsų maskviečių draugijoje buvo pravardžiuojamas „Bismarkiu" dėl jo didelės išminties ir takto.

Pabaigus jam universitetą, gyvenimas vėl mus perskyrė: jisai, gan neilgai trukęs, gavo pastovią darbo vietą puikiam, kultūringam Rygos mieste, arti Lietuvos ir didelės lietuvių kolonijos tarpe, mano likimas buvo kitoks, ir mums retai tekdavo pasimatyti. Pr. Mašioto kaip pedagogo, rašytojo ir visuomenės veikėjo darbai Lietuvai žinomi, ją kiekvienoje šakoje įvertins specialistai. Aš tik noriu konstatuoti socialį to mūsų brangaus veikėjo veidą. Pr. Mašiotas - ūkininko sūnus, vadinasi, kilęs iš žemiausio luomo, esant tuomet visuomenei luomais pasiskirsčius. Augo jis tais laikais, kai mūsų kad ir

pasiturįs ūkininkas dar nesiskyrė nuo savo tarnų : kartu su jais sėsdavo stalan valgyti ir k. Be to, demokratinė idėja, kuri yra viešpatavusi XIX amž. ir kuri yra sužadinusi ir tautinę sąmonę, buvo Pr. Mašioto pilnai prisisavinta - jisai susiformavo tikras demokratas, žmonių laisvės ir lygybės įsitikinęs šalininkas... Ir jo raštuose, kur jis paliečia socialius santykius, reiškiasi šiltas, tikrai žmoniškas jausmas artimiems, gyvenantiems sunkiose aplinkybėse, socialiai silpniems. Jisai savo raštuose taip pat nuoseklus visuomenės gerovės siekėjas, ir jam svetimas yra tasai dabar mūsų visuomenėje „madnas" ūpas, kurį galima charakterizuoti žodžiais „griebk, kur gali", pelnykis visuomenės kaina, kad tik pralobtum.

Tauta be gero išauklėjimo neturi ateities. Tą teisybę žinodamas ir giliai atjausdamas, Pr. Mašiotas stengiasi savo raštais duoti galimumo gerai, humanitariškai auklėti jaunąją kartą.

Tai idealistas, kuriam rūpi vien visuomenės - tautos geresnioji ateitis". [105]

1927 m., Jono Basanavičiaus laidojimo dieną Petras Leonas Valstybės teatre (Kaune) skaitė pranešimą, kuriame pabrėžė J. Basanavičiaus asmenybės reikšmę lietuvių tautai. Tais pačiais metais žurnale „Kultūra" buvo išspausdintas jo straipsnis „A. a. Daktaro Jono Basanavičiaus atminimui".

„Mes čia susirinkome pagerbti d-ro Jono Basanavičiaus atminimo. Šito dvasios galiūno, mūsų tautos brangaus patriarcho nuopelnus tautai, galės tinkamai įvertinti tik istorikas, iš tolo apžvelgdamas šalies įvykius ir Jono Basanavičiaus darbus. Tačiau geras yra tas mūsų įprotis, kad amžinai atsisveikindami su ką tik mirusiu žmogum, mes pagerbiame jo atminimą : moterys raudas raudodamos ir jose velionies nuopelnus ir gerus savumus primindamos ir gailesčio jausmus reikšdamos, vyrai - pagarbos ir gailesčio žodį tardami. Gedulingų iškilmių tvarkomojo Komiteto parėdymu ir Tamstoms sutinkant tenka ir man čia silpnas sulig mano jėgomis, žodis tarti.

Visiems mums yra žinomas nabašninko Basanavičiaus asmuo, visiems mums jis buvo neapsakomai brangus, visų mūsų mintyse jis, kol buvo gyvas, kaip tvirčiausia uola stovėjo Vilniaus padangėje, visi mes vadiname jį tautos patriarchu, kai kas romantiku, ar kitu kokiu didelės pagarbos epitetu. Aš noriu čia su tamstoms pasiaiškinti tos mūsų didelės pagarbos priežastį, kurią gal suprasime, jei prisiminsime štai ką:

a) kad d-ras Basanavičius kelias dešimtis metų skleidė mūsų tarpe mokslą, šviesą, tiesą :
b) kad jis pirmas ėmė kelti ir prikėlė, kitiems prisidedant, mūsų tautą iš letargiško miego;
c) kad jis kovojo mūsų tautos politinės nepriklausomybės
d) kad jis visada stovėjo ne tiktai lietuvių tautos, bet ir apskritai žmogaus teisių sargyboje.

Ad a) Sakau, Basanavičius skleidė mokslą, šviesą, tiesą. Mokslas yra gamtos, apskritai visatos, įterpiant jon ir žmogų, jėgų pažinimas; pažinimas to, kas yra. Kada kokia gamtos jėga yra tikrai žmogaus pažinta, jis tuoj sugeba pasinaudoti jąja savo gyvenimo sąlygoms gerinti. Pav. Žmogus sužinojo, kad kūnai betrinant juos į vienas kitą, šyla; sužinojęs tatai, jis

sugebėjo išgauti sau ugnies. Ugnis yra toks galingas kultūros augimo, žmogaus gyvenimo sąlygų tobulėjimo įrankis, jog ji senovėje visur, kaip šventas daiktas, buvo gerbiama, o jos įgijimas negamtišku dalyku buvo laikomas. Pav., Graikų mitologija sako, jog ugnį pavydūs Dievai laikę tik sau, o Prometėjus iš jų pavogęs ją ir davęs žmonėms; už tai Dzeuso paliepimu Prometėjus buvo prikaltas prie Kaukazo uolos ir paukščiai lesę jo kūną.

Maži būdami, kada žaibuodavo ir griausdavo, mes girdėjome irgi aiškinant, kas ten danguj darosi, būtent, kad Perkūnas trankosi, arba kad Mykolas Arkaniolas važinėjąs; o kai Franklinas, pažinęs elektromangitines jėgas, padarė žaibolaidį, tai tam, rodosi negamtiškam važinėjimui liepiama leistis žaibolaidžio metalo lazdele žemėn ir nykti joje.

Šeimininkės, virdamos sriubą uždengtame puode, dažnai girdėdavo dangtį barškant. O kai Uatas pažino garo jėgą ir pakinkė ją garvežin, tai ta jėga ėmė vežioti dideliausias sunkenybes, - na dar panaudojus kitus mekanikos dėsnius, būtent sumažinus trynimąsi į vienas kitą, t.y. sugalvojus bėgius.

Kai žmogui pasiseka pažinti gamtos jėga, tai ta tiesa atrodo tokia aiški, tokia paprasta, jog net stebiesi žmogus, kodėl ji taip ilgai nebuvo sužinota, nebuvo suprasta. Ir jei žmogus pažinęs gamtos jėgą, naudojasi jąja savo reikalams, gamtos reiškiniams nustatytais dėsniais, nelaužydamas tų dėsnių, tai jis pasiekia didelių naudingų rezultatų.

Ir d-ras J. Basanavičius pažino vieną tokią visatos jėgą. Jis pažino lietuvių tautą, kaip visatos jėgą, kuri turi galingos potencijos gyventi. Ligi Jonui Basanavičiui nepažinus, jog lietuvių tauta yra jėga, ligi jam nepaskelbus apie tą jėgą, lietuvių tauta buvo kaip nežinoma žmonėms gamtos jėga, - lygiai taip kaip, pav., elektros jėga, ligi ji buvo žmogaus pažinta ir suprasta. Įrodyti pasauliui, jog lietuvių tauta yra, J. Basanavičius kreipė dėmesį į jos kalbą, nes tautos jėgos ir gyvybės tikriausias simbolis yra jos kalba : kreipė jis dėmesį ir į tautos istoriją. Tai yra tikras tautos pažinimo būdas, ir mes jį randame paskelbtą „Aušros" I-ojo numerio „Priekalboje": „Lietuva pamažėliu nyksta, skaitome mes ten, nes nyksta jos kalba". Pabrėžęs, kad „neperregima ūkana apsiautė mūsų linksmą senovėje žemę", Basanavičius toje priekalboje pasižada, kad „mūsų tad ypatingiausias ir didžiausias rūpestis bus duoti pažinti mūsų broliams Lietuvoj nusidavimų senovės gadynės ir veikalų mūsų garbingų sentėvių, kurių darbus ir tėviškės meilę užmiršę nežinome mes patys, kurių tėvų esame sūnūs bei nepoczei (anūkai, vaikų vaikai)".

Tad Basanavičius tiesą konstatavo, lyg atrado; o atradęs tuoj ėmėsi skelbti ją visai tautai, tikriau sakant, visai žmonijai. Ir tauta tą tiesą suprato ir Basanavičiaus nuopelną tuoj įvertino, ėmė gerbti jį. Kad Basanavičius greitai liko savųjų labai gerbiamas ir vertinamas, rodo tas faktas, jog 1887 metų pavasarį Maskvos lietuvių studentų draugija, kuri tada tik slapta galėjo veikti, nusitraukusi savo fotografiją nusiuntė ją D-rui Jonui Basanavičiui Lom Palakon, Bulgarijoje, kaip savo aukštos pagarbos ir tautinės meilės ženklą.

Ad b). Sakiau, kad Basanavičius atrado ir skleidė tiesą, jog lietuvių tauta yra gyva ir nori gyva likti, ir ėmėsi kelti ją iš letargiško dvasios miego. Mūsų tauta buvo laikoma jau nykstančia; pagaliau ir tauta nebuvome laikomi, o tik šiokia tokia medžiaga kitoms tautoms išnaudoti. Tad kyla klausimas, ar eidamas tautos kelti iš dvasios miego tikrai tiesos darbą ėmėsi J. Basanavičius dirbti. Ar ėjo jis gamtai nustatytais dėsniais, stengdamasis

tautos jėgas įgalinti veikti ir gyventi ? O gal tik tais tiesos keliais jis būtų ėjęs tuokart, jei būtų padėjęs lietuviams greičiau ir visiškai ištautėti ? Į šiuos klausimus štai ką atsakysiu.

Per ilgus istorijos amžius žmonijos daug pastangų paaukota, jos kryžiaus keliai gausingai krauju aplaistyti ir lavonais nukloti tam, kad išvaduotas būtų žmogaus asmuo iš varžančių jį pančių ir kad jis laisvai galėtų tiesą tarti taip, kaip jis ją supranta. Vieną iš pirmųjų, savo gyvybę atidavusių už tiesos skelbimą, mes randame istorijoje Sokratą. O kiek krikščionybės skelbėjų ir gynėjų paaukojo savo gyvybę dėl tiesos ? Ir štai žmonija susilaukė savo dideliausio darbo ir brangių aukų tam tikro vaisiaus: Didžioji Prancūzų Revoliucija paskelbė žmogaus ir piliečių teisių deklaraciją, kurioje tam tikros teisės, be kurių negali būti įmanomas tikras žmogus, pripažįstamos neatimamomis: sąžinės (reiškia tikybos), minties, žodžio ir spaudos laisvė, asmens neliečiamumas, tautos suvereninė teisė pačiai save valdyti. Po Didžiosios Prancūzų Revoliucijos ima busti tautos, ima ieškoti laisvės ir nepriklausomumo. XIX amžius vadinamas „tautų atgimimo", laikotarpiu.

Pirmiausia pakėlė maištą ir ėmė kovoti su savo pavergėju Graikų tauta. Pačioje XIX amžiaus pradžioje susidarė Graikijoje daug slaptų organizacijų – geterijų, kurios rengė revoliuciją. Jeigu Graikų revoliuciją tarti prasidėjus nuo 1821 metų, kada Konstantinopolyje balandžio 22 d. be teismo, turkų valdžios įsakymu buvo pakartas Graikų patriarchas Grigorius, kad jis susidėjęs su geterijomis, tai turėsime žiaurių kovų kelerius metus, nes tik 1830. - II. - 3 d. Graikija paskelbta nepriklausoma valstybe, paėmus Graikų išvadavimą kai kurioms didžioms valstybėms (kaip žinote tamstos, ir Anglų garsusis poetas Baironas žuvo dėl Graikų nepriklausomybės kovodamas). Koks buvo kovų žiaurumas, suprasime iš to, kad 1822 metais Chioso saloje buvo išžudyta 23000, o vergovėn paimta 47000 žmonių. Ir italų tauta susijungė į vieną valstybę ir Germanų tauta sudarė, pirma, vieną imperiją, dabar, po didžiojo karo, vieną respubliką vis tautinės idėjos sužadintos. Taip pat subruzdo, kilo iš miego Čekai, Latviai, Estai, taip pat ir mes, Lietuviai. Tautų laisvės obalsiu buvo vedamas ir paskutinis didysis karas, o po jo, kaip ryškiausias tautų ženklas, yra susidariusi ne valstybių, bet Tautų Sąjunga. Nėra žmogaus, kuris nebūtų kokios tautos narys. Ir įvairūs internacijonalai pačiu savo pasivadinimu rodo, kad jie negali išvengti savo gyvenime tautinio prado.

Žmonijos istorija eina žmogaus asmens išsilaisvinimo ir tautų išsilaisvinimo ir apsisprendimo dėsniu. Tatai suprasdamas, mūsų tautos atgimimo patriarchas ėmėsi darbo. Jau minėtoje „Aušros" I-o numerio „priekalboje", pradėdamas tautos kėlimo iš letargiško miego darbą, jis vienu reikšmingu sakiniu tikrai apibrėžė ir pagrindą ir tikslą savo darbui: „Juk ir mes esame tokie pat žmonės, rašė jis, kaip ir mūsų kaimynai, ir norime visomis teisybėmis (supr. teisėmis), prigulinčiomis visai žmogystei (žmonijai), lygiai su mūsų kaimynais naudotis". Tad ir suprantama, kodėl tas darbas davė gausingą vaisių : eita gamtos dėsnius atatinkančiu keliu; vadinas, pasirinktos tikros tiesos, jo suprastos, kelias, būtent budinti tautos sąmonė, šviesti tauta, kad ji suprastų savo teises, nes tik pati tauta gali apginti savo teises ir apgina jas, kada ji susipranta tas teises turint. Tautos susipratimas visada esti pavojingas ne tik tiems, kurie pavergę svetimą tautą valdo, kaip kad mus valdė rusai; jis pavojingas ir priešingas ir tautiečiams, kurie gauna valdyti tautą ir nori valdyti ją be jos valios. Atsiminkime, kaip rūpestingai buvo

globota iki pat 1917 metų revoliucijos rusų tauta, kuriai globoti, už ją galvoti, vesti autokratų nustatytais takais, be daugybės šiaip įstatymų ir valdininkų, buvo dar sukurtas vadinamųjų žemiečių viršininkų institutas, Tokios priemonės, kurių tikslas laikyti tautą tamsiame kalėjime, sutrukdo kuriam laikui tautos lavinimąsi ir aptikrina autokratų interesus, bet visai sustabdyti gyvenimo negali. - Negi sustabdysi upės tekėjimą ... Mūsų Basanavičius su šviesos žodžiu ėjo į tautą.

Ad c). Ir tauta greitai suprato ji gyva esanti it turinti teisių, kaip ir kitos tautos. Kalbama, kad a.a. Jonui Basanavičiui politikos veikimas nesisekęs: jis neįkūręs partijos, kurią norėjęs įkurti. Tačiau visais svarbiais mūsų tautos politinio gyvenimo momentais mes randame jį su tauta, jos prieky, kaip tikrą narsų kareivį savo tėvynės teisių sargyboje. Taigi: 1. Po dvidešimts dviejų metų nuo „Aušros" I-jo numerio pasirodymo įvyksta pirmoji revoliucija Rusijoje. Ji randa mūsų tautą jau politiškai susipratusią. Tais 1905 metais nė viena kita Rusijos pavergtų tautų neįvykdė tokio susirinkimo, kaip mūsų įvykęs tais metais, 21-22 lapkričio (s. kal.) Didysis Seimas. O jį sukvietė J. Basanavičius; jisai jam ir pirmininkavo. Ir didysis seimas, kuriame dalyvavo apie 2000 asmenų, suvažiavusių iš visų Lietuvos kampų, parodė pasauliui mūsų tautos politinį subrendimą. Basanavičius nevengė tautos minių, nesišalino nuo jų, nes jam neabejotinas dalykas buvo, kad tiktai pati tauta gali savo teises iškovoti. 2. Ateina atstovų rinkimai į pirmąją Valstybės Dūmą. Rinkimų įstatymas buvo toks, jog vieni lietuviai, nesusidėję su kuria kita tauta, maža atstovų būtų galėję turėti. Ir Kaune kyla didelės svarbos klausimas : su kuo dėtis - su žydais ar su lenkais dvarininkais ? Tą klausimą sprendžiant lietuvių vadovu buvo d-ras J. Basanavičius. Nutarta dėtis su žydais : tai taktikai pritarė visa lietuvių tauta ir tos taktikos buvo laikytasi renkant atstovus į kitas Dūmas. 3. Okupacijos metu šaukiama lietuvių tautos atstovų konferencija Vilniuje; joje dalyvauja d-ras J. Basanavičius. 4. Toji konferencija rengia Tautos Tarybą; jos nariu renkamas d-ras J. Basanavičius; jis pirmas pasirašo 1918 metų vasario 16 d. aktą, kuriuo paskelbta buvo Lietuva nepriklausoma valstybe.

1883 metų „Aušros" koviniame numery paskelbęs pasauliui tiesą, kad Lietuvių tauta gyva, kad ji nori likti gyva ir turėti lygias, vienokias teises, kaip ir kiti jos kaimynai, D-ras Jonas Basanavičius bemaž 45 metams praėjus pirmutinis pasirašo Lietuvos paskelbimo nepriklausoma valstybe aktą.

Laimingas žmogus, kuriam teko sulaukti tokių didelių savo darbo vaisių... Bet ir patvarus jis buvo savo nusistatymo pasirinktoj linijoj...

Ad d). Mes, teisininkai, ypač didžiai vertiname tokį darbą, kokį yra nudirbęs d-ras J. Basanavičius. Mums gal būt, yra aiškiau, kaip kam kitam, kad tautoj, kuri labiau apsišvietusi, kurios nariai geriau supranta savo teises ir pareigas santykiuose su savo kaimynais, piliečiais, kontragentais, toj tautoj yra mažiau nusikaltimų, ten rečiau esti įžeidžiamos kaimyno teisės, ten labiau yra vykdomas teisėtumas ir teisingumas. Ir atvirkščiai. Kuri tauta gyvena tamsybėje, kur yra daug beraščių, ten daug esti nusikaltimų, ten daugiau visokių nesusipratimų dėl turto, dėl teisių, ten daugiau visokių bylų, kurios dažnai neturi rimto pagrindo, o kyla tik iš asmens savo teisių ir interesų nesupratimo ir dėl negerbimo svetimo turto ir svetimų teisių. Tad visokia pastanga šviesti tautą teisininko yra labai vertinama, kaip kova dėl tautos būklės pagerinimo apskritai. Dar labiau teisininkas vertina tautos švietimą dėl

to, kad apsišvietusi tauta supranta savo politines ir pilietines teises, o jas supratusi sugeba jas ginti nuo įžeidimo, jas vykdyti; sugeba kovoti dėl savo laisvės, tą laisvę branginti ir ąja naudotis. Bet reikia pastebėti, kad tautinė idėja kartais išsigema ir virsta tautiniu šovinizmu, turinčiu neapykantos jausmo santykiuose su kitomis tautomis, toje pačioje žemėje gyvenančiomis. Tikras tautiškumas turi savo teises apginti, bet pripažindamas ir kitų tautų teises. D-ras J. Basanavičius vedė mus tikro tautiškumo keliais, kova su kitomis tautomis jo buvo vedama tada ir ten, kada ir kur tos tautos neteisėtai ir neteisingai skriaudė Lietuvių tautos teises. Tad kovodamas dėl Lietuvių tautos nepriklausomybės, Jonas Basanavičius kovojo dėl teisių kitų tautų Lietuvos piliečių, kurie taip pat dabar naudojasi nepriklausomos Lietuvos laisvės išdaviniais.

Ir mirė d-ras J. Basanavičius, kovodamas dėl mūsų teisių, dar neiškovotų, nes pats jo gyvenimas Vilniuje buvo kovos dėl Vilniaus tęsimas. Patvarios kovos paveikslą jis yra palikęs visai tautai. Tokio nepasitikėjimo tauta velionis d-ras J. Basanavičius ir negalėjo pareikšti, dėl to, kad jis, kaip matėme, pažino ir skelbė tiesą. Tad nusilenkę prieš galingos dvasios patriarcho garbingą gyvenimą, patvariai eikime jo keliu". [106]

1934 m. sukako 35 metai nuo Vinco Kudirkos mirimo dienos. Petras Leonas šia proga parengė ir laikraštyje „Lietuvos žinios" išspausdino didelės apimties straipsnį „Mano atsiminimai apie Vincą Kudirką".

„*Kodėl aš ėmiausi kalbėti apie Vincą Kudirką?* Vincas Kudirka buvo lietuvių tautos atgimimo didžiausias darbininkas, mūsų tų laikų kultūrinio darbo milžinas. Jam gyvam esant tauta nepajėgė tinkamai branginti jo ir kaip reikiant globoti jį, fiziškai ligonį. Bet Vincui Kudirkai mirus, lietuvių tauta nelieka skolinga jam. Mes kaip galime garbiname Vincą Kudirką, mokomės iš jo veikalų, rūpinamės eiti jo nurodytais keliais.

Dar ir dešimčiai metų nesuėjus po Vinco Kudirkos mirties, Tėvynės Mylėtojų Draugystė išleido Juozo Gabrio paruoštą ir redaguotą velionio raštų rinkinį šešiuose tomuose, kurių pirmame įdėta Juozo Gabrio gražiai ir plačiai parašyta Vinco Kudirkos biografija su jo fotografija ir dar keliomis iliustracijomis. Visose mokyklose jaunuomenė supažindinama su Vinco Kudirkos raštais, mokinant jo eilėraščius iš atminties, dėstant jo raštus literatūros pamokose, tiriant juos mūsų literatūros istorijoje. Pvz., yra „Varpo" b-vės leidinys, docento J. Tumo parašytas vardu „Vincas Kudirka - Vincas Kapsas", 1924 m. Velionio vienas eilėraštis yra tapęs tautos himnu. Vinco Kudirkos biustai statomi viešose vietose, pvz., Kauno miesto sodne ir Karo muziejaus sodnelyje.

Šio mėnesio 16 d.sukako 35 metai nuo Vinco Kudirkos mirimo dienos. Šįmet Vincas Kudirka tapo ypatingai pagerbtas: jam pastatytas gražus paminklas Naujamiestyje, kuriame jis mirė, ir tam miestui duotas vardas „Vinco Kudirkos Naumiestis". Pono K. Inčiūros sukurtas dramatinis veikalas vardu „Vincas Kudirka" ir tasai veikalas vaidinamas valstybiniame teatre.

Kada iš visos tautos gelmių eina vieningas didžios pagarbos Vincui Kudirkai himnas, ar turiu moralinio pagrindo aš užimti Tamstoms brangų laiką?

Vinco Kudirkos reikšmė mūsų tautai yra tokia brangi ir maloni, kad,

rodosi, kiekvienas faktelis, susijęs su juo, kiekviena apibūdinimo detalė turėtų būti mums įdomi. Tai viena. Gi antra štai kas. Vinco Kudirkos laikais lietuvių inteligentų tarpe buvo pasireiškusios tiktai dvi srovės: grynai pasaulietiška – humaniškoji ir tikybinė, tikriau klerikališkoji. Vincas Kudirka buvo pirmosios humanistiškos srovės asmuo. Tačiau jis nebuvo pasireiškęs kuo nors priešingas kunigijai, kaipo tokiai, ir jo santykiai su kunigija buvo geri. Dirbo gi Vincas Kudirka visos tautos gerovei, kvietė visą tautą vienybėn. Dabar mūsų tauta, pasiekusi kultūringesnio savo būklės laipsnio, yra pasiskirsčiusi į keletą partijų, arba srovių. Visos jos laiko save giminingomis su V. Kudirkos siela ir visos jos dalyvauja V. Kudirkos garbinime. Ir teisėtai. Tačiau srovių siela yra siauresnė už V. Kudirkos sielą. Tad ir kyla abejonė, ar nepastatomas kartais prieš gražų Vinco Kudirkos moralinį veidą kreivas veidrodis ir ar neiškreipiamas jo moralinis veidas? Fizinio veido neiškreipsi, dėl to, kad turime V. Kudirkos fotografiją. Gi moralinis veidas tenka patiems piešti pagal jo paliktus kultūrinius kūrinius. Gi šitųjų tas, ar kitas suderinimas priklauso nuo derintojo sielos ir nusistatymų.

Mano studentavimo Maskvos universitete laikai. Iš Varšuvos gavome Vinco Kudirkos pasirašytą palankų laišką. Greit po pirmojo laiško V. Kudirka atsiuntė mums beveik tokio pat turinio laišką, koks yra J. Gabrio rašytoje biografijoje atspausdintas jo laiškas dr. Basanavičiui. Prie laiško buvo pridėtas vienas egzempliorius varšuviečių sumanytos steigti draugijos.

Buvo susitarta suvažiuoti per Petrines (n. kal.) Marijampolėje, Varšuvos viešbutyje (pas Orkų). Suvažiavimas įvyko. Čia aš pirmą kartą asmeniškai susitikau ir susipažinau su Vincu Kudirka. Laiškais mudu jau buvome pažįstami.

1889 metais pavasarį aš baigiau aukštąjį mokslą. Dar Maskvoj man būnant, ir šį kartą laiškais susitarėme su varšuviečiais suvažiuoti po Joninių (n.kal.) tą dieną M. Lozoraičio tėviškėje, netoli Pilviškių gelžk. Stoties. Suvažiavimas įvyko. Jame buvo ir kunigų. Mūsų susipratimas dėl bendro visuomeninio darbo su kunigais, leidžiant „Šviesą". Turėjo gerų tų pasekų, kad gana ilgai pasiliko tarp šalių pasitikėjimas.

Teko važiuoti su apskrities gydytoju Grabausku į Kidlių valsčiaus pamiškius skrosti užmušto žmogaus lavoną. Mes sustojome Šakiuose ilsėtis. Nuėjau pasimatyti su V. Kudirka. Jisai gyveno jau ne klebonijoje, bet savo samdytame nedideliame bute, miestelyje, prie didžios gatvės. Kambaryje, kuriame aš radau V. Kudirką, buvo kuklus įtaisymas, bet švaru, gražu, malonu. Sienoje kabojo ir jo draugai: smuikas ir violančelė. Ir pirma mudu simpatizavome vienas kitam. Gi nuo šio karto prasidėjo mudviejų bičiulystė.

Nuvykęs daryti tardymo, aš apsigyvenau pas Šakių burmistrą. Einant įstatymu pakviečiau dalyvauti prie skrodimo prel. ir dekaną Sal.Oleką. jisai dalyvavo ir nuo šio momento tarp manęs ir kun. Olekos sudarė labai geri santykiai. Prel. Oleka buvo labai išmintingas ir taktingas asmuo. Tardant, jisai nedarė niekam jokios įtakos, kuri būtų kenksminga tiesai aiškinti. Apskrities gyd. Grabauskas paprašė manęs, kad pakviesčiau gydytoją Vincą Kudirką jam į pagalbą skrodimą daryti. Aš sutikau, nuėjau pas V. Kudirką, kuris mielu noru ėjo kartu su Grabausku dirbti. Šį tardymą darant man teko kelias dienas gyventi Šakiuose, dėl to, kad reikėjo daug liudininkų išklausinėti. Per tas dienas su V. Kudirka matydavomės ir mūsų tautos reikalais pasikalbėdavome. Mudviejų geri santykiai stiprėjo.vasaros metu, kad ir nedažnai, vis dėl to teko

mudviem susieiti. O kai V. Kudirka sutiko dalyvauti koncerte, kuris liepos mėnesio, rodosi, pabaigoje buvo suruoštas Naumiestyje savanorių ugniagesių draugijos naudai, mudviem vėl buvo proga kelis kartus pasimatyti. Koncerte aš gėrėjausi jo muzika: jo smuikas, rodėsi, subtiliausius jo širdies virpėjimus maloniais garsais reiškė. Jisai griežė vienas ir p. Sviatlovskienei dainuojant, arba fortepijonu skambinant.

Tų pat 1892 metų rudenį aš tapau paskirtas tardytoju į tolimą Turkestaną. Kai prieš išvažiuojant išvažiuodamas į tolimuosius Rytus aš vedžiau Griškabūdžio valsčiaus vaito dukterį ir kurį laiką gyvenau pas uošvius, o tai buvo ne per toli nuo Šakių, V. Kudirka keletą kartų atlankė mus. Atsisveikinti su V. Kudirka mudu su žmona nuvykome pas jį į Šakius. Atsisveikindamas V. Kudirka davė man savo fotografiją, įrašęs jos kitoj pusėje dvi eilutes, kurias čia įdedu:

„Pameti mus - brolius, tik mus neužmiršk, palieki mus kraštą, tik jo neapleisk! 11 lapkričio 1892 m. V.Kapsas".

Jisai padovanojo mudviem su žmona paveikslų „Lituanika" nuotraukų albumėlį, įrašęs jo viršelyje tam tikrą dedikaciją, kurią taip pat čia įdedu:

„Mylimiems mano: Petrui ir Celinai Leonams šią dovanėlę ant atminties atsilankymo pas mane Šakiuose d. 11 Lapkričio 1892 m. aukauju

Vincas. Kapsas".

Šitas paveikslas, kurių nuotraukas čia turiu, dailininkas A. Grottgeris vaizduoja 1863 metų sukilimą Lietuvoje.

Gyvenant man Taškente mudu su V. Kudirka retkarčiais atlankydavome vienas kitą laiškais. Jisai prašydavo manęs paveikti Joną Gaidamavičių, kad šis baigtų rašyti apysaką „Antanas Valys". Jo prašymo aš nepajėgiau realizuoti. Jonas Gaidamavičius turėjo didelę šeimą, vaikams buvo metas eiti į gimnaziją, o jaunesniojo kariško gydytojo alga buvo kukli. Jonui Gaidamavičiui reikėjo ieškoti sau privatinės praktikos. Ir jisai daug dirbo savo profesinio darbo. Apie dviems metams praėjus, kai aš gyvenau Samarkande, o J. Gaidamavičiui medžiaginė būklė buvo pagerėjusi, jisai tapo alkoholiku, - liga iš tėvų jo paveldėtoji. Taip ir negrįžo Jonas Gaidamavičius į mūsų literatinį darbą.

1898 metais aš gavau pusei metų atostogų. Tokias ilgas atostogas gavau dėl to, kad buvau drugio nukamuotas. Aš kartu su savo pirmuoju sūneliu, ketvirtų metų vaikučiu, ir su savo žmona atlankėme V. Kudirką Naumiestyje. Mes radome jį begyvenantį salkoje tų namų, kuriuose, arti aptiekos, žemutiniame gyvenime gyveno ir turėjo krautuvę p. Kraševskienė, Vinco Kudirkos angelas sargas. Mes radome V. Kudirką sunkų ligonį, visai suliesusį, nesikeliantį iš lovos. Stalelis ir įrankiai rašymui buvo čia pat prie lovos. Sunkus buvo mano pergyvenimas: aš kad ir drugio nukamuotas, bet Lietuvos klimato atgaivinamas, o Vincas Kudirka ligos visai nugalėtas, Lietuvos klimatui padedant džiovai jį galabinti. Tai buvo paskutinis mūsų pasimatymas.

Greta asmeniško santykiavimo aš pažinau V. Kudirką iš jo raštų, kuriuos beveik visus anuo laiku buvau skaitęs. Nors aš toli nuo Lietuvos gyvenau, bet raštams spausdintiems gauti turėjau ne vieną kelią.

Fotografija, kurioje nutraukti trys: V. Kudirka, Jonas Bulota (dabar generolas) ir Simanas Vaicekauskas, teko man iš pastarojo, kuris prieš mirdamas testamentu užrašė man savo knygas ir albumus. Sim. Vaicekauskas mirė

mieste Volske, Saratovo gubernijoje, kur ilgai tarnavo teismo tardytoju. Kai ką apie V. Kudirką buvau sužinojęs ir iš Simano Vaicekausko, kuomet kartu su juo gyvenau kelis mėnesius 1889-1890 metais Suvalkuose.

V. Kudirkos moralinė asmenybė. Drįstu tvirtinti, kad aš buvau gerai pažinęs Vincą Kudirką.

Tad ir mėginsiu trumpai apibūdinti jo moralinę asmenybę, paremdamas savo nuomonę vienu kitu daviniu iš jo spausdintų raštų.

Mėgindamas kiek prisidėti prie V. Kudirkos moralinės asmenybės apibūdinimo, aš savo trumpame pranešime visai neliesiu tų raštų apie V. Kudirką, kurie man atrodo nėra iškreipę jo asmens ir gali būti reikalingi tiktai papildymo. Aš paliesiu kai kuriuos tuos raštus, kuriais, man atrodo, pastatytas yra prieš V. Kudirkos veidą kreivas veidrodis.

Negali būti ginčo, kad Vincas Kudirka buvo plačiai ir giliai išsilavinęs asmuo ne tik savo profesijos moksluose ir gamtos mokslų srityje, bet ir socialinių mokslų srityje. Jisai savo visuomeninėje darbuotėje buvo publicistas per excellence. Jo palikta mums labai daug publicistiškų raštų, kuriuose jis yra aptaręs įvairiausius klausimus ir socialinio gyvenimo reikalus. V. Kudirka yra mums palikęs labai ne tik publicistikos raštų, bet ir dailiosios literatūros vertimų ir originalių kūrinių. Yra iš ko pažinti jo moralinis asmuo.

a) V. Kudirka būdamas studentas buvo kartą žandarmerijos suimtas ir kurį laiką kalinamas Varšuvos citadelės kazemate. Biografai sako, kad tai įvyko su juo už K. Markso veikalo „Kapitalas" perrašinėjimą, pasamdžius jį kitiems darbui. Čia nepilna tiesa. V. Kudirka ir pats buvo K. Markso mokslui simpatikas. Jis ir liko visam amžiui įsitikinęs priešininkas medžiaginiam išnaudojimui. Jo raštuose nerasite Tamstos nė vienos vietos, kad V. Kudirka pasireikštų išnaudotojų šalininku. *Jisai svajojo apie teisingesnį turtų padalinimą tarp žmonių, nei kaip esamasis.* Tai kas, kad ne visus išnaudojimo atvejus jisai palietė! V. Kudirka, kaip socialinio išnaudojimo priešininkas, *buvo numatęs žemės valdymo reformos reikalingumą.*

b) Būdamas *griežtas išnaudojimo priešas, V. Kudirka* dar aštriau plaka, kai išnaudojimui imamasi suktybių, kai sukčiavimu dauginamas sau pelnas.

V. Kudirka plakė dykaduonius, gyvenančius be darbo, kurie arba kurios tuo būdu turi daug laiko liežuvauti, šmeižti. Aš čia turiu galvoje davatkas.

c) V. Kudirka buvo tikras humanistas, tai yra, jis mylėjo žmones, kaipo tokiu, mylėjo mokslą ir tiesą, buvo priešas netiesos, obskurantizmo. Kaipo Lietuvos *patriotas – humanistas*, jis buvo tolimas nuo šovinizmo, nuo nacionalizmo, kitų tautų neapykantos. Jam rūpėjo apskritai darbo žmogaus gerovė.

Jisai piktinosi, kai „ciptdavatkė" iš keršto įskundžia kunigą policijai ir pas jį daroma krata, ieškant lietuviškų knygų; čia jo buvo kalbama apie kratą pas Pajevonio kunigą, matyti, mano brolį Silvestrą, tuomet buvusį tos parapijos vikaru. Tame pat „Varpo" numeryje V. Kudirka aštriai plaka savo kolegas daktarus štai dėl ko. Gelžkelio daktarai gauna algą ir turi dovanai gydyti gelžkelio tarnautojus. O vienas tarnautojas taip pasiskundęs: „Daktaras atlankęs mane apsakė taip: „tavo liga sunki: jeigu duosi penkis rublius, tai atsiūsiu gerų liekarstvų, o jei ne, tai – „rundavų" ir jos tau nieko nemačys". Kur sąžinė to daktaro! Surinka iš širdies skausmo V.Kudirka.

„Varpo" 1892 metų I num. V. Kudirka straipsny „Literališka peržvalga" aptaria du kalendorius: 1) Lietuvos ūkininkų kalendorių ant metų 1892 ir

2) Lietuvišką kalendorių ant metų Viešpaties nuo Kristaus gimimo 1892. Išnagrinėjęs abiejų kalendorių raštų turinį, V. Kudirka sako: „Už „Liet. Kalend." Įtalpa gal sustatytojams jo pasakyti „Ačiū", tiktai „Apžvalga", kurią rašėjas vadina „taip naudingu laikraščiu" ir siūlo visiems skaityti.

Ir toliau V. Kudirka sako: „Pirmasis kalendorius duoda daug naudingų dalykų, per kuriuos trokšta išaiškinti žmonelėms, kad nuo mokslo ir gražaus sutikimo gali laukti laimės. Antrasis kalendorius mokslą išjuokia ir keldamas antagonizmą tarp laikraščių, stengiasi jį perkelti ant žmonelių ir pagal jį padalinti skaitytojus į antagoniškas partijas.

Kaip humanistui - demokratui V. Kudirkai brangus yra kiekvienas reikalas. kuris yra tikrai brangus liaudžiai.

Štai „Varpo" 1889 metų 7 numery jisai džiaugiasi, kad dvasiškos Akademijos hebrajų kalbos profesorius kun. Justinas Pranaitis įvedė į šv. Kotrinos bažnyčią Petrapilyje lietuviškus pamokslus.

Tų pat metų „Varpo" 9 numery V.Kudirka pranešęs, kad Panevėžyje cerkvėje pradėta lietuviškai sakyti pamokslus, sušunka: „Sląstos įtaisytos puikiai! Kvaili tamsūs žmonės nieko neprijausdami, lenda į jas, o užstatytojai sląstų trina sau rankas iš džiaugsmo.

Tų pat metų „Varpo" 10 numery V. Kudirka aprašęs, kad, kaip Daugeliuose katalikiškas jaunimas atvažiuojančiam vyskupui priimti buvo pastatęs iškilmingus vartus, toliau rašo: „Pristavas (policijos urėdnikas) atvažiavęs su žandarais, liepė žmonėms, laukiantiems vyskupo tuos vartus nugriauti. Žmonės neklausė. Tada pristavas pats pristatęs kopėčias, užsirangė ant vartų ir ėmė draskyti žolynus. Vienas iš būrio žmonių patraukė kopėčias ir pristavas užkibo ant vartų, o negalėdamas ilgai laikytis, ėmė šliaužti žemyn"... „Tuom tarpu privažiavo ir vyskupas, vienok jam toliaus važinėti tapo uždrausta ir atimta pusė metinės algos. Už ką?", klausia skliausteliuose autorius.

Kad *Vincas Kudirka buvo humanistas laisvamanis,* mokslo keliais siekiąs tiesos, tam teigimui iliustruoti aš imu jo „Apžvalgos" ir „tėvynės sargo" aptarimą, tilpusį 1896 metų „Varpo" 8 numeryje.

„Apžvalga", bedavatkaudama susilaukė sūnų, kuriam ant krikšto davė vardą „Tėvynės Sargas". Turėdamas jau penkis numerius naujo laikraščio, galiu išreikšt apie jį pilnesnę ir teisingesnę nuomonę ne kaip būčiau galėjęs tai padaryti tik iš pirmo numerio... „Tėvynės Sargas" savo programe žada „perserginėti brolius Lietuvius ir Žemaičius apie visokias neteisybes trijų didžiausių mūsų nepritelių: vietinės administracijos, žydų ir išgamų lietuvių, prie kurių priskaito bedievius ir išdavikus". Plačiai panagrinėjęs „Tėvynės Sargo" straipsnius, V. Kudirka sako: „Tiek galiu pasakyti, kad prastiems žmonelėms nuo „T.S." bus mažiausiai „šviesu ir puiku, sotu ir sveika". Jeigu kas nori pasijuokti, tai pranešu, kad į pirmą eilę išgamų, pagal programą, pastatytas „Varpas", žinoma su jo sandarbininkais, kurie dabar turi pilną tiesą vadintis bedieviais, paleistuviais ir išgamomis. Tai nė Maskolių činovnikai taip greit neavansuoja".

„Tėvynės Sargo" artimas bendradarbis, rodosi net redaktorius, buvo gražios atminties kun. J. Tumas. ar ne čia tenka matyti pagrindas, kad doc. J. Tumas apšaukė V. Kudirką be jokio pagrindo, ir prastu daktaru, ir beveik girtuokliu. Sakau be jokio pagrindo ir manau turįs teisę taip sakyti.

Gabų žmogų, grynos aukščiausios doros asmenį šaukiama „Prastas daktaras" tiktai dėl to, kad vienas asmuo pasakęs J. Jablonskiui: „Toks

daktaras tik pinigams imti", ir kad V. Kudirka nemėgęs savo darbo ir savo pacientų. Tačiau pats doc. J. Tumas pripažįsta, kad „iš pradžių žmonės gydytoju Kudirka nesiskundė, jis buvo net gerokai populiarus ne tik Šakių parapijoje, bet Sintautų, kuri prie pat Šakių miesto prieina, Griškabūdžio, Lukšių, Gelgaudiškio".

Ir man žinoma, kad V.Kudirka, kai fiziniai pajėgė užsiimti gydytojo praktika, buvo geras daktaras. O kad kartais dėl ligos, blogu keliu, ar dėl to, jog matė, kad iš jo moksliško patarimo biednam ligoniui, dėl jo gyvenimo apystovų nebus naudos, išsiveržė iš jo jautrios sielos nesmagumas, nepasitenkinimas ir darbu, ir jo objektu, tai bešališkam V. Kudirkos apibūdintojui negalima buvo prieiti tokią išvadą, kokią padarė doc. J. Tumas.

Vincas Kudirka mylėjo žmones, buvo visuomeniškas, mėgo kompaniją, buvo švelnus, ypač su moterimis, ūkininkėmis, jo dėdienėmis. O prakeiktas tasai mūsų paprotys vaišinti svečių degtine ir kitais svaiginamais gėrimais. Bet nei aš Vinco Kudirkos vaišinau jais, nei jis manęs, kai lankydavome vienas kitą, o kai jis atvažiuodavo į mano uošvius, jam tekdavo vienas, kitas stiklelis išgerti. Bet aš nemačiau jo nei girto, bet ir užgėrusio. Kun. J. Tumas sako: „Dar kenksmingesnis buvo gėrimas, tapęs net įpročiu". Tai yra netiesa V. Kudirkos adresu. V. Kudirkai buvo labai kenksminga ir šiek tiek išgerti svečiuose, dėl to, kad jis buvo jau apimtas džiovos, bet toksai išsigėrimas negalima vadinti „pročiu" gerti. Įpratęs gerti ir savo bute gers ir negalės tiek dirbti, kiek dirbo V. Kudirka.

d) Aš jau buvau išsitaręs, kad *V. Kudirka buvo demokratas.* Šitas terminas, siaura prasme naudojant jį, reiktų taikyti tik dėl valstybės valdymo apibūdinimo ir žmogaus šiuo klausimu nusistatymo. Tačiau gyvenime demokratu mes vadiname asmenį, kuris kiekvieną žmogų laiko sau lygų ir net mažmožiuose atitinkamai elgiasi santykiuose su žmonėmis. *V. Kudirka buvo visais atžvilgiais demokratiškas.*

Siekdamas visiems gero, kuris priklauso pirmiausia nuo žmogaus apsišvietimo, V. Kudirka organizavo Šakiuose slaptą lenkišką knygynėlį; rinko pinigus iš norinčių turėti knygų skaitymui, o ne pajėgiančių vien savo lėšomis pakankami nusipirkti ir pirko knygas.

Jo demokratiškumas yra puikiai išreikštas eilėse „Ne tas yra didis".

Dėl artojų V. Kudirka yra taip pasakęs Šaltyšiaus žodžiais: „Artojas visus maitina - ir poną, ir valdininką, ir kunigą: tai tau rodos, kad išmintingos galvos nežino apie tai, nesprendžia, idant žemė negulėtų apleista".

V. Kudirka 1891 metų „Varpo" 1 numery pajuokia tuos inteligentus, kurie yra kilę iš „chlopų", bet vengia kalbėti lietuviškai, bijodami, gal kartais paskaityti kas, kad jie iš „chlopų".

Aš ne menininkas, ir nežinau, kaip reikia kurti meniškas dramos veikalas. Aš tik meno kūrinių mėgėjas. Aš buvau pasižiūrėti teatre vaidinant p. K. Inčiūros veikalą „Vincas Kudirka". *Vis dėl to aš esu tos nuomonės, kad teatrališkas meno kūrinys siekia atvaizduoti tikrybę, net fantazijos kūrinį kuriant juo labiau istorinį veikalą rašant negalima nukrypti nuo istorijos.* P. Inčiūros veikale paties V. Kudirkos asmenyje aš nepastebėjau nieko netikro. Bet asmuo ne vienas gyvena ir veikia. Ir jeigu tie, su kuom jis dirba, svarbiais žmonių socialinio gyvenimo reikalais reiškia tam tikrus nusistatymus, tenka manyti, kad ir jų bendradarbis yra tokio nusistatymo. Priežodis sako: „Pasakyk man, su kuom pažįsti, aš pasakysiu, kas tu toks". Juo labiau galima

toji išvada daryti apie žmogų iš jo bendros su kitais darbuotės.

P. K. Inčiūra savo žydu Motke, svajojančiu apie Lietuvos karalių, ir Bevardžiu, skelbiančiu vieną tautos valią, nedavęs veikale jokio veiksmo, kuris paaiškintų, kaip toji viena valia susidaro ir yra reiškiama, mano manymu pastatė prieš moralinį V. Kudirkos veidą kreivą veidrodį. V. Kudirka buvo tikras demokratas, ir jei galėjo svajoti apie Lietuvos karalių, tai tik tokioje valstybinėje jo rolėje, kokią turi pav., Anglijos ar Švedijos Karalius, kur valstybė yra valdoma pačių gyventojų, įstatyme numatytu būdu rinkimais reiškia valią.

Apie tokią tautos vienybę ir vieną valią tenka kalbėti, apibūdinant V. Kudirką. Vienai valiai pareikšti paprasčiausiai yra vieno asmens valia. Kai veikale yra tik Bevardžio skelbiamas vienos valios obalsis, tai ir gaunama iliuzija į vieno asmens valią, kas neatitinka V. Kudirkos demokratiškam nusistatymui. Štai eilės, iš kurių tasai nusistatymas yra aiškus.

1893 metų „Varpo" 8 numery yra iš Kanopnickienės V. Kudirkos verstos šios eilės:

Joja kairėn pats karalius:
Žvengia žirgas, kasa žemę,
Tubos skardžiai aida ore –
Garbę ir guodonę lemia.
Ein' Jonužis į tą karą:
Šiurkštūs vėjai staugti ima,
Ūžia, ošia žalios girios –
Vai tai liūdna lem' likimą.
Praded' kovą – švilpia kulkos
Lygumoj kareiviai spinta,
Kaip liūtai karaliai imas,
O tyliai Jonužiai krinta.
Grįžt' karalius apgailėjęs
Žirgo jo nišlaiko tarnas...
Miršta pažeistas Jonužis,
Jau aplink jį suka varnas.
Su varnais sutink' karalių
Pokylius visur jam ruošia,
Kvietkomis iškloja kelią,
Vainiku jo galvą puošia.
O Jonužį, kad lydėjo,
Verkė giminės, matutė...
Tik jėva liūdnai lingavo
Tik raiba kukau' gegutė.

V. Kapsas

Iš šių eilių aiškus V. Kudirkos politinis nusistatymas, jo siekimas, *kad tauta pati save valdytų.* Tuomet ir karų būtų mažiau. Tuomet, kai kad filosofas I. Kantas tikėjosi, būtų labiau garantuota amžinoji taika.

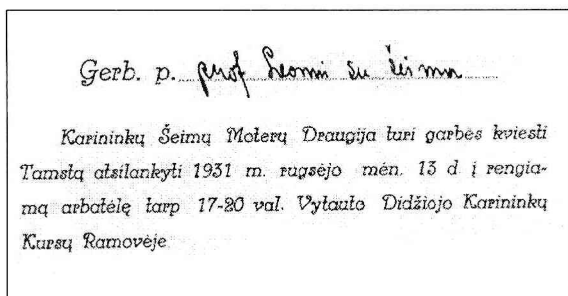
Baigiu savo pranešimą. Brangiajai jaunuomenei, ieškančiai kelių savo ateičiai, patariu studijuoti V. Kudirkos raštus. Juose rasite, *kad tautos ir tėvynės geresnei ateičiai siekti vieninteliai tikri keliai yra demokratija ir žmoniškumas.* Tais keliais eidamas *kiekvienas,* ir kukliausi visuomeninį darbą

dirbdamas, pasijus reikalingas esąs tautai ir tėvynei, pasiguos save taip, kaip Vincą Kudirką paguodė Valerija, jo žodžiais, į jos lūpas įdėtais, eilėraštyje „Valerijai":

„Tėvynė žiūri į tave, kelkis - tu jai reikalingas". [107]

4.13. Visuomenės dėmesys profesoriui

Profesorių Petrą Leoną, jo žmoną bei vaikus dažnai kviesdavo į įvairius renginius oficialių institucijų vadovai ir draugijos. Čia pateikiami tik keli iš daugelio jo archyve išlikusių ir Lietuvos mokslų akademijos Bibliotekoje saugomų tokio pobūdžio kvietimų (4.16-4.20 pav.) [108].

Gerb. p. prof. Leonui su žmona

Karininkų Šeimų Moterų Draugija turi garbės kviesti Tamstą atsilankyti 1931 m. rugsėjo mėn. 13 d. į rengiamą arbatėlę tarp 17-20 val. Vytauto Didžiojo Karininkų Kursų Ramovėje.

4.16 pav. Karininkų šeimų moterų draugijos kvietimas.
Paimtas iš Lietuvos MA Bibliotekos F. 117-2291. P. 2

1934 m. lapkričio 16 d. Petrui Leonui sukako 70 metų. Ta proga profesorių pasveikino žmona, vaikai, giminės (4.21 pav.), bendradarbiai, teisininkai, politikai, valdžios atstovai bei kiti jį pažinojusieji ir gerbusieji asmenys. Sveikinimai buvo pareikšti tiesioginiu apsilankymu pas jubiliatą ir jam asmeniškai pareikštais linkėjimais žodžiu arba paliekant sveikinimus, užrašytus vizitinėse kortelėse, tai pat atsiuntimu jam telegramų ir laiškų.

Išlikę archyviniai dokumentai rodo, kad Petrą Leoną sveikino: Ambramsonienė, Adomavičius, Baronų šeima, Bieliachinas, Bielinis, Byla, Boreiša, Braudės šeima, Brazaitis, A., A., G. Bulotai, Butkys, Čepas, M. ir V. Čeplinskai, Čepliauskas, Damijonaitienė, Danauskas, Darginiai, Endziulaitis, L. ir R. Epšteinai, Fridsteinas, Gocentas, Gribliauskas, V. ir J. Grigaičiai, dr. K. Griniaus šeima, Gulbinaitė, Gužytė, Jonynas, Kalvaitis, Kavolis, Kiškytė, S. Leonas, Liūdžiaus šeima, Mackevičius, B., J., P. Mašiotai, Našliūnas, Nemeikša, Nemekšaitė, Novickienė, Petrauskas, Požėla, Prapuolenis, Raupienė, V. ir R. Sidzikauskai, Skipitis, Slepavičius, M. Sleževičius, Stankevičius, Staškevičius, Sugintai, Sutkuvienė, P., A., G., A. Šalčiai, Toliušis, Urbonienė, Vaitonis, kun.

Vailokaitis, Zabielskis, Zakarevičius, Zaskevičius, Žalkauskas, Žalkauskienė, Žilinskienė ir kiti.

MINISTERIS PIRMININKAS TURI GARBĖS KVIESTI

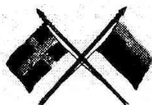
PONĄ Prof. P. Leoną

ATSILANKYTI Į TAUTOS ŠVENTĖS PROGA RUOŠIAMĄ IŠKILMINGĄ SPEKTAKLĮ.

SPEKTAKLIS ĮVYKS VALSTYBĖS TEATRE Š. M. RUGSĖJO MĖN. 8 D. 21 VAL.

KAUNAS, DUONELAIČIO G. N. 32.

4.17 pav. Kvietimas į tautos šventę.
Paimtas iš Lietuvos MA Bibliotekos F. 117-2291. P. 5

LIETUVIŲ-ŠVEDŲ DRAUGIJAI
ITIN MALONU PASIKVIESTI

Gerb. P. Profesoriui Petrui Leonui

į savo susirinkimą Karininkų Ramovės salėje, Laisvės Al. 23 Nr., šį šeštadienį vasario mėn. 27 d.

Programa: 1) Draugijos narių posėdis $5\frac{1}{2}$ val.
2) Dr. J. Tumo-Vaižganto paskaita publikai $6\frac{1}{4}$ val.
3) Naujų narių priėmimas ir t. t.

Lietuvių-Svedų Draugijos Valdyba.

4.18 pav. Lietuvių – švedų draugijos valdybos kvietimas.
Paimtas iš Lietuvos MA Bibliotekos F. 117-2291. P. 6

Gerb. p. prof. Leonui

Šiuo kviečiu Tamstą pagerbti savo atsilankymu Vytauto Didžiojo Karininkų Kursų Šefo paminklo atidengimo iškilmes šiais metais rugsėjo mėn. 7 dieną 17 val. A. Panemunėje.

Pulkininkas inž.
Kursų Viršininkas

4.19 pav. Vytauto Didžiojo Karininkų kursų viršininko kvietimas.
Paimtas iš Lietuvos MA Bibliotekos F. 117-2291. P. 8

PONUI Prof. P. Leonui su Ponia.

VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETO SENATO VARDU TURIU GARBĖS KVIESTI TAMSTĄ DALYVAUTI UNIVERSITETO PIRMOJO DEŠIMTMEČIO SUKAKTUVIŲ IŠKILMĖSE Š. M. VASARIO 15 IR 16 DIENĄ.

IŠKILMIŲ PROGRAMA PRIE ŠIO PRIDEDAMA.

REKTORIUS V. ČEPINSKIS

NUOLANKIAI PRAŠOMA ŠĮ PAKVIETIMĄ TURĖTI SU SAVIMI.

4.20 pav. Vytauto Didžiojo Universiteto rektoriaus kvietimas į universiteto dešimtmečio sukaktuvių iškilmes.
Paimtas iš Lietuvos MA Bibliotekos F. 117-2291. P. 14

4.21 pav. Prof. Petras Leonas 70-mečio proga su šeimos nariais ir artimiausiais giminėmis. Nuotraukos centre sėdi prof. Petras Leonas, jam iš kairės žmona Celina Leonienė, iš dešinės - duktė Ona Leonaitė-Kairienė. Stovi iš dešinės į kairę sūnus Algirdas su žmona Galina, plk. Silvestras Leonas (sūnėnas), sūnus Jonas, Levas Leonas (sūnėnas), Steponas Kairys, Jurgis Leonas (sūnėnas), Antanas Marcinkevičius (Celinos brolis), nuotraukos kairėje sėdi sūnus Vytautas Leonas. *Gauta iš Galinos Leonienės*

1934 m. lapkričio 16 d. profesoriui Petrui Leonui paliktoje Aleksandro ir Audriaus (advokatas, visuomenės veikėjas) Bulotų kortelėje rašoma: „Gimimo dienoje širdingai sveikiname mylimą ir gerbiamą, - visuomet jauną, atsparų ir pažangų dvasioje – Petrą Leoną" [109]. Birutės ir Jono Mašiotų paliktoje kortelėje buvo įrašytas toks tekstas: „Didžiai mylimas ir gerbiamas širdingas Globėjau! Sulaukus garbingų LXX metų amžiaus prašau priimti mano ir šeimos geriausius ir širdingiausius linkėjimus, dar ilgus metus kaip dirbai dirbti mūsų mylimos Tėvynės ir žmonijos labui. Jus labai gerbiantie ir mylintie Birutė, Jonas ir Bamintelė Mašiotai" [110]. Jubiliatą atsiųstoje telegramoje R. Skipitis (buvęs K. Griniaus vyriausybėje vidaus reikalų ministru) pasveikino tokiais žodžiais: „Didžiam Lietuvos patriotui, didžiųjų lietuviškų darbų darbininkui profesoriui Petrui Leonui septynių dešimtų metų amžiaus sukaktuvių

proga nuoširdžiai linkiu Gražios sveikatos ir skaisčios lietuviškos saulutės dar daug daug metų" [111]. Tai buvo įvairių socialinių grupių ir tautybių atstovų išreikšta pagarba Petrui Leonui.

Didžiai Gerbiamas Jubiliate!

Tamstos garbingo ir tauraus gyvenimo; nenuilstamos ir vaisingos veiklos; didelių nuopelnų mūsų kultūrai, civilizacijai, mokslui, žmonių švietimui; moralinės ir medžiaginės paramos mūsų skriaudžiamajai, skurstančiajai liaudžiai ir josios sūnums bei dukrems, per vargus ir ašaras kultūros ir mokslo savo pastangomis siekiantiems, tiekimo; laisvės, savarankiškumo, humaniškumo, idealizmo ir dorovinių žmogaus vertybių šiais sunkiais ir aršiais laikais diegimo, puoselėjimo ir gynimo, – Tamstos, garbingasai Jubiliate, Ir mūsų amžiaus sukakties proga, tebūnie [illegible] man palinkėti Tamstai, mūsų mažos, bet kilnių pasiryžėlių, šalies šių dienų Pionieriui, ilgiausių metų, sveikatos, energijos, laimės ir vaisingų darbų, idant Tamstos šviesus pavyzdys skatintų, kilnintų ir taurintų mūsų gyvenimo laužomus ir blaškomus jaunuolius jų kovoje su visokeriopomis mūsų šalies negerovėmis, slogybėmis, skriaudomis.

Didžiai Tamstą gerbiąs
J. Baldauskas.

[illegible]

4.22 pav. J. Baldausko sveikinimas.
Paimta iš Lietuvos MA Bibliotekos F. 117-1124. P.1

VYTAUTO DIDŽIOJO
UNIVERSITETAS

KAUNAS, 1934 m. lapkričio mėn. 17 d.

Rk/Žk/Rn Nr.

Ponui
Prof. P. L e o n u i .

Didžiai Gerbiamasis ir Brangus
Pone Profesoriau !

Man jau ne pirmą sykį tenka pasisakyti dėl Tamstos asmens ir Tamstos nuveiktojo visuomeninio darbo reikšmės ir turinio. Žymus žmogus, juo toliau jis nužengia į amžių – juo labiau jis pasidaro vertingas ir sociališkai brangus, juo labiau jisai, jei galima taip išsitarti, visuomenėja, nebepriklauso sau vienam, virsta moraliniu visuomenės turtu, kuris reikia inventorizuoti, įvertinti, rūpestingai saugoti ir tinkamai ~~juo~~ gyviems tautos ar visuomenės reikalams naudotis. Jisai, taip sakant, socializuojasi, tampa viešuoju kapitalu arba tiksliau – viešojo kapitalo elementu. Juo jisai yra žymesnis, juo daugiau jo yra nuveikta, juo didesnė yra jo asmens ir jo veiklos svarba ir svoris visuomeniniame judėjime – juo ryškesnis yra šis jo socializavimosi procesas. Vieni socializuojasi greit – dar palyginamai jauname amžiuje, kiti – tiktai senatvėje; tatai pareina nuo jų ir jų darbo visuomeninio svorio. Šios jųjų visuomeninės vertės nenutraukia net pati jųjų fizinė mirtis. Jie būna visuomenės sąmonėje, jos judėjime, jos moraliniame kapitale – gyvi ir veiklūs, nes visuomeninis gyvenimas sudaro vieningą tęsiamą ir neskaldomą judėjimą, kuris nėra kiekvieno žmogaus ar kartos mirtimi nutraukiamas ir vėl išnaujo pradedamas. Praeitis yra įkūnyta į dabartį ir šiame jų junginy glūdi ir ateities evoliucija, kaip gyvame sėklos grūde glūdi ir būsimo augalo daigas. Laiko suskirstymas, praeities, dabarties ir ateities klasifikacija – tai yra konvencionalios racionalizmo kategorijos; jos susilieja dideliame monistiniame esmės vienete. Šie žymūs socializuoti visuomeniniai žmonės yra pasieką vyriausiąjį gyvenimo tikslą – jie yra laimėję amžinybę, bent to socialinio junginio, to socialinio visuomeninės vieneto gyvybės ribose, kuriam jie yra savo veiklą pavedę.

Tamsta esi viena šių Lietuvoje amžinybę laimėjusių asmenybių.

4.23-1 pav. M. Remerio sveikinimas.
Paimta iš Lietuvos MA Bibliotekos F. 117-1124. P.7

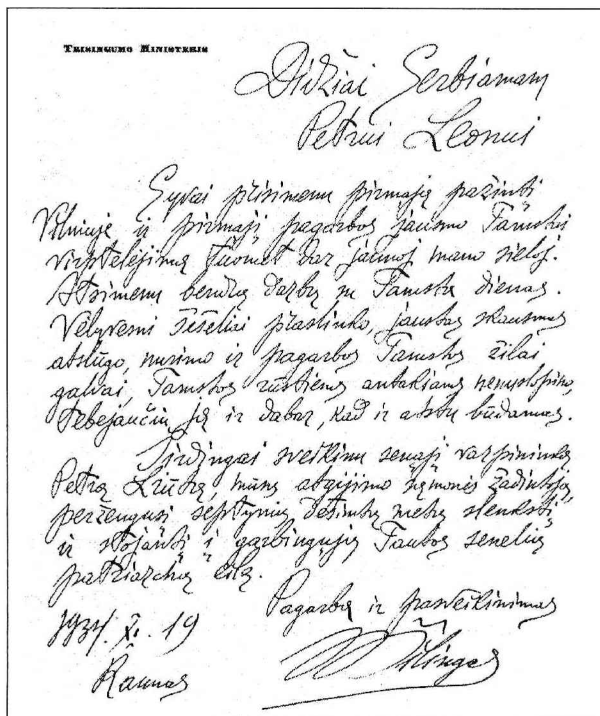
Tamsta jau buvai žymus ir nusipelnęs tada,kai mes,kiek jaunesni už Tamstą,vos dar buvome į viešąjį visuomeninį gyvenimą įėję.Tamstos vardas jau tada mums buvo žinomas,mūsų gerbiamas ir mums šviesų pavyzdį teikiąs.Tamsta buvai teisės mokslo populiarizatorius,buvai šviesus kultūrinis ir visuomeninis veikėjas,nevengei ir politinio judėjimo,kuris tada buvo sunkus ir pavojingas,buvai žmogus tiesus ir aiškaus nusistatymo.Ypatingai pabrėžtina Tamstos sąžinės švarumas ir būdo tiesumas,kurie taip pat daug svėrė Tamstos veikime ir Tamstos nuveiktame visuomeniniame darbe,užakcentuotame be to tam tikru griežtumu,kuris gal kartais paveikdavo tam tikrus konfliktus ir sunkino organizacinius drausmingo veikimo metodus,bet iš kitos pusės gal ir pakeldavo aiškumą.

Be Tamstos bendros kultūriškai-tautinės,plačios visuomeninės bei politinės ir pagaliau profesinės veiklos,kuri visose šiose srityse buvo ryški ir Tamstą statė į pirmas veikėjų eiles,į pačias socialinio darbo viršunes,įpindama Tamstos asmenį į šių sričių judėjimo esmę,nemažiau ryškus ir svarbus buvo Tamstos vaidmuo Lietuves valstybingumo ir Lietuvos mokslo srity.Man,kaip Vytauto Didžiojo Universiteto Rektoriui,taip sakant ex officio šiuo laiku atstovaujančiam Lietuvos mokslą ,ypatingai pridera iškelti ir pabrėžti pastarąjį Tamstos veiklos ir nuveiktojo darbo elementą.Aš tai ypatingai ir pabrėžiu,nes tiek Teisių Fakultetas,kurio Tamsta buvai pirmuoju nuolatiniu Dekanu,jo tvarkytoju ir beveik jo steigėju ir be to vienu žymiausiųjų profesorių,tiek pats Universitetas,kurio vadovybėje,kaip nuolatinis veiklus akademinis Senato narys,Tamsta turėjai didelį svorį, - Tamstos ilgisi ir dėkingai Tamstą mini.Lietuvos mokslas Tamstos asmeny turi didelį žymų ir brangų narį,kaip mokslo kurėją,jo skleidėją ir jo viešosios funkcijos Lietuvoje tvarkytoją.

Aš baigiu,į smulkmenas neįsileisdamas.Universitetas džiaugiasi, galėdamas dar sykį Tamstą pasveikinti ir Tamstai savo simpatijas,savo pagarbą ir savo Tamstos reikšmės bei svorio įvertinimo žodį pareikšti.-

Prof.Mykolas Römeris,
Rektorius.

4.23-2 pav. M. Remerio sveikinimas (tęsinys).
Paimta iš Lietuvos MA Bibliotekos F. 117-1124. P.7

TEISINGUMO MINISTERIS

Didžiai Gerbiamam
Petrui Leonui

Gyvai primenu pirmąją pažintį Vilniuje ir pirmąjį pagarbos jausmo Tamstai virptelėjimą tuomet dar jaunoj mano sieloj. Atmenu bendrų darbų su Tamsta dienas. Vėlyvesni šešėliai praslinko, jausmas skausmo atslūgo, nuimo ir pagarbos Tamstos žilai galvai, Tamstos rūstiems antakiams nenusilpino, tebejaučiu jį ir dabar, kad ir atskiru būdamas.

Širdingai sveikinu senąjį varpininką Petrą Liūtą, mūsų atgijimo žmonės žadintoją, peržengusį septynių dešimtų metų slenkstį ir stojantį į garbingąją Tautos senelių patriarchų eilę.

Pagarbą ir pasveikinimus
Šilingas

1937. XI. 19
Kaunas

4.24 pav. S. Šilingo sveikinimas.
Paimta iš Lietuvos MA Bibliotekos F. 117-1124. P.10

Laiškus ir raštus jubiliatui atsiuntė: J. Baldauskas, V. Biržiška, J. Kauneckas, L. Kežiūnaitis, K. Korsakas, Leonaitis, G. Petkevičiaitė, M. Remeris, S. Šilingas, O. Vileišienė, G. Žakevičius ir kt.

Rašytoja, visuomeninė veikėja Gabrielė Petkevičaitė–Bitė atsiųstame jubiliatui laiške rašė: „Gerbiamasis! Savo nenuilstamu darbu Tamsta daug prisidėjai prie to, ką šiandie tėvynė turi. Linkiu sveikatos, kad dar ilgai tiestum mums kelią į geresnę ateitį. Dar žemės takais slankiojanti ir Tamstai nuoširdžiai dėkinga G. Petkevičaitė" [112].

Tarp daugelio sveikinimų jubiliatui buvo didesnės apimties tekstų, pavyzdžiui J. Baldausko (4.22 pav.) [113], bei oficialių įstaigų vadovų, pavyzdžiui Vytauto Didžiojo universiteto rektoriaus M. Remerio (4.23 pav.) [114], tuometinio teisingumo ministro S. Šilingo (4.24 pav.) [115]. Čia pateikiamos jų sveikinimų kopijos. Sveikinusieji Petrui Leonui įteikė daug gėlių (4.25 pav.).

Tačiau tenka apgailestauti, kad tarp esamų sveikinimo laiškų nerasta nei tuometinio vidaus reikalų ministro R. Rusteikos, nei ministro pirmininko J. Tūbelio, nei Lietuvos prezidento A. Smetonos sveikinimų.

4.25 pav. Petras Leonas 70-mečio proga dovanotų gėlių apsuptyje.
Gauta iš Galinos Leonienės

4.14. Požiūris į pavardžių keitimą – lietuvinimą

Lietuvoje būta pavardžių keitimo – lietuvinimo aistrų. Kartais buvo teikiama siūlymų net privalomai nelietuviškas pavardes keisti į lietuviškas.

Dvisavaitinio studentų laikraščio „Lietuvos studentas" (leistas 1930-1935 m. Kaune) redaktorius B. Brazdžionis, norėdamas išsiaiškinti žymių lietuvių tautos asmenų požiūrį į pavardžių keitimą – lietuvinimą, parašė ir išsiuntė jiems tokio turinio laišką:

„Gerb. P.!

Manydami, kad pavardžių lietuvinimo – keitimo klausimas reikalingas gilaus, rimto svarstymo ir norėdami parodyti visuomenei, kaip į tą dalyką intelektualinių tautos jėgų žiūrima, prašome Tamstą iki X.27., pareiškiant savo nuomonę duodamais klausimais, padėti mums į šį reikalą įnešti svarių motyvų.

1. Ar būtinas tautinis reikalas privalomai keisti lietuvių nelietuviškąsias pavardes? Privalomai padarius šią reformą, kaip jaustųsi atskirti ir atrodytų Amerikos, Vilniaus krašto ir kiti lietuviai?
2. Kokias, sakysim, pavardes ir kuriuos principu, T. manymu, reiktų keisti? Ar nedarytinas skirtumas tarp fonetiškai sulietuvintų bei įsiteisėjusių /pav., Petrauskas/ ir tarp iš tikrųjų itin svetimai /pav., Piotravičius/ skambančių?
3. Ar sveikas būtų reiškinys priversti tikrą lietuvį atsisakyti to, kas daugelio anaiptol nėra siejama su lietuvybe ir kas jam ilgainiui yra tapę taip giliai sava ir dėl to brangu?

„Lietuvos studento" red.
Bernardas Brazdžionis (4.26 pav.) [116].

Profesorius Petras Leonas atsakyme į B. Brazdžionio laišką šmaikščiai išjuokia bereikalingą pavardžių keitimo praktiką, prisipažįsta, kad smerktų priverstinį pavardžių keitimą, pabrėžia, kad pavardžių keitimas yra asmeninis žmonių reikalas, priklausantis nuo aplinkos sąlygų. Štai tas atsakymas:

„Lietuvos studento" redakcijai

Į Redakcijos klausimus dėl nelietuviškų pavardžių keitimo atsakau.

Yra patarlė, kad Anglijos parlamentas (reiškia valstybės valdžia) gali viską padaryti socialiniuose santykiuose, tiktai negali moteries padaryti – vyru, vyro – moterimi. Kad valstybė yra galinga, aiškiai matome iš to, kad Vokietijoje ir Kristus, *šis aukščiausias internacionalizmo, t.y. žmonių savitarpinė meilės, simbolis padarytas, bent avangelikų bažnyčioje, vokiečiu. Tai kodėl valstybės valdžia negali pakeisti, pav., mano pavardės „Leonas", aiškiai savo šaknyje nelietuviškos į grynai lietuvišką „grietinę", arba „sviestą", kurių lietuviškumas, rodosi, nebus ginčijamas, o į „Liūtą", kaip aš anuomet slėpiausi, negalės keisti, nes liūtas yra rusų kalboje „liutij".*

Vis dėl to manau, kad pavardės keitimas yra ir jos nešiotojo privatus dalykas. Jeigu, pav., Anglijoj ministeris pirmininkas Dizraeli (žydas) gavo paskiau pavardę lord Biecosfield, tai įvyko tiktai jam norint. Privalomas pavardžių keitimas tikriausia nepalies tautininkų, dėlto kad dėl jų lietuviškumo nekyla abejonės, lygiai kaip dėl Nadolny ir k., turinčių panašias nevokiškas pavardes, nekyla abejonės nacional – socialistų eilėse dėl jų vokiškumo.

Lietuviais, gyvenančiais svetimuose kraštuose, netenka šiuo atžvilgiu rūpintis, dėlto, kad jie ten anksčiau pasirūpina suamerikoninti arba suvokietinti, arba kitaip suvietinti savo pavardes, o kas lieka senąja pavarde, tam susidarys tik paveldėjimo teisėms įrodyti sunkumų.

II. Antras klausimas man yra be prasmės. Kas užsimanys pakeisti savo pavardę, tas pasitaręs su kalbininkais, ras ir tinkamą būdą pavardžiai pakeisti.

III. Ir trečias klausimas nelaukia iš manęs atsakymo, akyvaizdoje mano atsakymo į pirmąjį klausimą esmės. Be to, kad ir kaip matuos, kuris yra tikras lietuvis, kuriam jo pavardė gali būti leista laikyti brangenybe? Atsiprašau, gal ir netikslus mano klausimas šis, dėlto kad dabar, rodosi, tikras lietuvis yra tiktai tas, kas yra „tautininkas" [117].

Gerb. P.!

Manydami, kad pavardžių lietuvinimo-keitimo klausimas reikalingas gilaus, rimto svarstymo ir norėdami parodyti visuomenei, kaip į tą dalyką intelektualinių tautos jėgų žiūrima, prašome Tamsta iki X.27., pareiškiant savo nuomonę duodamais klausimais, padėti mums į šį reikalą įnešti svarių motyvų.

1. Ar būtinas tautinis reikalas privalomai keisti lietuvių nelietuviškąsias pavardes ? Privalomai padarius šią reformą, kaip jaustųsi atskirti ir atrodytų Amerikos, Vilniaus krašto ir kiti lietuviai?

2. Kokias, sakysim, pavardes ir kuriuo principu, T. manymu, reiktų keisti ? Ar nedarytinas skirtumas tarp fonetiškai sulietuvintų bei įsiteisėjusių /pav.,Petrauskas/ ir tarp iš tikrųjų itin svetimai /pav., Piotravičius/ skambančių ?

3. Ar sveikas būtų reiškinys priversti tikrą lietuvį atsisakyti to, kas daugelio atžvilgiu nėra siejama su lietuvybe ir kas jam ilgainiui yra tapę taip giliai savo ir dėl to brangu ?

" LIETUVOS STUDENTO " RED.

Bern. Brazdžionis

4.26 pav. B. Brazdžionio laiškas Petrui Leonui.
Paimta iš Lietuvos MA Bibliotekos F. 117-1184. P.1

4.15. Lietuvių tautos laisvės troškimas

Šio skyriaus pabaigoje pateikiamas „Kultūros" žurnale 1938 m. pradžioje išspausdintas paskutinis Petro Leono, jam gyvam esant, reikšmingas straipsnis apie lietuvių tautos laisvės troškimą ir jo įgyvendinimo sąlygas.

„Kai tauta pasiekia tam tikro kultūros laipsnio, kai jos dvasia pajėgia suprasti savo gyvybinius reikalus, ji pajunta savyje laisvės jausmą. Tokie buvo ir lietuvių tauta, kai ji suprato baudžiavos neteisingumą ir kai išsilaisvino iš jos jungo. Tačiau laisvės troškimai dažnai nepavyksta tai ar kitai tautai realizuoti: nenugalimos išorinės aplinkybės esti tų troškimų užtvara. Tokioms aplinkybėms esant, tauta, kaip ir betkoks gyvas kūnas, pasitenkina savo gyvybės išlaikymu, o laisvės siekimą slopina savyje, nes, jeigu ji reikštų tą siekimą, tai patektų dar didesnėn nelaisvėn, o kai kas iš jos sūnų ir gyvybės nustotų.

Mes ką tik buvome liudininkai, kaip keliolikos milijonų gyventojų Abisinija neteko laisvės, prarado valstybę, dėl to, kad susidarė nenugalimos

nepalankios abisinams išorinės aplinkybės.

Faktas, kad 1863 metais sukilus žymesniam lenkų ir mažesniam lietuvių karštagalvių skaičiui, tiek lenkų tauta, tiek ir lietuvių tauta nedalyvavo tame sukilime. Kalbu apie tų tautų mases. O nedalyvavo todėl, kad matė prieš save nenugalimas išorines aplinkybes. Pats tas sukilimas yra vertintinas, kaip laisvės troškimo apsireiškimas. Tačiau visai natūralus buvo masių susivaldymas sveiku protu. Tai nereiškia, kad masių sąmoningi nariai nebūtų turėję savo sielose laisvės troškimų.

Aš nurodysiu savo pergyvenimus, liudijančius tai, kas mano aukščiau teigiama apie mūsų tautos laisvės troškimus.

Žemiau pasakojamą įvykį žinau iš savo vėlionies tėvo. 1863 metų rudenį mano tėvas buvo nuvykęs Kaunan pas pažįstamą kunigą pirkti knygų, reikalingų savo vyriausiam sūnui Silvestrui, kurį buvo numatęs leisti į Seinų kunigų seminariją. Besikalbant juodviems su šeimininku, atėjo kitas kunigas. Pastarasis pradėjo mano tėvą klausinėti ar stropiai rengiasi vyrai prieš rusus. Mano tėvas maždaug taip atsakęs: „Kaip galime mes rengtis į vainą? Mes neturime net surūdijusių šautuvų. Ot, jeigu rusai eitų prieš mus su dalgiais, spragilais, tai kas kita; ir mes galėtume muštis..."

Tai vieno asmens nusistatymas, jog kraštui laisvės siekti tada buvo dar nenugalimos išorinės aplinkybės. Bet toks nusistatymas vyravo visoj tautos masėj.

1877 metais kilo rusų turkų karas. Tų metų rudenį buvo mobilizuotas mano brolis Antanas, kuris buvo 7 metus ištarnavęs gvardijoje ir išėjęs atsargon puskarininkiu. 1878 metų pavasarį, prieš Atvelykį, man baigiant Velykų atostogas, mano vyresnieji broliai ir seserys sodino bulves, o aš mėčiau į vagas. Mums taip bedirbant, pavakare, pasiekė mus žinia, atėjusi nuo Marijampolės apylinkės, kad mūsų brolis Antanas dar metų pradžioje buvo nušautas netoli Lom-Palankos miestelio. Apie tai parašė savo giminėms jos draugas, kurio giminės pasirūpino mums pranešti. Baisi žinia sujaudino mus. Ekspansyvesnis už kitus mano vyresnis brolis, jau suaugęs vyras, Stasys balsu ėmė šaukti caro adresu: tas šėtonas kitus laisvina, o mus čia smaugia!

Žodis „laisvina" buvo greičiau „valnina" tartas, bet sielos jausmo išsiveržimas mano autentiškai atkartotas.

Argi ne laisvės troškimas pasireiškė šaukiant: „O mus čia smaugia!"

Kaimynai, girdėdami tai, nei prieštaravo, nei kam skundė, o bendrai jautė, kas mano brolio buvo ištarta.

1885 metų vasarą atvyko į mano tėviškę mano gimnazijos draugas Motiejus Puišys, apie kurį esu neseniai paminėjęs ką tik išleistame „Mūsų Senovės" žurnale. M.Puišys paviešėjo 2-3 dienas. Atlikdamas nuo darbo, kartais pasiklausydavo mudviejų kalbų mano brolis Baltrus. Vieną kartą, pasiklausęs

Baltrus tarė: „Na, vyrai, argi jūs atlaikysite Lietuvą?"

Kuklus klausimas, kuriuo lyg buvo pavedama apšviestiesiems rūpintis Lietuva, parodė mums klausiančio dvasios bendravimą su mumis.

1889 metų birželio mėn. 25 d. įvyko antras iš eilės lietuvių inteligentų suvažiavimas M.Lozoraičio tėviškėje. Posėdžiui besibaigiant Jonas Gaidys maždaug taip pratarė į susirinkusius: „Draugai, ką mes darome tautai išjudinti, darome tuo tikslu, kad galų gale turėtume savo valstybę..."

J.Gaidžio (Gaidamavičiaus) pareiškimas nebuvo raštu užprotokoluotas, bet jis buvo kiekvieno sieloje kaip aiškus aidas atsiliepęs.

Politinės laisvės troškimas, nors išorinių aplinkybių buvo slopinamas, vis labiau stiprėjo. Kai kas iš nerimo neiškentė viešai tą troškimą nepareiškęs, kaip pav., socialdemokratų partija, kuri 1896 metais įrašė Lietuvos nepriklausomybės reikalavimą į savo programą.

O patogesnėms išorinėms aplinkybėms susidėjus, būtent, kilut 1905 metais Rusijoje revoliucijai, lietuvių tauta tuoj subruzdo: ji susiuntė savo atstovus į Vilnių, kur įvyko Didysis Seimas, kuris suformulavo tautos reikalavimus tokius, kokius, žiūrint išorinių aplinkybių, buvo galima tada suformuluoti.

Nuo 1905 metų praėjo keliolika metų. Didysis karas suvargino mūsų brangųjį kraštą, bet laisvės troškimas tautoje visai subrendo, ir Tautos Taryba 1918 m. vasario m. 16 d. paskelbė Nepriklausomybės aktą.

Tačiau išorinės aplinkybės dar neleido paskelbtąjį aktą vykdyti.

Man parvykus, iš Rusijos 1918 metų gegužės mėn., nuvykti į Vilnių dar reikėjo gauti okupantų leidimą. Rudeniop okupantai buvo bepradedą organizuoti kažkokias menkas savivaldybes. Vadinasi, išorinės aplinkybės vis dar slopino mūsų tautos laisvės troškimus, bet ji buvo jau visiškai subrendusi ir tvirtai pasiryžusi juos realizuoti. Tiktai reikėjo atitinkamų sąlygų komplekso nepriklausomybei įgyvendinti. Ir štai įvyko revoliucija Vokietijoje, susmuko okupantų galybė, ir lietuvių tautai susidarė tinkamos sąlygos kovoti dėl savo nepriklausomybės, sukurti savarankišką valstybę ir organizuota kariuomene apginti savo krašto teritoriją bei žmones nuo priešų". [118]

IŠVADOS

1. Petras Leonas pedagoginį darbą pradėjo Aukštuosiuose kursuose. Ten jis buvo paskirtas ir Teisių skyriaus vedėju. Kaip teisės specialistas, sutiko dėstyti „Teisių enciklopediją". Jau Aukštųjų kursų atidarymo iškilmėse skaitė paskaitą „Teisė istorijos gyvenimo kūrinys". Dirbdamas Aukštuosiuose kursuose dar dirbo advokatu, padėjo rengti įvairius Lietuvos valstybės dokumentų projektus (Lietuvos Konstituciją, Steigiamojo Seimo rinkimų įstatymą ir kt.), dirbo Steigiamojo Seimo Rinkimų komisijos pirmininku, atliko kitus

visuomenės darbus, šelpdavo organizacijas, įstaigas, parengė ir 1922 m. Kaune skaitė paskaitą savivaldybių atstovams „Lietuvos savivaldybės".

2. 1922 m. pradėjo dirbti Lietuvos universitete. Einančio Lietuvos prezidento pareigas Steigiamojo Seimo pirmininko įsakymu buvo paskirtas Lietuvos universiteto Teisių fakulteto profesoriumi. Nuo 1922 m. liepos 16 d. dirbo katedros vedėju. Pirmajame Teisių fakulteto tarybos posėdyje 1922 m. rugpjūčio 23 d. išrinktas šio fakulteto dekanu ir buvo perrenkamas į šias pareigas iki 1933 m. Nuo 1922 m. buvo ir Universiteto prezidiumo narys.

3. Petras Leonas įnešė svarų indėlį į fakulteto organizavimo ir jo veiklos tobulinimo darbą: subūrė darnų kvalifikuotų dėstytojų kolektyvą, parengė daug studijų programų, organizavo teisės leidinių spausdinimą, pradėjo teisės teorinės literatūros leidimą, rengė straipsnius žurnalams. Skaitė paskaitas studentams, rūpinosi jais. Per jo darbo dekanu laikotarpį buvo parengta ir išleista apie 1000 teisininkų ir ekonomistų, kurie sudarė tuometinės Lietuvos teismų ir administracijos darbuotojų pagrindą.

4. Daugiau kaip 30 metų Petras Leonas dirbo ir advokatu. Jo kvalifikuota pagalba naudojosi įvairių sluoksnių ir tautybių žmonės. 1926 m. buvo išrinktas Advokatų tarybos pirmininku ir tas pareigas ėjo daugiau kaip 10 metų. Jis rūpinosi Lietuvos advokatų kvalifikacijos kėlimo, etikos stiprinimo, įvairių su darbu susijusių negerovių šalinimo klausimais, advokatų ir jų šeimų reikalais.

5. Daug dėmesio skyrė ir sociologijai. Jau pirmose paskaitose teisės klausimams aiškino kas yra sociologija, nuodugniai nagrinėjo socialinius reiškinius ir procesus. Parengė ir išspausdino labai vertingą straipsnį „Iš sociologijos paskaitų", parengė rankraštį „Sociologijos paskaitos" (405 p.), kuris buvo išleistas po mirties 1939 m. Jo kūrybinis palikimas labai vertingas ne tik sociologams, teisininkams, bet ir politikams bei viešojo administravimo darbuotojams ir kitiems socialinių bei humanitarinių mokslų specialistams.

6. Petras Leonas stengdavosi prisiminti ir paminėti svarbius įvykius, žymius žmones ir jų veiklą. Toms progoms dažnai parengdavo ir išspausdindavo straipsnius.

7. 70-mečio proga Petras Leonas susilaukė daug visuomenės dėmesio ir pagarbos. Jį sveikino ne tik patys artimiausieji šeimos nariai, bet ir bendradarbiai, draugai, žymūs veikėjai ir šiaip pažįstami.

LITERATŪRA

1. Pirmoji nepriklausomosios Lietuvos aukštoji mokykla - Aukštieji kursai Kaune// Nuo Aukštųjų kursų Kaune iki Kauno technologijos universiteto. Kaunas, 1997. P. 11-14; Pirmoji aukštoji Lietuvos mokykla Aukštieji kursai. Kaunas, 1990.
2. Lietuvos MA Biblioteka. F 117-1080. P. 55.
3. Ten pat. P. 55-57.
4. **Leonas P.** Teisė yra istorijos padaras//Teisės enciklopedija. Kaunas, 1931. P. 238-250.
5. Lietuvos MA Biblioteka. F 117-1080. P. 57-58a.
6. Ten pat. P. 75.
7. Ten pat. F 117-1204. P. 424.
8. **Noreikienė S.** Steigiamojo seimo rinkimai. Lietuvos MA darbai. A serija. T. 1(62). 1978. P.90; Laikinosios Vyriausybės žinios. 1919 m. gruodžio 23 d. Nr. 18. P. 1.
9. Lietuvos MA Biblioteka. F 117-1080. P. 45-46.
10. Ten pat. P. 46-47.
11. Ten pat. P. 82-83.
12. Ten pat. P. 70.
13. LE. T. 2. P. 129-130; LTE. T. 1. P. 623; TLE. T. 1. P. 193.
14. Lietuvos MA Biblioteka. F 117-1080. P. 74.
15. LE. T. 27. P. 29-31; LTE. T. 10. P. 60; TLE. T. 3. P. 636.
16. Lietuvos MA Biblioteka. F 117-1080. P. 66-67.
17. **Skipitis R.** Nepriklausomą Lietuvą statant. Čikaga, 1961. P. 311.
18. Ten pat. P. 314-315.
19. Lietuvos MA Biblioteka. F 117-1198. P. 40.
20. Ten pat. F 117-1084. P.1-2; F 117-2292. P. 17.
21. Ten pat F 117-1080. P. 61; **Merkelis. A.** J. Tumas-Vaižgantas. Vilnius, 1989. P.272; **J. Tumas-Vaižgantas.** Kaip „Mūsų senovė" dygo// Mūsų senovė. 1921. 1 kn. P. 76.
22. Žurnalistikos enciklopedija. Vilnius, 1997. P. 345.
23. Mūsų senovė. T. 2. Nr. 1 (6). Kaunas, 1937-1939. P. 151-167; Nr. 2 (7). Kaunas, 1938. P. 282-292, 325-340; Nr. 3 (8). Kaunas, 1938. P. 451-461; Nr. 4 (9). Kaunas, 1939. P. 620-631.
24. **Leonas P.** Lietuvos savivaldybės. Tilžė, 1923. 59 p.
25. LE. T. 10. P. 18; LTE. T. 5. P. 125; TLE. T. 2. P. 145; **Galina Juodakytė – Leonienė.** Prof. Petro Juodakio 50 metų mirties sukaktis// Dirva. 1990m. rugsėjo 27 d.

26. Galinos Leonienės laiškas, rašytas 1995 m. birželio 29 dieną J. Leonavičiui. Saugomas asmeniniame archyve.
27. Lietuvos MA biblioteka. F 117 - 1185. P.1.
28. **Toliušis Z.** Petras Leonas (1864 - 1938). Gyvenimas ir darbai. Kaunas, 1939. P. 24-27.
29. **BiržiškaV.** Petrą Leoną prisiminus// Lietuvių žodis. 1948 m. birželio 10 d. Nr.24(88). P. 2.
30. **Leonas P.** Žmonijos progreso varikliai ir stabdžiai//Kultūra. 1933. Nr. 4. P.123-198; Nr. 5-6. P. 261-266; Nr. 7-8. P. 325-329.
31. **Leonas P.** Valstybės ir bažnyčios santykiai//Kultūra. 1930. Nr. 11. P. 546-552; Nr. 12. P. 602-607.
32. **Leonas P.** Tautiškumas ir nacionalizmas//Kultūra. 1933. Nr. 11-12. P. 517-522.
33. **Leonas P.** Prieškarinė ir šių dienų periodika ir jos reikšmė visuomenės gyvenimui//Kultūra. 1933. Nr. 1. P. 14-17.
34. **Leonas P.** Kultūriniai Lietuvos uždaviniai//Kultūra. 1930. Nr. 5. P. 245-247.
35. **Leonas P.** Iš sociologijos paskaitų//Kultūra. 1937. Nr.11. P. 620-624; Nr.12. P. 684-688.
36. **Leonas P.** Įspūdžiai. Gyvenimo smulkmenos//Kultūra. 1933. Nr. 10. P. 505.
37. **Leonas P.** Įspūdžiai. Gyvenimo smulkmenos//Kultūra. 1933. Nr. 11/12. P. 580.
38. Kultūra. 1938 m. Nr. 11. P. 663.
39. Žurnalistikos enciklopedija. Vilnius, 1997. P. 251.
40. Penkiolika metų//Kultūra. 1938. Nr. 11 (179). P. 659.
41. **Bugailiškis P.**//Kultūra. 1938. Nr. 11 (179). P. 661.
42. **Čepinskis V.**//Kultūra. 1938. Nr. 11 (179). P. 662-663.
43. **Kairys S.**//Kultūra. 1938. Nr. 11 (179). P. 664.
44. **Remeris M.**//Kultūra. 1938 .Nr.11 (179) .P. 666-667.
45. **Vabalas-Gudaitis J.**//Kultūra. 1938. Nr. 11 (179). P. 668.
46. **Toliušis Z.** Petras Leonas (1864 - 1938). Gyvenimas ir darbai. Kaunas, 1939. P. 24-25.
47. **BiržiškaV.** Petrą Leoną prisiminus// Lietuvių žodis. 1948 m. birželio 10 d. Nr.24(88). P. 2.
48. **Gocentas J.** Pas prof. P. Leoną//Lietuvos studentas. 1932 m. kovo 15 d. P. 1-2.
49. **Tamošaitis A.** Petras Leonas (1864.XI.16-1938.V.12). Petras Leonas „Sociologijos paskaitos". Kaunas, 1939. P. XVIII.

50. **Toliušis Z.** Petras Leonas (1864-1938). Gyvenimas ir darbai. Kaunas, 1939. P.26.
51. **Tamošaitis A.** Petras Leonas (1864.XI.16-1938.V.12). Petras Leonas „Sociologijos paskaitos". Kaunas, 1939. P.XVII.
52. **Biržiška V.** Petrą Leoną prisiminus// Lietuvių žodis. 1948 m. birželio 10 d. Nr.24(88). P.2.
53. **Tamošaitis A.** Petras Leonas (1864.XI.16-1938.V.12). Petras Leonas „Sociologijos paskaitos". Kaunas, 1939. P.XVIII.
54. **Biržiška V.** Petrą Leoną prisiminus// Lietuvių žodis. 1948 m. birželio 17 d. Nr.25(89). P.2.
55. **Tamošaitis A.** Petras Leonas (1864.XI.16-1938.V.12). Petras Leonas „Sociologijos paskaitos". Kaunas, 1939. P.XVIII - XIX.
56. **Toliušis Z.** Petras Leonas (1864-1938). Gyvenimas ir darbai. Kaunas, 1939. P. 28.
57. **Leonas P.** Advokatų profesija ir organizacija. Kaunas, 1930. 28 p.
58. Socialdemokratų byla//Lietuvos žinios. 1930 m. gegužės 30 d.; Lietuvos socialdemokratų byla Kaune//Lietuvių dienraštis Amerikoje „Naujienos". 1930 m. birželio 17 d.
59. Prelato K. Olšausko byla//Lietuvos žinios. 1930 m. balandžio 25 d.; Prelato K. Olšausko byla vyr. Tribunole//Lietuvos žinios. 1930. Balandžio 26 d.; Vyr. Tib. Pral. Olšauskui bausmę padidino// Lietuvos žinios. 1930 m. balandžio 28 d.
60. Advokatų tarybos apyskaita. Kaunas, 1934. P. 7.
61. **Toliušis Z.** Petro Leono gyvenimas ir darbai// Naujoji Romuva. 1938. Nr. 20. P.460; Lietuvos MA Biblioteka. F 117-2324. P.1-8.
62. **Grinininkas P.** (Leonas P.). A. a. Motiejus Lozoraitis// Draugija. 1907 m. Nr. 8. P. 393-398.
63. Lietuvos MA Biblioteka. F 117-1204. P. 429.
64. Ten pat. P. 429.
65. Ten pat. P. 430.
66. Ten pat. P. 437.
67. Ten pat. P. 438-439.
68. Ten pat. P. 439, 440.
69. Ten pat. F 117-1111. P. 21-22.
70. Lietuvos TSR MA darbai. A serija. 1976. T. 4 (57). P.85-93; 1978. T. 1 (62). P. 89-100.
71. Lietuvos vyriausybės žinios. 1920. Nr. 5. P. 5-6.
72. Laisvė. 1920 m. kovo 4 d.
73. **Keršys M.** (Krupavičius M.). Lietuvos politikos partijos. Kaunas, 1920.

74. Ten pat. P.9.
75. Steigiamasis seimas ir jo atstovai//Vienybė. 1920 m. kovo 3 d.
76. **Keršys M.** (Krupavičius M.). Lietuvos politikos partijos. Kaunas, 1920. P. 9.
77. **Keršys M.** (Krupavičius M.). Lietuvos politikos partijos. Kaunas, 1920. P. 22.; **Mikalauskas K.** (Krupavičius M.). Pagyrų puodas ne taukuotas//Laisvė. 1919 m. lapkričio 26 d.; Vedamasis//Laisvė. 1920 m. kovo 20 d.; Vedamasis//Laisvė. 1920 m. kovo 20 d.
78. Į kokią partiją stoti?//Laisvė. 1920 m. sausio 31 d.; **Keršys M.** (Krupavičius M.). Lietuvos politikos partijos. Kaunas, 1920. P. 60-61.
79. **J. Kardelio** telegramos. LSLDP CK. Lietuvos centrinis Valstybės archyvas. F 923, ap. 1, b. 94, P.14; LVS CK ir LSLDP CK 1920 m. balandžio 7 d. raštas Vyriausiajai rinkimų komisijai. Lietuvos Centrinis Valstybinis archyvas. F 923, ap. 1, b. 94, P.28; Iš Valstiečių sąjungos gyvenimo//Lietuvos ūkininkas. 1920. Nr. 11. P.1-5.
80. Ko reikalaus Lietuvos valstiečių sąjunga Steigiamajame Seime//Lietuvos ūkininkas. 1920. Nr.14. P.1.
81. **Žemdirbys J.** Ar reikia valstiečiams dėtis į politines partijas ir sąjungas//Lietuvos ūkininkas. 1920. Nr. 4. P.2.
82. **P-jis J**. Sprendžiamoji valanda ateina//Darbas. 1920 m. kovo 20 d.
83. Santara. 1920 m. vasario 29, kovo 7 ir 12 d. P.1.
84. Pranešimas// Santara. 1920 m. kovo 12 d. P.1.
85. Kas tai yra Santara ir ko ji nori?//Santara. 1920 m. kovo 12 d. P.1.
86. Lietuvos statistikos metraštis. 1924-1926 m. P. 74-76.
87. Kaip ėjo rinkimų kova? //Santara. 1920 m. balandžio 20 d. P.1.
88. Steigiamasis seimas ir mes//Santara. 1920 m. gegužės 2 d. P.1.
89. Lietuvos MA Biblioteka. F. 117-1080. P. 82-84.
90. Ten pat. P. 98-99.
91. Ten pat. P.131.
92. Ten pat. P.148.
93. Ten pat. P.148-149.
94. Ten pat. P.149-151.
95. Ten pat. P. 37.
96. Ten pat. P. 39.
97. Ten pat. P. 42.
98. **Skipitis R.** Nepriklausomą Lietuvą statant. Čikaga, 1961. P. 420-428.
99. Lietuvos centrinis valstybės archyvas. F.923, ap.1, b.302. P.137-138.
100. **Truska L.** Antanas Smetona ir jo laikai. Vilnius, 1996. P.157.
101. **Eidintas A.** Kazys Grinius. Vilnius, 1993. P. 89-90.

102. **Truska L.** Antanas Smetona ir jo laikai. Vilnius, 1996. P.157.
103. **Eidintas A.** Kazys Grinius. Vilnius, 1993. P. 90.
104. **Leonas P.** Aušros 40 metų sukaktuvės//Lietuva. 1923 m. kovo 4 d. P. 9-10.
105. **Leonas P.** Dėl Gerb. Prano Mašioto 60 metų sukaktuvių//Švietimo darbas. 1923. Nr.10. P. 635-637.
106. **Leonas P.** A.a. D-ro Jono Basanavičiaus atminimui//Kultūra. 1927 m. Nr.3. P.146-149.
107. **Leonas P.** Mano atsiminimai apie Vincą Kudirką//Lietuvos žinios. 1934 m. lapkričio 24 d. P. 5, lapkričio 27 d. P. 5, lapkričio 28 d. P.5, lapkričio 29 d. P. 5, lapkričio 30 d. P. 5, gruodžio 1 d. P. 5, gruodžio 3 d. P. 5.
108. Lietuvos MA Biblioteka. F.117-2291. P. 2, 5, 6, 8, 14.
109. Ten pat. F. 117-1123. P. 3.
110. Ten pat. P. 8.
111. Ten pat. F.117-1122. P. 4.
112. Ten pat. F.117-1124. P. 6.
113. Ten pat. P.1.
114. Ten pat. P. 7.
115. Ten pat. P.10.
116. Ten pat. F. 117-1184. P.1.
117. Ten pat. P. 2.
118. **Leonas P.** Lietuvių tautos laisvės troškimas//Kultūra. 1938. Nr.2. P. 89-9

5. VISUOMENINĖS BEI PROFESINĖS VEIKLOS IR ASMENINIŲ SAVYBIŲ VERTINIMAI PO MIRTIES

5.1. Pirmieji vertinimai dienraščiuose

1938 m. pavasarį gimtinėje ir užsienyje gyvenančius Lietuvos žmones pasiekė liūdna žinia – gegužės 12 dieną mirė žymus Lietuvos veikėjas, lietuvių tautos atgimimo žadintojas, teisės žinovas, sociologijos žinių skleidėjas, puikus pedagogas, teisingumo simbolis, aktyvus visuomenininkas, profesorius Petras Leonas. Pirmiausia šią žinią paskelbė dienraščiai. Demokratinės pakraipos dienraštis „Lietuvos žinios" 1938 m. gegužės 13 d. pirmajame puslapyje išspausdino du pranešimus: prof. Petro Leono laidotuvių komiteto (5.1 pav.) ir Leonų šeimos. Ten išspausdintos ir kelios užuojautos (5.2 pav.) [1].

Šio dienraščio trečiajame ir ketvirtajame puslapiuose, straipsnyje „Petras Leonas", rašoma:

„Vakar po pietų Kauną nepaprastu greitumu apibėgo staigi žinia - **mirė profesorius Petras Leonas** (paryškinta straipsnyje.-J.L.). Tai buvo netikėta žinia. Tiktai dar vakar (V.11) kauniečiai matė Petrą Leoną, kaip visuomet ramų, rimtą ir malonų žilagalvį senelį gatvėse; tiktai vakar jis tvirtas ir autoritetingas gynė teisme bylas; tiktai vakar dar jis, visuomet jautrus ir skubiai atsiliepiąs į visuomenės reikalus, „Lietuvos žinių" redakcijai parašė laiškelį: „Kaunas, 1938. V. 11 d. Būdamas tikras, kad Gerbiamoji Redakcija imsis rinkti aukas „Palangos padegėliams*", prašau priimti prie šio siunčiamus šimtą litų (100 Lt.) P." ir prisiuntė Palangos padegėliams remti 100 litų; tiktai vakar jis, stropiai besirūpindamas profesijos reikalais, kaip stovys šios organizacijos priešaky, nustatytu laiku lankėsi Advokatų tarybos būstinėj, užlipo į tretį aukštą ir turbūt pavargino jau ketvertą metų nesveiką širdį, ir, paskubėjęs namo, pasijuto negerai; bet... kai prof. Gudavičius patarė gulėti ir nesikelti, - tiktai dar vakar jis, visuomet domisis menu, nuolatinis teatro lankytojas, - apgailestavo negalįs nueiti į operą... Ir šiandien ta jautri širdis sustojo plakusi, tas veiklus protas, ta teisybei ir teisėtumui jautri siela staigiai pakirsta. To liūdno fakto akivaizdoj, reikia pasakyti, kad **Lietuva yra netekusi didelės asmenybės, didelio visuomenininko** (paryškinta straipsnyje. - J.L.).

Šiandien greitosiomis mes negalime nei pilniau jo įvertinti, nei pilniau darbų suminėti, nei pilniau jo veiklos aptarti, - mes pateiksime tiktai trumpų biografinių žinių". Visuomenei, visiems žmonėms, - toliau rašoma straipsnyje,

* Gaisras Palangoje kilo 1938 m. gegužės 10 d. Jis prasidėjo klebonijoje apie 11 val. Iš klebonijos ugnis persimetė į artimiausius namus. Sudegė apie 300 namų. Gaisras padarė apie 2 mil. litų nuostolių (Lietuvos ūkininkas. 1938 m. gegužės 12 d. Nr. 19. P. 12. Apie šį gaisrą rašė ir kiti laikraščiai).

- labai pravartu ir naudinga prisižiūrėti kilnaus, teisingo ir kultūringo visuomeninio gyvenimo pavyzdžio. P. Leono gyvenimas, idėjos, darbuotė, laikysenos tiesumas ypač įsidėmėtina jaunuomenei, kuriai jis pavedė visą savo didžiausio patyrimo ir rimtumo laikotarpį.

LIETUVOS ŽINIOS

Prof. Petro Leono laidotuvių komiteto pranešimas

Prof. Petro Leono laidotuvėms tvarkyti yra susidaręs Komitetas, į kurį įeina Vytauto Didžiojo Universiteto Senato atstovas prof. A. Purėnas, Lietuvos Advokatų Tarybos atstovas adv. V. Požela, Vytauto Didžiojo Universiteto studentų varpininkų sąjungos atstovas J. Karvelis ir teisėjas J. Leonas.

Komitetas numato sekančią laidojimo tvarką:

Laidotuvės įvyks š. m. gegužės 14 d. 16 val. iš velionies buto Duonelaičio g-vės Nr. 39. Laidotuvių eisena vyksta Duonelaičio gatve iki Vyt. Didžiojo Universiteto I Rūmų. Čia karstas sustoja, toliau eisena vyksta Mickevičiaus gatve prie Medicinos Fakulteto Rūmų, kur atliekamos laidotuvės — kūno kremacija.

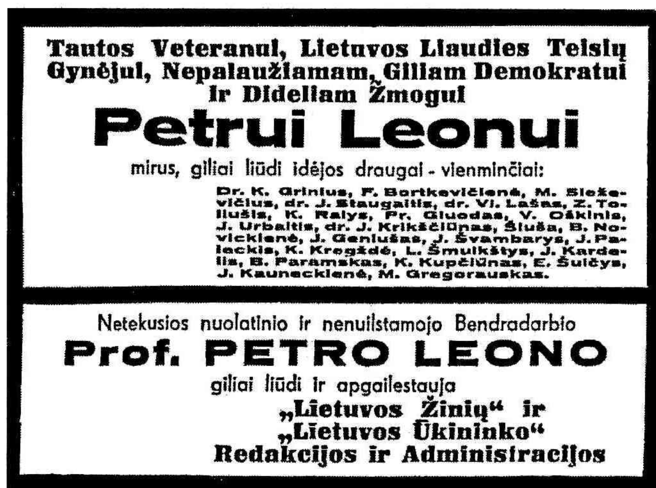
Visais laidotuvių reikalais informacijos teikiamos Lietuvos Advokatų Tarybos raštinėje L. Alėja Nr. 63 II aukštas, tel. 20613 kasdien nuo 9 val. iki 14 val. ir nuo 18 val. iki 20 val. arba pas Komiteto narius.

Komitetas, žinodamas velionio ir jo artimųjų pageidavimą, prašo visus, norinčius vainikais velionio atminimą pagerbti, vietoj vainikų pinigus aukoti, ar tai Vyt. Didžiojo studentų stipendijoms ar tai kitiems viešosios labdarybės tikslams.

KOMITETAS.

5.1 pav. Prof. Petro Leono laidotuvių komiteto pranešimas.
Paimta iš laikraščio „Lietuvos žinios". 1938 m. gegužės 13 d.

Iš reikšmingiausių biografinių faktų buvo išskirta tai, kad Petras Leonas dalyvavo 1905–1906 m. revoliucijoje ir šitai nebuvo atsitiktinis dalykas, kad jis tuo metu buvo kartu su tais žmonėmis, kurie kovojo su carizmo priespauda ir tautų pavergimu. Čia pat pabrėžiama, kad Petras Leonas jau gimnazijoje būdamas nesitenkino vadovėliais ir pamokomis. Augąs protas ir dvasia ieškojo pažinimo, žinių, kurių sėmėsi iš knygų ir gyvenimo. Praturtinęs dvasią ir matydamas būvį, ėmė veikti. Visuomeniniai, socialiniai, politiniai ir tautiniai dalykai universitete jam buvo tas klausimų kompleksas, į kurį kreipė dėmesį ne mažiau negu į specialybės mokslo studijas. Straipsnyje rašoma: „Ir **bestudijuojantį Petrą Leoną matome visuomeninio darbo sūkury** (paryškinta straipsnyje. – J.L.)**:** matome jį aktyviai dirbant Maskvos lietuvių studentų draugijoje, kuri suvaidino didelę politinę, kultūrinę ir tautinę rolę".

Tautos Veteranui, Lietuvos Liaudies Teisių Gynėjui, Nepalaužiamam, Giliam Demokratui ir Dideliam Žmogui

Petrui Leonui

mirus, giliai liūdi idėjos draugai - vienminčiai:

Dr. K. Grinius, F. Bortkevičienė, M. Sleževičius, dr. J. Staugaitis, dr. Vl. Lašas, Z. Toliušis, K. Ralys, Pr. Gluodas, V. Oškinis, J. Urbaitis, dr. J. Krikščiūnas, Šluša, B. Novickienė, J. Geniušas, J. Švambarys, J. Paleckis, K. Kregždė, L. Šmulkštys, J. Kardelis, B. Paramskas, K. Kupčiūnas, E. Šulčys, J. Kauneckienė, M. Gregorauskas.

Netekusios nuolatinio ir nenuilstamojo Bendradarbio

Prof. PETRO LEONO

giliai liūdi ir apgailestauja

„Lietuvos Žinių" ir „Lietuvos Ūkininko" Redakcijos ir Administracijos

5.2 pav. Užuojautos laikraštyje „Lietuvos žinios". 1938 m. gegužės 14 d.

Itin svarbi jo veiklos sritis ir prievolė buvo spauda. Jai jis paaukojo labai daug energijos ir laiko. Didžiulius paliko ir mokslo knygų lobius. Apsigyvenęs Kaune, vertėsi advokatūra, o tikrą idėjinį darbą dirbo draugijose. Jis ne tik dirbo jose, bet ir šelpė jas pinigais. Tai buvo Lietuvos kūrimo darbas. Kilus Pirmajam pasauliniam karui, „**Petras Leonas galvoja apie Lietuvos nepriklausomybę"** (paryškinta straipsnyje. - J.L.). Dalyvavo organizaciniame komitete sudarant iš visų buvusių Lietuvos atstovų Dūmoje Lietuvos komitetą, kuris pirmai progai pasitaikius galėtų pareikšti, kad Lietuva nori ir turi būti laisva ir savarankiška.

Po karo Petro Leono darbuotė išsiplėtė ir pasireiškė dideliais darbais. Jis sukūrė Lietuvos Konstitucijos projektą, pagrįstą demokratijos principais. Jis „**pirmasis Lietuvos teisingumo ministras ir pirmasis Lietuvos įstatymų kūrėjas"** (paryškinta straipsnyje. - J.L.): jis teismus kūrė ir tvarkė; jis vadovavo savivaldybių įstatymų kūrimui, jis rengė Steigiamojo Seimo rinkimų įstatymą ir kt.

Prof. Petras Leonas - teisės mokslo priešakyje: jis Aukštųjų kursų lektorius, vėliau Teisių fakulteto profesorius, organizatorius ir ilgametis dekanas. Šioje srityje jis pasižymėjo kaip pedagogas auklėtojas, kurio šūkis: „Justitia est fundamentum regnorum", - teisėtumas yra valstybės pagrindas.

Tačiau teisėtumas, kuris grindžiamas įstatymais, kad būtų veiksmingas ir įtikinamas, turi būti suderintas su teisingumu. Todėl Petras Leonas visuomet kovojo dėl teisingumo, dėl teisėtumo, pagrįsto teisingumu. „Visą savo gyvenimą, - kaip rašoma straipsnyje, - **Petras Leonas buvo nuoseklus demokratas"** (paryškinta straipsnyje. - J.L.). Jis visuomet laikėsi aiškaus ir tiesaus kelio, iš jo neiškrypo dėl jokių aplinkybių, jokių sąlygų.

Visuomet aiškiai, tiesiai ir atvirai pasakydavo savo nuomonę ir, kur reikėjo, turėjo pilietinės drąsos. Jei kas buvo netinkama, ir pasmerkdavo. Ne kartą savo gyvenime yra nukentėjęs dėl laikymosi teisės, teisingumo, bet niekam ir niekur nenusileisdavo. Taikus ir ramus žmogus Petras Leonas nebuvo nuolaidus neteisybėms. Tai buvo tiesi ir tvirta asmenybė. Netekusi tos asmenybės, Lietuva daug neteko. „Didele pagarba turime nulenkti savo galvas ir pasižadėti tesėti jo testamentą, gyvu pavyzdžiu surašytą darbuose ir idėjose Petro Leono" [2].

Lietuvių tautininkų sąjungos ir Lietuvos vyriausybės oficiozas **„Lietuvos aidas"** straipsnyje **„Mirė prof. Petras Leonas"** rašė:

„Kas nepažino žilagalvio, visuomet susimąsčiusio profesoriaus advokato Petro Leono. Paskutiniais metais jis jau negalavo. Kas vasarą išvažiuodavo į užsienius, kaip jis sakydavo, prasiblaivyti - sveikatos sustiprinti, o grįžęs vėl aktyviai dirbdavo advokato, publicistinį ir visuomeninį darbą. Vakar rytą dar mėgino keltis, mėgino eiti kasdieninio darbo dirbti. Deja, jėgos jau nebetarnavo. Prof. Leonas mirė. Mirė sulaukęs gražių metų - eidamas 74 metus". Toliau buvo pateikta svarbesnių biografijos duomenų; išspausdinta nuotrauka. Pažymėta, kad Petras Leonas lietuvių visuomeniniame gyvenime pradėjo aktyviai dalyvauti studijų metais, kad V. Kudirkai padėjo leisti „Varpą", kad bendradarbiavo ne tik „Varpe", bet ir „Lietuviškajame balse", „Lietuvos ūkininke", „Šviesoje" ir kt., kad už dalyvavimą 1905 m. judėjime buvo atleistas iš tarnybos, kad gyvendamas Kaune dalyvavo įvairių organizacijų veikloje: „Mokslo", „Žiburėlio", „Saulės", „Aušros", „Dainos" ir kitų, prisidėjo prie istorinio Pirmojo lietuvių moterų suvažiavimo sušaukimo 1907 m. Karo metu buvo išvykęs į Rusiją ir ten visą laiką aktyviai dalyvavo lietuvių politiniame, kultūriniame ir socialiniame darbe. Rusijoje vadovavo „Santaros" grupei, kuri stengėsi visų srovių lietuvius suvienyti bendram lietuviškajam darbui. Neilgai gyveno Švedijoje. Ten būdamas pradėjo rengti Lietuvos Konstitucijos projektą. Dirbo pirmojoje ir antrojoje nepriklausomos Lietuvos Vyriausybėje - buvo teisingumo ministras. Tada daug prisidėjo prie Lietuvos teismų ir teismo įstaigų organizavimo. Ketvirtajame ministrų kabinete buvo vidaus reikalų ministras, parengė pirmąjį savivaldybių įstatymą, daug prisidėjo rengiant Steigiamojo Seimo rinkimų įstatymo projektą, be to, buvo paskirtas rinkimų komisijos pirmininku. Susirinkus Steigiamajam Seimui, nuo politinio darbo pasitraukė ir perėjo dirbti pedagoginio darbo į besikuriantį universitetą. Buvo Teisių fakulteto profesorius ir dekanas. Už nuopelnus Lietuvos teisės mokslui 1932 m. VDU Petrui Leonui suteikė garbės daktaro laipsnį, o pasitraukiant iš universiteto - garbės profesoriaus vardą. Daugiau kaip 10 metų prof. Petras Leonas buvo nuolatinis Lietuvos advokatų tarybos pirmininkas. Buvo aktyvus Šaulių sąjungos veikėjas, jos rėmėjas ir kurį laiką Centro valdybos narys. Labai dosnus labdaros reikalams. Kiekvienas ištiktas nelaimės kreipdavosi į jį ir be pagalbos nebūdavo paliktas. Aktyviai ir gausiai rėmė labdaros organizacijas. Daug kur aukodavo ir neprašomas. „Prof. Petras Leonas, - rašė „Lietuvos aidas", - buvo visų gerbiamas ir mylimas, kaip teisus, tiesus, atviras žmogus. Niekuomet neslėpė savo politinių pažiūrų, bet nuoširdžiai gerbė ir kiekvieną kitokio nusistatymo žmogų. Velionį su liūdesiu palydės į amžino poilsio vietą ir ilgai atsimins Lietuvos

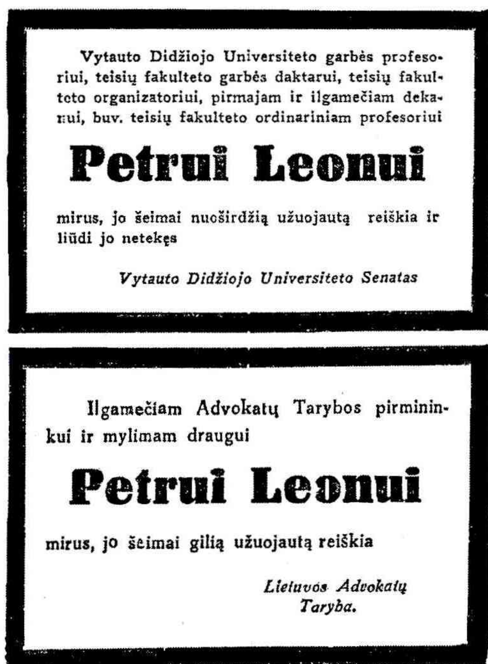
mokslininkai, teisininkai, studentai, labdaros draugijos, spauda ir daugelis Lietuvos gyventojų. Velionis nusipelnė didžios pagarbos ir ilgo atminimo" [3].

Jaunųjų katalikų kultūrininkų dienraštis „**XX amžius**" pirmajame puslapyje išspausdino prof. Petro Leono nuotrauką ir straipsnyje „**Mirė prof. Petras Leonas**" pateikė, be aukščiau minėtų biografinių duomenų, žinių apie paskutinę jo gyvenimo dieną, atliktus darbus ir laidotuvių tvarką. Dienraštyje rašoma:

„Vakar 15^{15} val. savo namuose, Donelaičio g-vėje, sulaukęs 74 m. amžiaus, mirė vienas iš senosios kartos veikėjų, žinomasis teisininkas prof. Petras Leonas. Velionis dar užvakar jautėsi, palyginti, sveikas. Kauno apyg. teisme gynė civ. bylą ir 3 val. ginčijosi, vakare norėjo dar eiti į teatrą ir net bilietą buvo nusipirkęs, bet vakar sveikata pablogėjo. Buvo sukviestas iš gydytojų prof. Gudavičius, Kogano ir Epšteino konsiliumas, bet dėl nusilpnėjusios širdies gyvybės išgelbėti nepavyko. Būdingas sutapimas: pirmosios konstitucijos autorius mirė pirmąją naujosios konstitucijos įsigalėjimo dieną". Dienraštis dar pažymėjo, kad prof. Petras Leonas buvo ne tik Steigiamojo Seimo, bet ir kitų seimų vyr. rinkimų komisijos pirmininkas, 1920-22 m. - Aukštųjų kursų lektorius, 1922 m. rugpjūčio 16 d. Lietuvos universiteto buvo išrinktas ordinariniu profesoriumi, Teisės enciklopedijos ir teisės filosofijos (istorijos) katedros vedėju, o rugpjūčio 23 d. - Teisių fakulteto dekanu. Prof. Petras Leonas parašė šiuos veikalus: „Teisės filosofijos istoriją", 1928 m., VIII., 429 p.; „Teisės enciklopediją", II leidimas, 1931 m., 264 p.; „A. a. kun. Silvestras Leonavičius (Leonas), biografinis etiudas", 1932 m., 72 p.; „Advokatų profesija ir jų organizacijos", 1930 m., 28 p. ir kt. Be to, teisės ir kituose žurnaluose yra išspausdinęs gana daug įvairių, daugiausia teisės mokslo straipsnių. Dėl laidotuvių tvarkos parašyta, kad „prof. Petro Leono laidotuvėms tvarkyti yra susidaręs komitetas: VDU Senato atstovas prof. A. Purėnas, Lietuvos advokatų tarybos atstovas adv. V. Požėla, VDU Studentų varpininkų sąjungos atstovas J. Karvelis ir teisėjas J. Leonas. Komitetas numatė tokią laidojimo tvarką: laidotuvės įvyks gegužės 14 d. 16 val. iš velionio buto, Donelaičio g-vės Nr. 39. Laidotuvių eisena vyksta Donelaičio gatve iki VDU I rūmų. Čia karstas sustoja, toliau eisena vyksta Mickevičiaus gatve prie Medicinos fakulteto rūmų, kur atliekamos laidotuvės - kūno kremacija. Visais laidotuvių reikalais informacijos teikiamos Lietuvos advokatų tarybos raštinėje, Laisvės alėja Nr. 63, II aukštas, tel. 20613, kasdien nuo 9 val. iki 14 val. ir nuo 18 val. iki 20 val., arba pas Komiteto narius. Komitetas, žinodamas velionio ir jo artimųjų pageidavimą, prašo visus, norinčius vainikais velionio atminimą pagerbti, vietoj vainikų pinigus aukoti ar VDU studentų stipendijoms ar kitiems viešosios labdarybės tikslams. Komitetas" [4]. Laikraščio pirmajame puslapyje buvo išspausdintos ir dvi užuojautos: nuo Vytauto Didžiojo universiteto senato ir Lietuvos advokatų tarybos (5.3 pav.).

Dienraštis „**Laikas**" 1938 m. gegužės 13 d. pirmajame puslapyje išspausdintame straipsnyje „**Mirė vienas tauriausių lietuvių prof. P. Leonas**" rašė, kad „tai buvo vienas tauriausių ir šviesiausių Lietuvos žmonių – taip galima

apibūdinti vakar mirusį didį tautos veikėją profesorių Petrą Leoną. Jis vienas tos mūsų jau negausios senosios gvardijos veikėjų, kurie jungia mus su herojiškais savanoriško, nesavanaudiško tautos darbo, sunkios tautiniai socialinės kovos laikais, neužmirštamojo Vinco Kudirkos laikais". Petras Leonas, - toliau rašoma šiame laikraštyje, - buvo vienas tų žmonių, kurie tvirtai laikėsi savo pagrindinių principų. Nepaisant visų aplinkybių, įvairių gundymų, prof. Petras Leonas iki mirties yra pasilikęs nepalenkiamai ištikimas pažangos idėjoms ir tai Lietuvai, kurios vaizdą kūrė, kuria tikėjo ir dėl kurios darbavosi dar tolimais ir sunkiais tautos vargų ir kovų laikais [5].

Vytauto Didžiojo Universiteto garbės profesoriui, teisių fakulteto garbės daktarui, teisių fakulteto organizatoriui, pirmajam ir ilgamečiam dekanui, buv. teisių fakulteto ordinariniam profesoriui

Petrui Leonui

mirus, jo šeimai nuoširdžią užuojautą reiškia ir liūdi jo netekęs

Vytauto Didžiojo Universiteto Senatas

Ilgamečiam Advokatų Tarybos pirmininkui ir mylimam draugui

Petrui Leonui

mirus, jo šeimai gilią užuojautą reiškia

Lietuvos Advokatų Taryba.

5.3 pav. Užuojautos laikraštyje „XX amžius". 1938 m. gegužės 13 d.

Skyrė dėmesio ir Klaipėdoje ėjęs dienraštis „**Vakarai**". 1938 m. gegužės 13 d. pranešė, kad „**Mirė prof. Petras Leonas**", ir pabrėžė, jog jis nebuvo paprastas žmogus, bet didelis valstybės vyras, patriotas, nepaprastai „užsitarnavęs" lietuvių tautos sūnus. Prof. Petras Leonas buvo veik pats seniausias susipratęs kaunietis lietuvis, pasižymėjęs visuomenės veikėjas,

žmonių teisių gynėjas ir užtarytojas. Jis lyg koks užsidegęs jaunuolis dirbo be poilsio visais frontais užimdamas labai atsakingas vietas, buvo kandidatas į valstybės prezidento postą (1926 m.), pasižymėjo savo objektyvumu, tolerancija ir nuoširdžiu demokratiškumu. Gegužės 12 d. 15 val. apleido šį pasaulį, dėl kurio gerovės, teisėtumo, dėl laimės nuskriaustųjų žmonių yra daug pasidarbavęs. Profesorius Petras Leonas buvo vienas iš tų šviesiųjų asmenybių, kurių šiandieniniam pasauliui labai trūksta [6].

1938 m. gegužės 14 d. dienraštis **„Lietuvos žinios"** pirmajame puslapyje stambia antrašte „Petrui Leonui atiduodam paskutinę pagarbą" išspausdino prof. Petro Leono nuotrauką, idėjos draugų ir „Lietuvos žinių" bei „Lietuvos ūkininko" redakcijų ir administracijų užuojautas. Greta išspausdintas dr. K. Griniaus straipsnis „Kilni asmenybė Petras Leonas. 1864–1938" ir Mykolo Sleževičiaus straipsnis „Pastovumo pavyzdys. A.A. Petras Leonas". Dr. K. Griniaus straipsnio pabaiga išspausdinta ketvirtajame puslapyje. Šalia - Petro Leono mokinio S. Žakevičiaus straipsnis „Petrui Leonui mirus..."

Buvęs Lietuvos ministras pirmininkas (1920-1922 m.) ir prezidentas (1926 m.) **Kazys Grinius** straipsnyje **„Kilni asmenybė Petras Leonas. 1864–1938"** rašė:

„Nors pagal medicinos mokslą dabar galima yra prileisti, kad senatvė yra bent dalinai pagydoma liga, kad žmogus gali būti pajaunintas, kad mirtis gali būti iki kokių 150 metų nustumta, bet tokie laikai tikrumoje dar nėra atėję.

Lietuvių vidutinis gyvenimas, prie gimimų 24 ir mirimų 14%, pasiekia tik apie 50 metų arba tik trečdalio anos, spėliojamos, 6 kartus ilgesnės už augimo periodą, normos.

Petras Leonas gyveno tik iki 1938 metų gegužės 12 dienos ir pragyveno beveik 73½ metų. Atsiskyrė jisai nuo mūsų netikėtai, nelauktai. Vieną dieną prieš mirdamas dar gynė teisme bylą, dar jisai galėjo naudingai mūsų tėvynei pasitarnauti ne vienus metus. Nė dviejų mėnesių nepraėjo, kai jisai Lenkijos 17.III.38 ultimato sukrėstas dalyvavo svarbiame visuomenės darbuotojų pasitarime ir delegacijoje, jautriai atsiliepdamas į Lietuvos nelaimes.

Kokios asmenybės mes su Petru Leonu netekome, kokie jo nuopelnai mūsų tėvynei, aš nesiimu čionai rašyti, nes tam reikėtų pavesti bent ištisas tomas.

Noriu tik trumpais bruožais apibūdinti jo kilnią asmenybę.

Tai buvo vyras, kurie retai gema. Jį galima vadinti mūsų tautos pranašu, kuris pajėgė numatyti jos ateitį.

Dar gimnazijoj būdamas, su savo vienklasiu, paskiau džiova pasimirusiu med. studentu Motiejum Puišiu svajoja apie silpnesniųjų, skriaudžiamų lietuvių išnaudojimo pašalinimą (1937 m. Mūsų Senovė, p. 152).

Kai man kartu su P. Leonu būnant Maskvos universitete 1887–1889 metais tekdavo klausytis studentų lietuvių draugijos posėdžiuose jo kalbų, tai ne kartą iš jų išeidavo išvada, kad lietuviai negalės rusų prispaudime gyventi, kad negana bus jiems lygybės su rusais, kultūrinės vienos laisvės, kad turės

būt siekta toliau. Tiesa, tuomet nepriklausomybės žodžio nepavartota. O 1889 metų birželio mėn. varpininkų susirinkime, palei Pilviškius, Baltrušių Lozoraičiuose, P. Leonas buvo dar aiškiau išsitaręs, kad mūsų pradėti kovos su įvairiais prispaudimais žygiai gali privesti prie atsiskyrimo.

„Varpas", „Ūkininkas", susirinkimai, draugijos - tai tik kitų dar svarbesnių veiksmų įžanga esanti. - Mes, apsišvietę lietuviai, turime būti pasirengę vadovauti lietuvių minioms, - tada kalbėjo tik ką fakultetą pabaigęs juristas Leonas.

Atsimenu, tais pasisakymais buvo labai nudžiugintas vienas „Varpo" iniciatorių, tuomet medicinos studentas Jonas Gaidamavičius ir pasakė matąs tarp maskviečių gerai ateičiai užtaisytų žmonių.

Petras Leonas, mokinys garsių Maskvos profesorių juristų, radikalų, kaip M. Kovalevskis, Muromcevas, Čuprovas ir kt., negalėjo neprisiimti ir susitvirtinti jų priešmonarchinėmis idėjomis. Mėgiamas studentų Maskvos opozicinis dienraštis „Russkije Viedomosti" taip pat palaikė priešcarinę dvasią Leone ir kituose. Patsai Leonas bene 1929 m., 40 metų nuo „Varpo" užgimimo sukaktuvių proga, kalbėdamas Kaune, įrodinėjo, kad „Varpas", „Ūkininkas" buvo iš pat pradžių demokratiškos ir respublikoniškos krypties laikraščiai. Vienas tokių demokratų-respublikonų laikraščių rašytojų buvo Petras Leonas, kuris savo liniją yra per visą gyvenimą išlaikęs. Toksai savo pradiniams nusistatymams pastovumas, ypač mūsų dažnų permainų laikais, retai pasitaiko.

Pabaigęs universitetą P. Leonas bandė apsibūti Lietuvoje, stojo kandidatu prie Suvalkų apygardos teismo, dirbo Naumiesty.

Likimo ir Rusijos imperijos valdžios lemta buvo Leonui kraustytis iš Lietuvos į tolimą Turkestaną ir tenai teismuose ilgokai darbuotis. Jo vyresnybė būdavo jo darbais patenkinta. Ir kurgi ji nesidžiaugs gavusi tokį retą savo gabumais ir darbštumu valdininką. Leonas tarnyboje avansavo, pasiekė apygardos teismo pirmininko padėjėjo vietos. Bet su Leono pasaulėžiūra, drąsumu ir atvirumu sunku buvo ilgesniam laikui, nors ir gana liberalinėj Rusijos teisingumo ministerijoj išbūti. Ministeris Ščeglovitovas Leoną, atvirai pasisakiusį prigulint opozicinei konstitucinei demokratų partijai, atleidžia iš tarnybos.

Ta Leono nelaimė išėjo lietuvių laimei. Apsigyvenęs po 1905 metų revoliucijos Kaune, jisai su visu kuo atsiduoda kovai dėl geresnės lietuvių ateities ir nepaliaudamas kovoja iki mirties.

P. Leonas pasižymėjęs kaip mūsų tautos gyvenimo demokratinės linijos numatytojas, jos teisėjas, gabus publicistas, žymus teisininkas, draugijų organizatorius, Rusijos vadovybės dūmos nuo Suvalkų gubernijos atstovas, Lietuvos Respublikos ministeris, profesorius, mokslo vyras, rašytojas, geriausios rūšies patriotas - demokratas.

Pakartosiu jo pilnesniam apibūdinimui, ką aš rašiau savo atsiminimuos 1926 metais (1926 m. Varpas, p. 122):

... Jo kalbos visuomet būdavo logingos ir širdingos. Darbai nenutoldavo nuo žodžių, mokėjo jisai susirinkimuose pirmininkauti, reziumuoti kas kitų pasakyta, taktingai elgtis su kitais, susivaldyti, kitam pripažinti tiesą, nesisavinti svetimų nuopelnų, nesigirti savo darbais (nors tikrai turėjo kuo pasididžiuoti), savo pažadus ištesėt, savo laiką naudingam darbui apversti...

Toksai buvo P. Leonas studentas, toksai pergyveno visą gyvenimą. Tai

buvo didelio proto, plataus visuomeninio išsilavinimo, skaisčios sielos ir dorovės, stiprios valios, žinąs savo kelius, pilnas iniciatyvos ir energijos žmogus.

Matyti reikia, kad atsiras gabus rašytojas, kuris surinks P. Leono gyvenimo žinias ir parašys plačią jo biografiją, kuri galėtų gyvenimo kelią rodyti ir gražiu pavyzdžiu šviesti ne vienam lietuviui.

Tai būtų geras paminklas velioniui.

Prisipažįstu, kad painiaisiais gyvenimo momentais aš kartais klausdavausi savęs - o kaip tokiu atveju pasielgtų Petras Leonas - Liūtas" [7].

Buvęs Lietuvos ministras pirmininkas (1918-1919 ir 1926 m.) **Mykolas Sleževičius** straipsnyje **„Pastovumo pavyzdys A.A. Petras Leonas"** rašė:

„Išėjo iš mūsų tarpo Petras Leonas, šviesi ir graži asmenybė. Išėjo iš mūsų tarpo žmogus, su kurio vardu yra susijęs didelės mūsų tautos ir valstybės istorijos laikotarpis, tikriau pasakius mūsų tautos ir valstybės išsilaisvinimo laikotarpis.

Atsimenu prieškarinį dešimtmetį. A. a. Petras Leonas įsikūrė Kaune. Visą nuosavo profesijos darbo laisvą laiką jis pavedė visuomeniniams reikalams. Nebuvo Kauno lietuvių visuomenės įvykio, kuriame velionis būtų nebuvęs pirmas dalyvis.

Paminėsiu rinkimų į buv. Rusų Valstybės Dūmas organizavimą, pirmąjį lietuvių moterų suvažiavimą Kaune, ištisos eilės kultūros ir meno draugijų veiklą ("Daina", teatrai, koncertai), nuolatinę politinę veiklą, ginant visur ir visuomet Lietuvos liaudies reikalus, ir pirmoje eilėje kovojant už lietuvių tautinį ir politinį išsivadavimą.

Nelengvas buvo tuomet politinis ir visuomeninis darbas. Po 1905 metų revoliucijos visoje Rusijoje, taigi ir Lietuvoje siautėjo smarki reakcija. Daug kas tos reakcijos pabūgo, daug kas prisitaikė naujoms aplinkybėms. Tik ne velionis Petras Leonas. Turėdamas aiškią pasaulėžiūrą, gilus demokratas, perdėm visuomeniško nusistatymo, didelis humanistas, a. a. Petras Leonas nei revoliucijos, nei reakcijos metu nesvyravo, nesitaikė prie neigiamųjų aplinkybių. Kur tik reikėjo ginti Lietuvos ir lietuvių tautos interesus, ar tai visuomeniškai politiniame, ar tai kultūriniame darbe, Petro Leono gyvas ir spausdintas žodis skambėjo kaip triumfas, šaukiąs prie nenuilstamos ir nepalaužiamos kovos už geresnę Lietuvos ir lietuvių tautos ateitį.

Toks nepalaužiamas, nesvyruojąs, visuomet tiesus buvo a. a. Petras Leonas ir per visą savo gyvenimą. Toks Jis buvo Didžiojo karo metu, kada drauge su kitais turėjo kęsti Rusijoj sunkų tremtinio gyvenimą. Toks Jis buvo, kada Lietuva stojo žūtbūtinėn kovon dėl savo laisvės ir nepriklausomybės. Toks Jis buvo, kai Lietuva, iškovojusi savo nepriklausomybę, tiesė savo valstybės pamatus. Toks jis buvo ir iki pat savo mirties, nepakeisdamas nei savo pasaulėžiūros, nei savo nusistatymo: tvirtas liaudies reikalų gynėjas, gilus demokratas ir aukštos kultūros žmogus, gerbiąs kitų įsitikinimus, bet ir savų įsitikinimų neišsižadąs ir nekeičiąs.

Netekę Petro Leono, mes netekome didelio žmogaus ir geriausio mūsų patrioto" [8].

Buvęs Petro Leono mokinys **S. Žakevičius** straipsnyje „**Petrui Leonui mirus**" dalijosi tokiomis mintimis:

„Kas kartą mirtis vis daugiau praretina tauriausių lietuvių eiles. Tų, kurie kovoj už lietuvių tautos teises, kurie kūrė jos kultūrą, padėjo pamatą laisvos Lietuvos ateičiai. Vienas po kito, nudirbę tikrai milžinų darbą, davę neužmirštamą reto pasiaukojimo ir idealizmo vaizdą, jie tyliai pasitraukia iš mūsų tarpo.

Gegužės 12 d. nelauktai ir staiga netekome dar vieno iš tų tauriųjų – Petro Leono, Didžiojo Teisės Mintytojo, jaunos Lietuvos teisininkų kartos Auklėtojo ir Mokytojo, Teisių Mokslo Židinio Kūrėjo ir ilgamečio vadovo (V.D.U. Teisių Fakultetas galėtų Petro Leono atmintį pagerbti pasivadindamas jo vardu), garbingo nenuilstamo kovotojo už žmonių teises, už jų savarankiškumą ir socialinio teisingumo įgyvendinimą.

Petro Leono netekimas ypač skaudus jaunesnei kartai, kuri jame matė nepalaužiamą teisingumo ir tiesos skelbėją. Ji gerbė ir mylėjo Petrą Leoną už jo kilnumą ir taurumą, už jo nepalenkiamą nusistatymą, už visad drąsų ir atvirą pasisakymą prieš visuomeninį nesąžiningumą ir viešąją netiesą, už tą gilų tikėjimą demokratiniais ir socialinio teisingumo idealais. Petras Leonas nebuvo svajotoju, jis gerai žinojo tikrovę. „Vargo visur yra, kur žmonės gyvena", rašęs jis viename laiške, „svarbu, kad žmonių savarankumas nebūtų silpninamas, kad jie patys galėtų stengtis vargą mažinti. O kai jie yra migloti, tuomet eina visuomenės dvasinis ir moralinis smukimas".

Šiandien sunku daugiau rašyti apie Petrą Leoną. Kurie jį pažino, su juo dirbo, kurie į tuos pačius kaip ir jis idealus tikėjo, per daug skaudžiai žino, ko jie neteko Petro Leono asmeny. Teisės mokslininkai, Lietuvos kultūros ir visuomeninio gyvenimo istorikai, jį arčiau pažinusieji įvertins Petro Leono reikšmę ir įtaką Lietuvos mokslui ir visuomeniniam judėjimui, iškels jo tauriąją asmenybę. Bet jo paties jie mums negrąžins.

Nyku ir tuščia be šio garbingojo, didžiojo socialinės tiesos ir dorovinių idėjų skleidėjo" [9].

Tame pačiame „**Lietuvos žinių**" numeryje buvo išspausdintas žurnalo „Kultūra" **Kosto Korsako-Radžvilo** straipsnis „**Prof. Petras Leonas ir literatūra**". Jame rašyta:

„Ką turėjo velionis prof. P. Leonas – juristas, teisininkas, plačiašakis visuomenės veikėjas – bendra su literatūra, su grožinės kūrybos raštais?

O bet gi turėjo.

Judraus, viskuo besidominčio, į visus gyvenimo ir dvasios reiškinius reaguojančio intelekto, kokiu pasižymėjo Profesorius, be abejo, negalėjo nedominti ir toks svarbus reiškinys, kaip literatūra. Ir domino. Velionis Profesorius nebuvo tik siauras savo srities specialistas, uždaro kabineto žmogus. Tai buvo plačios, jautrios dvasios asmenybė, kurios interesų tarpe menas ir grožinė literatūra užėmė priderančią vietą.

Tiesa, velionis Profesorius, davęs mūsų mokslinei ir visuomeninei raštijai daug vertingų raštų, grožinei literatūrai nieko nepaliko ir šioje srityje net nebandė ką nors kurti. Tai buvo natūralu, nes tai atitiko jo asmenybės

prigimčiai. Jis nebuvo menininkas, o tik nuoširdus, aktingas literatūros skaitytojas ir rėmėjas.

O būti skaitytoju, būti skaitytoju tikra šio žodžio prasme, - tai reiškia daug, tai reiškia, ypač pas mus, daug daugiau, negu paprastai manoma. Ir tik rašytojai, tik patys literatūros kūrėjai visu pilnumu tegali suprasti, kiek daug literatūrai sveria tikras skaitytojas, tikras knygos draugas.

Prof. P. Leonas ir buvo toks tikras skaitytojas, toks tikras literatūros ir rašytojų bičiulis.

Aš nežinau, kaip reaguodavo Profesorius į ankstesniųjų, dar prieškarinių mūsų rašytojų veikalus, kaip jis juos priimdavo. Manau, jog ne mažiau atsidėjusiai, ne mažiau atsakingai, kaip ir mūsų naujosios literatūros knygas. O šias jis sekė su nepaprastu jautrumu, su nuostabiu jo amžiui akilumu.

Tai aš gavau daug kartų įsitikinti.

Pirmas atsimintinas Profesoriaus reagavimas į mūsų naujosios literatūros reiškinius buvo jo atsakymas į „Trečio Fronto", pažangiųjų rašytojų žurnalo, anketą. Tas atsakymas labai įdomus ir tebėra aktualus net šiandien. Į anketos klausimą: „Ar Tamsta pritari „Tr. Fronto" pastangom kovoti su lietuvišku pseudoromantizmu ir pseudoidealizmu? Ar nemanai, kad ta kova turi būti paaštrinta?" - Profesorius atsakė: „Kovai pritariu, ir kritikos daly ji gali būti ir aštresnė".

Tuo metu, kai pažangieji rašytojai buvo kaip tik puolami už savo pozicijų atvirumą bei principinį aštrumą, šis Profesoriaus pareiškimas jiems turėjo didelės moralinės reikšmės.

Savo pažiūras į literatūros esmę ir uždavinius pareiškė atsakyme į tą pačią „Tr. Fronto" anketą. Ten jis pasisakė teigiamai žiūrįs į pažangiųjų rašytojų paimtą literatūrinę ir ideologinę kryptį, „dėl to, kad tiriami ir piešiami reiškiniai, kurie maža buvo liečiami mūsų literatūroje ir kurie yra didelės socialinės reikšmės".

Tačiau, iš antros pusės, Profesorius paneigė siaurai „utilitarinę" tendenciją grožinėj literatūroj, pareikšdamas, kad jam esąs „įdomus kiekvienas meno kūrinys, jeigu jis mano meno jausmui atitinka; šiai savo nuotaikai paramą randu ir I. Joffės „Kultūra ir stilius" (lap.60, 339 ir kt.)".

Šis paskutinis Profesoriaus pareiškimo punktas rodo jį turėjus platų, nedoktrinišką meno pajautimo jausmą ir domėjimusis net estetikos teorija.

Profesorius ne tik svariu savo moraliniu autoritetu rėmė pažangiąją mūsų literatūrą, bet ir medžiagiškai. Pav., tam pačiam „Trečiam Frontui" leisti jis paaukojo 100 litų.

Vėliau dažnai susitikdamas „Kultūros" žurnalo redagavimo reikalais su Profesoriumi, daug kartų turėjau progos įsitikinti, kaip labai jį domina mūsų naujoji literatūra. Su dideliu malonumu jis atsiliepdavo apie P. Cvirkos romanus, apie Salomėjos Nėries eilėraščius ir pageidavo, kad šie rašytojai dažniau rodytųsi su savo raštais mūsų pažangiojoje spaudoje.

Kaip Profesorius skubiai sekdavo mūsų literatūros naujienas, su kokiu tiesiog jaunuolišku greitumu jis reaguodavo į mūsų literatūros reiškinius, rodo šie du pavyzdžiai.

Išleidęs „Kritiką", tą pačią dieną po pietų nunešiau Profesoriui ją įteikti. Su nusistebėjimu pamačiau ant Profesoriaus stalo gulint savo knygą - jis buvo jau spėjęs ją nusipirkti vos pasirodžiusią iš ryto knygynuose.

Antras pavyzdys. Vos išspausdinau kritikos straipsnį apie vieną naujųjų

mūsų romanų, kaip tuoj kitą dieną gavau Profesoriaus laišką, pareiškiantį jo nuomonę dėl to romano ir dėl mano kritikos.

Profesorius domėjosi ne tik mūsų naujai išeinančiomis knygomis, bet atsidėjęs sekė ir moderniąją pasaulinę literatūrą. Atsimenu, su kokiu užsidegimu Profesorius reiškė savo susižavėjimą Feuchtvangerio romanu „Oppenheimų šeima", kurį buvo ką tik perskaitęs. Pasirodžius Žeromskio „Ištikimosios upės" vertimui, atsiųstame savo laiške jis rašė: „Įdomu man buvo rasti romane lenkų valstiečių tokį pat nusistatymą sukilimo (1863 m.) atžvilgiu, kokį aš žinojau buvus lietuviuose, na kad ir iš savo tėvelio".

Taigi prof. P. Leonas buvo aktingas grožinės literatūros mylėtojas, didis jos bičiulis. Jam mirus, mūsų literatūra neteko tokio skaitytojo, kurio ji visada drąsiai galėjo atsiremti.

Tegu šviesus prof. P. Leono atminimas būna skatinantis pavyzdys tiek mūsų senesniajai, tiek jaunesniajai inteligentijai labiau domėtis lietuviška literatūra. Jeigu visi lietuviai inteligentai taip remtų mūsų grožinę knygą, kaip ją rėmė velionis prof. P. Leonas, šiandien mūsų literatūra negalėtų skųstis stoka skaitytojų.

Gili rašytojų pagarba priklauso velioniui prof. P. Leonui - ne tik giliam Mokslininkui, ne tik plačiam Visuomenininkui, bet ir tikram Skaitytojui" [10].

5.2. Laidotuvių aprašymas ir gedulingos kalbos

„Lietuvos žinios" 1938 m. gegužės 14 d. numeryje trumpai aprašė ir tai, kaip atiduodama paskutinė pagarba Petrui Leonui:

„Kūnas pašarvotas jo bute, jo darbo kambary - kabinete.

Karstas apkrautas gėlėmis, šalia nuolat budi studentų varpininkų garbės sargyba (velionis buvo varpininkų garbės narys).

Vakar visą dieną ir šiandien visuomenė lanko velionį, atiduodami jam paskutinę pagarbą. Velionį lanko inteligentai, profesoriai ir teisėjai, advokatai, bet lanko daugelis ir paprastų žmonių, darbininkų. Tai rodo, kad velionis buvo artimas liaudžiai, eiliniams piliečiams.

Karo muziejaus bokšte ir pačiame muziejuje vėliavos nuleistos per pusę bokšto. Gedulo vėliavas iškėlė Teisingumo ministerija, visi Kauno teismai, universitetas, Vidaus reikalų ministerija ir kai kurios kitos įstaigos.

Iš viso krašto plaukia užuojautos, visi liūdi dėl Jo mirties.

Šio garbingo vyro gyvenimą ir darbus vieningai vertina ir periodinė lietuvių spauda.

Tik daugelis nustebo Radiofono elgesiu, kuris užvakar pranešęs: „Prieš valandą mirė garbės prof. Petras Leonas" ir po to pradėjo griežti p. Byros kupletus. Juk radiofono redaktoriai pagaliau galėjo duoti bent trumpą velionies biografiją, bet surasti gedulingą plokštelę. Juk P. Leonas buvo valstybės vyras, kūrėjas.

Netikėtą velionies mirtį didžiai apgailestauja ir Jo kolegos (paryškinta straipsnyje. - J.L.) teisininkai, teismo ir advokatūros darbuotojai, juk velionis buvo pirmuoju Lietuvos teisingumo ministeriu, mūsų teismų organizatorium, Jis paskelbė pirmuosius teismo organizacijos įsakymus ir

įstatymus.

Štai ką sako apie Petrą Leoną Vyriausiojo tribunolo, Apeliacinių rūmų ir Apygardos teismo pirmininkai.

Vyriausiojo tribunolo pirm. **Liudviko Ciplijauskas** „L.Ž." (Lietuvos žinios. – J. L.) korespondentui apie velionies nuopelnus Lietuvos teismams pareiškė, kad P. Leonas, būdamas teisingumo ministeriu, 1919 metų pabaigoje išleidęs Laikinosios Lietuvos teismų santvarkos įstatymą ir tuo įstatymu laimingai Lietuvos teismai vadovavęsi (be mažų pakeitimų) ligi 1933 metų. Tai buvo vienas rimčiausių advokatų, jo žodžiais teismas tikėjo. Velionis buvo rimtas ir sąžiningas žmogus, rimtas teisininkas ir autoritetas.

Apeliacinių rūmų pirm. **Jonas Gudauskis** (kitur rašoma Gudauskas. – J.L.) taip atsiliepė apie velionį:

– Amžinos atminties Petrą Leoną arčiau pažinau, kaip teisės profesorių, advokatą ir Advokatų tarybos pirmininką, ir visur įsitikinau jį esant sau žmogum ir pareigos žmogum. Tačiau pakankamai velionį apibūdinti tai būtų per maža pasakyta, nepridėjus, kad jis buvo mūsų senosios kartos veikėjas visuomenininkas.

Apygardos teismo pirm. **Andrius Dubinskas** pasakė:

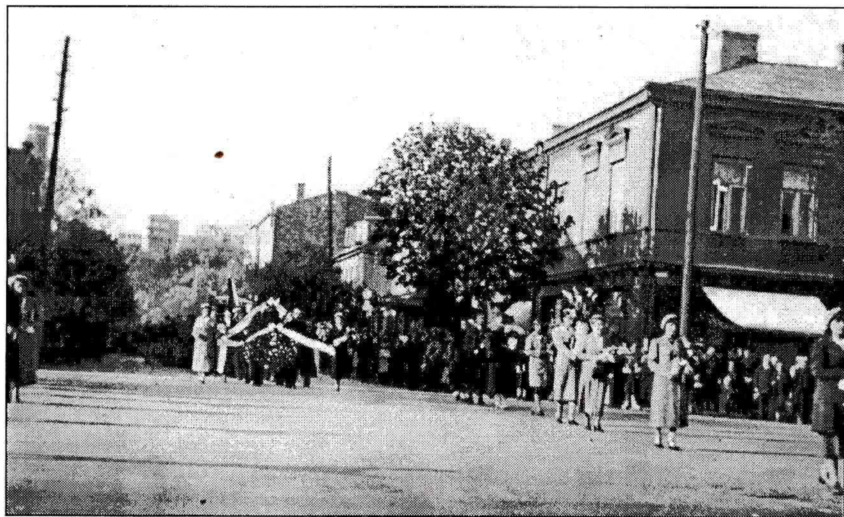
- Santykiai tarp Apygardos teismo ir Advokatų tarybos buvo geri, nes Tarybos pirmininku buvo Petras Leonas. Velionis nujautė, kokia kryptimi vystysis Lietuvos teismų organizacijos, nes jis išleisdamas Laik. teismų santvarkos įstatymą padarė esminį taikos teismų sprendimų apskundimų pakeitimą, būtent, prie Rusų taikos teisėjo sprendimai buvo skundžiami „Sjezdui", o velionis nukreipė į Apygardos teismus. Ir tai atitiko mūsų gyvenimui. Ir šiaip velionis savo nuomonę pagrįsdavo, reikšdavo rimtai, todėl jo nuomonė visuomet būdavo verta pripažinimo. Velionies aukšta etika, taurumas, nuopelnai mūsų tautai ir valstybei yra taip aiškūs, kaip dusyk du keturi, ir apie tai nėr ko kalbėti" [11].

1938 m. gegužės 15 d. **„Lietuvos žinių"** korespondencijoje **„Įspūdingos Petro Leono laidotuvės"** trumpai buvo informuojama apie prof. Petro Leono laidotuves 1938 m. gegužės 14 dieną. Toje korespondencijoje rašoma, kad gegužės 14 d. jau nuo ryto daugelis įstaigų ir privačių namų iškėlė gedulo vėliavas. Laidotuvės prasidėjo lygiai 16 val. Bet „dar prieš 16 val. būriai žmonių plaukė į Donelaičio g., prie Karo muziejaus. Atvykę žmonės prie velionies namų stojo į gretas, kaip Laidotuvių komiteto buvo paprašyta. Velionies karstą iš buto išnešė velionies artimieji, kolegos. Karo muziejuje išsirikiavę karo invalidai ir ginklu atidavė pagarbą velioniui. Eisenai prasidėjus ir kol ji paėjėjo (5.4 pav.) ligi Mickevičiaus gatvės, Karo muziejuje buvo skambinama Laisvės varpu. Pasiekus Mickevičiaus gatvės liūdna eisena prie universiteto rūmų sustojo, kur atsisveikinimo žodį ilgalaikiam Teisių fakulteto dekanui ir profesoriui tarė dabartinis Teisių fakulteto dek. prof. A. Janulaitis. Nuo universiteto rūmų eisena pasuko Mickevičiaus gatve, Anatomikumo link. Priešaky karsto ėjo studentės gėlėmis nešinos, o paskui karstą velionies artimieji, ministeriai, profesoriai, velionies kolegos teisininkai ir didžiulė minia

piliečių. Gedulingoj eisenoj dalyvavo Seimo pirm. inž. K. Šakenis, vid. reikalų ministeris S. Leonas, teisingumo min. Masiulis, švietimo min. prof. Tonkūnas, užs. reikalų min. St. Lozoraitis, universiteto rektorius prof. M. Remeris, profesoriai, advokatai, visuomenės veikėjai, akademinė jaunuomenė ir kt. profesijų žmonės, atėję Petrui Leonui atiduoti paskutinę pagarbą...

Ta proga pabrėžtinas vienas dalykas, tai kad visi gedulingų laidotuvių dalyviai atvyko patys niekieno neraginami, kaip pasakė teis. p. Čepas, bet laisva valia, iš įsitikinimo, kad reikia Petrui Leonui atiduoti paskutinę pagarbą.

Gedulingoj eisenoj dalyvavo tūkstančiai žmonių. Pakelėj prie eisenos vis prisijungė būriai žmonių, o Medicinos fakulteto rūmai buvo tvinte aptvinę. Karstas buvo padėtas prie Medicinos fakulteto rūmų durų ant laiptų terasėlės, apkrautos gėlėmis. Čia buvo paskutinį sykį atsisveikinta su Petru Leonu" [12].

5.4 pav. Velionio Petro Leono laidotuvių eisena.
Gauta iš Galinos Leonienės

1938 m. gegužės 18, 19, 20, 21 ir 24 d. „Lietuvos žinių" numeriuose buvo išspausdintos atsisveikinusiųjų su prof. Petru Leonu kalbos. Kalbėtojai pateikė išsamią prof. Petro Leono asmenybės charakteristiką, iškėlė jo nuveiktus darbus, pabrėžė jų reikšmę Lietuvai. Manydami, kad atsisveikinimo kalbos yra vertingi šaltiniai jo asmenybei geriau pažinti, pateikiame jas (chronologine tvarka) ir šiame leidinyje.

Vytauto Didžiojo universiteto **profesorius Augustinas Janulaitis** pasakė tokią kalbą:

„Ši paskutinė jo kelionė pro I Universiteto rūmus, pro Teisių fakulteto patalpas, kur jis tiek metų skiepijo į jaunimą teisės pagrindus, mokino ją gerbti. Savo protu ir įsitikinimu teisininkas, jos ir moralės dėsnius laikė privaloma pirmiausia sau, - davė retą kilnaus teisės mokytojo pavyzdį. Ar būdamas teisėju, ar prokuroru, ar advokatu, ar rusų parlamento nariu, ar profesorium – darbais neatstodavo nuo savo įsitikinimo – nuo prievolės ginti nuskriaustųjų, padėti kitiems. Jis buvo tikras, ištikimas Lietuvos pilietis, daug įdėjo į Lietuvos atgimimą. Susikūrus nepriklausomai Lietuvai, jis buvo, kaip ir turėjo būti, pirmasis **teisingumo** (paryškinta straipsnyje. – J.L.) ministeris, jis organizavo teismus. Tenai jis stengėsi pritaikinti savo vadaujamąją mintį, jog valstybės pagrindas – teisė. Vėliau, būdamas **vidaus reikalų ministeriu** (paryškinta straipsnyje. – J.L.), dirbo tuo pačiu nusistatymu, norėjo sukurti kitą administraciją, negu rusų sukurtoji. Susikūrus Universitetui, jis organizavo Teisių fakultetą, buvo jo dekanu, ilgą laiką mokino jaunimą, jog reikalaujant sau teisių, reikia gerbti ir kitų teisę, reikia persiimti teisės ir teisingumo pajautimu.

Savo gyvenimu tai įrodė. Išoriai ramus, nesikarščiuojąs, gerai pažįstąs ir suprantąs žmones, dėl to daug dovanojęs, o krūtinėje plakė gera karšta širdis. Nemėgstąs pasirodymų, iškilmių, kukliais asmeniškais reikalavimais, buvo dosnus, kur reikia padėti, ėjo pagelbon, tai darė be triukšmo. Teisių fakultetui panorėjus pagerbti jo jubiliejų, atsisakė nuo iškilmių, o paaukavo stambią sumą jauniems teisės mokslininkams paskatinti, ir susidarė prof. Leono fondas, iš šito fondo kelinti metai skelbiami konkursai teisininkams.

Jis dėstė teisę žodžiu ir raštu. Teisė – tai pats gyvenimas. Dėl jos reikia kovoti, jeigu laužoma, - įtikinėjo kitus ir pats tai darė. Savo paskutine kelione pro Teisių fakulteto rūmus primena savo draugams ir mokiniams, kad eitų teisės keliais, kuriais ir jis savo visą ilgą gyvenimą ėjo" [13].

Teisininkas, visuomenininkas, Lietuvos teisingumo ministras **Boleslovas Masiulis** kalbėjo:

„Palydint prof. Petrą Leoną į amžinatvę, Vyriausybės vardu tarsiu kelis žodžius.

Velionis buvo vienas iš Lietuvos valstybės kūrėjų. Lietuvių Tauta, kad ir buvo tarusi savo kietą nepriklausomybės žodį, bet vienu tarimu toji nepriklausomybė neatsirado. Kad žodis taptų kūnu, reikėjo daug pastangų. Lietuva priešų buvo gąsdinama, puolama, ir to Tautos žodžio kūnytojui reikėjo daug daug drąsos. Kas dirbo tada Lietuvos valstybės kūrimo darbą, buvo didelis patriotas – pasišventėlis, pasiaukojėlis, nes grėste grėsė jam visokie pavojai. Petras Leonas ir buvo vienas iš tokių darbininkų.

Jis buvo pirmas teisingumo ministras. Taigi jam teko nelengvas darbas, kartu ir garbė, organizuoti teisingumą. Ant jo padėtų pamatų auga ir stiprėja mūsų teismas. Sėkmingai paskiau tvarkė jis ir Valstybės vidaus reikalus, kaip tų reikalų ministras, vis tuo nepriklausomybės kovų metu. Ir šitoms kovoms aprimus, jis tebedirba valstybės darbą, kaip antai universitete, ilgus metus

būdamas teisių fakulteto dekanu. Dirbo ir paskutinėmis savo gyvenimo dienomis, nors ir aštuntą dešimtį eidamas, - buvo Advokatų tarybos pirmininkas, taigi stovėjo priešaky tos korporacijos, kurios narių paskirtis yra atlikti teisinės piliečiams pagarbos veikmenį, - veikmenį, reikalingą, būtiną ir teisingumo darymui.

Prof. Leonui, šitam skaisčios sielos ir skaisčių darbų lietuviui, Vyriausybės vardu pareiškiu paskutinę pagarbą" [14].

Vytauto Didžiojo universiteto rektoriaus **profesoriaus Mykolo Remerio** kalba:

„Drauge su visa Lietuvos visuomene liūdi Vytauto Didžiojo Universitetas. Mirė profesorius, tačiau ne eilinis profesorius, kaip ne eilinis ir žmogus buvo prof. Leonas. Formaliniai prof. Petro Leono titulai Vytauto Didžiojo Universitete buvo šie: jisai buvo vienas tų, kurie dar visuomenės jėgomis Lietuvoje kūrė aukštosios mokyklos užuomazgą; Lietuvos Universitetui besikuriant jisai ordinarinio profesoriaus vardu įėjo į pirmąjį organizacinį Teisių Fakulteto branduolį; jisai buvo pirmas Teisių Fakulteto dekanas, nuolat Fakulteto perrenkamas, kol pasiekęs amžiaus ribą jis iš veiklaus akademinio mokslo personalo išėjo; būdamas pirmuoju Fakulteto Dekanu jis buvo tikras šio Fakulteto organizatorius, jojo žymiausias kūrybinis veikėjas; drauge jis buvo nuolatinis akademinio Senato narys; jisai buvo Teisių Fakulteto garbės daktaras ir, išėjęs iš veiklios profesūros, tapo Universiteto Tarybos išrinktas Vytauto Didžiojo Universiteto garbės profesoriumi.

Jau vien šių formalių profesoriaus d-ro Petro Leono titulų išvardinimas rodo, kad velionis buvo žymus Universiteto veikėjas. Tačiau jojo vaidmeniui ir jojo reikšmei Universitetui ir Lietuvos mokslui pažinti ir suprasti, o tuo pačiu ir Universiteto liūdesio ir gedulo gelmėms išmatuoti šių formalių titulų paminėjimo neužtenka. Tai išreikšti bus per silpnas ir mano žodis.

Universitetas yra akademinė mokslo, mokymo ir auklėjimo korporacija. Tad iš šios korporacijos veikėjo reikalaujama, kad jisai būtų mokslininkas, mokytojas, pedagogas ir pagaliau, jeigu jis yra Universiteto Senato narys, Fakulteto dekanas, tam tikros katedros vedėjas – kad jisai būtų sumanus darbo organizatorius, kitaip sakant – korporacijos administratorius.

Ne visuomet ir ne kiekvienas korporacijos akademinis veikėjas savo asmeny jungia visas šias kvalifikacijas. Talentingas mokslininkas gali būti silpnas pedagogas ir niekam netikęs administratorius. Žymus administratorius dažnai nėra geras mokytojas. Kad akademinis veikėjas visais nurodytais atžvilgiais būtų žymus – reikalinga, kad jo asmeny gili išmintis, tiksli, preciziška ir aiški proto funkcija būtų susijusi su karšta širdimi, su tvirtu asmens būdu, su socialinio solidarumo pajautimu arba visuomeniškumu, kuris žmogų daro socialinės aplinkos ne parazitu, bet jos funkcijos, evoliucijos ir tvarkos reiškėju. Profesoriaus, akademinio veikėjo visuomeninė tarnyba sunki yra ir atsakinga, tačiau sociališkai graži ir kilni, jeigu žmogus šias kvalifikacijas naudotų ir jomis savo pareigą nustatytų.

Tas kvalifikacijas ir tą sąžinę turėjo prof. Leonas. Nuo jaunų dienų jisai turėjo palinkimo į mokslą ir turėjo mokslui meilę ir entuziazmą. Dar anais laikais, kada Lietuva neturėjo jokių lietuviškų mokyklų ir kai jos tautinėje

literatūroje dar nebuvo mokslui vietos, jaunasis Petras Leonas savo specialybėje ėmė ruošti pirmus mokslo rašinius lietuviškai, populiarizuodamas teisės mokslo žinias. Chronologiškai jis buvo pirmas lietuvių mokytojas teisės srity, pirmas teisės mokslo ragintojas lietuvių literatūroje. Mylėdamas mokslą ir turėdamas jam entuziazmo jisai, žymus teisininkas, suprato, kad tautinis Lietuvių atgimimas yra gilus socialinis reiškinys, kuriam turi būti paruošta tvirta socialinė armatūra, kad atgimstanti tauta tvarkytųsi ir žengtų pirmyn, būdama pajėgi gyventi ir savo likimą valdyti kitų tautų tarpe. Tokia žymi socialinė sritis, kaip teisė, kuri organizuoja ir apdraudžia visuomeninį bendravimą atitinkamomis institucijomis, negali likti svetima atgimstančiai tautai ir turi jos psichiką veikti. Mokslo populiarizacija buvo pirma elementarinė mokslininko veikla anomis politinėmis sąlygomis. Ir kai daugelis profesinių teisininkų - prokurorų, advokatų, kaip jisai, - paskęsdavo profesinėje praktikoje, jisai, Petras Leonas, neturėdamas jokių sąlygų mokslininko karjerai Lietuvoje, negalėdamas tuo laiku net svajoti apie profesūrą, nenutraukė kontrakto su mokslu ir, kiek pajėgdamas, plėtė mokslo kultą. Jis visuomet buvo ir liko išlavintas, aukštos mokslo kultūros teisininkas. Ir kai besikuriančioje Lietuvos valstybėje teko organizuoti teisė ir jos svarbiausias aparatas - teismas - teisingumo ministru tapo jisai. Ir šiandien, kai mes jau turime perspektyvos pažvelgti į praeitą kelią, mes turime konstatuoti, kad visų Lietuvos teisingumo ministrų žymiausias buvo tasai ministras - teisininkas - mokslininkas, pirmasis teisingumo ministras, jisai, Petras Leonas, atkaklus mokslo populiarizatorius ir mokslo kulto tarnautojas anų pavergimo laikų, kada šitokia veikla galėjo atrodyti bergždžia naivaus svajotojo, socialinio Don Kichoto fantazija. Laimė Lietuvai ir garbė Petrui Leonui, kad mokslo atžvilgiu jis niekuomet, net sunkiausiu metu, nepasidavė defetizmo nuotaikai ir išlaikė gyvą jaunybinį mokslo entuziazmą.

Dar ryškiau iškilo teisininko - mokslininko, mokslo entuziasto Petro Leono asmens vaidmuo, kai Nepriklausomoje Lietuvoje teko kurti Universitetas. Profesorių mokslininkų Lietuvių tarpe ir iš viso Lietuvoje kaip kad nebuvo. Ir kaip jie galėtų būti, jei krašte iki tol nebuvo nei vienos aukštosios mokyklos. O lietuviškos gimnazijos bei pradžios mokyklos vos keli metai, kaip pradėjo steigtis. Teisės srity profesinio mokslininko nebuvo nei vieno. Reikėjo ieškoti žmonių su moksliniais palinkimais, iš kurių būtų galima tikėtis, kad jie arba vienas kitas jųjų, bedirbdami mokslo darbą, taps mokslininkais, tačiau kurie mokslininkais tikra prasme dar nebuvo ir buvo tiktai diletantais. Ryškiausias ir vienintelis vyresnysis jų tarpe buvo kaip tik Petras Leonas. Jeigu ir jisai nebuvo profesinis mokslininkas, tai vis dėlto jisai teisės mokslo darbą dirbo ir mokslo kultą laikė. Parinktų teisės mokslo veikėjų ir mokytojų, kuriems buvo skirta ši mokslo šaka Lietuvos moksle veikti, - vadu savaime tapo naujas ordinarinis profesorius Petras Leonas. Mes, tie pirmieji, kurie dar esame likę, žinome, kaip sunku mums būtų buvę ši funkcija atlikti, jei mums tuo laiku nebūtų vadovavęs prof. Leonas, kuris buvo ne tiktai studentų, bet ir mūsų pačių bent entuziazmo, ištvermės ir šios mums naujos pareigos metodų mokytojas. Šia prasme mes, pareikšdami čia šiandien Jojo šviesiai atminčiai pagarbą, atsisveikiname ne tiktai su vyresniuoju kolega ir mūsų buvusiu vadu, bet atsisveikiname ir kaip mokiniai su didžiuoju mūsų mokytoju, kurio darbai ir mūsų profesinių mokslininkų darbuose yra gyvi ir reiškiasi, kol mes patys gyvi būsime ir dirbti pajėgsime, o per mūsų darbus jie įsikūnys į darbus

ir tų, kuriuos mes Universitete paveiksime Lietuvos mokslo pažangai ir Lietuvos garbei.

Savo mokslinei veiklos tradicijai ištikimas prof. Leonas Teisių fakultete ne tiktai skaitė paskaitas, bet ir visų savo kolegų pirmasis ėmė ruošti mokslo literatūrą, aprūpindamas akademinio jaunimo studijas mokslo priemonėmis lietuvių kalba. To mokslo ir mokymo darbo bei entuziazmo mokslui prof. Leonas neprarado ne tiktai per visą savo veiklaus profesoriavimo laiką, bet ir vėliau iki pačios savo mirties dienos, kada jisai liko tiktai garbės profesoriumi. Dar šiais mokslo metais jisai dėstė Fakultete sociologijos kursą. Jo entuziazmo šaltiniai jame buvo tiek gilūs ir gyvi, kad iki paskutinės savo fizinės gyvybės dienos jis dirbo savo mylimąjį darbą ir kontakto su mokslu nenutraukė. Tiek mokslo, tiek visose savo veiklos srityse šis žmogus, pasiekęs gilios senatvės, išlaikė visas savo darbo pozicijas ir iš gyvosios visuomenės nepasitraukė. Jis ėjo su gyvaisiais, ne kaip kad tie seniai, kurie visuomenei miršta dar fiziškai nemirę; jis mirė gyvas ir per tai juo skaudesnė mums yra ši mirtis.

Jei prof. Petras Leonas buvo didysis Lietuvos mokslo veikėjas - tai ne menkesnis jis buvo mokytojas ir pedagogas. Jau pats profesoriaus mokslinis entuziazmas veikia studentus ir jųjų studijas. Tačiau dar labiau reikalingas yra mokytojui ir pedagogui atitinkamas jojo asmens būdas ir jojo psichiniai privalumai. Prof. Leonas buvo žmogus, teisus, tvirtų aiškių įsitikinimų, žmogus, kuris pirmon vieton statė ne savo privatinę gerovę, bet viešąjį reikalą, kaip jisai jį suprato, lojalus pareigos žmogus, kiek aistringas tiesos pamėgime, tačiau visuomet korektingas formos atžvilgiu, susivaldąs, gerbiąs kito žmogaus asmenybę, vengiąs nuskriausti ar įžeisti žmogų, nors mėgstąs pareikšti tiesą į akis tam, kurio darbuose ir žodžiuose jam pasirodžiusi klasta, spekuliacinis egoizmas ar tuščios didybės manija, švelnus ir jautrus ypač žmogaus nelaimei ar klaidai, subtiliškai teisingas tiek, kad jis buvo pavadintas Lietuvos sąžine ir kad Leono teisingumas tapo legendarinis Lietuvoje. Šis švarus žmogus, sąžinės riteris, turėjo visus tuos privalumus, kurie reikalingi tam, kad veiktų suaugusį jaunimą, kuriam jisai buvo mokytojas ir pedagogas.

Puikus taip pat jisai buvo korporacijos organizatorius. Tvarkingas, tylus, aiškus, nusistatęs ir ramus. Jis visuomet žinojo, ko norįs. Teisininko psichika, tikslus kategoringas galvojimas ir žymus profesinio teisininko praktiko metodizmas - suteikdavo jo organizaciniam veikimui aiškumo ir autoriteto. Akademiniame Senate jojo nuomonė būdavo svari ir įtikinanti; jojo trumpas ryškus žodis paruošdavo sprendimą. Teisių fakultete dekano Leono vadovavimas buvo švelnios formos, bet ryškaus turinio. Jojo mintis, protas ir socialinės funkcijos pajautimas bei tikslus kolektyvinio veikimo metodų valdymas - suteikdavo jo vadovavimui didelio autoriteto ir pasisekimo: nebuvo ginčų, intrigų, nesusipratimų. Kolektyvas veikė tiksliai ir sklandžiai.

Toks buvo Vytauto Didžiojo Universiteto garbės profesorius dr. Petras Leonas. Universiteto ir Lietuvos mokslo vardu kalbėdamas aš stengiuos duoti akademinį šio brangaus žmogaus įvertinimą. Be abejo, šis vaizdas nėra pilnas. Jis neapima viso žmogaus ir visų nuveiktų jo amžiaus darbų. Atlydėję jį į šią vietą ir atsisveikindami su juo, išėjusiu iš mūsų tarpo, mes štai turime įspūdžio, kad čia šiame mirusiojo Petro Leono kūne yra materializuota tam tikra nepaprasta mūsų visuomenės brangenybė, kuri štai buvo tarp mūsų, veikė, gyveno žmogaus individe ir staiga užgeso, tapo bejėgė, kaip inertinis

daiktas, ir tuoj visiškai išnyks. Tiesa - tasai individas, tasai žmogus, tasai paslaptingas gyvybės fenomenas, kuris buvo mirusiojo kūne ir kuris tą brangenybę materializavo ir kūrė, išvyko. Tačiau jojo sukurta socialinė Lietuvos brangenybė, kurioje liko nemiręs Petro Leono vardas, nėra dingusi ir nemiršta. Josios mes nelaidojame. Ji liko ne tiktai mūsų, jį pažinusių, jį mylėjusių, sąmonėje ir širdyse - mūsų sąmonė ir mūsų širdys mirs su mumis, - bet ji liko tautos ir visuomenės legendoje, kuri eis iš kartos į kartą, ir ji liko materializuota tame, ką jis yra paveikęs ir kas įėjo į visuomenės judėjimą, į gyvenančių ir gyvensiančių psichiką. Tą jojo socialinę brangenybę mes sveikiname.

Vytauto Didžiojo Universitetas ir mes, Tavo, profesoriau Leone, kolegos ir mokiniai, Tavimi didžiuojamės, Tave mylime ir Tau mūsų pagarbą pareiškiame" [15].

Teisininkas, Prisiekusiųjų advokatų tarybos narys (1924 m.) bei vicepirmininkas (1925-1928 m.) **Simonas Bieliackinas** kalbėjo:

„Man tenka liūdna pareiga Lietuvos advokatų tarybos ir visų Lietuvos advokatų vardu atsisveikinti su mūsų gerbiamu ir mylimu pirmininku Petru Leonu. Žinomas yra didelio poeto ir filosofo žodis, kad puikiausis gamtos padaras yra padorus žmogus. Tokį padorų, padoriausį žmogų mes dabar laidojam. Neseniai mes šventėm 10 metų Jo pirmininkavimo sukaktuves ir tada buvo pasakyta: Lietuvos advokatų tą didelės šventės dieną širdyse yra šviesa. Dabar ta šviesa staiga užgeso. Mes visiškai netikėjom, kad galima nustoti šito artimo visiems mums draugo, brolio ir tėvo jauniems advokatams; žmogaus, kuris buvo advokatūros sąžinė ir, galima pasakyti, viso krašto sąžinė. Manėm, kad jis ilgai bus tarp mūsų su savo stipriu protu, su karšta širdimi, meile žmonėms, meile teisybei ir teisėtumui. Bet likimas nulėmė kitaip, ir mes turim jam pasiduoti.

Petras Leonas buvo 1906 metais priimtas prisiekusiųjų advokatų skaičiun, 1919 metais pradėjo advokatauti Kaune, 1926 m. buvo išrinktas Lietuvos advokatų pirmininku ir nuo to laiko iki paskutinės dienos juo išbuvo, būdamas visuomet jo renkamas beveik vienbalsiai ir jo pirmininko kėdė nieko kito nebuvo užimta visą laiką. Jisai buvo mūsų pirmininku, kaip mes juristai sakom, be ginčo ir pertraukos. Toks reiškinys labai charakteringas: nėra ir nebuvo pavyzdžio visoj Europoj, kad pirmininkas, batonier, per 10 metų iš eilės pasiliktų savo vietoj. Keičiasi advokatų sąstatas. Jaunieji užima senesniųjų vietas, yra įvairių srovių ir linkmių ir kas šiandien pageidaujamas kaipo pirmininkas, rytoj jau gali nustoti pasitikėjimo. Bet su Petru Leonu to nebuvo: nežiūrint įvairių pakitimų, Petras Leonas pasiliko advokatūros išrinktuoju ir negalėjo net būti abejojimo šešėlio, kad pirmas jis tarp mūsų ir turi pasilikti pirmuoju. Tat jisai daug metų stipria ir savo aukšta kvalifikacija jungė visus advokatus ir sudarydavo savo asmeny advokatų vienybę, palaikydamas mūsų tradicijas, mūsų etiką, visą tą, dėl ko advokatūra visuomenės aukštai vertinama.

Jisai mokydavo advokatus gerbti ir mylėti laisvę ir teisėtumą ir buvo įsitikinęs, kad laisve ir teisėtumu Lietuva turės gerą klotį ir laimę, nes laiminga ne ta valstybė, kuri turi didelę teritoriją, daug žmonių ir daug fizinės

jėgos, bet toji, kurioj yra laisvė, kultūra ir žmoniškumas. Kokia maža bebūtų valstybė, bet jeigu joj yra kultūra, dega spinduliai tikro progreso, mokslo, meno, laisvės ir teisėtumo, tai ta valstybė turi teisę gyventi ir tą savo teisę sugebės išlaikyti: tai buvo jo credo. Jeigu kartais pasirodydavo jame ir nepasitenkinimo, tai irgi išeidavo iš jo meilės tėvynei, nes kas gyvena be pasitenkinimo ir sielvarto, tas nemyli savo tėvynės. Laisvė ir teisėtumas buvo jo gyvenimo pamatas.

Petras Leonas aukštai buvo vertinamas visuomenės ir pats vertino visuomenę. Bet reikia pasakyti, kad visuomeniškas nusistatymas buvo visame jo darbe, visuose veiksmuose - advokatavimą jis skaitė tarnavimu visuomenei. Jisai mokino mus, kad ne tik svarbu būti dideliu politiku, dideliu kalbėtoju, o svarbu mums, kad kiekvienas iš mūsų kovotų už teisę kasdieniniame savo darbe, nes tai yra kelias palaikyti valstybėj teisėtumą ir teisingumą, ir jeigu advokatas sąžiningai ir uoliai dirba savo kasdieninį darbą, tai jisai gali pasakyti: aš esu ne tiktai advokatas, bet ir visuomenės veikėjas.

Jam rūpėjo mūsų korporacija, bet ypatingai mūsų jaunuomenė, jaunieji advokatai. Jis steigė konferencijas, konsultacijas, bet dar buvo svarbesnis jo kontaktas su jaunais advokatais, kuriuos jis mylėjo visa savo širdimi ir kuriems jis stengdavosi atiduoti savo patyrimą ir savo žinias. Kai jis matydavo jauną advokatą ką nors blogo darant, jisai apie tai sakydavo atvirai, bet sakydavo tiktai jam, kai jaunas advokatas darydavo ką nors gero, jis apie tai sakydavo ne tiktai jam, bet ir visiems. Tai ir charakterizavo jo atsinešimą prie jaunos kartos, jo palankumą ir gerumą jai. Kiekvienam stojusiam į advokatūrą jaunam nariui jisai sakydavo: būk sąžiningas, atviras; gink ne tik protu, bet ir širdimi; turėk pasitikėjimą savim, žmonėmis ir savo darbu, ir tau nereikalinga bus nieko bijoti ir viskas ateis savo laiku. Ir jaunas advokatas, padrąsintas, eidavo į darbą, žinodamas, kad jis dirbs priežiūroje teisingo pirmininko, nepaprasto žmogaus, moralės didvyrio. Ir pats Petras Leonas buvo iš tikrųjų toks pats: darbštus - net mirė eidamas savo pareigas, stropus, atviras, jis žinojo, kaip gyventi ir kam gyventi.

Jam teisė nebuvo žaidimas konstrukcijomis ir formalumais, bet pats gyvenimas, integralinė jo sielos dalis. Jis sugebėdavo kilti į tokias aukštumas, kur nėra skirtumo tarp teisės ir moralės ir kur tiktai yra teisybė ir amžina meilė. Ir nebuvo jėgos, kuri galėtų jį nugalėti, pakreipti jį į šoną, atimti iš jo įsitikinimus. Tiktai mirtis galėjo nukauti didvyrį.

Nusilenkdami prie karsto mes sakome: mes Tavęs neužmiršim, neužmirš Tavęs ir tėvynė, neužmirš nuliūdusi Tavo šeima, neužmirš ir advokatūros šeima, kuri tapo našlaite ir nežino, kuo Tave pakeisti. Bet mes pasistengsime eiti keliu, kurį mums nurodei, ir tas kelias yra kelias aukštų siekimų ir idealų. Per kiek minučių Tavęs jau nebus, bet išnyks tiktai kūnas, dvasia pasiliks mūsų tarpe, pasiliks mūsų posėdžiuose, mūsų susirinkimuose, mūsų darbe - pasiliks gyva ir amžina. Ačiū Tau už viską, ką padarei mūsų korporacijai, ačiū likimui, kuris pasiuntė mums Tave, minties ir dvasios didvyrį. Gražiai gyvenai, gražiai mirei. Lai bus Tau amžina atmintis" [16].

Vyriausiojo tribunolo teisėjas (nuo 1923 m.), pirmininko padėjėjas (nuo 1929 m.), civilinio skyriaus pirmininkas (nuo 1933 m.) **Motiejus Čepas** dalijosi tokiomis mintimis:

„Tūkstančiai susirinko. Taip, tūkstančiai žmonių susirinko išlydėti garbingą profesorių Petrą Leoną, išlydėti į kelionę, į nežinomą, paslaptingą, kitą pasaulį. Atėjo išlydėti ir Vyr. tribunolo teisėjai, atėjo Apeliacinių rūmų teisėjai, atėjo Kauno apygardos teismo, Kauno apylinkės teismo teisėjai. Kiekvienas atėjo čionai savo noru pareikšti giliausią pagarbą tam dideliam žmogui. Teisėjai turėjo santykių su velioniu a. a. Petru Leonu kaip su pirmuoju Lietuvos teisingumo ministru ir kaip su Lietuvos Advokatų tarybos pirmininku.

Man pačiam kiek anksčiau teko su juo susipažinti. Susipažinau su velioniu prieš 50 metų Maskvoje, kur Petras Leonas buvo jau nemažas veikėjas, jo vedamojo lietuvių studentų slaptojo ratelio susirinkime. Prisimenu, atėjęs Petras Leonas į susirinkimą sako: vyručiai, gavom laišką iš Varšuvos, iš Vinco Kudirkos. Rašo jis – kviečia eiti į talką pradėti leisti naują laikraštį „Varpą". Sako jis – „Aušra" mirė, eina „Šviesa", bet ir ta merdėja. Tokiu Vinco Kudirkos pasiūlymu turime džiaugtis ir pasižadėti - buvo ramiai ir autoritetingai pasakyta. Taip ir buvo padaryta.

Prisimenu tokį atsitikimą. Anais laikais rusų universitetuose ir Maskvos universitete buvo smarkiai varžomi studentai. Buvo įsteigta tam tikra universiteto policija prižiūrėti, kad studentai neitų į visuomenę, nedirbtų visuomeninio darbo. Prieš Kalėdas studentai ėmė bruzdėti, vienoj auditorijoj per paskaitas, kai studentai sėdėjo savo vietose, buvo paleistas raštas, kuriame buvo reikalaujama laisvės ir studentai buvo kviečiami jį pasirašyti. Pasirašė vienas kitas lietuvis. Velionis Petras Leonas, kaip ratelio pirmininkas, išgirdęs tatai, paskubo pas tuos ir klausė: pasirašei? Esi įsitikinęs, kad tai, ką darai, gerai darai? Na, jei taip, tai gerai, labai gerai. Rusų studentai kovoja už laisvę, jų yra daug, vienas kitas, gal keliolika, daugiau nukentės, bet kiti jų darbą varys toliau. Tačiau mes, maža lietuvių studentų saujelė, turim pagalvoti. Jeigu mus visus išnaikins, išvaikys, tai kas tada dirbs lietuvybės darbą? Pagalvok, brolau, – sako vienam. Šitas dalykas ir rodo, koks buvo Petro Leono rūpestingumas lietuvybės reikalais ir savo kolegų likimu.

Petras Leonas, kaip teisingumo ministeris, yra didelį darbą padaręs, sukūręs Lietuvoje teismą. Darbas buvo sunkus. Žinoma, ne jis vienas tatai padarė. Mes žinome, kad teisingumo darbą dirba trijų rūšių darbininkai: teisėjai, prokurorai ir advokatai. Advokatai yra teisingumo padėjėjai. Bet jeigu advokatų santykiai su teisėjais, su prokurorais yra, kaip sako, aštrūs, tai tada teisingumo darbas sunkiai eina, todėl, kad atsiranda daug kliūčių, to darbo vilkinimų, trukdymų. Užtat profesorius Petras Leonas sugebėjo užmegzti tokius gražius santykius, kad tuo davė progą teismams ramiai dirbti savo darbą.

Norėčiau dar vieną dalykėlį priminti, būtent: jis, kaip teisingumo ministras, rūpinosi ir Lietuvos valstybės kūryba. Nustatydamas pilietybę, jis suprato, kad reikia dar, kad piliečiam turi būti ir žemė. Buvo nusistatyta uždrausti svetimšaliams Lietuvoje pirkti žemę. Jeigu kas tokį pirkimą padarytų, prokurorams buvo įsakyta kelti bylas, naikinti tokias sutartis. Dar daugiau. Anais laikais, rusų laikais, bajorų ir valstiečių bankai kolonizavo Lietuvoje rusus. Todėl ten buvo nutarta sumokėtus pinigus tiems kolonistams grąžinti, o žemes grąžinti lietuviams. Po Didžiojo karo, po revoliucijos, buvo pavojus, kad tie, kurie turi kapitalus, gali supirkti iš jų žemes. O rusų laikais, 1861-64 metais buvo duota žemė su ta sąlyga, kad iš valstiečių rankų negali pereiti į kitų luomų bajorų ir miesčionių rankas. Tada tai Petras Leonas,

teisingumo ministras, pats rašo aplinkraštį ir išaiškina, kad žemdirbystė, tokia, kaip yra duota, nėra luomo privilegija, o yra tik užsiėmimas, verslas, kaip, sakysim, advokatai turi savo verslą. Ir kažin, jei nebūtų tokio išaiškinimo, kažin kiek žemių būtų išėję iš žemdirbių rankų.

Vienas dalykas yra visiems žinomas, kad velionis buvo be galo kuklus. Jis išgyveno 74 metus amžiaus ir per tą laiką nė vieno jo asmens jubiliejaus nebuvo švenčiama, nei 70, nei 50, nei 25, nei 10 metų. Tokiam kukliam, tokiam dideliam žmogui mes reiškiame didelę pagarbą" [17].

Buvęs Lietuvos ministras pirmininkas (1918-1919 ir 1926 m.) **Mykolas Sleževičius** pasakė tokią kalbą:

„Išėjo iš mūsų tarpo Petras Leonas, išėjo visam laikui. Tardami jam atsisveikinimo žodį, prisimename, kuo Lietuvai ir lietuvių tautai buvo a. a. velionis Petras Leonas. Per 50 metų Petro Leono asmenybė, kaip žibintas, švietė mūsų tautai ir mūsų valstybei jos kovose už tautos prisikėlimą, už laisvę ir nepriklausomybę. Lietuvos žmonių laisvė bei gerovė, lietuvių kultūros sukūrimas ir išugdymas nepriklausomoje Lietuvoje buvo ta žvaigždė, kuri buvo viso jo skaistaus ir gražaus gyvenimo kelrodis.

Kada „Varpas" suskambėjo ir „Ūkininkas" iš Tilžės prabilo į Lietuvos žmones, velionis jau buvo drauge su tais, kurie per tą „Varpą" skambino, keldami lietuvius iš gilaus tautinio snaudulio, ir ragino per „Ūkininką" mūsų kaimo žmones daugiau susirūpinti savo tautiečių kultūriniais ir ekonominiais reikalais. Kada didžioji Rusija 1905 metais sukilo prieš caro priespaudą, Petras Leonas, kad ir tolimoj Rusijoj būdamas, uoliai prisideda prie tos kovos, nes, laimėjus Rusijos demokratijai, velionis tikisi sudaryti ir Lietuvos politinio, kultūrinio, visuomeninio ir ekonominio gyvenimo vystymuisi palankesnes sąlygas.

Užtai iš tarnybos pašalintas tuoj skuba Lietuvon ir čia 1907 metais eina į Rusijos Valstybės Dūmą ginti Lietuvos žmonių reikalų. Ten, prisidėjęs prie kadetų partijos, jis deda didelių pastangų, kad Lietuvai būtų suteikta teisė pačiai savais vietos reikalais rūpintis. Neilgas buvo tos Dūmos gyvenimas. Ji paleidžiama už per didelį opozicingumą. Petras Leonas grįžta Kaunan ir čia visa savo siela pasineria Lietuvos politiškai-visuomeniniame gyvenime, dirbdamas Lietuvos demokratų partijoj. Velionies darbas lietuvių Kauno visuomenės tarpe apima visas sritis ir jis visur pirmose eilėse.

Eina rinkimai į Valstybės Dūmas: čia velionis didžiausiomis pastangomis sudaro lietuvių-žydų bloką, kurio pagalba pasiekia lietuviams turėti Dūmoje savus atstovus.

Karo metu Petras Leonas draug su tremtiniais vargsta Rusijoj. Ir čia dalyvauja visuose lietuvių visuomenės politiniuose žygiuose ir darbuose (Lietuvių Taryba, Petrapilio Seimas). Kovose už Lietuvos nepriklausomybę – ministeris ir visuomenininkas – Leonas visuomet Lietuvos reikalų sargyboje. Jis suredaguoja Lietuvos konstitucijos projektą, Jis surašo Steigiamojo Seimo ir Savivaldybių įstatymų projektus, Jis patiesia pamatus mūsų teismams.

Ir taip Petras Leonas iki paskutinės savo gyvenimo valandos nenustoja rūpinęsis savo brangios Lietuvos ir jos gyventojų reikalais.

Šviesaus proto, skaisčios kaip krištolas sielos, gilus ir nuoseklus demokratas, Petras Leonas per visą savo gyvenimą nenukrypo nuo savo

idealų, savo visuomeninės pasauliožiūros. Jis per 50 metų buvo krašto nepriklausomybės, jos gyventojų, ypač visuomenės, nepalaužiamas gynėjas. Nei laimėjimai, nei pralaimėjimai nepajėgė palenkti to didelio žmogaus – demokrato ir nenuilstamo tiesos ir teisybės gynėjo nuo jo gyvenimo kelio, kuriuo eidamas jis skynė geresnę ateitį Lietuvos žmonėms.

Petro Leono jau nebėra, bet liko jo darbai, o jo skaistus asmuo amžinai rodys mums, kaip reikia mylėti savo kraštą ir jo žmones ir kaip jų naudai reikia dirbti. Ilsėkis ramiai, brangus ir mylimas drauge, didis Lietuvos Patriote ir skaisti asmenybė – Žmogus" [18].

Teisininkų draugijos pirmininkas **Jonas Gudauskis**:

„Kas turi pradžią, turi ir pabaigą; kas yra gimęs, turi ir mirti. Toks yra gamtos dėsnis, kuriam turėjo nusilenkti ir velionis a. a. Petras Leonas.

Bet klausimas, ar mirtis visuomet reiškia sunaikinimą, o gyvu buvimas – tikrąjį gyvenimą? Ar nebūsime užtikę žmonių, apie kuriuos tik tiek galima tarti, kad jie tikrai gyvi, bet jie negyvena nei žmonijai, nei tautai, nei šeimai, nei patys sau. Tai gyvi šešėliai, kurie praeina žemišką kelionę, nepalikdami nė pėdsako, kad žmogumi buvę.

Ir vėl mums žinoma ir kita žmonių kategorija, kurių kilni asmenybė spinduliuoja iš jų atliktų darbų ir paliktų veikalų. Prie pastarųjų priklauso ir velionis.

1) Atsidėjęs dirbdamas garbingą advokato darbą, jis bus ne vienam savo klientui daug gero padaręs, kurie jį minės iki savo karsto lentos.

2) Savo paskaitomis bus išugdęs ne vieno jaunuolio sieloje teisinį pajautimą ir žmogaus žmogui pagarbą, kurie principai ne vieną jų lydės visą amžių.

3) Būdamas gilus teisininkas ir tvirtas savo principuose, juos skelbė ne tik gyvu žodžiu, bet įkūnijo ir raštuose, spausdindamas atskiromis brošiūromis bei „Teisės" skiltyse. Pastarieji jo darbai teisininkų buvo rimtai vertinami ir už jo nuopelnus teisės ugdyme Lietuvos teis. draugija jam buvo suteikusi garbės nario vardą.

4) Pagaliau, jis nėra visiškai sunaikintas ir individualiai, nes jo kraujas teka jo vaikų gyslomis.

Turėdamas prieš akis jo visą veiklą, jį kviečiu veikti į mus ir mūsų jaunąją kartą savo tauria asmenybe, įkūnyta jo reikaluose ir užsilikusią jo posakiuose" [19].

Visuomenės veikėjas teisininkas **Andrius Bulota**:

„Su dideliu skausmu ir liūdesiu tenka man tarti paskutinis atsisveikinimo žodis šviesios atminties Petrui Leonui.

Negali būti abejonės, kad jo svarbių darbų įvertinimui ir gyvam pagerbimui bus parašytos visos knygos, ko jis yra pilnai užsitarnavęs, ir kas yra be galo reikalinga ir naudinga kaipo pamokinimas jaunosioms Lietuvos kartoms: šio mažne paskutinio iš įžymiausiųjų Lietuvos atgimimo veteranų gyvenimas, jo nenuilstamas darbštumas, energija, teisėtumas ir teisingumas, jo ištvermė įsitikinimuose – ypač sektinas pavyzdys kiekvienam, kas nori būti tikru žmogum – piliečiu.

Aš paėmiau žodį idant Marijampolės apygardos advokatūros vardu pareikšti didžiausį mūsų advokatūros nusiminimą ir apgailestavimą, - kad mūsų jaunoji advokatūra nustoja savo didžiausiai gerbiamo, visų mūs karštai mylimo Pirmininko, kuris buvo ir ilgai tebebus pavyzdžiu kiekvienam advokatui ne tiktai ginant atskirų žmonių interesus, bet, dar labiau, tarnaujant ugdymui šalyje teisės ir teisybės pradų. Marijampolės advokatūra pilniausiai prisideda prie Laidotuvių komiteto sumanymo - pagerbimui ir įamžinimui velionies atminties steigti jo vardu stipendiją studentui teisininkui, ir iš pirmos dienos jau sudėjo tam tikslui gan gražią pinigų sumą.

Kadangi laiko kalboms maža ir ne visiems norintiems teko vietos tarti savo atsisveikinimo žodį, tai Panevėžio apygardos advokatų atstovas, o per jį ir Šiaulių apygardos advokatai pavedė man jų vardu taipgi išreikšti didžiausį liūdesį netekus garbingojo mūsų Pirmininko.

Be to, kai man nuo senai teko su dabar atsisveikinamu brangiu draugu bendradarbiauti ne tik profesiniame, bet taip pat politiniame ir kultūriniame darbe, kur mūsų keliai, siekdami to pat tikslo, ėjo dažnai drauge, bet kartais ir skirdamiesi, laikau savo priederme čia pažymėti jau mažai kam teatmenamą jo darbuotę Rusijos valstybės Dūmoje 1907 m.

Jis į tą Dūmą buvo išrinktas Suvalkų rėdybos lietuvių ir prigulėjo Dūmos frakcijai konstitucinių demokratų, o, be to, drauge su kitais šešiais Lietuvos atstovais, sudarėme Lietuvos atstovų grupę. Turint omeny, kad iki 1905 m. revoliucijos, Rusijoje ir ypač Lietuvoje, sąžinės laisvė buvo persekiojama, nuo ko ypač daug kentėjo Lietuviai, velionis Dūmoje įėjo į sąžinės laisvės komisiją, kuriai sekretoriavo. Visuotinuose Dūmos posėdžiuose - toji Dūma išbuvo vos 100 dienų ir liko caro reakcijos išvaikyta - velionis, gindamas Lietuvos žmonių reikalus, yra kalbėjęs opiu tuomet klausimu ir reikalavo panaikinimo bausmių už slaptą - naminį vaikų mokymą, nes tuo laiku galima buvo mokytis tik rusiškose provoslaviose mokyklose. Taipgi pasakė griežtą kalbą, reikalaudamas sykiu su visais pažangiaisiais Dūmos atstovais nusavinimo dvasiškijos, caro ir dvarponių žemių ir išdalinimo jų bežemiams valstiečiams. Čia jisai kartu su visais atstovais lietuviais įėjo į konfliktą su Lenkijos atstovais, kurie reikalavo, kad Dūma aprūpinimu valstiečių žeme Lenkijoje visai neužsiimtų, o kad duotų Lenkijai autonomiją, kurioje lenkų ponai jau patys išriš žemės klausimą.

Idant gelbėti Suvalkų Lietuvą nuo įjungimo į lenkų suprojektuotą autonomiją, velionis, drauge su manim paskubomis suprojektavome įnešimui į Dūmą pirmąjį Lietuvos autonomijos įstatymo projektą, žinoma, išskirdami Suvalkiją iš Lenkijos prie Lietuvos.

Į sekančias III ir IV Dūmas velionis įeiti pats atsisakė, užleisdamas vietas kitiems. Dūmos klausimuose kaip visumoje, taip ir lietuvių atstovų tarpe, nuolat buvo aiškaus ir tvirto nusistatymo savo pažiūrose.

Apie velionies veiksmus ankstyvesniais laikais, dar kovose už Lietuvos spaudą, ir vėliau, jau laike Nepriklausomos Lietuvos, politikos srityje, aš čia visai neminėsiu dėlei gausumo medžiagos. Tik noriu itin pažymėti vieną būdingą ir garbingą velionies ypatybę: pradėjęs savo viešąjį politinį darbą 1905 m., jau būdamas nebejaunas, ir prisirašydamas į gana ramią konstitucinių demokratų partiją, jis ilgainiui ne tiktai nepadešinėjo, kas buvo ir būna su daugybe visų šalių bei tautų veikėjų, bet, priešingai, juo toliau juo labiau darėsi radikališkesnis, ir savo pažiūromis, kaip sakoma, kairesnis. Tas

pats galima pasakyti ir apie jo visuomeninį plačiąja ta žodžio prasme veikimą. Tame reikia įžiūrėti irgi didelį velionies ištvermingumą ir tiesumą, kuris jau pats vienas turi būti visų giliausiai gerbiamas ir sektinas.

Minėtąjį velionies pakairėjimą matome jau ir iš to, kad pastaruoju laiku jisai buvo redaktorius ir uolus bendradarbis pažangiausiojo Lietuvos kultūros žurnalo „Kultūra", o taipgi nuolat energingai darbavosi Kultūros švietimo draugijoje.

To žurnalo redakcija ir Draugijos valdyba man taipgi pavedė čia nors trumpiausiai pažymėti jų gailėsį ir atjautimą su visa pažangiąja visuomene, netekus to uolaus darbuotojo Lietuvos švietimo dirvoje.

Jei daugelis įžymių Lietuvos vyrų yra užsitarnavę didelės pagarbos ir amžinos atminties, tai velionies Petro Leono vardas bus pirmose jų eilėse.

Mylimas, gerbiamas, nepamirštamas Drauge! Bus ar nebus Tavo kūno dulkės išsklaidytos po visą Lietuvos žemę, kaip Tu esi kadaise išreiškęs pageidavimą, - bet Tavo galingosios sielos kūriniai, Tavo sielos pasėtieji grūdai tikrai augs ir amžinai bujos Lietuvos žmonių širdyse ir mūsų šalis eidama tomis gairėmis, kuriomis Tu ėjai, nepražus niekados!.." [20].

Buvęs vienas „Santaros" partijos įkūrėjų ir jos laikraščio „Santara" redaktorių, Lietuvos vidaus reikalų ministras (1920-1922 m.), Lietuvos II (1923 m.) ir III (1926 m.) Seimo atstovas, 1922-1940 m. advokatas **Rapolas Skipitis** pasakė tokią kalbą:

„Šiandien susirinkome atsisveikinti su vienu žymiausių ir daugiausiai Lietuvai nusipelniusiu žmogumi. Ne šiandien ir ne šiomis aplinkybėmis galime išvardyti ir įvertinti jo visus darbus ir nuopelnus. Tai galėsime ir privalėsime padaryti išleisdami plačią monografiją apie visuomenininką, politiką, profesorių ir advokatą Petrą Leoną. Tačiau ir šiandien veržiasi pasakomi žodžiai, jausmai nenori sutikti, kad šio mūsų mylimo ir gerbiamo žmogaus nebėra... ir žodžiais, kalbomis norime prailginti bendravimą su juom.

Velionis Petras Leonas lietuvių visuomenei pradėjo tarnauti dar prieš 40 metų, dirbdamas slaptoje lietuvių studentų organizacijoje, rašinėdamas mūsų tada dar mažytei spaudai. Vėliau Petro Leono visuomeninio darbo dirva vis plėtėsi ir jau prieškariniais laikais Leono asmuo sudarė didelį visuomeninio gyvenimo centrą. Apsigyvenęs ne Vilniuj, kur buvo viso mūsų kultūrinio ir visuomeninio gyvenimo centrai, bet Kaune, tada dar menkame, purviname rusų administracijos užguitame mieste, velionis pažadino ir pakėlė lietuvių visuomeninį veikimą ne tik pačiame Kaune, bet ir plačiu spinduliu švietė jo darbai toli už Kauno ribų. Šiauliai, Ukmergė, Žasliai, Panevėžys ir daug kitų vietų gerai žinojo, kad Kaune yra Leonas, kuris ideališku punktualumu paklaustas duos patarimų ir pagalbos darbu steigiant draugiją, ruošiant koncertą, paskaitą, gelbstint patekusį už lietuvišką reikalą į kalėjimą. Kas kauniškių neatsimena „Dainos" dr-jos iš senų prieškarinių laikų. Ar mažai meninių jėgų priaugino toji dr-ja. Ir šiandien ne vieną stipriausių pajėgų V. teatre rasime iš „Dainos" dr-joje pradėjusių. Bet mes taip pat gerai žinome, kad tos dr-jos galva ir širdis buvo velionis Leonas. Ar būtų „Daina" davusi tokių gražių vaisių, jei nebūtų buvę Leono?! Ateina Pasaulinis karas su viską naikinančia jėga. Dešimčiai ir šimtai tūkstančių lietuvių išvaromi iš namų ar

sudegus visam turtui patys bėga. Velionis Leonas ėjo kartu su karo tremtiniais, išmestas iš tėvynės ir drauge vargo didžiuosius vargus. Būdamas išrinktas į Vyriausiąjį komitetą tremtiniams šelpti, jis visomis savo jėgomis ėmėsi jam pavesto darbo ir tesėjo. O po karui sugrįžęs į Lietuvą ar Leonas pasitraukė iš visuomeninio darbo? Ne pavienios, bet desėtkai organizacijų gaudavo iš velionies paramos. Nė vienam geram viešajam reikalui velionis nebuvo abejingas. Ir moksleiviams šelpti dr-jos, ir menininkų organizacijos, ir šiaip labdaringos įstaigos velionio Leono asmeny turėjo nuoširdų talkininką ir medžiaginę paramą ir patarimu, ir darbu.

Lietuvos visuomenė Leono asmeny neteko ne eilinio darbininko, bet nepaprastai darbštaus, ideališkai punktualaus, gabaus ir jautraus veikėjo.

Kai kam gali atrodyti, kad velionis Leonas politikos srity mažai tėra padaręs. Politikos dirvoj Leono padaryti darbai taip pat yra dideli kaip ir visuomenei. Atsiminkime, kad prieš 40 su viršum metų jau Leonas rašinėjo laikraščiams straipsnius politikos klausimais. Prieš 30 metų, t.y. 1907 metais jau Leoną išrenką į Rusijos Dūmą nuo Suvalkų gubernijos. Jau tuomet Leonas kalbėjo ir rašė apie žemės reformą Lietuvoj, kurią tik Nepriklausomosios Lietuvos valdžia įvykdė. Pasaulinio karo metu Maskvoj ir Petrapily susiorganizavo politinė grupė, kuri buvo pasivadinusi Demokratinės tautos laisvės santaros partija. Tos Santaros vadas ir buvo P. Leonas. Leono įtaka mūsų santariečių grupės galvose nebuvo labai didelė. Velionis Leonas buvo karštas nepriklausomybės Lietuvos idėjos skiepytojas. Juk ir pati Santaros partija savo pavadinime turėjo žodžius: „Tautos Laisvės". Tuose žodžiuose buvo suprantama ir tautos, ir Lietuvos ne tik tam tikra santvarka, bet ir nepriklausomybė. Tik partinės aistros ir noras Leono asmenį pažeminti arba sumažinti jo įtaką vertė kai kuriuos asmenis ir grupes skelbti, būk velionis Leonas Petrapilio Seime tenorėjęs Lietuvai autonomijos. Politikoje velionis Leonas buvo tiesus ir status. Jis buvo priešingas demagogijai ir pataikavimams minioms. Gal todėl Leonas, būdamas didelio proto ir gilios išminties politikas, vis dėlto nebuvo toks populiarus miniose, gal dėlto ir jo vadovautoji Santaros partija, kuri vėliau persiorganizavo į Ūkininkų partiją, neturėjo didelio pasisekimo rinkimuose į Seimus. Velionis Leonas buvo nesvyruojantis demokratinės santvarkos šalininkas. Be demagogijos, be asmeninių priekaištų, bet atvirai, rimtai ir ryžtingai Leonas kovojo su demokratizmo priešais. Velionis Leonas turėdamas savo nesvyruojančius įsitikinimus visuomet būdavo objektingas ir kitų asmenų, kitų politinių grupių naudingus Lietuvai ir tautai darbus ne tik pripažindavo, bet iškeldavo ir pabrėždavo. Dėl tos savo brangios savybės velionis Leonas nuoširdžiai buvo gerbiamas įvairių įsitikinimų, įvairių pažiūrų asmenų. Nepriklausomoj Lietuvoj velionis Leonas išvarė nemažą politikos darbo barą.

Pirmasis teisingumo ministeris, pirmoji teismų santvarka, velionies Leono nustatyta, puikiai išsilaikė keliolika metų, sudarydama apie mūsų teismą visai neblogą vardą, nors teismui teko pradėti su labai mažu skaičium prityrusių ir išėjusių teisių mokslus darbininkų. Ir vidaus reikalų ministeriu būdamas atliko žymių darbų velionis Leonas. Savivaldybių įstatymas, draugijų ir susirinkimų įstatymai, Steigiamojo Seimo rinkimų įstatymas - vis tai velionio Leono proto vaisius. Jau tik sužymėti įstatymai ne tik nustatė atitinkamose srityse tam tikrą tvarką, bet turėjo rimtos įtakos į mūsų visų galvojimą tais klausimais. Nebūdamas didelės partijos žmogum, būdamas labai kuklus ir priešingas visokioms reklamoms ar pompoms velionis Leonas

nebuvo garsus vardas gatvės miniai, bet politiškai galvojantieji inteligentai ne tik jo vienmečiai ir draugai, bet ir kitaip galvojantieji, ir kitų grupių bei partijų žmonės atsidėję klausė velionio Leono nuomonės aktualiais politikos klausimais. O velionis Leonas nepaisant savo senyvo amžiaus ir negeros sveikatos visuomet gyvai sekdavo politikos ir visuomenės gyvenimą ir visuomet turėdavo savo aiškią, šviesią nuomonę. Iš pasakytų mano žodžių matome, kad velionies Leono vaidmuo politikos dirvoj buvo žymiai didesnis, negu paviršutiniu žvilgsniu tas galėjo atrodyti.

Netekę Leono, netekome teisingo, šviesaus proto ir realaus politiko. Yra dar dvi sritys, kur Leonas buvo nepakeičiamas žmogus: profesūra ir advokatūra. Bet šių sričių atstovai jau pasakė savo žodį.

Baigdamas savo žodį dar noriu pažymėti vieną sritį, kuri užima kiek skirtingą vietą – tai kariuomenė ir šauliai. Būdamas griežtas militarizmo priešininkas velionis Leonas vis dėlto buvo vienas pirmųjų skatintojų sudaryti lietuviškų pulkų rusų kariuomenėje, o Lietuvoje priklausė Šaulių Sąjungai ir net buvo jos Tarybos nariu apie 3 metus. Gal čia pasireiškė velionies Leono galvojime koks prieštaravimas? Militarizmo priešininkas ir kariuomenės bei šaulių rėmėjas. Tačiau ir čia velionis Leonas buvo nuosaikus. Lietuvos kariai ir šauliai buvo sudaryti ne militarizmui palaikyti, ne svetimiems kraštams užgrobti, bet mūsų nepriklausomai Lietuvai ginti. Todėl velionis lietuvišku kariu ir šauliu didžiavosi, jį gerbė ir mylėjo ir pats kuo galėjo prisidėjo kariams ir šauliams palaikyti.

Trumpai pažvelgę, matome, kokio mūsų tautos milžino netekome. Kurioj srity Leonas buvo stipresnis, geresnis nevertinsiu, tik viena čia galiu pasakyti, kad Leonas mums buvo brangus ir kaip visuomenininkas, ir kaip politikas, ir kaip profesorius, ir kaip advokatas, ir pagaliau kaip šaulys. Visos tos sritys turi labai didelį nuostolį jo netekę. Pagerbdami atmintį to mums brangaus asmens pasistenkime eiti jo pėdomis, būkime sąžiningi ir punktualūs savo pareigose, daugiau dirbkime savo tautos ir tėvynės reikalui" [21].

J. Karvelio žodis:

„Taurusis Demokrate, Brangus Drauge, po daugelio savo didžių ir garbingų darbų, po kovos ir rūpesčių staiga ir netikėtai Tu pasitraukei iš mūsų gyvųjų tarpo.

Ir šiandien studentai varpininkai, stovėdami paskutinį kartą prie taip mums artimo Tavo karsto, liūdi netekę Tavęs, taip didelio skatintojo, tvirto ramsčio ir nepamainomo patarėjo varpininkų demokratinėje kovoje už gražesnį ir laisvesnį visos valstybės gyvenimą.

Tu ir savo darbais, ir savo idėjomis, kurias išlaikei iki pat akių užmerkimo, buvai mums geriausias pavyzdys. Ir Tau mirus visa tai mums bus brangus prisiminimas ir tikras jėgų šaltinis ateities darbams.

Šį skaudų momentą čia, stovėdamas tavo sustingusioje akivaizdoje, Studentų varpininkų s-gos ir jos narių, kaip Stud. „Varpo" draugijos, Stud. varpininkų korp. „Žalgirio", Stud. med. korp. „Ąžuolo" vardu pasižadame eiti Tavo pramintais keliais, branginti ir skleisti demokratijos idėją ir nepalinkti nuo bet kurio spaudimo, kaip kad ir Tu iki pat mirties tesėjai.

Reikšdami paskutinę pagarbą, lenkiame savo galvas..." [22].

Po profesoriaus Petro Leono laidotuvių 1938 m. gegužės 17 d. laikraštyje „**Lietuvos žinios**", buvo išspausdintas filologijos mokslų daktaro **Juozo Baldžiaus-Baldausko** straipsnis „**Prof. P. Leoną palydėjus**" J. Kerniaus slapyvardžiu. Straipsnyje rašoma:

„Gražią pavasario dieną, kada kvepėjo jievos, žydėjo vyšnios, skleidės jazminų ir alyvų žiedai, liūdnai giedojo maža kanarėlė. Jis, kilnios sielos ir tauraus būdo žmogus, nuo ilgos gyvenimo kelionės pavargo ir nuėjo ilsėtis. Poilsin lydėjo Jį neskatinamos ir neverčiamos iš visų Lietuvos kampų suplaukusios žmonių minios, gedulingai lenkdamos galvas Jo didiems darbams, atliktiems žygiams ir tyliai pasižadėdami vykdyti Jo tauriąją valią, siekt dar Jo nepasiektųjų tikslų. Nusilenkė velioniui visi, nusilenkė Jį mylėdami, Jį gerbdami, gedėdami dėl Jojo staigaus nuovargio, nusilenkė Jam net ir tie, kuriems velionis plačiam gyvenimo vieškelyje buvo nemėgiamas krislas akyje, - tokis buvo taurus ir kilnios dvasios velionis.

Minios žmonių, lydimos gedulingojo maršo garsų, pavasario gaivinančios saulės ir malonaus pavasario žiedų kvapo, lydėjo didįjį Velionį poilsin ir tykiai, tykiai galvojo: Jis grįš; Jis gyvens mumyse savo nuveiktais darbais, atliktais žygiais, nepasiektais tikslais, puoselėtais idealais; Jis grįš ir gyvens amžinai mumyse. Tą nepalaužiamą minios, Velionį mylėjusios, valią liudijo ir saulė motutė, ir žaliosios liepos ir tie Velionį lydėję pavasario žiedai, patys atvykę ton iškilmingon Velionies kelionėn. Juk ir W.E. Gladstonas, didysis anglų politikas ir kovotojas, liberalas ir žodžiais, ir žygiais, sakė: „Palydėkite mane paskutinėn kelionėn su žibuoklėm, alyvom ir dangaus raktelių žiedais".

Žmogus, tasis visuomeninis žemės gyventojas, tiek tėra vertas, kiek jis kitiems naudingas, kiek jis kitiems gera daro, kiek jis visuomenei, liaudžiai dirba, tarnauja, padeda, jos ateičiai gaires tiesia, dėl jos gerbūvio kovoja. Juk ir nepamirštamasis Getė sykį savo sekretoriui Ekermanui, klausiusiam jo, kaip nupelnyti sau amžiną vardą ir atminimą, sakė: „Daryk, kas reikalinga, ir būsi amžinas, kovok su visų dienų vargais, su visų dienų rūpesčiais ir būsi amžinas". Kovoti su „visų dienų vargais" nereiškia tik gražiai svajoti, gerai galvoti, bet dar reikia ir sklandžiai dirbti, veikti. Minėtasis Getė sakė: „Smagu yra svajoti, lengva yra galvoti, sunkiau yra veikti, o sunkiausia yra veikti pagal savo gerą valią, pagal savo įsitikinimus".

Velionis buvo ne tik geros valios, ne tik tauraus būdo, Jis buvo ir taurios veiklos žmogus, britų vadinamasis „man of duty and of action", pareigos ir darbo žmogus. Velionis visą savo amžių gyveno, galvojo, dirbo kitiems: tautai, visuomenei, liaudžiai, šiaudinės pastogės žmonėms, ypač jaunuomenei, siekiančiai vargingais keliais mokslo, tiesos, laisvės ir gerbūvio. Ką paguosdamas, ką gelbėdamas, ką užtardamas, ką skatindamas, kam nuoširdžiai patardamas, kam padėdamas, ką įkvėpdamas, ką paremdamas, sušelpdamas ar priglausdamas, Jis vis dirbo ir gyveno kitiems. Jokia gera valia, jokis geras sumanymas, jokia gera mintis, jokis geras darbas nebuvo Velionies nepastebėtas ar aplenktas. Niekam nebuvo Jo namų slenksčiai aukšti, nei Jo buto durys neatviros; niekas tuščiomis rankomis iš Jo namų neišėjo; visi gaudavo iš Jojo dovanų kultūrinių, mokslinių, medžiaginių vertybių pavidale, o duoti Velionis turėjo daug ko ir duodavo nešykštėdamas.

Didelis prancūzų politikas, visuomenininkas, mokslininkas, organizatorius ir laisvės kovotojas Jonas Zoresas rašė: „Per trumpai gyvename, kad galėtume tingėti". Tiesa, ir anglų konservatorių politikas ir lyderis Disraelis sakė: „Per trumpas mūsų gyvenimas, kad būtume maži". Dirbo ir Zoresas, dirbo ir Disraelis, vienas dirbo tarnaudamas savo šalies liaudžiai, kovodamas dėl jos teisių, dėl jos laisvės, trempdamas civilizacijos pabaisą karą, o antrasis dirbo dėl savo ambicijos, garbės, norėdamas būti „didelis". Velionis dirbo, dirbo be atodairos, be nuovargio, be poilsio nuo V. Kudirkos laikų iki savo paskutinės dienos. Advokatas, publicistas, švietėjas, organizatorius, politikas, labdarys, ministeris, profesorius, redaktorius, - plataus mosto, didžios veiklos vyras. Dirbo Jisai daug, dirbo Jisai ilgai, dirbo nemanydamas būti nei „amžinas", nei „didelis", todėl buvo jis žmonių suprastas ir nebuvo Lietuvoje žmogaus, kuris nebūtų žinojęs, kas yra ir ko vertas prof. Petras Leonas.

Dar nuo Kudirkos „Varpo" laikų Velionis pasirašydavo slapyvarde Liūtas, tai buvo sulietuvinta Velionies pavardė, nes leo lotynų kalboje ir reiškė liūtą, lygiai kaip ir Jo graikiškasis vardas Petras reiškia uola. Velionies slapyvardė Liūtas buvo reikšmingas Jo būdui. Juk liūtas daugelio tautų legendose ir pasakose yra drąsus ir teisingas valdovas, skriaudžiamųjų globėjas ir „šios žemės galingųjų" tramdytojas. Ir Velionis buvo darbštus, kaip bitė, drąsus ir teisingas, kaip liūtas ir nepalenkiamas, kaip uola. Todėl, kad Velionis buvo ryžtingas, teisus, tiesus, nepalenkiamas ir skriaudžiamųjų gynėjas, mūsų liaudies, mūsų žmonių teisingai buvo pramintas visuomenės sąžine.

Šarvuotojo kumščio politikos atmosferoje, žmogaus teisių uzurpacijos gadynėje, totalinės doktrinos apinasriu pažabotos laisvės gadynėje, gadynėje militarinio gobšumo ir politinio įžulumo sunku buvo gyventi Velioniui, sunku, nes Jis jautė, galvojo ir matė už daugelį. Velionis jautė visas žmonių bėdas šių dienų niūrioj politinėj padangėje nuo Šanchajaus iki Adis-Abebos ir Barselonos. Jis rašė: „Totalinės valstybės ir politinės diktatūros praktika nėra nei nauja, nei nebandyta, nuo Graikijos tiranų ir Romos imperatorių iki pastarųjų laikų žmonės daug sykių pergyveno šiokias civilizacijos ir politikos painiavas. Juk ar Romos imperatorius Tiberijus nesakė: „Tegul manęs nekenčia, tegul tik manęs bijos, o paskui, po mano mirties, ma juos dievai, tegul nors ir žemė sudega". Tačiau visos pasaulio diktatūros smurtu buvo pradedamos, nuo smurto ir žūdavo; nė vienas juk tųjų diktatorių nemirė sava mirtimi. Kas kitų negerbia, nebuvo ir pats gerbiamas, kas kitus nieku verčia, bus ir pats nieku paverstas ir tokis žmogus, kitų žmonių teises ir laisvę pamynęs, taps juoda dėmė žmonių civilizacijos istorijoj".

Prisimindamas Velionies sakytuosius žodžius prisimenu ir Getės „Fausto" žodžius:

Ja, diesem Sinne bin ich ganz ergeben,
Das ist der Weisheit letzter Schluss:
Nur der verdient sich Freiheit wie
[das Leben,
Der täglich sie erobern muss.
Solch ein Gewimmel möcht ich sehn,
Auf freiem grund mit freiem Volke
[stehn!

Velionis buvo visai teisingai pavadintas didžiuoju humanistu! tiktai humanistas ne istorine, bet filosofine žodžio prasme. Jis mylėjo žmones, geidė jiems laimės, sielojos jųjų reikalais, džiaugės žmonių kultūros laimėjimais ir šiais niūriais laikais savo nepalaužiama valia rodė šiaudinės pastogės jaunajai kartai kaip reikia gerbti žmogaus teisę ir laimę; kaip reikia kovoti dėl laisvės; kaip reikia budėti liaudies laisvės sargyboje. Didis tolerantas, gilus demokratas, Velionis manė ir sakė, kad mokslas, tiesa ir laisvė yra nenutraukiamais saitais susieti ir vienas be kito nėra įmanomi. Čia prisimena man kito didelio mokslo vyro, Mykolo Faradėjaus, kalvio sūnaus, žodžiai, pasakyti Anglijos finansų ministeriui, kada buvo norima jam išrūpinti pensiją ir lordo titulą: „Savo laisvę, savo savarankumą, leidžiantį man galvoti, dirbti ir kalbėt pagal mano gilų įsitikinimą, gerbiu aš labiau už lordo titulą ar ministerio pensiją. Aš nebūsiu lordas, nepridėsiu prie pavardės „sir", aš liksiu Mikutis Faradėjus. Anglijoj lordų daug, o Mikutis Faradėjus tik vienas". Tokis pat nesugundomas buvo ir Velionis. Su Faradėjum Velionį sieja ir kitas savumas: žmonių švietimas. Didele meile, įkvėpimu, atsidėjimu Faradėjus ruošdavos viešoms, plačiai publikai skiriamoms, paskaitoms, tokia pat meile, įkvėpimu ruošdavos viešoms paskaitoms ir Velionis, kurios virsdavo Jo gilios ir aitrios minties improvizacija.

Velionis tikėjo žmogaus minties galia, žmogaus proto galia, žmonijos progresu ir jų laime žemėje, tačiau vieno tikėjimo Jam nepakako: reikia naujos socialinės plotmės, pagrįstos laisve, teisėtumu, teisingumu ir lygybe. Šiandien milijonai darbo rankų, milijonai darbo dienų, milijardai dolerių yra įkinkyti griaunamajam darbui: militarizmui, grobimui svetimų žemių, vergimui svetimų tautų. Bet kai milžiniškus tos jėgos resursus įkinkys gamtos jėgoms žmogaus reikalams naudoti, tai nauji horizontai ir naujos perspektyvos šypsosi būsimosioms kartoms.

„Aš tikiu, - sakė Velionis, - bus laikai, kada žmonija atsikratys karų, tos didžiausios žmonių laimės priešininkų; aš tikiu, kad bus metas, apie tai rašė net Seneka, kada nežvangės ginklai ir nebus liejamas žmonių kraujas; aš tikiu, kad bus metas, kada žymiai sumažės, o gal ir visai pranyks, žmonių persekiojimai ir bausmės, nes dažnos bausmės ir dažnas persekiojimas taip pat yra neigiamas režimui reiškinys, kaip gydytojui per dažna jo pacientų mirtis".

Velionį galima charakterizuoti A. Hendersono žodžiais: „Jis galvoja taip, kaip ir mes, tik giliau už mus; stebėjo gyvenimą taip pat, kaip ir mes, tik aiškiau už mus; jis siekė tikslo taip, kaip ir mes, tik tiesiau ir sklandžiau už mus; jis tarnavo žmonėms taip, kaip ir mes, tik geriau už mus, o tokis žmogus žemėje yra jau didis žmogus ir jojo atminimas jojo darbuose gyvens žmonėse per ištisas kartas, nes geri žmogaus darbai ir nuopelnai nėra geros valios žmonių pamirštami".

Šie A. Hendersono žodžiai buvo taikomi Žorezui, bet jie visiškai tinka ir mūsų amžinai gerbiamajam Velioniui, kuris savo darbais pastatė sau paminklą, nesuardomą nei vėjų, nei šalčio, nei lietaus" [23].

5.3. Vertinimai kitoje spaudoje

Daug dėmesio prof. Petrui Leonui skyrė ir savaitraščiai, dvisavaitiniai laikraščiai bei žurnalai. Lietuvos valstiečių liaudininkų sąjungos organas „Lietuvos ūkininkas" pirmajame puslapyje atspausdino prof. Petro Leono nuotrauką, idėjos draugų vienminčių užuojautą, pirmajame bei trečiajame puslapiuose pateikė iš **„Lietuvos žinių"** perspausdintą platų prof. Petro Leono gyvenimo ir veiklos aprašymą, dr. K. Griniaus ir M. Sleževičiaus straipsnius, korespondenciją apie prof. Petro Leono laidotuves [24]. Kitame šio laikraščio numeryje buvo išspausdintas **Juozo Vaišnoro** straipsnis **„Prof. Petro Leono palikimas"**.

„Yra žmonių, kurie ir pasitraukę iš gyvųjų tarpo vis tiek daro įtakos, suka žmonių visuomeninį gyvenimą viena ar kita linkme. Didieji rašytojai, mokslo vyrai, politikai, menininkai niekuomet neužmirštami tuo momentu, kada jie pasitraukia iš gyvųjų tarpo. Dažnai tokių proto milžinų atlikti darbai, padaryti išradimai, mestos mintys ilgus amžius išsilaiko žmonių atmintyje ir neša žmonijai naudą, jeigu mes šiandien naudojamės įvairiais technikos laimėjimais, įvairiais išradimais, gėrimės skaitydami knygas, įžvelgiame į pasaulio beribius plotus, patiriame įvairių nuostabių dalykų, tai vis yra nuopelnas ne vien dabartinės kartos žmonių, bet didele dalimi darbas ilgiausios grandinės žmonių, kurie gyveno prieš dešimtis, šimtus ir net tūkstančius metų prieš mus. Istorijos eigoje kai kurie asmenys nepaprastai ryškiai iškyla. Jie tartum švyturiai per ištisus šimtmečius įvairioms tautoms rodo kelius į geresnį, gražesnį gyvenimą. Jų vardai yra minimi ištisų kartų. Dažnai tokie žmonės, nors jie gyveno prieš šimtus metų, minimi lyg rodos jie čia pat dar šiandien tarpe mūsų gyventų. Istorija žino tokių asmenybių. Jie priklauso visai žmonijai. Atskiros tautos taip pat turi savo proto vyrų, kuriais gėrisi, kuriuos seka, ypatingai tokius proto žmones, kurie nelenkė galvos prieš didžiuosius, jautrūs buvo neteisybei, visą savo energiją skyrė tautos progresui ir plačiųjų liaudies sluoksnių gerovei. Taip, tokie žmonės verti pagarbos. Lietuvių tauta irgi yra išauginusi taurių asmenybių, kurios žadino žmones iš vergijos miego, kurios tiesė Lietuvių tautai nepriklausomybės kelius, kurios gynė liaudį nuo dvarininkų ir ponų sauvalės, kurios kovojo ir mirė, rūpindamosi ne savo siaurais turto ar garbės reikalais, bet artojų ir darbininkų gerbūviu. Šiandien jau nedaug turime gyvųjų tarpe tų senesnės kartos kovotojų. Jie, kaip griūvantieji ąžuolai, pavargę nuo metų naštos, traukiasi iš gyvųjų tarpo.

Štai gegužės 12 d. Lietuva neteko vieno iš senesnės kartos veikėjo, tikro Žmogaus, tikro liaudies draugo Petro Leono. Jis mirė turėdamas 74 metus amžiaus. Toks amžius gražus, bet dar gražesni yra Jo nudirbti darbai. Apie Petrą Leoną daug ką galima rašyti, daug ko galima iš Jo pasimokyti. Jis ilgai bus minimas lietuvių tarpe. Jo parašytos knygos, Jo straipsniai žurnaluose ir dienraščiuose ilgai veiks gyvųjų protus. Norint susipažinti su Petro Leono palikimu, reikia skaityti Jo raštus, nes šitie raštai, juose išreikštos mintys ateity turės įtakos visam Lietuvių tautos likimui. Čia „Lietuvos ūkininko"

skaitytojams pateikiame kelias būdingesnes ištraukas iš Jo parašytų knygų, arba straipsnių. Štai jos:

„Didelė nelygybė tarp žmonių turto atžvilgiu susidarė štai dėl ko. Žmogus sugebėjo priversti kitą žmogų dirbti jam, išnaudoti anojo darbą. Kas sugebėjo daugiau žmonių išnaudoti, tas didesnę naudą, didesnį pelną gavo. Šitą galimumą išnaudoti kitų darbą sugebėta padaryti nuolatiniu, įtvirtinant šį savitarpio santykį į teisės normas. Dauguma pradėjo kentėti skurdą ir alkį, mažuma gyveno ištekliuje ir prabangoje. Žmonių gyvenimas savo esmėje pasidarė nenormalus: tie, kurie dirba, kenčia skurdą, o tie, kurie nedirba – viskuo pertekę. Nuskriaustieji, nors ir įtikinti, kad taip ir turi būti, vis dėlto kartais imdavo murmėti, šiaip ar taip protestuoti prieš išnaudojimą... Kada tik skriaudžiamieji suprato, kad jie yra skriaudžiami, tuomet teisinės tvarkos atstovai imasi kartais geruoju raminti juos, prisimesdami jų draugais. Pavyzdžiui, prieš karą taip mėgino daryti caro policininkai ir kt. jo pakalikai. Maskvoje, aukšto rango policijos valdininkas Zubatovas steigė darbininkams savišalpos draugijas, kurios gaudavo valstybines pašalpas, kad tik darbininkai būtų ištikimi carui. Petrapilyje panašų darbą dirbo ponas Gaponas. Tačiau kiekvienam turi būti aišku, kad turtų nelygybė daugiausiai eina iš teisinės santvarkos, tai tik esant atitinkamai teisinei santvarkai gali būti mažinama kalbamoji nelygybė.

Pas mus per daug yra užmirštamas žmogaus likimas, kad „Prakaite jam tenka rūpintis savo kasdienine duona". Mūsų tauta darbšti, daug ir sunkiai dirba, bet jos mintis yra nuolatos slegiama pasitikėjimu autoritetais, o ne savimi".

„Iki žmogus įsigijo piliečio ir valstybės šeimininko teises, kurios leidžia jam kovoti ir dėl geresnių ekonominių sąlygų, reikėjo eiti ilgas istorijos kelias. Tas kelias tai Galgotos kelias. Tūkstančiai metų galvota, tūkstančiai metų kovota, kraujas lietas, gyvybės guldytos iki įsigyta buvo tos teisės, kurias dabar turi demokratijos pilietis. Dabartiniu metu kai kurios valstybės paneigė tas teises. Aš turiu galvoje diktatorių valdomas valstybes. Man rodos, kad tos šalys serga laikina liga, šalys, kurios yra pasiekusios aukštesnės kultūros, kurios yra savo pastangomis ir didelėmis aukomis įsigijusios demokratines teises, neis atgal į pirmykščių valstybių gyvenimo sąlygas, nenorės grįžti į vergovės padėtį. Per daug brangiai žmonija yra užmokėjusi už tas brangenybes (demokratines laisves), kad jos užmirštų jų vertingumą".

„Jai sauvalė ir neteisėtumas drąsiai kelia galvą, tai rodo, kad asmens, kurie turėtų saugoti įstatymus, vykdo savo pareigą. Tuomet kiekvienas iš mūsų turi būti kovotojas už teisę dėl visuomenės labo. Jei kovai dėl teisės užkirstas kelias, tuomet šalyje įsigyvena tokie papročiai, kurie veda tautą į pražūtį".

„Anglų manymu, kultūra turi pirmiausia išauklėti asmenyje tris dorybes: savigarbą, savęs pažinimą ir sugebėjimą save kontroliuoti. Negalvojąs nuolankumas vadui ar stabui neauklėja šitų dorybių asmenyje. Žmogaus savarankiškas galvojimas būtinas".

Čia yra ištisai, žodis į žodį, taip kaip parašyta Petro Leono, pacituota būdingesnės mintys. Net ir šios kelios Jo raštų eilutės jau labai aiškiai ir ryškiai rodo Jo veidą. Mes labai aiškiai matome, kur link krypsta Jo simpatijos" [25].

Amerikos lietuvių darbininkų Literatūros draugijos trimėnesinis politikos, mokslo, meno ir literatūros žurnalas **„Šviesa"** išspausdino dr. **Antano Petrikos** straipsnį **„P. Leonas: jo gyvenimas ir veikla".** Autorius rėmėsi A. Rimkos darbu „Aušros" – „Varpo" gadynės socialdemokratiniai raštai" ir R. Skipičio, V. Stankevičiaus, A. Janulaičio, J. Būtėno, A. Tamošaičio straipsniais, paskelbtais „Laisvoje mintyje", „Į pagalbą", ir gana plačiai nušvietė prof. Petro Leono gyvenimą ir veiklą. „Prof. Petras Leonas, - rašė A. Petrika, - mylėjo savo tautą. Jis jai gyveno, jai dirbo. Persekiojamųjų balse jis girdėjo savo sukaustytos tautos balsą, jų skausmuose jisai jautė savo krašto kančias, jų siekiuose matė šviesesnį savo garbingos tautos rytojų. Per penkias dešimtis visuomeninio darbo metų jisai nuvarė platų ir ilgą to darbo barą" [26].

Tautininkų orientacijos ūkininkų savaitinis laikraštis **„Ūkininko patarėjas"** taip pat skyrė dėmesio prof. Petrui Leonui. Laikraštyje išspausdintame straipsnyje **„Mirė prof. Petras Leonas"** buvo informuota apie profesoriaus mirtį, aprašytas gyvenimas ir veikla, atspausdinta nuotrauka. „Velionis, - rašė „Ūkininko patarėjas", - buvo visų gerbiamas ir mylimas kaip teisingas, tiesus ir atviras žmogus. Jis savo pažiūrų neslėpė, nesvyravo į vieną ar kitą pusę, nežiūrėjo vietų, iš kurių galima turėti daugiau naudos. Taip pat jis gerbė ir kitų pažiūras. Be to, jis įvairiais būdais rėmė labdaringas organizacijas, šelpė nelaimės ištiktuosius, negailėjo lėšų tiems, kurie buvo atsidūrę varge. Dėl to ir žinią apie jo mirtį visi sutiko su giliu liūdesiu. Velionies palydėti susirinko tūkstančiai žmonių. Prieš mirtį jis pareiškė norą, kad jo palaikai būtų sudeginti Medicinos fakulteto krematoriume. Ši paskutinioji jo valia buvo įvykdyta" [27].

VDU studentų tautininkų korporacijos „Neo-Lithuania" žurnale **„Akademikas"** straipsnį **„Atsisveikinant su Petru Leonu"** paskelbė **Balys Sruoga**.

Jis rašė: „Petras Leonas baigė savo žemiškąją kelionę. Nedaug, nedaug beliko mums jų, XIX amžiaus Lietuvos veikėjų, žilomis galvomis, primenančiomis mums tąjį baisų metą, kai Lietuva buvo „ir tamsi, ir juoda", suraukšlėtais veidais pasakojančių apie mūsų tautos atgimimo kryžiaus kelią. Pasitraukiant tiems žmonėms iš mūsų šiokiosios dienos baigiasi mūsų tautos istorijos vykusis lapas. Dabartiniam jaunimui anieji laikai jau tolima praeitis, žiūrinti rūsčiomis akimis, nelyginant kažkokia niūri šmėkla, dvelkianti kaip baisi pasaka, žiauri legenda. Ir anos gadynės veikėjai dabarties jaunimui mažai tesuprantami. Mažai besuprantamas buvo ir Petras Leonas, - ir būdu, ir veidu toks išsiskiriąs iš mūsų dienų minios.

Kai dar daugelio „Akademiko" skaitytojų tėvai tebebuvo vaikai, Petras Leonas jau buvo kovotojas, - kovotojas dėl lietuvių tautos, dėl Lietuvos. Ir visas jo ilgas rūstus gyvenimas – tolydi kova. Tikrąja žodžio prasme iki pat grabo lentos jisai tebesirūpino tais pačiais mūsų tautos atgimimo idealais, kurių vardu pradėjo jis savo gyvenimišką žygį, kai dar daugelio mūsų pasauly nebuvo.

Jo įvairioje plačioje veikloje ir politiniai reikalai užėmė svarbią vietą. Politika - tokia sritis, kuri sukelia daugiausia ginčų, kurioje randama daugiausia „klaidų", ir tie ginčai esti aistrūs ir temperamentingi. Įsisiūbavusi politinė aistra ne kartą aptemdo visa tai, kas gyvenime esti daug šviesiau ir tauriau. Jaunoji karta dar daugiau žino velionį, kaip tam tikros savaimingos politinės ideologijos reiškėją, - ideologijos, kuri, kaip ir kiekviena ideologija, turi savo šalininkų ir priešininkų. Ir mažai kas bežinojo iš jaunosios kartos Petrą Leoną, kaip visuomenės veikėją, kaip šviesų tautos sūnų ir taurų Lietuvos kovotoją.

Petras Leonas - ne eilinis kovotojas. Tai buvo tiesus įsitikinimo, teisės ir sąžinės vyras. Per visą savo rūstų ir ilgą gyvenimą jis nežinojo jokių kompromisų su sąžine, neišklydo iš kartą pradėtojo kelio. Galima buvo su jo ideologija sutikti, galima buvo ją ginčyti, bet negalima buvo negerbti šio žmogaus tiesumo ir statumo.

Visi mes ieškome teisybės. Visi tikimės teisybę suradę. Faktinai gi kiekvienas turime, kiekvienas skelbiame savo teisybę. Ir kas iš mūsų galėtų pasakyti, kad jo surastoji teisybė yra pati tikroji, o visų kitų teisybės yra netikros?

Petro Leono atstovautoji teisybė, pasakytume, žmogiška teisybė, buvo Lietuvos žemėje, lietuvių tautoje išaugusi. Tai buvo kieta teisybė, - tokia, koks buvo ir jos reiškėjo būdas.

Petras Leonas buvo nelyginant kažkokio burtininko iš kieto granito iškaltas, - toks kietas jis buvo ir nelankstus. Negalėjo jisai pasilenkti ir nusilenkti prieš jokį šio pasaulio galingąjį, - negalėjo priversti jo nusilenkti nei caro žandarai, nei vokiečiai, nei lenkai, nei bolševikai... Ir nemėgo jis tųjų, kurie lenkias ir pataikauja, - jis negerbė jų: nejuto juose žmogiškos vertybės. Todėl daug kam jis buvo labai nepatogus žmogus - ir dabarty, ir praeity. Pavyzdžiui, buvusioje Rusijos valstybėje jis priklausė prie vadinamosios kadetų (Miliukovo) partijos. Didžiulėj Rusijoj tai buvo įtakinga partija. Petras Leonas įėjo į ją tikslu geriau Lietuvos reikalus ginti. Veikiai užėmė įtakingą vietą toje didžiulėje rusų inteligentijos organizacijoje. Bet kai toji partija Didžiojo karo metu nesutiko iš anksto pripažinti mūsų tautai teisę politiškai apsispręsti, Petras Leonas nedelsė iš jos pasitraukti. Taip jisai visur ir visuomet darydavo, - jokių kompromisų, jokių prisitaikymų vyraujančioms jėgoms, nors jos jam, kaip žmogui, daug patogumų žadėtų.

Kitų tautų rašytojai ir istorikai daug yra prirašę apie lietuvio būdo kietumą, atkaklumą, pasiryžimo ištesėjimą. Malonu mums būdavo tai sakyti, bet mums patiems tai ne kartą atrodydavo panašu į legendą. Bet Petras Leonas savo gyvenimu parodė, kad tie kitataučių liudijimai nėra pramanyti. Būdo atžvilgiu jis buvo, pasakytume, tradicinis lietuvis, tipinguosius lietuvio būdo savumus atnešęs iš tosios gadynės, kada mūsų tauta tebegyvena herojiškąjį savo istorijos laikotarpį. Tikrai, Petro Leono dvasioje buvo daug iš tikrojo heroizmo. Kas yra herojus? Tasai, kuris kovos laukuose sugeba daug priešininkų nugalėti? Gali būti: kai kas net galvažudį Planetą, Dolfuso žudiką, jau laiko tautiniu herojumi. Visokio heroizmo esama, ypač tokio, kurį lengva pastebėti ir dar lengviau išreklamuoti. Bet esama ir ypatingesnio heroizmo, sunkiai pastebimo. Tai - šiokiadienės būties humanistinis heroizmas. Tai - atsisakymas savęs, atsisakymas žemiškųjų gėrybių savo artimo, savo tautos gerovei. Štai iš tokio heroizmo buvo išlietas visas Petro Leono gyvenimas.

Petro Leono gyvenimą aprašys biografai, jo nuopelnus surašys istorikai, - mes nedarysime to, palydėdami taurųjį velionį į amžiną atilsį. Mes tiktai, prisimindami Baltrušaičio žodžius:

Patyriau skaudžiai ir seniai:
Ką, žemės kurmi, išmanai?
Ir ką žinai, ir ką turi –
Kaip auksą užrakink širdy!

palydėję velionį, jo gyvenimo žygį, jo asketišką heroizmą, jo stoišką tiesumą, jo žodžio rūstų patvarumą, jo kietąją valią lietuvių tautai gaivinti, kelti ir ugdyti, jo atsparumą prieš menkystos pagundas, jo galią būti kaip uola, - kaip auksą pasidėkime ir užrakinkime savo širdyse" [28].

Pasaulio lietuvių sąjungos leidinyje „**Pasaulio lietuvis**" prof. Petro Leono atminimui straipsnį „**A. a. prof. Petras Leonas**" paskyrė **Rapolas Skipitis.**

„Pirmasis Nepriklausomos Lietuvos teisingumo ministras, mūsų žymus teisininkas, ilgametis Vyt. Didž. Universiteto Teisių fakulteto profesorius ir dekanas, ilgametis Advokatų tarybos pirmininkas, daugelio organizacijų kūrėjas ir rėmėjas, jautrus meno (ypač lietuviškojo) gerbėjas ir skaitytojas, karštas Lietuvos patriotas, didis valstybės vyras, žymiausias Lietuvos advokatas Petras Leonas mirė š. m. gegužės mėn. 12 d. 15 val.

P. Leonas gimė 1864 m. lapkričio 16 d. Liaskavo kaime, Plutiškių par., Gudelių valsč., Marijampolės aps. ūkininko šeimoje. Pradžios mokyklą lankė Kudirkos Naumiestyje ir Šunskuose. Gimnazijos mokslą išėjo Marijampolėj 1884 m. Teisių mokslus Maskvos universitete 1889 m. Tarnavo prie Suvalkų teismo, o paskui Azijos Rusijoj – Turkestane teismo tardytoju, prokuroro padėjėju, taikos teisėju ir apygardos teismo teisėju. 1906 metų pradžioje buvo rusų caro valdžios atstatytas iš apygardos teismo teisėjo vietos už pritarimą 1905 metų revoliucijai. Tais pat 1906 m. sugrįžo į Lietuvą, apsigyveno Kaune ir ėmėsi prisiekusiojo advokato darbo. 1907 m. pradžioje buvo išrinktas į Valstybės Dūmą – atstovu nuo Suvalkų gub.

Lietuvių visuomeniniame gyvenime P. Leonas pradėjo aktyviai dalyvauti dar universiteto studentu būdamas ir tą darbą uoliai ir rūpestingai tęsė ligi paskutinės savo gyvenimo dienos.

Jis bendradarbiavo *Jono Šliūpo* leidžiamam Amerikoje *Lietuviškame balse, Šviesoje, Varpe, Santaroje, Ūkininko balse, Lietuvos žiniose, Kultūroje, Teisėje* ir kit., yra parašęs keletą knygų teisių mokslui ir keletą knygų visuomenės klausimais.

Politiniame gyvenime P. Leonas priklausė vidurio grupei – Santarai, vėliau persiorganizavusiai į Ūkininkų partiją. Kaip visur, taip ir politikoj P. Leonas vengdavo demagogijos ir pataikavimo minioms. P. Leonas buvo liberališkai demokratiškų įsitikinimų žmogus. Savo įsitikinimus jis atvirai ir drąsiai skelbdavo, nors dėl to turėdavo ir nukentėti. Nepriklausomai Lietuvai besikuriant P. Leonas buvo didžiausias mūsų valstybinio aparato organizatorius: kaip teisingumo ministeris jis padėjo pagrindus mūsų teismų santvarkai, o kaip vidaus reikalų ministeris – suorganizavo apskričių administraciją ir savivaldybes. Spaudos ir draugijų įstatymai irgi buvo P. Leono kūrinys. Pirmajai Lietuvos Konstitucijai projektą parašė taip pat velionis. Steigiamajam

Seimui sušaukti įstatymas ir jo rinkimų organizavimas priklauso taip pat P. Leonui. Objektyvus ir teisingas, P. Leonas visoms grupėms buvo priimtinas, kur tik buvo reikalingas žmogus bendram darbui. O jaunuosius paskatinti, sukelti ir palaikyti jų entuziazmą kūrybiniam darbui vargu kas galėjo geriau, kaip P. Leonas. Lietuvai pradėjus atsistatyti, visur trūko žmonių; tik P. Leonas mokėjo jų surasti ir patraukti prie darbo. P. Leonas matė, kad Lietuvai labai reikalinga prisiauginti išmokslintos inteligentijos, ir nuėjo į mūsų universitetą profesoriauti. Kaip universitetas vertino ir gerbė šį asmenį, matome iš to, kad visą laiką vienu balsu jį rinko Teisių fakulteto dekanu.

Tarp daugelio savo darbų P. Leonas vis dar rasdavo laiko ir visuomenės darbui. Kasdien, reguliariai, kaip laikrodis, eidavo tam tikrą valandą padirbėti Advokatų taryboj. Gan dažnai P. Leoną matydavome viešas paskaitas skaitant; toms paskaitoms visuomet rimtai ir atsidėjęs pasiruošdavo. Nebuvo didesnio valstybinio ar visuomeninio įvykio, dėl kurio P. Leonas spaudoje ar viešu žodžiu nebūtų atsiliepęs. Pats būdamas nepaprastai kuklus ir vengdamas bet kokios pompos ir net tikrai pelnytos pagarbos pareiškimo, nepraleisdavo nė vienos progos už atliktą vertingą darbą pagerbti, ar pareikšti padėką, ar pasidžiaugti kokiu gražiu, Lietuvai naudingu darbu ar įvykiu. Iš pažiūros atrodąs šaltokas ir abejingas, bet gi turėjo labai jautrią širdį. Uždirbto skatiko nešykštėjo labdaringoms įstaigoms ar organizacijoms sušelpti ar kitam kokiam naudingam reikalui paremti, ypač mielai remdavo jaunuomenės šelpimo organizacijas.

Mirė skaisčios sielos ir didelio proto vyras, bet jo atlikti darbai, jo šviesus gyvenimo pavyzdys ilgus amžius rodys mums ir ateinančioms kartoms kelią, mokys, kaip reikia dirbti savajai tėvynei, kaip reikia mylėti savąją tautą ir visus žmones.

Tebus lengva jam motinos Lietuvos žemė!" [29]

Studentų dvisavaitinis laikraštis „**Studentų dienos**" išspausdino VDU rektoriaus prof. dr. M. Remerio kalbą, pasakytą atsisveikinant su prof. Petru Leonu prie jo karsto ir velionio nuotrauką [30].

Savaitraštis „**Sekmadienis**" korespondencijoje „**Netekome prof. Leono**" rašė: „Ketvirtadienį vėl pakilo gedulo vėliavos, skelbdamos pasitraukimą iš gyvųjų tarpo vieno tauriųjų ir šviesiųjų vyrų. Mirė prof. Leonas, žymusis Lietuvos teismų kūrėjas, pirmasis teisingumo ministeris, valstybės, mokslo ir visuomenės veikėjas. Ilgus metus jis vadovavo universiteto Teisių fakultetui, Advokatų tarybai. Už nuopelnus teisės mokslui velioniui buvo suteiktas garbės daktaro laipsnis, o išeinant iš universiteto jis buvo pakeltas garbės profesorium. Jis mirė eidamas 74-tus metus. Velionis kilęs iš mažažemio suvalkiečio šeimos. Laidotuvės Medicinos fakulteto krematoriume įvyksta šeštadienį 16 val." [31]

Savaitinis šaulių žurnalas „**Trimitas**", pagerbdamas prof. Petro Leono atminimą, leidinio viršelyje išspausdino jo nuotrauką ir po ja tokį užrašą: „A. a. prof. Petras Leonas, buvęs Šaulių Sąjungos centro valdybos narys 1923 – 1926 m." [32].

Lietuvos darbo žmonių savaitinis laikraštis „**Darbas**" su antrašte „**Mirė garbės prof. Petras Leonas**" išspausdino jo nuotrauką ir po ja tokį tekstą: „Gegužės 12 d. 15 val. 15 min. savo bute staiga širdies liga mirė Vytauto Didžiojo Universiteto garbės profesorius, žymus mokslininkas ir visuomenės veikėjas Petras Leonas. Jis buvo gimęs 1864 m. lapkričio 16 d. Lietuvių visuomeniniame gyvenime ir lietuvių spaudoje Petras Leonas pradėjo dalyvauti nuo studentavimo laikų" [33].

Lietuvos laisvamanių etinės kultūros draugijos mėnesinis laikraštis „**Laisvoji mintis**" išspausdino straipsnelį „**Didžiajam veikėjui mirus**". Čia parašyta: „Mirtis vis daugiau praretina tauriausių lietuvių eiles. Prie tokių didžių žmonių, kurių vardas yra susijęs su tautos atgimimo kovų laikais, priklausė ir neseniai miręs prof. P. Leonas. Nuo pat jaunystės dienų iki gilios senatvės P. Leonas kovojo už lietuvių tautos teises, buvo visados tvirtas liaudies reikalų gynėjas, didelis demokratas ir aukšto intelekto žmogus. Dar būdamas jaunas velionis buvo drauge su tais, kurie per „Varpą", „Ūkininką" ir kitus mūsų tautinio atgimimo laikų laikraščius kėlė lietuvius iš tautinio ir kultūrinio snaudulio. Jis atstovavo lietuvių liaudies reikalus rusų Dūmoje, dalyvavo Petrapilio lietuvių taryboje ir Seime ir šiaip įvairiuose suvažiavimuose, kurs buvo svarstomi Lietuvos ateities reikalai, o nepriklausomoje Lietuvoje buvo teisingumo ir vidaus reikalų ministeriu. Kaipo teisės specialistas ir mokslininkas jis išvarė plačią darbo vagą ir teismų organizavimo srityje ir ilgus metus profesoriavo mūsų universitete, o išėjęs iš jo buvo išrinktas garbės profesorium. Jo judrus intelektas viskuo domėjosi ir jautriai reagavo į visus gyvenimo įvykius. Jis rašė ne tik iš savo mokslo srities, bet ir bendrais pasaulėžiūros klausimais. Antai „Kultūros" žurnale, kurio jis buvo atsakomingu redaktoriu, pasitaikydavo jo įdomių ir svarbių straipsnių apie kultūrą, progresą, religiją ir t.t. Šiuo atžvilgiu jo pažiūros buvo visai laisvamaniškos. Lietuvos visuomenė gerbė P. Leoną ypač už jo taurumą, už drąsų ir atvirą pasisakymą prieš viešąją netiesą ir jo gilų tikėjimą socialinio teisingumo idealais. Būdamas tvirto demokratinio nusistatymo jis nesvyravo ir nenukrypo nuo savo idealų. Net pralaimėjimai nepajėgė palenkti jį nuo tiesaus idealizmo kelio. Todėl jo netekimą mūsų visuomenė ypač skaudžiai atjautė. Tūkstantinės minios lydėjo šito skaistaus asmenio palaikus į VDU Medicinos fakulteto krematoriumą. Jam nusilenkti atėjo įvairiausių įsitikinimų žmonės, įvertindami šito didelio – pareigos ir darbo – žmogaus nuopelnus mūsų kraštui. Velionis tikrai nusipelnė didžios pagarbos ir ilgo atminimo" [34].

Lietuvos krikščionių darbininkų sąjungos savaitinis laikraštis „**Darbininkas**" informacijoje „**Mirė profesorius Petras Leonas**" rašė: „<...> gegužės 12 d. mirė žymus visuomenininkas ir mokslininkas, VDU profesorius Petras Leonas. Velionis aktyviai kovojo su carizmu prieškariniais laikais, o

nepriklausomoje Lietuvoje nenuilstamai dirbo visuomeninį darbą. Savo laiku buvo ministru ir VDU Teisių fakulteto dekanu" [35].

Katalikų veikimo centro savaitraštis „**Mūsų laikraštis**" paskutiniame puslapyje išspausdino trumpą informaciją: „Šiomis dienomis Kaune mirė prof. Petras Leonas, ilgus metus vadovavęs Universiteto Teisių fakultetui ir Advokatų tarybai" [36].

Didelę pagarbą buvusiam vyr. redaktoriui profesoriui Petrui Leonui išreiškė mėnesinio mokslo, visuomenės ir literatūros žurnalo „**Kultūra**" redakcija ir bendradarbiai. Žemiau pateikiami V. Stankevičiaus, A. Janulaičio, J. Būtėno, A. Tamošaičio straipsniai ir vieno nežinomo asmens prisiminimai.

Šio žurnalo redakciniame straipsnyje „**Mirė garbės profesorius Petras Leonas**" rašoma:

„Š. m. gegužės mėn. 12 d. mirė ligšiolinis „Kultūros" žurnalo vyr. redaktorius, vienas žymiausių Lietuvos veikėjų, pasižymėjęs teisininkas ir visuomenininkas garbės prof. Petras Leonas.

Velionis buvo gimęs 1864 m. lapkričio m. 16 d. Leskavos k., Plutiškių parapijoje, Gudelių v., Marijampolės apskrityje mažažemio ūkininko šeimoje. Pradžios mokslą ėjo Naumiestyje ir Šunskuose. Marijampolės gimnaziją baigė 1884 m. sidabro medaliu. Maskvos universiteto Teisių fak. baigė 1889 m. Tų pat metų rudenį pradėjo tarnauti Suvalkų apygardos teisme teismo kandidatu. Vėliau buvo paskirtas į Taškentą tardytoju, po to valstybės gynėjo padėjėju į Samarkandą, paskiau ten pat buvo taikos teisėju ir pagaliau Naujojo Margelano apygardos teismo nariu. Ištarnavęs 12 metų rusų teismuose už dalyvavimą 1905 m. revoliucijoje buvo pašalintas iš tarnybos ir 1906 metų rudenį pradėjo advokatauti Kaune. 1907 metų pradžioje nuo Suvalkų gubernijos buvo išrinktas Valstybės Dūmos nariu.

Į trečią ir ketvirtą Valstybės Dūmą atsisakė būti renkamas.

Karo metu buvo išvykęs į Rusiją ir ten visą laiką aktyviai dalyvavo lietuvių politiniame, kultūriniame ir socialiniame darbe. Rusijoje P. Leonas vadovavo „Santaros" grupei.

Kurį metą gyveno Švedijoje, kur būdamas pradėjo ruošti Lietuvos Konstitucijos projektą.

Organizuojant pirmą Nepriklausomos Lietuvos vyriausybę, P. Leonas buvo teisingumo ministeris. Juo buvo ir antrame ministerių kabinete. Tais laikais daug prisidėjo prie Lietuvos teismo ir jo įstaigų organizavimo. Ketvirtame ministerių kabinete buvo vidaus reikalų ministeris, paruošė pirmąjį mūsų savivaldybių įstatymą, taip pat daug darbo įdėjo ruošiant Steigiamojo Seimo rinkimų įstatymo projektą. Pasitraukęs iš vyriausybės, buvo paskirtas Steigiamojo Seimo vyriausiosios rinkimų komisijos pirmininku. Vėliau buvo ir visų kitų Seimų vyriausiosios komisijos pirmininku.

Susirinkus Steigiamajam Seimui, nuo politinio darbo pasitraukė ir stojo dirbti į besikuriantį Lietuvos Universitetą.

1920–22 m. P. Leonas buvo Aukštųjų Kursų lektorius. 1922 m. rugpjūčio m. 16 d. Lietuvos Universiteto buvo išrinktas ordinariniu profesorium, teisės enciklopedijos ir teisės filosofijos katedros vedėju. Tų

pat metų rugpjūčio m. 23 d. buvo išrinktas Teisių fakulteto dekanu ir juo išbuvo daugiau kaip 10 metų. 1932 m. už nuopelnus teisės mokslui Vyt. Did. Universitetas prof. P. Leonui suteikė garbės daktaro laipsnį, o dėl senatvės pasitraukiant iš Universiteto, P. Leonas buvo pakeltas į garbės profesorius.

Lietuvių visuomeniniame gyvenime P. Leonas pradėjo aktyviai dalyvauti studentaudamas. Pirmiausia dirbo slaptoje lietuvių studentų kuopelėje. Ši kuopelė uoliai talkininkavo Dr. V. Kudirkai, jam padėdama leisti Tilžėje „Varpą". P. Leonas dalyvavo eilėje „Varpo" laikų veikėjų susirinkimų ir suvažiavimų, kuriuose buvo aptariami ne vien laikraščio, bet ir Lietuvos ateities reikalai.

Nuo to laiko, kai apsigyveno Kaune, dalyvavo įvairiose organizacijose: „Mokslo", „Žiburėlio", „Saulės", „Aušros", „Dainos" ir kitose, prisidėjo prie istorinio pirmojo lietuvių moterų kongreso sušaukimo 1907 m.

Nepriklausomoj Lietuvoj prof. P. Leonas išbuvo daugiau kaip 10 metų Lietuvos Advokatų Tarybos pirmininku ir buvo vienas mūsų advokatūros šulų. Taip pat kurį laiką aktyviai dalyvavo Šaulių Sąjungoje ir buvo išrinktas į centro valdybą.

Lietuvių spaudoj bendradarbiauti P. Leonas pradėjo taip pat labai anksti, dar studentaudamas. Rašė ne tik „Varpe", bet ir eilėje kitų laikraščių: dr. J. Šliūpo Amerikoje leidžiamame „Lietuviškame Balse", „Lietuvos Ūkininke", „Šviesoje". Po karo daugiausia savo raštų išspausdino „Kultūroje", „Teisėje" ir „Lietuvos Žiniose".

Nuo 1933 metų ligi pat mirties prof. P. Leonas buvo „Kultūros" žurnalo vyriausias redaktorius, ir jo mirtis yra skaudus nuostolis tiek „Kultūrai", tiek visai pažangiajai lietuvių spaudai. Prof. P. Leonas buvo ypač aktingas „Kultūros" bendradarbis ir žurnale išspausdino šiuos vertingus savo straipsnius: „Monteskjės „Įstatymų Dvasią" beskaitant" (1925 m. Nr. 3), „Vilniaus Didžiajam Seimui paminėti" (1926 m. Nr. 1), „Individualumo pradai demokratinėse valstybėse" (1932 m. Nr. 1), „Tautiškumas ir nacionalizmas" (1933 m. Nr. 11–12), „Didžiosios Prancūzų revoliucijos reikšmė" (1934 m. Nr. 3), „Žodžio ar tiesos laisvė?" (1934 m. Nr. 4), „Šventoji Sąjunga ir Tautų Sąjunga" (1934 m. Nr. 9), „Iš australiečių gyvenimo" (1935, Nr. 2-5), „Iš Britų Indijos gyvenimo" (1935, Nr. 10–12 ir 1938 m. Nr. 1–4), „Istorinė žmoniškumo etika ir teisės evoliucija" (1936 m. Nr. 8–12), „Ispanijos pilietinio karo ir jo ilgo tęsimosi priežastys" (1936 m. Nr. 5–7), „Iš sociologijos paskaitų" (1936 m. Nr. 10–11) ir kt.

Iš mokslo veikalų atskiromis knygomis prof. P. Leonas parašė: „Teisės filosofijos istorija" (1928 m., 429 psl.), „Teisės enciklopedija" (II leidimas, 1931 m., 264 psl.), „A. a. kun. Silvestras Leonavičius (Leonas), biografinis etiudas" (1932 m., 72 psl.), „Advokatų profesija ir jų organizacijos" (1930 m., 28 psl.), „Teisės filosofijos istorija, papildomosios paskaitos" (1936 m., 135 psl.), „Istorinė žmoniškumo etikos ir teisės evoliucija" (1937 m., 54 psl.).

Be to, liko spaudoje (leidžia V. D. Universiteto Teisių fakultetas) didelis veikalas „Sociologija".

Išsamesnę prof. P. Leono gyvenimo ir veiklos apžvalgą, jo asmens

charakteristiką ir darbų įvertinimą, suprantama, bus galima duoti tik vėliau. Tam reikalui jau sumanyta išleisti speciali monografija, skirta prof. P. Leono atminimui pagerbti. Monografijai paruošti jau yra susidariusi iniciatyvinė grupė, kurios atsišaukimas spausdinamas šiame žurnalo numeryje. „Kultūros" skaitytojai kviečiami paremti monografijos išleidimo sumanymą.

Tačiau epizodinio pobūdžio straipsniai, įspūdžiai, atsiminimai apie prof. P. Leoną pradedami skelbti jau šiame „Kultūros" numeryje, ir jiems bus skirta vietos ir kituose žurnalo numeriuose. Artimiau pažinusieji prof. P. Leoną ir drauge su juo veikusieji kviečiami užrašyti savo atsiminimus bei įspūdžius ir atsiųsti juos „Kultūrai".

Prof. P. Leono mirtį apgailestavo ir jo šviesią atmintį pagerbė visa lietuvių spauda be pažiūrų skirtumo. Jo laidotuvės, įvykusios gegužės mėn. 14 d., buvo įspūdingas Velionies pagerbimas. Paskutinę pagarbą Velioniui pareikšti susirinko keli tūkstančiai žmonių, jų tarpe vyriausybės nariai, daug profesūros, teisininkų, studentijos. Vykdant Velionies paskutinę valią, buvo įvykdyta jo kūno kremacija Vyt. Did. Universiteto Medicinos fakulteto krematoriume. Laidotuvės, žinant Velionies nusistatymą, įvyko be vainikų, kuriems skirti pinigai buvo aukojami nukentėjusiems nuo Palangos gaisro ir neturtingų studentų stipendijoms. Prie Velionies karsto pasakė atsisveikinimo kalbas vyriausybės, universiteto ir teisininkų atstovai, iškeldami velionies nuopelnus Lietuvos valstybei, mokslui ir teisei.

„Kultūros" žurnalas, gedėdamas savo nepamirštamo Redaktoriaus, taria padėkos žodį visiems, reiškusiems redakcijai užuojautos dėl jo mirties.

„Kultūros" žurnalas jaus tikros pareigos ir didžios garbės ateityje savo skiltyse visomis išgalėmis prisidėti prie velionies prof. P. Leono idėjinio palikimo išpopuliarinimo ir įamžinimo" [37].

Vladimiras Stankevičius straipsnyje **„Prof. Petro Leono atminimui. Petras Leonas"** rašė:

„Aukštas, laibas, pailgo, šviesaus veido, griežtų bruožų, su užpakalin atmestų baltų plaukų kupeta ir tankiais, kiek nukabusiais virš blizgančių akių žilais antakiais, su senoviškais ilgais ūsais... Pirmas įspūdis – skaistu, šviesu, kilnu. Ir pirmoji mintis susitikus:

„Koks gražus žmogus!"

Ši mintis kildavo savaime kiekvieno susitikimo atveju, iki pat paskutinio momento, kai jis, ramus, iškilmingas ir lyg besišypsąs, gulėjo karste.

Patriarchas? Tai būtų netikslu. Petras Leonas buvo per daug aktyvus, per daug veiklus ir iki paskutinės minutės per daug kupinas dvasios jėgų, kad jam galima būtų pritaikinti šį epitetą, visuomet reiškiantį tam tikrą nutolinimą nuo gyvenimo ir pasyvumą. Riteris gyvenimo saulėleidyje? Tai tiksliau ir tikriau. Bet neužmirškime prie to pridėti: Lietuvos riteris. Jo bruožuose buvo tiek daug aiškiai tautiško, lietuviško, paimto iš savo žemės. Tokius mes vaizduojamės riterius, kurie su skydu vienoje rankoje ir su kardu kitoje gindavo senovėje Lietuvos žemę nuo puolančių ją iš visų pusių priešų. Dailininkas, kuris būtų jį paėmęs modeliu senovės didvyriu istoriniame paveiksle,

nebūtų nusikaltęs nei estetikai, nei istorijai. Bet, žinoma, siekdamas meniško tikrumo, jis būtų turėjęs patalpinti tą epišką figūrą pirmoje eilėje, pastatyti ją kovojančių priešakyje.

Mūsų laikais skydų nebenešioja, o kardai vartojami tik papuošimui paraduose. Kova dabar vyksta kitais būdais, svarbiausia – kaip kova dėl teisės. Ir šį, dabartinį, ginklą Velionis valdė tobulai, visą savo gyvenimą pašventęs teisei, bedirbdamas magistratūroje, administracijoje, profesoriaudamas universitete ir advokataudamas.

Bet ir čia pasireiškia vidujinė esmė. Ir čia, pasikeitusioje istorinėje aplinkumoje, su profesoriaus skydu ir advokato kardu, Petras Leonas visur buvo pirmoje eilėje. Jis – pirmas laisvosios Lietuvos teisingumo ministeris. Universitete jis organizuoja Teisių fakultetą ir atsistoja jo priešakyje kaip pirmasis ilgametis dekanas. Advokatūroje jis ilgus metus, iki pat mirties, nepakeičiamas Advokatų Tarybos pirmininkas.

Dažnai statomi vienas prieš antrą du principai: demokratijos ir vadizmo. Bet šis priešpastatymas ne visada būna teisingas ir niekad nebūna tikslus. Idealas visuomet bus organiškas abiejų principų suderinimas. Ir kad toks suderinimas yra galimas, įrodo Velionies asmenybė. Būtų juokinga sakyti, kad Petras Leonas kada nors būtų pats stengęsis užimti pirmą vietą: kuklus, gal net kiek varžąsis, jis, atrodė, visuomet norėjo likti nuošaliai. Ir negalima sakyti, kad jis būtų turėjęs savo atsidavusių šalininkų, karštų draugų, gerbėjų, kurie būtų kovoje už jį: išoriniai šaltas, užsidaręs, santūrus, tikras dvasios aristokratas, jis lyg nemėgdavo per daug intymių santykių. Ir visas jo veikimo būdas, kiek šiurkštokas, nevengęs aštrumų ir, visais atvejais, neieškojęs minkštumų bei dangstymo, galėjo, rodosi, tik atbaidyti. Ir vis tik savaime išeidavo taip, kad kiekviename susirinkime, per kiekvienus rinkimus. Petras Leonas iškildavo į pirmą vietą, tapdavo pirmininku. O vieną kartą išrinktas, jis darėsi nepamainomas ir nepakeičiamas, ir visi nauji rinkimai virsdavo vien tik formalumu, nes kiekvienas iš anksto žinojo paduotų balsų skaičių: visi už Petrą Leoną, išskyrus vieną, jo paties balsą.

Kur paslaptis šio natūralaus pašaukimo būti tos grupės, su kuria jam tekdavo dirbti, vadu? Estetiškas išvaizdos žavingumas? Moralinė tobulybė? Griežtas būdo ryškumas ir tipingumas? Nepalenkiamas griežtumas ir tikslumas pildant pasiimtas prievoles? Viską nugalintis darbingumas? Įgimtas vadovavimo taktas? Žinoma, visa tai kartu. Ir visa tai duodavo teisininkams natūralų, prigimtą, nepakeičiamą, laisvai ir noriai renkamą vadą.

Petro Leono vaidmuo visose jo užimamose vietose toli gražu neapsiribodavo išorine reprezentacija. Ne, tai buvo pilna to žodžio prasme vadovavimas, uždedąs savo antspaudą visam veikimui tos įstaigos ar korporacijos, kurios priešakyje jis stovėjo. Paneigdamas per didelį minkštumą, nemokėdamas ir nenorėdamas maskuoti prieštaravimų, organiškai nepakęsdamas kompromisų, P. Leonas nemėgdavo ilgomis kalbomis perkalbinėti ar įtikinėti. Jo žodis visuomet būdavo trumpas ir net lakoniškas. Jis nebuvo skambus, bet svarus, ir tai buvo ne tiktai jo nuomonės išreiškimas, bet jau paruošto nutarimo formulavimas. Ir šis nutarimas

visuomet būdavo maksimaliai principinis, o drauge ir suderintas su realine gyvenamosios dienos aplinkuma. Todėl toks nutarimas ne tik išspręsdavo gyvenimo pastatytą eilinį klausimą, bet ir virsdavo precedentu ateičiai. O tokių precedentų visuma savaime sudarydavo jau tradicijas.

Šios tradicijos, sukurtos itin atsakomingu lietuvių tautos savarankiškumo pradžios momentu, svarbiausiose teisės gyvenimo srityse – yra geriausias Petrui Leonui paminklas. Jų gerbimas, atsargi apsauga ir tolimesnis jų dvasios išvystymas – geriausias vainikas ant jo kapo" [38].

Prof. Augustinas Janulaitis straipsnyje **„Keletas atsiminimų apie Petrą Leoną"** išryškino jo nuveiktus darbus Lietuvai.

„Rašiusieji draustinėj lietuvių spaudoj savo tikrųjų pavardžių nedėjo, statė pseudonimą, kuris ilgainiui, nuolatos jį vartojant, virto antrąja jų pavarde. Pseudonimą pasirinkdavo tai nuo vietos, tai savo pavardę lietuviškai išversdavo, tai kartais pseudonimas kokį vertingą daiktą jiems primindavo.

Petras Leonas pasirašinėdavo Liūtu.

Tą vardą buvau užtikęs „Šviesoj", kurią teko skaityti dar esant gimnazijoj. Tuomet, žinoma, jo rašomos temos mažai ką tebekalbėjo ir protui, ir širdžiai; patiko vien pseudonimas: tegu pasidžiaugia rusų vyriausybė.

Būdamas studentu, pats pradėjau rašinėti į spaudą. Tada sužinojau ir tikrąją Liūto pavardę, kas jis, kur gyvena ir dirba. Ir paaiškėjo, kad jo pseudonimas – tai tik pavardės vertimas iš lotynų kalbos į lietuvių. Ir jau pasirodė nebe toks karingas.

Po 1905 m. Petras Leonas grįžo Lietuvon, apsigyveno Kaune ir pradėjo veikti. Anų laikų Kaunas buvo nepanašus į dabartinį. Buvo jame begalės rusų kariuomenės, daug rusų valdininkų; vis tai ateiviai; vietiniai – žydai, „krikščionys". Žydų vieni užsidarę savo getto, nieko nežiną, kas dedas aplinkui lietuvių tarpe, kiti išėję iš to getto, inteligentai, surusėję ir to reikalauja iš kitų, svetimi lietuviams, net priešingi, nors laisvų profesijų žmonės gyveno lietuvius aptarnaudami. Su šiąja grupe tekdavo susikirsti savo tautos vadavimo kovoje.

„Krikščionys" – taip pat svetimi Lietuvos kraštui; jie – lenkų elementas. Palaikė juos intelektualiai dvarai, o ypatingai rėmė juos vyskupijos kūrija. Jos rankose buvo tai lenkystės lizdas – tie lenkuojantieji Kauno priemiesčiai.

Bet seminarijoj ir kūrijoj jau buvo ir tokių kunigų, kurie kitaip galvojo, turėjo ryšio su savo tauta. Galingieji jų nemėgo, dėl lietuvystės buvo užkirsta kelias jų dvasinei karjerai.

Maironiui, Jakštui pasakė, jog nebus vyskupais. Lietuvystė – maišto žymė, pasipriešinimas nusistovėjusiai tvarkai, o ir savitumo ženklas. Kunigas neprivalo tam pasiduoti.

Vyskupas Paliulionis nuosakiai laikėsi šitų pradų: nuolaidus rusams, atidavė, paaukojo Kražius; pataikavo dvarininkams, jų kalbą laikė neabejotinai tikrų katalikų kalba.

Jisai baudė kunigus už lietuvišką darbą. Pasiskundus dvarininkams –

perkeldavo.

Vysk. Paliulionis skersavo į kun. J. Tumą, nuolatos prie jo kibo. Kun. J. Tumas atsispirti turėjo vienintelį stiprų ginklą – negalima esą užleisti lietuvių spaudos bedieviams. Vysk. Paliulionis, leisdamas rašyti lietuviškai, teiravos, kokie esą kiti laikraščio bendradarbiai. Ar kun. J. Tumas nurodė ir pasauliečius bendradarbius – nežinau.

Šitokiame Kaune teko pradėti darbą Petrui Leonui. Pirmiausiai reikėjo sustiprėti materialiai, turėti pragyvenimui, reikėjo iškovoti teisę lietuviui verstis laisvąja profesija. Tik turint užtikrintą, pastovų būvį, galima ką nors savarankiškai nuveikti ir politikos gyvenime.

Greitai, lietuviams spaudai leidus, įvyko perversmas ir vyskupijos viršūnėse: ten atsirado lietuvis. Romoj bajorų žmonės nesugebėjo sutrukdyti jo paskyrimo. Tai buvo svetimas, gal net ir priešingas jiems žmogus. Ir jie piktai sutiko naują vyskupą.

Pirmą sykį Kaune lietuvių vyskupą sveikino naujoji lietuvių visuomenė. Jos vardu kalbėjo Petras Leonas.

Jisai prisidėjo prie įsikūrusio Vilniuje „Vilties" laikraščio, kuriam lėšų sudėjo pasauliniai ir dvasiniai inteligentai, kuriems per maža buvo konfesinės pakraipos, o reikėjo dar kultūros ir politikos laikraščio. Neturint finansiškai stiprių rėmėjų, reikėjo laikytis sudėtiniu kapitalu.

Politinė ir socialė laikraščio programa nebuvo nustatyta. Būtinas reikalavimas – išgauti lygias teises Lietuvoj atsirandančiai buržuazijai, jos inteligentijai. Viltiečiai, kaip ir kitos politinės organizacijos, puldavo sau priešingas sroves, kibdavo tik dėl to, kad kita srovė. Sykį politiniame įkarštyje vienas jų publicistų ėmė juoktis iš tų, kurie savo programoj buvo įrašę jeigu ne pilną Lietuvos nepriklausomybę, tai bent autonomiją, o jos neiškovojo.

Metiniame narių susirinkime prieš tokį rašymą užprotestavo du kauniškiu – Petras Leonas ir kun. Alekna.

Apie tat nebuvo rašoma, ėjo tik gandai, girdėjau kalbant.

Politiniu atžvilgiu Petrui Leonui buvo artimos idėjos rusų konstitucinių demokratų (trumpai: kadetų). Jis tarė, kad jam, kaip lietuviui, jie bus artimiausi, daugiausia galima bus iš jų laimėti.

Įstojęs į tą partiją, stengėsi su jos pagalba įgyti lietuviams dalį žmogaus teisių.

O gyvenime patys lietuviai jau turės jas įgyvendinti.

Vardan tų pačių tikslų Petrui Leonui teko susiremti su liberalais nerusais, kurie liberalizmo ar demokratizmo vardu stengėsi lietuvius rusifikuoti.

Slaptai ėjusioji su jais kova prieš karą įgijo aštrią formą po karo. Jie reikalavo Lietuvoj privilegijos rusų kalbai žydų tautinių interesų vardan.

Sukūrus Lietuvoj teismus, prireikus organizuoti advokatūrą, suinteresuotieji prašė Petrą Leoną tuo rūpintis. Jis tą uždavinį atliko. Bet į Advokatų Tarybą pradžioj jo neišrinko: mat, tautinė jo linija daugumui suinteresuotųjų buvo nepriimtina. Man teko ex officio pravesti tuos rinkimus.

Vėliau, kada rusifikatorių įtaka sumažėjo, nebebuvo kliūčių jam

būti Advokatų Tarybos pirmininku.

Petras Leonas pasižymėjo realizmu, praktikos nuovoka. Nei dėstė, nei skelbė savo programos maximum ar minimum, bet ją turėjo. Ir stengėsi ją realizuoti. Pažįstąs žmones, geras įstatymų žinovas, stengėsi tikslui, kurį norėjo įvykinti, išgauti ko daugiausia naudos. Kiekvieną organizaciją jis vertino tuo, ką ji šiuo momentu gali Lietuvai duoti, o ne vien žadėti.

Dėl to vengė įeiti į bent kokią uždarą politinę partiją (nors vieną pats buvo kūręs). Partijos kartais kovoja dėl įtakos, dėl pirmenybės, nebūtinai dėl programos, kurios dalį kartais gali įvykinti net ir priešai" [39].

Julius Būtėnas straipsnyje „**Petras Leonas varpininkas**" aptarė jo nuveiktus darbus lietuviškojoje spaudoje jos draudimo metais.

„Spaudoje dalyvauti Petras Leonas pradėjo daugiau kaip prieš penkiasdešimt metų – 1887 m. rašinėjo į Amerikoje dr. J. Šliūpo leidžiamą „Lietuviškąjį Balsą", pateikdamas daugiausia korespondencijų iš Suvalkų gubernijos. Tuomet P. Leonas buvo priešpaskutiniame Maskvos universiteto teisių fakulteto kurse. Sekančiais metais P. Leono ilgas rašinys (net 23 puslapių) „Apie bendroves" buvo išspausdintas „Šviesoje", kuri ėjo sustojus „Aušrai"; joje kurį laiką telkėsi kunigai ir pasauliečiai inteligentai. Iš Maskvos studentų lietuvių pasireiškė P. Leonas ir Krikščiukaitis (Aišbė).

Tais pačiais metais, kada P. Leonas ir kiti maskviečiai aktyviai bendradarbiavo „Šviesoje", talkininkaudami kunigams, Varšuvoje studijuojančių lietuvių galvose kilo mintis leisti visai naują laikraštį, kuris skirtųsi ir nuo sustojusios „Aušros", ir nuo einančios „Šviesos". Šito sumanymo veikiausiai ėmėsi medicinos studentai J. Gaidamavičius ir V. Kudirka. Tuo tikslu buvo užmegztas kontaktas su maskviečiais, kurių slaptos draugijos pirmininkas tuomet buvo kaip tik P. Leonas (tai draugijai jisai pirmininkavo visą laiką, kol buvo universitete); jam ir teko susirašinėti su V. Kudirka naujo laikraščio leidimo reikalu. Reikalas buvo aptartas taip pat draugijos susirinkime. Visi sumanymui pritarė. O kad žodis taptų kūnu, atostogų metu, per 1888 m. Petrines, Marijampolėje susitiko varšuviečių, maskviečių lietuvių studentų ir apylinkėje esančių inteligentų atstovai. Iš Maskvos dalyvavo P. Leonas ir K. Grinius, o iš Varšuvos – V. Kudirka ir J. Kasakaitis.

Dėl naujo laikraščio leidimo vis dėlto nemaža Marijampolėje buvo ginčytasi: kai kurie (Petras Kriaučiūnas) įrodinėjo, kad nesą gyvo reikalo leisti naują laikraštį, nes galima išsitekti ir „Šviesoje", tik reikią ją patobulinti, pritraukus naujų, gerų jėgų. V. Kudirka apie „Šviesą" nė kalbėti nenorėjo. P. Leonas, nors „Šviesos" bendradarbis, taip pat reiškė nepasitenkinimo jos linkme ir turiniu, todėl pasisakė už naują laikraštį, kuriam taip pat pažadėjo visų maskviečių paramą.

Tokiu būdu 1889 m. pradžioje pasirodė naujas laikraštis „Varpas", redaguojamas varšuviečių studentų J. Gaidamavičiaus, V. Kudirkos ir J. Adomaičio (pastarasis ne studentas). Maskviečiai į „Varpą" pradėjo rašyti nuo ketvirto jo numerio, o P. Leonas nuo penkto. Nuo šio numerio „Varpe"

pradėtas spausdinti ilgas P. Leono rašinys „Apie baudžiavas Lenkijoje". Įvyko tarytum darbo pasidalijimas: varšuviečiai „Varpą" pildė bendrąja publicistika, eilėmis, proza, o maskviečiai mokslinio, daugiausia socialekonominio turinio straipsniais (juk ir pirmutinis maskviečio A. Kriščiukaičio rašinys „Varpo" ketvirtajame numeryje buvo taip pat apie baudžiavų išnykimą).

Nuo 1890 m. varpininkai sugalvojo leisti dar vieną naują laikraštį, skirtą ūkininkams, kadangi „Varpas" tiko kelti lietuvių inteligentų tautinei sąmonei, tuo tarpu ūkininkams reikėjo teikti ypač praktiškų žinių kaip gerinti ūkį, duoti agronomiškų patarimų. Taip pat jau anksčiau maskviečių iniciatyva buvo pradėti leisti ūkininkams kalendoriai ("Lietuvos ūkininkų kalendorius"). P. Leonui šitie sumanymai ypačiai buvo prie širdies. Jisai aktyviai bendradarbiavo tiek naujajame laikraštyje „Ūkininke", tiek ūkininkams skiriamajame kalendoriuje, pateikdamas kaip tik tų praktiškųjų ūkininkams žinių. Antai, 1890 m. išleistame, bet aišku, 1891 metams skirtame kalendoriuje jisai rašo šitokiais klausimais: „Apie ūkininkų banką", „Apie apžiūrėjimą pievų ir sėjimą žolių", „Ką daryt, idant bulvės nepūtų?"

Šiuo metu P. Leonas pasirašinėjo dviem slapyvardžiais: P. Liūtas ir Girininkas (buvo rašoma: Lutas ir Girinikas).

1889 m. P. Leonas baigė teisių mokslus ir susirūpino duonos kąsniu, tarnyba, bet „Varpe" ir „Ūkininke" aktyviai bendradarbiavo iki 1885 m. (turėtų būti iki 1894 m. ir vėliau. - J.L.). Per visą šį laiką abiejuose laikraščiuose buvo įdėta įvairiais klausimais jo straipsnių, kurių tematika tačiau daugiausia sukosi apie socialinius ir ekonominius reikalus. Teisingai pastebi prof. A. Rimka, rašydamas vienoje vietoje[1] apie P. Leono raštus, kad jisai ir savo spaudos darbo pradžioj nesimėtė į šalis, kaip daugelis kitų to meto mūsų veikėjų, bet ėmėsi populiarinti savo įgytojo mokslo žinias. Štai, pavyzdžiui, keleto jo straipsnių, atspausdintų „Varpe" ir „Ūkininke", antraščių: „Privatiška ir draugijinė ūkės organizacija", „Apie bausmes", „Apie bendrą žemės valdymą", „Prisiekdintųjų sūdas", „Iš draugijinio Anglijos gyvenimo", „Sindikatai arba karteliai".

Bet be šitų, vadinamųjų socialekonominių raštų, P. Leonas nemaža varpininkų spaudoje rašė korespondencijų ir kitų bendro pobūdžio straipsnių, net kelionės aprašymų ("Laiškas iš kelionės duonos ieškotojo" „Varpe" 1883 m. 4, 6-e nr., kur aprašo įspūdžius, patirtus vykstant į savo tarnybos vietą, į tolimąjį Turkestaną). Vienu metu jisai prabilo ir varpininkų programos reikalu, konkrečiai išdėstydamas, ką reikia tokiu sunkiu momentu daryti inteligentams, norint pozityviai padėti liaudžiai.

Antai, 1881 m. „Varpo" 7 nr. P. Leonas rašo straipsnį „Dalyke platinimo apšvietimo", kuriame, be kita ko, šitaip dėsto savo pažiūras:

„Ką gi mes galime daryti, būdami šiandienykščiose išlygose? Mes privalome: 1) steigti ko daugiausiai draugysčių, žinoma, paslaptinių, kurių siekiu turi būti pristatymas savo laikraščių ir knygelių iš užrubežio ir tarp savęs lavinimasis, nes kožnoje draugystėje atsiras vienas mokantis gerai skaityti, kuris gali visiems paskaityti, susirinkus

[1] Žiūr. „Lietuvių tautos atgimimo socialiniai pagrindai ir „Auszros"—"Varpo" gadynės socialekonominiai raštai", 89—128 psl., skyrius „P. Leono-Liūto socialekonominiai raštai ligi 1894 m." V. D. Universiteto Teisių fak. leid., 1932 m.

atliekamame laike, per ką į draugystę gali įstoti ir nemokantieji skaityti; 2) platinti po Lietuvą paslaptines lietuviškas mokslinyčias; ne tik nepersekioti senių šiaip taip pamokinančių vaikus ant knygų, bet juos prilaikyti medegiškai ir dvasiškai ir saugoti nuo akių policijos; 3) įtaisyti atviras, nepaslaptines, giesmininkų ir dainininkų draugystes, (kurios) kartu turėtų būti platintojoms lietuviškų knygų ir laikraščių **ir** auginimo lietuviškos idėjos; 4) išduoti kasmet pigų, bet geros įtalpos kalendorių, kurį žmonės noriai perka ir kuriuomi po šiai dienai mes nemokame ar nenorime pasinaudoti; 5) įtaisyti skaitymus, kaip miestuose, taip ir kaimuose, ką slaptą sunku padaryti, užtat reikia išprašyti valdžios daleidimą, dėl ko turime skaityti tik rankraščius, kurie dėl to siekio gali būti parašyti ir maskoliškomis raidėmis; 6) išduoti pigias populiariškas knygeles: neturint naujai parašytų išduoti pigioms knygelėms darbus Duonelaičio, Baranausko „Anykš. Šilelį", raštus Antano iš Būgnų ir kitus; garbė p. Jankui, kuris jau pradėjo tą darbą; 7) pagerinti „Ūkininką", nes pereituose metuose jis de facto buvo išleidžiamas dėl inteligentų.

Išleidžiant knygeles ir laikraštį apart apšvietimo siekių turime visuomet turėti siekį pakėlimo tautiškos idėjos (išretinta tekste. – J.L.); dėl šito paskutinio siekio naudinga 8) turėti pas save lenkiškas ir maskoliškas knygas, „kurių skaitymas gali pakelti tautišką dvasią ir sušildyti širdį meile tėvynės ir artimo, ir tokias knygas duoti skaityti jaunoms asaboms, mokančioms lenkiškai arba maskoliškai".

Iš šitos ištraukos matyti P. Leoną anuomet turėjus planą, kaip žadinti lietuvių tautą. Jo planas nesiriboja paprastų žmonių švietimu, bet pabrėžiama tautinė idėja, tautinis ugdymas. Anuomet, kai V. Kudirka planavo steigti slaptą lietuvių draugiją, pavadintą „Lietuva", maskviečiai studentai tai idėjai nepritarė, bet po trejų metų P. Leonas vėl kelia tą pačią mintį, tik ją kitaip konkretizuodamas.

Kaip buvo pradžioje pažymėta, P. Leonas dalyvavo pirmajame lietuvių studentų pasitarime Marijampolėje, kada buvo nutarta leisti naują laikraštį. Jisai ir toliau aktyviai dalyvavo varpininkų suvažiavimuose, periodiškai šaukiamuose kasmet vasaros atostogų metu; nedalyvavo tada, kai negalėjo atvykti dėl tarnybinių kliūčių. 1889 m. varpininkų suvažiavimas buvo teisininko Motiejaus Lozoraičio tėviškėje, Baltrušių kaime. Šitame suvažiavime kaip tik ir buvo nutarta leisti ūkininkams laikraštį. Šiuo metu buvo kalbėta ir kitais lietuvių tautinio judėjimo reikalais. P. Leonas tuomet pareiškė, kad lietuvių tautinio judėjimo tikslas esąs savarankiškas gyvenimas, kad Lietuva nusikratytų caro valdžia. Tai minčiai pritarė visi, o didelis užsidegėlis, V. Kudirkos draugas, J. Gaidamavičius net paklausė, kaip greičiau būtų galima to tikslo pasiekti; jisai taip pat pasakė šiuo reikalu karštą kalbą. Bet visa tai tuomet atrodė tolimas tikslas. Ir dėl to tiek P. Leonas, tiek kiti pasitenkino pirmiausia lietuvių tautinės kultūrinės ir politinės sąmonės žadinimu bei ugdymu.

Kol buvo Lietuvoje, P. Leonas artimai santykiavo su dr. V. Kudirka, ne kartą vienas pas kitą lankydamiesi ir kalbėdamiesi tautinio darbo klausimais. Ir išvykęs į Turkestaną, P. Leonas nenutraukė *ryšių* su

„Varpu", rašinėdamas jame. Be to, jis ragino prie šio darbo taip pat toli nuo Lietuvos atsidūrusį, buvusį didelį varpininką iniciatorių J. Gaidamavičių, per visus pirmuosius metus „Varpe" ėjusios apysakos vardu „Antanas Valys" autorių, kad jis nemestų plunksnos, o tęstų pradėtąjį literatūros darbą, nes šis asmuo rodė neabejotiną beletristo talentą.

P. Leonas savo straipsniais „Varpe" bei „Ūkininke" padarė pradžią lietuvių mokslinei, ypačiai socialekonominei literatūrai. Lietuvių tautinį judėjimą ir būsimą prisikėlimą jisai siejo su pasaulinėmis socialinėmis ir politinėmis problemomis, keldamas mintį, kad atgimusi Lietuva neturėtų tenkintis vien tautinės kultūros ugdymo laisve, bet taip pat stengtųsi ir visą socialinį ir ekonominį gyvenimą tvarkyti pagal naujus mokslo duomenis" [40].

Doc. Antanas Tamošaitis straipsnyje **„Žiupsnelis atsiminimų apie garbės prof. Petrą Leoną"** išryškino jo veiklą Lietuvos universitete.

„Pirmą kartą išgirdau P. Leono pavardę dar vaikas būdamas. 1907 m. mano gimtinės kaimas susibylinėjo su kunigaikščiu Vasilčikovu dėl kelio, einančio per Vasilčikovo miškelį į mano gimtinės kaimą. Vasilčikovas ant Mituvos upės turėjo pasistatęs malūną ir buvo sumanęs uždrausti tiesųjį kelią į kaimo malūną, kad ūkininkai, norėdami nuvykti į kaimo malūną, turėtų važiuoti pro Vasilčikovo malūną ir padaryti apie 4 kilometrus nereikalingo kelio. Kilo byla. Kaimo sueigoje buvo nutarta paimti advokatu P. Leoną, nes jis, pasak kaimiečių, nepaisysiąs nė Vasilčikovo galybės ir gerai ginsiąs valstiečių reikalą. Bylą P. Leonas laimėjo. Garbino už tai P. Leoną visi kaimo gyventojai. Aš taip pat jaučiau jam pagarbą, bet, atrodo, daugiau iš baimės, nes jis man pasirodė galingesnis už Vasilčikovą, kurio taip bijota uogaujant, grybaujant ar botkočio ieškant jo miškuose.

Antrą kartą su P. Leonu akis į akį vos nesusidūriau 1913 m., kada aš, giminių spiriamas eiti į kunigus, o vieno draugo ir jo pažįstamų kauniečių patariamas, sumaniau nueiti pas P. Leoną pasiklausti, kaip man pasielgti. Priėjęs prie jo buto durų, pagalvojau apie jo galybę ir pabūgęs, kad jis manęs neišbartų, neišdrįsau į duris pasibelsti. Draugams pasiteisinau sakydamas, kad mano klausimas nėra byla ir kad todėl advokatas nieko negalėtų man patarti.

Čia noriu pabrėžti tai, kad P. Leonas tuo metu buvo laikomas labai dideliu autoritetu ne tik lietuvių tarpe, nes mano draugo pažįstamieji ir darbo kolegos tik lenkiškai kalbėjo, o man vis dėlto patarė kreiptis tik į P. Leoną, bet ne į ką nors kitą. Tie kauniečiai jau tada apie P. Leoną kalbėjo, kaip apie vargšų ir skriaudžiamųjų didelį užtarytoją.

Apie P. Leoną gana daug girdėjau dar prieš karą: žinojau, kad jis yra Dūmos narys, bet tai man tada kažkaip nedaug ką tesakė.

Asmeniškai su P. Leonu teko susipažinti tik 1921 metų rudeni, kada aš pradėjau studijuoti teisės mokslus Aukštuosiuose Kursuose, o jis čia dėstė teisės enciklopediją. Vėliau, jau Lietuvos Universitete, teko tik truputį klausyti civilinės teisės kurso, kurį tuojau perėmė dėstyti kiti profesoriai, ir visą teisės filosofijos istorijos kursą. Nors P. Leonas nebuvo gražbylys, bet jo dėstomi kursai man labai patiko, nes jis pateikdavo gryną medžiagą, be vandens.

P. Leonas skaitydavo paskaitas iš rašto. Tūlam studentui gal būdavo nuobodoka klausytis, bet visi labai džiaugdavomės, kad perskaitytas paskaitas Profesorius duodavo mums multiplikuoti ir susidaryti vadovėlius egzaminams ruošti. Mane stebindavo P. Leono darbštumas visas paskaitas perdėmai susiredaguoti ir savo ranka persirašyti; o paskaitų medžiaga būdavo labai kondensuota.

1924 metų rudens semestro pabaigoje prof. P. Leonas, susitikęs mane universiteto koridoriuje, maloniai nustebino nelaukta man staigmena. Pasivedęs mane į šalį nuo būrelio studentų, su kuriais šnekučiavom, pasakė: „Prisiminęs, kaip pas mane laikei teisės enciklopedijos egzaminą, ir pasiklausęs kitų profesorių nuomonės, nutariau Sveikam pasiūlyti būti mano įpėdiniu, nes aš jau senstu ir iš viso esu tik iš bėdos profesorius". Aš padėkojau ir paprašiau duoti laiko pagalvoti bei pabaigti universitetą. Prof. P. Leonas sutiko. Kada jau baigęs universitetą nuėjau vieną sekmadienio rytą pas prof. P. Leoną į namus pareikšti savo sutikimą, jis labai karštai paspaudė man ranką ir pareiškė, kad nuo šiol būsiva tikri bendradarbiai.

1925 m. rugsėjo m. pradžioje užėjau pas prof. P. Leoną atsisveikinti ir paimti rekomendacijų, kurios man buvo reikalingos studijų reikalams. Atsisveikinant prof. P. Leonas palinkėjo man sėkmingo darbo ir ypač gražiai pamokė. Pamokymas buvo maždaug šitoks: Pamylėk tiesą, kurios reikia siekti mokslo pagalba. Kovok už tiesą ir teisingumą, kuriuos pasieksi visada atvirai skelbdamas mokslu pažintą tiesą. Iš užsienio grįžęs nepasipūsk, kaip tūlas padaro. Atmink, kad mūsų žmonelių rudinės dengia dažnai prakilnesnes asmenybes, kaip kitur. Savo išsimokslinimu grįžęs sąžiningai savo kraštui tarnauk. Na, o kad neišdyktum, mes nutarėm pakabinti Damoklo kardą, t. y. reikalavimą įgyti mūsų Universitete daktaro laipsnį. Nežiūrėk į tai, kad mes patys nesame daktarai. Atsimink, kad egzaminuoti ir revizuoti galima ir patį Dievą; kas kita būti egzaminuojamam arba revizuojamam. Ir tikrai, už poros metų grįžęs iš užsienio ir laikydamas daktaro laipsniui gauti egzaminus, aš pajutau prof. P. Leono griežtus reikalavimus.

Esant man užsieniuose, aš jaučiau prof. P. Leono malonią globą ir paramą, kurią visada su dideliu dėkingumu prisimenu.

Vėliau, jau dirbdamas prof. P. Leono vadovaujamame fakultete, visada aš jausdavau (manau, kad ir kiti mano bendradarbiai taip pat jausdavo) griežtą ir teisingą reikalavimą stropiai atlikti savo pareigas, nors prof. P. Leonas mažai kalbėdavo ir veik niekada nieko neįspėjinėdavo. Jo pavyzdys visus galingai valdė! Prof. P. Leono tiesumas, atvirumas ir autoritetas neleido fakultete susidaryti jokioms intrigoms. Jo ilgas fakultetui vadovavimas sudarė jaunam fakultetui gražią tradiciją, kurią fakultetas ypatingai brangina.

Pateikdamas „Kultūros" žurnalui žiupsnelį atsiminimų apie garbingą velionį P. Leoną, tik noriu pareikšti savo įspūdį, kurį gaudavau studijuodamas jo mokslo veikalus. Prof. P. Leono teisės mokslo pagrindiniai veikalai, neminint atskirų rašinių, yra jo skaitytų Teisių fakultete kursų vadovėliai. Gi vadovėliuose paliečiamos visos to dalyko problemos, kurių tiek gausu, kad ir didžiausias mokslininkas, atsidavęs visą gyvenimą, negali pats vienas visų jų išspręsti ab initio. Tenka pasinaudoti kitų kūryba. Prof. P. Leonas taip pat pasinaudojo kitų mokslininkų kūryba, bet tik kaip medžiaga savo mokslo kūriniams. Visa imamoji jo mokslo kūriniams medžiaga gerai pergalvotos bei aštrios kritikos koštuvu perkošta ir į darnų kūrinį sudėta. Iš panaudotos

istorinės medžiagos prof. P. Leonas visada padaro visiškai savas išvadas. Toks mokslo darbo metodas aiškiai rodo autoriaus savarankumą ir originalumą. Be grynai mokslinės prof. P. Leono kūrybos, aš jo visuose veikaluose randu didelės pedagoginės reikšmės mintį, kurią mano nuomone, sudaro autoriaus mokslo duomenimis pagrista raida, rodanti žmonijai gražesnę ir laimingesnę ateitį. Tačiau kelias į gražesnę ir laimingesnę ateitį ne rožėmis klotas. Tas kelias yra sunkios kovos kelias. Todėl, skaitydamas prof. P. Leono mokslo veikalus, nejučiomis imi tikėti laimingesne žmonijos ateitimi ir užsidegi pasiryžimu ir noru kovoti dėl žmonijos gerovės. Prof. P. Leonas nurodė mums ir kovos priemones, būtent: teisingumą, kurį sudaro žmogaus asmenybės tobulinimas ir jos vertinimas. Šitokių gyvenimo pradų puoselėjimas jaunuomenėje ją labai auklėja.

Prof. P. Leono mokslo veikalų auklėjamąją įtaką dar daugiau padidina jo gyvas pavyzdys, nes tarp jo skelbiamojo mokslo ir faktinio gyvenimo nebuvo jokio skirtumo; čia buvo visiškai tobula harmonija.

Netekę didelio savo Mokytojo, mes labai nuliūdome, bet neturime nusiminti, nes už tai mus bartų Mokytojas. Tiesą pasakius, tokia asmenybė, kokia buvo prof. P. Leonas, negali išnykti. Ji lieka mūsų tautoje gyventi ir budėti, kad mes eitume jos nurodytu tiesiu keliu. Tad gyvenkime savo Mokytojo idealais!" [41]

Medinio namelio būrelio dalyvis (nenurodęs savo pavardės. – J.L.) straipsnyje „**Prisiminiau**.". išryškino prof. Petro Leono namuose viešpatavusį humaniškumą, toleranciją...

„Neseniai tai buvo. Gal vakar. Gal užvakar. Galbūt prieš keletą metų, o gal dar anksčiau. Tačiau, kai anų metų vaikystės draugus sutinku, jie vis dar jaunystės gyvybės kupini. Tiesa, vienas pradeda plikti, kitas šiek tiek pražilo, trečias gyvenimo sąlygoms labiau prisitaikė, tačiau anų metų jaunystė, anų metų romantika dar nėra dingusi. Nedingo, nors vienas jau pasidarė gydytoju, kitas agronomu, trečias generolu...

Kažkas visus sieja. Ir toji nematomoji, bet dvasiniai jungianti gija yra anais metais buvęs mažutis medinis namelis sodo vidury, kurio vietoje dabar stovi trijų aukštų mūrinis namas.

Metų irgi tiksliai neprisimenu. Jei prisiminčiau, gal suklysčiau. Tiesa, ne tiek sunku tuos metus nustatyti, tačiau nėra noro romantikos į pilkąjį kasdieninį gyvenimą įvelti.

Tai buvo gražūs, neužmirštini „Aušrinės" pirmųjų metų laikai. Dabar ir toji romantika dingo. Tojo judėjimo ideologai, gyvenimą pažinę, galbūt, gyvenimo aplinkybėms prisitaikė ir tuo pačiu prarado savo buvusias idėjas, jaunystės neteko. Gyvenimo realumą pažinę, kai kurie jų kažkaip susvyravo. Galbūt, tada ir gyvenimo dėsnius suprato ir mokėjo tam gyvenimui prišlyti.

O mano galvoj vis dėlto visą laiką prisimena tasai senas medinis namelis sodo vidury.

Medinis namelis dingo. Nėra ir sodo. Kaunui plečiantis, modernėjant, reikalingi mūrai.

Tasai mūras išdygo. Tačiau jame likosi medinio namelio dvasia.

Bet mano atminčiai medinis namelis artimesnis, nes su juo ne aš vienas

esu suaugęs, subrendęs, iš tojo namelio dvasios pasiėmęs. Sakau, iš medinio namelio, nes jo šeimininkas visada stengdavosi būti nuošaly, tačiau iš tojo medinio namelio jo dvasia, jo mintys spindėjo.

Anksčiau mus, moksleivius, globodavo irgi jau besiilsį dvasios galiūnai: Maironis ir Jakštas. Pirmasis mums daugiausia mūsų senovės praeitį dėstė, pasakojo. Antrasis, gyvenime reališkesnis, ir tam tikrus dėsnius nustatydavo. Tačiau čia kartais ir mes patys pasisakydavome, pasitardavome. Čia retkarčiais ir dar kai kurie vyresniųjų užklysdavo. Atsimenu iš Amerikos grįžusį nuotaikingą ir gyvybės pilną Vaižgantą, - ar tik ne pirmą kartą tada jį mačiau.

„Aušrinės" pasirodymas gerokai sukrėtė jaunuolių galvas. Padvelkė naujas vėjas. Norėta daugiau jaunuoliško savarankiškumo. Tačiau mūsų vietinės aplinkybės buvo kiek skirtingos. O kai vėliau moksleivių tarpe pasireiškė idėjinė diferenciacija, čia gal kiek sunkiau buvo atsispirti. Net ir dabar, dar neseniai, įvairias sukaktuves minėdami, kai kurie kai kam primeta dargi kažkokius šnipinėjimus, nors jie tada čia galingesni buvo, daugumoje vyravo. Gal tai nejučiomis, gal apsirikus pasakyta, kad kokį nors prašmatnesnį žodį dėl savo kovų ir pergyvenimų tarus.

Nežymų būrelį likusiu priglaudė dabartinio trijų aukštų namo vietoje buvęs atmintinas medinis namelis. Tačiau ir tada, tarytum savo gyvenimo gaires numatę, apsisprendę, nejautėme jokio šio medinio namelio spaudimo. Šeimininką tik retkarčiais atvykdami pamatydavome, o per mūsų pasikalbėjimus jo, turbūt, niekada nebūdavo. Jauni susiėję, jauni ir tarėmės be kokios nors pasaulėžiūros primetimo, kokio nors spaudimo. Gal ne taip, kaip kiek pirmiau prie Rotušės aikštės namuose visi bendrai susiėję.

Medinio namelio dvasia nejaučiamai ne vienam gyvenimo gaires nustatė, nes tojo namelio šeimininko nematomoji dvasia visus mus veikė. Kaip paprastai, ne visi toje dvasioje pasiliko, nes jaunikliai kartais savaip „surimtėja", vienas kitas „blaiviau" pagalvoja.

Ir mūsų medinio namelio būrelis išsiblaškė. Tačiau, kai draugus susieini, žodį prašnekus iš vieno kito dar jauti, kad medinio namelio dvasia dar gyva, ir tojo namelio dvasios niekas nenustelbs.

Vargu ar visi tojo būrelio likučiai pajėgs pavaduoti vieną dvasios galiūną" [42].

Žurnale „**Teisė**" straipsnius apie Petrą Leoną išspausdino V. Biržiška ir V. Burkevičius. Tame pačiame žurnalo numeryje buvo išspausdintos teisingumo ministro B. Masiulio, VDU rektoriaus M. Remerio, Teisininkų draugijos pirmininko J. Gudauskio kalbos, pasakytos laidojant prof. Petrą Leoną (žr. šios knygos 591-595, 599 p.).

Vaclovas Biržiška straipsnyje „**Prof. Petrui Leonui mirus**" dalijosi tokiomis mintimis:

„Neišvengiamos mirties dalgis diena iš dienos rauna iš visuomenės tarpo ir tylius darbininkus, kurių nė vardai plačiau nežinomi, ir pirmuosius mūsų krašto darbininkus. Ypatingai per keletą paskutinių metų vienas po kito mus apleido tie, kurių vardai seniai jau buvo žinomi visai mūsų aktyviai visuomenei, žinomi ne jų titulais, ordinais, valstybinėmis tarnybomis, bet tais darbais, kuriais jie mums Lietuvą kūrė dar anais, rusų okupacijos laikais,

kurie mūsų priekyje ėjo visur, kur reikalingas buvo atsidavimas, pasišventimas, prisiėmimas atsakomybės už visuomenės viešąjį veiksmą ir kurie buvo mūsų sąžinės balsais ligi pat paskutinės savo gyvenimo dienos. Kada jie mus apleidžia, pasilieka jų vietose neužpildoma spraga, niekas jų apleisto postovio neužima ir užimti negali, nes jiems išaugti, sutvirtėti, subręsti reikėjo tokių sąlygų, kurių dabar nesugebame sudaryti, reikėjo kovos, kurioje galėjo išsisaugoti tik ypatingai moraliai patvarūs. O senstančiam žmogui žiūrint aplinkui ir matant vis naujas tuščias vietas, pradeda rodytis, kad toji siaučianti aplinkui mirtis tai ne tik neišvengiama gamtos, bet ir lyg kokia socialinė būtinybė, kuri stengiasi pašalinti iš gyvųjų tarpo visus, kas tik buvo; gyvi liudytojai senųjų, dabar palaidotų, idealų, senųjų visuomeninių vekselių, kuriuos dabar visuomenė atsisako mokėti: politinio karjerizmo, moralinio supuvimo, egoistinio rūpinimosi vien savo asmens reikalais laiku, pilno pamiršimo visuomenės reikalų ir nuolatinės hipokrizijos metu, ar ne anachronizmas yra žmonės, kurie į save priprato žiūrėti tiktai kaipo į visuomenės tarnus, kuriems nėra savo reikalų, o tik viešieji reikalai, kurie nieko iš visuomenės sau nereikalauja, bet visą save tai visuomenei atiduoda; šių dienų visuomenei jie vien savo buvimu kitiems akis bado, net ir tylėdami, net ir pasyviai žiūrėdami į naujųjų didvyrių žygdarbius. Jiems mūsų visuomenei jau nėra vietos ir mirus jiems smilkomi smilkalai, bet tuo pačiu laiku, galbūt, daug kas lengvai atsidūsta, nes, visgi, vienu viešuoju jų sąžinės priekaištu lieka mažiau. Ir daug kas lengviau atsiduso, viešai vieną kitą ašarą išleidęs, mirus profesoriui Petrui Leonui, nes tarp tų paskutinių laikų mūsų brangiųjų mirusių jis buvo tas, kurio sąžinės balso bijotasi daugiau negu kurių kitų. Dėl to, tarp balsų, kurie palydėjo jį į amžinybę greta nuoširdaus liūdesio, gal, ir galima buvo atjausti ir kitokių, nes jį lydėjo ne vien tie, kuriems buvo artimas mirusiojo darbo pagrindinis motyvas - kova už morale pagrįstą teisę.

Čia yra viena priežasčių, dėl kurios daug kam sunku atvirai dėl mirusio viešai atsiliepti; sunku ir man, nes, nežiūrint gražiausių asmeninių ir darbo santykių, kuriais buvome keliolika metų bendro darbo surišti, visgi, dėl skirtingų būdų ir visuomeninių polinkių ir tendencijų, kartais ir nesutikdavome - neretai tylinčiu priekaištu žiūrėjo jis ir į mane, kuris atrodė jam oportunistu ten, kur, jo manymu, neprivalu tokiam būti. Sunku rašyti, kada gilumoje širdies rusena įsitikinimas, kad, apie jį rašant, mažiau ar daugiau nusikalstama ir velionies valiai: visi, kas jam buvo artimesni, žino, kaip jis nepakentė kokio nors viešo jo kėlimo, minėjimo; taigi, negalima buvo net siaurame jo bendradarbių būryje minėti jokių jo sukaktuvių ar ruošti jam skirtų iškilmių; ir kada, jo 70 metų sukakties proga, man teko parašyti „Kultūrai" mažą jam pavestą straipsnį, jis trumpai tik pranešė, kad jei šis straipsnis bus išspausdintas, jis žurnalui nuims savo redaktoriaus parašą. Taigi, ir dabar, rašydamas šiuos žodžius liūdesio proga, visgi, jaučiuos lyg nusikalstąs jam, lyg blogam išnaudojąs tą aplinkybę, kad iš anapus gyvenimo jis asmeniškai protestuoti negali. Bet rašau, nes per daug jau pats asmeniškai jam esu dėkingas, o, nenorėčiau ir tos visuomeninės skolos nors maža dalim, nors širdingu žodžiu nepamėginti išlyginti. Atmesdamas kiekvieną savęs minėjimą, jis nepraleisdavo progos kitus, artimesnius ar tolimesnius, draugus priminti, paminėti, pagerbti.

Tačiau, apie jį rašydamas, nedaug tegaliu vien iš asmeninių santykių su juo pasemti, nes pirmą kartą su juo asmeniškai tesusidūriau 1918 m.

Maskvoje, kada viename lietuvių susirinkime jis man viešai prikišo nenuoširdumą, berods veidmainiškumą, viešai kitiems statant tokius reikalavimus, kurių nestatau pats sau - vėliau jis prisipažino, nežinojęs kai kurių faktų, dėl kurių nebūtų to reikalo viešai tokia forma kėlęs; bet kaip tik tokiu manęs puolimu jis mane iš karto sužavėjo - tuo politinių aistrų siutimo metu, nuo kurių ir jam pačiam moraliai teko būti nuskaustam, iš politinio priešo, koks aš jam tuo laiku buvau, jis reikalavo ne savo politinės pozicijos pripažinimo, bet tik nuoširdumo, žodžių suderinimo su darbu, reikalavo politikoje moralės. Keletui metų praėjus, jau Kaune, likimas ilgam laikui įkinkė mudu į vieną visuomeninį vežimą, kur jis, kaipo teisių fakulteto dekanas, kūrė pirmąją Lietuvos aukštąją teisių mokyklą, o aš, kaipo to fakulteto sekretorius, turėjau tam jo darbe padėti. Ir keistas buvo tas mudviejų bendradarbiavimas; ne aš stengiaus nuimti nuo jo pečių, 20 metų už mane senesnių, dalį tos naštos, kuri ypatingai yra sunki kuriant tokia atsakinga organizacija, ne aš stengiaus apsaugoti nebejaunus jo nervus nuo nereikalingų susijaudinimų, bet, atvirkščiai, jis pats, be savo tiesioginio dekano darbo, pasiimdavo žymiausią dalį kasdienio sekretoriaus darbo, lyg norėdamas duoti man galimumo ir kitų darbų imtis, ir ėmė arti savęs visą odiumą tų visų susidūrimų ir nemalonumų, tiek bendrai universitete, tiek įstaigose už universiteto ribų, nors žymią dalį tų susidūrimų sukeldavau aš pats savo kiek per karštu temperamentu; ir tuo pačiu laiku jis dar stengėsi man įrodyti, mano sąžinės graužimams nuraminti, kad kaip tik ta nedidelė darbo dalis, kuri man fakultete paliko, tai ir yra, jo manymu, svarbiausia fakultetinio darbo sritis. Kada, per vieną fakultetų posėdį, išerzintas kažkokio mano užsispyrimo dėl vieno svarstomo fakultete klausimo, jis, vienintelį kartą per keliolika mūsų bendradarbiavimo metų, nesusivaldė ir gana griežtai man padarė pastaba, dėl kurios tuojau po posėdžio aš jam pasiunčiau atsistatydinimo iš sekretoriaus pareiškimą, tai po pusės valandos gavau tik trumpą jo laiškelį, kad į fakultetą jis mano pareiškimą įnešiąs tik kartu su savo atsistatydinimu iš dekano pareigų. Po to jau nemėginau daugiau trauktis nuo bendradarbiavimo su juo.

Atrodė man, kad toks baigtas plieninis žmogus, koks buvo prof. Leonas paskutiniame savo gyvenimo etape, gali susidaryti tiktai į senatvę, po ilgų vidujų ir laukujų kovų, sunkių pergyvenimų; bet ir čia apsirikau. 1934 m. pavyko man gauti pluoštą P. Leono laiškų, rašytų 1885-1887 m. jo gimnazijos draugui Pranckevičiui, jiems abiem jau esant universitetuose - P. Leonui Maskvoje, Pranckevičiui Charkove. Juos gavęs, paprašiau patį tų laiškų autorių pridėti jiems komentarus ir kartu su komentarais jų pradžia išsispausdinau „Mūsų Senovėje" 1937 m. (jų pabaiga, deja, pasirodys, P. Leonui jau mirus). Į tuos laiškus įsiskaičius, susidaro įsitikinimas, kad nėra jokio pagrindinio skirtumo tarp moralinio veido ano 20 metų jaunikaičio ir to 70 metų veikėjo, kuris, 50 metų praėjus, tuos laiškus komentavo. Žinoma, faktai, stilius, autoriaus kultūrinis bagažas yra kitas, bet esu tikras, kad, jeigu tie laiškai autoriaus ir nebūtų pasirašyti, niekas, kas P. Leoną pažino dabartiniais laikais, nedvejotų jam tuos laiškus priskirti. Tas pats aukštas moralinis autoritetingumas, tie patys griežti vidujai reikalavimai statomi sau ir kitiems, tas pats nepakentimas kokių nors politinių ar visuomeninių kompromisų, ta pati tolerancija svetimai nuoširdžiai nuomonei, tas pats tonas, dažnai net ir tie patys žodžiai. Sugretinus, jau iš tų laiškų iškyla tas pats visuomeninės moralės mokytojas, koks jis viešai liko daug vėliau, tas

pats subrendęs visuomenininkas, nors tuo laiku jis buvo iš visų pusių įvairių mokytojų apsuptas ir visų mokomas, nors jam pačiam dar atrodė, kad daug kas turi jam lemiamos įtakos. Kaip jis įgijo tą aukštą subrendimą? Iš kur jam tai atsirado? Sunku atsakyti, P. Leonui nepalikus jokių platesnių atsiminimų iš savo vaikystės dienų, iš savo jaunystės. Rašė ir kalbėjo jis apie daug savo senųjų draugų, minėjo neretai senuosius laikus, bet savęs beveik nelietė. Tačiau charakteringa, kad jo senieji, dar gimnazijos laiko draugai (A. Kriščiukaitis, V. Mačys) ir patys užtektinai savarankišką visuomenėje poziciją užėmę kai kuriais, ypatingai visuomeninės etikos klausimais, nuo gimnazijos suolo ligi pat mirties, laikė jį sau autoritetu. Iš tų jau minėtų laiškų aiškėja, kad dar gimnazijoje jis jau buvo visiems savo draugams toks pat moralinis autoritetas, koks buvo ir vėliau visiems kitiems. Matyti, tuos moralinius pradus jis atnešė iš savo tėvų pastogės ir sugebėjo juos išsaugoti ir jų neišbarstyti, trankomas po platųjį pasaulį, dirbdamas įvairiausią darbą, gyvendamas tarp įvairių žmonių. Ir ne dėl ko kito, bet dėl tų pradų jis užėmė tokią išimtinę mūsų visuomenėje vietą, nes jo politinės pažiūros, jo mokslinės žinios susiformavo jau kiek vėliau, jam labiau subrendus.

Savo palinkimą prie teisės studijų ir teisininko darbo, matyti, gimnazijoje P. Leonas dar nebuvo įspėjęs, nes, 1884 m. gimnaziją baigęs, jis stojo ne į teisės fakultetą, bet į gamtos matematikos fakulteto matematikos skyrių. Ir jei ne fizikos profesorius Stoletovas, kažin ar nebūtumėm nustoję teisininko visuomenininko P. Leono, galbūt, ir jam būtų buvę lemta, kaip ir daugeliui kitų, vargti po svetimas mokyklas matematikos mokytoju, taip savęs ir neatskleidus. Laimei, Stoletovas sukirto jį per egzaminus iš fizikos, ir P. Leonas, nenorėdamas sėdėti dvejų metų viename kurse, perėjo į teisę. Sužinojęs iš pasikalbėjimo su manim, kad man panašią paslaugą po 20 metų padarė prof. Konovalovas, nukirtęs mane iš chemijos ir tuo privertęs irgi stoti į teisę, velionis juokdamasis pabrėžė, kiek maža reikia jaunuoliui nueiti visai jam svetimu keliu, sulaužyti ateičiai visą gyvenimą. Kaip tik teisėje P. Leonas ir rado visą save. Teisininko studijos nebuvo jam tik priemonė, kaip daugeliui kitų, lengvai gauti diplomui, bet patraukė jį visu savo gilumu, juo labiau, kad ir anuo metu Maskvos universitetas turėjo labai gerų mokslinių ir pedagoginių jėgų. Visą gyvenimą jis minėjo savo profesorius Janžulą, Čuprovą, bet ypatingai Maksimą Kovalevskį ir Gambarovą. Pirmieji du, matyti, paskatino jį rašyti ir pirmuosius ekonominius straipsnius referatus (Keli žodžiai apie prekystę ir amatus, Apie bendroves). Gambarovas, kurį P. Leonas ypatingai brangino, formavo jo teisines pažiūras, M. Kovalevskis daugiausia turėjo įtakos jo visuomeniškai politinei pasaulėžvalgai sudaryti. Greičiausiai, jo įtakoje iš linkusio gimnazijoje į socializmą gimnazisto jis universitete virto giliu demokratu, bet ne revoliucionierium, tautininku, bet ne šovinistu, konkretaus, apčiuopiamo, pozityvaus darbo šalininku. Toji, universitete įgyta pasaulėžiūra, šiek tiek naujų politinių aplinkybių įtakoje ilgainiui dar pagilinta, sudarė pagrindą visai jo vėlesnei veiklai. Bet tai nebuvo tik gryni šūkiai – jų įgyvendinimo jis reikalavo ne tik visuomenėje, bet ir mažesnėje bendruomenėje, net atskirų žmonių tarpe. Būdingas tuo atžvilgiu yra jo vienas posakis laiške gimnazijos draugui Pranckevičiui, kuris pradėjo linkti į aristokratiją: „Aš pažinojau Mat. Pranckevičią, sūnų ūkininko, kuris būdamas mažas kiaules ganė, bet suėjęs šįmet to savo pažįstamo ir mano draugo neradau"; „jeigu demokratas pavirsta aristokratu, tai retai esti prielankus

viešajam darbui"; praėjus lygiai 40 metų tą patį posakį beveik žodis į žodį jis pakartojo, jį taikydamas mūsų naujai išaugusiai „nepriklausomai" ponijai...

Savo organizaciškai konstruktyvinius gabumus jis turėjo progos parodyti ten pat Maskvoje. Nuo pat pirmųjų savo studentavimo metų, būdamas Maskvos lietuvių studentų draugijos narys, jis 1886 m. rudenį, tik perėjęs į II kursą, renkamas draugijos pirmininku. Kiek galima suprasti iš jo korespondencijos, jis buvo tos draugijos pirmasis pirmininkas, nes ligi to laiko draugija be jo apsieidavo. Nuo to laiko jis pirmininkauja draugijai ligi universiteto pabaigimo ir ją iš pagrindų reformuoja. Jis pirmasis iškėlė ir įgyvendino taisyklę, kad visi nariai turi kartkartėmis skaityti draugijos posėdžiuose referatus, taisyklę, kuri, veikdama keliasdešimt metų, davė Lietuvai daug mūsų rašytojų, kurie be jos, galbūt, ir nebūtų buvę savo plunksnos niekados išbandę. Jau pirmais metais jam tą taisyklę įgyvendžius, su referatais stojo būsimieji Lietuvos universiteto profesoriai P. Leonas, A. Kriščiukaitis, Vl. Mačys, J. Radzvickis, rašytojai A. Vilkutaitis, M. Lozoraitis, P. Matulaitis ir kiti. Beveik visi jų referatai buvo tuojau išspausdinti „Šviesos" 1887–1888 m. ir iš karto virto visos visuomenės, ne vienų studentų nuosavybe. Tuo pačiu laiku jis sužadina visą draugiją rūpintis „Aušros" atgaivinimu ir, labiausiai A. Kriščiukaičiui ir Vilkutaičiui padedant, organizavo „Šviesos" „maskviečių" priedą, kuriame pasireiškė toks būdingas P. Leonui sugebėjimas bendram darbui sujungti ideologiškai labai skirtingas jėgas. „Šviesoje" ir jis pats pirmą kartą pasirodė savo slapyvardžiu „P. Liūtas", kuris jam buvo tik vertimas jo neva lotynizuotos pavardės, bet Lietuvos visuomenei virto savitu simboliu, charakterizuojančiu visą jo paties moralinį veidą. Tuo slapyvardžiu pasirašydavo jis daugumą savo straipsnių (dar vartojo slapyvardžius „Girininkas" ir „Atsiradęs"), bet, apskritai, jis nebuvo gausus rašytojas – tiek spaudos uždraudimo laikais, tiek vėliau periodinėje spaudoje retkarčiais teatsiliepdavo, bet todėl svariai, neretai lemiamai: periodinė spauda jam visada buvo brangi viešosios nuomonės tribūna, kuri leistina naudotis tik svarbiais, visuomenei rūpimais klausimais – taigi, joje prabildavo dažniausiai, tik palaikydamas tą ar kitą visuomenei svarbų sumanymą, daug rečiau ką pasmerkdamas. Šiaip be būtino reikalo vengdavo polemikos, geriau pasirinkdamas savo laiką leisti ne paviršutiniams publicistiniams straipsniams, bet rašyti mokslo straipsniams, kuriuos spausdino tik visiškai subrandintus.

Diplomą gavęs, jis pergyveno tuo laiku bendrą visiems lietuviams inteligentams tragediją – bergždžias pastangas imtis savo profesinio darbo savo krašte. Ir jam, kaip ir daugeliui kitų, teko virsti „bėgliu iš tėvynės", išsikelti tarnauti į tolimą Turkestaną. Tik buvo ir tam tikrų skirtumų – kad ir atskirtas nuo savo krašto tūkstančiais kilometrų, jis nenutauto nei pats, nei leido savo šeimą nutautinti; dėl karjeros neišsižadėjo savo politinių pažiūrų ir kaip tik dėl jų nukentėjo Turkestane per 1905 m. revoliuciją, kas jį paskatino dar kartą pamėginti, šį kartą sėkmingai, savo krašte rasti savo darbui dirva; pagaliau, visą laiką būdamas už Lietuvos ribų, jis palaikė su ja artimiausią kontaktą, tiek asmeniškai, kiekviena proga ją lankydamas, tiek literatūriškai, kartkartėmis siųsdamas „Varpui" ir „Vienybei Lietuvininkų" savo straipsnius, kurie mūsų visuomenei svėrė gal daug daugiau, negu kitų inteligentų veikla pačioje Lietuvoje.

Grįžęs į Lietuvą ir Kaune pradėjęs verstis advokato praktika, jis rado Lietuvą, visgi, žymiai politiškai pasikeitusią ir dėl to ne iš karto sutapo su

nauju Lietuvos gyvenimo tempu. Ligi tol jam artimieji „varpininkai", kurių net pirmuose organizaciniuose suvažiavimuose jam teko dalyvauti, revoliucijos įtakoje evoliucionavo, virto, kad ir trumpam laikui, revoliucine organizacija, o jam nuo pat studentavimo laikų buvo svetimi revoliuciniai kovos metodai. P. Leonui likus ištikimam pirmųjų „Varpo" metų ideologijai, o „varpininkams demokratams" nuo jų nukrypus į kairę, be to dar, jiems labai maža teturint įtakos ir šalininkų Kaune, savaime apsilpo ir artimi ligi šiol P. Leono su jais ryšiai. Iš kitos pusės, ir vyraujančios Kaune klerikalinės dešiniosios lietuvių grupės savo politinėje veikloje buvo jam visiškai svetimos. Nesant demokratinio centro, jis pasilieka tarp tų visų grupių, bet, galbūt, kaip tik dėl to patenka į I valst. dūmą, nes ties jo asmeniu lengviau buvo susitarti priešingoms rinkikų grupėms. Jo trumpalaikis darbas Rusijos dūmoje negalėjo jam duoti didesnio pasitenkinimo, nes nei bendroje Rusijos politikoje, nei Lietuvos reikalams politinių aistrų audroje sunku buvo ką nors pozityvaus laimėti, juo labiau, kad ir jam ideologiškai artimiausioji tuo laiku kadetų partija, tautiniais, ne rusų tautą liečiančiais klausimais, neretai užimdavo jam nepriimtiną poziciją. Dūmą išvaikius, jis grįžo į Kauną ir čia, be savo profesijos darbo, daugiausia energijos atidavė kultūriškai organizaciniam lietuvių darbui, vaidindamas jame panašią rolę, kaip studentavimo laikais, - prie bendro darbo, neturinčio grynai politinio pobūdžio jungdamas dažniau jam svetimus politiškai elementus, žmones, kurie, savo tarpe bekovodami, net neįsivaizduodavo, kad galės bet kokį darbą prie vieno stalo bendrai dirbti; jis ir Kauno tautiniame atgimime tuo būdu suvaidino labai rimtą rolę.

Didysis karas nubloškė jį į Maskvą, kur tuo laiku susibūrė daug jaunuomenės ir šiaip lietuvių pabėgėlių. Savaime jų tarpe jis virto centru - Maskvos lietuvių komiteto pirmininku. Jo aukštas moralinis autoritetas paveikė lietuvių koloniją, ne tik rūpinant tremtinių reikalais, bet ir politiškai: aplink jį susispietė didelis būrys jo politinių šalininkų, ir iš to išaugo „Santara", kuri atitiko jo senąją politinę, demokratinio centro liniją. Tačiau, nevartojant demagogijos, tų laikų sąlygomis „Santaros" principais sunku buvo paveikti mases - prie jos susispietė, daugiausia, inteligentai, studentai, ir jų dauguma, P. Leono veikiama, pasiliko tai ideologijai ištikimi, jau ir nepriklausomoje Lietuvoje, ir irgi panašiai, kaip ir Maskvoje, neįsileidę gilesnių šaknų masėse. Bet, visgi, P. Leono politinė grupė veikdama svariai reiškėsi tremtinių gyvenime ir dėl to konkuruojančių partijų buvo smarkiai puolama. Dėl tos kovos 1916-1917 m. ir iškilo žinomas konfliktas tarp P. Leono ir Petrapilio lietuvių studentų draugijos, radęs ir platesnį tremtinių visuomenėje atbalsį ir smarkiai moraliai paveikęs ir patį P. Leoną. Kaipo lietuvių centro komiteto įgaliotinis, P. Leonas buvo nuvežęs 100.000 rub. į Stokholmą įduoti Vilniaus lietuvių komiteto įgaliotiniui. (Petras Leonas 100 000 rublių į Stokholmą nevežė. Tai padarė kitas asmuo. Apie tai rašoma šios knygos 202 - 205 p. Čia pateiktas V. Biržiškos tekstas neatitinka tiesos. P. Leonas dėl šių pinigų pasisavinimo buvo apkaltintas nepagrįstai. - J. L.). Šiam neatvažiavus, P. Leonas, negalėdamas ilgiau Stokholme gaišti, pinigus perdavė lenkų įgaliotiniui Lubomirskiui, kuris apsiėmė juos lietuviams atiduoti. Po kiek laiko paaiškėjo, kad iš pasiųstų 100.000 rub. vilniečiai lietuviai tegavo 10.000 rub., t. y., vos 1/10 pasiųstos sumos dalį. Kadangi niekas neabejojo, kad Lubomirskis asmeniškai tų pinigų sau nepasiėmė, bet atidavė juos ne adresatui, tik lenkų organizacijoms, tai Rusijos lietuvių spaudoje kilo audra

prieš lenkus, kuriuos „Lietuvos Balsas" pakaltino lietuvių pinigus pasisavinus. Ir tuomet Petrapilio lietuvių studentų draugijos valdyba savo posėdyje 1917 m. sausio 26 d., žinomam demagogui, vėlesniam sovietų centralinio vykd. komiteto nariui, Petrui Baliui įnešus, sumanė ginti lenkus nuo šmeižimo iš lietuvių pusės, ir tinkamą tam priemonę surado suformulavusį P. Leono paklausimą apie šių pinigų likimą. Aišku, P. Leonas, turėdamas Lubomirskio pakvitavimą, jokių kitų paaiškinimų ir nebūtų galėjęs duoti. Tačiau „Naujoji Lietuva" šios draugijos protesto neišspausdino, bet, redakcijos prieraše (1917 m. Nr. 5) trumpai tik paminėjusi, sudarė įspūdžio, kad jau čia P. Leonas kaltinamas pinigus ne atidavęs. Savaime aišku, tokios jautrios sielos žmogui, kuris, be to, ypatingai visad pasižymėdavo; didžiausiu tvarkingumu visuomenės reikalus vedant, toks neva kaltinimas buvo ypatingai skaudus. Ir jis „Liet. Balso" 1917 m. Nr. 13 griežtai jai atsakė, nors iš dalies ir suprato, kad čia būta ne tiek jam asmeniškai mesto kaltinimo, kiek progos atsiskaityti su juo, kaipo su įtakingu politikos priešu. Tokią taktiką jis palaikė jėzuitizmu ir palygino net su rusų vad. juodašimčių taktika. Iš to atsakymo kilo naujos polemikos, jos atbalsiai paplito visoje gausioje išeivijoje, ir, nors netrukus prasidėjusi rusų revoliucija nukreipė lietuvių visuomenės dėmesį į kitą pusę, velionis ilgai negalėjo pamiršti jam padarytos moralinės skriaudos. Rodosi, tik arčiau susigyvenęs su jaunuomene jau dekanavimo laikais, jis įsitikino, kad jos netaktas dažnai yra sukeliamas ne blogos valios, bet tik neapsigalvojimo, kad tokiuose ekscesuose visados už jaunuomenės pečių stovi kas nors pašalinis, kuriam rūpi visai kitas reikalas, negu tas, kurį pakiša jaunuomenei.

Į nepriklausomą Lietuvą P. Leonas grįžo tokiam amžiuje, kada paprastai jau galvojama apie poilsį, apie sumažinimą darbo, apie tylų taupymą fizinių jėgų likusiai gyvenimo daliai; juo labiau, kad grįžo su nusistovėjusia reputacija vieno žymiausiųjų tautos veikėjų, kas ir visuomenės akyse jį visai pateisintų, jei jis panorėtų ramiai, toli nuo visuomeninio darbo, savo gyvenimą baigti. Tačiau įvyko visai priešingai - kaip tik paskutiniu savo gyvenimo laiko tarpu jis valstybei kurti ir visuomenei organizuoti išvystė visas savo turtingas sielos jėgas, jų tarpe ir tokias, kurioms anksčiau nebuvo nei progos, nei galimumo pasireikšti, - bet visur, kiekvieną savo varomą darbą grįsdamas tuo pačiu etiniu pagrindu, jam nuo pradžios jo viešojo veikimo būdingu. P. Leonui teko kurį laiką dalyvauti ir vyriausybės darbe, kaipo teisingumo ir vidaus reikalų ministeriui. Čia jis buvo kūrėjas, kuriam teko tiesti pamatus mūsų teismų organizacijai ir mūsų savivaldybėms. Ir viskas, ką gero tose institucijose mes teturime, gavo pradžią iš P. Leono joms įkvėptų pradų; vėliau jam teko būti lyg ir permanentiniu vyriausiųjų rinkimų į seimą komisijų pirmininku, nes jo objektyvumu ir teisingumu neabejojo nė jo politiniai priešai. Pagaliau, nuo 1922 m. prasidėjo žymiausias ir sunkiausias jo darbas - kūrimas teisių fakulteto, o vėliau ir vadovavimas Lietuvos Advokatų Tarybai.

Tenka tik stebėtis žmogumi, kuris, turėdamas 58 metus, aplinkybių, tinkamų žmonių stokos verčiamas, sutiko pradėti dėstyti iš karto keletą teorinių kursų, anksčiau niekados nesiruošęs profesoriaus karjerai. Bet jam tai ir nebuvo karjera, tik visuomeninė pareiga, tokia pat, kaip ir kitos, nebent už kitas daug atsakingesnė. Trumpu, palyginti, laiku jis nugali visus kurso paruošimo sunkumus ir patraukia studentus ne tiek išoriniu savo paskaitų skambumu ar kalbėtojo privalumais, kiek gilia visuomenine filosofija, kuri tų

paskaitų pagrindan buvo padėta ir kuria jis patraukdavo klausytojų širdis. Susirūpinęs palengvinti studentams studijas, jis, neapleisdamas savo kitų darbų, tuo pačiu laiku paruošė ir pirmuosius spausdintus savo paskaitų kursus. Susiartinęs su jaunuomene, jis virto fakulteto gyvenime karščiausiu ir atlaidžiausiu tos jaunuomenės reikalų gynėju, kuris visas jos daromas klaidas visad stengėsi išaiškinti jos nesubrendimu, nepasiruošimu, nuovargiu. Kaipo dekanas nuolatos susidurdamas su studentais, su jų reikalais ir įvairiais prasižengimais, jisai stengdavosi pats juos likviduoti, nekeldamas viešumon, kad kaip nors nepakenktų suklydusio jaunuolio ateičiai, ir apie daugelį tokių faktų fakultetas dažnai tik po metų - kitų sužinodavo, kada pats nusižengimas nustodavo savo aktualumo. Susirūpinęs intelektualiniu tos studentijos pakėlimu, jisai savo lėšomis įsteigė fondą piniginėms premijoms už geresnius studentų darbus duoti. Pagaliau, žaliai savo klausytojus nutašęs, jis dar turėjo progos ir galimumo ir toliau jų gyvenimo eiga sekti ir kartais jų vingiuotus kelius tiesti, globodamas jaunuosius teisininkus, kaipo Advokatų Tarybos pirmininkas. 12 metų dirbdamas su jaunuomene, jis taip su ja suaugo, kad jau nebegalėjo ir skirtis, ir kada, dėl amžiaus ribos, bet prieš jo norą, jam teko apleisti aktyvaus profesoriaus darbą, jisai netrukus, pasinaudojęs išrinkimu garbės profesorium, paskelbė studentams naują - sociologijos - kursą, kuriame stengėsi duoti kvintesencija savo etiškai teisinės pasaulėžvalgos; šį, neapmokamą, kursą jis skaitė ligi paskutinio savo gyvenimo momento - dvi dienas prieš mirtį jis dar skaitė eilinę paskaitą.

Ne mažiau atsakingas, bet žymiai sunkesnis ir reikalaująs daug daugiau takto ir ištvermės buvo ir kitas jo, kaipo fakulteto dekano, darbas - fakulteto organizavimas. Reikėjo jį sudaryti iš žmonių, kurių daugelis taip pat į profesorius nesiruošė, bet kurių kiekvienas buvo tam tikra individualybė, su įvairiu pasiruošimu, su savo senais įpročiais, ambicijomis, fantazijomis (teisių fakultetas ilgai buvo „ministrų" fakultetas, savo tarpe turėdamas daugiau kaip pusę įvairių sričių, politinių krypčių ir nusistatymų buvusių ar esančių ministrų). Kiekvienas jų laikė savo dėstomą kursą svarbiausiu, savo pedagoginį prityrimą geriausiu, savo politinius įsitikinimus kilniausiais. O čia dar prisidėjo ir būrys iš svetur pakviestų profesorių, svetimų mums ir savo kultūra ir visai kito pasiruošimo ir kitų tendencijų, kurių kitų ir moralinis veidas, kviečiant, dar nebuvo aiškus. Iš tos margos sudėties sudaryti darną, vieningą organą galėjo tik vienas P. Leonas. Savo taktu, sugebėjimu kiekvieną konfliktą tiek pačių profesorių tarpe, tiek kylantį nuolatos tarp profesorių ir studentų, likviduoti tik gimstant, vengimu primesti savo nuomonę kitiems, net pirmininkaujant posėdžiuose, kuriuose jis išsitardavo paskutinis, ir tai tik jei būdavo įsitikinęs bręstančio veiksmo kenksmingumu, jis trumpu laiku pasiekė tai, kad tas margas dėstytojų konglomeratas virto labiausiai susigyvenusiu ir net susidraugavusiu fakultetu visame universitete. O tie keli konfliktai, kurie kilo su keliais svetimšaliais profesoriais, pasirodžiusiais neprisitaikiusiais mūsų darbo sąlygoms, buvo taip tyliai ir sklandžiai likviduoti, kad ir patys, fakultetą apleidę dėstytojai, nesijautė nuskriausti. Net ir pats fakultetas, laikęs P. Leoną savo įgimtu dekanu, dažnai neatjausdavo jo rolės fakultete; ją geriausiai suprato tik tuomet, kada P. Leonas savo funkcijas užleido kitiems.

Dar vienas būdingas bruožas - paprastai nuoširdūs draugai įsigyjami gimnazijos ar universiteto suoluose; vėliau atsiranda bendradarbiai, padėjėjai, šalininkai, bet nauji draugystės ryšiai jau neužsimezga. P. Leonas, ligi grabo

lentos ištikimas savo jaunų dienų draugams, ir toliau, per gyvenimą eidamas, vis naujus draugus įsigydavo, kurie galiausiai apsupo jį gausiu būriu; tai buvo draugai, kad ir jaunesni už jį, ir jis jiems buvo tikras draugas, kuriam rūpėjo visos jo draugų asmeninės ir šeimyninės bėdos, materialiniai sunkumai; kartu su jais jis tas bėdas pergyvendavo, kartu džiaugdavosi jų džiaugsmais ir laimėjimais. O tokiam draugui toliau kur išvykus, jis visados surasdavo laiko plačiausiai korespondencijai, kurią palaikydavo ir su žilagalviu seniu, ir su žaliu jaunuoliu, pirmuosius savarankiškus žingsnius tebeinančiu. Naujiems draugams jis taip pat buvo ištikimas, kaip ir seniems, net ir tuomet, kada retkarčiais kitas jų ir galėjo jį apvilti - jis tiesiog netikėjo, kad kas jo draugų galėtų ką nors negero padaryti; tokių, tačiau, buvo, bet daug daugiau buvo tokių, kurie, nuolatos su juo bendraudami, nejučiomis suvaldydavo savo polinkius ir stengėsi bent kiek savo gyvenimo žingsnius derinti su jo žingsniais. Tačiau buvo ir tokių žmonių, jie kiek nusvėrė ir P. Leono paskutiniųjų metų gyvenimo bėgį, kuriems ši velionies įtaka aplinkumai ir atrodė pavojinga...

Petro Leono netekome. Daug kas likome našlaičiai. Bet tie, kurie su juo dirbome ir vargome, ir jo nesant, laikysime jį savo širdyse" [43].

Vilhelmas Burkevičius straipsnyje **„Advokatų tarybos pirmininką atsisveikinant"** rašė:

„1918 m. gruodžio 5 d. Vilniuje Valstybės Tarybos patalpose ankštokas Lietuvos Teisingumo Ministro kabinetas. Savo nuoširdumu ir paprastumu Teisingumo Ministras, be jokių didesnių įvadų, jau susipažinęs, matyti, su mano XII.2 prašymu ir anketos turiniu, siūlo man „taikos teisėjo" vietą. Dėkodamas, sakau, kad negaliu, deja, tokios vietos imti, nes neturiu jokio patyrimo, nesu dar teisme dirbęs. „Tai nieko, pramoksite", be jokių motyvų, bet, vis tik, įtikinamai išsklaidė ministras mano abejones. Sunkiu ir pavojingu momentu, kada visur sumišimas viešpatauja, vienam stoti naujos srovės priešakyje, rasti ir mokėti, kam reikia, tinkamą žodį pasakyti - tegali aukštos, tikros dvasinės kultūros, tvirtos valios ir grynos sielos žmogus. Tokį ir pažinau velionį per šiuos 20 metų. Reikalingas tada buvo ir skubotumas šiame darbe. Turiu dar anų laikų, „senos" redakcijos oficialų savo paskyrimo raštą, su tokiu pažįstamu, iki galo vienodu ir nepasikeitusiu, būdingu parašu, iš vokiečių taikos teisėjo tuoj priimti visas bylas, ...tuoj pavestas pareigas pradėti eiti. Tai yra, nežiūrint tik 20 praėjusių metų, jau mūsų tolima praeitis, šiandien daug kam nebežinoma.

Geriausiai žmogų pažinsi tik sunkią, persilaužimo valandą, kryžkelėje bestovėdamas. Taip mūsų mažoje teisininkų šeimoje buvo 1918 m. baigiantis ir naujųjų 1919 m. angoje. Didelis gyvenimo patyrimas ir teismo darbo pažinimas neleido pirmajam mūsų Teisingumo Ministrui vadovautis iliuzijomis ir skubotumo atmosferoje padaryti ką mūsų gyvenimui abejotino ar netinkamo. Laikas pakankamai mums tai jau yra įrodęs.

Prisimenu 1920 m. vasario 27 d. įžengiamąją a. a. Leono paskaitą iš teisės enciklopedijos srities, mūsų Aukštųjų Kursų atidarymo proga. Tai buvo irgi naujas, sunkiomis aplinkybėmis varomas svarbus valstybinis darbas. Pirmosios paskaitos ėjo dabartinės „Aušros" berniukų gimnazijos ankštose, klausytojų perpildytose, patalpose. Šio darbo pionierių pirmose

eilėse aiškiai matyti a. a. P. Leonas.

1929 m. pateko man į rankas kukli knygutė: „Po povodu agrarnoj reformy v Litvie (vkliučiaja i Suvalskuju guberniju). P. S. Leonas, člen Gosudarstvennoj Dumy" (S. P. B. 1907)". – Tada visu smarkumu ėjo Lietuvos žemių parceliavimas rusifikacijos tikslais. Nustebau perskaitęs šią bibliografinę retenybę ir pamatęs, kad visa tai, kas mūsų šiandien žemės ūkyje reformuojama ir siekiama, yra ne kokia dabar mūsų sugalvota naujiena, o dar prieš 30 metų, visai skirtingose politinio ir visuomeninio gyvenimo aplinkybėse, viešai iškeltas reikalavimas. 1907 m. P. Leonas spaudoje skelbė badaujančių bežemių ir mažažemių naudai žemės priverstinio nusavinimo idėją, užgaunant ir patį nuosavybės principą. Pacituosiu čia vieną vietą ištisai: „Rašytieji įstatymai pas mus iki šiol buvo sudaromi privilegijuotosios klasės, daugiausia tų klasių privilegijoms ir interesams apginti. Dabar atėjo laikas šiuos įstatymus perdirbti, vadovaujantis visų gyventojų interesais". Mūsų krašto vargdienių ūkininkų reikalai, matyti, buvo ypatingai artimi velioniui, ir jo pasiūlymai jiems padėti ir dabar dar mums yra gyvi ir įdomūs. Rusijos parlamente Leonas iškėlė visą eilę svarbių lietuviams žemdirbiams klausimų, mūsų žemės valdymo savybių, dėl kurių Lietuvoje negalima taikyti bendrų, visiems kitiems Rusijos gyventojams tinkamų, reformų. Nurodyti buvo: lietuvio prisirišimas žemei, emigrantų lietuvių įtaka mūsų kaimo gyvenime; mūsų miškų, ežerų naudojimo pertvarkymo reikalas; žemės ūkio smulkinimo žalingumas ir žemės mokesčių naštos sunkumas; rusų valdžiai drąsiai buvo mestas lietuvių rusinimo (per kolonistus rusus ir kitaip) ir tinkamo švietimo stokos kaltinimas.

Visur ir visada velionis rado progos aiškiai ir griežtai pasisakyti už lietuvybę ir ginti lietuvio reikalus. Gimtoji kalba tada dažnai reikalinga buvo užtarimo. Ir štai a. a. Leonas prieš pat Didįjį Karą 1914 m. gegužės 19 d. Kaune, naujojo Žemaičių Vyskupo Karevičiaus ingreso proga viešai pasakė kalbą apie „tautų kilimo" amžių, lietuvio „prisirišimą prie savo tikybos"; kad „toji brangiausia Dievo dovana, kalba, buvo niekinama, žeminama" ir apie lietuvių skriaudas iš tų, „kurie nepripažįsta mums teisės būti tuom, kuom mus Viešpats sutvėrė, ir naudotis tuo, ką mums Viešpats davė" (Ž. A. Dambrausko: „J. M. Naujas Žemaičių Vyskupas P. Karevičius", Kaunas, 1914 m., 47-51 psl.).

Dar neatėjo laikas prisiminti ir tinkamai įvertinti velionies įvairiais mūsų valstybės viešojo ir visuomenės gyvenimo klausimais pareikštąsias sveiko proto ir gilios išminties nuomones ir pranašavimus. Jo protas ir karšta tikro lietuvio patrioto širdis daug kartų per paskutinį mūsų naujojo pokarinio gyvenimo dvidešimtmetį visaip pasireiškė.

Iš tų kelių charakteringų bruožų ir iš viso velionies gyvenimo matyti, kad jis organiškai buvo svetimas ir labai tolimas bet kokiam šovinizmui. Liko ištikimas savo ideologijai iki galo. Tas mūsų šiomis dienomis jau į paskutinę kelionę palydėto žilojo jaunuolio, nuolatinio dėl teisybės ir žmoniškumo principų kovotojo, kilnus vaizdas teesie mūsų jaunajai kartai ryškus gyvenimo švyturys" [44].

5.4. Netekties atspindžiai pokario spaudoje ir atminimo renginiuose

Profesoriaus Petro Leono darbų, visuomeninės veiklos ir asmeninių savybių vertinimų buvo pareikšta iki jo mirties ir jam mirus. Pokario metais jo nuveikti darbai įvairiomis progomis buvo aptarinėjami straipsniuose, mokslinėse konferencijose bei minėjimuose.

1948 m. gegužės 12 d. sukako 10 metų nuo profesoriaus mirties. Ta proga užsienyje leidžiamoje lietuviškojoje spaudoje buvo paskelbta straipsnių. JAV lietuvių laikraštyje „Sandara" 1948 m. gegužės 1 d. išspausdintas R. Skipičio straipsnis „P. Leonas – vienas žymesnių Lietuvos laisvės pionierių". 1948 m. gegužės 6 d. K. Grinius Čikagoje parašė ir 1948 m. gegužės 11 d. laikraštyje „Naujienos" paskelbė straipsnį „Pluoštelis atsiminimų apie prof. Petrą Leoną". Vokietijoje leidžiamame laikraštyje „Lietuvių žodis" 1948 m. gegužės 13 d. buvo išspausdintas V. Biržiškos straipsnis „Prof. Petrą Leoną prisiminus". Lietuvių karo pabėgėlių laikraštis, leistas Vokietijoje, 1948 m. birželio 21 d. išspausdino M. Kemekio straipsnį „Prof. Petras Leonas". 1948 m. straipsnius apie profesorių Petrą Leoną paskelbė ir J. Kaminskas (Steponas Kairys), A. Merkelis, J. Šalna ir kt. Vėliau leidinyje „Teisininkų žinios" du straipsnius paskelbė R. Skipitis - „Atsiminimai" (1955 m.) ir „Petras Leonas" (1958 m.). J. Gliauda 1965 m. profesoriaus atminimui skyrė straipsnį „Žiburiams tebežiburiuojant. Tiems, kurie man dėstė teisės mokslus".

Čia pateikiami trijų Petrą Leoną gerai pažinojusių ir su juo dirbusių žymių asmenų straipsniai.

Kazys Grinius straipsnyje **„Pluoštelis atsiminimų apie Petrą Leoną (1864 11 16-1938 05 12)"** rašė:

„1938 m. gegužės 12 d. yra miręs vienas iš žymesniųjų varpininkų, V. Kudirkos talkininkų prof. Petras Leonas. Taigi šiandien sueina 10 metų nuo jo mirties. Tai buvo nepaprasta asmenybė, kuri labai veikliai dalyvavo Lietuvos nepriklausomybės parengiamajame sąjūdyje, taip pat ir nepriklausomybės metais.

Visiems lietuviams reikėtų tą mūsų stambųjį darbininką neužmiršti ir imti iš jo gyvenimo pavyzdį.

Mudu su P. Leonu esame gimę viename Marijampolės apskrities Gudelių valsčiuje, Skriaudžių parapijoje. P. Leonas Marijampolės gimnazijoje buvo trimis klasėmis aukščiau už mane. Jis buvo laikomas geru matematiku ir eidavo mokslą pirmųjų mokinių eilėse. Kai išleidžiamiems (VIII klasės) egzaminams buvo atsiųstas sunkus matematikos uždavinys, tai iš dviejų dešimčių abiturientų tik du jį apgalėjo - Petras Leonas ir Davidonis.

Pagal savo pašaukimą (į matematiką) P. Leonas 1884 m. pabaigęs su

sidabro medaliu gimnaziją, stojo į Maskvos universiteto grynos matematikos skyrių, tikėdamasis gausiąs varšuvinę skiriamų Marijampolės ir Suvalkų gimnazijas baigusiems lietuviams stipendiją.

Bet vienerius metus pastudijavęs matematiką, apsiskaičiavo, kad baigęs matematiką neturės Lietuvoje duonos. Jis suprato, kad Rusijos vyresnybė neduos jam gimnazijos mokytojo vietos Lietuvoje ir pakeitė matematikos skyrių į teisių fakultetą. Lauktą stipendiją jis buvo gavęs iš pirmųjų metų ir visą laiką ja naudojosi.

Arčiau su P. Leonu pasipažinau tik 1887 m. atvažiavęs į Maskvą mokytis medicinos ir įsirašęs į slaptą Maskvos Lietuvių Studentų Draugiją. Jos pirmininku 1886–1889 m. buvo Petras Leonas.

Iš pirmo tos organizacijos susirinkimo pirmiausia man labai patiko ir savo rimtumu ir mokėjimu pirmininkauti ir savo žinių gausumu ir jo varoma patriotiškai – demokratine draugijos kryptimi. Būdamas Marijampolės gimnazijos mokytojo Petro Kriaučiūno, ano didžiojo patrioto mokiniu, P. Leonas tvirtai vedė jo nustatytą liniją. – Lietuvių tauta, anot P. Leono, turi atgyti, tautiškai susiprasti, apsišviesti ir eiti tokiais pačiais keliais, kaip ir kitos mažesnės Europos tautos, - serbai, bulgarai, čekai, rusinai. – Mūsų, besimokančio jaunimo, svarbiausias uždavinys yra pasiruošti vadovauti naujam lietuvių judėjimui ir apsigyventi savo tėvynėje. Žinau, kalbėdavo P. Leonas, kad daugelį mūsų masina plačiojoj Rusijoj geresnės medžiaginės sąlygos, neblogos algos ir kitokios perspektyvos, bet mes, mylėdami savo tėvynę ir gailėdamiesi savų iš visų pusių skriaudžiamų žmonių, turime stengtis, nors ir blogesnėse sąlygose, tvirtai apsibūti savo žemėj, tarp savo žmonių, jiems viskuo ko tik galėdami padėti. O jei jau ką iš mūsų likimas nublokš į kitas šalis, tai turime stengtis palaikyti galimą artumą su savo tėvyne, ir progai pasitaikius, grįžti į Lietuvą.

Jis dar primindavo mums, kad neįsiveltume į plačių socialinių klausimų praktišką sprendimą, kad nepakliūtume į rusų, lenkų revoliucines organizacijas, nes tuo būsime pražuvę lietuvių tautai, o savo keliu ir aniems revoliucijos darbuotojams savo mažu skaičiumi visai nedaug padėtume. Lietuvių yra nedaug, o lietuvių tautinio atgijimo reikalai yra visose srityse apleisti. Būkime taupūs, neblaškykime savo jėgų, sutraukime jas į savo tėvynę, pasaulinius klausimus spręsti palikime didelėms tautoms, nes mes ten paskęsime, kaip lašas jūroje.

Paaiškinimui reikia pridėti, kad Rusijos universitetų studentija tais metais buvo jau palinkusi į socializmą. Ir pačioj Maskvos Lietuvių Studentų Draugijoj buvo pora socialistų. Maskvos Lietuvių Studentų Draugija anais metais buvo labai užimta 1886 m. žlugusios „Aušros" atnaujinimu, nes visa pasaulinė lietuvių inteligentija labai pasigedo panašaus laikraščio.

Jau 1886 m. Maskvos Lietuvių Studentų Draugijos narys Antanas iš Būgnų (A. Kriščiukaitis) atostogų metu lankėsi Tilžėje ir Ragainėje ir tarėsi su lietuviais spaustuvininkais Weyeriu ir Woska, kaip atgaivinti „Aušrą". Iš to atsiranda paskiau per ilgus metus Varpininkų įtakoj buvęs „Lietuvos Ūkininkų Kalendorius", užėmęs „Aušros" Kalendorių vietą. Pirmą kartą jis buvo atspausdintas 1866 m. ir skirtas 1887 metams. Šį naują kalendorių redagavo A. Kriščiukaitis sutartinai su P. Leonu ir kitais Maskvos Lietuvių Studentų Draugijos nariais. Spausdindavo jį, bent pradžioj, Mažosios Lietuvos spaustuvininkai savo atsakomybe.

Be to, Draugija, daugiausia per savo pirmininką, buvo užvedusi platų susirašinėjimą su Dr. J. Basanavičium, su Varšuvos med. studentu Vincu Kudirka, su Seinų klierikais ir su kai kuriais patriotais lietuviais kunigais, su kuriais buvo tariamasi „Aušros" atnaujinimo reikalu.

P. Leono pastangos nepasiliko bergždžios. „Aušros" atgaivinti, tiesa, nepavyko, bet 1887 m. atsirado „Šviesa". Tiesa, tas klerikališkas laikraštukas Maskvos studentams nepatiko, bet jo finansavimas atrodė buvęs užtikrintas, nes jį apmokėdavo žinomo lietuvio patrioto Sudargo klebono M. Sidoravičiaus bendradarbis Kušeliauskis. Maskviškiams studentams jau nereikėjo savo straipsnius siuntinėti į Jungtines Amerikos Valstybes, į per tolimą lietuviams J. Šliupo Amerikoj leidžiamą „Lietuviškąjį Balsą", kuris dėl savo prieškuniginės pakraipos tuomet neturėjo šansų ilgiau išsilaikyti ir paplisti tarp Didžiosios Lietuvos žmonių.

1888 m. birželio 29 d. Marijampolėje įvyksta pirmutinis būsimų Varpininkų susirinkimas, kuriame nuo maskviškių studentų dalyvauja studentai P. Leonas, K. Grinius, o nuo varšuviečių taip pat studentai V. Kudirka ir J. Kasakaitis ir kaipo ekspertas Petras Kriaučiūnas, tuomet jau iš gimnazijos atstatytas (nuo 1887 m. rudens) ir besirengęs išvažiuoti iš Marijampolės į Plokščius, į teisėjo vietą. Tame susirinkime dar buvo mokytojas V. Palukaitis, stud. A. Kronkaitis, M. Pranckevičius, med. stud. J. Staugaitis, med. stud. J. Bagdonas. Tasai apie 10 daugumoj studentų susirinkimėlis buvo užuomazga didelio demokratinio sąjūdžio, žinomo (1888-1905 m.) Varpininkų vardu.

Čia studentas V. Kudirka pasisakė, kad varšuviečiai yra suprojektavę leisti naują inteligentams pasaulietišką laikraštį, turi numatę jam net redaktorių (J. Adomaitį-Šerną). Nors maskviečiai studentai jau buvo kiek susirišę su „Šviesa", bet jų delegatai nesipriešino varšuviečių sumanymui. 1889 m. pasirodė „Varpas", ir Maskvos Lietuvių Studentų Draugija su P. Leonu, varšuviečių kviečiami, sutiko prisidėti prie „Varpo" ir neužilgo šiame sąjūdyj užėmė vadovaujančias vietas. Atsiskyrimas su „Šviesa" nebuvo skaudus, nes tasai laikraštis užmigo, kai tik pasimirė jo šelpėjas Kušeliauskis ir dingo jo įkurtasis „Amžinas Lauryno Bankas lietuvių knygoms leisti".

Varpininkų leidiniuose P. Leonas buvo užėmęs stiprią vietą ir varpininkų sąjūdį jis palaikė iki senojo „Varpo" gyvenimo pabaigos (1889–1905 m.). Jis dalyvaudavo varpininkų suvažiavimuose, šelpė juos pinigais, rašinėdavo rimtus straipsnius, patarnaudavo V. Kudirkai iš tolimo Turkestano svarbiais patarimais ir pinigais.

1889 m. pradėjęs teisininko karjerą kaip Suvalkų Apygardos teismo kandidatas, P. Leonas neišsilaikė Lietuvoj, neišdrįso verstis laisva advokato praktika ir bene 1892 m. gavęs valstybinę tardytojo vietą persikėlė į Turkestaną, iš kur grįžo Lietuvon tik bene 1906 m., kai Rusijos teisingumo ministeris Ščeglovitovas jį už liberališkumą atleido iš valstybinės tarnybos.

Per 30 su viršum metų antru kartu gyvendamas Lietuvoje, P. Leonas yra atlikęs labai svarbių patarnavimų savo tėvynei. Jis, kiek įmanydamas, remia liberalinę spaudą. Jis II Rusijos valstybės dūmos narys, ypač jo pastangomis Kauno gubernijos lietuviai laimi rinkimus į Rusijos parlamentą (dūmą). P. Leono rūpesčiu buvo suorganizuota Kaune Lietuvių Dailės paroda, pirmasis Kaune lietuvių kooperatyvas. Daug jis privargo, begindamas rusų teismuose lietuvius politinius nusikaltėlius.

Nemažą rolę jis yra atlikęs ir I pasaulinio karo metais, bedalyvaudamas lietuvių tremtinių organizavime ir šelpime.

Neužmirštami jo darbai ir nepriklausomybės metais, kaip teisingumo ministerio ir teismų organizatoriaus, Kauno universiteto teisių fakulteto dekano ir tvarkytojo, teisių literatūros rašytojo ir įvairių organizacijų dalyvio. Nemaža straipsnių jisai buvo parašęs įvairiuose Nepriklausomos Lietuvos laikraščiuose.

Baigdamas savo straipsnį noriu paminėti P. Leono paskutinį politinį žygį.

Kai 1938 m. Lenkija paskelbė Lietuvai ultimatumą ir kai visa Lietuvos visuomenė ir valdžia to buvo sukrėsta, kadangi tai buvo didelis mūsų Respublikos pralaimėjimas, rodos M. Sleževičiaus iniciatyva susirinko buvusieji Lietuvos prezidentai ir ministeriai (M. Sleževičiaus bute). Čia pat buvo surašytas nutarimas, kad būtų grąžinta demokratinė tvarka ir tą nutarimą susirinkimas buvo pavedęs P. Leonui ir K. Griniui įteikti vyriausybei. Prezidentas mudu nukreipė pas ministerį pirmininką generolą Černių. P. Leonas jam maždaug šitaip pasakė :

- Lietuvos kariuomenė, arba, tikriau sakant, jos karininkai, 1926 m. gruodžio 17 d. yra smurtu nuvertę buvusią tuomet Lietuvos Respublikoje demokratinę santvarką ir jos vietoj įgyvendino diktatūrą. Gautas dabar iš Lenkijos ultimatumas ir negalėjimas lenkams pasipriešinti dar kartą parodė, kad totalitarinė santvarka Lietuvai netinka. Prašome mes tamstą, kaip Lietuvos valstybės ministerį pirmininką ir kartu krašto apsaugos ministerį, padaryti žygių, kad būtų grąžinta buvusi iki 1926 m. pabaigos demokratinė respublikoniška santvarka. Mes tikimės, kad mūsų kariuomenė savo 1926 m. klaidą atitaisys. Pasirašiusių po šiuo memorandumu vardu mudu turime garbės įteikti tamstai, pone generole, šį dokumentą ir dar kartą prašome išpildyti mūsų prašymą.

Tokia maždaug buvo P. Leono kalba į generolą Černių.

Dar buvome persimetę su ministeriu pirmininku keliais žodžiais apie mūsų kariuomenės nepasirengimą apsigynimui. Bet kalba nesimezgė, ir mes greit persiskyrėme.

Tas žygis pas ministerį pirmininką buvo paskutinis P. Leono patarnavimas savo tautai. Neužilgo P. Leonas; parėjęs iš Kauno apygardos teismo, kur dalyvavo kaip gynėjas vienoj byloj, susirgo ir ryt dieną pasimirė. Matyt, širdis atsisakė jam dirbti" [45].

K. Grinius 1950 m. gegužės mėnesį parašytame testamente išvardijo ir pagrindinius savo bendradarbius. „Mano veiklos ryškiausieji bendradarbiai, - rašė jis, - buvo Petras Kriaučiūnas, Vincas Kudirka, Povilas Višinskis, Juozas Bagdonas, Petras Leonas, Jonas Staugaitis, Jonas Vileišis, Motiejus Lozoraitis, Antanas Kriščiukaitis, Jonas Bulota, Petras Avižonis, Gabrielė Petkevičaitė, Juozas Rimša, Jonas Jablonskis, Joana Pavalkiūtė-Griniuvienė, Felicija Bortkevičienė, Mykolas Sleževičius, Albinas Rimka, Zigmas Toliušis, Jonas Krikščiūnas" [46]. Šiame sąraše Petras Leonas – penktas. Taip didžiai profesoriaus visuomeninę ir politinę veiklą praėjus dvylikai metų po mirties

įvertino žymus visuomenininkas, politikas, varpininkas, demokratas, liaudininkas, trečiasis Lietuvos prezidentas daktaras Kazys Grinius.

Prof. Vaclovas Biržiška, praėjus dešimčiai metų po prof. Petro Leono mirties, laikraštyje „**Lietuvių žodis**" išspausdino didelį straipsnį „**Prof. Petrą Leoną prisiminus**". Žemiau pateikiame visą straipsnio tekstą.

„1938 m. gegužės mėnesio 12 d. Kaune staiga mirė profesorius Petras Leonas. Nors buvo senyvo amžiaus, bet dirbo universitete ligi pat savo paskutiniosios gyvenimo dienos. Dar mirties išvakarėse skaitė studentams savo eilinę paskaitą. Nuo to laiko praėjo dešimt Lietuvai sunkiausiųjų metų. Visą pasaulį sukrėtusios didžiosios nelaimės ypač sunkiai užgulė Lietuvą. Kasdienė kova už naikinamosios tautos išlaikymą, kasdieniai viešieji ir asmeniniai rūpesčiai jau uždengė daugelį praeities faktų užuomaršos migla. Pamirštami žmonės ir jų darbai ir nuopelnai savo tautai ir kraštui. Pagaliau per tą laiką paaugo ir naujoji karta, kuriai nepatekę į mokyklinius vadovėlius senieji vardai jau nieko nebesako. O tuo pačiu laiku senųjų darbų gyvieji liudininkai vienas po kito mus palieka, ir dažnai jau nėra kam ir beprisiminti tą nesenąją praeitį.

Tačiau yra vardų, kurių neturime teisės užmiršti ir ne tik tie, kurie kartu su jais vargome ir dirbome, bet ir mūsų visa visuomenė. Vienas tokių yra profesoriaus Petro Leono vardas. Kuklus, darbštus, nesistūmęs į visuomenės priekį, bet dirbęs vieną svarbiausiųjų tos visuomenės darbą, jis nuo pat savo jaunųjų dienų užsibrėžė savo gyvenimo liniją, nuo kurios ligi pat mirties nenukrypo į šalį ir mūsų viešajame gyvenime užėmė savotišką, vienintelę poziciją – jis virto ilgainiui savitu Lietuvos teisės, teisėtumo ir teisingumo simboliu, gyvai reaguojančiu į kiekvieną nukrypimą nuo tų principų viešajame Lietuvos gyvenime, ir kartu liko neginčijamas mūsų teisininkų vadovas, o veikdamas Universiteto teisių fakultete, tapo ir visų mūsų jaunųjų teisininkų auklėtojas ir jų teisinės sąmonės formuotojas.

Petras Leonas gimė 1864 m. lapkričio 16 d. Liaskavos kaime, Marijampolės aps., Plutiškių parapijos ūkininkų šeimoje. Dvidešimt metų už jį vyresnis brolis Silvestras išėjo į kunigus. Jo įtakoje tėvai buvo nusistatę leisti į mokslą ir savo jauniausiąjį sūnų Leoną, neversdami jo rinktis kunigo darbo. Pradžios mokslą jis ėjo Naumiestyje ir Šunskuose, kur tuo metu vikaravo ilgą laiką jį globojęs brolis Silvestras. Šis nebuvo vien eilinis sąžiningas kunigas, bet kartu ir veiklusis spaudos draudimo laikų veikėjas ir kovotojas su rusų administracija, kada ši visomis priemonėmis stengėsi suvaržyti katalikų bažnyčios veikimą. Dėl to ir pats jis ne kartą buvo nukentėjęs, ypač tuo laiku, kada buvo iškeltas į pietinę Seinų vyskupijos dalį, kur buvo daug slaptųjų unitų. Nėra abejonės, kad bendravimas su juo turėjo įtakos ir jaunojo Petro būdui susiformuoti. Tą jis ir pats pripažindavo, po daugelio metų parašęs ir išspausdinęs savo brolio atminčiai pavestą gražią jo biografiją.

1876 m. išlaikęs Marijampolės gimnazijon egzaminus, jis joje išbuvo aštuonerius metus. Jau gimnazijoje savo klasės draugams jis darė didelę įtaką. Apsiskaitęs, nemėgstąs tuščių ginčų, į kuriuos paprastai yra linkę jaunieji, tik besiformuoją, protai, jis savo rimtomis pastabomis nutraukdavo kiekvieną ginčą, ir savo draugams tapo neginčijamu autoritetu įvairiuose pasaulėžiūros klausimuose. Bet pats jis dar nebuvo savęs suradęs, ir 1884 m.

pabaigęs gimnaziją, jis pradžioje įstojo į Maskvos universiteto fizikos matematikos fakultetą ir tik po metų suprato, kad ne čia gyvenimo kelias, ir perėjo į to paties universiteto teisių fakultetą, kurį ir baigė 1889 m.

Jo universitetinių studijų laikas nebuvo vien eilinis studento teisininko darbas, kurių daugumas ir buvo, ir dabar dar yra linkę patogias teisių fakulteto studijų sąlygas teišnaudoti formaliam diplomui gauti. Kaip tik jam universitete bestudijuojant ir susiformavo būsimasis Petras Leonas teisininkas, visuomenininkas demokratas, griežčiausias kiekvieno politinio smurto priešas, nenuilstąs kovotojas už teisės įgyvendinimą savo visuomenės sąmonėje, pagaliau ir mokslininkas. Studijuodamas tuo laiku, kada carinė valdžia savo aukštųjų mokyklų nebuvo dar pradėjusi griauti, išvaikydama jos geriausiąsias mokslo pajėgas, P. Leonas savo profesorių tarpe turėjo ir labai žymius mokslininkus, kurių kiti turėjo didelės įtakos jo teisinei pasaulėžiūrai susiformuoti ir kuriuos, pvz. profesorių Gambarovą, jis visą savo amžių su dėkingumu prisimindavo. Nors tuo laiku jis ir negalėjo nei svajoti apie kokią mokslo karjerą, nes vienintelis kelias, kuris jam galėjo prieš akis stovėti, tai advokato ar teisėjo darbas ir tai už Lietuvos ribų, bet jau tuomet, būdamas dar studentas, jis labai rimtai tyrinėjo įvairius teisės teorijos klausimus. Tų studijų atspindys jau aiškiai matomas net jo pirmuosiuose straipsniuose, spausdintuose spaudos draudimo metu. Tos studijos ir buvo užuomazga to rimto mokslinio darbo, kuriam reikštis tinkamos sąlygos susidarė tik praėjus 33 metams nuo universiteto pabaigimo.

Petrui Leonui tebestudijuojant universitete, kartu įvairiuose fakultetuose studijavo gerokas lietuvių studentų būrelis, sudaręs slaptąją lietuvių studentų draugiją. Susidariusi dar 40 metų pabaigoje, paskiau prieš 1863 m. Jono Koncevičiaus atgaivinta ir vadovaujama draugijėlė, jau tuomet mėgino leisti slaptąjį rankraštinį laikraštėlį. Vėl atgijusi J. Basanavičiaus, J. Šliūpo, J. Jablonskio laikais, ji savo hektografu leidžiamu laikraštėliu „Aušra" davė akstiną ir spausdintai „Aušrai" atsirasti. Ši draugijėlė mūsų visuomenei davė daug žymių veikėjų, mokslininkų, rašytojų, bet veikdama slaptai, ilgą laiką ji neturėjo nei savo įstatų, nei aiškios organizacijos. Kada jos narių tarpe atsirasdavo koks energingesnis organizatorius, ji gražiai veikė; jam baigiant mokslą, ji apmirdavo ir vėl tekdavo ją iš naujo organizuoti. Nuo pat savo įstojimo į universitetą įsitraukęs į tos draugijėlės gyvenimą, P. Leonas greitai pastebėjo, kad jai normaliai gyventi ir veikti trukdo trūkumas teisinio pamato. Ano laiko politinėmis sąlygomis negalima buvo nei svajoti legalizuoti draugijos veikimą universiteto ribose, bet galima buvo nustatyti draugijos slapto veikimo ir organizacijos principus. Ir P. Leonas pirmas surašė draugijos statutą, kuriuo draugija vėliau tvarkėsi daugiau kaip 30 metų. Draugijėlei statutą aprobavus, buvo sudaryti jos organai ir pirmuoju pirmininku vienbalsiai buvo išrinktas P. Leonas, juo buvo perrenkamas ligi universiteto pabaigimo. Jis buvo perrenkamas ne dėl to, kad pačios draugijos narių tarpe nebuvo kito ryškaus asmens. Jei paimsime, kad ir 1887 m. tos draugijos 22 narių sąrašą, tai jų tarpe rasime ir būsimuosius mūsų universiteto profesorius Antaną Kriščiukaitį-Aišbę, Vladą Mačį ir Petrą Radzvicką, ir būsimąjį „raudonąjį akademiką" Stasį Matulaitį, spaudos draudimo ir vėlesniaisiais laikais žymų varpininką, ir stambiausiuosius varpininkų veikėjus Petrą Matulaitį, Motiejų Lozoraitį, Praną Mašiotą, Joną Kriaučiūną, jaunus mirusius gabiuosius publicistus Baltrų Matusevičių, Antaną Kriaučiūną, Antaną Vilkutaitį, vėlesnįjį

žymų Vilniaus veikėją Antaną Vileišį ir kitus. Bet jau nuo Petro Leono studentavimo laikų ligi pat jo mirties savaime susidarė tokia tradicija, kad toje organizacijoje, kurioje jis dirba, neįmanoma ką kitą pirmininku rinkti, nes nieks niekados nesugebės surasti objektingesnio ir autoritetingesnio. Jis visados buvo renkamas, nors pats visados stengėsi nuo tų pareigų atsisakyti.

Vienas jo parašyto statuto punktų mūsų visuomeniniame gyvenime suvaidino labai žymų vaidmenį. Tai buvo kuklusis reikalavimas, kad kiekvienas draugijos narys metų būvyje paskaitytų draugijos posėdyje bent vieną referatą. Nors toli ne visi sugebėdavo tinkamai tą reikalavimą patenkinti, tačiau daugumą tiek P. Leono, tiek vėlesnio laiko draugijos narių jis tik paragino griebtis plunksnos. Ypač svarbus buvo tas reikalavimas spaudos draudimo metu, kada mūsų spauda gyveno savo kritiškiausią laiko tarpą, ir reikėjo turėti didelį pasiryžimą rašyti. Daugumas tų referatų pateko į spaudą ir kiti jųjų davė pradžią ir daugeliui vėlesniaisiais laikais parašytų mokslinių darbų. Tarp kita ko ir pirmieji išspausdinti paties P. Leono straipsniai kaip tik ir buvo jo referatai, skaityti draugijos susirinkimuose. Tai buvo 1887–1889 m. išspausdinti Amerikos „Lietuviškajame Balse" straipsniai apie 1886 m. mirusį P. Leono gimnazijos draugą Motiejų Puišį, kurio rašto apie Vytautą perdirbimą buvo išspausdinęs Petras Arminas, platūs straipsniai - iš draugijinės ūkės ir Valstija, jos siekis ir užduotys ir 1889 m. „Varpe" išspausdinta studija apie baudžiavas Lenkijoje. Be to, dar ir keletas korespondencijų iš Suvalkų gubernijos. Daugumas tų straipsnių kėlė tokius klausimus, kuriems rišti kiti ano laiko publicistai iš viso nebuvo pasiruošę, nes rašydami įvairiais tikybiniais ir tautiniais klausimais, jie nesiorientuodavo jų sąryšyje su teisiniais ir socialiniais ekonominiais reikalais. Tuo tarpu šie studentiški P. Leono straipsniai pirmą kartą kreipė mūsų visuomenės dėmesį į pačią tos visuomenės teisinę ir ekonominę struktūrą ir galimus tos struktūros patobulinimus dar ano laiko žiauriame gyvenimo režime.

Kada „Aušrai" žlugus buvo pradėta leisti aiškiai dešinioji „Šviesa", kurį laiką likusi vieninteliu laikraščiu, skiriamu Didžiajai Lietuvai ir leidžiamu Mažojoje Lietuvoje, tai ir čia, daugiausia P. Leono iniciatyva ir maskviečių studentų pastangomis, buvo sukurtas šviesuomenei skiriamas vadinamasis „Šviesos" priedas, kuris bandė bendrame darbe sujungti du, jau „Aušros" paskutiniaisiais metais aiškiai pasireiškusiuosius lietuvių visuomenės sparnus, kurių vienas ėjo vis labiau į dešinę, o kitas į kairę. Čia pats P. Leonas išspausdino straipsnius : Keli žodžiai apie prekybą, Apie bendroves, Pabaiga gyvenimo Vytauto, Apie tautišką idėją ir kt. Centrinė „Šviesos priedo" politika labiausia atitiko ir tuomet besiformuojančioms P. Leono politinėms pažiūroms, kurios ilgainiui dar labiau išryškėjo. Visados likdamas įsitikinęs demokratas, jis atmesdavo politikoje visokius kraštutinumus, bet savo žiniomis ir patarimais niekados neatsisakydavo paremti ir kairiuosius, ir dešiniuosius, kada jų veikloje matė kokį kūrybinį ir kraštui naudingą darbą.

P. Leonui, baigusiam teisių fakultetą, prieš akis stojo tas pats pagrindinis klausimas, kaip ir daugumui ano laiko inteligentų : kaip savo darbą pritaikinti savo tautos tarnybai tais laikais, kada rusų valdžia visomis priemonėmis rusino kraštą ir visą krašto administraciją paversdavo tos rusifikacijos priemone, tik vienoje Užnemunėje laikinai palikusi keletą nežymių spragų, kurios leido ir vienam kitam lietuvių inteligentui čia dirbti. P. Leonas pradžioje ir pamėgino ta spraga pasinaudoti – juo labiau, kad nesijausdamas teisiškai

užtenkamai pasiruošęs savarankiškam advokato darbui, norėjo kiek labiau susipažinti ir su teismų praktika. Taigi pradžioje jis stojo teismo kandidatu Suvalkijoje, manydamas paskiau čia verstis ir advokato praktika, nes tatai buvo vienintelė sritis, kurioje tuo metu galėjo ir lietuviai savarankiškai dirbti.

Lietuvoje apsigyvenęs, jis veikliai dalyvauja ir nelegaliame varpininkų darbe, greitai virtęs vienu rimčiausiųjų „Varpo" ir „Ūkininko" bendradarbiu. Čia jis išspausdino eilę straipsnių įvairiais socialiniais, teisiniais ir ekonominiais klausimais. (Apie ūkininkų banką, Privatiška ir draugijinė ūkės organizacija, Apie lietuvių išeivystę, Apie bausmes, Apie bendrą žemės valdymą, Apie kraičius, Prisaikdintųjų sūdas, Žemdirbystės reikalai, Apžvalga nekurių priežasčių Didžiosios Prancūzų Revoliucijos, Dalyke platinimo apšvietimo, Iš draugijinio Anglijos gyvenimo, Makolėjus apie Miltoną, kaipo draugijos darbininką ir politiką ir kt.). Ir šie straipsniai buvo vieninteliai mūsų užsieninėje spaudoje, kuriuose nebuvo liečiami grynos politikos ar tikybos ir bažnyčios reikalai.

Keletą metų išbuvęs teismo kandidatu, bet būdamas lietuvis ir katalikas, neturėdamas galimumo toliau teismo karjeroje pakilti ir neturėdamas lėšų pradėti advokato darbą, nes tektų išlaikyti smarkią konkurenciją su įsitvirtinusiais šioje darbo šakoje advokatais nelietuviais, 1893 m. P. Leonas išvyko į Turkestaną tarnauti teisme. Ši tarnyba krašte, nutolusiame dešimtis tūkstančių kilometrų nuo Lietuvos, morališkai negalėjo jo patenkinti, tačiau turėjo tą pliusą, kad ten nebuvo kreipiamas dėmesys į jo tautybę ir tikybą ir jo tarnybos eiga tepriklausė nuo jo teisininko sugebėjimų. Jis greitai buvo paskirtas prokuroro padėjėju, paskiau taikos teisėju ir pagaliau Margelano apygardos teismo nariu. 12 metų P. Leonas praleido už Lietuvos ribų, bet jo visuomeniniai ir literatūriniai saitai su Lietuva nenutrūko.

Atsisveikinęs su Lietuva „Laišku iš kelionės duonos ieškotojo", išspausdintu 1893 m. „Varpe", jis ir toliau iš tolimojo Turkestano bendradarbiavo mūsų užsienyje ėjusioje spaudoje, 1895 m. „Varpe" išspausdinęs straipsnį apie armėnus ir lietuvius ir Mykolą Dragomanovą, o „Vienybėje Lietuvininkų" korespondenciją iš Petrapilio, 1897 m. „Ūkininke" straipsnį apie Angliją ir Bibliją, 1898 m. „Vienybėje Lietuvininkų" davęs vertimą Ferrero Prekėjų ir kapitalistų, ten pat 1899 m. Intelektuališką jaunuomenę ir katalikybę Prancūzijoje, 1903 m. „Varpe" Balsą iš Turkestano ir prisiminimus apie jo mirusį studijų draugą A. Vilkutaitį. Pagaliau 1905 m. pradėjus eiti ir mūsų legaliajai spaudai, jis „Vilniaus Žiniose" išspausdino per eilę numerių ėjusius Laiškus iš svetur, taip pat straipsnius apie pjovynes Baku ir apie pradedamąsias Amerikos mokyklas.

To meto jo raštų pobūdį žymia dalimi nulemdavo jo gyvenimas svetur: nutraukęs tiesioginius saitus su Lietuva, jis kurį laiką nebeatsiliepia į kasdienius, opiuosius savo krašto reikalus, bet informuoja lietuvių visuomenę apie tai, kas vyko Rusijos rytuose, ir iš dalies apie tai, kuo gyveno tuo laiku ir Vakarų Europa, ir Amerika, lietuviškuoju mastu nušviesdamas tą medžiagą, kurią jis galėjo rasti knygose ir žurnaluose.

Rusijos revoliucijai bręstant, P. Leonas, būdamas nuosaikusis Anglijos tipo demokratas, ir tame svetimame krašte negalėjo pasilikti šalia tenai ėjusio gyvenimo ir pamažu įsitraukė į vietos politinį opozicinį veikimą, 1905 m. viešai reikalauja Rusijos konstitucinių reformų. Tačiau tuojau po to jis buvo atleistas iš apygardos teismo. Trumpą laiką jis mėgino čia pat Margelane

verstis advokato praktika, bet atbalsiai tuo pačiu laiku vykusios Lietuvoje politinės ir visuomeninės kovos taip stipriai pradėjo jį veikti, kad jis pasiryžo nutraukti visus saitus su Turkestanu ir grįžti į Lietuvą, kur tuo laiku darbas virte virė, bet kur buvo jaučiamas ypatingas trūkumas žmonių tokio masto ir patyrimo kaip P. Leonas.

1906 m. rugsėjo 6 d. jis atvyko į Kauną ir čia stojo į advokatūrą. Nuo to laiko prasidėjo pats vaisingiausias ir reikšmingiausias jo gyvenimo laikotarpis.

Tuo metu Kaunas buvo dar labiau už Vilnių sulenkėjęs ir surusėjęs ir Lietuvos viešajame darbe tevaidino labai kuklų vaidmenį. Tačiau jau spaudos draudimo metu kai kuriose kultūros ir ekonomijos srityse jau buvo pradėtas ir tikrasis lietuviškasis darbas, tik jam trūko inteligentinių organizatorių iš pasauliečių tarpo. P. Leonui apsigyvenus Kaune ir čia stojus advokatūron, kurioje jis greitu laiku užėmė vadovaujamą vaidmenį, ir vietos lietuvių visuomenė iš karto į jį įkibo. Tolimas politiniams kraštutinumams ir tolerantingas kitų įsitikinimų žmonėms jis iš pirmos dienos įsitraukė į vietos lietuvių gyvenimą ir svariai pasireiškė visuose vietos lietuvių darbuose, suvaidinęs žymų vaidmenį ir Kauno atlietuvinimo darbe. Jis greitai perėmė vadovavimą dar spaudos draudimo laikais įsikūrusios „Dainos" draugijos ir artimai bendradarbiavo ekonominėje „Nemuno" bendrovės veikloje. Jis buvo vienas organizatorių pirmojo moterų lietuvių kongreso, kuris buvo sušauktas Kaune 1907 m. Jis organizavo Vilniaus Lietuvių Dailės draugijos parodas Kaune. Kada ilgainiui čia sustiprėjo lietuvių elementas, jis buvo išrinktas pirmuoju lietuvių atstovu į luominę Kauno miesto tarybą, kurioje anksčiau dirbo vien tiktai svetimtaučiai. Ir šiaip reikalui atsiradus, jis prieš savo norą statomas savotiškuoju Kauno lietuvių visuomenės reprezentantu. Lenkų spauda ypač gyvai ir priešiškai reagavo į jo veikimą 1914 m., kada jis vyskupą Karevičių ingrese gelež. stotyje pasitiko lietuviškuoju žodžiu, o savo prakalba, pasakyta per patį ingresą, išjudino visą sulenkėjusių dvarininkų ir dalies kunigų širšyną, nes jis aiškiai pareiškė, ko lietuvių visuomenė laukia iš naujojo vyskupo, pirmojo Žemaičių vyskupijos vyskupo, aiškiai lietuviškai ir tautiškai nusistačiusio.

P. Leonui, tik teatvykus Lietuvon, tuojau teko išeiti ir į platesnę Lietuvos darbo areną, nesiribojant vienu tiktai Kauno darbu. 1907 m. kartu su A. Bulota jis buvo išrinktas Suvalkų gubernijos Rusijos dūmos (parlamento) nariu. Nors ši dūma teveikė labai trumpai, tiktai 100 dienų, ir buvo išvaikyta dėl savo opozicijos caro valdžiai, bet P. Leonas suspėjo ir čia iškelti eilę reikšmingų Lietuvai reikalų. Pačioje Lietuvoje, kur tuo metu buvo jau baigiamas malšinti revoliucinis 1905–1906 m. sąjūdis, P. Leono kelti viešumoje reikalai rado gyvą atbalsį, nes rodė kelią, kuriuo ir, pralaimėjus kovą dėl pagrindinių reikalavimų, galima kovoti už smulkesniuosius, kasdieninius reikalus. Dūmoje P. Leonas griežtai stojo prieš rusiškąsias mokyklas Lietuvoje ir prieš bausmes už slaptąjį lietuvių vaikų mokymą, kėlė žemės reformos Lietuvoje klausimą ir kartu su kitais lietuvių atstovais griežtai pasisakė prieš lenkų sumanymą įtraukti ir Lietuvių gyvenamą Suvalkų guberniją į projektuotą tuo metu Lenkijos autonominę teritoriją. Pozityviai į tą projektą reaguodamas, jis sudarė ir atskira knygute rusų kalba paskelbė Lietuvos autonomijos projektą, jame įrodęs ir lietuvių tautos teisę ir subrendimą valdytis savarankiškai, neglobojant jos neprašytiems svetimiems globėjams.

Dūmą išvaikius, P. Leonas daugiau jau nebestatė savo kandidatūros į

kitas dūmas, bet Kauno gubernijos rinkimuose visą laiką vaidino svarbų, užkulisinį vaidmenį, stiprinant valstiečių rinkikų solidarumą.

Tuo pačiu laiku P. Leonas plačiai dalyvavo ir lietuvių spaudoje, nesiribodamas bendradarbiavimu vienos tiktai srovės laikraščiuose: 1906–1914 m. jo straipsnių galima rasti „Vilniaus Žiniose", paskiau, „Lietuvos Žiniose", „Lietuvos Ūkininke" ir „Viltyje", retkarčiais ir „Nedėldienio Skaityme" ir „Šaltinyje". Kaune kunigo Dambrausko redaguojamoje „Draugijoje" P. Leonas išspausdino gražius atsiminimus apie Motiejų Lozoraitį ir Vincą Kudirką ir studijėlę apie poetines dainų grožybes, kuri rodė jo susidomėjimą ir tokia jo profesijai tolima sritimi, kaip lietuvių tautosaka.

Spaudoje jis atsiliepdavo ne tik pagrindiniais Lietuvos gyvenimo ir darbo reikalais, bet kartu nuolatos gyvai reaguodavo į kiekvieną, jo pastebėtą smulkųjį mūsų veiklos nenormalumą, pasirinkęs čia, jo vėliau ypač pamėgtą, laiškų redakcijai formą. Tais laiškais jis stengėsi auklėti mūsų visuomenę kasdieniniais klausimais. Nuo 1909 m. jis įvedė į „Lietuvos Ūkininko" skiltis nuolatinį „Teisių patarimų" skyrių, kuris anuo metu buvo ypač svarbus mūsų kaimui, nes daugeliu atvejų juos apsaugodavo nuo kreipimosi į nesąžiningus šunadvokačius. Ilgainiui tame skyriuje pradėjo bendradarbiauti ir jaunieji teisininkai, kurie jį šiame darbe paskiau ir pavadavo. Šie teisiniai patarimai ir buvo pirmoji užuomazga teisinės konsultacijos, kurią P. Leonas propagavo ir organizavo jau nepriklausomybės laikais.

1914 m. prasidėjęs karas vėl išstūmė P. Leoną keleriems metams iš Lietuvos. Dar tiktai paskelbus mobilizaciją, Kaunas buvo apvalytas nuo „nepageidaujamo elemento" ir kitų tarpe ir P. Leonas gavo komendanto įsakymą per 24 valandas palikti tvirtovės rajoną. Pradžioje jis su visa savo šeima išsikėlė į Suvalkiją pas savo svainį, manydamas čia pralaukti pirmąsias karo audros dienas. Bet nenorėdamas būti artimiesiems sunkenybe ir nepratęs ilgesnį laiką be darbo sėdėti, po dviejų mėnesių, dalį kelio atlikęs arkliais, jis pasiekė Vilnių. Čia jis tuojau įsitraukė į vietos lietuvių visuomeninį darbą. 1914 m. lapkričio mėn. 22 d. susikūrus čia Centriniam komitetui nukentėjusiems dėl karo šelpti, jis buvo išrinktas to komiteto nariu, nesutikęs priimti vicepirmininko vietos, užleidęs ją A. Smetonai. Nors iš pat to komiteto veikimo pradžios dėl srovinių nesklandumų kairieji nebuvo į komitetą įsileisti, bet P. Leonas nepasitraukė. Jo manymu, visos Lietuvos ir jos tremtinių padėtis tokia sunki, kad netenką kreipti dėmesio į kitus pašalinius šalpai momentus. Bet susikūrus ir kairiųjų šalpos organizacijai, vad., „Agronomijos draugijai", jis nesišalino ir nuo jos darbo.

Rusams trumpą laiką okupavus Maž. Lietuvos teritorijos dalį, minios tenykščių lietuvių atsidūrė Rusijoje civilinių belaisvių buityj. P. Leonas su V. Liandsbergiene ir kunigu Kukta pirmieji pradėjo organizuoti tremiamų per Vilnių lietuvių šelpimą. Vėliau šis darbas buvo tęsiamas ir šiems tremtiniams atsidūrus Pavolgėje ir Sibire.

Kartu reikėjo rūpintis ir lėšomis tremtiniams šelpti. Tam reikalui buvo per maža vienų vietos šaltinių, ir P. Leonas surašo pirmuosius atsišaukimus į rusų visuomenę pačioje Rusijoje. Į tuos atsišaukimus pažangioji rusų visuomenė atsakė ne tik gausiomis aukomis, bet ir organizuodama tremtinių globą Rusijoje.

Tuo pačiu laiku P. Leonui tenka dalyvauti ir lietuvių politiniame darbe, tiek savo bute Vilniuje šaukiant tarpsrovinius pasitarimus Lietuvos ateities

klausimais, tiek organizuojant buvusiuosius Dūmos atstovus - lietuvius ir jiems pirmininkaujant. Ši organizacija buvo sudaryta ypač tam, kad karo metu, kada kitoks viešasis politinis veikimas buvo iš viso suvaržytas, turėtų nors kokį organą, kuris reikalui esant galėtų tarti žodį Lietuvos reikalais.

1916 m. vasarą sunkiai susirgęs, P. Leonas su visa šeima liepos mėnesį buvo išvykęs į Zarasus. Greitai prisiartinęs frontas jį atskyrė nuo Vilniaus ir Vakarų Lietuvos ir jam neliko kitos išeities, kaip keltis į Rusiją. Jis pasirinko Maskvą ir čia praleido keletą metų. Iš to laikotarpio yra išlikę labai įdomūs jo atsiminimai, kurių ištraukas buvau paskelbęs „Mūsų Senovėje" 1938-1939 m. Tuo metu Rusijoje atsirado dešimtys tūkstančių lietuvių pabėgėlių ir tremtinių, išsklaidytų po įvairias vietoves. Greitai jie sudarė daugybę mažesnių ir didesnių kolonijų, kurias reikėjo šelpti materialiai ir organizuoti jų kultūrinį ir politinį darbą. Viena didesniųjų lietuvių kolonijų susidarė Maskvoje. P. Leonui čia atvykus, buvo suorganizuotas vietinis „Komitetas karo aukoms šelpti". P. Leonui teko visą laiką būti to komiteto pirmininku. Bet būdamas kartu narys tos dalies „Centrinio Komiteto nukentėjusiems dėl karo šelpti", kuri atsirado Rusijoje (dalis Komiteto narių liko Vilniuje), jam teko nuolatos dirbti ir to komiteto atsakingą darbą. Vadovaudamas Maskvos lietuvių kolonijai, jis ją pavertė viena veikliausiųjų ir geriausiai organizuotų tremtyje. Kartu jam ne kartą teko kontroliuoti ir bendrąjį šelpimo darbą Rusijoje. Nesitenkindamas vienu šelpimo darbu, jis organizavo Maskvos pradžios mokyklos darbą, teisinius patarimus tremtiniams, 1916 m. surengė ir Čiurlionio paveikslų parodą Maskvoje.

1916 m. gegužės mėnesio pabaigoje Centrinis Komitetas komandiravo P. Leoną į Stokholmą, kur jis turėjo tarpininkauti perduodant Vilniaus lietuviams Tatjanos Komiteto siunčiamus per kamerherą Nikitiną pinigus. Neatvykus iš Vilniaus lietuvių atstovui, Nikitinas tiek lenkams, tiek ir lietuviams skiriamus pašalpos pinigus atidavė lenkui kunigaikščiui Liubomirskiui, kuris pažadėjo pinigus atiduoti kam skirta. Tačiau P. Leonui grįžus į Rusiją, greitai atėjo iš Vilniaus žinia, kad lietuvių komitetas gavo iš Liubomirsko tik dešimtąją dalį tų pinigų, kurie buvo lietuviams skiriami. Keli Petrapilio lietuviai studentai išspausdino Petrapilyje ėjusioje „Naujoje Lietuvoje" ir viename Amerikos lietuvių laikraštyje griežtą straipsnį prieš P. Leoną, pakaltindami jį lietuviams Vilniuje skiriamų pinigų pasisavinimu, nors jis iš viso tų pinigų savo rankose neturėjo ir su pačiu Liubomirskiu neturėjo nieko bendro, nes viską darė savarankiškai Nikitinas. Šis kaltinimas tačiau davė progos patikrinti P. Leono populiarumą lietuvių visuomenėje, nes tuojau iš visų pusių pasipylė jam užuojautos, laiškai ir telegramos, kur susijungė visų srovių žmonės. Nors „Naujoji Lietuva" buvo kairiųjų organas, bet užuojautos pareiškimus pirmieji pasirašė kairieji - Č. Petraškevičius, A. Purėnas, M. Sleževičius, K. Grinius, J. Glemža ir daugelis kitų. Greitai paaiškėjo, kad Liubomirskis lietuviams skiriamus pinigus atidavė lenkams.

Gyvendamas Maskvoje, P. Leonas varė ir politikos darbą. Jis kuriam laikui buvo įtrauktas į rusų konstitucinių demokratų partijos darbą, nes dar dirbdamas Dūmoje, jis buvo įėjęs jos frakcijos sudėtin. Tos partijos suvažiavime jis buvo išrinktas ir jos centrinio komiteto nariu, bet sutiko čia dirbti, turėdamas galvoje ne Rusijos, bet Lietuvos reikalus. Visoje eilėje jiems įteiktų pareiškimų ir memorandumų jis aiškino Lietuvos padėtį, nes sekdamas rusų opozicinę spaudą, pastebėjo, kad žymiausioji rusų visuomenės ir

šviesuomenės dalis į Lietuvą žiūri pro lenkiškuosius akinius. Viename tų raštų, priminęs 1905 m. Didžiojo Vilniaus seimo nutarimus, jis iškėlė ir Lietuvos autonomijos klausimą. Šie jo raštai be reikšmės nebuvo, nes kaip tik tam pačiam vadinamųjų kadetų centriniam komitetui ir teko po 1917 m. vasario mėnesio revoliucijos sudaryti ir pirmąją laikiną Rusijos vyriausybę.

Caro valdžiai griuvus, politinis lietuvių tremtinių darbas dar labiau iškilo, atsiradus galimumui visoms lietuvių politinėms srovėms dirbti viešai. Prasidėjo kartu smarki kova tarp kairiųjų ir dešiniųjų, iškilo ir Lietuvos ateities klausimas. Vieni reikalavo plačios autonomijos Rusijos ribose, kiti reikalavo galutino Lietuvos nuo Rusijos atskyrimo. Petrapilio lietuvių seime priešingosios srovės ir kraštutinės politinės ir socialinės programos privedė net prie pilno paties seimo susiskaidymo. P. Leonas veikiai dalyvavo ir to seimo darbe, bet neprisidėjo nei prie vienos kraštutiniųjų grupių, tik pats suorganizavo centrinę partiją, „Santarą", kurios to paties vardo organe, leidžiamame Maskvoje, jis pats išspausdino visą eilę rimtų straipsnių, pamatavusių reikalavimą savarankiško politinio Lietuvos gyvenimo. Ši nedidelė partija, daugiausia rekrutuojama iš jaunų inteligentų, suvaidino svarų vaidmenį jau Petrapilio seime, kur pats P. Leonas savo prakalbomis stengėsi privesti prie bendro sprendimo ideologiškai griežtai priešingas grupes. Tačiau, kaip ir daugelis kitų, jis suprato, kad ne tremtiniai ir jų organizacijos gali spręsti Lietuvos likimą, bet pati Lietuvoje likusi tauta. Todėl, tik atsiradus galimumui, jis grįžo į Lietuvą. Ten atvyko kaip tik tuo momentu, kada, Lietuvos nepriklausomybę paskelbus, ėjo kova už jos realizavimą ir su išorės priešais, ir pačiame krašto viduje, kuriant valstybę ir konsoliduojant tautą.

Tik atvykus P. Leonui į Lietuvą, buvo sudarytas pirmasis Lietuvos ministerių kabinetas. Šiame kabinete P. Leonui teko užimti pirmojo Lietuvos teisingumo ministerio vietą. Juo jis buvo ir antrame ministerių kabinete. Nors abudu tie kabinetai gyvavo labai trumpai, tačiau P. Leonas suspėjo padėti pamatus Lietuvos teisingumo organizacijai, tiek paruošęs ir paskelbęs „Laikinąjį Lietuvos teismų ir jų darbo sutvarkymą", tiek ir kitus pagrindinius įstatymus. Čia jo padėtis buvo labai paini ir sunki. Iš vienos pusės reikėjo nutraukti senųjų Rusijos teismų santvarkos tradiciją ir sudaryti tokią teismų organizaciją, kuri atitiktų ir Lietuvos senoms tradicijoms ir demokratinės santvarkos reikalavimams. Iš kitos pusės teko susidurti su absoliutiniu trūkumu žmonių, tinkančių lietuviškojo teismo darbui. Teisėjais daug kur teko skirti ne tik studentus teisininkus, karo metu pradėjusius, bet nebaigusius studijų Rusijos universitetuose ir neturėjusius jokio praktikos stažo ir patyrimo, bet neretai ir žmones, kurie nieko bendra neturėjo su teise. Teko juos ne tiktai nuolatos instruktuoti, bet tiesiog mokyti. Jų daugelis šiam darbui pasirodė iš viso netinkami, bet nebuvo kuo jų pakeisti. Dėl to vėliau, jau nebūdamas teisingumo ministeriu, P. Leonas ypatingai rūpinosi naujųjų teisininkų kadrų paruošimu pradžioje Aukštuosiuose Kursuose, o nuo 1922 m. Lietuvos (vėliau Vytauto Didžiojo) universitete.

P. Leono nustatytais teismo santvarkos principais Lietuvos teismai gyveno ligi 1933 m., kada buvo paskelbtas naujasis teismo santvarkos įstatymas. Deja, daugeliu atvejų šis naujasis įstatymas tik iškreipė senųjų demokratinių ir nepriklausomų teismų sutvarkymą.

Ketvirtajame Lietuvos ministerių kabinete P. Leonas ėjo vidaus reikalų ministerio pareigas. Ir čia jam teko atlikti didelio atsakingumo darbą. Ypač

reikšmingas buvo jo paties parašytas „Savivaldybių įstatymas". Manydamas, kad demokratinė valstybė veikia ne vien vyriausybės, bet ir visos tautos kasdieniniu darbu, jis tuo įstatymu perkėlė į demokratiškai išrinktas ir veikiančias savivaldybes beveik visą nepriklausomos Lietuvos atstatymo darbą, kartu suderindamas ir suvienodindamas visų savivaldybių darbą ir panaikindamas tą laikinį chaosą, kurį buvo įnešę vadinamieji parapijų komitetai, ligi šio įstatymo paskelbimo veikę kiekvienas savarankiškai, savo nusimanymu ir fantazija. Šis įstatymas, įvedęs vienodą visuomeninę santvarką visoje Lietuvoje ir surišęs savivaldybes su centro valdžia, nepažeidžiant jų savarankiškumo, davė galimumo, palyginti, labai trumpu laiku ne tiktai atkurti karo sugriautą Lietuvą, bet ir organizuoti ir išplėsti visas tas ekonominio ir kultūrinio gyvenimo šakas, kurios caristinėje okupacijoje buvo iš viso apleistos. Greta teko jam rūpintis paruošimu demokratinio valdininkų kadro, statant valstybės tarnautojams bendrą, viename jo aplinkraštyje paskelbtą reikalavimą, kad „demokratinėje valstybėje visi valdininkai yra visuomenės, tautos tarnai".

Nors vėliau P. Leonas daugiau jau nebeministeriavo, bet seimų laikais nesišalino ir nuo tiesiogio politinio darbo ir visų rinkimų metu buvo statomas vyriausiosios rinkimų komisijos pirmininku ir šiose funkcijose jis pasiekė to, kad ligi 1926 m. pabaigos mūsų rinkimuose į seimus beveik nepasitaikydavo neteisėtumų.

Po gruodžio 17 d. perversmo jis savo bute surinko įvairių demokratinių srovių atstovų susirinkimą ir paruošė visų susirinkusiųjų pasirašytą griežtą protestą prieš smurtą. Vėliau jis pasitraukė iš viešojo politinio gyvenimo, tik kartkartėmis viešais laiškais ir pareiškimais reaguodamas į įvairius mūsų viešojo gyvenimo nenormalumus. Bet ir jo pozicija naujajai valstybinei santvarkai neleido jam užmiršti, kad jis yra tos tautos sūnus. Kartu su tauta jis džiaugėsi kiekvienu laimėjimu politinėje, kultūrinėje ar ekonominėje srityje, kartu liūdėjo kiekvieno pralaimėjimo atveju, o per savo jaunesniuosius idėjinius draugus, kurių daugelis dirbo atsakingą valstybinį darbą, neretai ir pozityviai veikė, juos pamokydamas ir instruktuodamas įvairiose politinio darbo šakose.

Tuo pačiu laiku jis nemaža dirbo ir plunksna. Be dar 1923 m. išleistosios jo knygutės apie Lietuvos savivaldybes ir kelių kitų raštų, pasirodė eilė jo svarių straipsnių „Kultūroje": Demokratija ir parlamentarizmas, Tautiškumas ir nacionalizmas, Šventoji sąjunga ir tautų sąjunga, Žodžio ar tiesos laisvė, Didžiosios prancūzų revoliucijos reikšmė, Iš Britų Indijos gyvenimo, Ispanijos pilietinio karo ir jo ilgo tęsimosi priežastys ir kt. Tuo pačiu laiku, norėdamas apsaugoti „Kultūrą" nuo likvidavimo, jis sutiko būti to žurnalo atsakomuoju redaktoriumi, nors daugeliu atvejų su jos socialine programa nesutiko, bet iš principo palaikė šį opozicinį žurnalą. Deja, jam mirus, žurnalas greitai pakrypo linkme, kuri jau nieko bendra neturėjo su demokratizmu.

Dirbdamas įvairų visuomeninį ir politinį darbą, tuo pačiu laiku nuo 1906 m. P. Leonas vertėsi ir advokatūra. Advokato praktika leido jam susikurti nepriklausomą nuo politinių įtakų materialinį pagrindą, bet ir į šią savo funkciją jis žiūrėjo visuomenininko akimis, stengdamasis ir atitinkamai auklėti ir pačią advokato pagalbos reikalingą visuomenę. Jo vaidmuo ypač išryškėjo nuo 1926 m., kada jis buvo išrinktas Lietuvos Advokatų Tarybos pirmininku. Kaip ir kitur, jis savo pirmininko pareigas suprasdavo labai plačiai : tai nesąs

vien tiktai korporacijos atstovavimas išorėje, ar įvairių raštų pasirašinėjimas, bet nuolatinis, kasdienis darbas su tos korporacijos nariais. Turėdamas spręsti advokatų drausmės bylas, P. Leonas nuolatos stengėsi auklėti advokatą vargšų ir skriaudžiamųjų gynėju, jauniesiems advokatams skiepydamas Vakarų Europos ir poreforminės Rusijos advokatų organizacijos tradicijas. Nuolatos tiek žodžiu, tiek spauda keldamas visas advokatų profesijos negeroves (tuo klausimu jis 1930 m. buvo išspausdinęs ir atskirą monografiją „Advokato profesija ir jo organizacija"), jis žymia dalimi prisidėjo prie to, kad tik retais atvejais Lietuvos advokatūros atstovai nukrypdavo nuo dorovinio aukšto lygio.

1920 m. sausio mėn. 27 d. įsikūrus Kaune Aukštiesiems Kursams, profesorius P. Leonas stojo teisių skyriaus dėstytoju ir vedėju, o 1922 m. vasario 16 d. įsikūrus Lietuvos universitetui, jis buvo paskirtas į pirmąjį pradėjusio nuo rudens veikti teisių fakulteto branduolį. Tuo būdu 18 metų jis turėjo nuolatinį kontaktą su mūsų būsimaisiais teisininkais. Nors nuo pat savo studentavimo laikų ligi pakvietimo teisių fakulteto dėstytoju prof. P. Leonas greta teisinės praktikos nuolatos domėjosi ir teisės teorija, kas žymu ir daugelyje jo senesniųjų raštų, tačiau apie mokslininko karjerą jis iš viso anksčiau negalvojo, nes rusų okupacijos sąlygose jos durys buvo jam uždarytos. Apsiėmęs dėstyti teisės enciklopediją, teisės filosofijos istoriją ir kurį laiką ir civilinę teisę, eidamas jau 56-sius metus, jis į tą darbą įsikinkė tikrai jaunuolišku užsidegimu ir energija. Jis rado užtenkamai laiko ir ištvermės įsigilinti į visus jo skaitomųjų kursų šaltinius. Kad klausytojai turėtų ką iš jo dėstomų sričių pasiskaityti, tik fakultetui pradėjus veikti, jis tuojau pradėjo organizuoti teisinių leidinių spausdinimą fakulteto lėšomis, ir tokiu būdu užsimezgė lietuvių teisinė teoretinė literatūra. Pirmuoju darbu buvo Gareiso teisės mokslų metodologijos nedidelio kurso vertimas, atliktas jo studentų J. Montvilos ir Juknevičiaus (pačiam prof. P. Leonui vertimą perredagavus). O 1924 m. jis išspausdino savo Teisės enciklopedijos paskaitas, 1928 m. Teisės filosofijos kursą, 1936 m. Papildomąsias filosofijos paskaitas. Greta tų kursų jis nuolatos spausdino, daugiausia „Teisėje", eilę straipsnių teisės teorijos ir praktikos klausimais (Aequitas Lietuvos teismuose, Sutartinės prievolės laisvės sąvoka, Dėl gimininio turto, Kai kurie Lietuvos teismų santvarkos ir baudžiamosios teisenos įstatymų trūkumai, Lietuvos teisininkų ir Lietuvos visuomenės teisinė sąvoka ir kt.), kurie ir jo klausytojams, ir kitiems teisininkams papildydavo ir išplėsdavo daugelį klausimų, iškeltų jo paskaitose.

Tačiau universitete jis buvo teisių fak. organizatorius, jau pirmajame teisių fakulteto tarybos posėdyje vienbalsiai išrinktas fakulteto dekanu ir toms pareigoms kas metai perrenkamas, kol 1933 m. dėl politinių kombinacijų nepatenkintų jo veikla organų laikinai buvo priverstas iš fakulteto pasitraukti.

Vadovaudamas skaitlingiausiam universiteto fakultetui ir savaime pats vienas negalėdamas viso darbo atlikti tam darbui teturėdamas vieną padėjėją - fakulteto sekretorių (prodekaną), šiuos žodžius rašantį, jis fakulteto darbą padalijo savotiškai. Visą išorinį fakulteto atstovavimą universiteto senate, švietimo ministerijoje, biudžeto patikrinimo komisijoje, dėstytojų parinkimą ir būsimųjų dėstytojų atranką iš gabiausiųjų studentų tarpo, taip pat ir visus dėstytojų reikalus, kurie visi darbai paprastai kituose fakultetuose buvo dekanų atliekami, jis pavedė man, sekretoriui, motyvuodamas tuo, kad aš ir šiaip esąs užverstas kitais, nefakultetiniais darbais ir dėl to, esą, gaila būtų

mane priversti kas dieną po porą valandų praleisti fakulteto raštinėje, atliekant šimtų studentų reikalus. Tikrumoje gi prof. Leono atliekamas neuniversitetinis darbas buvo keletą kartų didesnis už mano, tik jis sugebėdavo taip jį sutvarkyti, kad jam visam kam užtekdavo laiko, jis kėlėsi kas dieną penktą valandą ryto. Beveik kas savaitę šaukiamuose fakulteto tarybos posėdžiuose jis pirmininkavo, man pavesdamas referuoti visus dienotvarkės punktus, į ginčus įsimaišydamas tiktai tais atvejais, jei kokiais klausimais būdavo skirtingų nuomonių, bet ir čia iš principo visada palaikydavo mano pasiūlymą. Tais retais atvejais, kada jis pasisakydavo prieš mano pasiūlymą, tarp mudviejų iškildavo „konfliktas" : tuojau po posėdžio aš jam surašydavau atsistatydinimo iš sekretoriaus pareigų prašymą, motyvuodamas tuo, kad jo pilno pasitikėjimo neturėdamas, aš nebegaliu eiti sekretoriaus pareigų. Po valandos aš gaudavau iš jo kontr–prašymą fakultetui, kuriame jis pareikšdavo atsisakąs eiti toliau dekano pareigas, nes posėdyje pasikarščiavęs ir aiškiai įrodęs nesugebąs eiti dekano pareigų. Dešimts metų dirbdami su juo kartu fakultete, turėjome keletą tokių „konfliktų", bet visi jie pasibaigdavo tuo pačiu pasikeitimu „notų", kurių nei aš, nei jis nė karto nebuvome pateikę fakultetui. Tačiau formaliai visai nesikišdamas į man jo skirtą veikimo sritį, jis visados ypatingu taktu jau iš anksto sugebėdavo pakišti teisingiausią klausimo išsprendimą.

Fakulteto darbe jis ant savo pečių paėmė tą darbo sritį, kuri kituose fakultetuose buvo atliekama sekretorių : jis kas dieną keletą valandų praleisdavo fakulteto sekretoriate tarp studentų, apsikrovęs jų studijų bylomis ir paskendęs jų didesniuose ir mažesniuose reikaluose. Toks darbo pasidalijimas nebuvo atsitiktinis - profesoriui Leonui buvo per maža to kontakto su studentais, kurį jis turėjo savo paskaitose, o čia, nuolatos su jais asmeniškai susidurdamas tiek jų studijų, tiek ir materialiniais reikalais, jis turėjo galimumo auklėti būsimuosius teisininkus ta linkme, kuri viena teatrodė jam tinkama ir teisinga - giliais demokratais, dorais teisininkais, kurie savo profesijoje mato tik tam tikrą formą tarnavimo tai visuomenei, iš kurios jie patys išėjo. Tačiau jis ne tik studentiją auklėjo, bet ir rūpinosi jos kasdieniais reikalais, užstodamas juos visur, kur tik tai buvo reikalinga, duodamas jiems gyvenimiškų patarimų, rūpindamasis ir jų materialiniais reikalais. Tarp kita ko jo iniciatyva Advokatų Taryba sudarė dr. J. Basanavičiaus vardo fondą, iš kurio kas metai buvo skiriamos stipendijos dviem studentams teisininkams.

Šis išoriniu būdu nematomas profesoriaus Leono darbas buvo pats reikšmingiausias iš visų jo darbų.

Tą prof. Leono įtaką jaunuomenei pastebėjo ir tie, už universiteto sienų veikę valstybiniai organai, kurie jau nuo 1927 m. vedė Lietuvos visuomenėje politiką, priešingą demokratinei pasaulėžvalgai. Pradėta ieškoti priemonių Leono įtakai pašalinti. Bet nei naujasis universiteto statutas, nei kiti įstatymai neduodavo teisinio pagrindo prof. Leoną pašalinti iš universiteto. Tuomet pasinaudota ruošiamuoju naujuoju teismų santvarkos įstatymu (vad. „Šilingo poema"). Šis įstatymas įvedė nuostatą, kad universiteto profesoriaus ir advokato darbas yra nesuderinamas, išskyrus tiktai kai kurias katedras, bet į jų sąrašą nebuvo įtraukta profesoriaus Leono vadovaujama teisės enciklopedijos ir teisės filosofijos katedra. Dabar prof. Leonas turėjo pasirinkti profesoriaus ar advokato darbą. Surištas su savo skaitlingais klientais daugybe įsipareigojimų, kurių kitų bylos ėjo ištisais metais, be to jau 30 metų

būdamas lietuviškos advokatūros vadovaująs asmuo, o, kita vertus, laikydamas, kad universitete tiek jau priaugo jaunesniųjų pajėgų, kad jis gali būti be didelio vargo pavaduotas kito asmens, prof. Leonas pasirinko advokatūrą ir 1933 m. atsisveikino su universitetu ir su savo sukurtuoju fakultetu.

Nustojimas tokio asmens, kaip jis, teisių fakultetui buvo didelis ir skaudus smūgis. Atsiradusį išorinį trūkumą papildęs, rinkdamas mane fakulteto dekanu, o prof. Leono katedrą pavedęs vienam jaunesniajam jo buvusiam mokiniui, jau tuo laiku dirbusiam fakultete, fakultetas ieškojo priemonių ir pagerbti jo darbą visuomenėje bei fakultete, ir būdų patį prof. Leoną grąžinti į fakultetą. Jo buvusioje auditorijoje buvo pakabintas jo portretas, ir ji buvo jo vardu pavadinta. Prie fakulteto buvo sudarytas profesoriaus P. Leono vardo fondas, kuriam pagrindą jis pats davė, aukodamas didesnę pinigų sumą, bet kuris toliau turėjo būti papildomas išskaitymais iš teisių fakulteto dėstytojų algų. Iš to fondo buvo mokamos premijos parašytiems konkurso keliu studentų darbams. Ilgainiui šis fondas žymiai palengvino fakultetui būsimųjų fakulteto dėstytojų iš gabesniųjų studentų atrinkimą. Bet pavyko ir patį prof. Leoną grąžinti į universitetą, nors ir kiek kita forma. Pasinaudota pačiu naujuoju universiteto statutu, kuris, įvedęs švietimo ministerio tvirtinimą visiems universiteto renkamiems jaunesniojo mokslo personalo nariams ir prezidento tvirtinimą aukštesniojo mokslo personalo nariams, be tvirtinimo paliko vienus garbės profesorius – jie teturėjo būti išrinkti fakulteto tarybos ir universiteto tarybos patvirtinti. Ir teisių fakulteto taryba vienbalsiai išrinko prof. Leoną garbės profesorium. Po kiek laiko šį nutarimą dauguma balsų patvirtino ir universiteto taryba. Tuo būdu profesorius Leonas vėl grįžo į universitetą ir į savo auditoriją, nevaržomas nei algos, nei etatų, nei pasirinkimo savo paskaitoms temų, nes garbės profesorius galėjo laisvai skaityti, ką nori ir kada nori. Dabar jis pradėjo studentams skaityti visai naują, sociologijos kursą, galbūt jį sąmoningai pasirinkęs, nes toksai kursas daugiau už kokį kitą duodavo progos veikti jaunųjų klausytojų pasaulėžiūrą. Šį kursą jis skaitė ligi paskutiniosios savo gyvenimo dienos, nes paskutinę paskaitą turėjo vieną dieną prieš mirtį, tuo būdu 18 metų nenutraukęs saitų su savo mylimuoju jaunimu. To jaunimo vargu jis pats vargo, jo džiaugsmais jis džiaugėsi visuose to džiaugsmo pasireiškimuose, neišskiriant ir tokios srities, kuri jam, senosios kartos atstovui, galėjo atrodyti ir visai svetima: keletą metų prieš mirtį jis sujaudino visą jaunuomenę, kada grįžtant iš Rygos pasaulinių krepšinio rungtynių laimėtojams, jis su dideliausia rožių puokšte juos sutiko Kauno stotyje, priekyje džiūgaujančios jaunosios minios.

Mirė. Jau nuo tos skaudžios dienos praėjo dešimt metų. Bet tiems, kurie dirbo kartu su juo, kurie matė jo darbą, jis gyvas tose gretose, šio karo metu praretėjusiose, jo išauklėtų teisininkų ir šiaip visuomenės veikėjų, kurie vykdė ir vykdo jo jiems įkvėptus teisės, teisėtumo ir teisingumo principus ir kuriems dar teks atgimstančioje tėvynėje iš griuvėsių kelti Lietuvos teisės rūmus. Teprisimena jie tuomet savo mokytoją ir jo skelbiamuosius principus.

P.S. Teatleidžia man skaitytojai, prof. P. Leono mokiniai, gerbėjai ir prieteliai, jei šią trumpą silvetę rašydamas, aš pripuolamai padariau kokią klaidą ar praleidau kokį reikšmingą ir prof. P. Leonui būdingą faktą. Pasiteisinimui vieną tegaliu pasakyti, kad rašydamas rankose teturėjau labai nepilną medžiagą ir rašiau, daugiausia atsirėmęs prisiminimų tų keliolikos metų, kuriuos teko man kartu su prof. Leonu dirbti, ir mano jau senstančios atminties" [47].

J. Kaminskas (Steponas Kairys. – J. L.) profesoriaus Petro Leono mirties 10 metų sukakties proga laikraštyje „Naujienos" rašė:

„Pasitaiko gamtoj dienų, kuomet giedrią saulę užslenka pripuolamas debesėlis ir žemę nubraukia šešėlis. Kažką panašaus pergyvena ir žmonių bendruomenė, netekdama savo tarpe ypatingai ryškių asmenybių – tą trumpam pagauna visuotinio susikaupimo valandėlė. Taip, manau buvo ir pas mus, mirus prof. Petrui Leonui (12.V.38).

Petras Leonas, mūsų vyresniosios inteligentijos atstovas, praėjo mūsų visuomenėje visas pakopas iki aukščiausios. Į gyvenimo galą atsidėjęs garbingam profesoriaus darbui, - mokslinti ir auklėti mūsų akademinį jaunimą, - jis galėjo pasidžiaugti ne kuo kitu, tik pripažintu ir pelnytu autoritetu. Bet Petro Leono reikšmė lietuvių tautai glūdi kur kitur. Petras Leonas buvo mums moralinio autoriteto įkūnijimu; buvo viešoji mūsų sąžinė, ir visuomenėje su jo asmeniu buvo siejamas, - kad ir ne visuomet sąmoningai, - įsitikinimas, kad tai yra žmogus, kuris visuomet atsilieps į kiekvieną skaudesnį visuomeninės moralės pažeidimą. Mirus Petrui Leonui, lietuvių tautos sąmoningoji dalis pajuto, kad ji yra netekusi to jautraus vairininko, ir susikaupė.

Tas buvo ypač reikalinga paskutiniam jo gyvenimo laikotarpyje. Lietuviškasis vadizmas, tuomet jau išbandęs kūrybinius savo sugebėjimus, buvo artimas pats save pripažinti bankrotu. Bet jis dar jautėsi pakankamai pajėgus ir buvo pakankamai įžūlus, kad prievartautų visuomenę, bandytų ją įtikinti kuo pats nebetikėjo ir tuo demoralizuotų. Kaip tik tuo metu Petro Leono moralinio masto žmonės ir buvo tautai brangūs. Petras Leonas nebuvo prisiekęs visuomenės moralės saugotojas. Jis buvo širdies žmogus, klusnus jos liepimui ir dėl to savai visuomenei dar brangesnis.

Prof. Petras Leonas gimė 16.XI.1864 metais, Suvalkijos vidutinio ūkininko skaitlingoje šeimoje, Leskavos kaime, Gudelių valsčiaus, Marijampolės apskr. Kūdikystės dienomis įgijęs pilną kaimo vaiko stažą, pradžios mokslą ėjo Šunskuose ir Naumiesty. Jis buvo gal tuo už kitus laimingesnis, kad jo vyresnysis brolis Silvestras jau buvo kunigas, o jis pats, - jauniausias šeimoje, - dar spėjo pasinaudoti brolio kunigo pagalba eiti ir aukštesnius mokslus. Mokinosi Marijampolės gimnazijoje ir ją baigė 1884 metais, pažymėtas už neeilinius gabumus sidabro medaliu. Jis buvo Prano Mašioto ir Jono Jablonskio metininkas. Po to įstojo į Maskvos universitetą iš karto gamtos – matematikos, vėliau teisių fakultetan ir jį baigė 1889 metais. Likimas ir čia buvo jam malonus: Petras Leonas negavo išgyventi tos sunkios anų metų lietuvio inteligento tragedijos, kuri teko dažnam mūsų santykiuose su tėvais, pasirenkant gyvenimo kelią. Ir čia jį gelbėjo, tėvam neverčiant, brolis. Gal ypač dėl to Petro Leono atmintyje brolis – kunigas pasiliko šviesus ir žmoniškai šiltas.

Prof. Petras Leonas brendo ateities gyvenimui išimtinose sąlygose. Jo studentavimo metai sutapo su mūsų tautinio atgimimo pradžia. Jei jis ir nebuvo J. Basanavičiaus ir J. Šliupo amžininkas, tai juos teskyrė keli metai, ir P. Leoną galime esmėje laikyti mūsų aušrininku, dalimi varpininku. Jau gimnazistu būdamas, jis buvo gimusio sąjūdžio gyvas liudininkas, kiek vėliau veiklus jo dalyvis, skynęs mūsų tautiniai-kultūriniam gyvenimui pirmuosius

takus. Kaipo lietuvių studentų draugijos Maskvoje primininkas, jis darė ryškios įtakos ir savo draugams, juos jungdamas ir skatindamas lietuvio-inteligento visuomeniniams uždaviniams. Pažymėtina, kad Petras Leonas jau tuomet kartu su Jonu Šliūpu, nesitenkindamas bendraisiais to meto šūkiais, jau buvo susidomėjęs socialiniais - ekonominiais klausimais ir rašė jais „Šviesoj", vėliau „Varpe", pasirašydamas „Liūto" ir „Girininko" slapyvardėmis.

Didelės įtakos Petro Leono asmens formavimui darė ir tuometinė pažangioji rusų inteligentija. Maskva carų imperijai buvo jau kultūrinis centras ir politinės minties formuotoja. Maskvos universitetas buvo to centro židinys ir smegenys, sutelkęs geriausias profesūros jėgas. O iš kitos pusės Maskvos universitetas akademiniam jaunimui virto fermentacijos katilu, kuriam susidurdavo įvairios milžiniškos imperijos tautybės su savo skirtingomis pažiūromis ir siekimais ir viena kitą veikė: ten brendo Rusijos ateičiai lemiami sąjūdžiai, nepaprastai įvairūs, dinamiški, kūrybiški.

Mūsų jaunesnių inteligentų tarpe ir ypač tam tikro ideologinio plauko, įprasta visa, kas rusiška, vertinti vienu stereotipiniu „nihilizmo" terminu. Toks vertinimas - suprastintas ir šališkas - yra skiepijamas ir mūsų jaunajai inteligentų kartai. Jis netiko kalbamajam laikui. Anų metų rusų inteligentija buvo beveik baigusi destruktyvinį darbą, - parauti moralinius autoritetus, kuriais rėmėsi carų despotija ir feodalinės gadynės likučiai, - trūnijanti dvarininkija. Ji jau ieškojo pozityvių sprendimų ateičiai ir pažangiojoj savo dalyj orientavosi į Vakarus, ten ieškodama pavyzdžių. Petras Leonas niekuomet nesigailėjo, kad likimas jam skyrė bręsti savam darbui kad ir ne savose sąlygose: kaipo asmeniui jos padėjo išauginti jame mastą, padidinti akiratį, lengviau ir plačiau pasisavinti humanizmo pradus.

Baigus 1889 metais universitetą, tarnybinį Petro Leono kaipo teisininko kelią nustatė tuomet buvusios Lietuvoje politinės sąlygos. Pasistengė likti Lietuvoje ir 1889-93 metais dirbo Suvalkų apygardos teisme; bet po to buvo perkeltas teismo tardytoju į Taškentą. Vėliau dirbo kaipo valstybės gynėjo padėjėjas Samarkande ir dar vėliau buvo apygardos teismo nariu Naujajam Margelane. Atėjus audringiems 1904-5 metams, Petras Leonas, turėdamas skaitlingą mažų vaikų šeimą ir valdininkas, nepasiliko tik įvykių stebėtojas, - mitinguose jis turėjo drąsos kalbėti už režimo pakeitimą. Kai vėliau režimas vėl atsigavo, jis neužmiršo atsikeršyti: Petras Leonas buvo pašalintas iš tarnybos. Ir kai Petras Leonas jau buvo atleistas iš pareigų, jo artimieji bendradarbiai, taip pat rizikuodami savąja karjera, parašė jam nepaprastai šiltą adresą, kuriame jam reiškė aukštą pagarbą. 1906 metais P Leonas grįžo Lietuvon ir apsigyveno Kaune kaipo advokatas.

Nuo šito laiko visas jo gyvenimas praėjo Lietuvoj ir buvo pašvęstas Lietuvai. Tik pirmasis pasaulinis karas privertė jį su šeima laikinai pasitraukti į Rusiją; tremties metą praleido Maskvoje, visą laiką dirbdamas lietuvių tremtinių šelpimo organizacijose. Vėl grįžo Lietuvon 1918 metais. Iki karo Petras Leonas, dirbdamas advokatu, 1907 metais buvo Suvalkijos ūkininkų pasiųstas kartu su Andrium Bulota atstovu į II-ją Dūmą ir išbuvo Petrograde iki Dūmą išvaikant. Dūmoje P Leonas prisidėjo prie bendrosios kadetų partijos frakcijos, kartu priklausydamas Lietuvos atstovų grupei, kurioj dalyvavo ir penki nuo Kauno gub. išrinkti Lietuvos socialdemokratai: dr. P. Gudavičius, adv. Stašinskis, A. Povylius, Kupstas ir Kumelis.

Kaunan grįžęs ir advokataudamas, vėl Petras Leonas visą laisvąjį laiką

atidavė lietuviškam kultūriniam darbui, bendradarbiaudamas beveik visose tuo metu veikusiose organizacijose: „Moksle", „Žiburėlyje", „Saulėj", ir „Dainoje", nesivadovaudamas sroviniais motyvais. Jam buvo svarbu dirbti visur, kur po pirmosios rusų revoliucijos kiek pasikeitusios sąlygos leido žadinti ir ugdyti tautinį lietuvių kilimą.

Pokarinė prof. Petro Leono veikla atsikūrusioj, nepriklausomoj Lietuvoj tebelieka mūsų visų atmintyj. Ji visa sutapo su jaunos respublikos kūrimu, jos prestižo, jos sveikos ateities saugojimu. Demokratas širdimi ir protu, liaudies taurus vaikas, visą savo amžių sielojosi gerbūviu, kultūriniu ir politiniu augimu, Petras Leonas dėjo visą savo sielą tam, kad demokratiškosios Lietuvos teisinis pagrindas patikrintų tai liaudžiai jos teisių pilnumą. Autorius rinkimų įstatymo į Steigiamąjį Seimą ir jo vykdymo dabotojas; pirmasis Lietuvos Respublikos teisingumo ministeris; mūsų pirmųjų savivaldybių ir mūsų teismo organizatorius, suredagavęs teismų santvarkos įstatymą; spaudos ir draugijų įstatymo autorius; 1922 metų konstitucijos projekto dalyvis, - tai tik svarbesni jo veiklos kaipo teisininko etapai. Pačiai advokatų profesijai, kurios pirmininku jis išbuvo apie 10 metų, Petras Leonas buvo autoritetingu vadovu, bekompromisiniai ugdžiusiu mūsų advokatūroj ne tik žodžiu, bet ir savo pavyzdžiu gražias profesijos tradicijas. Daugelyje atsitikimų P. Leono autoritetas buvo lemiamas pačių teismų sprendimui.

1926 metų perversmą Petras Leonas pergyveno ne tik kaipo sunkią kraštui ir jo ateičiai nelaimę; tai buvo ir jam asmeniškai smogtas smūgis. Dėl jo perversmas nebuvo tik sporadinis mūsų politiniam gyvenime įvykis. Perversmas brutaliai mindžiojo viską, kas jam tautos politiniam ir visuomeniniam gyvenime buvo šventa, dešimtimis metų svajota, kame jis matė pagrindinį mūsų tautai laidą siekti ir laimėti šviesesnę ateitį. Perversmas jam buvo nedovanotinas žaidimas su ta ateitim. Ir dėl to Petras Leonas visą sielą ir visą laiką buvo aistringas režimo ir jo kūrėjo priešas, neatlaidus ir neperkalbamas. Retos tolerancijos žmogus, visuomet norėjęs suprasti kitaip galvojantį, čia jis buvo kietas kaip niekuomet ir, manau, dar ir dėl to, kad moraliai diskriminavo perversmo motyvus ir netikėjo jų sąžiningumu. Tokiu jis pasiliko iki paskutiniųjų savo dienų, virtęs režimui gyvu sąžinės priekaištu.

Petras Leonas buvo apsigimęs visuomenininkas. Šeimos ir profesijos reikalai, kuriems jis skyrė daug laiko ir jėgų, niekuomet neužskliaudė jo asmens savo kasdieninės būklės rate. Visuomenės reikalai, ir ypač jam apsigyvenus Lietuvoje, jam buvo visą laiką jautriai savi, neatskiriami nuo asmeninio gyvenimo. Mano įspūdžiu prof. Leonas, artėdamas į gyvenimo galą, bent kiek liuosuodamasis nuo kitų rūpesčių, tam visuomeniniam savyj pradui skyrė vis daugiau vietos. Nebuvo tautos gyvenimo srities, kuria jis nebūtų domėjęsis ir tik reikėjo stebėtis, kaip jam visam kam užtekdavo laiko; gelbėjo įgimtas darbštumas, ištobulintas ilgų metų patyrimas. Be ko kito mūsų menas visose jo pasireiškimo formose turėjo jame vieną šilčiausių savo draugų, rėmėjų ir gyvu dalyviu. Organiškai susijęs su savo tauta, su savo kraštu, Petras Leonas jame neužsiskliaudė. Dvasioje europietis, jis sekė pasaulinius įvykius ir naudojo kiekvieną progą pažinti Vakarams betarpiškai, gyvais įspūdžiais. Taupus sau, jis į gyvenimo galą leisdavo ir sau lankyti Europą, joje ieškoti sektinų pavyzdžių, kad juos perkeltų į savąją žemę ir padiegtų. Tame buvo gal ir neįsisąmoninta pastanga palaikyti savyj platų, tikram inteligentui tinkamą akiratį.

Kas buvo prof. Petro Leono veiklumo akstinas? Jo asmens apibūdinimui tai nebūtų pašalinis klausimas.

Tačiau ambicija, noras pirmauti dėl pirmavimo jam buvo svetimi. Jo nenuilstamam darbštumui užteko gilesnių impulsų. Persiskirdamas su kaimu, Petras Leonas išsinešė į naują gyvenimą negęstančią jam meilę, kurios jam užteko visam jo amžiui. Ir lietuviškas kaimas buvo jam ne tik giminės ir kaimynai, bet visa kaimo Lietuva. Kaipo savą jis jį rasdavo visur, kur nuvažiuodamas. Toje jo kaimui meilėje kaimo žmogus visuomet stovėjo pirmoje vietoje, - tas amžinas žemės kurmis ir kartu tautos pagrindas, jos savybių nešiotojas, jos visokeriopas jėgos neišsemiamas šaltinis. Petras Leonas, subrendęs į asmenį, jautėsi neišsimokąs mūsų liaudies skolininkas, jos pagalba iškilęs iki inteligento būsenos. Manau, kad neklystu jį taip supratęs.

Kaimui intymus prisirišimas pas Prof. Petrą Leoną išaugo į nuoširdžią užuojautą darbo žmogui iš viso, ir jame tas darbo žmogus įvairiausiuose savo pavidaluose turėjo pastovų ir patikimą draugą. Kur jisai bebūtų buvęs, P.Leono pirmutinis rūpestis visuomet buvo, gal perdėtai dosniai, atlyginti bet kokį jam patarnavimą. Ir tai nebuvo atsipirkimas už savo geresnę socialinę padėtį, bet jo pagrindinis jautimo pasireiškimas. Per visą jo gyvenimą - darbo žmogaus padėties supratimas, jo teisių gynimas Petrui Leonui buvo natūrali, širdies primenama prievolė. Turbūt ir tas jausminis savo prievolės liaudžiai supratimas darė jį nuosaikiu, jokiais priešingais motyvais nepaveikiamu, bekompromisiu demokratu. Demokratinė santvarka jam nebuvo formulių griaučiai, - į jas jis dėjo gyvą, gyvenimišką turinį, įsitikinęs, kad mūsų liaudies demokratinėj santvarkoj tegali sėkmingai kautis su savo vargais ir tarpti. Gal dėl to ir 1926 metų perversmas sunkiu akmeniu gulė jį per visą laiką. Ir kad mūsų jaunos respublikos konstituciniai ir teisiniai pagrindai, jos įstaigos ir jų praktiška veikla buvo orientuojami į geriausius Vakarų pavyzdžius, tame Petro Leono yra labai daug nuopelnų.

Jis mylėjo savąjį kraštą, savo žmones, mūsų tautos istorinę praeitį, kaip retas mūsų. Petras Leonas džiaugėsi kiekvienu mūsų laimėjimu ir sirgo nuo mūsų nepasisekimu. Sirgo širdim ir dėl to mokėjo negailestingai plakti neigiamus mūsų gyvenimo reiškinius su tuo aštriu gynimu, kuris buvo jam iš viso būdingas. Sielojimasis savųjų reikalais nedarė jo aklu ir kurčiu kitataučiams. Petrui Leonui buvo svetimas šovinizmo jausmas. Mūsų tautinių mažumų interesai turėjo jame humanišką ir jautrų užtarėją, ir jeigu jis kur vedė skiriamąją liniją per visuomenę, tai tam pagrindu buvo netiek tautiniai, kiek socialiniai skirtumai, - net savo advokatiškoj praktikoj Petras Leonas rinko savo klientus ne pagal jų bylų pelningumą, bet pagal jų moralinę esmę. Sukti žmonės ir patys neieškojo pagalbos.

Kai kam prof. Petras Leonas darė aštraus žmogaus įspūdį, ir daug kas pasijusdavo prieš jį kaip nusikaltęs mokinys prieš mokytoją. Tai buvo, man rodos, būdinga santykiams su žmonėmis. Ir kartu tas tariamas aštrumas, neturėjęs savy nieko neklystančiojo stabo, neišskiriamai sugyveno su šiltu jausmu net pabaramam.

Mes turėjom nedaug žmonių, kuriuose prievolės pajautimas yra toks opus, kaip jis buvo pas prof. Petrą Leoną. Prievolė šeimai, visuomenei, savai valstybei; prievolė žmogui ir paskutinėj vietoj prievolė pačiam sau. Nuo jos Petras Leonas nieko neliuosavo ir jos nevykdymo niekam nedovanojo. Pirmučiausia pačiam sau. Jis nekentė moralinio palaidumo ir nepripažino bet

kam teisės vienu ar kitu būdu prievartauti kitą ar neleistinai išnaudoti. Ir tas mastas jo buvo taikomas visiems lygiai, neišskiriant valstybės vyrų. Jei mūsų jaunoji advokatūra pasisavino gražias profesines tradicijas, tai už tai ji turi padėkoti ir savo pirmininkui Petrui Leonui.

Savo politinėj veikloj Petras Leonas buvo toks pat nuosaikus ir nuoširdus, kaip ir visam savo gyvenime. Jis, atrodo, nemokėjo ir nenorėjo suskirstyti tautos atskiromis socialinėmis grupėmis ir atsistoti vienos kurios pusėj. Jis jautėsi inteligentu ir politiniame gyvenime, suprasdamas inteligentijos tarnybinę rolę savajai visuomenei, - galimai patarnauti visiems. Dėl to ir politinei veiklai jis sudarė inteligentų „Santaros" grupę, vėliau pasivadinusią „Ūkininkų Partija". Į tos savo partijos svorį ir reikšmę tiek dabartyj, tiek ir ateityj jis žiūrėjo gana skeptiškai ir vėliau jis visai pasitraukė iš partinio gyvenimo.

Tačiau ir per trumpą mūsų nepriklausomą laikotarpį, stebėdamas jo politinius įvykius, prof. P. Leonas darė evoliuciją. Pirmutiniai iš jo neutralaus palankumo iškrito mūsų tautininkai, po 1926 metų pasidarę jo politiniais priešais. Daug jo akyse nustojo ir mūsų krikščionys-demokratai, pabandę iš perversmo daryti politinį biznį. Ir kartu jos socialinės simpatijos darbo žmogui vis labiau ryškėjo. Sendamas kūnu, prof. P. Leonas neseno savo sieloj. Retas jaunuolis tiek gyvai sekė gyvenimo įvykius kaip jis ir darė savas išvadas. Jis matė darbininkų sąjūdžio Vakaruose kūrybines pastangas, vis labiau jomis domėjosi ir darėsi jų nuoširdžiu draugu. Nebuvo pripuolama, kad ir mūsų sąlygose prof. P. Leonas pasidarė atsakingu žurnalo „Kultūra" redaktorium, žinodamas jo pakankamai ryškią kultūriniai-socialinę kryptį.

Nesiimčiau Petro Leono vertinti kaipo teisininko ir profesoriaus. Tą turėtų padaryti kompetentingi jo kolegos ir tam neužtektų straipsnio. Abiejose srityse jis paliko gilų pėdsaką, kurio neužtrina metai ir kuriam jo asmuo pasireiškė su tokiu pat darnios asmenybės ryškumu, koks buvo būdingas visam jam. Dirbdamas universitete, iš būtinumo dalindamasis su kitomis savo pareigomis, prof. Petras Leonas spėjo sukurti savoj srityj eilę veikalų, praturtinusių mūsų juridinę literatūrą. Čia juos tik išvardinsiu. Jo veikalų išspausdinti: „Teisės filosofijos istorija", „Teisės Enciklopedija", „Advokatų profesija ir jų organizacija", „Sociologija", „Istorinė žmoniškumo etikos ir teisės evoliucija". Tik monografija apie Petrą Leoną galėtų bandyti ir iš tų jo veikalų išryškinti autoriaus proto savumus ir jo moralinį veidą.

Prabėgo jau dešimts metų nuo prof. Petro Leono mirties, audringų kaip retai būna. Tokiais laikotarpiais praeities atsiminimus nepaprastai greitai apnešė naujų įvykių, naujų pergyvenimų nuosėdos. Bet Petro Leono mes ir dabar dar neatiduodame istorijai. Jis visu savo moraliniu ir intelektualiniu dydžiu, ryškus ir skaistus, pasilieka gyvas daugelio atmintyje. Pasilieka dar ir dabar veikiąs savo tautiečių pažiūras, nusistatymus ir moralinius pradus.

Per gyvenimą jo kaupti sielos turtai, kaupti su meile ir visiems mums yra vertingas palikimas. Mūsų reikalas, - būti vertais paveldėtojais" [48].

Rapolas Skipitis, prisimindamas profesorių Petrą Leoną, leidinyje „**Teisininkų žinios**" 1965 m. išspausdino platų straipsnį „**Petras Leonas – Lietuvos teisingumo kūrėjas**". Pateikiame jį:

„Gimė Gudelių vls., Marijampolės aps. ūkininko šeimoj 1864 m. lapkričio 16 d. Vaikui sulaukus mokyklinio amžiaus, jį pasiėmė pas save jo brolis kunigas Silvestras, kurs buvo 21 metais vyresnis už Petrą. Gyvendamas pas brolį vienerius metus Kudirkos Naumiesty, o paskui kartu su juo persikėlęs į Šunskus baigė pradžios mokyklą. Gi 1876 m. to paties brolio padedamas įstojo į Marijampolės gimnaziją, kurią baigė 1884 m. sidabro medaliu. Rudenį nuvyko į Maskvą ir įstojo į Maskvos universiteto fizikos matematikos fakultetą, o po vienerių metų perėjo į teisių fakultetą, kurį baigė 1889 m.

Atsidėkodamas savo broliui kunigui Silvestrui Leonavičiui už paramą siekiant mokslo, parašė ir išleido apie jį knygelę, kurioje iškėlė brolio nuopelnus visuomenei bei lietuvybei.

Nors P. Leonui gerai sekėsi mokytis gimnazijoje ir universitete, bet jis buvo labai kuklios apie save nuomonės. Jis nesiryžo pradėti advokatauti tuojau, kai baigė universitetą, o nuėjo tarnauti į teismą. 1889–1893 m. buvo teismo kandidatas Suvalkų apygardos teisme, o po to persikėlė į Azijos Rusijos sritį – Turkestaną. Čia jis buvo teismo tardytojas Taškente, taikos teisėjas ir prokuroro padėjėjas Samarkande ir apygardos teismo narys Naujame Margelane. Suvalkuose ir Turkestane perėjo net penkias teisminio darbo pakopas ir tuo būdu turėjo progos gerai susipažinti su anuomet veikusiais Rusijos įstatymais ir teismų santvarka.

Už prisidėjimą prie 1905 metų revoliucinio sąjūdžio buvo iš tarnybos atleistas ir 1906 m. gale grįžo į Kauną. Čia nebeieškojo valdiškos tarnybos, o ėmėsi laisvos advokato praktikos, kuri gerai sekėsi. Nedelsdamas įsijungė į lietuvišką visuomeninę ir politinę veiklą, kur turėjo progos pasireikšti jo dideli kūrybiniai gabumai.

Visuomenininkas, lietuvių spaudos bendradarbis

Į lietuvišką visuomeninį darbą įsijungė moksleiviu tebebūdamas.

Besimokydamas Marijampolės gimnazijoje, mokytojo Petro Kriaučiūno įtakoje užaugo geru lietuviu patriotu.

Nuvykęs į Maskvą studijuoti, įstojo į lietuvių studentų draugiją, tuomet slaptai veikusią, parašė jai statutą ir trejus metus buvo renkamas jos pirmininku. Tai buvo 1886–1889 m. Šios studentų draugijos statutan buvo įrašęs aniems laikams svarbų nuostatą, kad kiekvienas jos narys kasmet parašytų bent vieną referatą. Šie referatai buvo gera medžiaga anų laikų dar labai silpnai mūsų spaudai. Ir jo paties pirmieji referatai buvo įdėti J. Šliūpo leidžiamame Lietuviškajame Balse, 1887–1889 m. ėjusiame Amerikoje. Tų referatų temos buvo šios: 1. Apie mirusį draugą M. Puišį, 2. Iš draugijinės ūkės, 3. Valstija, jos siekis ir užduotis.

Kai Aušrai sustojus buvo pradėta leist Šviesa dešiniųjų krypties, tai P. Leono iniciatyva ir pastangomis buvo sukurtas Šviesos priedas, skirtas šviesuomenei, kuriame jis bendradarbiavo ir stengėsi sulaikyti visuomeninių grupių (katalikų ir liberalų) skilimą. Tos grupės visgi suskilo. Tuomet veiklesnieji inteligentai, o jų tarpe buvo ir P. Leonas, sumanė leisti Varpą. Tuo reikalu buvo suvažiavimai Marijampolėj 1888 m. birželio 29 d. per Petrines ir 1889 m. pas M. Lozoraitį. Juose dalyvavo ir P. Leonas. Įsisteigus Varpui, o vėliau ir Ūkininkui, buvo jų pastovus bendradarbis. Straipsnius ano meto spaudoje pasirašinėjo slapyvardžiais Liūtas, Girininkas ir kitais.

Po spaudos atgavimo rašė Vilniaus Žiniose, Lietuvos Ūkininke, Lietuvos Žiniose, o taipogi pirmame lietuvių moksleivių laikraštyje Aušrinėj, kuris ėjo Lietuvos Žinių priedu. Talpindavo savo rašinius ir katalikų spaudoje. Sakysim, atsiminimus apie Vincą Kudirką ir Motiejų Lozoraitį, o taipogi studijėlę apie lietuvių liaudies dainas davė katalikų mėnesiniam žurnalui Draugijai. Pirmojo pasaulinio karo metu įsisteigus Petrapily savaitiniam laikraščiui Santarai buvo jos bendradarbis. Buvo ir daugiau laikraščių, kuriuose bendradarbiavo.

Grįžtant prie visuomeninių darbų tenka prisiminti 1906 m. pabaigą, kai jis grįžo iš Turkestano į Kauną. Čia be pertraukos pragyveno iki I pasaulinio karo, t.y. nepilnus 8 metus. Per tą trumpą laikotarpį atliko daug reikšmingų darbų. Gal stambiausias jo ano meto kūrinys buvo Dainos draugija. Ją organizavo ir 4 metus buvo pirmininkas. Paruošė Dainos įstatus, kuriuos reikėjo pateikti Kauno gubernatoriui, norint gauti leidimą draugijai veikti. Atliko kas reikalinga ir Dainos draugija galėjo veikti. Tai buvo 1907 m.

Tais pačiais metais Šiauliuose irgi buvo sumanyta steigti švietimo kultūros draugiją Viltis. Buvo sudaryta 6 asmenų grupelė apsvarstyti tos draugijos įstatų projektą, kurį buvo paruošęs adv. S. Lukauskis. Kelis mėnesius toji grupelė rinkosi svarstyti įstatų projektą, bet dėl kai kurių dalykų negalėjo susitarti. Tuomet tos grupelės narys P. Kairiūnas nuvyko į Kauną pas Leoną, gavo Dainos draugijos įstatus, juos nusirašė, Dainos vietoje draugiją pavadino Varpu ir tuo vardu Šiauliuose ji veikė, žinoma, gavusi gubernatoriaus leidimą.

Dainos draugija turėjo savo chorą ir vaidintojų trupę. Spektakliuose galėjo pirmą kartą pasireikšti ir sušvisti kaip talentingi aktoriai Vitkauskas, Rymaitė ir kiti. Čia iškilo ir plačiai žinomas dainininkas J. Babravičius.

Priklausė ir Vilniuj veikusioms Lietuvių Meno ir Lietuvių Mokslo draugijoms. Kaune organizavo Lietuvių Meno draugijos parodas, o Lietuvių Mokslo draugijos suvažiavimuose skaitydavo referatus.

1907 m. aktyviai padėjo sušaukti pirmąjį lietuvių moterų suvažiavimą Kaune ir buvo to suvažiavimo teisiniu patarėju.

Buvo vienas pirmųjų lietuvių Kauno miesto savivaldybės atstovų.

I pasauliniam karui prasidėjus persikėlė į Vilnių, čia buvo tarpe Lietuvių draugijos nukentėjusiems nuo karo šelpti steigėjų ir centrinio komiteto nariu nuo 1914 m. lapkričio 21 d. 1915 m. šio komiteto išsiųstas į Rusiją, Petrapilin, o iš ten vėliau išvyko į Maskvą, kur vadovavo lietuvių tremtinių šelpimo darbui ligi 1918 m. Tai buvo milžiniškas darbas, nes į Maskvą buvo subėgę apie 15. 000 tremtinių, jų tarpe 200 aukštųjų mokyklų moksleivių. Tokio skaičiaus žmonių kad ir laikinas įkurdinimas ir parūpinimas jiems pragyvenimo negalėjo būti patenkinamai įvykdytas be didelio sugebėjimo, rūpestingumo ir darbštumo Lietuvių Komiteto vadovybės, ypač pirmininko Petro Leono. Į Maskvą subėgę lietuviai tremtiniai buvo aprūpinami patenkinamomis pragyvenimo sąlygomis, moksleiviam parūpinti nemokami bendrabučiai, pradedantiems mokytis lietuvių vaikams buvo suorganizuotos lietuviškos pradžios mokyklos.

Po caro nuvertimo Maskva pasidarė didelis lietuvių politinis centras, o to centro pagrindinė figūra buvo P. Leonas.

1918 m. gegužės mėn. grįžo į Lietuvą, čia jo laukė dideli visuomeniniai, politiniai ir moksliniai darbai. Nors Lietuvos nepriklausomybės aktas buvo pasirašytas ir paskelbtas 1918 m. vasario 16 d., bet tų metų gegužės mėnesį

dar tebesitęsė kieta vokiečių okupacija. Grįžęs į Lietuvą tuojau ėmėsi visuomeninio darbo. O kai tų pat metų rudenį Vakarų fronte karą pralaimėję vokiečiai pasidarė lietuviams nuolaidesni ir netrukdė organizuoti savąją valdžią, teko dalyvauti Lietuvos vyriausybėje ir veikti politinėj srity.

Tik pasitraukęs iš vyriausybės grįžo advokatūron. Pasinėrė ir visuomeninėn veiklon. 1920 m. pradžioj drauge su kitais organizavo Lietuvos Teisininkų draugiją. Joje buvo veiklus narys. 1935 m. buvo išrinktas tos draugijos garbės nariu. Susikūrus Šaulių Sąjungai buvo šaulys ir 1923–1926 m. ėjo Šaulių Sąjungos Centro Valdybos nario pareigas. Priklausė moksleivių šelpimo draugijai Žiburėliui, Lietuvių–Švedų draugijai ir kit. Reikšmingiausias jo visuomeninis darbas Lietuvos nepriklausomybės laikais buvo pirmininkavimas Lietuvos Advokatų Tarybai. Pirmininku išbuvo beveik 15 metų.

Advokato praktikoje laikėsi aukštų moralinių principų. Jis turėjo didelį autoritetą tiek teisėjų, tiek kolegų advokatų akyse. Todėl buvo renkamas Advokatų Tarybos pirmininku nuo grįžimo į advokatūrą ligi pat mirties. Man teko formaliai būti P. Leono padėjėju. Trumpą laiką buvau jo faktiniu padėjėju ir turėjau ne vieną progą iš arti matyti, kaip rūpestingai ruošdavosi klientų byloms. Man jis kartą kalbėjo, jog advokatas, norėdamas įgyti žmonių pasitikėjimą ir gerą bei gausią klientūrą, privalo sąžiningai ir rūpestingai atstovauti savo klientų reikalus ir kuo mažiausia galvoti apie honorarą: „Sąžiningai ir rūpestingai atlik advokato darbą, o pinigai už tą darbą patys ateis!" Vėliau savarankiškai advokataudamas Lietuvoje apie 20 metų, įsitikinau, kad šis patarimas buvo teisingas.

P. Leonas ir jo vadovaujama Advokatų Taryba stropiai žiūrėjo, kad kolegos advokatai rūpestingai ir sąžiningai vestų savo įgaliotojų bylas, kad neieškotų bei neviliotų klientų reklamų ar agentų pagalba, kad nereikalautų iš klientų didesnių honorarų, negu įstatymu ir papročiu nustatyta ... Žodžiu, kad advokatas visais požiūriais būtų sąžiningas, rūpestingas ir tvarkingas savo klientų įgaliotinis. Taipogi buvo žiūrima, kad į prisiekusių advokatų arba jų padėjėjų luomą tebūtų priimami tik asmens, išėję aukštąjį teisių mokslą ir nesusikompromitavę.

Tokia advokatų priežiūra neabejotinai turėjo didelės teigiamos reikšmės. Ir dabar prisiminęs anų laikų advokatūrą galiu su pasididžiavimu sakyti, jog ano meto Lietuvos advokatų didelė dauguma buvo garbingi, pasitikėjimo verti asmenys. Netikusių bei susikompromitavusių advokatų buvo ne daugiau vieno kito nuošimčio. P. Leono pirmininkavimo laikais prisiekusių advokatų ir jų padėjėjų skaičius iš keliolikos buvo pakilęs ligi 170. O 1944 m. Lietuvos advokatų buvo 312.

Aukštai vertino lietuvių tautai daug nusipelnusius Joną Basanavičių ir Motiejų Lozoraitį, pasirūpino, kad ir jo vadovaujama Advokatų Taryba vertingai juos pagerbtų. P. Leono iniciatyva 1927 m. buvo įkurtas Basanavičiaus fondas, siekęs apie 28. 000 litų. Šiam fondui pagrindą sudarė lėšos, gautos iš Advokatų Tarybos. Fondo nuošimčiai buvo skiriami studentų stipendijoms.

P. Leono iniciatyva Kauno kapinėse buvo pastatytas juodo šlifuoto granito paminklas varpininkui advokatui Motiejui Lozoraičiui, mirusiam 1907 m. Lėšas skyrė Advokatų Taryba.

Buvo nepaprastai punktualus ir pareigingas. Į laiškus atsakinėdavo paprastai tą pačią dieną, kada gaudavo, bet jokiu būdu ne vėliau rytojaus dienos.

Politikas

Savo pasaulėžiūrines ir politines pažiūras buvo susidaręs dar jaunas būdamas, universitete bestudijuodamas, ir tų įsitikinimų laikėsi visą savo amžių. Filosofiniai jis buvo liberalas, gi politiniai tautiškas demokratas. Kietai laikėsi demokratinių principų, tačiau nebuvo kosmopolitas, o tautiško nusistatymo lietuvis, nuoširdus Lietuvos patriotas. Nebuvo socialistas, bet jo siela visuomet buvo neturtingojo pusėje.

1905 m. Rusijos revoliucinio sąjūdžio metu parodė, kad jam nepriimtina ano meto Rusijos santvarka - neribota monarchija. Už tą nepalankumą esamai valstybės santvarkai buvo atleistas iš tarnybos. Ano meto revoliucinis sąjūdis supurtė caristinę Rusiją ir neribotas monarchas turėjo nusileisti ir duoti balsą piliečių atstovybei. Piliečių atstovybė buvo vadinama Valstybės Dūma. Pirmoji Dūma buvo išrinkta 1906 m. gegužės 10 d. ir už poros mėnesių paleista. 1907 m. buvo išrinkta antroji Dūma, kuri išsilaikė vienu mėnesiu ilgiau. Antrosios Dūmos atstovu buvo išrinktas ir P. Leonas. Į trečiąją ir ketvirtąją Dūmą P. Leonas savo kandidatūros statyti nebesutiko, bet dalyvavo rinkiminiuose komitetuose ir veikė politikų užkulisyje.

Pirmojoj ir antrojoj Dūmoj lietuviai turėjo po 7 atstovus, o trečiojoj ir ketvirtojoj Dūmoj tik po 4. Savo frakcijos nesudarydavo, o dėjosi prie rusų opozicinių frakcijų - socialistų, trudovikų ar konstitucinių demokratų, trumpai vadinamų kadetais. P. Leonas prisidėjo prie kadetų.

Nors antroji Dūma teišsilaikė vos 3 mėnesius, bet P. Leonas ir per tą trumpą laikotarpį mėgino kelti žemės reformos ir autonomijos reikalą Lietuvai. Lietuvoje žemės reformos reikalas buvo ne tik ekonominis, bet ir svarbus tautinis dalykas, nes dvarai didele dalim buvo patekę į nelietuvių rankas. Siekti Lietuvai autonomijos buvo nutaręs ir Didysis Vilniaus Seimas 1905 m. gale. Drauge su kitais Dūmos atstovais lietuviais buvo paruošęs Lietuvos autonomijos projektą, bet nebespėjo įteikti jo antrajai Dūmai. Tas autonomijos projektas buvo perduotas Martynui Yčui, kuris buvo jį įteikęs ketvirtajai Dūmai. Pagal projektą į jos ribas įėjo Vilniaus, Kauno ir Suvalkų gubernijos su papildymais iš Kuršo ir Gardino gubernijų.

Griežtai užprotestavo, kai Dūmos atstovai lenkai įnešė Lenkijos autonomijos projektą, kuriame į savo ribas buvo įdėję ir Suvalkiją. Jis pareiškė, kad lietuviškas Suvalkijos kraštas negali būti įjungtas Lenkijon.

Dūmoj reikalavo, kad Lietuvoje pradžios mokyklose būtų vartojama lietuvių, o ne rusų kalba, kad lietuviai nebūtų baudžiami už privatų vaikų mokymą. Minėtų svarbiųjų reikalų iškėlimas nuaidėdavo dideliu garsu visoje Lietuvoje, žadino, kėlė tautiečius iš apsnūdimo, ragino siekti savosios Lietuvos valstybės.

1917 m. ankstyvą pavasarį sugriuvus Rusijos caro sostui, prasidėjo gyvas politinis bruzdėjimas ne tik rusų, bet ir lietuvių tarpe. Smagu buvo, kad lietuviams galima buvo atvirai spaudoje ar viešose prakalbose reikšti savo mintis bei pageidavimus, kaip turėtų būti tvarkoma Lietuva. Anais laikais dauguma mūsų politinių veikėjų buvo jauni, neprityrę, greit nukrypdavo į kraštutinumas, o tas kėlė bereikalingas tarpusaves peštynes, ardė vieningą veiklą politikos srity. P. Leonas buvo šalininkas nuosaikios politinės akcijos. Nepritarė kraštutinumams ir stengėsi, kad Rusijoje atsidūrusių pabėgėlių politinės grupės vieningai siektų Lietuvai laisvės. Drauge su savo vienminčiais:

Jurgiu Baltrušaičiu, Tomu Noru-Naruševičium, Tadu Petkevičium, Stasiu Šilingu, Petru Šalčium, Vincu Mašalaičiu, Vaclovu Sidzikausku, Staja Nagisku, šias eilutes rašančiu ir su kitais organizavo 1917 m. kovo m. Maskvoje ir Petrapily Demokratinę Tautos Laisvės Santarą. Šios partijos pagrindiniai siekimai buvo: 1. Nepriklausomos Lietuvos valstybės atstatymas, 2. Atstatytoji Lietuva - demokratinė respublika. 3. Visi respublikos piliečiai lygūs prieš įstatymus ir naudojasi pilietinių laisvių garantijomis. 4. Tolerancija pasaulėžiūriniams įsitikinimams, kiek tie įsitikinimai neišeina iš įstatymais nustatytų ribų.

Į 1917 m. gegužės-birželio m. Petrapilio Seimą Santaros atstovų buvo išrinkta 30 iš 272. Grupės lyderiu seime buvo P. Leonas. Karščiausias ginčas kilo dėl rezoliucijos Lietuvos reikalu. Vieni sakė, kad rezoliucijoje turi būti aiškiai įrašytas reikalavimas Lietuvai nepriklausomybės, o kiti samprotavo, kad Seimas turėtų reikalauti teisės Lietuvos gyventojams patiems spręsti šio krašto likimą. Leonas buvo šios pastarosios rezoliucijos karštas gynėjas. Jis kalbėjo maždaug taip: mes pabėgėliai ar tremtiniai tesudarome tik mažą Lietuvos gyventojų dalį, todėl mūsų sprendimas visiems Lietuvos gyventojams nebūtų privalomas. Gi mes neabejojame, kad Lietuvos žmonės balsuos už nepriklausomos Lietuvos valstybės atstatymą. Be to, mūsų reikalavimą apsisprendimo teisės galėtų paremti ir pažangieji rusų politikai, ko negalėtume iš jų tikėtis, pareikalavus Lietuvai nepriklausomybės.

„Kita vertus", kalbėjo P. Leonas, „visokių būna ir nepriklausomybių. Sakysim, Persijos nepriklausomybė, kurią neretai trypia Anglijos ir kitų valstybių batas, yra mažiau verta už Suomijos autonomiją".

Kai Petrapilio Seimas suskilo dėl kalbamos rezoliucijos, tai Seimo mažuma, kuriai vadovavo P. Leonas, priėmė šitokią rezoliuciją :

„Kreiptis į laikinąją Rusijos valdžią, taip pat į visas Valstybes Sąjungininkes bei neutralias ir reikalauti pripažinti:

1. Kad lietuvių tautai priklauso apsisprendimo teisė,

2. Kad savo politinį likimą lietuvių tauta turi teisę spręsti laisvai išrinktajame Lietuvos susirinkime visuotinio, be lyties, tautybės ir tikybos skirtumo, tiesaus, lygaus ir slapto balsavimo pamatais proporcionalios sistemos prisiaikant.

3. Kad lietuvių tauta, kaip užinteresuotoji tauta, turi teisę turėti savo atstovus tarptautiniame taikos kongrese.

Apie visa, kas yra čia išdėstyta, pranešti viso pasaulio demokratijoms.

Petrapilis, 1917. VI. 4 d.".

1918 m. balandžio-gegužės m. iš Maskvos pro Sebežą ir Rezeknę man teko drauge su P. Leonu ir jo šeima grįžti į Lietuvą. Tų pat metų lapkričio 7 d. buvo sudarytas pirmasis nepriklausomos Lietuvos ministerių kabinetas - A. Voldemaro, kuriame P. Leonas buvo teisingumo ministeris. Bet šis ministerių kabinetas teišsilaikė apie pusantro mėn. Tų pat metų gruodžio 26 d. buvo sudarytas antrasis ministerių kabinetas - M. Sleževičiaus, kuriame P. Leonas pasiliko teisingumo ministeriu. Bet ir ši vyriausybė teišsilaikė ligi 1919 m. kovo 12 d., kai atėjo P. Dovydaičio ministerių kabinetas, į kurį P. Leonas jau neįėjo. Leonas teišbuvo teisingumo ministeriu nuo 1918 m. lapkričio 11 d. ligi 1919 m. kovo 12 d. - 4 mėnesius. Tame laikotarpy vyriausybei teko keltis iš Vilniaus į Kauną ir čia įsikurti nepaprastai sunkiose sąlygose. Organizuoti teisingumo ministeriją ir visą teisingumo aparatą uždavinys buvo ne tik

sunkus, bet ir reikalaująs didelės drąsos ir dar didesnių kūrybinių sugebėjimų.

Anuo metu Lietuvoje lietuvių teisininkų skaičius nesiekė nei 20, o reikėjo bent 200. Gal kita tiek buvo teisininkų nelietuvių - žydų, rusų, vokiečių ir lenkų. Bet jie daugumoje nemokėjo kalbėti lietuviškai, o rašyti nė vienas nemokėjo. Su tokiu kukliu lietuvių teisininkų skaičium P. Leonas suorganizavo pačios ministerijos aparatą, panaudodamas tam reikalui jaunus neprityrusius vyrus, kaip Vaclovą Sidzikauską, Aleksandrą Milčinską ir kitus. P. Leono vadovybėje ir šie jaunuoliai visai patenkinamai, o gal net ir gerai organizavo teisingumo mašineriją laisvajai, priešo neokupuotajai Lietuvos daliai. Buvo sudaryti teismai pagal paties P. Leono paruoštą Laikinąjį Lietuvos teismų ir jų darbo sutvarkymo įstatymą. Teismų sistema ypač tik besikuriančiai valstybei buvo gana vykusi. Taikos teisėjas, apygardos teismas, vyriausias tribunolas. Ar gali būti paprasčiau ir geriau! Teisėjai skiriami, o ne renkami.

Nors buvo keturi demokratiniai seimai, nors buvo ir liaudininkų-socialdemokratų vyriausybė, bet jokia politinė grupė nekėlė klausimo, kad teisėjai būtų renkami.

Teismų santvarkoje nebuvo numatyti prisiekusieji posėdininkai. Dėl tų posėdininkų nebuvimo irgi nieks nekėlė triukšmo.

Laikinasis Lietuvos teismų ir jų darbo sutvarkymo įstatymas išsilaikė ligi 1933 m., virš 14 metų. Jo nuostatų didelė dalis buvo perkelta ir į naują 1933 m. įstatymą. Per 22 Lietuvos nepriklausomybės metus turėjome 11 teisingumo ministerių. Kiti ministeriavo net po kelis metus. Gana reikšmingus darbus Lietuvos teisingumui atliko tik 4 mėnesius teišbuvęs teisingumo ministeriu Petras Leonas. Jis turėtų būti laikomas didžiuoju nepriklausomos Lietuvos teisingumo kūrėju.

Vidaus reikalų ministeris

IV ministerių kabinetas sudarytas 1919 m. balandžio 2 d. Ministeris pirmininkas Mykolas Sleževičius, o vidaus reikalų ministeris - Petras Leonas. Šiose pareigose išbuvo ligi tų pat metų spalio 7 d. Paruošė 2 labai svarbius įstatymus : Savivaldybių ir Steigiamojo Seimo rinkimų. Jis buvo visų politinių grupių pageidaujamas vyriausiosios rinkimų komisijos pirmininkas ne tik renkant Steigiamąjį, bet ir kitus tris demokratinius seimus. Juk visi P. Leoną žinojo ir vertino ne tik kaip gerą juristą, bet ir kaip rimtą, bešališką ir teisingą žmogų.

Petras Leonas, kaip demokratinių principų žmogus, griežtai smerkė 1926 m. gruodžio 17-tos perversmą.

Universiteto profesorius

Įsikūrus Aukštiesiems Kursams 1920 m., o 1922 m. tiems Kursams virtus Lietuvos Universitetu, P. Leonas tų mokslo įstaigų buvo teisių skyriaus lektorius ir vedėjas. Nuo 1922 m. rugpjūčio 23 d. išrinktas teisių fakulteto dekanu ir tose pareigose išbuvo ligi 1933 m. Nuo 1922 m. birželio 20 d. jis buvo ordinarinis profesorius ir teisės enciklopedijos bei teisės filosofijos istorijos katedros vedėjas. Būdamas dešimtį metų teisių fakulteto dekanu, P. Leonas suorganizavo ir išugdė teisių fakultetą, kuris išmokslino Lietuvai ne vieną šimtą teisininkų.

Kai jo vadovauta katedra pagal 1933 m. Teisių santvarkos įstatymą

nebuvo įtraukta į sąrašą tų, kurių vedėjams buvo leista drauge ir advokatauti, fakulteto taryba išrinko P. Leoną garbės profesorium, kuriam nereikėjo švietimo ministerio tvirtinimo ir kuris galėjo skaityti, ką norėjo. Už nuopelnus mokslui 1933 m. vasario 16 d. teisių fakultetas suteikė P. Leonui garbės daktaro laipsnį.

Pagrindiniai mokslo veikalai: 1. Teisės enciklopedijos paskaitos, 2. Teisės filosofijos istorija, 3. Kinų, Indijos ir Egipto teisė, 4. Sociologijos paskaitos. Mažesni dalykai bei studijiniai straipsniai: 1. Lietuvos savivaldybės, 2. Kantas teisės filosofijos istorijoje, 3. Kolektyvizmo pradas Lietuvos civilinės teisės novelose, 4. Dėl vieno įstatymo aiškinimo, 5. Advokatų profesija ir jų organizacija, 6. Demokratija ir parlamentarizmas, 7. Teisės reliatyvumas, 8. Istorinė žmoniškumo etikos ir teisės evoliucija. Šie jo straipsniai tilpo žurnale Logos, Teisių fakulteto darbuose, Teisėje ir Kultūroje.

Teisių fakultetas, pagerbdamas P. Leono nuopelnus Lietuvos teisininkams, 1933 m. įsteigė jo vardu fondą, iš kurio buvo mokamos premijos už konkursinius studentų darbus. Šiam fondui pagrindą sudarė pats Leonas, o vėliau jis buvo papildomas išskaitymais iš teisių fakulteto dėstytojų atlyginimo.

Privačiame gyvenime

Jau pirmiau esu pasakęs, kad P. Leonas visą savo gyvenimą buvo nuoširdus Lietuvos patriotas. Jis nei kiek nebuvo užmiršęs Lietuvos ir gyvendamas keliolika metų tolimame Turkestane. Kasmet atostogų metu lankydavosi Lietuvoj, palaikė nuolatinį ryšį su lietuviais inteligentais, dirbančiais tautos žadinimo darbą, bendradarbiavo lietuvių spaudoje. Ir šeimą sukūrė grynai lietuvišką. Žmona buvo lietuvė kaunietė. Nelaimei jo žmona daug metų nesveikavo. Visa šeimos našta gulė ant paties Leono pečių. O šeima buvo didoka: 4 sūnūs ir dukra. Nepaprastai daug ištvermės ir pasišventimo parodė Leonas tėvas, augindamas ir išmokslindamas savo vaikus. Tik prisiminkime, kad jis grįžo į Kauną 1906 m. su ligota žmona ir penkiais mažais vaikais tarp 9 ir 2 metų amžiaus. Čia reikėjo pradėti advokato praktiką, taip sakant iš nieko. Gi pagyvenus vos 8 metus, 1914 m. kilo Pirmasis pasaulinis karas ir su šeima teko keltis iš Kauno į Maskvą. O čia, kaip ir visoj Rusijoj, po kelių metų įsivyravo bolševikai ir teko iškęsti daug vargo ir nugalėti daug kliūčių, kol pasisekė sugrįžti į savąjį Kauną.

1918 m. su šeima grįžęs į Kauną apsigyveno savo namuose prie Donelaičio g-vės, kurie buvo panašūs ne į didmiesčio namus, o į mažo miestelio trobą, o gal net į kaimo pirkią.

Neprikl. Lietuvos Kaune be pertraukos išgyveno 20 metų. Šis gyvenimo laikotarpis buvo pats sėkmingiausias ne tik politinės, visuomeninės ir mokslinės veiklos srityse, bet ir jo asmeniniame gyvenime. Apie 1928 metus vietoj kaimiškos trobos ant nuosavo sklypo išaugo 4 aukštų, 8 butų visai miestiški mūriniai namai. Kažkur, ne per toli nuo Kauno, Nevėžio pakrantėse jis buvo pirkęs ūkį. Jaunesnysis sūnus advokatas Algirdas Leonas jau vairavo savo ar tėvo pirktą automobilį, kuriuo nuveždavo tėvą į jo ūkį ar pavežiodavo po Kauno apylinkes. Savo namuose apgyvendino visus savo vaikus: 4 sūnus ir ištekėjusią dukrą Oną Kairienę su žentu Steponu Kairiu, žinomu politiku, visuomenininku, lietuvių socialdemokratų vadu. Dukra nešykštėdavo tėvui

švelnumo ir meilės, o žentas Kairys laimingu sutapimu buvo ne tik geras vyras ir žmogus, bet ir kilnus idealistas visuomenininkas, koks buvo ir jo uošvis. Tie visuomeniški idealai juodu ypač buvo labai suartinę, nors tų idealų siekimo keliai buvo skirtingi.

Sveikatos požiūriu P. Leonas nepriklausė prie pačių stipriųjų ir ištvermingųjų. Nors jis nerūkė ir jokiose vaišėse daugiau vieno stikliuko negerdavo, bet neretai sirguliuodavo.

Intelektualiai buvo stiprus ligi pat savo mirties.

Mirė Kaune 1938 m. gegužės 12 d.

P. Leono nepaprastas darbštumas, pareigingumas ir pasišventimas dirbti savo šeimai ir visai lietuvių tautai bei Lietuvai tešviečia teisininkams ir visiems lietuviams skaisčiu pavyzdžiu" [49].

Pagrindiniai profesoriaus Petro Leono biografiniai duomenys paskelbti ir enciklopediniuose leidiniuose: „Lietuvių enciklopedijoje" [50], „Mažojoje lietuviškojoje tarybinėje enciklopedijoje" [51], „Lietuviškojoje tarybinėje enciklopedijoje" [52], „Tarybų Lietuvos enciklopedijoje" [53].

Profesoriaus Petro Leono 140-osioms gimimo metinėms skirtą straipsnį **„Būti naudingu tautai"** žurnale **„Mokslas ir gyvenimas"** išspausdino prof. habil. dr. **Mindaugas Maksimaitis** [54].

Lietuvoje buvo paminėtos profesoriaus Petro Leono 130-osios gimimo ir 60-osios mirties metinės. Buvo surengtos konferencijos: 1994 m. lapkričio 16 d. Lietuvos filosofijos ir sociologijos institute; 1994 m. lapkričio 23 d. Kauno technologijos universitete; 1994 m. gruodžio 8 d. Lietuvos mokslų akademijoje. Pastarąją konferenciją atidarė ir įžanginį žodį pasakė prof. Algirdas Gaižutis. Konferencijoje buvo išklausyti septyni pranešimai: prof. habil. dr. Juozo Leonavičiaus „Petro Leono gyvenimas ir veikla"; doc. dr. Alfonso Vaišvilos „Petras Leonas. Teisė ir valstybė"; prof. habil. dr. Romualdo Grigo „Petro Leono socialinės pažiūros ir dabartis"; doc. dr. Antano Čiužo „Petras Leonas apie socialinį teisingumą"; prof. habil. dr. Mindaugo Maksimaičio „Petras Leonas: advokato profesinė etika"; dr. Sauliaus Arlausko „Petras Leonas – teisės filosofijos pradininkas Lietuvoje"; doc. dr. Vincento Žemaičio „Žmoniškumo koncepcija Petro Leono darbuose". Lietuvos laikraščiai „Diena", „Vakarinės naujienos", „Kauno diena" ir kt. išspausdino straipsnių apie profesoriaus Petro Leono gyvenimą ir veiklą, informavo skaitytojus apie įvykusias konferencijas. Būta informacijos ir radijo bei televizijos laidose.

1965 ir vėlesniais metais straipsniai apie profesoriaus Petro Leono gyvenimą ir veiklą buvo išspausdinti sociologijos krypties prestižiniuose leidiniuose: J. Leonavičiaus straipsnis „Petras Leonas: brendimo metais (1864-1889)" išspausdintas Lietuvos mokslų akademijos leidinyje „Filosofija. Sociologija" (1995 m. Nr. 1.); R. Stačioko straipsnis „Profesorius Petras Leonas – vietos savivaldos teorijos pradininkas Lietuvoje" išspausdintas

Kauno technologijos universiteto leidinyje „Socialiniai mokslai. Sociologija" (1997 m. Nr. 3 (7)) ir kt.

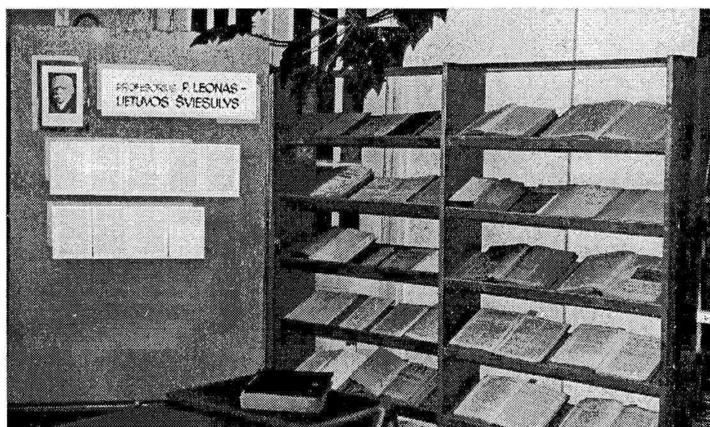
1996 m. Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas išleido straipsnių rinkinį „Iš Lietuvos sociologijos istorijos". Čia daug dėmesio skirta ir profesoriui Petrui Leonui: prof. J. Leonavičius apžvelgia profesoriaus kaip asmenybės formavimosi bei visuomeninės veiklos pradžios momentus; dr. M. Taljūnaitė – profesoriaus sociologijos objekto metodų sampratą; doc. A. Čiužas – socialinio teisingumo idėjos plėtotę; m. b. V. Kazlauskienė pateikia jo mintis apie kaimo būklę, požiūrį į žemę; prof. M. Maksimaitis – advokato sampratą [55].

1998 m. gegužės 12 d. Kauno technologijos universitete įvyko konferencija „Petras Leonas - teisininkas, sociologas, mokslininkas, visuomenės veikėjas". Ją surengė Lietuvos teisininkų ir Lietuvos sociologų draugijų Kauno skyriai. Konferencija buvo skirta profesoriaus Petro Leono 60-osioms mirties metinėms paminėti. Prieš konferenciją buvo padėtos gėlės ant Petro Leono ir jo artimųjų kapo Kauno Petrašiūnų kapinėse (5.5 pav.). Kauno technologijos universiteto Bibliotekos darbuotojos surengė prof. Petro Leono spausdintų darbų parodą (5.6 pav.).

Šioje konferencijoje pranešimus skaitė prof. habil. dr. Juozas Leonavičius (KTU) - „Profesoriaus Petro Leono gyvenimas ir veikla 1864-1938 metais"; prof. habil. dr. Mindaugas Maksimaitis (VU) - „Petras Leonas – teisingumo principų puoselėtojas"; advokatas Jonas Kairevičius, Dalia Foigt – „Petras Leonas - advokatas"; dr. Vytautas Andriulis - „Petras Leonas atkuriant Lietuvos valstybę"; dr. Gražina Pranckietytė (LFSI) - „Prof. Petro Leono pasaulėžiūra"; dr. Gintaras Žilinskas (LŽŪU) - „Vietos savivaldybių problema prof. Petro Leono darbuose"; istorikė Danutė Vailionytė - „Prof. Petras Leonas – moterų teisių gynėjas"; teisėjas Arvydas Stankus „Profesoriaus Petro Leono palikimas neišnyks" [56].

5.5 pav. Lietuvos teisininkų ir Lietuvos sociologų Kauno skyrių konferencijos, surengtos 60-osioms profesoriaus Petro Leono mirties metinėms paminėti, dalyviai ir kiti amsenys prie profesoriaus Petro Leono, jo žmonos Celinos, dukters Onos ir žento Stepono Kairio kapo Petrašiūnų kapinėse 1998 m. gegužės 12 d.
Paimta iš asmeninio archyvo (V.Mikutavičienės nuotr.)

5.6 pav. Prof. Petro Leono spausdintų darbų paroda, surengta Kauno technologijos universiteto Bibliotekos darbuotojų 1998 m. gegužės mėnesį.
Paimta iš asmeninio archyvo

Šios konferencijos pranešėjų straipsniai buvo išspausdinti tik 100 egzempliorių tiražu. Konferencijos leidinyje nėra advokato Jono Kairevičiaus pranešimo, nes jo tekstas buvo gautas vėliau. Šioje monografijoje pateikiami J. Kairevičiaus ir kitų, konferencijos leidiniui pateikusiųjų pranešimus, straipsniai.

Jono Kairevičiaus parengtame pranešime **„Petras Leonas – advokatas"** rašoma:

„Vytauto Didžiojo universiteto Teisių fakultetas 1932 metų „Teisių fakulteto darbų" VI tomą dedikavo profesoriui Petrui Leonui. Įžangos žodyje prof. Mykolas Remeris rašė: „Profesoriaus Petro Leono vardas, kuriam šis Teisių fakulteto leidinys yra pavedamas, yra ne tiktai kiekvienam mūsų,- bet ir visai mąstančiai Lietuvai brangus. Ir jis yra ypatingai brangus ne tik dėl jo per ilgą amžių nuveiktųjų darbų, bet ir tuo teisingumo ir teisėtumo pamylėjimu ir gerbimu, jo visur ir visuomet gynimu ir užtarimu, tuo šiuo atžvilgiu tvirtu ir nepalenkiamu griežtumu, kuriuo ypatingai pasižymi visas gerbiamojo mūsų Dekano prof. Leono veikimas ir visi jo gyvenimo žygiai. Tiek viešajame valstybiniame, tiek savo siauresniame profesiniame, tiek moksliniame, tiek politiniame ir socialiniame veikime jis yra vieningas, aiškus ir teisėtumo idėjai atsidavęs. Advokatas ir Advokatų Tarybos Pirmininkas, Teisingumo Ministeris, visuomenės veikėjas, Teisių Fakulteto profesorius ir dekanas, Universiteto Senato narys - visur prof. Leonas yra vienas pirmųjų ir žymiausiųjų ir visur jis stovi teisėtumo sargyboje. Jis buvo pavadintas - Lietuvos sąžine".

Ne tik advokatų profesijai, kuri kol kas mūsų dabarties visuomenėje yra mažai suprastas dalykas, svarbu tai, kad prof. P. Leonas rašė apie advokatūrą ir dirbo praktinį advokato darbą.

Pranešime, skaitytame studentų teisininkų ir ekonomistų draugijos susirinkime 1930 m. gegužės mėn. 18 d., prof. P. Leonas pastebėjo, kad „Lietuvos visuomenės dalyje, kiek jos nuomonė pasireiškia periodinėje spaudoje, advokatai nuo pat pradžios, kai tik jie pradėjo veikti teismams susikūrus, rado tam tikro nepalankumo..."

Šitas vienas profesoriaus sakinys svarbus nūdienai suprasti:

1. Nepalankumas (dėl nesupratimo ar kitoks - mano pastaba. J.K.) atsiranda *„Lietuvos visuomenės dalyje"*, o ne visoje visuomenėje.

2. *„Kiek jos (visuomenės - mano pastaba. J.K.) nuomonė pasireiškia spaudoje"*, supraskime, kad spaudoje pasireiškia visuomenės nuomonė tik iš dalies.

3. *„Tam tikro nepalankumo"* advokatūrai patiriame ir šiandien, nes dalies visuomenės nepasiekia teisės mokslas ir apskritai supratimas apie tiesos ieškos būdus, t.y. apie civilinį bei baudžiamąjį procesus. Turime pripažinti ir tai, kad visuomenės nepalankų požiūrį į advokatūrą formuoja ir pačių advokatų kartais neprofesionali ir neetiška veikla.

„Bepigu kitų šalių advokatams: jų korporacijos turi senų laikų tradicijas ir nusistovėjusią etiką; be to, gilus savo korporacinio gyvenimo gerbimas saugoja korporaciją nuo savanorių pasikėsinimų jai ardyti,- sakė prof. P. Leonas 1930 metais. Mes dabar galime pasakyti, kad galime remtis į

tarpukario Lietuvos advokatūros palikimą bei į tokius šviesuolius kaip prof. P. Leonas.

Vieną pirmųjų dalykų, kuriuos prof. P. Leonas aptarė, buvo advokato santykiai su klientu. Jis sakė: „<...> koks subtelingas, koks ploniausias dorovingumo siūlais surištas santykis susidaro tarp advokato ir jo kliento: pastarasis įtiki advokatui tai savo turto, tai savo garbės, tai savo asmens likimą ir žino, kad advokatas už savo darbo pasekmes neatsakys. Kartais net ne pats bylininkas arba kaltinamasis pasirenka advokatą, bet pasitiki, kad kiti jam paskirtų. Jeigu viena pusė šitaip visiškai pasitiki, tai savaime aišku, kad antroji pusė turi visai dorovingai pavestąjį darbą įvykdyti. O kad darbo įvykdymas būtų toks, dorovei atitinkąs, advokatas turi būti: 1) tinkamai juridiniu mokslu ir praktikos žiniomis apsišarvavęs, 2) jis turi būti ir bendrai aukštai išlavintas asmuo, 3) jis turi dorovės atžvilgiu aukštai stovėti ir niekados nuo to dorovės pagrindo nenuslysti.

Tačiau ką tik nurodyta yra tik viena advokato veikimo pusė. Antroji, gal dar svarbesnė, yra ši. Bylose visada yra dvi šalys, taigi pasireiškia kova dėl teisės, kova ir dėl tiesos, nes teisė siekia tiesos ir remiasi tiesa. Advokatas yra ne tiek savo kliento tarnautojas, kiek tiesos tarnautojas, teisingumo ir teisėtumo tarnautojas. Jis nėra tik savo kliento norų ir minčių kartotojas, bet jis yra kliento mandatorius. Jo darbo tikslas yra viešo pobūdžio tikslas, yra tiesos ir teisingumo siekimas".

Pasak prof. P. Leono, vienas XIX amžiaus Rusijos teisininkas šitaip įsivaizdavo advokato darbo tikslą: „Neturtingojo kova su turtinguoju, silpnojo su galinguoju visada buvo sunki ir pavojinga, o kartais visai neįmanoma be advokato, kuris būtų nepriklausomas nei nuo valdininkų, nei nuo teisėjų ir, pasitikėdamas moraline vedamosios bylos jėga, gali dar pasiremti dorovine korporacijos jėga ir visuomenės, esančios teisme, sąmone; tik jis gali prieš medžiaginę jėgą pastatyti savo dvasios moralinės jėgos ginklą".

Paryžiaus universiteto profesorius A. le-Puatevenas (Poittevin) prakalboje G. Masonijės veikalui sako: „Nėra teisingumo, jei nėra nepriklausomos magistratūros (teisėjų); taip pat nėra teisingumo, jei greta nepriklausomos magistratūros nėra kam priešingais ginčais išaiškinti bylą, t.y. kai nėra advokatūros, kurios kompetencija ir garbė užtikrina nepriklausomumą ir santykyje su teisėjais, kurie turi, kaip sako Barbu (Barbouxs), išklausyti visas mūsų tiesas".

Prof. P. Leonas yra sakęs, kad advokato veiklos prigimtis, jo veiklos uždaviniai, jo darbo tikslas reikalauja:

a) tam tikrų jo asmens savybių (mokslinio pasiruošimo ir dorovinio išsiauklėjimo),

b) atitinkamų teisinių jo veiklos sąlygų: laisvės ir jai apsaugoti laisvos advokatų korporacijos,

c) nuolatinės griežtos dorovinės disciplinos ir priežiūros, kurią vykdo advokatų korporacija.

P. Leonas buvo advokatas nuo 1906 m. kovo mėn. 6 d. iki savo mirties, 1938 m. gegužės mėn. 12 d., taigi iš viso su mažomis pertraukomis apie 32 metus. Advokatūra buvo jo pagrindinė profesija. Tai buvo ne tik puikus teisininkas, doras žmogus, bet ir susipratęs pilietis. Prieš karą lietuvių advokatų Kaune ir kitur buvo nedaug. „Todėl suprantama, kad svarbiausieji lietuviški reikalai, kurie atsirasdavo ar tai teismuose, ar administracijos

įstaigose, rasdavo P. Leono asmenyje savo gynėją ir užtarėją", - rašė advokatas Zigmas Toliušis.

Nuo 1926 metų iki mirties P. Leonas buvo išrinktas ir nuolat perrenkamas Advokatų tarybos pirmininku. Savo pažiūrą į advokatūrą P. Leonas išdėstė mano jau čia paminėtoje ir cituotoje paskaitoje, kurią advokatas Z. Toliušis vadina monografija „Advokatų profesija ir jų organizacija".

Savo pažiūras į santykius tarp teismo ir advokatūros P. Leonas išdėstė kalboje, pasakytoje 1928 m. gruodžio mėn. 15 d., švenčiant Kaune dešimties metų sukaktį nuo mūsų teismo įsteigimo. Jis sakė:

„Teismas vykdo teisėtumą ir teisingumą ir auklėja visuomenėje teisinę sąmonę ne tiktai savo formaliais sprendimais, bet ir visu savo darbu, atliekamu viešai, kad kultūringų tautų amžiais įgytomis šioje srityje priemonėmis aiškina ginčo aplinkybes ir duoda šalims tas aplinkybes nustatyti. Čia advokato laisvas nuomonės reiškimas yra būtina kultūringos teismų formos sąlyga. Tai civilinių ginčų sprendimų procesas.

Dar labiau reikalinga gynėjo laisvas nuomonės reiškimas baudžiamosiose bylose. Šitose bylose valstybė stoja prieš pilietį visuomenės intereso vardu apsišarvojusi visa galia ir priemonėmis <...> O vis dėlto reikia nepamiršti, kad galutinėje išvadoje ne asmuo turi tarnauti visuomenei (valstybei - mano pastaba, J.K.), bet visuomenė (valstybė - mano pastaba, J.K.) asmeniui. Tad kaltinamasis kultūringųjų šalių teismuose yra statomas maždaug lygiom (visiškai lygiom - mano pastaba, J.K.) su valstybės atstovu padėtin ir turi teisę turėti gynėją, kurio nuomonės reiškimas yra laisvas". ("Lietuvos teismas 1918-1928 m.", 205 psl.)" [57].

Vytautas Andriulis (Teisės institutas) straipsnyje **„Petras Leonas politikos baruose"** nagrinėjo jo politinę veiklą.

„Jeigu VDU Teisių fakulteto profesorius Albinas Rimka savo studijoje „Lietuvių tautinio atgimimo socialiniai pagrindai ir „Aušros"-"Varpo" gadynės (1889-1893) socialekonominiai raštai", išleistoje 1932 metais Kaune, metodologiniu požiūriu vertindamas Petro Leono kūrybą ją suskirstė į politinės ekonomijos, ekonominės politikos ir ūkio istorijos tyrinėjimus, tai nacionalinės politinės brandos požiūriu jo veiklą galima suskirstyti į rūpestį tautos švietimu bei žygius Lietuvos nepriklausomybei atkurti ir jo, kaip politiko, veiklą - jau atkūrus nepriklausomybę. Šie tarpsniai apima 1906-1922 metus. Kartu šio daugiašakio intelektualo asmenybė reiškėsi ir profesinėje advokato ir teisės mokslo terpėje. Aš kalbėsiu apie jo politinę veiklą.

Šis P. Leono politinės veiklos laikotarpis tiesiogiai sąlygotas Europos įvykių bei politinės ir karinės krizės Rusijos imperijoje, kartu ir jos kolonijose. Lietuvoje jau nuo 1904 m. buvo panaikintas spaudos draudimas. Rusijoje karo su Japonija nesėkmės gerokai sustiprino revoliucinį judėjimą, imperijoje turėjusį ir ryškų tautinį atspalvį. Lietuvoje nuo 1896 m. veikė Lietuvių socialdemokratų partija, nuo 1902 m. - varpininkai, 1905 m. pasivadinę Lietuvos demokratų partija. 1904 m. kūrėsi Lietuvių krikščionių demokratų partija. 1905 m. lapkričio pabaigoje jau buvo įvykęs Didysis Vilniaus Seimas, kurio 2000 delegatų, atstovavusių visiems socialiniams sluoksniams ir politinėms srovėms, priėmė bendrą rezoliuciją, reikalavusią Lietuvai autonomijos

su visuotinio balsavimo būdu renkamu Seimu. Šio Seimo nutarimai ir buvo P. Leono veiklos bendroji politinė programa Rusijos II valstybės dūmoje, į kurią atstovu nuo Suvalkų krašto jis buvo išrinktas 1907 m. Tiesa, Dūma veikė vos 103 dienas. Tačiau P. Leonas ir iš tribūnos, ir paskleistoje tarp jos narių brošiūroje rusų kalba „Dėl žemės reformos Lietuvoje" iškėlė klausimą apie bausmių už slaptą lietuvių vaikų mokymą panaikinimą. Joje nušvietė rusinimo politiką Lietuvos mokyklose, nurodė, kad Veiverių mokytojų seminarijos auklėtiniai siunčiami dirbti į Lenkiją, o į Lietuvą skiriami mokytojai rusai. Tai ir esą slapto vaikų mokymo namuose gimtąja kalba viena iš priežasčių. Jis pasmerkė Vilniaus universiteto uždarymą ir reikalavo atkurti šį mokslo židinį. Reikalavo žemės reformą taikyti visai Lietuvai, neišskiriant Suvalkų gubernijos, kuri pagal tuometinį administracinį padalijimą buvo priskirta Lenkijos karalystei. Nurodė, kad suvalkiečiai pagal tautybę, socialiniu ir kultūriniu atžvilgiais yra tapatūs kitų lietuviškų gubernijų gyventojams. P. Leonas smerkė Stolypino kolonizavimo politiką Lietuvoje, nurodydamas, jog žemės nepakanka vietos valstiečiams, o Vyriausybė, valstiečių banko padedama, kelia žmones į Lietuvą iš kitų gubernijų (Černigovo ir kt.) rusifikavimo tikslais, norėdama sustiprinti „Rusiškąjį elementą". Minėtoje brošiūroje autorius teigia, jog lietuvių tauta pritaria lenkų siekimui gauti autonomiją, tačiau kartu pareiškia, jog ir lietuvių tauta suvokia reikalingumą įvesti autonominę santvarką Lietuvoje bei reikalauja, kad tai būtų įgyvendinta.

1914 m. rugpjūtį prasidėjęs Pirmasis pasaulinis karas lėmė lietuvių tautai iškęsti sunkius ketverius metus - karo veiksmų ir vokiečių okupacijos laikotarpį. Tačiau šis karas drauge sudarė prielaidas ir tautų apsisprendimo galimybei pasireikšti. Lietuva buvo pakankamai subrendusi pati spręsti savo tautos likimą.

Naujosios okupacijos sąlygomis lietuviai valstybingumo siekį išplėtojo trimis frontais - vokiečių okupuotoje Lietuvoje, Rusijoje ir Vakarų Europoje bei Amerikoje.

Tuo tarpu P. Leonas, su šeima 1915 m. karo nublokštas į Maskvą, tapo Maskvos lietuvių pabėgėlių komiteto pirmininku.

1917 m. pavasarį, kai Rusijos caras buvo nuverstas ir iškovota spaudos bei susirinkimų laisvė, P. Leonas ėmė energingiau darbuotis ir politikos srityje. Tuomet tarp lietuvių tremtinių Rusijoje reiškėsi Krikščionių demokratų, Pažangininkų (tautininkų), Socialistų liaudininkų, Socialdemokratų bei Komunistų partijos. Nė viena tų partijų P. Leonui nebuvo priimtina. P. Leono manymu, kaip prisimena Rapolas Skipitis, kairieji su krikščionimis demokratais per aštriai kirtosi, o pažangininkai jam buvo nepriimtini kaip nedemokratai. P. Leonas norėjęs surasti taikingą vidurį, taktikoje laikytis didžiausios tolerancijos ir stengtis suburti kiek galima platesnius lietuvių sluoksnius. Tokiam nusistatymui P. Leonas Maskvoje, kur jis tuomet buvo tremtiniams šelpti komiteto pirmininkas, rado rimtų pritarėjų. Tai inžinierius Toma Norus-Naruševičius, rašytojas Jurgis Baltrušaitis, daktaras Juozas Bagdonas, Juozas Vanagas-Simonaitis, teisininkai Tadas Petkevičius ir Vaclovas Sidzikauskas, ekonomistas Petras Šalčius, Vincas Mašalaitis ir kiti. Su minėtaisiais asmenimis P. Leonas organizavo partiją. Ją pavadino Demokratine tautos laisvės santara. Kaip matome, pačiame pavadinime atsispindėjo pagrindiniai šios politinės grupės principai, kuriais nurodoma, jog partija laikysis demokratijos pagrindų, gins lietuvių tautos laisvę ir nepriklausomybę, kuri yra pagrindinis

partijos tikslas. To bus siekiama vienybe ir tariantis su kitomis partijomis.

„Santaros" partija nei tarp Rusijoje gyvenusių lietuvių, nei tarp tautiečių nepriklausomoje Lietuvoje nebuvo populiari. Jos veiklos principai, programa buvo paskelbti ir plačiai komentuoti laikraštyje „Santara" (1917 m., Nr. 5, 8, 13, 33, 34) bei atskiru leidiniu (Tilžė, 1917 m.). Jie įdomūs tuo, kad atspindi ir P. Leono politines nuostatas. Išplatintuose dokumentuose apibrėžiamas partijos idealas, pateikiama konkreti politinės-socialinės veiklos programa, nurodomi būsimosios Lietuvos demokratinės respublikos santvarkos pagrindai. Svarbiausiu partijos principu laikomas „tautybės" pradas, nes būtent tauta yra kultūros kūrėja. Pripažįstama, kad tautoje esti socialinė ir ekonominė nelygybė, bet kartu teigiama, jog egzistuoja bendra kultūra ir siekis išsaugoti laisvę. Tautos požymiai - tai teritorija, kalba, papročiai, istorija. Žmonijos susiskirstymas pagal tautinius požymius neišvengiamas, tačiau bendravimas tarp tautų negali būti paremtas aršiu nacionalizmu. Visuomenės pažangą lemia materialinių gėrybių gamyba ir asmens kūrybinė iniciatyva. Programoje kritikuojamos kapitalizmo ydos, bet kartu kapitalizmas vertinamas kaip perėjimo į pažangesnę socialinę santvarką periodas. Partija socializmą vertina kaip ekonominio gyvenimo idealą, tačiau nevalia socializmo siekti revoliucijomis, perversmais.

Beveik tuo pat metu Petrapilyje susibūrė kita lietuvių inteligentų grupė, kuri pritarė Maskvos santarininkų principams, priėmė jų pavadinimą ir su maskviečiais susitarę ėmė leisti laikraštį „Santarą" - Demokratinės tautos laisvės santaros partijos organą. Petras Leonas buvo to laikraščio bendradarbis. „Santaros" laikraštis 1917-1918 m. buvo leidžiamas Petrapilyje ir Maskvoje, o 1919-1920 m. Kaune. Jo redaktoriais buvo vėliau garsūs teisininkai ir visuomenės veikėjai Rapolas Skipitis (1887-1976), Tadas Petkevičius (1893-1964), Viktoras Sidzikauskas (1893-1973), Petras Šalčius (1893-1958). Santarininkų grupė, padedama savojo laikraščio, prastūmė į Petrapilio Lietuvių Seimą 17 atstovų. Seimas susirinko 1917 m. gegužės 27 d. ir dirbo kelias dienas. Santarininkų grupės lyderis buvo Petras Leonas. Kaip savo prisiminimuose rašė Rapolas Skipitis ("Teisininkų žinios", Nr. 25/26, p. 21-22 Čikaga, 1958 m.), svarstant rezoliuciją Lietuvos klausimu, prof. A. Voldemaras užakcentavo, kad Seimas turi priimti Lietuvos nepriklausomybės reikalavimą, Petras Leonas tokiai pozicijai nepritarė ir pasiūlė priimti nutarimą, reikalaujantį Lietuvai teisės pačiai apsispręsti. P. Leonas tokį siūlymą motyvavo tuo, kad Seimas atstovauja tik mažai lietuvių tautos daliai, todėl Seimas negali spręsti visos tautos ateities, o tokios teisės privalanti reikalauti pati tauta. Be to, formulė „teisė pačiai tautai apsispręsti" mažiau sukels pasipriešinimo iš rusų demokratijos sluoksnių ir tokia formuluote bus patogiau eiti prie tarptautinių diplomatinių derybų stalo. Kita vertus, anot P. Leono, ir pati nepriklausomybė gali būti tik formali, o iš esmės gali būti blogesnė net už autonomiją. Palyginimui P. Leonas nurodęs nepriklausomą Persiją ir autonominę Suomiją ir pasakęs, kad Persija esanti daugiau svetimų batų trypiama negu autonominė Suomija. Seimo kairiosios grupės ir, žinoma, santarininkai P. Leono pasiūlymą palaikė. Kilo labai karšti ginčai su kraštutiniais išsišokimais. Kaip prisimena Rapolas Skipitis, kairiųjų ir santarininkų nervai neišlaikė ir iš Seimo jie išėjo. Iš 272 Seimo atstovų 130 sudarė kairieji su santarininkais. Kiti 142 buvo krikščionys demokratai ir pažangininkai-

tautininkai arba jiems artimi.

Rapolas Skipitis rašė, kad neteisindamas kairiųjų vis dėlto jis turi pasakyti, kad ginčas buvo ne dėl pačios reikalo esmės, bet dėl taktikos. Nei tuomet, nei vėliau nebuvo abejonės, kad balsavusieji už teisę Lietuvai pačiai apsispręsti norėjo Lietuvai nepriklausomybės, o ypač Petras Leonas, kuris, anot Martyno Yčo, buvo jau pražilęs už lietuvių tautos laisvę bekovodamas. Neabejotinai jis norėjo Lietuvai laisvės ir Nepriklausomybės, o jo palyginimas Persijos su Suomija visai nereiškė, kad jis Lietuvai tenorėjo autonomijos. Tačiau vėliau, anot Rapolo Skipičio, Lietuvoje net aukšti asmenys ne sykį stengėsi kitus įtikinti, kad Leonas ir kairiosios grupės Petrapilio Lietuvių Seime tereikalavo Lietuvai autonomijos ir balsavo prieš nepriklausomybę. Tai buvo P. Leonui labai skaudus įžeidimas. Tas įžeidimas paralyžiavo Petro Leono norą dirbti politikos srityje. Tačiau, būdamas pareigos žmogus, jis sutikęs įeiti į vyriausybę sunkiausiu nepriklausomybės kūrimosi metu ir čia paliko apie save atminimą kaip apie nepaprasto sugebėjimo, didelio darbingumo ir reto kūrybingumo vyrą.

Iš sumaišties apimtos Rusijos P. Leonas į Kauną sugrįžo 1918 m. gegužės 15 d. Tolesnę jo veiklą iki 1919 m. galima apibendrintai pavadinti darbu Lietuvos valstybingumo baruose.

P. Leonas pirmajame ir antrajame Lietuvos Respublikos Ministrų Kabinetuose (1918 XI 11 - 1919 111 12), kuriems vadovavo Augustinas Voldemaras ir Mykolas Sleževičius, buvo pakviestas dirbti teisingumo ministru. Nors jis šiame poste išbuvo neilgai, tačiau sugebėjo padėti tvirtą pagrindą teisingumo Respublikoje organizavusios institucijos darbui. Tai buvo vienas iš uždavinių, kuriuos įgyvendinti pasiryžo Laikinoji Vyriausybė savo paskelbtoje deklaracijoje.

P. Leonui einant šias pareigas, teko ne tik kurti Teisingumo ministerijos aparatą, bet ir vadovauti steigiant Aukščiausiąjį Teismą, kuris, laikantis istorinės tradicijos, buvo įvardytas Vyriausiuoju Tribunolu. P. Leonas aktyviai dalyvavo steigiant apygardos teismus, teismo tardytojų ir taikos teisėjų įstaigas visoje valstybėje. Perimant iš okupacinių vokiečių teismų, organizavo pradėtų kriminalinių bylų tolesnį tyrimą bei perėmė Lietuvoje įsteigtus kalėjimus, organizavo jų apsaugą. Taip pat jam vadovaujant buvo perimtos ir civilinės bylos, kurios pagal Teisingumo ministerijos aplinkraštį privalėjo būti nutrauktos. Šiame aplinkraštyje buvo nurodyta bylų dalyviams okupaciniuose teismuose įskaityti įmokėtus bylų vedimo mokesčius, jeigu tos bylos būtų iš naujo pradėtos jau Lietuvos teismuose. Teisingumo įgyvendinimo tikslais P. Leonas parengė „Laikinąjį Lietuvos teismų ir jų darbo sutvarkymo įstatymą" bei paaiškinimus, kaip šis įstatymas turi būti įgyvendinamas valstybės kūrimo pradžioje ir tolesniuose etapuose, kai bus įkurtos savivaldybės ir kitos įstaigos. Šis įstatymas veikė iki 1933 m. Būdamas ministru, jis nustatė baudžiamųjų įstatymų Lietuvoje recepavimo tvarką, aprobavo „Laikinąjį Lietuvos pilietybės įstatymą", „Laikinąjį Lietuvos notariato sutvarkymą", parengė instrukciją notarams, kaip daryti įrašus notarų knygose (LVŽ, Nr. 2/3, 1919), taip pat parengė „Laikinąjį įstatymą apie namus suimtiesiems" bei šio įstatymo instrukciją (LVŽ, Nr. 7, 1919 V 22).

Ketvirtajame Ministrų Kabinete (1919 IV 12 - 1919 X 7), kurį vėl suformavo Mykolas Sleževičius, P. Leonas buvo paskirtas Ministro Pirmininko pavaduotoju ir kartu vidaus reikalų ministru. Šioje ministerijoje P. Leono

vadovaujami veikė Bendrųjų reikalų ir tikybos departamentas, Piliečių apsaugos departamentas, Savivaldybių departamentas, Sveikatos departamentas. Ministerijai priklausė apskričių viršininkų ir policijos įstaigos, apskričių gydytojų, felčerių ir akušerių įstaigos, valstybinė ligoninė, psichiatrijos ligoninė, centrinis vaistų sandėlis, valstybinė analitinė laboratorija bei valstybinis higienos centras. Netrukus Vidaus reikalų ministerijos struktūra buvo pakeista. Į jos sudėtį įtraukti Darbo ir socialinės apsaugos departamentas ir kt.

Iš daugelio darbų, kuriuos P. Leonas padarė šioje vyriausybėje, atskirai paminėtinas vadovavimas Valstybės prezidento A. Smetonos įstatymu sudarytai komisijai Steigiamojo Seimo rinkimų įstatymo projektui parengti. Šioje komisijoje kartu su P. Leonu dirbo tuometinis teisingumo ministras L. Noreika, ministras be portfelio žydų reikalams M. Soloveičikas, valstybės tarybos narys kun. K. Šaulys, Vyriausiojo Tribunolo narys A. Janulaitis, Kauno apygardos teismo valstybės gynėjas R. Skipitis, užsienio reikalų ministerijos reikalų vedėjas dr. D. Zaunius ir kiti specialistai. Vienam iš P. Leono biografų Z. Toliušiui yra tekę vartyti nemenkos apimties įstatymų projektų rankraštį, kurio didesnioji dalis rašyta P. Leono ranka. Tai Laikinosios Lietuvos Konstitucijos, sudarytos iš 18 straipsnių, Lietuvos Konstitucijos pagrindinių nuostatų, sudarytų iš 81 straipsnio, bei Įstatų apie rinkimus į Steigiamąjį susirinkimą (119 straipsnių) projektai. Tiesa, kai kurie ano meto politikos veikėjai šį rankraštį priskiria P. Leono karo metų Maskvos laikotarpio (1917-1918) kūrybai. Tačiau būtent juo naudojosi Steigiamojo Seimo konstitucinė komisija (Z. Toliušis, min. veikalas, p. 179-180). Šio rankraščio, daug pasakančio apie autoriaus profesinę erudiciją, tolesnis likimas nežinomas.

Besitraukianti iš Lietuvos karinė ir civilinė okupacinė valdžia 1918 m. ir 1919 m. pradžioje, stengdamasi kuo daugiau prisiplėšti Lietuvos turto, tačiau jau neturėdama pajėgų išsigabenti, bandė jį pardavinėti vietos gyventojams. Lietuvos Vyriausybė 1919 m. pradžioje ir vėliau buvo išleidusi kelis įsakymus, kuriais nustatė, jog visos vokiečių okupacinės valdžios sutartys, sudarytos Lietuvos valstybės valdžios turtams naudoti, yra panaikinamos ir be Vyriausybės patvirtinimo neturi juridinės galios. Kartu 1919 m. sausio 15 d. įsakymu Vyriausybė uždraudė bet kokį gyvo ir negyvo inventoriaus, trobesių ir kt. turto pirkimą iš vokiečių kareivių ir valdininkų, nurodydama, kad tokiu būda įgytas turtas bus konfiskuojamas (LVŽ, Nr. 2/3). P. Leonas, būdamas vidaus reikalų ministru, vadovavo Centrinei komisijai turtams iš vokiečių valdžios perimti. Šis darbas iš P. Leono pareikalavo didelės kompetencijos ir jėgų.

P. Leonas visuomenės buvo vertinamas kaip objektyvus teisininkas. Jau pasitraukęs iš valstybės tarnybos dažnai buvo kviečiamas kaip ekspertas į Seimą, kai buvo svarstomi svarbūs įstatymų projektai, vadovavo visoms Vyriausiosioms rinkimų į Seimą komisijoms. Porą kartų buvo šnekinamas kelti savo kandidatūrą į Respublikos prezidentus. Tačiau, kaip teigė A. Tamošaitis įžanginiame P. Leono monografijos „Sociologijos pagrindai" straipsnyje, ne dėl asmeninių aplinkybių nuo tos pareigos atsisakė.

Rapolo Skipičio atsiminimuose parašyta: „Skaisčia šviesa tešviečia Petro Leono pavyzdys mums ir mūsų palikuoniams!" Manau, kad šios dienos renginys rodo, jog tokie P. Leono bendražygio palinkėjimai pamažu pildosi" [58].

Dr. Gražina Pranckietytė straipsnyje **„Prof. Petro Leono pasaulėžiūra"** pabrėžė, kad tarp jo skelbtų idėjų ir jo gyvenimo nebuvo prieštaros.

„Neretas atvejis, kai daugelis kadaise buvusių iškilių asmenybių ar ženklių idėjų ilgam užmirštamos, bet vis vien - anksčiau ar vėliau - ateina metas, kada jos vėl prisimenamos ir palaipsniui tampa nūdienio gyvenimo dalyvėmis.

Šis straipsnis kaip tik skiriamas vienai tokių asmenybių. Jame aš pamėginsiu išryškinti prof. Petro Leono (1864-1938) pasaulėžiūros kontūrus, apžvelgdama, kas joje buvo esmingiausia.

P. Leonas - pirmiausia teisininkas. Bet jis - netipiškas teisininkas. Būdamas itin veiklus, daugialypių interesų ir kūrybinių polinkių žmogus, jis vaisingai reiškėsi keliose kūrybos srityse, nuo pat ankstyvos jaunystės, jau universitetinių studijų metais, pradėjo dalyvauti Lietuvos visuomeniniame gyvenime, rašyti lietuviškoje spaudoje (nuo 1887 m.).

Be praktinės veiklos - politikos ir teisėtvarkos srityse, ypač išskirtina dar viena, mokslo, sritis, kur P. Leonas buvo tiesiog nepakeičiamas. Turėdamas teisininko išsilavinimą, jis domėjosi ne vien teisės, teisės filosofijos, bet ir politinės ekonomijos, sociologijos, etikos problemomis. Į įvairiausius jo dėmesį atkreipusius reiškinius, problemas jis buvo linkęs žvelgti iš aukštesnės - filosofinės - erdvės, siekdamas atskleisti tų reiškinių esmę, kilmę, kaitos priežastis, tarpusavio sąsajas.

Nuodugniau pastudijavus svarbiausius P. Leono teorinius darbus, taip pat publicistiką, galima išskirti kelias juos vienijančias konceptualias linijas, padedančias išryškinti ir jų autoriaus pamatinius pasaulėžiūrinius principus, įžvelgti, kur ieškota filosofinės atramos. Bene visa jo teorinė kūryba turi gana glaudžias sąsajas su tiek intelektine, tiek moraline biografija, galima sakyti, kad daugelis jo parašytų tekstų išreiškia ir tam tikrą tų biografijų dalį.

P. Leonui nebuvo būdingos idėjinės metamorfozės. Tiek ankstyvieji, tiek brandaus amžiaus rašiniai liudija apie jo pasaulėžiūrinį pastovumą ir siekį nuo pat jaunystės skelbtąsias idėjas per visą kūrybinį gyvenimą kuo įtikinamiau pateikti ir svariau pagrįsti. Nuo 1920 m. įsitraukęs į intensyvią mokslinę ir pedagoginę veiklą, jis sykiu įgijo didesnę galimybę savo pasaulėžiūrines nuostatas plačiau išskleisti ir teoriniu požiūriu solidžiau formuluoti.

P. Leonas savo skelbtųjų idėjų nesiekė integruoti į vientisą visumą ir savo pasaulėžiūros sistemingai niekur nėra išdėstęs, bet ją suponuoja dauguma jo išspausdintųjų darbų. Savo rašiniuose jis ne kartą yra minėjęs, kad norint suprasti ypač sudėtingą socialinio gyvenimo kaleidoskopą reikia turėti pasaulėžiūrą. Tačiau ją susidaryti esą nelengva. Be kita ko, ir paties P. Leono pasaulėžiūrines nuostatas išryškinti nėra lengva, nes tyrinėtojams rūpimų jo pažiūrų visuma susiklosto iš atskirų fragmentų.

Pats P. Leonas savo pažiūras yra taip reziumavęs: „Autoriui jo turimos žinios duoda pagrindo ramiai, su šviesia viltimi žiūrėti į žmonijos ateitį. Jisai randa žmonijos eigoje pakankamai duomenų, įrodančių, kad toji istorija eina asmens savarankumo išsivystymo ir žmonijos savitarpio solidarumo išsivystymo linkme ir kad tą progreso procesą užtikrina triumfalinis demokratijos vystymasis, jokių piktų socialinių ligų nenugalimas" ("Istorinė žmoniškumo, etikos ir teisės evoliucija", K., 1937, p. 53).

Pažymėtina, jog P. Leono dėmesys buvo sutelktas socialinės realybės ontologijai išskleisti. Mokslininkas buvo įsitikinęs, kad teisės, visuomenės ir valstybės problemos turi būti svarstomos kartu. Pasak jo, „kai tenka kalbėti apie teisės pagrindinius klausimus, neišvengi nepalietęs visuomenės ir valstybės, o kai kalbi apie visuomenės ir valstybės pagrindinius klausimus, negali nepaliesti teisės" ("Teisės enciklopedijos paskaitos", K., 1931, p. 6).

Brandindamas savąjį požiūrį į visuomenę, P. Leonas ypač nuodugniai studijavo filosofiniais svarstymais jam labai artimo garsaus sociologo P. Sorokino mokslinius darbus. Gana tvirta teorinė atspirtis buvo P. Sorokino dviejų tomų „Sociologijos sistema" (1920). Ir savo vieną reikšmingiausių veikalų — „Sociologijos paskaitas" (išleisto 1939 m., jau po mirties) jis parengė daugiausia remdamasis minėtuoju veikalu.

Socialinėms pažiūroms pagrįsti mokslininkui iš dalies buvo priimtini Vakarų Europos klasikinio pozityvizmo atstovų A. Comte'o ir H. Spencerio pamatiniai teiginiai, o labiausiai imponavo Comte'o ir Spencerio visuomenės evoliucijos ir pažangos koncepcija.

P. Leonas pripažino universalaus socialumo egzistavimą. Socialumas esąs būdingas visai realybei. Socialumo prado raiška pastebima augalijos, gyvūnijos pasaulyje ir net — neorganiniuose kūnuose (pastarųjų socialumo priežastimi esąs cheminis gimininingumas). O demarkacinę liniją tarp gamtos ir visuomenės nubrėžianti žmogaus psichika.

Pritardamas pozityvisto H. Spencerio evoliucijos idėjoms, P. Leonas skleidė mintį, kad tiek gamta, tiek visuomenė plėtojasi didesnio ir tobulesnio organizuotumo kryptimi, nors toks procesas nėra sklandus ir netrukdomas.

Apskritai P. Leono pažiūrų dominantė — teiginys apie nuolat kintantį, besiplėtojantį pasaulį, tiek gamtinį, tiek socialinį, kur viskas tarpusavy susiję ir egzistuoja savaime. Bet daugiausia jis domėjosi socialiniu pasauliu. Šis esantis be galo sudėtingas, kupinas įvairiausių prieštaravimų, nuolat pagal tam tikrus dėsnius kintantis. Visuomenės be prieštaravimų, konfliktų tiesiog neįmanoma įsivaizduoti. Savo „Sociologijos paskaitose" P. Leonas išvardijo ir aptarė tokius svarbesnius socialinio gyvenimo priešingumus (antinomijas): 1) laisvę — nelaisvę, 2) turtų perteklių — skurdą, 3) gėrį — blogį, 4) demokratiją — autokratiją, 5) privatinę nuosavybę — kolektyvinę nuosavybę ir kt. Anot jo, visa žmonijos istorija — nurodytųjų priešingumų tarpusavio kovų istorija. Kuo sudėtingesni reiškiniai, tuo stipresnė jų trintis, kuri ir sukelianti minėtąsias priešingybes, antinomijas.

Visuomenę P. Leonas apibūdino iš esmės sekdamas P. Sorokinu: visuomenė — daugelio (įvairaus lygio sudėtingumo) tam tikrų socialinių grupių junginys, susijęs įvairiareikšmiais tarpusavio sąveikos ryšiais. Sudėtingiausi socialiniai junginiai — politikos ir teisės. O aukščiausias tarpusavio sąveikos rezultatas — kultūra.

Buvo pabrėžiama, kad bet koks socialinis faktas nulemtas ne vienos, o daugelio priežasčių, dėl to jiems būdingas kur kas didesnis santykinumas nei gamtos reiškiniams. Kita vertus, iš visų išskiriamas vienas, ypatingas požymis — dvasinis pajėgumas mąstyti, kurti idealus. Būtent tai, anot P. Leono, sukelia didžiausius socialinių reiškinių pokyčius. P. Leonas, kaip ir buvęs jo mokytojas rusų sociologas M. Kovalevskis, pagrindiniu socialinio gyvenimo dėsniu laikė pažangą. O pažanga ryškiausiai pasireiškianti per kultūros kūrimą.

P. Leonui buvo gana aktualu apmąstyti kultūros kūrimo subjektus (asmenybę, tautą, žmoniją), labiausiai išskiriant antrąjį, t.y. tautą.

Tautos kultūrinis reikšmingumas — viena ryškiausių temų, pradėta plačiau svarstyti jau XIX a. pabaigoje, lietuvių tautinio sąjūdžio pakilimo metu. Tolydžio buvo stiprinama mintis, kad tauta tik per savitą kultūrą galinti ką nors reikšti žmonijos istorijoje. Pirmasis apie tai prabilo J. Šliūpas (straipsnyje „Tikrasis jieškinys tėvyniškumo" — „Aušra", 1884 m.). Jam pritarė ir jo mintis toliau plėtojo P. Leonas (straipsnyje „Apie tautišką idėją" — „Šviesa", 1888 m.). Jie abu daug prisidėjo prie modernios tautos sampratos kūrimo, pirmieji pateikė solidesnius tautos sąvokos apmatus. Tą pačią temą, tik svariau argumentuodamas, P. Leonas svarstė ir brandaus amžiaus (pvz., straipsnyje „Tautiškumas ir nacionalizmas" — „Kultūra", 1933 m.). Čia jis siekė įrodyti, kad tai, kas žmonijai turi vertę, yra atsiradę veikiant 3 pradams: 1) asmens, 2) tautos, 3) žmonijos. Visai žmonijai naudingos kultūros vertybės kuriamos tautinėje aplinkoje atskirų asmenų pastangomis ir gabumais.

P. Leono nuomone, be visuomenės, labiausiai verti nuodugnaus apmąstymo kiti 2 socialiniai reiškiniai — valstybė ir teisė. Nes kūryba esanti galima tik organizuotoje visuomenėje. O tobuliausiai organizuotas junginys — valstybė.

Plėtodamas valstybės sampratą, P. Leonas bene daugiausia dėmesio skyrė valstybės tikslo problemai ir priemonių šiam tikslui pasiekti svarstymams. Apibrėždamas valstybę, jis sekė pozityvistine tradicija ir išskyrė 3 elementus: teritoriją, gyventojus, valdžią. Taip pat nurodė analogišką anglų filosofo pozityvisto J. Benthamo požiūriui valstybės tikslą: suteikti kuo geresnį būvį kuo didesniam gyventojų skaičiui.

P. Leono politinis idealas - kultūros valstybė. O geriausia valdymo forma, jo įsitikinimu, - demokratija. Mokslininkas yra parašęs knygelę „Demokratija ir parlamentarizmas" (K., 1930 m.), norėdamas nuodugniai nušviesti tiek demokratijos trūkumus, tiek pranašumus. P. Leonas čia išdėstė požiūrį, kad demokratija esanti neišvengiamas socialinės pažangos rezultatas, kad ji tiesiogiai susijusi su individo laisvėjimo procesu. Pripažindamas demokratinio valdymo trūkumus, jis manė, kad juos galima pašalinti tam tikromis reformomis: pirmiausia teisinėmis priemonėmis, taip pat panaudojant viešąją spaudą ir kt.

Laikydamas teisę viena svarbiausiųjų vertybių, P. Leonas nuolat pabrėžė, kad kultūros kūrimo procese ji turinti ypatingą reikšmę, yra būtina sėkmingos kūrybos sąlyga. Sėkminga kūryba galima tiktai ten, kur yra tvarka. Teisė kaip tik padedanti įgyvendinti reikalingą tvarką.

Vadovaudamasis savo pamatiniu teoriniu principu: nustatyti ir tyrinėti įvairiausias socialinių fenomenų sąsajas, P. Leonas yra nuodugniai apmąstęs valstybės ir teisės abipusį poveikį, ypač detaliai gvildenęs vieną šio poveikio aspektą, kad valstybė kuria teisę, o teisė apriboja valstybės valdžią. Kaip teisininkas, jis buvo labai susirūpinęs teisės tobulinimu, todėl nemažai dėmesio skyrė teisės subjektui, kurį apibūdino kaip dvasiškai subrendusią asmenybę, viską matuojančią didžiausios vertybės — žmogaus kriterijumi.

Bent prabėgomis norėtųsi supažindinti su P. Leono etiniais pamąstymais. Tam tikrų impulsų jiems teikė pozityvistų J. Benthamo ir H. T. Buckle'o kai kurios etinės idėjos. P. Leonas yra išsamiai nagrinėjęs dorovės raidos ir pažangos, dorovės priklausomybės nuo mokslo, dorovės ir teisės santykio,

valios laisvės problemas. Bene daugiausia jam rūpėjo teisės ir dorovės santykis, kurį aptarė taip pat pritaikydamas tarpusavio sąveikos principą. Nors teisė ir dorovė priklausančios skirtingoms plotmėms, tarp jų yra itin glaudus ryšys ir jos darančios gana stiprų poveikį viena kitai.

Teisės ir dorovės šaltiniai esantys tie patys — papročiai. Jų tikslai taip pat vienodi. P. Leono puoselėtos etikos esmę išreiškė 2 pamatiniai principai: 1) harmonijos su visuma siekis, 2) kiekvieno individo vertės bei teisių pripažinimas.

Prioritetą P. Leonas teikė dorovei. Jis — moralios teisės šalininkas. Teisės plėtra sekanti dorovės plėtros pėdomis. Matyt, pritardamas vokiečių teisininkui teoretikui G. Jelinekui, teigė, kad teisė — tai dorovės minimumas. Kita vertus, P. Leonas stengėsi parodyti, kokiu būdu teisė per savo sąsajas su dorove padeda šiai augti. Teisė, atlikdama savo funkcijas, drauge auklėjanti visuomenę ir pratinanti ją vykdyti prievoles.

P. Leonas tikėjo dorovės pažanga, nors ją esą daug sunkiau nei kitose kultūros srityse (pvz., moksle) įžvelgti. Dorovės pažangą daugiausia lemiąs mokslas ir išsilavinimas. Dorovės, o drauge ir teisės pažangos kryptis — didesnio žmoniškumo link.

* * *

Naujai pažvelgti į kūrybingą asmenybę visuomet pravartu. Išryškinti pasaulėžiūriniai momentai, net atskiri minčių niuansai skatina kitaip priimti ir tuos tekstus, su kuriais mes, atrodo, jau esame susipažinę pakankamai gerai.

Tarp P. Leono skelbtų idėjų ir jo gyvenimo nebuvo prieštaros. Jo kūryba byloja, kad stengtasi laikytis pliuralizmo ir tolerantiškumo nuostatų. Tarpukario Lietuvoje P. Leonas įgijo didelį moralinį autoritetą, jo teisingumas buvo tiesiog legendinis. P. Leonas net buvo vadinamas visos Lietuvos visuomenės sąžine.

Todėl ir šiandien ši šviesi asmenybė tiek dėl nuveiktų darbų gausos ir svarumo, tiek dėl pasaulėžiūrinių idėjų (sukėlusių ypač stiprų rezonansą gyvenamuoju laiku), tiek dėl kilnios moralinės laikysenos nusipelno išskirtinės pagarbos ir įvertinimo.

Baigiant norisi pritarti buvusio P. Leono kolegos teisininko A. Tamošaičio žodžiams: „Kiekvienas žmogus, kuris ne tik skelbia teisingumo žodį, bet ir juo gyvena, yra didis ir brangus. Vienas tokių asmenų ir buvo <...> P. Leonas, visą savo sąmoningą gyvenimą pašventęs teisingumui pažinti ir jam įgyvendinti" [59].

Dr. Gintaras Žilinskas straipsnyje **„P. Leono Lietuvos autonomijos projektas"** analizavo projekto turinį.

„Žymus visuomenės veikėjas, teisininkas ir sociologas Petras Leonas (1864-1938) aktyviai dalyvavo XX a. pradžioje Lietuvos valstybingumo atkūrimo procese. Jis atstovavo lietuvių politikų rusiškajai orientacijai, kuri Pirmojo pasaulinio karo pradžioje siekė Lietuvos autonomijos Rusijos imperijos sudėtyje. P. Leono parengtas Lietuvos autonomijos projektas - vienas iš konkrečių žingsnių siekiant šio tikslo. Jis buvo pateiktas 1916 m. rugpjūčio 25 d. Rusijos konstitucinės demokratų (kadetų) partijos Lietuvos reikalų komisijai, kurios narys buvo ir P. Leonas. Šis projektas netapo

įstatymu, nes kadetai jo nepriėmė, atsiribodami nuo autonomijos projekto autoriaus. Kita vertus, reikia turėti omenyje, kad tuometinės Rusijos imperijos režimo sąlygomis, net ir suteikus Lietuvai autonomiją, tai galėjo likti tik fikcija, išreikšta juridine forma. Nepaisant to, šis dokumentas padeda atskleisti P. Leono politines pažiūras, politines orientacijas ir jų įgyvendinimo, siekiant atkurti Lietuvos valstybingumą Pirmojo pasaulinio karo metais, taktiką.

Problema. P. Leono autonomijos projektas dažnai minimas mokslinėje literatūroje apie Lietuvos valstybingumo atkūrimą, tačiau jo turinys nėra nagrinėtas.

Tikslas. Atlikti P. Leono Lietuvos autonomijos projekte nustatytos viešosios valdžios teritorinės organizacijos analizę. *Uždaviniai.* 1. Nustatyti Lietuvos teritorinę autonomijos formą. 2. Išnagrinėti kompetencijos paskirstymą tarp centrinės valstybinės valdžios ir Lietuvos autonomijos institucijų. 3. Išanalizuoti Lietuvos autonomijos institucijų struktūrą.

Tyrimo objektas. P. Leono 1916 m. autonomijos projekto straipsniai, nustatantys viešosios valdžios teritorinę organizaciją.

Metodai. Istorinis, analizės ir apibendrinamasis.

P. Leono Lietuvos autonomijos projektą sudaro 7 skyriai, suskirstyti į 56 straipsnius. Pagal šį projektą, Lietuva yra savivaldus teritorinis vienetas, turintis savarankiškumą konstitucijos arba įstatymų ribose. 1-ajame straipsnyje detaliai apibrėžiama Lietuvos teritorija, 2-ajame nurodoma, kad „Lietuva sudarydama neatskiriamąją Rusijos valstybės dalį, savo vidaus reikaluose yra valdoma atskirų įstaigų, einant tam tikrais įstatymais" [1; 381]. Iš Lietuvos autonomijos projekto nėra visiškai aišku, ar Lietuvos viešosios valdžios institucijų sprendimą, gali pakeisti Rusijos centrinės valstybinės valdžios institucijos. 10-ajame straipsnyje nurodoma, kad Seimo priimti įstatymų projektai pristatomi imperatoriui tvirtinti. Patvirtinti ir „ministerio, stats-sekretoriaus Lietuvos reikalams" kontrasignuoti įstatymai skelbiami įstatymų rinkinyje, kuris leidžiamas Vilniuje. Vadinasi, įstatymų projektą imperatorius gali patvirtinti arba nepatvirtinti, tačiau nenurodoma, kad jis turėtų teisę įstatymo projektą ar patį įstatymą pakeisti. Tam tikrą paaiškinimą į šį klausimą galima rasti 6-ajame straipsnyje - „jokie šios konstitucijos pakeitimai negali būti daromi, nepriėmus jų Lietuvos seimui" [1; 382]. Ši projekto norma turėtų būti taikoma ir nekonstituciniams įstatymams. Vadinasi, galima daryti išvadą, kad Rusijos imperatorius ir kitos centrinės valdžios institucijos negali pakeisti Lietuvos, kaip autonominio teritorinio vieneto, institucijų sprendimų, kurie priimti konstitucijos nustatytose ribose.

Teritorinės autonomijos apimtis gali būti įvairi. Šiuo požiūriu paprastai skiriamos dvi formos: valstybinė (įstatyminė) ir vietinė (administracinė). Valstybinei teritorinei autonomijos formai būdinga tai, kad ji turi išorinius valstybės požymius - parlamentą, vyriausybę, kartais konstituciją, pilietybę ir pan. Vietinė teritorinės autonomijos forma šių požymių neturi. P. Leono projektas nustato valstybinę (įstatyminę) Lietuvos teritorinės autonomijos formą. Lietuva turi savo konstituciją, parlamentą - Seimą, vyriausybę - „ypatingą krašto valdymą su vietininku priešakyje" [1; 384], teismą - Lietuvos senatą. Autonomijos projekto keliuose straipsniuose minimas Lietuvos pilietybės institutas (4, 14, 34, 46 str.). Projekte numatyta, kad Lietuvos autonominės institucijos parengia ir priima pagrindinius norminius aktus, kurie nustato jų

vidinę struktūrą. Pagal 33-iąjį straipsnį „iki Lietuvos seimas išleis atskirą krašto vidaus tvarkymo ir valdymo statusą Lietuva yra valdoma remiantis laikinu šiai Konstitucijai vykdyti įstatymu" [1; 387]. Taigi Lietuvos Seimas turi išleisti ne tik laikinąjį įstatymą, bet vėliau ir „statusą", kurie nustatys krašto vidaus tvarkymą ir valdymą. Lietuvos Seimas konstitucijos nurodyta tvarka nustatys vietininko santykius su Seimu, krašto įstaigų santvarką, visų administracijos ir savivaldybės organų santvarką, jų kompetencijos ribas, priklausomybės tvarką ir santykius su Seimu, vietininku ir ministru Lietuvos reikalams (15 str.). P. Leono projekto 4-ajame straipsnyje rašoma: „Bendros pilietinės ir politinės laisvės garantijos, bendrų valstybės įstatymų nustatymas taikomas ir Lietuvai su sąlyga, kad vietinė Lietuvos įstatymdavystė gali praplėsti jas, kad tai pačiai vietos įstatymdavystei priklauso taisyklių dėl jų Lietuvoje ir pritaikymo krašto reikalams ir sąlygoms leidimas <...>" [1; 381 - 382]. Vadinasi, konstitucijoje yra įtvirtinta Lietuvos Seimo teisė poįstatyminiais aktais pritaikyti Lietuvai bendruosius Rusijos imperijos įstatymus.

Labai svarbus yra kompetencijos padalijimo tarp centrinės valstybinės valdžios ir autonominio vieneto institucijų klausimas. P. Leono projekte yra nustatyta Rusijos imperijos centrinių institucijų išimtinė kompetencija. 7-ajame straipsnyje rašoma, jog „iš Lietuvos seimo žinybos išimami šie dalykai" [1; 382] ir 10-yje punktų išdėstyta centrinių institucijų kompetencija. Be to, 8-ajame straipsnyje nurodyta, kad „tiesioginei centralinių įstaigų žinybai priklauso visi ministerijų: imperatoriaus dvaro, užsienio reikalų, karo ir jūros, o taip pat Šv /ento/ Sinodo reikalai" [1; 382]. Tačiau Lietuvos autonomijos institucijos pačios vykdo bendrus valstybės reikalus, išvardytus 7-ajame straipsnyje, su sąlyga, jog visais šiais reikalais jos veikia sutinkamai su bendrais Rusijos imperijos įstatymais.

Analizuojamame dokumente nustatyta ir Lietuvos autonomijos išimtinė kompetencija. 9-ajame straipsnyje šešiuose punktuose išvardijama Lietuvos Seimo kompetencija. Tuo būdu P. Leono Lietuvos autonomijos projekte labai tiksliai ir konkrečiai suformuluota Rusijos imperijos centrinių ir Lietuvos autonomijos institucijų kompetencija.

Lietuvos autonomijos projekto 5-ajame skyriuje reglamentuota ginčų dėl kompetencijos tarp Rusijos centrinių valstybinės valdžios ir Lietuvos autonomijos institucijų sprendimo tvarka. Ginčus dėl kompetencijos tarp minėtų institucijų galutinai sprendžia nuolatinė komisija. Ji sudaryta iš pirmininko ir 24 narių. Po 12 nuolatinės komisijos narių skiria Rusijos valstybės atstovaujamosios institucijos ir Lietuvos Seimas iš savo narių tarpo. Pirmininką skiria Rusijos imperijos „aukščiausioji valdžia". P. Leonas nenumato centrinės valdžios intervencijos, jeigu kiltų konfliktas tarp jos ir Lietuvos autonomijos institucijų.

P. Leonas konstitucijos projekte įgyvendina trijų valdžios galių padalijimo principą: įstatymų leidybos institucija - Seimas (9 str.), vykdomoji valdžia Lietuvoje priklauso „ypatingam krašto valdymui su vietininku priešakyje <...>" (14 str.) ir teisminės valdžios institucija - Lietuvos Senatas (18 str.).

Lietuvos Seimas yra vienų rūmų. Jis renkamas, remiantis visuotiniais, lygiais, tiesioginiais rinkimais ir slaptu balsavimu. 10-čiai tūkst. gyventojų renkamas vienas deputatas. Seimo nariai neatsakingi už Seime pareikštas nuomones. Lietuvos Seimas renkasi į sesijas ir paleidžiamas Valstybės dūmos nustatytomis taisyklėmis, „Aukščiausiuoju įsaku", t.y. Rusijos imperatoriaus

įsakymu. Tačiau minėtieji centrinės valdžios aktai turi būti kontrasignuoti „ministro, stats-sekretoriaus Lietuvos reikalams". Remiantis Lietuvos autonomijos projekto analize, galima teigti, kad Seimo (išskyrus pirmąjį) rinkimų ir sušaukimo tvarka, Seimo vidinė organizacija ir procedūros gali būti nustatytos Lietuvos Seimo ir skirtis nuo Rusijos imperijos atstovaujamosios institucijos - Valstybės dūmos.

P. Leonas autonomijos projekte vykdomajai valdžiai reguliuoti skiria tik du straipsnius. Pagal 14-ąjį straipsnį Lietuvos autonomija turi aukščiausią pareigūną - vietininką, kuris atlieka vykdomosios valdžios funkcijas. Jis vadovauja administracijai. Vietininką skiria Rusijos centrinė valdžia iš Lietuvos piliečių. Jo santykius su kitomis institucijomis bei kompetenciją nustatys Lietuvos Seimas (15 str.).

Be vietininko, Rusijos imperijos centrinė valdžia iš Lietuvos piliečių dar skiria „ministrą stats-sekretorių Lietuvos reikalams" (16 str.). Jis atlieka tarpininko vaidmenį tarp Rusijos ministrų tarybos ir Lietuvos autonomijos institucijų. Projekte yra nustatyta „ministro stats-sekretoriaus Lietuvos reikalams" dviguba atsakomybė: bendrais valstybės reikalais jis atsako kartu su kitais ministrais, o pagal Lietuvos autonomijos kompetenciją atsakingas Lietuvos Seimui. P. Leono projekte nustatyta šio pareigūno kompetencija (16 str.).

P. Leono Lietuvos autonomijos projekte įteisinta atskira teismų sistema (18 str.). Aukščiausia Lietuvos autonomijos teismo įstaiga yra Lietuvos Senatas. Jo steigimo ir kompetencijos ribas nustato Lietuvos Seimas.

Straipsnyje daugiausia dėmesio skirta P. Leono Lietuvos autonomijos projekte nustatytai viešosios valdžios teritorinės organizacijos formaliajai analizei. Tačiau projekte įtvirtintos ir kitos labai svarbios nuostatos, pvz., panaikinami visų krašto gyventojų teisių apribojimai, pagrįsti tikyba, tautybe ir kilme (4 str.), įteisinamas lietuvių kalbos vartojimas viešosiose įstaigose (24 str.), visų tikybų ir netikinčių Lietuvos piliečių teisių lygybė (34 str.), sąžinės laisvė (35 str.) ir kt.

Išvados. 1. P. Leono Lietuvos autonomijos projekte nustatyta valstybinė (įstatyminė) Lietuvos teritorinės autonomijos forma. 2. Projekte tiksliai ir detaliai suformuluota išimtinė centrinės valstybinės valdžios ir Lietuvos autonomijos institucijų kompetencija. 3. Projekte įgyvendintas trijų valdžios galių padalijimo principas" [60].

Teisėjas **Arvydas Stankus**, straipsnyje „**Profesoriaus P. Leono palikimas neišnyks**" apžvelgė darbus skirtus prof. Petro Leono atminimui.

„1938 m. gegužės 12 d., lygiai prieš 60 metų, palydint profesorių P. Leoną į paskutinę kelionę, žinomas advokatas A. Bulota pasakė: „Negali būti abejonės, kad jo svarbių darbų įvertinimui ir gyvam pagerbimui bus parašytos visos knygos, ko jis pilnai užsitarnavęs ir kas be galo reikalinga ir naudinga, kaipo pamokymas jaunosioms kartoms: šio mažne paskutinio iš įžymiausių Lietuvos atgimimo veteranų gyvenimas, jo nenuilstamas darbštumas, energija, teisėtumas ir teisingumas, jo ištvermė įsitikinimuose ypač sektinas pavyzdys kiekvienam, kas nori būti tikru žmogumi – piliečiu".

P. Leono palikimas -- ne tik jo parengtos ir išleistos knygos, bet ir daugiau kaip 160 straipsnių (kai kurie didelės apimties) ne vien teisės, bet ir

istorijos, visuomeninio gyvenimo, politikos ir kitais klausimais.

Malonu, kad šiuo metu puoselėti Lietuvos teisinės kultūros paveldą pasiryžęs ne tik Lietuvos teisės institutas, kuriame aktyviai šia linkme dirba šio instituto pavaduotojas gerb. Vytautas Andriulis.

Manau, kad pribrendo laikas išleisti plačią monografiją apie P. Leoną. Taip pat galėtų būti išleisti, kaip autentiška medžiaga, jo paties surašyti atsiminimai, kuriuos jis pavadino „Mano gyvenimai ir atsiminimai", iš 7 dalių.

Vien prisilietimas prie P. Leono rašytinio palikimo galėtų būti svarus indėlis ugdant esamus ir būsimuosius Lietuvos teisininkus, šiuo metu dar studijuojančius teisės fakultetuose, nes jo darbai ugdo tikro teisingumo ir doros suvokimo būtinumą. Geresnio etikos ir dorovės pagrindų kurso, kaip pažintis su jo asmenybe ir darbais, sunku būtų Lietuvoje surasti. P. Leono asmenybė -- tai žmogaus pasišventimo tarnauti tiesai pavyzdys.

Negaliu pamiršti ir nepadėkoti Prienų krašto muziejaus direktorei gerb. Antaninai Aleknavičienei, visam muziejaus kolektyvui, Leonų giminės atstovui gerb. Vytautui Leonui už 1997 m. rugpjūčio 24 d. Prienų krašto muziejuje parengtą ekspoziciją, skirtą Leonų giminei, išugdžiusiai žymius dvasininkus, teisininkus, visuomenės, valstybės veikėjus. Atskira ekspozicija paskirta profesoriui P. Leonui. Minėtąją dieną Leskavos kaime, prie išlikusių P. Leono tėviškės ąžuolų, buvo atidengtas ir pašventintas koplytstulpis Leonų giminei.

Būtų gražu ir prasminga VDU ir KTU auditorijas, kuriose paskaitas skaitė ordinarinis profesorius P. Leonas, pavadinti P. Leono vardu bei atgaivinti jo vardo premijų už geriausius studentų mokslo darbus.

Kreipiuosi į auditoriją su klausimu: gal kas žinote ar pažįstate amžininkus, kurie gali pasakyti, kuriuose šių ar kitų mokslo rūmų auditorijose prof. P. Leonas skaitė paskaitas studentams? Tai padėtų aukštųjų mokyklų vadovams įprasminti P. Leono atminimą, ką jie, kiek žinau, nori padaryti.

LTD Kauno skyriaus valdyba kreipėsi į Kauno m. merijos vadovybę, Kauno m. tarybą, Savivaldybės kultūros skyrių, Pavadinimų, sumanymų ir ateities komisiją su prašymu vieną iš Kauno m. gatvių pavadinti Petro Leono vardu, taip pat skirti lėšų paminklinei lentai pagaminti ir leisti ją pakabinti ant gyvenamojo namo Kaune, K. Donelaičio g. 77, kurį P. Leonas pastatė savo lėšomis ir jame gyveno.

Kadangi iš minėtųjų įstaigų atsako dar negavome, ar sutiktų gerbiami konferencijos dalyviai jau konferencijos vardu pakartotinai kreiptis į minėtąsias institucijas?

Jeigu taip, siūlau tokį kreipimosi tekstą:

„1998 m. gegužės 12 d. Kaune, KTU I rūmų auloje įvykusios konferencijos „Petras Leonas – teisininkas, mokslininkas, sociologas, visuomenės veikėjas (1864 11 16 – 1938 05 12)" dalyviai tikslu įamžinti profesoriaus Petro Leono, kaip įžymaus Lietuvos ir Kauno m. piliečio, atminimą ir pritardami LTD Kauno skyriaus iniciatyvai kreipiasi į jus su prašymu vieną iš Kauno miesto gatvių pavadinti Petro Leono vardu bei skirti lėšų paminklinės lentos pagaminimui ir leisti ją pakabinti ant namo Kaune, K. Donelaičio g. 77, kurį P. Leonas savo lėšomis pastatė ir jame gyveno."

Norėčiau dar kartą padėkoti konferencijos dalyviams, visiems susirinkusiems. Manau, kad dar išliko Lietuvoje ne tik materialinės naudos siekimo, bet ir kilnesnių dvasinių vertybių ieškojimo ir jų suvokimo dvasia ir tai įrodymas, kad P. Leono atminimas ir palikimas neišnyks.

Baigti savo pranešimą norėčiau žodžiais, kuriuos per P. Leono laidotuves pasakė Lietuvos apeliacinių rūmų pirmininkas Gudauskis:

„Kas turi pradžią - turi pabaigą; kas yra gimęs - turi mirti. Toks yra gamtos dėsnis ir jam nusilenkė amžinos atminties Petras Leonas. Bet klausimas, ar mirtis yra tokia visagalinti, kad galėtų visus žmones sunaikinti ir ar reiškia gyvam būti -- tai gyventi? Patyrimas rodo, kad esama žmonių, apie kuriuos galima tik pasakyti, kad jie gyvi ir daugiau nieko. Jie negyvena nei žmonėms, nei tautai, nei šeimai, nei patys sau. Tokie žmonės eina per mūsų žemę kaip šešėliai ir miršta nepalikdami jokio pėdsako, kad žmonėmis yra buvę. Bet yra ir kitos kategorijos žmonių, kurie spinduliuoja, kurių asmenybės spinduliuoja iš jų atliktų darbų ir paliktų veikalų. Kaip tik šitai žmonių kategorijai ir priklauso Petras Leonas" [61].

Jo kilnios asmenybės nepajėgs jokia mirtis sunaikinti.

Konferencijos rengėjų prašymu buvo nustatyta profesoriaus Petro Leono darbo patalpų Lietuvos universitete vieta. Žemiau spausdinamas komisijos surašytas aktas.

„Lietuvos universiteto Teisių fakulteto dekano, Teisės enciklopedijos ir teisės filosofijos istorijos katedros vedėjo prof. Petro Leono darbo patalpų nustatymo aktas

Lietuvos Valstybės Prezidento dekretu Lietuvos universitete buvo įsteigtas Teisių fakultetas. Jis įsikūrė Universiteto pirmuosiuose rūmuose A. Mickevičiaus g. 27. Dabar tai Kauno technologijos universiteto pirmieji rūmai (A. Mickevičiaus g. 37). Nuo 1922 m. jau veikė, o 1923 m. rudenį oficialiai buvo įkurta Teisių fakulteto biblioteka. Universiteto pirmųjų rūmų antrame aukšte biblioteka turėjo du kambarius - 16 ir 17. Šioje bibliotekoje-auditorijoje buvo skaitomos paskaitos teisininkams. 1922-1934 m. Teisių fakultetas veikė pirmame rūmų aukšte, o nuo 1934 m. visos jo patalpos buvo perkeltos į antrą aukštą.

Prof. Petras Leonas Teisių fakulteto studentams skaitė paskaitas Universiteto pirmųjų rūmų ir pirmame, ir antrame aukštuose, bet nuolatinė jo auditorija buvo šių rūmų antrame aukšte. Tai buvo 16-tas kambarys-biblioteka-auditorija. Pagal VDU 1934 m. kalendorių iš viso Teisių fakultetas Universiteto pirmųjų rūmų antrame aukšte nuo 1934 m. turėjo šešias auditorijas: 15, 16, 17, 18, 19, 20, taip pat du bibliotekos kambarius (16 ir 17), dekanatą, studentų skaityklą ir Didžiąją salę - dabartinę Aulą.

Po karo VDU pirmieji rūmai A. Mickevičiaus g. 27 buvo perduoti Kauno politechnikos institutui (rūmų adresas A. Mickevičiaus g. 37). Apie 1946-1947 m. buvusios VDU Teisių fakulteto patalpos šiek tiek pertvarkytos, yra dabartinio Kauno technologijos universiteto pirmųjų rūmų antrame aukšte. Didžioji auditorija - Aula gerokai padidinta. Rūmų antrame aukšte, koridoriaus kairėje pusėje, išliko šešios auditorijos, nuo 1934 m. priklausiusios VDU Teisių fakultetui. Pasikeitė tik jų numeracija ir kai kurių plotai. Buvusi 19-oji auditorija yra 208, jos plotas nepakitęs, buvusi 18-oji auditorija-209, plotas nepakitęs, buvusi 17-oji dabar 210, kvadratūra nedaug tepasikeitusi, buvusioji 16-oji dabar 212, padidinta 9,46 kv. m. kitos auditorijos sąskaita. Išmatavus visų šešių auditorijų plotus ir palyginus su 1934 m. VDU

kalendoriuje nurodytais plotais bei numeracija ir Kauno politechnikos instituto ir Kauno technologijos universiteto pirmųjų rūmų antro aukšto inventorizacijos dokumentais nustatyta, kad buvęs VDU Teisių fakulteto 16 kambarys-auditorija yra dabartinių KTU rūmų antrame aukšte - 212 auditorija. Tai auditorija, kurioje prieškario Lietuvos universiteto Teisių fakulteto dekanas prof. Petras Leonas skaitė paskaitas studentams.

Aktą surašė: KTU Mechanikos fakulteto dekanas doc. P. A. Ambroza, KTU muziejininkas V. L. Vištakis, KTU juriskonsultė N. Šimkutė.

Kaunas, 1998 m. gruodžio 18 d." [62].

IŠVADOS

1. Didelė ir nuoširdi pagarba velioniui profesoriui Petrui Leonui pirmiausia buvo išreikšta Lietuvos dienraščiuose: išspausdinta žinia apie mirtį, pranešimas apie laidotuves, užuojautos, straipsniai apie jo gyvenimą, atliktus darbus, visuomeninę veiklą, asmenines savybes. Buvo aprašytos laidotuvės ir išspausdintos, jų metu pasakytos gedulingos kalbos.

2. Plačiai profesoriaus Petro Leono gyvenimą, jo veiklą, asmenines savybes, indėlį į Lietuvos istoriją nušvietė savaitraščiai, dvisavaitiniai laikraščiai bei žurnalai.

3. Kilnią profesoriaus asmenybę gedulingose kalbose ir periodikos straipsniuose iškėlė buvęs Lietuvos ministras pirmininkas ir prezidentas Kazys Grinius, buvęs Lietuvos ministras pirmininkas Mykolas Sleževičius, buvęs vienas „Santaros" partijos įkūrėjų ir jos laikraščio „Santara" redaktorių, buvęs Lietuvos vidaus reikalų ministras, buvęs Lietuvos II ir III Seimo atstovas, advokatas Rapolas Skipitis, Vytauto Didžiojo universiteto rektorius Mykolas Remeris, visuomenės veikėjas teisininkas Andrius Bulota, žurnalo „Kultūra" atsakingasis redaktorius Kostas Korsakas, rašytojas profesorius Balys Sruoga, profesorius Augustinas Janulaitis, Lietuvos teisinių institucijų vadovai: Liudvikas Ciplijauskas, Andrius Dubinskas, Jonas Gudauskis, buvę bendradarbiai, studentai ir kiti asmenys.

4. Profesorius prisimintas ir pokario metais. Jo asmeninės savybės, visuomeninė veikla, nuveikti darbai ir jų reikšmė Lietuvai įvairiomis progomis buvo aptarinėjami straipsniuose, mokslinėse konferencijose, minėjimuose. Praėjus 10 metų nuo mirties straipsnius apie profesorių paskelbė: Kazys Grinius, Rapolas Skipitis, Vaclovas Biržiška, Steponas Kairys, Jurgis Gliauda, M. Kemėklis, Aleksandras Merkelis, J. Šalna ir kt.

Žinių apie profesorių buvo paskelbta enciklopediniuose leidiniuose: „Lietuvių enciklopedijoje", „Mažojoje lietuviškojoje tarybinėje enciklopedijoje", „Lietuviškojoje tarybinėje enciklopedijoje", „Tarybų Lietuvos enciklopedijoje".

Lietuvoje buvo paminėtos profesoriaus Petro Leono 130-osios gimimo ir 60-osios mirties metinės. Buvo surengtos konferencijos Lietuvos filosofijos ir sociologijos institute, Kauno technologijos universitete, Lietuvos mokslų akademijoje, pasirodė straipsnių prestižiniuose leidiniuose, žurnaluose, laikraščiuose.

5. Profesoriaus Petro Leono palikti spausdinti darbai ypač vertingi sociologams, teisininkams, viešojo administravimo darbuotojams, ir visiems, kurie domisi socialiniu žmonių gyvenimu.

LITERATŪRA

1. Prof. Petro Leono laidotuvių komiteto pranešimas. Leono šeimos pranešimas //Lietuvos žinios. 1938 m. gegužės 13 d. Nr. 107 (5673). P. 1.
2. Petras Leonas //Lietuvos žinios. 1938 m. gegužės 13 d. Nr. 107 (5673). P. 3-4.
3. Mirė prof. Petras Leonas //Lietuvos aidas. 1938 m. gegužės 13 d. Nr. 212 (4021). P. 2.
4. Mirė prof. Petras Leonas //XX amžius. 1938 m. gegužės 13 d. Nr. 107 (562). P. 1.
5. Mirė vienas tauriausių lietuvių prof. P. Leonas //Laikas. 1938 m. gegužės 13 d. P. 1.
6. Mirė prof. Petras Leonas //Vakarai. 1938 m. gegužės 13 d. Nr. 110 (716). P.8.
7. **Grinius K.** Kilni asmenybė //Lietuvos žinios. 1938 m. gegužės 14 d. Nr. 108 (5674). P. 1, 4.
8. **Sleževičius M.** Pastovumo pavyzdys //Lietuvos žinios. 1938 m. gegužės 14 d. Nr. 108 (5674). P. 1.
9. **Žakevičius S.** Petrui Leonui mirus //Lietuvos žinios. 1938 m. gegužės 14 d. Nr. 108 (5674). P.4
10. **Korsakas Radžvilas K.** Prof. Petras Leonas ir literatūra //Lietuvos žinios. 1938 m. gegužės 14 d. Nr. 108 (5674). P. 7.
11. Kaip atiduodama pagarba Petrui Leonui //Lietuvos žinios. 1938 m. gegužės 14 d. Nr. 108 (5674). P. 13.
12. Įspūdingos Petro Leono laidotuvės //Lietuvos žinios. 1938 m. gegužės 16 d. Nr. 109 (5675). P. 10.
13. **Janulaičio A.** žodis //Lietuvos žinios. 1938 m. gegužės 18 d. Nr. 111 (5677). P. 5.
14. **Masiulio B.** žodis // Lietuvos žinios. 1938 m. gegužės 18 d. Nr. 111 (5677). P. 5.
15. **Remerio M.** žodis // Lietuvos žinios. 1938 m. gegužės 19 d. Nr. 112 (5678). P. 8.

16. **Bieliackino S.** žodis //Lietuvos žinios. 1938 m. gegužės 20 d. Nr. 113 (5679). P. 5.
17. **Čepo M.** žodis //Lietuvos žinios. 1938 m. gegužės 20 d. Nr. 113 (5679). P. 5.
18. **Sleževičiaus M.** žodis //Lietuvos žinios. 1938 m. gegužės 21 d. Nr. 114 (5680). P. 6.
19. **Gudauskio J.** žodis //Lietuvos žinios. 1938 m. gegužės 21 d. Nr. 114 (5680). P. 6.
20. **Bulotos A.** žodis //Lietuvos žinios. 1938 m. gegužės 24 d. Nr. 116 (5682). P. 5.
21. **Skipičio R.** žodis //Lietuvos žinios. 1938 m. gegužės 24 d. Nr. 116 (5682). P. 5.
22. **Karvelio J.** žodis //Lietuvos žinios. 1938 m. gegužės 24 d. Nr. 116 (5682). P. 5.
23. **Kernius J.** (J. Baldžius – Baldauskas. – J.L.). Prof. P. Leoną palydėjus //Lietuvos žinios. 1938 m. gegužės 17 d. Nr. 110. P. 3, 6.
24. Mirė Petras Leonas. Grinius K. Kilni asmenybė. Sleževičius M. Pastovumo pavyzdys. A. A. Petro Leono laidotuvės //Lietuvos ūkininkas. 1938 m. gegužės 19 d. Nr. 20. P. 1, 3, 10.
25. **Vaišnoras J.** Prof. Petro Leono palikimas //Lietuvos ūkininkas. 1938 m. gegužės 26 d. Nr. 21. P. 8.
26. **Petrika A.** P. Leonas: jo gyvenimas ir veikla //Šviesa. 1938 m. Nr. 4. P. 5-8.
27. Mirė prof. Petras Leonas //Ūkininko patarėjas. 1938 m. gegužės 19 d. Nr. 20. P. 1, 3.
28. **Sruoga B.** Atsisveikinant su Petru Leonu //Akademikas. 1938 m. gegužės 15 d. Nr. 9. P. 212.
29. **Skipitis R.** A. a. prof. Petras Leonas //Pasaulio lietuvis. 1938 m. gegužės 15 d. Nr. 10 (13). P. 238.
30. **Riomeris M.** Atsisveikinant su prof. Petru Leonu //Studentų dienos. 1938 m. birželio 3 d. Nr. 8-9 (21-22). P. 7.
31. Netekom prof. Leono //Sekmadienis. 1938 m. gegužės 15 d. P. 1.
32. Trimitas. 1938 m. gegužės 19 d. Nr. 20.
33. Mirė garbės prof. Petras Leonas //Darbas. 1938 m. gegužės 20 d. Nr. 21 (313). P. 9.
34. Didžiam veikėjui mirus //Laisvoji mintis. 1938 m. birželio mėn. Nr. 6. (68). P. 2.
35. Mirė profesorius Petras Leonas //Darbininkas. 1938 m. gegužės 17 d. P. 1.
36. Mirė prof. P. Leonas //Mūsų laikraštis. 1938 m. gegužės 19 d. Nr. P. 12.
37. Mirė garbės profesorius Petras Leonas //Kultūra. 1938 m. Nr. 5 (174). P. 307-309.
38. **Stankevičius V.** Petras Leonas //Kultūra. 1938 m. Nr. 5 (174). P. 310-311.

39. **Janulaitis A.** Keletas atsiminimų apie Petrą Leoną //Kultūra. 1938 m. Nr.5 (174). P. 311-313.
40. **Būtėnas J.** Petras Leonas – varpininkas //Kultūra. 1938 m. Nr.5 (174). P. 313-316.
41. **Tamošaitis A.** Žiupsnelis atsiminimų apie garbės prof. Petrą Leoną //Kultūra. 1938 m. Nr. 5 (147). P. 316-318.
42. Medinio namelio būrelio dalyvis. Prisiminiau...// Kultūra. 1938 m. Nr.5 (174). P.318-319.
43. **Biržiška V.** Prof. Petrui Leonui mirus //Teisė. 1938 m. Nr. 42. P. 240-251.
44. **Burkevičius V.** Advokatų tarybos pirmininką prisiminus //Teisė. Nr.1938 m. Nr.42. P. 253-254.
45. **Grinius K.** Pluoštelis atsiminimų apie prof. Petrą Leoną// Naujienos. 1948 m. gegužės 11d.
46. **Eidintas A.** Kazys Grinius. Vilnius, 1993 .P. 121-122.
47. **Biržiška V.** Profesorių Petrą Leoną prisiminus// Lietuvių žodis. 1948 m. gegužės 13 d. Nr.20. P. 3; gegužės 20 d. Nr.21. P.2; gegužės 27 d. Nr.22. P.2; birželio 3 d. Nr.23 P. 2; birželio 10 d. Nr.24. P.2; birželio 17 d. Nr. 25. P. 2.
48. **Kaminskas J.** (S. Kairys. – J.L.). Prof. Petras Leonas. Jo mirties 10 metų sukakties proga// Naujienos. Čikaga. 1948 m. gegužės 11 d. Nr. 111.
49. **Skipitis R.** Petras Leonas – Lietuvos teisingumo kūrėjas// Teisininkų žinios. 1965 m. Nr. 27-28. P. 24-29.
50. Lietuvių enciklopedija. T.14. P. 460-462.
51. Mažoji lietuviškoji enciklopedija. Vilnius, 1968. T.2. P. 329-330.
52. Lietuviškoji tarybinė enciklopedija. Vilnius, 1980. T.6. P. 472-473.
53. Tarybų Lietuvos enciklopedija. Vilnius, 1986. T.2. P. 519-520.
54. **Maksimaitis M.** Būti naudingu tautai// Mokslas ir gyvenimas. 1994 m. Nr.10. P. 6-7.
55. Iš Lietuvos sociologijos istorijos: Straipsnių rinkinys. Vilnius, 1996. P. 15-17.
56. Petras Leonas – teisininkas, sociologas, mokslininkas, visuomenės veikėjas. Straipsnių rinkinys. Kaunas, 1999. 44 p.
57. **Kairevičius J.** Petras Leonas – advokatas: Straipsnis gautas po konferencijos.
58. **Andriulis V.** Petras Leonas politikos baruose// Petras Leonas – teisininkas, sociologas, mokslininkas, visuomenės veikėjas: Straipsnių rinkinys. Kaunas, 1999. P. 20-27.
59. **Pranckietytė G.** Prof. Petro Leono pasaulėžiūra// Petras Leonas – teisininkas, sociologas, mokslininkas, visuomenės veikėjas: Straipsnių rinkinys. Kaunas, 1999. P. 27-33.

60. **Žilinskas G.** P. Leono Lietuvos autonomijos projektas// Petras Leonas – teisininkas, sociologas, mokslininkas, visuomenės veikėjas. Straipsnių rinkinys. Kaunas, 1999. P. 33-38.
61. **Stankus A.** Profesoriaus P. Leono palikimas neišnyko// Petras Leonas – teisininkas, sociologas, mokslininkas, visuomenės veikėjas: Straipsnių rinkinys. Kaunas, 1999. P. 38-42.
62. Lietuvos universiteto Teisių fakulteto dekano, Teisės enciklopedijos ir Teisės filosofijos istorijos katedros vedėjo prof. Petro Leono darbo patalpų nustatymo aktas. Kaunas, 1998 m. gruodžio 18 d.

6. ŠEIMOS LIKIMAS

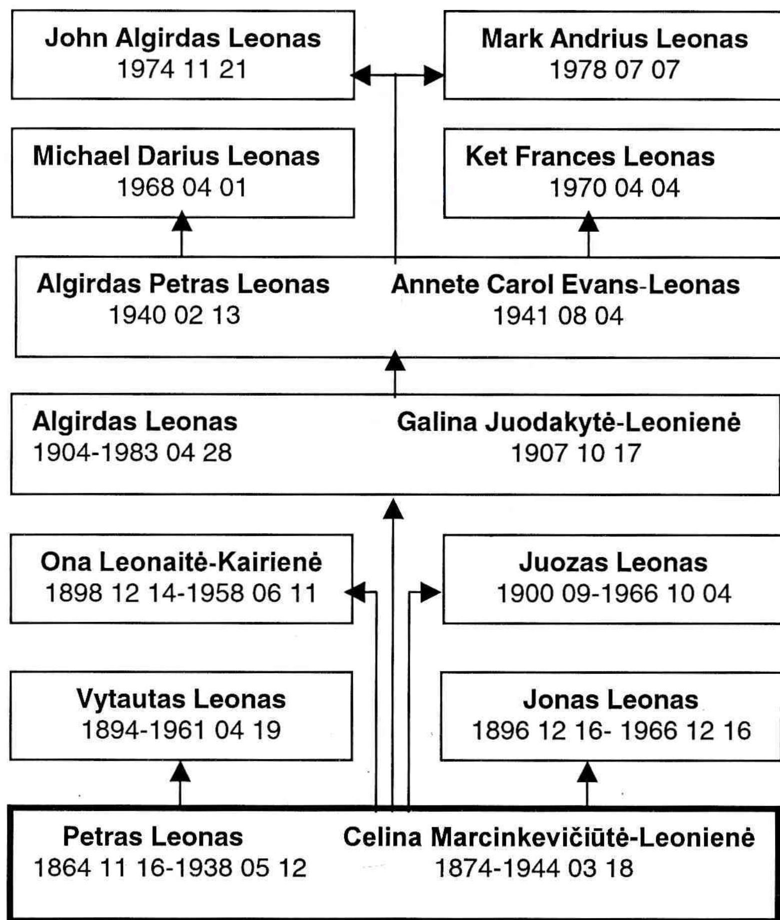
Celina Marcinkevičiūtė ištekėjo už Petro Leono (6.1 pav.) būdama dar labai jaunutė, ką tik baigusi gimnaziją, 1892 m., prieš abiems išvykstant į Turkestaną. Petras Leonas labai gerbė savo žmoną, visuomet rūpinosi šeimos reikalais. Celina Leonienė buvo pasišventusi šeimai, vaikų auginimui ir auklėjimui, kartkartėmis įsitraukdavo ir į visuomeninę veiklą. Tačiau jos sveikata dažnai labai skaudindavo jos pačios gyvenimą, trikdė normalų šeimos darbų ritmą, apsunkindavo ir vyro veiklą. Savo atsiminimuose Petras Leonas kelis kartus rašė apie Celinos sveikatą: „<...> mano žmona – labai silpna <...> Paaiškėjo, kad ji dar gimnazijoje buvo įgijusi reumatizmą" (tai buvo pasakyta apie žmonos sveikatą po pirmo sūnaus Vytauto gimimo 1894 m. - J.L.) [1]; „<...> žmoną apėmė reumatas, labiausiai skaudėjo jai pečiai taip, kad ji negalėjo pakelti rankų <...> jos sveikata suiro ir jėgos sumenko" [2]. „Žmona nestipri, vėl tapo sunki" [3]; „Šią vasarą žmona važinėjo Taškentan pas moterį – gydytoją Afanasjevą gydytis <...> Reumatizmas vis kankino ją <...> prie reumatizmo prisidėjo dar moteriški negalavimai <...> gydytoja Afanasjevienė Taškente turėjo gero gydytojo vardą. Tad mano žmona ieškojo jos pagalbos" [4]. „Mano žmoną kankino reumatas" [5]. Leonų marti Galina Juodakytė–Leonienė viename laiške rašė apie Celiną Marcinkevičiūtę-Leonienę, kad ji „buvo labai maloni ir graži <...>, išaugusi inteligentiškoje šeimoje <...> buvo labai trapios sveikatos, tankiai sirgdavo. Gyveno pasišventusi savo šeimai, augindama vaikus <...> Aš susipažinau su ja 1930 metais, po mūsų su Algirdu (Petro Leono sūnumi. – J.L.) vedybų. Mūsų santykiai buvo labai širdingi ir šilti. Ji buvo, tikrai, labai maloni, švelni, rūpestinga moteris, mylėjo ir rūpinosi visais savo šeimos nariais. Aš ją labai mylėjau ir visa šeima buvo man labai artima" [6].

Petras Leonas su Celina santuokoje išgyveno 46 metus. Jie sugebėjo įveikti gyvenimo sunkumus ir negandas, susilaukė ir išaugino keturis sūnus ir dukrą. Ir būdami tolimajame Taškente, Samarkande, Margelane išlaikė grynai lietuvišką šeimą. Celina Leonienė, nepaisant silpnos sveikatos, buvo įsitraukusi ir į visuomeninę veiklą, ypač aktyviai padėjo rengti Pirmąjį Lietuvos moterų suvažiavimą 1907 m. ir jame dalyvavo.

Celina Marcinkevičiūtė–Leonienė mirė, pasak Galinos Leonienės, 1944 m. kovo 18 d. Pradžioje ji buvo palaidota Kauno miesto kapinėse (buvusiose prie Vytauto prospekto), vėliau jos palaikai buvo perkelti į Petrašiūnų kapines [7].

Vyriausias Leonų sūnus Vytautas gimė 1894 m. Taškente. Vaikystėje sirgo drugiu ir kitomis ligomis, Pirmojo pasaulinio karo metais studijavo teisę

Maskvos universitete. 1918 m. kartu su tėvais, broliais ir seserimi sugrįžo į Lietuvą, dirbo Teisingumo ministerijoje, gyveno pas tėvus. Susirgo. Po motinos mirties jį globojo sesuo Ona Leonaitė–Kairienė. Pas ją ir gyveno. 1947 m. kartu su seserim buvo ištremtas į Sibirą, Irkutsko sritį. Kartu grįžo ir į Lietuvą. Buvo apgyvendintas senų žmonių prieglaudoje Antavilyje, prie Vilniaus. 1961 m. balandžio 19 d. mirė. Ten ir palaidotas [8].

6.1 pav. Petro Leono ir Celinos Marcinkevičiūtės-Leonienės šeimos genealoginis medis

Antras sūnus Jonas gimė 1896 m. Turkestane. Pirmojo pasaulinio karo metais studijavo Maskvoje. Ten dalyvavo ir lietuvių studentų veikloje. Vėliau studijavo Berlyne. Grįžęs į Kauną, visą laiką dirbo Finansų ministerijoje referentu. 1944 m. kartu su broliu Algirdu Leonu, jo žmona Galina ir jų sūnumi Algirdu pasitraukė į Vokietiją. Karui pasibaigus, gyveno Vokietijoje, anot G. Leonienės, „išvietintų asmenų" stovyklose (*displaced persons, UNRRA*). 1948 m. emigravo į JAV. Apsigyveno Baltimorėje. Buvo Algirdo Leono ir Galinos Leonienės globojamas. Dirbo ligoninėje. Niekad nebuvo vedęs. Mirė 1966 m., palaidotas Baltimorėje [9].

Jonas Leonas yra parašęs trumpą savo tėvo gyvenimo aprašymą (7 mašinraščio puslapių rankraštis, saugomas Vilniaus universiteto Bibliotekoje, Rankraščių skyriuje). Rankraštyje suminėti visi svarbiausieji Petro Leono gyvenimo ir veiklos momentai. Tačiau kai kurie teiginiai kelia abejonių. Ten rašoma: „<...> daugiavaikėje vidutinio ūkininko Silvestro Leono šeimoje <...> augo <...> septyni berniukai ir trys mergaitės". Pirmiausia tenka atkreipti dėmesį, kad teiginys „Leono šeimoje" neteisingas, klaidinantis. Dokumentuose, kaip yra pabrėžęs profesorius Petras Leonas, buvo rašoma Silvestras Leonavičius. Todėl reikėtų rašyti ne „Leono šeimoje", o Leonavičiaus šeimoje.

Anot rankraščio autoriaus, šeima buvo „vidutinio ūkininko". Manau, kad tokia charakteristika realiausiai atspindi tuometinę Leonavičių šeimos padėtį. Kitų autorių nuomonė, kad tai buvo mažažemio ūkininko šeima, – nepagrįsta.

Pasakymas, kad šeimoje „augo septyni berniukai ir trys mergaitės", tik iš dalies tikslus. Toje šeimoje gimė 12 vaikų. Pirmas kūdikis mirė tik gimęs. Duktė Marija mirė vaikystėje. Taigi jų gimė 12, o išaugo ir gyveno 10.

Rankraštyje rašoma, kad „vyresniojo sūnaus kunigo <...> įtakoje tėvai užrašė du jaunesnius vaikus Baltrų <...> ir Petrą Leonais..." Tačiau pats profesorius Petras Leonas savo rašiniuose kelis kartus yra pabrėžęs, kad jo pavardės pakeitimas - grynas atsitiktinumas, kad jo tėvai, broliai ir seserys turėjo ne Leonų, o Leonavičių pavardes.

Neteisinga rankraštyje ir tai, kad Petras Leonas „pradžios mokslą ėjo Šunskuose, kur tuomet buvo vikaru jo brolis". Iš tikrųjų Petras Leonas pradėjo mokytis Naumiesčio, kur tuo metu jo brolis kunigas Silvestras buvo vikaru, pradinėje mokykloje, o į Šunskus persikėlė vėliau.

Dar klaidingai rašoma, kad Petras Leonas „per visą savo mokslo laiko tarpą" vadovavo Lietuvių studentų draugijai Maskvoje. Petras Leonas įstojo į Maskvos universitetą 1884 m. Draugijos pirmininku tapo 1886-aisiais ir vadovavo jai iki universiteto baigimo, t.y. iki 1889 m. vidurio.

Tačiau Jonas Leonas labai teisingai aprašė Petro Leono, dirbusio Turkestane, ryšius su Lietuva: „<...> ir būdamas taip toli nuo Lietuvos, jos reikalų nepamiršta. Bendrauja lietuviškoje užkordoninėje spaudoje. Gyvendamas ir

dirbdamas palyginti saugioje vietoje, gauna iš užsienio pilnomis dėžėmis lietuvišką spaudą, kurią išsiuntinėja pagal turimus adresus kur reikia. Prasidėjus žandarų rotmistro (Voncinskio) akcijai Lietuvoje, dėl kurios nukentėjo ne vienas lietuvis patriotas, draugų iš Lietuvos įspėtas telegrama, turi panaikinti visą savo lietuvišką susirašinėjimą ir gana didelį lietuvišką knygynėlį. Atostogų metu kas du trys metai lankosi Lietuvoje, kur aplanko visus savo gimines ir bičiulius. Padeda savo broliams ir seserims materialiai, ne vieną iš jų vaikų imasi su savimi į Turkestaną, leidžia į mokyklas savo lėšomis. Žodžiu, saitų su tėvyne ir tėviške nenutraukia" [10].

Jono Leono rankraštis, nors ir turi trūkumų, yra gražus artimo žmogaus – tėvo pagerbimas ir vertingas šaltinis tyrinėtojams.

Duktė Ona gimė Turkestane 1898 m. Su šeima atvyko į Lietuvą 1906 m. Apsigyveno Kaune. Gimnaziją lankė Vilniuje, o Pirmojo pasaulinio karo metais - Maskvoje. Baigusi gimnaziją mokytojavo Lietuvių pabėgėlių mokykloje. 1918 m. su šeima grįžo į Lietuvą. Dirbo Lietuvos užsienio reikalų ministerijoje. 1920 m. išvyko į Vokietiją. Berlyne dirbo Lietuvos prekybos atstovybėje. Vėliau išvažiavo į Šveicariją ir dirbo Lietuvos atstovybėje Berne. Ten studijavo teisės mokslus. Grįžusi į Lietuvą, ištekėjo už našlio Stepono Kairio (6.2 ir 6.3 pav.). Sutuoktuvės įvyko 1923 m. spalio 16 d. Klaipėdoje, kur galiojo civilinė santuoka. Teisės mokslus baigė Vytauto Didžiojo universitete. Įsigijusi teisininko specialybę, dirbo advokate. Spausdino straipsnius periodinėje spaudoje. Trumpą laiką buvo laikraščio „Socialdemokratas" redaktore. Vokiečiams okupavus Lietuvą, buvo suimta ir laikoma kalėjime. 1948 m. kartu su broliu Vytautu buvo ištremta į Irkutsko sritį. 1956 m. birželį grįžo į Lietuvą ir gyveno Kaune. Mirė 1958 m. birželio 11 d. Palaidota Petrašiūnų kapinėse.

Iš įvairių asmenų gauta ir spaudoje paskelbta medžiaga leidžia plačiau aprašyti Onos Leonaitės-Kairienės gyvenimą. „Narūnės" knygoje „Mūsų pirmūnės" rašoma apie žymias lietuvių moteris – pirmūnes, gimusias iki 1905 m. Ten yra žinių ir apie Oną Leonaitę, išspausdinta jos nuotrauka. Be biografinių faktų, pažymėta, kad ji „mylėdama jaunimą <...> dalyvaudavo ir aktyviai veikė slaptuose lietuvių moksleivių rateliuose, ypatingai karo metu (Kaune, Vilniuj). Jautri ir reikli O. Leonaitė–Kairienė gelbėdavo žydus nuo vokiečių teroro, gelbėdavo politinius kalinius, organizuodavo jiems pagalbą" [11].

Iš Galinos Juodakytės–Leonienės gautame laiške apie Oną Leonaitę–Kairienę rašoma štai kas: „Onutė buvo šviesus, aukščiausiųjų moralinių savybių ir įsipareigojimų žmogus. Nors labai trapi fiziniai (kaipo pasekmė skarlatinos ligos vaikystėje), dvasiniai ji buvo nepaprastai stipri ir drąsi. Ji buvo labai artima savo tėvui, visokeriopai jį globojo ir savo švelnumu, ir širdingumu mokėjo palengvinti sunkias jo gyvenimo dienas" [12].

6.2 pav. Ona Leonaitė–Kairienė

6.3 pav. Steponas Kairys

Meilė, nuoširdumas, rūpinimasis tėvu, broliu, kitais žmonėmis, kritiškas požiūris į kai kuriuos žmonių gyvenimo reiškinius ir savikritiškas savo minčių vertinimas ryškiai atsispindi ir žemiau pateikiamame Onos Leonaitės studijų užsienyje metais rašytame laiške:

„Brangiausias mano Tėtuk!

Šiandien gavau laišką, rašytą per Naujus Metus. Labai labai širdingai Jus bučiuoju už linkėjimus.

Žinok, Tėtuk, daug aš maniau per laisvą švenčių laiką apie Lietuvą, apie Jus, apie save. Ir taip man norėjos su Jumis, tėtuk būti, Jus paraminti, pasikalbėti. Vis aš manau, kaip daug Jūs, tėtuk turite rūpesčių, vargų. Tiek šeimynoj skaudaus yra (matyt, tai sūnų ligos ir kt. – J.L.). o vis Jums reikia tai pakelti. Man kartais taip skaudu dėl to, taip norėtųs Jums kuo nors pagelbėti, o dabar ne tik nepagelbėju, bet dar apsunkinu, dar vienu rūpesčiu daugiau. Nekalbu jau apie materialinį sunkumą, bet jog rūpi, kad toli esu, kad žinių taip sunku gauti. Ir aš noriu Jums pasakyti, tėtuk, o dėkinga galiu būti tik savo meile, savo jausmu prie Jūs. Kaip dažnai, Tėtuk, Jūs pasakydavot, kad gaila, kad nemokėjot gyvenime protingu būti, nemokėjote skatiko daryti. Gal tas ir gerai – skatikas daryti, bet aš manau, o taip net ir Jūs, kad vis tiek tas nesvarbu. Tiesa, vargo, tikro vargo neesam dar matę, nei vienas iš mūsų vaikų, bet aš dėl savęs galiu pasakyti, kad esu dėkinga Tėtukui už tai, kad visuomet buvot pavyzdžiu tikro darbininko. Ir aš neišaugau baltų rankų panelė, darbas koks jis bebūtų manęs nebaido – tai viena. Antra pasižiūriu giliai į savo sielą ir jaučiu, ir matau, kad esu artima vargo žmonėms – tai ne žodžiai. Štai gyvenu darbininkų šeimynoj, ką dirba dieną ir naktį, daug ko matau jų gyvenime skaudaus, negero ir kartais negražaus, bet vis tiek esu jiems artima savo sieloj, nes suprantu, kad tas skurdas ir dvasinis ir

materialinis tai ne jų kaltė. Dažnai sugaunu save bemąstančią apie išsipildymą savo įvairių norų, pasakysiu buržuiškų. Štai rodos norėtųs ir to turėti ir tą įsigyti. Ir kartais išrodo, kad šitas klausimas iš tikro turi gyvenime didelės svarbos. Tuomet klausiu savęs, ar iš tikro tos mano mintys yra tikros. Jaučiu sielos gelmėje visai kitą balsą ir jo yra viršus. Visos tos mintys apie savo norų patenkinimus yra tik vėjo atneštos, giliai sieloj jaučiu, kad esu tolima nuo to viso, kad norisi eiti prie tų vargšų, kurių akys neapykanta, kerštu dega. Aš visiškai nesuprantu tų, kurie vilose gyvena ir turi tuzinus tarnų, bet visiškai suprantu tą, kuris pavogė, nes alkanas buvo, kuris keikia, nes nuskriaustas yra. Visos šios mintys nelengvos yra, kartais baisiai sunku ir skaudu, bet vis tik aš jaučiu, kad tai teisingas pamatas. O tam tai - įtakos padarėte, nes Jūsų gyvenimas su šiais teisingumo ir žmoniškumo principais neprasilenkė ir neprasilenkia. Daug dar galėčiau rašyti, bet per vėlus laikas, po 12 val. naktį. Eisiu gultis.

Tėtuk, aš atmenu, kad Jūs kai atsigulat - vis Jums kojos ilgai šaltos. Užsiklokite gerai, šiltai, nes ilgai neužmigus ir pailsėt negalit gerai. Kartais man labai rūpi Algirdukas, kad tik jis ramiai galėtų mokintis, kad tik neveiktų jam labai namų atmosfera.

Šiandien vėl prasidėjo lekcijos Universitete. Oras pas mus nešaltas, bet drėgnas, šiandien buvo ūkai, kad arti žmogaus nesimatė.

Tuo tarpu tiek. Visus labai stipriai bučiuoju.

Jūsų Onutė" [13].

Galina Leonienė pateikė tokią Onos Leonaitės charakteristiką: „Ji buvo labai pareiginga ir absoliučiai be jokių kompromisų žmogus. Advokataudama Kaune, tankiai turėjo ginti bylas „iš paskyrimo". Nemažai turėjo nepasiturinčių klientų, kurių bylas gynė nemokamai. Sulig mano vyro Algirdo žodžių, ji atlikdavo savo darbą labai gerai, visuomet buvo labai skrupulinga ir nervavosi, kad tik nepraleisti kokių svarbių bylos detalių.

Ištekėjo ji už inžinieriaus Stepono Kairio, gilus dvasinis ryšys juos jungė. Vaikų jie neturėjo. Nuo 1943 m., VLIK-ui įsisteigus, Steponas Kairys turėjo slapstytis, nes vokiečiai ieškojo jį su tikslu suimti. 1944 m., sovietų kariuomenei grįžtant, jis, kaipo VLIK-o primininkas ir dalis kitų VLIK-o narių sulig jų nutarimo turėjo trauktis į vakarus tuo būdu sudarant išrinktos Lietuvoj valdžios tęstinumą. Onutė suprato padėtį ir davė Steponui Kairiui savo sutikimą bei palaiminimą. Gi pati nutarė pasilikti Lietuvoj. Ji sakė: „Visa tauta negali pabėgti", - tai buvo jos reikšmingi žodžiai. Be to, ji buvo surišta pažadu savo tėvui globoti brolį. 1944 m. ji buvo Gestapo <...> suimta ir dvi savaites kalinta su tikslu sužinoti jos vyro slapstymosi vietą. Bet ji nepasakė, o gal ir nežinojo. Vokiečių okupacijos metu, nežiūrint gresiančio jų gyvybei pavojaus, Kairiai išsaugojo savo pastogėje žydų kilmės draugų jauną dukrelę, kuri 1956 m., Onutei iš tremties į Lietuvą grįžtant, sutiko ją su ašarom Maskvos stoty.

Ligi 1948 metų Onutė gyveno su broliu ir dėde Aukštojoje Fredoje, prie Kauno, savo mažam namelyje ir dirbo Botanikos sodo raštinėje. 1948 m. ji su broliu buvo ištremta į Sibirą, į Irkutsko sritį <...> Gavęs tą žinią iš Lietuvos, Algirdas visais būdais stengėsi gauti jos antrašą, rašydamas jos draugams, akademikams, profesoriams, prez. Paleckiui, per ilgus metus pas Kairius bute

kambarį nuomavusiam Mokslo Akadem. Pirmininkui Matuliui, tik prašydamas duoti jos antrašą, kad galėtumėm ją šelpti - jokio atsakymo iš nieko negavęs!!!!! (Ar gavo tuos laiškus minimi asmenys, nežinoma. - J.L.)

Apie Onutės gyvenimą Sibire Tamsta pats (laiško gavėjau. - J.L.) gali gerai suprasti, ką tas reiškė, ypač turint omenyje josios silpną sveikatą. Ji dirbo kur tai prie garažo raštinėje, vėliau dėstė mokykloje vokiečių kalbą. Vėliau susirgo visos nervų sistemos veikimo negalavimais ir sunkiai sirgo visus metus. Globojo ją brolis, su kuriuo gyveno kokioj tai patalpėlėje ir dar ten pat kartu augino paršiuką. Palyginus su kitais, tai buvo dar „aukšto lygio" sąlygos... Šiek tiek sustiprėjus, ji vėl dirbo prie kopūstų lauko, bet ne fiziniai. Turiu pasakyti dr. Jablonskaitės-Landsbergienės garbei, prof. Vytauto Landsbergio motinos, kad ji buvo ar tik ne vienintelė, bet jau tikrai dosniausioji ir nuoširdžiausioji Onutės globėja ir rėmėja. Sulig Onutės žodžių, ji nuolat ir laiškais, ir vertingais siuntiniais ją rėmė ir palaikė ją materialiai ir moraliai. Jos buvo pažįstamos nuo Maskvos laikų.

1956 m., Chruščiovui amnestiją paskelbus, Onutė su broliu galėjo grįžti Lietuvon. Parašė laišką mums mano giminaitė - „Onutė su broliu grįžta, plika ir netekus sveikatos, gelbėkit". Nuo to momento ir Steponas Kairys, ir mes siuntėme be pertraukos vertingus siuntinius ir pradėjome su sugrįžusia Onute susirašinėti. Gerų draugų dėka ji vis tik gavo juokingai mažą pensijėlę. Mes buvome laimingi galėdami jai padėti ir ji rašė, kad materialiai stovi gerai. Jos laiškai buvo nepaprastai šviesūs, graudūs ir jautrūs. Ji buvo laiminga vėl grįžus į savo mylimą Tėvynę, bet kartu turėjo ir daug kartumo, rašydama, kad mes, Sibiro tremtiniai, esame čia, savo Tėvynėje, traktuojami kaip raupsuotieji.

Nors ir būdama labai silpna, bet, su draugų pagalba, Onutė sugebėjo dar perkelti iš uždaromų Kauno kapinių (prie Vytauto prospekto. - J.L.) savo tėvų ir mano tėvų (Juodakių. - J.L.) palaikus į Petrašiūnų kapines ir uždėti paminklinę lentą. Materialiai tai buvo įmanoma tik remiant iš čia (JAV. - J.L.).

1958 m. Onutė mirė ligoninėje. Buvo pakartotinai per tą laiką susirgus ir širdis neatlaikė. Palaidota kartu su savo tėvais ir ant paminklinės lentos užrašytas ir jos vardas" [14].

Apie Onos Leonaitės jungtuves su Steponu Kairiu, jų gyvenimą ir santykius su Leonų šeima parašyta nemažai. Žemiau pateikiama ištraukų iš profesoriaus Petro Leono atsiminimų užrašų, Stepono Kairio knygų „Lietuva bunda", „Tau, Lietuva", J. Stražnicko knygos „Žygis. Steponas Kairys – inžinierius, mokslininkas, kūrėjas" ir kt.

Petro Leono atsiminimuose yra užfiksuota tokia detalė: „Dar 1921 m., važiuojant ekskursija iš Palangos Nidon, aš pastebėjau besivystančią simpatiją tarp mano dukrelės Onutės ir Stepono Kairio. Gana ilgai nei vienas iš jų nieko nekalbėjo dėl tos simpatijos. O šį rudenį (1923 m. spalio 16 d. – J.L.) juodu apsivedė" [16]. Apie būsimas jungtuves Ona Leonaitė ir Steponas Kairys pranešė telegrama tėvui – Petrui Leonui ir kvietė atvažiuoti. Telegramoje buvo rašoma: „Jei tik galima prašome atvažiuoti rytdienai. Onutė Stepas" [16].

„Vedybos, - rašė Petras Leonas, - buvo civilinės pas tam tikrą valdininką

Klaipėdoje. Aš šį kartą pamačiau, kad mano dukrelė turi pakankamai drąsos ir sumanumo savo reikalais rūpintis: pati parūpino sau raštus, kurie buvo reikalingi civilinės padėties viršininkui Klaipėdoje, kad jis galėtų vedybų formalumą atlikti. Prie vedybų akto ir aš buvau. Po teisinio akto surašymo mažame būrelyje papietavome viešbutyje ir vakare išvykome Kaunan. Steponas Kairys tuomet jau buvo man žinomas kaip padorus ir labai žmoniškas asmuo, tai, nors tarp jaunavedžių amžiaus gana didelis skirtumas, aš džiaugiausi dėl Onutės ištekėjimo už Stepono Kairio.

Niekas iš mano artimų giminių nedrįso ką sakyti man arba Onutei, kad ne bažnyčioje vestuvių pasižadėjimą atliko. Jeigu būtų buvęs gyvas mano brolis kunigas (Silvestras. – J.L.) arba mano tėvelis, šitas faktas būtų buvęs didelės dramos priežastis. Laisvos minties asmenims, nenorintiems veidmainiauti ir daryti pas kun. Tumą katalikišką komediją, gera aplinkybė, kad turime Klaipėdą su jos pažangesne teise" [17].

Pagrindiniai Stepono Kairio biografijos duomenys pateikti Lietuvių enciklopedijoje [18] ir Lietuviškojoje tarybinėje enciklopedijoje [19], o plačiai jo gyvenimas nušviestas Juozo Stražnicko knygoje „Žygis. Steponas Kairys – inžinierius, mokslininkas, kūrėjas" [20]. Stepono Kairio veikla atsispindi ir jo paties parašytose knygose „Lietuva bunda" [21] ir „Tau, Lietuva" [22] bei daugelio jį pažinojusiųjų atsiminimuose. Kadangi Steponas Kairys, susituokdamas su Petro Leono dukra – Ona Leonaite, įėjo į Leonų šeimą, čia, naudojantis minėtaisiais šaltiniais, bent trumpai aptariama jo asmenybė.

Stepono Kairio gimimo data įvairiuose šaltiniuose nurodoma skirtingai: Lietuvių enciklopedijoje – 1878 m. gruodžio 20 d. pagal senąjį kalendorių arba 1879 m. sausio 2 d. pagal naująjį kalendorių; pats S. Kairys yra nurodęs 1878 m. gruodžio 24 d. (1879 m. sausio 6 d.); „Pasaulio lietuvių žinyne" – 1876 m. gruodžio 20 d; Lietuviškojoje tarybinėje enciklopedijoje - 1879 m. sausio 3 d. Gimimo metrikai rodo, kad Steponas Kairys gimė 1878 m. gruodžio 20 d. (s.kal.) arba 1879 m. sausio 2 arba 3 dieną (n.kal.). Gimimo vieta – Užunvėžių (S. Kairio vadinamo Užnevėžio) kaimas, Kurklių valsčius, Ukmergės apskritis (Anykščių rajonas). Tėvai – Vincentas Kairys–Tumasonis ir Uršulė Puzinaitė – valdė apie 60 hektarų žemės, turėjo miško. Krikšto metu Steponui buvo suteikta Kairio pavardė, ir tokią ją turėjo iki 1944 m. Tų metų balandžio pabaigoje gestapas suėmė dalį VLIK-o narių ir rėmėjų. S. Kairiui pavyko pasislėpti ir spalio pabaigoje arba lapkričio pabaigoje išvykti į užsienį Juozo Kaminsko vardu ir pavarde. 1945 m. vasario 13 d. Vokietijoje išduotame pase Juozas Kaminskas - diplomuotas inžinierius, gimęs Paliepinose 1878 m. gegužės 10 d. Šiuo vardu ir pavarde Steponas Kairys pasirašinėdavo savo straipsnius, spausdintus pokario metais JAV lietuviškuosiuose leidiniuose. Dar net šeštajame dešimtmetyje kolegos laiškuose kreipdavosi į jį „Juozai Kaminskai".

Steponas Kairys mokėsi Kurklių valsčiaus pradžios mokykloje ir privačiai, Palangos progimnazijoje, Šiaulių gimnazijoje. 1898 m. įstojo į Peterburgo technologijos institutą, kurį baigė 1908 m.

1897 m. rugpjūčio 20 d. už dalyvavimą katalikų mokinių maište prieš priverstinį stačiatikių pamaldų lankymą buvo pašalintas iš Šiaulių gimnazijos. Tais pačiais metais kartu su kitais įsteigė pirmąją lietuvių mokinių kuopelę, kurios tikslas buvo skaityti lietuviškus raštus ir mokytis lietuvių kalbos. 1900 m. Vilniuje įsitraukė į Lietuvos socialdemokratų partijos veiklą. Mokslas Technologijos institute Peterburge užtruko iki 1908 m. dėl to, kad už dalyvavimą studentų sąjūdyje buvo du kartus iš instituto pašalintas (1899 ir 1901 m. pavasarį), be to, 1904-1907 m. dirbo Lietuvos socialdemokratų partijos darbą, 1905 m. dalyvavo Lietuvių suvažiavime Vilniuje, 1907 m. - II valstybės dūmos rinkiminėje kampanijoje.

Baigęs Technologijos institutą, kartu su Petru Vileišiu išvyko į Somaros guberniją statyti tiltų Volga–Bugulma geležinkeliui. Po dvejų metų persikėlė į Kursko guberniją, 1911 m. rudenį, baigęs darbus, grįžo į Lietuvą ir apsigyveno Vilniuje, kur dirbo kaip publicistas prie Lietuvos socialdemokratų partijos leidžiamų raštų ir laikraščių. 1912 m. vedė gudų rašytoją Aloizą Paškievičenką–Paškevičiūtę (gim. 1876 m., mir. 1916 m.).

Nuo 1912 m. pradžios iki 1916 m. rugpjūčio mėnesio dirbo Vilniaus savivaldybės Kanalizacijos skyriuje (1914–1916 m. vyr. inž.), rengė projektus ir pirmasis pradėjo kanalizacijos darbus Vilniuje – kanalo statybą Didžiojoje gatvėje. Dėl konflikto su vokiečių okupacinio aparato pareigūnais iš Kanalizacijos skyriaus pasitraukė ir atsidėjo tik politiniam darbui. 1916 m. pradžioje kartu su P. Klimu, A. Smetona, kun. Stankevičium ir J. Šauliu sudarė lietuvių politinės grupės branduolį, kuris rūpinosi lietuvių politikos reikalais, Vilniaus konferencijos sušaukimu ir kt. 1916 m. birželio 10 d. kartu su kitais pasirašė vokiečių įstaigoms du memorandumus: apie lietuvių tautinės minties plėtojimąsi praeityje bei dabartyje ir apie dabarties lietuvių siekius. 1916 m. birželio 30–liepos 4 d. kartu su A. Smetona ir J. Šauliu dalyvavo Rusijos pavergtųjų tautų konferencijoje ir lietuvių veikėjų pasitarime Lozanoje, kur buvo nutarta siekti politinės nepriklausomybės Lietuvai. 1917 m. rugsėjo 18–22 d. vykusioje Lietuvių konferencijoje Vilniuje buvo išrinktas į jos prezidiumą ir į Lietuvos Tarybą. 1917 m. spalio 2-10 d. drauge su kitais Lietuvos Tarybos nariais (kun. A. Petruliu, A. Smetona, kun. J. Staugaičiu ir J. Šauliu) dalyvavo Lietuvių konferencijoje Berne. Grįždamas iš Šveicarijos, kartu su A. Smetona ir J. Šauliu sustojo Berlyne ir buvo nuvykęs pas Reichstago atstovus, parašė straipsnį „Berliner Tageblatt" Lietuvos politinių siekių klausimu ir 1917 m. gruodžio 1 d. su Vokietijos užsienio reikalų ministerija pasirašė protokolą dėl Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo sąlygų. Kai Taryboje iškilo vokiečių

okupacinės valdžios brukamų konvencijų klausimas, S. Kairys, gindamas visiškos nepriklausomybės siekį, kartu su M. Biržiška, S. Narutavičiumi ir J. Vileišiu 1918 m. sausio 26 d. laikinai iš Tarybos pasitraukė. Tarybos daugumai atsisakius 1917 m. gruodžio 11 d. duoto vokiečiams konvencijų pasižadėjimo, grįžo atgal į Tarybą ir 1918 m. vasario 16 d. pasirašė Lietuvos nepriklausomybės aktą. 1918 m. liepos 11 d. Tarybos daugumai nutarus kviestis Urachą Lietuvos karalium, visiškai iš jos pasitraukė. 1917–1919 m. Vilniuje redagavo socialdemokratų laikraštį „Darbo balsas".

1918 m. gruodžio mėnesį organizavo Utenos apskrities savivaldybę ir buvo išrinktas pirmosios apskrities valdybos pirmininku. Gruodžio pabaigoje atvyko į Kauną ir dirbo naujai sukurtoje Prekybos ir pramonės ministerijoje. Nuo 1919 m. balandžio 12 d. iki 1919 m. spalio 7 d. dirbo M. Sleževičiaus ministrų kabinete tiekimo ir maitinimo ministru. 1919–1928 m. redagavo laikraštį „Socialdemokratas". 1920 m. buvo išrinktas į Steigiamąjį Seimą, vėliau - į visus tris Seimus, kur buvo socialistų demokratų frakcijos pirmininkas, o 1926 m. rinktame Seime – Seimo vicepirmininkas. 1923 m. dalyvavo Socialistų internacionalo kongrese Hamburge kaip Lietuvos socialdemokratų atstovas. 1926 m. gruodžio 17 d. perversmo metu karininkų areštuotas Seime ir laikytas Generaliniame štabe, kur balsuojant dėl M. Sleževičiaus ministrų kabineto atsistatydinimo vienintelis pasisakė prieš. Po perversmo dalyvavimas politiniame krašto gyvenime susiaurėjo iki partinio darbo. 1930 m. dar dalyvavo Socialistų internacionalo kongrese Vienoje.

1923–1938 m. dirbo Kauno miesto savivaldybės kanalizacijos ir vandentiekio skyriaus vedėju. Kauno kanalizacijos ir vandentiekio projektų sudarymo reikalu buvo komandiruotas pusei metų į „David Grone" firmą Berlyne. Pagal parengtus projektus senajame ir naujajame Kaune įrengė vandentiekį ir kanalizaciją, parengė Žaliakalnio ir Šančių kanalizacijos bei vandentiekio, Šiaulių miesto vandentiekio projektus, buvo ekspertas rengiant Marijampolės, Vilkaviškio ir Panevėžio kanalizacijos projektus. Kartu 1923 m. pradėjo dėstyti Lietuvos universiteto Technikos fakultete kanalizacijos ir vandentiekio įrengimo kursus.

Po jungtuvių su Ona Leonaite abu išvyko į Berlyną. Iš ten laiškais informavo Petrą Leoną apie savo gyvenimą.

1923 m. liepos 13 d. laiške Petrui Leonui rašė, kad jo žmona Onutė baigia savo kursus universitete ir pageidauja pailsėti: „Jai nabagei reikėtų greičiau ant naudos į ramias sąlygas, nes vis pasiskundžia, kad silpnai jaučiasi" [23].

Lapkričio 10 d. laiške uošviui jis plačiau aprašo savo ir Onutės gyvenimą:

„Nuo pirmadienio Onutė pradeda lankyti Universitetą, o aš imuosi savojo darbo. Dar nespėjau išsiaiškinti visų manajam praktiškam uždaviniui sąlygų, bet manau, kad tas pasiseks padaryti sekančią savaitę ir tuomet įeitume

pastovion darbo vagon.

Mudu imamės to darbo labai gyvu ūpu, ir man po ilgo gana ir blaškomojo vartaliojimos visuomenės gyvenime atsisėsiu prie stalo pastovesniam ir labiau koncentruotam darbui su ypatingai gyvu noru.

O su Onute gyvename dūšia dūšion, iš viso ko spėjant, kiek gavome vienas kitą pažinti iki šiolei, tai nėra tas pirmųjų bendrojo gyvenimo dienų dalykas.

Tamstos mums duotąjį patarimą jungtuvių vietoje manau bus labai lengva pildyti mums abiem. Man ypatingai ramu, kad ir Onutė man rodosi savo sielos stoviu lygesnė ir rami.

Mūsų kambariukų langai žiūri pietų pusėn; pro juos lankosi pas mus ir saulutė, <...> tai vis gražiai derinasi su bendru mūsų ūpu.

Viso labo.

Steponas" [24].

1924 m. balandį Steponas Kairys su žmona trumpam išvažiavo į Šveicariją. Gegužės 7 dieną jis jau sugrįžo į Berlyną, o Onutė liko Šveicarijoje. Laiške Petrui Leonui ji rašė: „Su Stepu buvome kalnuose. Buvo smagu. Mes gerai jaučiamės drauge, tarytum iš seno būtume savi žmonės. Tas viskas stiprina mintį dėl ateities. Jau dabar rodos tuo klausimu jokių abejonių pas mus nėra. Visos kliūtys aiškintos, nėra nieko slepiamo nei iš vienos, nei iš kitos pusės. Mes žinome, ko norim vienas nuo kito, mes norim padėti vienas kitam gyvenime pagrįsdami mūsų santykius giliu jausmu. Man ramu dabar ir gerai" [25].

Netrukus, gegužės 9 dieną, Steponas Kairys apie savo sugrįžimą į Berlyną ir žmonos Onutės reikalus taip pat parašė Petrui Leonui:

„Mielas p. Petrai!

Jau antra diena, kaip esu sugrįžęs Berlynan. Onutė turbūt jau rašė Tamstai, kad ji laikinai pasilieka Šveicarijoj <...>.

Žinau, kad Kaune gausiu iš vieno, kito barti, kam „dykai" laiką leidom, bet barikams būtų patiems pravartu palypėti aukščiau savo parapijos bokšto ir laikas nuo laiko pasidairyti, kaip žmonės gyvena ir kitur. Aš asmeniškai be turistinių smagumų toje kelionėje pasinaudojau ir savam technikos reikalui, nes turėjau progos apžiūrėti eilę kanalizacijos įrenginių ir surinkti apsčiai medžiagos toje srity <...>.

Girdėjome, kad pavasaris Lietuvoje šįmet šaltas ir per drėgnas; čia iki šiol taip pat šalta, ir medžiai vos dabar pradėjo vystytis, kai kurie žydi. Čia, vienos vokiečių grupės tarpe, kilo mintis susidomėti butų statyba Lietuvoje, ypač Kaune. Gavau pakvietimą pasikalbėti tuo reikalu, kad informuotųsi. Iniciatoriai yra gryniausio plano gešeftininkai su dideliais apetitais, bet vis tiek bus įdomu, kuriuo būdu jie vaizdinasi imtis to reikalo.

Tuo tarpu širdingai tamstą bučiuoju ir linkiu viso ko gera. Geriausių linkėjimų namiškiams.

Stepas Kairys" [26].

Po kelių dienų, gegužės 13 d., Steponas Kairys vėl rašo savo uošviui. Jam pateikia naują informaciją apie save ir žmoną:

„Aš vis dar vienas tebegyvenu čia Berlyne, bet jau nebeilgai, vakar gavau iš Onutės laišką, jame rašo kad jaučiasi visai gerai...Šios savaitės pabaigoje tikiuos Onutė gal jau bus Berlyne...<...>. Šiokiu ar tokiu būdu gegužės pabaigoje būsime Kaune.

Stepas" [27].

1925 m. Petras Leonas pradėjo statyti gyvenamąjį namą. Atsirado naujų rūpesčių ir naujų bėdų. Namo statybos reikalus padėjo tvarkyti ir Steponas Kairys. Jis su žmona planavo apsigyventi Leonų gyventame mediniame namelyje, kuris buvo čia pat, naujai statomo namo kieme. Tačiau 1926 m. liepos pradžioje Leonų šeima skaudžiai nukentėjo – medinis namelis sudegė, kartu ir dalis Petro Leono archyvo. Kairiai nuo 1926 m. rudens apsigyveno naujai pastatytame Leonų name, užimdami du kambarius [28].

R. Skipitis Petro Leono šeimos gyvenamąsias patalpas yra aprašęs taip: „1918 m. su šeima grįžęs į Kauną apsigyveno savo namuose prie Donelaičio gatvės, kurie buvo panašūs ne į didmiesčio namus, o į mažo miestelio trobą, o gal net į kaimo pirkią". Savo naujuose namuose Petras Leonas „<...> apgyvendino visus savo vaikus: 4 sūnus ir ištekėjusią dukrą Oną Kairienę su žentu Steponu Kairiu, žinomu politiku, visuomenininku, lietuvių socialdemokratų vadu. Dukra nešykštėdavo tėvui švelnumo ir meilės, o žentas Kairys laimingu sutapimu buvo ne tik geras vyras ir žmogus, bet ir kilnus idealistas visuomenininkas, koks buvo ir jo uošvis. Tie visuomeniški idealai juodu ypač buvo labai suartinę, nors tų idealų siekimo keliai buvo skirtingi" [29].

Vėliau Žemės reformos valdyba skyrė Steponui Kairiui, kaip ir daugumai Vytauto Didžiojo universiteto profesorių, žemės sklypą Fredoje. Ten buvo pastatyta kukli vila. Vasarą Kairiai mėgo gyventi tame namelyje, o artėjant rudeniui persikeldavo į K. Donelaičio gatvę, keturių aukštų profesoriaus Petro Leono mūrinį, pažymėtą 39–uoju numeriu namą, penktąjį butą. Apie savo gyvenimą Fredoje Steponas Kairys rašė Petrui Leonui: „Ko jau ko, bet laisvės turime iki valios. Tai nemažas smagumas, kai rytą išsiritęs iš lovos <...> gali išvirsti pro duris oran ir švilpaudamas apeiti visą savo karaliją nuo vienos tvoros iki kitos. Tik dabar, turint progos kasdieną stebėti, kaip kas darosi darže. Valgome uogas, kvėpuojame Fredos oru ir laisvumu, maudomės Nemune ir jaučiamės neblogai <...>. Aš bandau kai ką ruošti iš savojo Universiteto dėstomo dalyko. Onutė kasdien gaudo perlus „Siegodnia" vandenyse" [30].

Ona Leonaitė–Kairienė turėjo 18 ha ūkį Utenos valsčiuje, Grybelių kaime. Toje šeimos viensėdijoje buvo numatoma ateityje įkurti pavyzdinį ūkį. Steponas Kairys kasmet aplankydavo ir tėviškę. Vaikus apdalydavo saldainiais,

kaimynus sušelpdavo pinigais. Jo rūpesčiu ir lėšomis gimtuosiuose Užunvėžiuose buvo pastatyta mokykla [31].

1937 m. rugsėjo 27–lapkričio 27 d. Steponas ir Ona Kairiai atostogavo Šveicarijoje ir Vokietijoje [32].

1940 m. rugsėjo 4 d. Steponas Kairys patvirtinamas ekstraordinariniu profesoriumi, spalio 9 d. paskiriamas Kauno universiteto Miestų sanitarijos katedros vedėju. 1941 m. vasario 8 d. už didelius nuopelnus mokslui ir technikai Statybos fakulteto tarybos jam suteikiamas garbės inžinieriaus daktaro vardas, liepos 16 d. jis paskiriamas Vytauto Didžiojo universiteto Statybos fakulteto dekanu, nuo rugpjūčio 1 d. dar ir Miestų sanitarijos katedros vedėju antrą kartą. 1942 m. rugpjūčio 8 d. Universiteto Senato posėdyje patvirtinamas Statybos fakulteto tarybos nutarimas dėl inžinerijos mokslų daktaro laipsnio suteikimo. Tų pačių metų rudenį okupacinė valdžia pareikalavo, kad 1920-1924 m. gimę abiturientai, norintys studijuoti, pirmiausia atliktų darbo prievolę Vokietijoje. Kauno gestapo reikalavimu buvo priversti atvykti į gestapą VDU ir VU prorektoriai, VDU fakultetų dekanai, tarp jų ir Steponas Kairys. Jiems buvo išsakyta priekaištų, kad negerbia išvaduotojų ir nenori padėti vokiečių armijai, ir pagrasinta, kad už nepaklusnumą sušaudys 25-30 aktyvesnių profesorių ir studentų. Antro atvykimo metu gestapininkas padidino šaudytinų profesorių ir studentų skaičių iki 50-ies, pagrasino uždaryti visas aukštąsias mokyklas, studentus ir profesorius išvežti į Vokietiją priverstiniams darbams. Steponas Kairys, gerai mokantis vokiečių kalbą (be jos, gerai mokėjo rusų, lenkų kalbas, skaitė prancūziškai), aiškino, kad jauniems žmonėms reikia leisti baigti aukštąjį mokslą, kad studentų Lietuvoje nėra daug, todėl jei nebus pirmųjų kursų, sustos ir specialistų rengimas. Gestapininkas, pamatęs, kad Senato narių palaužti nepavyks, įsakė penkis delegacijos narius areštuoti ir uždaryti į Kauno sunkiųjų darbų kalėjimą. Rytojaus dieną iš kalėjimo jie buvo nuvesti pas gestapo generolą Jaegerį. Išklausę generolo pamokymų, kad būtų klusnūs vyriausybės paliepimams, visi suimtieji profesoriai buvo paleisti į laisvę. Ši „viešnagė" kalėjime Steponui Kairiui buvo jau ketvirtoji: pirmą kartą - revoliucinio sąjūdžio metais Rusijoje, du kartus Lietuvoje – po 1926 m. gruodžio perversmo ir 1929 m. vasario 16 d. už jo redaguojamo „Socialdemokrato" numerį.

Steponas Kairys po iškvietimų į gestapą buvo priverstas atsisakyti dekano pareigų (paties prašymu atleistas 1942 m. spalio 15 d.) [33].

Tolesnis Petro Leono dukters ir žento gyvenimas buvo labai sudėtingas ir sunkus. Steponas Kairys 1944 m. rudenį, atsisveikinęs su žmona Onute, pasitraukė į užsienį ir ten įsijungė į VLIK-o (Vyriausiojo Lietuvos išlaisvinimo komiteto) veiklą. Pradžioje buvo jo pirmininku. Jį pažinojo ir apie jo veiklą žinojo ten gyvenantys ir pogrindiniam darbui Lietuvoje besiruošiantys

asmenys, tarp jų ir Klemensas Brunius. Jis į Lietuvą atvyko 1945 m. lapkričio mėnesį [34]. Apie K. Bruniaus atvykimą į Lietuvą papasakojo ir J. Valiulis [35], taip pat apie tai buvo minima MGB 1946 m. rugpjūčio 20 d. pažymoje apie agentūrinį planą „Vakarai" [36]. Leidinyje „Laisvės kovos 1944-1953 metais" rašoma: „Brunius Klemensas – g. 1906 m. Panevėžio apskr. Vienas iš Lietuvos laisvės Kovotojų Sąjungos įkūrėjų. Grįžęs į Lietuvą, 1946 m. suimtas, nuteistas 25 m. 1975 m. mirė Kaune" [37].

Klemenso Bruniaus asmuo čia minimas todėl, kad jo parodymai apie Steponą Kairį ir Kairio duotas jam užduotis tiesiogiai palietė Oną Leonaitę-Kairienę ir jos brolį Vytautą.

Areštuotas 1946 m. gruodžio 27 d. K. Brunius tardymo metu (tardytojas LTSR MGB Kauno skyriaus vyr. ltn. Liniovas) parodė, kad VLIK-o pirmininku dirba profesorius Steponas Kairys, kad prieš išvykstant į Lietuvą S. Kairys davė jam užduotį – sugrįžus į Lietuvą nustatyti ryšį su VLIK-u „kuris radosi Vicburge, ir teikti jam žinias apie padėtį Lietuvoje. Be to, S. Kairys pareiškė, kad, jeigu K. Brunius, sugrįžęs į Lietuvą, pradės pogrindinę antitarybinę veiklą, tai į tą darbą tikslinga įtraukti socialdemokratą dėstytoją Žvyroną, gyvenantį Vilniuje. S. Kairys prašė surasti Lietuvoje O. Kairienę ir jai pranešti, kad jis gyvas ir kada nors jie susitiks" [38].

S. Kairys iš kitų sužinojo, kad Onutė kol kas tebegyvena Kaune, savo namuose, Gamtos g. 5. Neareštuota, neištremta. K. Bruniaus, kuris rengėsi grįžti į Lietuvą, profesorius prašė surasti žmoną ir pranešti apie jį [39]. Šis faktas patvirtina, kad K. Brunius buvo pažįstamas su S. Kairiu, kad jie bendravo.

1948 m. tremtinų žmonių įskaitinės bylos buvo sudarinėjamos iš anksto. Tokia byla buvo pradėta ir Onai Kairienei. MGB darbuotojai jau 1948 m. balandžio mėn. ėmė tikslinti informaciją apie Onos Leonaitės-Kairienės gyvenamąją vietą, darbovietę ir jos vyro buvimo vietą. 1948 m. balandžio 22 d. MGB Kauno skyriaus darbuotojai ltn. Terentjevas ir jaun. ltn. Dediuchinas parašė orientacinę pažymą, kurioje nurodė, jog tikrinimo metu nustatyta, kad Ona Kairienė gyvena Kaune, Gamtos g. 5, ir dirba Botanikos sodo administracijoje sekretore, kad jos vyras Steponas Kairys, 70 metų amžiaus, buvęs Kauno universiteto profesorius, iš Lietuvos pabėgo ir jo gyvenamosios vietos nustatyti nepavyko. 1948 m. balandžio 29 d. MGB jaun. ltn. Dediuchinas apklausė pačią Oną Kairienę. Apklausos protokole pažymėta, kad ji iki 1936 m. buvo Lietuvos socialdemokratų partijos narė. Buvo klausiama: kur yra jos vyras (atsakė, kad nežinanti); kur jis dirbo iki 1940 m. ir iki jo išvykimo iš Lietuvos (atsakė, kad buvo Kauno universiteto profesorius); ar jis buvo kurios nors partijos narys anksčiau, taip pat ir dabartiniu metu (atsakė, kad jis iki 1936 m. buvo Lietuvos socialdemokratų partijos narys, o vėliau nei politinėms

partijoms, nei socialdemokratų organizacijoms nepriklausė); kuo Kairienė užsiėmė iki 1941 m. ir vokiečių okupacijos metais (atsakė, kad iki 1941 m. dirbo Kaune advokate, o vokiečių okupacijos metais nedirbo, gyveno savo name); kuo ji užsiima dabartiniu metu ir kokie jos gyvenimo šaltiniai (atsakė, kad ji dirba sekretore Botanikos sode, kad ji dar turi papildomų pajamų, gaunamų už dviejų kambarių nuomą); kokia šeimos sudėtis (atsakė, kad kartu su ja gyvena jos brolis Vytautas Leonas. Antras brolis Juozas Leonas gyvena Babtuose). Apklausos pabaigoje pažymėta, kad apklausos protokolas surašytas teisingai, apklaustosios perskaitytas ir pasirašomas. Yra O. Kairienės ir apklausėjo parašai bei apklausos data [40].

1948 m. gegužės 7 d. Kauno miesto darbo žmonių deputatų Lenino rajono tarybos pirmininko pažymoje, be bendrų duomenų, dar parašyta, kad Ona Kairienė turi savo ūkyje dviejų aukštų medinį namą, kad jos vyras Steponas Kairys, buvęs socialdemokratų partijos lyderis, 1944 m., traukiantis vokiečiams, pabėgo kartu su jais į užsienį, kad O. Kairienė su savo vyru gyveno kartu iki Lietuvos išvadavimo, kad artimi jos giminaičiai tarybinėje armijoje netarnavo, ordinais ir medaliais apdovanotų nebuvo, išrinktų tarybinių organų deputatais nėra [41].

1948 m. gegužės 7 d. jau ir patvirtinama išvada, kurioje surašyti pagrindiniai duomenys apie Oną Kairienę, jos turtą ir gyvenamąją vietą (Kaunas, Gamtos g. 5), taip pat pažymėta, kad jos vyras – Steponas Kairys - buvo socialdemokratų partijos lyderis, 1944 m. traukiantis fašistinei kariuomenei pabėgo į Vokietiją, kad jis gyvena anglų–amerikiečių zonoje ir yra antitarybinio nacionalistinio VLIK-o viceprezidentas, per savo emisarus vadovauja nacionalistiniam pogrindžiui ir dirba žvalgybinį darbą Lietuvoje, kad, remiantis areštuoto K. Bruniaus parodymais, S. Kairys davė specialią užduotį – nustatyti ryšius su jo žmona O. Kairiene, kad aukščiau išdėstyti faktai patvirtinti areštuoto K. Bruniaus parodymais ir rajono tarybos pažyma.

Išvados pabaigoje rašoma: „Siūlyčiau Kairienę Oną, Petro dukterį, gimusią 1898 metais, jos brolį Leoną Vytautą, Petro sūnų, gimusį 1895 metais, iškeldinti iš Lietuvos TSR ribų". Pasirašė: MGB Kauno skyriaus jaun. leit. Dediuchinas, majoras Fedorovas, majoras Odincovas [42].

1948 m. gegužės 10 d., remiantis šia išvada, parengiamas nutarimas - vyr. leitenanto Kalinino parašytas, su majoru Fiodorovu suderintas, valstybės saugumo ministro generolo majoro Kapralovo patvirtintas ir LTSR prokuroro Salino sankcionuotas: Kairienę Oną ir Leoną Vytautą iškelti iš Lietuvos TSR ribų į tolimas Tarybų Sąjungos vietoves [43].

Ona Leonaitė–Kairienė ir jos brolis Vytautas Leonas buvo išvežti iš Kauno 1948 m. gegužės 22 d. Birželio mėnesį Lietuvos TSR MGB Kauno skyriaus darbuotojas majoras S. Kerbelis patikslino kai kuriuos Onos

Leonaitės–Kairienės ir jos brolio Vytauto Leono biografijos duomenis. Pataisyme Ona Leonaitė–Kairienė nefiksuojama kaip šeimos galva, o Vytauto Leono patikslinta gimimo data [44].

Ona Leonaitė–Kairienė ir Vytautas Leonas buvo ištremti į Irkutsko sritį. Kartu išsivežė ir turėtą tėvo - Petro Leono palaikų urną. Kada ir kaip urna pateko pas dukrą, nustatyti nepavyko. Taigi profesoriaus Petro Leono palaikai buvo kremuoti ir kurį laiką laikyti VDU Medicinos fakulteto rūmuose. Kodėl taip buvo padaryta paaiškino Galina Leonienė: „<...> katalikų tikyba kremavimo nepripažįsta ir leidimas palaidoti katalikų kapinėse nebuvo duotas [45].

Dukra tėvo palaikų urną Sibire išsaugojo ir 1956 m. birželio mėnesį grįždama iš tremties parsivežė į Lietuvą. Vėliau palaidojo Petrašiūnų kapinėse Kaune [46].

1957 m. balandžio 26 d. Ona Leonaitė–Kairienė buvo pripažinta antros grupės invalide [47].

1957 m. gegužės 6 d. kreipėsi į Lietuvos TSR prokurorą, o lapkričio 3 d. į Lietuvos TSR Ministrų Tarybą bei Reabilitacijos komisijos pirmininką Preikšą su prašymu ją reabilituoti: „1. Išreikalauti iš atitinkamų valstybės valdžios organų mano atžvilgiu esančią bylą, kurioje pagal Ypatingojo Pasitarimo nutarimą buvau išsiųsta į Irkutsko sritį 1948 m. gegužės mėn.; 2. Užprotestuoti ką tik minėtąjį nutarimą ir šį protestą perduoti LTSR Aukščiausiajam Teismui tikslu panaikinti Ypatingojo Pasitarimo nutarimą mano atžvilgiu ir šią bylą prieš mane nutraukti" [48]. Lietuvos TSR MVD darbuotojas Radionovas, peržiūrėjęs Onos Leonaitės–Kairienės bylą, pasiūlė jos prašymo netenkinti [49]. Ji parašė antrą prašymą ją reabilituoti; jos spec. nutrėmimą atšaukti kaip nepagrįstą; grąžinti jai teises, gyvenamąjį namą, esantį Kaune, Gamtos g. 5, kuris jai priklausė iki išvežimo, kurį ji valdė, iš kurio ji buvo 1948 m. išvežta [50]. Kaip buvo reaguota į šį pareiškimą, nežinoma. 1958 m. birželio 11 d. Ona Leonaitė-Kairienė mirė.

Sūnus Juozas Leonas gimė 1900 m. Baigęs gimnaziją, studijavo teisę Karaliaučiaus universitete. Susirgo ir jam buvo reikalinga globa. Tėvas – Petras Leonas – nupirko prie Babtų, prie Nevėžio upės, ūkį. Ten giminaitės globojamas ir gyveno. Mirė 1966 m. spalio 4 d. Palaidotas gyvenamosios vietovės kapinėse [51].

Jauniausias **sūnus Algirdas Silvestras Leonas** gimė 1904 m. gruodžio 21 d. Margelano mieste, Turkestane. 1906 m. su tėvais atvyko, į Kauną. Mokėsi paruošiamosiose gimnazijos klasėse. Tėvams pasitraukus į Vilnių, vėliau į Maskvą, čia baigė tris gimnazijos klases. 1918 m. su tėvais grįžo į Kauną ir 1923 m. baigė „Aušros" gimnaziją. Kartu ketverius metus lankė Meno mokyklą. 1928 m. baigė Lietuvos universiteto Teisių fakultetą ir iki 1944 m. vasaros advokatavo Kaune (6.4 pav.). 1942 m. buvo išrinktas Advokatų tarybos nariu ir jos bibliotekos vedėju. Dirbo ir „Pieno centro" juriskonsultu.

Aktyviai dalyvavo Lietuvos visuomeniniame gyvenime ir spaudoje.

Nuo jaunų dienų pasižymėjo dideliu tautiniu susipratimu ir drąsa. Nuo 1920 m. – šaulys. Vos 16 metų amžiaus kovojo šaulių gretose dėl Lietuvos nepriklausomybės prieš lenkų karinį veržimąsi į Lietuvą. 1923 m. dalyvavo Klaipėdos sukilime, Bajoro grupėje. 1941 m. birželio pabaigoje buvo ltn. Dženkaičio būryje Linksmadvaryje. 1943 m. prisidėjo prie VLIK-o veiklos, platino spaudą.

6.4 pav. Algirdas Silvestras Leonas. 1938 m.
Gauta iš Galinos Leonienės

1944 m. vasarą su žmona ir sūnumi pasitraukė į Vokietiją. Ten, karui pasibaigus, tapo Lietuvos raudonojo kryžiaus vyriausiosios revizijos komisijos nariu ir teisiniu patarėju prie U.N.R.R.A. (išvietintų asmenų) įstaigų. 1947 m. atvyko į JAV. Apsigyveno Baltimorėje. Ten aktyviai reiškėsi visuomeninėje veikloje. 1949 m. vienas pirmųjų organizavo Tremtinių draugiją ir ilgus metus buvo jos pirmininku. Taip pat buvo vienas didžiausių šeštadieninės lituanistinės mokyklos organizatorių. Ėjo pareigas Baltimorės lietuvių tarybos valdyboje. 1963-1978 m. dirbo Vašingtone, D.C., prie specialaus federalinio projekto lingvistikos srityje kaip lingvistas ir rytų kalbų žinovas. Išėjęs į pensiją, nuo 1979 m. gyveno su šeima Niu Hampšyre. Mirė 1983 m. balandžio 28 d.

Algirdas Leonas su žmona Galina Juodakyte–Leoniene kartu išgyveno 52 su puse metų. Viename laiške, jau po vyro mirties, ji rašė: „<...> turėjau pakankamai laiko geriau jį pažinti. Kaip ir visa Leonų šeima, jis buvo aukštų moralinių principų, labai pareigingas, didelis patriotas ir didelio takto žmogus.

Ypatingai noriu pabrėžti jo nepaprastą kuklumą. Nežiūrint savo aukštos erudicijos ir gabumų, jis niekad nesiafišavo, neieškojo sau garbės, nesiveržė į pirmas eiles, bet su pasišventimu ir dideliu pareigingumu atlikdavo savo darbą žmonių ir Tėvynės labui" [50]. Galina Leonienė aprašė ir kitas savo vyro savybes: „Kaipo advokatas Algirdas turėjo labai gerą vardą, buvo vienas žymesniųjų savo kartos advokatų. Teisėjai mėgo jo bylų gynimo būdą, nes jis, kaip ir jo tėvas, visuomet kalbėdavo „iš esmės", trumpai, nesileisdamas į ilgas prakalbas. Be savo profesinio išsilavinimo, Algirdas buvo labai apsiskaitęs žmogus; knyga buvo didžiausias jo draugas. Ypatingai daug skaitė ir domėjosi Romėnų ir Graikų istorija, lygiai kaip ir kitų senų civilizacijų. Jis labai sunkiai pergyveno pasitraukimą iš Lietuvos. Negalėdamas dirbti JAV savo profesinio darbo, Algirdas dirbo pradžioje industrijoje, vėliau lankė biznio kursus ir dirbo įstaigų firmose. Jokiai politinei partijai nepriklausė. Buvo konservatyvių pažiūrų, ištikimas demokratijos principų pasekėjas. Algirdas labai rūpinosi savo šeimos, savo tėvų šeimos ir kitų reikalais, visuomet galvodavo apie kitus. Jis buvo labai jautrus kitų nelaimei, pasiruošęs kiek galėdamas padėti".

Baigdama laišką, ji apibendrino Algirdo Leono asmenybę: „Leonų šeima buvo garsi Lietuvoje savo skrupulingu sąžiningumu ir principiškumu. Algirdas išlaikė savo šeimos tradicijas ir per visą gyvenimą buvo nepalaužiamų principų žmogus, didelis Lietuvos patriotas ir ištikimas demokratijos ir humaniškumo principų pasekėjas. Nežiūrint savo aukštos erudicijos, jis buvo nepaprastai kuklus ir santūrus žmogus, visuomet pasiruošęs kitiems nelaimėje padėti, pasižymėjo giliu tolerancijos jausmu, taktu ir nuoširdumu" [52].

Algirdas Leonas yra parengęs apie savo tėvo – Petro Leono - biografijos rankraštį. Jis saugomas Vilniaus universiteto Bibliotekos Rankraščių skyriuje. Šiame 4 puslapių apimties rankraštyje yra pora netikslumų. Čia rašoma, kad Petras Leonas baigė gimnaziją Suvalkuose (jis baigė Marijampolės gimnaziją – J.L.), kad būdamas gimnazistu rašinėjo „Aušroje" (būdamas gimnazistu Petras Leonas dar tik skaitė „Aušrą"). Kiti duomenys apie Petrą Leoną rankraštyje pateikti teisingai ir tyrinėtojai jais gali naudotis [53].

Algirdo Leono ir Galinos Juodakytės–Leonienės sūnus Algirdas Petras Leonas gimė 1940 m. vasario 13 d. Kaune.

„Kai patraukėme į „nežinią" 1944 m., - rašė G. Leonienė, - sūnus buvo tik keturių metų amžiaus. Į JAV atvykome 1947 m. pabaigoje. Čia jis pradėjo ir užbaigė savo išsimokslinimą. Baigęs gimnaziją (high-school) 1958 m., įstojo universitetan, kurį baigė 1962 m., įgydamas aeronautikos inžinieriaus diplomą. Be to, jis yra kariškų sprausminių kovos lėktuvų pilotas, komercinių keleivinių didžiulių lėktuvų pilotas ir kapitonas. Šioje profesijoje dirbo ilgiausiai (apie 25 metus), apskridęs daug kontingentų. Nuo jaunų dienų turėjo patraukimą skraidyti, tad pasiekė ko norėjo. Yra vedęs amerikonę (irgi inžinierė). Jie turi

4 vaikus, visi suaugę, - tris sūnus, visi inžinieriai, ir vieną dukterį biologę. Dabar sūnus yra jau pasitraukęs į pensiją. Yra principingas, gabus, darbštus vyras. Taipogi ir visi jo vaikai" [54].

Galina Juodakytė-Leonienė. Gimė 1907 m. spalio 17 d. Peterburge, kur jos tėvas Petras Juodakis profesoriavo Aukštuosiuose komercijos kursuose kaip Chemijos katedros vedėjas. Grįžo į Lietuvą 1921 m. ir dirbo akademinį bei praktinį chemiko darbą. 1922 m. vasario mėnesį buvo pakviestas dirbti švietimo ministru E. Galvanausko sudarytame Ministrų Kabinete (plačiau apie P. Juodakį rašyta šios knygos 431-434 puslapiuose). Galina Juodakytė 1926 m. baigė Kauno aukštesniąją komercijos mokyklą, 1933 m. – Kauno konservatoriją (Ružickio klasę). Vėliau du sezonus studijavo muziką Londone pas pianistą Egon Petri. 1933-1944 m. buvo Kauno konservatorijos fortepijono klasės mokytoja. Nuo 1935 m. kaip solistė dalyvavo Valstybės teatro simfoniniuose koncertuose (su L. Blech, E. Cooper, I. Dobroven, M. Steinmann ir kt.). Turėjo savo fortepijono rečitalių Kaune (Valstybės teatre), Rygoje, Taline, vėliau Vokietijoje. Dalyvavo komercinės muzikos koncertuose Kauno konservatorijoje. Buvo nuolatinė Lietuvos radiofono koncertantė. Kartu su vyru Algirdu ir ketverių metukų sūnumi Algirdu 1944 m. vasarą pasitraukė į Vokietiją. Iš Vokietijos 1947 m. išvyko į JAV ir apsigyveno Baltimorėje. Ten turėjo savo studiją. Nuo 1950 m. mokytojavo Peabody konservatorijoje. Turėjo fortepijono rečitalius Baltimorėje, Filadelfijoje, dalyvavo koncertuose Niujorke. „<...> muzika ar pedagoginis darbas, - rašė laiške Galina Juodakytė–Leonienė, - sudarė viso mano gyvenimo esmę ir aš visuomet jaučiausi laiminga dirbdama savo profesijoje" (6.5 pav.) [55].

6.5 pav. Galina Juodakytė-Leonienė. 1952 m.
Gauta iš Galinos Leonienės

Jau pačioje vedybinio gyvenimo pradžioje dalijosi mintimis apie savo šeimyninį gyvenimą su Petru Leonu. Čia pateikiamos kelios jos Petrui Leonui rašytų laiškų ištraukos.

„Brangus Ponas Profesoriau! (taip ji kreipdavosi į Petrą Leoną savo laiškuose. - J.L.).

Mes labai esam dėkingi Tamstai už širdingus linkėjimus ir stengiamės

klausyti Jūsų patarimų.

Reikia tikėtis, kad gyvensim laimingi, nes jei myli, tai daug atleidi ir stengiesi suprasti. Nors Algirdas ir sako, kad to dar maža šeimyniniam gyvenime, bet manau, kad jausmai suminkština visokius šiurkštumus" [56].

1932 m. Petras Leonas rengėsi savo marčiai įteikti dovaną. Galina Leonienė tų pačių metų birželio 26 d. laiške sveikino Petrą Leoną su vardinėmis ir gana plačiai rašė numatomos jai dovanos klausimu.

„Brangusis Ponas Profesoriau! Leiskite pasveikinti Jus vardo dienoj ir palinkėti gerai pailsėti.

Dabar noriu pakalbėti su Tamsta klausimu, kuris labai man rūpi. Aš labai buvau sujaudinta Tamstos laišku ir nuoširdžiai dėkoju už gerą širdį, aš gal neverta visai tokio širdingo ir gero atsinešimo. Dabar prašau ant manęs neužsigauti, aš noriu parašyti viską ką dabar jaučiu ir kas mane nervuoja. Tamstos noras man padėti ir padaryti tokią didelę dovaną man reiškia daugiau negu pati dovana, bet supraskit, kad iš kitos pusės man yra labai nesmagu. Aš pilnai suprantu, kad Tamsta darai tą nuo visos širdies, bet, gal čia kaltas mano kvailas būdas, kurio aš pakeist tuo atveju negaliu, aš noriu Tamstos prašyti neužsigauti ant manęs ir tos dovanos man nedaryti. Patikėkit, kad čia nėra kokios ceremonijos iš mano pusės, aš rašau visai atvirai ir nuoširdžiai. Aš nesu pratus gauti tokias dideles dovanas ir nuo artimiausių žmonių. Ir aš būsiu labai Tamstai dėkinga, jeigu Jūs mane suprasit ir leisit Tamstai atsilyginti. Patikėkit, kad Tamstos noras yra labai man brangus ir aš jau laikau būk Tamsta man ir padovanojai, bet tiktai suteikit man kitą malonumą ir leiskit už tą dovaną atsilyginti. Aš tikiu, kad Tamsta mane suprasit. Aš jaučiu, kaip Tamsta atsineši prie manęs ir pati atsinešu prie Jūs, kaip prie artimo žmogaus, bet aš negaliu pakeisti savo būdo ir prašau Tamstos man neatsakyti!!

Tiktai kartu ir neužsigaukit ir supraskit, kad aš labai vertinu Tamstos gerą širdį ir jaučiu, kad esu tiesiai neverta tokio tėviško atsinešimo!

Sudiev, laukiu poros žodžių ir siunčiu širdingus linkėjimus! Jūsų Galia" [57].

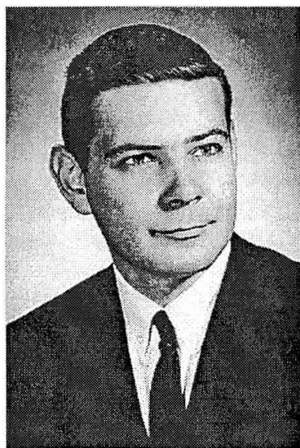
Algirdo Leono ir Galinos Leonienės santuokos penkerių metų proga Petras Leonas sutuoktinius pasveikino. Galina Leonienė 1935 m. liepos 12 d. laiške padėkojo Petrui Leonui:

„Brangus ponas profesoriau! Pirmiausia turiu širdingai Tamstą padėkoti už pasveikinimą mūsų sukaktuvių proga. Praleidom tą dieną ramiai, vakarieniavom tėvuos. Šiam amžiuje čia jau nemažas stažas gerai pragyvent. Kuo toliau tuo mums geriau sekasi gyvent, geriau vienas kitą supranti, daugiau susigyveni ir geriau išmoksti vienas prie kito taikytis. Be to, aš pradžioj labai arti širdies ėmiau visokius mažmožius, o dabar, matyt, šiek tiek įgijau proto ir šalto kraujo. Vienu žodžiu viskas gerai klojasi ir ūpas mūsų geras. Sielojamės dėl oro, kuris matomai, nepalankus vasarojimui ir Palangoj. Ar nenuobodžiaujate, ar turit su kuo praleisti laiką ir pasivaikščioti? Mes užsienin nevažiuosim. Piniginiai neišeina, atidėsim kitai vasarai tą malonumą. O šįmet, Tamstai grįžus, važiuosim mėnesiui į Nidą. Poilsis ten puikus ir

abudu mielai leidžiam ten laiką. Kairiai ir Jurgis važiuos į Čekoslovakiją. Labai džiaugiuos dėl Stepo; Onutei, manau, tokia permaina taipogi bus naudinga..." [58].

Galina Leonienė labai šiltai bendravo su Petru Leonu, rūpinosi jo sveikata. Tai matyti ir iš laiškų, rašytų praėjus keliems dešimtmečiams po profesoriaus mirties. 1997 m. sausio 13 d. laiške rašoma, kad Petro Leono širdies priepuolis buvo neatsitiktinis, kad jis savo širdies negalavimus turėjo ir anksčiau. Ilgą laiką bendraudama su savo vyro tėvu, ji gerai pažinojo profesorių ir viename laiške pasidalijo tokiais prisiminimais:

„Susipažinau su profesorium Petru Leonu 1930 m., kada ištekėjau už jauniausio jo sūnaus Algirdo. Tada profesorius Petras Leonas buvo 66 metų amžiaus ir iki jo mirties 1938 metais aš praleidau 8 metus dažnai jį matydama bei bendraudama. Mūsų santykiai buvo labai šilti ir nuoširdūs. Per mūsų su Algirdu vestuves mano tėvų namuose, jis pasakė „Turėjau ligi šiolei vieną dukrą, dabar turėsiu dvi". Taip ir buvo per visus ateinančius metus. Pirmą sykį Petrą Leoną susitikus, jis palikdavo įspūdį labai santūraus, aukšto intelekto, taktiško europinės kultūros žmogaus. Viską jis darė lėtai - ir ėjo, ir kalbėjo, lyg apgalvodamas kiekvieną pareikštą mintį bei ištartą žodį. Kiek atsimenu, jis turėjo širdies negalavimus, tad visad labai lėtai vaikščiojo, turėjo sunkumų užlipti laiptais. Nuo pat pirmo įspūdžio jis atrodė labai aukštų moralinių savybių, nepalaužiamų principų, labai stiprios valios žmogus. Sakyčiau, jis atrodė tikrai asketiškai ir toks jis buvo, visad pilnas rūpesčių dėl savo Tėvynės, šeimos ir žmonių, statydamas pats save pačioj paskutinėje vietoje. Buvo jis kiek aukščiau vidutinio ūgio, gana liesas, baltų plaukų, visad rimtas, retai besišypsantis. Niekad nerūkė ir negėrė, buvo pilnai atsidavęs savo darbui, pareigoms ir šeimai, labai retai turėdamas laiko ilgesniam poilsiui bei bendravimui. Kaip prisimenu, profesorius Petras Leonas buvo nepaprastai pareigingas ir griežtos disciplinos žmogus. Kas rytą jis kėlėsi 5 valandą, peržiūrėdavo tos dienos bylas ir jau nuo 7 valandos ryto pas jį laukiamajame kambaryje rinkosi ūkininkai - klientai. Jis turėjo labai stiprų ryšį su kaimu ir ūkininkija, nes pats buvo iš ūkininkų šeimos kilęs. Tad gerai suprato ūkininkų gyvenimą, sunkų darbą ir vargus. Tuo laiku daug bylinėjosi buvusieji dvarininkai su ūkininkais. Profesorius Petras Leonas buvo mūsų ūkininkų gynėjas. Pažymėsiu, - rašė G. Leonienė, - vieną garsiąją bylą, charakterizuojančią profesoriaus Petro Leono griežtą ir nepalaužiamą advokato etiką. Tai buvo prelato K. Olšausko byla 1929 metais. Nors prelatas buvo žymus Lietuvos veikėjas, labai daug gero nuveikęs savo Tėvynės ir tėvynaičių naudai, bet į gyvenimo galą jį ištiko tragiškas likimas - įvykdė nusikaltimą, nužudė savo sugyventinę (Birštono parke pasmaugė savo meilužę). Jis buvo suimtas ir teisiamas. Profesorių Petrą Leoną prašė ginti jį teisme. Profesorius Petras Leonas atsakė: „Galiu apsiimti tą bylą vesti tik su viena sąlyga, tai yra - pripažindamas kaltinamąjį kaltu, nusikaltimą įvykdžiusiu, tik nurodydamas bausmę palengvinančias aplinkybes" [59].

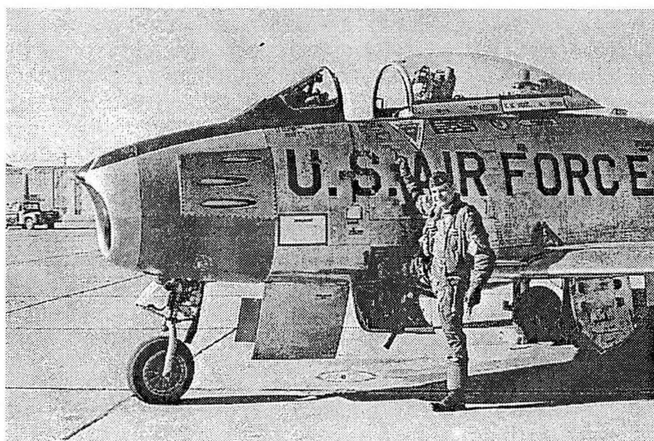
6.6 pav. Algirdas Petras Leonas 1962 m.
Gauta iš Galinos Leonienės

Šie Galinos Leonienės žodžiai labai gerai vaizduoja tikrąjį Petro Leono paveikslą: santūrus, bet draugiškas ir nuoširdus, aukštos moralės ir pareigingas, tvirtos valios ir nepalaužiamos bei griežtos etikos.

Algirdas Petras Leonas (Galinos Juodakytės-Leonienės ir Algirdo Silvestro Leono sūnus, prof. Petro Leono anūkas) gimė 1940 m. vasario 13 d. Kaune. 1944 m. vasarą su tėvais pasitraukė į Vokietiją, 1947 m. atvyko į JAV. Čia baigė gimnaziją ir 1958 m. įstojo į universitetą. Mokslus universitete baigė 1962 m. ir įgijo aeronautikos inžinieriaus specialybę (6.6 pav.).

Dirbo kariškų viršgarsinių kovos lėktuvų pilotu (6.7 pav.), komercinių keleivinių didžiulių lėktuvų pilotu ir kapitonu. Pastarąjį darbą dirbo ilgiausiai - apie 25 metus.

Algirdas Petras Leonas susituokė su amerikietė Annette Calor Evans, gimusia 1941 m. rugpjūčio 4 d., aeronautikos inžiniere (6.8 pav.). Jie susilaukė

6.7 pav. Algirdas Petras Leonas prie karinio lėktuvo 1964 m.
Gauta iš Galinos Leonienės

4 vaikų (prof. Petro Leono proanūkių). 1968 m. balandžio 1 d. gimė sūnus Michael Darius Leonas. Jis baigė karo aviacijos akademiją 1990 m. (6.9 pav.). Dirbo inžinieriumi ir pilotu (6.10 pav.).

6.8 pav. Annette Carol Evans-Leonas
1964 m.
Gauta iš Galinos Leonienės

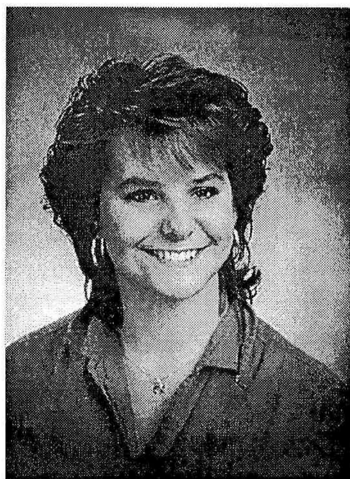

6.9 pav. Michael Darius Leonas
1990 m.
Gauta iš Galinos Leonienės

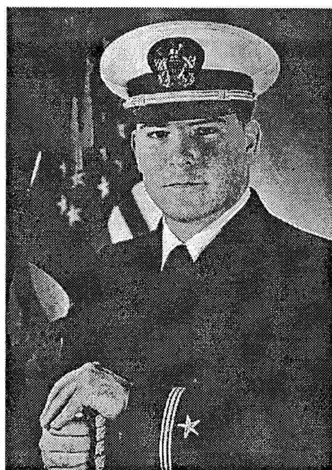
1970 m. balandžio 4 d. gimė duktė Ket Frances Leonas. Ji tapo biologe (6.11 pav.). 1974 m. lapkričio 21 d. gimė sūnus John Algirdas Leonas. Jis įgijo inžinieriaus specialybę, tapo karo laivyno karininku (6.12 pav.). 1978 m. liepos 7 d. gimė Mark Andrius Leonas. Jis yra inžinierius (6.13 pav.).

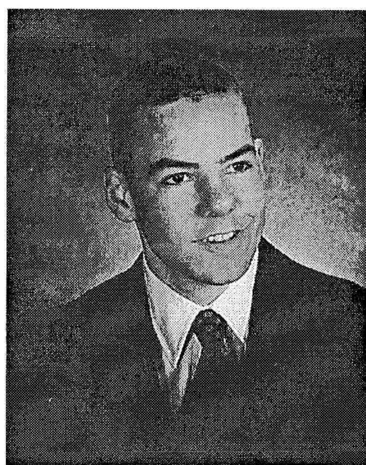
6.10 pav. Michael Darius Leonas prie karinio lėktuvo1992 m.
Gauta iš Galinos Leonienės

6.11 pav. Ket Frances Leonas.
Gauta iš Galinos Leonienės

6.12 pav. John Algirdas Leonas.
Gauta iš Galinos Leonienės

6.13 pav. Mark Andrius Leonas.
Gauta iš Galinos Leonienės

Literatūra

1. Lietuvos MA Biblioteka. F 117 – 1076. P. 139.
2. Ten pat. P.140.
3. Ten pat. P.151.
4. Ten pat. F 117 – 1077. P. 57.
5. Ten pat. P. 70.
6. G. Leonienės 1999 m. sausio 19 d. laiškas. P. 1a. J. Leonavičiaus asmeninis archyvas.
7. Ten pat. P. 2.
8. Ten pat. P. 2.
9. G. Leonienės 1997 m. sausio 13 d. laiškas. P. 6. J. Leonavičiaus asmeninis archyvas.
10. Trumpas Petro Leono gyvenimo aprašymas, parašytas sūnaus Jono// Straipsnių ir nuotraukų rinkinys, skirtas Petro Leono gyvenimui ir veiklai paminėti. Vilniaus universiteto Bibliotekos Rankraščių skyrius.
11. Gauta iš G. Leonienės straipsnelio kopija iš knygos „Mūsų pirmūnės" (išleidimo vieta ir laikas nenurodytas. – J.L.). P. 16-17.
12. G. Leonienės 1997 m. sausio 13 d. laiškas. P.7. J. Leonavičiaus asmeninis archyvas.
13. Lietuvos MA Biblioteka. F 117-1111. P. 7.
14. G. Leonienės 1997 m. sausio 13 d. laiškas. P.7-9. J. Leonavičiaus asmeninis archyvas.
15. Lietuvos MA Biblioteka. F 117-1080. P. 109.
16. Ten pat. P. 112.
17. Ten pat. P. 109-110.
18. LE. T. 10. P. 252-254.
19. LTE. T. 5. P. 182.
20. **Stražnickas J.** Žygis. Steponas Kairys – inžinierius, mokslininkas, kūrėjas. Kaunas, 1999. 345 p.
21. **Kairys S.** Lietuva bunda. New York. N.Y. 1957.
22. **Kairys S.** Tau, Lietuva. Bostonas, 1964. 480 p.
23. LE. T. 22. P. 136; Lietuvos MA Biblioteka F 117-1112. P. 14.
24. Ten pat. P. 13.
25. Ten pat. F 117-1111. P. 17.
26. **Stražnickas J.** Žygis. Steponas Kairys – inžinierius, mokslininkas, kūrėjas. Kaunas, 1999. P. 106–107.
27. Ten pat. P. 107.
28. Lietuvos MA Biblioteka. F 117-1080. P. 144-150.

29. **Skipitis R.** Petras Leonas – Lietuvos teisingumo kūrėjas// Teisininkų žinios. 1965 m. liepos–gruodžio mėn. Nr. 27-28. P. 29.
30. **Stražnickas J.** Žygis. Steponas Kairys – inžinierius, mokslininkas, kūrėjas. Kaunas, 1999. P. 151.
31. Ten pat. P.150, 152.
32. Ten pat. P. 187.
33. Ten pat. P. 192-193, 196, 200, 207-209.
34. **Gaškaitė N.** Pasipriešinimo istorija. 1944-1953 metai// Aidas, 1997.P.68.
35. Laisvės kovų archyvas. Nr. 18. Kaunas, 1996. P. 237-238.
36. Lietuvos partizanų kovos ir jų slopinimas MVD-MGB dokumentuose 1944-1953 metais. Kaunas, 1996. P. 524.
37. Laisvės kovos 1944-1953 metais. Kaunas, 1996. P. 594.
38. Lietuvos ypatingasis archyvas. F.5, ap.1. b-4928. L. 5-6.
39. **Stražnickas J.** Žygis. Steponas Kairys – inžinierius, mokslininkas, kūrėjas. Kaunas, 1999. P. 230.
40. Lietuvos ypatingasis archyvas. F 5, ap. 1, b.4928, L. 2-4, 7.
41. Ten pat. L. 1.
42. Ten pat. L. 8.
43. Ten pat. L. 9,9 ap.
44. Ten pat. L. 12.
45. G. Leonienės 1997 m. sausio 13 d. laiškas. P. 5. J. Leonavičiaus asmeninis archyvas.
46. Ten pat. P. 5,8.
47. Ten pat. L. 14, 14 ap., 16.
48. Ten pat. L. 14 ap.
49. Ten pat. L. 22, 22 ap.
50. Ten pat. L. 24-25.
51. G. Leonienės 1999 m. sausio 19 d. laiškas. P. 3. J. Leonavičiaus asmeninis archyvas.
52. G. Leonienės 1997 m. sausio 13 d. laiškas. P. 12-14. J. Leonavičiaus asmeninis archyvas.
53. Bibliografinės žinios, parašytos sūnaus Algirdo// Straipsnių ir nuotraukų rinkinys, skirtas Petro Leono gyvenimui ir veiklai paminėti. Vilniaus universiteto Bibliotekos Rankraščių skyrius.
54. G. Leonienės 1999 m. vasario 22 d. laiškas. P. 1. J. Leonavičiaus asmeninis archyvas.
55. G. Leonienės 1997 m. sausio 13 d. laiškas. P. 15-16. J. Leonavičiaus asmeninis archyvas.
56. Lietuvos MA Biblioteka. F 117-1099. P. 2.
57. Ten pat. P. 6.

58. Ten pat. P. 9-10.
59. G. Leonienės 1997 m. sausio 13 d. laiškas. P. 1-3. J. Leonavičiaus asmeninis archyvas.
60. G. Leonienės 1999 m. vasario 22 d. laiškas. P. 1. J. Leonavičiaus asmeninis archyvas.

TURINYS

Leidyklos „Technologija" knygas galima užsisakyti internetu www.knygininkas.lt

Redagavo V. Lukoševičienė

Maketavo V. Kovertaitė

SL 344. 2001 12 20. 45 apsk. leid. l. Užsakymas 45. Kaina sutartinė.
Leidykla „Technologija", K. Donelaičio g. 73, LT-3006 Kaunas
Spausdino UAB „Epaisas", S. Daukanto g. 27, LT-3000 Kaunas
Įrišo AB spaustuvė „Spindulys", Gedimino g. 10, LT-3000 Kaunas
www.spindulys.lt